ISSN: 1308-5298

TARİH OKULU DERGİSİ

JOURNAL OF HISTORY SCHOOL

Yıl/Year 13, Sayı/Issue: XLIV, Şubat/February 2020

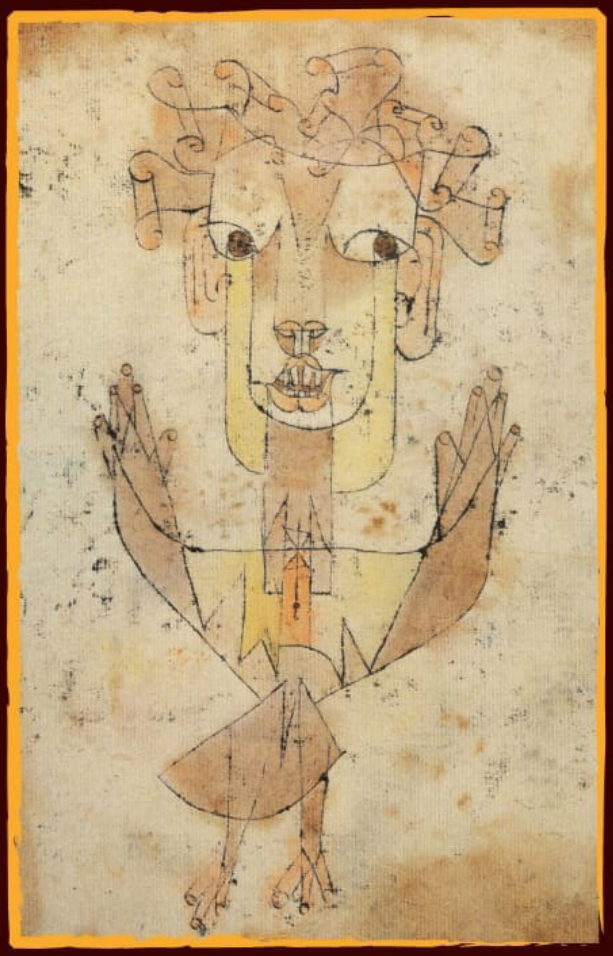

www.johschool.com

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Journal of History School *dergisi yılda altı defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.* ***Journal of History School*** *dergisinde yayınlanan tüm yazıların yayın hakları* **Tarih Okulu Dergisi**'ne *aittir.*
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmek koşuluyla alıntı yapılabilir.
Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.
Journal of History School, *Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergi olup Dergipark üyesidir.* ***ULAKBİM, Index Islamicus, Sobiad, Akademik Araştırmalar İndeksi, ASOS****,* ***Arastirmax, İSAM, TEİ*** *ve* ***Research Bible*** *tarafından taranmaktadır.*
Journal of History School *is an international, six-reviewed in a year journal. JOHS bear the sole legal responsibility for their published works in* www.johschool.com.
Journal of History School *has the sole ownership of copyright to all published works. No part of this publication shall be produced in any form without the written consent of* ***Journal of History School****. It can be quoted as long as referred to the Johs.*
The Editorial Board makes the final decision to publish articles.
No article is returned to authors.

ISSN: 1308-5298 (Baskı) 2148-4260 (Elektronik)

Yıl / Year: 13 – Sayı / Issue: XLIV – Şubat / February 2020

Journal Of History School
Tarih Okulu Dergisi

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
Tarih Okulu Dergisi | Journal of History School
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences
ISSN: 1308-5298 (Print-Baskı) 2148-4260 (Online)

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Grv. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

E-mail: yenitarihokulu@gmail.com
Web: http://www.johschool.com

JOHSCHOOL

Yıl / Year: 13 – Sayı / Issue: XLIV – Şubat / February 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi
International Peer-Reviewed Journal of Social Sciences

Editor: Prof. Dr. Ahmet KARA

Editör Yardımcısı: Arş. Grv. Tuğrul Gökmen ŞAHİN

Alan Editörleri

Prof. Dr. Nesrin SİS	Filoloji	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Naci İSPİR	İletişim Felsefesi	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. M. Zafer DANIŞ	Sosyal Hizmetler	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Uygulamalı İletişim	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal TUNÇ	Tarih	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT	Eğitim Bilimleri	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ESGİN	Genel Sosyoloji ve Metodoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Ertan ZEREYAK	Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kevser TAŞDÖNER	Arkeoloji	İnönü Üniversitesi
Dr. Fuat ŞANCI	Sanat Tarihi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Salim DURUKOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İnönü Üniversitesi
Dr. İbrahim AKKAŞ	Sosyoloji	Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Tuğrul KARA	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet AKKAYA	Türkçe Eğitimi	Adıyaman Üniversitesi
Dr. Fatih DEĞİRMENCİ	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Atatürk Üniversitesi
Dr. Şahin SARUHAN	Müzik	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer ALANKA	Gazetecilik	Atatürk Üniversitesi
Dr. Abdulnasır SÜT	İlahiyat	Bingöl Üniversitesi
Dr. Ahmet OKTAN	Radyo Televizyon Sinema	Ondokuz Mayıs Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gabor AGOSTON, Georgetown Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. İsmail AKA, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilek BARLAS, Koç Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Laurence BROCKLISS, Oxford Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Enver ÇAKAR, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özer ERGENÇ, Bilkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erdal FIRAT, St. Clements Institute, Kamboçya
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Paul FREEDMAN, Yale Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jonathan M. HALL, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Şükrü HANİOĞLU, Princeton Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cemal KAFADAR, Harvard Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Cüneyt KANAT, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Exeter Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Alun MUNSLOW, Chichester Üniversitesi, İngiltere
Prof. Dr. Mehmet ÖZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Doğan ÖZLEM, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Antonella ROMANO, Avrupa Üniversitesi Enstitüsü
Prof. Dr. Richard Candida SMITH, Berkeley Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Önhan TUNCA, Liége Üniversitesi, Belçika
Prof. Dr. Dmitriy D. VASILYEV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Prof. Dr. Levent YILMAZ, Bilgi Üniversitesi, Türkiye

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Seçil Karal AKGÜN, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep BOZTEMUR, ODTÜ, Türkiye
Prof. Dr. Şerife CENGİZ, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DAŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fevzi DEMİR, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Turan GÖKÇE, Katip Çelebi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sadettin GÖMEÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER, Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dimitris KYRTATAS, Thesselia Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. John E. WOODS, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yuriy AVERYANOV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya
Doç. Dr. Teyfur ERDOĞDU, Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdülhamit KIRMIZI, İstanbul Şehir Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yenal ÜNAL, Bartın Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yonca KÖKSAL, Koç Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hakan ERDEM, Sabancı Üniversitesi, Türkiye

Johschool, Issue: 13, 2020, XLIV

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Alev DURAN & Zafer TANGÜLÜ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
MACARİSTAN VE TÜRKİYE TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ AMAÇ VE İÇERİĞİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
Comparatıve Analysıs of Hungary and Turkey in Terms of Hıstory Course Objectıves and Content of Currıculum

1-17

Aysel ERDOĞAN
Makale Türü: Araştırma Makalesi
TÜRKİSTAN'DA PAMUK ÜRETİMİNDE YAŞANAN GELİŞMELERİN DIŞ BASINA YANSIMALARI (1860- 1915)
Reflections to the External Press the Developments in Cotton Productıon in Turkestan (1960-1915)

18-40

İnan GÜMÜŞ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
İKTİDARIN MEŞRULAŞTIRILMASINDA MİTİN İŞLEVİNİN ORHON YAZITLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
The Evaluation of The Function of The Myth in The Legitimacy of The Power in The Context of Orhon Inscriptions

41-61

Hacer GÖL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
BAŞBAKAN REFİK SAYDAM
Prime Minister Refik Saydam

62-82

Danyal TEKDAL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
OSMANLI TAŞRASINDA GÖREVLİ MEMURLARIN DURUMUNA DAİR BİR ÖRNEK: SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARI IŞIĞINDA MALATYA DOĞUMLU MEMURLAR
An Example of The Status of Civil Servants Officials Born in Malatya in The Light of Sicill-i Ahvâl Records
83-128

Kamil DOĞANCI
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ANTİK ÇAĞ'DA PONTOS SAHİL KENTLERİNİ İÇ BÖLGELERE BAĞLAYAN KARA YOLLARI
The Roads Connecting the Coast Cities of Pontus to Inland Regions in Antiquity
129-156

Mehmet BİÇİCİ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
GAZİANTEP'TE VATAN CEPHESİ
Homeland Front in Gaziantep Sources
157-175

Muhammed CEYHAN
Makale Türü: Araştırma Makalesi
KARŞILAŞTIRMALI BİR HUKUK TARİHİ DENEMESİ: ROMA MÜLKİYET ANLAYIŞI İLE OSMANLI MÜLKİYET ANLAYIŞININ MUKAYESESİ
A Comperative Study on History of Law: Comperation of Property Approches Between Roman and Ottoman
176-195

Recep ÇELİK
Makale Türü: Araştırma Makalesi
BOSNA-HERSEK SAVAŞINDA ALIJA IZETBEGOVIC'İN DIŞ POLİTİKASI (1992-1995)
Alija Izetbegovic's Foreign Policy in Bosnia and Herzegovina War (1992-1995)
196-222

Samet ZENGİNOĞLU
Makale Türü: Araştırma Makalesi
AVRUPA DÜŞÜNCESİNDE BİR PRENSİN "PRENS"E CEVABI
A Prince's Reply to "The Prince" in European Thought

223-245

Tekin ÖNAL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI'NDAN İSRAİL'İN KURULUŞUNA KADAR FİLİSTİN MESELESİ
The Palestine Issue Starting From the Sykes-Picot Agreement to the Establishment of Israel

246-265

Hasan BAHAR & Yeşim DİLEK & Önder BOYACI
Makale Türü: Araştırma Makalesi
EL VÍAJE DEL GORRO FRÍGÍO DESDE TURQUÍA HASTA COLOMBÍA
Phrygia Şapkasının Türkiye'den Kolombiya'ya Yolculuğu

266-284

Yusuf ÇİFCİ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DEMOCRACY, PARTICIPATION AND TECHNOLOGY: THE PARADOXES OF DEMOCRACY IN TECHNOLOGY
Demokrasi, Katılım ve Teknoloji: Demokrasinin Teknoloji Paradoksları

285-299

Ayşe Ülkü KAN & Esra YEL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
PEDAGOJİK FORMASYON ÖĞRENCİLERİNİN MESLEK ÖNCESİ ÖĞRETMENLİK KİMLİKLERİ İLE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ
The Investigation of the Relations Between Pedagogical Formation Students' Pre-Professional Identification of Teaching and Attitude Toward Teaching Profession

300-321

Mustafa ERCENGİZ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
THE RELATIONSHIP BETWEEN ALEXITHYMIA AND INTERNET ADDICTION IN ADOLESCENTS
Ergenlerde Aleksitimi ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişki

322-332

Nurhak Cem DEDEBALİ & Fevzi DURSUN
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ DERSİNE YÖNELİK METAFORİK ALGILARIN İNCELENMESİ
An Investigation of Metaphorical Perceptions of Preservice Teachers towards Teaching Principles and Methods Course

333-354

Ömer Gökhan ULUM
Makale Türü: Araştırma Makalesi
TÜRKİYE'DE DUYMA ENGELLİ ÇOCUKLARIN ÖĞRENİM GÖRDÜĞÜ BİR DEVLET OKULUNDA İNGİLİZCE İHTİYAÇ ANALİZİ
Needs Analysis of English as a Foreign Language at a State Primary School for Deaf Children in Turkey

355-364

Şebnem YAZICI & Mustafa ÖZGENEL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
MARMARA ÖĞRENME ÇEVİKLİĞİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ, GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Development of Marmara Learning Agility Scale, Validity and Reliability Study

365-393

Yafes CAN & Şefik KARTAL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
CUMHURİYET DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM İNGİLİZCE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ İNCELENMESİ
Analysis of Republican Period High School English Lesson Curricula
394-426

Serdar YAVUZ & Burak TELLİ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ADIYAMAN AĞZI SÖZ VARLIĞINA KATKILAR: BEDDUALAR
Contributions To Adıyaman Dialect Vocabulary: Curses
427-439

Fatih ATABEK
Makale Türü: Araştırma Makalesi
YETİMÜ'Ş-ŞÜRUH'TA AYETLERDEN İKTİBASLAR
The Quotations from The Verses in Yetimü'ş-Şüruh
440-474

Özcan BAYRAK & Sedat EROL
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ORHAN PAMUK'UN PERSPEKTİFİNDEN DOĞU-BATI ÇATIŞMASI
East-West Conflıct from Orhan Pamuk's Perspectıve
475-488

Muhammet Selim İPEK
Makale Türü: Araştırma Makalesi
TEŞBîH SANATINDA "MÜŞEBBEH" İÇİN KULLANILAN BAŞLICA RUMUZLAR (ARAP ŞİİRİ ÖRNEĞİ)
The Pseudonyms Used in Simile For "Likened" (Arabic Poetry As An Example)
489-500

Türker Barış BULDUK
Makale Türü: Araştırma Makalesi
DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE KUMUK TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI
Vocabulary of Kumuk Turkısh in Turkish Dialects Dictionary
501-529

Vedat KURUKAFA
Makale Türü: Araştırma Makalesi
KURMACA METİN-HAKİKAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BAĞDAT'TA ÖLÜM HALLAC-I MANSUR
Within The Context of Fiction-Nonfiction: Death in Baghdad or The Life and Death of al-Hallaj
530-550

Yılmaz AKDEMİR
Makale Türü: Araştırma Makalesi
TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE "ÇIN" SÖZCÜĞÜ VE TÜREVLERİ
"Çın" Word And Derivatives In Hıstorical Turkic Languages
551-569

Fatih Mehmet UĞURLU & Yakup KILIÇ & Eyyup YILDIRIM
Makale Türü: Araştırma Makalesi
SPOR YAPAN BİREYLERİN AKRAN İLİŞKİLERİ VE AKRAN ZORBALIĞININ İNCELENMESİ
Investigation of Peer Relationships and Peer Bullying of Individuals who do Sports
570-582

Sinan UĞRAŞ & Mehmet GÜLLÜ
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ORTAOKULDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN BEDEN EĞİTİMİ DERSİNDEKİ MUTLULUK DÜZEYLERİ İLE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: YAPISAL EŞİTLİK MODELİ1
Investigation Of The Relationship Between Happiness Levels in Physical Education Course Of Students Being Educated in Secondary School And Their Life Satisfactıons: Structural Equality Model
583-599

Murat AYGÜN & Talha MURATHAN
Makale Türü: Araştırma Makalesi
BUZ HOKEYİNİN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ
Ice Hockey In The Historical Process **600-612**

Berna AK BİNGÜL & Armağan TÜRK & Rengin AK
Makale Türü: Araştırma Makalesi
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIĞI: "KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ"
Financial Literacy among University Students: "Case of Kırklareli University"

613-630

Şahin ÇETİNKAYA
Makale Türü: Araştırma Makalesi
TÜRKİYE'NİN 2007-2017 DÖNEMİ DIŞ BORCUNUN ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
The Impact of Inflatıon, External Debt, Turkey's 2007-2017 Perıod

631-647

Abdül TEKİN
Makale Türü: Araştırma Makalesi
GÜNCEL SANAT VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİNDE GELECEK BEKLENTİLERİ
Future Prospects In Current Art And Technology Relationship

648-676

Editörden…

Değerli bilim insanları: Tarih Okulu Dergisi yeni sayısı ile bilim dünyasının karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşamaktadır. Tarih Okulu Dergisi'nin Şubat 2020 tarihli XLIV. sayısını yayınlamış bulunmaktayız. Bu sayımızda çeşitli alanlardan 32 Araştırma makalesi bulunmaktadır.

Dergicilikte, özellikle günümüz şartlarında bunun anlamı, gösterilen çabanın karşılığını bulması demektir. Bugüne kadar çıkardığımız sayılar hakkındaki genel izlenim ve değerlendirmeler, Tarih Okulu Dergisi'nin nicel ve nitel olarak farklı ve özgün bir çıkış olduğu yönündedir. Bu niteliğin altında yatan en önemli husus, Tarih Okulu Dergisi'nin hareketi etrafında "hayata bütüncül bakan" bir felsefenin yatmasıdır. Nitekim tarih ve eğitim bilimleri alanlarındaki seçkin metinlerin bir araya gelmesi bu "bütüncül" bakışın sonucudur.

Bugün XLIV. sayısı çıkan Tarih Okulu Dergisi'nin, gelecek sayılarla kendi içinde daha derin, daha bilimsel ve daha benimsenir olmak için mesafe kat ederken, aynı zamanda, başta yazarları olmak üzere, dergiye katkıda bulunan tüm ilgili çevresiyle birlikte "bilgi, bilim ve sanat" üreten bir ekolün odağı olacağı umudundayız. Vizyonumuz bazı temel kabulleri dikte ettiren ve bu doğrultuda okurlarını etkilemeye çalışan bir tutumun aksine, her bireyin kendi özgürlüğünden hareketle ortaya koyduğu düşünce ve bilgilerin kaynağından beslenecek bir geleceğin inşası yönünde ilerleme imkânının ortaya konulmasıdır.

Derginin editörü olarak bilim dünyasına az da olsa katkı sunmaya çalışmanın heyecanı içerisinde olmakla beraber, bir bayrak yarışı gibi dergiyi daha da ileriye götürmek için Tarih Okulu Dergisinin tüm ekip arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Beraber çıktığımız bu yolda Dergimizin XLIV. sayısına destek vererek onurlandıran yazarlarımıza, değerlendirme aşamasında kıymetli vakitlerini ayıran hakemlerimize ayrıca müteşekkirim. Yeni sayımızın bilim dünyasına katkı sağlaması ve diğer Tarih Okulu Dergisi sayılarında buluşmak dileklerimle...

Editör: Prof. Dr. Ahmet KARA

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.1-17.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.1-17.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39844

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.11.2019
Kabul Tarihi: 24.01.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 20.11.2019
Accepted: 24.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Duran, A. & Tangülü, Z. (2020). Macaristan ve Türkiye Tarih Dersi Öğretim Programlarının Amaç ve İçeriği Açısından Karşılaştırmalı Analizi. *Journal of History School*, 44,1-17.

MACARİSTAN VE TÜRKİYE TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ AMAÇ VE İÇERİĞİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ[1]

Alev DURAN[2] & Zafer TANGÜLÜ[3]

Öz

Bu çalışmanın amacı, Macaristan ve Türkiye'de ortaöğretim düzeyinde tarih dersi öğretim programlarının amaçlarının ve içeriğin karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır. Bu amaçla öncelikle, Macaristan tarih dersinin ortaokul düzeyinde verilen *"történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek"* (Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri) dersinin devamı niteliğinde olduğunu ve lisede 9-12. sınıflarda aynı ders adı ile tarih, toplum ve vatandaşlık bilgisi *(történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek)* olarak verildiği ifade edilmelidir. Araştırmada, Türkiye ve Macaristan eğitim sisteminde, 9- 12. sınıflardaki tarih eğitimi programlarına dair analize ek olarak, Macaristan tarih eğitimi dersinde, müşterek bir tarih hafızasına sahip bu iki ülkenin ortak konuları ele almaları ve almamaları hususuna ayrıca yer verilecektir. Bu çalışmada, araştırma modeli olarak tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada sadece karşılaştırmalı bir çalışma olduğu için doküman incelemesi yapılmış, programların öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutları ele alınmamıştır. Karşılaştırma araştırması olması nedeniyle, karşılaştırmalar dokümanlar üzerinden yapıldığı için aynı zamanda doküman incelemesi yöntemi de esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Macaristan, Tarih Eğitimi, Amaç.

[1] Bu çalışma, 24-26 Nisan 2018 Tarihinde Trabzon'da I. Uluslararası Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş metnin geliştirilmiş halidir. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. Yazar: %50

[2] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, alvdrn@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0995-8090.
[3] Doç. Dr, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, zafertangulu@gmail.com Orcid: 0000-0003-1596-442x.

Comparative Analysis of Hungary and Turkey in Terms of History Course Objectives and Content of Curriculum

Abstract

The aim of this study is to make a comparative analysis of the aims and contents of history teaching programs in the level of secondary education in Turkey and Hungary. For this purpose, it should be stated that the Hungarian history course is the continuation of the *"történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek"* (History, Society and Citizenship Information) course given at the secondary education level and that course that has the same name is taught as history, society and citizenship knowledge (*történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek)* in the high school of 9th-12th the classes. In the research, in addition to the analysis of the 9th-12th classes' history education of the curriculum in Turkey and the Hungarian education system, the subject of that whether these two countries with a common history memory do and do not address the issue in the Hungarian history education course. İn this study, the research model was used as a research model. Since the study was only a comparative study, document review was conducted and the teaching-learning process and evaluation dimensions of the programs were not considered. Since it is a comparison research, since the comparisons are made through documents, a document review method of the research is also taken as basis.

Keywords: Turkey, Hungary, History Education, Purpose.

GİRİŞ

Tarih öğretimi, dünya üzerinde her topum için değerli hususlardan birisini arz etmektedir.[4] Eğitim tarihi irdelendiği zaman, eğitim ve öğretim vasıtası ile gençlere aşılanması istenilen gayelerin seneler içinde değişiklik gösterdiği görülür. Bu değişiklikler, toplumların, devletlerin geçirmiş oldukları büyük felaketler, sosyo-kültürel ve ekonomik değişimler ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle meydana gelmektedir. İnsanoğlunun geçmiş hakkındaki bilgisi ve birikimi, toplumdan topluma veya ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, zamana paralel olarak artmakta ve bu artış da geçmiş hakkındaki yorumların mekânla bağlantılı olarak hem bireye ve topluma hem de zamana göre değişmektedir.[5] İnsanın geçmişe dair deneyimlerinin toplandığı bir ortak hafıza

[4] Yahya Akyüz, "Türk Eğitim Tarihi*", Tarih İçin Metodoloji,* Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yay, Ankara 2018, s. 107- 110; Mustafa Safran, "Tarih Eğitimi", *Tarih İçin Metodoloji,* Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yay, Ankara 2018, s. 103-107.

[5] Erkan Dinç, "Tarih Bilinci Açısından Tarih Öğretiminin Amaçları", *Tarih Nasıl Öğretilir, E*d. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2011, s. 70.

olan tarih, günümüz insanlarının toplumsal kimliklerini ve gelecekle ilgili beklentilerini oluşturmaları için bir zemin oluşturur.[6]

İki büyük dünya savaşının olması ve sonrasında yaşanılan süreç sosyal bilimlerde eğitim ve öğretimin amaçlarında da değişikliğe sebep olmuştur. Sosyal bilimler öğretimin amaçlarında meydana gelen bu değişim incelendiği zaman, bir dizi faktörün bu değişimde önemli rol oynadığı görülür. Bu faktörün başında, barışın sağlanabilmesi için yapılan çalışmalar, insanlığa saygılı bireyler yetiştirme, yurttaşlık bilincinin oluşturulması ve uluslararası dayanışmanın geliştirilmesi gelmektedir.[7] II. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkım sürecinin ardından şehirleşmenin hızlanması, farklı kültürden, din ve ırktan insanların bir arada yaşamasını sağlama, sanayileşme ve demokratikleşme de gelişmiş ülkelerde tarih öğretiminin genel amaçlarını etkileyen diğer faktörler olarak gösterilebilmektedir.[8] Gelişmiş ülkelerin tarih öğretimi amaçlarından biri de insanlığa saygı ve yurttaşlık bilincinin geliştirilmesidir.[9] Yaşanılan bu savaş dönemlerinin ardından, bu süreçlerin tekrar yaşanmaması için tarih öğretimine barışın tesisi ve korunması maksadı ile vazifeler yüklenmiştir.[10]

Bu değişikliklerden tarih eğitimi de etkilenmiş ve tarih öğretiminin amaçları da güncellenmiş, ihtiyaçları karşılaması hedeflenmiştir. Tarih eğitimi, 19. Yüzyılda millet-devlet sisteminin ortaya çıkışı ve demokrasi hareketlerine paralel olarak, laik bir zemin üzerinde, eğitim programlarında hak ettiği yeri almaya başlamışdı ve vatan terbiyesini tamamlayıcı bir unsur olduğu fikri yaygınlaşmıştır.[11]

Tarih eğitimi ve öğretimi amaçlarının ülkeler ve bölgeler arasında farklılaştığı görülmektedir.[12] Bilhassa teknolojik ve ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde sadece tarihsel bilgi ve ait olduğu toplumun kültürünün aşılanması

---

[6] Dinç, agm, s. 71.

[7] İsmail Demircioğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Tarih Öğretmenliğinin Genel Amaçlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 16. S. 2, Elazığ 2006, s. 134.

[8] Education in Europe – Nineteenth -and Twentieth- century Education, http://science.jrank.org/pages/9080/Education-in-Europe-Nineteenth-Twentieth-Century-Education.html, (Erişim Tarihi 11.12.2018)

[9] Demircioğlu, agm, s. 135.

[10] Dünya eğitim tarihi açısından değişimler hakkında detaylı bilgi için bkz: Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi Antikçağ'dan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar,* Doğubatı, Ankara 2018.

[11] Zihni Merey, "Dünyada ve Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihsel Gelişimi", *Tarih Nasıl Öğretilir,* Ed. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2011, s. 27.

[12] İsmail Demircioğlu, "Tarih Öğretimin Amaçları", *Tarih Nasıl Öğretilir,* Ed. Mustafa Safran, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2011, s. 65; Ayşen İçke, *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938),* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018.

değil, bununla beraber analitik düşünme, problem çözme, demokrasi ve vatandaşlık bilinci kazandırma gibi misyonlarının da yüklenebileceği bir alan olarak görülmüştür.[13] Ortak bir tarih öğretimi anlayışı oluşturmak amacıyla, özellikle Avrupa Birliği ülkeleri çeşitli proje ve kuruluşlarda çalışmalar yürütmektedir.[14]

Ortak bir tarih anlayışı oluşturmak maksadı ile Avrupa konseyinin girişimleri ile 1993 yılında *European Standing Conference of History Teachers' Associations (EUROCLİO)* kurulmuştur.[15] Bu kuruluş, tarih öğretimi hakkında birçok çalışma ve proje yürütmektedir.[16] 21. Yüzyılda tarih öğretimini Avrupa ölçeğinde düzenlemeye ilişkin aldığı kararlar ve dünyada küreselleşmenin ve post modern eleştirilerin ışığında yeniden yapılandırılmıştır.[17] Yürüttükleri çalışmalar ile Avrupa birliği ülkeleri ve birliğe üye olacak ülkeler için tarih öğretim programına dair bakışları tanımlanmaktadır.

Bu kuruluşa 2004 yılında Avrupa Birliğine dâhil olan Macaristan da üyedir.[18] Burada *"Macar Tarih Öğretmenleri Derneği" (Történelem Tanárok Egylete)*[19] adı ile 1989 yılında bir yapı kurulmuş ve bu kuruluşa dâhil olan ilk ülkeler arasında yer almıştır. Bu derneğin temel amacı, bilgi ve deneyimi paylaşmak ve tarihin öğrenimini ve öğretimini desteklemektir. Derneğin 400 üyesi ve çeşitli yerel grupları vardır.

Macaristan'daki dersler arasından tarih dersinin yeri oldukça güçlüdür. Özellikle ortaokullarda öğrencilerin Macarca ve Matematik dersleri dışında final sınavına girmesi zorunlu üç dersten biridir 9. ve 12. sınıfların ders programında Tarih derslerinin yanı sıra ayrıca Yurttaşlık dersi bulunmaktadır ve bu ders Tarih öğretmenleri tarafından yürütülmektedir. Üniversiteye geçiş sisteminde yapılan ileri düzey final sınavı için hazırlık kurslarının yanı sıra gerek olması halinde isteğe bağlı olarak tarih dersleri almak da mümkündür. *Történelem Tanárok Egylete* üyelerine verdiği eğitim düzenlemelerinin yanı sıra, her yıl ekim başında bir konferans da düzenlemektedir. Bu konferanslara sadece farklı seviyelerden gelen üye öğretmenler değil, ortaöğretim ve üniversite öğrencileri de

[13] Alois Ecker,"The Education of History Teachers in Europe—A Comparative Study. First Results of the "Civic and History Education Study", *Creative Education,* 2018, 9, 1569.
[14] Ecker, agm, s. 1568- 1570.
[15] https://eurocliohistory.org/ ; Demircioğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve… ", s. 135.
[16] *A Történelem Tanítás Online Folyóirat,* (Tarih Öğretimi ile ilgili Çevrimiçi Makaleler), http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/ (E. Tarihi 9.12.2018)
[17] Merey, agm, s. 28.
[18] https://euroclio.eu/member/hungarian-history-teachers-association/ .
[19] Derneğin resmi sayfası: https://tte.hu/. (Történelem Tanárok Egylete).

katılabilmektedir. *Történelem Tanárok Egylete* ayrıca çalışma turları da düzenlemektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Macaristan ve Türkiye'de ortaöğretim düzeyinde tarih dersi öğretim programlarının amaçlarının ve içeriğin karşılaştırmalı bir analizini yapmaktır. Bu genel amaca ulaşmak için iki alt amaç vardır:

1. Türkiye ve Macaristan'ın Ortaöğretim Tarih dersi öğretim programlarının amaç boyutu açısından benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?

2. Türkiye ve Macaristan'ın Ortaöğretim Tarih dersi öğretim programlarının içerik boyutu açısından benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, araştırma modeli olarak tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmada sadece karşılaştırmalı bir çalışma olduğu için doküman incelemesi yapılmış, programların öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme boyutları ele alınmamıştır. Karşılaştırma araştırması olması nedeniyle, karşılaştırmalar dokümanlar üzerinden yapıldığı için aynı zamanda araştırmanın bir doküman incelemesi yöntemi de esas alınmıştır.

Toplumsal bilimlerde doğal bilimlerdeki gibi deney yapmak çok güç ve sınırlı olduğundan, bu eksikliği gidermek bakımından toplumsal bilimlerde karşılaştırmalı yönteme başvurulmaktadır. Bu yöntemde, aynı olayın zaman içinde ve farklı yerlerdeki durumunun karşılaştırılarak incelenmesidir. Örneğin aile kurumunun 17. yüzyıldaki durumu ile günümüzdeki durumunu karşılaştırarak incelemek aradaki farklılık ve değişmeleri açıklamaktır. Farklı toplumlardaki köylerin birbirleriyle karşılaştırılmasının yapılması buna örnek olarak gösterilebilir. Karşılaştırmalı metot, aynı çağda yaşayan, fakat birbirinden büsbütün bağımsız insan topluluklarının durumlarının akılcı yoldan karşılaştırılmasını içerir. Sosyolog ve antropologlar, evrimi araştırırken karşılaştırma metodunu kullanan Darwin'den bu konuda çok istifade etmiş ve sözü edilen metodu daha da geliştirmişlerdir.

Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kaplar. Tek başına bir yöntem

olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir.[20] Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak tanınır. Hangi dokümanın önem arz ettiği ve veri kaynağı olarak değerlendirebileceği araştırma problemi ile yakından ilişkilidir. Örneğin eğitim ile ilgili bir araştırmada, şu tür dökümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir: Eğitim alanında ders kitapları, program yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci rehberlik kayıt dosyaları, öğrenci ve öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmi belgeler vs. [21]

Burada veri kaynağı olarak kullandığımız dokümanlar şunlardır:

1. Németh, György- Borhegyi, Péter, *Történelem-9,* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

2. Németh, György- Borhegyi, Péter, *Történelem-10*, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

3. Németh, György- Borhegyi, Péter, *Történelem-11,* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

4. Németh, György- Borhegyi, Péter, *Történelem-12,* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

5. http://kerettanterv.ofi.hu/ (Oktatáskutatóés Fejlesztő Intézet, Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek" (Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü, Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri Dersi öğretim programı.)

5. MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi* (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı, Ankara 2018.

Doküman incelemesi yapılırken belli başlı aşamalar izlenmektedir. Bunlar: Dokümana ulaşma, Özgünlüğü kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma olarak 5 aşamadan oluşmaktadır. Dokümana ulaşma, araştırma konusuna rehberlik etmektedir. Doküman incelemesine karar vermeden önce bu kaynağın kullanılmasına gerçekten ihtiyaç var mı, varsa neden ve ne tür bir ihtiyaç gibi sorular yöneltilmelidir.[22] Çalışmamızda bu aşamada Macaristan ve Türkiye tarih öğretim programları ülkelerin resmi eğitim

[20] Ali Yıldırım- Hasan Şimşek*, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin, Ankara 2008, s. 187.
[21] Yıldırım- Şimşek, *age*, s. 188.
[22] Yıldırım- Şimşek, *age*, s. 193-196.

bakanlıkları sitelerinden elde edilmiştir. İki ülke arasındaki tarih eğitimi programını karşılaştırabilmek için bu dokümanlara ihtiyaç duyulmuştur.

İkinci aşama ise özgünlüğü kontrol etmedir. Bu aşamada belirli dökümanlara ulaşan araştırmacının, ulaştığı dokümanların özgün olup olmadığını kontrol etmesi gerekmektedir. Önemli bir nokta olan bu devrede, dokümanın asıl sahip olduğu kaynaklarca sahipleniliyor mu ya da onaylanıyor mu, gerçekle özdeşleşiyor mu sorgulanmalıdır. Bu evreye ilişkin olarak çalışmamızda iki ülke için de tarih öğretim programları resmi sitelerince indirildiğinden gerçekliği sabit bulunmaktadır.

Dökümanları anlama evresinde ise, dökümanların belirli bir sistem içinde ve birbirleri ile karşılaştırmalı olarak çözümlenmesi gerekmektedir. Bunlar arasında belirli olay ve olgulara ilişkin olarak farklı bakış açıları ve yorumlar mevcut mu gibi soruların kullanıldığı aşamadır. Çalışmamız, iki ülkeyi karşılaştırdığı için dökümanlar karşılaştırılarak anlaşılmaya çalışılmıştır.[23]

Dördüncü evre olan veri analizi aşamasında, temel bir soru vardır: Toplanan bu dökümanlar araştırmada kullanılacak tek veri setini mi oluşturmaktadır yani sadece bir doküman analizi mi olacaktır sorusuna yanıt verilmelidir. Araştırmacı dokümandan elde edeceği verileri, desteklemek, çürütmek veya bulduğu sonuçlara verileri desteklemek, çürütmek veya bulduğu sonuçlara alternatif açıklamalar getirmek amacıyla kullanılabilmektedir. Bu durumda araştırmacının bir doküman setini nasıl kullanacağı ve bunlarda kapsanan veriyi nasıl analiz edeceği önceden belirlediği problem ve alt problemler yoluyla belirlenmiştir ve burada doküman analizine temel oluşturacak tema veya kategoriler zaten belirlidir.[24] Bu çalışma da ise, yöntem olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmış ve veri analizi olarak da doküman analizi yapılmıştır.

Araştırma kapsamında incelemeye tabi tutulan Macaristan ortaöğretim düzeyi tarih öğretimi programı ülkenin resmî sitesi Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü'nden (Oktatás Kutató és Fejlesztő Intézet) elde edilmiştir. Buna ek olarak, alan yazın taraması da yapılmıştır. Çalışmada Türkiye ve Macaristan'ın mevcut tarih öğretim programları amaç ve konularının içeriğinin karşılaştırmalı bir analizi yapılmaya çalışılmıştır.

[23] *age*, s. 196- 200.
[24] *age*, s. 197- 201.

BULGULAR

Karşılaştırmalı bir araştırma olan ve veri analizi kullanılan bu çalışmadaki bulgular daha önce verilen alt amaçlara uygun olarak iki alt amaca ilişkin olarak analiz edilmiştir. Bulgular ülkelere göre başlıklar halinde sunulmuştur.

1. Türkiye ve Macaristan'ın Ortaöğretim Tarih dersi öğretim programlarının amaç boyutu açısından benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir sorusuna ait bulgular.

2. Türkiye ve Macaristan'ın Ortaöğretim Tarih dersi öğretim programlarının içerik boyutu açısından benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir sorusuna ait bulgular.

1. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

1.1. Macaristan'da Tarih Öğretimi Programının Genel Amaçları

Macaristan'da ortaöğretim düzeyi tarih öğretim programı, ortaokul düzeyinde verilen Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri (*történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek)* dersinin devamı niteliğinde ve ortaöğretim düzeyinde 9-12. sınıflarda aynı ders adı ile verildiği görülmektedir.

Günümüzde, Macaristan ortaöğretim düzeyinde tarih öğretiminin genel hedefler irdelendiğinde, hedefler ülkeler bazında değişiklik göstermektedir. Avrupa birliğine 2004 yılında üye olan Macaristan'ın, diğer Avrupa birliği ülkelerine göre ortaöğretim düzeyi tarih öğretimi amaçlarının farklı olduğu görülmektedir.[25] Diğer ülkelere göre daha geleneksel olduğu ve tarih derslerinin öğrencilere günümüz bireylerinin sahip olması gereken problem çözme, karar verme ve analitik düşünme gibi beceri ve nitelikleri kazandırmaktan uzak olduğu görülmektedir. Tarih öğretimi gayelerinin geleneksel olmasının en önemli nedenlerinden birisi, ülkenin diğer Avrupa birliği ülkelerine nazaran ekonomik ve sosyo kültürel gelişmesinin farklı bir gelişim süreci göstermiş olması gösterilebilir. 1993 yılında çıkan bir kanun ile Macar milli eğitimi, tekrar düzenlenmiş ve amacı olarak "Macaristan Cumhuriyet anayasasında eğitimle ilgili hukuki eşitlik temelinde pratik, vicdan ve din özgürlüğünün, yurt sevgisi için eğitimin gerçekleştirilmesi, milli ve etnik azınlıkların dil hakkının sağlanması, öğretim ve müfredat serbestliğinin tesis edilmesi olarak belirlenmiştir.[26]

[25] Demircioğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve… ", s. 138.
[26] *Magyar Közoktatásról Szóló,* 1993- évi 79. Törvény (Macar Milli Eğitim Bildirisi 1993 Yılı 79. Kanun)

*Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü [Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet]'*ne göre tarih öğretimi genel hedefleri yoğun şekilde tarihi kültür ve bilgi paylaşımına dayanmaktadır.[27] Bu hedefler doğrultusunda, Macaristan tarihi bilgi ve kültür aktarımı ile genel hedefler ve bilgiyi düzenlemeye, kullanmaya ve üretmeye yönelik becerilerle ilgili genel olmak üzere iki temel grupta toplayabiliriz:

a. Tarihi Kültür ve Bilgi Paylaşımı İle İlgili Genel Hedefler

. Maddi ve manevi kültürü derinlemesine anlama,

. T Kültürel, sosyal ve manevi konularla ilgili tarihsel değişim ve günlük tarih bilgisi elde etme,

. Dünya ve Avrupa tarihinin önemli dönemleri hakkında bilgi elde etme,

. Dünya tarihi içinde ulus ve bölge tarihinin yerini anlama

. Tarihe karşı ilgi,

b. Bilgiyi Düzenlemeye, Kullanmaya ve Üretmeye Yönelik Becerilerle ilgili Genel Amaçlar

. Günümüzü anlayabilme,

. Sebep, sonuç, benzerlik, farklılık, süreklilik ve kanıt gibi kavramları öğrenme

. Yorum ile gerçek arasındaki farkı ve önyargının bilgiyi nasıl tahrip ettiğini görebilme,

. Sosyal değişimin farkında olabilme,

. Zaman ve kronolojiyi anlama[28]

1.2.Türkiye Cumhuriyeti Ortaöğretim Düzeyi Tarih Öğretimi Programının Genel Amaçları

Macaristan'dan sonra Türkiye'deki tarih öğretimin gelişimi incelendiğinde, özellikle II. Meşrutiyet döneminden itibaren başlayan arayışlar, Cumhuriyet'in istek ve gereklerini daha belirli bir çizgide devam etmiştir.[29] 1924 ve 1926 tarihli

[27] *Oktatás Kutató és Fejlesztő Intézet, Történelem, Társadalmi és Állampolgári İsmeretek"* (Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü, Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri Dersi Öğretim Programı.)

[28] http://kerettanterv.ofi.hu/. *(Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet/* Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü) (E. Tarihi: 12.12.2018); Demircioğlu, "Avrupa Birliği Ülkeleri ve… ", s. 138, 139.

[29] *"Türkiye'de de II. Meşrutiyet Dönemi'nde; tarih dersleri, "millî ve vatanî terbiye" aracı olarak görülmüştür. Öyle ki 1910 yılında Sâtı Bey, "Târih Tedrisatının Usûl-i Esâsiyyesi" adlı*

müfredat programları Cumhuriyetin beklentilerine uygun değişikliklerin ilk işaretlerini vermektedir. Özellikle 1926 ve daha sonrası yapılan değişikliklerle, çocuklara genel tarih kültürünün yanı sıra milli tarihin öğretilmesi hedeflenmiştir. Cumhuriyetin eğitim anlayışına göre, çocuklara her vatandaşın bilmesi zorunlu olan bilgi ve becerileri kazandıran, özgür bir insan ve milli topluluğun bir üyesi olarak haklarını ve ödevlerini öğreten kurumların başlıca amacı, genç kuşakları çevresine etkin şekilde uyum sağlayabilen iyi vatandaş olarak yetiştirmekti.[30]

Ulus devlet düşüncesine göre kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde büyüyen genç nesle ulus bilincinin aşılanması ve geçmişin öğretilmesi misyonu, tarih derslerine yüklenmiştir. Cumhuriyetin istediği yeniliklere ayak uyduracak nesli yetiştirmek eğitimcilerin görevlerinden biridir.[31] Cumhuriyet'in ilk yıllarında, tarih ders kitaplarının muhteviyatında önemli değişiklikler yapılmakla birlikte, geçmişten gelen alışkanlıklar ve bakış açısı tamamen silinmemiştir.[32] Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Atatürk ile birlikte, Türk tarihine bütüncül bir biçimde yaklaşılmaya başlanmış ve tarih öğretimi programlarında Türk tarihi temel alınmıştı. Tarih yazımı ve öğretimi cumhuriyet kadrolarının en çok önem verdiği konular arasında yer almaktaydı. Atatürk'e göre Kurtuluş Savaşı'nda maddî anlamda kazanılan başlarının manevî alanda da kazanılması gerekiyordu. Bu çerçevede Atatürk, bağımsızlık mücadelesinin manevî cephesini millî tarih olarak tanımlamıştır.[33]

I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrası kurulan örgütler, daha barışçı bir dünyanın inşası için tarih öğretiminin amaçları ve içeriğini değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Dünyada meydana gelen bu değişimden, diğer disiplinlerle beraber tarih öğretimi de etkilenmiştir. Tarih öğretimi alanında bu

---

makalesinde tarih dersinin Mutlakıyet döneminin (1876-1908) ne kadar kötülüklere neden olduğunu, Meşrutiyet idaresinin ne kadar iyi bir idare olduğunu göstermesi gerektiğini yazmaktaydı. Bunun yanı sıra, tarih dersi, Sâtı Bey'e göre, Meşrutiyet'in, özgürlüğün ne kadar uzun yoksulluklar, ne kadar cânsipârâne uğraşmalar sonucunda elde edildiğini anlatmalıydı." Mustafa Safran, "Türk Tarihi Öğretimi ve Meseleleri*", Türkler,* C. 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 935- 942.

[30] Muallim Baha Tevfik, "Yeni Terbiye Yurtlarımız ve Vazifelerimiz*", Özdilek Mecmuası,* S. 10-35. Trabzon İstikbal Matbaası, s. 50-55.

[31] Cemal Gültekin, "Eğitimden Maksat", *Özdilek Mecmuası,* S. 9-35, Trabzon İstikbal Matbaası, Trabzon 1339.

[32] Mesut Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 39-55; Erdal Aslan, "Atatürk Döneminde Tarih Eğitimi-I: Türk Tarih Tezi Öncesi Dönem (1923-1931)", *Eğitim ve Bilim,* C. 37, S. 164, 2012, s. 331-346.

[33] İsmail Demircioğlu, "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* S. 12, 2008, s. 432.

dönemde yaşlanan bir diğer gelişme ise, tarih derslerini barışı tesis etmek amacıyla kullanılmasıydı. I. ve II. Dünya Savaşının yarattığı yıkımları ortadan kaldırmak ve daha barışçıl bir dünya yaratmak için farklı örgütler kurulmuş ve bunlar çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle ders kitaplarından düşmanlık içeren ifadelerin çıkarılmasına Türkiye de katılmış ve bu alanda önemli mesafeler alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı akabinde tarih öğretim hedeflerinde dünya genelinde meydana gelen farklılaşma Türkiye'de de kendini göstermiş ve 1970'li yıllarda, tarih öğretimi programı, gençlere problem çözme yetisi kazandırmayı amaçlayan bir düşünceye göre şekillendirilmiştir. Günümüzde çağdaş ülkelerde tarih öğretimi, problem çözme becerisinin geliştirilmesi, yaratıcı düşünme gibi kavramlarla birlikte anılmaktır.[34] 1980 ihtilaliyle ülkemizde yeni bir döneme girilmiş ve 1980 öncesi yaşanan olayların da yansımasıyla özellikle ilköğretimin ikinci kademesinde "millî tarih" ismiyle dersler konmuştur. Bu dersler aracılığıyla tarihin millî bir perspektiften öğretilmesi amaçlanmaktaydı. 1997-1998 dönemindeki yeni yapılanmayla beraber bu dersler kaldırılmış ve tarih konuları sosyal bilgiler bünyesinde okutulmaya başlanmıştır. Liselerde ise eskisi gibi tarih dersleri müstakil olarak öğretilmeye devam etmektedir.[35]

Talim Terbiye Kurulunun 17.07.2017 tarih ve 90 sayılı kararı ile ortaöğretim tarih programı güncellenmiştir. 2017-2018 eğitim öğretim yılında yeni oluşturulan 9. sınıf tarih dersi kitabı ve programı uygulamaya konmuştur. Güncellenen tarih öğretim programının temelinde kronolojik ve tematik anlayışların bir araya getirildiği ifade edilmiştir.

Tarih öğretiminin amaçlarına yönelik literatür incelendiği zaman, alanın öğretimine farkı görevler yüklendiği görülmektedir. Alanın amaçlarının bilgi aktarımından bilimsel düşüncenin öğretimine kadar değişik bir yelpazede olduğu görülür. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

Kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, neden-sonuç ilişkisi kurma, değişim ve yorum yapabilme, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma, tarihsel analiz ve yorum yapabilmedir.

. Tarihsel bilgi, toplumsal değerler ve kültür aktarımı için tarih öğretimi,

. Geçmiş ve bugünü anlamak için tarih öğretimi,

. Mevcut ideolojik yapının benimsetilmesi ve kimlik gelişimi için tarih öğretimi,

[34] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı,* Ankara 2018.
[35] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı,* Ankara 2018.

. Öğrencilere deneyim ve bilimsel düşünce becerilerini kazandırmak için tarih öğretimi,

. Tarihle ilgili temel kavramların öğretimi için tarih öğretimi,

. Dil becerileri ve boş zamanları için tarih öğretimi[36]

İki ülke açısından değerlendirilecek olursa, ülkelerin siyasi, ideolojik, ekonomik ya da sosyal yapılanmasının etkiye çok açık olduğu ve egemen güçlerin rahatlıkla özellikle tarih dersinin amaçlarına müdahale edebildiği görülmektedir. Kültür kavramını değerlendirecek olursak, kültür, bir millete ait maddi ve manevi değerler bütünüdür. Bu değerler göç, savaş, ticaret gibi yollarla dünyanın farklı bölgelerine taşınmış ve kültürler arası etkileşim meydana gelmiştir. Bunun sonucunda zaman içerisinde uygarlık adı verilen milletlerarası ortak değerler oluşmuştur.[37]

Macaristan'da, Türkiye'deki ortaöğretim düzeyi tarih öğretimi programına karşılık gelen ortaöğretim düzeyi toplum ve vatandaşlık bilgisi (történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek) dersi, Türkiye'de 9-10-11 ve 12.sınıflarda verilirken, Macaristan'da da 9-12. sınıflara yayılmış ve yoğun şekilde verilmektedir. Tarih dersi konularının sınıflara göre dağılımı Oktatás Kutató és Fejlesztő Intézet (Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü)'e göre şu şekildedir:

2. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular

2.1. Macaristan *(Történelem, Társadalmi és Állampolgári İsmeretek)* Dersi Sınıflara Göre Konu Dağılımları

Türklerin tarih boyunca münasebet kurduğu devletlerden biri de Macaristan'dır. Sürekli bir ilişki içinde olmaları tarih ders kitaplarında da yer bulmalarını sağlamıştır. Liselerin ilk döneminden itibaren verilen tarih dersi için okutulan kitaplar*, Történelem* (Tarih) -9, 10, 11 ve 12 olarak adlandırılmaktadır.

Ders kitaplarının tam künyesi ise şu şekildedir:

György Németh- Péter Borhegyi*, Történelem,* Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2016.

Macar Milli eğitim programı ve okutulan kitapların içerikleri ise genel olarak şu şekildedir:

[36] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı,* Ankara 2018.
[37] Yusuf Keskin, "Tarih Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* Volume 10/7 Spring 2015, s.668.

Lisenin ilk döneminden itibaren 9. ve 10. sınıflar seviyesinde tarih kitaplarında konuların toplamda 9 ünite ana başlık altında toplandığı görülmektedir. İlk ünite tarih öncesi ve eski çağ doğu kültürü ile başlamakta, tarihin kaynaklarından ve ilk toplumlardan bahsetmektedir. Hemen ardından antik Yunan ve antik roma tarihin yer verildiği, kavimler göçü ve dünya dinleri ile tamamlandığı görülmektedir. Ortaçağda başlığında ise Roma imparatorluğuna, sosyal, politik kökleri ve etkilerine ve ardından Osmanlı imparatorluğunun yayılışına yer verilmiştir. 5. Üniteden itibaren ise -Macar Halkının Kökeni, Göçü, Yurt Kurma meselesi *(Honfoglalás)* ile ülke tarihine yer vermeye başladıkları görülmektedir. Akabinde, devrimler ve kentleşmeye yer ayrılmış ve dönem Macaristan'ın yeniden kurulması üst başlığı ile Macaristan'da 11-12. sınıf tarih dersi konularına bakacak olursak;[38]

Milli devletlerin çağı ile başlatılmış, Avrupa ve Amerika tarihine yer verilmiştir. Sonrasında Macaristan'da Uzlaşmaya ve Düalizme Giden Yol başlığından sonra I. Dünya savaşı ve sonuçları yer almıştır. Macaristan'da Savaş Yenilgisinin Sonuçları: Avusturya-Macaristan Monarşisinin Dağılması, Yıldızçiçeği Devrimi, Konsey Cumhuriyeti konularına yer verilmiş, - Orta Avrupa'da Yeni Devletler, Sınır Dışındaki Macarların Hayatına değinilmiştir. İki Dünya savaşı arasında Macaristan ve 2. Dünya savaşındaki gelişmeler olarak konular oluşturulmuştur. 1945–1956 Arasında Macaristan başlığı ile ise Macaristan'ın Sovyetleşmesi, Komünist Diktatörlüğün Kurulması, Özelliklerine değinilmiş ve 1956 Devrimi ve Kurtuluş Savaşı'nın Nedenleri, Geçmişi, Ana Olayları, Özellikleri ve Karakterleri irdelenmiştir. İki Dünya Sistemi Arasındaki Rekabet, Sovyet Blokunun Parçalanması, Kádár Dönemi, Birleştirici Avrupa, Küreselleşmenin Gerçekleşmesi ve Macaristan'da Demokratik Koşulların Oluşturulması başlığı altında konulara değinilmiş- Macarların Sınırların Ötesindeki Durumu. Dünyadaki Macarlar konusu ile üniteler sonlandırılmıştır. 10 ünite halinde yoğun şekilde işlenen konular Macaristan'da Demokratik Koşulların Oluşturulması konusu ile tamamlanmış ve Sosyal Bilgiler, Vatandaşlık Bilgileri, Finansal ve Ekonomik Kültür ve İş Hayatı bölümleri ile konular tamamlanmıştır. 1848 devrimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.[39]

Konu dağılımları bilhassa Türk ve Macarların yoğun bir temas içinde olduğu Orta ve yeniçağ üzerinde durmuştur. Türkler, genel olarak balkanlardaki gelişmeler sonrası ise dünya tarihiyle birlikte yer almıştır. Türklerin ülkeden kovuluşu da bu üniteler arasında yer almıştır.

[38] http://kerettanterv.ofi.hu/. *(Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet/* Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü) (E. Tarihi: 12.12.2018)

[39] http://kerettanterv.ofi.hu/. *(Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet/* Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü) (E. Tarihi: 12.12.2018)

2.2. Türkiye Ortaöğretim Düzeyi Tarih Dersi Öğretimi Programı Sınıflara Göre Konu Dağılımları

Türkiye'de Ortaöğretim düzeyi tarih dersi konularının dağılımlarına bakacak olur ise, Macaristan'a göre daha yüzeysel olduğu görülmektedir. Konular tarih ve zaman ünitesi ile başlamakta, Macaristan'da da olduğu gibi insanlığın ilk dönemleri üzerinde durulmuş ve Ortaçağa kadar devam edilmiştir. Macaristan'dan farklı olarak ülke tarihine daha çok yer verildiği görülmüştür. İslam medeniyetinin doğuşu ve Türklerin İslamiyet'i kabulü ile 9. sınıfa son verilmiştir. Selçuklu Devleti ile başlayan konular, Klasik Çağda Osmanlı Toplum Düzeni ile tamamlanmaktadır.

11. sınıf konularında ise, Değişen Dünya Dengeleri Karşısında Osmanlı Siyaseti (1595-1774), Değişim Çağında Avrupa ve Osmanlı, Uluslararası İlişkilerde Denge Stratejisi (1774-1914), Devrimler Çağında Değişen Devlet-Toplum İlişkileri, Sermaye Ve Emek XIX. ve XX. Yüzyılda Değişen Gündelik Hayat üniteleri ile sonlandırılmıştır.[40]

Son sene olan 12. sınıfta ise, İnkılap tarihi ve Atatürkçülük adı verildiği görülmektedir. İlk ünite, 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti ve Dünya konuları ile başlamaktadır. I. dünya savaşını kapsayan konuların ardından Milli mücadele dönemine yer verilmiş, Atatürkçülük ve Türk inkılabının detayları ile devam edilmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye ve Dünya konuları izlemiş, iç ve dış politikaya yön veren siyasi ekonomik gelişmelere değinilmektedir. II. dünya savaşı gelişimi ve sonrasındaki dönem, toplumsal devrim çağında Türkiye ve dünya konularını kapsamaktadır. 21. yüzyılın eşiğinde Türkiye ve dünyadaki gelişmeleri 1990 sonrasına kadar ele alınarak konular sonlandırılmaktadır.[41]

Son kırk yılda dünyada tarih öğretimi alanında önemli değişimler yapılmıştır. Türkiye'de de Talim Terbiye Kurulunun 17.07.2017 tarih ve 90 sayılı kararı ile ortaöğretim tarih programı güncellenmiştir. 2017-2018 eğitim öğretim yılında yeni oluşturulan 9. sınıf tarih dersi kitabı ve programı uygulamaya konmuştur. Güncellenen tarih öğretim programının temelinde kronolojik ve tematik anlayışların bir araya getirildiği ifade edilmiştir.[42]

[40] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara 2018.
[41] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara 2018.
[42] MEB, *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara 2018.

SONUÇ

On dokuzuncu yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmasını ardından genel eğitim kurumlarına verilen en önemli görevlerden birisi, vatandaşlık bilinci gelişmiş bireyler yetiştirmek olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak da tarih derslerine özel önem verilmiş ve çeşitli misyonlar yüklenmiştir. Macaristan ve Türkiye ortaöğretim tarih öğretimi programında bu çerçevede geleneksel tarih öğretimi anlayışı hâkim olmuştur. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde gelişen yeni tarih öğretimi anlayışında ise bilgiden ziyade tarihsel düşünme becerileri ön plana çıkarılmış ve öğrencilere kanıt değerlendirme, eleştirel düşünme ve problem çözme gibi becerilerin kazandırılması amaçlanmıştır.

Macaristan tarih öğretiminin ortaokul düzeyinde verilen *Történelem, Társadalmi És Állampolgári İsmeretek* (Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri) dersinin devamı niteliğinde olduğunu ve ortaöğretim düzeyinde 9-12. sınıflarda aynı ders adı ile tarih, toplum ve vatandaşlık bilgisi (*Történelem, Társadalmi És Állampolgári İsmeretek)* olarak verildiği görülmektedir. Macaristan'da ve Türkiye'de tarih öğretimi 9-12. sınıflarda yer almaktadır. Macaristan, bulunduğu coğrafya ve Avrupa birliği ülkelerine göre bir karşılaştırma yapacak olursak geleneksel tarzda öğretim amaçlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yıllara göre konu dağılımı incelendiğinde ağırlıklı olarak tarihsel bilgi ve kültür aktarımına dayalı olduğu yoğun şekilde görülmektedir. Macaristan'daki tarih öğretiminin bulunduğu coğrafya itibari ile Yabancı ülke tarihlerine ve konularına daha geniş yer verdiğini ifade edebiliriz. Macaristan'da 9- 12. sınıflara dağıtılmış olan Tarih öğretimi konuları, Türkiye'de ise 9- 11. sınıflarda ve son sınıfta İnkılap tarihi ve Atatürkçülük adı ile verilmektedir.

Macaristan tarih dersi kitaplarında Osmanlı sadece birkaç başlık altında geçmekte fakat Müslüman-Hristiyanlar arasındaki süreçler olarak bahsedilmektedir. Macaristan'da tarih öğretimi amaçlarının geleneksel yapıda olduğu görülmektedir. Sebep olarak da bulunduğu coğrafyadaki diğer ülkelere göre daha farklı bir idari ve sosyo-ekonomik gelişme göstermesi söylenebilir. Macaristan ile Türkiye tarih programı öğretiminin genel hedefleri karşılaştırıldığı zaman, benzerlikler olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak tarihi bilgi ve kültür aktarımının yoğunlukta olduğu gözlenmektedir. Köken olarak Fin-Ugor kökenine dayandırılarak bir tarih yazımı yapıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nden ve Macaristan hâkimiyeti sürecine kısa bir yer verildiği görülmekte ve bu dönem olumsuz olarak bahsedilmektedir. Atatürk'ten bahsedilen yerlerde ise Türk Devleti'ni yeniden inşa etmesinden dolayı "*Türklerin Atası" (Törökök Atyja)* unvanının verildiği yer almaktadır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

A Történelem Tanítás Online Folyóirat, (Tarih Öğretimi ile ilgili Çevrimiçi Makaleler), http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/

Akyüz, Y. (2018). Türk eğitim tarihi. *Tarih için Metodoloji*. Ed. Ahmet Şimşek, Pegem yay, 107- 110.

Aslan, E. (2012). Atatürk döneminde tarih eğitimi- I: Türk Tarih tezi öncesi dönem (1923-1931). *Eğitim ve Bilim,* 37(164), 331-346.

Aytaç, K. (2018). *Avrupa Eğitim Tarihi Antikçağ'dan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*. Doğubatı yayınları.

Çapa, M. (2012). Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarih öğretimi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29(30), 39-55.

Demirci, İ. (2006). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'de tarih öğretmenliğinin genel amaçlarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 133- 146.

Demircioğlu, İ. (2011). Tarih öğretimin amaçları. *Tarih Nasıl Öğretilir,* Ed. Mustafa Safran, Yeni insan yayınevi: 65- 69.

Demircioğlu, İ. (2008). Türkiye'de tarih eğitiminin tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 12, 431-450.

Dinç, E. (2011). Tarih bilinci açısından tarih öğretiminin amaçları, *Tarih Nasıl Öğretilir,* Ed. Mustafa Safran, Yeni insan yayınevi, 70-76.

Ecker, A. (2018). The education of history teachers in europe—a comparative study. first results of the "civic and history education study. *Creative Education*, 9, 1565-1610.

Gültekin, C. (1339). Eğitimden maksat. *Özdilek Mecmuası,* 9-35, İstiklal Matbaası.

https://euroclio.eu/member/hungarian-history-teachers-association/

http://kerettanterv.ofi.hu/ *Oktatáskutatóés Fejlesztő Intézet, Történelem, társadalmi és állampolgári ismeretek,* Macaristan Eğitim Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü, Tarih, Toplum ve Vatandaşlık Bilgileri Dersi öğretim programı

http://science.jrank.org/pages/9080/Education-in-Europe-Nineteenth-Twentieth-Century-Education.html.

https://tte.hu/. *Történelem tanárok Egylete*, Macaristan Tarih Öğretmenleri Derneği

İçke, A. (2018). *Atatürk Dönemi Yurt Dışı Eğitimi (1923-1938).* Atatürk Araştırma Merkezi yayınları.

Keskin, Y. (2015). Tarih dersi öğretim programı ve ders kitaplarında değerler eğitimi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(7), 659-674.

Magyar Közoktatásról Szóló, 1993- évi 79. Törvény (1993). Macar Milli Eğitim Bildirisi 1993 yılı 79 sayılı kanun.

MEB, (2018). *Ortaöğretim Tarih Dersi (9-10-11. Sınıflar) Öğretim Programı.*

Merey, Z. (2011). Dünyada ve Türkiye'de tarih eğitiminin tarihsel gelişimi, *Tarih Nasıl Öğretilir,* Ed. Mustafa Safran, Yeni insan yayınevi: 27- 34.

Muallim Baha, T. (1339). Yeni Terbiye Yurtlarımız ve Vazifelerimiz. *Özdilek Mecmuası,* 10-35. İstikbal Matbaası: 50-55.

Németh, Gy. & Borhegyi, P. (2016). *Történelem-9*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Németh, Gy. & Borhegyi, P. (2016). *Történelem-10*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Ném Németh, Gy. & Borhegyi, P. (2016). *Történelem-11*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Németh, Gy. & Borhegyi, P. (2016). *Történelem-12*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Oktatás kutató és Fejlesztő Intézet, Kerettanterv a Szakgimnáziumok 9-12. évfolyama számára. Macaristan eğitim araştirma ve geliştirme enstitüsü, 9- 12, sinif lise ders müfredati.

Safran, M. (2018). Tarih Eğitimi, *Tarih için Metodoloji*. Ed. Ahmet Şimşek, Pegem Yayınları, 103-107.

Safran, M. (2002). Türk tarihi öğretimi ve meseleleri, *Türkler*. Yeni Türkiye yayınları, 17, 935-942.

Yıldırım, A. & Şimşek H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Seçkin yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.18-40.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.18-40.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh37843

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 27.09.2019
Kabul Tarihi: 24.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 27.09.2019
Accepted: 24.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Erdoğan, A. (2020). Türkistan'da Pamuk Üretiminde Yaşanan Gelişmelerin Dış Basına Yansımaları (1860- 1915). *Journal of History School,* 44,18-40.

TÜRKİSTAN'DA PAMUK ÜRETİMİNDE YAŞANAN GELİŞMELERİN DIŞ BASINA YANSIMALARI (1860- 1915)

Aysel ERDOĞAN[1]

Öz

Rusya, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türkistan'ı askeri ve politik hedefleri doğrultusunda başta İngiltere olmak üzere dış devletlere karşı bir silah olarak kullanmıştır. Bölgenin stratejik önemi ve siyasi istikrarsızlığı, Rusya'nın bölgede aktif bir politika uygulamasında etkili olmuştur. Rusya, bu süreçte bölgeyi tamamıyla kontrolü altına almak ve sömürgeleştirmek doğrultusunda bir politika uygulamıştır. Türkistan'da üretilen pamuk ise Rus sömürgeciliğinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Amerikan pamuğuna olan bağlılığından kurtulmak isteyen Rusya için Türkistan'daki pamuk önem kazanmıştır. Özellikle 1860'lı yıllardan itibaren Türkistan'daki pamuk üretimini arttırmak doğrultusunda bir politika uygulayan Rusya, Türkistan'daki ekilebilir alanların tamamının pamuk üretimine ayrılmasını istemiştir. Türkistan'ın tahıl ihtiyacının Rusya'dan karşılanması sağlanarak ekili pamuk arazileri arttırılmış, Amerika'dan getirilen tohum ile pamuk üretimi gerçekleştirilirken yerli pamuk çeşitleri de azalmıştır. Rusya'nın pamuk üretimini arttırmak adına sulama sistemini geliştirerek sulanabilen arazi miktarını arttırmak yerine ekilebilir tüm araziyi pamuk üretimine ayırmak doğrultusunda uyguladığı politikası, Türkistan'ın kendine yetebilen bir bölge olma özelliğini kaybetmesine yol açmıştır. Çalışmamızda, Türkistan'da Rus sömürgeciliğinin bir parçası olarak pamuk üretiminde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Türkistan halkına olan yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, Sömürge, Pamuk.

[1]Dr. Öğr. Üys.Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, ayselerdogan@osmaniye.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0319-1976

Türkistan'da Pamuk Üretiminde Yaşanan Gelişmelerin Dış Basına Yansımaları

(1860- 1915)

Reflections to the External Press of the Developments of Cotton Production in Turkestan (1960-1915)

Abstract

Russia used Turkestan as a weapon against foreign states, especially Britain, in line with his military and political objectives. The strategic importance and political instability of the region have influenced Russia's active policy implementation in the region. In this process, Russia has implemented a policy to completely control and colonize the region. Cotton produced in Turkestan was an important part of Russian colonialism. For Russia, who wants to get rid of her devotion to American cotton, cotton in Turkestan has gained importance. Russia, which has implemented a policy to increase cotton production in Turkestan since the 1860s, has demanded that all arable areas in Turkestan be devoted to cotton production. By supplying Turkestan's grain needs from Russia, the cultivated cotton lands were increased and cotton production was realized with seed brought from the USA while domestic cotton varieties decreased. Instead of increasing the amount of irrigable land by improving the irrigation system in order to increase cotton production, Russia's policy to allocate all arable land to cotton production which has caused Turkestan to lose its self-sufficient area. In our study, developments in cotton production as a part of Russian colonialism in Turkestan and their reflections on Turkestan people were discussed.

Keywords: Turkestan, Russia, Colonial, Cotton.

GİRİŞ

Batı Türkistan, 3.973.800 kilometrekarelik bir alanı sınırları içerisine almakta olup coğrafi ve ekonomik açıdan Hindistan, Pakistan, Afganistan, İran, Kafkasya, İdil Ural bölgesi, Sibirya, Moğolistan, Çin ve Doğu Türkistan gibi Asya ve Doğu Avrupa bölgelerine yakından bağlı, tarım için elverişli bir bölgedir (Hayit, 1978). XIX. Yüzyılın sonlarında diğer güçlerin denizaşırı bölgelerde sömürgeler aradıkları dönemde Rusya, güneyde Sibirya'dan doğuda Hazar Denizinden Afganistan, İran ve Hindistan sınırlarına doğru ilerlemiştir. Çok sayıda Müslüman nüfusu hâkimiyeti altına alan Rusya; 1914 yılına gelindiğinde Türkistan'da Ural, Turgay, Akmolinsk, Semipalatinsk olmak üzere dört bozkır vilayetini, Rusya Avrupası'nın güneyi ve Türkistan Valiliği (Siriderya, Fergana, Semerkant, Hazar Ötesi ve Semireçe vilayetleri)'ni kontrolü altına almıştır. 1850'li yıllara kadar Rus yetkililer Türkistan'ın stratejik önemi üzerinde durmamışlardır. Rusya, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Kazak bozkırlarını (1730-1850) kontrol altına alarak sınır güvenliğini ve Doğu pazarlarına erişimi sağlamayı amaçlamıştır. Uzun bir dönem kervanlar aracılığı ile ham yün, pamuk,

kilim, değerli taşlar ve sanat eşyaları karşılığında Rus tekstil ürünleri, metal ürünleri ve şekeri Rusya'dan Türkistan'a gönderilmiştir. 1838 yılına kadar Türkistan ve Rusya arasında hızla büyüyen bu ticaret, İngiltere ile yaşanan rekabet dolayısıyla kısa süreliğine düşüş yaşamıştır. Ancak 1851'den 1861 yılına kadar Türkistan ile Rusya'nın ticareti yaklaşık üç katına yükselmiştir. (MacKenzie, 1974; Taşağıl, 1912). XIX. yüzyılda Rusya ve Hokand arasında ticari ilişkiler oldukça artmıştır. Öyle ki 1758'den 1853 yılına kadar Hokand ve Rusya arasındaki ihracat ve ithalat on katına çıkmış olup bu ticarette pamuk, büyük önem taşımıştır. Rus tüketicilerin Türkistan'dan bulabildikleri ham pamuğa olan talepleri artmıştır (Levi, 2007).

Çarlık döneminin sonlarına doğru Türkistan'ın önemi konusunda Rusya'nın düşüncelerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Başlangıçta İngiltere ile diplomatik ve askeri rekabet için üs olarak görülen Türkistan, bu dönemde Rusya tarafından hammadde kaynağı, üreticiler için pazar alanı ve fakir köylüler için arazi olarak görülmeye başlanmıştır (MacKenzie, 1974). Bu dönemde sanayiciler Türkistan'daki ham malzemeye ilgi duymaya başlamışlardır. Önemli tekstil üreticisi A. Shipov, pamuk endüstrisinin Rus ekonomisi açısından önemine dikkat çekmiş, Türkistan'ın ham malzeme açısından zengin olduğunu belirtmiştir. O, bu sanayi kolunun yeni merkezin şekillenmesi açısından oldukça önem taşıdığını, ancak bu şekilde içinde bulundukları sıkıntılı durumdan çıkılabileceğini belirtmiştir. Buna örnek olarak İngiltere'yi gösteren Shipov, İngiltere'nin Amerikan desteğinden bağımsız hale gelmek için Hindistan ve Avusturalya'dan pamuk elde ettiğini, Rusya'nın da üretim kapasitesini arttırmak için Türkistan'daki pamuk üretimini geliştirmesi gerektiği belirtmiştir. Kırım savaşından önce de Rusya'da bazı ticari ve endüstriyel firmalar kurulmuş, bunlar komşu Asya ülkeleriyle olan ticaretle ilgilenmişler, Rus hükümeti bu tarz girişimleri desteklemişse de bu durum Kırım savaşından sonra oldukça hız kazanmıştır (Khalfin, 1964).

Rusya'nın Kırım savaşında uğramış olduğu yenilgi, Türkistan'ın maddi ve stratejik değerini arttırmıştır (MacKenzie, 1974). Kırım savaşından sonra 1850 yılının sonlarında Türkistan'da üstünlük sağlayan Rusların buradaki faaliyetleri hız kazanmıştır. Rusya, Kırım savaşında uğradığı yenilgiden sonra Türkistan ve Kafkasya'da geniş ölçekli bir yayılma politikası sürdürmüştür (Tealakh, 1991). Batıda Siriderya'ya doğru ilerleyen Rusya, doğuda Vernyi (1854) kalesini inşa etmiş ve Hokand'a doğru ilerlemiştir. Bu tarihten sonra Rusya yaklaşık yarım yüzyıl Türkistan bölgesini İngiliz Hindistanı'nı tehdit amaçlı kullanmıştır. (MacKenzie, 1974). Türkistan'ın pamuk açısından en zengin bölgesi olan Fergana Vadisinin yer aldığı Hokand'ın ele geçirilmesi (Thrasher, 2010) Rusya'nın bölgedeki pamuk üretimini de kontrolü altına almasını sağlamıştır.

Türkistan bu dönemde Rusya için pamuk üreticisi olarak da önem kazanmaya başlamıştır.

Türkistan'ın şehirlerinde yetiştirilen pamuk, XIX. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden seyyahların da dikkatini çekmiştir. 1820'li yıllarda Buhara'yı ziyaret eden Fraser, Buhara'nın temel ürünleri arasında ilk sırayı pamuğa ayırmıştır (Fraser, 1825: 96). Seyyah Khanikoff, Buhara'da en çok yetiştirilen tarım ürünlerini sayarken pamuğa dikkat çekmiştir. (Khanikoff, 1845). Bir başka seyyah Meyendorff, Buhara'daki asıl işin pamuk üretimi olduğunu ve bu işin daha çok fakir köylüler tarafından gerçekleştirildiğini söylemiştir (Meyendorff, 1840). Burnes, Buhara'nın pamuk bakımından oldukça zengin olduğunu, Buhara'da pamuğun, hem ham şekli hem de işlenmiş şekliyle ihraç edildiğini belirtmiştir (Burnes, 1834). Schuyler, pamuk ve ipeğin Hokand Hanlığı'nın esas iki ürünü ve aynı zamanda ihraç maddeleri olduğunu belirtmiştir. Seyyah, Hokand'ın tarımsal açıdan oldukça elverişli olduğunu, sulama sisteminin geliştirilmesiyle ekilebilir alanların arttırılabileceğini ifade etmiştir (Schuyler, 1876). Görüldüğü üzere Türkistan'da yetiştirilen pamuk XIX. yüzyılın başlarından itibaren bölgeyi ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahların dikkatini çekmekle birlikte pamuğun Rusya açısından önem kazanması XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Türkistan'ın ekonomisinde yaşanan gelişmeler Rusya'nın sömürge planları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ancak Türkistan coğrafyasından kaynaklanan zorluklar ve deve kervanları ile yapılan ticaret, demiryolları inşa edilinceye kadar Türkistan'da ekonomik dönüşümü imkânsız hale getirmiştir. Türkistan, yabancılar tarafından, keşfedilmemiş kaynaklarla kaplı, doğanın kuşatmış olduğu bir coğrafya olarak tasvir edilmiştir. Rus hâkimiyetinden sonra Türkistan ekonomisindeki en büyük değişimlerden birisi pamuk üretiminde gerçekleşmiştir. Rus sömürge sisteminin bir parçası olarak Türkistan'daki Rus yönetimi bölgenin doğal zenginliklerine büyük önem vermiştir. (Brower, 2009).

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Türkistan'da Pamuk Üretimi

Pamuk yetiştiriciliğinin Türkistan'da başlaması erken dönemlere dayanmakta olup pamuğun Amu Derya ve Siriderya vadisine İran'dan geldiği bilinmektedir. VII. yüzyılda Çinli tüccarların yerli halkın pamuklu giyisiler giydiğinden söz ettiği belirtilirken IX. ve X. yüzyıllarda bozkır göçebeleri ile temas eden Araplarda pamuk ve yün yetiştiriciliğinin olduğu ve pamuğun işlendiği ifade edilmiştir. Ancak göçebe topluluklar, Türkistan ve Slavlar

arasındaki ticari ilişkileri engellemiştir. Hint ve Mısır pamuğu güneye doğru pazarda tekelleşirken deniz rotasının gelişmesi, Türkistan pamuğunun doğu pazarlarına girmesini engellemiştir. Dolayısıyla üretim yerel gereksinimlerin karşılanmasıyla sınırlı olmuş, XVIII. yüzyıla kadar yakın komşuları ile ticari ilişkiler oldukça düşük kalırken Rusya ile belirli bir seviyede devam etmiştir (Whitman, 1956).

Türkistan'da başlıca pamuk ekim alanları Fergana, Siriderya, Semerkant ve Trans Hazar bölgesidir. Rusya'nın pamuk üretimi konusundaki etkisi de daha çok bu bölgelerde yoğunlaşmıştır. (Whitman 1956). Türkistan'ın iyi sulanabilen bölgelerinde, özellikle Fergana vadisinde pamuk üretimi büyük önem taşımıştır (Bichsel, 2009). Fergana vadisi Türkistan'ın en önemli tarım merkezi olup (Yazıcı, 1995) bölgedeki küçük, aile büyüklüğündeki çiftlik evleri birinci pamuk üretim merkezi olmuştur. Pamuk ve tahıl üretimi karşılıklı olarak etkileşim içerisinde olmuş, nüfusu tahrip eden ve tahıl fiyatlarını arttıran kıtlık dönemlerinde üretimde değişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde Fergana'da pamuk işletme yöntemleri oldukça ilkel olup ağır işçilik gerektirmiştir. İşgücü ihtiyacı eğimli toprağın teraslanma gerekliliğinden dolayı en çok Fergana'da olmuştur. Hive, Buhara, Semerkand gibi daha düzlük alanlarda bu zorluk yaşanmamıştır. Çiftçilik, dönmeyen, ancak yalnızca toprağı yumuşatan eski bir yerli aletle yapılmış, pamuk bitkisi derinliğe ihtiyaç duyduğundan, bir pulluklama ardından ise çapa ve sulama gerekli olmuştur. Ham pamuğun zahmetli bir şekilde elle çıkartılmasından sonra etkisiz bir makine yardımıyla basitçe temizlendiği belirtilmiştir. Türkistan'ın işgalinden sonra Rusya'nın bölgedeki incelemeleri, pamuk yetiştirme ve işleme sisteminin ciddi bir emek gerektirdiğini ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmaya göre; tek bir desjatin[2]in ekimi, 25 günlük hayvan emeği, 12 günlük yetişkin emeği ve 30 günlük çocuk emeği tüketmektedir. Bu nedenle tek bir desjatinden pamuk hasat elde etmek için iki ila üç ay gereklidir. (Whitman, 1956). İlkel yöntemlerle gerçekleştirilen bu sistem pamuk ekim alanlarının ve üretiminin sınırlı kalmasına yol açmıştır.

Rus hâkimiyeti öncesinde ve süresince tipik yerli üretim sınırlı ekipmanlar ve el emeği ile gerçekleştirilmiştir. Pamuk üretilen yerlerde hayvancılık sınırlı kalmıştır. Bu geri kalmış ve yetersiz teknoloji, Türkistan'da pamuk üretim maliyetini arttırmıştır. Ayrıca pamuğun kalitesinin düşük olması sebebiyle göçebe engeli değiştiğinde dahi pamuğun Rus pazarlarındaki etkisi sınırlı olmuştur. 1850 yılında Rusya'nın Türkistan'dan ithalatı yalnızca 52,000 pud[3] olup bu miktar Rusya'nın yıllık toplam ithalatının %5'inden daha azdır. Bu düşük

[2] 1 desjatin: 1,0925 hektar.

[3] 1 pud: 16.8 gram.

oranların en önemli sebebi yerel pazarlama yöntemleri ve ulaşım olanaklarındaki kısıtlamalar olmuştur. Türkistan pamuğu yerli komisyoncular tarafından üreticilerden alınarak şehir pazarlarında ya da gezginler tarafından uzak mesafelerde satılmıştır. Alım satımda kullanılan ilkel yöntemler ve köylünün piyasa konusundaki bilgi yetersizliği, Türkistan halkının aleyhine olmuştur. (Whitman, 1956). Bu durum ileride Rusya tarafından kullanılarak Rusya'nın Türkistan'dan ucuza pamuk elde etmesini sağlayacaktır.

Türkistan pamuğu konusunda yaşanan gelişmeler, Türkistan'ın ithalat ve ihracatında da değişiklikler meydana getirmiştir. XIX. yüzyılın başlarında Türkistan Rusya'ya makul miktarda dokuma ve iplik gönderirken 1820'den itibaren kademeli bir şekilde Türkistan'dan Rusya'ya gönderilen ham pamuk miktarında dikkat çeken bir artış yaşandığı görülmüştür. Rus tekstil endüstrisi için Türkistan büyük önem kazanmaya başlamıştır. Diğer yandan Hokand Hanlığı'nın ortadan kaldırılıp Fergana'nın ele geçirilmesine kadar Rusya'nın bu bölgedeki üretiminin sınırlı olduğu belirtilmiştir. (Dempsey, 2010).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'daki pamuk ekim alanlarında genişleme görülmüştür. Bu durumda devletin ekonomi politikasının bir parçası olarak almış olduğu tedbirler, azgelişmiş tarım ekonomisinin kapitalizmle olan karşılaşması gibi çeşitli sebepler etkili olmuştur (Whitman 1956:). XIX. yüzyılın ortalarında Rusya ve Türkistan Hanlıkları arasındaki en önemli ekonomik bağlantı, pamuk ithalatı olmuştur. 1850 yılına kadar büyük bir gelişme gösteren Rus tekstil endüstrisi için kendi üretimleri olan iplik oldukça önem taşımıştır. İplik üretimi ise ham pamuk ithalatına bağlı olduğundan Türkistan, Rus pazarları için büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde Rusya'nın toplam ithalatının %31'i Türkistan Hanlıklarından elde ettiği ham pamuk ithalatına dayanmıştır. Rus tekstil endüstrisi ham pamuk ithalatının yanı sıra pamuklu ürün ihracatında da büyük gelişme göstermiştir. (Becker, 2005). 1850'li yıllardan itibaren Rusya'da iplik üretimine dayalı bir tekstil endüstrisi oluşmaya başlamıştır. 1861 Amerikan sivil savaşının pamuk fiyatlarında meydana getirdiği artış Türkistan pamuğunun öneminin artmasına yol açmıştır. Rus sanayicileri, Türkistan'ın Fergana vadisinden çıkartılan pamuğun arttırılması ve dışarıya çıkışının sınırlandırılması hususunda Rusya Hükümetinin düzenleme yapmasını istemişlerdir. 1860'lardan itibaren Türkistan Hanlıklarından Rusya'ya yapılan pamuk ihracatında önemli bir atış yaşanmıştır. Öyle ki Rusya, 1860 senesinde toplam pamuklu ürün üretiminin %53'nü Türkistan Hanlıklarından ihraç etmiştir (Thrasher, 2010). 1864 senesine gelindiğinde Rusya'nın toplam pamuklu ürün ihracatının %85'i Türkistan'a ihraç edilmeye başlanmıştır (Becker, 2005).

General Kaufman, Türkistan Genel Valiliğine yükseldiği dönemde; Fergana, Semerkant, Siriderya ve Trans Hazar'dan oluşan Türkistan sömürge alanının Rus emperyalizmi için pamuk üreticisi haline gelmesini sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Rusya'nın tekstil endüstrisi açısından Türkistan tarımında gerçekleştireceği reformlar büyük önem taşımıştır. Köylüler tarafından ilkel araçlarla gerçekleştirilen pamuk yetiştiriciliği, pamuğun işlenme şekli itibari ile taşıdığı zorluklardan dolayı sınırlı kalmıştır. Diğer yandan Türkistan pamuğu için güçlü bir ihracat pazarının gelişmesini engelleyen pazarlama yöntemleri ve ulaştırma altyapısı problemleri de pamuk üretimini sınırlandırmıştır. Pamuk alım satım işlerinin belirli bir planlama dışında gerçekleştirilmesi örgütsüz bir ticarete yol açmıştır. Michael Thurman'ın pamuk satıcılarının ürünün ağırlığını arttırmak için çeşitli hilelere başvurduklarını alıcıların da daha ucuza alabilmek için hesaplamalarda indirim yaptıklarını söylediği belirtilmiştir. Bütün bunlar pamuğun kalitesini düşürürken diğer yandan pamuğun nakli konusunda uygulanan taşıma yöntemleri pamuğun fiyatını da arttırmıştır. Türkistan pamuğunun büyük bir kısmı deve kervanları ile taşınırken bir kervanın Taşkent'ten Orenburg'daki demiryolu bağlantısına ulaşmasının yaklaşık beş ile altı ay sürdüğü belirtilmiştir. Bu taşıma esnasında ayrıca pamukta paketlemenin de etkisi ile çeşitli bozulmaların olabileceği söylenmiştir. (Dempsey, 2010)

Türkistan'da pamuk üretimi konusunda yaşanan sıkıntıların giderilmesi amacıyla Von Kaufman tarafından birtakım girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki ilk adım, 1870'de von Kaufman'ın ABD'ye pamuk tarımı konusunda uzmanlar gönderdiği ve denemek için bazı yeni pamuk iplikleri getirdiği dönemde atılmıştır. Uzmanların çalışmaları sonucunda Taşkent'te ve "İmparatorluk sömürgesi" olarak bilinen Trans Hazar bölgesindeki Merv'de deney amaçlı bir çiftlik oluşturulmuştur. 1884 yılında yaklaşık 800 dönümlük bir arazide pamuğun ücretsiz nasıl yetiştirileceği hakkında tohum ve bilgi dağıtmaya başlamıştır. Pamuk üretimi konusunda daha fazla teşvik sağlamak için, tam olarak istenilen çeşitte pamuk yetiştiren köylülere vergi indirimleri verilmiştir. Türkistan'daki ipliğin tanıtılması ve yayılmasının yanı sıra Kaufman yönetimi Türkistan'da arazi kullanımı konusunda da değişiklikler gerçekleştirmiştir. Hindistan'da İngilizler tarafından uygulanan sistemin bir benzeri olarak 1873 yılında Türkistan'daki tüm araziler hükümdarlık mülkü olarak ilan edilmiş, büyük mülkteki kiracılara miras yoluyla mülkiyet devretme hakkının yanı sıra sürekli kullanım hakkı verilmiştir. Türkistan'daki bütün toprakların devlete devredilmesi ile birlikte yüzlerce tüccar, memur ve diğer devlet çalışanları pamuk yetiştiriciliğine yönelmişler ve Amerikan tarzında pamuk tarlaları kurmaya çalışmışlardır. "Beyaz altın" olarak adlandırılan pamuk işi ücretli işçilerin emeği ile gerçekleştirildiğinden beklenilen gelişmeyi sağlamamıştır (Dempsey, 2010).

1870'lerde Türkistan'da pamuk ekim sistemindeki başarısızlıktan dolayı Rus tekstil üreticileri ve bankaları, bireysel köylü tarlalarındaki üretimi finanse etmeyi ve pamuğun uygun şekilde temizlenmesini ve paketlenmesini sağlamak için pamuk çırçır tesislerini kurmayı daha uygun bulmuşlardır. Bu girişimlerin artması ile yerli şirketler aracıların rolünü üstlenmeye başlamışlardır (Dempsey, 2010). Times Gazetesinde 1872 yılında Türkistan'daki pamuk ekim alanlarının Rus İmparatorluğu'nun kontrolü altına alındığı, Rusya'nın bu bölgedeki ticareti kendisinin yönettiği belirtilmiştir (The Times, 28 Jan 1873). Rusya'nın Türkistan ile olan ticaretinde yerli tekstil endüstrisinin yanı sıra dış pazardaki ham pamuk ihtiyacı etkili olmuştur. Bu ihtiyaç, pamuk fiyatının beş kattan fazla artmasına yol açan Amerikan sivil savaşından (1861-65) sonra çok daha fazla artmış, Rusya bu ihtiyacını karşılamanın yollarını aramıştır. Bu konuda Türkistan büyük önem taşımış olup pamuk ithalatı 1860'tan 1864'e neredeyse üç katına yükselmiştir. Rusya, böylece bölgenin doğrudan kontrol edilmesinin ekonomik değerini kavramıştır. Nihayetinde Rus politikacılar, bölgenin ilhak edilmesinin giderek sayıları artan topraksız ya da fakir Rus köylüleri için yerleşim alanı sağlayacağını savunmaya başlamışlardır (Anderson, 1997). 1873'te Türkistan'daki pamuk üretimi 6 milyon tona 1876'da ise 7,5 milyon tona yükselmiştir (Hayit, 1978). Rus endüstrisini kurtaran Türkistan'ın pamuk üretimi bir yandan iki katına çıkarken diğer yandan da Rusya'nın bölgeye egemen olma arzusunu arttırmıştır (Tealakh, 1991). Nitekim özellikle 1860'lı yıllardan sonra Rusya'nın Türkistan'a yönelik işgal faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir.

1866 yılında Taşkent'in Rusya tarafından ilhak edilmesi; Rusya'nın Türkistan Hanlıkları ve Çin Türkistanı ile olan ticaretini geliştirirken potansiyel açıdan ham pamuk ve ipek kaynağı olan Buhara'ya yaklaşmasını sağlamıştır. 1860'lı yıllarda dünyadaki pamuk fiyatlarının yükselmesi, Rusya için Türkistan pamuğunun önem kazanmasına yol açmıştır 1873 yılında Hive'nin Rusya'nın hamiliğine girmesi 1876 yılında Hokand'ın işgali Rusya'yı Buhara ve Hindistan'a daha çok yakınlaştırmıştır. Türkistan'ın en zengin kesimlerinden birisi olan Fergana bölgesi kontrol altına alınmıştır (MacKenzie, 1974). Bölgede kendisi için pamuk üretimine başlayan Rusya için 1871 yılında pamuk ihtiyacının beşte biri Türkistan tarafından sağlanmıştır. Bu nedenle Rusya Türkistan ve Rusya arasındaki ulaşımı geliştirme ihtiyacı duymuştur (British Documents on Foreign Affairs, 1985). Ticarette ulaşımdan kaynaklanan zorluklar ve askeri olarak bölgeye sevkiyat yapma konusundaki sıkıntılar XIX. yüzyılın sonlarında Rusya tarafından Türkistan'da demiryolu inşa etme fikrini yeniden açığa çıkarmıştır.

1860'lardan itibaren pamuk kıtlığının yaşandığı dönemde, Türkistan sömürgeciliğinde yeni bir hareket olarak demiryolları ortaya çıkmıştır. Kaufman, Türkistan ile olan ticareti canlandırmak için 1870'lerde Taşkent-Orenburg hattının inşasını önermiş ve rotayı haritalamak için çeşitli araştırmalar yapmış ancak proje için tahsis edilen fonları alamamıştır. Türkistan'da ilk demiryolu hattı bunun yerine 1879'da Hazar Denizi'ndeki Krasnovodsk'tan, Kızıl Arvat'taki bir karakola kadar, Türkmenlere karşı gerçekleştirilen askeri bir sefere yardım amaçlı inşa edilmiş, 1888 yılında Semerkant'a kadar genişletilmiştir. Bu demiryolu hattının ekonomik açıdan büyük katkılar sağladığı görülmüş, Genel Vali Rozenbach hattın Taşkent'e uzatılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu hattın tamamlanmasıyla, savaş bakanı N.A. Kuropatkin, 1898'de Taşkent-Orenburg hattının açılması için görüşmeler gerçekleştirmiş, ekonomik ve askeri gerekliliği öne sürülen bu proje 1900 yılında onaylanmış, 1906 yılında ise tamamlanmıştır. Bu demiryolu hattı yalnızca bölge ekonomisine değil kültürel ve politik hayata da etki ederek Türkistan'ın ekonomisinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Amerikan pamuk iplikçiliğinin tanıtılması ve serbestçe dağıtılması, ayrıca onu yetiştirenlere vergi konusunda sağlanan kolaylıklar, yerel pamuk çeşitlerinin hızla terk edilmesine yol açmıştır. 1884'te yalnızca üç yüz desjatinlik kısım Amerikan pamuğuna ayrılmış iken 1889'da yaklaşık elli bin desjatinlik kısım Amerikan pamuğu için ayrılmıştır. XX. yüzyılın başında ise Türkistan guberniyasında Amerikan pamuğu dışında bir arazi bulmak imkânsız hale gelmiştir (Dempsey, 2010). Hokand Hanlığı topraklarında özel bir alanda yetiştirilen pamuk üretimi için XIX. yüzyılda çiftçiler, Amerika'dan getirilen tohum ile üretim yapmaya başlamışlardır (Dubovitskii- Bababekov, 1984).

Türkistan'da Ruslar tarafından inşa edilen demiryolları, Türkistan'ın ekonomisi ve sanayisi üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bölge ekonomisini dönüştüren demiryolları, özellikle Türkistan'ın pamuk üretiminde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir (Yaroshevski, 1987). Türkistan'da demiryollarının inşa edilmesinden sonra bölge, dünyanın önde gelen pamuk üretim alanlarından biri haline gelmiştir. Türkistan vahalarının Moskova ve St. Petersburg'daki tekstil fabrikalarına demiryolu taşımacılığı ile bağlanması Türkistan'da pamuk yetiştiriciliği üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir (Taaffe, 1962). Demiryolu, Türkistan'daki pamuk ekonomisinde yaşanan gelişmeler üzerinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Türkistan'da üretilen yeni Amerikan ipliğinin başarılı ve hızlı bir şekilde dağıtılması Trans-Hazar demiryolu ile birlikte gerçekleşmiştir (Dempsey, 2010). Rus buğdayının Trans-Hazar demiryolu ile Türkistan'a gönderilmesi Türkistan'ın güneyinde buğday fiyatlarının düşmesine yol açarken bu durum yerel nüfusu pamuğa ekilen alanları genişletmeye zorlamıştır (Matley, 1994). Bununla birlikte Türkistan'da pamuk

üretimindeki artış yalnızca demiryollarının inşası ve Amerikan tohumunun çoğalmasına bağlanmamalıdır. 1880'lerden itibaren yabancı pamuk vergi tarifelerinde istikrarlı bir artış başlamıştır. Bu durum Rusya'nın Türkistan'dan daha fazla pamuk elde etmesini teşvik etmiştir. 1880'lerden itibaren pamuk üretimindeki artış, Rus Hükümetini olumlu etkilemiştir. 1890 yılında Taşkent'te gerçekleştirilen gösteriye katılan Maliye Bakanı I.A. Vyshnegradksii'nin Türkistan'ı "Rus Çarı'nın tacındaki mücevher" olarak nitelendirdiği belirtilmiştir (Dempsey, 2010)

General Annenkoff'un Trans-Hazar Demiryolunun Semerkant'a uzatılmasının ardından dikkatini Türkistan'daki tarım ve ticarete yönelttiği, Türkistan pamuğunun kısa sürede Avrupa pazarlarında Amerikan pamuğu ile rekabet edebileceğini söylediği belirtilmiştir. Amerika'nın gerek tohum gerekse makineli üretim yöntemleri ile gelişmiş ancak pahalı olduğu, Türkistan'da ise pamuk üretiminin insan gücüne dayanmasının bazı olumsuz sonuçları olmakla birlikte ucuz olduğu ifade edilmiştir. Taşkent, Hokand, Andican, Margilan, Namangan, Türkistan'ın pamuk üretiminde elverişli bölgeleri arasında sayılmıştır. Buhara, Hive, Türkistan, Trans Hazar ve Kafkasya'dan gönderilen pamukların farklı özelliklere sahip olmakla birlikte Hindistan pamuğu ile benzerlik gösterdiğine dikkat çekilmiştir (The Charlotte Observer, 15 April 1900; The Anniston Star, 3 May 1900). The New York Times gazetesinde Türkistan pamuğunun yaşanan gelişmelere rağmen Batı Avrupa pazarında Mısır pamuğu ile rekabet konusunda yetersiz kalabileceğinin söylendiği belirtilmiştir (The New York Times, 10 May 1896).

Rusların ve yabancıların Türkistan'da toprak sahip olmalarını yasaklayan 1886 kanununun yürürlüğe girmesiyle, Rus girişimcileri sadece büyük yerel firmalar aracılığıyla kredi vermeye başlamışlardır. Zira sadece bu yerel firmalar yükümlülüklerini yerine getirmeyen köylünün toprağına el koyabilmiştir. Bu sistemde hem iş gücü hem de üretim için nakit ihtiyacı artan köylülerin bu ihtiyacına Rus banka ve üreticileri nispeten düşük faiz oranları sunmuşlarsa da bu kredilerin şirket ve köylüler aracılığı ile ulaşması faiz oranını arttırmıştır (Dempsey, 2010). Çiftçinin kaynak ve ulaşım sıkıntıları göz önüne alındığında bu sistemin, nakit paraya ihtiyaç duyan çiftçinin çaresiz bırakılarak Rus temsilciler tarafından kendisine verilen teklifi kabul etmek zorunda kalmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Bu durum köylünün borçlanmasına ve ileride toprağını kaybetmesine yol açacaktır. Bu dönemde Türkistan'da İngiltere ile devam eden rekabet Rusya'nın Türkistan ticaretini kısmen de olsa sınırlandırmıştır.

1881 yılında Göktepe'nin ele geçirilmesi Rusya'yı İran sınırına yaklaştırırken 1884 yılında Merv'in ilhak edilmesi, Afganistan'ı savunmasız bir konuma sokmuş ve İngiltere'de ciddi bir endişe uyandırmıştır. Merv, Rusya'nın Türkistan hanlıkları ve İran ile olan ticareti, Türkistan ve Trans Hazar kuvvetleri arasında bağlantı sağlaması bakımından büyük önem taşımıştır. İngiltere, Rusya'nın bu ilerleyişine stratejik demiryolları inşa ederek karşılık vermiştir. Rusya ise askeri birliklerin güneye ilerleyişini sürdürmüştür. Pendjeh'deki bir Rus-Afgan çatışması (29 Mart 1885) İngiltere ve Rusya arasında neredeyse bir savaşın başlamasına yol açacak hale gelmiştir. Ancak Rusya geri çekilmiş ve stratejik Zulfikar Geçidini sınır kabul etmiştir. 1885 antlaşması ile birlikte bölgede uzun süredir devam eden İngiliz-Rus rekabeti sona ermiştir (MacKenzie, 1974:). Bu rekabetin sona ermesi ile birlikte Rusya'nın Türkistan'daki varlığı yeni bir boyut kazanmıştır. Rusya, bundan sonra Türkistan bölgesinde askeri ve politik hedeflerinden çok ekonomik hedefler doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Rusya'nın bölgedeki ekonomik varlığı ile gelişme ve değişme gösteren ürünlerin başında ise pamuk gelmiştir.

Rusya Tarafından Türkistan'da Pamuk Ekim Alanlarının Genişletilmesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkistan, Rusya için askeri ve siyasi açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da önem kazanmaya başlamıştır. İngiltere ile bölgede uzun süren rekabetin son bulmasının ardından Türkistan'da hâkimiyetini sağlamlaştıran Rusya, büyük bir sömürge hareketine girişmiştir. Bu sömürge hareketinin en önemli unsurlarından birisini Türkistan pamuğu oluşturmuştur. Türkistan'daki ekilebilir arazinin tamamının pamuk üretimine ayrılmasını isteyen Rusya'nın bu doğrultuda uyguladığı politika, Türkistan halkını politik açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da kendisine bağımlı kılmasını sağlamıştır.

Rusya'nın Türkistan'da pamuk üretimi konusunda uyguladığı politikası, Fergana vadisindeki toprak sahiplerini oldukça etkilemiştir. Fergana vadisindeki çiftlik sahiplerinin toprağı kullanım hakkı, Rusya tarafından sınırlandırılmıştır. Bu topraklardaki pamuk üretiminin önemini bilen Rus yetkililer, arazi kullanımı ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir. 1882 yılında Senatör F.K. Giers başkanlığında bir komisyon, Türkistan bölgesindeki arazi sahiplerinin haklarını kesin ve net bir şekilde belirlemek amacıyla toplanmıştır. Bu komisyon, bir çeşit sömürge geliri olarak Türkistan'ın sulanabilen arazilerini işlemek isteyen Rus toprak sahiplerinin hırslarını sınırlamıştır. Bu komisyon aynı zamanda sulanabilen geniş arazilerde Kazak köylerinin yapılmasına da karşı durmuştur. Küçük alanlarda en yüksek verimlilikte ürün almayı amaçlayan, sulanabilen tarım

arazilerinin korunmasını isteyen Giers sayesinde 1886 yılında yerli halk topraklarında yeniden söz sahibi olmuştur (Abdullaev- Khotamov- Kenensariev, 1984). Burada Rusya'nın asıl amacı, ilkel yöntemlerle gerçekleştirilen tarım topraklarında pamuk üretiminin yerliler tarafından sürdürülmesini sağlamaktır. Nitekim ileride Rusya bu toprakları kendi topraklarında Türkistan yerlilerini işçi haline getirecektir.

1871 yılında Avrupa Rusyası'ndaki Türkistan pamuğunun toplam miktarı 23,000,000 kg iken bu miktar 1881 yılında 45,000,000'e 1891 yılında ise 93,000,000'e yükselmiştir. Bu miktarın Amerika'daki 2, 814,000,000 kg pamukla mukayese edildiğinde önemsiz görünmekle birlikte Türkistan pamuğundaki hızlı artış göz önüne alındığında, Türkistan pamuğunun ileride Amerika pamuğu ile yalnızca Rus pazarlarında değil Batı Avrupa pazarlarında da rekabet edebileceği belirtilmiştir. Türkistan pamuğundaki dikkat çeken bir diğer noktanın düşük maliyetli üretim olduğu, toprağın ve iklimin pamuk üretimi için oldukça elverişli olduğu belirtilmiştir (Edgefield Advertiser, 23 Mart 1893). Daha önce de ifade edildiği üzere Türkistan'da Ruslar tarafından inşa edilen demiryolları ile pamuk ekili arazinin genişlemesi, Türkistan'dan pamuk ihracatı, yurt dışından pamuk ithalatı, Türkistan, Moskova ve dünya pazarlarında pamuk fiyatı, 1880- 1915 aralığındaki endüstriyel girişimler arasında önemli bağlantılar bulunmaktadır (Matley, 1994). XIX. yüzyılın sonlarında Türkistan'da pamuk üretiminde önemli değişmeler gerçekleşmiştir. Özellikle 1880'li yıllardan itibaren Hazar denizinden Batı Türkistan'a uzanan Trans-Hazar demiryolu ile birlikte pamuk üretimindeki artış hız kazanmıştır. Demiryolu sayesinde Hazar ve Volga nehri aracılığı ile Avrupa Rusyası'na pamuğun hızlı ve toplu bir şekilde nakledilme imkânı elde edilmiştir. 1890'dan 1910 yılına kadar geçen sürede pamuk hasatı yaklaşık on kat artmıştır. Bu dönemde Türkistan'da ekilebilir arazinin yaklaşık beşte biri pamuk üretimine ayrılmış olup bu alanın yarısı yazların sıcak geçtiği ve sulama açısından daha uygun olan Fergana bölgesinde yer almıştır (Brower, 2009). Sulama daha çok Siriderya kanalıyla sağlanmakta olup bölge özellikle; pamuk, pirinç, meyve ve ham ipek üretimi bakımından öne çıkmıştır (Yazıcı, 1995).

Türkistan'daki Rus sömürgeciliğinin bir parçası haline gelen pamuk üretiminde Rus yetkililer ekilebilir arazinin tek bir ürüne ayrılması doğrultusunda bir politika uygulamışlardır. Bu politikada yerli halk, kırsal işçi sınıfı haline gelmiştir. Tarım yapılan alanlarda pamuk dışındaki ürünlerin azalması halkın kendi kendine yetebilir olmasını engellemiştir. Pamuğun aktif bir Pazar sağlaması topraksız işçi sınıfının artmasını sağlarken ekili pamuk arazilerinin genişlemesini

sağlamıştır. 1900'lü yılların başında Fergana'da ekili arazinin üçte biri pamuk üretimine ayrılmıştır (Brower, 2009). Rus hükümeti özellikle çok pahalı ithal edilen yabancı pamuğundan kurtulmak için Türkistan pamuğunun yetiştirilmesine önem vermiştir. (Hayit, 2004). Rusya'da Türkistan'daki pamuğun işletilmesi konusunda çeşitli devlet politikaları geliştirilmiş olup ithal pamuk, pamuk yetiştiricileri için vergi ayrıcalıkları ve bölgeden gelen pamuk sevkiyatlarında düşük navlun oranları bunlardan bazılarıdır. Trans- Hazar Demiryolunun Türkistan'a ulaşmasından önce dahi Rus hükümeti Türkistan köylülerini, sulanan tarlalarında tahıl ekinlerini pamukla değiştirmeye teşvik etmiştir. 1893'te, buğdayın Avrupa Rusyası'ndan Hazar Denizi ve Hazar-Demiryolları üzerinden Semerkand'a gönderilmesinde düşük bir navlun oranı belirlenmiştir (Taaffe, 1962; Pierce, 1960). Böylelikle Türkistan halkının buğday ihtiyacını ucuza temin etmesi sağlanarak Rusya için pamuk üretimi teşvik edilmiştir.

Rusya'nın Türkistan'dan pamuk ithalatı 1886 yılında 300,000,000 kg dır. 1877'den 1884'e kadar Türkistan'dan Rusya'ya uzanan Orenburg demiryolu aracılığı ile 184,000, 000 kg. pamuk gönderilmiştir. Rusya'nın Fergana bölgesini ilhak etmesinden önce Fergana'nın Rusya'ya 12,000,000 kg. pamuk ihraç ederken Rus işgalinden sonra bu miktarın 4,000,000'e düştüğü belirtilmiştir. Bu dönemde Türkistan pamuğunun düşük kalitede olduğu, iyi temizlenmediği ve düzgün paketlenmediği ifade edilmiştir. Amerikan pamuk tohumunun Türkistan'da ilk olarak 1866 senesinde denendiği ve başarılı sonuç elde edildiği, Amerikan tohumunun Türkistan iklimi ile uyum sağladığı belirtilmiştir. Ancak bu dönemde Türkistan'dan Moskova'ya pamuğun develerle gönderilmesi yaklaşık dört ay sürmekte olup bu durum pamuk üretimini sınırlandırmıştır. Rus Hâkimiyetinden sonra Türkistan'ın Buhara, Hive, Merv gibi bölgelerinde pamuk üretimi hız kazanmaya başlamıştır. Türkistan şehirlerinde pamuğun kalitesi ve özellikleri farklılık göstermekte olup Buhara'da pamuk lifleri saf beyaz ve yumuşak oluşu ile Hive'de ise daha uzun oluşu ile dikkat çektiği belirtilmiştir (Memphis Daily Appeal), 19 May 1886). Türkistan'da pamuk üretiminde hızlı bir artışın yaşandığı, Amerikan pamuğunun bölgeye 1880'li yıllardan itibaren tanıtıldığı, ilk olarak 1884 yılında yetiştirildiği, kısa sürede Rus pazarlarında çok rağbet gördüğü belirtilmiştir. Yaklaşık 2,7 dönümlük arazinin işlenmesi için 120 kişilik işgücünün gerektiği, bölgedeki üretimin makinelerle gerçekleştirilmesi durumunda üretimin maliyetinin azaltılıp kalitenin arttırılabileceği ifade edilmiştir (The Record- Union (Sacramento, California), 20 Nov, 1891; The Standard, 29 Sep 1891). Rus işgalinden önce Fergana'da buğday, arpa, darı, pirinç, yonca gibi ürünler yetiştiriliyorken Rus işgali altında tarlaların büyük bir

kısmı pamuk ekimine ayrılmıştır. 1885- 1916 yılları arasında Fergana'daki pamuk ekim alanında ciddi bir artış yaşanmıştır (Bichsel, 2009).

Rusya'dan Türkistan'a buğday ve arpa ithalatı 1892'den 1907'ye kadar %802 artmıştır. Rusya, pamuğu ucuza elde etmek için gıda maddelerinin fiyatını yükseltmiştir. Örneğin 1885- 1903 yılları arasında Fergana'da buğday 6, 60 rubleden 11 rubleye, pirinç 4, 69 dan 21, 40 rubleye yükselmiştir. Bu durum Fergana'da hayat pahalılığının artmasına yol açarken bu yükseliş işçi ücretlerine yansımamıştır. Rusya, Türkistan pamuğunun dışarıya çıkmasına engel olmuştur (Togan, 1981). Türkistan'da pamuk arazilerinin kullanımı konusunda 1886 yılında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Arazi mülkiyeti ile ilgili daha resmi bir bildiri olan "Türkistan Bölgesi İdaresi Statüsü" olarak adlandırılan düzenleme ile Türkistan'da özel mülk alma ve satma hakkı tanınmakla birlikte Rus ve diğer yabancıların buradan toprak alması yasaklanmıştır. (Dempsey, 2010).

1890'lardan sonra Çarlık liderleri, Türkistan'ın ekonomik önemi üzerinde durmuşlardır. Öyle ki Maliye Bakanı I. A. Vyshnegradsky tarafından Türkistan "Rus Çarının tacındaki mücevher" olarak nitelendirilmiştir. Bölge, Rus İmparatorluğu'na ayrılmaz bir şekilde bağlanmış bir koloni, Rus malları için doğal bir Pazar ve potansiyel bir yerleşim alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Türkistan Demiryolu, Rusya'nın bu düşüncesini pekiştirmiştir. 1880 yılında Türkmenlere karşı gerçekleştirilen sefer sırasında Rus kuvvetlerine yardım amaçlı inşa edilen demiryolu, Rusya'nın Türkistan'daki ekonomik ve stratejik konumunu büyük ölçüde değiştirmiştir. Skobelev'in ve diğer generallerin şüphelerine rağmen, Savaş Bakanlığı demiryolunu Semerkand ve Taşkent'te doğru sürdürmüştür. Demiryolu eskiden bir çölle bölünmüş olan Rusya Türkistanı'nı birleştirmiş, Buhara'yı Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir. Türkistan'ın ticaretini ve pamuk üretimini etkileyen Demiryolu, Rus ürünlerini Türkistan pazarlarına ve Türkistan'ın hammaddesini Rus fabrikalarına ulaştırmıştır (MacKenzie, 1974:).

Türkistan'da ipek üretimi de pamuk ile benzer şekilde gelişme göstermiştir. İpekböceklerinin bilimsel olarak çoğaltılması Kaufman tarafından başlatılmış ve Vali von Rosenbach tarafından daha da geliştirilmiştir. 1890'da Rus sanayisinin ihtiyaç duyduğu ham ipeğin büyük bir kısmı Türkistan'dan sağlanmıştır. Bölge, Rusya'ya çok önemli hammaddeler gönderirken Rusya'nın endüstriyel ürünlerini tüketmiştir (MacKenzie, 1974). Türkistan'daki hammaddenin Rusya'ya taşınması Türkistan'da üretiminden çok daha maliyetli ve yorucu olmuştur. Valikhanov, 32.150 ton pamuk ihracatının taşınması için 100.000'in üzerinde deveye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Yine bu develerin

Buhara'dan Orenburg'a yaklaşık iki buçuk ay süresince yaptıkları yolculuk sırasındaki yiyecek ve içecek ihtiyaçları, Orenburg'a giden yolun güvenli tek yol oluşu ve mevsim şartlarından dolayı dönemsel olarak kullanılamaz oluşu, demiryolu olmadan büyük miktardaki pamuğun taşınması için tek seçeneğin deve olması gibi zorluklar bu ulaşımı daha çok zorlaştırmıştır (Valikhanov, 1865).

1894 yılında Türkistan'daki pamuk üretiminde hızlı bir yükseliş yaşanmakla birlikte Türkistan pamuğu, Amerikan pamuğundan dolayı tehdit altına girmiştir (The Philadelphia Inquirer, 25 Nov 1894). 1894 yılında Türkistan'da pamuk üreticilerinin Amerikan pamuğunun düşük fiyatı karşısında zarar ettikleri belirtilmiştir (The Tennessean, 25 Nov. 1894; The Times, 25 Nov. 1894). Ermolov ve Vyshnegradsky gibi Rus yetkililerin, Türkistan'ın bir pamuk üreticisi ve yerleşim alanı olarak geleceğinin sulama sistemine bağlı olduğunu söyledikleri belirtilmiştir. Maliye bakanlığı 209.750 desiatin alanın sulanmasını planlamış ancak 1905 yılına kadar yalnızca 12, 000 desiatinlik alan sulanabilmiştir. 1885 ve 1905 yılları arasında St. Petersburg, Türkistan'ın potansiyelini geliştirmeye çalışmış ancak hem devlet hem de özel sermaye kaynakları yetersiz kalmıştır (MacKenzie, 1974).

1905 yılında tamamlanan Orenburg-Taşkent Demiryolu, Türkistan'ın Rusya ile olan bağlantılarını güçlendirmiştir. Orenburg-Taşkent hattı ile Rusya ve Türkistan arasında daha ekonomik ve daha hızlı ulaşımın sağlanması amaçlanmıştır. Bu demiryolu Rusya'nın bölge üzerindeki kontrolünü arttırırken Türkistan pamuğunun daha hızlı bir şekilde Rus tekstil fabrikalarına ulaşmasını sağlamıştır. Demiryolu ayrıca Rus tahıllarının Türkistan'a ithalatını kolaylaştırmış ve sonuç olarak pamuk yetiştiriciliği için daha fazla toprak sağlamıştır. (Matley, 1994). Orenburg-Taşkent Demiryolu yolu, Fergana'da Rus özel sermayesini çeken bir pamuk artışına neden olmuştur. Türkistan'da Rus malları için yeni pazarlar yaratacağı düşüncesiyle Lesseps tarafından incelenen bu demiryolu, Rusya Savaş Bakanlığı tarafından stratejik amaçlarla inşa edilmiştir. 1908'de demiryolu aracılığı ile Rusya'ya 14.500.000 ruble değerinde, Türkistan'a ise 11.800.000 ruble değerinde mal taşınmıştır. Türkistan, imparatorluğun başlıca ham pamuk ve ipek kaynağı haline gelmiştir. Türkistan'daki pamuk ekim alanları 1901 bunalımına kadar hızla genişlemiştir. Tarım Bakanı A.S. Ermolov'un Türkistan'ın sonunda Rusya'yı Amerikan pamuğundan bağımsız hale getirmesini umduğu belirtilmiştir. Nitekim 1905'te Türkistan Rusya'nın pamuk ihtiyacının üçte birini karşılar hale gelmiştir (MacKenzie, 1974). 1880-1900 yılları arasında Türkistan'da pamuk ekilen toplam alanda istikrarlı bir yükseliş yaşanmıştır (Matley, 1994). 1896-98 yıllarında Hive'den Rusya'ya ortalama 252.000 pud pamuk ihraç edilirken bu rakam 1907-1908 yıllarında 700.000 pud olmuştur. Boyunduruk altına girdikten

sonra yalnızca gümüş para bastırabilen Hive'nin bu hakkı da 1893 yılında Rus Maliye Bakanlığı tarafından elinden alınmış ve gümüş para bastırılması yasaklanırken, parasının değeri düşürülmüş, Hive, mallarını ucuza satmak zorunda kalmıştır (Hayit, 1995).

1907- 1908 yıllarında Kuba, Şehri Khan, Asake gibi Fergana vilayetlerinde köylülerin kendi topraklarında esir hale geldikleri belirtilmiştir. Togan, bu durumun pamuk ziraati için kredi alan köylünün faizini ödeyemeyip daha fazla borca girip neticede toprağına el konulmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Yazar, buradaki ziraatın sulama usulü ile yapılmasından dolayı yeni toprak sahibinin toprağı kendisinin işletemeyip eski sahibine belirli bir ücretle işlettiğini, bu ücret ile geçimini sağlayamayan eski toprak sahiplerinin ise başka yerlerde ücretli işçi olarak çalışmasına, bu durumun işgücünün ucuzlamasına ve Türkistan köylülerinin Moskova dokuma fabrikalarının esiri haline gelmelerine yol açtığını ifade etmiştir. Bu durum Türkistan halkı arasında sınıf farklılıkları meydana getirmiştir. Türkistan'ın kendi pamuğunun Moskova'da işlenip misli fiyatlarla geri satılması ise yoksulluğu artırmıştır (Togan, 1981). Rusya, Türkistan'dan ipek ve pamuk ithal ederken Türkistan'a kıyafet ve pamuklu kumaş göndermiştir (Schuyler, 1876). Schuyler, Taşkent pazarlarındaki bütün tezgâhların pamuklu kumaşlarla dolu olduğunu, bunlar arasında Rus dokuması pamuklu kumaşların ağırlıkta olduğunu belirtmiştir. (Schuyler, 2007). Türkistan'dan ucuza aldığı pamuğu işleyerek yine Türkistan'a satma suretiyle bu işten karlı çıkan Rusya olmuştur. Böylece Türkistan, Rusya için hem hammadde kaynağı hem de Pazar olarak önem kazanmıştır.

Rusya, 1908'de Türkistan'dan 10.500.000 pud, 1912'de 14.000.000 pud, 1916'da 24.000.000 pud pamuk elde edebilmiştir (Togan, 1981). 1910'da ham pamuk, Türkistan'ın birincil ürünlerinin toplam değerinin yarısından fazlasını temsil etmiştir. 1900-1911 yılları arasında Hive ve Buhara da dâhil olmak üzere Türkistan'daki pamuk üretimi üç kattan fazla artış göstermiştir. Yeni bir sulama sistemi olmamasına rağmen pamuk ekimi 1907-1916 yılları arasında iki kattan fazla artmıştır. 1909'dan sonra, Türkistan ve Kafkasya'dan gelen pamuk, Rusya'nın gereksinimlerinin yaklaşık yarısını karşılarken 1914-15 yıllarında %70'ini karşılamıştır (MacKenzie, 1974).

Türkistan, XX. yüzyılın başlarında Rus Hükümeti tarafından büyük bir pamuk çiftliği olarak görülmüştür. Hükümet, pamuk üretimini arttırmak için pamuk ithalatında yüksek vergiler alınırken ve yerli üreticilere vergi ayrıcalıkları sağlamıştır. Pamuk ve ipek üretiminin en üst seviyeye çıkarılması durumunda Fergana ve Türkistan'ın Rusya'nın ekonomik amaçlarını gerçekleştirebileceği

belirtilmiştir. Rusya'nın Türkistan'da pamuk üretimi üzerinde yoğunlaşması gerektiğini savunan Tarım Bakanı A. V. Krivoshein'in Türkistan'ın ekonomik açıdan makul ve uygun bir bölge olduğu, Türkistan buğdayının Rusya ve Sibirya buğdayıyla Türkistan pamuğunun da Amerikan pamuğu ile kolaylıkla rekabet edebileceğini savunduğu belirtilmiştir. Pamuk için ücretsiz sulanan toprak tedarikinin sağlanması buğdayın ise Rusya'dan ithal edilmesi savunulmuştur. Bu politika doğrultusunda Türkistan, Rusya'nın tahıl ithalatına daha da bağımlı hale gelmiştir (MacKenzie, 1974).

Türkistan'da pamuk üretimini arttırmak konusunda kararlı olan Rus yönetimi, 1900 yılında, pamuk ekili alanın, pamuğun sulama ihtiyacına ve daha karlı olmasına rağmen tahıl toprağı ile aynı oranda vergilendirileceğini öngören bir kararname çıkarmıştır. Daha fazla çiftçinin pamuk ekmeye başlaması bölgedeki diğer çiftçilerin tahıl satışından daha fazla kar elde etmesini sağlamıştır. Tüm bölgenin pamuk ekimine ayrılması konusunda teşvik eden Rus hükümeti, pamuk için ekilebilir alanı artırmak için sulama ağlarını genişletmeye çalışmak yerine, daha ucuz bir yol olarak Türkistan halkının daha uygun şartlarda Rusya'dan tahıl ihraç etmesini sağlamıştır (Pierce, 1960). Togan, Rusya'nın bu politikasını "Rusya'nın Türkistan'daki iktisadi siyasetinde en tehlikeli nokta bu ülkenin sulanması işini, ancak Rusya'dan Rus göçmenleri göndermek imkânlarıyla bağlayıp kendisinin pamuk ihtiyaçlarını mevcut sulanmış bölgelerden temin etmek; Türkistan'dan gıdalı hububatı büsbütün çıkarıp, bunu Rus Avrupasından getirtmek ve böylelikle Türkistan ahalisini Rusya'ya tamamıyla esir halinde bırakmak hakkındaki kararları idi…" şeklinde belirtmiştir. Ruslar, Türkistan tarlalarını tamamıyla pamuğa ayırıp Amerikan pamuğuna olan ihtiyaçtan tamamen kurtulmak istemişlerdir (Togan, 1981).

Türkistan'da pamuk üretiminin borçlanma sistemi aracılığıyla genişlemesi, I. Dünya Savaşı arifesinde ciddi bir kriz yaşaması ile sonuçlanmıştır. Bu durum büyük ölçüde, Çarlık hükümetinin yeni sulama projeleri yoluyla ekilebilir alanın yeterince genişletilememesinden kaynaklanmıştır. Yaşanan krizde ayrıca yerel çiftçiler arasında artan yoksulluk, arazi tükenmesi ve artan tahıl fiyatları etkili olmuştur. Borçlanma sorunu özellikle pamuk yetiştirme alanlarında belirgin bir şekilde artmıştır. Pierce'e göre, "Kasım 1912'de 156.700.000 ruble olan Türk kırsal kesiminin toplam borcundan, 80.000.000 ruble Fergana sakinleri tarafından ödenmiştir. Bu durum Türkistan yönetimi tarafından köylüye düşük fazi oranları ile kredi sağlanabilmesi için yeni kredi girişimlerine yol açmıştır. (Pierce, 1960).

Rusya hükümetinin, bölgeyi Sibirya eyaletlerinin beslediği dev bir pamuk çiftliğine dönüştürme isteğinin 1912'de Tarım Bakanı A.V. Krivoşeyin'in sözleri

ile açıkça anlaşıldığı belirtilmiştir. Krivoşeyin'in pamuk tarlalarının sulanan arazilere ekilen tahıl ürünlerinin miktarının daha da azaltılmasıyla arttırılabileceğini ve Türkistan pamuğunun her bir parçasının Amerikan pamuğu için rekabet anlamına geldiğini, ekili araziyi pamuk yetiştiriciliğine uygun hale getirmenin gerekli olduğunu söylediği belirtilmiştir. Bu politika aynı zamanda Türkistan'daki pamuk yetiştirme bölgelerinin Batı Rusya'dan gelen tahıllara giderek daha fazla bağımlı hale gelmesine de yol açmıştır(Dempsey, 2010). Türkistan'da demiryolu hattı boyunca uzanan geleneksel zanaat endüstrilerinde yaşanan değişiklik Rus ekonomisinin önceliklerini yansıtmaktadır. 1913 itibariyle, pamuk çırçırlığı, Türkistan'ın sanayi üretiminin yüzde seksen beşini temsil etmiştir. Bunların büyük bir kısmı Rus şirketleri tarafından kontrol edilmiştir. Bu çırçır makinaları Türkistan'daki Rus sömürge otoritelerinin izin verdiği endüstriyel gelişmenin sınırını oluşturacaktır(Dempsey, 2010; Foreign Office, 1889, No.114). 1913 yılında Türkistan'da 2.7888.400 hektarlık ekilmiş arazinin 424.000 hektarlık kısmı pamuk üretimine ayrılmıştır (Hayit, 1978).

Rusya'nın Türkistan'ın kendine yetebilecek hububatı üretmeden ve bölgedeki sulama sistemini geliştirmeden pamuk konusunda uyguladığı politika, Türkistan halkı için büyük sıkıntılar yaratmıştır. Amerika'da pamuk üretiminin düşük olduğu dönemde Türkistan pamuğunun fiyatının artması köylünün sadece pamuk ekme işine yönelmesine yol açmıştır. Bu durum Amerika'da pamuk üretiminin arttığı dönemde Türkistan pamuğunun değerinin düşmesine, köylünün ihtiyacı olan hububatı yüksek fiyatla Rusya'dan alması ise iflas etmesine yol açmıştır. Yine hububat konusunda Türkistan'ın Rusya'ya bağımlı olması 1917-1918 yıllarındaki kıtlığa yol açmıştır. 1916 yılında Türkistan'da pamuk yetiştirilen arazi yaklaşık 742.000 hektar genişliğindedir. Rusya Hükümetinin Türkistan tarlalarını sadece pamuk ekimine ayırma konusunda uyguladığı siyaset, herhangi bir durumda Rusya'dan hububat getirilememesi halinde halkı açlığa mahkûm etmiştir. Nitekim 1917 Rusya inkılabı sırasında İç Rusya'dan hububatın getirilememesi ve aynı yıl Türkistan'da yaşanan kuraklık, halkın kıtlık çekmesine yol açmış, Türkistan'da yaklaşık iki milyon yerlinin açlıktan hayatını kaybettiği belirtilmiştir (Hayit, 1978; Togan, 1981).

Türkistan'da pamuğa tahsis edilen ekili alan, 1885'te yaklaşık 45.000 hektardan 1915'te 591.000 hektara yükselmiştir. Sulanan pamuk toprağının genişlemesine, Avrupa Rusyası'na ihraç edilen pamuk ipliği hacminde daha da hızlı bir yüzde artış eşlik etmiştir. 1888'de Türkistan, Rusya'ya 16.000 ton pamuk gönderirken ve 1912'ye gelindiğinde bu oran 247.000 tonun üzerine çıkmıştır. 1909-13 yılları arasında Türkistan'ın pamuk üretimi yıllık ortalama 600.000 ton

iken bu miktar 1959 yılına kadar 4, 681,000 tona yükselmiştir. Türkistan bölgesi Sovyetler Birliği'ndeki toplam pamuk hasadı üretiminin yaklaşık yüzde 90'ını sağlamıştır. (Taaffe, 1962; Pierce, 1960). Böylece Türkistan bu dönemde de Sovyetler Birliği'nin önde gelen pamuk üretim merkezlerinden biri olma özelliğini sürdürmüştür (Russian Information and Review, November 24, 1923).

SONUÇ

1885'te bölgede uzun bir süredir devam eden İngiliz-Rus rekabetinin de son bulması ile Rusya, Türkistan'da askeri bir güçten ziyade emperyalist bir güç olarak ön plana çıkmıştır. Bölgenin sahip olduğu ekonomik potansiyeli ve özellikle pamuk üretimi konusundaki önemi Rus girişimcilerin dikkatini çekmiştir. Türkistan'ın ham pamuk ve ipek üretimi açısından sahip olduğu potansiyelin yanısıra Rus malları için uygun bir Pazar ve fakir Rus köylüleri için iyi bir yerleşim alanı olması da ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Türkistan'ın coğrafi olarak sahip olduğu zenginliklerin farkına varan Rus devlet adamları özellikle 1850'li yıllardan itibaren bu zenginliklerden istifade etmek için Türkistan'ın işgali politikasına ağırlık vermişlerdir. Pamuk konusunda Amerika'ya bağımlılığını azaltmak daha ucuza kaliteli pamuk ve ipek elde etmek isteyen Rusya için Türkistan, bu amaçlarını gerçekleştirebileceği bir bölge olmuştur. Rus işgallerinden önce dışarıya kapalı ancak kendi kendine yetebilen bir ekonomiye sahip olan Türkistan hanlıkları, işgallerden sonra Rusya'nın uyguladığı sömürge politikası ile Rusya'ya bağımlı hale getirilmiştir. Bu politikalardan birisi olan demiryolları da bu amaç doğrultusunda kullanılmıştır.1880'li yıllardan itibaren Ruslar tarafından bölgede inşa edilen demiryolları, Rusya'nın Türkistan'dan pamuk naklini kolaylaştırmış, maliyeti düşürmüştür. Daha önce deve kervanları ile oldukça uzun bir sürede taşınan Türkistan malları, demiryollarının inşasından sonra çok daha hızlı ve ucuz bir şekilde Rusya'ya nakledilmiştir.

Türkistan ve Rusya arasındaki ticaret görünürde iki tarafa da katkı sağlıyorsa da bu ticaret esasında Türkistan'ı Rusya'ya daha bağımlı kılmış ve Türkistan'ı yalnızca Rusya için hammadde üreten bir bölge haline getirmiştir. Rusya'nın bölgeyi kalkındırmaktan ziyade kendi ihtiyacı olan pamuk üretimini arttırmak adına tahıl üretilen alanları sınırlandırması ve pamuk ekim alanlarını kontrolü altına alması, köylüyü kendi toprağının çalışanı konumuna sokmuştur. Amerika'da pamuk fiyatlarının yükseldiği dönemde kar eden Türkistan pamuğunun değeri Amerikan pamuğunun fiyatındaki düşüşle birlikte azalmıştır. Rusya'nın uyguladığı politika sonrasında ekilebilir arazinin büyük bir kısmının pamuk üretimine ayrılması, böyle dönemlerde Türkistan'daki çiftçiyi ağır borçlar

altına sokmuştur. Nitekim çiftçiye yüklenen ağır yükler neticesinde çiftçinin toprağını satmak zorunda kalıp başka topraklarda işçilik yaptığı da görülmüştür. Esasında pamuk üretiminde yaşanan gelişmeler ve Rusya'nın uyguladığı politika, Rus sömürgeciliğinin boyutunun anlaşılabilmesi noktasında da büyük önem taşımaktadır. Bu politika sonucunda Rusya'nın bölgeyi işgal sürecinin başından itibaren diğer devletlere karşı işgalleri haklı göstermek amacıyla ileri sürdüğü bölgeyi geliştirme ve medenileştirme konusundaki bahanelerinin yersiz olduğu açıkça görülmüştür. Rusya, kendi kontrolüne aldığı bir halkı kendi toprağında işçi olarak kullanarak ihtiyaç duyduğu pamuğu ucuza mal etmenin yolunu bulmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Gazeteler

Edgefield Advertiser (Edgefield, South Carolina).

Memphis Daily Appeal (Memphis Tennessee).

The Charlotte Observer (Charlotte, North Carolina).

The Philadelphia Inquirer, Philadelphia Pennsylvania).

The Record- Union (Sacramento, California).

The Tennessean (Nashville Tennessee).

The Times, (London, England).

The Times (Shreveport, Louisiana).

The Anniston Star (Anniston, Alabama).

The New York Times, (New York).

The Standard (London, England).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abdullaev. R., Khotamov N. & Kenensariev, T. (1984). Colonical rule and indigenous responses, 1860-1917. *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, Ed: S. Frederick Starr, Routledge, 69-93.

Anderson, J. (1997). *The International Politics of Central Asia*. Manchester university press.

Becker, S. (2005*). Russia's Protectorates in Central Asia – Buhara and Khiva, 1865-1924*. Taylor Francis.

Bichsel, C. (2009). *Conflict Transformation in Central Asia: Irrigation Disputes in the Ferghana Valley*. Routledge: central asian studies series.

Brower, D. (2009). *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*. Taylor & Francis Group.

Burnes, A. (1834). *Travels into Bokhara Being The Account of a Journey From India to Cabool, Tartary and Persia; Also Narrative of a Voyage on The Indus From the Sea to Lahore,* II. John Murray, Albemarle Street.

Dempsey, T. A. (2010). *Russian Rule in Turkestan: A Comparison with British India through the Lens of World-Systems Analysis*. The Ohio State University, Master Thesis.

Dubovıtskıı, V. & Bababekov, K. (1984). The Rise and Fall of the Kokand Khanate. *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, S. Frederick Starr (Ed.), 29-68.

Foreign Office. (1889). *Reports on Subjects of General and Commercial Interest Persia, Rotes or The Wool Trade in Persia and Trans-Caucasia*. Miscellaneous series, No.114.

Fraser, J. B. (1825). *Narrative of A Journey into Khorasan in the years 1821 and 1822.* Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown and Green.

Gillard, D. (1985). *British Documents on Foreign Affairs.* Part I, Series B, The Near and Middle East, XI, Britain, Russia in Central Asia, 1865-1878, Univesity Publications of America.

Hayit, B. (1978). *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*. No.10, Sabah gazetesi kültür yayınları.

Hayit, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi.* Türk Tarih Kurumu basımevi.

Khalfin, N. A. (1964). *Russia's Policy in Central Asia 1857-1868.* Central Asian research centre.

Khanikoff, N. V. (1845). *Bokhara: Its Amir and Its People.* Translated from the Russian of Khanikoff by baron Clement A. de Bode, J. Madden.

Levi, S. C. (2007). The Ferghana Valley at the crossroads of world history: The rise of Khoqand 1709–1822. *Journal of Global History*, 2, 213-232.

Matley, I. M. (1994). *Industrialization (1865-1964), Central Asia, 130 Years of Russian Dominance A Historical Owerviev*. Ed. Edward Allworth, Durham and London: Duke University Press.

Meyendorff, C. (1840). *Journey of The Russian Mission from Orenburg To Bokhara.* Translated by Colonel Monteith, Madras Engineers, The Spectator Press.

Pierce, R. A. (1960). *Russian Central Asia: 1867- 1917.* University of California Press.

Russian Information and Review (1923). *Information Department of the Russian Trade Delegation*, 3(21).

Schuyler, E. (1876). *Turkistan: notes of a journey in Russian Turkistan, Khokand, Buchara, and Khuldja.* Scribner, Armstrong and Co, 2.

Schuyler, E. (2007). *Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları, (*Çev: F. Çetin & H. Çetin). Paradigma yayıncılık.

Taaffe, R. N. (1962). Transportation and regional specialization: The example of Soviet Central Asia. *Annals of the Association of American Geographers*, 52 (1), 80-98.

Taşağıl, A. (2012). Türkistan, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41, 556- 560.

Tealakh, G. O. (1991). *Russian advance in central asia and British response 1834-1884.* The University of Durham department of history, doctorate thesis.

Thraser, M. J. (2010). How to Make a Colony: Reform and Resistance in Russian Turkestan, 1865-1917. *German and Russian Studies Honors Projects.* Paper 5.

Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi.* Enderun kitabevi.

Valikhanov, Ch. Ch. & Veniukov, M. (1865). *The Russians in Central Asia. Their Occupation of The Kırghız Steppe and The Line of The Syr-Daria: Their Political Relations with Khiva, Bokhara, And Kokan: Also Descriptions of Chinese Turkestan and Dzungaria.* Çev. J. & R. Michell, E. Stanford, 6 Charing Cross.

Whitman, J. (1956). Turkestan cotton in Imperial Russia. *The American Slavic and East European Review*, 15 (2), 190-205.

Yaroshevski, D. B. (1987). Russian Regionalism in Turkestan. *The Slavonic and East European Review*, 65 (1), 77-100.

Yazıcı, T. (1995). Fergana. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12, 375-377.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.41-61.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.41-61.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh24771

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 18.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Gümüş, İ. (2020). İktidarın Meşrulaştırılmasında Mitin İşlevinin Orhon Yazıtları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Journal of History School,* 44,41-61.

İKTİDARIN MEŞRULAŞTIRILMASINDA MİTİN İŞLEVİNİN ORHON YAZITLARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ[1]

İnan GÜMÜŞ[2]

Öz

Orhon Yazıtları, Türklerin erken dönemlerine ilişkin kimi bilgileri birinci ağızdan aktarması bakımından önem taşımaktadır. Yöneticilerin halka sesleniş metinleri olan bu yazıtlar, otorite/iktidar alanının belirlenmesi açısından da değerlendirilebilecek bir yapıya sahiptir. Bilindiği gibi iktidarın meşruiyet kazanması; yönetilenlerin ikna edilmesi, tabi kılınmasına bağlıdır. Bu ikna etme sürecinde, yönetilenlerin de direnme ve karşı koyma hakları bulunmaktadır. *Çekişme*ye dayalı bu karşılıklı ilişkinin sonucunda *müzakere*nin ortaya çıkması beklenir. Müzakerenin oluşumuna kadarki süreci *söylem* biçiminde kavramsallaştıran M. Foucault, bugünkü özne ve iktidar sorunsalının, *arşiv* olarak adlandırdığı tarihsel metinler/yapılar/oluşumlar/binalar/anlaşmalar gibi bir dizi söylemsel olan ya da söylemsel olmayan pratiklerin çözümlenmesiyle aşılabileceğini bildirir. Bu anlamda Foucault, bugünün temel sorunlarının çözümü için tarihi, bir yöntem olarak ele alır ve araçsallaştırır. Bu anlayıştan yola çıkarak, aynı zamanda bir iktidar kurma metinleri olarak da okunabilecek olan Orhon Yazıtları'nın söyleminde, iktidarın meşrulaştırılması noktasında bir dizi ikna mekanizmasının/iktidar aracının kullanıldığını belirtebiliriz. Bu araçlardan biri olarak değerlendirilebilecek olan mitik bilgi, toplumsal gerçekliğin inşasında büyük önem taşımaktadır. Sözü edilen metinlerde tebaanın, bilgiyle özgürleştirilmesi, dolayısıyla özgür öznelerin oluşturulması bakımından mit, işlevselleştirilmiştir. Bu çalışmada tebaanın iktidar tarafından ikna edilme sürecine katkı sunduğunu düşündüğümüz mit kullanımı, Orhon Yazıtları dolayımında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhon Yazıtları, söylem, mit, toplumsal gerçeklik, iktidar.

[1] Bu makale Ardahan Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası Mitoloji Sempozyumu (2-5 Mayıs 2019)'nda sunulan ve yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

2 Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uluborlu Selahattin Karasoy Meslek Yüksekokulu, inangumus@isparta.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6124-8881

The Evaluation of The Function of The Myth in The Legitimacy of The Power in The Context of Orhon Inscriptions

Abstract

Orkhon Inscriptions are important in terms of transmitting some information about the early period of the Turks at the firsthand. These inscriptions, which are executives' texts appeals to the public, have a structure that can be evaluated with regards to determining the field of authority and power. As is known, the legitimacy of power depends on persuasion and subjugation of the governed. It is expected that negotiations will begin as a result of these contradictory relationships. M. Foucault conceptualizes discourse as the process before beginning to negotiation, and argues that the current problem of subject and authority can be overcome by analyzing a series of discursive or non-discursive practices which he named as archives; such as historical texts/structures/formations/ buildings/agreements. In this sense, Foucault views history as a method for solving today's fundamental problems and instrumentalizes it. From this point of view, in the discourse of the Orkhon Inscriptions, which can also be read as a text of power, we can say that a number of persuasion mechanisms are used to legitimize power. Mythical knowledge, which can be regarded as one of these mechanisms, has great importance for the construction of social reality. In the texts mentioned, the myth was functionalized in terms of the liberation of subjects with knowledge and the formation of free subjects. In this study, the utilization of myth, which we believe contributes to the process of convincing the subject by the ruler, has been discussed within the frame of the Orkhon Inscriptions.

Keywords: Orkhon Inscriptions, discourse, myth, social reality, power.

GİRİŞ

Orhon Yazıtları, Türklerin erken dönem yaşayışlarına, toplumsal ilişkilerine, inanışlarına ışık tutacak metinler olarak varlık bulmaktadır. Temelde yöneticilerin halka sesleniş metinleri olarak beliren bu yazıtlar, satır aralarında aktardığı bilgilerle pek çok konunun aydınlatılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu metinlerin doğrudan tarih yapıcılar tarafından dile getirilmesi, Türk devlet yapılanması, Türklerin geçmiş, şimdi ve gelecek üçgenindeki konumlanışları, dönemin siyasal ve sosyal olayları, yöneticilerin halka açık ve doğrudan hesap vermesi ve onlardan hesap sorması gibi konuların birinci ağızdan öğrenilmesini olanaklı kılmaktadır (Gümüş, 2016: 255). Doğrudan yazıtlara başvurularak yapılan incelemeler, bu metinlerin salt tarihsel olayların aktarılması ya da savaşların anlatımı üzerine kurulu bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Genel olarak anlatımda bir yalınlık göze çarpsa da, dilin bütün olanaklarından yararlanıldığını ve içerik bakımından zengin bir malzeme sunulduğunu belirtebiliriz. Hatice Şirin'in yazıtlar üzerindeki söz varlığı

incelemesi, yukarıdaki savımızın desteklenmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Şirin, bu çalışmasında yazıtların söz varlığını konu alanlarına ayırmış, etkin *askerî-siyasal* üslubun yanı sıra eski Türk çağı insanının yalnızca savaşçı kimlikle dolaşmadığını, aynı zamanda duyguları ve algıları olan kişiler olarak gündelik işleriyle uğraşıp yaşamlarını biçimlendirdiklerini (Şirin, 2016: 556) ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmada yazıtlarda yer alan cins adlarının % 31,9'unun soyut kavramlardan oluştuğu belirlenmiştir (Şirin, 2016: 555). Genel anlamda bireyin ve toplumun değer yargılarını içeren bu sözcükler, o dönemin düşünsel ortamını sunması bakımından kayda değerdir. Bu anlamda, Orhon Yazıtları'nı kuru bir savaş tarihi olmaktan çok Türk kültürünün, töresinin, inanç sisteminin, toplumsal yaşamının, devlet yapılanmasının, kolektif bilinçdışında yer edinen ögelerin ana çizgileriyle ortaya çıktığı bir söylemler bütünü (Gümüş ve Dağ, 2016: 293) olarak nitelemek daha doğru olacaktır.

Orhon Yazıtları'nın söylemi, bilgilerin somut olaylara dayalı olarak ve gerçekçi çizgilerle aktarılması üzerine konumlandırılmıştır. Bunda, halkı ve yöneticileri doğrudan uyarma ve onlara ibret verme, böylelikle iktidar ilişkilerinin bir düzen içerisinde işlemesini sağlama gibi etmenler etkili olmuştur denebilir. Bu noktada sözü edilen ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olarak aktarılan olayların anlatımında birçok ögeye başvurulduğunu belirtmek gerekir. Özellikle o dönemin inanış sisteminde yer alan ve toplumsal ve siyasal düzenin kurulmasında etkili olduğu düşünülen mitler, yazıtlarda gerektiği ölçüde ve işlevsel yönüyle dile getirilmiştir. Dolayısıyla ifade edilen mitik bilginin işlevinin, salt bir yaratılış söylencesini dile getirmek ya da doğada meydana gelen ve gizemli görülen çeşitli olayların/oluşumların açıklamasını yapmak değil; devletin ve toplumun somut olarak yaşadığı, deneyimlediği olaylara/sorunlara çözümler üretmek olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Orhon Yazıtları'nda karşılaşılan mitik tabakanın, siyasal ve toplumsal düzenin kurulması bağlamında somut bir işleve sahip olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu yazıda, sözü edilen durumun Orhon Yazıtları'ndaki görünümü, iktidarın meşruiyet alanını kurma çabasına hizmet etmesi yönüyle sınırlandırılarak mitik tabakanın iktidar alanı tarafından ne şekilde araçsallaştırıldığı üzerinde durulacaktır. Bu araçsallaştırma, iktidar felsefesinin sunduğu veriler ışığında -özellikle Foucault'nun görüşleri çerçevesinde- çözümlenmeye çalışılacaktır. Çözümlemeye geçmeden önce, Orhon Yazıtları'nın Türk siyasi düşüncesindeki yerini ve içerdiği mitik tabakanın boyutunu ana çizgileriyle açıklamak yerinde olacaktır.

Orhon Yazıtları'nın Türk Siyasi Düşüncesindeki Yeri

Siyaset kavramı, Türk Dil Kurumunca hazırlanan Türkçe Sözlük'te "**1.** Politika, siyasa. **2.** Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış." (Komisyon, 2009: 1780) biçiminde tanımlanmaktadır. Felsefi anlamıyla toplumu oluşturan bütün insanlar için iktidar aracılığıyla iyi bir düzenin tesis edilmesini ve bu düzenin iç ve dış güvenliğin muhafazası sayesinde devam ettirilmesini içeren (Çilingir vd., 2016: 11) pratikler olarak tarif edilen siyaset kavramı, bu yönüyle Orhon Yazıtları'nın içeriğiyle örtüşmektedir. Bunun yanında Alain Badiou'nun, adaleti siyasi hakikatin yöneldiği hedefin felsefi adı olarak tanımlaması ve tüm insanların düşünme kapasiteleri ve buna bağlı hakikat yaratma becerileri sayesinde siyasi duruma eşit oranda ait olduğunu belirtmesi (Saraç, 2013: 95), Orhon Yazıtları'nda hükümdarların toplum düzenini sağlama, halkın bütün ihtiyaçlarını adil bir şekilde giderme işlevleriyle koşutluk gösterdiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Kaynaklara bakıldığında Türk kültürünün ilk siyasetnamesi olarak Kutadgu Bilig'e yer verilir. Bu belirlemede haklılık payı da vardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, siyasetname ve siyasi düşünce kavramlarının birbirine karıştırılmamasıdır. Siyasetnameler, genel olarak kuramsal ve öğretisel yönleriyle öne çıkarken; siyasi düşünce, kuramsal ve öğretisel olabileceği gibi doğrudan uygulamaya dayalı örneklerle de faklı yazınsal ya da düşünsel türler içerisinde kendisine yer bulabilir. Bunun yanında siyasetnamelerin *olan*dan uzak durmamak ya da *olan*a kayıtsız kalmamak koşuluyla, kuramsal bilgiler çerçevesinde *olması gereken*lere işaret ettiği (Türk, 2012: 24) göz önüne alındığında Orhon Yazıtları'nın doğrudan *olan*lar üzerine yoğunlaşması, bu metinlerin bütüncül olarak bir siyasetname kabul edilmesini engellemektedir. Orhon Yazıtları'nda olayların aktarımı sırasında, savları da güçlendirmek amacıyla aralara serpiştirilen yönetim anlayışına ilişkin bilgiler, siyasi düşünce ürünü olarak kabul edilebilir. Tam da bu noktada Türklerin erken dönemlerinde geliştirmiş oldukları bu siyasi düşünce geleneği, sonraki dönemlerdeki eserlerin de altyapısını oluşturmuştur. Kutadgu Bilig çerçevesinde düşünecek olursak böyle bir eserin meydana getirilebilmesini salt çeviriler ya da yabancı kültürlerin etkisiyle açıklamak mümkün değildir. Kutadgu Bilig ve sonrasında yazılan siyasetname türü ya da siyasi düşünceye dayalı eserler, belli bir kültürel birikime yaslanmak durumundadır. Bu noktada Orhon Yazıtları -yazılı metin olarak- sözü edilen kültürel birikimin ilk aşamalarını meydana getirmesi bakımından kayda değerdir. Bu anlamda doğrudan bir siyasetname olmasa da barındırdığı kimi

siyasi bilgilerle, Orhon Yazıtları'nı bu geleneğin ilk temsilcisi sayabiliriz.[3] Devlet yönetimi, devlet yöneticileri, toplum düzeni ve çeşitli uygulama ve kanunlardan söz etmesi dolayısıyla Orhon Yazıtları, Türk siyasi düşüncesi bakımından önem taşır (Gümüş, 2018: 21-22). Sadri Maksudi Arsal da bu konuya dikkat çekerek görüşlerini şöyle dile getirir:

> "(…) Bu kitabeler kahramanların hal tercümesini anlatırken istitrat olarak Türklerin dinlerinden, kanunlarından, devlet idaresi usullerinden, ahlâkî ve hukukî telâkkilerinden de bahsediyor. (…) Türklerin devlet ve devlet idaresi hakkındaki telâkkilerine ve kanunlarına ait pek çok işaret vardır." (Arsal, 2014: 65).

Arsal, Orhon Yazıtları'ndaki siyasi düşüncenin, kahramanların başından geçen olayların aktarımı sırasında, *yeri gelmişken* dile getirildiğini aktarır. Yalnız, bu metinleri bir bütün olarak ele aldığımızda bu aktarımların azımsanmayacak bir toplama ulaştığını da belirtmek gerekir. Böylelikle metinlere bütüncül bakıldığında yazıtların söylemini oluşturan parçalar yerli yerine oturmaktadır. Nitekim Ahmet Bican Ercilasun da, yazıtları *dünya ve devlet görüşü* başlığı altında; *Türk bodun*, *il*, *törü*, *bengü il*, *kağan*, *hanedan üyeleri*, *ülkenin merkezi*, *uluslararası ilişkiler* gibi konular etrafında, Türk yönetim anlayışı ve siyasi düşüncesi çerçevesinde değerlendirmiştir (Ercilasun, 2016: 429-447).

İslamlık öncesinin bu siyasi anlayışı, Türkler tarafından İslamlık sonrasında da sürdürülmüş, şer'î kanunun yanında uygulanan örfî kanunun, en eski Türk siyasi düşüncesinin bir izdüşümü olduğu üzerinde durulmuştur. Halil İnalcık, bu sürekliliğe vurgu yaparak özellikle *töre-yasa* geleneğinin sıkı bir şekilde Osmanlılarda da uygulandığını belirtir. İnalcık, Osmanlıların başlangıçtan beri kavim-soy olarak Türk olduklarının bilincinde olduğunu (İnalcık, 2011: 30-34) ve İslamlık öncesi Türk Hakanlıklarının bir töre ya da yasa üzerine kurulu olması özelliğini Osmanlı Devleti'nin de sürdürdüğünü vurgular (İnalcık, 2011: 29). Bu durum yine İnalcık tarafından, İslam hukuk tarihinde örfün önem kazanmasına ve bu önemin de Müslüman-Türk devletlerinin kuruluşu ile bağlantılı olmasına dayandırılır. İslam devletlerinin dini-siyasi ümmet anlayışı karşısında, Türk-Müslüman ve sonra Moğol devletlerinde, devletin yarar ve gereksinimlerinin göz önünde tutulmasıyla siyasi ve icrai bir güç olarak örfi hukukun üstün geldiği (İnalcık, 2000: 28) tezi savunulur.

[3] Orhon Yazıtları'nı doğrudan siyasetname olarak değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Bk. http://millidusunce.com/tuerk-tarhnn-lk-syasetnames-orhun-abdelerdr/, 05.01.2019.

Böylelikle Orhon Yazıtları'nda ilk izlerini gördüğümüz siyasi düşünce anlayışı, İslamlık dönemi Türk devletlerinde de geleneksel olarak varlığını sürdürmüştür.

Orhon Yazıtları'ndaki Mitik Tabakaya Genel Bir Bakış

Erken dönem insanı için bilinemeyeni açıklama ve ona anlam yükleme aracı olarak değer kazanan mitler, hem bireyin hem de toplumun yaşamına yön veren temel ögelerdendir. İnsanların deneyimlerine dayanarak şekillenen mitoslar aynı zamanda yaşamın içerisinde yer alan her türlü gerçekliği ve bu gerçekliğin kaynağını (Dağ, 2016: 6) sorgulama uğraşısının bir sonucu olarak belirmiştir. Eliade, mitin her zaman için bir şeyin nasıl yaratıldığını ve var olmaya başladığını anlattığını dile getirir. Mitlerdeki kişilerin doğaüstü varlıklar olduğunu ve özellikle başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanındığını belirten Eliade'ye göre dünyayı gerçek anlamda *kuran* şey, bu kutsalın akınıdır (Eliade, 2016: 17).

Mitlerin, erken dönem insanı için çeşitli açmazların giderilmeye çalışılmasında etkili olduğu açıktır. Bu anlamda mitler, hem bireysel hem de toplumsal alanı ilgilendiren bir dizi işleve sahiptir. Campbell mitin işlevlerini; *metafizik-mistik yönelim, kozmolojik yönelim, toplumsal yönelim* ve *psikolojik yönelim* (Campbell, 2014: 653-670) olarak kategorileştirmiş ve *toplumsal yönelim*in, kurulu düzenin geçerliliğini ve korunmasını sağlayan ahlaki ve toplumsal alana (Campbell, 2014: 666) yönelik olduğunu dile getirmiştir. Orhon Yazıtları'ndaki mitik tabakanın da belirtilen işlev doğrultusunda anlam kazandığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda Orhon Yazıtları'nda zaman zaman dolaşıma sokulan mitik bilgilerin, doğrudan bir yaratılış söylencesini dile getirmek ya da doğada meydana gelen ve gizemli görülen çeşitli olayların/oluşumların açıklamasını yapmak üzerine kurulu öyküleri içermediği, toplumsal yaşamda beliren ve tarihsel bağlamı içerisinde değerlendirilebilecek kimi olayların açıklanması çerçevesinde bir işleve sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda yazıtlarda sık yinelenen; *kök, tengri, kök tengri, ıduk yir sub, yir sub, yagız yir* ve *umay* gibi kullanımların arka planındaki derin mitolojik öykülere yer verilmez. Bu kullanımlar, işlevselliği ölçüsünde metinlerde yer bulur. Bilge Kağan, atalarının yeryüzüne egemen olmalarını, kozmogonik bir anlayış içerisinde sunar:[4]

[4] Orhon Yazıtları'ndan alıntılanan metinlerin aktarımında şu çalışmalardan yararlanılmıştır: Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya: Kömen Yayınları.

> "Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsan oğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta oturarak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler." (KT D1, BK D2-3).

Öncelikle göğün, ardından yerin ve aralarında insanların yaratılması biçiminde sıralanan bu yapı; aynı zamanda Bilge Kağan'ın atalarının hükmetme güçlerini göstermesi ve dolaylı olarak kendisinin hükmetme gücünü dile getirmesi yönüyle bilinçli bir kullanım olarak belirir. Böylelikle evren algısı içerisinde kendi konumunu hem normalleştirmiş hem de işlevselleştirmiş olur. Bilge Kağan bu durumun sağlamasını Köl Tigin Yazıtı'nın Güney Yüzü'nde şöyle yapar: *(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde (tahta) oturdum.* (KT G1-2-3) Tanrı'dan kut alma olarak yorumlanabilecek bu ifadeler, Türk kağanlarının tahta çıkışlarının ön koşulu olarak belirmektedir. Nitekim Bilge Kağan kendisinin tahta oturmasını doğrudan bu anlayış çerçevesinde değerlendirir:

> "Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı (ve) annem hatunu yüceltmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz." (KT D25-26, BK D20-21).

Yukarıdaki ifadelere koşut olarak Orhon Yazıtları'nda devletin ve toplumun içerisinde bulunduğu güç durumlarda *gök* ve *yer su* ikilisinin, karmaşa ortamından çıkılıp düzen ortamına geçişte önemli rol oynadıkları açıktır:

> "Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer-suyu şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İlteriş Kağan'ı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar elbette." (KT D10-11).

Köktürk kağanlarının Tanrı'dan kut alarak görev üstlenmesi, *merkez simgeciliği* bağlamında hükümdarın ordusunun *axis mundi*yi oluşturması, metinlerde karşılaşılan *gök* ile *yağız yer* birlikteliği, Türklerin evren tasarımını ve yaşam algısındaki kendisine özgü durumu ortaya koyar (Gümüş ve Dağ, 2016: 295). Bunların dışında; Köl Tigin'in annesinin kut sahibi oluşu ve bunu da Umay'dan aldığına inanılması [Umay gibi annem hatunun kutu sayesinde, kardeşim Köl Tigin er(lik) adını elde etti. (KT D31)], belirli yerlere kutsallık atfedilmesi [*ıduk*

ötüken yir: "Kutsal Ötüken Yeri …" (KT D23)] mit bağlamında değerlendirilebilecek kullanımlara örnek olarak verilebilir.[5]

Orhon Yazıtları'ndaki mitik tabakanın genel olarak kozmogonik anlatımlar çerçevesinde varlık bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun oluşmasında toplumsal belleğin, kökeni göz önüne alan/kökensel anımsatmalar taşıyan ve kişiye özgü deneyimlerle de biçimlenen yapısının (Assmann, 2001: 55) etkili olduğu dile getirilebilir. Özellikle toplumsal ve siyasal yaşamda meydana gelen gelişmelere bir dayanak noktası oluşturmak amacıyla kozmogonik anlatımlara başvurulmuştur. Burada tek bir yöneticiye (Bilge Kağan'a) ait olması dolayısıyla Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları üzerinde durulacak, böylelikle Bilge Kağan'ın iktidar anlayışı kendi ağzından aktarılan bilgiler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temelini, dilbilim ve felsefenin kesişim alanında konumlanan ve toplumsal bilimlerin öteki disiplinleriyle de örtüşen söylem çözümlemesi yöntemi oluşturmaktadır. Dilbilim alanında ortaya çıkan gelişmeler, dilin salt yüzeysel yönüyle değil, toplumsal olayların açılımını sağlayacak ve nedensellik ilişkileri kurabilecek biçimde içeriğe yönelik olarak da incelenmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu anlamda yapısalcıların gösteren ve gösterilen ilişkileri üzerinde yoğunlaşmalarından sonra postyapısalcıların, dilin ortaya çıkışında dil dışı etmenleri inceleme alanına katmaları ve dili toplumsal gerçekliğin kurulmasında bir araç olarak görmeleri anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Özellikle 1970'li yıllarda başta Gunther Grass olmak üzere İngiltere'de East Anglia Üniversitesinde çalışan bir grup dilbilimcinin öncülüğünde, dilin kullanıma girmiş biçiminin yalnızca betimsel yönüyle değil, nedensellik ilişkileri çerçevesinde gösterge ve anlam arasında ortaya çıkan ilişkinin toplumsal, tarihsel ve politik süreçleri üzerinde durulması

[5] Bu yazının konusu Orhon Yazıtları'ndaki mitolojik ögeleri belirlemek üzerine kurulu olmadığı için daha ayrıntılı bilgiler vermeye gerek duyulmamıştır. Orhon Yazıtları'ndaki mitik yapıyı da içeren, Türk mitolojisiyle ilgili şu temel kaynaklara bakılabilir: Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Roux, J.P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çeviren: Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu Yayınları; Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çeviren: Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. I-II Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Çoruhlu, Y. (2013). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları; Taş, İ. (2011). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları; İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Ülken, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

gerektiği düşüncesinden yola çıkan *eleştirel dilbilim* anlayışı ortaya çıkmıştır (Büyükkantarcıoğlu, 2006: 121). Fransız düşünce tarihçisi Michel Foucault, çalışmalarını belirtilen anlayış çerçevesinde konumlandırmış, söylemi, iktidarı açığa çıkaran ve iktidarın varlık alanını belirleyen bir dizi pratikler olarak yorumlamıştır. Söylem analizi düzlemi olarak belirttiği bu yapıyı, "somut atomik birimlerden değil, söylenen şeylerin icra ettiği spesifik varoluşsal işlevlerden oluşuyor." (Bernauer, 2005: 195) biçiminde değerlendirmiştir.

Foucault'nun çalışmalarının odak noktasında tarihsel yöntem yer almaktadır. O, tarihsel olguları ve olayları arşiv olarak değerlendirir ve tarihi, modern özneyi anlayabilmek açısından bir yöntem ve araç olarak kullanır. Foucault tarafından "tarih, beşerî bilgi ve dil" konuları sorunsallaştırılır ve yapısalcıların dili anlam ve açıklamadan ayırmalarına karşılık olarak dilin ne olduğu sorusuna "varoluş", "fonksiyon" ve "pratikler" çerçevesinde yanıt vermeye çalışır. Pratiklerin de söylemsel biçimlerce yapılandığını ve onların içinde yer aldığını dile getirir (Sözen, 2014: 61). Foucault, bu pratiklerin her yerde olduğunu ve her durumda çözümlenmesi gerektiğini bildirir. Özellikle nesnelerin doğuşu, ifade biçimlerinin ortaya çıkması ve bölümlenmesi, kavramların yerli yerine konulması ve dağılımı, stratejik seçimlerin kendini göstermesi ile ilgili sistem konusundaki soruşturmaların kabul edilmesiyle (Foucault, 2014: 51-52) söylemsel pratiklerin açığa çıkarılacağını ileri sürer.

Foucault'nun temel yönelimi, söylem ile toplumsal dokunun ayrıştırılamaz olması üzerine kuruludur. O, söylemi bir anlamda toplumsal erk tarafından kurgulanmış ve toplumu kurgulayan bir iktidar alanı olarak konumlandırmıştır (Karpuz ve Aydemir, 2012: 139). Foucault'nun, belirtilen bu söylem konumlandırmasında arkeoloji ve soybilim çalışmaları odak noktasını oluşturur. Nietzsche'nin "soybilim" (genealogie) kavramsallaştırmasından etkilenerek arşivlere yönelik söylem çalışmalarını "arkeoloji" olarak adlandıran Foucault (Aydemir, 2010: 63) için arkeolojik söylem çözümlemesi, belli bir dönemde yaşayan bir toplumun tanımını veren kurallar bütünüdür ve arkeoloji, söylemin tarihinin, yani düşünce tarihinin yazımıdır (Sözen, 2014: 63). Foucault, arkeolojik analizin amacının, "(…) bilgiyi mümkün kılan tarihsel koşulları ve bu koşulların belirlediği epistemik mekânı ortaya çıkarmak" (Keskin, 2011: 18) olduğunu belirtir. Bu anlamda Foucault'nun arkeolojik söylem çözümlemesinde, söylemin söylem dışı alanla ilişkisini içermesi ve belgeleme çalışmalarında söylemsel olmayan ögeler durumundaki binalar, kurumlar, teknikler, nesneler, geleneklerin de dikkate alınmasıyla arkeoloji ve soybilim kavramları arasındaki ayrımın ortadan kalktığı anlamı öne çıkmaktadır (Keskin, 2011: 20-21).

Belirtilen kurguya dayalı olarak Foucault'ya göre iktidarın varlık alanını konumlandırmasına hizmet eden tüm araçların söylem olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu araçlar içerisinde, öne çıkan temel kavramlardan biri *bilgi*dir. Foucault, "iktidar bilgidir" ya da "bilgi iktidardır" özdeşliğinden çok bu kavramlar arasındaki ilişkinin incelenmesiyle ilgilenmiştir (Foucault, 2001: 53). Bu noktada Foucault'nun söylem kurgusunda bilgi, özneyi iktidara tabi kılma konusunda araçsallaştırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda bilginin güce dönüşmesi, iktidarın erk alanının genişlemesi açısından bir mücadele alanı oluşturması söz konusu olmaktadır. Bu noktada Foucault, iktidar/bilgi kavramını Nietzscheci bir anlayışla ele alarak bilgi ya da hakikat isteğini çok daha temelde bulunan bir güç isteminin tezahürü olarak değerlendirmiştir. Bu anlamda güç kullanımı ya da iktidar ilişkilerinin ortaya çıkışı, bilgiyi gerektirir ve güç kullanımına bilgi aygıtları eşlik eder (Cevizci, 1999: 454-455). İktidar tarafından ve bilgi aracılığıyla oluşturulan tabiiyet kavramı çerçevesinde, iktidarın temel varlık alanı durumundaki öznenin oluşumunda bilgiye yüklenen anlam, işlevseldir. İktidar kavramı; sadece yöneten, hükmeden yönüyle değil, yöneten ile yönetilen arasındaki mücadele yönüyle de ele alındığında bilgi kavramının işlevinin bu noktada etkinlik gösterdiği görülmektedir. Koşulsuz tabi olan(lar)a hükmeden egemen gücün olduğu yerde iktidardan söz edilemeyeceği açık olduğundan (Aydemir, 2013: 806) özneleri iktidara tabi kılma ya da özgür özneler yaratma noktasında bilginin aracı işlevi öne çıkmaktadır.

Çalışmamızın temel veri kaynağını oluşturan Orhon Yazıtları'nı da aynı zamanda bir güç/iktidar ilişkilerinin açığa çıktığı metinler olarak okuyabiliriz. Foucault'nun deyişiyle *arşiv* metinleri olan bu yazıtlar, arkeolojik söylem çözümlemesine de olanak tanımaktadır. Özellikle metinlerde birçok yerde karşımıza çıkan *bilig* kavramı ve *biliglig/biligsiz* karşıtlığı, toplumsal ve siyasal ilişkileri düzenleyici bir işleve sahip olması yönleriyle işletilmiştir. Özellikle erk sahipleri tarafından aktarılan bilgiler, iktidar alanının tesis edilmesi bakımından söylemsel oluşumlar olarak belirmektedir. Giriş bölümünde aktarmaya çalıştığımız, mitik bilginin işlevselliği de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Mit/mitik yapı, Orhon Yazıtları'nda gerektiği yerde ve kimi sorunların çözümü noktasında kendisine yer bulmuştur. Sözgelimi Ötüken bölgesinde oturulması gerektiği ifadesi (il tutsık yir ötüken yış ermiş), kutsallık atfedilerek (ıduk ötüken yış) aktarılmıştır. Herhangi bir gelişmenin, somut gerçekliğinin yanında Tanrı'nın lütfetmesiyle de (Tengri yarlıkaduk üçün) meydana gelebileceğinin dile getirilmesiyle pekiştirilmesi yapılmıştır. Böylelikle mitik bilgi, metnin söylem alanına dâhil edilmiştir. Bu çalışmada mitik yapının, Orhon Yazıtları'nın söylemine olan katkısı, yani iktidarın konumlandırılmasındaki işlevi üzerinde

durulacaktır. Mitin, iktidarın meşrulaştırılmasında ne denli araçsallaştırıldığı, yazıtların verdiği malzeme ölçüsünde değerlendirilecektir.

BULGULAR

Orhon Yazıtları'nda iktidara ilişkin dikkati çeken temel ve öncelikli durum, kağanın iktidar alanını Tanrı'dan *kut* alarak sağlamlaştırma çabasıdır. Türk devlet geleneğindeki temel yönelimi de gösteren bu görünüm, Bilge Kağan'ın iktidar alanının da çerçevesini belirlemektedir. İktidarın konumlandırılmasına ilişkin olarak aktarılan mitik bilgilerin (özelde kozmogonik inanışlar), salt mit yönüyle değil, toplumsal yaşamdaki gerçekliğiyle de somutlaştırıldığını belirtmek gerekir:

> "(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan'ım, bu zamanda (tahta) oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim, (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım (KT G1, BK K1), güneydeki Şadapıt beyler, kuzeydeki Tarkan'lar, komutanlar (ve) beyler, Otuz (Tatar) … (KT G1) Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi iyice işitin (ve) sıkıca dinleyin: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar, batıda gün batısına (ve) kuzeyde gece ortasına kadar, bu (sınırlar) içindeki bütün halklar bana tabidir. Bunca halkı hep düzene soktum. Onlar şimdi (hiç de) kötü durumda değiller." (KT G1-2-3).

Yukarıda alıntıladığımız sözcede iktidar felsefesinin temel ilkelerine uygun bir söylem yapısıyla karşılaşmaktayız. Bilge Kağan, iktidar sahibi olarak öncelikle kendi meşruiyetini bir zemine oturtmuş, daha sonra yönetimi altındakilerin temel gereksinimlerini sağladığını belirterek iktidarın olmazsa olmaz ögesi durumundaki yönetilenler üzerinde kurduğu egemenliği, *düzen* çerçevesinde vurgulama gereği duymuştur. Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin, karşılıklı rıza ve ikna etme üzerine kurulu olduğu düşüncesi, Bilge Kağan'ın dilinden yansımıştır. Burada dikkat çeken temel nokta, iktidarın çerçevesi çizilirken *Tanrı gibi ve Tanrı'dan olmuş* (tengri teg tengride bolmış) söz öbeğiyle başlanması, dolayısıyla iktidarın meşruiyetinin mitik bir zemine oturtulmaya çalışılmasıdır. Bu meşruiyet mitik bir zemine oturtulduktan sonra bunun toplumsal ve siyasal yaşamdaki somut yansımaları üzerinde durulmuştur. Aynı durum, Bilge Kağan tarafından sıklıkla tekrarlanmış, böylelikle iktidar alanının yönetilenler üzerindeki etkisi pekiştirilmeye çalışılmıştır:

> "(…) Tanrı bağışlasın, ilahi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölmek üzere olan halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan,

> güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım. Dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar." (KT D29-30, BK D23-24).

> "Dört bucaktaki halkları (tabi) kıldım. Başlılara baş eğdirdim, dizlilere diz çöktürdüm. Yukarıda gök aşağıda da yer lütfettiği için, gözle görülmedik, kulakla işitilmedik (kadar çok) halkımı doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde de gece ortasına kadar (uzanan geniş topraklarım üzerinde) yerleştirdim." (BK K10-11).

Alıntılanan sözceler, yukarıda ileri sürülen savın tanıkları durumundadır. Yönetimi altındakilerin müreffeh bir şekilde yaşamaları, varlığını sürdürmeleri; iktidara tabi olmaları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu tabiiyetin temel meşruiyet kaynağı olarak öncelikle Tanrı'nın bağışlaması, *gök* ve *yer*in ortak lütfetmesi gibi inanışlarla birlikte; Bilge Kağan'ın sınırlarını genişleterek ülkeyi düşmansız hâle getirmesi ve halkını bu geniş coğrafyaya yerleştirerek onların refah içinde yaşamalarını sağlamaları gibi somut gerçeklikler yatmaktadır. Oluşturulan bu atmosferin ortadan kalkması, ülkedeki düzenin bozulması, yani yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin kaybolması ise eskatolojik bir çerçeveye oturtulmuş, bu çerçevenin devamında yine somut gerçeklikler dile getirilmiştir. Ülkedeki düzenin ve yasaların bozulmasına, öncelikle üstteki göğün çökmesi ve alttaki yerin delinmesi gibi eskatolojik bir gerekçe sunulmuş; sonrasında bu durum, yöneten ve yönetilen arasındaki tabiiyet ilişkisinin kaybolması ve dolayısıyla iktidar mekanizmasının işleyişinde bir dizi aksamaların meydana gelmesi gibi gerçekçi bir tablo çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylelikle mitik yapı, esas olarak iletilmek istenen mesaja aracı kılınmıştır:

> "(Ey) Türk, Oğuz beyleri ve halkı, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (ey) Türk halkı, (senin) devletini ve yasalarını kim yıkıp bozabilirdi? (Ey) Türk halkı, (kötü huyundan) vazgeç ve pişman ol! İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan bilge kağanına (ve) bağımsız (ve) müreffeh devletine (karşı) kendin hata ettin (ve) nifak soktun." (KT D22-23, BK D18-19).

Bu eskatolojik durumdan kurtulmanın, kaostan kozmosa geçmenin yolu, yine aynı düzlemde ilerlemektedir. Öncelikle Tanrı'nın kut vermesi ve Bilge'nin kağan olarak tahta geçmesi, Tanrı'nın lütfetmesi ve güç vermesi biçiminde başlayan bu çözüm yolunun devamında tarihsel gerçeklikle karşı karşıya kalmaktayız. Dolayısıyla inanışa sığınarak ya da mitik yapıya bağlı kalınarak bir çözüm arayışından çok olayların tarihsel gerçekliği içerisinde sunulması söz konusu olmuştur. Belirtilen yapıya uygun olarak Bilge Kağan'ın dilinden şu sözceleri aktarmak yerinde olacaktır:

> "Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı (ve) annem hatunu yükselten Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk halkı(nın) adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı kağan (olarak tahta) oturttu, hiç şüphesiz. (Ben) hiç de zengin ve müreffeh bir halk üzerine hükümdar olmadım. Tam tersine karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum. Kardeşim Köl Tigin ile konuşup anlaştık. Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Köl Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim." (KT D25-27, BK D20-22).

Bilge Kağan, kardeşi Köl Tigin'le birlikte kazandıkları başarıları ve ülkede sağladıkları düzeni de belirli bir sistem içerisinde aktarmıştır:

> "Umay gibi annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Köl Tigin erlik adını elde etti. On altı yaşında, amcam kağanın devleti için şöyle başarılar kazandı." (KT D31).

> "Tanrı buyurduğu için, ben çalışıp kazandığım için Türk halkı (da) öylece kazanmış (oldu) şüphesiz. Ben erkek kardeşimle beraber bu kadar önderlik edip çalışmasa ve başarmasaydım, Türk halkı ölecek idi, yok olacak idi." (BK D33).

Tarihsel gerçekliği içerisinde değerlendirildiğinde Bilge Kağan, kardeşi Köl Tigin'le birlikte, amcası Kapgan Kağan'ın yerine ülkenin başına geçen İnel Kağan döneminde ortaya çıkan kargaşayı ve isyanları bastırarak kağan olmuştur. İnel Kağan dönemindeki idarecileri de saf dışı bırakan Bilge Kağan, yalnızca İlteriş döneminden beri devlette önemli görevler üstlenen ve halk tarafından büyük saygı gören Tonyukuk'un, görevlerine devam etmesini sağlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Taşağıl, 2014: 365-366). Belirtilen tarihsel atmosfer içerisinde Bilge Kağan'ın tarihsel gerçekliğiyle hükümranlığını kurduğu, bir dizi mücadelenin sonucunda iktidara geçtiği anlaşılmaktadır. Elbette, dili toplumsal gerçekliğin inşasındaki önemli araçlardan biri olarak gördüğümüzde yazıtların diline yansıyan söylem kurgusu tarihsel gerçekliğinin yanında mitik bir inanış çerçevesinde de biçimlenmiştir. Bundaki temel etkenin ise iktidarın, yönetimi altındakileri ikna etmesi, iktidarına tabi kılması düşüncesinin olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Bilge Kağan'ın, atalarının ve kendisinin bir iktidar sahibi olarak konumlandırılmasında kozmogoniyle başlayan meşrulaştırmanın somut işlerle (halk için yapılan icraatlar vb.) desteklenmesi, mit-gerçeklik ilişkisini de gözler önüne sermektedir.

> "Tanrı lütufkâr olduğu için, benim de talihim olduğu için, kağan (olarak tahta) oturdum. Tahta oturup yoksul ve fakir halkı tamamen derleyip

> topladım: Yoksul halkı zengin yaptım, az halkı çoğalttım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?" (KT G9-10, BK K7-8).
>
> "Yukarıda mavi gök (yüzü) aşağıda (da) yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine (de) atalarım dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan (hükümdar olarak) tahta oturmuş. Tahta otururak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler." (KT D1, BK D2-3).

Yukarıda, hem Bilge Kağan'ın hem de ataları Bumın ve İstemi Kağan'ın hükümdar olma ve iktidarını kurma süreçlerine ilişkin koşut ifadeler yer almaktadır. Bilge Kağan'ın, Tanrı'nın lütfetmesiyle (tengri yarlıkadukın üçün) ve kendi talihiyle (kut) kağan olarak tahta oturmasından söz edilmiş, bunun yanında halkın temel gereksinimlerini karşılayarak onların da iktidara tabi olmaları sağlanmıştır. Bumın ve İstemi Kağan'ın da kozmogonik bir sürecin sonucunda hükümdar olmalarından sonra Türk halkının devletini ve yasalarını düzenlemeleri, onların refahı için çalışmaları üzerinden tarihsel bağlamda bir koşutluk kurulmuş ve Bilge Kağan'ın kendi iktidarının sağlamlaştırılmasına zemin hazırlanmıştır.

Türk kağanlarının Tanrı'dan kut almaları, Tanrı'nın lütfetmeleriyle tahta oturmaları gibi inanışlar, Türk devlet geleneğinin temelini oluşturan ögelerdir. Bu durum, Türk kağanlarının Tanrı olduğunu ya da tanrısal bir güce sahip olduklarını göstermez. Tanrı tarafından verildiğine inanılan belli özellikler, onların iktidarını pekiştirmesi ve toplumda karşılık bulan işlerinde bir dayanak noktasını oluşturmaları bakımından kayda değerdir. Bir Türk soylusunun, başarılı bir kağan olabilmesi için Tanrı'nın, kendisine 'Kağanlık' ve başarı için 'yarlık' vermesi; diğer insanlardan ayrı olarak onu, 'iyi talih', yani 'kut' ile donatması; Tanrı tarafından bahşedilen 'ülüg'lerinin yani kısmetinin bulunması (Ögel, 1971: 57; Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ögel, 2017: 75-81) gerekirdi. Sencer Divitçioğlu kağanlara bahşedilen bu üç özelliğin, Dumezil'in Hint-Avrupa toplulukları için uyguladığı üçlü işlev paradigmasıyla örtüştüğünü belirtir. Bu paradigmada Tanrı tarafından verilen *kut*un kutsallık, *küç*ün savaşçılık ve *ülüg*ün de üretkenliğe karşılık geldiğini ve bu karşılıkların yazıtlarda varlık bulduğunu belirtir: *tengri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum (BK D32); tengri küç birtük üçün anta sançdım (BK G9); tengri yarlıkazu… ülüğüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü igittim* (KT D29) (Divitçioğlu, 2005: 71-72). Yalnız burada şu hususa dikkat etmekte yarar vardır. Belirtilen özellikler, ülküsel bir iktidar için yeterli görülmez. Tüm bunların bir işlevi vardır, ancak toplum katmanında karşılık bulmadığı sürece bir anlam taşımaz. Bu durum yazıtlarda karşıtlık ilkesi bağlamında dile getirilmiştir. Bumın Kağan ve İstemi Kağan'dan sonra gelen yöneticilerin, ağabeyleri ve babaları gibi yaratılmamaları; bilgisiz olmaları ve

kötü yönetim sergilemeleri sonucunda Türk milleti Çin'e bağımlı ve tutsak olmuş, bu bağımlılık ve tutsaklık sonucunda Türk milleti, Çin esaretinde yok olmak üzereyken *yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, (Bilge Kağan'ın) babası İlteriş Kağan'ı (ve) annesi İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki* (KT D10-11, BK D9-10). Daha sonra Tanrı'nın da güç vermesiyle İlteriş Kağan, devletsiz ve kağansız kalmış, Türk töresini bırakmış halkı, atalarının töresince (KT D12-13, BK D11-12) yeniden düzene sokmuştur. Bilge Kağan, gerek olumlu gerekse olumsuz tarihsel olayların aktarımıyla, ülküsel bir iktidar ve toplum düzeninin nasıl olması gerektiğine işaret etmek istemiştir:

> "Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, kağanlıyı kağansız bırakmış, düşmanları bağımlı kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş. Babam kağan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş." (KT D15-16).

Alıntıladığımız sözcelerde açıkça görüldüğü üzere, Orhon Yazıtları'nda çizilen iktidar aygıtının işleyişindeki temel ölçütlerden biri de töre/yasa anlayışıdır. Tanrı'dan kut almayla başlayan iktidar kurgusunun oluşumuna gök ve yer-su dikotomisi, ataların ruhu gibi ögeler de katkıda bulunmaktadır. Yalnız burada, daha önce de belirtildiği gibi, Köktürk kağanlarının tanrısal bir güce sahip olmadıkları, aktarılan mitik inanışların iktidarın meşrulaştırılmasında yalnızca bir aracı olduğu görülmektedir. Bu noktada iktidar felsefesinde de sıklıkla dile getirilen, iktidarın sınırsız güç kullanımına sahip olmadığı, güç ve iktidar arasında belirli bir ayrım olduğu savı yazıtlarda da kendisine yer bulmaktadır. Burada töre sistemi, iktidarın keyfî davranmasının önüne geçen, toplumsal ve siyasal anlamda düzenin tesis edilmesinde önemli görülen bir mekanizmadır ve iktidarın denetlenebilirliğinin en açık kanıtı durumundadır. İktidar, her ne kadar kut sahibi olan hanedandan gelen kağanların şahsında toplansa da düzenin, her zaman törenin kontrolü altında olagelmesi egemenlik yani kut anlayışının da hiçbir zaman sınırsız ve sorumsuz bir iktidara olanak tanımamasını doğurmuştur. Bu da kağanın, mutlak iktidarının ve keyfî bir yönetiminin söz konusu olmayıp iktidarın bazı koşullarla sınırlandırılması (Özdemir, 2009: 129) anlamını taşımaktadır. Töre anlayışının bir gereği olarak kağanın görevi, millete bakıp onları gözetmek, doyurmak ve boyları bir arada tutarak düşmanlardan korumak (Taşağıl, 2018: 181) biçiminde değerlendirilmiştir.

SONUÇ

Orhon Yazıtları, Türk kültür evreninin önemli parçalarından birisini oluşturmaktadır. Bu yazıtlar üzerinde yapılacak disiplinlerarası çalışmalar, Türklerin erken dönemlerine ilişkin çeşitli bilgilerin açığa çıkarılmasına katkıda bulunacaktır. Bu çalışma kapsamında da sözü edilen öneme bağlı olarak yazıtların söylemine ilişkin bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Burada söylem, Foucault'nun düşüncelerine koşut olarak iktidarın varlık alanının konumlanmasında kullanılan araçların tümü şeklinde değerlendirildi ve yazıtların söyleminin bir parçası olduğu düşünülen mitik tabakanın, iktidar alanıyla olan ilişkisi irdelendi. Doğrudan hükmeden ve iktidar sahibi konumunda olan Bilge Kağan'ın, kendi iktidarını sağlamlaştırma noktasında mitik bilgiyi ne ölçüde araçsallaştırdığı yazıtların verdiği malzeme ölçüsünde değerlendirilmeye çalışıldı. Bu noktada öncelikle, yazıtlarda mitik tabakanın çok derin yer tutmadığını, gerektiği yerlerde ve işlevsellik çerçevesinde kullanıldığını belirtmek gerekir. Bilge Kağan, hem atalarının hem de kendisinin tahta oturmasının meşru zemini olarak öncelikle Tanrı'dan kut alma inanışını belirtmiş; ancak asıl iktidar alanının tesisi noktasında toplumsal ve siyasal yaşamdan örnekler sıralamıştır. İktidarın konumlandırılmasına ilişkin olarak aktarılan mitik bilgilerin (özelde kozmogonik inanışların), toplumsal yaşamdaki gerçekliğiyle somutlaştırılarak sunulduğunu belirtmek gerekir.

Bilge Kağan, sürekli olarak yönetimi altındakilerin varlık alanları ve müreffeh bir şekilde yaşamalarından söz ederek bir anlamda iktidarca kurgulanan bir tabiiyet ortamı da yaratmış olmaktadır. Bu tabiiyetin temel meşruiyet kaynağı olarak öncelikle, Tanrı'nın bağışlaması, Gök ve Yer'in ortak olarak lütfetmesi gibi inanışlarla birlikte; Bilge Kağan'ın sınırlarını genişleterek ülkeyi düşmansız hâle getirmesi ve halkını bu geniş coğrafyaya yerleştirerek onların refah içinde yaşamalarını sağlamaları gibi somut gerçeklikler dile getirilmiştir. Bu durumun tam tersi olarak kaos ortamlarında da iktidarın varlığı, temel çözüm yollarının başlangıcını oluşturmaktadır. Eskatolojik olarak çizilen tarihsel atmosferde, kaostan kozmosa geçmenin temel yolu olarak öncelikle Tanrı'nın kut vermesiyle Bilge'nin kağan olarak tahta geçmesi, Tanrı'nın lütfetmesi ve güç vermesi kurtuluşun başlangıcı olarak sunulmuş, kesin çözüm yolu olarak ise tarihsel gerçeklikler aktarılmıştır. Dolayısıyla salt inanışa sığınarak ya da mitik yapıya bağlı kalınarak bir çözüm aranmamış; olayların tarihsel gerçekliği içerisinde sunulması da söz konusu olmuştur.

Orhon Yazıtları'nda aktarılan iktidar mekanizmasının işleyişindeki temel ölçütlerden biri de töre/yasa anlayışıdır. Tanrı'dan kut alma, gök-yer su dikotomisi ve ataların ruhu gibi mitik inanışların, iktidarın oluşumundaki

etkisinden söz edilse de bu durum, iktidarın doğrudan tanrısal bir kimlik taşıdığı anlamına gelmez. Bunda kaynağını doğrudan geleneklerden ve toplumsal yaşamdan alan törenin kağan tarafından değiştirilememesi ve kağanın da töre çerçevesinde hareket etmesi anlayışı yatmaktadır. Nitekim töre, keyfi bir tavırla oluşturulmaz ve mitik/dinsel kaynaklı olmaktan çok varlığını ve gelişimini doğrudan geleneklerden ve toplumun yaşayışından alır. Böylelikle töre, kut sahibi hükümdarın iktidar alanını dahi sınırlayıcı ve denetleyici bir işleve sahip olmaktadır. Bu da mitik tabakanın, Orhon Yazıtları'nda iktidarın meşruiyet kaynaklarından yalnızca biri olduğunu, iktidarın kaynağının doğrudan mitik anlayışa dayanmadığını gözler önüne sermektedir. Yapılan incelemenin bütünlüklü olarak görülebilmesi açısından Orhon Yazıtları'nda, iktidarın kaynağı olarak mitik bilgi, bu bilginin somut tarihsel olaylarla pekiştirilmesi ve bunların sonucu olarak iktidara sahip olmanın ne şekilde dile getirildiğine ilişkin tablo aşağıda verilmiştir:

Mitik Bilgi	Tarihsel Pratikler	Sonuç
Tanrı gibi ve Tanrı'dan olma	Bunca halkın hep düzene sokulması ve şimdi hiç de kötü durumda olmamaları	Bu zamanda tahta oturma/bu zamana hükmetme
Tanrı'nın bağışlaması, ilahi lütfun ve kısmetin olması	Dört bucaktaki halkların hep bağımlı ve Türk halkının düşmansız kılınması	Bu halkların hepsinin iktidara bağımlı olmaları ve iktidarın denetimi altında olmaları
Yukarıda göğün ve aşağıda da yerin lütfetmesi	Dört bucaktaki halkların tabi kılınması	Başlılara baş eğdirilmesi, dizlilere diz çöktürülmesi/iktidar alanına eklemlenmeleri
Üstteki göğün çökmesi, alttaki yerin de delinmesi	(Ey) Türk halkının, kötü huyundan vazgeçmemesi, bağımsız ve müreffeh devletine karşı hata etmesi ve nifak sokması	Türk halkının, devletinin ve yasalarının yıkılıp bozulması
Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babası kağanı ve annesi hatunu yükselten ve devlet veren Tanrı'nın, Bilge Kağan'ı da aynı gerekçeyle kağan olarak tahta oturtması	Kardeşi Köl Tigin ile konuşup anlaşarak atalarının kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumaması gündüz oturmaması ve Köl Tigin ve iki Şad ile birlikte ölesiye yitesiye çalışıp çabalaması	Karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil bir halk üzerine hükümdar olması ve onların refah ve zenginliğini sağlaması, dolayısıyla iktidarını pekiştirmesi
Umay gibi olan annesi Hatun'un, kut sahibi olmasının kardeşi Köl Tigin üzerindeki etkisi	Köl Tigin'in on altı yaşında, atalarının devleti için mücadele edip başarılar kazanması, birçok halk üzerine seferler düzenleyip zaferler kazanması	Köl Tigin'in erlik adını elde ederek olgunlaşması ve iktidarda söz sahibi olması
Tanrı'nın buyurması	Bilge Kağan'ın çalışıp kazanması	Erkek kardeşiyle (Köl Tigin) birlikte önderlik etmesi
Tanrı'nın lütufkâr olması, kendisinin de talihinin bulunması (Tanrı tarafından verilen bir talih)	Yoksul ve fakir halkı tamamen derleyip toplaması; yoksul halkı zengin kılıp az halkı çoğaltması (Bu durumun pekiştiricisi olarak muhataba şu soru yöneltilmiştir: Yoksa, bu sözümde yalan var mı?)	Kağan olarak tahta oturması/hükmetmesi
Yukarıda mavi göğün, aşağıda yağız yerin yaratılması, daha sonra ise bu ikisinin arasında insanoğlunun yaratılması	Türk halkının devletini ve yasalarını yönetivermeleri ve düzenleyivermeleri	Bumın Kağan'ın ve İstemi Kağan'ın hükümdar olarak tahta oturması ve insanoğullarına hükmetmeleri
Yukarıdaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal yer ve su ruhlarının, Türk halkı yok olmasın diye, İlteriş Kağan'ı ve İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup daha yükseğe kaldırmaları	(Babası) İlteriş Kağan'ın, devlet düzenini sağlayıp yasalara uygun hareket etmesi	Düşmanları bağımlı kılması, dizlilere diz çöktürmesi, başlılara baş eğdirmesi, dolayısıyla iktidar alanını genişletmesi ve pekiştirmesi

Tablo-1: Orhon Yazıtları'nda İktidar Mekanizmasının Kuruluş Düzeni

Kısaltmalar

BK D: Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü

BK K: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü

KT D: Köl Tigin Yazıtı Doğu Yüzü

KT G: Köl Tigin Yazıtı Güney Yüzü

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arsal, S. M. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Çev. A. Tekin). Ayrıntı yayınları.

Aydemir, Ö. K. (2010). *Gencine-i Adalet Üzerine Dilbilgisi İncelemesi ve İktidar Felsefesi Bakımından Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Pamukkale üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Aydemir, Ö. K. (2013). Kutadgu Bilig'in dilinde bilgi kavramı ve işlevi. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 803-810.

Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Kömen yayınları.

Bernauer, J. W. (2005). *Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru* (Çev. İ. Türkmen). Ayrıntı yayınları.

Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. Multilingual yayınları.

Campbell, J. (2014). *Yaratıcı Mitoloji Tanrının Maskeleri IV*. (Çev. K. Emiroğlu). Islık yayınları.

Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. Paradigma yayınları.

Çilingir, L., vd. (2016). *İslam'ın Klasik Çağında Felsefi Bir Sorun Olarak Siyaset*. Elis yayınları.

Çoruhlu, Y. (2013). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalcı yayınları.

Dağ, P. (2016). *Türk Romanında Mitin Görünümleri (1961-1970)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Divitçioğlu, S. (2005). *Orta Asya Türk İmparatorluğu (VI.-VIII. Yüzyıllar)*. İmge kitabevi yayınları.

Eliade, M. (2016). *Mitlerin Özellikleri* (Çev.S. Rifat). Alfa yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. Dergâh yayınları.

Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalcı yayınları.

Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve Post Yapısalcılık* (Çev. Ümit Umaç - Ali Utku). Birey yayıncılık.

Foucault, M. (2014). *Bilginin Arkeolojisi* (Çev. V. Urhan). Ayrıntı yayınları.

Gümüş, İ. (2016). Orhon Yazıtları'nda erdem üzerine söylem çözümlemesi. *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 254-264.

Gümüş, İ. (2018). *Umurü'l-Ümera (Metin-Dil Özellikleri) ve İktidar Felsefesi Bağlamında Söylem Çözümlemesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, pamukkale üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Gümüş, İ. & Dağ, P. (2016). Türk dikotomi algısının Orhon yazıtlarındaki görünümü. *SOBİDER-Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 292-302.

http://millidusunce.com/tuerk-tarhnn-lk-syasetnames-orhun-abdelerdr/, 05.01.2019

İnalcık, H. (2000). Türk Devletlerinde Devlet Kanunu Geleneği. *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*. Eren yayınları, 27-36.

İnalcık, H. (2011). Osmanlı tarihi üzerinde kamuoyunu ilgilendiren bazı sorular. *Doğu Batı Dergisi*, 7, 27-40.

İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Türk Tarih Kurumu yayınları.

Karpuz, H. Ö. & Özgür, K. A. (2012). Gencine-i adalet'te iktidar aracı niteliği ile bilgi üzerine söylem çözümlemesi. *Turkish Studies - International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(4), 137-144.

Keskin, F. (2011). Söylem, arkeoloji ve iktidar. *Doğu Batı Dergisi*, 9, 15-23.

Komisyon (2009). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*. MEB yayınları.

Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu yayınları, I-II.

Ögel, B. (2017). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ötüken yayınları.

Özdemir, G. (2009). Batı'da ve Türklerde egemenlik anlayışı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 123-137.

Roux, J. P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi* (Çev. M. Y. Sağlam). Bilgesu yayınları.

Roux, J. P. (2011). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* (Çev. A. Kazancıgil). Kabalcı yayınları.

Saraç, N. (2013). Badiou'da siyasi hakikat. *Cogito - Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 74, 89-96.

Sözen, E. (2014). *Söylem Belirsizlik Mübadele Bilgi/Güç ve Refleksivite*. Birleşik yayınları.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Taş, İ. (2014). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Kömen yayınları.

Taşağıl, A. (2014). *Göktürkler I-II-III*. Türk Tarih Kurumu yayınları.

Taşağıl, A. (2018). *Bozkırın Kağanlıkları (Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar)*. Kronik Kitap yayınları.

Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Türk, H. B. (2012). *Çoban ve Kral Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*. İletişim yayınları.

Ülken, H. Z. (2014). *Türk Tefekkürü Tarihi*. Yapı kredi yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.62-82.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.62-82.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39983

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.11.2019
Kabul Tarihi: 26.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 20.11.2019
Accepted: 26.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Göl, H. (2020). Başbakan Refik Saydam. *Journal of History School,* 44,62-82.

BAŞBAKAN REFİK SAYDAM

Hacer GÖL[1]

Öz

Refik Saydam Türkiye Cumhuriyeti'nin dördüncü başbakanı olup, 11 ve 12. Hükümetleri kurmuştur. Onun asıl eğitimi Osmanlı Devleti dönemi Askeri Tıbbiye 'sinde olmuştur. Özellikle ihtisasını bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda yapmıştır. Bulduğu bir aşı ile tıp literatürüne de geçmiştir. Trablusgarp, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında cephe gerisinde sağlık alanında hizmetleri vardır. Bu nedenle de genel olarak siyasetçi yönünden ziyade sağlıkçı tarafı ile tanınmaktadır. Mustafa Kemal ile Trablusgarp Savaşı'nda tanışmış, daha sonra onunla Samsun'a çıkan ekip arasında yer almıştır. Mustafa Kemal'in güvendiği kişiler arasında yer alır. Bu nedenle İlk TBMM'de Doğubayazıt mebusluğu yapmıştır. Aynı zamanda Milli Savunma Vekâlet'ine bağlı Sıhhiye Daire Başkanı olarak da görev almıştır. Daha sonra Sağlık Bakanı olmuştur. Ülkemizde pek çok ilde hastanelerin, çocuk bakım istasyonlarının, İstanbul ve Ankara'da Verem Savaş Dispanserlerinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. 1931-38 yılları arasında Milli Eğitim ve Maliye bakanlığı yapmıştır. İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması ile birlikte kabineden istifa etmiş, İnönü yanında yer almıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü Cumhurbaşkanı görevini üstlenmiş, Celal Bayar'ın başbakanlıktan istifası ile 1939-1942 yılları arasında Başbakanlık yapmıştır. II. Dünya savaşına rastlayan bu dönemde İsmet İnönü'nün politikasının en büyük destekçisidir. Bu bağlamda döneminde Türkiye'nin dış politikasının belirleyicisi İnönü olmuştur. Akıllara Dr. Refik Saydam'ın Türk Siyasi Tarihi'ndeki yeri nedir? sorusu gelmektedir. Çalışmanın konusu Türk siyaset tarihi ve demokratikleşme süreci içerisinde Başbakan Refik Saydam'ın yerini belirlemeye yönelik olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köy enstitüleri, muhacir, İnönü, Hıfzıssıhha, Milli Korunma Kanunu, demiryolu, bütçe, sağlık

[1] Dr. Öğr.Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hacergol@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2371-7947

Prime Minister Refik Saydam

Abstract

Refik Saydam is the fourth prime minister of the Republic of Turkey. He founded by 11th and 12th governments. His real education was in Military Medicine of the Ottoman Empire period. He has specialized in combat inginfectious diseases. With a vaccine he found, he entered the medical literature. Tripoli, Balkan wars, World War I and National Struggle years in the field of health services behind the front. Forth is reason, it is generally known forits health side rather than politician. He met Mustafa Kemal during the Tripoli Warand wasamong the team that went to Samsun with him. He is among the people Mustafa Kemal trusts. Forth is reason, he served as the deputy of Doğubayazit in the first Turkish Grand National Assembly. He also served as the Head of the Department of Health at the Ministry of Defense. Later, he became Minister of Health. It has played an important role in the establishment of hospitals, child carestation sand Tuberculosis Dispensaries in Istanbuland Ankara in many provinces of our country. During 1931-38 he served as Minister of Education and Finance. When İsmet İnönü left the Prime Minister's office, he resigned from the cabinet and took his place. After the death of Atatürk, İnönü assumed the post of President and served as Prime Minister during 1939-1942 with the resignation of Celal Bayar from the Prime Ministry. Ismet is the biggest supporter of İnönü's policy during this period, which came across World War II. In this context it has been the decisive period Inonu of Turkey's foreign policy. The question comes to mind that what is the place of Dr. Refik Saydam in Turkish Political History? The subject of the study will be to determine the position of Prime Minister Refik Saydam in Turkish political history and democratization process.

Keywords: Villageinstitutes, immigrant, İnönü, Hygiene, National Protection Law, railway, budget, health

GİRİŞ

Ülkemizde daha ziyade sağlık alanında yaptığı çalışmalarla öne çıkan Dr. Refik Bey'in ilk siyasal tecrübesi ilk TBMM'de Doğubayazıt Milletvekilliği ile olmuştur. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yaptığı dönemde Celal Bayar'ın istifası ile hükümeti kurma görevi kendisine verilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin dördüncü başbakanı olarak tarihe geçmiştir. II. Dünya savaşı dönemine rastlayan başbakanlığı sırasında özellikle dış politika da İsmet İnönü belirleyici olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında Başbakanlık yapmasına rağmen ismi genel olarak ön plana çıkmamıştır. Dr. Refik Saydam daha ziyade Cumhuriyet dönemi sağlık devrimcisi olarak tarihe geçmiştir. Onun bu alandaki eğitimi Osmanlı Devleti zamanında Askeri Tıbbiye 'de gerçekleşmiştir. Almanya'da aldığı eğitimlerle kariyerini özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda geliştirmiştir. Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemine tanıklık eden kişilerden biridir. Ankara'da kurucusu olduğu Hıfzıssıhha Enstitüsü devrin parmakla

gösterilen eserleri arasında yer almaktadır. Özellikle Cumhuriyet tarihinde sağlıkla ilgili örgütün teşkilatlanmasında, bulaşıcı hastalıkların ülkede gerilemesinde, birçok yasa, yönetmelik ve tüzüğün çıkarılmasında, doktorların çalışma saatleri vs. gibi konuların düzenlenmesinde katkıları vardır.

Dönemin şartları ele alındığında başbakanlık sürecinde uğraşmak zorunda olduğu sorunlar ve bunlarla nasıl mücadele ettiği önem taşımaktadır. Ülkemizin demokratikleşme süreci içerisinde onun yerini ve önemini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

REFİK BEY'İN HAYATI ve DOĞU BAYAZİD MEBUSLUĞU

Refik Bey, 8 Eylül'ün 1881'de İstanbul Fatih'te dünyaya gelmiş, Osmanlı Devleti döneminde Askeri tıbbıyeden mezun olmuştur. Özellikle Histoloji ve Embriyoloji Dalında uzmanlığını tamamlamış, Fransızca bilmektedir.[2] Levazımat-ı Umumiye Dairesi Fes Fabrikasında tabiplik yapmıştır.[3] Berlin'de tıp eğitimine devam etmiştir.[4] Balkan savaşları sırasında önemli görevlerde bulunmuştur.[5] Edirne'de kolera mücadelesinde hizmet etmiştir.[6] Dr. Süleyman Numan Bey'in başkanlığındaki I. Sahra Müfettiş-i Umumisi Muavinliği görevlerinde bulunmuştur.[7] Galiçya Cephesinde görev almış, Bakteriyoloji Enstitüsü'nü örgütlemek için büyük çaba harcamıştır. Burada Tifo, Dizanteri, Veba ve Kolera aşılarının, Tetanoz ve Dizanteri serumlarının üretilmesini sağlamıştır. Dr. Refik Bey, Tıp literatürüne de geçen Tifüse karşı bir aşı hazırlamıştır.[8]

---

[2] Refik Bey'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi daha önce tarafımızca hazırlanan ve Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu"nda sunulan "Doğubayazit (Ağrı) Mebusluğu'ndan Başbakanlığa giden yolda Dr. Refik Saydam" adlı bildiri de verildiği için burada geniş bir şekilde verilmeye gerek duyulmamıştır. Ayrıca Refik Saydam'ın hayatı için bkz: Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.01.58.228.3

[3] Osmanlı Devleti'nde gerek normal hayatta gerekse askeri giyim kuşamda önemli bir aksesuar olarak kullanılan fes daha önceleri Avusturya'dan getirilirken 1909'da Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhak etmesi üzerine bu alım satım durdurulmuş ve yerel bir fes fabrikası kurulmuştur. Dr. Refik Bey'de 6 Nisan 1910'da burada Genel Levazımat Dairesi Fes Fabrikası Hekimliğine atanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: Kemal Arı, (2015) "Cumhuriyetin Sağlık Devrimcisi Refik Saydam", *Vatan ve Sıhhat Tıbbıyenin Yurtseverliği,* (Ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak) , İzmir, s.295

[4] DAB, BCA 30.01.58.228.3.4

[5] DAB, BCA, 30.01.58.228.3.4

[6] Özlem Yıldız, (2015), "Bandırma Vapurunda Atatürk'ün Yanında Olan Tıbbiyeliler*", Vatan ve Sıhhat, Tıbbiye'nin Yurtseverliği,* (ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak) , İzmir, s.204

[7] DAB, BCA, 30.01.58.228.3.5

[8] Arı, agm, s.298

Dr. Refik Bey, Mustafa Kemal ile ilk kez Trablusgarp Savaşı sırasında Derne'de tanışmış, Hilal-i Ahmer ekibi içinde yer almıştır.[9] Bir diğer birlikte görevleri ise 5 Mayıs 1919 tarihindedir. Dr. Refik Bey, III. Ordu Müfettişliği Karargâhına Sıhhiye Müfettiş Muavini sıfatıyla tayin olarak 16 Mayıs 1919 tarihinde Bandırma Vapuru'nun içinde yer almıştır.[10] Bundan sonraki süreçte de Mustafa Kemal'in yanında olmuş, Milli Mücadele'de ki kongrelerden Mustafa Kemal'in ölümüne kadar da bu yol arkadaşlığı devam etmiştir. Dr. Refik Bey, ülkenin kurtuluş mücadelesinde ilk adımı atanlar arasındadır. Mustafa Kemal'in sağlıkla ilgili sorunlarıyla doktoru olarak bizzat kendisi ilgilenmiştir.[11] İlk TBMM'nin açılışına da şahitlik etmiş ve ilk mecliste Doğubayazıt (Ağrı) mebusu olarak yer almıştır. Bu mebusluk onun siyasi hayattaki ilk deneyimi olmuştur. Aynı zamanda 11 Mayıs 1920'de Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Dairesi Reisliği'ne de atanmıştır.[12] Meclisin iç işleyişi, başkumandanlık kanunun uzatılması ile ilgili teklifleri vardır. Askeri ve mülki sağlık teşkilatının birleşmesi konusunda mecliste yapılan tartışmada mesleki bilgisini de kullanmıştır.[13] Sıhhiye dairesine bağlanan muhacirlerle ilgili çeşitli görüşlerini dile getirmiştir.[14] Bu dönem memleketin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında Doğubayazit'ın özel sorunlarından ziyade genel sorunlar üzerinde durulmasını gerektirmiştir.

SAĞLIK DEVRİMCİSİ ve İSTANBUL MEBUSU REFİK SAYDAM

Dr. Refik Bey, 10 Mart 1921'de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak kurulan ilk Cumhuriyet Hükümetinde yer alırken aynı zamanda İstanbul mebusu olarak tekrar meclise girmiştir. Ölümüne kadar mebusluk görevini sürdürürken 1937 yılı sonuna kadar da bazı aralıklar hariç Sağlık Bakanlığı görevini üstlenmiştir.[15] Bunun yanı sıra 8 Ağustos 1925-25 Ocak 1939 tarihleri arasında

[9] Nuyan Yiğit, (2006), *Atatürk'le 30 yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, III. Baskı, s. 46-48

[10] Sami Önal (Haz.) (2003), *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, Litaratür Yayınları, İstanbul 2003 4. Baskı, s.25

[11] Turgut Gürer, (Der.) (2019), *Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl,*), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, IV.Baskı, s.

[12] DAB, BCA, 30.01.58.228.3.5

[13] TBMM ZC, Devre I, C.3, içtima: 59 (5.9.1336) s.

[14] TBMM ZC, İ:40, (20.6.1337), C.1,s. 423-424

[15] 10 Mart 1921-16 Mayıs 1921, 19 Mayıs 1921-20 Aralık 1921, 30 Ekim 1923-6 Mart 1924, 6 Mart 1924-21 Kasım 1924, 4 Mart 1925-26 Ekim 1937 tarihleri arasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapmıştır.

Kızılay Genel Başkanlığı yapmış, 28 Şubat 1926'da askerlikten emekli olmuştur.[16]

Dr. Refik Saydam, Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanın örgütlenmesinde önemli adımlar atmıştır. İlk tedbir olarak yatılı tıp talebe yurdunu, yatılı küçük sıhhiye memuru okulunu açmıştır. Hazırlattığı sağlık plan ve programı gereğince devletin sağlık teşkilatını genişletmiştir. 1924'te Ankara, Erzurum, Diyarbakır ve Sivas başta olmak üzere yurdun çeşitli bölge ve köşelerinde memleket hastaneleri, doğum ve çocuk bakım evleri, verem sanatoryumları, dispanser, sağlık yurtları kurdurtmuştur. Bulaşıcı hastalıklar konusunda ki uzmanlığını bu dönemdeki çalışmalarına da yansıtmıştır. Özellikle ülkede sıtma, frengi ve trahomla mücadelenin bütün imkânlarını hazırlatmış ve bu mücadeleyi başlatmıştır. Onun sağlık alanındaki hizmetleri bununla da kalmamış Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile ilgili kanun, tüzük ve yönetmeliklerin çıkmasında önemli katkıları olmuştur.

Dr. Refik Bey, ayrıca 1928 yılında 1767 numaralı kanunla Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesini kurdurtmuştur. Enstitü binasının tepesine de Yunan mitolojisinde Hijyen tanrısının sembolik resmini koyacak kadar tarih bilgisine hâkimdir. Burası bulaşıcı hastalıklara karşı korunma sağlayan çeşitli aşıların yurdumuzda yapılabilmesini sağlamıştır. Bu müessese döneminin önemli cihazlarını getirip dünyada sağlık alanındaki diğer kuruluşlarla aynı seviyeye getirilmiştir.[17] Hala ayakta olan kendi adı ile anılan Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü çalışmalarına ve hizmetlerine devam etmektedir. Dr. Refik Bey Sağlık alanında yaptığı önemli hizmetlerden dolayı ölümünden sonra çeşitli üniversiteler tarafından fahri profesörlükle onurlandırılmıştır.[18] Gerek tedavi edici, gerek koruyucu hekimlik alanında birçok il ve ilçe merkezinde numune hastaneleri, dispanserler, doğum ve çocuk bakım evleri onun döneminde açılmıştır. Kolera, dizanteri, Lepra, sıtma, verem, çiçek ve benzer bulaşıcı hastalıklarla zamanın koşulları oranında etkili bir mücadele yürütülmüştür. 1923-1925 arasında Anadolu'nun bazı bölgelerinde %70'e varan sıtma oranı 1940'lar da % 10-11'e kadar düşürülmüştür.[19]

---

[16] Dr. Refik Bey askerlik hayatında aldığı rütbeler için bkz: "Refik Saydam'ın Aldığı Terfi ve Taltifler ile Hizmet yer ve Tarihleri", *Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı,* 1982, I(3), 9. Fethi Tevetoğlu, (1987), *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar,* Ankara, s. 232

[17] Tevetoğlu, age, s. 232

[18] Dr. Refik Bey ölümünden sonra bile yaptığı üstün başarı hizmetleri ile anılmış, Şubat 1974 yılında Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından Fahri Profesörlük ünvanı ile onurlandırılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz: "Refik Saydam'ın Aldığı Terfi ve Taltifler ile Hizmet yer ve Tarihleri", *Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı,* C.I, Ankara 1982, S.3, s.9, Tevetoğlu, age, s. 232

[19] "Sağlık", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.VII, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1719-1721

İstanbul Mebusluğu sırasında Etıbbanın hizmeti mecburisi hakkında kanun münasebetiyle, darüleytam talebeleri hakkında, sıtma, frengi gibi hastalıklara ilişkin konularda, Sıhhiye teşkilatının bütçesi, Sıhhiye memurlarının atanması, azilleri, yer değişimleri, terfileri gibi konularda, eczanelerde satılacak olan ilaçların sanayi ve zirai olmalarına dair, uyuşturucu maddelerin imal sureti, tarzı ve kullanımı konusunda, doktor sayıları ile ilgili, Umumi hıfzıssıhha kanununa dair, gümrük vergisi ile ilgili Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti teşkilât ve memurin Kanununa dair, Ankara'da açılacak tıp fakültesi, iskân kanunu vb pek çok konuda söz almıştır.

Dr. Refik Bey'in Atatürk ile münasebetleri bu dönemde de devam etmiştir. 21 Haziran 1934 tarihinde "yaşantı ve karakterine uygun" olarak kendisine bizzat Atatürk tarafından "Saydam" soyadı verilmiştir. Atatürk'ün hastalığı sırasında onu tedavi etmeye çalışan doktorlar arasında da görev almıştır. Onun vazifesi burada bitmemiş ölümünden sonra vasiyetinin okunması sırasında 05.09.1938 günü Karacaoğlan caddesindeki Adliye Sarayında noter huzurunda Dâhiliye Vekili sıfatıyla hazır bulunmuştur[20].

BAŞVEKİL REFİK SAYDAM

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk tarafından istenilen cesaretli iktisadi reformlar bir türlü yapılamamıştır. Belki de asker kökenli olmasından kaynaklı temkinli ve tedbirli bir kişiliğe sahip olan İsmet İnönü ile bu işin üstesinden gelinemeyeceği anlaşılınca kabineyi kurma görevi onun iktisat bakanı olan ve sivil bir kişiliğe sahip Celal Bayar'a verilmiştir. Dr. Refik Saydam da bu olay karşısında İnönü'nün siyasetten çekilmesi ile istifa etmiştir. Onun Celal Bayar kabinesinde görev alması ancak İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması ile mümkün olmuştur. Atatürk döneminde bu kabine de görev almazken İnönü döneminde görev alması anlamlı olarak kabul edilebilir.[21] 11 Kasım 1938'den 25 Ocak 1939'a kadar 2,5 ay gibi kısa bir süre bu kabinede İçişleri Bakanlığı yapmış bu arada da CHP Genel Sekreterliği vazifesini sürdürmüştür.

[20] Vasiyetin okunması sırasında Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Atatürk'ün Hemşiresi Makbule Boysan, Malatya Mebusu Hilmi Aytaç gibi kişilerde orada bulunmuştur. Vasiyetname iç içe iki zarf içinde mühürlü ve imzalıdır. Noter İsmail Kunter, Dr. Neşet Ömer'in ve Umumi Kâtip Hasan Rıza Soyak'ın da imzaları olan iki zarf içerisinde yer almaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenmiş ve üzerinde 05.09.1938 tarihi yer almaktadır. Hilmi Uran, (2017), *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950),* İş Bankası Yayınları, İstanbul, II. Baskı, s. 276

[21] Mahmut Goloğlu, (1974), Milli Şef Dönemi (1939-1945), Kalite Matbaası, Ankara, s.4

Dr. Refik Saydam'ın her ne kadar kabinesinde bulunsa da Celal Bayar'a karşı bir politikacı olduğu açıktır.[22] Bunun sebebi olarak kendi siyasi hayatını İsmet İnönü'nün ki ile birleştirmesi ve ona olan sadakati gösterilebilir. İnönü'nün Celal Bayar'a karşı olumsuz tavrı eskiden beri bilinmekledir ve bu tavır nedeniyledir ki onu destekleyen kişiler için "Celaliler" tabirini kullanmıştır.[23] Nitekim kısa süre içinde istifa eden Celal Bayar'ın yerine 25 Ocak 1939'da başbakan olarak Dr. Refik Saydam görevlendirilmiş ve ölüm tarihi olan 9 Temmuz 1942 yılına kadar başbakan olarak siyasi hayatına devam etmiştir. 11. ve 12 T.C hükümetleri de onun tarafından kurulmuştur.

Cemil Koçak, bu başbakanlık görevlendirmesinin bir sürpriz olmadığı kanaatindedir. Ona göre; Dr. Refik Saydam'a bu mevkii siyasi bir mükâfat olarak kazandıran faktör: siyasi gelişmeler İnönü'nün aleyhine döndüğü zamandalar bile onu desteklemesi ve hep en yakınında bulunmasıdır. Nitekim Saydam Hükümeti'nin kuruluşunu takip eden günlerde İnönü o zamana kadar ikamet ettiği köşkünden ayrılarak Çankaya'da ki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne taşınmıştır. Bunu da siyasi otorite ve gücü tamamen kendinde toplandığının sembolü ve aynı zamanda da resmi bir görünümü olarak değerlendirmektedir.[24]

Dr. Refik Saydam'ın iktidara gelmesi aslında sadece Celal Bayar'ın tasfiyesi ve basit bir siyasi değişim anlamına gelmez aynı zamanda da bir zihniyet değişikliğini, bazı yazarlara göre de bir restorasyonu ifade eder.[25] Özellikle ekonomik anlamda Celal Bayar'ın bir takım uygulamaları karşısında, denk bir bütçeye verilen önemden bahseden ilk bütçe konuşması da bunun göstergesidir.[26] Ekonomide devletçilik ve halkçılık prensibine yeniden dönüleceğinin özellikle belirtilmesi her ne kadar Dünya'daki ekonomik durum ve bir harp çıkma ihtimali karşısında alınan bir tedbir olarak değerlendirilse de aslında kendinden önceki dönemin bir eleştirisi olması bakımından da manidardır.

Dr. Refik Saydam'ın Başbakan olmasından kısa bir süre sonra II. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Türkiye'nin karşılaştığı iç ve dış meselelerin halledilmesi

[22] İsmet İnönü'nün yerine başbakan olarak Celal Bayar'ın seçilmesinden sonra Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam kabineden hemen çekilmiştir. Ahmet Emin Yalman, (1997), Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1922-1971, C.II, yayına hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, İstanbul, 2. Baskı s.1077

[23] Yalman, age, s.1159

[24] Cemil Koçak, (2013), *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 6. Baskı, s. 14-15

[25] Mustafa Yahya Metintaş-Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), s.161

[26] TBMM ZC, Devre:5 C.2,İ:F 23.1.1939, s. 182-185, TBMM ZC, Devre:5 C.29, İçtima:F, 30.5.1939,s. 404-426

sırasında karşılaşılan güçlükler Cumhurbaşkanı ve baskın bir siyasetçi olan İnönü'nün tavsiye ve takip ettiği politikalarla önlenmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devrin politikasında belirleyici güç olmuş ve Saydam Hükümetleri ile uyumlu bir şekilde çalışılmıştır.

Dr. Refik Saydam bu dönemde yazılan birçok eleştirel gazete yazısı karşısında sansür uygularken, Ahmet Emin Yalman'ın *"yazılacak yazılmayacak konular hakkında madem bu kadar kesin görüşleriniz var o zaman sansür koyun mesuliyeti üzerinize alın"* demesi üzerine *"hayır biz sansür lafından hoşlanmıyoruz. Hiçbir zaman sansür koymayacağız fakat siz ne yazılacağını ve yazılmayacağını kavrayacaksınız, kendi kendinizi bir düzüye sansür edeceksiniz"* demiştir. Böylece ülke içerisinde sansür var sözünün kimsenin ağzında dolaşmayacağını da sözlerine eklemiş ve otoriter tavrını korumuştur.[27] Çelişkilidir ki kendisi basın hürriyetinden de yanadır. Bir sözünde *"hepsi Hükümet'e huluskar eden tenkitsiz bir basını, tenkitten korkan ve buna kızan iktidarlı bir memleket için korkunç bir bela sayarım"* da demiştir. Ancak uygulamada basın hürriyetine çok fazla tahammül edememiştir. Hatta gazeteleri sıkı kontrol altında tutarken, koydukları sütunların başlıklarına kadar kontrol etmiş ve yurtdışına muhabir gönderilmesine bile izin vermemiştir.[28]

Bu dönemde en çok tartışılan konulardan biri Milli korunma kanunu[29] olmuştur. Refik Saydam'ın 1940 yılının 3 Mart'ında yaptığı bir radyo konuşması o dönemde oldukça yankı yapmıştır. Bu konuşma ülkenin çeşitli yerlerinde çıkan gazetelerde de yer bulmuştur.[30] Konuşmasında bu kanundan bahsederken; dünyanın vaziyetinin gösterdiği derin tahavvül dolayısıyla memleketin iktisadi cephesinden olduğu kadar müdafaa cephesinden de korunması gerektiğini vurgulamıştır. Kanunun zamanı gelince tatbik edileceğini de belirtmiştir. Ayrıca zaruri ihtiyaç belirmedikçe vatandaşların normal hayatlarına karışmak hükümet için arzu edilmeyen bir şey olarak nitelendirilmiştir. Ancak gittikçe maddi ve manevi olarak artan ıstırap karşısında sulh dönemlerindeki icaplara uygun yapılmış normal hayattaki kanunların uygulanamayacağı gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu nedenle Milli Korunma Kanunu'nu tatbike başlamışlardır. Bu kanun dolayısıyla hükümetin harbe girdiğini düşünenler olsa da durumun böyle olmadığına dikkat çeken Saydam, konuşmasında eğer harbe karar verilirse bunun gizli saklı değil TBMM'nin de tasvibi alınarak açık bir şekilde olacağını sözlerine

[27] Ahmet Emin Yalman, age, c.II, s.1122
[28] Ahmet Emin yalman, age, c.II, s.1158
[29] Bu kanun 1940 Yılında dünyadaki dönemin hükümeti tarafından çıkarılmıştır. Savaşın ekonomik sıkıntılarını önlemek ve bu konuda tedbirler almak için ortaya çıkmıştır. Hükümete olağanüstü yetkiler tanınmasına yöneliktir. Daha detaylı bilgi için bkz: Cemil Koçak, age, s.371-443
[30] Bu gazeteler için bkz: DAB, BCA, 30.10.85.559.14-2

eklemiştir. Milli Korunma Kanunu ile hükümetçe alınan tedbirlerin bir seferberlik girişi ya da bir harp hazırlığı olmaktan uzak olduğunu söylemiştir. Ancak günün dünya şartlarına uymak ve yarının emniyetini kazanmak için tedbir almak şarttır. Her sınıf Türk vatandaşının bu durum içerisinde en önemli vazifesi ise milli birliği bozmak için ortaya atılan propagandalara kapılmamak olacaktır. Konuşmada harici haberlere de yer veren Saydam; Avrupa'daki haberleri bugünün gidişini yarının sinirlerini bozacak esassız dedikodular olarak nitelendirmiştir.[31]

Dr. Refik Saydam'ın başbakanlık döneminde yaşanan bir diğer önemli olay Moskova'da Türk Büyükelçisinin uğradığı muameledir. Saydam, Cumhuriyet Halk Partisinin Büyük Millet Meclisi grubunun 17.10.1939 öğleden sonra reis vekili Seyhan Mebusu Hilmi Uran başkanlığındaki toplantıda söz alarak Moskova'da Sovyetlerle Dışişleri bakanımız arasında cereyan etmekte olan müzakereler hakkında beyanatta bulunmuştur. İki hükümetin daha önce ne yolda bir muahede yapılacağını görüşmesine rağmen bir sonuca varılamadığını bunun sebebinin ise Sovyet hükümetinin Dışişleri bakanına büsbütün yeni teklifler getirmesi olduğunu dile getirmiştir. Sözlerine " bu yeni teklifleri Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu dâhilinde takarrür eden esaslarla telif etmek mümkün olamadığı gibi, emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmemekte bulunduğu ve boğazlar üzerinde de Türkiye'nin beynelmilel umum, taahhütlerinden başka hükümlerden etmeği esas ittihaz eden siyasetini Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle Türkiye-Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskova'da intacı mümkün olamamıştır" diyerek devam etmiştir. Sovyetlerle olan münasebetimizin ise eski dostane esaslarla devam ettiğini de sözlerine eklemiştir.[32]

Köy Enstitüleri'nin kurulması ve teşkilatlanması da Dr. Refik Saydam Hükümeti zamanında yapılan önemli işlerden birisidir. Bu enstitüler Türk toplumunun çağdaşlaşması yolunda kökleri II. Mahmut dönemine kadar giden deneyimlerden sonra bulunmuş olan çıkar yoldu. Köy enstitüleri bu toplumsal geçişin niteliğini en iyi kavramış olan Kemalizm ilkelerine dayanılarak bir yandan batı uygarlığını anlama, öte yandan da bu uygarlığa geçiş yollarını Türk toplumunun kendi gereksinimlerine göre bulma düşüncesinin ürünüdür. Bu enstitüler hiçbir eğitim kurumunun yapamadığı ölçüde topluma etki ederek,

[31] DAB, BCA, 30.10.85.559-3,4
[32] DAB, BCA,, 030.01.42.248.6

eğitim, hukuk, yönetim, kültür ve düşünce yaşamı üzerinde gelişmeye katkı sağlamıştır.[33]

Dr. Refik Saydam'ın başbakanlık sürecinde 27 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan depremi büyük üzüntü yaratmıştır. Mecliste yapılan konuşmada Saydam; depremden zarar görenlere ilk yardımların yapıldığını ancak bundan sonra alınacak esas tedbirlerin önemli olduğuna dikkat çekmiş ve buralarda kurulacak şehirlerin gelecekte ne tarzda olacağı ve Erzincan'dan çıkarılmış olan halkın hangi vilayetlerde iskân edileceği ve bu bölgede nüfus noksanlığı meydana getirmemek için gerekli tedbirlerin alınması yönünde çalışacaklarını belirtmiştir.[34]

Bu dönemde planlanan işlerden biri de Diyarbakır istasyonundan Irak ve İran hudutlarına kadar yapılacak demiryollarıydı. Konu ile ilgili olarak hattın mahallinde görüldüğünü, hattın oraya götürülmesi için daha zaman olduğunu, bölgede Sondajlara devam edildiğini, gerçekten bir petrol mıntıkasına tesadüf edildiğini doğrulamıştır. Ancak bu bölgenin genişlik ve verimi hakkında inceleme yapmak gerektiğini söylemiştir. Bismil'e kadar henüz hat açılmamış olmasına rağmen trenle buraya gitmişlerdir. Oradan Raman Dağları istikametinden Eruh Kasabası'na kadar trenin geçmesi için gerekli olan çalışmalar da başlatılmıştır. Hatta bu hattın balastları konmuş ve rayları da hazırdır. Yalnız köprülerinde noksanlık vardır. Eğer bu mıntıkada büyük iktisadî bir petrol sahasına rastlarlarsa lâzım gelen sondajlar da yapılacaktır. Ayrıca bu hattın uzunluğu azamî 35 - 40 kilometre kadar olacaktır.[35]

Bu dönemde yapılan önemli icraatlardan bir diğeri ise; Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine bağlı bir «Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü» kurulmasıdır. Bu konuda enstitünün isminin "Türk İstiklal ve İnkılap Tarihi" olması yönünde Kazım Karabekir'in görüşlerine karşılık ise bu enstitünün kanununu gönderirken, bundan evvel inkılâp tarihi derslerinin zaten var olduğunu, onun yerine bu enstitüyü kurduklarını bu nedenle de ismin Enstitü olarak kalması gerektiğini savunarak karşı çıkmıştır.[36]

Ülkenin harici siyaseti konusunda 1940'da mecliste yaptığı konuşmada[37]; Avrupa'nın içinde bulunduğu vaziyet ve buna karşı Türkiye Cumhuriyetinin aldığı siyasî tedbirler hakkında zaman zaman Türk milletini aydınlatmanın

[33] Fay Kiby, (2015), *Türkiye'de Köy Enstitüleri,* Çev: Niyazi Berkes, Kabalcı Yayınları, İstanbul, s.21-22
[34] TBMM ZC, Devre:4, C.8, İçtima:1,17.I.1940, s.70
[35] TBMM ZC, Devre: 3, C. 6, İçtima: 1, 6.5.1940, s.9
[36] TBMM ZC,Devre: 6, C.24, İçtima: 3, 15.4.1942, s. 152
[37] TBMM ZC, Devre: 6, C.13, İçtîma:1, 12. 7.1940, s.58

başlıca vazifelerinden biri olduğunu söyleyerek sözlerine başlamıştır. Türk milletinin vakur, sakin, gündelik işleri ile uğraşmakta olduğunu ve Millî Şef'in etrafında tek vücut olarak sımsıkı durduğunu, vatanının selâmetini ve milletin refahını korumağa yönelik tedbirler aldıklarını dile getirmiştir. Konuşmasında bir yabancı ajansın bir takım vesikalar yayınlayarak aralarında Türkiye'ye yönelik propagandalar yaptığını, yayınladığı vesikaların doğru veya yanlış neşrinin, Türk milletini ve Hükümetini hiç bir endişeye düşürecek mahiyette olmadığını belirtmiştir. Çünkü dürüst ve açık siyasetlerinden eminlerdir. Ancak bu yayınlara bakılarak Türkiye'ye samimiyetsizlik isnat edenlerin hiçbir şekilde amaçlarına ulaşamayacaklarını söylemiştir. Bu kişilerin göz ardı ettikleri bazı noktalar vardır ki bunlardan birincisi bugünkü Türkiye'nin, ölmüş ve çürümüş Osmanlı imparatorluğu olmadığıdır. O devirlerde bu gibi tesirler fayda verse de bu günkü Türkiye, ondan çok uzak ve çok ileriye doğru yol almış bir mevcudiyetedir. Bu düşmanların hatta o zamanki devletin başlarının da buna katılarak Atatürk'e karşı koymak istediklerini hatırlatmıştır. Türk milletine «yalnız onu bırakırsa kurtulacağını» bile söylemişlerdir. Fakat Türk milleti tüm varlığıyla Atatürk'ü desteklemiştir. Hür ve müstakil Türk milleti bu gün kürsüden her arzusunu söyleyebiliyorsa, bu gösterdiği mücadelenin eseridir. Türkiye Cumhuriyeti ricalinin kalması, gitmesi, oturması, kalkması ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı ile olur demiştir. Görüldüğü üzere kendine yapılan eleştirileri reddederken görevlendirilen kişilerin görevlerinden alınmasının ancak meclis kararıyla olacağını belirterek demokrasiye vurgu yapmıştır. Ayrıca İsmet İnönü'yü de Milli Şef olarak etrafında toplanıldığını belirterek açıklamıştır.

Konuşmasında göz ardı edilen ikinci noktayı ise; Türk siyasî ricalinin vasfı hakkında yanlış malûmat sahibi olmalarına bağlamıştır. Bugünkü Türk siyasî kadroları şu veya bu devlet politikasını takip eden ve onunla övünen cinsten insanlardan oluşmamaktadır. Türkiye'yi idare edenlerin bir programı vardır. Bu program da her işte evvelâ Türk'ün menfaati, Türkiye Cumhuriyeti'nin selâmetini savunmak ve bu menfaat ve selâmete uygun gelen dostluklar kurmaktır. Bugün Avrupa'nın içinde bulunduğu durum karşısında Türkiye'nin vaziyeti dostluklarına sadık, kendi istiklâl ve hürriyetini müdafaaya karar vermiş tek bir vücut halinde her türlü duruma hazır olmaktır diyerek dış siyasetlerini de özetlemiştir. Hiç bir zaman ne tahrik, ne de komşularımıza taarruz düşünmüyoruz, komşularımızın da ayni hissiyatta olduklarının bariz delillerini memnuniyetle görmekteyiz demiştir. Tek gayelerini, vatanın korunması ve milletimizin selâmeti olarak açıklamıştır. Hükümeti Meclisten aldığı direktifler dairesinde çalışmakta, günün icaplarına göre tedbirlerini almaktadır. Dünyanın bu kararsız vaziyetine rağmen, memleket yakın bir tehlikeye maruz görünmemekte ve bütün Devletlerle ve alelhusus komşuları ile iyi münasebetleri

idame hususundaki azminde kararlıdır. Türkiye Cumhuriyetinin istiklâline ve Türk vatanının bütünlüğüne zarar verecek her hangi bir harekete karşı Türk Milletinin vereceği yegâne cevabın ise silâha sarılmak ve sonuna kadar vatanı müdafaa etmek olacağını da vurgulamıştır. Yakın şarkta sulhun bozulmasına ve harp felâketinin buralara kadar gelmesine hiç bir zaman taraftar olmadıklarını söylemiştir.[38]

Saydam ekonomik durum ile ilgili olarak bir bütçe toplantısı sırasında "gerekirse A'dan Z'ye kadar bozuk olan herşeyi değiştireceğim" diyerek ülke içerisinde gerekli reformları yapacağının sinyallerini vermiştir.[39] Bir başbakanın böyle bir itirafta bulunması onun dürüstlüğünün ve halkından bir şey saklamadığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak istediği reformları yapmaya ömrü yetmemiştir. Hayatı boyunca batı çalışma usullerini benimsemiş, vakarlı, hassas, vicdanlı ve kararlı bir kişi olarak hareket etmiş ve etrafındakilerin güvenini ve saygısını kolayca kazanabilmiştir.[40]

Yukarı da anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere; Dr. Refik Saydam dış ve iç politikada İnönü ile uyum içerisinde çalışmıştır. Meclisin önemini vurgulaması ve her işin sebep ve sonuçlarını meclise getirerek tartışması, suçlamalar ve gelişen durumlar hakkında radyo, meclis konuşmaları ve çeşitli beyanatları ile halka açık bir şekilde izahlarda bulunması demokratikleşme yolunda önemli adımlardandır. Ayrıca dış politikada dost ülkelerle sıkı ilişkiler kurulması ve düşman ülkelerle de menfaatlerine zarar gelmediği sürece herhangi bir savaşa girilmek istenmemesi Atatürk'ün "yurtta sulh, Cihanda sulh" politikasının devamı olarak düşünülebilir. Yine ülkenin ekonomik durumu göz önüne alındığında savaştan uzak durmakla akılcı bir politika izlenmiştir denilebilir. Bu dönemde açılan Köy Enstitüleri, devam eden demiryolu çalışmaları, kurulan enstitüler vs. iç politikada da ilerleme yolunda atılan adımlardır.

DR. REFİK SAYDAM'IN VEFATI

Başbakan Dr. Refik Saydam İstanbul'un iaşe durumunu düzeltmek için İstanbul'a giderek çalışmaya başladı.[41] Konu ile alakalı birçok toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılarından birinde 7 Temmuz 1942 Salı günü öğleden

[38] TBMM ZC, Devre: 6, C.13, İçtîma:1, 12. 7.1940, s.58
[39] "Dr. Refik Saydam'ın Ölümünün 40. Yılı Nedeniyle Yapılan Anma Çalışmaları" *Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı,* C.I, Ankara 1982,S.3, s.17,
[40] Yalman, age, s.1158-1159
[41] "Başvekil Bu Sabah İstanbul'a Geldi" *Akşam,* 3 Temmuz 1942, "Başvekil Bu Sabah Şehrimize Geliyor", *Tan*, 3 Temmuz 1942, "Başvekil Şehrimizde" ,*Tan*, 4 Temmuz 1942

önce beraberinde Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen ve İaşe Müsteşarı ile birlikte İthalat ihracat tüccarlarını kabul etmiş, onların vaziyetleri hakkında ve bilhassa halkın ucuz iaşesi konusunda konuşmalarda bulunmuştur. Öğleden sonra da belediye azaları ile şehir ve belediye işleri görüşmüştür. Fırıncı ve değirmencilerle, odun kömür satıcıları ile ekmek ve yakacak hususunda tartışmıştır. Akşam yemeğini otel gazinosunda yedikten sonra o günü İstanbul için faydalı bir iş yapmanın keyfi içinde tamamladığını düşünmüştür. Hatta vaktiyle Aşık Garibin Halep'ten ayrılırken Halep için yaptığı bir temenniyi İstanbul'u kastederek tekrarlamış ve neşe içinde "Şen olasın Halep Şehri" diyerek sandalyesinden kalkıp Kaldığı Pera Palas Oteli'nde ki odasına çekilmiştir. 7'yi 8'e bağlayan bu Temmuz gecesi saat 24:00'te kendisine bir fenalık hissi gelmiş her ne kadar önce kendi durumu kontrol altına almaya çalışmış ancak daha sonra doktor çağırmışsa da yaşama tutunamamıştır. Kalp sektesinden vefat etmiştir.[42]

Onun ani vefatı halk arasında üzüntüye neden olurken gazeteler de bunu dile getirmiştir.[43] Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi onun için " hayatının bilhassa dünya buhranının da memleketimizi de müteessir eden son üç yılı içinde durup dinlenmek bilmeyen bir faaliyetle millet hizmetine vakfetmiş olan Dr. Refik Saydam, tıpkı vatan uğrunda fasılasız savaşırken ölen bir kumandan gibi vazife başında can vermiştir. Böylelikle hayatında temiz ve titiz çalışmanın örneği Dr. Refik Saydam ölümünde de bize vazife aşkının en pürüzsüz misalini bırakmıştır." demiştir. Mütarekeden bu yana ülkenin o en zor zamanlarında galip devletlerin zalimane tahakkümlerle üzerimize geldiği bir zamanda bile kurtuluşa ilk adım atanlardan biri de Dr. Refik Saydam'dır. Nadi, onun sağlık alanında yaptığı devrimleri ölümsüz olarak nitelendirmiştir. "sağlık teşkilat ve kuruluşları namına meydana getirdiği eserlerin birçokları bugün kendi başlarına bir abide sayılacak büyüklükte ve mükemmeliyettedir. Kendi zamanında büyük başarılar vücuda getirdiği halde hiçbir kimse hiçbir zaman 'ben şunu yaptım' dediğini duymamıştır" diyerek onun alçakgönüllü ve yaptıklarını halka mal eden bir kişiliğe sahip olduğunu da vurgulamıştır. [44]

Akşam Gazetesinde Necmettin Sadak Dr. Refik Saydam'ın nadir devlet adamına nasip olan bir şerefle işin başında çalışarak sonsuz bir hüsniyeti ile öldüğünü dile getirirken, onda her duygusundan üstün olan yüksek vatanseverliğinin şevki ile isteye isteye omuzlarına aldığı büyük bir yükten

[42]Uran, age, s. 308

[43] "Çok Acı Bir Kayıp, Başvekilimiz Dr. Refik Saydam Gece Yarısı İstanbul'da Vefat Etti", *Ulus*, 8 Temmuz 1942 "Başvekilimiz Dün Gece Vefat Etti" , *Tan*, 8 Temmuz 1942, "Başvekil Dr. Refik Saydam'ı Kaybettik", *Cumhuriyet*, 8 Temmuz 1942

[44] Yunus Nadi, (1942), "Dr. Refik Saydam, Kelimenin Tam Manasıyla Büyük Bir Devlet Adamı Olmak Vasıf ve Liyakatini Hakk ile Haiz Olmuştur" *Cumhuriyet*, 8 Temmuz

bahsetmektedir. Onun çalışma gayreti ve mesuliyet duygusunu taktir ettiğini ifade etmiştir. Dr. Refik Saydam'ın devlet adamı politikacı ve insan olarak sahip bulunduğu meziyetlerin en üstün gördüğü kısmını da şöyle özetlemiştir: "evvela kafası ve düşüncesi bakımından tam Avrupa tipi olması, dürüstlüğü, samimiliği, titizliği, intizam sevgisi ile inkılâbınınızın yaratmaya çalıştığı zihniyeti ve ahlaki temsil etmesi bir de eşi az bulunur bir terbiye ve nezaket sahibi olmasıydı". Yine "en sıkıntılı günlerinde yahut tenkitlere uğradığı veya bazı hem ehemmiyetli işlerin iyi gitmediğini öğrendiği günlerde bile karşına çıkan insanlardan kibar tebessümünü, zarif ifadesini hiç esirgemezdi" diyerek onun nezaket ve terbiyeli kişiliğine de değinmiştir. Vatanın kıymetli bir evladını kaybederken büyük şefinde en samimi ve güvenilir yol arkadaşlarından birini kaybettiğine dikkat çekmiş ve onun tarihe adını yazdırmış eşi az bulunur bir devlet adamı olduğunu vurgulamıştır.[45]

M. Zekerriya Sertel ise Tan gazetesinde yazdığı yazıda Dr. Refik Saydam'ın dünyanın fırtınalarla çalkalandığı bir dönemde ülkemizi bu fırtınalardan uzak tutmayı bilen dürüst, becerikli bir kişi olduğundan bahsetmiştir. [46] Peyami Safa ise "devletin geçirdiği tarihi karar anlarında bütün memlekete ölçülü, temkinli ve siyasi dirayet örneği oldu. hiçbir politika ve propoganda tahrikine kapılmadı" demiştir. Son zamanlarında dış politika üzüntülerine bir de memleketin ekonomik sıkıntıları eklenince çok üzüldüğünü ve en önemli sorunun da kendinin de dediği gibi A'dan Z'ye teşkilat bozukluğu olduğunu ve bundan derin üzüntüye kapıldığını yazsısında dile getirmiştir.[47]

Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise Dr. Refik Saydam'ın "hemen hemen dört seneye yaklaşmakta olan başvekâleti, siyasi vazifelerin en ağırıydı. Vazifeyi milletin hayrına ve saadetine ifa etmek için gösterdiği temiz ve titiz dikkatle büyük muvaffakiyeti, Türk milletinin kadir bilen vicdanında daima şükran yerini muhafaza edecektir" diyerek üzüntülerini sunmuştur. Ayrıca devlet hizmetinde her türlü şahsi ve hususi menfaat kaygısından uzak olan temiz misallerden biri olarak tarihimizde daima yaşayacağını da vurgulamıştır. [48]

Dr. Refik Saydam'ın ekonomik sorunları nasıl çözeceğini anladığını ve birçok reform yapacağını söylemesinden birkaç gün sonra aniden hayatını kaybetmesi ve bedenine otopsi yapılmaması hala onun bir suikasta mı kurban gittiği sorularını akla getirmektedir.

[45]Necmettin Sadak, (1942) "Eşi Az Bulunur Bir Devlet Adamına Kaybettik" Akşam, 9 Temmuz
[46]M.Zekerriya Sertel, (1942) "Memleketin Büyük Kaybı" Tan, 9 Temmuz
[47] Peyami Safa, (1942) "Doktor Refik Saydam" Tasviri Efkâr Gazetesi, 9 Temmuz
[48] İsmet İnönü, (1942) "Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına" Tan, 10 Temmuz,s. 1-2

SONUÇ

Dr. Refik Bey, Doğubayazit milletvekilliği ile başladığı siyasal tecrübesini Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı olarak zirveye taşımıştır. Hayatı boyunca işlerinde gösterdiği titizliği, azmi, çalışkanlığı ile vatanı uğruna çalışan önemli bir siyaset ve sağlık adamı olmuştur. Kendisi Mustafa Kemal ve daha sonraki dönemde İsmet İnönü'ye karşı vefa ile hareket etmiştir. Vazife aldığı her konuda dürüst ve samimi çalışmaları ve aynı zamanda da nezaketli tavrı ile örnek bir kişiliğe sahiptir. Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği önemli bir devlet adamımızdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında olduğu kadar başbakanlık döneminde yaptığı yatırımlarla ülkenin gelişimine katkı sağlamıştır.

Sağlık alanında özellikle bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi önleme de ve sağlık örgütünün teşkilatlanmasında, birçok yasa, yönetmelik ve tüzüğün hazırlanmasında katkıları büyüktür. Osmanlı Devleti'nde yetişen, Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerine şahitlik eden ve bu dönemlerde bilfiil rol oynayan önemli bir şahsiyet olan Refik Saydam başarılı bir asker, siyasetçi ve sağlıkçıdır. Özellikle sağlık alanındaki başarılı çalışmaları tıp literatürüne de geçmiştir.

27 Aralık 1939'da meydana gelen Erzincan Depremi sırasında halkın yaralarını sarmak için hem onların başka yerlere iskânı hem de ihtiyaçlarının karşılanması yönünde pek çok karar alan bir hükümet adamıdır. Başbakanlığı II. Dünya Savaşı dönemine denk gelmiştir. Aslında Dünya devletleri için bir felaket olan bu savaşın etkileri özellikle ekonomik alanda hissedilmiştir. Bu nedenle Milli Korunma Kanunu tedbir amaçlı olarak yürürlüğe konmuştur. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün açılışı, Diyarbakır'dan İran ve Irak'a kadar uzanacak olan demiryolu yapımı projesinin sürdürülmesi, Köy Enstitülerinin açılması yine onun zamanında gerçekleşmiştir.

Onun Türk Siyasi hayatında ki yeri modernliği benimsemiş, reformcu, kibar, nazik, vefalı, vatanperver, kararlı, idealist, dürüst ve soyadı gibi saydam bir kişiliğe sahip olmasında yatar. Bir politikacı modeli olarak ayrıca çok çalışkan, çözüm odaklı davranması da örnek teşkil eder. Eleştiriler durumlar karşısında asla nezaketini bozmayarak politikaya bir seviye kazandırmıştır. Başbakanlığı II. Dünya Savaşı gibi zorlu bir döneme denk gelmişse de birtakım reformlar yapmaktan geri durmamıştır. Yaptıkları işleri zaman zaman radyo konuşmaları ile halka duyuran ve bazen da bizzat çeşitli iş gezileri ile sorunları yerinde inceleyen Dr. Refik Saydam ne yazık ki gerçekleştirmek istediği reformların tamamını yapamadan hayatını kaybetmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Süreli Yayınlar

Akşam
"Başvekil Bu Sabah İstanbul'a Geldi" *Akşam,* 3 Temmuz 1942
Sadak, Necmettin, (1942), "Eşi Az Bulunur Bir Devlet Adamına Kaybettik" Akşam, 9 Temmuz

Ulus
"Çok Acı Bir Kayıp, Başvekilimiz Dr. Refik Saydam Gece Yarısı İstanbul'da Vefat Etti", *Ulus,* 8 Temmuz 1942

Cumhuriyet
"Başvekil Dr. Refik Saydam'ı Kaybettik", *Cumhuriyet,* 8 Temmuz 1942
Nadi, Yunus, (1942), "Dr. Refik Saydam, Kelimenin Tam Manasıyla Büyük Bir Devlet Adamı Olmak Vasıf ve Liyakatini Hakk ile Haiz Olmuştur" *Cumhuriyet,* 8 Temmuz

Tan
"Başvekil Bu Sabah Şehrimize Geliyor", *Tan,* 3 Temmuz 1942,
"Başvekil Şehrimizde", *Tan,* 4 Temmuz 1942
"Başvekilimiz Dün Gece Vefat Etti", *Tan,* 8 Temmuz 1942
İnönü, İsmet, (1942), "Refik Saydam'ın Aziz Hatırasına", *Tan,* 10 Temmuz,1-2
M. Zekerriya Sertel, (1942), "Memleketin Büyük Kaybı" *Tan,* 9 Temmuz

Tasvir-i Efkâr
Peyami Safa, (1942) "Doktor Refik Saydam" Tasviri Efkâr Gazetesi, 9 Temmuz

Arşivler

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
DAB, BCA, 30.10.85.559.14-2
DAB, BCA, 30.10.85.559-3,4
DAB, BCA,, 30.01.42.248.6
DAB, BCA, 30.01.58.228.3.5
DAB, BCA 30.01.58.228.3.4

Zabıt Cerideleri

TBMM ZC, Devre:5 C.2, İçtima: F, 27.1.1939
TBMM ZC, Devre:5 C.29, İçtima: F, 30.5.1939
TBMM ZC, Devre:4 C.8, İçtima:1, 17.1.1940
TBMM ZC, Devre:3, C. 6, İçtima: 1, 6.5.1940

TBMM ZC, Devre:6, C.24, İçtima: 3, 15.4.1942
TBMM ZC, Devre:6, C.13, İçtîma:1, 12. 7.1940
TBMM ZC, Devre:6, C.13, İçtîma:1, 12. 7.1940

İnternet kaynakları
http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/ges/hyg/trindex.htm. 15.01.2020

Araştırma Eserleri, Anı, Dergi ve Makaleler

Arı, K. (2015). Cumhuriyetin sağlık devrimcisi Refik Saydam. *Vatan ve Sıhhat Tıbbıye'nin Yurtseverliği,* (ed: E. Akçiçek, F. Çakmak).

Atatürk, M. K. (2012). *Nutuk 1919-1920,* I, TTK yayınları.

Dirik, K. D. (2016). *Vali Paşa Kazım Dirik Bandırma Vapurundan Halkın Kalbine*. Gürer yayınları, II. Baskı.

Dr. Refik Saydam 1881-1942 Ölümünün 40. Yılı Anısına, Sağlık ve sosyal yardımlaşma bakanlığı tanıtma ve istatistik birimi, 1982

Dr. Refik Saydam'ın ölümünün 40. yılı nedeniyle yapılan anma çalışmaları. *Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı,* 1982, I(3), 15-32.

Gürer, T. (2019). *Atatürk'ün yaveri Cevat Abbas Gürer, Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl.* Türkiye İş Bankası yayınları, IV. baskı

Gürsoy, G. (1983). Sağlık. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.* İletişim Yayınları İstanbul, VII, 1719-1735. Hazırlayan Nuyan Yiğit (2006), *Atatürk'le 30 yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi kitabevi, III. baskı.

Goloğlu, M. (2014). *Milli Mücadele Tarihi –III,1920, Üçüncü Meşrutiyet*. Birinci Büyük Millet Meclisi, II. basım.

Goloğlu, M. (1974). Milli Şef Dönemi (1939-1945). Kalite matbaası.

Kansu, M. M. (1988). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber,* I, TTK yayınları.

Kiby, F. (2015). *Türkiye'de Köy Enstitüleri (*Çev. N. Berkes). Kabalcı yayınları.

Koçak, C. (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945).* İletişim yayınları.

Metintaş, M. Y. & Kayıran, M. (Tarihsiz). Refik Saydam döneminde türkiyenin ekonomi politikası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 161.

Önal, S. (2003). *Hüsrev Gerede'nin Anıları Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*. Litaratür Yayınları, IV. Baskı.

Refik Saydam'ın aldığı terfi ve taltifler ile hizmet yer ve tarihleri (1982). *Sağlık Bülteni, Dr. Refik Saydam Özel Sayısı*, I(3), 9-10.

Tevetoğlu, F. (1987). *Atatürk'ün Samsun'a Çıkanlar.* Kültür Bakanlığı yayınları.

Uran, H. (2017). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950).* Türkiye İş Bankası yayınları, II. basım.

Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, 1922-1971*. II, (Haz. E. Ş. Erdinç). 2. baskı.

Yıldız, Ö. (2015). Bandırma Vapurunda Atatürk'ün Yanında Olan Tıbbıyeliler. *Vatan ve Sıhhat, Tıbbıye'nin Yurtseverliği*, (Ed: Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak), 197-220.

Ek-1: Başvekil Refik Saydam'ın iaşe işlerini görüşmek üzere İstanbul'a hareket ettiğine dair çıkan haber Tan, Temmuz 1942

CUMA 3 TEMMUZ 1942

TAN EVİ
İSTANBUL: Ankara caddesi No. 108
TELGRAF: TAN İSTANBUL
TELEFON: 24310, 24311, 24312
SEKİZİNCİ YIL — No. 2469

TAN
GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

Çocuğunuzu Mektebe Gönderirken Bir de
ÇOCUK ANSİKLOPEDİSİ
Alınız. Çünkü bu Ansiklopedi ona mektep kitabı kadar ve belki ondan daha ziyade lâzımdır.
FİYATI YEDİ LİRADIR.
TAN müvezzilerinde ve kitapçılarda bulunur.

Başvekil Bu Sabah Şehrimize Geliyor

Nafıa Vekili Tarsus Barajını Gezdi, Maarif Vekili Erzurumda

Ankara, 2 (A.A.) — Başvekil doktor Re. fik Saydam, beraberlerinde Ticaret Vekili ol. duğu halde bu akşamki ekspresle İstanbula hareket etmiştir.

Nafıa Vekilinin Meraklendiği tetkikleri

Mersin, 2 (A.A.) — Şehrimizde bulunan Nafıa Vekili ziyaretçi Ali Fuad Cebesoy dün Tarsus barajını gezmiş ve akşam belediye ta. rafından şerefine verilen ziyafette hazır bu. lunmuştur. Vekil, bugün diğer su tesislerini gözden geçireceklir.

Adana, 2 (A.A.) — Adanaya gelen Nafıa Ve. kili, vilâyeti partiyi, hemşehriyi ziyaret et- tikten sonra barajı da gezmiştir. Tetkiklerine devam etmektedir.

Maarif Vekili Erzurumda

Erzurum, 2 (A.A.) — Maarif Vekili Hasan Ali Yücel Kavaklı tetkiklerini bitirerek ev. velki gün şehrimize gelmiştir. Vekil resmî ziyaretlerinden sonra mekteplerde tetkiklerine başlamış, bu arada Akşam Kız San'at ve Ya. ni Usta okullarını gezmiştir.

Hasan Ali Yücel dün, burada yapılmasına karar verilen Kız Enstitüsü ile Erkek San'at okulu binaları için hazırlanan yerleri tetkik eylemiş, Kız orta okulu ve lisesi ziyaret et- miştir.

M. Churchill Hezimetin Sebeplerini Anlattı

"Libyada Kuvvetçe Biz Üstündük, Fakat Ağır Kayıplara Uğradık,,

"Muharebe Sahasına Muazzam Takviyeler Varmaktadır,,

"Harp Çok Uzun Sürecektir,,

Parlâmento, İtimatsızlık Takririni 25 Reye Karşı 475 Reyle Reddetti

Şark cephesinden resimler: Eleri hatlarda şiddetli muharebelere ağır bombardımanlar sahna olan bir mıntakada

Askeri Vaziyet

"Sivastopol,,

ALMAN TEBLİĞİ

Alman Yaz Taarruzu

Avam Kamarasında

Ek 2: Dr. Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü Ankara ve Üzerinde Hijen Tanrısı http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/ges/hyg/trindex.htm. 15.01.2020.

Ek-3: Başbakan Dr. Refik Saydam'ın Vefatına ilişkin haber, Ulus Gazetesi 8 Temmuz 1942

ÇARŞAMBA 8 TEMMUZ 1942 5 KURUŞ

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Dikkat edilmiz ! Tozlu, ıslak ve eksik kömür almayınız

Makineye verirken:

ÇOK ACI BİR KAYIP

Başvekilimiz Dr. Refik Saydam gece yarısı İstanbul'da vefat etti

Yeni kabine kati olarak kuruluncaya kadar

Başvekâlet vazifesini Dr. F. Tuzer vekâleten ifa edecek

Rahmetli Başvekil Dr. Refik Saydam

Başvekâlet vazifesini vekâleten ifa edecek olan Dahiliye Vekilimiz Dr Fikri Tuzer

Dr. Refik Saydam'ın hal tercümesi

Pek yerinde bir tedbir

Falih Rıfkı ATAY

Merhum Başvekil Dr. Refik Saydam'ın SON SÖZLERİ

Vefatından bir saat önce dahi yurt işleriyle meşguldü

BERLİN'E GÖRE

Voronej zaptedildi

Esir ve ganimet sayısı durmadan artmaktadır

Şimal buz denizinde 180.000 tonluk gemi batırıldı

KAHİRE'YE GÖRE

Elâlemeyn önünde Mihverciler üzerinde ingiliz baskısı devam ettirildi

ingiliz kıtaları hücum ettiler

MOSKOVA'YAGÖRE

şiddetli savaşlar

Voronej'de ümitsiz bir muharebe cereyan ediyor

Ofi ajansına göre rusların müdafaa hatları geri alındı

MİHVERE GÖRE

Elâlemeyn'de zırhlı kıtalarla desteklenen ingiliz hücumu akim bırakırıldı

Çarpışmalar mevzii oldu

Onbinlerce kişi önünde

Antalya'da Surgu suyu kanalı törenle açıldı

Surgu suyu kanalı şimdi 120.000 dönümlük toprağı ıslâh edecek

Millipiyango dün çekildi

312825 numaraya 30.000 lira çıktı

Benzin dağıtımındaki tahditler azaltıldı

Yunan çocuklarına yardım

[81]

Ek 4: Dr. Refik Saydam'ın vefatından sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türk Milletine Hitabı Akşam Gazetesi 10 Temmuz 1942

Devlet Nüshası

Tramvay bandajları Romanyadan nihayet 15 güne kadar gelecek

AKŞAM

Dünden itibaren halka kömür için beyanname dağıtılmasına başlandı

Sene 24 — No. 8220 — Fiatı her yerde 5 kuruş — CUMA 10 Temmuz 1942 — Sahibi: Necmeddin Sadak — Neşriyat müdürü: Hüsnü Forlan Es — Akşam Matbaası

Yeni kabineyi B. Şükrü Saraçoğlu teşkil etti

Cümhurreisinin Türk milletine hitabı

Ticaret ve Ziraat Vekilleri değişti

Ticaret Vekâletine Denizli mebusu Behçet Uz, Ziraat Vekâletine Afyon mebusu Şevket Raşit Hatipoğlu tâyin edildi

Ankara 9 (A.A.) — Reisicümhurdan tebliğ olunmuştur: Başvekilden istenti üzerine hükümetin teşkiline Hariciye Vekili İsmet ınönü tarafından Şükrü Saraçoğlu'na memur edilmiştir.

Ankara 9 (A.A.) — Başvekilliğe İsmet inönü, Şükrü Saraçoğlunun tâyin edildiğine dair olan Reisicümhur tezkeresi aynen şudur:

Ankara, 9 Temmuz 1942

Şükrü Saraçoğlu
İzmir mebusu

Doktor Refik Saydamın ani vefatından hâsıl olan Başvekillik tâyin ahaddenus. Teşkilât Esasiye kanununun mûcibu cihetinden bina ederim.

Reisicümhur
İsmet İnönü

Yeni Başvekil B. Şükrü Saraçoğlu

Yeni kabine

Ankara 9 (A.A.) — Yeni hükümet aşağıda gösterildiği suretle teşkil etmiştir:

Başvekil: Şükrü Saraçoğlu, İzmir mebusu.

Adliye: Hasan Menemencioğlu, Mardin mebusu.

Milli Müdafaa: General Ali Rıza Artukmal, Mardin mebusu.

Dahiliye: Dr. A. Fikri Tarcan, İzmir mebusu.

Hariciye: Şükrü Saraçoğlu, İzmir mebusu.

Maliye: Fuat Ağralı, Elâzığ mebusu.

Nafıa: General Ali Fuat Cebesoy, Kocaeli mebusu.

Maarif: Hasan Âli Yücel, İzmir mebusu.

İktisat: Sarı Day, Trabzon mebusu.

Sıhhat, İ. Muavenet: Dr. Hulusi Alataş, Aydın mebusu.

Gümrük, İnhisarlar: Rıfat Karabudak, Trabzon mebusu.

Ziraat: Şevket Raşit Hatipoğlu, Afyon mebusu.

Müsteşarlar: Fahri Engin, Sırrı Day.

Ticaret: Dr. Behçet Uz, Denizli mebusu.

Ankara 9 (A.A.) — Başvekil Şükrü Saraçoğlu yeni kon. Vekilleri hepsini Çankaya'da Reisicümhura takdim etmiştir. Reisicümhur bu Vekillerini ayrı ayrı tebrik etmiş ve kendine muavenetleriyi temennilerde bulunmuştur.

İzmir 9 (A.A.) — Ticaret Vekilliğine tayin edilen Dr. Behçet Uz, gece saat 24 te ekspresle Ankaraya istikametinden Ankaraya hareket etmiştir.

Yeni Başvekilin hayatı

B. Şükrü Saraçoğlu, 1887 senesinde İznikte Ödemiş kazasında doğmuştur. Babası merg. B. Mehmet'tir. Ödemiş ilkokul ve rüştiye mektebinde ilk tahsilini görmüştür. İzmirde orta tahsilini bitirdikten sonra Mülkiye mektebine girmiş, mülkiyeden birincilik derecesile Cemaat üniversitesi, siyasi ve iktisadi ilimler şubesinde yüksek tahsilini tamamlamıştır. Avrupadan döndükten sonra İzmir emniyet memurluğunda, İzmir liman idaresinin müdürlüğünde, İzmir hukuk ve Ticaret mahkemesi müddeiumumiliğinde bulunmuştur.

İzmirin işgal faciası üzerine memleketi silâh Ödemiye çekilmiş ve silâhlı mücadele fiilen İstiklâl muvaffakiyetile neticelenmiştir. B. Şükrü Saraçoğlu, Büyük Millet Meclisinin birinci devresinde de İzmir mebusu bulunmuştur.

1925 senesinde Maarif Vekili olmuş, Lozan muahedesi münasebetile Türk ve Rum ahalisinin mübadelesine nezaret eden heyetin reisliğini ifa etmiştir. Bu heyetin vazifesini ikmal ettikten sonra Ankara Hukuk Mektebinde Medeni kanun muallimliğine tayin olunmuştur. Bu vazifeyi ifa ederken Ankara Hukuk Fakültesinin kuruluşunda büyük hizmetleri geçmiştir.

1927 senesinde İzmir İktisat kongresinde Maliye Vekilliğine tayin edilmiştir.

B. Şükrü Saraçoğlu Türkiye Cümhuriyetinin asıl ve ilkinci mumtaz sıfatile de Birleşik Amerikayı ziyaret etmiş, Amerikalı gazetecilerin sualleri üzerine beyanatta bulunmuştur.

1933 senesinde Adliye Vekili B. Yusuf Kemal'in tevfiye üzerine Adliye Vekâletine tayin edilmiş ve 1938 senesine kadar bu Vekâlette kalmıştır.

B. Şükrü Saraçoğlu, 1938 senesinde Hariciye Vekâletine getirilmiş, o zamandanberi bu Vekâleti muhafaza etmiştir.

Yeni Başvekilimiz, fıtraten, itidalli, mesaiyi ile temayüz etmiş bir devlet reisidir. Sadakat muhabbetini, insana yapmaya mecbur olduğu şeye ve yapmak üzere söz verdiği şeye ve yaptığı siyasi mesleğe karşı gösterdiği hassasiyet, kendisini bu sıfatlarla tanıtmıştır.

B. Şükrü Saraçoğlu, memleket dahilinde olduğu gibi hariçte de çok iyi tanınmış, temiz siyaset mefkûresine hizmet ve itimat telkin etmiştir.

Yeni Başvekilimiz, uzun çok sevmiş, Türk kütüphanelerini ve Türk kütüphani ile meraklı tüccar arasında yapılan fiyatlı mesleme revi ve sevkıla takibeniği sahi Resul olmuş, kendisi de imza etmiştir.

Yeni Başvekilimizin bilgili meslektaşlarından hâsıl de sadakati, tevazuu. Maddi ve manevi bütün evsaf ve meziyetleri nâzikâne olan yeni Başvekilimizi candan tebrik eder ve yeni vazifesinde de muvaffak dileriz.

İki yeni Vekilin hal tercümesi

Şükrü Saraçoğlu kabinesine iki yeni Vekil girmiştir: Ticaret Vekili doktor Behçet Uz ve Ziraat Vekili B. Şevket Raşit Hatipoğlu.

B. Behçet Uz, 1893 de Bolûda'da doğmuştur. Çocuk hastalıkları mütehassısıdır. Yaranlar ve Kızılay Seyrisefain İmalâtı Belediye reisliğinde bulunduğu sırada Belediye reisliğinde bulunduğu sırada Belediye ve Lozanlı Sulhmüzakereleri kâtiberliği, Ziraat ve İktisat Bakanlığı müşavirliğine ve Ankara Belediye reisliğine tayin olunmuştur. Denizli mebusu olarak bu defa on üçüncü Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir.

B. Şevket Raşit Hatipoğlu, Afyon mebusluğunun sekizinci devre intihabında ikinci defa olarak Ziraat ve İktisat Vekâletine tayin edilmiştir. Vekil B. Şevket Raşit Hatipoğlu, 1892 de Mesnevi'de doğmuştur. Hukuk Ziraat ve Leyoloji fakültelerini bitirmiş, ziraat ve iktisat doktoru olmuştur. Ziraat ve İktisat Bakanlığı müşavirliğine ve Ankara Belediye reisliğine tayin olunmuştur. Afyon mebusluğunun sekizinci devre intihabında ikinci defa olarak Ziraat ve İktisat Vekâletine tayin edilmiştir.

(Devamı sahife 2 sütun 6 da)

Dr. Refik Saydam'ın cenazesi dün büyük merasimle kaldırıldı

Hususi tren saat on üçte Haydarpaşadan hareket etti

Yukarıda cenaze Taksim meydanından hareket ediyor, aşağıda cenaze merasiminde cenazenin silâhı erkânı, Vali ve Belediye reisi Lütfi Kırdar

BU SABAHKİ TELGRAFLAR

Don'da kanlı muharebeler devam ediyor

Reutere göre daha cenupta vaziyet vahametini muhafaza ediyor

İngilizler Mısır'da cepheyi düzeittiler

Dün de yalnız devriye kolları arasında çarpışma oldu

Harb 1943 te muhakkak bitecekmiş

Fakat Musırda İngiliz mukavemeti kırılırsa 10 sene sürecekmiş

Triyeste'ye bir hücum

Yugoslav çeteciler İtalyan topraklarında ilerlemişler

Brüksel'de bir Alman lokantası havaya uçuruldu

Bir Fransız adası işgal edildi

Amerika de Gaulle'u tanıyor

Amerikan - Yunan anlaşması

Mareşal Franchet Desprez öldü

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.83-128.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.83-128.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39803

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.11.2019
Kabul Tarihi: 20.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 18.11.2019
Accepted: 20.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tekdal, D. (2020). Osmanlı Taşrasında Görevli Memurların Durumuna Dair Bir Örnek: Sicill-İ Ahvâl Kayıtları Işığında Malatya Doğumlu Memurlar. *Journal of History School,* 44,83-128.

OSMANLI TAŞRASINDA GÖREVLİ MEMURLARIN DURUMUNA DAİR BİR ÖRNEK: SİCİLL-İ AHVÂL KAYITLARI IŞIĞINDA MALATYA DOĞUMLU MEMURLAR

Danyal TEKDAL[1]

Öz

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'nde birçok alanda olduğu gibi bürokratik alanda da değişime sahne olmuştur. Değişimin bir ayağını memur yetiştiren okulların açılması oluştururken diğer ayağı memur istihdamı ile ilgili hususlar olmuştur. Osmanlı Devleti merkez teşkilatında görevli memurların sayısındaki artışa paralel olarak zamanla taşra teşkilatları da geniş bir memur kadrosunu barındırır olmuştur. Bürokratik sınıfın taşradaki gelişimini tespit edebilmenin en somut yolu ise buradaki kurumlarda görevli memur sınıfının incelenmesidir. Memurların özlük bilgileri ile ilgili oldukça zengin içeriğe sahip olan sicill-i ahvâl kayıtlarının muhteviyatı, ulaşılmak istenen bilgiler açısından doyurucu niteliktedir. Bundan dolayı geleneksel bir Osmanlı sancağı hüviyetinde bulunan Malatya'daki memur sınıfı, 1879 tarihinde Dâhiliye Nezareti bünyesinde oluşturulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nca tutulan Sicill-i Ahvâl Defterleri'ndeki kayıtlar ışığında incelenmiştir. Çalışmadaki veriler, kayıtların sunduğu 50.000'den fazla memur içerisindeki Malatya doğumlu olan 137 memur hakkındaki bilgiler ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada, memurların yaptıkları görevler, göreve başlama ve ayrılış tarihleri, haklarındaki soruşturmalar ve sonuçları, doğum yerleri ve tarihi, babaları ile ilgili bilgiler, memurluğa geçiş süreçleri, okudukları okullar, maaş durumları, konuştukları diller, aldıkları taltif ve rütbeler ile gayrimüslim ise mensubu olduğu millete dair bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir. Belgeler ışığında söz konusu bilgilere erişilerek birçok açıdan

[1] Dr. Öğrt. Üy., İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, danyal.tekdal@inonu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7071-0548

detaylı bir analiz yapılmış ve bazı çıkarımlara ulaşılmıştır. Malatya düzleminde yapılan bu çalışma ile Osmanlı Devleti taşrasındaki memurlar hakkında sosyal statü, mesleki yeterlilik ve tercih edilebilirlik, maaş doyumu, soruşturma süreçleri ve sonucu ile ilgili uygulamalar gibi birçok konuda genel bir tespite gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Sicill-i Ahvâl, Memur, Malatya, Taşra

An Example of the Status of Civil Servants
Officials Born in Malatya in the Light of Sicill-i Ahvâl Records

Abstract

During the Tanzimat Period, the Ottoman Empire witnessed a change in the bureaucratic area as in many other areas. While the opening of the schools that train civil servants in one leg of the change, the other leg has been issues related to the employment of civil servants. In parallel with the increase in the number of civil servants in the central organization of the Ottoman State, the provincial organizations also accommodated a large number of civil servants. The most concrete way to detect the development of the bureaucratic class in the provinces is to examine the civil servants working in the institutions here. The content of the registry records, which have a very rich content regarding the personal information of the officers, is satisfactory in terms of the information to be reached. For this reason, the civil servant class in Malatya, which is a traditional Ottoman sanjak, was examined in the light of the records in the Sicill-i Ahvâl Notebooks held by the Sicill-i Ahvâl Commission established under the Ministry of Internal Affairs in 1879. The data in the study are limited to information about 137 civil servants born in Malatya, among more than 50,000 civil servants. In this study, the duties of the officers, their dates of starting and leaving, investigations and results about them, the place and date of birth, information about their fathers, their transition to civil service, the schools they studied, their salary status, the languages they spoke, their qualifications and ranks, and non-Muslim members. It is aimed to reach information about the nation. In light of the documents, the information in question was accessed and a detailed analysis was made in many respects and some conclusions were reached. With this study carried out in the Malatya plane, a general determination was made on many issues such as social status, professional competence and preferability, salary satisfaction, investigation processes and results regarding the civil servants in the Ottoman Empire.

Keywords: Tanzimat, Sicill-i Ahvâl, Officer, Malatya, Provincial

GİRİŞ

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin hükmettiği yerlerdeki vilayet, sancak, kaza ve nahiyelerde birçok memur görev yapmıştır. İstanbul dışındaki diğer yerler ile ilgili çalışmalar çoğunlukla memurların doğum yeri dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu şekilde şimdiye kadar birçok yerleşim yeri ile ilgili akademik çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı Sicill-i Ahvâl Defterlerindeki kayıtlar ile sınırlı kalmıştır. Çalışmaların ortak amacı olan Osmanlı taşra memuru profilini birçok yönüyle analiz etmek, bu çalışmanın da amaçlarındandır. Ortaya konan çalışma ile ayrıca memurların yetişme tarzlarını etkileyen Osmanlı Devleti'nin taşra eğitim yatırımlarına da değinilerek bu konu ile ilgili birinci elden kaynaklara ulaşılmıştır. Böylece çalışma, bir boyutuyla Malatya doğumlu memurları birçok açıdan değerlendirmeye odaklanırken diğer boyutuyla taşradaki devlet idaresi ve yatırımlarını Malatya düzleminde tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışma, bu minvalde inşa edilirken özellikle Malatya sancağına yapılan eğitim yatırımları ile ilgili ciddi bir boşluğun olduğu müşahede edilmiştir. Söz konusu boşluk çalışmanın sınırlarının gerektirdiği kadarıyla doldurulmaya gayret edilmiştir. Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Malatyalı devlet memurları hakkındaki kayıtlar daha önce Osmanlı Arşiv Uzmanı Yunus Yiğit tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yayınlanmış lakin değerlendirme kısmı gereğince ele alınmamıştır. Bundan ötürü böyle bir çalışmanın inşası ihtiyacı hâsıl olmuştur. Çalışma, inşa edilirken mümkün olduğunca Sicill-i Ahvâl Defterleri ile birlikte diğer birincil kaynaklardan da istifade edilmeye gayret edilmiştir. Bu amaçla Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde konu ile ilgili başka belgeler de kullanılmıştır. Böylece kaynak çeşitlendirilerek çalışma ya zenginlik katılmıştır. Bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Osmanlı Arşivinde bulunan Sicill-i Ahvâl Defterlerinde kayıtlı Malatya doğumlu 137 memur incelenmiştir. Malatya doğumlu memurlar ile ilgili kayıtlarda geçen hemen her husus ile ilgili ya tablo ya da grafik oluşturularak izahat getirilmeye gayret edilmiştir. Bu amaçla çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Sicill-i Ahvâl Kayıtları ile ilgili kısaca bilgi verilmesi, konunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Tanzimat ile başlayan merkezileşmenin bürokrasideki önemli ayaklarından birisi de hiç kuşkusuz devlet memurlarının daha iyi tanınmasını sağlayacak şahsi bilgilerinin belli standartlar ile kayıt altına alınması işidir. Resmi belgelerin kaydedildiği deftere/kütüğe *sicil*[2], memurların tercüme-i hallerinden

[2] Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 2010, s.1110.

resmiyete aktarılan hususlar ise *sicill-i ahvâl* olarak tanımlanmıştır.[3] Osmanlı Devleti hizmetinde çalışan memurların, vazifeleri boyunca durumlarındaki değişimin kaydedildiği defterlerin tescil işlemine *Sicill-i Ahvâl*, bunlardan meydana gelen defterlere de *Sicill-i Umumi Defterleri* denilmiştir. 1879 tarihine kadar memurların sicillerini bir deftere toplayabilecek bir büro hizmetinin olmadığı görülmektedir.[4]

Memurların bir bütün olarak sicillerinin tutulması ile ilgili ilk ciddi gelişme II. Abdülhamid döneminde, 5 Şubat 1879 tarihinde Dâhiliye Nezareti bünyesinde *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun* teşekkülü ile olmuştur.[5] Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun çalışmalarını düzenlemek amacıyla 3 Mart 1879 tarihinde 15 maddelik *Ahvâl-ı Memurin Sicilli Komisyonu Tâ'limâtı* çıkarılmıştır.[6] Süreç içindeki aksaklıkların giderilmesi amacıyla 23 Mart 1880 tarihinde *Sicill-i Ahvâl Tâ'limâtına Zeyl* olarak ek bir talimat oluşturulmuştur.[7] 1896'da komisyon lağvedilerek yerine *Memurin-i Mülkiye Komisyonu* teşkil edilerek 1908 yılına kadar işler bu komisyon marifetiyle yürütülmüştür. II. Meşrûtiyetin ilanını müteakip bu komisyon da kaldırılarak Dâhiliye Nezareti bünyesinde *Sicill-i Ahvâl İdaresi* adıyla yeniden oluşturulmuştur.[8] Söz konusu komisyon, devletin yıkılışına kadar görevine devam etmiştir. Merkezde komisyonun kurulmasını müteakip alt birim olarak merkez dairelerde sicill-i ahvâl şubeleri ve taşrada sicill-i ahvâl hususi komisyonları oluşturulmuştur.[9] Komisyonun teşkilini müteakip askeri ve şer'i sınıf dışında dâhiliye, mülkiye, adliye, maliye ve evkaf gibi dairelerdeki bütün memurlar için terceme-i hâl varakası[10] doldurmak ve ilgili nezarete göndermek zorunluluğu getirilmiştir.[11] Böylece 1909 yılına kadar defterlere kaydedilen memur sayısı bazı kaynaklarda 92.137 olarak gösterilirken bazı kaynaklarda ise 70.000 civarında gösterilmiştir.[12] Daha sonraları yapılan incelemede birçok memurun mükerrer kaydedildiği görülmüş ve bunlar

[3] Gülden Sarıyıldız, "Sicill-i Ahvâl Defterleri", *TDVİA*, C.37, İstanbul 2009, s. 134.
[4] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:42, İstanbul 2010, s. 237.
[5] Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)* , Der Yayınları, İstanbul 2004, s.8.; Atilla Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.29, s.89.
[6] *Düstûr*, Birinci Tertip, C.IV, s.63-66.
[7] Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.118-119.
[8] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s.237.
[9] Yasemin Beyazıt, "Sicill-i Ahval Defterleri'nin Tahlili ve Denizli Merkez Doğumlu Memurlar Üzerine Bir Prosopografi Denemesi", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler (6-7-8 Eylül 2006), I.Cilt, Denizli 2006, s.503.
[10] Çalışmada kullanılan Ferhad Efendi'ye ait Terceme-i Hâl Varakası için Ekler kısmına bakınız.
[11] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.VIII*, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.334.
[12] Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s.22; Beyazıt, a.g.m., s.503.

ayrıştırıldıktan sonra kalan sayının 51.652 olduğu hesaplanmıştır.[13] Örneğin incelenen sicillerin içinde iki ayrı kayıt olarak tutulan Mehmed Said Efendi'ye ait bilgilerin birbirinin devamı ya da büyük oranda aynısı olduğu tespit edilmiştir.[14]

Kayıtların tutulduğu defterlerden 60'ı Sicill-i Ahvâl Komisyonu'na, 140 tanesi ise Memurin-i Mülkiye Komisyonu dönemine aittir.[15] Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun verileri Sicill-i Ahvâl Defterlerine (*BOA.DH.SAİD.d.*) kaydedilirken Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından toplanan veriler ise her biri bir memura ait bütün evrakı içeren dosyalar şeklinde *(BOA.DH. SAİD.MEM.*) tasnif edilmiştir. Çalışmaya konu olan kayıtlardan 137'si Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun tuttuğu kayıtlar iken 1 tanesi ise Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaydıdır. Kaydı tutulan tek kişi ise Ferhad Efendi olup, kaydının bir kısmının da Sicill-i Ahvâl Defterinde olduğu tespit edilmiştir.[16] Tutulan kayıtlarda genellikle terceme-i hâl sahiplerinin ismi, mahlâsı veya künyesi, babası memur ise rütbesi, eşraftan ise mensup olduğu aile/sülale, göreve başlama tarihi, öğrenim durumu, maaş miktarı, liyakat ve ehliyet dereceleri, görevden alınmışsa azli ile ilgili kayıtlar, tayin ve mahkeme bilgileri ile gayrimüslim ise milliyeti kaydedilmiştir.[17]

Sicill-i Ahvâl kayıtları ile ilgili özet bilgi paylaşıldıktan sonra Malatya'nın siyasî ve idarî tarihine kısaca değinilmesi, memurların doğup büyüdüğü ve büyük bir kısmının görev yaptığı sancağın daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Sancak ile ilgili ulaşılacak bilgiler ise sancak idari kadrolarındaki memur istihdamının kapasitesi, memurların eğitim düzeyinin sebepleri ve yetişme tarzlarını etkileyen çevresel faktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1-Malatya İdarî ve Siyasî Tarihi Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

Hititlerin "Maldia", Asurluların "Melidia", Urartuların "Melita" , Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun "Melitene" diye isimlendirdikleri Malatya hakkında Araplar ise "Malatiyye" diye bahsetmişlerdir[18]. Selçukluların "Vilâyet-

[13] *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* s.237.

[14] İstatistik veriler hazırlanırken defterde tutulduğu şekliyle ayrı iki kişiymiş gibi değerlendirilmiştir. *BOA. DH.SAİD.d.*.155/236; 176/38.

[15] Sarıyıldız, , a.g.m., s.135.

[16] Ferhad Efendi'ye ait evrakların tutulduğu dosyadaki belgeler için Ekler kısmına bkz. *BOA. DH. SAİD. MEM.* 8-19; *BOA. DH.SAİD.d.*.103/02.

[17] Yunus Yiğit, *Osmanlı Dönemi Malatyalı Devlet Adamları*, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2013, s.20; Ayhan Yüksel, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s.28.

[18] Erdoğan Tokmakçıoğlu, *Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor,* İsim Yayınları, Ankara 2011, s.152.

i Malatya" olarak zikrettikleri şehir, Osmanlı zamanında aynı isimle anılmaya devam etmiştir.[19] Eski Anadolu şehirlerinden birisi olan Malatya, Orta Fırat Havzası'nda stratejik öneme sahip yolların kesiştiği bir noktadadır. Sırasıyla Hitit, Roma, Dânişmendli, Selçuklu, İlhanlı, Memlûklu ve son olarak Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde batıdan gelip doğuya doğru devam eden yolların önemli geçiş noktasını oluşturmuştur. Malatya'dan bir yol Harput, Diyarbekir, Musul ve oradan da Bağdat'a uzanırken[20] diğer bir yol Zibatra (Doğanşehir), Bend-i Tucuk, Nehrü'l-Ezrâk, Raban, Antep, Azez ve Dâbık üzerinden Halep'e ulaşmaktaydı.[21] İklimi ve sahip olduğu su kaynakları gibi özelliklerinden dolayı burası ilkçağlardan beri yerleşime sahne olmuştur. M.Ö. 8000'lerden itibaren insanlar buraya yerleşmeye başlamışlardır. M.Ö. 1650-1300 yılları arasında Hititler, M.Ö.1090-876 arasında Kargamış Krallığı, M.Ö. 707 yılından itibaren ise Kommanu Krallığı buraya hükmetmiştir. Ardından M.Ö. 69 ile M.S. 72 arasında Persler, Selevkoslar, Pontus ve Kommagene krallıklarına bağlanmıştır. Bir süre sonra Roma hâkimiyetine geçen Malatya merkezi, Arslantepe'nin 4 km kuzeyine taşınarak buradaki surların inşası sürecine girildi. Şehir, bu tarihten sonra Sasani-Bizans ve Bizans-Müslüman Araplar arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı bir merkeze dönüştüğünden sıklıkla yıkıma uğradı. M.S. 638 ve 655-56 tarihlerinde Malatya Müslümanlarca fethedildiyse de istikrarlı bir idare kurulamadığından sıklıkla el değiştirdi. Emeviler ve Abbasiler zamanında şehir tekrar ele geçirilerek yeniden inşa edildiysede Bizans saldırılarından dolayı tekrar tahribata uğradı. Bir süre sonra tekrar Bizans'ın eline geçen şehrin geri alınması için 1057-58 tarihinde Türkler harekete geçerek burayı ele geçirdi. Şehir, kısa süre sonra tekrar Bizans'ın eline geçti. 1097'de I. Kılıçarslan burayı kuşattıysada Haçlıların İznik'i kuşattığını haber almasıyla kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Dânişmendli Gümüştegin, 18 Eylül 1102'de şehri Türk hâkimiyetine katmayı başardı.[22] I. Kılıçarslar 1106'da şehri ikinci kez kuşattı ve almaya muvaffak oldu. 1124'te Danişmentliler yeniden şehri ele geçirdiler. Anadolu Selçukluları şehri geri almak için üç defa kuşattı ve tahrib etti. Nihayetinde 1178'de II. Kılıçarslan Malatya'yı alarak Danişmentlilerin buradaki hâkimiyetine son verdi. 1244 ve 1258 tarihlerinde Moğol işgaline uğrayan şehir ciddi tahribata uğradı. 1315'te

[19] Göknur Göğebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560),* Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya 2002, s. 2-5.
[20] Göğebakan, *a.g.e.,* s. 1
[21] Bu yol hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Zengin, "Memlûk Türk Devleti Döneminde Anadolu-Suriye Askerî ve Ticârî Güzergâhı (Malatya-Antep-Halep Hattı)", *Prof. Dr. Salim Cöhce Armağanı,* Ed: Alpaslan Ceylan, Ankara 2017, s.519-522.
[22] Malatya şehrinin Dânişmendli hâkimiyetine girişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Zengin, "Danişmenliler Döneminde Malatya", *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler),* TTK., Ankara 2014, s. 438.

Memlûkler tarafından yağmalanan şehir yeniden İlhanlı hâkimiyetinde kaldı.[23] 1361'den itibaren Memlük hâkimiyetine giren Malatya,[24] 1399 yılında Yıldırım Bayezid tarafından alınarak Osmanlı toprağına dâhil edildi. Bir sene sonra Anadolu'ya giren Timur'un ordularınca Malatya ele geçirilmiş ise de kısa sürede buraya yeniden Memlûkler hâkim olmuşlardır. Yavuz Sultan Selim, 1515'de Dulkadiroğulları Beyliği'ni Osmanlı topraklarına ilhak etti. Temmuz-Ağustos 1516'da ise Malatya'yı Osmanlı hâkimiyetine kattı.[25] Bu tarihten sonra Malatya, Maraş eyaletine tâbi bir sancak olarak Osmanlı Devleti yönetimine girmiştir.[26] 1650-1750 yılları arasında sancak statüsünde mutasarrıflar eliyle idare olunmuştur.[27] 1838'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ordusunun eski Malatya'da kışlaması üzerine şehrin şuanki yerleşim biriminde (Aspuzu'da) yazlık olarak konaklayan halkın burada kalıcı meskenler yapmaya başlamasıyla bugünkü Malatya şehir merkezi oluşmuştur.[28] XIX. yüzyılın sonlarında artık 67 mahallesi ve 5000'e yakın hane sayısıyla Malatya gelişen bir merkez olmuştur.[29]

Malatya 1578-1588 arasında Dulkadir ve Rum eyaletlerine bağlı olarak idare edilmiş ise de bu tarihten XIX. yüzyıla kadar çoğunlukla Maraş eyaletine bağlı kalmıştır. 1839-1845 arasında Diyarbekir eyaletine bağlı sancak statüsünde idare edilen Malatya, 1847'de Ma'mûretülaziz vilayetine bağlanmıştır. 1867 yılında vilayet nizâmnamesi gereğince Diyarbekir vilayetinin Ma'mûretülaziz sancağına bağlı kaza olarak konumlanmıştır.[30] Malatya, kaza statüsünden çıkarılıp 1870'ten 1883 yılına kadar Diyarbekir vilayetine bağlı sancak olarak idare edilmiştir. 1884'te sancak statüsünde tekrar Ma'mûretülaziz'e

[23] Memlûklü Devleti'nin Malatya'yı zaptı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Zengin, "Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 55, Ankara 2014, s. 91-120.

[24] Malatya şehrinin Memlûk hâkimiyetine girişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûkler Dönemi Malatya (1295-1401)*, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2017, s. 95.

[25] Murat Zengin, "Memlûk Türk Devleti Döneminde Malatya Niyâbeti (1361-1516)*, Ortaçağ'da Malatya-Makaleler,* Bilsam Yay. Malatya 2019, s. 273.

[26] Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s.98.

[27] Bu tarihler arasında görev yapan mutasarrıf isimleri için bkz. Mehmet Karagöz, *XVII ve XVIII Asırlarda Malatya Kazası (Fiziki, İdari, Sosyal ve İktisadi Tarihi), (1650-1750),* Karizma Yayınları, İstanbul 2003, s.106.

[28] Süleyman Yapıcı, *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908),* Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2014, s.29-30.

[29] Göğebakan, a.g.m., s. 471.

[30] 1868 tarihli Osmanlı Devlet Salnamesinde kendisine bağlı Hekimhan, Hasançelebi, Yuvalıdere ve Akçadağ nahiyeleriyle kaza statüsünde Ma'mûretülaziz sancağına bağlı olduğu kaydedilmiştir. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye (SDA)* H.1285 (M.1868), Def'a 23, s.186

bağlanmıştır.[31] 1884'ten 1924 yılına kadar bu konumunu korumuştur.[32] Malatya, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte 1924 Anayasası'nın 89. Maddesi gereği vilayet olmuştur[33]. 1925 yılında Malatya'nın vilayet olarak kalıp kalmaması hususunda Malatya valisince bizzat kaleme alınan detaylı bir rapor Başvekil İsmet Paşa'ya gönderilmiştir[34]. Yapılan değerlendirme sonucu Malatya'nın il konumunun devamına karar verilmiştir. Malatya bu konumunu geliştirerek bugünlere ulaşmıştır.

2- Memurlar Hakkında Değerlendirme

2.1.Memurların Doğum Tarihleri ve Aile Durumları

Memurların büyük çoğunluğu Malatya sancağı doğumludur. Çalışmada incelenen 137 sicil raporundaki kayda göre memurların 130'u Malatya merkez sancağı, 2'si Arapgir, 1'i Hekimhan, 1'i Kâhta kazası ve 3'ü de merkez sancağı ile kazalarına bağlı nahiye ve köyleri doğumludur. Memurların sadece doğum yerleri dikkate alındığında merkezde doğanların memurluk mesleğine geçişte daha avantajlı konumda olduğu ifade edilebilir. Bunda büyük yerleşim birimlerinin sunduğu diğer olanaklar ile birlikte üst eğitim kurumlarının burada olmasının da etkisi büyük olmuştur. Sicillerdeki kayda göre memurların tamamı 19. yüzyılda dünyaya gelmiştir. Bu kapsamda doğum tarihlerinin yıl bazında dağılımı ise grafik halinde şöyle gösterilebilir:

[31] Malatya kaza statüsündeyken Akçadağ ve Hekimhan ise Malatya'nın nahiyesi olarak kaydedilmiştir. Mustakil sancağa dönüştükten sonra Akçadağ, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kâhta ve Besni kaza olarak buraya bağlanmıştır. Hekimhan ise Akçadağ'ın nahiyesi olmuştur. *Diyarbakır Sâlnâmeleri 1286-1323 (1869-1905) C.II*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s.321-324; Yapıcı, *a.g.e.,* s.35.

[32] Göğebakan, a.g.m., s. 473; Yapıcı, *a.g.e.,* s.35.

[33] Besim Darkot, "Malatya", *İslam Ansiklopedisi, C.VII*, MEB Basımevi, İstanbul, s.231; http://malatya.gov.tr (Erişim Tarihi : 04 Ekim2019); http://malatya.bel.tr (Erişim Tarihi : 04 Ekim2019).

[34] Raporda arz edilen konular merkezde karşılık bulmuş olacak ki Malatya vilayet statüsünü sürdürebilmiştir. Raporun tamamı için bkz. *BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi),* 66-440-11., 1925.

Grafik 1. Memurların Doğum Tarihine Göre Dağılımı

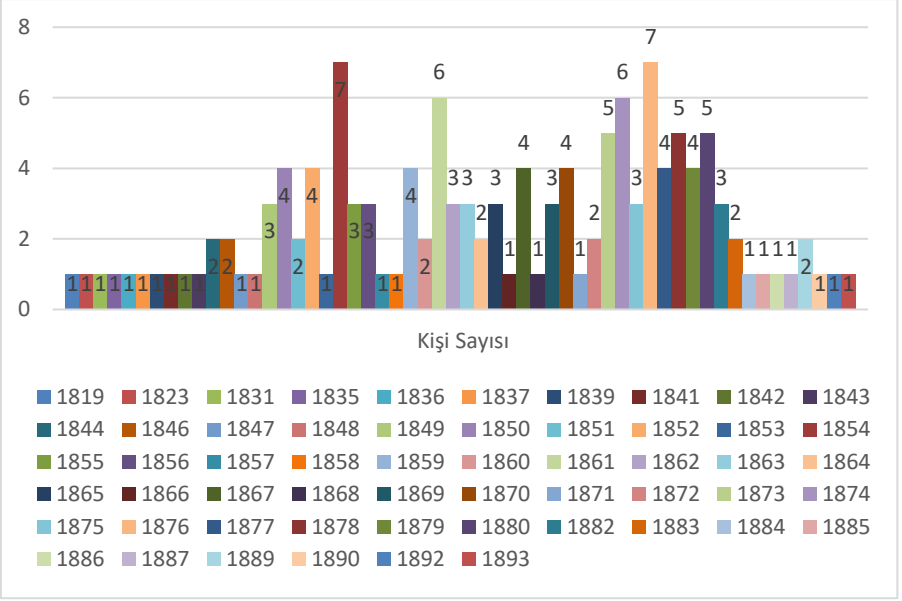

Grafik 1'den de anlaşıldığı üzere memurların doğum tarihleri 74 yıllık (1819-1893) bir tarih aralığına yayılmıştır. Büyük bir kısmının doğum tarihi, özellikle değişimin çok hızlandığı Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi'nde yoğunlaşmıştır. Memurlar, doğal olarak içinde doğdukları dönemin ruhuna uygun olarak yetişmişlerdir. Bu açıdan düşünüldüğünde memurların doğum tarihlerinin bilinmesi, onların donanımı, eğitim düzeyi ve hayata bakış açısı gibi hususlarda bazı tespitlerin yapılmasına olanak sağlamıştır. Kayıtlara doğum tarihi ile birlikte ölüm tarihi de yansımış olan iki kişi vardır. Bunlardan H.1260 doğumlu Hüseyin Hüsnü Efendi H.1307 tarihinde (47 yaşında) ve H.1268 doğumlu Osman Efendi H.1314 tarihinde (46 yaşında) vefat etmiştir.[35] Ölüm sebepleri ile ilgili detay kaydedilmemiştir.

Malatya'da görev yapmış memurların büyük bir kısmının Müslüman olduğu kayda geçmiştir. Söz konusu 137 memurdan 134'ü (% 97.8) Müslim, 3'ü (% 2.2) ise gayrimüslimdir. Gayrimüslim olanlar Agop Efendi, Bağdasar Efendi ile Boğos Kündibekyan Efendi'dir. [36] 1881/82-1893 yılında yapılan Osmanlı genel nüfus sayımına göre Malatya sancağının genelinde 124.338 (% 81.2)

[35] *BOA. DH.SAİD.d.*. 62/35; 01/351.
[36] *BOA. DH.SAİD.d.*. 167/122; 176/44; 173/149.

Müslim ve 10.906 (% 8.8) gayrimüslim (9.032 Ermeni, 1.151 Katolik, 546 Protestan, 168 Latin ve 9 Rum) olmak üzere toplam 135.244 kişinin yaşadığı kayıtlara yansımıştır.[37] Memurların nüfus nispetinde devlet dairelerinde istihdam edilmesinin esas alındığı bir dönemde Malatya'daki gayrimüslim nüfus oranı % 8.8 iken devlet kademelerinde istihdam edilen gayrimüslim memur oranı ise % 2.2 olmuştur. Arada ciddi bir fark olduğu görülmektedir. Aynı nüfus sayımında Doğu Anadolu'daki birçok başka sancakta da benzeri bir durum olduğu ifade edilebilir. Örneğin Bitlis sancağında görev yapan 153 memurdan sadece 1 tanesi gayrimüslimdir. Oysaki adı geçen nüfus sayımında Bitlis sancağının nüfus dağılımına bakıldığında 44.467 (% 58.7) Müslim ve 31.293 (% 41.3) gayrimüslim nüfusun olduğu kaydedilmiştir. [38] Memurların meslek seçiminde ailelerinin ve özellikle babalarının mesleğinin ne kadar etkili olduğu sorusuna cevap olması açısından babalarının meslekleri ile ilgili bazı istatistiki bilgilerin paylaşılması faydalı olacaktır. Buna göre memurların baba mesleği grafik 2'de gösterilmiştir:

Grafik 2. Memurların Baba Meslekleri

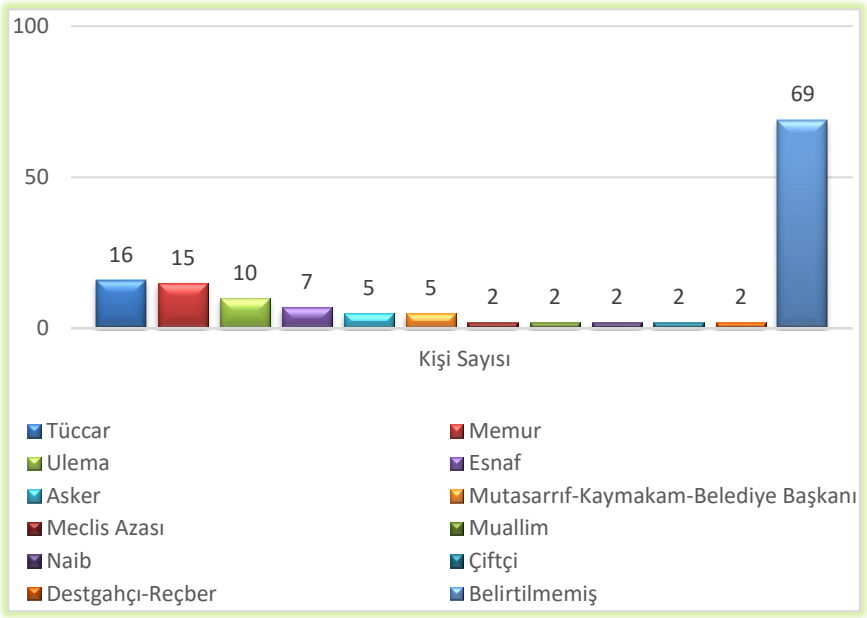

[37] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 302, 303.
[38] Danyal Tekdal, *Osmanlı Taşrasında Memur Olmak (Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bitlis Doğumlu Memurlar),* Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2019, s. 14; Karpat, *a.g.e.*, s.274, 275.

Grafik 2'ye göre memurların yarısından biraz fazlasının baba mesleği belirtilmemiştir. Baba mesleği kayda geçen memurların içinde ise en büyük payı tüccarlar oluşturmuştur. Fakat mülki amir niteliğinde görev icrâ edenler ile meclis azalığı görevinde bulunanlar da memurlara eklendiğinde (toplam 22 kişi) ekser çoğunluğun bu meslek grubunun oluşturduğu görülecektir. Babası memur olan çocukların da memurluğu tercih etmiş olması, dönemin şartları gözününe alındığında bu mesleğin toplum nazarında kabul gördüğünü ve memurların statü olarak halinden memnun olduklarını düşündürmektedir. Onları ise müderris, imam, molla ve şeyh olarak kayıtlara geçen ulema sınıfı takip etmektedir. Tüccar ve esnaf sayısı toplandığında ise (23 kişi) memur sayısını geçtiği görülecektir. Zikrolunan meslek grubundakilerin baba mesleğini tercih etmeyerek memurluğa neden yöneldiği ile ilgili kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat memurluğun düzenli bir gelir sağlama özelliğinin bunda etkili olmuş olabileceği ifade edilebilir. Memurların mensubu oldukları köklü bir aile veya aşireti ifade etmesi adına zikrolunan bazı lakapların sonunda "zâde" kullanılmıştır. Bu şekilde kayıtlara geçen ailelerin dağılımı tablo 1'de verilmiştir.

İncelenen kayıtlarda 31 lakabın 43 kişi tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. En çok tekrar edilen "vaiz-zâde" lakabının 5 memurun sicil kaydında geçtiği, lakapların büyük bir kısmının daha önce yaşamış aile büyüğünün ismiyle sürdürüldüğü görülmekle beraber aile büyüklerinin daha önceki mesleklerinin de (Leblebici-zâde, Kazancı-zâde, Kalaycı-zâde gibi) kullanıldığı tespit edilmiştir. Memurların ve babalarının isimlerinin önünde ve sonunda kullanılan başka ünvanlara da tesadüf edilmiştir. Bu ünvanlardan bazıları dini refaranslı iken diğerleri toplumda elde ettikleri statü ya da aile büyüklerinden onlara aktarılanlardır. İnançları gereği hac farizasını yerine getiren kişiler hem resmi kayıtlarda hem de toplumda "hacı" olarak tanınmaya başlanmıştır.

Tablo 1.
Memurların Kullandığı Lakaplar

Memur İsmi	Ailesinin Lakabı	Memur İsmi	Ailesinin Lakabı
Abdullah Hulusi Efendi	Harangolu-zâde	İbrahim Talat Efendi	Kalaycı-zâde
Abdullah Muhlis Efendi	Kürdi-zâde	İbrahim Talat Efendi	Yazıcı-zâde
Abdülbaki Efendi- Hacı Abdülvahab Azmi Efendi- Hacı Osman Ramiz Efendi- Mustafa Hayri Efendi- Ömer Sabri Efendi	Vaiz-zâde	İzzet Bey- Mustafa Kamil Efendi- Mustafa Kamil Efendi	Bey-zâde
Abdülvahab Vehbi Efendi	Torunlu-zâde	Lütfullah Lütfi Nuri Efendi	Evliyâ-zâde
Ahmed Cemal Efendi	Vezir-zâde	Mehmed Atıf Efendi	Benderli-zâde
Ahmed Hamdi Efendi	Güzel-zâde	Mehmed Efendi	Sufi-zâde
Ahmed Hamid Efendi- Mehmed Emin Efendi- Osman Nuri Efendi	Battal-zâde	Mehmed Emin Efendi	Hemik-zâde
Ahmed Hamid Efendi	Şilvan-zâde	Mehmed Faik Efendi	Leblebi-zâde
Ali Rıza Efendi	Çepni-zâde	Mehmed İzzet Efendi	Atmalı-zâde
Ali Rıza Efendi	Halil-zâde	Mehmed Said Bey	Emini-zâde
Burhaneddin Efendi- Mehmed Zeki Efendi- Mustafa Sabri Efendi- Osman Remzi Efendi	Kazancı-zâde	Mehmed Tevfik Efendi	Cennet-zâde
Feyzullah Efendi	Ağa-zâde	Mehmed Zeki Efendi	Kavukçu-zâde
Hacı Ali Necib Efendi- İbrahim Zihni Efendi	Leblebici-zâde	Mustafa Kamil Efendi	Sarıbey-zâde
Hacı Mehmed Emin Efendi	Vahab-zâde	Mustafa Vâsıf Efendi	Hoca-zâde
Halil Sabri Efendi	Sarım-zâde	Zülkifl Agâh Efendi	Fındıklı-zâde
İbrahim Nizami Efendi	Şirolu-zâde		

Bu şekilde isimlerinin önüne "hacı" ünvanını taşıyan memur sayısı 10 iken babalarının sayısı 29'dur. Hacı olan 6 memurun babası da hacıdır. Hacı ünvanı dışında memurların başka bir dini unvan kullanmamalarına karşın babalarından 1'si şeyh, 1'si sofu, 1'si molla ve 2'sinin de hafız ünvanını kullandığı tespit edilmiştir. Toplumdaki statüyü ifade etmesi bakımından memurlar ve babalarının kullandığı ünvanlar tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.
Memurlar ve Babalarının Kullandığı Ünvanlar

Kullanılan Ünvan	Memurlar	Babaları	Toplam
Efendi	132	83	**215**
Ağa	1	40	**41**
Bey	3	6	**9**
Belirtilmemiş	1	8	**9**
Toplam	**137**	**137**	**274**

Tablo 2'ye göre memur babalarının yaptıkları işler ve toplumsal statüleri gereği kullandıkları ünvanlardaki çeşitliliğin çocuklarının devlet memurluğuna geçmeleri dolayısıyla büyük oranda aynılaştığı görülmektedir. Zira yeni elde ettikleri statüleri gereği hemen hemen bütün memurların "efendi" ünvanıyla anıldıkları tablo 2'den anlaşılmaktadır. Kişilerin isimlerinin önünde veya arkasında kullanılan ünvanın/lakapların o günkü toplumda soyadı kullanımı olmadığından insanların tanınabilmesi için zorunluluk arz ettiğini ifade etmek yanlış olmaz. Zira çok yaygın olarak kullanılan birçok ismin bir başka isimden ayırt edilebilmesinin bir yolu kişinin isminin yanında babasının isminin de zikrolunması iken diğer yolu kişinin sonradan edindiği ya da ailesinden devraldığı unvan/lakpların kullanılmasıdır. Böylece toplumda karşılaşılabilinecek olan bir soruna pratik bir çözüm üretilmiştir. Memurlardan 19'u tek, 116'sı çift ve 2'si de üç isim kullanırken babalarından 109'u tek, 23'ü çift ve 1'si de üç isim ile kaydedilmiştir. Kullanılan isim sayısına bakıldığında bir önceki nesilde çoğunlukla tercih edilen tek ismin bir sonraki nesilde iki isme evrildiği görülmektedir. Kayıtların verdiği bilgilerin kıtlığı dolayısıyla bunun sebebini tespit etmek mümkün olamamıştır. Memurlar ve babalarının taşıdıkları isimlerdeki değişikliği takip edebilmek adına ençok kullanılan isimler tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3'e bakıldığında kullanılan isimlerin büyük oranda Türklerin İslâm dinine geçtikten sonra çocuklarına koyduğu dini isimler olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlarca Peygamberlerin, Hz. Muhammed (S.A.V.)'in, Dört Halifenin ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in isimlerinin yaygın olarak kullanıldığı, bununla birlikte gayrimüslim memurların da kendi inançları gereği benzer şekilde dini isimler kullandığı tespit edilmiştir. Hz. Muhammed (S.A.V.)'in kullandığı "Muhammed" isminin Türklerde "Mehmed" olarak karşılandığını belirtmekte fayda vardır. Mehmed ismi hem memurlar hem de babaları tarafından en çok kullanılan isim olarak kaydedilmiştir. Mehmed ile birlikte diğer yaygın olarak kullanılan Mustafa, Ahmed ve Mahmud isimlerini 137 memurdan 70'i

kullanmıştır. Sadece bu orana bile bakıldığında toplumdaki peygamber sevgi ve saygısının nasıl karşılık bulduğu ile ilgili bazı fikirler edinilebilmektedir.

Tablo 3.
Memurlar ve Babalarının Ençok Kullandığı İsimler

Kullanılan İsim	Memurlar	Babaları	Toplam
İbrahim	10	8	**18**
Halil	2	6	**8**
İsmail	-	3	**3**
Abdullah	7	3	**10**
Mehmed	38	30	**68**
Ahmed	16	8	**24**
Mustafa	9	13	**22**
Mahmud	7	2	**9**
Bekir	4	2	**6**
Ömer	2	3	**5**
Osman	4	4	**8**
Ali	5	8	**13**
Hasan	3	9	**12**
Hüseyin	4	9	**13**
Toplam	**109**	**108**	**217**

2.2. Memurların Eğitim Düzeyi ve Bildikleri Diller

Memurların eğitim durumlarının, dönemin eğitim politikaları doğrultusunda açılan okulların düzeyi ile paralellik arz edebileceği söylenebilir. Zira eğitimde ciddi yatırımların yapıldığı bir dönemde memurluk mesleğine dâhil edilecek kişilerde aranacak eğitim durumu şartı da okullara erişim imkânına göre şekillenecektir. Bu kapsamda geleneksel eğitim kurumları denilebilecek sıbyan mektebi ve medreseler eğitim konusundaki ağırlıklarını korumuşlardır. Bunların yanında batılı tarzda açılan ibtidâî, rüşdiye ve idâdîlerin dönem içinde mezun verdiği ve bürokratik kademelerde bu okul mezunlarının da yer edindiği Grafik 3'ten anlaşılmaktadır. Bu minvalde araştırma konusu edilen 137 kişinin eğitim durumu ile ilgili şöyle bir grafik ortaya çıkmaktadır:

Grafik 3. Memurların Okudukları Okullar

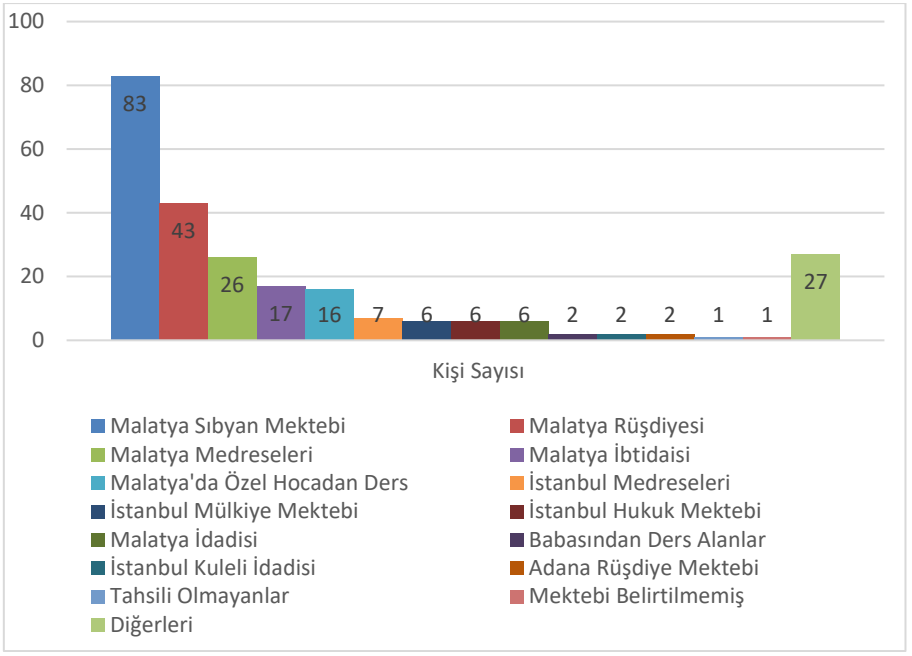

Grafik 3'teki veriler memurların okudukları okulların tamamını ifade etmektedir. Sayısal olarak paylaşılan verilerin her biri bir kişiye ait değildir. Bir memur hem sıbyan hem de rüşdiye mezunu olduğuna göre yukarıda verilen değerler okul bazında okuyan kişi sayısını göstermektedir. Grafiğe bir bütün olarak bakıldığında memurların büyük bir kısmının (83 kişi) Malatya'daki sıbyan mekteplerinde okuduğu görülmektedir. Bunun sebebi, Tanzimat döneminde açılmaya başlanıp II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşan geleneksel sıbyan okulları ile aynı düzeyde olmasına rağmen geç dönemde açılmaya başlanan modern ibtidâî mekteplerinin henüz yaygınlaşmamış olmasıdır. Zira uzun zamandan beri Malatya merkez sancağında faaliyette olan sıbyan mekteplerinin yanında merkezdeki mahâllelere yeni usuldeki ibtidâî mekteplerinin geç açılmaya başlandığı görülmektedir. Bu türden okulların kaza ve köylere ulaşması ise daha geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Sıbyan/ ibtidâî mekteplerini tamamlayan rüşdiye okullarının açılması 1838 tarihinde olmuşsa da taşraya ulaşmaları bayağı geç bir tarihte olmuştur. İlk taşra rüşdiyeleri 1855'te Bosna ve Tekirdağ'da açılmıştır. 1859'da İzmir, İzmit, Kastamonu gibi birkaç vilayette daha açılan rüşdiyelerin

sayısı ilerleyen süreçte artarak taşrada yaygınlaşmıştır.[39] Malatya Rüşdiyesi'nin 1869-1870 eğitim öğretim yılında inşaatının devam ettiği ve kısa zaman sonra da bitirileceği ile ilgili Diyarbakır Vilayet Sâlnamesi'nde kayıt mevcuttur. Bir sonraki yılda ise rüşdiyenin varlığı kayıtlara yansımıştır.[40] Rüşdiye'nin çarşı merkezinde ve kendi binasında faaliyette olduğu dönem içindeki yazışmalara yansımıştır[41]. 1890'dan sonra okul binasının yangından zarar görmesi üzerine kiralık bir binada faaliyete devam ettiği söylenebilir. H.1316 (M.1898-1899) tarihli Maârif Sâlnâmesi'nde merkezde bir rüşdiyenin olduğu ve 1893 tarihinde açıldığı geçmektedir. [42] H.1317 (M.1899-1900) tarihli sâlnâmede ise merkezdeki 5 mahallede de rüşdiye mektebinin var olduğu kaydedilmiştir.[43] Malatya'da rüşdiye mekteplerinin açılarak sayısının hızla artış kaydetmesi, burada doğan memurların bu okulları okumasında önemli etkiye sahiptir.

Grafikte dikkat çeken bir diğer önemli husus ise medresede okuyanların sayısının düşük olmasıdır. Dönem içerisinde açılan modern tarzdaki okullara karşılık geleneksel eğitim veren medreselerin eski rağbeti bulamadığı yıldan yıla medrese ve öğrenci sayısının azalmasından anlaşılmaktadır. H.1300 (M.1882/1883) tarihli Diyarbakır Vilayet Sâlnâmesi'nde Malatya'da 15 medrese olduğu zikrolunurken H.1310 (M.1892/1893) ve H.1312 (M.1894/1895) tarihli Ma'mûratülaziz Vilayet Sâlnâmelerinde ise medrese sayısı 6 olarak kaydedilmiştir.[44] Başka bir kaynakta ise 1899-1900 eğitim öğretim yılında Malatya merkezde 5 medrese ve buralarda okuyan 149 öğrenci olduğu ifade edildikten sonra 1901-1902 öğretim yılında medrese sayısının 4'e indiği ve öğrenci sayısının da 107 olduğu zikrolunmuştur.[45]

---

[39] Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876*), Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1067, Eskişehir 1998, s.160.

[40] *Diyarbakır Sâlnâmeleri 1286-1323 (1869-1905) C.I*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s.130, 196, 281.

[41] Çarşının ortasında ve Hükümet Konağı'nın karşısında bulunan okul, 1890'daki yangında çarşıdaki dükkânlar ile birlikte büyük hasara uğramıştır. Okulun yıkılıp yerine 39 dükkân ve dükkânların üstünde bir misafirhanenin yapılarak kiraya verilmesi için 2 Temmuz 1890 ile 8 Temmuz 1890 tarihlerinde iki defa Maârif Nezareti'ne talep iletilmiştir. Okulun da çarşıdan uzak başka bir mahalde yapıımı tavsiye edilmiştir. Talep uygun görülmüştür. Yalnız 39 dükkân yerine 32 dükkânın yapılması projelendirilmiştir. *BOA. MF. MKT.* 120/23; *BOA. Y.PRD.ŞD. (Yıldız Perakende Şûrâ-yı Devlet),* 2/12.

[42] *SNMU (Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye)*, H.1316 (M.1898-1899), s.1179.

[43] Bunlardan biriisi 1893 tarihinde açılmış iken diğerleri 1895 tarihinde açılmıştır. *SNMU*, H.1317 (M.1899-1900), s.1380.

[44] *Diyarbakır Sâlnâmeleri 1286-1323 (1869-1905) C.III*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1999, s.177; *SVM (Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûratülaziz),* H.1310 (M.1892/1893), s.77; H.1312 (M.1894/1895), s.220.

[45] *SNMU*, H.1317 (1899-1900), s.1375-1376; H.1319 (1901-1902), s.878-879.

Yukarıda behsedilen eğitim kurumları dışındaki üst düzey kurumların taşraya ulaşmasının gecikmesinden dolayı mezun sayısının oldukça sınırlı kaldığı ifade edilebilir. Malatya Mülki (Sivil) İdâdisi, 1900 yılının hemen başında merkezdeki rüşdiyelerden birisinin kapatılarak dönüştürülmesiyle kurulmuştur.[46] Akpınar Mahallesi'nde 350 kuruş kira bedeliyle kiralanan bir evde açılan okulun ilk kadrosunu da kapatılan rüşdiye okulunun öğretmenleri oluşturmuştur.[47] Mevcut okulun depremden zarar görmesi üzerine 400 kuruş kira ile başka bir ev kiralanarak oraya taşınmıştır.[48] Malatya İdâdî Mektebi'nin geç bir tarihte açılmış olması, bu okuldan mezun olan memurların sayısının az olmasının önemli bir sebebidir. Malatya ile bugün aynı coğrafi bölgede bulunan Bitlis'te ilk mülki idâdî mektebi binası 1884-1885 öğretim yılında yapılmış ve kısa bir süre sonra da faaliyetine başlamıştır. [49] Oysa Malatya İdâdî Mektebi'nin bugüne ulaşabilmiş kendine ait bir binası olmamıştır. Daha ziyade evden bozma kiralık binalarda eğitim faaliyetini yürütmüştür. Bitlis için sunulan müstakil binaya sahip olma imkânın Malatya için neden sağlanamadığı ve Malatya İdâdisi'nin neden daha geç açıldığı konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. İlerde bu mektep ile ilgili yapılacak daha detaylı çalışmalarla belki bu soruya da cevap bulunacaktır.

Memurların Malatya doğumlu olmalarına rağmen birçok yerleşim biriminde ve değişik okullarda okudukları görülmektedir. Okulların çeşitlenmiş olmasının bir sebebi, babaları da onlar gibi memur olan kişilerin tayin durumundan kaynaklı zorunlu yer değişikliği iken diğer sebebi çalışılan dönemde üst düzey okulların Malatya'da geç açılması ya da bulunmamasıdır. Malatya dışında ençok tercih edilen yer olan İstanbul'a giden memurların burayı Malatya'da olmayan üst düzey okulları okumak için tercih ettikleri ifade edilebilir. Memurların eğitim sürecinde ulaştıkları son durumları tablo 4'te gösterilmiştir:

[46] Rüşdiye okulunun idâdiye dönüştürüldüğüne dair en erken tarihli belgeler 2-16 Temmuz 1900 tarihlidir. Bu belgelerdeki tarihler dikkate alınırsa idâdi bu tarihten önce açılmış olmalıdır. *BOA. MF. MKT.* 891/39; *BOA. MF. MKT.* 525/21.

[47] Okulun ilk kadro çizelgesi için bkz. *BOA. MF. MKT.* 522/47.

[48] *BOA. MF. MKT.* 915/46.

[49] Danyal Tekdal, *Osmanlı Dönemi Bitlis'te Eğitim*, İdealkent Yayınları, Ankara, 2018, 152, 153.

Tablo 4.
Memurların En Son Okuduğu Okullar

Bulunduğu Yer	Sıbyan	İbtidâî	Medrese	Özel Hoca/Baba/Okul	Rüşdiye Mülkî	Rüşdiye Askerî	İdâdî Mülkî	İdâdî Askerî	Hukuk Mektebi	Mülkiye Mektebi	Tıbbiye Mektebi	Telgraf Mektebi	Harb Okulu	Okulu Belirtilmemiş	Tahsili Olmayan	Toplam
Malatya	28	7	23	5	37		8							1	1	**110**
Hekimhan	1															**1**
Mardin			1													**1**
Behisni					1											**1**
İstanbul			1			1			5	5	1	2	1			**16**
Konya					1											**1**
Dersim					1											**1**
Erzincan					1											**1**
Mamûretül aziz							1									**1**
Denizli							1									**1**
Adana					2		1									**3**
Toplam	**29**	**7**	**25**	**5**	**43**	**1**	**11**	**0**	**5**	**5**	**1**	**2**	**1**	**1**	**1**	**137**

Tablo 4'e göre 137 memurdan 108'inin en son okuduğu okul Malatya merkezdedir. Yani sancak merkezi yoğunlukla eğitim konusunda rağbet görmüştür. Onu, İstanbul'daki üst okullardan mezun olanlar takip etmiştir. Memurların en son okudukları okulların başında rüşdiye (44 kişi ve % 32) ve sıbyan/ibtidâî (36 kişi ve % 26) okulları gelmektedir. Her iki okul mezunu olanların sayısı 80 ve toplam memur sayısına oranı ise % 59'dur. Yaklaşık olarak her 10 memurdan 6'sının memur olmak için asgari düzeyde eğitim alma düzeyinden sonra okula devam etmediği anlaşılmaktadır. Bu netice, okula devam ile ilgili beklentinin, büyük oranda devlet memuru olma hedefi ile paralellik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Zira sadece 27 kişi (% 20) daha üst eğitim almak için gayret ortaya koymuştur. Onları, 4.sırada medreselerde okumuş (25 kişi ve % 19) olanlar takip etmiştir. Medresede okuyanlar ise sıbyan ya da ibtidâî mekteplerini bitirmişlerdir. Son olarak 5 kişinin de özel ders alarak eğitim almayı tercih ettiği ifade edilebilir. Memurların bildikleri dillere bakıldığında büyük çoğunluğunun Türkçe okuyup yazabildiği ve dil konusunda bir standardın belirlenmediği grafik 4'ten anlaşılmaktadır. Memurların bildiği diller ile ilgili şöyle bir grafik ortaya çıkmıştır:

Grafik 4. Memurların Okuyup Yazdığı/Konuştuğu/Aşina Olduğu/Anladığı Diller

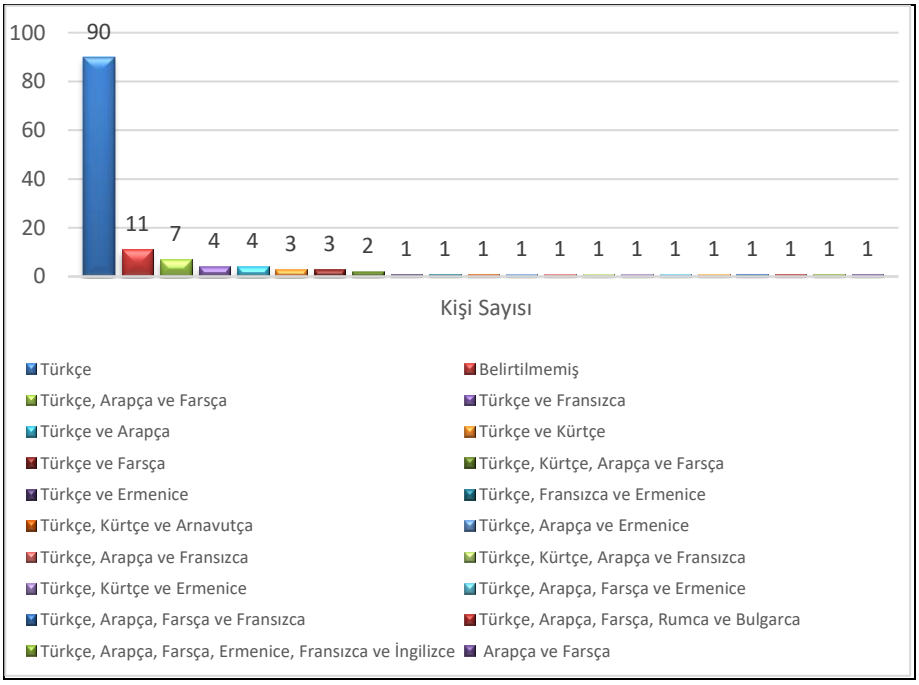

Grafik 4'e bakıldığında en dikkat çekici yerin ilk sütundaki sadece "Türkçe" bilenlerin (% 66) oluşturduğu, ikinci sırada ise "belirtilmemiş" olanların (% 8.2) oluşturduğu görülmektedir. Türkçe için çoğunlukla "okur-yazar ve kitâbet" olarak kayıt oluşturulmuşken, Türkçe dışındaki diğer diller için genellikle "tefhim eder, aşinadır ve tekellüm eder" kaydı düşülmüştür. Türkçe kitabet etmenin genellikle önşart olarak arandığı ifade edilebilir. Okullarda ve medreselerde öğretilen Arapça ile Farsça'nın temel düzeyde de olsa bilindiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bunların yanında rüşdiye ve daha üst düzey okullarda yabancı dil olarak öğretilen Fransızca'nın da bazı memurlar tarafından bilindiği kayıtlara yansımıştır. Fransızca dışında Rumca, Bulgarca, İngilizce, Ermenice, Arnavutça ve Kürtçe kayıtlarda geçen diğer diller olarak ifade edilebilir. Bildiği diller kısmında herhangi bir bilgi paylaşılmayan 11 kişi dışında 2 kişinin bildiği diller kısmında Türkçe geçmemiştir. Bu veriden yola çıkılarak devlet memurluğu için Türkçe bilmek şartının ya bütün kadrolar için işletilmediği ya da kayda geçen kişinin bu detayı yazmadığı tespiti yapılabilir. Memurların kayıtlarına yansımış dillerin sayısına göre ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 5.
Kayda Geçen Dil Sayısına Göre Memur Sayısı Dağılımı

S.No	Dil Sayısı	Kişi Sayısı
1	Bir Dil	90
2	İki Dil	16
3	Üç Dil	13
4	Dört Dil	5
5	Beş Dil	1
6	Altı Dil	1
7	Belirtilmemiş	11
	Toplam	**137**

Tablo 5'e göre sayısal olarak memurların büyük bir kısmının sadece 1 dile (Türkçe ve % 66) vakıf oldukları ifade edilebilir. Bununla beraber 5 ve 6 dil ile ilgili bilgi sahibi olanların sayısal olarak azınlıkta kalmasına rağmen dil konusunda kabiliyetli oldukları da görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde vilayetlerin büyük bir kısmı ile büyük sancak merkezlerde matbaaların kurulması ve vilayet gazetelerinin çıkarılması hızlanmıştır. Böylece taşrada bir yandan gazete basımı yapılırken öte taraftan kitap veya risale yazabilenlerin bastırabilmesi için olanak sağlanmıştır. Sağlanan imkânların bir neticesi olarak incelenen memurların içinde eser veren kişelere de tesadüf edilmiştir. Mahmud Bedri Efendi'nin "Veliahd veya Mahkeme-i İstikbâl" ve "Mütegallibe" ile Ahmed Tevfik Efendi'nin "Minhâc-ı Hakikat" isimli risaleleri yazdığı kayıtlara yansımıştır.[50]

2.3.Memurların Görev Durumları ve Diğer Sorumlulukları

Osmanlı Devleti'nde memurların göreve başlarken yemin etmesi teamüldendi. Söz konusu uygulama çoğunlukla uygulanmamakla beraber uygulamaya tâbi tutulmuş memurlar da mevcuttur. Memurlar için kaleme alınan raporlarda "…emr-i tahlîfinin icrâsı vilâyet-i mezbûre defterdârlığına tebliğ olunduğuna dâir…" denilerek yemin etme usulünün yerine getirilmesi için ödemeye yetkili kuruma bunun takibi işi de havâle edilmiştir.[51] Hakkında yemin töreni icrâ edilmiş olanlar için ise "emr-i tahlîfi icrâ olunarak îfa-yı vazîfeye mübâşeret ettirilmiştir." denilmiştir.[52] Zira bu dönemde memurlardan alınan

[50] *BOA. DH.SAİD.d..* 44/247; 177/97.
[51] *BOA. DH.SAİD.d..* 145/130.
[52] *BOA. DH.SAİD.d..* 178/13.

yemin ile sultana ve devlete olan bağlılığın arttırılması amaçlanmıştır. Malatya'daki 137 memurdan 9'unun göreve başlarken yemin ettiği ve 4'nün ise yemin ettirilmesinin sağlanması hususunda gereğinin yapılmasının istendiği kayıtlara yansımıştır. Orana bakıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir. Kanaatimizce memurların yemin edip etmeme işi yetkili amirlerin insiyatifine bırakılmıştır. Bu konuda sıkı bir takip olmuş olsaydı, yemin etmiş memur saysısının bir hayli fazla olması gerekirdi. Memurların büyük bir kısmının doğduğu topraklarda görev icrâ ettiği, geriye kalan kısmının ise buranın dışında çalıştığı grafik 5'ten anlaşılmaktadır. Buna göre memurların ilk görev yaptıkları yerler ile ilgili şöyle bir grafik halinde şöyle gösterilebilir:

Grafik 5. Memurların İlk Göreve Başladıkları Yerleşim Birimi İsimleri

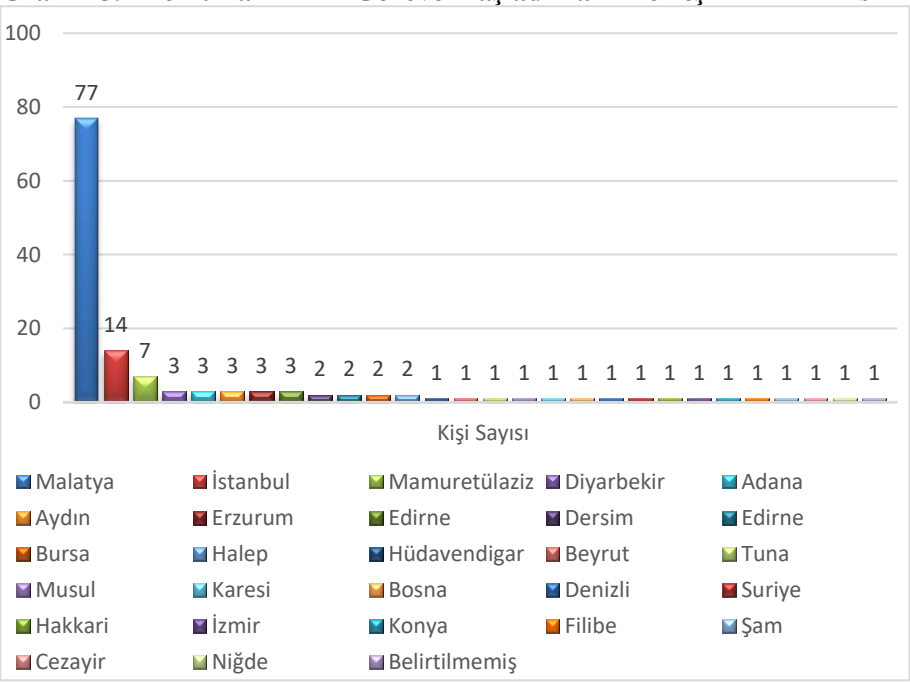

Grafik 5'e göre Malatya doğumlu memurların ilk göreve başlama yeri büyük oranda (77 kişi ve % 56) yine Malatya sancağı ve kazaları olmuştur. Malatya dışında en çok memurun göreve başladığı diğer yerleşim birimleri ise sırasıyla İstanbul (14 kişi ve % 10) ve Ma'mûretülaziz vilayeti (7 kişi ve % 5) olmuştur. Grafikteki verilerden hareketle, Malatya dışında göreve başlayan memurların Osmanlı Devleti'nin hemen her coğrafyasına yayıldığı ifade

edilebilir. Memurların göreve başladığı yerler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin taşrada had safhaya ulaşmış memur ihtiyacını yerinden karşılamaya yönelik çabalarının neticeye ulaştığı grafik 5'ten anlaşılmaktadır. Malatya gibi merkezden uzak ve kış şartlarının ağır olduğu bir yerleşim birimine, uzak yerlerden memurların gelip uzun süre kalması düşük bir ihtimal idi. Durum böyleyken burada doğan ve çoğunlukla buradaki okullardan mezun olan memurların yerinde istihdâmları, sürdürülebilir bir kamu hizmeti için ciddi bir adım olarak görülebilir. Memurların ilk göreve başladıkları kurumlar bazında da bazı istatistik verilere ulaşılabilir. Söz konusu veriler grafik halinde şöyle gösterilebilir:

Grafik 6. Malatya Sancağı ve Kazalarında Göreve Başlayan 77 Memurun İlk Göreve Başladığı Kurumlar

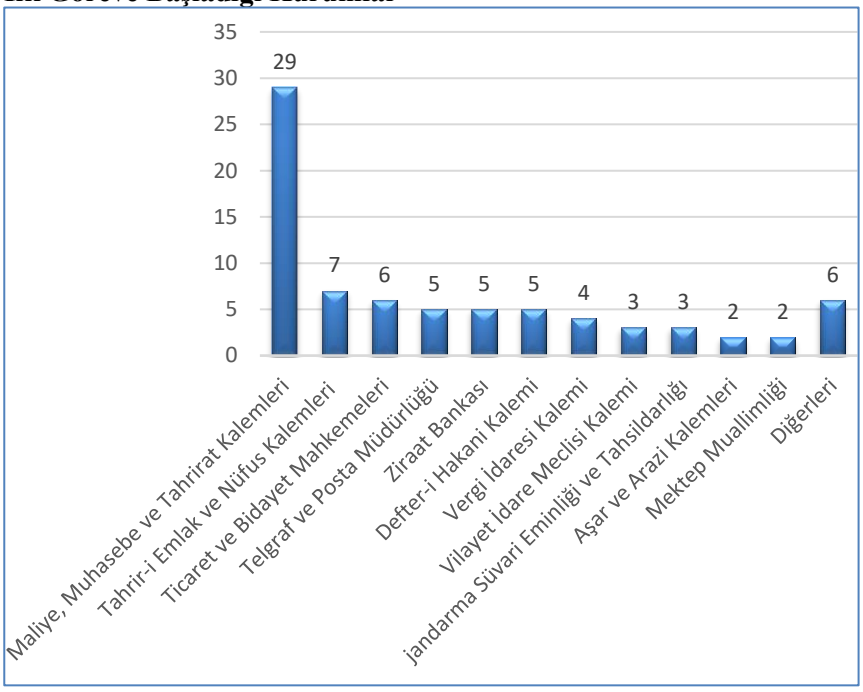

Memurların göreve başladıkları kurumlar farklı da olsa çoğunlukla buraların "kalem" denilen kayıt kısmında işe başlatıldığı anlaşılmaktadır. Bundan hareketle dönem içinde vilayet sathındaki okulların daha ziyade kalem işini icrâ edecek devlet memuru yetiştirme amacına hizmet ettikleri grafik 6'da görülmektedir. Grafik 6'ya göre memurların ilk göreve başladıkları yerin başında Maliye, Muhasebe ve Tahrirat Kalemlerinin geldiği görülmektedir. Onları ise

Tahrir-i Emlak ve Nüfus Kalemleri ile Ticaret ve Bidatyet Mahkemeleri takip etmektedir. Yoğunluğun yaşandığı ilk üç sütunun ilki ve en fazla memurun bulunduğu kısım gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı kurumlardır. İkinci sıradaki emlak ve nüfus kayıt iş ve işlemlerinin yapıldığı kısmı yargılama ve ticari anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulduğu mahkemeler izlemiştir. Dördüncü sütunda yer alan Posta ve Telgraf Müdürlüğü bünyesindeki kişiler, vilayet sathında sayıları oldukça artan telgraf merkezlerinde istihdâm edilmek üzere ihtiyaç duyulan muhabere memurlarıdır. Son sütunda "diğerleri" olarak paylaşılan kısımda ise Nahiye Müdürlüğü, Müfredat Kitabeti, Zabtiye Çavuşluğu, Reji Müdürlüğü, Deavi Meclisi Kitabeti ve Umumi Muavinlik Kalemleri kastedilmektedir.

İncelenen memur kayıtları içinde emekliliği hakkında bilgi verilen üç kişi bulunmaktadır. Hakkında bilgi paylaşılan kişilerin ma'zûlen[53] emekli edildikleri kaydedilmiştir. Bunlar 51 yaşında 187 kuruş maaşla emekli olan Mehmed Zeki Efendi[54], 43 yaşında 133 kuruş maaşla emekli olan Hacı Abdülvahab Azmi Efendi[55] ve 38 yaşında 416 kuruş maaşla emekli olan İbrahim Necmeddin Efendi'dir.[56] Emekli oldukları yaş dikkate alındığında memurların emeklilik için belli bir yaş şartına takılmadığı anlaşılmaktadır. Burada kanaatimizce dikkate alınan husus, yeterli sayıda personel bulunup bulunmadığıdır. Personel tedariki konusunda sıkıntı yaşanmayacaksa ve memur muayyen hizmet süresini doldurmuşsa emeklilik işlemleri başlatılabilinmiştir.

Memurların yaptıkları görevlerde çok uzun zaman geçirmediği anlaşılmaktadır. Özellikle aynı yerleşim biriminde ve aynı kurumda istikrarlı bir sürecin yaşanmadığı ifade edilebilir. Zira memurların görev yerleri ile ilgili yapılan incelemede sıklıkla yer değişikliğinin yaşandığı tespit edilmiştir. Memurların görevden ayrılışının en yaygın yolu istifa şeklinde cereyan etmiştir. İncelenen kayıtlarda memurların büyük bir kısmının mesleki hayatlarında en az bir kere istifa ettiği ya da "müstafi" denilen istifa edilmiş sayıldığı kaydedilmiştir. İstifa eden memurlar bir süre açıkta kaldıktan sonra başka kurumlarda tekrar işe alınmışlardır. İstifa etmesinin üzerinden henüz fazla bir süre geçmemesine rağmen memurların tekrar istihdâm edilmelerinin altında yatan sebeplerin başında yetişmiş memur sayısının azlığı gelmiştir. Memurların büyük bir

[53] Ma'zûl, azl edilmiş, işten çıkarılmış anlamına gelmektedir. Ma'zûlen emeklilik ise memurun iradesi dışında alınan bir karar gereği işine son verilerek bir miktar maaş bağlanmasıdır. Bu şartlarda emekli olanlar ilerde ihtiyaç duyulursa tekrar memuriyete alınabiliyordu. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 683.
[54] *BOA. DH.SAİD*.d.. 193/82.
[55] *BOA. DH.SAİD*.d.. 191/98.
[56] *BOA. DH.SAİD*.d.. 81/115.

kısmının olağan bir şekilde yer değiştirdiği tespit edilmesine karşın bir kısmının da soruşturma ile başka yerlere gönderildiği görülmektedir. Olağan yer değişikliğinin bir yolu tayin talebinin olumlu karşılanması şeklinde olurken bir başka yolu da becayiş denilen memurların karşılıklı yer değiştirmesi ile mümkün olmuştur.[57]

Memurluk mesleğinde usta-çırak ilişkisine benzer bir durum söz konusudur. Mesleğin gerektirdiği donanıma sahip olabilmek için belli bir süre çabalamak ve meslekte ileri bir düzeye gelmiş deneyimli memurlardan işin inceliklerini öğrenmek gerekirdi. Zira eğitim aldıkları okullarda doğrudan memurluk ile ilgili bilgi sahibi olmamalarından dolayı, yapacakları işin hem teori hem de pratiğini birlikte almak durumunda kalmışlardır. İstihdâm edilen memurların aday memurluk diye tanımlanabilecek "mülâzemet"[58] denilen bir stajerlik aşaması vardırki bu dönemde genellikle onlara ücret ödenmemiştir. Mülâzemet süreci, ilerde yapacakları meslek ile ilgili deneyim edinmeleri ve devlet kademesinde çalışmanın esaslarını öğrenmeleri açısından önemli görülmüştür. Çalışmaya konu olan 137 memurun mülâzemet durumu grafik 7'de gösterilmiştir:

Grafik 7. Memurların Mülâzemet Durumu

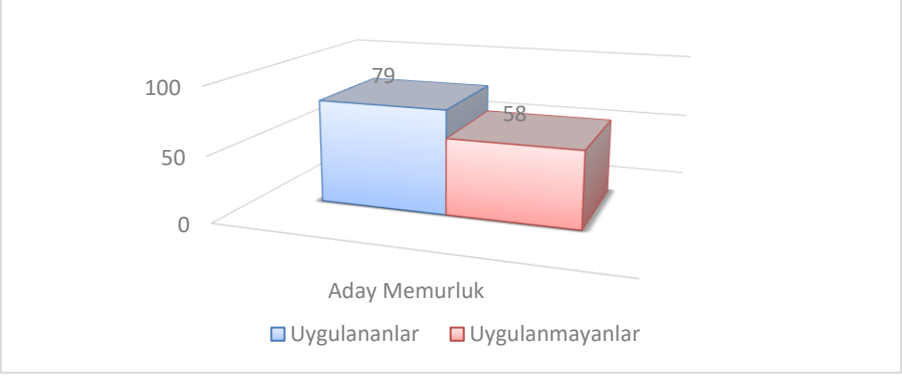

Grafik 7'e bakıldığında memurların büyük bir kısmının (79 kişi ve % 58) mülâzemet sürecinden geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu sürece, 10 ile 37 yaş aralığındaki memurlar dâhil edilmişlerdir. Mülâzemet süresi her memur için aynı şekilde işletilmemiştir. Bu uygulamaya tâbi tutulan 75 memur 1 defa, 4 memur

[57] Memurların içerisinde becayiş yoluyla yer değiştiren 18 kişi tespit edilmiştir.
[58] Bir işle devamlı meşgul olma, gidip gelme, maaşsız staj yapmak. Devellioğlu, *a.g.e.*, s.840.

ise 2 defa bu süreçten geçmiştir[59]. Bahse konu olan süre 1 ay ile 14 yıl arasında değişmiştir.[60] Memurların bu aşamada geçirdikleri süre, yerel düzeyde kurumların ihtiyaç durumları, memur adayının başlama yaşı ve istihdam etmek istedikleri memura ödenecek maaşın karşılığının tedarikine göre değişiklik arz etmiştir. Aday memurluk sürecinden geçen 79 memur için uygulanan adaylık süresi ile ilgili grafik aşağıdadır.

Grafik 8. Memurların Mülâzemet Süresi

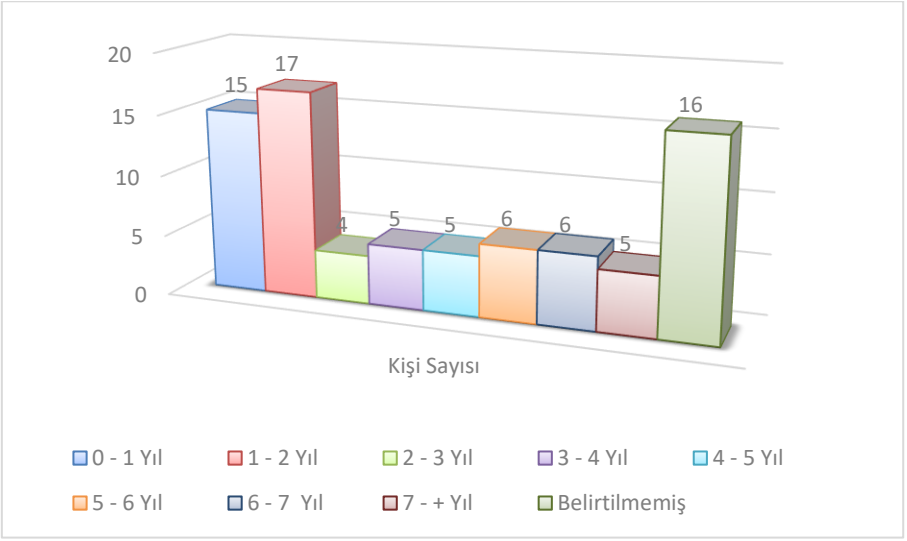

Grafik 8'e göre adaylık süresi 1 ile 2 yıl arasında yoğunlaşmıştır. Bununla beraber mülâzemet süresi 7 yıldan fazla süren örneklerin olması da ilgi çekicidir. Zira bu kadar süre ya ücretsiz ya da çok az bir ücret karşılığında görev icrâ etmek her memurun katlanabileceği bir durum değildir. Çoğunlukla bundan başka seçeneği olmayan kişilerin yapmak zorunda kaldığı bir sonuç olabilir. Memurlar kaç yaşında mesleğe başlarlardı sorusuna cevap olması bakımından mesleğe giriş yaşı ile ilgili veriler grafik 9'da gösterilmişti.

[59] Mülâzemet aşamasına 2 defa tabi olan kişiler Mahmud Ferid Efendi, Mahmud Haki Efendi, Mehmed Emin Efendi ile Mustafa Kamil Efendi'dir. *BOA. DH.SAİD*.d.. 60/238; 160/213; 129/47; 72/223.

[60] Bahse konu olan 79 memur içerisinde en kısa mülâzemet süresi geçirmiş olan Osman Nuri Efendi ve en uzun süre bu konumda çalışmış olan Bekir Sıdkı Efendi dikkat çekmektedir. Bekir Sıdkı Efendi'nin 10 yaşında mesleğe başlamış olması ve genellikle 20 yaşından sonra asaletlerin tasdik olması, doğal olarak bu yaşa kadar beklemesine sebep olmuş olabilir. *BOA. DH.SAİD*.d.. 145/130; 116/05.

Grafik 9. Memurların Göreve Başlama Yaşı

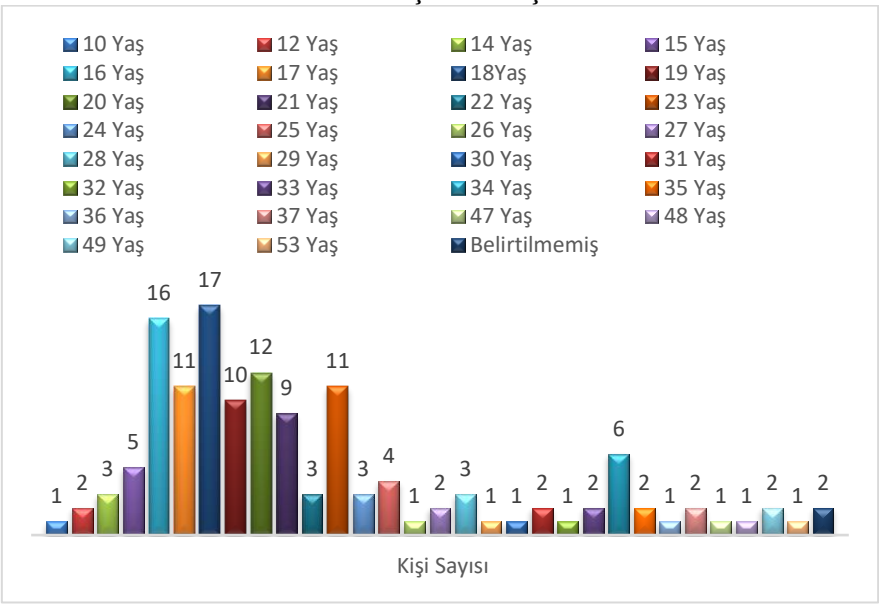

Grafik 9'a bakıldığında standart bir göreve başlama yaşının olmadığı anlaşılmaktadır. Memurların göreve başlama yaşının daha ziyade 23 yaş ve altında olduğu (99 kişi ve % 72) görülmektedir. Bununla beraber Bekir Sıdkı Efendi'nin 10 yaşında göreve başlamış olması bu işin çok küçük yaşlardan itibaren de başlatılabildiği sonucunu ortaya koymaktadır.[61] Çok küçük yaşlarda göreve başlanılabildiği gibi ileri yaşlarda da işe girilebileceği 53 yaşında bu sürece dâhil olan Hacı Ali Necib Efendi'nin göreve başlatılmasından anlaşılmaktadır.[62] Memurluğa başlama yaşındaki çeşitlilik, dönem içindeki memur ihtiyacının karşılanmasındaki sıkıntıları da açığa çıkarmıştır. Sayısal anlamda ihtiyaçdan daha fazla memur adayı yetiştirilmediğinden dolayı belli bir yaş standardı aranmamıştır. Buna sebep olarak, yetişmiş insan gücünün çok kısıtlı olduğu Malatya'da imkânlar ölçüsünde ve zaruretin bir neticesi olarak istihdâm oluşturulmaya çalışılması gösterilebilir.

Memurlar bazen mesleğe girerken bazen de mesleğinin ilerleyen zaman dilimlerinde askere alınmışlardır. Memurlar askerlik görevini icrâ ederken maaşının yarısını yerine vakalet eden kişiye vermek kaydıyla maaş almaya devam etmişlerdir. Askerlik süresi değişkenlik arz etmiştir. Zira askere gidip burada

[61] *BOA. DH.SAİD*.d.. 145/130.
[62] *BOA. DH.SAİD*.d.. 55/232.

kalmayı ve rütbe alarak bundan sonraki yaşantısını asker olarak sürdürmeyi tercih edenler olduğu gibi asker olarak başlayıp polisliğe geçiş yapanlar da kayıtlara yansımıştır.[63] Kayıtlardaki bilgilere bakıldığında memurlar için belirlenmiş ortalama bir askerlik süresinin işletilmediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber askerlik yapan memurların 2 yıl 7 ay ile 10 yıl arasında bu görevi icrâ ettiği tespit edilmiştir.[64] Memurlar için bu şekilde uygulanan askerlik süresi, memur olmayan diğer Osmanlı vatandaşları için ise 24 yılı kapsayan uzun bir hizmet süresi demekti. 20 yaşında askere alınan vatandaşlar 4 yıllık bir etkin askerlik (muvazzaf) görevini tamamladıktan sonra 2 yıllık etkin yedek grubu (ihtiyat) kısmına geçerlerdi. Buradaki görevi icrâ ettikten sonra da etkin olmayan yedek gruba (redif) dâhil edilip, burada da 14 yıl hizmet yürüttükten sonra son olarak bölgesel askerler (mustahfız) statüsünde 4 yıl bulunur ve böylece askerlik yükümlülüğünü tamamlarlardı.[65]

Malatya'daki memurların bir kısmının ilerleyen süreçte Osmanlı Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili olarak gittikleri görülmektedir. Bahse konu olan kişiler sicil kaydında ilk Meclis-i Meb'usan'a Mardin mebusu olarak gittiği zikrolunan Mehmed Said Efendi ve Malatya mebusu olarak seçilen Mehmed Tevfik Efendi'dir.[66] Lütfullah Lütfi Nuri Efendi ise TBMM'ye I.Dönem Malatya Milletvekili olarak 13 Mayıs 1920'de seçilmiştir.[67]

2.4.Memurların Maaş Miktarı ve Yaşam Standartları

Memurlar yaptıkları görevin niteliğine göre belli bir ücret almışlardır. Aldıkları aylık ücret meslekteki kıdemlerine paralel olarak artış göstermiştir. Aynı işi yapan memurlar aynı zaman diliminde göreve başlamadıklarından dolayı aynı maaşı alamamışlardır. Görevin çeşitliliğine paralel olarak oldukça farklı ücretlerin alındığı anlaşılmaktadır. Memurların aldığı ücreti belirleyen bir diğer husus ise vilayetlerin tasnif edildiği sınıftır. Vilayetler birinci, ikinci ve üçüncü derece olarak ayrı statülere ayrılmış olduğundan burada görev yapan validen en

[63] Mahmud Bedri Efendi ile Hacı Ömer Avni Efendi nefer olarak başladıkları askerliği mülazım-ı evvel rütbesiyle sürdürmüşlerdir. Mehmed Zekai Efendi, asker olarak başladığı süreci polis olarak devam ettirmiştir. *BOA. DH. SAİD.* 04/373; 177/97; 173/186.

[64] Ahmed Mansur Efendi 2 yıl 7 ay askerlik yapmışken Mehmed Said Bey 10 yıl askerlik yapmıştır. *BOA. DH.SAİD*.d.. 184/213.; 192/189.

[65] Bahse konu olan askerlik uygulaması, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulanmıştır. Karpat, *a.g.e.*, s. 36.

[66] *BOA. DH.SAİD*.d.. 192/189; 76/21.

[67] Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923),* C.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.731-732.

aşağıdaki memura kadar alınan maaşlar da farklılık arz etmiştir.[68] Memurların aynı görevle farklı vilayetlerde farklı maaş almasının temel sebebi bu uygulamadır. Malatya doğumlu memuların tamamını kapsayan ve onların mesleğinin en kıdemli döneminde aldığı son maaşlarını grafik 10'da verilmiştir:

Grafik 10. Memurların En Kıdemli Dönemindeki Maaş Durumu

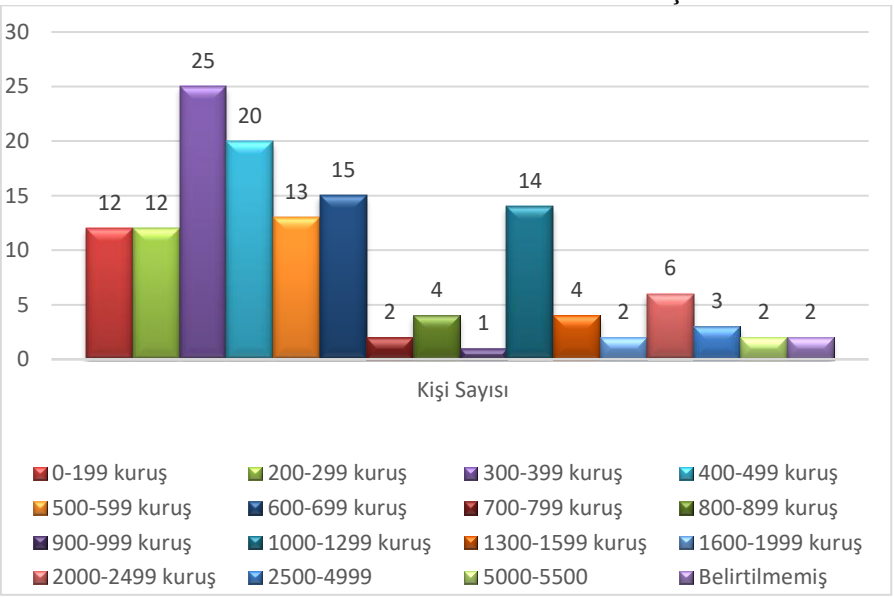

Grafik 10'dan da anlaşıldığı üzere maaş oranları ile kişi sayısı arasında ters orantı vardır. Maaş oranı artıkça kişi sayısında azalma meydana gelmiştir. 97 kişinin aldığı maaşlar 100-699 kuruş bandında yoğunlaşırken, 38 kişi ise 700-5.500 kuruş arasında maaş almıştır. En düşük maaşı 80 kuruş maaş ile Mehmed Faik Efendi ve Hacı Hasan Tahsin Efendi alırken en yüksek maaşı ise 5.400 kuruş ile Emniyet Sandığı Fürûht Memuriyetine tayin edilen Sunullah Galip Efendi almıştır.[69]

Memur maaşlarının alım gücü açısından nereye tekabül edebileceği sorusuna cevap olması amacıyla çalışılan dönemde kuruşun günümüzdeki karşılığını bilmekte fayda vardır. 1 kuruş, 1879'da 8.12 tl, 1900'da 9.66 tl'ye

[68] Birinci derece valilik bölgesindeki valiler 20.000 kuruş, ikinci derece valilik bölgesinde 17.000 kuruş ve son olarak üçüncü derece valilik bölgesinde ise 15.000 kuruş aylık maaş almışlardır. Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yayınları, İstanbul 2007, s.209.

[69] *DH.SAİD.d.*. 82/104; 39/50; 81/61.

tekabül etmektedir.[70] Bu hesaba göre 100 kuruş maaş alan bir memur günümüzde ortalama 800 ile 960 tl arasında bir maaş almıştır. Yukarıda izah edildiği üzere Malatya İdâdisi için okul yapılabilecek büyüklükteki bir evin aylık kirası 400 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Bir memur ailesi için daha küçük bir hanenin de yetebileceği dikkate alındığında daha düşük bir kira bedeli karşılığında da ev tutulabileceği söylenebilir. Memur maaşları arasında ciddi bir fark olmakla beraber büyük bir çoğunluğun (% 71) 100-699 kuruş arasında maaş aldığı varsayıldığında Malatya yerelinde alınan maaşların ortalama bir ailenin geçimini sağlayabileceği oranlarda olduğunu ifade etmek mümkündür. Memur maaşlarının Malatya yerelindeki alım gücünün, memur çocukları ile birlikte diğer meslek erbabının çocuklarının da bu mesleğe ilgisini artırdığı söylenebilir. Bu sonuçtan hareketle Malatya'da memurluk yapmanın toplum nazarında cazip görüldüğü ifade edilebilir.

2.5. Memurların Ödül, Terfi ve Ceza Durumları

Memurlar işe girişlerini takip eden süreç içerisinde hizmet süreleri artıkça hem maaş olarak daha iyi bir gelire doğru ilerlemişler hem de taltif/rütbe alarak ödüllendirilmişlerdir. Bu kapsamda onlara tevdi edilen rütbe, nişân ve madalyalar da kayıtlara yansımıştır. İncelenen sicillerden rütbe, madalya, nişân, pâye ve takdirname alan memurlar ile ilgili tablo 6 ortaya çıkmıştır.

Tablo 6'ya bakıldığında 137 memurdan sadece 29'unun ödüllendirildiği görülmektedir. Memurlardan sadece % 21'nin ödüllendirildiği bu tabloya bakılırsa ödüllendirilmek için aranılan şartların ağır olduğu ifade edilebilir. Toplamda 29 rütbe, 12 madalya, 8 nişân, 1 pâye ve 1 de takdirname verilmiştir. Rütbelerin içinde ise en fazla "rütbe-i sâlise"nin verildiği anlaşılmaktadır. 51 ödül 29 kişiye pay edilmiştir. Ahmed Tevfik Efendi, Mehmed Cemil Efendi ve Mehmed Zekai Efendi toplam 5'er ödüllendirme ile en fazla taltif edilmiş kişilerdir. Ödüllendirme sayısındaki farklılık memurun hem meslekteki statüsü hem de meslekteki kıdemine göre şekillenmiştir. Yüksek rütbe/mevkilerde bulunan bir memur, daha alt düzeydeki memura göre ödüllendirmeye daha yakındır. Mesleki deneyimi henüz çok az olan bir memurun birden fazla ödül almış olma olasılığı oldukça düşük hatta imkânsızdır.

[70] Tevfik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918),* Başbakanlık Devlet İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, s.179.

Tablo 6.

Rütbe, Nişân, Madalya ve Pâye Alan Memurlar

	Rütbe					Madalya				Nişân				
Memurun İsmi	**Rütbe-i Sâniye**	**Rütbe-i Sâlise**	**Rütbe-i Râbia**	**Rütbe-i Hâmis**	**Hicâz Demiryolu**	**Yunan**	**Tahlisiye**	**Liyakat**	**İftihar**	**Mecidî**	**Âlî-i Osmanî**	**Mahreç Kuds-i**	**Takdirname**	**Toplam**
Abdullah Kazım Efendi		X												**1**
Abdülbaki Efendi					X					X				**2**
Ahmed Cemal Efendi					X									**1**
Ahmed Cemal Efendi					X									**1**
Ahmed Hamid Efendi			X											**1**
Ahmed Şevki Efendi			X											**1**
Ahmed Tevfik Efendi	X	X	X	X	X									**5**
Bekir Efendi					X									**1**
Burhaneddin Efendi		X												**1**
Hacı Osman Ramiz Efendi	X	X								X				**3**
Hacı Ömer Avni Efendi		X												**1**
İbrahim Hakkı Efendi													**X**	**1**
İbrahim Talat Efendi		X								X				**2**
İbrahim Zihni Efendi		X												**1**
İzzet Bey			X											**1**
Mehmed Atıf Efendi	X													**1**
Mehmed Cemil Efendi					X		X	X	X	X				**5**
Mehmed Efendi										X				**1**
Mehmed Efendi		X												**1**
Mehmed Emin Efendi	X	X												**2**
Mehmed Emin Efendi		X												**1**
Mehmed Reşid Efendi		X												**1**
Mehmed Şevki Efendi		X												**1**
Mehmed Tevfik Efendi												**X**		**1**
Mehmed Zekai Efendi						X	X	X		X	**X**			**5**
Mustafa Kamil Efendi	X	X	X											**3**
Osman Nuri Efendi		X	X											**2**
Osman Remzi Efendi			X											**1**
Sun'ullah Galib Efendi	X	X									**X**			**3**
Toplam	**6**	**15**	**7**	**1**	**6**	**1**	**2**	**2**	**1**	**6**	**2**	**1**	**1**	**51**

Memurlardan görevi ile ilgili herhangi bir ihmali olanlar ile kasıtlı olarak görevini kötüye kullananlar cezalandırılmıştır. Adlî makamların memuru suçlu bulması halinde ise kendisine verilen ceza miktarına göre göreve devam edip etmeyeceğine karar verilmiştir. Genellikle bir yıl ve üstü hapis cezası almış ise kişi, hem memuriyetten atılır hem de bir daha memur olmasına izin verilmezdi.[71] Aslına bakılırsa bugünkü memurların yargılama safhasının büyük oranda hâlâ bu şekilde sürdürüldüğü ifade edilebilir.[72] İdarî soruşturmalar neticesinde memurun ihmali veya suçu nispetinde hafiften ağıra doğru birçok ceza çeşidi uygulanmıştır. En hafif ceza uyarı olurken en ağırı ise meslekten çıkarma olarak uygulanmıştır. Bu kapsamda hakkında soruşturma açılan memurlara bakıldığında tablo 7 ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7'e göre 137 memurdan 29'u soruşturma geçirmiş ve değişik cezalarla yüzleşmiştir. Dönem içerisinde oldukça yaygınlaşan memurları şikâyet etme hadiselerine rağmen memurlardan sadece % 21'nin çeşitli cezalara maruz kalması, bir yönüyle devletin memuruna sahip çıktığı öteki yönüyle şikâyetlerin mesnetsiz olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Verilen cezaların içinde en fazla görevden alınmanın uygulandığı görülmektedir. Görevden alınan kişilere bu cezanın uygulanmasının değişik nedenleri zikrolunmuştur. Hakkında şikâyet ile azl edilenler olmakla birlikte çoğunlukla görevi ile ilgili ihmal, kötüye kullanma, rüşvet alma, kötü ahlak sahibi olma ve kötü davranışlarda bulunma veya mağduriyete sebep olmaktan kaynaklı bir ceza süreci işlemiştir. Bu cezayı alan kişiler ayrıca adlî bir süreç geçirmemiş ve buradan memuriyetine engel bir ceza almamışsa belli bir süre açıkta bekledikten sonra tekrar devlet hizmetine alınmıştır. Yani bahse konu olan azil, geçici görevden çıkarmak gibi bir cezaya tekabül etmiştir.

[71] Devlet memurlarının, memurluk görevinin sona ermesine sebebiyet verecek olan mahkûmiyet süresi 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 48.maddesinde aynı şekilde 1 yıl olarak düzenlenmiştir. Resmi Gazete, 23.07.1965/12056.

[72] Osmanlı Devleti'nde 1872 yılında kabul edilen *Memurin Muhakematına Dâir Nizamname* ve 1913 yılında kabul edilen *Memurin Muhakematı Hakkında Kanun-u Muvakkat* ile memurların yargı safhası oldukça detaylandırılmıştır. Söz konusu olan son düzenleme, 2.12.1999 tarih ve 23896 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan *4483 No'lu Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun*a kadar Cumhuriyet Döneminde de yürürlükte kalmıştır. Ali Akyıldız, "Memur Yargılamasında İdari Süreç", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ankara 2001, s. 1-64.

Tablo 7.
Soruşturma Geçirmiş ve Çeşitli Cezalar Almış Memurlar

Memurun İsmi	Uygulanan Ceza Çeşidi				
	Azl Edilme	Maaştan Bir Aylık Kesme	Sedece Soruşturma	Sürgün	Hapis
Abdullah Ragıb Efendi	X				
Abdurrahman Sabit İzzet Efendi			X		
Ahmed Hamid Efendi	X				
Ahmed Hamid Efendi	X				
Ali Avni Efendi	X				
Ali Rıza Efendi	X				
Ahmed Turan Efendi	X				
Feyzullah Efendi			X		
Fikri Efendi			X		
Hacı Abdülvahab Azmi Efendi	X				
Hacı Ali Necib Efendi	X				
Hacı Hasan Efendizade İbrahim	X				
Hasan Tahsin Efendi	X				
Hüseyin Hüsnü Efendi	X				
İbrahim Nizami Efendi		X			
İbrahim Sırrı Efendi	X				
İbrahim Şevki Efendi			X		
İbrahim Talat Efendi			X		
Mahmud Bedri Efendi				X	
Mehmed Arif Efendi	X				
Mehmed Beşir Efendi	X				
Mehmed Cemil Efendi					X
Mehmed Emin Efendi	X				
Mehmed Şevki Efendi	X				
Mehmed Tevfik Efendi	X				
Mehmed Zeki Efendi	X				
Mustafa Fazlı Efendi	X				
Mustafa Kamil Efendi	X				
Mustafa Kamil Efendi	X				
Toplam	**21**	**1**	**5**	**1**	**1**

SONUÇ

Osmanlı bürokrasisindeki kurumsallaşma, Tanzimat ile başlamış fakat asıl olgunluk ve gelişimini II. Abdülhamid döneminde yaşamıştır. Söz konusu dönem, memur kayıt işlerinin düzene girmesi için birçok devlet kurumunun açıldığı ve bu vesile ile memurların terfi, tayin ve emeklilik işlemlerinin düzene

sokulduğu bir zaman dilimi olmuştur. İdari anlamda yapılan reformların bir gereği olarak yeni kurumlar ihdas edilmiş ve buralara yeni memurlar tayin edilmiştir. Merkez teşkilatında işlerin düzene girmesini müteakip taşradaki kurumların ihtiyaçları için ciddi bir memur istihdamı da sağlanmıştır. Böylece sayısal olarak büyük rakamlara ulaşmış olan memurlar ile ilgili yeni kanuni düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan kanuni düzenlemelerdan birisi de her memur için sicil raporu tutulmasının zorunlu hale getirilmesidir. Osmanlı Devleti'nin merkezileşme politikasının bir gereği olarak tuttuğu kayıtların ihtiva ettiği bilgilere bakıldığında, memurların özlük bilgilerinin olabildiğince detaylı kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü devlet, kendisine hizmet eden memurların sadakatinden emin olmak istemiştir. Nihayetinde belli kadrolara tayin yapılacağı zaman, memurun atama sürecini de etkileyebilecek olan önceki hizmetlerindeki başarıları ya da başarısızlıkları, atanacağı kadro ile ilgili talep yazısında muhakkak dile getirilmiştir. Böylece paylaşılan bilgiler sayesinde, merkezdeki atamaya yetkili makamların memur atama sürecinde daha doğru ve adil karar vermesi de sağlanmıştır.

Osmanlı taşra memuru profilini Malatya doğumlu memurlar üzerinden ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada dönemin ruhuna uygun olarak memurların doğum yerinden aldıkları eğitime, mesleğe giriş şeklinden aldığı maaşa, işe başlama yaşından emekliliğine, aldığı ödülden geçirdiği soruşturmalara, babasının mesleki ve dini vaziyetinden kendisinin dini yönüne kadar birçok konuda değerlendirme yapılmıştır. Buna göre diğer Osmanlı taşra sancakları ile benzer özellikler taşıyan Malatya sancağında doğmuş memurların ilk eğitim aldıkları ve doğal olarak ilk göreve başladıkları yer de büyük oranda burası olmuştur. Böylece taşrada açılan okullar ile İstanbul'un yükü hafifletilmiş ve ihtiyaç duyulan memurların eğitilmesi meselesi yerinde çözüme kavuşturulmuştur. Sıbyan/ibtidâî ve rüşdiye okullarından mezun olunduktan sonra eğitime devam etmektense doğrudan memur olma tercihine yönelim daha baskın olmuştur. Bunda hem ailelerin, çocuklarının biran önce memuriyete başlamasını istemelerinin hem de Malatya'da üst öğretim kurumlarının oldukça geç bir tarihte açılmasının etkisi büyüktür. Malatya'daki okulları bitirerek memuriyete adım atanların büyük bir kısmı alt ve orta düzey memurluklarda istihdam edilmiştir. Daha iyi imkânlara sahip bazı ailelerin çocukları ise İstanbul'a gidip buradaki üst düzey okulları bitirdikten sonra üst düzey memuriyetlere atanmışlardır. Memurlar, mezuniyet durumuna ve kurumların ihtiyacına göre tayin edilmiştir. Görev yaptığı kurumdaki görevi ve kurumun bağlı olduğu vilayetin statüsü ile rütbe/nişan durumuna göre de maaşları verilmiştir. Maaş durumlarının büyük oranda orta sınıf düzeyinde olduğu ifade edilebilir. Çok az bir kısmı da üst düzey görev icra etmiş ve buna göre de büyük

oranlarda maaş almıştır. Malatya doğumlu memurların doğum tarihleri büyük oranda Tanzimat ve Meşrutiyet yıllarına denk gelmiştir. Memurların çok az bir kısmı (% 21) çeşitli şekillerde ödüllendirilmiş ve aynı oranda (% 21) memur da farklı cezalarla yüzleşmiştir. Ödüllendirme ve cezalandırma için belli bazı kanuni dayanaklar dikkate alınmıştır. Azl edilme en fazla verilen ceza çeşidi olmuştur. Memur ihtiyacının büyük olmasından dolayı azl edilen memurlar kısa bir süre sonra tekrar memurluğa kabul edilmişlerdir. Bu konuda 1 yılı geçen hapis cezası almamış olmasına dikkat edilmiştir. Memurların yer değiştirme süreçlerinde isteğe bağlı olarak yer değiştirme, becayiş, sürgün ve terfi ederek yer değiştirme gibi yöntemler sıklıkla kullanılmıştır. Devlet memuru olmak için büyük oranda istenilen Türkçe okuma-yazmayı bilme yeterliliğine 2'si hariç geriye kalanların tamamı sahipti.

Sonuç olarak Osmanlının son döneminde görevli Malatya doğumlu memurlar hakkında detaylı bilgiler ihtiva etmeleri açısından sicill-i ahvâl kayıtları, biyografi ve prosopografi ile ilgili çalışan bugünkü araştırmacılar açısından büyük öneme haizdir. Osmanlının başlattığı bu uygulama, Cumhuriyet idaresinde de devam etmiştir. Bugün ise memurlar ile ilgili veriler, elektronik ortamda işlenerek kaydedilmektedir. Yani devlet, memuru ile ilgili kayıt tutmaya devam etmektedir. Yapılan bu çalışma ile Osmanlı Devleti'nin önemli bir sancağı olana Malatya doğumlu memurlar ile ilgili oldukça detaylı bir analiz yapılmıştır. Diğer vilayetler ile ilgili ilerde yapılacak benzeri çalışmalar ile parçalar bütüne doğru evrilecek ve kapsamı geniş, daha genel çalışmaların yapılmasına olanak sağlanacaktır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA.DH.SAİD.d..) 109/88; 156/68; 167/21; 24/246; 35/39; 167/207; 3/319; 178/13; 144/199; 26/144; 33/45; 186/14; 89/11; 167/122; 171/36; 188/216; 51/128; 102/237; 39/52; 87/101; 191/11; 76/183; 128/250; 33/44; 184/213; 3/457; 38/117; 76/129; 44/247; 34/241; 154/239; 55/248; 114/96; 154/199; 15/227; 176/44; 13/114; 49/3; 38/139; 145/130; 146/56; 173/139; 51/250; 169/78; 58/83; 103/02; 32/244; 42/180; 84/171; 191/98; 55/232; 10/469; 82/104; 116/116; 138/124; 7/79; 105/228; 55/45; 41/70; 89/168; 196/34; 33/41; 88/47; 4/373; 99/110; 33/49; 1/351; 174/130; 36/137; 87/102; 81/115; 108/28; 20/85; 167/84; 136/122; 147/209; 111/176; 110/84; 26/210; 177/97; 166/78; 60/238; 160/213; 125/49; 161/56; 164/6; 90/156; 98/02; 156/184; 171/251; 195/05; 10/493; 133/180; 193/73; 11/196; 55/167; 70/93; 4/338; 129/47; 9/486; 39/50; 108/11; 151/28;

136/100; 17/106; 18/39; 49/234; 99/137; 94/173; 161/54; 192/189; 155/236; 176/38; 22/141; 76/21; 153/236; 157/29; 173/186; 137/205; 193/82; 90/181; 168/139; 39/53; 71/86; 72/223; 8/341; 27/166; 127/97; 42/233; 62/35; 116/5; 75/136; 125/81; 81/61; 120/153; 134/125; 174/151.

Dâhiliye Memurîn-i Mülkiye Komisyonu (BOA.DH. SAİD.MEM..) 8/19.

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT) 120/23; 891/39; 525/21; 522/47; 915/46.

Yıldız Perakende Şûrâ-yı Devlet (Y.PRK.ŞD) 2/12

B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BOA) 66-440-11, 1925.

C. Sâlnâmeler

Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye (SDA)

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye (SNMU) H.1316 (M.1898-1899); H.1317 (M.1899-1900); H.1319 (1901-1902).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Ma'mûratülaziz (SVM) H.1310 (M.1892/1893).

D. Araştırma ve Kaynak Eserler

Akyıldız, A. (2001). Memur yargılamasında idari süreç. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-64.

Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş.* Türk Kültürünü araştırma enstitüsü yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). Başbakanlık devlet arşivleri genel müdürlüğü osmanlı arşivi daire başkanlığı yayınları.

Beyazıt, Y. (2006). Sicill-i ahval defterleri'nin tahlili ve Denizli merkez doğumlu memurlar üzerine bir prosopografi denemesi. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler (6-7-8 Eylül 2006)*, I, 502-511.

Bilim, C. Y. (1998). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876*). Anadolu üniversitesi yayınları.

Çetin, A. (2005). Sicill-i ahvâl defterleri ve dosyaları hakkında bir araştırma. *Vakıflar Dergisi,* 29, 87-104.

Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923).* III, TBMM vakfı yayınları.

Darkot, B. (1978). Malatya. *İslam Ansiklopedisi (VII),* MEB basımevi, 225-232.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın kitabevi.

Diyarbakir Sâlnâmeleri 1286-1323 (1869-1905)(1999). I, II, III, Diyarbakır büyükşehir belediyesi yayınları.

Düstûr, Birinci Tertip, IV.

Findley, C. V. (2016). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi.* Tarih vakfı yurt yayınları.

Göğebakan, G. (2002). *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560).* Malatya belediyesi kültür yayınları.

Göğebakan, G. (2003). Malatya. *TDV. İslam Ansiklopedisi, 27*, 468-473.

Güran, T. (Tarihsiz). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918).* Başbakanlık devlet istatistik kurumu yayınları.

Karagöz, M. (2003). *XVII ve XVIII Asırlarda Malatya Kazası (Fiziki, İdari, Sosyal ve İktisadi Tarihi), (1650-1750).* Karizma yayınları.

Karal, E. Z. (2000). *Osmanlı Tarihi, C.VIII.* TTK basımevi.

Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914).* Timaş yayınları.

Kırmızı, A. (2007). *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908.* Klasik yayınları.

Sarıyıldız, G. (2004). *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909).* Der yayınları.

Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i Ahvâl Defterleri. *TDV İslam Ansiklopedisi, 37,* 134-136.

Tekdal, D. (2018). *Osmanlı Dönemi Bitlis'te Eğitim*. İdealkent yayınları.

Tekdal, D. (2019). *Osmanlı Taşrasında Memur Olmak (Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Bitlis Doğumlu Memurlar).* PegemA yayıncılık.

Tokmakçıoğlu, E. (2011). *Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor.* İsim yayınları.

Yapıcı, S. (2014). *Osmanlı Vilayet Sâlnâmelerinde Malatya (1869-1908).* Malatya kitaplığı yayınları.

Yiğit, Y. (2013). *Osmanlı Dönemi Malatyalı Devlet Adamları*. Malatya Valiliği Malatya kitaplığı yayınları.

Yüksel, A. (2004). *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909).* Kitabevi yayınları.

Zengin, M. (2017). Memlûk Türk Devleti Döneminde Anadolu-Suriye Askerî ve Ticârî Güzergâhı (Malatya-Antep-Halep Hattı). *Prof. Dr. Salim Cöhce Armağanı,* Ed: Alpaslan ceylan.

Zengin, M. (2014). Danişmenliler Döneminde Malatya. *Selçuklu Siyasi Tarihi (Bildiriler),* TTK yayınları.

Zengin, M. (2014). Memlûk Türk Sultanlığı'nın Anadolu hâkimiyet mücadelesi: Malatya'nın zaptı (28 Nisan 1315). *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 33/55.

Zengin, M. (2017). *İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûkler Dönemi Malatya (1295-1401).* Malatya Valiliği Malatya kitaplığı yayınları.

Zengin, M. (2019). Memlûk Türk Devleti Döneminde Malatya Niyâbeti (1361-1516). *Ortaçağ'da Malatya-Makaleler,* Bilsam yayınları.

Ekler

Ek-1- Malatya Doğumlu Memurların İsimleri

1	Abdullah Efendi	**47**	Ferhad Fehmi Efendi	**93**	Mehmed Beşir Efendi
2	Abdullah Hulusi Efendi	**48**	Feyzullah Efendi	**94**	Mehmed Cemil Efendi
3	Abdullah Kazım Efendi	**49**	Fikri Efendi	**95**	Mehmed Efendi
4	Abdullah Muhlis Efendi	**50**	Hacı Abdülvahab Azmi Efendi	**96**	Mehmed Efendi
6	Abdullah Ragıb Efendi	**51**	Hacı Ali Necib Efendi	**97**	Mehmed Efendi
5	Abdullah Ragıb Efendi	**52**	Hacı Hasan Efendizade	**98**	Mehmed Emin Efendi
7	Abdullah Şükrü Efendi	**53**	Hacı Hasan Tahsin Efendi	**99**	Mehmed Emin Efendi
8	Abdurrahman Efendi	**54**	Hacı Mehmed Arif Efendi	**100**	Mehmed Faik Efendi
9	Abdurrahman Sabit İzzet	**55**	Hacı Mehmed Efendi	**101**	Mehmed Faik Efendi
10	Abdülbaki Efendi	**56**	Hacı Mehmed Emin Efendi	**102**	Mehmed Fevzi Efendi
11	Abdülkadir Kadri Efendi	**57**	Hacı Mehmed Sabit Efendi	**103**	Mehmed Fuad Efendi
12	Abdülkerim Fazıl Efendi	**58**	Hacı Osman Ramiz Efendi	**104**	Mehmed Hamdi Efendi
13	Abdülvahab Vehbi Efendi	**59**	Halil Avni Efendi	**105**	Mehmed Hazım Efendi
14	Agop Efendi	**60**	Halil Sabri Efendi	**106**	Mehmed İzzet Efendi
15	Ahmed Cemal Efendi	**61**	Hasan Ağa	**107**	Mehmed Naci Efendi
16	Ahmed Cemal Efendi	**62**	Hasan Samih Efendi	**108**	Mehmed Nuri Efendi
17	Ahmed Efendi	**63**	Hasan Tahsin Efendi	**109**	Mehmed Reşid Efendi
18	Ahmed Halis Efendi	**64**	Haskizade Ömer Avni Efendi	**110**	Mehmed Said Bey
19	Ahmed Hamdi Efendi	**65**	Hüseyin Faik Efendi	**111**	Mehmed Said Bey
20	Ahmed Hamdi Efendi	**66**	Hüseyin Hami Efendi	**112**	Mehmed Said Efendi
21	Ahmed Hamdi Efendi	**67**	Hüseyin Hüsnü Efendi	**113**	Mehmed Said Efendi
22	Ahmed Hamid Efendi	**68**	Hüseyin Hüsnü Efendi	**114**	Mehmed Şevki Efendi
23	Ahmed Hamid Efendi	**69**	İbrahim Edhem Efendi	**115**	Mehmed Tevfik Efendi
24	Ahmed Kamil Efendi	**70**	İbrahim Hakkı Efendi	**116**	Mehmed Tevfik Efendi
25	Ahmed Mansur Efendi	**71**	İbrahim Necmeddin Efendi	**117**	Mehmed Tevfik Efendi
26	Ahmed Naim Efendi	**72**	İbrahi<m Nizami Efendi	**118**	Mehmed Zekai Efendi
27	Ahmed Sadi Efendi	**73**	İbrahim Sırrı Efendi	**119**	Mehmed Zeki Efendi
28	Ahmed Şevki Efendi	**74**	İbrahim Şevki Efendi	**120**	Mehmed Zeki Efendi
29	Ahmed Tevfik Efendi	**75**	İbrahim Talat Efendi	**121**	Mustafa Fazlı Efendi
30	Ahmed Turan Efendi	**76**	İbrahim Talat Efendi	**122**	Mustafa Fehmi Efendi
31	Ali Muhlis Efendi	**77**	İbrahim Zihni Efendi	**123**	Mustafa Hayri Efendi
32	Ali Rıza Efendi	**78**	İzzet Bey	**124**	Mustafa Kamil Efendi
33	Ali Rıza Efendi	**79**	Lütfullah Lütfi Nuri Efendi	**125**	Mustafa Kamil Efendi
34	Ali Rıza Efendi	**80**	Mahmud Bedri Efendi	**126**	Mustafa Kamil Efendi
35	Ali Avni Efendi	**81**	Mahmud Fahreddin Efendi	**127**	Mustafa Sabri Efendi
36	Bağdasar Efendi	**82**	Mahmud Ferid Efendi	**128**	Mustafa Sabri Efendi
37	Barutçuzade Mahmud Hamdi	**83**	Mahmud Haki Efendi	**129**	Mustafa Vâsıf Efendi
38	Bekir Efendi	**84**	Mahmud Namık Efendi	**130**	Osman Efendi
39	Bekir Nuri Efendi	**85**	Mahmud Nedim Efendi	**131**	Osman Nuri Efendi
40	Bekir Sıdkı Efendi	**86**	Mahmud Nedim Efendi	**132**	Osman Remzi Efendi
41	Bekir Sıdkı Efendi	**87**	Mehmed Ali Efendi	**133**	Ömer Sabri Efendi

42	Bogos Kündibekyan Efendi	**88**	Mehmed Amil Efendi	**134**	Sun'ullah Galib Efendi
43	Burhaneddin Efendi	**89**	Mehmed Arif Efendi	**135**	Yusuf Cemil Efendi
44	Cafer Efendi	**90**	Mehmed Arif Efendi	**136**	Yusuf Ziyaeddin
45	Cemil Efendi	**91**	Mehmed Arif Efendi	**137**	Zülkifl Agâh Efendi
46	Ferhad Efendi	**92**	Mehmed Atıf Efendi		

Ek–2

Ferhad Efendi, Müteveffâ Bektaş Ağa'nın oğludur. 1290 sene-i hicrîyesinde –sene-i mâliye 1289- Malatya'da tevellüd ittiği nüfûs tezkire-i 'osmâniyesinde muharrerdir. Sibyân mektebinde mukaddemât-ı 'ulûmu ve mekteb-i rüşdîde müddet-i mu'ayyenede müretteb dersleri okumuşdur.

1207 senesi Şa'bân'ının 6'sında -15 Mart [1]306- şehrî 125 kuruş maâş ile Malatya Sancağı'na tâbi Akçadağ Kazası Nüfûs Kitâbeti'ne bi't-ta'yin [1]308 senesi Receb'inin 18'inde -15 Şubat [1]306- istifâ'en infisâl ile bir müddet açıkda kaldıktan sonra [1]310 senesi Zilhiccesi'nin 28'inde -1 Temmuz [1]309- mezkûr ma'âşla sâniyen kitâbet-i mezkûreye alınıp [1]312 senesi şehr-i Ramazan'ının 12'sinde -25 Şubat [1]310- Hısn-ı Mansûr Kazası Kitâbeti'ne nakl olunmuşdur. Kaza-yı mezkûr kaymakamlığıyla Mamûretülaziz Vilâyeti Valiliği'nden terceme-i hâlin mündericâtıyla ehliyeti tenmîk ve Dâhiliye Nezâreti Nüfûs-ı Umûmiye Müdiriyeti'nden memuriyeti tasdîk kılınmışdır. Hidemât-ı mebhûseden berâet-i zimmet ve hüsn-i hizmet ve müddet-i istihdâmını hâvî -23 Teşrîn-i evvel [1]312- tarihli mazbatasının kaza-i mezkûr meclis-i idaresinden tasdîk-i sûreti ile nüfûs tezkire-i 'osmâniyesinin aslı terceme-i hâliyle Dâhiliye Sicill-i Umûmi Şu'besi'nde mahfûzdur.

Fî 6 Cemâziye'l-âhir sene 1317 ve fî 29 Eylül sene [1]315.[73]

[73] Ferhad Efendi'nin sicill kaydı. Yunus Yiğit, *Osmanlı Dönemi Malatyalı Devlet Adamları*, Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2013,s.76; *BOA. DH.SAİD.d.*. 103/2.

Ek–3

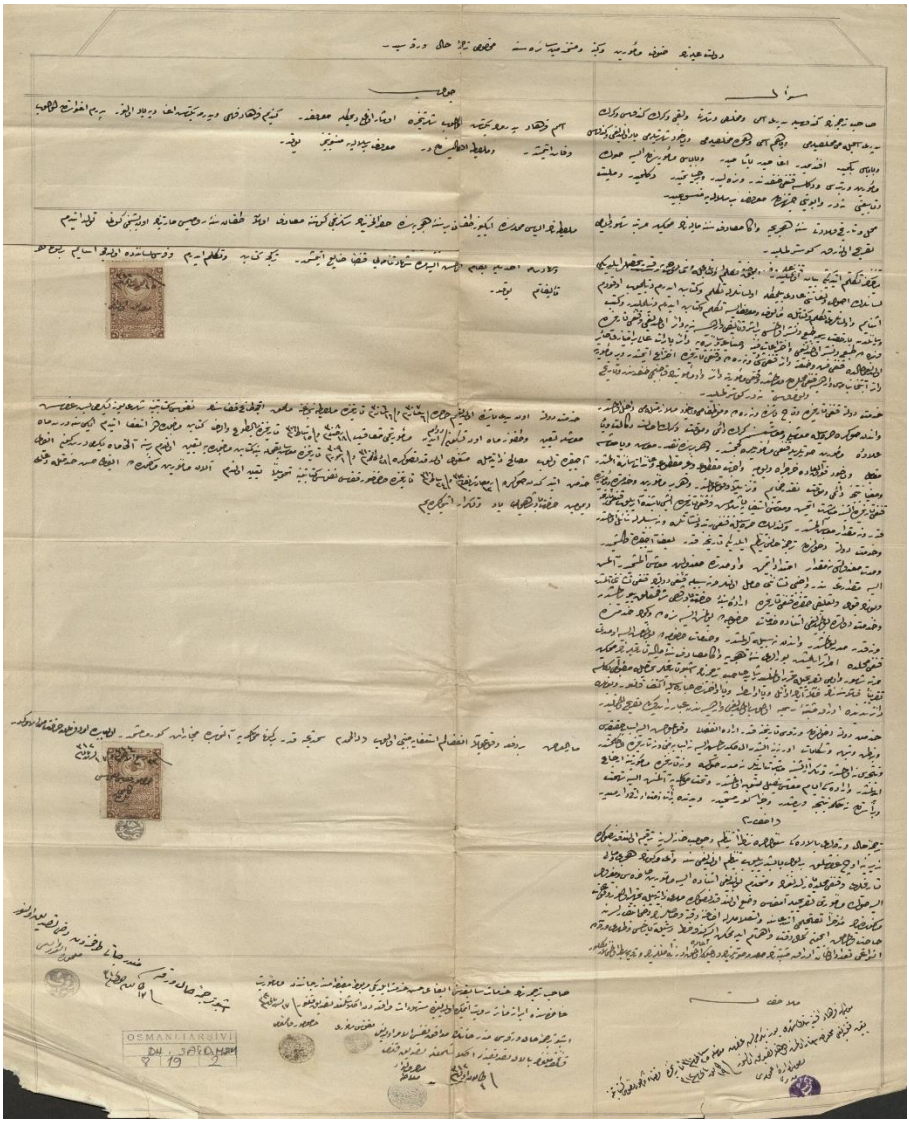

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Ferhad Efendi'nin belli bazı kalıp sorulara verdiği cevaplardan oluşan oldukça ayrıntılı hazırlanmış Terceme-i Hâl Varakası.

Ek–4

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Her Osmanlı vatandaşı gibi Ferhad Efendi için de hazırlanan bugünkü nüfus cüzdanı yerine geçen Nüfûs Tezkeresi. Bugünkü nüfus cüzdanlarından en önemli farkı fizyolojik özellikleri ile mezhebi hanesinin belirtilmiş olmasıdır.

Ek–5

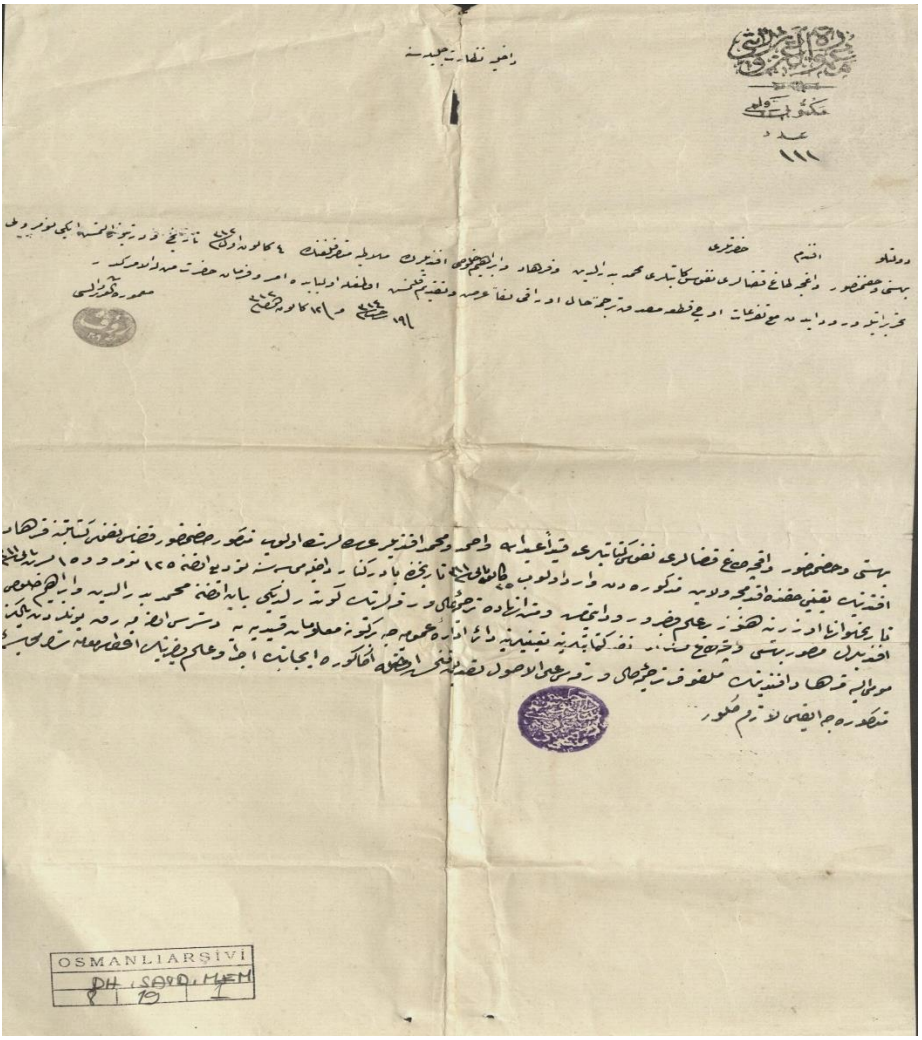

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Mamûratülâziz Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne hitaben Ferhad Efendi ve başkaca memurların icrâ ettikleri görevler ile ilgili yazılan yazı.

Ek–6

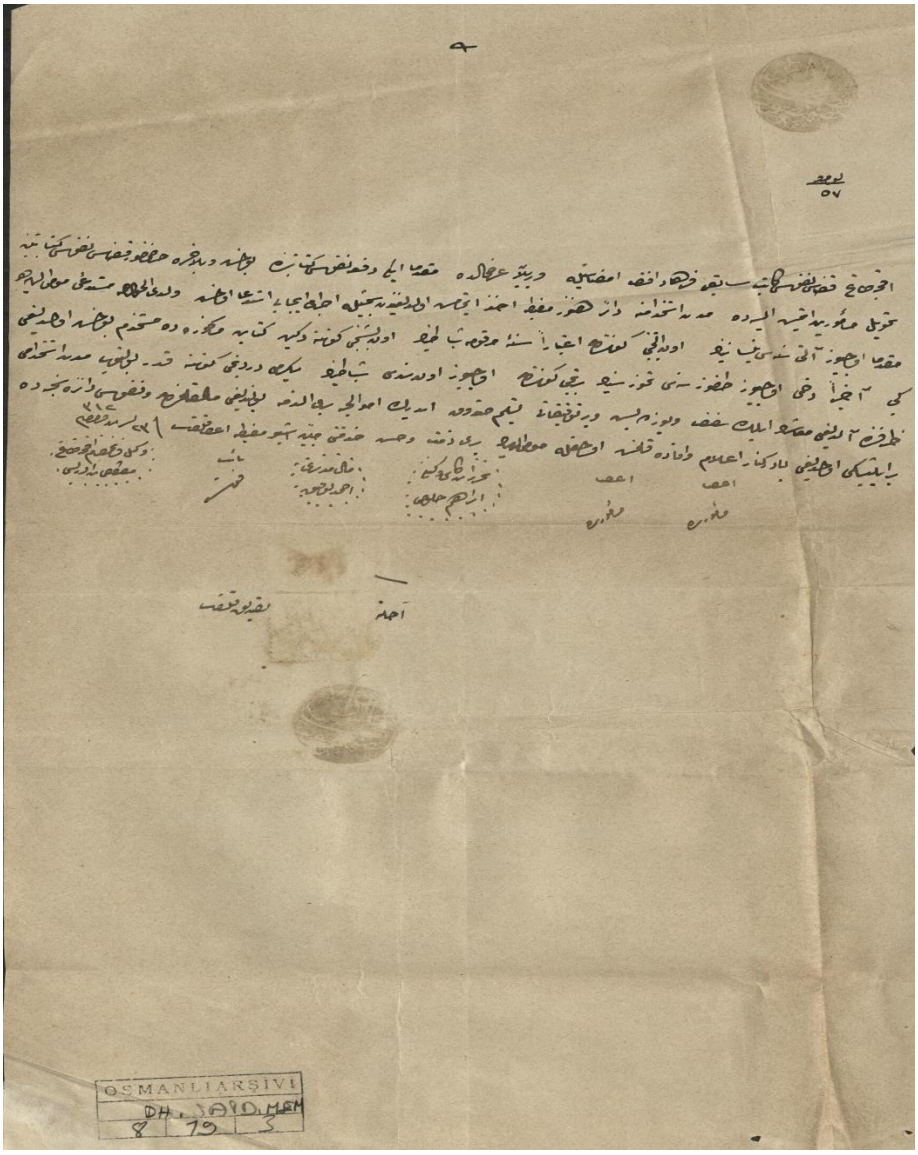

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Akçadağ Kazası Kaymakam Vekili başkanlığındaki komisyon tarafından Ferhad Efendi'nin tayin ve maaş bilgileri ile işindeki başarısı hakkında eden düzenlenen mazbata.

Ek–7

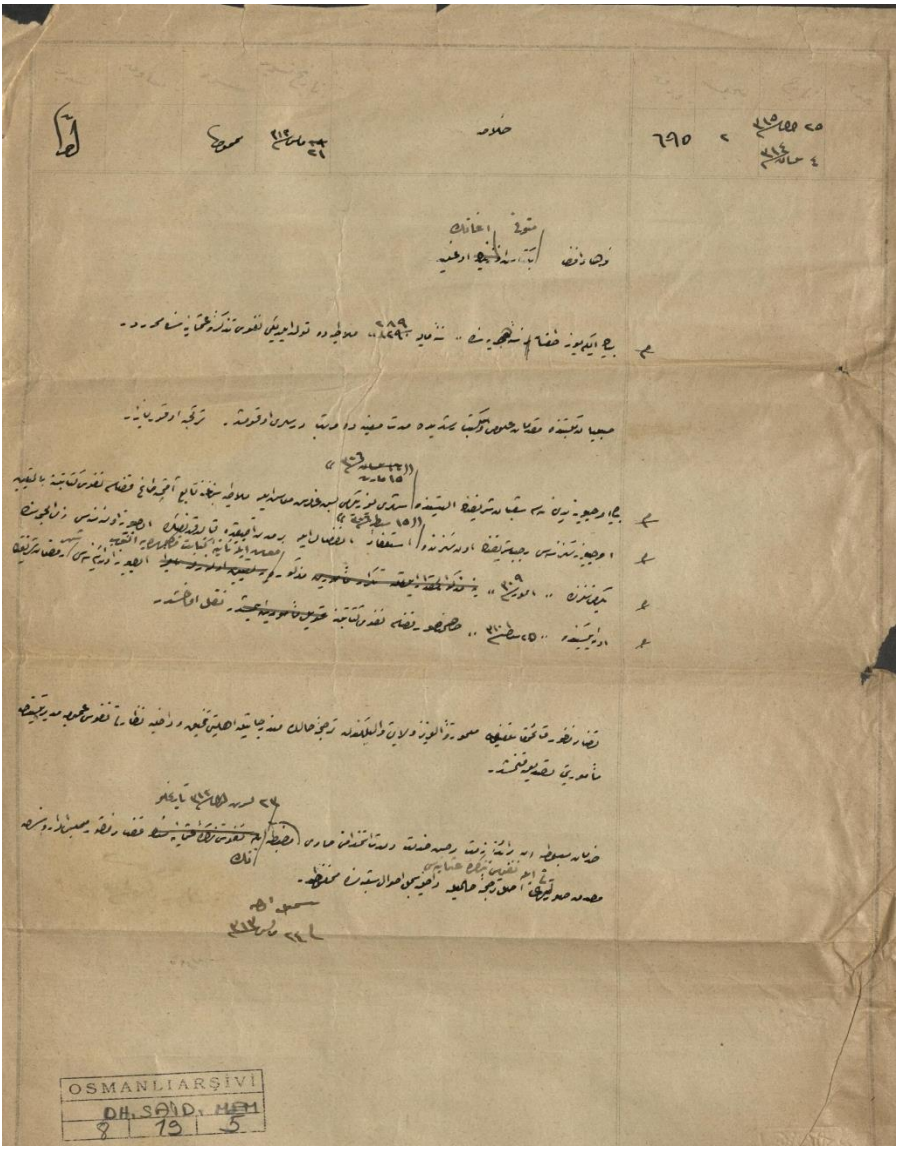

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Ferhad Efendi'nin sicil kaydı oluşturulmadan önce üzerinde çalışılmış olan müsvedde. Burada yapılan ön çalışmadan sonra Sicill-i Ahvâl Defterlerine temize geçirilmiştir.

Ek–8

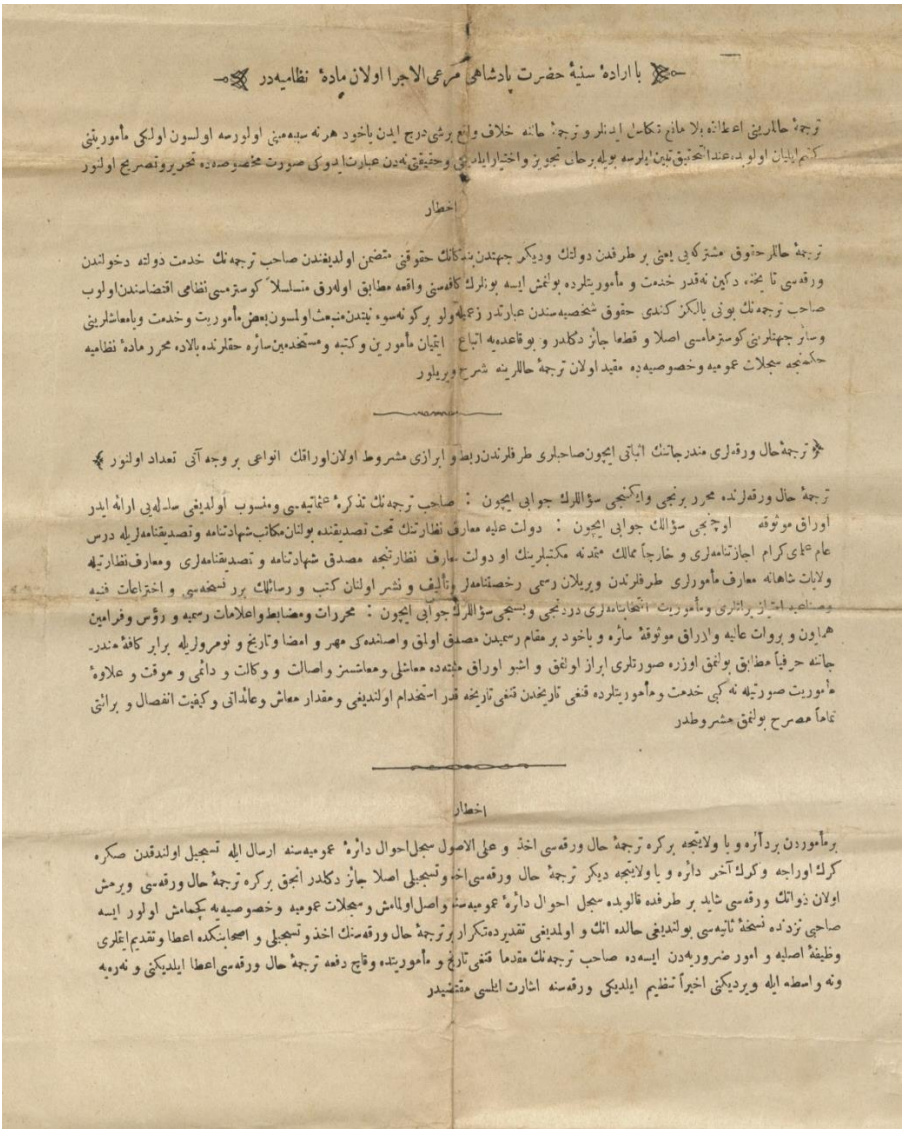

با ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی مرعی الاجرا اولان مادهٔ نظامیه‌در

ترجمهٔ حاللرینی اعطاسنه بلا مانع تکاسل ایدنلر و ترجمهٔ حالنه خلاف واقع برشی درج ایدن یاخود هرنه سببه‌مبنی اولورسه اولسون اولکی مأموریتنی کتم ایلیان اولوبده عند التحقیق تبین ایلرسه بویله برحال تجویز و اختیار ایلدیکی وحقیقتی نه‌دن عبارت ایدوکی صورت مخصوصه‌ده تحریر و تصریح اولنور

اخطار

ترجمهٔ حاللر حقوق مشترکه‌یی یعنی بر طرفدن دولتك و دیکر جهتدن بندکانك حقوقنی متضمن اولدیغندن صاحب ترجمه‌نك خدمت دولته دخولندن ورقه‌سی تاریخنه دکین نه‌قدر خدمت و مأموریتلرده بولنمش ایسه بونلرك کافه‌سنی واقعه مطابق اوله‌رق متسلسلاً کوسترمسی نظامی اقتضاسندن اولوب صاحب ترجمه‌نك بونی یالکز کندی حقوق شخصیه‌سندن عبارتدر زعمیله ولو برکونه سوء نیتدن منبعث اولمسون بعض مأموریت و خدمت و یا معاشلرینی و سائر جهتلرینی کوسترمامسی اصلا و قطعا جائز دکلدر و بو قاعده‌یه اتباع ایتمیان مأمورین و کتبه و مستخدمین سائره حقلرنده بالاده محرر مادهٔ نظامیه حکمنجه سجلات عمومیه و خصوصیه‌ده مقید اولان ترجمهٔ حاللرینه شرح ویریلور

ترجمهٔ حال ورقه‌لری مندرجاتنك اثباتی ایچون صاحبلری طرفلرندن ربط و ابرازی مشروط اولان اوراقك انواعی بر وجه آتی تعداد اولنور

ترجمهٔ حال ورقه‌لرنده محرر برنجی و ایکنجی سؤاللرك جوابی ایچون : صاحب ترجمه‌نك تذکرهٔ عثمانیه‌سی و منسوب اولدیغی سلسله‌یی ارائه ایدر اوراق موثوقه اوچنجی سؤالك جوابی ایچون : دولت علیه معارف نظارتنك تحت تصدیقنده بولنان مکاتب شهادتنامه و تصدیقنامه‌لریله درس عام علمای کرام اجازتنامه‌لری و خارجاً ممالك متمدنه مکتبلرینك او دولت معارف نظارتنجه مصدق شهادتنامه و تصدیقنامه‌لری و معارف نظارتیله ولایات شاهانه معارف مأمورلری طرفلرندن ویریلان رسمی رخصتنامه‌لر و تألیف و نشر اولنان کتب و رسائلك بر نسخه‌سی و اختراعات فنیه و صناعیه امتیاز براتلری و مأموریت انتخابنامه‌لری دردنجی و بشنجی سؤاللرك جوابی ایچون : محررات و مضابط و اعلامات رسمیه و رؤس و فرامین همایون و بروات عالیه و اوراق موثوقهٔ سائره و یاخود بر مقام رسمیدن مصدق اولمق و اصلنده‌کی مهر و امضا و تاریخ و نومرولریله برابر کافهٔ مندرجاتنه حرفیاً مطابق بولنمق اوزره صورتلری ابراز اولنمق و اشبو اوراق مثبته‌ده معاشلی و معاشسز و اصالت و وکالت و دائمی و موقت و علاوهٔ مأموریت صورتیله نه کبی خدمت و مأموریتلرده قنغی تاریخدن قنغی تاریخه قدر استخدام اولندیغی و مقدار معاش و عائداتی و کیفیت انفصال و برائتی تماماً مصرح بولنمق مشروطدر

اخطار

بر مأموردن بر دائره و یا ولایتجه برکره ترجمهٔ حال ورقه‌سی اخذ و علی الاصول سجل احوال دائرهٔ عمومیه‌سنه ارسال ایله تسجیل اولندقدن صکره کرك اوراجه و کرك آخر دائره و یا ولایتجه دیکر ترجمهٔ حال ورقه‌سی اخذ و تسجیلی اصلا جائز دکلدر انجق برکره ترجمهٔ حال ورقه‌سی ویرمش اولان ذواتك ورقه‌سی شاید بر طرفده قالوبده سجل احوال دائرهٔ عمومیه‌سنه واصل اولمامش و سجلات عمومیه و خصوصیه‌یه کچمامش اولور ایسه صاحبی نزدنده نسخهٔ ثانیه‌سی بولندیغی حالده انك و اولمدیغی تقدیرده تکرار بر ترجمهٔ حال ورقه‌سنك اخذ و تسجیلی و اصحابنکده اعطا و تقدیم ایتملری وظیفهٔ اصلیه و امور ضروریه‌دن ایسه‌ده صاحب ترجمه‌نك مقدما قنغی تاریخ و مأموریتده وقاچ دفعه ترجمهٔ حال ورقه‌سی اعطا ایلدیکنی و نه‌ره‌یه ونه واسطه ایله ویردیکنی اخیراً تنظیم ایلدیکی ورقه‌سنه اشارت ایلمسی مقتضیدر

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Terceme-i Hâl Varakası hazırlanırken beyan edilen bilgilerden dolayı memurların sorumluluğunu hatırlatan ve varakanın nasıl doldurulması gerektiğini tarif eden kanun maddesi.

Ek–9

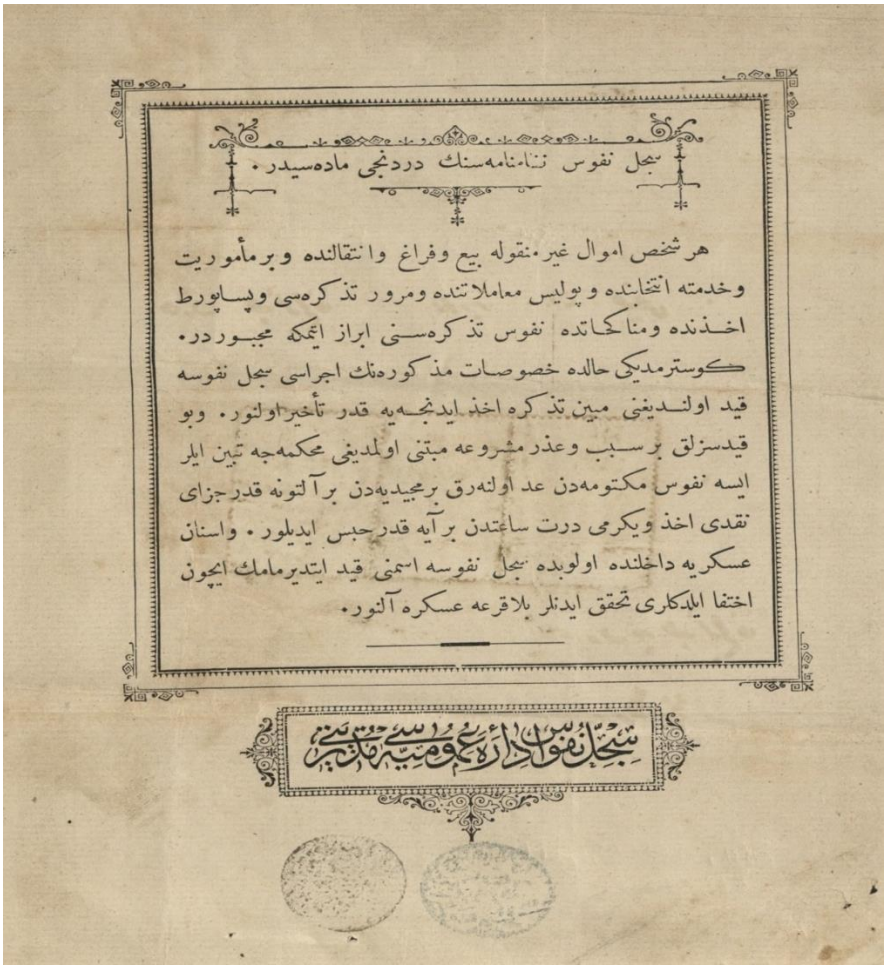

سجل نفوس نظامنامه‌سنك دردنجی ماده‌سیدر.

هر شخص اموال غیر منقوله بیع وفراغ وانتقالنده وبرمأموریت
وخدمته انتخابنده وپولیس معاملاتنده ومرور تذکره‌سی وپساپورط
اخذنده ومناکحاتده نفوس تذکره‌سنی ابراز ایتمکه مجبوردر.
کوسترمدیکی حالده خصوصات مذکوره‌نك اجراسی سجل نفوسه
قید اولندیغنی مبین تذکره اخذ ایدنجه‌یه قدر تأخیر اولنور. وبو
قیدسزلق برسبب وعذر مشروعه مبتنی اولمدیغی محکمه‌جه تبین ایلر
ایسه نفوس مکتومه‌دن عد اولنه‌رق برمجیدیه‌دن برآلتونه قدر جزای
نقدی اخذ ویکرمی درت ساعتدن برآیه قدر حبس ایدیلور. واسنان
عسکریه داخلنده اولوبده سجل نفوسه اسمنی قید ایتدیرمامك ایچون
اختفا ایلدکلری تحقق ایدنلر بلاقرعه عسکره آلنور.

سجل نفوس اداره عمومیه‌سی مدیریتی

BOA. DH. SAİD. MEM. 8-19, 29 Z 1290 (17 Şubat 1877). Nüfûs Nizamnâmesi'nin Dördüncü Maddesi. Maddede özetle Nüfûs Tezkeresini her vatandaşın almasının lüzûmu, polis kontrolü veya pasaport başvurusunda beyan edilmesi zorunluluğuna değinilmiştir. Ayrıca almamış ya da beyan edememiş olanların mahkemeye sevki ve bir Mecididen bir Altına kadar para cezasıyla bir günden bir aya kadar da hapis cezasıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.129-156.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.129-156.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh30249

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 17.08.2019
Kabul Tarihi: 30.01.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 17.08.2019
Accepted: 30.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Doğancı, K. (2020). Antik Çağ'da Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları. *Journal of History School*, 44,129-156.

ANTİK ÇAĞ'DA PONTOS SAHİL KENTLERİNİ İÇ BÖLGELERE BAĞLAYAN KARA YOLLARI

Kamil DOĞANCI[1]

Öz

Doğu ve Orta Karadeniz bölgeleriyle lokalize edilen Pontos coğrafyasının dağlık yapısı günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da sahil kesimiyle iç bölgeler arasındaki ulaşımı olumsuz etkiliyordu. Sert geçen kışlar ve kara yolu güzergâhı üzerindeki yüksek sıradağlarda yaşayan vahşi kabileler yol güvenliğini tehdit ediyordu. Romalıların MÖ 64 yılında bölgeyi ele geçirmesine kadar olan süreçte ulaşım büyük ölçüde deniz yoluyla sağlanıyordu. Roma'nın sömürgeci yapısı ve Doğu sınırını güvence altına alma çabaları, Karadeniz sahil kentlerini iç bölgelere bağlayan kara yollarının önem kazanmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Pontos'un iç kesimlerinde yeni kentler kurulmuş, bu kentleri sahildeki limanlara ve birbirlerine bağlayan yol yapım faaliyetleri hız kazanmıştır. Itinerarium Romana, Tabula Peutingeriana vb. gibi Roma dönemi yol ağını gösteren haritalar ve bölgede yapılan yüzey araştırmalarından elde edilen veriler sonucunda Pontos sahil kesimini iç bölgelere bağlayan üç ana kara yolu güzergâhı tespit edilmiştir: Polemonion-Neokaesareia, Amisos-Amaseia ve Trapezus-Satala. Bu ana güzergâhlar dışında farklı zamanlarda kullanılmış tali yolların varlığı da bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Pontos, kara yolu, Satala, Trapezus, ticaret.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kamil@uludag.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6086-4386.

The Roads Connecting the Coast Cities of Pontus to Inland Regions in Antiquity

Abstract

The mountainous structure of Pontus, which is localized with the Eastern and Central Black Sea regions, had a negative impact on the transportation between the coastal areas and the inner regions in ancient times. Harsh winters and wild tribes living in high mountain ranges on the highway route threatened road safety. Until the Romans took over the region in 64 BC, the transport was mostly provided by sea. The imperialist structure of the Roman Empire and its efforts to secure the eastern border have paved the way for the importance of highways connecting the Black Sea coastal cities to the inner regions. During this period, new cities were established in the inner parts of Pontus, and the road construction activities linking these cities to the coastal ports have accelerated. The maps of the Roman period, such as Itinerarium Romana and Tabula Peutingeriana, and also datas from surveys in the region have identified three main roads linking the coastal part of Pontus to the inner regions: Polemonium-Neocaesareai, Amisos-Amaseia and Trapezus-Satala. Apart from these main routes, it is known that there are used secondary roads at different times.

Keywords: Antiquity, Pontus, roads, Satala, Trapezus, trade.

GİRİŞ

Hellen tarihindeki Büyük Kolonizasyon (MÖ 750-550) döneminde Pontos Eukseinos (=Karadeniz) kıyılarında birçok koloni kurulmuştu. Ana geçim kaynağı denizcilik ve ticaret olan bu kolonilerin dış dünyaya açıldıkları birer limanı vardı. Başlangıçta bu liman kentlerinin, henüz Hellen kültürüyle tanışmamış olan Anadolu'nun iç bölgeleriyle iletişimi oldukça sınırlıydı. Makedonyalı Büyük İskender'in Doğu Seferi ve sonrasındaki gelişmeler Anadolu'da Hellenistik kültürün yerleşmesine, Pontos liman kentleriyle iç bölgeler arasındaki iletişimin ve ticari ilişkilerin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni siyasal durum, sahildeki kentlerle hinterlantları arasındaki ulaşımı sağlayan kara yollarının yapılmasını zorunlu kılmıştır. Öncelikli olarak ticari gayelerle yapılan bu yollar, zaman zaman askeri amaçlara da hizmet etmiştir. Doğu-batı doğrultusunda Byzantion'dan (=İstanbul) başlayıp Kolkhis'e (=Gürcistan) kadar uzanan Karadeniz Sahil Yolu başka bir makalenin konusu olduğundan burada ele alınmayacaktır. Bölgeden geçen anayollar dışında kentleri birbirine bağlayan irili ufaklı tali yollar da bulunmaktaydı. Bu tali yolların bir kısmı küçük güzergâh değişiklikleriyle günümüzde hala kullanılmaktadır.

Harita 1. Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları[2]

Çalışmamız coğrafi olarak Antik Çağ'da Pontos adı verilen bölgeyle sınırlandırılmıştır. 'Pontos' kelimesi coğrafi bir terim olarak kullanılmışsa da, Antik Çağ yazarlarının bölgenin sınırları hakkında verdikleri bilgiler çoğu zaman birbiriyle çelişir.[3] Modern araştırmacıların konu üzerindeki tartışmaları halen devam etmekle birlikte, biz çalışmamızda Türkiye'de Pontos Bölgesi çalışmaları denilince akla ilk gelen isimlerden biri olan Prof. Dr. Murat Arslan tarafından belirlenen ve birçok araştırmacı tarafından da kabul edilen sınırları esas aldık. Arslan'a göre; Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan bölgenin kuzeyinde Pontos Eukseinos, batısında bölgeyi Paphlagonia'dan ayıran Halys (=Kızılırmak), doğusunda Kolkhis'le sınırı oluşturan Absarros (=Çoruh

[2] *Tab. Peut.*, Segm. X.2-5; XI.1-2 (Miller, 1962); *Tab. Peut.*, Segm. IX (Weber, 1976); French, 2016: 25.

[3] Plin. *nat.* VI.4.11 vd.; Hdt. VII. 95; IV. 8; Ksen. *Anab.* V.6.15-6; Strab. XII.3.1-2; Kınacı, 2015: 184-185.

ırmağının kollardan biri) Irmağı, güneyinde ise üzerinde birçok tartışmanın olduğu Kappadokia sınırı yer alıyordu.[4]

Zaman olarak bölgenin iç kesimlerinde yeni kentlerin kurulduğu, buna paralel olarak yol yapım faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve yollar üzerindeki güvenlik önlemlerinin arttığı Roma Dönemi esas alınmıştır. Bu döneme kadar Pontos sahil kentlerini iç bölgelere bağlayan yolların sayısı oldukça azdır. Her ne kadar Roma egemenliği öncesinde de bölgede kara yolu ulaşımının varlığı biliniyorsa da, Ksenophon ve Arrianos gibi Antik Çağ yazarlarının verdikleri bilgiler, Pompeius'un *Lex Pompeia*'sından önce sahildeki Hellen polisleriyle iç bölgeler arasındaki kara yolu ulaşımının doğal geçitlerden ve akarsu vadilerinden sağlanmış olduğunu gösterir. Pompeius'un MÖ 64 yılında Pontos'u ele geçirdikten sonra bölgede yoğun bir kentleşme ve yol yapım faaliyetlerine girişmesi, bu görüşü teyit etmektedir.

Karadeniz Bölgesi'ndeki dağların, Propontis'ten Kolkhis'e kadar doğu-batı doğrultusunda denize paralel olarak uzanması günümüzde olduğu gibi Antik Çağ'da da sahildeki liman kentleriyle hinterlantları arasındaki kara yolu ulaşımına büyük darbe vurmuştur.[5] Dönemin yol yapım teknikleri ve yapı teknolojisi göz önüne alındığında kara yolu güzergahları belirlenirken zorunlu olarak coğrafi şartlara bağlı kalındığı görülür. Sahili iç bölgelere bağlayan kara yolları genellikle kaynaklarını iç bölgelerden alıp Pontos Eukseinos'a dökülen akarsuların oluşturduğu doğal vadileri takip etmiştir.[6] Bu yollar öncelikli olarak Anadolu'nun iç bölgelerinde yetiştirilen tarım ürünlerini, çıkarılan madenleri (gümüş, demir, bakır vb.) ve diğer ticari ürünleri Amisos, Polemonion ve Trapezus gibi büyük liman kentlerine ulaştırmak amacıyla yapılmıştı. Karadeniz sahilindeki daha küçük yerleşimler, iç bölgelerle olan iletişimlerini yine aynı yolları kullanarak sağlamışlardır. Antik Çağ'da deniz ticaretinin önemini göz önüne aldığımızda, iç bölgeleri sahildeki liman kentlerine bağlayan bu yolların ne derece önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Sahile uzak bölgelerdeki kentler ürettikleri ürünleri bu limanlar üzerinden tüm Karadeniz, Ege ve Akdeniz dünyasına pazarlayabilmişlerdir. Özellikle Pompeius'un Pontos'da yaptığı düzenlemelerden sonra ve *Pax Romana* (MS 1.-2. yüzyıllar) sürecinde Roma İmparatorluğu'ndaki tüm kentler gibi, bölgedeki yerleşimler de ticaretten elde ettikleri gelirler sayesinde zenginleşmişler ve refah seviyeleri artmıştır. Bu durum

[4] Strab. XII.1.1; XII.2.10 (Pontos-Kappadokia sınırı); Strab. XII.3.1-2 (batıda Halys'ten doğuda Armenia'ya kadar olan topraklar); Strab. XII.3.17-8; Ptol. *geogr*. V.6.1; Arslan, 2007: 16; Broughton-Mitchell, 1999: 1220; Bryer-Winfield, 1985: 2; Miller, 1916: 629; Ünsal, 2006: 131; Kınacı, 2015: 184-5; Işık, 2001: 93.

[5] Magie, 1950: 177; Broughton-Mitchell, 1999: 1220.

[6] Broughton-Mitchell, 1999: 1220; Munro, 1901: 52 vd.; Magie, 1950: 177.

limanların kent ekonomilerindeki ağırlığını göstermesi açısından önemlidir. Limanlar, ticari potansiyelleriyle şehirlerin gelişmesinde ve fiziki yapılanmasında belirleyici olmuştur.[7] Liman kentlerinin iç bölgelere ulaşım olanakları ve geniş bir hinterlanda sahip olmaları, ekonomilerini olumlu yönde etkilemiştir.

Tarih boyunca Pontos sahil kentlerini iç bölgelere bağlayan farklı güzergahlar kullanılmış olmakla birlikte, bunların çoğu patika olarak nitelendirilebilecek basit yollardır. Kıyı ile iç bölgeleri ayıran yüksek dağları aşan bu tali yollar hem sert kış şartları hem de yerel kabilelerin yabancılara dostane olmayan tutumlarının neden olduğu güvenlik problemleri nedeniyle yılın çok kısa bir döneminde yolculuk için uygundu.[8] Herodotos, Ksenophon, Ptolemaios ve Arrianos gibi Antik Çağ yazarlarının eserleri, *Tabula Peutingeriana*, *Itineriarum Antonini* ve *insitu* olarak bulunan miltaşları incelendiğinde, Pontos sahilini iç bölgelere bağlayan üç ana kara yolu güzergâhı tespit edilmiştir (bkz. Harita 1):

1- Amisos-Amaseia-Zela-Sebastopolis-Kaesareia-Antiokheia

2- Polemonium-Neokaesareia-Komana Pontika-Sebasteia

3- Trapezus-Satala-Melitene-Samosata-Zeugma-Syria

Antik Çağ'da hazırlanmış *Tabula Peutingeriana* ve *Itineriarum Antonini* gibi haritalarda bazı eksiklikler ve hatalar bulunmaktadır. Bu eksiklikler ve yanlışların bir kısmı bölgede yapılan yüzey araştırmaları neticesinde elde edilen verilerle düzeltilmiştir. Yüzey araştırmalarında tespit edilen miltaşları ve antik yol kalıntıları karanlıkta kalan birçok noktayı gün ışığına çıkarmıştır. Özellikle David French'in Anadolu'daki Roma yolları ve miltaşları üzerine yaptığı çalışmalar bu alanda bir milat olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte Doğu Karadeniz'in dağlık coğrafyası genel olarak araştırmacılar tarafından ihmal edilmiş ve bölgede yeterli arkeolojik çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle makale kapsamında söyleyeceklerimizin mutlaka eksik yanları olacağını baştan kabul etmek gerekir. İleride yapılacak saha araştırmaları makalemizde ele aldığımız kara yolu güzergâhları üzerinde küçük değişiklikler yapabilir. Ancak bölgenin coğrafi yapısı ve ulaşımın genellikle akarsu vadilerinin oluşturduğu doğal güzergâhlardan sağlandığı göz önüne alındığında çok büyük değişiklikler olabileceğini düşünmüyoruz.

[7] Yılmaz, 2006: 86.

[8] Strabon (II.1.15) bölgedeki dağlık alanların ve yaylaların soğuk olduğunu belirtir.

1. Amisos-Amaseia-Zela-Sebastopolis-Kaesaria-Antiokheia Güzergâhı[9]

MÖ 8. yüzyılda Miletoslular tarafından kurulan Amisos (Ἀμισός)[10], Kappadokia ve Pontos'un iç kısımlarına ulaşan (Amaseia üzerinden) kara yolu bağlantısı ve Anadolu'nun kadim kervan yolunun kuzeydeki bitiş noktasında yer alan konumuyla kısa sürede önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.[11] Amisos Limanı, Iris (=Yeşilırmak) ve Halys (=Kızılırmak) Irmaklarının oluşturduğu koyun ortasında, doğusunda Derbent Burnu, batısında Kalyon (=Fener) Burnu'nun rüzgârlara karşı set oluşturduğu görece korunaklı bir mevkide konumlanıyordu.[12]

Tüm Karadeniz sahilinde hinterlandı en zengin olanı Amisos Limanı'ydı. Sinope gibi doğal bir liman olmamasına rağmen, hinterlandında Iris ve Halys ırmaklarının suladığı verimli ovalarda her türlü meyve, sebze ve tahıl[13] yetiştiriliyordu.[14] Sahilin hemen ardından yükselen dağlar kereste, demir, yarı değerli taşlar vb. açısından oldukça zengindi. Bol yağış alan bu bölgelerde büyükbaş hayvancılık yapılıyordu. Güneydeki dağlık Phazimonitis (=Merzifon, Vezirköprü) yöresindeki bakır, demir ve gümüş madenleri,[15] Antik Çağ'da çok talep gören kaliteli Amisos ve Khalybes demiri, Dazimonitis (=Kazova, Tokat Ovası) ovasında yapılan bağcılık, meyvecilik ve tahıl üretimi, zengin demir ve bakır madenleri,[16] Gazekene yöresinin (=Amasya ve çevresi) tarımsal ve hayvansal ürünleri ve Paryadres Dağları'nın eteğindeki Kabeira / Neokaisareia'daki (=Niksar) zengin maden yatakları[17] vb. yeraltı ve yerüstü

[9] Bazı araştırmacılar, Amisos'u iç bölgelere bağlayan kara yolunun Asur Ticaret Kolonileri (MÖ ca. 1950-1750) döneminden itibaren kullanıldığını ileri sürerler. Bu görüşe göre; İkiztepe'den başlayan kara yolu Dündartepe, Horoztepe, Maşathöyük, Kültepe, Pınarbaşı, Gürün, Darende, Arslantepe ve Kargamış üzerinden Asur'a ulaşıyordu (Eğilmez, 2016: 148).

[10] MÖ 64 yılında bölgeyi ele geçiren Romalı General Pompeius, Amisos'u yeni oluşturulan Bithynia et Pontus eyaletine bağlamıştır (Strab. XII.3.14; Bryer-Winfield, 1985: 92-95; Wilson, 1960: 193-200; Olshausen, 2002b: 581; Talbert, 2000: 1229, map 87 B3).

[11] Ptol. *geogr*. V.4.3; *Tab. Peut.*, Segm. X.2; Olshausen, 2002b: 581; Magie, 1950: 185; Bryer-Winfield, 1985: 92; Arslan, 2007: 39-40; Ramsay, 1960: 27.

[12] Wilson, 1960: 193; Yılmaz, 2006: 86; Talbert, 2000: 1229, B3.

[13] Plinius'a göre, Pontos'da yetiştirilen buğday Hellas'ta oldukça değerliydi. Darı ise daha çok yerelde tüketiliyordu (Plin. *nat.* XVIII.12.63; XVIII.25.101).

[14] Strab. XII.3.38; Magie, 1950: 178; Rostovtzeff, 1941: 592; Broughton-Mitchell, 1999: 1220; Arslan, 2007: 18; Wilson, 1960: 193; Doğancı, 2018: 685.

[15] Strab. XII.3.38; Magie, 1950: 179,1067; Cumont–Cumont, 1906: 125-6; Arslan, 2007: 18; Doğancı-Altın, 2018: 9; Anderson- Cumont-Gregoire, 1910: 33 vd.; Doğancı, 2018: 685; Anderson, 1903: 49, 99-100.

[16] Strab. XII.3.15; Magie, 1950: 179, 1067; Anderson, 1903: 51; Arslan, 2007: 24; Doğancı, 2018: 685; Leaf, 1916: 2.

[17] Plut. *Luc.* XV.3-7; App. *Mithr.* 79-80; Strab. XII.3.30; Plin. *nat.* VI.3; Magie, 1950: 180, 370; Doğancı-Altın, 2018: 10-11; Wilson, 1960: 239, 241; Doğancı, 2018: 686.

zenginlikleri, Amisos'un hinterlandındaki ekonomik ve ticari potansiyeli göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Kappadokia'dan elde edilen tuz ve demir[18] gibi ürünler Pontos Dağları'nı aşan kara yolu üzerinden Amisos Limanı'na getiriliyor, deniz yoluyla limana getirilen ve iç bölgelerin ihtiyacı olan ürünler de aynı kara yoluyla taşınıyordu.[19] Summerer'a göre, Amisos hinterlandında görülen terrakotta çatılı mimari tarz ticari ilişkiler sonucu iç bölgelere yayılmıştır.[20]

Karadeniz sahili boyunca dağların denize paralel olarak uzanması iç bölgelerle sahil kentleri arasındaki kara yolu ulaşımını olumsuz etkiliyor, hatta bazı bölgelerde imkânsız hale getiriyordu. Orta Karadeniz kesiminde Iris ve Halys gibi ırmakların oluşturduğu vadilerde alçalan bu sıradağlar ulaşımı kolaylaştırıyordu.[21] Amisos-Amaseia arasındaki kara yolu üzerindeki Mahmurdağı 840 m, Hacılardağı 820 m ve Karadağı 900 m vb. oldukça makul yükseklikleriyle Pontos'un diğer bölgelerine oranla daha uygun geçiş imkânları sağlıyorlardı.[22]

Kuzey-güney istikametinde Amisos ile iç bölgeler arasındaki ana kara yolu, Amisos'tan sonra Khiliokomon (=Suluova), Amaseia, Zela[23], Sebastopolis (=Sulusaray) ve Sebasteia (=Sivas) istikametini takip ediyordu.[24] Amisos-Laodikeia (=Ladik)-Amaseia kara yolu ise alternatif güzergah olarak kullanılmış olmalıdır.[25] Iris'in kollarından olan Skylaks (=Çekerek Suyu) ve Lykos (=Kelkit Çayı) vadileri bu anayola bağlanan tali yollar için uygun coğrafi koşullar

[18] Plinius'a göre Kappadokia'da demir sadece Kerasus Irmağı'nın sularının getirdiği topraklardan elde ediliyordu: *"... in Cappadocia tantum quaestio est, aquae an terrae fiat acceptum, quoniam perfusa Ceraso fluvio terra neque aliter ferrum e fornacibus reddit."* (Plin. *nat.* XXXIV.41.142).

[19] Plin. *nat.* XXXVII.37; Olshausen, 2002b: 581; Magie, 1950: 185; Bryer-Winfield, 1985: 92; Arslan, 2007: 40; Rostovftzeff, 1941: 592-3.

[20] Summerer, 2007: 27.

[21] Yılmaz, 2006: 87. Herodotos (I.75), Lidya kralı Kroisos'un ordusuyla Halys ırmağının üzerindeki köprülerden geçtiğini belirtir. Herodotos'un bu ifadesi, MÖ 5. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile Halys'in üzerinde köprüler olduğunu gösterir.

[22] Bryer-Winfield, 1985: 92; Broughton-Mitchell, 1999: 1220.

[23] Caesar'a göre, Zela etrafında doğal korumaların olduğu bir Pontos kentidir (Caes. *Bell. Alex.*, 72).

[24] Strab. XII.3.30; Talbert, 2000: 1238; Podossinov, 2012: 204; Broughton-Mitchell, 1999: 1220; Doğancı-Altın, 2018: 2-3; Bekker-Nielsen-Czichon, 2015: 295, 303; Magie, 1950: 1078, dpn. 25; Munro, 1901: 53-4). Amaseia yakınlarında bulunan miltaşları ve köprüler (Alçakköprü vb.) yolun bu bölgedeki güzergahı hakkında fikir verir (CIL III 6896; Magie, 1950: 1079, nr. 25; Olshausen, 2002a: 560).

[25] Eğilmez, 2016: 149; Anderson, 1903: 79.

sağlıyordu.[26] Örneğin Eupatoria[27], Kabeira / Neokasereia, Phazemon, Phanaroia (=Taşova), Khiliokomon vb. gibi verimli ovalarda yetiştirilen ürünler, bölgedeki dağlardan elde edilen kaliteli kereste (gemi yapımına uygun), bu akarsuların oluşturduğu doğal vadileri izleyen kara yollarından Amisos Limanı'na getiriliyordu.[28]

Amisos'u, Pontos'un iç kesimlerine bağlayan bu kara yolu, Sebasteia'dan sonra ikiye ayrılıyordu. Doğuya giden kol Melitene (=Malatya), Elazığ ve Diyarbakır üzerinden Basra'ya kadar uzanıyordu. Yolun Sebasteia'dan sonra güneye doğru Kaesareia'ya (=Kayseri) uzanan kolu ise Tyana ve Kilikia Kapıları üzerinden Tarsus, Antiokheia ve Syria'ya ulaşıyordu.[29] Strabon, Issos Körfezi'yle Pontos Eukseinos arasındaki en kestirme kara yolunun 3000 *stadia* uzunluğundaki Issos-Amisos güzergahı olduğunu belirtir.[30] Kappadokia'yı Pontus Eukseinos'a bağlayan en kestirme ve doğal bir güzergah olan bu kara yolu, Amaseia üzerinden geçip Amisos Limanı'nda sona eriyordu.[31] Anderson, bu kara yolunun Hellen Kolonizasyonu'ndan önceki zamanlarda da var olduğunu ve çok büyük değişikliklere uğramadan Roma Dönemi'nde de kullanıldığını ileri sürer.[32] Kappadokia'daki Sebastopolis ve Sebasteia / Megalopolis yörelerindeki yataklardan elde edilen ve Pontos Eukseinos sahilindeki balıkçı kentlerin salamura ve kurutmada kullandıkları ekonomik değeri yüksek bir ürün olan kaya

[26] Lykos Çayı, Gümüşhane'den doğup Erzincan, Giresun, Sivas ve Tokat'tan geçerek Kızılçubuk köyü yakınlarında Iris Irmağıyla birleşir.

[27] Eupatoria, Pontus kralı VI. Mithridates tarafından Lykos Irmağının Iris'le birleştiği noktanın hemen güneyinde yer alan verimli Phanaroia ovasında kurulmuştur. Pompeius kenti ele geçirince buraya yeni binalar inşa ettirmiş ve çevreden nüfusu nakli yaparak kentin nüfusunu arttırmış ve adını Magnopolis olarak değiştirmiştir (Strab. XII.3.30; Summerer-Kienlin, 2013: 115).

[28] Strabon'a göre burası (günümüzde Taşova ve Erbaa ovaları) Pontos'un en iyi kısmıdır ve zeytin ağaçları, pek çok bağlar ve bir ülkenin sahip olabileceği bütün diğer nimetlere sahiptir (Strab. XII.3.30; XII.3.12; II.1.15). Theophrastus gemi yapımına uygun ağaçların yetiştiği bölgeleri sıralarken; Makedonia, Thrakia, Ida Dağı, Mysia Olmpos'u (=Uludağ) ve Sinope'nin yanında Amisos'u da sayar (Theophr. *hist. plant.* IV.5.5).

[29] Strab. XIV.5.22; Charlesworth, 1924: 79; Eğilmez, 2016: 148; Leaf, 1916: 8; Wilson, 1960: 193; Doğancı, 2018: 687; Arslan, 2007: 490; Magie, 1950: 370. Amisos Limanı Ortaçağ'da da Anadolu'nun iç kısımlarının Akdeniz ticaretine açılan penceresi olmuştur. 13. yüzyılda Anadolu'nun iç bölgelerinde üretilen ürünler dışında Basra ve İran'dan gelen mallar da buradan Avrupa'ya ihraç ediliyordu (Yılmaz, 2006: 87).

[30] Strab. II.1.3.

[31] Pharnakes'in Pontos'taki faaliyetlerini haber alır almaz Mısır'dan yola çıkan G. Iulius Caesar, Suriye üzerinden Kappadokia'ya girdikten sonra Kaesareia / Mazaka'da iki gün konaklamış, ardından Komana'ya gelmiştir (Caes. *Bell. Alex.* 66, 67). Caesar, Mısır ile Pontos arasındaki en kestirme yol olan bu güzergahı takip etmiş olmalıdır.

[32] Anderson, 1903: 49.

tuzu bu güzergâh üzerinden taşınıyordu.[33] İç Anadolu ile Karadeniz Bölgesi arasındaki önemli geçiş noktalarından biri olan Sebastopolis; Tavium, Neokaesareia ve Komana Pontika yerleşimleriyle kara yolu bağlantısına sahipti.[34]

2. Polemonion'u İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları

Pontos Eukseinos kıyısında, Amisos'a 120 km uzaklıkta, Sidenos'un (=Bolaman Çayı) denize döküldüğü körfezde kurulmuş eski bir liman yerleşimi olan Side / Polemonion (Πολεμώνιον) günümüzde Fatsa'nın (=Phabda) 10 km batısındaki Bolaman beldesi ile lokalize edilir.[35] I. Polemon (MÖ 37-7) yerleşimin ismini Polemonion olarak değiştirilmiştir.[36] MS 4. yüzyılda yaşayan Ammianus Marcellinus burasını Pontos'un önemli kentleri arasında sayar.[37] Arrianos kentin Phabda'ya (=Fatsa) uzaklığının 10 *stadia* olduğunu belirtir.[38] Kent, Byzantion'dan başlayıp Pontos Eukseinos sahilini takip ederek Trapezus'a ulaşan sahil yolundaki önemli merkezlerden biridir.[39]

Polemonion'u iç bölgelere bağlayan iki kara yolu güzergâhı tespit edilmiştir. Güneye doğru Sidenos vadisini takip eden ana kara yolu bir müddet sonra iki kola ayrılıyordu. Güneydoğuya doğru devam eden kol Sauronisena (=Gölköy), Matuasco (=Mesudiye) ve Anniaca'yı (=Koyulhisar, Eski Kale) geçtikten sonra güneybatıya doğru kıvrılarak Mesorome (=Suşehri?) ve Nikopolis (=Yeşilyayla) yakınlarında Lykos Vadisi'nde, tekerlekli araçların seyrüseferi için uygun tek güzergâh olan Nikomedia-Satala arasındaki ana kara yoluna bağlanıyordu. Nikopolis'te tekrar iki kola ayrılan yolun[40], güneydoğu güzergâhını izleyen birinci hattı Satala-Melitene arasında Euphrates üzerindeki askeri noktalardan biri olan Zimara'ya ulaşıyordu.[41] Doğu istikametinde

[33] Strab. XII.3.37; Arslan, 2007: 22, 31; Doğancı-Altın, 2018: 12; Doğancı, 2018: 686.

[34] Günümüzde Tokat iline 68 km uzaklıkta yer olan Sulusaray, Karadeniz Bölgesi'ni İç Anadolu'ya bağlayan geçiş yolları üzerinde yer alır (Plin. *nat.* VI.8; Wilson, 1960: 218, 220; Doğancı-Altın, 2018: 12).

[35] Strab. XII.3.16; Amm. Marc. XXII.8.16; Ptol. *geogr.* V.6.4; Plin. *nat.* VI.4.1; *Tab. Peut.*, Segm. X.3; Olshausen, 2007: 461; Talbert, 2000: 1235, map 87 C3; Wilson, 1960: 245-6; Bryer-Winfield, 1985: 111-3.

[36] Strab. XII.3.16; Plin. *nat.* VI.4; Olshausen, 2007: 461; Wilson, 1960: 245.

[37] Amm. Marc. XXII.8.16.

[38] Arr. *periplus*, XVI: *"Phadisane Kalesi'nden Polemonion kentine X stadia…".*

[39] *Tab. Peut.*, Segm. X.3.

[40] *Tab. Peut.*, Segm. X.3-5; Podossinov, 2012: 204; French, 2016: 25, 29; Bryer-Winfield, 1985: 12, 17, 107; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 12.12.2018); *http://pelagios.org/maps/greco-roman/* (Erişim Tarihi: 10.12.2018).

[41] *Tab. Peut.*, Segm. X; French, 2016: 25; Miller, 1916: 679; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 12.12.2018).

Satala'ya ulaşan 122 *milia passum*[42] (ca. 180 km) uzunluğundaki ikinci kol üzerinde yer alan duraklama noktaları *Itinerarium Antonini*'de şöyle sıralanmıştır[43]:

Tablo 1.
Itinerarium Antonini'de Nikopolis-Satala Yolu Üzerindeki Duraklama Noktaları ve Mesafeler

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Mesafeler
Nikopolis (=Yeşilyayla)	XXIIII *milia passum*
Olotoederiza (=Gölova)	XXIIII *milia passum*
Carsat	XXIIII *milia passum*
Arauraka (Aşağı Akçalı?)	XXIIII *milia passum*
Suissa (=Han Harabeleri?)	XXVI *milia passum*
Satala (=Sadak)	

Polemonion'u Pontos'un iç bölgelerine bağlayan ikinci güzergâh ise verimli arazilerle çevrili olan Neokaesareia'ya (=Niksar) ulaşıyordu. Strabon, Neokaesareia'nın Pontos'un tarımsal açıdan en zengin bölgelerinden biri olduğu belirterek, burada VI. Mithridates'in sarayının, hayvanat bahçelerinin, av sahalarının ve madenlerin bulunduğunu belirtir.[44] *Tabula Peutingeriana*'da bu yol üzerindeki tek durak noktası olan Bartae'ın (=Aşağı ya da Aybastı?) Polemonion'a uzaklığı 11 *milia passum* (16 km),[45] Bartae-Neokaesareia arası uzaklık ise 38 *milia passum* (56 km) olarak verilir.[46] Miller'e göre Polemonion-Neokaesareia arası 43-45 *milia passum*, Bartae-Polemonion arası ise yaklaşık 7 *milia passum*'dur (10 km).[47]

Tabula Peutingeriana'da Neokaesareia'dan sonra ikiye ayrılan yolun batıya doğru giden kolu üzerindeki yerleşimler ve uzaklıklar (*milia passum*) sırasıyla Neokasereia X, Mirones (=Buzköy) XV, Pidis (=Akça) X, Choloe (=Dörtyol?) XII, Palalce (=Baraklı) XV, Amaseia olarak verilmiştir.[48] Neokaesareia'dan sonra güneybatıya giden yol ise, Neokasereia XVI, Sermaisa (=Gözova) XXII, Stabulum XXXII, Komana Pontika (=Gümenek, Kılıçlı Köyü), Zela (=Zile) ve Tavium (=Büyük Nefes) güzergâhını izleyerek Kaesareia'ya

[42] 1 *milia passum* = 1.478 metre olarak kabul edilir (Powell, 2018: 334; Leonard, 1948: 474).
[43] *Itin. Ant.*, 215.11-14; 216.1-3.
[44] Strab. XII.3.30; Bryer-Winfield, 1985: 107.
[45] Bryer-Winfield, 1985: 12, 42; Miller, 1916: 669; French, 2016: 29; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 12.12.2018).
[46] *Tab. Peut.*, Segm. X.2-3; Talbert, 2000: 1238, map 87; Bryer-Winfield, 1985: 42; Miller, 1916: 679.
[47] Miller, 1916: 679.
[48] *Tab. Peut.*, Segm. X.1-2; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 05.12.2018).

(=Kayseri) ulaşıyordu.[49] Bu güzergâh üzerindeki Komana Pontika, hem Nikomedia-Satala anayolu üzerindeki konumu hem de dini niteliğinden dolayı önemli bir merkezdi. Ayrıca Pontos-Kappadokia kara yolu üzerindeki stratejik geçiş noktalarından biriydi.

3. Trapezus-Satala-Melitene-Samosata-Zeugma ya da Antiokheia Güzergâhı

Trapezus'un (Τραπεζοῦς) kurulduğu bölgenin dağlık coğrafi yapısı ulaşım imkânlarını olumsuz yönde etkilemekle birlikte, burası aynı zamanda önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer alıyordu.[50] Roma Dönemi'nde, Doğuda Parth Savaşları nedeniyle askeri açıdan önem kazanan kentte bazı dönemlerde *Legio I Pontica*[51], *cohors Apuleia Civium Romanarorum, cohors Cypriae, Ala Felix Theodosiana,* vb. gibi askeri birliklerin konuşlandığı görülür.[52] Antik Çağ'da Trapezus Limanı, Amisos ile Phasis arasındaki sahil boyunca büyük gemilerin yanaşabileceği tek limandı. Ancak kuzeybatı rüzgârlarının olumsuz etkileri ve yeterince korunaklı olmaması nedeniyle genellikle yaz aylarında hareketliydi.[53] Trapezus, Polemonion'dan Kolkhis'e kadar uzanan uzun Karadeniz sahilinde hinterlandıyla kara yolu bağlantısına sahip tek yerleşimdi.[54] Dolayısıyla aradaki sahil yerleşimlerinin iç bölgelere ulaşımı da Trapezus üzerinden sağlanıyordu.

Doğu Karadeniz'i iç bölgelerden ayıran Paryadres Dağları, Trapezus'ta denize iyice yaklaştığı için buradaki ekilebilir alanlar çok sınırlıydı. Doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 482 km'yi, yüksekliği bazı yerlerde 3000 m'yi bulan bu geçit vermez dağlar iç bölgelerden gelebilecek saldırılara karşı doğal sur vazifesi görüyordu. Bu dağlarda yaşayan vahşi kabileler Strabon'un (MÖ 64-MS 24) zamanında bile kara yolu yolculuğu için tehdit oluşturuyordu.[55] Sahil kentleriyle hinterlantları arasındaki ulaşım genellikle akarsu vadilerinden ve geçitlerden

[49] *Tab. Peut.,* Segm. X; French, 2016: 25, 29; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 06.12.2018).
[50] Plin. *nat.* VI.4; Procop. *Aed.* III.7.1; Talbert, 2000: 1237, Map87 E4; Bryer-Winfield, 1985: 178 vd.; Öksüz, 2005: 16; Podossinov, 2012: 204; Arslan, 2007: 45; Wilson, 1960: 252-255.
[51] İmparator Diokletianus (MS 284-305) tarafından oluşturan bu askeri birlik MS 4. yüzyıl sonlarına kadar Trapezus'ta konuşlanmıştır (CIL III 6746; Speidel, 2009: 597).
[52] CIL III 6746; *Not. Dig.*, Or. XXXVIII.16; Speidel, 2009: 597; Şenocak, 2014: 153.
[53] Olshausen-Savvidis, 2009: 865.
[54] Talbert, 1985: 161; Olshausen-Savvidis, 2009: 865.
[55] Strab. XII.3.18; Diod. XIV.30.4.

sağlandığı için günümüzde bölgedeki yol güzergâhlarında çok fazla değişiklik olmamıştır.[56]

Trapezus, iki önemli ticaret yolunun karadaki bitiş noktasında yer alıyordu. Bu yollardan ilki doğudan Afganistan, İran, Hazar Denizi ve Kafkaslar üzerinden gelen kara yolu, diğeri ise Euphrates (=Fırat) ve Tigris (=Dicle) vadilerinden Elegeia (=Ilıca-Erzurum), Aşkale Kop Geçidi, Bayburt, Vavuk Geçidi, Gümüşhane, Zigana Geçidi-Trapezus güzergâhını takip eden kara yoluydu.[57] Bölgedeki en büyük limanıyla denizyolu ulaşımındaki üstünlüğü yanında, Karadeniz sahilini iç bölgelere bağlayan önemli kara yolu bağlantılarıyla stratejik bir konumu vardı. Erzincan'dan sonra Trapezus'a kadar antik yol güzergâhı, günümüzdeki modern kara yolu güzergâhıyla hemen hemen aynıdır (bkz. Harita 2 ve 3). Erzincan'dan başlayan kara yolu Gümüşhane, Harşit Vadisi, Torul Vadisi ve Zigana Geçidi (2015 m) üzerinden Trapezus'a ulaşmaktadır.

Özellikle MS 1. yüzyıldan itibaren Roma'nın Doğu politikası çerçevesinde Parthlar ile olan mücadele nedeniyle İmparator Nero Dönemi'nden (MS 54-68) itibaren Trapezus'u iç bölgelere bağlayan kara yolları askeri açıdan da önem kazanmıştır.[58] İmparator Vespasianus Dönemi'nde (MS 69-79) Trapezus-Satala arasındaki kara yolu kışları da kullanılabilecek hale getirilmiş ve Samosata'ya (=Samsat) kadar uzatılmıştır.[59] Samosata, Mezopotamya'dan gelip Kappadokia üzerinden batıya ve kuzeye giden ticaret yollarının geçiş noktasında, Euphrates'in batı yakasında yer alan stratejik konumuyla önemli bir idari ve askeri merkezdi.[60] Yolun Samosata'ya kadar uzatılmasıyla Elegeia (=Ilıca-

[56] Plin. *nat.* VI.4; Strab. XII.3.18: *"Sidene ve Themiskyra bölgesinden Küçük Armenia'ya kadar uzanarak, Pontos'un doğu tarafını meydana getiren Paryadros dağı da vardır…"*. Magie, 1950: 177; Mitford, 2000: 128; Mitford, 2018: 348; Emir, 2012: 10.

[57] Strab. XI.7.3; Plin. *nat.* VI.12; Çiğdem, 2007: 137, 143; Özsait, 2000: 38; Emir, 2012: 16-7; Arslan, 2005: 78; Bryer-Winfield, 1985: 92; Doğancı, 2018: 688; Ünsal, 2006: 137.

[58] Domitius Corbulo'nun Parthlar üzerine yaptığı sefer sırasında Melitene'den yola çıkıp Satala üzerinden Armenia'ya girmesi burasının askeri açıdan önemine işaret eder (Çiğdem, 2011: 99). Rhenus (=Ren) Nehri *limes*'lerindeki lejyonlar deniz yoluyla Trapezus'a getirilmiş, buradan da Satala, Melitene, Samosata ve Zeugma'ya sevk edilmiştir (Arslan, 2005: 51-2; Köse, 2017: 12; Çiğdem, 2007: 144; Mitford, 2018: 87; Emir, 2012: 25; Bryer-Winfield, 1985: 180; Talbert, 1985: 171; Çiğdem, 2011: 100; Doğancı, 2018: 690; Olshausen-Savvidis, 2009: 866; Yıldırım, 2012: 96).

[59] Samosata günümüzde tamamen Atatürk Barajı suları altında kalmıştır. Böylece Roma dönemini aydınlatacak birçok kalıntı baraj suları altında yok olmuştur (Lightfoot, 1993: 122).

[60] Verimli topraklara sahip olan Samosata, korunaklı konumuyla eskiden kraliyet merkeziyken şimdi (Strabon zamanında, MS 1. yy) Roma eyaleti haline gelmiştir (Strab. XVI.2.3). İmparator Hadrianus Dönemi'nde (MS 117-138) *XVI Flavia Firma* lejyonu kalıcı olarak Samosata'ya konuşlandırılmış ve böylece kentin askeri konumu güçlendirilmiştir (Mitford, 2018: 84; Campbell, 1999: 842).

Erzurum), Fırat ve Dicle vadileri ile Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Mezopotamya'yı Trapezus'a bağlayan bir kara yolu güzergâhı ortaya çıkmıştır.[61] Her ne kadar askeri amaçlarla yapılmış olsa da iç bölgelerde üretilen ürünlerin Trapezus Limanı'na ulaştırılmasında da kullanılmış olmalıdır. İmparator Traianus, Parth Seferi kapsamında MS 114 yılında Asia Minor-Kilikia-Samosata-Melitene-Sipikor Geçidi (2250 m) güzergâhını takip ederek Roma'nın bölgedeki önemli askeri üstlerinden biri olan ve *Legio XV Apolloniaris*'in konuşlandığı Satala'ya gelmiştir.[62] İmparator Hadrianus (MS 117-138), Parth cephesine asker ve mühimmat sevkiyatını güvence altına almak amacıyla Trapezus'ta tam teşekküllü bir liman inşa ettirmiştir.[63] Daha sonraki süreçte Trapezus'un ticari bir üs durumuna gelmesinde doğu cephesine yakın olan stratejik konumunun rolü yadsınamaz. Hadrianus'un Trapezus'u Euphrates *limes*lerine bağlayan yolları onartması da yine askeri sevkiyatlarla ilgili olmalıdır.[64]

3.1 Trapezus-Satala Kara Yolu

Roma Dönemi kara yolu güzergâhları hakkındaki en önemli kaynaklarımızdan biri olan *Tabula Peutingeriana*'ya göre Trapezus'tan iç bölgelere doğru Pyxites (=Değirmendere) Irmağı'nın oluşturduğu vadiyi takip eden kara yolu aşağı yukarı günümüzdeki Gümüşhane-Trabzon kara yolunu takip ederek Ad Vincesimum / Magnana'ya (=Maçka) ulaştıktan sonra burada iki kola ayrılıyordu. Magnana'da, Trapezus-Argyropolis (=Gümüşhane) yolundan ayrılarak hafif şekilde güneydoğuya kıvrılarak Coşandere Vadisi'ni takip eden birinci yol Gizenenica (=Hortokop)[65], Bylae[66] (=Kolathanları), Frigdarium

[61] *Tab. Peut.*, Segm. X; Çiğdem, 2007: 145; Mitford, 2018: 84; Doğancı, 2018: 690; Çiğdem-Emir, 2016: 228; Öksüz, 2005: 16; Özsait, 2000: 41.

[62] *Not. Dig.*, Or. XXXVIII, 13: *"Praefectus legionis quintaedecimae Apollinaris, Satala."*; *Itin. Ant.*, 183.5: *"Satala leg. XV Apollinans m.p. XXVI"*; Bryer-Winfield, 1985: 181; Campbell, 1999: 842; Mitford, 1997: Çiğdem, 2011: 101; Speidel, 2009: 595,601; Cumont-Cumont, 1906: 341-2; Magie, 1950: 607; Melitene-Samasota arasındaki güzergâh için bkz. Mitford, 1998: 260-8; Lightfoot, 1993: 123; Şahin, 2018: 14, 16.

[63] Arr. *periplus*, XVI.6; Speidel, 2009: 602; Bryer-Winfield, 1985: 180; Özsait, 2000: 41; Öksüz, 2005: 19; Kaya, 2017: 86.

[64] Arr. *periplus* XVI.6: *"Hermonassa'dan Trapezous'a 60 stadia bulunur. Burada siz, bir liman inşa ediyorsunuz; zira eskiden sadece yaz ayları boyunca burada demirlemek mümkündü…"*; Wilson, 1960: 254; Köse, 2017: 12; Emir, 2012: 25; Bryer-Winfield, 1985: 180; Çiğdem, 2007: 145; Özsait, 2000: 41; Doğancı, 2018: 690.

[65] Hortokop Kalesi'nin planı ve kalenin güneyine doğru devam eden Roma yolu kalıntıları için bkz. Crow-Bryer, 1997: 283-4.

[66] Bylae (=Kolathanları), Trapezus'u iç bölgelere bağlayan kara yolu güzergahındaki Paryadres Dağları üzerinde, yaklaşık 2450 m. rakımlı bir geçiş noktasıydı (Miller, 1916: 681; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 12.12.2018).

(=Anzarya Hanları) üzerinden Patara'ya (=Madenhanları) ulaştıktan sonra tekrar güneye yönelenerek Medocina / Medocia (=Şon Kale) ve Solonenica'yı (=Leri?) geçip Longini Fossatum / Bourgousnoes (=Bağdat Köprüsü) yakınlarında Zigana Geçidi üzerinden gelen diğer kara yoluyla birleşiyordu.[67] Ad Vincesimum / Magnana'dan (=Maçka) güneybatıya doğru devam eden kol ise 2030 m rakımlı Zigana Geçidi'ni[68] aşıp, güneydoğu istikametinde bir yay çizerek Thia[69] (Beşkilise=Mescitli) üzerinden Sedisca / Solonenica'ya (=Tekke) ulaşıyordu. Longini Fossatum / Bourgousnoes (=Bağdat Köprüsü) yakınlarında Gizenenica (=Hortokop) üzerinden gelen diğer kara yoluyla birleşiyordu.[70] Başka bir ifadeyle bu yol Zigana-Torul-Harşit Vadisi-Gümüşhane rotasını takip ediyordu. İki kol birleştikten sonra güneye doğru Yurtlar Dere ve Domana (=Köse ?) üzerinden Roma'nın Euphrates üzerindeki önemli askeri merkezlerinden biri olan Satala'ya[71] (=Sadak) ulaşıyordu.[72] Trapezus-Satala arası kuş uçuşu yaklaşık 71 *milia passum* (ca. 105 km) olmakla birlikte dağlık arazi nedeniyle kara yoluyla uzaklık 124 *milia passum*'u (ca. 183 km) bulur.[73] Ptolemaios'a göre Satala, Trapezus'un 60 *milia passum* (ca. 88 km) güneyinde yer alıyordu.[74] Ptolemaios'un verdiği uzaklık kuş uçuşu mesafe olmalıdır.

Itinerarium Antonini ve *Tabula Peutingeriana*'da Trapezus-Satala güzergâhı üzerindeki duraklama yerleri farklılıklar gösterir. *Itinerarium*

[67] Miller, 1916: 681; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 14.11.2018); French, 2016: 28; Talbert, 1985: 161-2; Crow-Bryer, 1997: 284-5.

[68] *Tab. Peut.*, Segm. X.3; French, 2016: 27; Mitford, 2000: 128).

[69] Thia (=Beşkilise, Mescitli), Gümüşhane'nin 8 km batısında yer alır (Talbert, 2000: 1237, Map87 E4; Bryer-Winfield, 1985: 51-52).

[70] Hortokop Kale, Trapezus'un 25 km güneyinde Trapezus-Satala kara yolunun Zigana Geçidi mevkiinde, Değirmendere Vadisi'ndeki Ortaköy'de yer alır (Kaya, 2017: 85; Crow-Bryer, 1997: 286).

[71] Stratejik bir noktada yer alan Satala, Euphrates'in Roma'nın doğudaki doğal sınırı olarak kabul edildiği Augustus Dönemi'nden (MÖ 27-MS 14) itibaren Euphrates *limes*'lerini korumak amacıyla ileri bir karakol merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Bölgede konuşlanacak askeri birlikler deniz yoluyla Trapezus'a, buradan da sahili iç bölgelere bağlayan kara yolu üzerinden Satala, Melitene ve Samasota vb. gibi stratejik noktalara sevk edilmiştir. Bu bölgede konuşlu Roma lejyonları için bkz. *Notitia Dignitatum* (ed. O. Seeck); Kaya, 2005: 88-97; Yarlıgaş, 2016: 127-158; Şenocak, 2014; Uzunoğlu, 2012: 93-127; Yıldırım, 2013: 167-182.

[72] Miller, 1916: 681; Talbert, 1985: 161-2; French, 2016: 28; Ramsay, 1960: 56; Bryer-Winfield, 1985: 16; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 15.11.2018). Trapezus-Satala arasındaki antik kara yolu üzerinde bulunan miltaşları güzergah hakkında önemli ipuçları verir (French, 2012: 260, nr. 152 (Elmelik-Kelkit); nr. 153 (Sadak-Kelkit); nr. 154 (Tütenli-Kelkit).

[73] Bryer-Winfield, 1985: 180; Miller, 1916: 681-2; Mitford, 2018: 348.

[74] Ptol. *geogr*. I.15.9.

Antonini'ye göre toplam uzunluğu 135 *milia passum* (ca. 200 km) olan Trapezus-Satala güzergâhındaki duraklama yerleri ve mesafeler şöyledir[75]:

Tablo 2
Itinerarium Antonini'de Trapezus-Satala Güzergahı Üzerindeki Duraklama Noktaları ve Uzaklıklar

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Uzaklıklar
Trapezus (=Trabzon)	XX *milia passum*
Ad Vicensimum (=Maçka)	XXXII *milia passum*
Zigana (=Zigana)	XXIV *milia passum*
Thia (=Beşkilise, Mescitli)	XVII *milia passum*
Sedisca (=Tekke)	XXIIII *milia passum*
Domana (=Köse ?)	XVIII *milia passum*
Satala (=Sadak)	

Tabula Peutingeriana'da ise yol üzerindeki istasyonların sayısı daha fazladır[76]:

Tablo 3
Tabula Peutingeriana'da Trapezus-Satala Güzergâhı Üzerindeki Duraklama Noktaları ve Uzaklıklar

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Uzaklıklar
Trapezus (=Trabzon)	XX *milia passum*
Magnana (=Hortokop yada Maçka)	X *milia passum*
Gizenenica (=Meşeiçi)	XVIII *milia passum*
Bylae (=Kolathanları)	VI *milia passum*
Frigdarium (=Anzaryahanları)	VIII *milia passum*
Patara (=Maden)	XIIII *milia passum*
Medocia (=Şon Kale yada Ağyarlar)	XII *milia passum*
Saloneninca (= Murathanoğulları yada Leri?)	XVIII *milia passum*
Domana (=Köse ?)	XVIII *milia passum*
Satala	

Trapezus-Satala arasındaki kara yolu, hem askeri hem de ticari amaçlarla kullanılmıştır. Yol üzerindeki Paryadres Dağları (=Kuzeydoğu Anadolu Sıradağları-Soğanlı, Kaçkar ve Rize Dağları) gemi ve mobilya yapımında kullanılan meşe, çam, köknar, kayın vb. gibi ağaçlarla kaplıydı. Bu ormanlardan zift ve katran elde ediliyor ve dağların eteklerinde bağcılık ve arıcılık

[75] *Itin. Ant.*, 216.4-6; 217.1-4; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi: 08.11.2018).
[76] *Tab. Peut.*, Segm. X.2-5; Miller, 1916: 681; Mitford, 2000: 131; Cumont-Cumont, 1906: 354-5; Mitford, 2018: 349; Bryer-Winfield, 1985: 12.

yapılıyordu.[77] Paryadres Dağları bakır, alumen[78] (=şap), demir, gümüş madenleri açısından oldukça zengindi. Bu dağlar üzerinde antik kaynaklarda da sık sık değinilen 9, Gümüşhane civarında ise 14 maden yatağı kalıntıları bulunmuştur.[79]

3.2 Satala-Melitene Kara Yolu

Antik Roma yolunun Satala-Melitene arasındaki güzergâhı genel olarak Euphrates'i takip eder.[80] Euphrates, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca önce Parthlarla (MÖ 247-MS 224) ardından da Sasanilerle (MS 224-651) doğal sınır olarak kabul edildiğinden yol boyunca ırmağın batı kıyısında belirli aralıklarla Roma kaleleri ve gözetleme noktaları bulunuyordu.[81]

Itinerarium Antonini'de Satala-Melitene kara yolu üzerindeki duraklama noktaları ve uzaklıklar şöyledir:[82]

Tablo 4
Itinerarium Antonini'de Satala-Melitene Güzergahı Duraklama Noktaları ve Uzaklıklar

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Uzaklıklar
Satala	XVII *milia passum*
Suisa	XXVIII *milia passum*
Arauracos (=Melikşerif)	XXIIII *milia passum*
Carsagis (=Cengerli)	XXVIII *milia passum*
Sinervas	XXVIII *milia passum*
Analiba (=Armudan yada Hasanova?)	XVI *milia passum*
Zimara (=Pingan, Adatepe Köyü-Divriği)	XVI *milia passum*
Teucila (=Ortaköy?-Divriği)	XXVIII *milia passum*
Sabus (=Çit Harabe)	XVI *milia passum*
Dascusa (=Ağın-Elazığ)	XXXII *milia passum*
Chiaca	XVIII *milia passum*
Melitene	

[77] Ksen. *Anab.* IV.8.19-20; Theophr. *hist. plant.* IV.5. 1-6; Strab. XII.3.18; Plin. *nat.* XXI.45.77; Olshausen-Savvidis, 2009: 865-6; Kınacı, 2015: 199; Cumont–Cumont, 1906: 237-8; Magie, 1950: 179; Emir, 2012: 10.

[78] Antik Çağ'da oldukça geniş bir kullanım alanı olan *alumen* için bkz. Plin. *nat.* XXXV.52: *"... gignitur autem in Hispania, Aegypto, Armenia, Macedonia, Ponto, Africa, insulis Sardinia, Melo, Lipara…"*.

[79] Strab. XII.3.19; Demir, 2009: 69-70; Çiğdem, 2007: 137; Köse, 2017: 11; Magie, 1950: 179; Doğancı, 2018: 689; Çiğdem-Emir, 2016: 231; Olshausen-Savvidis, 2009: 866; Leaf, 1916: 2; Cumont–Cumont, 1906: 239, 297; Kınacı, 2015: 188, 191; Anderson, 1903: 100.

[80] *Tab. Peut.*, Segm. X.5-XI.1-2; Talbert, 1985: 161-2; Miller, 1916: 681; French, 2016: 25, 27.

[81] Procopius'a (*Aed.* III.7.4) göre: "*…Pers sınırındaki her şehir düzgün ve güvenli olmalıydı…"*

[82] *Itin. Ant.*, 207.9-209.5.

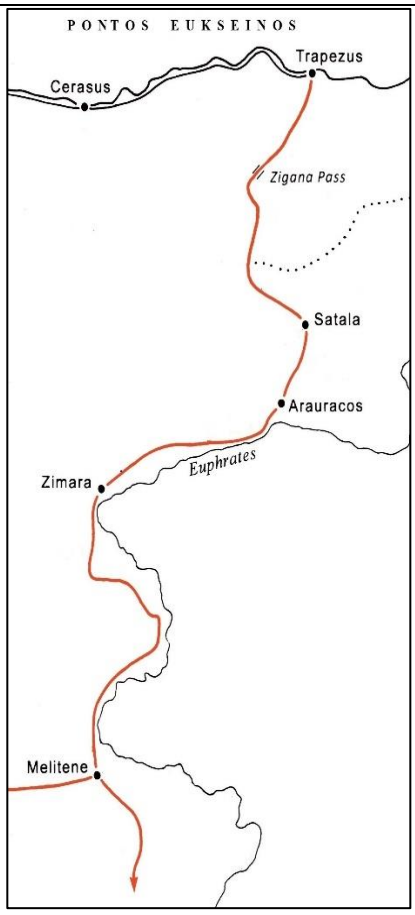

Harita 2. Roma Dönemi'nde Trapezus-Melitene-Samosata Kara Yolu[83]

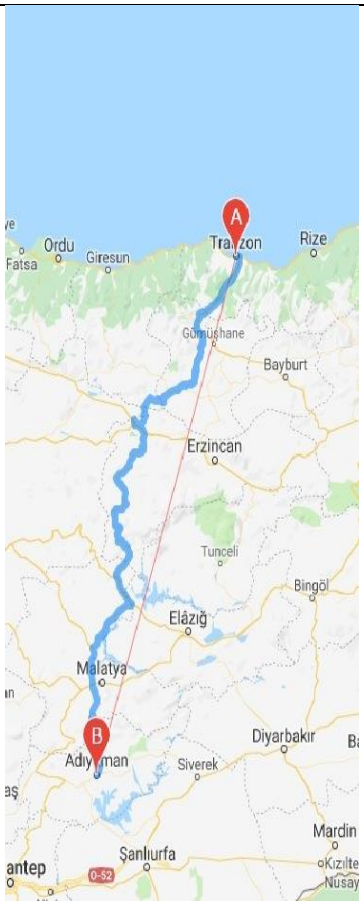

Harita 3. Günümüz Trabzon-Malatya-Adıyaman Kara Yolu

Satala'dan sonra güneye doğru Euphrates'i takip eden kara yolu; Analiba[84], Zimara, Arege?, Teucila, Dascusa gibi kale veya gözetleme noktaları üzerinden *Legio XII Fulminata*'nın konuşlandığı Melitene'ye ulaşıyordu.[85] Satala-Melitene

[83] *Tab. Peut.*, Segm. X.2-5; Talbert, 1985: 161-2; French, 2016: 13; Mitford, 2000: 128.

[84] *Notitia Dignitatum*'a göre (Or. XXXVIII, 28) burada küçük bir Roma birliği bulunuyordu: *"Cohors quarta Rateorum, Analiba";* Ayrıca bkz. *Itin. Ant.*, 208.4; *Tab. Peut.*, Segm. XI.1; Şahin, 2018: 29.

[85] Melitene, Roma'nın Euphrates *limes*'lerindeki önemli askeri noktalarından biriydi. Domitius Corbulo'nun MS 56 yılında Parth Seferi için karargâhını burada kurması kentin askeri önemini

arasındaki kara yolu hem işlek bir ticaret yolu olması, hem de Roma'nın Doğu sınırını oluşturması nedeniyle, bu güzergâh üzerinde güvenlik en üst seviyedeydi.

3.3 Melitene-Samasota Güzergâhı

Satala üzerinden gelen antik Roma kara yolu Melitene'de iki kola ayrılıyordu. Doğu istikametinde devam eden birinci kol Euphrates'e ulaşınca güneye yönelip, nehir vadisini takip ederek sırasıyla Samasota ve Zeugma'ya ulaşıyordu.[86] *Itinerarium Antonini*'de Melitene-Samosta arası toplam 91 *milia passum* (ca. 135 km) olarak verilirken yol üzerindeki duraklama noktaları şöyle sıralanmıştır:[87]

Tablo 5
Itinerarium Antonini'de Melitene-Samasota Güzergahı

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Uzaklıklar
Samasota (=Samsat)	XXIIII *milia passum*
Perre (=Pirun)	XXVII *milia passum*
Lacotena (=Derik Kale)	XXVIII *milia passum*
Miasena (=Tahniç)	XII *milia passum*
Melitene (=Malatya)	

Zeugma, aynı zamanda Mezopotamya ve İran'dan gelip Antiokheia üzerinden Doğu Akdeniz limanlarına ve Hacı Yolu bağlantısıyla Anadolu'nun içlerine kadar uzanan, dini-ticari kara yoluna bağlanan bir noktada, Euphrates'in batı kıyısında yer alıyordu.[88] Samasota'dan sonra güneye doğru devam eden kara yolu, Palmyra, Damascus, Basra ve hatta Kahire'ye kadar ulaşan kollara ayrılıyordu.[89]

---

gösterir (*Not. Dig.*, Or. XXXVIII, 14: *"Praefectus legionis duodecimae fulminatae, Melitena."*; Speidel, 2009: 596, 601; Mitford, 1997: 141; Çiğdem, 2011: 99; *Tab. Peut.*, Segm. XI.2; Miller, 1916: 681-2; French, 2016: 13,25,28). Antik yolun Satala-Melitene arasındaki güzergahı üzerinde birçok miltaşı bulunmuştur (CIL III 6893; CIL III 13642; Hächler, 2019: 613, nr. 285 (Malatya yakınlarında); French, 2012: nr. 155-6 (Bahçebaşı, Malatya); Ramsay, 1960: 47, 56; Talbert, 1985: 162.

[86] Miller, 1916: 681-2; Talbert, 1985: 162; Ramsay, 1960: 56.

[87] *Itin. Ant.*, 215.7-11.

[88] I. Seleukos Nikator (MÖ 312-281) tarafından Doğu'dan gelen kara yollarının geçiş noktası üzerindeki stratejik bir noktada kurulan Zeugma (=geçit yeri, köprü), konumun avantajıyla kısa sürede zenginleşmiştir. Seleukos Krallığı'nın zayıflamasından sonra sırasıyla Kommagene Krallığı ve Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren kent bu dönemde altın çağını yaşamıştır (Yıldırım, 2012: 95).

[89] Talbert, 1985: 162; Miller, 1916: 680; Yıldırım, 2012: 97; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi 13.12.2018).

3.4 Melitene-Antiokheia Güzergâhı

Melitene'den batıya doğru yönelen ikinci kol güneye doğru kavis yaparak Arabissos, Kokousos, Flaviopolis ve Anazarbus üzerinden Constantinopolis-Ankyra-Antiokheia-Jerusalem güzergahını takip eden Hacı Yolu'na bağlanıyordu.[90] *Itinerarium Antonini*'de Melitene-Kokousos arası uzaklık toplam 153 *milia passum* (ca. 226 km) olarak verilir:[91]

Tablo 6
Itinerarium Antonini'de Melitene-Samasota Güzergahı

Yol Üzerindeki Duraklama Noktaları	Uzaklıklar
Melitene	XXVIII *milia passum*
Arcas (=Akçadağ)	XXII *milia passum*
Dandexena?	XXIV *milia passum*
Asdara yada Osdara (=Demircilik?)	XXVIII *milia passum*
Arabissos (=Afşin)	XXII *milia passum*
Ptandari?	XXVII *milia passum*
Kokousos (=Göksun)	

Neticede, Trapezus'tan başlayıp Satala ve Melitene üzerinden Kuzey Suriye, Mezopotamya, Levant ve Mısır'a ulaşan bu güzergâhın Anadolu'yu Ortadoğu'ya bağlayan önemli bir kara yolu olduğunu söyleyebiliriz. Trapezus-Zeugma arasındaki kara yolu, Euphrates üzerindeki Roma askeri noktalarını birbirine bağlamış ve doğu sınırında kesintisiz bir savunma hattı oluşturarak ticaret yollarını güvence altına almıştır.[92]

4. Trapezus-Tripolis-Argyropolis Kara Yolu

Trapezus'u iç bölgelere bağlayan ikinci kara yolu Tripolis (=Tirebolu) üzerinden geçiyordu.[93] Trapezus'tan Tripolis'e kadar sahilden devam eden kara yolu Tripolis'te Harşit Çayı[94] vadisini takip ederek iç bölgelerdeki Doğakent, Kürtül, Torul ve Argyropolis'e (=Gümüşhane) kadar uzanıyordu. Harşit vadisi, kuzeyde Pontus Eukseinos, güneyde Bayburt, doğuda Trapezus, batıda Giresun Dağları ve Kalkanlı Dağlarıyla çevrilmiştir.[95] Engebeli bir yapıya sahip olan vadi

[90] *Tab. Peut.*, Segm. X.4-5; Ahlfeldt, 2015-2017 (Erişim Tarihi 08.12.2018); *Itin. Ant.*, 210.11-211.1-4; Ramsay, 1960: 302.
[91] *Itin. Ant.*, 214.11-13; 215.1-6.
[92] Miller, 1916: 681; Şahin, 2018: 15; Yıldırım, 2012: 96 vd.
[93] Talbert, 2000: 1237, Map87 D4; Bryer-Winfield, 1985: 138-42.
[94] Kaynağını Gümüşhane'den alan Harşit Çayı; Torul, Kürtün, Harşit (=Doğankent) yerleşimlerden geçerek Karadeniz sahilindeki Tirebolu'da denize dökülür.
[95] Pekşen, 2017: 30.

eski çağlardan itibaren iç bölgeleri Karadeniz sahiline bağlayan doğal bir geçit olarak kullanılmıştır. Günümüzde de Harşit (=Doğankent) ilçesine Tirebolu-Torul arasındaki kara yolu ile ulaşım sağlanmaktadır. Harşit sahildeki Tirebolu'ya 30 km, Giresun'a 79 km, Gümüşhane'ye 83 km ve Trabzon'a 115 km uzaklıktadır.

SONUÇ

Pontos Bölgesi'ndeki kara yolu ulaşımının Romalıların bölgeyi ele geçirdiği MÖ 64 yılına kadar çok yetersiz olduğu görülür. Hem arkeolojik veriler hem de Onbinlerin Dönüşü sırasında Pontos'tan geçen Ksenophon'un verdiği bilgiler bölgede yolculuk yapmanın çok tehlikeli ve riskli olduğunu gözler önüne serer. Pontos Eukseinos'a paralel olarak uzanan geçit vermez yüksek sıradağlar, iç bölgelerle sahil kentlerini birbirinden ayırmıştı. Ulaşım, az sayıdaki doğal geçit ve nehir vadilerinden sağlanıyordu. Ancak bu doğal geçitler ve nehir vadileri vahşi kabileler tarafından kontrol edildiği için, kara yoluyla seyahat etmek hem meşakkatli hem de yerel kabilelerin saldırı tehdidi nedeniyle çok riskliydi. Özellikle de ticari geçişler için çok da uygun değillerdi. Ayrıca sert ve yağışlı kış mevsiminde bu geçitler de kapalı oluyordu. Romalıların Pontos'u ele geçirmesinden sonra bölgenin kaderi de değişmiş ve bölgedeki kara yolları önem kazanmıştır. Roma'nın emperyalist politikaları paralelinde, özellikle tekerlekli araçların seyahat edebileceği geniş yolların yapılmasıyla bölgedeki askeri hareketlilik artmış, ticaret gelişmiştir. Ele geçirdiği tüm bölgelerden vergi alan Roma, özellikle ayni olarak aldığı vergilerin taşınması ve bu bölgeleri elde tutabilmek için gerekli askeri birliklerin ve lojistik malzemelerin sevk edilmesi noktasında kara yollarına ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda Trapezus Limanı, Doğu'ya gönderilen askeri birliklerin toplandığı ilk durak noktası olarak ön plana çıkar. Pompeius bölgeyi ele geçirdiğinde ilk iş olarak yolları onartmış, yenilerini yaptırmış ve bu yollar üzerinde yeni kentler kurmuştur. Ancak, 'Pontos'taki yolların hepsi Romalı General Pompeius tarafından yaptırılmıştır' ifadesi çok iddialı bir sav olur ve çok da kabul edilebilir değildir. Pompeius, kendisinden önce var olan ancak savaşlar, güvenlik, ekonomik vb. nedenlerle atıl kalmış olan yolları canlandırmış, bazı bölgelerde bunlara yenilerini eklemiştir. Bölgenin MÖ 64 yılında Roma'nın eline geçmesi güvenliği arttırmış, daha önce sahildeki Hellen kolonileri genellikle deniz yolunu kullanırken, güvenliğin artmasıyla birlikte iç bölgelere ulaşan kara yollarına da yönelmişlerdir.

Çalışmamızda Pontos sahil kentlerini iç bölgeleri bağlayan ikisi ticari, bir tanesi askeri-ticari olmak üzere toplam üç adet güzergah tespit edilmiştir:

a.) Amios'tan başlayıp Amaseia, Zela ve Sebastopolis üzerinden Kaesareia ve Antiokheia'ya ulaşan kara yolu (ticari)

b.) Polemonium'dan başlayıp Neokaesareia ve Komana Pontika üzerinden Sebasteia'ya ulaşan kara yolu (ticari)

c.) Trapezus-Satala-Melitene-Samosata-Zeugma kara yolu (askeri-ticari)

Romalıların bölgedeki inşa faaliyetlerinin (yol ve kent) nedenlerinden ilki ekonomik ve ticari kaygılardı. Özellikle, Pontos sahil kentlerinden Amisos ve Polemonion'u iç bölgelere bağlayan kara yolları daha çok ticari amaçlara hizmet etmiştir. Sahildeki liman kentlerinin hammadde kaynaklarına erişimini sağlayan bu kuzey-güney güzergâhları, bölgede güvenliğin sağlanmasıyla önem kazanmaya başlamıştır. Pontos'un iç kesimlerinden ve Kappadokia'dan elde edilen gümüş, demir, bakır vb. madenler Akdeniz ve Ege pazarlarına bu yollar sayesinde ulaştırılmıştır. Bu durum hem sahildeki liman kentlerinin hem de madenlerin çıkarıldığı iç bölgelerin ekonomik olarak kalkınmalarına ve gelişmelerine katkıda bulunmuştur.

Trapezus'u Satala, Melitene, Samosata ve Zeugma'ya bağlayan kara yolu ise daha çok askeri amaçlarla kullanılmıştır. Roma'nın Pontos'taki kara yolu ulaşımına önem vermesinin en önemli nedeni Doğu sınırını koruma altına almak için uyguladığı askeri politikalardı. Pontos'un ele geçirmesinden sonra Doğu sınırında güvenlik sorunlarının ortaya çıkması üzerine, Trapezus-Satala-Melitene-Samasota-Zeugma güzergâhı öncelikli olarak askeri amaçlarla oluşturulmuştur. Yol üzerinde belli aralıklarla konumlandırılan gözetleme kuleleri ve kaleler gibi güvenlik noktaları, yolun öncelikli olarak askeri gayelerle kullanıldığını gösterir. Nitekim Parth'larla olan mücadeleler sırasında Avrupa'daki eyaletlerde konuşlu olan bazı lejyonlar Pontos Eukseinos üzerinden denizyoluyla Trapezus Limanı'na getirilmiş, buradan da Euphrates'e paralel bir rota izleyen Satala-Zeugma kara yoluyla Doğu *limes*lerine sevk edilmiştir. Roma Dönemi'nde Doğu sınırına asker göndermenin en kestirme ve güvenli rotasının Karadeniz-Trabzon-Zeugma rotası olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzdeki yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar sonucunda tespit edilen antik yol kalıntıları, miltaşları, gözetleme noktaları vb. buluntular, yolun varlığını kesin olarak kanıtlamaktadır. Zaman zaman kullanılan Bithynia-Ankyra-Kaesareia güzergâhı güvenli olmakla birlikte, yolun bazı bölümleri tekerlekli araçlar için uygun değildi.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Antik Kaynaklar

Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ammianus Marcellinus,* English trans. by J.C. Rolfe, Loeb Classical Library, London 2000.

App. *Mithr.* (=Appianus, *Mithridateios*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*, English trans. by H. White, Loeb Classical Library, London & Cambridge 1955.

Arr. *periplus* (=Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrianus'un Karadeniz Seyahati / Arriani Periplus Ponti Euxini*, çev. Murat Arslan, İstanbul 2005.

Caes. *Bell Alex.* (=Caesar, *De bello Alexandrino*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Alexandrian, African and Spanish Wars,* with an English trans. by A.G. Way, Loeb Classical Library, London & Cambridge 1955.

Diod. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheke Historike*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus of Sicily*, English translation by R.M. Geer, Loeb Classical Library, London & New York 1947.

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1991.

Itin. Ant. (*Itinerarium Antonini)*. Kullanılan Metin ve Çeviri: *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, ed. by G. Parthey-M. Pinder, Impensis Friderici Nicolai, Berolini 1948.

Ksen. *Anab.* (=Ksenophon, *Anabasis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Ksenophon, *Anabasis* (*Onbinlerin Dönüşü*), çev. Oğuz Yargılaş, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.

Not. Dig. (*=Notitia Dignitatum).* Kullanılan Metin ve Çeviri: *Notitia Dignitatum Accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Provinciarum*, ed. by Otto Seeck, Berolini 1876.

Plin. *nat.* (=G. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Pliny, *Natural History*, English trans. by H.R. Rackham-W.H.S. Jones-D.E. Eichholz, Loeb Classical Library, London 1938-1971.

Plut. *Luc.* (=Plutarkhos, *Lucullus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*, English trans. by B. Perrin, Loeb Classical Library, London & New York 1959.

Proc. *Aed.* (=Procopius, *De Aedificiis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Procopius, *On Buildings*, trans. by H.B. Dewing-Glanville Downey, Loeb Classical Library, Cambridge 1940.

Ptol. *geogr.* (=Claudios Ptolemaios, *Geographika Hyphegegis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Claudii Ptolemaei Geographia*, ed. and trans. by C. Müller, 2 vols, Paris 1883, 1901.

Ptol. *geogr.* (=Claudios Ptolemaios, *Geographika).* Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ptolemy's Geography*, trans. by J. Lennart Berggren and Alexander Jones, Princeton University Press, Princeton & New York 2000.

Strab. (=Strabon, *Geographika*). Strabon, *Geographika* (*The Geography of Strabon*), Kullanılan Metin ve Çeviri: English trans. by H.L. Jones, Loeb Classical Library, London & New York 1957.

Tab. Peut. (=*Tabula Peutingeriana*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Peutingersche Tafel*, ed. by Konrad Miller, Stuttgart 1962.

Tab. Peut. (=*Tabula Peutingeriana*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Tabula Peutingeriana: Codex Vindobonensis* 324, ed. by E. Weber, Graz 1976.

Theophr. *hist. plant.* (=Theophrastos, *Historia Plantarum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Theophrastus, *Enquiry into Plants*, ed. by A. Hort, Cambridge 1968.

Modern Kaynaklar

Ahlfeldt, J. (2015-2017). *Digital Atlas of the Roman Empire*. Lund University, http://dare.ht.lu.se/places/21165.html, 07.11.2018.

Anderson, J.G. (1903). *Studia Pontica I: A Journey of Exploration in Pontus*. Bruxelles.

Anderson, J.G., Cumont, F., Gregoire, H. (1910). *Studia Pontica III: Receueil des inscriptions grecquaes et latines de Pont et de l'Armenie*. Bruxelles.

Arslan, M. (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati/Arriani Periplus Ponti Euxini*. Odin yayıncılık.

Arslan, M. (2007). *Roma'nın Büyük Düşmanı Mithradates VI Eupator*. Odin yayıncılık.

Bekker-Nielsen, T. & Czichon, R. (2015). Ancient Roads and Bridges of the Vezirköprü District. K. Winther-Jacobsen & L. Summerer (Ed.),

Landscape Dynamics and Settlement Patterns in Northern Anatolia in the Roman and Byzantine Period, 295-305

Broughton, T.R.S. & Mitchell, S. (1999). Pontus. S. Hornblower & A. Spawforth (Ed.), *The Oxford Classical Dictionary*, 1220. Oxford university press.

Bryer, A. & Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Historical Topography the Pontos*. Dumbarton Oaks Studies.

Campbell, J.B. (1999). Legion. S. Hornblower & A. Spawforth (Ed.), *The Oxford Classical Dictionary*, 839-842, Oxford University Press.

Charlesworth, M.P. (1924). *Trade-routes and Commerce of the Roman Empire*. Cambridge University Press.

Crow, J. & Bryer, A. (1997). Survey in Trabzon and Gümüşhane Vilayets, Turkey, 1992-4. *Dumbarton Oaks Papers*, 51, 283-289.

Cumont, F. & Cumont, E. (1906). *Studia Pontica II: Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie*.

Çiğdem, S. (2007). Eskiçağ'da Trabzon limanı: askeri ve ekonomik yönden gelişimi ve doğu-batı ilişkilerindeki rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 133-155.

Çiğdem, S. (2011). Roma-Parth ilişkilerinde elegeia/erzurum ve çevresi. A*tatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (46), 97-118.

Çiğdem, S. & Emir, O. (2016). Geç hellenistik dönemde kuzeydoğu anadolu bölgesi'nin stratejik önemi. S. Kılıç ve A.S. Yıldırım (Ed.), *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan Kitabı*, 227-247. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Demir, M. (2009). Antik dönemde bir doğu karadeniz kavmi: Khalybler. H. Çal ve diğerleri (Ed.), *Giresun ve Uluslararası Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler (09-11 Ekim 2008)*, 67-78.

Doğancı, K. (2018). Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları. L.G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen (Ed.), *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, 673-705. Değişim Yayınları.

Doğancı, K. & Altın, R. (2018). Strabon'a göre antikçağ'da Amaseia ve çevresi. *Karadeniz Araştırmaları*, XV(58), 1-25.

Eğilmez, S. (2016). Historical geography of middle black sea (Amisos). *History Research*, 6 (3), 145-152.

Emir, O. (2012). Eskiçağ'da doğu karadeniz bölgesi'nin jeopolitik önemi. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13(13), 9-26.

French, D.H. (2012). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor, 3, Milestones, Fasc. 3.3 Cappadocia*. Electronic Monograph 3. British Institute at Ankara.

French, D.H. (2016). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor: Roads on the Itineraria*, 4.1. Electronic Monograph 9. British Institute at Ankara.

Hächler, N. (2019). *Kontinuität und Wandel des Senatorenstandes im Zeitalter der Soldatenkaiser. Prosopographische Untersuchungen zu Zusammensetzung, Funktion und Bedeutung des amplissimus ordo zwischen 235-284 n. Chr*. Series: Impact of Empire, Roman Empire c. 200 B.C.-A.D. 476, vol. 33. Brill Academic Publishers.

Işık, A. (2001). *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*. TTK Yayınları.

Kaya, D. (2017). *Roma'nın Anadolu'daki Doğu Sınırı: Karargahlar, Köprüler ve Yol Ağlarının Arkeolojik Açıdan İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Kaya, M.A. (2005). Roma lejyonerleri ve anadolu. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII (36), 88-97.

Kaya, M.A. & Taşdöner-Özcan, K. (2016). Roma İmparatoru Hadrianus ve Anadolu: Geziler, Eyaletler ve Kentler. B. Tamer, E.N. Akdoğu-Arca, N.G. Özdil (Ed.), *Vir Doctus Anatolicus / Studies in Memory of Sencer Şahin*, 494-513. Kabalcı yayınları.

Kınacı, M. (2015). Antikçağda pontos bölgesi'nin tarihsel coğrafyası. *Cedrus*, III, 181-229.

Köse, B.A. (2017). Ortaçağda Trabzon limanının tarihsel coğrafyasının siyasal ve ekonomik sonuçları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 11 (22), 9-42.

Leaf, W. (1916). The commerce of Sinop. *Journal of Hellenic Studies*, 36, 1-15.

Leonard, H. (1948). *Hellen-Latin Eski-Çağ Bilgisi* (Çev. S.Y. Baydur). İstanbul üniversitesi edebiyat fakültesi yayınları.

Lightfoot, C.S. (1993). Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırı ve Satala. S. Kıvanç, M. Arslan, S. Mutlu, Ş. Gül (Ed.), *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 118-128.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. Princeton.

Miller, K. (1916). *Itineraria Romana: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*.

Mitford, T.B. (1997). The Inscriptions of Satala (Armenia Minor). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 115, 137-167.

Mitford, T.B. (1998). The Roman Frontier on the Upper Euphrates (Edit. Roger Matthews), *Ancient Anatolia: Fifty years' work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, 255-272.

Mitford, T.B. (2000). Thalatta, Thalatta: Xenophon's View of the Black Sea, *Anatolian Studies*, 50, 127-131.

Mitford, T.B. (2018). *East of Asia Minor: Rome's Hidden Frontier*. Oxford University press.

Munro, J.A.R. (1901). Roads in Pontus, Royal and Roman. *The Journal of Hellenic Studies*, 21, 52-66.

Olshausen, E. (2002a). Amasea. C.F. Salazar & D.E. Orton (Ed.), *Brill's New Pauly Antiquity*, I, 560.

Olshausen, E. (2002b). Amisus. C.F. Salazar & D.E. Orton (Ed.), *Brill's New Pauly Antiquity*, I, 581-2.

Olshausen, E. (2007). Polemonium. C.F. Salazar & D.E. Orton (Ed.), *Brill's New Pauly Antiquity*, 11, 461-2).

Olshausen, E. & Savvidis, K. (2009). Trapezus. C.F. Salazar & D.E. Orton (Ed.), *Brill's New Pauly Antiquity*, 14, 865).

Öksüz, M. (2005). Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar trabzon tarihine kısa bir bakış. *Karadeniz Araştırmaları*, 5, 11-25.

Özsait, M. (2000). İlkçağ tarihinde Trabzon ve çevresi. *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, 35-45.

Pekşen, O. (2017). MÖ 15. Yüzyılın Ortalarından Roma Dönemine Kadar Harşit Vadisi ve Çevresinin Siyasal, Ekonomik ve Etnik Yapısı. M. Fatsa ve M. Özmenli (Ed.), *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, 30-38.

Podossinov, A.V. (2012). Bithynia, Paphlagonia and Pontus on the Tabula Peutingeriana. Gocha R. Tsetskhladze (Ed.), *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia in Antiquity*, 203-206. BAR International Series 2432.

Powell, L. (2018). *Augustus at War: The Struggle for the Pax Augusta*.

Ramsay, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev. M. Pektaş). MEB yayınları.

Rostovtzeff, M.I. (1941). *The Social and Economic History of the Hellenistic World*. Oxford University press.

Speidel, M.A. (2009). *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*.

Summerer, L. (2007). Greeks and natives on the southern Black Sea coast in antiquity. G. Erkut & S. Mitchell (Ed.), *The Black Sea: Past, Present and Future*, 27-36. British Institute of Archaeology.

Summerer, L. & Kienlin, A. (2013). Pompeiopolis: The Metropolis of Paphlagonia. H. Bru (Ed.), *L'Anatolie des peuples, des cités et des cultures: IIe millénaire av. J.-C.–Ve siècle ap. J.-C. colloque international de Besançon-26-27 novembre 2010,* 115-126.

Şahin, T. E. (2018). Strabon'un hayaşa bölgesi kentleri; Satala'dan Zımara'ya. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6 (15), 11-39.

Şenocak, M.B. (2014). *Anadolu'da Roma Lejyonları ve Askeri Birlikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Talbert, R.J.A. (1985). *Atlas of Classical History*. Routledge.

Talbert, R.J.A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World, with Map-by-Map Directory*.

Uzunoğlu, H. (2012). Anadolu'da Roma lejyonları. *Eski Çağ Yazıları*, 2, 93-127.

Ünsal, V. (2006). Doğu Karadeniz'in tarihi coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 129-144.

Wilson, D.R. (1960). *The Historical Geography of Bithynia, Paphlagonia and Pontus in the Greek and Roman Periods*. Unpublished B. Litt. Thesis. University of Oxford.

Yargılaş, O. (2016). Legio XV. Apollinaris'in doğu'daki görevleri ve satala'ya konuşlandırıldığı tarih üzerine. *Eskiçağ Yazıları*, 10, 127-158.

Yıldırım, E. (2012). Antik yazarların eserlerinde Zeugma. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 93-113.

Yıldırım, E. (2013). Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırını korumak için fırat nehri boyunca kurulan lejyonlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (4), 167-182.

Yılmaz, A. (2006). Samsun Limanı. *Türk Coğrafya Dergisi*, 45, 85-100.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.157-175.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.157-175.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39558

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 01.11.2019
Kabul Tarihi: 17.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 01.11.2019
Accepted: 17.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Biçici, M. (2020). Gaziantep'te Vatan Cephesi. *Journal of History School,* 44,157-175.

GAZİANTEP'TE VATAN CEPHESİ

Mehmet BİÇİCİ[1]

Öz

1950 seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti 1950-54 yılları arasında birçok önemli işlere imza atmış ve 1954 seçimlerinde de halkın güvenoyunu alarak iktidarda kalmıştır. Ancak 1954 yılından itibaren yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler siyasi partiler açısından birçok olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikte yaşanan ekonomik sıkıntılar önemli toplumsa olayların yaşanmasına sebep olmuştur. İktidar partisi bu dönemde birçok olumsuz eleştiriyle karşı karşıya kalmıştır.1957 seçimlerinden itibaren muhalefet partileri de Demokrat Parti'ye karşı ortak hareket etme kararı almış ve birleşmişlerdir. Bu süreçte gücünü ve etkinliğini koruma amacında olan Demokrat Parti muhalefete karşı kendi taraftarlarını ve toplumun diğer kesimlerini "Vatan Cephesi" adı altında birleşmeye çağırmıştır. Vatan Cephesi yurt çapında teşkilatlanmış ve katılımlar günden güne artmıştır. Bu çalışmada Vatan Cephesi'nin kuruluşu, Gaziantep'te gelişimi ve yaşanan olaylar, Gaziantep'ten gönderilen telgraflar ve dönemin ile arşiv belgeleri ışığında ortaya konularak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Vatan Cephesi, Muhalefet, Telgraf.

[1] Dr.Öğr.Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölünü, bicici@gantep.edu.tr. Orcid: 0000-0002-2011-1088

Homeland Front in Gaziantep

Abstract

The Democratic Party, which took power in 1950 elections and received great public support from the people, has accomplished many important works between 1950-54 and in the elections of 1954, it was in power with confidence of the people. However, political and social developments since 1954 brought with it many negative points in terms of political parties. In particular, the economic troubles that have taken place have led to significant social events, the ruling party faced many negative criticisms during this period. Since the elections in 1957, the opposition parties have taken a decision to act jointly against the Democratic Party and are united. In this process, the Democratic Party, which aims to protect its power and its effectiveness, invited its supporters and other sections of the society to unite under the name of the "Homeland Front" against the opposition. The Homeland Front was organized throughout the country and the attendance increased day by day. In this study, the establishment of the Vatan Front, the development and events in Gaziantep, the telegraphs sent from Gaziantep and the documents of the periodicals and archive documents were examined.

Keywords: Democratic Party, Homeland Front, Opposition, Telegraph.

GİRİŞ

Türkiye'de Çok Partili hayata geçiş denemeleri Cumhuriyetin ilk yıllarındaki başarısız girişimlerin ardından 1944 yılında kurulan Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerine katılmasıyla yeniden başlamıştır. Demokrat Parti girdiği ilk seçimi kaybettikten sonra 1950 seçimlerinde ciddi oranda oy alarak iktidara geldiği hususu aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir. (Tablo:1).

Tablo 1.

Yıllara göre Demokrat Parti oy oranları[2]

Seçim Yılı	Aldığı Oy Oranı (%)	Çıkardığı Milletvekili Sayısı	Toplam Milletvekili Sayısı
1946	13,1	61	465
1950	55,2	416	487

[2] https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf. s.1-4. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,Haziran 2012,Yayın No:3685).

1954	58,4	503	541
1957	48,6	424	610

Uzun yıllar süren tek parti iktidarına son veren Demokrat Parti'nin iktidara gelişi birçok kesim tarafından umutla karşılanmış bazı çevrelerce "Beyaz Devrim" olarak nitelendirilmiştir[3].

1950-54 yılları arasında birçok önemli işlere imza atan Demokrat Parti 1954 seçimlerinde de halkın güvenoyunu alarak iktidarda kalmıştır (Tablo:2).

Tablo 2.

1954 Seçimleri partilere göre oy oranları dağılımı[4]

Partinin Adı	Aldığı Oy Oranı (%)	Çıkardığı Milletvekili Sayısı	Toplam Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	58,4	503	541
Cumhuriyet Halk Partisi	35,1	31	541
Cumhuriyetçi Millet Partisi	5,3	5	541
Köylü Partisi	0,6	0	
Türkiye İşçi Partisi	0,0	0	541
Bağımsızlar	0,6	2	541

Ancak 1954 yılından itibaren yaşanan siyasal ve sosyal gelişmeler siyasi partiler açısından birçok olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan bu evre oldukça çalkantılı geçer. Özellikte yaşanan ekonomik sıkıntılar önemli toplumsal olayların yaşanmasına sebep olmuştur. İktidar partisi bu dönemde totaliter olmakla itham edilmiştir. Demokrat Parti 1957 seçimlerinde 1954'e göre çok daha az oy almasına rağmen (Tablo:3) uygulanan "çoğunluk"[5] sisteminin etkisiyle tek başına iktidarda kalmayı başarmış ancak kamuoyu nezdinde eski gücünü kaybetmiştir.

[3] Serkan Gaytancıoğlu, *Demokrat Parti İktidarı ve Vatan Cephesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s.1.

[4] https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf.s.3

[5] Çoğunluğu alanın o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini çıkaracağı ve CHP'nin tasarımı olan bu seçim sistemi değişikliği 1946 seçimlerinden sonra CHP'nin beklentilerinin tersine aslında on sene boyunca DP'nin avantajına olmuştur.

Tablo 3.

1957 Seçimleri partilere göre oy oranları dağılımı[6]

Partinin Adı	Aldığı Oy Oranı (%)	Çıkardığı Milletvekili Sayısı	Toplam Milletvekili Sayısı
Demokrat Parti	48,6	424	610
Cumhuriyet Halk Partisi	41,4	178	610
Cumhuriyetçi Millet Partisi	6,5	4	610
Hürriyet Partisi	3,5	4	610
Bağımsızlar	0	0	610

1957 seçimlerinden itibaren muhalefet partileri de Demokrat Parti'ye karşı ortak hareket etme kararı almış ve birleşmişlerdir. Bu süreçte gücünü koruma amacında olan Demokrat Parti muhalefete karşı kendi taraftarlarını ve toplumun diğer kesimlerini "Vatan Cephesi" adı altında birleşmeye çağırmıştır. Demokrat Parti iktidarın gücünü kullanarak basının desteğini de arkasına almaya çalışmıştır. Radyolarda uzun uzun "Vatan Cephesi"ne katılanların telgrafları okunmuştur. Bu cepheleşmeler toplumda kutuplaşmayı arttırmış ve şiddet olaylarının artmasına sebep olmuştur. Bu bunalımlı süreç 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile sonuçlanmış ve ülkede demokrasinin bir süre kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Vatan Cephesinin Kuruluşu

1957 seçimleri sonucu ortaya çıkan tabloda, DP yöneticileri seçim sonuçlarını değerlendirdiklerinde oylarının düştüğünü görmüş ve iktidarını kaybetmemek için planlar yapmaya başlamıştır. İç politikada genel seçimlerin zorla alınmasının yanında, Orta Doğu'daki gelişmeler[7] ve Sovyet tehdidi gibi unsurlar DP'de iktidarın kaybedilebileceği düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur.

[6] https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf.s.4.

[7] Zehra Arslan," Trabzon'da Vatan Cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960)",*Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Kış 2013, Sayı 36, s.130.

Bu duruma engel olmak için çareler aranmaya başlanmış ve öncelikle yapılması gerekenin partinin geçmişte olduğu gibi cazibe merkezi haline getirilmesi olduğuna karar verilmiştir. Bunun da ancak, halkın desteğini, yani oylarını tekrardan DP saflarına çekebilmekle ve böylece muhalefetin gücünü etkisizleştirmekle mümkün olacağı anlaşılmıştır[8]. Tüm bunların çerçevesinde, Vatan Cephesinin kuruluş zemini 1957 seçimlerinin ilk sonuçları gelmeye başladığında hazırlanmaya başladığı ileri sürülebilir[9].

Güç Birliği Hareketi'nin Oluşumu

Güç birliği hareketi DP'nin karşısında yer alan muhalefetin bir araya gelişini ifade etmektedir. Bu birleşme CHP çatısı altında olmuştur[10]. Vatan Cephesi; "kin ve husumet cephesi" olarak adlandırılan muhalefetin karşısında bir güç oluşturma girişimi olarak da gösterilebilir. 1958 yılında CHP ve Hürriyet Partisi (HP) arasında bir ittifak yaşanmış ve Hürriyet Partisi, 24 Kasım'da toplanan olağanüstü kongresinde CHP'ye katılma kararı almıştır. Emniyet, Hürriyet Partisi kongresini engelleme girişiminde bulunmuştur[11]. Bu ittifaklar sonrasında basında ve telgraflarda HP ve CHP'ye ağır eleştiriler yapılmıştır. Zafer gazetesinde yer alan ve "Bir avuç muhterisin Hürriyet Partisi adı altında biz gençleri şahsi çıkar ve kaprisleri uğruna sürüklemek istedikleri son hareketleri ile yani düne kadar en ağır ithamlarda bulundukları CHP'nin kollarına atılmış olmaları ile bir kere daha ortaya çıkmış, maskeleri düşmüştür..." sözleri ile başlayan bir telgraf bu eleştirilere örnek olarak gösterilebilir[12].

Bunun yanında Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile Türkiye Köylü Partisi'nin (TKP) birleşerek, Cumhuriyetçi Köylü, Millet Partisi'ni (CKMP) kurması ile (16 Ekim 1958) DP iktidarı karşısında güçlü bir muhalefet yaratılmıştır. "Muhalefetin Güçbirliği" adını alan bu birliktelikler Vatan Cephesi ocaklarının açılmaya başlanmasıyla birlikte "Güçbirliği Ocakları" olarak karşı örgütlenmeye girişmişlerdir[13].

---

[8] Serkan Gaytancıoğlu,"Demokrat Parti İktidarı ve Vatan Cephesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2011, s.96.

[9] Sinan Yıldırmaz, "Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası", Türkiye'de Siyasal Muhalefet,Der: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul 2008, s. 181.

[10] Ayşegül Komsuoğlu, "Demokrat Parti ve Vatan Cephesi", Maltepe Üniversitesi İİBF Dergisi,Sayı:2, İstanbul 2002,s. 56.

[11] Hakkı Uyar,Vatan Cephesi,Büke Yayınları, İzmir 2001,s.25.

[12] Komsuoğlu, a.g.m., s.56.

[13] Yıldırmaz, a.g.e., s.182.

12 Ocak 1959 tarihinde CHP'nin 14. Kurultayı toplanmıştır. İnönü, Kurultay'da yaptığı konuşmada Güç Birliği Hareketi hakkında şu sözleri sarf etmiştir[14]:

> Güç birliği hareketi siyasi hayatımızın gerçek bir ihtiyacından doğmuştur, insan haklarını kurmak ve iktisadi ıstırapları gidermek davasında olan vatandaşlar milletin çoğunluğunu teşkil ediyorlar. Ancak bu çoğunluğun oyları seçim sisteminin icabı ve bir azınlığın kanuni ve tatbiki türlü tedbirleri neticesi olarak semeresini veremiyor. Çoğunluğun oylarını ameli neticesine eriştirmek ihtimalini arttırmak için Cumhuriyet Halk Partisi içinde Güç birliği yapmayı idealistler asil bir vazife saymışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi, Güç birliği idealistleri ile bir çatı altında çalışmaktan iftihar duymaktadır. Şükran ile görüyoruz ki Güç birliği kararı ile siyasi hayatımız için yeni bir selamet yolu açıldığı umumi efkârca hakkı ile takdir edilmiştir. Eski ve yeni Cumhuriyet Halk Partililerin beraber toplandığı kurultayımızın, geniş vatandaş kitlesinin alakasını Güç birliğinin fikri ve temelleri üzerine toplanmaya muvaffak olacağını ümit ediyoruz.

Siyaset alanında yaşanan kutuplaşmalar basına da yansımıştır. Vatan Cephesi ocağı ile Güç Birliği ocaklarının açılışları birbirleri ile mukayese edilerek sunulmuştur. Muhalefet basını Vatan Cephesi ocakları ile ilgili olumsuz haberlere yer verirken, iktidar yanlısı gazeteler ise Güç Birliği ocakları aleyhinde haberler yayınlanmıştır. Vatan Cephesi ocaklarının gösterişli açılışları muhalefet tarafından eleştirilirken Güç Birliği ocaklarının açılışları için törenlerin yapılmasına iktidar tarafından izin verilmediği öne sürülmüştür[15].

DP muhalefet cephesine karşı "Vatan Cephesi" adıyla ülke çapında bir teşkilatlanma oluşturarak bu sıkıntılardan kurtulmayı planlamıştır. Bu süreçte ortaya çıkarılan iktidar-muhalefet kamplaşması, hem mecliste çıkan şiddetli kavgalarda hem de meclis dışında çıkan olaylarla kendini göstermeye başlamıştır. Genel seçimlerin söylentilerinin de yayılmaya başlanmasıyla siyasi ortam iyice ısınmış iktidar cephesi muhalefeti özellikle en büyük rakibi olan CHP'yi yenilgiye uğratmak için tüm kozlarını oynamaya başlamıştır.

İktidarın bu hamlesi muhalefet cephesini de harekete geçirmiştir. İnönü 12 Ekim 1958'de İstanbul İl Kongresinde "ideal yolunda bütün vatandaşların bir araya gelmeleri ve güçlerini birleştirmeleri asil bir hareket olacaktır" diyerek muhalefete iktidar karşısında işbirliği çağrısında bulunmuştur. Buna karşılık

[14] Komsuoğlu, a.g.m., s.57.
[15] Komsuoğlu, a.g.m., s.57.

Vatan Cephesi'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilen 12 Ekim 1958'de, Adnan Menderes, Manisa'da halka Vatan Cephesi hakkında şunları söylemiştir:

> Politika ve ihtirastan vareste vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir Vatan Cephesi'nin kurulması zarureti kendisini göstermiştir... Aziz Vatandaşlarım, Vatan Cephesi'nde birleşerek eserlerimizi hep birlikte muhafaza edeceğiz. Dünyada siyasi, iktisadi ve içtimai istikrarı örnek telakki olunabilecek bir mükemmeliyette olarak Türk milletinin bütün gayretlerini bu istikamet üzerinde tevcih edilmiş görmek bize nasip olacaktır. Allah hepimizi muvaffak etsin vatandaşlarım…

Adnan Menderes'in İsmet İnönü'nün konuşmasına verdiği cevap sonraki günlerde ülkeyi bekleyen gerilimli günlerin de adeta habercisiydi[16]:

> Onların, Güçbirliği adı altında giriştikleri faaliyetin maksadı şudur: Bir Ehli Salip Cephesi olarak karşımıza dikilecekler. Daha şimdiden seçim varmış gibi yakamıza sarılacaklar. Bu hareketler, bizim işlerimizi güçleştirmek, milletimizin ihtiyaçlarını sekteye uğratmak, vatanın refah ve saadetini geciktirmek demektir…

Menderes'e göre, "yıkıcı" ve "bozguncu" olan muhalefete karşı, halk DP saflarında toplanmalıydı. İşte Vatan Cephesi'nin kuruluş felsefesi bu sözlerle ifade edilmiş ve aynı gün, 1946 ruhunu yeniden canlandırmak, kitlelerin desteğini yeniden sağlamak amacıyla Menderes ve bakanları yurt gezisine çıkmıştı[17].

Gaziantep'te Vatan Cephesi

Gaziantep'te Vatan Cephesi'ne katılım ilk dönemlerde istenilen düzeyde olmamıştır. Katılımlar özellikle merkezde az sayıda olmuş daha çok kırsal kesim ile sınırlı kalmıştır. Bunda Gaziantep'in büyük ailelerinin başlangıçta Vatan Cephesi'ne destek vermemelerinin etkili olduğu söylenebilir. Başlangıçta bu sebeplerden dolayı katılımın az olduğu görülmektedir. Fakat sonraki dönemlerde özellikle yaşanan parti ittifaklarına tepki olarak Vatan Cephesi'ne katılımların Gaziantep'te de ciddi sayıda olduğu görülmektedir. Telgraflardan tespit edildiği kadarıyla bu katılımların 17.000 kişiyi aştığı görülmektedir.

---

[16] Bilal Tunç,"Kocaeli'nde Vatan Cephesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, s.736.

[17] Tunç, a.g.m., s.736.

Gaziantep'ten Vatan Cephesine katılımlar diğer partilerden istifa edenler şeklinde olduğu gibi herhangi bir partiye üye olmayan kişilerden de olmuştur. Bu kişiler Adnan Menderes ve Demokrat Parti adına çektikleri telgraflarla Demokrat Parti'ye ve Vatan Cephesi'ne katıldıklarını beyan etmişlerdir.

1958 Yılında Gaziantep'te Vatan Cephesi

Vatan Cephesi'nin kurulması ile birlikte tüm yurtta Vatan Cephesi'ne bağlı ocaklar açılmaya başlanmıştır. Gaziantep'te de Vatan Cephesi ocakları diğer illere nazaran az da olsa açılmaya başlanmıştır. Başlangıçta katılımlar az olsa da özellikle parti ittifaklarının başlamasıyla bunlara tepki olarak Vatan Cephesi'ne katılımlar artarak önemli rakamlara ulaşmıştır. Söz konusu katılımlar özellikle Kasım ve Aralık aylarında yoğunlaşmıştır. 1958 yılında Gaziantep'ten gönderilen telgraflara bakıldığında bu katılımların niteliği daha iyi görülmektedir.

Sayın Adnan Menderes Başvekil Ankara

Şimdiye kadar CHP sinde kayıtlı bulunuyorduk. Chp partisinin vatandaşları birbirine düşürmek ve iktidarın yaptığı işleri inkâra kalktıklarından dolayı 80 kişi ile Cumhuriyet Halk Partisinden istifa ederek DP kaydımızın icrası için Gaziantep ilçe Başkanlığına rica ettik. Allah seni bu milletin başından eksik etmesin.11/12/1958[18].

İmza Tıknatan köyünden Dede BAL

Sayın Adnan Menderes DP Genel Başkanı

Yavuzeli kazasına bağlı Mıseyri köyünden 33 hanede 84 er ile CHP den istifa ederek DP saflarına katıldığımızı saygı ile arz eder kudretli ellerinizden öperiz. 10/12/1958[19].

İmza Mıseyri köyünden 33 hane adına

eski CHP Ocak başkanı Mehmet Göçmen

Sayın Adnan Menderes Başvekil Ankara

Gaziantebin Yukarıbeylerbeyi halkındanız DP'nin memlekete ne kadar hizmet ettiğini görüyor ve taktir ediyoruz bunun için köyümüzden 30 kişi

[18] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 010-09-218-677-1-192.
[19] BCA, 010-09-218-677-1-193.

halk partisinden ayrılarak DP saflarına katılmayı bir vatan borcu telakki ettiğimizi arz eder ellerinizden öperiz. 5/12/1958[20].

İmza mühür Hüseyin Yuvarlak, Cafar Ar, Durmuş Güzel,

Ahmet Uslu Ocak Başkanı Beylerbeyi Köyü

Sayın Başvekil Adnan Menderes Ankara

Tek parti sistemini ve şeflik prensipini kendilerine şiar edinmiş bulunan CHP ve hempaları memlekette yaratmak istedikleri güç birliği ismi altında birleştirerek memleketi idareleri altına almak amacını istihdaf ettiklerinden bu halin ileride kötülüğünü idrak etmiş olmamız hasabile aşağıda aile reislerinin isimleri münderiç 150 Hürriyet Partili Oğuzeli ilçesi ocak ve bucak teşkilatımızla DP'nin safına iltihak ettiğim arz eder cümlemiz ellerinizden öper Türkiye Cumhuriyetinin selameti bakımından sıhhat ve afiyette olmanızı Allahtan temenni ederiz. 1/12/1958[21].

İmza Gaziantep Oğuzeli ilçesi Hürriyet Partisi idare heyetinden

Ali Bakır ve Bir Bucak Beş Ocak 20 aile reisi imzaları aslının aynıdır şeklinde şerhlidir.

Sayın Adnan Menderes Başvekil Ankara

Kendilerini huriyet mücahidi ilan edip bizleri peşinden sürükleyen Hürriyet Partisi liderleri sandalye hırsı ile CHP altı okuna sığınmışlardır böylece eski istipdat ve şeflik sistemini ihya ederek vatandaşları istipdat altında inletmeleri mukadderdir buna boyun eymiyeceğimiz için Oğuzeli Hürriyet Partisi ilçe idare kurulu bağlı ocak bucak heyetlerimizle birlikte toptan DP şerefli saflarına katıldığımızı arz eder ellerinizden öperiz. 29/11/1958[22].

İmza Üyeler Arif Gürler, Arif Özkan, Ali Başkır,

Abdullah Ateş, Mustafa Güdücü, Mustafa Karadeniz Başkan Mehmet Yıldırım

Aslında Hürriyet Partisi'ndeki istifaların CHP ile yakınlaşmadan kaynaklı olduğu ileri sürülebilir. Nitekim "*Hürriyet Partisi Amasya İl İdare Kurulu Başkanı D. P. ye girdi*." Atılan Demokrat Ses gazetesi manşetinin detayına bakılacak olursa bu durum açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Habere göre

[20] BCA, 010-09-218-677-1-194.
[21] BCA, 010-09-218-677-1-195.
[22] BCA, 010-09-218-677-1-197.

Hürriyet Partisi'nin C.H.P ile birleşmesine sıcak bakılmamıştır. Bu nedenle Amasya'daki İl İdare Kurulu Başkanı Macit Zeren ile birlikte yine aynı il teşkilatında bulunan Kazım Çevik CHP ile birleşilmesini ileri sürerek görevlerinden istifa etmişlerdir[23].

1958 yılında Gaziantep yerel basınına yansıyan haberlerde ise "Mualefet Partilerinden istifa edenler Vatan Cephesine Giriyor" başlığıyla konuya yakından ilgi gösterildiği görülmektedir. Haberin içerinde ise CHP üyesi vatandaşlardan 14, Hürriyet Partisi'nden ise 7 kişinin istifa ederek Demokrat Parti saflarına katıldığı yazmaktadır. Bunun sebebi ise Demokrat Partinin yapmış olduğu faydalı icraatlar gösterilmedir. İlgili açıklamayı yapan ise Başvekil sıfatıyla Adnan Menderestir[24].

Fakat günlük siyasi gazete olan Işık Gazetesi'nin 19 Aralık 1958 tarihli manşetine göre *" Gaziantep CHP İl Kongresi Yapıldı- Sayın İnönü'ye Gazianteplıler Misli Görülmemiş Tezahürat Yaptı"* diyerek aslında CHP'nin Gaziantep'te hala etkili olduğunu vurgulamıştır. Haberin detayında CHP Genel başkanı İsmet İnönü ve gelen heyetin konuşmalarına da yer verildiği görülmektedir[25].

1959 yılında Gaziantep'te Vatan Cephesi

1959 yılına gelindiğinde Gaziantep'te Vatan Cephesi'ne katılımların hızla arttığı görülmektedir. Bu bakımdan bu tarih Vatan Cephesi'nin konumunu oluşturmada önemli bir dönüm noktası olur. Hem merkezden hem de köy ve kasabalardan katılımların olduğu gözlemlenirken bu dönemde il merkezinden katılımların kırsala oranla oldukça fazla olması dikkat çekmektedir. Telgraflardan alınan bilgiler ışığında 1959 yılı itibariyle Gaziantep il merkezinden Vatan Cephesi'ne katılımlar şu şekildedir.

Yavuzlar mahallesinden Cuma Gidici ve 71 arkadaşı. 04/06/1959[26].

Alibaba mahallesinden CHP ocak başkanı Dede Aslan, Süleyman Tamer ve 71 arkadaşı. 04/06/1959[27].

[23] Demokrat Ses Gazetesi, 9 Aralık Salı, 1958
[24] Demokrat Ses Gazetesi, 18 Aralık Perşembe, 1958
[25] Işık Gazetesi, 19 Aralık Salı, 1958
[26] BCA, 010-09-218-677-1-154.
[27] BCA, 010-09-218-677-1-155.

Gaziantep İçki Fabrikası'ndan Mustafa Yıkrık, Arif Taşkın ve Mehmet Erten ile birlikte 114 arkadaşı. 13/05/1959[28].

Yeşiloba ve Yaprak Mahallelerinden Abdullah Eksen, Mehmet Doğrar, Ali Kınacı, Mehmet Katmerci, Ahmet Sözmez, Osman Taş, Mehmet Cengiz, Cafer Filim. 11/05/1959[29].

Akyol mahallesinden Veli Sertkaya 5 kişilik aile efradıyla birlikte. 09/05/1959[30].

Aydınlar mahallesinden Rıza Tabur, Necip Çelik, Ali Keser,Mehmet Aklap, Halil Bozkurt, Hüseyin Akdemir, Hüseyin Kınacı, Haci Özbay, Mehmet Özgen ve 249 arkadaşları ile birlikte. 02/05/1959[31].

Karşıyaka semtinden Cuma Polat ve Mehmet Kantar ile birlikte 136 kişi.30/04/1959[32].

Sultanselim mahallesi Chp ocak başkanı Bozan Akkurt 40 kişi ile birlikte. 22/03/1959[33].

Şenyurt Mahallesi'nden Kemal Üçtaş, Halil Yenigül, Mehmet Coşkun, Hurşit Kahraman, Mehmet Kaymaz 141 kişi ile birlikte.21/04/1959[34].

Gaziantep CHP Boyacı Ocağı'ndan Ökkeş Keçecioğlu 28 arkadaşı ile birlikte. 17/04/1959[35].

Şenyurt Mahallesinden Hüseyin Dalyan, Yüksel Dalyan,Mehmet Güngör, Ayşe Güngör, Ömer Özdemir, Ayşe Özdemir, Cuma Bakırdöven, Ayşe Bakırdöven, Ahmet Kalkan, Elif Kalkan.01/04/1959[36].

Yavuzlar Mahallesi'nden Cemil Kaplan, Halil Çelik ve Mustafa Gündüz 79 arkadaşı ile birlikte.31/03/1959[37].

İbrahim Gökpınar,İbrahim İyison,Mehmet Gökpınar, Tacettin Karadağ, Hüseyin Karakuş,Mustafa Şahan 137 arkadaşı ile birlikte.30/03/1959[38].

[28] BCA, 010-09-218-677-1-157.
[29] BCA, 010-09-218-677-1-158.
[30] BCA, 010-09-218-677-1-159.
[31] BCA, 010-09-218-677-1-162.
[32] BCA, 010-09-218-677-1-163.
[33] BCA, 010-09-218-677-1-164.
[34] BCA, 010-09-218-677-1-165.
[35] BCA, 010-09-218-677-1-166.
[36] BCA, 010-09-218-677-1-167.
[37] BCA, 010-09-218-677-1-168.
[38] BCA, 010-09-218-677-1-169.

Kanalıcı mahallesinden Ali Avşar,Yaprak Mahallesinden Nuri Arışar, Kozanlı Mahallesinden.225/03/1959[39].

Şenyurt mahallesinden Mehmet Kocaakça, M.Ali Yılmaz, Ahmet Köroğlu, Kalender Kahraman.12/03/1959[40].

Saçaklı mahallesinden Mustafa Çinpolat aile efradı ile birlikte. 09/03/1959[41].

Gaziantep Çimento sanayi işçi baş mümessili Ahmet Şimşir 47 işçi arkadaşı ile birlikte.07/03/1959[42].

Savcılı Mahallesinden Mustafa Tolu 302 arkadaşı ile birlikte.06/03/1959[43].

Saçaklı mahallesinden Osman Avcı aile efradı ile birlikte.06/03/1959[44].

Akyol Hürriyet Partisi ocak başkanı Mustafa Beyaz 12 arkadaşı ile birlikte.04/03/1959[45].

Sarıkaya mahallesi muhtarı Hüseyin Yavuz 146 seçmenle birlikte.03/03/1959[46].

Sultanselim mahallesi DP Ocak başkanı Bazan Akkurt mahallesinden 165 kişi ile birlikte.02/03/1959[47].

Yeşilova mahallesinden Memik Yeşilbağ Çinpolat aile efradı ile birlikte.25/02/1959[48].

Posta baş memuru Seyit Canözer ve Abdullah Gürer 76 arkadaş ve akrabası ile birlikte.04/02/1959[49].

Hoşgör mahallesinden Vahit Kıvrım ve Mehmet Suyçelik 48 arkadaşı ile birlikte.28/01/1959[50].

[39] BCA, 010-09-218-677-1-175.
[40] BCA, 010-09-218-677-1-176.
[41] BCA, 010-09-218-677-1-177.
[42] BCA, 010-09-218-677-1-178.
[43] BCA, 010-09-218-677-1-179.
[44] BCA, 010-09-218-677-1-180.
[45] BCA, 010-09-218-677-1-181.
[46] BCA, 010-09-218-677-1-183.
[47] BCA, 010-09-218-677-1-184.
[48] BCA, 010-09-218-677-1-185.
[49] BCA, 010-09-218-677-1-186.
[50] BCA, 010-09-218-677-1-187.

Yeşilova CHP ocak idare heyetinden Hasan Çakır 11 kişilik aile efradı ile birlikte 06/01/1959[51].

1959 yılında Vatan Cephesi ocaklarının artmasıyla birlikte Gaziantep'te kırsaldan da katılımların olduğu görülmektedir. Demokrat Parti genel merkezine gönderilen telgraflara göre Gaziantep'e bağlı köy ve kazalardan Vatan Cephesine 1959 yılı itibariyle katılımlar şu şekilde gerçekleşmiştir.

Yavuzeli kazası Binamlı Karakuyu köyünden Muhittin Koç, Ali Ceylan, Mehmet Payam ve 43 arkadaşı, Gerek köyünden muhtar Yusuf Yılmaz ve 60 arkadaşı. Kastel köyünden CHP Ali Koçlu ve 11 arkadaşı, CHP'sinden Ahmet Güç ve 10 arkadaşı, Miseyri köyünden CHP'sinden Mehmet Yılmaz, Hüseyin Fırat ve 31 arkadaşı ile HP başkanı Mehmet Göçmen ve 86 arkadaşı, Saraymağra köyünden CHP ocak başkanı ve idare heyeti ile 140 arkadaşı DP saflarına katıldıklarını beyan etmişlerdir[52].

Hezek Karadinek köyünden Bekir Kartal ve 38 arkadaşı arkadaşı CHP'den istifa ederek DP'ye geçmişlerdir.23/05/1959[53].

Demokrat Parti Oğuzeli ilçe başkanı Mehmet Yıldırım genel merkeze gönderdiği telgrafta Demokrat Parti safına geçenlerin sayısının 981 kişiye ulaştığını ve katılımların hergün devam ettiğini vurgulayarak bu kişilerin listesini göndermiştir.26/03/1959[54].

Yine Oğuzeli kazası Haral nahiyesi muhtarı İsmail Koç 135 arkadaşı ile birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye geçtiklerini bildirmiştir.26/03/1959[55].

Öğümsöğüt köyü muhtarı Mıstık Özcan 193 arkadaşı ile birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye geçtiklerini beyan etmişlerdir.12/01/1959[56].

Telhöyük köyü Hürriyet Partisi eski ocak başkanı Mehmet Dağcı 86 arkadaşı ile birlikte DP saflarına geçtiklerini beyan etmiştir[57].

[51] BCA, 010-09-218-677-1-189.
[52] BCA, 010-09-218-677-1-152.
[53] BCA, 010-09-218-677-1-156.
[54] BCA, 010-09-218-677-1-171-173.
[55] BCA, 010-09-218-677-1-170.
[56] BCA, 010-09-218-677-1-188.
[57] BCA, 010-09-218-677-1-181.

Demokrat Parti 1959'un başlarında Gaziantep'te güçlü durmaya çalışmıştır. Ocak ayında Demokrat Parti Ünaldı Ocağında görkemli bir kongre düzenlemiştir. Yeni Ülkü gazetesinin haberine göre kalabalık bir halk kitlesi tarafından tezahürat ve alkışlarla yapılan ilgili kongrede D.P idare heyeti tarafından seçimlerden sonra birçok başka parti üyesi kendi partilerinden istifa ederek kendi saflarına ricat ettiğini beyan etmişlerdir. Ayrıca özellikle Vatan Cephesi'ni kuran Başvekil ve D.P Genel Başkanı Adnan Menderes'in üstün çalışmalarına bunun da halk tarafından takdir gördüğüne de işaret edilmiştir[58].

Dönemin Demokrat Parti gerçeğini en yakından takip eden gazeteler arasında bulunan Cihan Gazetesi, yerel siyasi olayları etkileyici manşetlerle haberlerine yansıtmış, Demokrat Parti'nin yaşamış olduğu kan kaybını *"İslâhiye'de D.P çöküyor"* diyerek ifade etmiştir. Nisan 1959'daki bu manşetin içeriğinde ilçenin ileri gelenlerinden olan bir kısım Demokrat Parti üyelerinin istifa ederek Cumhuriyet Halk Partisine geçtiğini beyanında bulunulmuştur. Bu istifaların sebebi ise Demokrat Partinin gidişatını ve yürütmüş olduğu siyasi politikanın üyeleri tarafından beğenilmemesi olarak ifade edilmiştir[59].

1959 yılı Gaziantep'te Demokrat Parti için pek parlak bir tablo çizmemektedir. Öyle ki bu tarih Demokrat Parti'den istifaların arttığı dönem olarak görülmekteydi. Aynı tarihin Mayıs ayında günlük siyasi gazete olan Cihan Gazetesi manşetlerinde de yansımıştır. Manşette şöyle yazmaktadır; *"Demokrat Parti'den Çöküntüler"*. Haberin detayında ise, Şehrimizin Saçaklı mahallesinden olup Demokrat Parti'den istifa ederek CHP'ye geçenlerin listesi ve bu kişilerin isimleri verilmiştir[60].

Ayrıca Kavşut köyü CHP ocak başkanı Sefer Gürler ve ocak idare heyetinden Hameş Demir 160 kişilik seçmenle birlikte CHP'den istifa ederek DP'ye intisap eylediklerini beyan etmişlerdir.27/05/1959[61].

1960 yılında Gaziantep'te Vatan Cephesi

1960 yılına gelindiğinde başta CHP olmak üzere diğer partilerle gerek basın üzerinden[62] gerekse de diğer platformlarda yaşanan problemler topluma da yansımış kutuplaşmalar giderek artmıştır. Vatan Cephesi'ne bağlı ocakların

[58] Yeni Ülkü Gazetesi, 24 Ocak, Cumartesi, 1959.
[59] Cihan Gazetesi, 16 Nisan, Perşembe, 1959.
[60] Cihan Gazetesi, 14 Mayıs, Salı, 1959.
[61] BCA, 010-09-218-677-1-198.
[62] BCA, 010-09-472-1363-7-1.

sayısının giderek artmaya başlamasıyla daha çok insana ulaşılmış ve cepheye katılımlar ciddi rakamlara ulaşmıştır.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi mensubu bir grup vatandaş partilerini ve CHP'ni eleştirerek DP saflarına geçme lüzumunda bulundukları ifade etmişlerdir. 10/03/1960[63].

Gaziantep'ten Şükrü Polat, Osman Nacaroğlu ve Ali Pulat 40 arkadaşları ile birlikte CHP'den istifa ederek DP saflarına katıldıklarını beyan etmişlerdir. 14/02/1960[64].

Gaziantep marangozlar birliğinden 14 kişi birlikte CHP'den istifa ederek DP saflarına katıldıklarını beyan etmişlerdir. 05/01/1960[65].

SONUÇ

1946 seçimleri ile siyasi hayata giren ve Türkiye'de çok partili döneme geçişi sağlayan Demokrat Parti 1950 seçimleri ile halkın büyük desteğini arkasına alarak iktidar olmuştur. 1950-54 arasında birçok önemli işlere imza atan Demokrat Parti 1954 seçimlerinden de oy oranı düşmüş olsa bile zaferle ayrılmasını bilmiştir. Sonraki süreçte yaşanan siyasi ve ekonomik problemler sonucunda halkın desteğini kaybettiğini gören Demokrat Parti bir takım önlemler almak zorunluluğunda olduğunu görmüştür.

1957 seçimlerinde oy oranı oldukça düşen Demokrat Parti, özellikle muhalefet partilerinin de güç birliği kararı alması sonucu hem kendi taraftarlarını tutmak hem de bu birliğe katılımları engellemek için Vatan Cephesi adı altında bir yapılanmaya gitmiştir. Bu amaçla yurdun her tarafında teşkilatlanmaya gidilmiş ve Vatan Cephesi Ocakları açılmıştır. Demokrat Parti basın kuruluşlarının desteğini de arkasına almış radyolarda uzun uzun Vatan Cephesi'ne katılım telgrafları okunmuştur.

Gaziantep'te Vatan Cephesi'ne katılım ilk dönemlerde istenilen düzeyde olmamıştır. Katılımlar özellikle merkezde az sayıda olmuş daha çok kırsal kesim ile sınırlı kalmıştır. Bunda Gaziantep'in büyük ailelerinin başlangıçta Vatan Cephesi'ne destek vermemelerinin etkili olduğu söylenebilir. Fakat sonraki dönemlerde özellikle yaşanan parti ittifaklarına tepki olarak Vatan Cephesi'ne katılımların Gaziantep'te de ciddi sayıda olduğu görülmüştür.

[63] BCA, 010-09-218-677-1-148.
[64] BCA, 010-09-218-677-1-150.
[65] BCA, 010-09-218-677-1-151.

1959 yılında özellikle Vatan Cephesi'ne bağlı ocakların sayısının artmasıyla birlikte katılımların sayısının hızla arttığı, bu dönemde özellikle şehir merkezinden katılımların yoğun olduğu anlaşılmıştır.

1960 yılında kutuplaşmaların artmasıyla birlikte taraflar daha çok taraftar toplamak amacıyla teşkilatlanmalarını hızlandırmış ve ülkenin her yanında olduğu gibi Gaziantep'te de Vatan Cephesi'ne katılımlar devam etmiş ve bu süreç 27 Mayıs'a kadar devam etmiştir.

Vatan Cephesi tüm yurtta olduğu gibi Gaziantep'te de geniş bir katılımcı sayısına ulaşmış ve Demokrat Parti ile diğer partiler arasındaki dolayısıyla toplumdaki kutuplaşmaların adeta simgesi haline gelmiş bir siyasi örgütlenme olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

1960 tarihine kadar D.P çatısı altında faaliyetine devam eden Vatan Cephesi hukuki anlaşmazlıklar ve Vatan Cephesine artan tepkiler neticesinde kapatılmıştır. Bunun akisleri Gaziantep'te de görülmüş 2 Haziran tarihli Cihan Gazetesi'nin haberine göre "Demokrat Parti Vatan Ocakları Kapatıldı" detayda ise "Şehrimizde son zamanlarda açılan ve kanuni meşriyeti olmayan Vatan Ocakları kapatılarak bütün tabelaları söküldü" denilerek Gaziantep'te Vatan Cephesi'nin son bulduğu ifade edilmiştir[66].

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-192.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-193.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-194.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-195.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-197.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-154.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-155.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-157.

[66] Cihan Gazetesi, 2 Haziran Perşembe, 1960.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-158.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-159.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-162.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-163.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-164.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-165.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-166.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-167.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-168.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-169.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-175.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-176.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-177.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-178.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-179.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-180.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-181.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-183.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-184.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-185.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-186.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-187.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-189.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-152.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-156.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-171-173.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-170.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-188.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-181.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-198.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-148.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-150.

Fon Kodu: 010-09 Yer No:218-677-1-151.

Fon Kodu:010-09 Yer No:472-1363-7-1.

Basılı Materyaller

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,Haziran 2012,Yayın No:3685.

Araştırma ve İncelemeler

Arslan, Z. (2013). Trabzon'da vatan cephesi (12 Ekim 1958-27 Mayıs 1960), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, *36*.

Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de Demokrasi'ye Geçiş (1945-1950*). Olga matbaası.

Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. 2. basım, İmge kitabevi.

Gaytancıoğlu, S. (2011). Demokrat parti iktidarı ve Vatan cephesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Karpat, K. H. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980 (*Çev. E. Soğancılar). İmge kitabevi.

Komsuoğlu, A. (2002). Demokrat parti ve vatan cephesi. *Maltepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, 2*.

Tunç, B. (2015). Kocaeli'nde vatan cephesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8(2).*

Tunçay, M. (1979). *Siyasi Tarih (1950-1960), Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980,* Yay. Yön. Sina Akşin, Cem yayınları.

Uyar, H. (2001). *Vatan Cephesi*. Büke yayınları.

Yıldırmaz, S. (2008). Vatan Cephesi: Demokrat Parti'nin Politik Meşruiyet Krizi ve Toplumsal Muhalefeti Kontrol Altına Alma Çabası. *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, Der: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi yayınları.

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. 7. Basım, İletişim yayınları.

Elektronik Ortam

https://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuclari/secim3_tr.pdf.

Gazeteler

Yeni Ülkü Gazetesi, 1958-1960, Gaziantep

Cihan Gazetesi, 1958-1960, Gaziantep

Işık Gazetesi, 1958-1960, Gaziantep

Demokrat Ses Gazetesi, 1958-1960, Gaziantep

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.176-195.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.176-195.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41459

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 22.01.2020
Kabul Tarihi: 27.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 22.01.2020
Accepted: 27.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ceyhan, M. (2020). Karşılaştırmalı Bir Hukuk Tarihi Denemesi: Roma Mülkiyet Anlayışı İle Osmanlı Mülkiyet Anlayışının Mukayesesi. *Journal of History School,* 44,176-195.

KARŞILAŞTIRMALI BİR HUKUK TARİHİ DENEMESİ: ROMA MÜLKİYET ANLAYIŞI İLE OSMANLI MÜLKİYET ANLAYIŞININ MUKAYESESİ

Muhammed CEYHAN[1]

Öz

Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti, dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Her iki devletin ortaya çıktıkları zaman ve mekânlar ile tarihin sunduğu imkân ve şartlar farklı olsa da aslında aralarında pek çok ortak nokta bulunmaktadır. Nitekim kimi kurumlarının benzeyen tarafları ile süreç içerisinde geçirdikleri değişim ve dönüşümler de benzerlik arz etmektedir. Bu bağlamda her iki devlet de uzun soluklu tarihleri içerisinde ve değişen dünya şartlarına bağlı olarak siyasî, ictimâî, askerî, iktisadî ve hukukî yapılarında bazı değişim ve dönüşümlere maruz kalmıştır. Bu bakımdan gerek Roma hukukunun ve gerekse de Osmanlı hukukunun süreç içinde değişime, gelişime ve dönüşümlere uğrama özelliklerinde de benzerlik bulunmaktadır. Ancak dikkatlice incelendiğinde, elbette zaman, mekân ve inanç farkından kaynaklı farklılıkların olduğu görülecektir. Çalışmanın temel amacı; siyasi, askeri, hukukî ve ictimaî olarak tarihte büyük izler bırakmış olan iki büyük devleti benzerlik ve farklılıkları bakımından karşılatırmaktır. Bu bağlamda karşılaştırmalı tarih yöntemiyle ve mülkiyet hukuku özelinde, Roma İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin benzerlik ve farklılıkları coğrafya, zaman, din ve ihtiyaçları zemininde incelenecektir. Bu maksatla Roma mülkiyet hukuku alanındaki literatür ile Osmanlı mülkiyet hukukuna dair literatür ve arşiv belgelerine müracaat edilmiştir. Her iki siyasi idarenin mülkiyet hukuku ve anlayışı hususundaki benzerlik ve farklılıkları

[1] Dr. Öğr. Üyesi. Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü. muhammedceyhan@gmail.com, Orcid: 0000-0003-3880-3506

ortaya konulduktan sonra yaşanan değişim ve dönüşümler de ele alınarak, değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülkiyet, Roma Hukuku, Osmanlı Hukuku, Mülkiyet Hukuku, Karşılaştırmalı Hukuk, Yabancı Hukuku.

A Comperative Study on History of Law: Comperation of Property Approches Between Roman and Ottoman

Abstract

Roman Empire and the Ottoman State have an importance because of their place in the historical timeline. Though both states emerged in different places and spaces under different historical circumstances, they share a lot in common. Their certain institutions and their change and transformation in time have similarities. During their long histories, their social, economic, military and legal structures shifted as a result of changing global conditions. The very characteristics of these shifts, developments and changes in the laws of the Roman and the Ottoman State resemble each other. However, when the topic is scrutinized more closely, the differences can easily be spotted due to differences in time, space and belief. The main aim of this study is to compare the two grand states that had deeply affected the history as political, military, legally, social, in terms of similarities and differences. In this context, using comparative history method with a specific focus of the property law, the differences and similarities between the Roman Empire and the Ottoman State will be examined considering geography, time, religion and requirements. To this end, the literature and archive records of the Ottoman and Roman States in the field of property law have been made use of. After revealing the similarities and the differences between two political administration regarding their understanding of property law as much as possible, the results reached about the shifts and transformations will be put forward within an academic framework.

Keywords: Property, Roman Law, Ottoman Law, Property Law, Comparative Law, Foreign Law.

GİRİŞ

Dilimizdeki *mülkiyet* kelimesi, Arapça *mülk* sözcüğünden türemiştir. *Mülk* ise; "hüküm ile bir şeyin zapt ve tasarrufu" olarak tanımlanmaktadır. Aynı kökten türeyen *melik* kelimesi de mülke sahip olan, yani hükümdar anlamına gelmektedir. Bu bağlamda; *mülk, melik, mâlik, meleke* kelimelerinin Arapça *m-l-k* kökünden geldiği ve bu kökten çıkan bütün kelimelerde "güç, kuvvet, iktidar" anlamının bulunduğu görülmektedir. Bu ilişkinin benzeri Yunan ve Latin

dillerindeki *mülkiyet* anlamında kullanılan kelimelerde de görülmektedir. Yunanca *kyriotes* kelimesi ile Latincedeki *dominium* ve *proprietas* kelimeleri mülkiyet anlamına gelmekte olup "güç, kuvvet, iktidar" anlamı taşımaktadır (Güriz, 1969: XIII).

İnsan–Eşya ilişkisinin hukukî ifadesi olan *mülkiyet*; en ilkel toplumlardan başlamak üzere farklı evrelerden geçerek günümüz modern hukuklarının vazgeçilmez haklarından birisi konumuna gelmiştir. Tarih boyunca en ilkel dönemden en modern döneme kadar üzerinde en çok tartışılan husus; mülkiyetin kime ait olacağı, mülkiyet üzerindeki tasarruf, kullanma ve yararlanma yetkisinin kimde bulunacağı ve hangi sınırlar içinde kalınacağıdır. Bu bağlamda da en çok üretime yarayan mâlların mülkiyetinin kime ait olacağı ilkçağlardan beri tartışılmaktadır (Güriz, 1969: XIII).

Mülkiyetin çağlar içindeki gelişimini irdeleyen en önemli bilim adamlarından biri Friedrich Engels'tir. Engels, aile ve devletin en ilkel dönemlerden beri aşama aşama şekillendiğini, bu çerçevede üretim araç ve ilişkilerinin de belli bir olgunluğa sahip olması ile yine bu üretim ilişkisine bağlı olarak mülkiyet olgusunun da geliştiğini belirtmektedir (2010: 29-36). İlkel mülkiyet ortaklığı döneminin aşılmasından sonra bir hak olarak en belirgin şeklini antik devirde Yunan'da ve Roma'da alan ve giderek temayüz etmeye başlayan mülkiyetin, tek tanrılı dinlerin fikir dünyasında şekillenmesinden önce akıl merkezli olarak tartışılmıştır. Burada hemen ifade etmek gerekir ki mâllara, toplumun mu yoksa kişinin mi sahip olması gerektiği yönündeki tartışmalar, uygulamada önemli sonuçlar doğurmasa bile fikir dünyasını etkilemiştir. Şüphesiz ki özel mülkiyet ve toplum mülkiyeti tartışmaları tek tanrılı dinlerin, fikir dünyasında etkili olmaya başlamalarıyla da devam etmiştir. Ancak tartışmalarda kullanılan ve yararlanılan kanıtlar, akıldan çok din ilkelerinden çıkarılmıştır (Güriz, 1969: XIII).

Özel mülkiyet hakkının gittikçe genişleyen ve yaygınlaşan biçimde mutlak bir hak olduğu tezinin güçlenmesinde önemli bir rol oynayan Roma hukukunun yarattığı "mâlike mutlak haklar ve yetkiler sağlayan mülkiyet" anlayışı, feodal dönemde etkisini yitirmiş ve bu dönemde özellikle toprak mülkiyeti mutlak ve bölünmeyen bir hak olmaktan çıkmış, hiyerarşik nitelik taşıyan hakların ve ödevlerin konusu olmuştur. Ancak 17 ve 18. Yüzyıllar, mülkiyet hakkının tabiî, vazgeçilmez ve mutlak haklardan birisi olduğunun ve feodal olarak var olan sınırlamaların reddedildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde özel mülkiyetin toplum için zararlı mı yoksa yararlı mı olduğu tartışılmış ve özel mülkiyetin kaldırılması ya da kısıtlanması seçenekleri tartışılmıştır. Kapitalizmin artık egemen bir konuma gelmeye başladığı 19. Yüzyıldan itibaren konu bütün yönleri

ile tartışılmıştır. Mülkiyetin ve mülkiyet dağılışının toplum üzerinde etkisi bütün görüşler tarafından kabul görürken özellikle üretim araçlarının özel mülkiyet mi yoksa toplum mülkiyeti konusu mu olacağı konusu fikir birliği yoktur (Güriz, 1969: XIII-XIV).

Günümüze gelindiğinde, mülkiyet konusunda yapılan tartışmaların temelinde, yine en eski zamanlardan günümüze kadar gelen süreç içindeki tartışmalarda olduğu gibi mülkiyet konusu olan şey veya şeylerin birey ve toplum hayatı içinde taşıdığı önem vardır. Bu noktada da özellikle mülkiyet kavramının bünye ve içeriğinde mâlike tanınan yetkilerin yanında ödevlerin de bir unsur olarak bulunup bulunmadığı tartışmaların ana temasını oluşturmaktadır. Tartışmada yer alan fikir adamlarını üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilk grup Klâsik (Liberal) Sistem'e taraftar olan yazarlardır. Bu sistem, kişi-eşya ilişkisinde mâlike şey üzerinde sınırsız hak tanır. Üretim ve tüketim mâllarının mülkiyeti ilke olarak bireylere aittir. Yine bu sistemin mensupları mülkiyet kavramının soyut ve genel (evrensel) bir kavram olduğunu, bu kavramın içeriğinin sadece yetkilerden oluştuğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın Marksist Sistem'e taraftar olan yazarlar ise kişi-eşya ilişkisini, klâsik sistemin tam aksi yönde değiştirmiş ve eşyanın mülkiyetini bireyden alarak topluma, başka bir söylemle devlete tanımış ve mülkiyetin bireye de ödev ve sorumluluk yüklediğini buna karşın yetkinsin hemen hemen olmadığını belirtmişlerdir. Bu iki sisteme karşın Karma (Modern) Sistem mensupları ise hem ödev hem de yetkinin mülkiyet içerisinde mevcut olduğunu savunmuşlardır (Eren, 2011: 3-16)[2].

1. Roma Hukukunda Mülkiyet Anlayışı

1.1. Roma Hukukunun Tarihi Dönemleri ve Mülkiyetin Tarihçesi

Roma'da hukuk; Roma şehrinin MÖ. 753 yılında kurulmasından başlayıp MS. 6. yüzyılda Iustinianus zamanındaki kanunlaştırma hareketlerine kadar uzun bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu nedenle bin yılı aşkın bir süre Roma devletinde geçerli olan hukuk için kullanılan Roma hukuku deyimi, gerçekte bu uzun gelişim

[2] Söz konusu hukuk sistemlerinden ilk ikisinin mensuplarının fikirlerinde bir hayli keskin olduklarını görmek mümkündür. Nitekim, Marksist Sistemin fikriyatını savunan Pıerre-Joseph Proudhon, mülkiyetin hırsızlıkla eş anlamlı olduğunu ve insanların huzursuzluğunun ve mutsuzluğunun temelinde de özel mülkiyet olduğunu savunmaktadır (Proudhon, 2011: 16-20). Buna karşın bireyi ön plana çıkaran ve Klâsik Sistemin de temelini teşkil eden kapitalizm de ise kişinin yetki ve hakları sınırsızdır. Bu denli birey merkezli olan Kapitalizmin ruhunda yatan unsurları Max Weber, dört başlıkta toplamaktadır. a. Rasyonel ve akılcı olmak, b. Birey merkezli olmak, c. Çok çalışmak, d. Tasarruf etmek ve yeniden yatırıma dönüştürmek. Weber, bu dört unsur harekete geçirilirse insanın mutlu olacağını savunmaktadır (Weber, 2011: 19 vd.).

süreci içinde oluşan ve kaynakları ile nitelikleri farklı çeşitli hukuk sistemlerini kapsamaktadır. Gerçi on iki yüzyılı aşkın bir süre içinde Roma hukuku, birdenbire devrimler yaratan değişikliklerle değil organik ve sürekli olarak gelişmiştir. Ancak Roma hukukunun yapısını incelerken bazı dönemler saptamak gerekir. Çünkü hukuk da edebiyat, sanat ve dil gibi bir toplum ürünü olduğundan, değişik toplumlarda ve aynı toplumda farklı dönemlerde değişen gereksinme ve anlayışlara göre başka biçimlerde belirir. Bu nedenle, gelişmesi bin yıldan fazla sürmüş olan Roma hukukunun da Roma şehrinin kuruluşundan Iustinianus'un ölümüne kadar geçen süre içinde birbirine benzemeyen biçimler göstermesi, Roma uygarlığının siyasal, toplumsal, töresel ve dinsel öğelerine uygun olarak değişmiş ve gelişmiş olmasının sonucudur. Örneğin Cumhuriyet ve Principatus dönemlerinin hukuku, Iustinianus zamanının hukukundan büyük ölçüde farklıdır (Erdoğmuş, 1995: 36-80).

Roma hukukunda *ıus çivile*'ye (şehirdekilerin hukuku) ait bir müessese olan mülkiyet; *Dominium ex iure Quiritium= Quirites* (Roma vatandaşı) hukukuna göre mülkiyet demektir. Başka bir söylemle bir mâlın mülk addedilebilmesi için mâlikin Roma vatandaşı olması gerekmektedir. Buradan üç sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, yalnız Roma vatandaşı mülkiyetin tarafı olabilir. Vatandaş olmayanlar ve *pregrinus*'lar (yabancılar) *ıus commercii'*ye (ticaret yapma ehliyeti) mâlik olsalar bile bu haktan mahrumdurlar. Çünkü *ıus commercii* yalnız Roma alış-veriş hayatını temin etmiş olur. *İus gentium*'un (milletler hukuku) gelişmesinden itibaren ise mülkiyet hakları vardır. İkinci olarak, Roma hukukuna dayanan mülkiyet yalnız Roma eşyalarında mümkündür. Bir Romalı'ya ait *res mancipi* (toplumsal ve ekonomik değeri olan mallar) ve *res nec mancipi'*ler (toplumsal ve ekonomik değeri olan mallar dışında kalanlar) ile taşınmazlardan yalnız İtalya'daki emlâk ve akar Roma hukukuna göre mülkiyet konusu olabilirdi. Buna karşın bütün eyalet emlâki ve Roma İmparatorluğu'na bağlı deniz aşırı yerler ise bundan müstesnadır. Roma vatandaşına ait bulunsa bile durum böyle idi. Zira, söz konusu yerler üzerinde medeni hukuka göre mülkiyet hakkı bulunmazdı. Üçüncü olarak ise roma medeni hukukuna dayanan bu mülkiyet yalnız ius civile (medeni hukukunun) iktisab yolları ile elde edilebilinirdi (Koschaker, 1977: 117-119). Ancak Roma'da klasik hukuk döneminde *ıus civile* mülkiyeti yanında bir taraftan *ager publicus* (savaş neticesinde elde edilen araziler) üzerindeki egemenlik hakkının giderek mülkiyete benzer bir nitelik kazanması, öte yandan Roma egemenliği altına sokulan ve mülkiyeti devlete ait sayılan eyalet toprakları üzerinde özel kişilere tanınan çeşitli egemenlik haklarının mülkiyete benzer biçimlerde korunması ve yine *praetor*'un (ülkeyi yöneten) bir takım insan-eşya ilişkilerinin korunması için çeşitli hukukî yollar tanıması bu üç yeni mülkiyet tipinin oluşmasına yol açmıştır.

Bu mülkiyet tipleri klasik dönem sonlarına doğru giderek *ıus civile* mülkiyetinin kapsamına girerek onunla kaynaşmıştır (Ayla, 2008: 3).

1.2. Mülkiyete Esas Teşkil Eden Mâlın Tasnifi

Genellikle mülkiyet; bir kimsenin mâl üzerindeki en geniş kapsamlı aynî hak olarak tarif edilir. Fakat mülkiyetin muhtevasının tanımını tam olarak yapmak çok zordur. Çünkü mâlikin, mâlı üzerinde yapmaya hakkı olduğu şeyleri ve elindeki salahiyetleri sayıp tayin etmek mümkün değildir. Modern hukukçular mülkiyetin bu hususiyetini "mülkiyetin elastikliği" ifadesiyle izah ederler (Umur, 1985: 20).

Diğere taraftan mülkiyet hakkının içeriği, toplumun ekonomik ve sosyal ihtiyaçları sebebiyle sürekli olarak değişir ve ferdin mâl üzerindeki tasarrufuna yeni sınırlar getirilir. Hatta belli bir zaman içinde bile mülkiyet kavramını tam ifade eden bir formül bulmak zordur. Nitekim Roma kaynaklarında, bugünkü kanunlarda olduğu gibi mülkiyetin umumi bir tarifi yoktur ve söz konusu kavramı kullanmak üzere sarf edilen kavramlar da çeşitlidir. Mülkiyeti ifade eden en eski tabirin *mancupium* veya *mancipium* olduğu anlaşılmaktadır. *Mancipium*; mâllar veya insanlar üzerinde icra olunan hâkimiyet manasına gelen *manus* (el) kelimesinden türemektedir. Daha sonraları, hâkim, efendi manasına gelen *dominus'*tan, *dominium* kelimesi kullanılmış ve nihayet mülkiyet demek için *proprietas* kelimesi de kullanılmıştır. Ama bunların hepsinde "mutlak ve hakimiyet" manaları mevcut olmuştur (Umur, 1985: 20-21)[3].

Roma hukukunda mülkiyete esas teşkil eden mâllar, aynı zamanda mülkiyet hukukunun üzerinde icra edileceği mâllardır. Bu bakımdan Roma hukukundaki mâlların tasnifi önemlidir. Söz konusu mâlları çok çeşitli kategorilere sokmak mümkün ise de bizim için önemli olan genel olarak mülkiyete konu olan ve olmayan mâl ayırımıdır. Bu cümleden olarak ilk; *Res extra patrimonium=res in patrimonio* (mâl varlığı dışında kalan eşya – mâl

[3] Eski hukuk terminolojisine ait bir terim olan *mancipium* kelimesinin asıl anlamı, kişilerin mâllar ve şahıslar üzerinde kurmuş olduğu hakimiyettir. Dar anlamıyla *peter familias*'ın kendisine başkası tarafından devredilmiş aile evladı üzerindeki hakimiyetini ifade eder. Genel olarak Cumhuriyet ve Principatus dönemlerinde mülkiyeti ifade eden *mancipium* daha sonraları *dominium* ve *proprietas* kelimeleriyle aynı anlamda kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru kullanılmaya başlanan *dominium* kelimesi mülkiyeti ve kişilerin maddi mâllar üzerindeki hakimiyetini ifade eden bir diğer kavramdır. Latin dilinde mülkiyet hakkını ifade eden *dominium*'dan sonraki bir diğer kavram *proprietas*'tır. *Proprietas* kelimesi, *proprius'*tan türemiştir ve bir kişiye "âidiyeti" ifade eder. Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan bu kelime de mülkiyeti ifade eder. Söz konusu kavramların tarihi akış içerisindeki mana ve mahiyetleri konusunda geniş bilgi için bkz. (Ayla, 2008: 3-8).

varlığına dahil olan eşya) ayırımı karşımıza çıkmaktadır. İlk gruba giren mâllar *res divini iuris* (ilahi hukuka tabi mâllar) olup üzerinde hiçbir aynî hak olmadığı gibi hukukî muamelelere de konu teşkil edemez. İkinci gruptaki mâllar ise *res humani iuris* (beşerî hukuka ait mâllar=kamu ve özel mâlları kapsar) zümresinden olarak *res puplicae* (kamu mâlları=fertlerin mülkiyetinde olmayıp devlete ait olduğu düşünülen su yolları, liman gibi mâllardır ki, bunda kamu hukuku uygulanırdı) ve *res communes omminium* (herkesin ortak mâlları=hava, akan su, yağmur gibi ne özel ne de devlet mülkiyetinde olan mâllar) ve *res universitatis* (topluluğa ait mâllar=tiyatro ve spor alanları gibi mâllar) şeklinde kategorilere ayrılmaktadır (Erdoğmuş, 2009: 4-6).

Kişi malvarlığı içinde yer alabilen ve kâideten hukukî muamelelere konu olabilen beşerî hukuka tabi (*res humani iuris*) mâllar da çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bunlar;

- *Res mancipi – res nec mancipi*
- *Res immobiles – res mobiles* (taşınmaz mâllar – taşınır mâllar)
- *Res fungibilies – res nec fungibilies* (misli mâllar – misli olmayan mâllar)
- *Res quae usu consumuntur* (tüketilebilen – tüketilemeyen mâllar)
- *Res quae sine interitu dividi non possunt* (bölünebilen mâllar – bölünemeyen mâllar)
- Basit eşya – toplu eşya
- *Res principalis, pertinentia, fructus* (asıl mâl, eklenti, semere) (Erdoğmuş, 2009: 4-15) [4]

[4] Roma devletinin ilk dönemlerinde yapılan en önemli ayırım *Res mancipi – Res nec mancipi* ayırımıdır. Eski ve klasik hukukta, eşyanın en mühim tasnifi içinde iktisadî ve ictimaî bakımdan daha önemli sayılan mâllar grubu, ziraat ile uğraşan küçük bir kavmin önemli saydığı mâllardır. Bunlar Cumhuriyet devrinin sonlarında İtalya'daki araziler, arsalar ve binalar, köleler, atlar, öküzler, katırlar ve eşeklerdir. Yani fil ve deve hariç büyük yük-çeki hayvanları ve bunlardan başka eski köy gayrimenkul irtifakları denen geçit irtifakları ile su geçirme irtifakına denmektedir. Bu mâlların mülkiyetinin devri *mancipatio* veya *in iure cessio* ile mümkündür. Bir nazariyeye göre ferdi mülkiyete ilk konu olan mâllar bunlardı. Post-klasik devirde mâlların *mancipi* ve *nec mancipi* olarak ayırımı önemini kaybetmiş ve Justinianus hukukunda *interpolatio*'lar vasıtasıyla tamamen kaldırılmıştır (Umur, 1983: 185).

1.3. Mülkiyeti İktisab Yolları

Mülkiyet hakkının belli bir kimseye bağlanmasına mülkiyetin iktisabı denmektedir. Modern hukuklar, mülkiyetin "aslen" veya "devren" iktisab edilebileceğini kabul etmektedirler. Mülkiyetin aslen iktisabında; bir kimsenin bir mâl üzerinde önceden mevcut bir hakkına dayanmadan mülkiyeti edinme vardır. Buna karşılık bir kişi, mülkiyet hakkını daha önce mâlik olan kimsenin mülkiyet hakkına dayanarak elde ediyorsa, mülkiyetin *devren iktisab*ı söz konus olmaktadır.

1.3.1. Mülkiyetin Devren İktisabı

Bir kimse, başkasına ait olan bir mülkiyet hakkını, o şahısla yaptığı bir muamele neticesinde (mülkiyetin nakli muamelesi) elde edecek olur ise mülkiyeti *devren iktisab* etmiş sayılır. Mülkiyetin *devren iktisab*ının temelinde kural olarak; alım-satım, bağışlama, karz gibi sebepler bulunuyorsa da bu sebepler mülkiyetin *devren iktisab*ına yeterli olmaz. Mülkiyetin devrine ve iktisabına yönelik tasarruf muameleleri de yapılmalıdır. Roma hukukundaki *mancipatio, in iure cessio, traditio* bu türndir (Erdoğmuş, 2009: 57). Klasik Roma hukukunda *res mancipi*'lerin mülkiyetinin nakli için gerekli olan iki muameleden biri olan mancipatio, sırf *mancipi'*lerin nakline yarayan tipik bir muameledir. *Res nec mancipi*'lere uygulansa hiçbir netice doğurmazdı (Umur, 1985: 68).

Mancipatio; Roma'nın en eski ve Roma geleneklerini yansıtan bir maden külçesi ve teraziyle yapılan muameledir. *Mancipatio'*nun mülkiyeti nakletmesi için sekiz kişinin katıldığı merasimli ve sözlü muamelelerin icra edilmesi gerekiyordu. Şart ve vadeye bağlanamayan bu muamelede beş Roma vatandaşı da hazır bulunurdu. Zamanla *mancipatio* peşin alım satım olmaktan çıkarak başta mülkiyetin nakli olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılan (kredili alım-satım, bağışlama, mâlların cihaz olarak verilmesi vs. gibi) bir tasarruf muamelesi haline geldi. Ancak mancipatio MS. 4. Yüzyıla kadar azalarak uygulamada kalmış, Iustinianus *res mancipi – necmancipi* ayırımını kaldırırken *mancipatio'*nun geçtiği metinleri *interpolitio* ile değiştirmiş ve yerine *traditio* kelimesini koymuştur (Erdoğmuş, 2009: 61-62).

"*Magistra önünde terk"* anlamına gelen *in iure cessio* uygulaması da *mancipatio* gibi mülkiyeti nakil muamelelerinden birisidir. Ancak söz konusu muamelede aranan açıklık ve aleniyet ilkesi, *magistra*'nın muameleye katılmasıyla *mancipatio*'ya oranla daha büyük ölçüde gerçekleşmektedir. Bu sebeple daha kolay yapılabilen *mancipatio'*ya oranla sık başvurulan bir yol değildir. Nitekim şart ve vade kabul etmeyen bir muamele olan *in iure cessio* daha klasik devir ortalarından itibaren nadiren uygulanır olmuş ve nihayet

Iustinianus tarafından klasik metinlerden çıkarıltılmıştır (Erdoğmuş, 2009: 62-63).

Traditio, kelime olarak "teslim" anlamına gelmektedir. *İn iure cessio* ve *mancipatio'*dan farklı olarak bir *ius civile* muamelesi değil, bir *ius gentium*=kavimler hukuku muamelesi idi ve bu nedenle arada farklar vardı. *İn iure cessio* ve *mancipatio'*dan farklı olmasının başlıca sebebi, *traditio'*nun temelinde zilyetliği devretmekten ibaret olmasından ileri gelmektedir. Bu farklara örnek olarak, *traditio'*nun şart ve vadeye tabi tutulabilir olması verilebilir (Umur, 1985:72-73).

1.3.2. Mülkiyetin Aslen İktisabı

Aslen iktisab hallerinin bir kısmında mâl daha önce hiç mülkiyet hakkına konu olmamıştır. Mâl üzerinde mâlik olma iradesiyle doğrudan hâkimiyet ve zilyetlik kurulduğunda mülkiyet ilk defa iktisab edilmektedir (denizden balık tutulması gibi). Ya da daha önce mülkiyet hakkına konu olmuş mâl sonradan sahipsiz hale gelmiştir ve ihraz yoluyla elde edilmektedir (terk edilen atı yakalamak). Bir kısım aslen ihtisap hallerinde ise bir kimse mülkiyeti iktisap ettiği anda diğeri kaybetmektedir (zamanaşımı ile iktisab ve semere iktisabı gibi). Bütün bu hallerde ortak olan nokta, mülkiyetin esas itibariyle bir kimsenin daha önceki mülkiyet hakkından bağımsız olarak kazanıldığıdır (Erdoğmuş, 2009: 70)

Bu uygulamalardan özellikle zamanaşımı ile mülkiyetin iktisabı yolu önemlidir. Başlangıcı Eski hukuk dönemine dayanan ve "kanun tarafından belirlenen bir süre boyunca devam eden zilyetlikle mülkiyetin iktisabı" olarak tanımlanan *usucapio'*nun ortaya çıkış sebebi, kamu yararının sağlanması ve kamu düzeninin korunmasıdır (Günal, 2006: 36).

1.4. Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması

Mülkiyet hakkının içerdiği yetkilerin sınırlandırılması gereksinimi; toplumların değişen siyasal ve sosyo-ekonomik koşullarına, bu koşulların belirlediği manevi ortamlarda oluşan düşünce akımlarına göre her toplumda büyük farklılıklar göstermiştir. Roma'da mülkiyetin, hukukun ilk kez yazılı olarak saptandığı kabul edilen XII. Levha Kanunu'ndan itibaren farklı dönemlerde değişik sosyo-ekonomik nedenlerle sınırlandırıldığı görülmektedir. Krallık döneminden başlayarak devletin en yüksek organlarına tanınan çok geniş kapsamlı *imperium* yetkisi, özel kısıtlamalar dışında birçok başka yetkinin dışında özel mülkiyette kullanılacak her türlü yetkiyi içeriyordu. Nitekim *magistra'*ların, önceden saptanmış birtakım kurallara uyma zorunluluğu olmadan kişilerin özel mülkiyet haklarına uygun gördükleri her türlü kısıtlamayı koyma yetkileri vardı (Ayla, 2008: 10-11).

Yapılan kısıtlamaları; kamu hukuku sahasındaki kısıtlamalar ve hususî hukuk tahditleri olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan kamu adına yapılan kısıtlamalar olarak; kamu yararı için istimlak ve müsadereler, dini sebeplerle yapılan kısıtlamalar, nehir kenarında bulunan gayrimenkuller ile ilgili sınırlamalar, geçiş hakkı, bina inşaatı dolayısıyla yapılan kısıtlamalar, gayrimenkul vergisi, maden işletmeleri dolayısıyla kısıtlamaları sayabiliriz (Umur, 1985: 32-34). Bunlar içerisinde özellikle devletin kamu yararını gözetmek suretiyle yaptığı müsadere ya da istimlakler önemlidir. Zira, bu uygulamalar -tazminatı verilmiş olsa da- hakkın tamamen elden alınması anlamına gelmektedir.

Hususî hukuk kapsamında da özellikle komşuluk haklarından neşet eden kısıtlamaları zikretmek mümkündür. XII. Kanunundan itibaren mâlik; komşunun arsa ve arazisine olan ulaşımını sağlamakla mükellef olduğu gibi araziye ve evine gidecek suya engel olmamak, ağaç dallarının komşusunun arazisine zarar ve rahatsızlık vermesini engellemekle de sorumlu tutulmuştur (Umur, 1985: 34).

2. Osmanlı Hukukunda Mülkiyet Anlayışı

2.1. Osmanlı Hukukunun Tarihi Dönemleri ve Mülkiyetin Tarihçesi

Osmanlı Devleti, bir beylik olarak kurulması ve hızlı bir yükselme evresinin ardından büyük bir devlet hüviyetini kazanmış ve nihayet yıkılmasına kadar geçen altı asırdan fazla süre içerisinde siyasî, ictimâî, iktisâdî ve askerî açılardan bir takım değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Gerek kendi iç bünyesinden kaynaklanan ihtiyaçlar ve gerekse de zamanının dünyasının hızla değişmesi, kaçınılmaz bir şekilde kurumsal bünyede ve devlet anlayışında birçok yenilik hareketlerini gerekli kılmıştır. Söz konusu değişim ve dönüşümün farklı kurumlarda yarattığı değişiklikler birçok araştırmacı tarafından titizlikle irdelendiği halde hukukî yapıda meydana gelen yenilikler maalesef teferruatlı olarak incelenmemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı hukukunun tarihi süreç içerisindeki evrimini dönemlendirmek istesek henüz ortaya atılmış ve ispatlanmış bir görüş yoktur. Bu bakımdan Osmanlı hukuk söz konusu olduğunda, daha ziyade örfî ve şer‘î hukuk ayrımı ile iktifa edilmektedir. Oysa Tanzimat’tan itibaren bütün kurumlarda bir revizyon ve resepsiyon meydana gelirken hukuk da bundan nasibini almıştır.

Tanzimat dönemi itibariyle şer‘î hukukun düzenlediği ve daha ziyade dinin kapsama alanına giren konularda bir düzenlemeye gidilmezken, devletler arası hukuk konusu başta olmak üzere, hukuk anlayışında bazı köklü değişiklikler olmuştur. Yine Osmanlı hukukunun tesisinde önemli vazifeler icra eden Şer‘iyye Mahkemeleri’ne Tanzimat döneminden sonra Nizamiye Mahkemeleri

eklenmiştir (Ekinci, 2004: 19-23). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanzimat dönemi diğer kurumlarda olduğu kadar Osmanlı hukuku ve kurumları için de bir kırılma noktasıdır. Artık Avrupa hukuk sistemleri incelenmiş ve çağın gerekliliği çerçevesinde ve ihtiyaç duyulan alanlarda revize edilmiştir (Bozkurt, 2010: 1-4. Buradan hareketle Osmanlı hukukunu -kesin ve keskin çizgileriyle ve de birbirinden bağımsız bir ayrım olarak görmemek şartıyla- ikiye ayırabiliriz. Bunlardan ilki Tanzimat'a kadarki Osmanlı hukuku, ikincisi ise Tanzimat sonrası Osmanlı hukukudur. Bu açıdan Osmanlı hukuku sahasında Tanzimat döneminden itibaren yaşanan gelişmeler mülkiyet tarihi açısından da önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde beş çeşit arazi ve mülkiyet türü vardır ki, bu ayırım devletin ilk zamanlarından itibaren mevcut olup, 1858 tarihli *Arazi Kanunname-i Hümayunu* ile kanunî bir hüviyet kazanmıştır (Cin, 1978: 19-20). Bu kanuna göre Osmanlı Devleti'nde 5 tür arazi mevcuttur. Bunlar;

- *Arazi-i mîriyye* (devlete ait olan araziler)
- *Arazi-i memlûke* (özel mülkiyete esas olan araziler)
- *Arazi-i mevkûfe* (vakıflaraa ait araziler)
- *Arazi-i metrûke* (terk edilmiş topraklar olup bir mülkiyet veya tasarruf hakkına konu edilemez. Sadece ammenin yararına sunulabilir)
- *Arazi-i mevât* (hiçbir işe yaramayan arazilerdir) (Mardin, 1947: 4-5).

Osmanlı Devleti'nde yukarıda tasnif ettiğimiz arazilerden başka, mülkiyet konusu olan taşınır ve taşınmaz mâllar da mevcuttur. Ancak arazi taşınmazı klasik devlet düzenlerinde çok önemli bir yere sahip olduğu gibi Osmanlı açısından da önemlidir. Zira Osmanlının uzun müddet ayakta kalmasında büyük rol oynayan temel müesseselerinin dayanağı toprak ve bu toprağa dayalı sistemlerdir. Bu sebeple arazi büyük oranda devlete aittir. Üzerindeki halk kiracı konumunda olup toprağın kullanım hakkına sahiptir. Ancak toprak üzerindeki bu tekelci yapı süreç içerisinde -şartların zorlaması neticesinde- değişmiştir. Nitekim yukarıda mevzubahis ettiğimiz *Arazi Kanunname-i Hümayunu*'nun ardından *arazi-i mîrî* olarak tabir edilen ve Osmanlı arazisinin büyük bir kısmını teşkil eden toprakların mülk haline dönüşüm süreci başlamıştır (Cin, 1969: 290 vd.).

Osmanlı Devleti'nde, devlet tâbiyetinde olan ve teb'a olarak adlandırılan herkes özel mülk edinme hakkına sahipri. Ancak devlet vatandaşı olmayan yabancıların Osmanlı sınırları içinde taşınmaz mülkiyet edinimi 1867 tarihli *Ecanibin Hakk-ı İstimlaki Hakkında Kanun*'na kadar yasaktı. Bu tarihten sonra

artık yabancılar da Osmanlı Devleti'nde mülk edinme hakkını kazanmışlardır (*Düstur,* 1. Tertip, 1. Cilt: s. 230).

2.2. Mülkiyete Esas Teşkil Eden Mâlın Tasnifi

İnsanlar arasında iktisadî bir değeri olan maddî bir varlık olan mâl; İslam hukununda, dolayısıyla da Osmanlı hukukunda mülkiyetin ana unsuru konumundadır. Tarifinden de anlaşılacağı üzere mâl, iki unsuru ön plana çıkarmaktadır. Birincisi fizikî olarak mevcudiyet, diğeri ise iktisadî bir değere sahip olma (Aydın, 2010: 335-336).

İslam hukuku eşya ve hakların mâl sayılması, dolayısıyla da mülkiyete konu olması hususunda sonuna kadar açıktır. Kısacası insanların faydalanma, edinme ve sahip olma (*intifa, temevvül ve temellük*) konusu yapabilecekleri bütün eşya ve haklara mâl denebilir. Ancak İslâm hukukunda kanun koyucu (Şâri', Allah ve Rasulü), her mâlı Müslüman için yararlanmaya elverişli ve edinilip kullanılabilinir veya işletip gelir elde edilebilir olarak görmemiştir. Bu konuda dinin bazı mâllar (mesela domuz, şarap gibi) üzerinde kısıtlamaları hatta yasakları da vardır (Demir, 1981: 20).

İslam hukukunda mâl, muhtelif bakımlardan sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bunlardan en yaygın sınıflandırma; *mütekavvim mâl-gayrimütekavvim mâl, mislî mâl-gayrimislî mâl, menkûl mâl-gayrimenkûl mâl, kullanılan mâl-tüketilen mâl* şeklindedir (Karaman, 1999: 19-22).

Bu mâl sınıflamaları içinde *mütekavvim mâl-gayrimütekavvim mâl* ayırımı bizim için önemlidir. Çünkü mülkiyetin tesisi konusunda bir mâlın hukukî bakımdan kabul görmesi önemlidir. *Mütekavvim mâl*, hukuk tarafından kabul edilen ve üzerinde hak ve hukukun tesis edilebileceği mâllardır. *Gayrimütekavvim mâl* ise hukukun kabul etmediği mâllardır. *Mütekavvim mâl*'da esas olan İslâm dininin bu mâla izin vermesi ve elde edilmiş olmasıdır. Bu sebeple dinen yasaklanan şarap ve domuz eti ile henüz avlanmamış av hayvanı ve tutulmamış balık da *mütekavvim mâl* sayılmazlar. İslam hukuku bunları tanımadığı için mülkiyete de esas teşkil edilemezler. Çarşı ve pazarda birimleri arasında değer farkı olmayacak şekilde benzeri bulunan mâllara (Para, yumurta gibi) *mislî mâl,* benzeri bulunmayan (yazma kitap gibi) mâllara ise *gayrimislî mâl* denilmektedir. Mâllar taşınır olup olmamalarına göre de *menkul mâl ve gayrimenkûl mâl* olarak ayrılmaktadır (Aydın, 2010: 337-340; Cin ve Akgündüz, 1996: 265-266).

2.3. Mülkiyeti İktisab Yolları

2.3.1. Mülkiyetin Aslen İktisabı

İslam hukukunda *aslen iktisab* yolları; ihraz, kayıp eşyayı bulmak, define ve maden bulmak, hukukî tağyir, karıştırma ve birleştirme şeklinde sayılabilir. Bunlardan *ihrâz* tabiri; istila, işgal ve sahipsiz ölü arazilerin bir iktisab yoluyla ihyasını içermektedir. *İhrâzın* gerçekleşmesi için iki önemli unsurun gerçekleşmesi gerekmektedir. Birincisi mâlın sahipsiz olması, ikinci ise *ihrâz* edenin mâlik olma kastı taşımasıdır (Cin ve Akgündüz, 1996: 271-273).

Osmanlı hukukunda *ihrâz*a konu olabilecek taşınmazlar içinde, yukarıda tarifini verdiğimiz *mevat arazi*ler örnek verilebilir. Bir kişi bu tür arazileri ziraate uygun hale getirebilir ve bunun mülkiyeti de kendisine geçer. Bu uygulamada da esas olan mâlikiyet kastı ve mâlın sahipsiz olmasıdır.

2.3.2. Mülkiyetin Devren İktisabı

Osmanlı hukukunda mülkiyetin *devren iktisab*ı konusunda bir takım akitler vardır ki, bunlar mülkiyetin başkasının tasarrufuna geçmesi konusunda önemlidir. Zira borçlar hukukunda bağışlama akdinin dışında mülkiyetin teslimle değil doğrudan akitle geçtiği görülmektedir (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, madde: 1248). Yapılan akitlerde gönüllülük esasına dayalı olarak yapılan satış ve hibe gibi muamelelerin yanında, borç mukabil olarak ve şuf'a hakkı çerçevesinde mülk edinimleri de mümkündür (VGM, Adalar Şer'iyye Sicilleri, defter no: 37, s. 75.)[5].

[5] Borç mukabili mülkün devrine örnek olarak Midilli Adası mahkeme kayıtlarında yer alan bir mülk devrini örnek verebiliriz. H. 3 Ca. 1284 / M. 2 Eylül 1867 tarihli söz konusu belgenin özeti şöyledir*; "Midilli'ye mülhak Kalonya Kazası'na tabi Bulhenet Karyesi sakinlerinden İstoraki veled-i Erker ve Marando veled-i Sava'nın, Limbo veled-i Todori'ye 5621 guruş borç verdiklerini ve onun da bu borca karşılık üç ay içinde borcunu ödemek koşuluyla zeytinliğini rehin -"bey'-i bi'l-vefâ"- verdiğini, ancak borcunu üç ay içinde ödeyemediği için rehin olan mülkününün satışı için Manoil veled-i Baba Dimitiri'yi vekil tayin ettiklerine dair hüccet kaydı".* Ayrıntılı bilgi için bkz. (VGM, Adalar Şer'iyye Sicilleri, defter no: 37, s. 75). Şuf'a hakkından kaynaklanan iktisabı devir işlemine örnek olarak da Konya mahkeme kayıtları içerisinde yer alan ve H. 10 Ramazan 1118 / M. 16 Aralık 1706 tarihli belgeyi örnek verebiliriz. Belgenin özeti şu şekildedir; *"Beğ Hekim mahallesi sakinlerinden Yasef veled-i Nikola nam zimminin, Konya haricinde Selifar nam mevzideki mülküyle sınır komşusu olan Resine bint-i Andon nam nasraniyyenin, mülkünü Foti bint-i Andon nam nasraniyyeye sattığını ve kendisinin satıştan sonradan haberi olduğunu belirterek komşusu Resine'nin sattığı mülkün (şefilik hakkının olması hasebiyle) kendisine satılmasını mahkemeden talebi; Foti'nin, davacı kişi ile sınır komşusu olduğunun doğru olduğunu dair beyanı; mahkemenin ise, gerek Foti'nin itirafına gerekse Yasef'in, Resine ile komşu olduğuna ve satış işlemini sonradan duyduğuna dair yeminine istinaden söz konusu mülkün Foti'den alınıp aynı fiyata Yasef'e satılmasına kararı".* Ayrıntılı bilgi için bkz. (BOA, Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 41, s. 85).

Mülkiyeti kazandıran ve *devren iktisab* kategorisinde değerlendirilebilecek bir unsur da *halefiyet*tir. Bu yolla mülkiyetin kazanılmasında birbirinden farklı iki durum söz konusudur. Birincisi kişinin başkasının yerini almak demek olan mirasçılık hali, ikincisi de telef olan mâlın yerini alan haksız fiil tazminatıdır (Aydın, 2010: 349-350).

Osmanlı mahkeme kayıtlarında miras yoluyla ilgili birçok mülkiyet kazanımı söz konusudur. Mirasın devrinin yer aldığı kayıtlar olan ve şer'iyye sicilleri içerisinde yer alan "terike kayıtları", birçok açıdan -sosyal, kültürel ve sanat tarihi vs- önemli olduğu gibi mülkiyet hukuku açısından da çok büyük önemi haizdir. Özellikle Osmanlı vatandaşlarının sahip olduğu taşınır ve taşınmaz mâlları ve bunların ekonomik değerlerini göstermesi açısından çok önemlidir. Bu cümleden olarak bir terike kaydında yer alan ve mülkiyete esas teşkil eden mâl gruplarını *gayrimenkul mâllar* ve *menkul mâllar* olarak ayırmak mümkündür. Bu mâlların mirasçılara intikâli ise ancak zorunlu harcamaların terikeden harcanmasından sonra mümkündür. Bu zorunlu harcamalar; borçlar, mehir ve nafaka giderleridir (Öztürk, 1995: 165-236)[6].

2.3.3. Mülkiyetin Kazandırıcı Zamanaşımı İle İktisabı.

İktisabî zamanaşımı, uzunca müddet devam eden ve itiraza uğramayan zilyedliğe dayanarak hak kazanımına sebep olan kazandırıcı zamanaşımıdır. Bir kimse bu şekilde hak iktisab ederken, o zamana kadar hak sahibi olan kimse de hakkını kaybeder. Zamanaşımına dayalı mülk iktisabı konusu, gerek İslam hukukçuları gerekse de Osmanlı hukukçuları arasında tartışılmıştır. Bu konuda kimi hukukçular zamanaşımının mümkün olmadığını savunurken kimisi de bunun mümkün olduğunu savunmuştur (Akgündüz, 2009: 111-120). Esasen Osmanlı uygulamasında zamanaşımına dayalı mülkiyeti iktisaba örnek mahkeme kayıtları mevcuttur. Yine Konya mahkeme kayıtları arasında bulduğumuz ve H. 17 Zilhicce 1118 / M. 22 Mart 1707 tarihli mahkeme kararı buna bir örnektir. 18 yıl önce bazı mâllarının haksız yere zapt edildiğini iddia eden bazı kişilerin davası

[6] Terike kayıtlarına şu belgeleri örnek olarak verebiliriz; Amasya'da Câmi'-i Enderun Mahallesi'nde Fatıma binti Mustafa'nın mirası kocası Halil ve oğlu Mustafa'ya intikal etmiştir. H. 4 Zilhicce 1109 / M. 13 Haziran 1698 tarihli bu kayıtta, terekenin toplam maddi bedeli 290 guruştur. Bu meblağın 217,5 guruşu Fatma kadının oğlu Mustafa'ya, geri kalan 72,5 guruşu da kocası Halil'e intikal etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (BOA, *Amasya Şer'iyye Sicilleri:* defter no: 22). Bir diğer örnek ise; Gaziantep mahkeme kayıtlarında mevcuttur. H. Zilkade 1106 / M. Haziran-Temmuz 1695 tarihli belgede bir gayrimüslim Osmanlı vatandaşının terike kaydı bulunmaktadır. Gaziantep'in İbni Eyüb Mahallesi ahalisinden olan ve ölen Asozrak veled-i Yakub'un terekesi mirasçısı olan Şahzâde veled-i Karagöz nam Nasrâniyye'ye intikal ettiği halde, söz konusu şahsın borca batık olmasından dolayı tereke tamamen borca sarfedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (BOA, *Gaziantep Şer'iyye Sicilleri:* defter no: 43).

zaman aşımından dolayı reddedilmiştir (Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 41, sayfa no: 169.)[7]. Diğer taraftan zamanaşımı neticesinde sadece mülkiyet değil kullanım hakkı da elden gidebiliyordu (Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 41, sayfa no: 20)[8]. Zamanaşımı ile iktisabtaki temel sebep İslam hukukunun âmme menfaatini öne çıkarmasıdır. İslam hukuku, mülkü kullanmayı ihmal etmeyi yasaklamış ve kullanıma açık araziden bir yeri çevirip de üç yıl içinde imar ve ihya etmeyenlerin haklarını kaybedeceklerini beyan etmiştir. Yani devlet, amme menfaati gerekiyorsa arazi sahiplerini işletmeye zorlayacaktır (Akgündüz, 2009: 276).

2.4. Mülkiyet Hakkının Sınırlandırılması

Yapılan kısıtlamaları, kamu hukuku sahasındaki takyitler ve özel hukuk takyitleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bu takyitlerden kamu hukukundan doğan sınırlamalar önemlidir. Yukarıda mâl konusunda da izah ettiğimiz mülkiyeti hukuken yasaklı mâllar üzerinde bir müslümanın mülk edinimi yasaktır. Bunlar dinin haram kıldığı şarap, domuz eti gibi şeylerdir. Ama bu kurala gayrimüslim Osmanlı vatandaşları tabi değildir. Onların alım-satımlarında ve mülk edinimlerinde söz konusu haram şeylere bir kısıtlama yapılmamıştır. Bu konuda Osmanlı mahkeme kayıtlarında birçok kayıt mevcuttur. Ama, nihayetinde kamu ve amme yararına olan kısıtlamalarda bütün devlet vatandaşları aynı kurala tabidir.

Osmanlı hukukunda, kamu hukukundan kaynaklı kısıtlamalar konusunda bizim için en önemli husus müsadere uygulamasıdır. Vezirlerle devlet erkanının ve memleket zenginleri ile tanınmış adamların ecelleriyle öldüklerinde veya herhangi bir sebeple idamlarında metrukatının ve bazen de sağlıklarında mâllarının devlet namına kamulaştırılması (Pakalın, 1983: 624-625) anlamına gelen müsadere uygulaması, Osmanlı Devleti'nde en baştan beri cari olan uygulamadır. Ancak, devlet mâlını zimmetine geçirenler ve asiler hakkında

[7] Söz konusu belgenin özeti şu şekildedir; *"Samarra nahiyesine tâbi Küçük Köy nam karye sakinlerinden bazı kişilerin, Turidi Derviş Ali'nin arkadaşlarından olan Ali oğlu Resul'ün, 18 sene önce kendilerinden cebren ve kahren 60 guruş para ile bazı eşyalar aldığını, daha sonra istediklerinde de vermediğini iddia ederek Resul'den şikayetçi olmuşlar; mahkeme ise, davacı şahısların 18 seneden beri davacı olmadıkları gerekçesiyle karye ahalisini taleplerinden men etmiştir".*

[8] H. 8 Receb 1118 / M. 16 Ekim 1707 tarihli belgenin özeti şu şekildedir; *"Hoşhan mahellesi sakinlerinden el-Haç İbrahim oğlu Mustafa Beşe'nin, - Tol nam karyede bulunan 85 dönümlük tarlasını Fethullah oğlu el-Haç Şaban'ın zabt ettiğini belirterek Şaban'dan şikayetçi olmuş; Şaban'ın, söz konusu tarlayı (15 seneden beri boş ve hali olduğu için) sahib-i arz Ali ağadan aldığı tapu temessüküne istinaden zabt ettiğini beyan etmiş; mahkeme ise, tapu temessüküne itibar ederek, Mustafa Beşe'yi davasından men etmiştir"* .

uygulanan müsadere cezası, hazine müzayakasına karşı mali bir tedbir haline de getirilmiş ve bu sebeple suistimal edilmiştir (Baysun, 1979: 669).

Devlet mâlını mülküne geçiren ya da devlete olan borcunu ödemeyenler konusunda devlet, söz konusu müeeseseyi harekete geçirmiş ve ilgili şahısların mâllarını kamulaştırmıştır. Bu konuda Osmanlı Arşivi'nde ve Osmanlı mahkeme kayıtlarında birçok belge mevcuttur. Mesela; eski Kaptan-ı Derya olan ve ölen Vezir Süleyman Paşa'nın devlete ait borcundan dolayı bütün taşınır ve taşınmaz mâllarına el konmuştur. H. 29 Zilhicce 1153 / M. 17 Mart 1741 tarihli söz konusu belgeden anlaşıldığı üzere, Süleyman Paşa'nın terikesine tamamen devlete olan borcuna mukabil olarak el konuyor. Ancak burada üzerinde ehemmiyetle durmak gereken bir nokta var ki Süleyman Paşa'nın terikesi, hanımının mâlları ile karıştığı için eşi Rabia hanımın sözlü beyanına istinaden bu mâllar ayrılmış ve müsadere edilmemiştir. Buradan Osmanlı hukukunda eşlerin mâllarının mülkiyet hakkının ayrı kabul edildiği hükmü çıkmaktadır (BOA, A.E. I. Mahmud, Dosya No: 8, Gömlek No: 543).

Bir diğer kamulaştırma örneğine ise Konya mahkeme kayıtları içerisinde rastlanılmıştır. H. 1106 / M. 1694 tarihlerinde Dulkadir ve H. 1118 / M. 1707 tarihlerinde Adana cizyesini toplamakla görevlendirilen Polat Paşazade İsmail Paşa, haksız yere mülkiyetine mâl geçirdiği için kendisi hapse atılmış ve kendisine ait bütün taşınır ve taşınmaz mâllarına da el konulmuştur (Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 41, s. 267.)[9]. Ancak müsadere usulü; müsadereye maruz kalan özellikle üst düzey devlet erkanını ve zenginlerini farklı yollara sevk etmiştir. Bu konuda en makul ve meşru yol vakıf kurmaktır. Bu konuda tartışmalar mevcuttur. Ancak bir gerçek olarak bazı kişilerin sırf evlatlarına mâl aktarmak ve onlara kalıcı bir intifa hakkı sağlamak amacıyla vakıf kurduğu bilinmektedir (Baysun, 1979: 671).

[9] Konya Şer'iyye Sicilleri, defter no: 41, s. 267. Söz konusu belgenin müsadere edilen mâllar hariç transkribesi şu şekildedir; *"Polat Paşazâde'nin eşyâ defteridir, Bin yüz altı senesi ifrâz-ı Dulkadriye ve yüz on sekiz senesi Adana cizyesi Polad Paşazâde İsmail Paşa'nın uhdesinde olub zimmetinde elli iki bin dokuz yüz on iki buçuk gurûş mâl-ı mîrî olmağla ezmân-ı mâziyyeden berü edâda ta'allül ve muhâlefet eyledüği eclden kendüsü kal'a-bend ve emvâl ve eşyâsı ma'rifet-i şer'le beyne'n-nâs sûk-ı sultânîde furûht ve hâsıl olan meblağı Âsitâne-i Sa'âdet'e irsâl ve teslîm-i hazîne itdürülmek bâbında Eyâlet-i Karaman mutasarrıfı vezîr-i rûşen-zamîr izzetlü ve sa'âdetlü el-Hâcc Hasan Paşa edâme Allâhu te'âlâ iclâlehû hazretlerine hitâben mu'arrifân-ı âlî sâdır ve silahşör-ı sâbık Mehmed Ağa mübâşeretiyle dâhil oldukda ber-mûceb-i emr-i âlî paşa-yı merkûm Konya Kal'ası'nda habs ve yanında mevcûd olan bi'l-cümle revân ve mevâşisi karındaşı İbrahim Bey ile taraf-ı şer'den irsâl olunan Hasan Efendi ve mübâşir-i merkûm ma'rifetiyle tahrîr ve beyne'n-nâs sûk-ı sultânîde furûht ve hâsıl olan meblağın defter-i müfredâtıdır tahrîren fî-evâsıt-ı Saferi'l-hayr sene tis'a aşara ve mi'e ve elf".*

3. Roma Mülkiyet Anlayışı ile Osmanlı Mülkiyet Anlayışının Mukayesesi

Roma İmparatorluğu'nda hem özel mülkiyetin hem de devlet mülkiyetinin bir arada olduğunu görmekteyiz. İlk zamanlarda Roma vatandaşlarına tanınan özel mülk edinimi ilerleyen yüzyıllarda yabancılara da tanınmıştır. Bunda gelişen ve genişleyen Roma İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik ihtiyaçları etkili olmuştur. Diğer taraftan İtalya dışında kalan eyaletlerin devlet mülkü olduğu anlayışı da yine zamanın şartlarına bağlı olarak değişmiştir. Buna karşın, Osmanlı Devleti'nde özel mülkiyet olmakla beraber toprakların mülkiyetinin çoğunluğu devlete aittir. Bunda da devletin temel sistemi olan tımar uygulaması etkili olmuştur. Ancak Roma'daki gibi değişen dünya şartları Osmanlı'daki bu anlayışın da zamanla değişmesine ve arazilerin mülk haline dönüşmesine sebep olmuştur. Yine yabancılar konusunda da tıpkı Roma'da olduğu gibi Osmanlı'da da ilk zamanlarda bir kısıtlama ve yasaklama varken zamanla bu anlayış değişmiş ve yabancılara da özel mülk edinimi hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla tam anlamıyla bir benzerlik ve örtüşme olmamakla birlikte, Roma ve Osmanlı mülkiyet anlayışlarının evrimi ve bunda etkili olan amiller benzerlik arz etmektedir.

Mülkiyete esas teşkil eden mâl konusunda ise; Roma ile Osmanlı hukuklarında kabul edilen mâllar, devletlerin süreçsel olarak farklı dönemlerde ve coğrafya olarak farklı yerlerde olmaları sebebiyle farklılık arz eder. Bu farklılıkta söz konusu devletlerin ihtiyaçları ve dini inanışları sebebiyle farklılık göstermektedir. Özellikle Osmanlı'da sonuncusunun belirleyici olduğunu görmek mümkündür.

Mülkiyetin kazanım yolları konusunda ana hatları ile bakılacak olur ise; her iki devletin de benzer anlayış ve uygulama içinde olduğunu görmek mümkündür. Mülkiyetin gerek devren gerekse de aslen intikalinde uygulama şekli ve prosödür olarak farklılıklar olmasına rağmen, her iki devletin de gerçek manada mülkün iktisabı için hukukî birimleri yetkili kıldığını görmekteyiz. Yine, söz konusu iktisablarda hukuken tanınan mâl her ne ise ve bu mala sahip olacak kişilere ne hak verilmişse bu çerçevede hakkı kanunî yollarla kendilerine iade edilmekteydi. Ancak teferruata inildiğinde ise mülkiyetin iktisabında farklılıklar göze çarpmaktadır.

Yine mülkiyetin iktisabında kazandırıcı zamanaşımı uygulamasının her iki devlette de olduğunu görüyoruz. Bunda da kamu yararının sağlanması ve kamu düzeninin sürdürülmesi hedeflenmiştir. Bu konuda teferruatta -örneğin zaman konusunda- farklılık olmakla birlikte konunun özü birbiriyle örtüşmektedir.

Mülkiyetin sınırlandırılması hususunda ise; her iki devlette de özel mülkiyetin sınırlandırıldığını görmekteyiz. Gerek kamusal hukuk gerekse de özel hukuk kapsamında türlü kısıtlamalar olmuştur. Devletler kamusal hukuk çerçevesinde, kamu düzeni ve amme yararı adına özel mülkleri istimlak etmişlerdir. Bu konuda içerik farklılığına rağmen her iki devletin de uygulamalarında bu yola başvurduklarını görmek mümkündür. Özel hukuk kapsamında ise komşuluk hakkının yine her iki devletçe de kabul edildiği, bu çerçevede birtakım kısıtlamaların var olduğunu görmek mümkündür. Şuf'a hakkı ve geçit hakkı gibi bu hususta örenek verilebilir.

SONUÇ

Netice itibariyle; ayrı zamanların ve ayrı mekanların uzun ömürlü devletleri olan Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin mülkiyet anlayışları ve bu anlayıştan kaynaklı uygulamaları -ortak şartların ve ortak gereksinimlerin bir sonucu olsa gerek- benzerlik arzetmektedir. Aynı şekilde coğrafi genişlemelere ve buna bağlı olarak farklı din ve toplumlarla temas edilmesine neticesinde zaman içindeki değişim ve dönüşümlerin olması gerçeği de örtüşmektedir. Nitekim uzun ömürlü olmaları, süreç içindeki değişimleri şart kılmıştır. Ancak konun teferruatına inildiği vakit, yukarıda bahsettiğimiz zaman, mekân ve inanç farkından kaynaklı kimi farklılıklar da mevcuttur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, MŞH, ŞSC.d.. *Konya Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 41

BOA, MŞH, ŞSC.d.. *Amasya Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 22 / 13 Haziran 1698

BOA, MŞH, ŞSC.d.. *Gaziantep Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 43 / 11 Temmuz 1695

BOA, *A.E. I. Mahmud,* dosya no: 8, gömlek no: 543

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

VGM, *Adalar Şer'iyye Sicilleri,* defter no: 37

Resmi Yayınlar

Düstur, 1. Tertip, 1. Cilt, s. 230.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Aydın, M.A. (2010). *Türk Hukuk Tarihi* (8. Baskı). Beta Yayınları.

Ayla, H.T. (2008). *Roma Hukuku'nda Mülkiyet Hakkının Tarihçesi ve Çağdaş Hukuk Sitemlerine Etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü özel hukuk (Roma özel hukuku) anabilim dalı.

Baysun, M.C. (1979). Müsadere. *İA, 8*. MEB yayınları.

Bozkurt, G. (2010). *Batı Hukukunun Türkiye'de benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)* (2. Baskı). TTK yayınları.

Cin, H. & Akgündüz, A. (1996). *Türk Hukuk Tarihi* (2). OSAV yayınları.

Cin, H. (1969). *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*. Sevinç matbaası.

Cin, H. (1978). *Osmanlı Toprak Düzeni ve bu Düzenin Bozulması*. Yenügün matbaası.

Demir, F. (1981). *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*. İlmî yayınları.

Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. Arı Sanat yayınları.

Engels, F. (2010). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökenleri*. 15. Baskı. (Çev. K. Somer). Sol yayınları.

Erdoğmuş, B. (1995). *Roma Hukuku*. Filiz Kitabevi.

Erdoğmuş, B. (2009). *Roma Eşya Hukuku.* 4. Baskı. Der Yayınları.

Eren, F. (2011). *Mülkiyet Hukuku.* Yetkin Yayınları.

Günal, N. (2006). *Roma Hukukundan Günümüze Kazandırıcı Zamanaşımı ile Mülkiyetin İktisabı.* Yetkin yayınları.

Güriz, A. (1969). *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu.* Ankara Hukuk Fakültesi yayınları.

Karadeniz, Ö. (1977). *Roma Hukuku.* Ankara hukuk fakültesi yayınları.

Karaman, H. (1999). *İslam Hukuku Tarihi* (III). İz yayıncılık.

Koschaker, P. & Ayiter, K. (1977). *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*. Ankara hukuk fakültesi yayınları.

Mardin, E. (1947). *Toprak Hukuku Dersleri.* Stad matbaası.

Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. OSAV yayınları.

Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (II). MEB yayınları.

Proudhon, P.J. (2011). *Mülkiyet Nedir?* 11. Baskı. (Çev. D. Çetinkasap). İş Bankası kültür yayınları.

Umur, Z. (1983). *Roma Hukuku Lügati*. İstanbul üniversitesi yayınları.

Umur, Z. (1985). *Roma Hukuku, Eşya Hukuku (Aynî Haklar).* Filiz kitabevi.

Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. M. Köktürk). BilgeSu yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.196-222.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.196-222.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh24775

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 25.12.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 25.12.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Çelik, R. (2020). Bosna-Hersek Savaşında Alıja Izetbegovıc'in Dış Politikası (1992-1995). *Journal of History School,* 44,196-222.

BOSNA-HERSEK SAVAŞINDA ALIJA IZETBEGOVIC'İN DIŞ POLİTİKASI (1992-1995)[1]

Recep ÇELİK[2]

Öz

Dağılan Yugoslavya sonrası Sırp milliyetçiliğinin ve yayılmacılığının bir sonucu olarak Bosna-Hersek iç savaşı yaşanmıştır. Savaşta Boşnak, Hırvat ve Sırp güçleri birbirlerine karşı amansız bir mücadele içerisine girmiş, sonucu ise Sırplara karşı Boşnak-Hırvat ittifakı ile NATO operasyonları belirlemiştir. Üç etnik gruplu Bosna'da nüfusun çoğunluğunu Boşnaklar oluşturmakla birlikte askeri ve siyasi yönden en zayıf halka da yine Müslüman Boşnaklardı. Bu da savaşta en fazla Boşnakların zarar görmesine sebep olmuştur. Alija Izetbegovic, cumhurbaşkanı olarak savaş süresince takip ettiği dış politikasının temelinde Bosna'nın bütünlüğünün korunmasını esas almıştır. Zira bu noktada Izetbegovic, Boşnakların Balkanlarda tutunacakları bir ülke olmadığının bilincindeydi. Bu bakımdan o, Boşnaklar için var olma mücadelesinde savaşı bitirmek için uluslararası organizasyonları her platformda harekete geçirmeye çalışmıştır. Savaşı er veya geç Batının yapacağı bir müdahalenin sonlandırabileceğinin farkında olan Izetbegovic, dış politikasının ana hatlarını bu yönde oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Sırp Milliyetçiliği, Izetbegovic'in Dış Politikası, Barış Planları, NATO.

[1] I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek (Ekim 2018, Gümüşhane) Sempozyumunda sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

[2] Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı: celikrcp@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4050-3812

Alija Izetbegovic's Foreign Policy in Bosnia and Herzegovina War (1992-1995)

Abstract

After collapse of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina war occurred as a result of Serbian nationalism and irredentism. Bosniak, Croatian and Serbian military forces had started to mercilessly struggle with each other, as to the result was determined by Bosniak-Croatian alliance and NATO operations against Serbians. In Bosnia that has three different ethnic groups, Bosniaks consist of majority of population however they were weakest link with respect to military and political as well. This situation caused that Bosniaks suffer from the war at the utmost. Alija Izetbegovic as a president, in the basis of his foreign policy during the war, based on protection of Bosnia's territorial integrity. Yet at this point Izetbegovic who was conscious regarding there was not any state that hold on Bosniak's in the Balkans. In this respect he tried to prompt international organizations to end the war in the Bosniaks' struggle for existence. He was aware of sooner or later Western intervene could end Bosnian war and so he created outline of his foreign policy in this direction.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Serbian Nationalism, Izetbegovic's Foreign Policy, Peace Plans, NATO.

GİRİŞ

Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı olarak I. Dünya Savaşının sonunda kurulan Yugoslavya, II. Dünya Savaşında Mihver güçleri tarafından işgal edilmiştir. İşgalci güçlere karşı şiddetli bir direniş gösterilmekle birlikte Yugoslavya iç savaşın yaşanmasını engelleyememiştir. Savaşın sonunda Mareşal Tito'nun yönetiminde komünistlerin önderliğindeki direniş hareketi askeri ve siyasi üstünlüğü ele geçirmişti. Ardından Kral azledilerek Ocak 1946'da Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuş, 1963'te Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (SFRJ) adını almıştır. Cumhuriyette resmen tanınmış altı Yugoslav ulusu vardır; Hırvatlar, Makedonyalılar, Karadağlılar, Sırplar, Slovenler ve 1971 nüfus sayımından itibaren etnik olarak tanınan Müslümanlar. Her bir ulus, cumhuriyetlerden birini temel alan bir ulusal yurda sahiptir.[3] Zira o dönem Boşnak kimliği, I. Dünya Savaşından sonra kurulan Sırp-Hırvat Sloven Krallığının bir parçası olarak Sırp baskısı altında varlığını sürdürmeye çalışıyordu. 1964'te ayrı bir Boşnak kimliği kabul edilerek Boşnaklara kendi geleceğini tayin hakkı verildi. 1974 anayasasında ise Boşnaklar Yugoslavya'nın

[3] Hugh Poulton, *Balkanlar Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s. 15-16.

kurucu unsurlarından biri olarak tanımlandı.[4] Bosna-Hersek'te 1981 sayımına göre Yugoslav milletlerinde Boşnak (%39), Sırp (%32) ve Hırvatlar (%18) nüfusun en geniş kısmını oluşturmaktaydı. Bu üç grup her şeyden önce din, dil ve kültürel miras olarak farklıydı.[5]

1980'lerde çokuluslu sosyalist Yugoslavya ağır ekonomik sorunlar ve yükselen milliyetçilikle birlikte Tito sonrasında bunalımlı bir döneme girdi. Tito döneminde Sırp milliyetçiliği büyük ölçüde Yugoslav kimliği altında denetim altında tutulmuştu fakat yeni dönemde Sırbistan'ın diğer federe cumhuriyetlerle olan ilişkilerini belirleyen baskın bir nitelik kazandı.[6] Yugoslavya Federasyonunu oluşturan cumhuriyetlerde 1989'da başlayan demokratik hareketler bağımsızlık süreci ile devam etmiştir. Federatif sistemin kurulduğu 1946'dan beri Sırbistan, ülkenin yönetiminde daima egemen olmuştu. Yugoslavya Devlet başkanlığı Tito'nun ölümünden sonra rotasyon sistemiyle yürütülmüşse de bu durum Sırbistan'ın federasyon içindeki egemenliğini ve üstünlüğünü etkilememiştir. Sırbistan Komünist Partisi liderliğine 1987 sonunda koyu bir Sırp milliyetçisi ve "Büyük Sırbistan" peşinde koşan Slobodan Miloseviç gelmişti. Miloseviç, cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kabul etmekle beraber bunların güçlü bir merkezi otorite etrafında birleşik kalmasını, böylece Sırbistan'ın cumhuriyetler üzerindeki kontrolünün sürmesi fikrini savunmuştu. Bu görüşü kabul görmeyince Miloseviç, cumhuriyetlerde yaşayan Sırp azınlıkların self-determinasyon haklarını ileri sürerek onları yaşadığı topraklardan koparmak suretiyle Sırbistan'ın sınırlarını genişletmek istemiştir.[7] Bu doğrultuda Miloseviç Sırp milliyetçiliğini, Kosova ve Voyvodina'nın özel statülerini ortadan kaldırıp bu iki bölgeyi Sırbistan içine almakla göstermişti. Miloseviç'in Kosova Savaşının 600. yıldönümü münasebetiyle yaptığı konuşma, Yugoslav iç ilişkilerinde önemli bir dönüm noktasına işaret etmekteydi. Bu da ülkeyi çözülmeye doğru yavaş fakat boyun eğmeyen bir anlayışa cesaretlendirmekti.[8]

Yugoslavya'yı dağılmaktan kurtarmak için Yugoslav Komünist Ligi 1990'da gerçekleştirdiği kongrede piyasa ekonomisine ve çok partili hayata

[4] İlhan Uzgel, "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 500.
[5] Robert D. Greenberg, "Dialects, Migrations, and Ethnic Rivalries: The Case of Bosnia-Herzegovina", *Journal of Slavic Linguistics*, Vol. 17, No. 1/2 (2009), p. 195.
[6] Şule Kut, "Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 586.
[7] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 12. Baskı, s. 928.
[8] Dobbins, James, et al. "BOSNIA." *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, 1st ed., RAND Corporation, Santa Monica, CA; Arlington, VA; Pittsburgh, PA, 2003, s. 87.

geçilmesine karar vermiş fakat aynı sene altı cumhuriyette yapılan seçimleri Sırbistan ve Karadağ dışında milliyetçilerin kazanması beslenen umutları söndürmüştü.[9] Nitekim seçimlerle birlikte cumhuriyette başlayan yeni demokratik düzenin yerini, Bosna-Hersek'in kaderini eline alacak olan milliyetçiler almıştı. Bunlar Demokratik Eylem Partisi (SDA), Sırp Demokratik Partisi (SDS) ve Hırvat Demokratik Birliği (HDZ) idi. Bu partiler parlamentoya hükmedecek çoğunluğa sahip olmuştu. Çok etnikli başkanlık ise Alija Izetbegovic liderliğindeydi.[10]

Diğer taraftan Slovenya ve Hırvatistan yönetimleriyle çelişkilerin derinleşmesi, parçalanma sürecine geri dönülmez şekilde girildiğinin işaretiydi. Sırbistan ve Karadağ, federasyonun toprak bütünlüğünün korunması ve Sırbistan güdümünde güçlendirilmesinde kararlıydı. Zengin ve oldukça homojen yapıya sahip Slovenya ile milliyetçiliğin zirveye ulaştığı Hırvatistan, federasyon görünümünde ancak Sırp denetimi altında üniter devlet yapısını kabul etmiyordu. Federasyonun en yoksul ülkesi Makedonya ile etnik çeşitliliğe sahip Bosna-Hersek gevşek bir konfederasyondan yana tavır sergilemekle birlikte Slovenya ve Hırvatistan'ın izledikleri yola göre bu devletler de kendi bağımsızlıklarını istemişlerdir.[11] Bu noktada Izetbegovic, 1991/1992 yıllarında savaşa doğru gidilen süreçte dahi barışçı seçeneklere güvenmiş, onu izlediği bu siyasa dolayısıyla "Yugoslav Gandi'si" olarak tanımlayanlar olmuştu.[12]

Miloseviç, Kosova ve Voyvodina'nın özerkliklerini kaldırıp, Karadağ'ın yönetimini değiştirerek Yugoslavya'ya bağlamasıyla yönetimdeki ağrılığını artırmıştı. Bu durum federasyonu oluşturan cumhuriyetlerde Sırbistan denetiminde bir Yugoslavya'da yaşama sorununu ortaya çıkarmıştı. Rotasyon sisteminde devlet başkanlığı sırası Hırvat Stipe Mesiç'e gelmesine rağmen Sırbistan bunu engelleyerek federasyonu sürdürme olanağını ortadan kaldırmış, üstelik devleti başkansız bırakmıştı. Bu süreçte belirtildiği gibi Makedon lider Gligorov ile Boşnak lider Izetbegoviç'in gevşek federasyon oluşturma girişimlerinden de bir sonuç alınamamıştı.[13]

Bosna savaşından önce bir Slav-Müslüman veya Ortodoks-İslam zıtlaşması bekleniyordu. Fakat bu zıtlaşma büyük bir felaketten ziyade hafif

[9] Mehmet Gönlübol- F. Hakan Bingün, "1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 683.
[10] Rabia Ali and Lawrence Lifschultz, "Why Bosnia?", *Third World Quarterly*, Vol. 15, No. 3 (September 1994), s. 377.
[11] Gönlübol- Bingün, a.g.m., s. 683-684.
[12] Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası Bosna-Hersek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 73.
[13] Uzgel, a.g.m., s. 491.

çatışmalar ve şiddet olayları şeklinde tansiyon yükselmesi olarak düşünülmüştü. Yugoslavya'nın dağılma sürecinde Sırp ve Hırvat cumhurbaşkanları Slobodan Miloseviç ve Franjo Tudjman Bosna-Hersek'i paylaşmak için bir araya geldikleri zaman bu diyalog iki ülke arasında çıkacak kapsamlı bir savaşın önlenmesi için son şans olarak görüldü. İki ülke arasında bir uzlaşıya varılması halinde Yugoslavya'nın temel bütünlüğünün dahi korunabileceğine inanılıyordu. Slovenya federasyondan ayrılsa dahi Sırp-Hırvat çıkarları, Bosna-Hersek'in varlığı ve buradaki geniş Müslüman toplum pahasına gerçekleştirilecekti. Bu proje ve düşüncelere karşı Izetbegovic Müslümanların imhasına yol açacak her türlü paylaşım planına karşı Müslümanların mücadele edeceğini açıklamıştı.[14]

1991'de kısa bir silahlı karşılaşmadan sonra Slovenya, bağımsızlığını ilk kazanan ve ilan eden Yugoslav cumhuriyeti olmuş, arkasından da Hırvatistan gelmişti. Fakat bu süreci Sırbistan'ın Doğu Hırvatistan'da ele geçirdiği önemli şehirlerde ve Hırvatistan'da etnik Sırpların yaşadığı Krajina gibi bölgelerde yaşanan şiddetli savaş takip etti. Bununla birlikte Hırvatistan'daki mücadele çok etnikli Bosna'ya yayılacak savaşın sadece başlangıcıydı.[15] Sırp liderliğindeki Yugoslav ordusu Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e saldırdığında Tudjman ve Izetbegovic, Sırp propagandasında ve uluslararası basında militan milliyetçiler ve saldırgan taraf olarak tanıtıldı.[16] Sırpların gelecek planlarında "etnik temizlik" ardından kalanlara Bosna-Hersek topraklarının % 5'ini (Saraybosna civarındaki bölge ile birkaç Boşnak kasabası) vermeyi tasarladıkları anlaşılmıştı.[17]

Bosna-Hersek'te ise parlamento, Sırp milletvekillerinin boykot ettiği 15 Ekim 1991'deki oturumunda bağımsızlığın ilk adımı olan Bosna-Hersek Cumhuriyetinin egemenliğini ilan etti.[18] 29 Şubat- 1 Mart 1992 tarihlerinde yapılan bağımsızlık referandumunda ise halkın % 62,8'i oy kullanmış, oyların % 99,4'ü bağımsızlık lehinde çıkmıştı. Referandumun hemen ardından Izetbegoviç, 3 Mart'ta cumhuriyetin bağımsızlığını ilan etti.[19] Bosnalı Sırplar bağımsızlığın kendileri için bir avantaj olmadığını gördüklerinden referanduma katılmamışlardı. Miloseviç yönetiminin desteği ile ülkenin önemli yerlerinin

[14] Ian O. Lesser- Graham E. Fuller, *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 194-195.
[15] Dobbins et al., a.g.m., s. 87.
[16] Anto Knezevic, "Alija Izetbegovic's "Islamıc Declaration": Its Substance And Its Western Reception", *Islamic Studies*, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam In The Balkans (Summer/Autumn 1997), s. 483.
[17] Lesser-Fuller, a.g.e., s. 196.
[18] Kut, a.g.m., s. 592.
[19] Nesrin Kenar, "Bosna-Hersek Savaşı", *Balkanlar El Kitabı*, Ed. Bilgehan A. Gökdağ- Osman Karatay, c. II, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 186; *Ayın Tarihi* (3 Mart 1992).

kontrolünü ele geçirmeye çalışan Sırplar,[20] bağımsızlık kararını tanımayarak Bosna-Hersek'te Sırp Cumhuriyeti kurduklarını ilan ettiler ve burada bulunan Boşnak ve Hırvatların bölgeyi terk etmelerini istediler.[21] Bu kapsamda Saraybosna'da çatışmalar başladı. 5 Nisan'da parlamento binasının önünde toplanan kalabalığa Yugoslav Federal Ordusunun ve Sırp milislerinin ateş açmasıyla Sırplarla Boşnaklar arasında çatışmalar yayıldı. 6 Nisan'da Sırplar Saraybosna'ya ilk hava saldırısını gerçekleştirdi.[22] Devlet Başkanı Alija Izetbegovic, Müslümanları tedbirli olmaya çağırırken, Radovan Kardziç ise Sırpları gerektiğinde kendilerini savunmaları için uyardı.[23]

1. Bosna Savaşında Alija Izetbegovic'in Çok Yönlü Dış Politikası

Alija Izetbegoviç, savaşın hemen başında Avrupa'yı ikaz etmişti. Avusturya Hükümeti'ne gönderdiği mektupta Sırp saldırılarının ülkesindeki demokrasiyi askeri tehditle karşı karşıya bıraktığı uyarısında bulunarak Viyana üzerinden Avrupa Topluluğu'nu harekete geçmeğe çağırmış, AT'den tüm yetkilerini kullanmasını istemiş, ardından ABD'ye çatışmaların durdurulması için çağrıda bulunmuştur.[24] Genel Sekreteri Butros Gali'ye ilettiği mesajda BM'den Bosna'ya barış gücü göndermesini talep etmiştir.[25] Bunun yanında Sırp saldırılarına karşı Izetbegovic, Lizbon'da yapılması planlanan barış görüşmelerine katılmayacaklarını açıklayarak Bosna-Hersek'in Hırvatistan'la konfederasyon oluşturulması fikrini olumlu karşılamıştır. Bu noktadan hareketle Der Spiegel dergisine verdiği demeçte; "Dünya ve BM'nin Bosna-Hersek'e karşı yapılanlara seyirci kalmayıp, müdahalede bulunma mecburiyetini er veya geç anlayacağını" ifade eden ve askeri bir müdahaleye karar verecek olan çevrelerin çok yavaş hareket ettiğini belirten Izetbegovic, Avrupa ve ABD'ye seslenerek Bosna'da savunulacak olanın "Bosna değil, Batı medeniyetinin prensipleri" olduğunu hatırlatmıştır.[26] Ona göre Bosna-Hersek'te insanlığın tüm kutsal

[20] Joost Lagendijk- Jan Marinus Wiersma, *Avrupa'nın Müslüman Komşuları Türkiye, Bosna, Fas, Mısır*, Çev. Selim Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 43.
[21] Atike Kaptan, *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye- Bosna-Hersek İlişkileri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 25.
[22] Kut, a.g.m., s. 593.
[23] *Ayın Tarihi* (4 Mart 1992).
[24] *Ayın Tarihi* (8 Nisan 1992); *Ayın Tarihi* (19 Nisan 1992).
[25] *Ayın Tarihi* (10 Mayıs 1992).
[26] *Ayın Tarihi* (6 Temmuz 1992). Amerikalıların kararlı büyük bir çoğunluğu askeri harekâtı esas itibarıyla Avrupa ülkelerinin veya BM'nin sorumluluğunda görmekteydi. Amerikalıların, ABD'nin Bosna'da askeri olarak bir hareket sorumluluğuna sahip olduğuna dair oranı 1993'ün sonlarından 1994'ün ortalarına kadar artmıştı fakat bundan sonra Dayton'a kadar azalmıştı. Richard Sobel,

değerleri saldırı altında olduğundan medeniyetin temel değerlerinin savunulmasını ve bu saldırılardan korunmasını talep etmiştir. Izetbegovic, bunun bir hak ve ödev olduğunu dile getirmiştir.[27]

Alija Izetbegoviç, Türk Dışişleri bakanı Hikmet Çetin'in söylemiyle "52 devletin barışı ve umudu görüştüğü" Helsinki'deki AGİK zirvesinde[28] ABD Başkanı George Bush ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede Bush, Izetbegovic'e barışın tesisi için ABD ve Avrupa'nın tüm seçenekleri değerlendireceğini ve ABD'nin Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü tanıdığını söylemişti. Izetbegovic görüşmede başkandan, Sırp ordusunun tüm silahlarının uluslararası güçlerin kontrolü altına geçmesini talep ederek şayet bu olmadığı takdirde silahların imhası için askeri müdahale istemişti. Zira Izetbegovic'e göre bu kadar çok silahın olduğu bir yerde barışa da olanak yoktu. Nitekim bu sırada Saraybosna'ya yakın Goradze'ye Sırp saldırıları dolayısıyla Izetbegovic, burada olası bir Sırp katliamını önlemek adına BM Güvenlik Konseyi'ni olağanüstü toplantıya çağırmıştı.[29] Diğer taraftan bu saldırılardan sonra Bosna-Hersek'te sağlanan ateşkese rağmen Saraybosna'da, son üç haftanın en şiddetli çatışması meydana gelmesi üzerine Izetbegovic, Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman ile Zagreb'te Sırp birliklerine karşı ortak mücadeleye yönelik askeri ağırlıklı bir işbirliği anlaşması imzaladı.[30]

Bosna-Hersek Devlet Başkanı Alija Izetbegovic, düzenlediği bir basın toplantısında; "Bosna-Hersek'te hiçbir halkın bir diğerine hükmetmeyeceği bir devlet kurmak istediklerini" belirterek, "ne ideolojik, ne komünist, ne de İslamcı bir devlet istiyoruz" açıklamasını yapmıştı. Buna göre Londra'da toplanacak barış konferansında "Birleşik Bosna-Hersek" fikrini savunacağını deklere etmişti.[31] Londra Barış Konferansı'nın son gününde yaptığı konuşmada Izetbegovic, Sırbistan ile ateşkesi ve diyaloğu reddederek Sırpları Bosna-Hersek'te soykırım yapmakla suçlamıştı. The Independent'a verdiği demeçte Sırpların konferansta verdiği sözü tutmamaları durumunda Batı'yı bir kez daha askeri müdahaleye çağırmıştı.[32]

"United States Intervention in Bosnia", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 62, No. 2 (Summer, 1998), s. 252.

[27] Ertuğrul Günay, "Allah'a Emanet", *Bosna Yazıları Bosna İçin İnsanlık Girişimi*, Ed. Ertuğrul Günay, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 92.

[28] *Ayın Tarihi* (11 Temmuz 1992).

[29] *Ayın Tarihi* (9 Temmuz 1992); Ayın Tarihi (12 Temmuz 1992).

[30] *Ayın Tarihi* (22 Temmuz 1992).

[31] *Ayın Tarihi* (24 Ağustos 1992).

[32] *Ayın Tarihi* (27 Ağustos 1992); *Ayın Tarihi* (29 Ağustos 1992).

AT'nin Yugoslavya eski temsilcisi Lord Owen ile BM temsilcisi Cyrus Vance Bosna'da tarafların Cenevre'de masaya oturacağını bildirmişlerdi. Ancak Alija Izetbegovic burada yapılacak olan Yugoslavya Barış Konferansına Sırpların daha önceki toplantılarda verdikleri sözleri tutmamaları durumunda katılmayacağını açıkladı.[33] Bunun yanında Izetbegovic, BM Genel Kurulu'na hitaben yaptığı konuşmada Sırpların ileri sürdüğü gibi Bosna-Hersek'te Müslüman, Sırp ve Hırvatların "barış içinde bir arada yaşayamayacakları" iddiasının doğru olmadığını savundu.[34] Çünkü onun "asil" yönetim düşüncesinde "açık bir toplumda" farklı dinler ve insanlar bir arada yaşayabilirlerdi.[35] Zira tüm Bosnalılar ki bunlar Müslüman Boşnaklar, Katolik Hırvatlar ve Ortodoks Sırplar'dır, "Bosna'nın özel tarihsel mirasının varisçileriydi" ve bu bir kenara atılamazdı.[36] Izetbegovic, İslamcı kimliği belirgin bir siyasetçi ve düşünür olmasına rağmen Hırvat televizyonuna verdiği demeçte de BM Genel Kurulundaki konuşmasına paralel Bosna-Hersek'te yaşayan Müslüman, Sırp ve Hırvatların eşitliğine inandığını ve Müslümanların kontrolünde bir devlet için ısrar etmediklerini söylemişti.[37] Nitekim o, "1990'dan beri ülkedeki bütün cemaatlerin dinsel ve politik haklarını açık seçik bir tutumla savunan ve demokratik ölçütler açısından en temiz liderdi".[38] Cenevre'de Sırp ve Hırvat liderlerle yaptığı görüşmeden sonra yaptığı açıklamada Izetbegovic, ülkelerinin "dini esasa göre bölünmüş bir ülke yerine bir Avrupa ülkesi olmak istediklerini" de kaydetmişti.[39] Ancak batılı birçok siyasetçi ve bunun yanında Sırp, Hırvat ve onların Bosna'daki "siyasi kuklaları" bu savaşı bir din savaşı olarak nitelendiriyordu.[40]

1.1. Vance-Owen Barış Planı

Bosna-Hersek meselesindeki strateji, etnik çeşitliliğe sahip ülkede Boşnakların isteklerinin aksine ülkenin parçalanması anlamına gelmekteydi. Fakat yine de Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği tarafından çözümde bu durum

[33] *Ayın Tarihi* (11 Eylül 1992); *Ayın Tarihi* (17 Eylül 1992).
[34] *Ayın Tarihi* (22 Eylül 1992). Çatışmaların sürdüğü ülkede Bosna-Hersek Devlet Başkanı, Sırpların merkezi yönetimin kontrolündeki şehirlerin etrafındaki kuşatmayı kaldırmaları durumunda bir "kış ateşkesi" önermeye hazır olduklarını bildirmişti. *Ayın Tarihi* (29 Eylül 1992).
[35] Enes Karic, "Alija Izetbegovic (1925-2003)", *Islamic Studies*, Vol. 43, No. 1 (Spring 2004), s. 188.
[36] Ahmed Zilic, "Religious Pluralism In Bosnia: Five Centuries of Convivencia, Five Years of Conflict", *European Judaism: A Journal for the New Europe*, Vol. 31, No. 1 (Spring 1998), s. 19.
[37] Bora, a.g.e., s. 70; *Ayın Tarihi* (9 Ekim 1992).
[38] Bora, a.g.e., s. 73.
[39] *Ayın Tarihi* (21 Ekim 1992).
[40] Zilic, a.g.m., s. 21.

tercih edilmişti. Ülkeyi bölen bu planlar arasında en bilineni de Ocak 1993'te Amerikalı diplomat Cyrus Vance ve İngiliz diplomat Lord David Owen tarafından ileri sürülen Vance-Owen Planıydı. Modifiye edilmiş şekli ise Owen Stoltenberg Planıdır. [41] Vance-Owen Bosna'da çatışan tarafları Cenevre'de ilk kez aynı masada bir araya getirerek taraflara Bosna-Hersek'i 10 özerk eyalete ayıran ve ülke topraklarının yaklaşık yarıdan fazlasını Sırplara veren barış planını sunmuş ancak Sırp ve Hırvat liderler Vance-Owen planını "kabul edilebilir" bulurken Izetbegovic planı kabul etmemiş ve ardından düzenlediği basın toplantısında Sırplardan Bosna-Hersek'te tek bir devlet olduğunu kabul etmelerini istemişti.[42] Ayrıca Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadzic'in Sırpların işgal ettikleri topraklarda devlet kurulması talebini de reddetmişti.[43] Cenevre görüşmelerinden ümidini giderek kaybettiğini belirten Izetbegovic "barış ve sadece barış" istediklerini fakat görüşmelerde Sırpların "konuşarak oyun oynadıklarını" dile getirmişti.[44]

New York Times'tan John Burns 1938 Çekoslovak olaylarının Saraybosna'da çok sayıda Boşnak için nasıl önemli bir benzerlik oluşturduğunu ortaya koymuştur. Nitekim Izetbegovic ile yapılan bir röportajda Burns, 1938 olaylarıyla Slobodan Milosevic ile müzakereleri yürüten Vance-Owen arasında çeşitli benzerlikler keşfetmişti. Burns'ün anlattığına göre Izetbegovic ona şunları söylemişti; "müzakereciler sık sık Müslümanların infazı ve tutulduğu kamplarda onlara karşı işlenen gaddarlıktan dolayı fazlasıyla artan korkularını dile getirmekteydiler". Diğer taraftan Vance-Owen Izetbegovic'e şunu ifade etmiştir; "bizim bir ordumuz yok, sadece müzakere gücümüz var". Bunun neye yol açtığını Izetbegovic şu şekilde açıklamıştı. Bu taviz verme 1938'dekine benzemekteydi. Zira İngiltere ve Fransa Hitler'e Çekoslovakya'yı parçalamasına izin vermiş, başkan Eduard Benes'i Londra'ya sürgüne zorlamıştı. O daima bunu düşünmüş ve yine şunu söylemişti; "Münih yerine Cenova, küçük bir Çekoslavakya yerine küçük bir Bosna, gerçek bir barış müzakeresi yerine esassız olanını müzakere, Benes yerine de kendisi".[45] Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğü Müslümanlar için yalnızca devletler hukuku açısından bir sorun değildi. Sırp ve Hırvatların aksine başka bir yurtları veya sığınacak bir ülkeleri olmadığı için varlıklarının teminatı olarak görülmekteydi.[46]

[41] Jeremy Crampton, "Bordering on Bosnia", *GeoJournal*, Vol. 39, No. 4 (August 1996), s. 358.
[42] *Ayın Tarihi* (3 Ocak 1993); *Ayın Tarihi* (4 Ocak 1993).
[43] *Ayın Tarihi* (5 Ocak 1993).
[44] *Ayın Tarihi* (8 Ocak 1993).
[45] Ali- Lifschultz, a.g.m., s. 373.
[46] Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 210.

Cenevre görüşmelerinin ikinci turu başlamadan önce Izetbegovic Paris'te, Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterrand ile görüştü. Burada Fransızların kendilerini ve Boşnakların sorunlarını çok iyi anladığını belirterek Boşnakların tekrar Cenevre görüşmelerine katılabilmeleri için bazı şartlarının kabul edilmesi gerektiğini, bunlardan gıda dağıtımının tam olarak güvenliğinin sağlanmasını talep ederek BM Gücünün bunu bile sağlayamadığını ifade etmişti.[47] Cenevre Konferansının sonunda Boşnaklar ve Sırplar sunulan barış planının bazı bölümlerini imzalamayı reddetmişlerdi. Radovan Karadzic anayasal ilkeler ile ateşkesi içeren kısımları imzalarken, toprak dağılımı bölümlerini imzalamamıştı. Izetbegovic de, sadece anayasal ilkelere ait bölümü imzalamış, Hırvatlar ise barış planını imzalamıştı.[48]

Cenevre görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanınca Lord Owen ve Cyrus Vance sorunu BM Güvenlik Konseyi'ne götürme kararı aldı. Diğer taraftan barış konferansı eş başkanları Vance-Owen barış görüşmelerinin sonuçsuz kalmasında ABD'yi sorumlu tutarak Washington'un Boşnakları cesaretlendirmek suretiyle barışı zora soktuğunu savundu. Bunun yanında Izetbegovic ise Vance-Owen Planının esasında Sırpların "etnik temizlik" anlayışının onaylanması anlamına geldiğini belirtmişti.[49]

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) sözcüsü Sadako Ogata, Saraybosna ve Sırp işgali altındaki bölgelerde yaşayan Boşnaklara yapılan insani yardımın "savaşan tüm tarafların politika ile insani yardımı karıştırdıkları" gerekçesiyle durdurulduğunu açıklamıştı. Izetbegovic ise bu gelişme üzerine, ABD Başkanı Clinton'dan ABD'nin paraşütle insani yardım yapmasını istedi. Zira Bosna-Hersek'in BM nezdindeki büyükelçisi Muhammet Sacirbey, özellikle doğudaki Sırp kuşatması altındaki Müslüman şehirlerinin büyük açlık çektiğini ve hayatta kalmak için ölüleri yemeye başladığını söylemişti.[50]

Diğer taraftan BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin iddiasına göre Boşnak birliklerinin Saraybosna'daki BM koruma gücünde görevli Fransız birliklerine kasten ateş ederek bir Fransız'ın ölümüne, üç Fransız'ın yaralanmasına sebep olduğu olay üzerine Izetbegovic barış sürecine katkıda bulunmak için Boşnak güçlerine ateşkes emri vererek tek taraflı ateşkes ilan etti. Buna göre Boşnak birliklerine ateş edilmedikçe onlar da ateş etmeyeceklerdi.[51]

[47] *Ayın Tarihi* (9 Ocak 1993); *Ayın Tarihi* (10 Ocak 1993).
[48] *Ayın Tarihi* (30 Ocak 1993).
[49] *Ayın Tarihi* (1 Şubat 1993); *Ayın Tarihi* (3 Şubat 1993).
[50] *Ayın Tarihi* (17 Şubat 1993).
[51] *Ayın Tarihi* (20 Şubat 1993).

Bosna krizinin çözümünde Alija Izetbegovic uluslararası her platformda yer almış, yapıcı çözüm önerilerinden yana olmuştur. Srebrenica'da yaşanan drama çözüm bulmak amacıyla Bosna-Hersek Hükümeti BM Güvenlik Konseyini acil toplantıya çağırırken Sırplar kentin savunma hatlarını topçu ateşine tutmaya başlamıştı. Bu sırada barış görüşmeleri için New York'ta bulunan Izetbegovic görüşmelerden çekilmiş, "Sırpların insanları öldürmeyi durdurmalarını bekleyeceklerinden" bahsetmişti. Sırp saldırıları kesin olarak durmadıkça da New York'ta başlayan barış görüşmelerine katılmayacağını bildirmişti.[52] Ancak yine krizin çözümünde masanın öneminin farkında olan Izetbegovic Sırp lider Radovan Karadzic ve Hırvat lider Mate Boban ile bir arada üçlü görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmeden sonra Izetbegovic barış planını imzalayacağını açıklamıştı. BM Sözcüsü Fred Eckhard da, barış planının "Bosna-Hersek'i 10 yarı özerk bölgeye ayıran harita ve geçici düzenlemeler" bölümünün Boşnak ve Hırvatlar tarafından imzalandığını açıklamıştı. Radovan Karadzic ise antlaşmayı imzalamamıştı. Planı imzalaması için Rusların özel temsilcisi Vitaly Churkin, Radovan Karadzic ile görüşmüş, ardından BM Güvenlik Konseyi de bir açıklama yaparak "Sırplara Bosna'daki saldırıları, insan hakları ihlallerini ve etnik temizliği durdurmaları ve insani yardımı engellememeleri konusunda uyarıda bulunarak barış planının derhal imzalanmasını" istemişti.[53]

Planı yine müzakere etmek üzere taraflar "Atina Toplantısında" bir araya gelmişti. Radovan Karadzic, Vance-Owen Planı değişmediği takdirde Bosna'nın Karabağ'a dönebileceği uyarısında bulunmuştu. Alija Izetbegovic ise barış için planda yapılacak herhangi bir değişikliği kabul etmeyeceklerini yinelemişti. Bir taraftan da Hırvat lider Mate Boban ile ateşkes sağlamıştı.[54] Nitekim Müslümanlarla Hırvatlar arasında yoğun çatışmaların yaşandığı Mostar yakınlarında taraflar ateşkes için uzlaşmışlardı. Bu hususta bir açıklama yapan Lord Owen, tarafların barış planının kısmen uygulanması için anlaştıklarını, bunun da "barış yolunda atılan ilk önemli adım" olduğunu ifade etmiştir.[55] Bu gelişmeler yaşanırken BM Güvenlik Konseyi tarafından güvenli bölge ilan edilen Gorazde'ye yapılan şiddetli Sırp saldırıları karşısında Izetbegovic bir kez daha, BM Güvenlik Konseyi Başkanı Rus Büyükelçisi Yuri Vorontsov'a gönderdiği mektupta saldırıların durdurulması için Güvenlik Konseyinden gereken tüm çabayı göstermesini istedi.[56]

[52] *Ayın Tarihi* (18-19 Mart 1993).
[53] *Ayın Tarihi* (25-26 Mart 1993).
[54] *Ayın Tarihi* (25 Nisan 1993); *Ayın Tarihi* (1 Mayıs 1993).
[55] *Ayın Tarihi* (18 Mayıs 1993).
[56] *Ayın Tarihi* (31 Mayıs 1993); *Ayın Tarihi* (1 Haziran 1993).

1.2. Owen-Stoltenberg Barış Planı

Vance-Owen Barış Planından sonra Bosna-Hersek'teki iç savaşa son vermek amacıyla bu kez AT ve BM tarafından yine Lord Owen, diğer taraftan Thorvald Stoltenberg öncülüğünde Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloseviç, Hırvatistan Devlet Başkanı Franjo Tudjman ve Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Alija Izetbegovic Cenevre'de bir araya geldi. Toplantıda Bosna-Hersek'in etnik kökenlere dayalı üç ayrı devletten oluşacak bir federasyona dönüştürülmesi fikri üzerine Izetbegovic, ülkesinin üçe bölünmesine karşı çıkarak toplantıyı terk etti. Ardından yaptığı açıklamada "bu plan etnik arındırmayı daha da arttıracaktır. Bosna'da etnik toplumlar çok iç içedir ve aralarına üç ayrı sınır yerleştirmek olanaksızdır diyerek planı tamamıyla kabul edilemez" olarak değerlendirdi.[57] Zira planda toprakların % 52'si Sırplara, % 30'u Boşnaklara ve % 17'si Hırvatlara veriliyordu.[58]

Kopenhag'daki AT zirvesinde Müslümanlara karşı uygulanan silah ambargosuna değinen Izetbegovic, Sırp saldırılarına karşı koyabilmek için bu ambargonun kaldırılmasını istemesine karşılık olarak "bu takdirde insani yardım yapan BM Gücü'nün Bosna'dan çekilmek zorunda kalacağı ve çatışmaların yoğunlaşacağı" gerekçesiyle onun bu talebi reddedilmişti. Izetbegoviç AT'nin bu düşüncesini "ahlaki açıdan savunulamayacak" bir tavır olarak değerlendirmiştir.[59] Bu arada Owen-Stoltenberg öncülüğünde hazırlanan yeni barış planını müzakere etmek üzere Milosevic ve Tudjman Cenevre'ye gelirken, Izetbegovic planı kabul etmediği için toplantıya katılmamıştı. Yardımcısı Eyüp Ganiç de katılmazken, iki siyasi Bosna-Hersek Başkanlık Konseyi'nin konuyla ilgili yaptığı toplantıya da katılmamıştı.[60] Çünkü BM ve AT'nin arabulucuları Stoltenberg ve Owen yeni planda Bosna-Hersek'te konfederasyon formülünü ileri sürmüştüler. Miloseviç ve Tudjman ile görüşen arabulucular Izetbegovic'e konfederasyonu kabul etmesi için çağrıda bulunmuştu. Miloseviç'e göre sunulan çözüm, "Müslümanların savaşla ele geçirmeyi düşleyebileceklerinden çok fazlasını sunmaktaydı".[61]

Müzakerelerle birlikte savaş da bir taraftan devam etmekteydi. Izetbegovic, Igman Dağları'na ilerleyen Sırp birliklerinin Saraybosna'ya büyük bir saldırıya hazırlandıkları, Saraybosna ve Breko Kasabası'na yapılan şiddetli

[57] *Ayın Tarihi* (17 Haziran 1993).
[58] İsmail Soysal- Şule Kut, *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 46.
[59] *Ayın Tarihi* (21 Haziran 1993).
[60] *Ayın Tarihi* (23, 25 Haziran 1993).
[61] *Ayın Tarihi* (18 Temmuz 1993).

saldırıların durdurulması ve Hırvatlar ve Müslümanların çatıştığı Mostar ve çevresinin güvenlik bölgesi ilan edilmesi hususlarında BM'ye acil yardım çağrısında bulunmuştu.[62]

Barış için tekrar masaya dönen Alija Izetbegovic, Boşnak, Hırvat ve Sırplar arasında ülkeyi üç küçük devlete bölen "Bosna-Hersek Cumhuriyetler Birliği'nin anayasa taslağına ilişkin olarak anlaşma" sağlanmasının ardından harita ile ilgili görüşmelerde antlaşmanın Bosna-Hersek Parlamentosunca onaylanması gerektiğini, anlaşmayı ancak bundan sonra imzalayabileceğini belirtmişti.[63] Izetbegovic Bosna-Hersek Başkanlık Konseyi ile zaman zaman görüş ayrılığına da düşmekteydi. Sırp saldırıları durdurulmadığı müddetçe barış müzakerelerine katılmayacağına dair açıklamasına rağmen Başkanlık Konseyi, ordu birliklerine bütün harekâtın durdurulması emrini vererek Cenevre'deki görüşmelere devam edilmesini kararlaştırmıştı. Bunun yanında Başkanlık Konseyinden bir heyet ile Izetbegovic, arabulucularla 8 saat süren bir görüşme gerçekleştirmiş ve Cenevre'de süren barış görüşmelerine bir süre ara verilmişti.[64]

Alija Izetbegovic, BM Güvenlik Konseyi'ne bir mektup göndererek belirtildiği gibi Bosna-Hersek'in üçe bölünmesini öngören planı prensipte kabul etmiştir. Fakat Radavon Karadzic liderliğindeki Sırp birliklerinin Saraybosna'ya hakim tepelerden çekilmeye başladığını duyurmuş, ancak Igman Dağlarındaki durumun belirsizliğini koruması üzerine Izetbegovic Cenevre görüşmelerini boykot etmiştir.[65] Ama yine de Igman ve Bjelasnica tepelerinden Sırp güçlerinin çekilmesi halinde Cenevre müzakerelerine katılmayı kabul etmişti. Zira Sırplar arabulucuların baskılarıyla belirtilen bölgeden kısmen çekilmişler fakat ellerindeki mevzileri BM Koruma Gücü'ne (UNPROFOR) devredene kadar ellerinde tutmaya devam edeceklerini duyurmuştular.[66] Izetbegovic, Owen-Stoltenberg planında Bosna-Hersek'in etnik devletlere bölünmesine karşı çıktıklarını ve buna karşı mücadele ettiklerini fakat içinde bulundukları durum itibarıyla bunu ya kabul etmek ya da sonuna kadar savaşmak gerektiği seçenekleriyle karşı karşıya kaldıklarını belirtmişti.[67] Bunun yanında Cenevre müzakereleri devam ederken Sırplar da Saraybosna'ya saldırıyordu. Bu noktada Izetbegovic ile Hırvat lider Mate Boban Saraybosna'nın iki seneliğine BM'ye

[62] *Ayın Tarihi* (21, 23, 24 Temmuz 1993).
[63] *Ayın Tarihi* (31 Temmuz 1993).
[64] *Ayın Tarihi* (3,5 Ağustos 1993).
[65] *Ayın Tarihi* (7, 9 Ağustos 1993).
[66] *Ayın Tarihi* (13 Ağustos 1993). UNPROFOR, Bosna-Hersek'te insani yardım için güvenli bölgeler oluşturulması ve bu bölgelerin korunması maksadıyla kurulmuş BM gücü. Kaptan, a.g.e., s. 45.
[67] *Ayın Tarihi* (15 Ağustos 1993).

devrini öngören bir antlaşma imzaladılar.[68] Izetbegovic diğer taraftan mevcut barış planı üzerinde Bosna-Hersek meclisine plan üzerinde düşünmelerini tavsiye ederek, planın revize edilmesi durumunda "barışa yardımcı" olabileceğini açıklamıştı.[69]

Alija Izetbegovic dış politikada bir taraftan uluslararası camiayı harekete geçirirken ki Hırvatlar tarafından kuşatma altında bulunan Mostar'daki Müslümanlara acil insani yardım yapılması amacıyla BM'ye çağrıda bulunuyordu. Diğer taraftan barış süreci için Cenevre müzakerelerinden ümitvar olmakla birlikte sürecin yıkılması halinde çözümün "savaş alanında" sağlanacağını söylemekten de çekinmiyordu.[70] Şerif Hayrovic'in dediği gibi o "silahı olmadan savaşan asker, ordusu olmadan çarpışan komutandı. Parası, serveti yoktu ama imanı vardı. Bütün dünyaya haykırıyordu buradaki zulmü, hainliği, kalleşliği. Askeriyle, halkıyla omuz omuzaydı. Koskoca ülkenin derdiyle dertlenecek kadar lider, silahsız, cephanesiz bir ordunun başında savaşacak kadar da komutandı".[71]

Cenevre görüşmelerinde Izetbegovic, Karadzic ile ateşkesi öngören ve Bosna'da "güven sağlayacak bir paket" üzerinde anlaşmış ancak toprak konusunda anlaşamamıştı. Anlaşmaya varılan maddeler: "çatışmaların Bosna'nın tümünde kesilmesini, tutsakların en kısa sürede değişimini, Saraybosna ile Sırpların karargâhı Pale kenti arasında "kırmızı telefon" hattı kurulmasını kapsıyordu. Anlaşmada ayrıca Saraybosna'da su, gaz gibi temel hizmetlerin sağlanması için ortak bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştı".[72] Bu gelişmelere rağmen Cenevre görüşmeleri taraflar arasında fikir ayrılıkları giderilemeyince kesildi. Izetbegovic, çözümsüzlüğün, Sırp ve Hırvatların "uzlaşmaz tutumlarından kaynaklandığını, verebilecekleri tavizi sonuna kadar zorladıklarını" belirterek yine meseleyi BM Güvenlik Konseyi'ne getireceklerini ifade etmişti. Görüşmelerin neticelenememesine rağmen barış görüşmelerine devam edileceğini fakat "barışın anahtarının" kendilerinde olmadığını da

[68] *Ayın Tarihi* (18 Ağustos 1993).
[69] Bosna-Hersek Dışişleri Bakanı Haris Sladzic, barış planının bir uzlaşma olmadığı gibi bunun bir "ültimatom ve zorla kabul ettirme" özelliğine sahip olduğunu böylelikle meclis tarafından kabul edileceğini zannetmediğini belirtmişti. *Ayın Tarihi* (21 Ağustos 1993).
[70] *Ayın Tarihi* (23 Ağustos 1993). BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Hırvat kuşatması yüzünden Mostar'a BM yardım konvoyunun giremediği açıklamasını yapmıştı. Batılı ülkeler ise havadan yardım yapılması çağrısında bulunmuştu. Komiserlik sözcüsü Sylana Foa da, İngiltere, Fransa, ABD ve Almanya'ya kente havadan yardım sağlanması için resmi başvuruda bulunduklarını bildirmişti. *Ayın Tarihi* (24 Ağustos 1993).
[71] Mahmut Uzun, "Bosna ve Aliya", *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır, 40'lar Kulübü Yayınevi, İstanbul 2016, s. 66.
[72] *Ayın Tarihi* (31 Ağustos 1993); *Ayın Tarihi* (1 Eylül 1993).

söyleyerek NATO tarafından yapılacak bir hava harekâtının sorunu çözebileceğini eklemişti.[73] Tekrar Güvenlik Konseyi'ne gelen Bosna sorununda Izetbegovic burada yaptığı konuşmada "topraklarının elinden alındığını ve adalet istemeye geldiğini" söylemişti.[74]

Sırp saldırılarının yoğunlaştığı bir dönemde Izetbegovic, ABD'yi müdahaleye çağırmış, Başkan Clinton ile Saraybosna'daki Sırp kuşatmasının kaldırılması için bir görüşme gerçekleştirmişti. Başkandan Sırplara belirli bir süre tanımasını, bu sürenin sonunda kuşatma hala devam ederse ABD'nin Sırp mevzilerini havadan bombardıman etmesini istemiş fakat Clinton bu isteği kabul etmemiştir. Zira Clinton, ABD'nin Bosna sorununda tek başına hareket etmeyeceğini ancak Owen-Stoltenberg planının uygulanması için NATO çerçevesinde kara birlikleri gönderebileceklerini Izetbegovic'e iletmişti.[75] Izetbegovic, diğer taraftan Franjo Tudjman ile ülkenin orta kesimlerindeki Boşnak-Hırvat çatışmalarının durdurulması, yardım konvoylarının geçişlerine izin verilmesi ve uzlaşmazlıkların giderilmesi için çalışma grupları oluşturulması konularında Cenevre'de anlaşmaya varmalarına rağmen Hırvat güçleri Mostar'a yönelik yoğun bir bombardıman başlatmıştı.[76] Bosna'daki üç temel dinin temsilcileri zaman zaman doğrudan "savaş kışkırtıcılarını" desteklemişlerdir.[77]

Cenevre barış görüşmelerinde Boşnakların Adriyatik'e açılmaları hususunda Dışişleri Bakanı Haris Sladzic'in kendilerine bir koridor sağlanması yolundaki istekleri Hırvatlarca kabul edilmiş, bunu Alija Izetbegovic de takdir etmiş ancak Bosna'da işgal altında olan yerleri hatırlatmaktan geri kalmamıştı. Nitekim Boşnakların önde gelen liderleri Sırpların işgali altındaki bölgelerin geri alınarak kurulması düşünülen Müslüman devlete geri verilmesi şartını ileri sürmüştü. Bu şekilde Boşna-Hersek Parlamentosu'nun en son varılan barış planının onay kararı açıklanmıştı. Bu çerçevede Izetbegovic, ülkenin kuzey batısında bulunan Bihac'ta Müslümanların özerklik ilanını anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle kabul etmemiş, halktan ve ordudan Müslüman birliğinin kurulmasını istemişti.[78]

Bosna-Hersek'teki durum o kadar karışıktı ki bir taraftan barış görüşmeleri sürerken üstelik anlaşmaya da varılırken bir yandan da taraflar arasındaki çatışmalar şiddetlenmekteydi. Izetbegovic New York'tayken son barış planını bu

[73] *Ayın Tarihi* (2, 4 Eylül 1993).
[74] *Ayın Tarihi* (8 Eylül 1993).
[75] *Ayın Tarihi* (9 Eylül 1993).
[76] *Ayın Tarihi* (14, 15 Eylül 1993).
[77] Florian Bieber, "Bosnia-Herzegovina and Lebanon: Historical Lessons of Two Multireligious States", *Third World Quarterly*, Vol. 21, No. 2 (April 2000), s. 277.
[78] *Ayın Tarihi* (21, 28 Eylül 1993).

şekilde kabul etmeyeceklerini açıklamış ve "ABD'nin süper güç olarak sorumluluktan kaçamayacağını" belirtmişti. Owen-Stoltenberg Planına atıfla "üç ulustan oluşan birleşik bir Bosna'nın" bundan sonra varlığını sürdüremeyeceğini ifade etmiştir.[79] Noel nedeniyle yaptığı açıklamada barış için yapılan son görüşmelerdeki başarısızlıkta Izetbegovic, Sırpları yeterince sıkıştıramayan Avrupa Birliği'nin "irade zayıflığının" bir kez daha ortaya çıktığını söylemiştir.[80]

Izetbegovic, Tuzla Havaalanı'nın açılmaması ve Srebrenica'da mahsur kalan BM barış gücünün rotasyonunun sağlanamaması durumunda Sırp mevzilerine hava saldırısı düzenleme konusunu görüşmek üzere NATO yetkilileriyle Brüksel'de bir araya gelmişti. Cenevre görüşmeleriyle alakalı olarak Saraybosna'nın iki seneliğine BM yönetimine verilmesini önemli bir gelişme ve en iyi çözüm olarak değerlendiren Izetbegovic, Saraybosna ile meselenin hallolmadığını, bunun "mozaiğin yalnızca bir parçası olduğunu" dile getirerek yine görüşmelerin devamından yana tavır sergilemişti.[81]

1.3. Boşnak-Hırvat Federasyonu Antlaşması

Bosna-Hersek sorununun çözümünde önemli bir gelişme ülkede Hırvatlarla Boşnaklar arasında bir federasyon oluşturmayı öngören antlaşmanın (Boşnak-Hırvat Federasyonu Antlaşması'nın) imzalanmasıdır. Antlaşma ABD'nin girişimleriyle Washington'da Izetbegovic ile Bosnalı Hırvatların lideri Kresimir Zubak arasında imzalandı. Ayrıca Izetbegovic ile Tudjman ülkelerini birleştirecek konfederasyonun ilkelerini belirleyen de bir antlaşma imzaladı.[82] Bu gelişme, Müslümanların uzun vadede Bosna-Hersek'te çok uluslu bir devlet kurma politikasıyla uyuşmaktaydı.[83] Buna göre Boşnaklarla Hırvatlar arasında Viyana'da yapılan görüşmelerde "sekiz kantondan oluşacak ve iktidarın Boşnaklarla Hırvatlar arasında eşit olarak paylaşılmasını" öngören bir federasyon kurma konusunda anlaşmaya varıldı. Boşnak Hırvat birlikteliğinde Izetbegovic, Bosna Hırvat güçleriyle Bosna Müslüman güçlerinin birleştirilmesiyle tek bir ordu kurulacağından bahsederek bu süreçte ciddi güçlüklerle karşılaşılacağına da işaret etmiştir.[84]

[79] *Ayın Tarihi* (8 Ekim 1993); *Ayın Tarihi* (15 Kasım 1993).
[80] *Ayın Tarihi* (25 Aralık 1993).
[81] *Ayın Tarihi* (20 Ocak 1994).
[82] *Ayın Tarihi* (17, 18 Mart 1994).
[83] Babuna, a.g.e., s. 212.
[84] *Ayın Tarihi* (12 Mayıs 1994).

2. Bosna Savaşında Sona Doğru

Bu siyasi gelişmeler yaşanırken Bihac'ın günlerdir bombalanması ve bölgedeki durumun ciddiyet arz etmesi üzerine Izetbegovic BM ve NATO'ya, ardından Batılı devlet adamlarına mektup göndererek acil yardım çağrısında bulundu.[85] Bosna krizinin başından beri yaptığı çağrılardan savaşı sonlandıracak netice alamadığını gören Izetbegovic, AGİK zirvesinde yaptığı konuşmada, "Bosna sorununun Batı'nın bir güçsüzlük örneği olduğunu belirtmiş, BM ve NATO bugüne kadar Bosna'da tehlike içindeki tek bir kenti bile kurtaramadığından" bahsederek bu gerçekliği ortaya koymuştur.[86] AGİK'in adına vurgu yaparak teşkilatın "güvensizlik ve iş birliksiz" olduğuna vurgu yapmıştır. Savaşın sonucu "itibarsız bir BM, iflas etmiş bir NATO" ve soğuk savaş sonrası ortaya çıkan ilk krize karşı koyamamış Avrupa'nın "acizlik içeren manevi sarsıntısı" olacaktı. Son olarak şunları ifade etmiştir;

> "halkımız özgürlüğü için savaşıyor, ondan da öte yok olmamak için! Bu tür mücadeleleri sürdürmek genellikle çok zordur. Fakat böyle savaşların kaybedilmesi de çok zordur. Son elli yıl içinde yapılan hiçbir bağımsızlık savaşı kaybedilmedi. Bizim özgürlük mücadelemiz neden kaybedilecekmiş anlayamıyorum. Hiç kimse bizi 150 bin askerimizin silahlarını teslime zorlayamaz. Burada bulunan herkese bu gerçeği hem bizim hem de kendilerinin iyiliği açısından göz önünde bulundurmalarını tavsiye ederim".[87]

Direnişte kararlı olan Izetbegovic, Saraybosna kuşatmasının kaldırılması için Sırplara karşı "somut bir önlem" alınmamasını bir kez daha eleştirmiş, BM Koruma Gücü'nden (UNPROFOR) görevini daha iyi yapmasını istemişti.[88]

2.1. Güvenli Bölgeler Planı

Bosna meselesine çözüm bulmak amacıyla ileri sürülen çarelerden biri de güvenli bölgeler planıydı. ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve İspanya temsilcileri "ortak harekat planı" gereğince "Güvenli Bölgeler Planı" önermiştir. Buna göre kuşatma altındaki Saraybosna, Gorazde, Tuzla, Srebrenica, Zepa ve Bihac BM

[85] *Ayın Tarihi* (17 Kasım 1994).
[86] *Ayın Tarihi* (5 Aralık 1994).
[87] "İzzet'li Direnişin Manifestosu Aliya İzzetbegoviç'in AGİT Konuşması", *Bosna Yazıları Bosna İçin İnsanlık Girişimi*, Ed. Ertuğrul Günay, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 223-226.
[88] *Ayın Tarihi* (23 Mart 1995).

koruması altına alınmıştı.[89] Fakat bu plan da sağlıklı bir şekilde yürütülememiştir. Zira Sırplar güvenli bölgelerden Saraybosna'yı bombalamaya devam ediyordu. Alija Izetbegovic bunun üzerine, Sırpların bu şekilde bombardımana devam etmesi ve BM Koruma Gücü Boşnakları koruyamadığı takdirde orduyu ve halkı topyekûn "ne pahasına olursa olsun" şehri kurtarmaya çağırdı. Öyle ki dört ay önce Sırplarla imzalanan ateşkesin uzatılmayacağını açıklayan Izetbegovic, buna neden olarak da Sırpların barış planını imzalamamalarını ve Miloseviç'in Bosna-Hersek'in bağımsızlığını tanımaması olarak gösterdi. Saldırıya uğramaları halinde buna cevap vereceklerini ve Saraybosna için verdikleri mücadeleden vazgeçmeyeceklerini ekledi.[90]

Savaşta Fransızlara ait zırhlı bir personel taşıyıcı bir tüfek bombası ile vurulmuş ancak olayda ölen ya da yaralanan olmamıştı. UNPROFOR'un Bosna-Hersek'teki etkisiz varlığı ile alakalı olarak Izetbegovic, Güvenlik Konseyi'ne gönderdiği mesajda Bosna'daki askerlerini geri çekmek isteyen Fransa gibi ülkeleri engellemeyeceklerini bildirmişti. Hatta bu gücün ülkede bir şeyi değiştirmediğini ve bu sebeple "gitmelerinin daha uygun" olacağını belirtmişti.[91] Saraybosna'ya yönelik Sırp saldırıları sonucu 10.500 kişinin katledildiğini söyleyen Izetbegovic, uluslararası kamuoyunu "ikiyüzlülükle" suçlamıştı.[92]

2.2. Dayton Antlaşması

Bosna meselesi, Izetbegovic'in de işaret ettiği gibi Batı değerlerine meydan okuyan bir sorundu. Sonunda dünyanın gördüğü en büyük ve güçlü askeri ittifakı olan NATO 40 yıl sonra ilk askeri harekâtını başlatmıştı.[93] Askeri güç kullanımı Bosna'da şiddetin durmasında kritik bir rol oynamıştır.[94] Izetbegovic Paris'te, NATO harekâtının Sırpların kurmayı düşündükleri "Büyük Sırbistan" hayaline darbe vurduğunu, "NATO operasyonlarının, Bosna savaşında siyasal ve askeri bir dönüm noktasına gelinmesini sağladığını" ifade etmiştir.[95] Bu durum ABD Başkanı Bill Clinton'un NATO harekatının amacını açıklarken de kendini göstermektedir: "NATO operasyonunun amacının, Bosnalı Sırplara

[89] Kenar, a.g.m., s. 197.
[90] *Ayın Tarihi* (12, 30 Nisan 1995). Nitekim Boşnaklar Sırp çemberini kırmak için harekete geçmişti. Hedef üç yıldır devam eden kuşatmayı bitirmek, bunun için de sonuca ulaşıncaya kadar devam etmekti. *Ayın Tarihi* (15, 18 Haziran 1995).
[91] *Ayın Tarihi* (11 Mayıs 1995); *Ayın Tarihi* (12 Haziran 1995).
[92] *Ayın Tarihi* (3 Temmuz 1995).
[93] Zilic, a.g.m., s. 18.
[94] Patrice C. McMahon and Jon Western, "The Death of Dayton: How to Stop Bosnia From Falling Apart", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 5 (September/October 2009), s. 71.
[95] *Ayın Tarihi* (1 Eylül 1995).

Saraybosna ve öteki bölgelere saldırmaya devam ederlerse kazanacakları hiçbir şey olmayacağı mesajını vermektir. NATO da bu mesajı açıkça ve sertçe iletmiştir".[96] NATO operasyonları sonrası Cenevre barış müzakereleri yeniden başlamıştır. Bu çerçevede masada şekillenmeye başlayan antlaşmada Izetbegovic, toprak paylaşımı konusunda Sırplarla 49-51 oranını kabul ettiklerini ve bundan kesinlikle ödün vermeyeceklerini, barış sonrasında da NATO'ya girmek istediklerini dile getirmişti.[97]

ABD, Bosna sorununa doğrudan müdahil olarak savaşın bitirilmesi ve barışın sağlanması için yeni bir plan üzerinde çalışmaya başladı. ABD'nin görevlendirdiği Richard Holbrooke, taraflarla Temas Grubu ülkeleri arasında "mekik diplomasisi" başlattı.[98] Alija Izetbegovic ile ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke, beraberlerindeki heyetlerle bir çalışma ziyareti maksadıyla Ankara gelerek Bosna'da barışın tesisi için Cumhurbaşkanı Demirel ve Başbakan Çiller ile kapsamlı bir görüş alışverişinde bulundu.[99] Diğer taraftan Alija Izetbegovic, halkına seslenerek Cenevre'de Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Yugoslavya dışişleri bakanları arasında varılan uzlaşıyı kabul etmelerini istemişti.[100] Izetbegovic siyasi uzlaşı arayışından yana faaliyet yürütürken bir taraftan da Bosna'da tam anlamıyla ateşkes sağlanana kadar askeri ileri harekattan geri durmamıştır. Zira "ateşkes yürürlüğe girmeden önce herhangi bir sınırlama" olmadığını bildirmişti. Buradan hareketle Boşnak Ordusu Sırpların denetimindeki Ozren Dağı civarında toprak kazanımları elde ederek yine Sırpların elinde bulunan Kuzey Doğu Doboj'a doğru ilerleme kaydetmişti.[101]

Bosna savaşının ardından Alija Izetbegovic yaptığı açıklamada savaş bitmiş olsa da Sırpların yapılan antlaşmaya uymaması halinde hükümetin yeniden savaşa girmekten çekinmeyeceğini söylemiştir.[102] Barış antlaşması Paris'te düzenlenen bir törenle imzalanmıştı. Savaşta 200 bin kişi ölmüş, 3,5 milyon kişi göç etmek zorunda kalmıştı. Savaşın başlamasından 3,5 yıl sonra resmen imzalanan antlaşmayı ülkeleri adına Alija Izetbegovic, Franjo Tudjman ve Slobodan Miloseviç imzalamıştır.[103] Izetbegovic, masada bunun "adil bir barış" olmadığını yavaşça sarf etmiş ardından, "neredeyse duyulmayacak derecede kısık

[96] *Ayın Tarihi* (1 Eylül 1995).
[97] *Ayın Tarihi* (1,4 Eylül 1995).
[98] Esat Ertaç Erbesler, *Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Anlaşması*, Biyografi Net Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 146.
[99] *Ayın Tarihi* (6 Eylül 1995).
[100] *Ayın Tarihi* (11 Eylül 1995).
[101] *Ayın Tarihi* (7 Ekim 1995).
[102] *Ayın Tarihi* (23 Kasım 1995).
[103] *Ayın Tarihi* (14 Aralık 1995).

bir sesle kendini zorlayarak; ama benim halkımın barışa ihtiyacı var" sözlerini dile getirmişti.[104] Izetbegovic, antlaşmayı imzalarken içine bulunduğu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Uzun hayatım boyunca pek çok iş yaptım. Ancak bugüne kadar ki en zor işim Dayton'daki antlaşma masasına oturmak oldu. Benim derdim muzaffer bir komutan olarak anılmak değil ülkeme koltuğumun altında makul bir barış antlaşması ile dönmekti. Sırplar sadece benim önerilerime ters düşen önerilerle değil, aynı zamanda tüm adalet ve insanlık duygularına ters düşen önerilerle çıkıyorlardı karşıma. Böyle bir barışı kabul etmek çok zordu. Ancak çok zor olan başka bir şey vardı; eve "savaşa devam ediyoruz" cümlesi ile dönmek. Bu yapılması neredeyse imkânsız bir tercihti ve ben kendimi çarmıha gerilmiş gibi hissediyorum".[105]

Dayton müzakereleri boyunca arazi iddialarını desteklemek için modern ileri teknoloji ürünü haritalar kullanılmıştı. Nihai barış planında uzlaşılan harita üzerinde devlet, ülke sınırları içerisinde iki ana bölgeye ayrılmış kısımdan oluşmaktaydı.[106]

Diğer taraftan Bosna-Hersek Cumhurbaşkanlığı, 1992 Haziranında ilan edilen "savaş halinin" sonlandırıldığı ancak "savaş tehlikesi halinin" yürürlükte kalacağını açıklamıştır. Alija Izetbegovic, bunun yanında başkent Saraybosna'da yaşayan Sırpların "bütün haklarının ve güvenliklerinin garanti altında olduğunu" vurgulayarak onlardan şehri terk etmemelerini istemiştir.[107] Çünkü onun siyaset anlayışını şu ifadeleri ortaya koymaktadır: "Geleceğimizi geçmişimizde aramayacağız. Kin ve intikam peşinde koşmayacağız. Nefrete nefretle cevap vermeyin. Bosna için nefret çıkmaz sokaktır. Nefret sadece bizim ruhlarımızı zedelemiyor. Bosna'nın özünü de zedeliyor".[108]

3. Alija Izetbegovic'in Dış Politikasında Türkiye

Alia Izetbegovic'in dış politikasında Türkiye'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır zira Bosna-Hersek uluslararası alanda en çok yardım ve desteği

[104] Smail Cekic, *Dayton (Barış) Antlaşmasının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı*, Çev. Leyla Orak Çelikboya- Elmas Orak, Lutka Kitap, İstanbul 2018, s. 217.
[105] Muzaffer Süleyman Çınar, "Bosna'yı Gören Derinden Anlar", *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır, 40'lar Kulübü Yayınevi, İstanbul 2016, s. 89.
[106] Crampton, a.g.m., p. 353.
[107] *Ayın Tarihi* (23 Aralık 1995).
[108] Nagehan Daşkın, "Bizim Çıplak Ayaklarımız", *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır, 40'lar Kulübü Yayınevi, İstanbul 2016, s. 92.

Türkiye'den görmüştür. Bunun için Cumhurbaşkanı Izetbegovic ve Dışişleri Bakanı Haris Sladjiç Ankara'ya gelerek Türk Hükümetine Bosna mücadelesine verdiği destek ve yaptığı yardımlardan ötürü teşekkür etmişti. Izetbegovic bu ziyaretinde Bosnalı kadın ve çocukların bir kısmının kış nedeniyle Türkiye'ye getirilmesini istemişti. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise Izetbegovic'in bu isteğinin kabul edildiğini ve Türkiye'nin Bosna-Hersek'e 40 milyon dolarlık yardım yapmayı kararlaştırdığını söylemiştir.[109] Diğer taraftan Türkiye ile Bosna-Hersek birlikte Sırbistan'ın "Bosna-Hersek'e karşı saldırgan tutumunun son bulmaması halinde Güvenlik Konseyi'ne 15 Ocak 1993 tarihine kadar askeri müdahaleye gidilmesini" öneren karar tasarısı sunmuş ve bu tasarı BM Güvenlik Konseyi'nde kabul edilmiştir.[110]

Bu sıralarda Mostar'da bulunan CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, Izetbegovic ile görüşmüştü. Görüşmede Baykal şu sözleri dile getirmişti: "bütün Türkiye olağanüstü ilgi ile Bosna-Hersek'te gösterdiğiniz mücadeleyi yakından izliyor ve destekliyor. Uluslararası sorumlu kuruluşların, batılı ülkelerin, BM'nin ve ABD'nin yapması gerekeni yapmadığını üzüntü ile görüyoruz. İzlenen ambargo, saldırganı caydırıcı değil, tam tersine daha saldırgan bir tutuma sürüklemektedir". Izetbegovic ise savaş bölgesinde ilk defa bir Türk heyetinin uzun süre kalacağını söyleyerek Baykal ve beraberindekilere teşekkür etmişti. Izetbegovic, Bosna'daki savaşta silahsız bir milletin yok edilmek istendiğini, bunun Sırp ordusu ile silahsız bir halkın karşılaşması olduğunu, Bosna'nın düşmediğini, düşmeyeceğini ve direnme gücüne sahip olduğunu vurgulamıştı.[111] Savaş süresince Türkiye ile Izetbegovic çeşitli statülerde sürekli temas halinde olmuştur. Nitekim Türk bakan Orhan Kilercioğlu, Izetbegovic ve üst düzey yöneticilerle görüşmek üzere Zagreb ve Saraybosna'ya yapacağı ziyaret öncesinde Bosna olaylarında Batı ve BM'nin güvenilirliğini yitirdiğini belirtmiş, geç kalınması durumunda Balkan savaşı çıkabileceği uyarısında bulunmuştur. Öte yandan Cumhurbaşkanı Turgut Özal, New York'ta bulunan Izetbegovic ile telefonda görüşmüş ve Cenevre'deki son gelişmeler hakkında ondan bilgi almıştır.[112]

"Büyük bir mücahit" olarak Alija Izetbegovic, hayatını kahramanca ve aralıksız Boşnak Müslümanlarının kimliğini hem komünist hem de komünizm sonrası dönemde korumaya adamıştı.[113] Nitekim Carnagei Uluslararası Barış

[109] *Ayın Tarihi* (30 Ekim 1992); *Ayın Tarihi* (31 Ekim 1992).
[110] *Ayın Tarihi* (18 Aralık 1992).
[111] *Ayın Tarihi* (31 Aralık 1992).
[112] *Ayın Tarihi* (6 Ocak 1993); *Ayın Tarihi* (7 Ocak 1993).
[113] Muhammad Al-Ghazali, "Islam Between East and West: The "Magnum Opus" of Alija Izetbegovic", *Islamic Studies*, Vol. 36, No. 2/3, Special Issue: Islam in the Balkans

Vakfı'nın düzenlediği bir toplantıda konuşmak üzere Washington'da bulunan Izetbegovic, Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte "Boşnakların tüm güçleriyle Sırplara karşı mücadele ettiklerini, ölüm kalım savaşı verdiklerini" söyleyerek Türkiye'nin bu mücadelede Boşnaklarla olan dayanışma ve yardımları karşısında tekrar minnettarlıklarını yinelemişti.[114] İslam Konferansı toplantısına katılmak üzere Cenevre'den Dakar'a giden Izetbegovic AA'nın sorularını yanıtlamış, Sırpların, "Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin egemenliğini koruyacak garantiler vermemeleri durumunda Bosna heyetinin görüşmeleri terk edebileceğini" belirtmişti. İslam ülkelerinden gereken desteği alamadıklarını ve bu noktada "dünyada tek gerçek dost olarak Türkiye'yi gördüklerini" ifade etmişti.[115] Washington'da MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ile yaptığı görüşmeden sonra Izetbegovic, Türkiye'den gördükleri yakın ilgiden dolayı memnuniyetini dile getirmişti.[116]

Izetbegovic, ülkesine uygulanan silah ambargosunun kaldırılması için gerekli desteğin sağlanması noktasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Demirel de Almanya Başbakanı Helmut Kohl'u arayarak Boşnaklara uygulanan silah ambargosunun kaldırılmasını ve silah tedarikinde karşı çıkılmaması "dileğini" iletmiş, Kohl de "gerektiği şekilde hareket edileceği" yanıtını vermişti.[117] Bu çerçevede Cumhurbaşkanı Demirel ABD, Almanya ve Fransa'nın üst düzey yöneticileriyle temasa geçmiş, silah ambargosunun kısıtlı da olsa ve savunma silahları için kaldırılması için destek istemişti. Demirel Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand ve Almanya Başbakanı Kohl'den, silah ambargosu meselesinin AT zirvesinde görüşülmesini rica etmiş, ayrıca Kohl'den Izetbegovic'in Kopenhag zirvesinde dinlenmesini talep etmişti. Zira zirvede Izetbegovic'in görüşlerinin alınması kararlaştırılmıştı. Diğer taraftan ABD Başkanı Clinton, Cumhurbaşkanı Demirel'e silah ambargosunun

(Summer/Autumn 1997), s. 524. Izetbegovic liderliğindeki SDA, kurulduğunda Boşnakların kültür ve kimliklerinin korunmasını amaçlamakla birlikte, demokrasi, eşitlik ve Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunması ile çok etnikli yapıya açık bir görüntü sergilemişti. Ancak savaş dönemi içerisinde Izetbegovic'e yakın sivil-asker kökenli muhafazakâr yapının güçlenmesiyle partinin "Müslüman-Boşnak" karakteri ağır basmıştır. Mehmet Uğur Ekinci, *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta Yayınları, İstanbul 2016, s. 46; Yugoslavya tarihinde en hızlı örgütlenen parti olarak kurucuları İslam ve Müslümanlar için çalışacakları hususunda söz vermişlerdi. Boşnakların kimliğine sahip çıkan SDA Yugoslavya Müslümanlarının uyanışında "tarihi bir rol" oynamıştı. Cemile Haliloviç Tekin, *Bosna-Hersek Devleti*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2012, s. 101.

[114] *Ayın Tarihi* (8 Ocak 1993).

[115] *Ayın Tarihi* (10 Ocak 1993).

[116] *Ayın Tarihi* (28 Şubat 1993).

[117] *Ayın Tarihi* (19 Haziran 1993).

kaldırılması konusunda desteğini teyit etmiş ve bu hususta Kohl'e bilgi vermiştir.[118]

Yine bu görüşmeler sırasında Izetbegovic Demirel'den BM Barış Gücü içerisinde görev yapmak üzere Bosna'ya Türk askeri gönderilmesini talep etmişti. Izetbegovic, Ankara temaslarında kendisine kimyasal silah kullanımı konusunda yöneltilen soruya, bu silahların kullanımına karşı olduklarını ancak "gelişmelerin kontrolden çıkması durumunda, kullanılmayacağı konusunda garanti veremeyeceğini" söylemişti.[119] Owen-Stoltenberg Barış Planında Boşnak ve Sırplar Cenevre'de bir ateşkes imzalamışlar ve bu ateşkeste Türkiye önemli bir rol üstlenmişti. Owen-Stoltenberg de bu manada "Ankara'nın barış konusunda daha geniş rol oynamasını" istemiştir.[120] Türkiye Bosna krizinde başka bir konuya da dikkat çekmişti. Türkiye'nin BM nezdindeki daimi temsilcisi İnal Batu, 1991'den itibaren Yugoslavya'da işlenen insanlık suçlarını yargılayacak uluslararası mahkemenin dokuzuncu yargıcının seçildiği BM Genel Kurul toplantısından sonra bu mahkemeye hiçbir Müslüman yargıcın seçilmediğine dikkat çekerek mahkemeye seçilen bir tek Müslüman yargıcın olmamasını "haçlı zihniyeti" olarak değerlendirmiştir.[121] Bosna'ya Türk askeri gönderilmesi hususunda Izetbegovic, BM Genel Sekreteri Butros Gali'ye gönderdiği mektupta Türkiye'den 2-3 bin asker istediklerini yazmıştı. Izetbegovic, konuyu Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile görüştüğünde ise Ankara'nın 10 bin asker göndermeye hazır olduğunu söylemişti.[122]

Alija Izetbegovic, Sırpların Gorazde'ye saldırılarını önlemek için Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i arayarak yardım istemiştir. Demirel de bunun için ABD Başkanı, Suudi Arabistan Kralı, Fransa Cumhurbaşkanı, Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı, Mısır Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Almanya Başbakanı ve İngiltere Başbakanı'na "birer mesaj" göndermişti.[123] Yine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i arayan Izetbegovic, güvenli bölgelerden özellikle Srebrenica'ya yönelik Sırp saldırılarının yoğunlaşması dolayısıyla ondan ilgili ülkelerin devlet ve hükümet başkanları nezdinde gerekli girişimlerde bulunmasını talep etmişti. Demirel de bu istek karşısında ABD, İngiltere ve Fransa'nın aralarında bulunduğu 11 ülkenin devlet başkanına gönderdiği mesajda söz konusu saldırıların acilen durdurulması için Güvenlik Konseyi kararları

[118] *Ayın Tarihi* (21 Haziran 1993).
[119] *Ayın Tarihi* (20 Haziran 1993).
[120] *Ayın Tarihi* (16 Eylül 1993).
[121] *Ayın Tarihi* (17 Eylül 1993).
[122] *Ayın Tarihi* (23 Şubat 1994).
[123] *Ayın Tarihi* (16 Nisan 1994).

doğrultusunda gereken adımların atılması çağrısı yapmıştı.[124] Bunun yanında Demirel, Izetbegovic'in savaş nedeniyle Türkiye'ye gelememesi üzerine kendi ziyaretinin zorunlu hale geldiğini belirterek Bosna-Hersek'e gitmiştir. Zenica'da iki lider bir araya gelerek yaptığı görüşmede Türkiye'nin ne gibi ek yardımlar ve Sırp saldırılarının durdurulması için neler yapabileceği ele alınmıştı. Güvenli bölgelerden Srebrenica ve Zepa'da meydana gelen "trajik gelişmeler" altında Bosna'daki "ciddi durum" değerlendirilmiştir.[125]

SONUÇ

Yugoslavya'nın dağılması ve akabinde bağımsızlık sürecine geçiş Yugoslav Cumhuriyeti'ni oluşturan altı federe devletten biri olan Bosna-Hersek'te son derece kanlı olmuştur. Çünkü bu ülkede heterojen bir yapı söz konusuydu. 1992-1995 arası süren Bosna iç savaşında yüzbinlerce Müslüman katledilmiş, milyonlarcası da göç etmek zorunda kalmıştı. Esasında bu duruma orantısız güç sebebiyet vermişti. Zira Bosna-Hersek'e yıllarca uygulanan silah ambargosu Boşnakları mağdur etmiştir. Bosna savaşı Müslümanlar için bir ölüm kalım savaşı, başka bir deyişle var olma mücadelesi niteliğindeydi. Bu süre zarfında birçok barış planı masada müzakere edilmiş ancak herhangi bir netice alınamamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Batı'nın taraflı rolünün etkisi büyüktür. Nitekim Alija Izetbegovic'in dış politikasının merkezini de Batı teşkil etmiştir. Savaşın en başından itibaren BM, AT, ABD ve NATO olmak üzere Batı'nın siyasi-askeri kurumlarını ve devletlerini Bosna'da yaşanan trajediye müdahaleye çağırmıştır.

Bosna'da Müslüman nüfus çoğunlukta olsa da askeri ve siyasi güç yönünden Boşnakların Sırp ve Hırvatlara karşı zayıf kalması Izetbegovic'in dış politikasında daha ziyade diplomatik enstrümanların kullanımını zorunlu kılmıştır. Bu ona her platformda kendisini masada kalma zorunluluğunda hissettirmiştir. Diğer taraftan halkının komutanı olarak sonunda kadar direnme azminden de vazgeçmemiş, Batının çifte standardını eleştirmekten de geri kalmamıştır. Boşnak Müslümanların hak arama mücadelesinde Sırp ve Hırvatların haklarını da göz ardı etmemiştir. Bu manada muhasımlarının aksine üç etnik grubun bir arada barış içerisinde yaşayabileceklerine olan inancı yine onun dış politikasının başka bir yönünü ifade etmektedir. Onun dış politikasında İslam Dünyası içerinde Türkiye'nin ayrı bir yeri ve önemi olmuştur. Savaş

[124] *Ayın Tarihi* (9 Temmuz 1995).
[125] *Ayın Tarihi* (21 Temmuz 1995).

boyunca Türkiye ile dirsek temasında sürdürerek uluslararası arenada Türkiye'nin maddi-manevi yardımını sağlamıştır.

Hak, adalet, hukuk ve insan hakları gibi evrensel ilkeleri herkes için savunması Alija Izetbegovic'in dış politika anlayışının temel yapı taşını oluşturmuştur. Bu çerçevede savaş hukukunun çiğnendiği iç savaşta etnik çeşitliliğe sahip Bosna'nın parçalanmasının önünde takip ettiği çok yönlü dış politika ile gösterdiği gayret ve sarf ettiği çaba semeresini vermiş, yakın dönemde Avrupa'da yaşanmış en büyük insanlık trajedisine rağmen ülkesini ayakta tutmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Al-Ghazali, M. (1997). Islam between east and west: the "magnum opus" of Alija Izetbegovic. *Islamic Studies*, 36(2/3), Special Issue: Islam in the Balkans, 523-531.

Ali, R. & Lifschultz, L. (1994). Why Bosnia? *Third World Quarterly*, 15(3), 367-401.

Armaoğlu, F. (Tarihsiz). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Alkım yayınevi, Genişletilmiş 12. baskı. ayintarihi.iletisim.gov.tr.

Babuna, A. (2012). *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar* (Çev. H. Torun). Tarih Vakfı yurt yayınları.

Bieber, F. (2000). Bosnia-Herzegovina and Lebanon: historical lessons of two multireligious states. *Third World Quarterly*, 21(2), 269-281.

Bora, T. (2018). *Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası Bosna-Hersek.* İletişim yayınları.

Cekic, S. (2018). *Dayton (Barış) Antlaşmasının Meşrulaştırdığı Boşnak Soykırımı* (Çev. L. O. Çelikboya- E. Orak). Lutka kitap.

Crampton, J. (1996). Bordering on Bosnia. *GeoJournal*, 39(4), 353-361.

Çınar, M. S. (2016). Bosna'yı gören derinden anlar. *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır. 40'lar Kulübü yayınevi.

Daşkın, N. (2016). Bizim çıplak ayaklarımız. *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır, 40'lar Kulübü yayınevi.

Dobbins, J. (2003). BOSNIA. *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, 1st ed., RAND Corporation, 87–110.

Ekinci, M. U. (2016). *Bosna-Hersek Siyasetini Anlama Kılavuzu.* Seta yayınları.

Erbesler, E. E. (2014). *Bosna'da Egemenlik Sorunu Dayton Anlaşması*. Biyografi net yayıncılık.

Gönlübol, M.& Bingün, F. H. (1996). 1990-1995 Dönemi Türk Dış Politikası. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Siyasal kitabevi.

Greenberg, Robert D. (2009). Dialects, migrations, and ethnic rivalries: the case of Bosnia-Herzegovina. *Journal of Slavic Linguistics*, 17(1/2), 193-216.

Günay, E. (2012). Allah'a Emanet, *Bosna Yazıları Bosna İçin İnsanlık Girişimi*, Ed. Ertuğrul Günay. Kadim yayınları.

Haliloviç Tekin, C. (2012). *Bosna-Hersek Devleti*. Çizgi kitabevi yayınları.

İzzet'li Direnişin Manifestosu Aliya İzzetbegoviç'in AGİT Konuşması. (2012). *Bosna Yazıları Bosna İçin İnsanlık Girişimi*, Ed. Ertuğrul Günay. Kadim yayınları.

Kaptan, A. (2008). *Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek Tarihi ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayınları.

Karic, E. (2004). Alija Izetbegovic (1925-2003). *Islamic Studies*, 43(1), 181-189.

Kenar, N. (2013). Bosna-Hersek Savaşı. *Balkanlar El Kitabı*, Ed. B.A. Gökdağ-O. Karatay, II. Akçağ yayınları.

Knezevic, A. (1997). Alija Izetbegovic's "Islamic declaration": ıts substance and ıts western reception. *Islamic Studies*, 36(2/3), Special ıssue: Islam in The Balkans, 483-521.

Kut, Ş. (2004). Yugoslavya bunalımı ve Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Makedonya politikası: 1990-1993. *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der. Faruk Sönmezoğlu. Der yayınları.

Lagendijk, J. & Wiersma, J.M. (2009). *Avrupa'nın Müslüman Komşuları Türkiye, Bosna, Fas, Mısır* (Çev. Selim Önal). İletişim yayınları.

Lesser, I.O. & Fuller, G.E. (2000). *Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu.* Alfa yayınları.

Mcmahon, P. C. & Western, J. (2009). The death of dayton: how to stop Bosnia from falling apart. *Foreign Affairs*, 88(5), 69-83.

Poulton, H. (1993). *Balkanlar Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler*. Sarmal yayınevi.

Sobel, R. (1998). United States intervention in Bosnia. *The Public Opinion Quarterly*, 62(2), 250-278.

Soysal, İ .& Kut, Ş. (1997). *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996.* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı yayınları.

Uzgel, İ. (2001). Balkanlarla İlişkiler. *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, II. İletişim yayınları.

Uzun, M. (2016). Bosna ve Aliya. *Aliya'nın İzinde Bosna'ya Kırk Adım*, Ed. Zeynep Kır. 40'lar Kulübü yayınevi.

Zilic, A. (1998). Religious Pluralism in Bosnia: Five Centuries of Convivencia, Five Years of Conflict, *European Judaism: A Journal for the New Europe*, 31(1), 15-25.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.223-245.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.223-245.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh24759

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.07.2019
Kabul Tarihi: 18.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 11.07.2019
Accepted: 18.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Zenginoğlu, S. (2020). Avrupa Düşüncesinde Bir Prensin "Prens"e Cevabı. *Journal of History School*, 44,223-245.

AVRUPA DÜŞÜNCESİNDE BİR PRENSİN "PRENS"E CEVABI

Samet ZENGİNOĞLU[1]

Öz

Avrupa'nın zihin dünyasını etkileyen tarihsel kırılma noktaları vardır. Bu kırılma noktaları bağlamında, aynı zamanda bu zihin dünyasını şekillendiren isimler/düşünürler de yer almaktadır. Şüphesiz Rönesans Avrupa'sının en dikkat çekici isimlerinden olan Machiavelli bu isimlerden/düşünürlerden birisidir. Machiavelli'nin yaşadığı 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlangıcında İtalya'daki politik buhranlar düşünürün düşünce dünyasını etkileyen gelişmeler arasında yer almıştır. Machiavelli, yaşamının ardında birçok eser bırakmasına karşın "Prens", dünya kapsamında en çok bilinen, tartışılan ve iz bırakan eseridir demek yanlış olmayacaktır. Prens'te yer alan düşünceler birçok farklı perspektiften birçok farklı bağlamda tartışma yaratmıştır. Bu açıdan bu düşüncelere karşı geliştirilen argümanlar da söz konusu olmuştur. İşte bu çalışma da Machiavelli'nin "Prens" adlı eseri ile 18. yüzyıl Prusya'sında tarih sahnesine çıkmış olan Büyük Frederik tarafından kaleme alınan ve "Prens"e bir cevap niteliğinde olan "Anti-Makyavel" ya da "Machiavelli'yi Eleştirme/Çürütme Denemesi" adlı eseri karşılaştırma amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Machiavelli, Prens, Büyük Frederik, Anti-Makyavel.

A Prince's Reply to "The Prince" in European Thought

Abstract

There are historical breaking points effecting Europe's intellectual world. Within the context of these breaking points, there are also names/thinkers that have shaped this intellectual world. There is no doubt that Machiavelli, as one of the most remarkable

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, sametzenginoglu@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6061-8388

names of Renaissance Europe, is one of these names/thinkers. The political crises at the end of the 15th and the beginning of 16th century in Italy have been among the developments affected the philosopher's world of thought. Although Machiavelli left many works behind, it would not be wrong to state that the "The Prince" is his mostly known, discussed and persistent work worldwide. The thoughts in the "The Prince" have created discussions from different perspectives in many different contexts. In this respect, there were also arguments developed against these thoughts. The aim of this study is to compare the work the "The Prince" written by Machiavelli with "Anti-Machiavel" or "The Refutation of Machiavelli's Prince" being as an answer to the "Prince" written by Frederick the Great who got on the stage of history in 18th century Prussia.

Keywords: Machiavelli, the Prince, Frederick the Great, Anti-Machiavel.

GİRİŞ

Avrupa düşüncesinin şekillenmesinde belirgin bir biçimde etkili olan bazı dönüm noktaları bulunmaktadır. Roma'nın yıkılışından Ortaçağ'a, Rönesans ve Reform hareketlerinden Aydınlanma'ya bu dönüm noktalarının izlerini, ipuçlarını ve yansımalarını görebilmek mümkündür. Bu noktalardan birisini teşkil eden Rönesans Avrupa'sının dikkat çekici isimlerinden birisi olarak Machiavelli ile karşılaşmak mümkündür. Strauss (1978) tarafından "siyasi modernitenin kurucusu" olarak nitelendirilen Machiavelli, realist paradigma açısından da fikirleri ve savları önem arz eden bir düşünür olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte özelde Avrupa, genelde dünya düşünce tarihinde Machiavelli'yi ön plana çıkaran hususlardan birisi de "Makyavelizm" söylemidir. Amaç-araç ve mübahlık-meşruluk tartışmaları açısından gündeme gelen bu söylemin izleri özellikle O'nun "Prens" adlı eserinde görülebilir. Bu eser muhtevası ve temelleri itibariyle ahlaki yönden de tartışılmıştır. Bu çalışma özellikle bu vurgu ile yazılan ve Prens'e bir cevap mahiyetinde olan Büyük Frederik (bir diğer ifadeyle Frederik II) tarafından kaleme alınan "Machiavelli'yi Eleştirme/Çürütme Denemesi"ne odaklanmaktadır. Lakin bu odaklanmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için Prens'te yer alan hususların da bizatihi dikkate alınması zaruridir. Dolayısıyla iki eserin mukayeseli bir okuma denemesi olan bu çalışma iki devlet adamı, iki düşünür arasındaki yaklaşım farklılıklarına ana hatları ile değinmek amacını taşımaktadır.

Bu mukayeseye geçmeden evvel çalışma ile ilgili üç hususun belirtilmesinde yarar görülmektedir. Birincisi, Machiavelli'nin eseri ile ilgili olarak Prens ya da Hükümdar başlığı ile çeşitli yayınlara ulaşmak mümkündür. Hatta Zelyüt (2014: 51), bu çalışmanın kaleme alındığı dönemden öncesinde

yirmi beş farklı yayın evi tarafından yayımlanan Prens ve Hükümdar başlıklı kitaplara dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Necdet Adabağ'ın çevirisi dikkate alınmıştır. Büyük Frederik'in eseri ile ilgili olarak ise, ilk çeviri 1965 Vahdi Atay tarafından "Hükümdar ve Büyük Frederik'in Makyavel'i Çürütme Denemesi" başlığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ise Nilüfer Epçeli'nin "Anti-Makyavel, Nikola Makyavel'in 'Prens' Adlı Eserine Dair Bir Eleştiri Denemesi" çevirisi baz alınmıştır. İkincisi, Machiavelli'den söz ederken onun *virtu* ve *fortuna* söylemleri, hikmet-i hükümet düşüncesi gibi hususlar elbette ki göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak çalışma daha çok metne bağlı kalmak suretiyle bir karşılaştırma ortaya koymaktadır. Üçüncü ve son olarak ise, çalışma giriş bölümü haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Machiavelli'nin ve Büyük Frederik'in yaşamlarına ve mümkün olduğu ölçüde düşünce bağlamlarına dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde ise, bölüm bölüm eserler ve muhtevaları karşılaştırılmıştır. Bölüm başlıkları kapsamında her iki ismin görüşlerine yer verilmiştir. Nihayetinde "Sonuç ve Değerlendirme" başlıklı üçüncü bölümde ise bu iki eser kapsamındaki düşünce farklılıklarının nedenleri üzerine odaklanılmış ve bu hususla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

MACHIAVELLI VE BÜYÜK FREDERİK

Niccolo Machiavelli, günümüz İtalya'sının Floransa kentinde 3 Mayıs 1469'da dünyaya gelmiştir. Machiavelli'nin ilk kez adının duyulduğu 1498'e kadar yaşamı ve öğrenimi hakkında çok fazla bilgi söz konusu değildir. İfade edilen 1498 tarihi ise Machiavelli'nin yaşamındaki kritik dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilebilir. Öyle ki, bu tarihte Machiavelli, henüz yirmi dokuz yaşında iken dönemin devlet yönetiminin önemli organlarından birisi olarak kabul edilen "Özgürlük ve Barış İçin Onlar Kurulu"nun sekreterliğine atanmıştır. Bu dönemden itibaren yaklaşık on dört yıl Floransa Cumhuriyeti'ne hizmet etmiş olan Machiavelli, iç politik sorunlarla ilgilenmesinin yanı sıra çeşitli diplomatik görevlerde de bulunmuştur. Lakin bu on dört yıllık zaman diliminin akabinde, 1512 yılında Medici ailesinin kente dönüp iktidarı yeniden ele geçirmesi ile Machiavelli, görevinden uzaklaştırılmıştır. Ayrıca ağır bir para cezasına çarptırılmış, hatta bir komploya adı karıştığı için üç ay boyunca hapsedilip işkence görmüştür (Ağaoğulları, 2013: 319-321; Özmakas, 2019: 26).

Machiavelli'nin yaşadığı dönem geç ortaçağ ya da erken Rönesans dönemi olarak nitelendirilebilir. Bununla birlikte, tanımlamalar ne şekilde tezahür ederse etsin, bu dönemin gerek Avrupa düşüncesi gerekse Avrupa siyaseti açısından bir geçiş süreci olduğu söylenebilir. Croce'a göre (2014: 51) Machiavelli, İtalyan Rönesansı'nın saf ifadesi olarak kabul edilir. Aynı zamanda, İtalya ve başka

yerde, belli bir ihtiyaçtan doğan ve amacını insanı tanımak ve onun ruhunu araştırmak olarak gösteren Reform hareketiyle de bir biçimde bağlantılıdır.

Machiavelli'nin düşün dünyasının anlamlandırılabilmesi ve kaleme almış olduğu hususların daha sağlıklı bir biçimde açıklanabilmesi için yaşadığı dönemin genel çerçevesi ile göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Buna göre; 15. yüzyılın sonunda, İtalya'daki şehir devletlerinin değişik orduların istilasına uğraması, ekonomi, kültür ve din alanlarında büyük değişikliklerin yaşanması önemli gelişmeler olarak gösterilebilir. Bu gelişmelerin yanı sıra, yine bu dönem perspektifinde düşünürler tarafından ortaçağdaki fikirler sorgulanmaya başlanmış, Fransa'daki demokrasi girişimleri ve kurumları örnek olarak görülmüştür. Dolayısıyla Machiavelli'nin fikir yapısını bu olaylar ve gelişmeler ışığında analiz etmek daha isabetli olacaktır (Semercioğlu, 2016: 496). Dönemin genel ruhu ile ilgili bu bakış açısının yanında İtalya'nın siyasal birliği/bütünlüğü düşüncesi, şüphesiz Machiavelli'nin düşün dünyasını en çok etkileyen parametrelerden birisi olmuştur. Nitekim ifade edileceği üzere "Prens" adlı eserinde de bu eksendeki temel vurgu dikkat çekicidir.

O dönem içerisinde İtalya karşısında Fransa, İspanya ve İngiltere gibi güçlü karşı örnekler söz konusu olmuştur. Bu ülkeler siyasal birliklerini her geçen gün biraz daha sağlamlaştırmış ve ulusal bir devlet inşasında epey bir yol almışlardır. İşte Machiavelli'nin düşüncelerini yoğuran bu siyasal manzaradan ciddi dersler çıkarmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. (Öztürk, 2013: 185). İtalya ulusal sınırları içerisinde siyasal bütünlüğünü nerdeyse sağlamış olan Fransa'ya ve İspanya'ya kıyasla dağınık bir görüntü arz etmiştir ve yayılma peşindeki dış güçler için kolay bir coğrafya olarak değerlendirilmiştir (Satıcı, 2015: 117). Bu görüntü/tablo içerisinde düşünürün yegâne amacı İtalya'da siyasi birliği tesis etmek olmuştur (Canbolat, 2008: 13; Öztürk, 2013: 182).

Machiavelli 1512 yılındaki görevden uzaklaştırılma sürecinin ardından, 1513'te Konuşmalar/Söylevler adlı eserini yazmaya başlamış, ama ilk kitaptan sonra çalışmasını sürdürmemiş ve Prens'i yazmaya koyulmuştur. Ardından gene Söylevler'e dönmüş, 1514-1521 tarihleri arasında ikinci ve üçüncü kitabı yazmış, 1513'ün sonlarında Prens'i bitirmiştir (Machiavelli, 2018: xiii). 1513'de yazılan eser, 1532'de okunmaya başlanmıştır (Akal, 2014: 27). Zikredilen Prens ve Söylevler adlı eserlerinin yanı sıra Savaş Sanatı Üstüne ve Floransa Tarihi adlı eserlerini de buraya eklemek mümkündür. Yazar, 1527 yılında hayata veda edecek ve sonraki yıllar ve hatta yüzyıllarda da tartışılacak eser ve düşüncelerini geride bırakacaktır.

Çalışma açısından hususen Prens'e odaklanılacak olursa, öncelikle şu ifadede bulunulabilir: Machiavelli, kitabındaki öğretilere uygun bir yoldan

İtalya'nın birleştirilmesini sağlamak amacını taşımıştır. Lakin bununla birlikte, kendisi yeniden kamu görevlerine dönmek istemiştir (Tunçay, 2014: 44). Skinner'in ifadesiyle (2004: 39) "şüphesiz Machiavelli'nin asıl maksadı, kendisinin istihdam edilmeye değer bir adam ve göz ardı edilmesinin aptalca olacağı bir uzman olduğuna Medicileri ikna etmekti." Prens'te yazarın iki olguyu öne çıkarttığını görmek mümkündür. Bunlardan biri amaç, diğeri ise araçlardır. Amaç, yukarıda ifade edildiği gibi İtalya'nın birliğidir. Araçlar ise bu amaca hizmet edebilecek her şeydir (Kesgin, 2015: 118).

Hem bu amaçlar kapsamında, hem de dönenim parçalı ve güvensiz bir Avrupa siyaseti içerisinde ortaya çıkan durumu Kayacı şu şekilde özetlemektedir (2017: 227): "böylesi bir ortamda gücü ve zekâsıyla öne çıkacak, bu parçalanmışlığa askeri bilgisiyle bir son verecek, gerektiğinde korkulan, yeri geldiğinde nefret edilen, bazen tilki gibi kurnaz, bazen kurt kadar cesur, hile yapmaktan çekinmeyen, yalan söylemekte mahir bir prens gereklidir. Bu prens için biricik amaç siyasi birliği sağlamaktır ve bu amaç için yapılacak her şey ama her şey meşru olacaktır. Kısacası Machiavelli düşüncesinde amaç aracı meşrulaştıracaktur/mübahlaştıracaktır. Bu itibarla, Machiavelli ve onun düşüncelerini takip ederken siyasi birliği sağlama konusunun düşünürün zihin dünyasında kapsadığı yerin önemini gözden kaçırmamak gerekir. Bu nokta es geçilirse, Machiavelli adeta kötülüğün temsilcisi, kitabı da şeytan tarafından yazılmış lanetli bir kitap niteliğine bürünecektir."

Nitekim amacın aracı meşrulaştırması/mübahlaştırması açısından, Machiavelli adı öylesine kötü bir ün yapmıştır ki, kişinin Makyavelci olmakla suçlanması, günümüzdeki siyasal tartışmalarda bile hala ciddi bir suçlama olmaya devam etmektedir (Skinner, 2004: 11). Öyle ki, "Makyavelcilik", tarih boyunca büyük bir suçlama ifadesi olarak kullanılacaktır (Özmakas, 2019: 22). Bu bakışın sadece bugüne dair olmadığı, aksine geçmişte de Machiavelli'nin düşüncelerine karşı olumsuz, aşırı ve katı yaklaşımların var olmuş olduğu ifade edilebilir. Buna göre Machiavelli'nin bütün eserlerinin daha 1559'da Roma Kilisesi Engizisyonu, akabinde Avrupa'daki reform görmüş Kiliseler tarafından kesin olarak Yasak Kitaplar Listesi'ne alınmış olduğu söylenebilir. Hatta, 1546'daki Trento Konsili'ne katılan rahipler arasında dolaştırılan bir anı kitabına göre, "Şeytanın eliyle yazılmış" bir eserin yazarı olan bir Machiavelli'den söz edilmektedir (Baldini, 2014: 15).

Büyük Frederik (1712-1783) ise, 18. yüzyıl Prusya'sında tarih sahnesine çıkmıştır. Babası, 1711-1740 yılları arasında Prusya kralı olan Frederik Wilhelm'dir. Büyük Frederik'in çocukluğu sıkıntılı ve sancılı geçmiştir (Büyük Frederik, t.y.: 5). Öğrenim sürecinde aynı zamanda Fransızca tahsil görmüştür.

Bu detay Büyük Frederik'in düşün dünyası için kırılma noktalarından birisini teşkil etmiştir. Zira "işte bu tahsil ve terbiye, Frederik'e Fransız zihniyetini sevdirmiş, Fransızların her eserini takdir etmesine sebebiyet vermiştir" (Büyük Frederik, t.y.: 6). Büyük Frederik'in çocukluğundaki sıkıntılar gençlik yıllarına da sirayet etmiştir. Zira babasının baskıları giderek artmış, sevmediği biri ile evlendirilmiş ve en yakın arkadaşını kaybetmiştir. Bu nedenlerin göz ardı edilemez etkisi ile Frederik'in gittikçe kendisini felsefeye verdiği görülmüştür. Bu anlamda özellikle 1730'lardan itibaren devrin meşhur filozofu Voltaire ile yazışmaya başlamıştır (Büyük Frederik, 2016: 7).

Frederik, Voltaire'e yazdığı 22 Mart 1739 tarihli mektubunda Machiavelli'in "Prens" adlı eserine karşı bir eser yazmayı düşündüğünü açıklamıştır. Voltaire de müstakbel bir kralın böyle bir eserle meşgul olmasını teşvik etmiştir (Büyük Frederik, 2016: 8). 1740 yılının Mayıs ayına gelindiğinde ise Büyük Frederik'in babası Frederik Wilhelm vefat etmiş ve yerine genç prens kral olmuştur. Bu görevle birlikte Büyük Frederik'in eserin yayınlanması konusunda kısa süreli bir tereddüt yaşadığı söylenebilir. Nitekim bu eseri Voltaire bastırmıştır. 12 Ekim 1740 yılında esere bir de önsöz yazan Voltaire anti-Makyavel bir söylemi benimsemiştir. Voltaire'den eserin orijinal adının "Machiavelli'i Eleştirme Denemesi" olduğu da öğrenilmektedir (Kesgin, 2015: 130). Yaşadığı bağlam dikkate alınarak Frederik için Prens'i eleştirmenin bir anlamda felsefi bir zeminde babasından intikam alabilmesi için iyi bir fırsat olduğu da değerlendirilmektedir (Büyük Frederik, 2016: 8).

Yazar Machiavelli'yi eleştiren eserinin önsözünde okuyucuya şu şekilde hitap etmektedir: "Ben insanlığı yok etmeyi kendine görev bilmiş bu canavara karşı insanlığın savunmasını üstleniyorum. Hilenin ve ahlaksızlığın karşısına aklı ve adaleti koyuyorum ve zehrin arkasından hemen panzehiri gelsin diye Makyavel'in kitabı hakkındaki düşüncelerimi bölüm bölüm kaleme almaya cesaret ettim." (Büyük Frederik, 2016: 17). Özellikle adalet vurgusu, Büyük Frederik'in biyografisini içeren kısa bir risalede de belirgin bir biçimde görülmektedir. Buna göre; "Büyük Frederik, pek küçük bir hükümet olan Prusya'yı bir devlet haline koymağa muvaffak olmuştu. Frederik daima intizamı seven, mert bir asker ruhu taşımıştır. Frederik'in yılmayarak atıldığı harpler yalnız memleketine muvaffakiyet kazandırmakla kalmamıştır. Onun elde ettiği tecrübeler askerlikte mühim bir inkılap vücude getirmiştir. Frederik'in "Büyük" lakabile yadettiren şey tevazuu sevmesi ve daima adilane icraat yapmasıdır" (Büyük Frederik, t.y.: 2).

Hükümdar ve Anti-Makyavel eserlerinin karşılaştırmalı bir okumasını gerçekleştirmeden evvel, Büyük Frederik'in eserinin, Machiavelli'nin eserine

karşı tarihteki ilk cevap/karşı duruş olmadığı belirtilmelidir. 1576'da Innocent Gentillet'nin kaleme aldığı *Discours d'Etat sur les moyens de bien gouverner contra Nicolas Machiavel* (Niccolo Machiavelli'ye Karşı, İyi Yönetmenin Yolları Üzerine Devlet Söylevi) başlıklı kitap, Prens'e yönelik bildiğimiz ilk ve en sistematik karşı duruştur. Ancak bu rüzgârın en bilinen örneklerinden biri, Büyük Frederik'in 1740 tarihli bahsedilen meşhur ve etkili risalesidir (Özmakas, 2019: 28-29).

PRENS VE ANTİ-MAKYAVEL

Bu başlıkta, bölümler halinde Machiavelli'nin ve Büyük Frederik'in görüşlerine ve görüşleri arasındaki farlılıklara yer verilmeye amaçlanmıştır. Machiavelli, "Kaç Çeşit Hükümdarlık Vardır ve Nasıl Ele Geçirilir?" başlıklı birinci bölümde, cumhuriyet ve hükümdarlıklardan söz etmekte ve hükümdarlıkların ya babadan oğula geçtiğini ya da yeni hükümdarlıklar olduğunu ifade etmektedir (Machiavelli, 2018: 3). Büyük Frederik, "Farklı Yönetim Biçimleri ve Nasıl Hükümdar Olunacağı Hakkında" başlığını taşıyan birinci bölümde ise, yönetim biçimlerinin farklılıklarını ortaya koymadan önce kaynaklarının araştırılması ve özgür insanların kendilerine efendi seçmelerine neden olan faktörler hakkında bir karara varılması gerektiğini düşünmekte ve henüz eserinin başlangıcında bir hükümdarın her şeyden önce adaleti gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Büyük Frederik, 2016: 23-24). Aynı bölümler kapsamında bir devletin elde edilmesi hususunda Machiavelli (2018: 3) "El konularak elde edilen söz konusu devletler ya bir hükümdarın oldum olası buyruğunda yaşayanlar ya da özgür yaşamaya alışkın olanlardır. Elde edilmeleri ya kendi, ya başkalarının silahlarıyla, ya yazgının buyruğu ya da erdemle olmuştur" ifadesinde bulunurken, Büyük Frederik şunları söylemektedir (2016: 24): "Bir ülkeye hâkim olmanın üç meşru yolu vardır: miras yoluyla veya seçim hakkına sahip olan bir halkın oylarıyla ya da adilce yapılan bir savaşta bazı düşman topraklarının ele geçirilmesiyle."

"Soydan Gelme Hükümdarlıklar" başlığını taşıyan ikinci bölümde Machiavelli (2018: 4), yeni hükümdarlıklara oranla, soydan gelme ve hükümdarın aile yönetimine alışkın hükümdarlıkları elde tutmanın çok daha kolay olduğunu düşünmektedir. Çünkü devam eden bir düzen söz konusudur. Büyük Frederik de "Veraset Yoluyla Elde Edilen Devletler Hakkında" başlıklı ikinci bölümde Machiavelli'nin bu görüşüne katılmaktadır. Çünkü insanoğlu, eski olan her şeye karşı adeta batıl inanca varan bir nevi saygı göstermektedir. Dolayısıyla eski zamanların insanlar üzerindeki gücüne bir de veraset hakkı eklendiğinde, insanoğlunun isteyerek taşıyacağı bundan daha güçlü bir

boyunduruk yoktur (Büyük Frederik, 2016: 25). Bu perspektif göz önünde bulundurulduğunda Machiavelli, doğal yollarla iktidar olmuş hükümdarların, halkını incitmek için herhangi bir neden veya zorunlulukları olmadığı kanaatindedir. Çünkü bunlar, yeni hükümdarlara göre daha çok sevilmektedirler. Dolayısıyla eğer olağanüstü yanlışlar yapmaz ve halkın nefretini kazanmazsa sevilen biri olması kadar doğal bir şey olamaz (Machiavelli, 2018: 4). Fakat bu kez Büyük Frederik bu hususun tek başına yeterli olmayacağını düşünmektedir. Nitekim hükümdarın yalnızca olağan bir istidada sahip olması yeterli değildir. Bununla birlikte, halkını mutlu etmeyi de bilmelidir. Bu durum da prensin/hükümdarın lehinedir. Zira halinden memnun bir halk ayaklanmayı düşünmez (Büyük Frederik, 2016: 26).

Machiavelli, "Karma Hükümdarlıklar" başlığını taşıyan üçüncü bölümde, yeni hükümdarlıklarda zorluklar olduğunu ifade etmektedir. Zira gelecek olan hükümdarın daha iyi olacağı inancıyla halkın devamlı yönetici değiştirmek amacı söz konusu olabilmektedir. Bu kanıdan yola çıkarak, halk var olan hükümdara karşı silaha sarılmakta, ama yanıldığını görmektedir. Çünkü gelen gideni aratmaktadır (Machiavelli, 2018: 5). Büyük Frederik ise, "Karışık Devletler Hakkında" başlıklı üçüncü bölümde öncelikle Machiavelli'nin yaşadığı döneme atıfla söze başlamaktadır. Buna göre, Machiavelli'nin de içinde yaşadığı on beşinci yüzyıl, henüz barbarlığın hüküm sürdüğü bir yüzyıldır. "O dönemde fatihlerin acınası şanı ve azametlerinden dolayı bir nevi saygı uyandıran olağanüstü eylemleri uysallıktan, hakkaniyetten, hayırseverlikten ve tüm diğer faziletlerden üstün tutulmuştur. (…) Artık tüm dünyanın tahrip olmasına sebep olan zalimce tutkuları övgülerle ateşleyecek kadar akılsız değiliz" (Büyük Frederik, 2016: 27). Machivelli'ye göre (2018: 7); bir yeri işgal eden ve yitirmek istemeyen hükümdar için iki temel kural vardır: bunlardan birisi, eski hükümdarın soyunu kurutma, diğeri ise yasaları ve vergileri değiştirmemektir. Lakin Büyük Frederik bu düşünceyi deyim yerindeyse acımasız bulmaktadır ve bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Fetihten önce hüküm süren hükümdarların soyunun yok edilmesi gerektiğini söylemektedir. İğrenmekten içimiz ürpermeden böyle bir kuralı okumak mümkün müdür? Oysa bu şekilde hareket ederek, dünyaya eninde sonunda kendisinin de yok olmasına sebep olacak bir geleneği getirmiş oluyor" (Büyük Frederik, 2016: 28). Machiavelli yine bu bölümde işgal edilen topraklardaki farklılıkları dikkate alarak hükümdarın işgal ettiği topraklarda gidip yaşaması gerektiğini önermektedir. Çünkü O'na göre, işgal edilen topraklarda yaşayan insanların farklı dil, yaşam biçimi ve düzeni varsa orada sorun var demektir. Dolayısıyla bu duruma karşı en etkin yol, o toprakları işgal eden kişinin gidip oraya yerleşmesi olacaktır. Bu sayede, orada yaşadıkça doğacak başkaldırı ve isyanları yerinde saptamak ve anında üzerine gidebilmek

mümkün olacaktır (Machiavelli, 2018: 7). Büyük Frederik bu görüşü doğru bulmaktadır. Fakat şu hususun da unutulmaması gerektiğini ifade etmektedir: büyük hükümdarların topraklarının çoğu, gövdenin tamamında hissedilmeden ülkenin merkezinden ayrılmalarına imkân vermeyecek şekildedir (Büyük Frederik, 2016: 29). Machiavelli bir başka çözüm biçimi olarak işgal edilen topraklarda insanların hükümdara bağlılığını sağlamak için bir ya da iki bölgeye koloni yerleştirmeyi önermektedir. Çünkü ya bu yapılacaktır ya da oralarda atlı ve piyade güçler bulundurulacaktır (Machiavelli, 2018: 8). Ancak Büyük Frederik'e göre (2016: 30); Machiavelli, bu konuda Romalıları örnek almaktadır, hâlbuki Romalıların kolonilerle birlikte lejyonlar göndermemiş olsalardı kolonileri de çok geçmeden kaybetmiş olacaklarını göz önünde bulundurmamaktadır. Aynı zamanda da Romalıların koloniler ve lejyonlar dışında müttefik kazanmayı da başardıklarını hesaba katmamaktadır. Machiavelli, dili, töresi, geleneği farklı bir eyalete giren birinin kendinden zayıf iktidarların savunuculuğunu yapmak, o eyaletin güçlü iktidarlarını zayıflatmak zorunda olduğunu düşünmektedir. Ayrıca hükümdar, kendisi kadar güçlü yabancı bir hükümdarın herhangi bir nedenle o topraklara girmesine izin vermemelidir (Machiavelli, 2018: 9). Bu hususa Büyük Frederik şu şekilde yanıt vermektedir (2016: 31): "'Bir hükümdar, küçük komşu hükümdarları kendi tarafına çekmeli ve korumalıdır. Aralarından istediklerini yüceltmek ve istediklerini alçaltmak için aralarında husumet çıkartmalıdır.' Oysa bu tiranlar ve bu küçük hükümdarlar arasında hakemlik yapan, anlaşmazlıklarını iyilikle çözen, yanılgılarında tamamen tarafsız kalarak ve kendi çıkarlarını gözetmeden onların güvenini kazanan dürüst bir insan arasında ne büyük bir fark vardır!"

"İskender'in İşgal Ettiği Dareios Krallığı, İskender'in Ölümünden Sonra Ardıllarına Hangi Nedenle Baş Kaldırmadı?" başlıklı dördüncü bölümde Machiavelli, Büyük İskender'in kısa zamanda Asya'da egemen olmasından ve orayı işgal ettikten kısa bir sonra ölmesine karşın, ardıllarının hiçbir ayaklanmayla karşılaşmamış olmalarından bahisle başlayarak, hükümdarlıkların iki ayrı yöntemle yönetildiğini söylemektedir. Bunlardan ilki, bir hükümdarın ve onun gösterdiği inayet ve verdiği izinle bakanı olarak görevlendirdiği emir kullarıyla yönettiği hükümdarlıklardır. Bunlardan diğeri ise bir hükümdar ve bu kez hükümdarın kayrası değil, kalıtsal yoldan o unvana ulaşmış derebeyleriyle birlikte yönettiği hükümdarlıklardır. Machiavelli bu iki yönetim biçimine örnek olarak Türkleri ve Fransızları göstermektedir. "Türklerin yönetim biçimi monarşidir ve başında bir Sultan bulunmaktadır. Yönetimdeki diğer görevliler onun kullarıdır. (…) Fransa kalıtsal yolla unvan kazanmış bir yığın derebeyinin ortasında kendisini bulmuştur. (…) Türk devletinin işgal etmenin zorlukları vardır. (…) Fransa gibi yönetilen devletlerde bunun tersi gerçekleşir. Çünkü

içeriden kimilerini ayarlayarak rahatlıkla ülkeye girebilirsin" (Machiavelli, 2018: 15-17). "Tahtın Nasıl Korunacağı Hakkında" başlıklı dördüncü bölümde, cevaben Büyük Frederik Machiavelli'nin olaya yalnızca tek taraflı baktığı kanaatindedir. Çünkü Machiavelli'nin yaşadığı çağda Fransa'da büyük kişiler ve soylular, hükümdarın gücünü paylaşan küçük birer hükümdar olarak görülmüştür. Bu da çeşitli sıkıntı ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına, sıkça görülen ayaklanmalara sebep olmuştur. Aralarındaki fark, Osmanlı padişahlarının genelde yeniçeriler tarafından boğdurulması, ölen Fransa krallarının ise bağnaz keşişler tarafından alçakça öldürülmüş olmasıdır. Dolayısıyla detaylara dair bakış açıları yetersizdir (Büyük Frederik, 2016: 33-34).

Machiavelli, "İşgalden Önce Kendi Yasalarıyla Ayakta Duran Hükümdarlıklar ve Kentler Nasıl Yönetilmelidir?" başlığını taşıyan beşinci bölümde, kendi yasaları ve özgürlük içinde yaşamaya alışkın devletler ele geçirildiklerinde, bu devletleri elde tutmanın üç yolundan bahsetmektedir. Bu üç yoldan birincisi, onları ortadan kaldırmaktır. İkincisi, gidip orada yerleşip oturmaktır. Üçüncüsü ise vergiye bağlamak ve içeride hükümdara yöre insanının dostluğunu sağlayacak az sayıda kişiden oluşmuş bir hükümet kurarak kendi yasalarıyla yaşamalarına izin vermektir. Bununla birlikte, O'na göre, gerçekten sahiplenebilmek için yakıp yıkmaktan başka çare de yoktur. Zira özgürce yaşamaya alışmış bir kenti ele geçiren birisi eğer o kenti yakıp yıkmazsa, kendisi o kent tarafından yakılıp yıkılmayı bekliyor demektir (Machiavelli, 2018: 18-19). "Fethedilen Ülkeler Hakkında" başlıklı beşinci bölümde Büyük Frederik Machiavelli'nin bu yaklaşımına belirgin bir biçimde şu şekilde karşı çıkmaktadır: "Sayın Makyavel, diyorsunuz ki, emin bir şekilde bir ülkeye sahip olmak için, hükümdarın fethettiği özgür bir ülkeyi yakıp yıkmak gerekiyormuş. Öyleyse söyleyin bana, bu fethi neden yaptı? Gücünü artırmak ve daha korkutucu olabilmek için yaptığını söyleyeceksiniz. Bu prensiplere göre tam aksini yaptığını size kanıtlamak için tam da bunu duymak istedim, zira bu fetih için çok para harcıyor, ardından kayıplarını telafi edecek tek toprakları yakıp yıkıyor. Tahrip edilmiş ve nüfusunun tamamını kaybetmiş toprakların bir hükümdarı güçlü kılamayacağını siz de kabul etmek zorundasınız" (Büyük Frederik, 2016: 37-38).

"Kendi Askerleri ve Becerisiyle Elde Edilen Yeni Hükümdarlıklar" başlıklı altıncı bölümde Machiavelli, tümden yeni hükümdarlıklarda, eğer yeni bir hükümdar varsa bu hükümdarın o hükümdarlığı ne ölçüde elinde tutacağının tamamen onun becerisinin ölçüsüne bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak yazgısına daha az güvenen hükümdar daha çok iktidarda kalır diye de eklemektedir. O'na göre, yazgıya dayalı olarak değil de öz becerileriyle hükümdar olanlardan söz edilecek olursa, aralarında en yetkinleri Musa, Kyros, Romulus, Theseus ve benzerleri isimlerdir. Yazgı bu isimlere ham maddeyi

vermiştir; onlar da kendilerine göre bu ham maddeyi işlemişlerdir (Machiavelli, 2018: 20-21). "Hükümdarın Yiğitliği ve Kendi Silahları Sayesinde Elde Ettiği Yeni Ülkeler hakkında" başlığıyla altıncı bölümde, Büyük Frederik ise bu örneklere geçmeden evvel her insanın mutlaka hırsı olduğunu, ancak insanın bu hırsları ılımlı ise toplumun ruhu olabileceklerini belirtmektedir. Dizginlenmedikleri takdirde ise toplumun temelden sarsılmasına sebep olacaklardır. Bu hususların ardından Büyük Frederik Machiavelli'nin örnek olarak gösterdiği isimler çerçevesinde görüşlerine şu şekilde karşı çıkmaktadır: Machiavelli, [Hz.] Musa, Keyhüsrev [II. Cyrus], Romulus, Theseus ve Hiero'yu örnek göstermektedir. Lakin Büyük Frederik'e göre burada ayrıca yazarın bu örnekleri verirken ne kadar sahte bir dürüstlük kullandığını da belirtmek gerekmektedir. Çünkü Machiavelli, hırsı yalnızca güzel olan tarafından göstermektedir. Yalnızca talihleri yaver giden hırslı kişilerden bahsetmektedir. Ancak hırslarının kurbanı olanlardan hiç bahsetmemektedir (Büyük Frederik, 2016: 40-42).

Machiavelli, "Başkalarının Silahlı Gücü ve Yazgıyla Ele Geçirilen Yeni Hükümdarlıklar" başlıklı yedinci bölümde sadece yazgılarıyla yalın yurttaşlıktan hükümdar olanların, çok fazla çaba ve gayret göstermeden hükümdar olduklarını, ancak hükümdarlığı elde tutabilmek için oldukça zorlandıklarını ifade etmektedir. Bu insanlar iktidarı kendilerine bağışlayan kişilerin oynak, değişken istenç ve yazgılarına bağımlıdırlar (Machiavelli, 2018: 24-25). Yine bu bölümde başkalarının silah ve yazgısına çok güvenmeme yönünde örnekler ve telkinlerle de karşılaşılmaktadır. "Yeni Kazanılan Toprakların Nasıl Yönetilmesi Gerektiği Hakkında" başlıklı yedinci bölümde ise Büyük Frederik sözlerine şu şekilde başlamaktadır: "Fenelon'un Telemakhos'unu okuduğumuzda, sanki doğamız İngilizlerin doğasına benziyormuş gibi bir izlenime kapılırız. Makyavel'in hükümdarını okuduğumuzda ise sanki şeytana yaklaşıyormuşuz gibi bir hisse kapılırız" (Büyük Frederik, 2016: 47). O'na göre (2016: 48); komşuların varlıklarını ele geçirmek için, onları zayıflatmak ve onları zayıflatabilmek için ise onları birbirlerine düşürmek ancak kötülerin mantığı olabilir.

"Alçakça Yollardan Hükümdarlığa Ulaşanlar Üstüne" başlığını taşıyan sekizinci bölümde, Machiavelli insanoğlunun tümüyle yazgının yardımı ya da kendi becerisine yaslanmadan yalın yurttaşlıktan hükümdarlığa yükselmekte başvurabileceği iki yolun daha olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birisi alçakça ve iğrenç yollarla iktidarı ele geçirmeye dayalıdır. Diğeri ise yurttaşlarının onayını alarak ülkesinde hükümdar olmaktır (Machiavelli, 2018: 32). "Ahlaksızlık Sayesinde Hükümdar Olanlar Hakkında" başlıklı sekizinci bölümde ise özellikle Büyük Frederik'in bizatihi bu düşünceyi alçakla bulduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü bu görüşü kendisi şu şekilde dile

getirmektedir: “Makyavel yalnızca kötülerin okuduğu bir okulda ahlaksızlığı veya hainlerin okuduğu bir üniversitede sadakatsizliği öğretmek üzere çalışıyor olsaydı, bu konulara değinmesi büyük bir sürpriz olmazdı. Oysa tüm insanlara hitap etmektedir ve bilhassa başkalarını yönetmek üzere seçildikleri için aralarında en ahlaklıları olmaları gereken kişilerle ilgilenmektedir. Onlara sadakatsizliği ve cinayeti öğretmekten daha rezil, daha utanmaz bir şey var mıdır?” (Büyük Frederik, 2016: 53). Yine bu bölümde Machiavelli şiddetin iyiliğe kullanılmasından söz etmektedir. Burada, şiddetin iyiliğe kullanılmış olmasından, bir kerede iktidarı sağlama alabilmek için kullanılmış ve sonra daha fazla uzatmadan olabildiğince halkın yararına olabilecek bir biçime dönüştürülmüş olmasından söz etmektedir (Machivelli, 2018: 36). Ancak Büyük Frederik, Sicilya’daki Akşam duası Katliamı ve Paris’teki Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı gibi bu tür zulümleri hatırlatmakta ve Machiavelli’nin insanın içini ürperten bu eylemleri onayladığını söylemektedir. Zira Machiavelli ilk anda korku salacak şekilde işlendikleri takdirde, bu cürümlerin çirkinliğini önemsiz görmektedir (Büyük Frederik, 2016: 55).

Machiavelli, “Sivil Hükümdarlıklar Üstüne” başlıklı dokuzuncu bölümde, yalın yurttaşlıktan ayak oyunları olmadan ya da insanlık dışı şiddete başvurulmadan halkının desteğiyle ülkesinde iktidar koltuğunda oturmuş, sivil hükümdardan söz etmektedir. O’na göre buraya varmak/gelebilmek için halkın ya da seçkinlerin desteği gerekmektedir. Bu bağlamda, halkın desteğiyle hükümdar olan kişi, halkın dostluğunu korumak zorundadır. Bunun gerçekleşmesi için ise halkın beklentisi belirgindir. Zira halk zulme uğramak istemez. Ama halka karşı seçkinlerin desteğiyle hükümdar olmuş biri, her şeyin ötesinde halkın beğenisini kazanmak zorundadır (Machiavelli, 2018: 37-38). “Sivil Hükümdarlıklar Hakkında” başlıklı dokuzuncu bölümde, bu kez Büyük Frederik’in Machiavelli’ye olumlu yönden yaklaştığı ve fakat yine görüş ve düşüncelerine katılmadığı müşahede edilmektedir. O’na göre (2016: 57-59); Machiavelli bu bölümde cumhuriyetin başındaki insanların özgürce katılımlarıyla en yüksek makamlara kadar uzanan iyi devlet kurallarını örnek göstermektedir. Hatta bu, dürüst bir insan olunmasına izin verdiği tek seferdir. Fakat Büyük Frederik böylesi bir durumun hiçbir zaman meydana gelmediği görüşündedir. Çünkü Cumhuriyetçi bir ruh, özgürlüğü konusunda son derece kıskançtır. Özgürlüğüne zarar verebilecek her şeye dikkat eder ve başında bir hükümdar olacağı düşüncesine bile katlanamaz. Bu minvalde, bir cumhuriyette yaşayan ve gerçek anlamda özgür olanları, asla ve asla başlarına bir hükümdar getirmeye ikna etmek mümkün değildir. Çünkü şöyle diyeceklerdir: “tek bir insanın dik başlılığına tabi olmaktansa kanunlara tabi olmak daha iyidir.”

"Hükümdarlıkların Gücü Nasıl Ölçülmelidir?" başlıklı onuncu bölümde Machiavelli, şu soruyu sormaktadır: "çok büyük bir devlete sahip bir hükümdar gereksinim duyduğunda kendi başına ayakta durabilir mi, yoksa kendini savunmak için hep başkalarından mı yardım almak zorundadır?" (Machiavelli, 2018: 40-41). Genel bağlamda bu soruya yanıt olarak, iyi bir biçimde korunmuş bir kente sahip ve halkının nefret etmediği bir hükümdara saldırılamayacağı düşüncesindedir (Machiavelli, 2018: 42). Bu hususta Büyük Frederik, Machiavelli ile aynı görüşe sahip değildir. Öyle ki, "Devletlerin Gücü Hakkında" başlığını taşıyan onuncu bölümde, Machiavelli'nin getirdiği kurallardan birçoğunun günümüz siyasetinde uygulanamayacağı düşüncesindedir. Bu, bilhassa bu bölümde görülmektedir. Çünkü bir hükümdar tek başına birçok güçlü hükümdara karşı direnemeyecektir ve her halükarda birkaç müttefikin yardımına ihtiyaç duyacaktır. (Büyük Frederik, 2016: 62).

Machiavelli, ruhban sınıfı ile ilgili olarak "Ruhban Sınıfının Hükümdarlıkları Üstüne" başlıklı on birinci bölümü kaleme almıştır. O'na göre bu sınıfın, hükümdarlıkların savunmadıkları devletleri ve yönetmedikleri uyrukları vardır. Savunulmamalarına karşın devletleri ellerinden alınmamıştır. Uyrukların hükümdarlıklarından kopmak gibi bir sorunları olmamıştır. Dolayısıyla yalnızca bu hükümdarlıklar güvenli ve mutlu olanlardır (Machiavelli, 2018: 43). Bu bölümde örnek olarak VI. Alexander ön plana çıkmaktadır. Machiavelli'ye göre (2018: 45), VI. Alexander iktidara gelince, para ve asker gücüyle o güne dek gelmiş geçmiş tüm papalardan çok daha fazla neler yapabileceğini göstermiştir. Bu görüşe karşın yine on birinci bölümde bu kez "Ruhani Devletler Hakkında" başlığıyla Büyük Frederik bu görüşü sert biçimde eleştirmektedir. "Yazar, papalık makamının yüceliğine en fazla katkıda bulunan hususları açıklamıştır. En önemli sebebini, zalimliği ve hırsı en üst mertebeye taşıyan ve kendi çıkarından başka bir adalet tanımayan VI. Aleksander'in becerikli yönetimine atfetmektedir. Dünyada papalık tacını taşıyan en kötü insanlardan birinin, papalığın gücünü en fazla pekiştiren kişi olduğu doğru ise bundan doğal olarak hangi sonucu çıkartmalıyız?" (Büyük Frederik, 2016: 70).

"Askeri Birlik Türleri ve Paralı Askerler" başlığını taşıyan on ikinci bölümde Machiavelli, bir devleti savunmak için bir hükümdarın kullandığı silahlı güçlerin ya kendi öz ordusu olduğunu, ya paralı askerlerden ya yardımcı askerlerden oluştuğunu ya da karma olduğunu ifade etmektedir. O'na göre bu noktada paralı ve yardımcı askerlerden oluşmuş ordu, yararsız ve tehlikelidir. Eğer birileri devletini paralı askerlerle ayakta tutmaya kalkacak olursa, devletinin güvenliğini sağlayamayacağı gibi, onu geleceğe de taşıyamayacaktır. Bununla birlikte, paralı komutanlar da silah kullanmakta ya çok becerikliler ya da değillerdir. Eğer becerikli kişilerse onlara güvenmemek gerekir. Çünkü giderek

daha güçlü olmaktan başka bir şey düşünmezler. Ama komutan becerikli bir subay değilse, o zaman da kaçınılmaz olarak hükümdarı perişan edecektir (Machiavelli, 2018: 47). "Askerlerin Çeşitleri Hakkında" başlıklı on ikinci bölümde Büyük Frederik bu düşünceye şu şekilde karşı çıkmaktadır: "Yazar, paralı askerlerin yararını tamamıyla reddetmektedir ve bu birliklerin hizmet ettikleri devlet için yarardan çok zarar getirdiğini gösterdiğini düşündüğü örnekleri ileri sürmektedir. (…) Makyavel'in bu önermesi, yeterli sayıda asker çıkartabilen kalabalık nüfuslu devletler için uygun olabilir. Yazar gibi ben de paralı askerlerin bir ülke için iyi olmadığı görüşündeyim. (…) Yalnızca savaş halinde olup, nüfusunun büyük bir bölümünü kaybetmiş olan bir devlet için paralı asker tutmak bir zorunluluktur" (Büyük Frederik, 2016: 73-74). Paralı komutanlar konusuna gelindiğinde ise, Büyük Frederik'e göre (2016: 76); büyük bir hükümdar, ordusunun bizzat başına geçmelidir. Çünkü ordusu, sarayıdır. Yönetiminin en önemli hususlarından birisi budur. Bu yüzden onu kendisinden başka kimseye emanet etmemelidir.

Machiavelli "Yardımcı, Karma ve Ulusal Askerler" başlıklı on üçüncü bölümde yardımcı askerleri de paralı askerler gibi gereksiz görmektedir. Bunlar güçlü kişilerin elindeki askerlerdir ve yardıma çağrıldıklarında gelip hükümdara destek veren ve onu savunan askerlerdir. Buradaki risk şudur: başlangıçta yardımcı askerler kendileri için iyi ve yararlı olabilirler, ama yardıma çağıran kişi her zaman zararlıdır, çünkü yitirdiğinde soluğu kesilir, kazandığında onların tutsağı olur (Machiavelli, 52: 2018). Büyük Frederik de "Yardımcı Askerler Hakkında" başlığını taşıyan on üçüncü bölümde bu denli olumsuz yaklaşmanın doğru olmadığı düşüncesindedir. Çünkü Machiavelli, akıllı bir hükümdarın yabancı askerlerle muzaffer olmaktansa kendi halkıyla ölmeyi yeğleyeceğini iddia ederek, biraz aşırıya kaçmaktadır. Belki de Machiavelli'nin bu kuralı incelendiğinde, yalnızca hükümdarlarda sahte bir kıskançlık yaratmak için çaba gösterdiği düşünülebilir. Çünkü tebaasına ve özellikle generallerine ve yardımcı askerlerine karşı şüphe duymalarını istemektedir (Büyük Frederik, 2016: 79). Yine bu bölümde Machiavelli, akıllı bir hükümdarın her zaman bu askeri güçlerden uzak durduğunu ve ulusal askeriyle sorunlarını giderdiğini ifade etmekte ve eklemektedir: bu hükümdar, başkalarının silahlarıyla kazanmayı gerçek bir zafer saymadığı için başkalarının silahlarıyla kazanmak yerine kendi silahlarıyla yitirmeyi yeğlemiştir (Machiavelli, 2018: 53). Ancak Büyük Frederik, bu bakışı dar bir perspektif olarak değerlendirmektedir. O'na göre (2016: 80); Machiavelli yalnızca küçük hükümdarlar için yazmıştır. Elbette ki, yalnızca yabancı askerlerle savaş yürütenler zayıftır. Ancak hem yabancı hem kendi askerleri ile savaş yürütenler ise çok güçlüdür.

"Hükümdarın Orduya İlişkin Görevleri" başlığını taşıyan on dördüncü bölümde Machiavelli belirgin ve net bir biçimde bir hükümdarın savaştan, savaşla ilgili yöntem ve düzenlemelerden başka bir ereği, bir düşüncesi, bir uğraşısı olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü savaş, komuta eden kişiye özgü tek sanattır (Machiavelli, 2018: 56). Fakat "Yalnızca Savaşın mı Düşünülmesi Gerektiği Hakkında. Avlanmaktan Alınan Ölçüsüz Zevk" başlıklı on dördüncü bölümde Büyük Frederik, hükümdarın tek görevinin bu olmadığını salık vermektedir. Çünkü yalnızca savaşlara eğilen bir hükümdar, görevinin ancak yarısını yerine getirmiş olur. Dolayısıyla O'nun gözünde Machiavelli'nin hükümdarı Homeros'un güçlü ve kudretli olarak tasvir edilen, ancak hiçbir zaman hakkaniyetli olarak tasvir edilmeyen tanrıları gibidir (Büyük Frederik, 2016: 83).

Machiavelli on beşinci bölümde "İnsanlar, Özellikle Hükümdarlar Nelerden Övgü, Nelerden Yergi Alırlar?" başlığı altında bir hükümdarın ayakta kalabilmek için iyi olmamayı ve iyiliği yerine göre kullanmayı öğrenmesi gerektiğini öne sürmektedir (Machiavelli, 2018: 59). Bu görüş belki de sonradan Makyavelist görüş olarak nitelendirilen bakış açısının emarelerinden birisidir. Nitekim bu hususu da Büyük Frederik "İnsanları, Bilhassa Hükümdarları Övmenin veya Kınamanın Nelere Yol Açtığı Hakkında" başlıklı on beşinci bölümde şu şekilde eleştirmiştir (2016: 89): "Canavarlardan ve şeytanlardan başka bir şey çizmeyen ressamlar vardır. Makyavel işte bu tür bir ressamdır. (…) Makyavel'e göre, eğer ölmek istemiyorsak, böylesine kötü ve yozlaşmış bir dünyada tamamen iyi olmak mümkün değildir. Ben ise şunu iddia ediyorum: ölmemek için akıllı ve ahlaklı olmak gerekir."

"Cömertlik ve Cimrilik Üstüne" başlıklı on altıncı bölümde Machiavelli, bir hükümdarın cömert olarak tanınmasının iyi bir şey olduğunu söylemektedir. Fakat sırf bu şekilde tanınmak için cömert olmanın ortaya çıkardığı riske de dikkat çeker. Dolayısıyla cömertliğin mantıklı kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte, bir hükümdar, insanlar arasında adının cömerde çıkmasını istiyorsa, bu kez şatafattan ve gösterişten uzak kalamaz. Böyle yapan hükümdar da tüm varsıllığını bu tür etkinliklerde yiyip bitirir. Bu sebepten ötürü "bir hükümdar uyruğunu soyup soğana çevirmediği, ülkesini savunabildiği, yoksullaşmaktan ve aşağılanmaktan kaçınabildiği, açgözlülük etmediği için cimri diye tanınıyorsa, kendini hor görmemeli. Çünkü bu niteliği bir hükümdarı ayakta tutan kusurlardan biridir" (Machiavelli, 2018: 60-61)**.** "Cömertlik ve Ekonomi Hakkında" başlıklı on altıncı bölümde Büyük Frederik, hem büyük devlet-küçük devlet ayrımını hem de kavramsal hassasiyeti ortaya koymaktadır. Çünkü öncellikle büyük devlette bolluktan kaynaklanan ve zenginliği devletin tüm kademelerine dağıtan savurganlık, büyük bir canlılık kaynağıdır. Zira bu canlılık, çalışkanlığı destekler ve zenginlerin ihtiyaçlarını artırır. Zenginlerin bu

ihtiyaçları da onları yoksullara bağlayan bağdır. İhtiyatlı bir devlet adamı büyük bir devlette savurganlığı yok etmeye kalkıştığında, devlet donuk ve güçsüz olabilecektir. Bilakis küçük bir devlette ise, savurganlık devletin yok olmasını kolaylaştıracaktır. Kavramsal ayrım noktasında ise Büyük Frederik, Machiavelli'nin cömertlik kelimesini çok belirgin olmayan bir bağlamda kullandığı düşüncesindedir. Çünkü cömertliği, savurganlıktan yeterince ayırmamaktadır (Büyük Frederik, 2016: 91-93).

Machiavelli, "Zalimlik ve Merhamet Üstüne; Hükümdar Korkulan mı, Yoksa Sevilen Bir Kişi mi Olmalı?" sorusuna yanıt olarak on yedinci bölümde şu ifadelerde bulunmaktadır. "Hükümdar korkulacak biri olmaktan çok sevilecek biri mi, yoksa tersi mi olmalı? Buna verilecek yanıt şudur: hem öyle hem böyle. Ama ikisini bir arada bulundurmak zor olduğu için, ikisinden birisi olmadığında sevilecek biri olmaktansa korkulacak biri olmak yeğdir. Çünkü genel olarak insanlarla ilgili şu söylenebilir: insanlar nankör, değişken, içten pazarlıklı, riyakâr, korkak ve çıkarcıdırlar; iyilik yaptığın sürece yanından ayrılmazlar; gerekmediğinde sana kanlarını, canlarını, mallarını, mülklerini, dahası evlatlarını bağışlarlar. Oysa gerektiğinde hepsi arkasını döner" (Machiavelli, 2018: 64). "Zalimlik ve Merhamet ve Korku Salmanın mı, Sevilmenin mi Daha İyi Olduğu Hakkında" başlıklı on yedinci bölümde ise Büyük Frederik'in bu görüşe net ve sert bir biçimde karşı çıktığı müşahede edilmektedir. Çünkü Machiavelli'ye göre bir insanın hayatı değersiz, taptığı tek tanrı olan şahsi çıkar ise her şeydir. Büyük Frederik, sertlik olmadan orduda düzenin muhafaza edilemeyeceğinin farkındadır. O'nun Machiavelli'den bu hususta istediği şey ölçülü olmasıdır. Elbette bazı durumlarda sert olmak gerekir, lakin asla acımasız olunmamalıdır. Ayrıca Büyük Frederik yine nankör insanların varlığını ve dahi korkunun bazı durumlarda işe yarayabileceğini de inkâr etmemektedir. Fakat tek düşüncesi korku salmak olan bir kralın yalnızca sefil köleleri yöneteceğini iddia etmektedir. Bu yüzden şöyle devam etmektedir: "dünyanın mutluluğu için keşke tüm hükümdarlar merhametli olsalar, lakin çok da yumuşak başlı olmamalıdırlar ki, merhamet onlarda bir erdem olarak kalsın ve asla zayıflığa dönüşmesin" (Büyük Frederik, 2016: 95-98).

"Hükümdarlar Sözlerinde Nasıl Durmalıdırlar?" başlıklı on sekizinci bölümde Machiavelli, başlangıçta bir hükümdarın sözünde durmasının ve kurnazlık yapmadan içtenlikli davranmasının ne kadar övgüye değer olduğunu ifade etse de, sonrasında yaşayarak gördüğü kendi zamanı bağlamında büyük işler yapan hükümdarların öyle sözlerinde duran kişiler olmadığını belirtmektedir. Bu hükümdarlar, bu şekilde davranarak, yani kurnazlıklarıyla insanların akıllarını çelmişler ve sonunda içtenlikli hükümdarlara da üstün gelmişlerdir (Machiavelli, 2018: 66). Fakat Büyük Frederik'e göre bu yanlıştır.

"Bir Hükümdarın Sözünü Nasıl Tutması Gerektiği Hakkında" başlıklı on sekizinci bölümde bu eksendeki görüşlerini dile getirmektedir. Çünkü büyük hükümdarlar, nasıl ki güneş üzerindeki lekelerini gizleyemiyorlar ise hatalarını öyle gizleyemezler (Büyük Frederik, 2016: 99). Yine bu bölümde Machiavelli, hayvan kimliğine bürünmeyi bilmesi gereken bir hükümdarın, hayvanlardan tilki ve aslanı yeğlemesi gerektiğini önermektedir. Zira aslan tuzaklardan, tilki de kurtlardan korunamaz (Machiavelli, 2018: 67). Büyük Frederik ise bu durumu şöyle karşılamaktadır: "Makyavel, hükümdarın bir aslanın ve bir tilkinin özelliklerine sahip olması gerektiğini söylemektedir ve şöyle bir sonuca varmaktadır: 'Bu, bir hükümdarın sözünü tutmak zorunda olmadığını gösterir.' Bakın, ne kadar tuhaf bir çıkarım. Ormanlarda tilkiler ve kurtlar vardır, dolayısıyla bir hükümdar da ikiyüzlü olmalıdır" (Büyük Frederik, 2016: 101). Machiavelli ayrıca bir hükümdarın söz vermesini gerektiren durumlar ve sebepler ortadan kalkmışsa ve hatta vermiş olduğu söz aleyhine dönecekse, sözünü tutmaması gerektiğini düşünmektedir. Bu durumu da O, insanların yaradılışına bağlamaktadır. Dolayısıyla kötü yaradılışlı oldukları için insanlar verdikleri sözü tutmayacaklarına göre, hükümdarın da sözünde durması gerekmeyecektir (Machiavelli, 2018: 67). Bu tabloya karşın Büyük Frederik, Machiavelli'nin bazı hususları göz ardı ettiğini ortaya koymaktadır: "Tüm insanlar kötü oldukları ve her daim sözlerinden döndükleri için, sen de sözünü tutmak zorunda değilsin, diyor Öncelikle burada bir çelişki var, zira hemen ardından ikiyüzlülük yapmayı bilen insanların mutlaka kandırılmaya müsait olacak kadar saf olan insanlara rastlayacaklarını söylemektedir. Bu nasıl olur? Tüm insanlar kötü, ama yine de kandırılabilecek kadar saf olan insanlar var, öyle mi?" (Büyük Frederik, 2016: 101).

Machiavelli, "Aşağılanmak ve Nefret Edilmekten Nasıl Uzak Durmalı?" başlıklı on dokuzuncu bölümde, bu soruya cevaben şöyle demektedir: hükümdarı nefret edilecek biri yapan açgözlü olması ve uyruğunun malına ve ırzına göz koymasıdır. Dolayısıyla hükümdar bundan kaçınmalıdır. Ayrıca hükümdar şayet hoppa, kaypak, kadınsı, mızmız, kararsız olarak bilinirse aşağılanır. Bu durumdan kaçınabilmek için eylemlerinde büyük, coşkulu, ağırbaşlı, güçlü olduğunu göstermeye gayret etmelidir (Machiavelli, 2018: 69). Büyük Frederik "Küçümsenmekten ve Nefret Uyandırmaktan Kaçınmak Gerektiği Hakkında" başlıklı on dokuzuncu bölümde, adalet ve merhametten daha doğal, bir hükümdar için daha dürüst bir şey olmadığını ifade etmektedir (Büyük Frederik, 2016: 105). Machiavelli burada, bir önceki bölüme de benzer bir biçimde devleti ayakta tutmak isteyen hükümdarın çoğunlukla iyi olmamaya zorlandığını belirtmektedir (Machiavelli, 2018: 74). Büyük Frederik ise yine karşı çıkmak suretiyle, "Makyavel, hırsızların kullanması için bir hileler kitabı yazmış olsaydı, eseri

bundan daha kusurlu olamazdı" ifadesinde bulunmaktadır (Büyük Frederik, 2016: 106).

"Hükümdarların Her Gün Yaptıkları Kaleler ve Öteki Şeyler Yararlı mıdır, Yoksa Değil midir?" sorusunun sorulduğu yirminci bölümde Machiavelli, "çoğu kişi, akıllı bir hükümdarın, fırsatını bulur bulmaz, kurnazlıkla kendisine düşmanlar yaratarak ve yarattığı bu düşmanları tepeleyip saygınlığını kendiliğinden artırması gerektiğini düşünür" (Machiavelli, 2018: 82) demektedir. Buna karşın Büyük Frederik, "Devlet Öğretisinden Çeşitli Sorular Hakkında" başlıklı yirminci bölümde, bu görüşe temkinli yaklaşmaktadır. Çıkar için anlaşmazlıklar oluşturmanın yararlı olamayabileceğini belirtmektedir. Zira her ne kadar ortak bir nefretten dolayı birbirlerine karşı tetikte olan insanların onlara daha az ihanet edecekleri düşüncesi var olsa da, nefretin böyle bir etkisi varsa, çok daha tehlikeli başka bir etkiyi de beraberinde getirebilecektir (Büyük Frederik, 2016: 116). Yine bu bölüm kapsamında Machiavelli dış düşmanlardan çok, halktan korkan hükümdarın kale yaptırmak zorunda olduğunu vurgulamaktadır. Hatta tam tersine halktan değil de yabancılardan korkan hükümdar yaptırmasa da olur. Dolayısıyla en iyi kale halkın nefretini çekmemektir (Machiavelli, 2018: 83). Bu süreci Büyük Frederik şu şekilde tahlil etmektedir (2016: 117): Machiavelli'nin "yaşadığı dönemlerde dünya genel olarak kaynayan bir kazandı. Ayaklanma ve isyan ruhu her yere hâkimdi. Taraflardan ve tiranlardan başka bir şey görülmüyordu. Sıkça tekrarlanan ve uzun süren isyanlar, hükümdarları halkın isyan ruhunu dizginleyebilmek için şehirlerin tepelerine iç kaleler kurmaya zorlamıştır."

Machiavelli bu kez yirmi birinci bölümde, "Beğenilmek İçin Hükümdar Ne Yapmalıdır?" sorusunu sormaktadır. Cevap olarak ise, hükümdarın, yaptığı her işte büyük ve olağanüstü akıllı bir insan olduğu izlenimini bırakmak için özellikle çaba sarf etmek zorunda olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte hükümdar tarafsız olmamalıdır. Zira O, gerçek anlamda dost, gerçek anlamda düşman olduğunda saygınlık kazanır. Var olan tehlikelerden kaçmak için tarafsızlık yolunu seçenler yok olma riskiyle karşılaşabileceklerdir (Machiavelli, 2018: 85-86). "Saygı Uyandırmak İçin Hükümdarın Nasıl Davranması Gerektiği Hakkında" başlığı altındaki yirmi birinci bölümde Büyük Frederik, Machiavelli'nin bu düşüncesine katılmaktadır. Zira "ezelden beri yaşanan tecrübeler, tarafsız olan bir hükümdarın topraklarını her iki tarafa açık hale getirdiğini, topraklarının savaşın sahnesi haline geldiklerini ve tarafsız kaldığında daima kaybettiğini ve asla önemli bir kazanım elde etmediğini göstermiştir" (Büyük Frederik, 2016: 123).

"Hükümdarların Bakanları" başlıklı yirmi ikinci bölümde Machiavelli, bakanların iyi ya da kötü olup olmadığının ilk bakışta çevresindeki adamlardan belli olacağı kanaatindedir. Bunun yanı sıra, çevresinin becerikli ve sadık kişilerce çevrilmiş olması hükümdarın bilge kişiliğini gösterir. Olumlu tarafın yanında olumsuz açıdan, bakanların kendi çıkarını düşünmesi söz konusu olduğu takdirde ona güvenilmemesi gerekmektedir (Machiavelli, 2018: 88-89). Büyük Frederik, "Hükümdarların Nazırları Hakkında" başlıklı yirmi ikinci bölümde, dünyada iki tür hükümdarın varlığından söz etmektedir: "biri kendi gözleriyle görür ve topraklarını kendi yönetir. Diğeri bakanlarının sadakatine güvenir ve akılları ile bir nevi hâkimiyet kazanmış olanlar tarafından yönetilmesine izin verir" (Büyük Frederik, 2016: 127). Bununla birlikte Büyük Frederik, akıllı bir hükümdarın, hizmetkârlarının zekasını ve becerisini pekala değerlendirebileceğini kabul eder, ancak kendi çıkarları için çalışıp çalışmayacaklarının ve sadakatlerini değerlendirmenin neredeyse imkansız olduğunu düşünmektedir (Büyük Frederik, 2016: 128).

Machiavelli, "Dalkavuklardan Nasıl Uzak Durulacaktır?" sorusunu yirmi üçüncü bölümde sormaktadır. Yanıt olarak ise şu eksendeki ifadelerde bulunmaktadır: dalkavukluktan kurtulmanın tek yolu, hükümdarın gerçeği duymaktan rahatsız olmayacağını herkesin bilmesinden geçmektedir. Ama burada dengeye dikkat edilmelidir. Çünkü önüne gelen herkes gerçeği hükümdara söylemeye kalkarsa, bu kez de hükümdarın saygınlığı kalmayacaktır. Bu nedenle Machiavelli, üçüncü bir yol önermektedir: hükümdar, "sarayına bilge insanları almalı ve ancak bir başka şeyle değil, sorduğu sorularla ilgili olarak konuşmalarına, gerçeği söylemelerine izin vermeli ve fikirlerini aldıktan, her şeyle ilgili bilgi edindikten sonra kendi başına karar vermelidir" (Machiavelli, 2018: 90). Bu hususta Büyük Frederik, Machiavelli ile aynı fikirdedir. "Dalkavuklardan Sakınmak Gerektiği Hakkında" başlıklı yirmi üçüncü bölümde "hiçbir ahlak, hiçbir tarih kitabı yoktur ki, hükümdarların dalkavukluk karşısındaki zaaflarını kınamasın" (Büyük Frederik, 2016: 131) yönündeki ifadesi ile bu hususu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

"İtalya'daki Hükümdarlar Hangi Nedenler Dolayısıyla Devletlerini Yitirdiler?" sorulu yirmi dördüncü bölümde Machiavelli bu soruya yanıt aramaktadır. Buna göre, onlar askeri yönden yanlışlar yapmışlardır. Ardından bunlardan kimileri ya halkın düşmanlığını ya da halkın dostluğunu sağlamışlar, ama seçkin kişilerin desteğini alamamışlardır (Machiavelli, 2018: 92). "İtalyan Hükümdarların Topraklarını Neden Kaybettikleri Hakkında" başlığını taşıyan yirmi dördüncü bölümde Büyük Frederik'e göre ise, bu kayıpların sebebi, İtalyan hükümdarlarının adaletsizliği ve barbarlığı olmuştur. Dolayısıyla bu yanlış

prensipleri takip edecek kadar aptal olanlar da kesin olarak yok olacaklardır (Büyük Frederik, 2016: 135).

Machiavelli, yirmi beşinci bölümde "Dünya İşlerinde Yazgının Gücü Nedir ve Nasıl Karşı Konulması Gerekir?" başlığı altında, pek çok kişinin, dünya işlerini yazgı ve Tanrı'nın yönettiğine ve insanların sağduyusuyla bu gidişi değiştiremeyeceğine inandığını bilmektedir. Fakat O'nun bakış açısından dünya işlerinin yönetiminde yazgının işlevsel payı yarı yarıyadır ve geri kalan yarısı ya da ona yakını da özgür istenç yok olmasın diye insana bırakılmıştır (Machiavelli, 2018: 93-94). "Dünya İşlerine Talihin Etkisi ve Bu Etkiye Nasıl Direnilebileceği Hakkında" başlıklı yirmi beşinci bölümde ise Büyük Frederik şu ifadelerde bulunmaktadır: "dünyaya hâkim olmak isteyenlerin zekâlarını ve basiretlerini geliştirmeye çalışmalarında yarar vardır, fakat bu da yetmez. Talihin elini kolunu bağlamak istiyorlarsa, mizaçlarını zaman ve hadiseler karşısında kontrol etmeyi de öğrenmek zorundadırlar ki bu da yeterince zordur" (Büyük Frederik, 2016: 143).

Son olarak, yirmi altıncı bölümde Machiavelli "İtalya'yı Barbarların Elinden Kurtarmaya Çağrı" başlığıyla bir çağrıda bulunmaktadır. Bu çağrı aynı zamanda eserin kaleme alınma amaçlarından birisini de teşkil etmektedir. Zira artık belirtildiği üzere zaman ve zemin hazırdır ve "uzun zamandan beri bekleyen İtalya'nın kurtarıcısını görme zamanı artık gelmiştir" (Machiavelli, 2018: 100). Benzer şekilde Büyük Frederik de "Müzakerelerin Çeşitleri ve Savaşın Haklı Denilebilecek Sebepleri Hakkında" başlıklı yirmi altıncı, son bölümde eserin kaleme alınma nedenini bir kez daha belirtmektedir: "ahlaksızlığın üzerinden Makyavel'in ahlaksızlığın üzerine örttüğü erdemin kisvesini çekmeye ve dünyanın büyük bir kısmının hükümdarların siyaseti hakkındaki yanılgılarını ortadan kaldırmaya çalıştım" (Büyük Frederik, 2016: 147).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tespitlerin ardından şu iki soruyu sormak mümkündür. Birincisi, bu başlıklar altında iki ismin, düşünürün, politikacının bu denli iki farklı düşünceye sahip olması nasıl anlamlandırılabilir? İkinci ise, Büyük Frederik'in söylem ve eleştirilerini "Anti-Makyavel" ya da "Machiavelli'yi Eleştirme/Çürütme Denemesi" açısından nasıl okumak gerekmektedir?

Birincisi, bu farklılığı anlamlandırabilmek için yazarların yaşadığı bağlamların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Zira Machiavelli'nin yaşadığı dönem Avrupa siyasetinde ve İtalya'da yaşanan gelişmeler ile Machiavelli'nin devlet görevinden sancılı ayrılma süreci dikkate alındığında düşüncelerinin

dönem şartları itibariyle makul yönlerini bulabilmek olasıdır. Fakat 18. yüzyıl Avrupası'ndan ve bir prens olarak Machiavelli'nin düşünceleri değerlendirildiğinde elbette ahlak-adalet kavramları çerçevesinde karşı çıkılacak, eleştirilecek argümanlara ulaşılabilir. Nitekim Büyük Frederik'in bu eserini neşreden ve prensin arkadaşı olan Voltaire'in Aydınlanma düşüncesi açısından önemli bir isim olduğu muhakkaktır (Tanilli, 2007). Bu sebeple gerek Machiavelli gerekse de Büyük Frederik'in görüşleri kendi bağlamları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte kendi dönemi ve bağlamı içerisinde de Büyük Frederik'in görüşlerinin haklılık payı olmasına karşın, bunun bir eleştiri olarak ele alınması durumunda sağlıklı analizler yapmak mümkün olamayabilecektir. Kesgin'e göre de (2015: 130) Büyük Frederik'in yaptığı değerlendirmeye bakıldığında, değerlendirmenin hem bütünden kopartılarak yapıldığı hem de eserin hangi şartlar içinde yazıldığı yani kalemin hangi şartlarda ve şartlar için tutulduğunun göz ardı edildiği ortadadır.

İkincisi, Büyük Frederik'in sadece Prens eserine odaklanarak Machiavelli'yi eleştirmesinin bugünün perspektifinden doğru olmadığı düşünülmektedir. Çünkü Machiavelli'nin düşünce dünyası tek-kalıp Prens eserine sıkıştırılmış durumda değildir. Prens ile Machiavelli'nin bir başka çalışması olan Söylevler arasındaki farklılık(lar) bu görüşü teyit etmektedir. Örneğin, Prens ağırlıklı olarak devlet teorisiyle ilgili olmasına karşın, Söylevlerde iktidarda kalma ve iktidarı ele geçirme sorunsalı metin içerisinde önemli bir şekilde yer tutmaktadır (Öztürk, 2013: 200). Satıcı'ya göre (2015: 125) "Prens'te Machiavelli, politik gerçeklik çerçevesinden politikanın otonom işleyişi içerisinde politik başarı için yöneticilere seslenirken, Söylevler'de özgürlük ve eşitlik vurgusunu öne çıkarır ve yozlaşmanın yaratacağı politik istikrarsızlıkla mücadele için yasaya ve iyi düzenlenmiş cumhuriyet kurumlarına olan ihtiyacı vurgular."

Bunlarla birlikte, Büyük Frederik'in iddia ettiği gibi Machiavelli'nin söylemlerinin ahlaksız olduğu ithamı da tartışmaya açıktır. "Machiavelli'ye yöneltilen ahlaksız bir politika geliştirdiği suçlamalarının aceleci suçlamalar olduğunu söylemek gerekir. Çünkü ahlak-politika ilişkisi meselesinde bakıldığında Machiavelli'nin politika teorisi, politik gerçekliğin gereğini karşılayan otonom bir politika yapma tarzını öne çıkarırken, yapısı itibariyle insanları ontolojik bir erdeme yönelten içsel değerler ve normlar sistemi olarak ahlak kavramsallaştırmasının kendisini değil, ontolojik biçimde politikayla özsel bağı olduğu düşünülen Sokratik politika-ahlak özdeşliğini hedef almıştır" (Satıcı, 2015: 126-127.) Dolayısıyla O'nun teorisinin, ahlak-politika ilişkisi bağlamında, bir ahlaksızlık savunusu değil, yeni bir tür modern ahlak ve politika anlayışının ifadesi olarak bir politik etik önerisi olduğu (Satıcı, 2015: 115) ifadesinde

bulunulabilir. Elbette ki, Machiavelli özelinde tartışmalar tartışılmaya devam edecektir. Her defasında yeniden üzerinde durulacak yeni konular, yeni bakış açıları O'nun görüş ve düşüncelerini yeniden şekillendirecektir. Bu çalışma ise, Büyük Frederik'in görüşleri çerçevesinde Machiavelli'ye dair farklı bir bakış kazandırmak ve literatüre bu bağlamda bütüncül bir katkı yapmak amacını taşımıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Ağaoğulları, M. A. (2013). *Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler*. İletişim yayınları.

Akal, C. B. (2014). Machiavelli, Makyavelizm ve meşruiyet sorunu (Haz. Cemal Bâli Akal). *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite,* 26-42. Dost kitabevi yayınları.

Baldini, E. (2014). Machiavelli, Makyavelizm ve siyasi modernite sorunu (Haz. Cemal Bâli Akal). *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, 11-25. Dost kitabevi yayınları.

Büyük Frederik. (2016). *Anti-Makyavel, Nikola Makyavel'in "Prens" adlı eserine dair bir eleştiri denemesi* (Çev. Voltaire, Neş. N. Epçeli). Yeditepe yayınevi.

Büyük Frederik, büyük adamlar serisi. (Tarihsiz). Kanaat kütüphanesi.

Canbolat, O. (2008). *Işığa Işık Tutmak, Machiavelli Aynasından Devlet ve İktidar Üzerine Analizler*. Otorite yayınları.

Croce, B. (2014). Machiavelli ve Vico: politika ve ahlak. *felsefelogos,* 18(54, 51-55.

Kayacı, M. (2017). Tartışmalı düşünür Machiavelli hakkında kısa bir değerlendirme. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Özel Sayısı*, 7(14), 221-235.

Kesgin, A. (2015). Machiavelli ve Makyevelizm. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 5(1), 105-139.

Machiavelli, N. (2018). *Hükümdar* (Çev. N. Adabağ). Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

Makyavel (Tarihsiz). *Hükümdar ve Büyük Frederik'in Makyavel'i Çürütme Denemesi* (Çev. V. Atay). Remzi Kitabevi.

Özmakas, U. (2019). *Prens: Machiavelli'nin muazzam muamması*. İletişim yayınları.

Öztürk, A. (2013). Machiavelli düşüncesinde cumhuriyetçi özgürlük ve kurucu lider imgesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 181–204.

Satıcı, M. (2015). Ahlak-politika ilişkisi açısından Machiavelli'nin politika teorisi. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi),* 20, 113-130.

Semercioğlu, H. (2016). Machiavelli'nin perspektifinden bugünün uluslararası ilişkileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 496-502.

Skinner, Q. (2004). *Machiavelli* (Çev. C. Atila). Altın kitaplar yayınevi.

Strauss, L. (1978). *Thoughts on Machiavelli*. The University of Chicago Press.

Tanilli, S. (2007). *Voltaire ve aydınlanma*. Alkım yayınevi.

Tunçay, M. (2014). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi, yeniçağ*. İstanbul Bilgi üniversitesi yayınları.

Zelyüt, S. (2014). Makyavelyen virtu (Haz. Cemal Bâli Akal). *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite,* 51-62. Dost kitabevi yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.246-265.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.246-265.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh24962

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Kabul Tarihi: 27.01.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Accepted: 27.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Önal, T. (2020). Sykes-Picot Antlaşması'ndan İsrail'in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi. *Journal of History School,* 44,246-265.

SYKES-PİCOT ANTLAŞMASI'NDAN İSRAİL'İN KURULUŞUNA KADAR FİLİSTİN MESELESİ*

Tekin ÖNAL**

Öz

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'da çıkarları çatışan İngiltere ve Fransa, savaş sonrası için gizli paylaşım planlarını Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşmasıyla hazırlamışlardır. Buna göre Araplara bağımsız devlet kurmaları için vaat edilen topraklar, iki devletin nüfuz alanlarına dönüştürülmüş, uzlaşılamayan Filistin toprakları ise uluslararası bir idareye layık görülmüştür. 1917'nin sonlarında Kudüs'ün, 1918 Eylül'ünde ise Filistin'in İngiliz işgaline uğramasıyla İslâm hâkimiyeti kaybolan bölge, bundan sonra İngiliz askeri idaresi altına girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar birçok isyan ve çatışmalara sahne olan Filistin'de 1946'dan itibaren sıkıyönetim uygulanmaya başlanmış, ancak İngiltere çatışmaları durduramayacağını anlayınca meseleyi Birleşmiş Milletlere götürmüştür. Konuyla ilgili oluşturulan Komite, 1947'de sunduğu raporunda ekonomik birlik altında bölgenin iki halka taksimini tavsiye etmiş, Genel Kurul ise 29 Kasım 1947'de 181 sayılı kararla bu taksimi kabul etmiştir. Buna göre Filistin, uluslararası bir statüye kavuşturulacak olan Kudüs hariç, yedi gölgeye ayrılacak, bu bölgelerden üçü Yahudilere, üçü de Araplara verilecekti. Ancak Araplar gibi taksim kararını hiçe sayan Yahudiler de tedhiş faaliyetlerini artırmış ve bölgede yaşayan Arapları

* Bu çalışma, 21-22 Haziran 2019 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilen *Uluslararası Jilses Kongresi*'nde sunulan bildiri metninin genişletilmiş hali olup, *Kongre Kitabı*'nda özet kısmı yer almıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, tekin_onal@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-8746-1445

ya öldürmeye ya da göçe mecbur etmeye başlamışlar, manda yönetiminin son bulacağı 15 Mayıs 1948 gecesinde ise İsrail'in bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bundan sonra uluslararası kamuoyunun desteğini de alan İsrail'in en önemli politikası topraklarını genişletmek olacaktır. Bu çalışmada, başta İslâm âleminin bir iç sorunu gibi gözüken, fakat daha sonra uluslararası bir boyut kazanan Filistin meselesinin farklı ve objektif bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sykes-Picot, Balfour, San Remo, İsrail, Filistin

The Palestine Issue Starting From the Sykes-Picot Agreement to the Establishment of Israel

Abstract

Britain and France, whose interests in the Middle East conflicted during the First World War, prepared the secret sharing plans for the post-war period by the Sykes-Picot Agreement in May 1916. According to this, the lands promised for the Arabs to establish an independent state were transformed into the zone of influence of the two states, and the Palestinian territories that could not be shared by the relevant countries were deemed worthy of an international administration. After the British occupation of Jerusalem in 1917 and of Palestine in September 1918, the region, in which Islam lost its sovereignty, came under the rule of British military government. As of 1946, martial law was implemented in Palestine, which witnessed many rebellions and conflicts until the end of the Second World War, however, the Britain realized that it could not stop the conflict and it was notified to the United Nations. The Committee, which was established for this issue, recommended in its report submitted in 1947 that the region should be divided into two parts under economic union for the people of these countries and the General Assembly adopted this division on 29 November 1947 with Resolution No. 181. According to this, Palestine would be divided into seven regions, except Jerusalem, which would have an international status, and three of them would be given to Jews and three of them would be given to Arabs. However, the Jews, who ignored the division resolution like the Arabs, increased their terrorizing activities and began to kill the Arabs living in the region or forced them to migrate and on the night of May 15, 1948, when the mandate government was eliminated, Israel declared its independence. After that, the most important policy of Israel, which is supported by international public opinion, will be to expand its territories. In this study, it is aimed to evaluate the Palestine issue, which seems to be an internal problem of the Islamic world, but which later gains an international dimension, from a different and objective perspective.

Keywords: Sykes-Picot, Balfour, San Remo, Israel, Palestine

GİRİŞ

Filistin, adını M.Ö. XII. Yüzyılda bölgeye gelen Filistler'den almış ve tarih boyunca birçok kavmin istila ve fetih hareketine maruz kalmıştır. Bu durumun birkaç önemli sebebi olmakla birlikte, Filistin'in Arap coğrafyası içerisindeki stratejik konumu ve üç büyük dinin doğuş yeri olması en önemli faktörlerdir (Karaman, 1996: 89). Filistin coğrafyası, Suriye ile Mısır ve Akdeniz ile Şeria Nehri arasında kalan topraklar olarak tanımlanmaktadır. Ölüdeniz, Filistin'in doğu sınırına dâhil edilirken, Filistin toprakları coğrafî bakımdan Akdeniz kıyı şeridi, kuzeyden güneye doğru uzanan dağ silsilesinin bulunduğu ortadaki yayla bölümü ve en doğuda da Şeria vadisi olmak üzere üç parçaya ayrılır (Armaoğlu, 1991: 4).

Filistin sınırları dâhilinde bulunan ve üç büyük dinde de kutsal kabul edilen Kudüs, bölgenin önemini bir kat daha artırırken, günümüzde Kudüs halen Yahudi ve Müslüman toplumları arasındaki en önemli çatışma sebebidir. Yahudi toplumu Filistin topraklarının Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğine inandığından, M.S. 70 yıllarında Romalılar tarafından sürüldükleri Filistin'e geri dönmek için mücadelelerini her daim sürdürmüşlerdir. Onların hayalinin gerçek olması ise XIX. yüzyıl Avrupası'nda antisemitizmin yükselişe geçişi ve Siyonizm'in[1] ortaya çıkışıyla mümkün olmuştur. Bu yükselişe ses çıkarmayan Avrupa'nın büyük imparatorlukları Avrupa'da kurulacak bir Yahudi devleti yerine "Halkı olmayan bir ülkeyi ülkesi olmayan bir halka devretmek" fikriyle hareket etmiş ve Filistin'in Yahudi yerleşimine açılması sürecini başlatmışlardır (Kızıloğlu, 2012: 36). Asıl Filistin sorunu bu tarihlerde başlamış olup, tarihi, dini, kültürel boyutlarının yanında artık uluslararası siyasi bir mesele haline gelmiştir. Osmanlı topraklarının paylaşımı mücadelesiyle gündeme gelen, emperyalist devletler arasında stratejik hesaplara konu olan ve 1948'de İngiltere'nin Ortadoğu'dan çıkarılması için ABD ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kurulan İsrail Devleti, Filistin sorununun günümüze kadar uzanan muhteviyatını oluşturmaktadır (Kemiksiz, 2016: 133).

1. Ortadoğu'nun Paylaşım Planı: Sykes-Picot Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, Mayıs 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan ve daha sonra Rusya'nın da dâhil olduğu Sykes-Picot

[1] Siyonizm, en geniş anlamı ile Arz-ı Mev'ud, yani Filistin dışındaki bütün Yahudileri yine orada toplamak ve sonra da Süleyman Mabedi'ni Siyon Dağı üzerinde yeniden inşa etmek idealidir şeklinde tanımlanabilir. Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, s. 22.

Antlaşması, Osmanlı topraklarının paylaşılması amacını taşıyan gizli bir antlaşmadır. Antlaşma ismini, İngiliz müzakereci Sir Mark Sykes ve onun Fransız muhatabı François Georges Picot'dan almıştır.

İngiltere Başbakanı Asquith tarafından 1915 yılının Nisan ayında oluşturulan ve başında Sir Maurice De Bunsen'in bulunduğu bir komite, Asya'daki Türk toprakları üzerinde İngiliz siyasetinin yeni taleplerini belirlemek üzere faaliyet göstermiştir. Bu komite Nisan ve Haziran ayları arasında 13 ayrı toplantı gerçekleştirirken, toplantılar sonucunda 29 sayfalık ayrıntılı bir rapor hazırlanmıştır. Raporda Rus ve Fransız beklentileri de yer alırken, İskenderun'un Fransa'ya bırakılması, Hayfa'nın İngiliz nüfuz bölgesinde yer alması öngörülmüştür. Aslında 1911'de Sykes'in meclis üyesi arkadaşına yazdığı mektupta geçen "Türkiye diye bir şey artık var olmamalı. İzmir Yunanlıların olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya İngiliz ve geri kalan, İstanbul dâhil Rusya (...)" (Şahin, Şahin ve Şükür, 2015: 243) ifadeleri, Türk toprakları üzerindeki paylaşımın daha Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce şekillenmeye başladığını göstermiştir.

Savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi noktasında herhangi bir karara varamayan İtilaf Devletleri, savaş sırasında da anlaşmaya varamamış, özellikle Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki talepleri İngiltere ve Fransa tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Ancak Rusların saf değiştirmesini göze alamayan İngiltere, Osmanlı toprakları üzerindeki taleplerinin karşılanması şartıyla, Mart 1915'te Rusya'nın isteklerini kabul edeceğini beyan etmiştir. Rusların Mersin ve Adana civarının Fransızlara verilmesini kabul etmesi üzerine de Nisan 1915'te Fransızlar, Boğazların Rusya'ya terk edilebileceğine razı olmuştur. Bu görüş ve istekler doğrultusunda imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre; Boğazlar, Trakya'nın güney kısmı, Sakarya ile İzmit arasında kalan bölge, Gökçeada ve Bozcaada Rusya'ya bırakılmıştır. Rusya da İngiltere ve Fransa'nın uygun gördükleri yerleri almaları ile birlikte, Osmanlı Devleti'nden ayrılacak Arap ülkelerinin bağımsızlığını tanımayı kabul etmiştir (Armaoğlu, 2005: 115-116). Öte yandan İzmir ve çevresi Yunanistan'a vaat ederken, On İki Ada ve Trablusgarp'taki İtalyan işgali de 26 Nisan'da imzalanan Londra Antlaşması'yla tanınmıştır (Küçük, 2010: 204-205).

Anadolu topraklarının büyük oranda paylaşılması Ortadoğu'nun yeniden şekillendirilmesi için farklı işbirliklerine duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda İngiltere, Filistin dâhil olmak üzere, Arapların oturduğu topraklar üzerinde bağımsız bir Arap devletine destek vereceği vaadiyle Ortadoğu cephesinde Arapları yanına çekmeye çalışmıştır. Avrupa devletleri bu sırada Siyonistlerden de faydalanmayı düşünmüş, Almanlar kendi ülkelerindeki

Siyonistlere destek olarak, Rusya Musevilerini kullanmak istemiş, İngilizler ise Sykes'in direktifleri doğrultusunda Siyonizm politikasını belirlemiştir. Böylece İngilizler, Filistin'e yerleşen Siyonistleri kullanarak Hindistan yolunun güvenliğini sağlamayı da amaçlamışlardır (Öke, 1991: 235-240). Bunun gibi Fransa dışişleri bakanlığı da Nahum Sokolow'a bir mektup göndererek, Siyonizm'i destekleyeceklerini beyan etmiştir (Altuğ, 1970: 274). Bu yaşananlar Filistin sorununun şekillenmesine zemin hazırlarken, ileride Yahudi grupların Filistin'e yerleşmelerine ses çıkarmayacak önemli bir Avrupa desteğinin ortaya çıkmasını da sağlamıştır.

Diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin politikalarından rahatsızlık duyan Mekke Şerifi Hüseyin, cihat çağrısına İngilizlerin saldırılarını bahane göstererek olumsuz cevap vermiş ve oğlu Faysal'ı İstanbul'a göndererek kendisiyle ilgili düşünceleri ölçmeye çalışmıştır. Bu arada Faysal, birtakım ayrılıkçı gizli derneklerle temasa geçerek kurmayı planladıkları Arap Krallığı'nın sınırlarını belirleyen Şam Protokolü'nü imzalamıştır. Buna göre Sina Yarımadası'ndan başlayıp tüm Arap Yarımadası'nı, Suriye'nin Akdeniz sahili ile Hama, Humus, Halep, Şam, İskenderun, Basra ve Bağdat bölgelerini kapsayan talepler Şerif Hüseyin tarafından 14 Temmuz 1915'de Mısır Yüksek Komiseri Mc Mohan'a yazılan bir mektupla iletilmiştir (Özcan, 2010: 585). Şerif Hüseyin burada bağımsızlığının kabul edilmesini istediği Arap Krallığı'nın hudutlarını şu şekilde çizmiştir: "Kuzey'de Mersin ve Adana'dan 37. Derece Kutup hattına, yani Birecik, Urfa, Mardin, Midyat, Amatya Adası'na, oradan İran hududuna; Doğu'da İran hududu yakınlarından Basra Körfezi'ne; Güney'de Hint Okyanusu'na (Aden hariç), Batı'da Kızıldeniz ve Akdeniz'i kapsamak üzere Mersin'e dek uzanan topraklar." (Sonyel, 1987: 238)

Mc Mohan, Şerif Hüseyin'in istekleri karşısında isteksiz davranmış ve sınır meseleleriyle ilgilenecek bir dönemde olmadıklarını bildirmiştir (Şahin, 2009: 40). Ancak İngiltere ile Fransa arasında varılan mutabakattan haberi olmayan Araplar, Büyük Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri Filistin'e ilişkin taleplerini devam ettirmişlerdir (Kürkçüoğlu, 1982: 68). Yine de Fransızların hiç hoşuna gitmeyen bu istekler, İngilizler tarafından Arapları kendi saflarında tutmak için iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Savaşın başından beri İngiltere'nin Ortadoğu isyanı için kullandığı Mekke Emîri Şerif Hüseyin'in işbirliği teklifi İngiliz siyasetine uygun düşerken, Hüseyin tüm Arap yarımadasının kendisine bırakılmasını ve halifeliğin Türklerden alınarak kendisine tevdi edilmesini istemiştir. İngiltere, bu istekleri kabul ederken, Türkçe konuşulan yerlerle birlikte Fransa'nın istediği Suriye kıyılarını, Şam, Halep, Hama, Humus, Musul ve Filistin'i anlaşmanın dışında bırakmıştır.

Şerif Hüseyin ise yalnızca Türkçe konuşulan, yani Mersin ve Adana gibi yerlerden vazgeçebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine İngilizler, Necid Emîri İbn Suûd ile bir anlaşmaya vararak, Şerif Hüseyin'e vaat ettikleri Necid topraklarında ve Basra Körfezi kıyılarında Suûd'un bağımsızlığını tanıyacaklarını beyan etmişlerdir (Küçük, 2010: 205). İngiltere'nin iki yüzlü politikası ile karşı karşıya kalan Şerif Hüseyin, Ortadoğu siyaseti için bir süre daha önemli bir figür olmaya devam etmiştir.[2] Zira Şerif Hüseyin'in başını çektiği Arap isyanı 5-10 Haziran 1916'da başlamış ve İngilizlerin de desteğiyle Mekke ve Taif ele geçirilmiştir. Ancak İngiliz raporları Hüseyin'in Arap dünyası tarafından kabul gören bir lider olmadığını ortaya koymuş, hatta İngiliz ajan Lawrence sonraki bir tarihte bu isyanın başında Hüseyin'in oğlu Faysal'ın bulunması gerektiğini belirtmiştir (Fromkin, 2008: 179-184).

Arap coğrafyasının da paylaşımı tamamlandıktan sonra, sıra Osmanlı'nın Asya'daki topraklarına gelmiştir. Bunun için İngiltere ile Fransa görüşmelere başlamış ve Fransa, Beyrut eski konsolosu François Georges Picot'u, İngiltere de Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Mark Sykes'ı temsilci olarak görevlendirmişlerdir. Görüşmeler olumlu sonuçlanırken, Kasım 1915'te Londra'da uzlaşma sağlanmıştır. Bu uzlaşıya Rusların da onay vermesi için Sykes ve Picot, 11 Mart 1916 tarihinde Petrograd'a giderek anlaşma taslağını Ruslara göstermişlerdir. Uzun müzakerelerden sonra Orta Anadolu Fransa'ya, Doğu Anadolu ise Rusya'ya bırakılmıştır. Rusların da anlaşmaya dâhil olmalarından sonra İngiltere ile Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması imzalanmış ve tüm Ortadoğu haritası yeniden çizilmiştir (Küçük, 2010: 205).

2. Siyonizm'in Yükselişi ve Balfour Deklarasyonu

Dağılan Yahudi halkını bir araya toplamak ve aynı çatı altında yaşamalarını sağlamak için milli bir devlet kurmak amacıyla hareket eden Siyonizm, Theodor Herlz öncülüğünde 1897 yılında ilk kongresini toplamış, ancak devlet kurma talepleri karşılık görmemiştir. Herlz'in 1901 Mayısında II. Abdülhamid'e sunduğu ve Osmanlı borçlarının vadesinin uzatılması karşılığında Filistin'i Yahudi göçüne açma teklifi geri çevrilmiş, "memleketin her yerinden gelen insanların kanlarıyla sulanan toprağın satılmasının mümkün olmadığı" cevabı verilmiştir. Bu kararda gelebilecek Arap tepkisinin yanında, Rusların Osmanlı toprakları üzerindeki gücünün sınırlandırılması da etkili olmuştur (Tür,

[2] Şerif Hüseyin meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt: III, Kısım: III, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 236-350.

2007: 227). Ancak aynı yıl toplanan 5. Siyonist Kongresi'nde bir Yahudi ulusal fonu kurularak, Filistin'de satın alınan toprakların Yahudi olmayanlara satılamayacağı ya da kiralanamayacağı kararlaştırılmıştır. Bunun neticesinde 1907'de Filistin'de ilk kolektif tarım birliği kurulmuş ve Arapların Yahudi topraklarında çalıştırılmayacağı da karara bağlanmıştır (Ataöv, 1970: 39-40). Yoğunlaşan Yahudi göçüyle birlikte 1881'de 14.731 olan Yahudi nüfusu 1901'de 23.662'ye, 1914'te ise 38.754'e ulaşmıştır (Karaman, 1996: 93).

Herlz'den sonra hareketin başına geçen Chaim Weizmann döneminde özellikle İngiliz siyasetçilerinin desteği alınmış ve 2 Kasım 1917 tarihinde Arthur James Balfour tarafından yazılan ve Balfour Deklarasyonu olarak bilinen mektubun Siyonist lider Lord Rothschild'e gönderilmesiyle çalışmalarının sonuçları alınmaya başlanmıştır (Şenel, 2014: 162). Burada "Majesteleri Hükümeti, Filistin'de Yahudi ırkı için Filistin'in milli bir vatan olarak düzenlenmesinin lehinde düşünmekte olup, bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak üzere her çabayı sarf edecektir" (Umar, 2002: 433; Fromkin, 2008: 257) gibi ifadeler yer almakla birlikte, bu durumun Yahudi olmayan toplumların medeni ve dini haklarına bir zarar getirmeyeceğine inanıldığı da vurgulanmıştır (Karaman, 1996: 94). İngilizce aslı toplam 67 kelime olan mektubun hazırlanması tam 2 yıl sürmüş, kullanılacak ifadelerle ilgili Amerika ve İngiltere arasında uzun tartışmalar ve yazışmalar yapılmıştır. İfadelerindeki karışıklık alelade hazırlanmasından değil, muğlak bir hava verilerek belki de bazı kesimler tarafından anlaşılmasını engellemek içindi (Ataöv, 1970: 44-45).

Mektuptan tam bir ay sonra, 2 Aralık'ta Londra Operası'nda İngiliz Siyonist Federasyonu tarafından düzenlenen kutlamada Siyonistler dışında Lord Robert Cecil, Sir Mark Sykes, William Ormbsby-Gore ile birlikte bir Hıristiyan Suriyeli, bir Arap milliyetçisi ve bir Ermeni sözcüsünün de bulunması Filistin meselesinin çok yönlülüğünü ortaya koyması bakımından dikkate şayandır (Fromkin, 2008: 258). Mektup, Yahudi toplumunu son derece memnun ederken, İsrail'in onca Müslüman devlet arasına yerleştirilmek istenmesi ciddi krizleri ve zaafları da beraberinde getirmiştir. Zira bu dönemde Filistin nüfusunun %90'ını Araplar, ancak %2'sini Yahudiler teşkil etmekteydi.

Yahudi desteğinin tamamen İngilizlerin lehine dönmesine neden olan mektup, Filistin meselesi için de önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Artık Filistin'deki İngiliz hâkimiyeti iyiden iyiye hissedilmiş ve 7 Kasım'da Gazze, 16 Kasım'da da Yafa Filistin harekâtının komutanı General Edmund Allenby'ın ordusuna teslim olmuştur (Tür, 2007: 231). 9 Aralık'ta Kudüs'ün düşmesi ise Müslümanlar arasında büyük hayal kırıklığına neden olmuş, Allenby "Bugün

haçlı seferleri zaferlerle sona ermiştir" sözleriyle işgalin siyasi olduğu kadar, dini boyutunu da gözler önüne sermiştir.

Bu süreçte hem Arap hem de Yahudi desteğini kaybeden Osmanlı Devleti ise bir dizi önlem almış, bölgedeki İngiliz hâkimiyetini kırmak için Araplar arasında aktif propaganda faaliyetlerine girişmiştir. Bunun için 2 milyon Frank tahsis eden Osmanlı Devleti, özellikle Mısır'ın ileri gelenlerini İstanbul'da ağırlayarak durumu tersine çevirmeyi denemiştir. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin eline beklenmeyen bir fırsat geçmiş ve Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler, Çarlık döneminin tüm antlaşmalarını kamuoyuna açıklamıştır. Bu belgeler arasında Sykes-Picot Antlaşması'nın da yer alması ve Arap topraklarının İngilizler ve Fransızlar arasındaki paylaşım planının ortaya çıkması Araplar arasında tartışmalara sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de başta Şerif Hüseyin olmak üzere, Araplarla ve Yahudi ileri gelenleriyle temaslarına hız vermiş ve her iki toplumun da geçmişte Osmanlı nizamı içinde daha rahat yaşadıklarını vurgulamıştır. Ancak bu girişimler İngilizlerin tekrar devreye girmesiyle akamete uğramış ve İngilizler bölgedeki işgallerine devam etmişlerdir (Tür, 2007: 231-234). Zira Filistin, Mezopotamya ile birlikte düşünüldüğünde, Mısır'dan Hindistan'a uzanan karayolu güzergâhında bulunuyor ve Afrika ile Asya kıtalarını birleştiriyordu. Bu da İngiliz sömürgeleri için eşine az rastlanır bir stratejik mevki anlamına geliyordu. Bu bölgenin ele geçirilmesi İran'dan Hindistan yoluyla Pasifik sömürgeleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanan hattın kontrolü anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda İngiltere'nin Atlantik'ten Pasifik'e kadar olan sömürü zincirinde tek eksik halka Filistin'di (Fromkin, 2008: 245).

Balfour'un mektubundan yaklaşık 1 yıl sonra, 7 Kasım 1918 tarihinde İngiltere ile Fransa Ortadoğu planlarıyla ilgili yeni bir bildiri yayınlamışlar ve "Türklerin zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşu" için savaştıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yanında Ortadoğu'da halkların kendi serbest seçimleriyle milli hükümetler ve yönetimler oluşturacaklarını da belirterek, Arapların elde edecekleri bağımsızlıklarını desteklediklerine inandırmak istemişlerdir (Armaoğlu, 2005: 197). Öte yandan Ocak 1919'da Şerif Hüseyin'i mektuptan haberdar eden İngiltere, İtilaf Devletleri'nin tek bir Arap devletinin kurulmasından yana olduklarını belirttikten sonra, Filistin'de halkların birbirine tabi olmayacağı ve özel bir rejimin tatbik edileceğini vurgulamıştır. İngiltere, Hz. Ömer Camii'nin de Müslümanlara ait olacağı konusunda teminat da verirken, Siyonist hareketin başarısının Araplarla dostluk ve işbirliğinden geçtiğinin de altını çizmiştir. Bununla Arap-Yahudi işbirliği için ilk adım atılmıştır (Armaoğlu, 1991: 33). İngiltere'nin vermiş olduğu, Arapların Yahudi kontrolüne

sokulmayacağı garantisi Hüseyin'i memnun ederken, Hüseyin de Yahudilere iyi niyet gösterileceğini beyan etmiştir (Bayur, 1991: 344-347).

Balfour Deklarasyonu Fransa, İtalya ve ABD gibi ülkelerden destek görmüş, ancak Arapların tepkisine neden olmuştur. İngiltere de bu tepkiyi azaltmak için Arap-Yahudi işbirliğini ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal ve Chaim Weizmann arasında 3 Ocak 1919'da Londra'da bir anlaşma sağlanmış, böylece Filistin'de kurulacak bir Yahudi devleti onaylanmıştır (Kasalak, 2016: 69). Ancak antlaşma metninde Yahudi devleti tabiri geçmemekte, antlaşmanın İngilizce metninde ise Faysal'ın kendi el yazısıyla şu ifadeler yer almaktadır: "Yukarıdaki maddeleri, Büyük Britanya Hükümeti Dış İşleri Bakanlığına 4 Ocak 1919 tarihli memorandumunda talep ettiğim bağımsızlık Araplara verildiği takdirde, kabul ediyorum. Fakat en ufak bir değişikli ya da farklılık olursa, hükümsüz sayacağım bu antlaşmanın tek bir kelimesiyle bile bağlı kalmayacağım…" (Ataöv, 1970: 50).

Mart 1920'de Şam'da toplanan milli kongrede Faysal Suriye'nin başına getirilirken, Filistin de Suriye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiş ve Yahudi göçüne izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Kuşkusuz bu karar da İngiliz yüksek menfaatlerinin önüne geçememiş, İngiltere 1918'de Fransız birliklerinin Sykes-Picot Antlaşması uyarınca Lübnan'ı ve 1920'de de Suriye'yi işgal ederek Faysal'ın krallığına son vermesini sağlamıştır (Pappe, 2007: 81).

3. Filistin'de İngiliz Manda Yönetiminin Teşkili ve Uygulamalar

İngiliz General Allenby komutasındaki işgal kuvvetleri Kudüs'ü de ele geçirdikten sonra Filistin'de askeri yönetim kurma çabalarını yoğunlaştırmıştır. Tüm sivil makamlar İngiliz askerleri tarafından doldurulurken, Balfour Deklarasyonu'nun taahhütlerini yerine getirmek için Siyonistlerden oluşan bir komisyon teşkil edilmiştir. Weizmann başkanlığındaki bu komisyona Fransa ve İtalya'dan da üyeler katılmış, bu durum Araplar arasında telaşa sebep olmuştur. İngilizler bir taraftan bu telaşın yersiz olduğunu Araplara anlatmaya çalışırken, diğer taraftan da Yahudilerin Filistin'e göçüne göz yummuşlardır. Böylece 1918'e gelindiğinde 611.098 Müslüman ve 70.429 Hıristiyan nüfusun yanında, Yahudi nüfusu da 58.728'e ulaşmıştır. Bu yeni durum karşısında Araplar, Amerikan Başkanı Wilson tarafından yayınlanan ve halkların kendi geleceklerini belirlemeleri ilkesinden hareketle Filistin'in kendilerine verilmesini talep etmiştir (Karaman, 1996: 94). Tabi bu talep karşılıksız kalmış ve İngilizler Osmanlı topraklarının paylaşılması ve bu pastadan en büyük payı alabilmek için farklı yollar denemişlerdir.

İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki işgalleri devam ederken, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleriyle imzalanacak barış antlaşmalarının tespiti, İtilaf Devletleri arasındaki siyasi, ekonomik anlaşmazlıkların giderilmesi ve sınır meseleleriyle ilgili pürüzlerin ortadan kaldırılması amacıyla, başta İtilaf Devleti olmak üzere, toplam 32 devletin katılımıyla 18 Ocak 1919'da Paris'te bir konferans toplanmıştır. Bu konferansta ABD'nin isteği doğrultusunda Milletler Cemiyeti kurulmuş, ayrıca Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan ile imzalanacak antlaşmaların taslakları hazırlanırken, Osmanlı Devleti ile imzalanacak antlaşma şartlarının daha sonra belirlenmesi yönünde bir karar alınmıştır. Böyle bir kararın alınmasında Rusya'nın savaştan çekilmesi ve daha önce Rusya'ya vaat edilen toprakların yeniden paylaşılması sorunu etkili olmuştur. Yine de Ermenistan, Suriye, Mezopotamya (Irak), Filistin ve Arabistan topraklarını Osmanlı Devleti'nden tamamen koparılmasına karar verilmiştir. Konferansta Batı Anadolu'nun Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmaların aynen uygulanması gibi önemli kararlar da alınmıştır.

Konferansta Yunan temsilcisi Elefterios Venizelos, Kıbrıs ve tüm Ege adaları ile birlikte, İkinci Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'a bırakılan toprakların büyük kısmının Yunanistan'a verilmesini, Emir Faysal ise daha önce tarif ettiği bölgede kendisine krallık verilmesini istemiştir. 26 Şubat'ta ise bu defa sıra Ermeni temsilcilerine gelmiş ve Bogos Nubar Paşa ile Avetis Aharoniyan, Trabzon'un batısından Mersin Limanı'na uzanan hat boyunca bir Ermenistan devleti kurulması talebinde bulunmuşlardır (Köse, 2014: 220-221).[3] Paris'te sıra Siyonist temsilcilere geldiğinde Weizmann ve Nahum Sokolow konferansa gönderdikleri resmi Siyonist memorandumu hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Burada ortaya konan Yahudi devleti taslağında devletin sınırları kuzeyde (Lübnan) Sidon, doğuda Hicaz demiryolu yakınından geçip güneyde Akabe körfezinde biten bir çizgi ve batıda Akdeniz olarak belirlenmiştir. Günümüzde bu sınırlar, Filistin'in tamamı, Güney Lübnan, Suriye, Ürdün, Birleşik Arap Krallığı'nı kapsamaktadır (Ataöv, 1970: 51).

Paris'te sunulan taleplerin bazıları karşılık bulurken, büyük bir kısmı ertelenmiştir. Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşmasının şartları ise Şubat 1920'de Londra ve Nisan'da San Remo konferansları neticesinde nihayete erdirilmiştir. San Remo'da daha çok Ermeni devletinin kuruluşu[4] ve Filistin'in

[3] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* TTK Yayınları, Ankara 1983.; Ayrıca bkz. Bayram Kodaman, *Ermeni Macerası,* Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2001.

[4] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Sait Dilek ve Evren Küçük, "San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni Politikası (18-26 Nisan 1920)", *Turkish Studies* -

İngiliz mandasına devri konuları tartışılmıştır. Ayrıca Irak ve Filistin'de İngiliz mandası, Suriye'de ise Fransız mandası kurulacak, İngiliz himayesinde bir Kürdistan devleti kurulup, Doğu Anadolu Ermenilere verilecekti.

İngiltere San Remo'da alınan manda kararının ardından Şeria Nehri'nin doğusunda Ürdün Emirliği oluşturup, başına da Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ı geçirmiştir. Filistin'in yönetimin için de bölgeye bir yüksek komiser göndermiş ve gerekli bürokratik düzenlemeleri gerçekleştirmiş, ardından Balfour Deklarasyonu'nu manda hukukunu belirleyen metne dâhil etmiştir. Bununla Filistin'e Yahudi göçünün önünü açmak isteyen İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin manda yönetimleri için öngördüğü şartlara tamamen aykırı hareket etmiştir (Karaman, 1996: 95). İngiliz yönetimi Filistin'de devlet topraklarının bir kısmını kolonizasyon için Yahudilere vermiş, Siyonistlerin kendi okullarını açmalarına, askeri örgülerini kurmalarına izin verirken, Araplara karşı hiçbir sorumluluğu yokmuş gibi davranmaya devam etmiştir (Ataöv, 1970: 53).

Eylül 1920'de 16.500 Yahudi'nin göçüne onay verilmesi Araplar arasındaki Yahudi düşmanlığını perçinlerken, Mayıs 1921'de Kudüs'te büyük bir ayaklanma çıkmıştır. Ayaklanma zorlukla bastırılmış, Araplar arasındaki bağımsızlık söylemi en üst noktaya ulaşmıştır. Bu bağlamda Arap ileri gelenlerinden oluşan bir delegasyon 21 Şubat 1922'de Londra'ya giderek, bağımsızlık taleplerini bir kez daha iletmişlerdir. İngiliz hükümeti ise Balfour Deklarasyonu'ndan vazgeçemeyeceğini ifade ederek, 3 Haziran 1922'de "Churchill Beyaz Bildirisi" olarak adlandırılan yeni bir deklarasyon yayınlamıştır. Kısa bir süre sonra, 24 Temmuz'da da Filistin üzerindeki İngiliz mandası Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylanmıştır (Yaşar, Özcan ve Kor, 2011: 37-38). Böylece 1948'de İsrail devletinin kuruluşuna kadar Filistin'deki İngiliz mandası devam etmiştir

İngiliz yönetiminin Yahudi göçüne ses çıkarmaması 1919-1923 yılları arasında 30.000, 1924-1926 yılları arasında 50.000 ve 1933-1936 yılları arasında da 170.000 Yahudi'nin Filistin'e yerleşmesine sebep olmuş, 1921'de 93.000 olan Yahudi nüfusu 1936'da 382.000'e ulaşmıştır. Aynı dönemde Arap nüfusu ise 700.000'den 983.000'e çıkmıştır. Göçler sonucunda topraklarını kaybeden Araplar yoksullaşırken, bu durum meydana gelen ayaklanmaların en önemli sebeplerinden birisi haline gelmiştir (Kemiksiz, 2016: 138). Sonuç itibariyle ilki Nisan 1920'de, ikincisi Mayıs 1921'de ve üçüncüsü de Ağustos 1929'da olmak üzere üç önemli Arap ayaklanması gerçekleşmiş, 1936-1939 yılları arasında ise tüm Filistin'de etkili olan grev ve yürüyüşlerle dolu bir dönem geçirilmiştir. Tüm

ayaklanma ve direnişlerden sonra yeni komisyonlar kurulmuş ve Churchill Memorandumu, Passfield Memorandumu, McDonald Memorandumu gibi isimlerle yeni siyasi manevralar ortaya konmuştur (Ataöv, 1970: 53-54).[5]

Filistin'e Yahudi göçlerinin artmasına ilk tepki Filistin yürütme komisyonunun, 1933 Mart'ında Araplara hitaben yayınladığı beyanname ile olmuştur. Burada Filistin'e yapılan Yahudi göçlerine, manda İdaresi'nin göz yumduğu belirtilmiş, bu durumun Arap milletinin mevcudiyetini tehdit ettiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca izlenen siyasetin Arapların Yahudiler tarafından mahvına sebebiyet vereceği ifade edilmiş ve bütün Araplar meşru vazifeye davet edilerek, çıkacak sorunlarda İngiliz hükümetinin sorumlu olacağı vurgulanmıştır (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.7). Bunun üzerine Filistinli Araplar, 6 Ekim 1933'te başta Kudüs, Hayfa ve Yafa olmak üzere bütün Filistin'de genel grev ve boykot ilan edilmesini kararlaştırmışlardır. Gösterilerin şiddeti gün geçtikçe artarken, Yahudiler de boş durmamış ve İngiltere'nin manda yönetimini ABD'ye devretmesi gerektiğini ileri sürerek, Tel Aviv'de karışıklıklar çıkarmışlardır. Filistinlilerin asıl büyük ayaklanması ise 15 Nisan 1936'da başlatılmış ve 3 yıl boyunca devam ettirilmiştir (Kasalak, 2016: 73-74). 25 Nisan'da oluşturulan Yüksek Arap Komitesi ise Yahudi göçünün ve Yahudilere toprak satışının durdurulması ile birlikte, milli bir hükümetin kurulması gerektiğini, aksi takdirde isyanların devam edeceğini ilan etmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 259.745.3). Olayları yatıştırmakta zorlanan İngiliz yönetimi, bölgeye yeni bir komite göndermiş ve hazırlanan Peel Raporu'nda Filistin'in Arap, Yahudi ve İngiliz mandasında Kudüs olmak üzere üçe bölünmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu fikir Araplar arasındaki hoşnutsuzluğu daha da artırırken, ilk kez devlet kurma şansı yakalayan Yahudiler kararı benimsemiştir (Turan, 2003: 168). Peel Raporu hazırlanırken, Arap temsilcilere halkın Arap kısmının Türk idaresinde şimdikinden daha mutlu olup olmayacağı sorusu sorulmuş ve alınan müspet cevap üzerine bu defa manda yönetiminin Türkiye'ye devredilmesinin tercih edilip edilmeyeceği sorulmuştur. Bunun üzerine Müftü El-Hüseyin, Arapların bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla ayaklandığını ve halen aynı şeyi istediklerini ifade etmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.19).

Filistin'de cereyan eden olaylar Türkiye tarafından da yakından takip edilmiş ve kutsal kabul edilen topraklarda çatışmasızlık ortamının sağlanması için gerekli adımlar atılmıştır. Daha da önemlisi Müslüman âleminin en önemli

[5] Filistinli Araplar için bunlardan en önemlisi Yahudilere göç ve toprak satışının sınırlandırılması gerektiğini bildiren Passfield Beyaz Kitabı olarak yayınlanan memorandumdur. Süleyman Özmen, *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 171

sorunu olarak görülen Filistin meselesinde birlik ve beraberlik vurgusu her daim yapılmıştır. Bu bağlamda Bombay Chronicle Gazetesi'nin 27 Temmuz 1937 tarihli sayısında Mustafa Kemal Atatürk'ün Filistin'le ilgili söyledikleri "Filistin'e el sürülemez, Kemal Paşa Avrupa'ya ihtar ediyor" başlığıyla yayınlanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne atıfta bulunularak hazırlanan yazıda Atatürk'ün Arap memleketlerinin Avrupa emperyalizmine esir kılındığı sözlerine yer verilmiştir. Atatürk, devamla Araplara yapılacak herhangi bir fenalığa Türklerin de tahammül edemeyeceğini vurgulamış, İslam'ın kutsal yerlerinin Musevilerin ve Hıristiyanların eline geçmesine mani olunacağının altını çizmiştir. Filistin topraklarının emperyalizmin oyun alanı olmasına müsaade edilmeyeceğini belirten Atatürk, kutsal topraklarda İslam hâkimiyeti için kanlarını dökmeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Atatürk sözlerini Avrupa'ya ciddi bir uyarı niteliğinde olan şu sözlerle bitirmiştir: " Avrupa bu mukaddes yerlere temellük etmek için yapacağı ilk adımda bütün İslam âleminin ayaklanıp icraata geçeceğine şüphemiz yoktur." (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.25).

Filistin topraklarında devam eden isyanlar sadece manda yönetimi değil, aynı zamanda iki toplum arasındaki çatışmayı da hızlandırmış, buna bağlı olarak 1937'de Araplar 213, Yahudiler 89, İngilizler ise 14 insanını kaybetmiştir. Çatışmalar beraberinde sürgün ve idamları da getirirken, 1938 Eylülünde 52 Yahudi, 299 Arap ve 36 İngiliz daha ölmüştür. Ekim ayı çatışmaları daha da şiddetli geçerken, 376 Arap, 58 Yahudi ve 14 İngiliz hayatını kaybetmiştir (Armaoğlu, 1991: 51).

Bu sırada İkinci Dünya Savaşı'nın başlama tehlikesi İngiltere'yi Yahudilerin göçü ve toprak satın almalarını sınırlandırmaya itmiştir. Bunun yanında gelecekteki 5 yıl içinde en fazla 75.000 Yahudi'nin göçüne izin verileceği ve bu süre sonunda kendi kendini yöneten kurumların kurulması gerektiğine karar verilmiştir. McDonald Memorandumunda ifade edilen bu kararlar Siyonistler tarafından reddedilirken, 1939 Eylül'ünde Siyonist liderlerden Ben Gurion, Yahudi savunma kuvveti Haganah'ın komutanına "Birinci Dünya Harbi bize Balfour Deklarasyonunu verdi. Bu sefer bir Yahudi devletini kurmalıyız" diyerek, savaş zamanlarından nasıl yararlandıklarını açıkça ortaya koymuştur (Fildiş, 2012: 340-341).

McDonald Memorandumu sonrasında Siyonizm'in yeni müttefiki Amerika Birleşik Devletleri olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Mayıs 1942'de Amerikalı, Avrupalı ve Filistinli Siyonistler, New York'ta Biltmore Oteli'nde bir araya gelip, yeni bir program yayınlamışlardır. Buna göre Filistin'de bir Yahudi devleti kurulacak ve Yahudi göçü sınırlanmayacaktı. Bu plana paralel olarak

ABD Başkanı Roosevelt'in Ortadoğu özel temsilcisi General Patrick J. Hurley 3 Mayıs 1943 tarihli raporunda Ürdün'ü de içine alacak bir Yahudi devleti istediklerini ve Filistin Araplarını da Irak'a sürmeyi düşündüklerini ifade etmiştir (Ataöv, 1970: 55-58).

4. İsrail'in Kuruluşu ve Filistin'in Yeni Statüsü

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD Başkanı, savaş sırasında Yahudilerin topraksız kaldığını belirterek, Filistin'e girmelerini istemiştir. Bunun üzerine Avrupa'nın birçok yerinden Filistin'e Yahudi göçü başlamıştır. Almanya'da bulunan Yahudiler ve Filistin'de bulunan Almanların mübadelesi İngiltere'nin isteği ile İstanbul'da Türk memurları tarafından yapılırken (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 232.563.15), Filistin'e giden yol güzergâhı üzerinde bulunan Türkiye, bu süreçte Yahudilerin topraklarından geçişine izin vermiştir. Bu durum Wizmann tarafından gönderilen bir mektupta memnuniyetle karşılanmıştır. Ocak 1945'te kaleme aldığı mektubunda Weizman, "Musevi göçmenlerinin Türkiye tarikiyle Filistin'e transit geçmelerini tanzim hususunda hükümetinizin ibraz ettiği yardım ve muaveneti Türkiye'deki mümessillerimizden derin bir memnuniyetle öğrendim" şeklinde başladığı mektubunu şöyle devam ettirmiştir: "Bu hususta Türk makamları tarafından ittihaz olunan insani ve müşfik hatt-ı hareket binlerce Musevi mültecisinin düşman işgali altındaki memleketlerden kurtarılması için amil olmuştur. Bu yardımdan dolayı samimi teşekkürlerimizi lütfen kabul buyurunuz." (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 10.736.16).

Filistin'e Yahudi göçünün hızlandığı bu süreçte, 1946'da ABD ve İngiltere temsilcilerinden oluşan bir komisyon, manda yönetiminin devamı, 100.000 Yahudi'nin göçüne izin verilmesi ve sayıları 65.000 olarak tahmin edilen Yahudi yeraltı örgütü Haganah'ın silahsızlandırılması yönünde karar almış, ancak bu kararlar uygulanamadan Filistin meselesi Birleşmiş Milletlere götürülmüştür (Yaşar vd., 2011: 40). İngiltere, 2 Nisan 1947'de Filistin meselesinin halli konusunda BM'ye başvurmuş ve burada konunun araştırılması için bir komite teşkil edilmiştir. BM Genel Kurulu ise netice alınana kadar, bütün hükümet ve milletleri kuvvet ve tehdide başvurmaktan ve meselenin acilen halline engel bir hava yaratacak mahiyette herhangi bir hareket tarzından kaçınmaya davet etmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.48).

11 üyeden oluşan Filistin komitesi,[6] Filistin'de incelemelerde bulunmuş ve iki ayrı plan hazırlanmıştır (Süer ve Atmaca, 2006: 31). "Çoğunluk planı" diye bilinen Taksim Planı, bağımsız bir Arap devleti, bağımsız bir Yahudi devleti ve Kudüs'te BM gözetimi altında uluslararası bir bölge oluşturulmasını, "azınlık planı" ise Arap ve Yahudi toplumlarından oluşan, Başkenti Kudüs olan federatif bir Filistin devletini öngörüyordu (Özmen, 2006: 57). Bu sırada Türkiye'den Filistin'e göç etmek isteyen Musevilerin toplu halde müracaatları da bazı milletvekillerini harekete geçirmiş ve İçişleri Bakanlığı'na konunun araştırılmasıyla ilgili bazı önergeler verilmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 42.252.14). Ayrıca İstanbul'daki Musevi okullarında ve gençlik teşekküllerinde Yahudilik propagandası yapıldığı tespit edilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı konuyla ilgilenmesi için uyarılmıştır (BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 101.628.7).

Kurulan iki alt komitede yapılan oylamalar neticesinde Filistin meselesinin Adalet Divanı'na götürülmesi teklifi reddedilerek, taksim planı kabul edilmiştir (Kızıloğlu, 2012: 57). Kabul edilen bu tasarı, tavsiye kararı olarak Genel Kurula sevk edilmiş ve 26-29 Kasım günlerinde burada tartışılmıştır. Bu tartışmalar sırasında Filipinler, Yemen, Yunanistan, İran, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Lübnan, Haiti, Pakistan, Küba ve Irak, alınan karara BM Anayasasının temel ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle karşı çıkmışlardır. Oylamalar sırasında ABD ve Sovyet Rusya'nın taksim kararını savunması, dengenin çoğunluk planı lehine değişmesine neden olmuş ve 29 Kasım'da yapılan oylamada 10 çekimser, 13 ret ve 33 kabul oyu ile Filistin'in Arap ve Yahudi devletine bölünmesi, Kudüs kentinin uluslararası gözetim altında olması karara bağlanmıştır (Armaoğlu, 1991: 88-89). Bu kararla Filistin topraklarının %43'üne teşkil eden 11.800 km² Araplara, %57'sini oluşturan 14.500 km² ise Yahudilere bırakılmıştır. Ayrıca Yahudi devletinin nüfusu 509.780 Müslüman-Hıristiyan ve 499.020 Yahudi'den oluşacaktı (Fildiş, 2012: 345).

BM'nin 181 sayılı kararına göre; Filistin'deki İngiliz silahlı birliklerinin 1 Ağustos 1948'den geç olmamak kaydıyla geri çekilmesi, bir Arap devleti ve bir Yahudi devleti kurulmasının yanında, Kudüs şehri için BM konseyi tarafından yürütülecek özel uluslararası bir rejimin oluşturulması, ortak gümrük birliği yaratılması ve beş üye devletten oluşan bir Filistin Komisyonu'nun kurulması kabul edilmiştir (Arı, 2005: 222).

Alınan karar gereği İngiltere'nin tüm kuvvetlerini Filistin'den çekeceği 15 Mayıs 1948 tarihinden bir gün önce David Ben Gurion başkanlığında toplanan

[6] Bunlar; Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay ve Yugoslavya'dır.

Yahudi Ulusal Konseyi, İsrail'in kuruluşunu ilan etmiş (Şenel, 2014: 163-164) ve bu durum şu şekilde deklare edilmiştir: "Eretz İsrael yani İsrail ülkesi, Yahudi Milletinin doğduğu yerdir ve Yahudi milleti ilk defa burada millet olmuştur… Biz, İsrail ülkesindeki Yahudi toplumun ve Siyonist hareketin temsilcisi olan halk konseyinin üyeleri olarak, tabii ve tarihi hakkımızı kullanarak Eretz İsrael'de, bundan sonra İsrail devleti diye tanınacak olan Yahudi devletinin kurulduğunu ilan ediyoruz." (Armaoğlu, 1991: 93).

Gurion'un deklarasyonundan sadece 11 dakika sonra İsrail'in kuruluşu ABD tarafından fiilen tanınırken, bir gün sonra da Sovyet Rusya kararı tanıdığını açıklamıştır. Ancak Rusya, ABD'den farklı olarak İsrail'i hukuken de tanıdığını açıklamıştır (Pappe, 2007: 180). İki devletin İsrail'i bu kadar kısa sürede tanımalarının nedeni olarak, 28 Nisan 1933 tarihinde Türkiye'nin Varşova Büyükelçiliği tarafından Dışişleri Bakanlığına gönderilen ve Rusya'da yaşayan Yahudiler hakkında bilgiler içeren yazı gerçekten önemli ipuçları vermektedir. Gazeta Warszawska'da yayınlanan bir makaleden hareketle hazırlanan yazıda, Sovyet Rusya'da önemli makamları işgal eden Yahudi sayıları verilmiştir. Buna göre; Halk Komiserleri Konseyinde 22 üyenin 17'si, Harbiye Komiserliğinde 43 üyenin 33'ü, Hariciye Komiserliğinde 16 üyenin 13'ü, Maliye Komiserliğinde 30 üyenin 24'ü, Adliye Komiserliğinde 21 üyenin 20'si ve Maarif Komiserliğinde 53 üyenin 42'si Yahudilerden oluşmaktadır. Ayrıca 6 üyeden oluşan İçtimai Muavenet Komiserliğinin tamamı, 8 üyeli Mesai Komiserliğinin 7 üyesi, 23 Vilayet Komiserinin 21'i ve 41 Gazete Başmuharririnin tamamı Yahudiler tarafından temsil edilmektedir. Bunlar, 160 milyonluk Sovyet Rusya'nın önemli mevkilerinin %95'ine, toplam nüfusu 3 milyonu bulan Yahudilerin sahip olduğunu göstermektedir. Yazıda Yahudi siyaseti ile Komünist siyasetinin aynı olduğu belirtilmiş, Rus ihtilalini tanzim ve tahrik edenlerin Yahudiler olduğu vurgulanmıştır. Komünistlerin kendilerine alamet olarak beş köşeli Davut yıldızını seçmeleri ise aynı siyaseti güttüklerine örnek olarak gösterilmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.628.9).

İsrail kararının açıklanmasının üzerinden birkaç saat geçtikten sonra Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan kuvvetleri Filistin'e girmiş, başlangıçta önemli başarılar elde ederlerken, ABD ve İngiltere'nin devreye girmesiyle harekât aleyhlerine dönmüştür (Karaman, 1996: 96). ABD ve İngiltere'nin ambargo kararının yanında, Sovyet Rusya'nın kurduğu hava koridoruyla İsrail'e silah göndermeye devem etmesi İsrail'in elini güçlendiren gelişmeler olmuştur (Karaman, 1996: 164). Bu sırada BM Güvenlik Konseyi ateşkes çağrısı yapmış ve arabuluculuk yapması için İsveç Kralı V. Gustave'nin yeğeni Kont Bernadotte'yi arabulucu tayin etmiştir. Ancak İsrail aleyhine gözlemlerde bulunan Kont, Siyonist örgütlerden Stern grubuna ait bir barikatta durdurularak

öldürülmüştür (Öner, 2006: 65). Bunun üzerine 11 Aralık'ta BM Genel Kurulu tarafından BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmuş, komisyona ise ABD, Fransa ve Türkiye üye olarak seçilmiştir. Türkiye'nin üye seçilmesi tepkilerin azaltılmasa yönelik olarak yorumlanırken, Arap-İsrail savaşları tüm hızıyla devam etmiştir (Kızıloğlu, 2012: 164).

Türkiye, bu süreçte Filistin'in yanında yer almaya çalışmış ve komisyon üyeliğinin getirdiği birtakım yükümlülükleri yerine getirmeye çalışmıştır. Aralık 1948'de BM Genel Sekreteri'nin Filistinli mülteciler için çadır talebi üzerine, hükümet Kızılay vasıtasıyla 2.000 çadır temin etmiş ve İskenderun'a göndermiştir (BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 124.799.5). İsrail'in bağımsızlığının Türkiye tarafından tanınması ise 24 Mart 1949 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun kararıyla olmuştur (BCA, Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 118.108.3).

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin topraklarını aralarında paylaşmak için görüşmeler yapmış ve Sykes-Picot Antlaşmasını imzalayarak, paylaşım planlarını devreye sokmuşlardır. Bu planda Araplara devlet kurmaları için vaat edilen topraklar, daha sonra İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarına ayrılmıştır. İngilizler, bölgede işgallere başlamış ve Kasım 1917'de Balfour Deklarasyonunu yayınlayarak, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını desteklediğini açıklamıştır. Böylece Yahudilerin eline önemli bir fırsat geçmiş ve dünyanın her yerinden Filistin'e göç etmeye başlamışlardır. 1918'in sonlarından itibaren ise İngiliz işgalleri ile birlikte, Filistin'deki İslam hâkimiyeti son bulmuştur. Öte yandan Avrupa devletlerinin desteğiyle Siyonizm'in yükselişi sağlanmış ve Yahudi toplumu, dünyanın birçok yerinde faaliyete geçen Siyonist dernekler sayesinde kendisi için gerekli olan uluslararası desteği sağlamıştır.

Savaş sonunda mağlup devletlerle imzalanacak barış antlaşması şartlarının görüşülmesi için toplanan Paris ve San Remo konferanslarında Filistin'in durumu da tartışılmış ve sonunda Filistin, İngiliz manda yönetimine devredilmiştir. Bu dönemde Yahudi göçü daha da yoğunlaşmış ve Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmalar hızlanmıştır. Filistin Arapları, Yahudi göçlerinin ve toprak satın alımlarının durdurulması, ayrıca bağımsız bir Arap devleti kurulması taleplerini kabul ettiremeyince, farklı zamanlarda birçok isyana teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışladır. Çatışmalar İkinci Dünya Savaşı boyunca devam etmiş, savaş sonunda ise İngiltere'nin hem ağır bir borç yükü altına girmesi, hem de

artık çatışmaları durduramayacağını anlamasıyla, melese Birleşmiş Milletlere götürülmüştür. Burada taksim kararı alınmış ve Filistin topraklarında Arap ve Yahudi devletleri kurulmuştur.

İsrail'in kuruluşuyla birlikte, Kudüs özelinde Filistin meselesi uluslararası bir boyut kazanırken, ABD, Sovyet Rusya, İngiltere gibi devletlerin Yahudiler tarafında yer alması Müslüman âleminin elini zayıflatmıştır. Anılan devletlerin BM üzerindeki ağırlıkları da hesaba katılırsa, dünya barışını sağlamak amacıyla oluşturulan bir kuruluşun Filistin konusunda Müslümanlar lehine bir çözüm bulamayacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 42.252.14

BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 101.628.7

BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No: 124.799.5

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 110.736.16

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 232.563.15

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 248.628.9

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 259.745.3

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.7

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.19

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.25

BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer No: 266.793.48

BCA, Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 118.108.3

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Altuğ, Y. (1970). *Çin-Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayınları.

Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi.* Alfa yayınları.

Armaoğlu, F. (1991). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (2. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (15. Baskı). Alkım yayınevi.

Ataöv, T. (1970). Filistin sorununun ardındaki gerçek: İsrail'in kuruluşuna kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 25(3), 29-66.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi* (Cilt: III, Kısım: III). TTK basımevi.

Dilek, M. S. & E. Küçük (2012). San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Ermeni politikası (18-26 Nisan 1920). *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 7(3), 959-971.

Fromkin, D. (2008). *Barışa son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı) 1914-1922,* 5. Baskı (Çev. M. Harmancı). Epsilon yayıncılık.

Gürün, K. (1983). *Ermeni Dosyası.* TTK Yayınları.

Karaman, M. L. (1996). Filistin. *TDV İslam Ansiklopedisi.* TDV islam araştırmaları merkezi yayınları, 89-103.

Kasalak, K. (2016). İngilizlerin Filistin politikası ve Filistin mandası. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi* 3(25), 65-78.

Kemiksiz, N. (2016). Filistin sorunu. *Akademik Ortadoğu* 11(1), 133-175.

Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.

Kodaman, B. (2001). *Ermeni macerası.* Süleyman Demirel Üniversitesi yayınları.

Köse, İ. (2014). Paris Barış Konferansı tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk algısı. *History Studies* 6(3), 217-238.

Küçük, C. (2010). Sykes-Picot Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi.* TDV İslam araştırmaları merkezi yayınları, 204-206.

Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti'ne karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1919).* Ankara Üniversitesi SBF yayınları.

Öke, M. K. (1991). *Kutsal topraklarda Siyonistler ve Masonlar.* Çağdaş Yayınları.

Öke, M. K. (2002). *Siyonizm'den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu.* Ufuk Kitapları.

Öner, A. (2006). *Dünden Bugüne Filistin.* Ekin Yayınları.

Özcan, A. (2010). Şerîf Hüseyin. *TDV İslam Ansiklopedisi.* TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 585-586.

Özmen, S. (2006). *İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar.* IQ Kültür sanat yayıncılık.

Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi* (Çev. Nuri Plümer). Phoenix yayınları.

Sonyel, S. R. (1987). Albay T. E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanmaları için nasıl aldattı (İngiliz Gizli Belgelerine Göre). *Belleten* LI(199), 231-255.

Süer, B. & Atmaca, A.Ö. (2006). *Arap-İsrail uyuşmazlığı.* ODTÜ Yayınları.

Şahin, İ., C. Şahin & Şükür, İ. (2015). Ortadoğu'da emperyalist güçlerin gizli oyunu: Sykes-Picot antlaşması. *The Journal of Academic Social Science Studies,* 38 (II), 241-262.

Şenel, B. (2014). İsrail Devleti'nin kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i tanıma süreci. *Akademik Ortadoğu,* 9(1), 157-178.

Tekdal Fildiş, A. (2012). Birleşmiş Milletler'in taksim kararı ve İsrail Devleti'nin yaratılışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14(1), 337-348.

Tunç Yaşar, F., Alkan Özcan, S. & Tuğba Kor, Z. (2011). *Siyonizm düşünden işgal gerçeğine Filistin*. 7. baskı. İHH Araştırma yayınları.

Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin çatıştığı nokta ortadoğu.* Yeni Şafak Gazetesi yayınları.

Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin-1908-1948: milliyetçilik, ulusal çıkar ve batılılaşma. *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi* 62(1), 223-251.

Umar, Ö. O. (2002). Osmanlı döneminde Yahudilerin Filistin'e yerleşme faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 421-438.

Yılmaz Şahin, T. (2009). *Uluslararası Politikada Ortadoğu* (2. Baskı). Barış platin kitabevi.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.266-284.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.266-284.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39255

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 14.10.2019
Kabul Tarihi: 05.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 14.10.2019
Accepted: 05.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Bahar, H. vd. (2020). El Viaje Del Gorro Frigio Desde Turquía Hasta Colombia**.** *Journal of History School,* 44,266-284.

EL VÍAJE DEL GORRO FRÍGÍO DESDE TURQUÍA HASTA COLOMBÍA[1]

Hasan BAHAR[2] & Yeşim DİLEK[3] & Önder BOYACI[4]

Abstracto

Al origen de este artículo fue la atención que le puso el Señor Engin Yürür, Embajador de Turquía en Bogotá entre 2013 y 2018, a la presencia de un antiguo símbolo de Anatolia (Asia Menor) en el Escudo de Armas de la República de Colombia. Con las observaciones de Su Excelencia Embajador y la ayuda y el soporte del Prof. Dr. Hasan Bahar, especialista en la historia de las civilizaciones antiguas en la Universidad Selçuk de Konya/Turquía, se puso en evidencia, al estudiar el emblema oficial de Colombia, una realidad muy sorprendente. El símbolo que se encuentra en la faja central del Escudo **de** Colombia conocido en el mundo entero como el gorro Frigio, procede de la civilización frigia, una civilización de mayor importancia en el mundo antiguo anatoliano. Durante miles de años, este símbolo fue usado por numerosas naciones y entró en la literatura como el símbolo de la libertad. La presente investigación, llevada a cabo por Yeşim Dilek, quien completo el doctorado en historia antigua bajo la dirección del Prof. Dr. Hasan Bahar y por Önder Boyacı, Segundo Secretario de la Embajada de Turquía en Bogotá

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %40, 2. yazar: %40, 3. yazar: %20.

[*] Prof. Dr,. Universidad Selçuk, Facultad de Literatura, Departamento de Historia, hbahar@selcuk.edu.tr. Orcid: 0000-0002-3456-9188.
[**] Dr., Universidad Selçuk, Centro de Lenguas Extranjeras, yesimdilek@selcuk.edu.tr Orcid:0000-0003-0863-5468
*** Primer Secretario, Embajada de Turquía en Ottawa, onder.boyaci@mfa.gov.tr Orcid:0000-0003-2746-38418

entre 2013 y 2017, aspira a reconstituir el viaje de este gorro, símbolo de libertad desde la época antigua, desde Anatolia hasta Colombia.

Palabras clave: Atis, Cibeles, El Gorro Firigio, Símbolo de Libertad, Colombia.

Phrygia Şapkasının Türkiye'den Kolombiya'ya Yolculuğu

Öz

Antik çağlarda önemli bir Anadolu Uygarlığı olan Phrygia'ya ait Phrygia şapkasının modern dünyada kullanımı ve özgürlük sembolü olma öyküsünü aydınlığa kavuşturmak adına önemli bir adım sayılabilecek bu çalışmanın alt yapısı, Türk Büyükelçisinin Kolombiya armasında yer alan antik bir Anadolu sembolüne dikkat çekmesi ile oluşmuştur. Uzun süren araştırmalar sonucu, 2013-2018 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti Bogota Büyükelçisi olan Engin Yürür'ün gözlemleri ve eskiçağ uygarlıkları tarihi konusunda uzman Selçuk Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Bahar'ın yardımı ve desteği ile Kolombiya'nın resmi ambleminden yola çıkılarak çok şaşırtıcı bir gerçek ortaya konulmuştur. Latin Amerika ülkeleri resmi armalarında bulunan sembol antik Anadolu dünyasında çok önemli bir yer edinen Phrygia Uygarlığına aittir ve tüm dünyada Phrygia şapkası olarak bilinmektedir. Bu sembol binlerce yıl boyunca birçok ulus tarafından kullanılmış ve özgürlük simgesi olarak literatüre geçmiştir. H. Bahar'ın danışmanlığında eskiçağ tarihi bölümünde doktorasını tamamlamış olan Y. Dilek ve 2013-2017 yıllarında Kolombiya'daki Türkiye Cumhuriyeti Bogota Büyükelçiliği'nde görev yapan Ö. Boyacı ile ortaya çıkarılan bu çalışmanın amacı, antik çağlardan beri özgürlük sembolü olarak kullanılan Frig şapkasının modern dünyaya yolculuğunu incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Atis, Kibele, Phrygia Şapkası, Özgürlük Simgesi, Kolombiya.

El Escudo de armas oficial de la Republica de Colombia empezó a ser usado el 9 de Mayo del año 1834. En la faja central del blasón se encuentra un gorro colocado sobre una lanza (Boraas, 2002). (Ilustración 1a, 1b), Este gorro se origina en la civilización frigia y tiene su nombre de allí.

Ilustración 1a Ilustración 1b

La cultura frigia es el origen de numerosas herencias culturales que son conocidas y adoptadas hoy en día en muchos países. De esta civilización varios elementos culturales todavía sobreviven como la leyenda del Rey Midas y su Toque de Oro, o aquella de Alejandro Magno y el Nudo Gordiano.

En los años 1200 a.C., en la época que sigue la caída de la civilización Hitita, los Frigios, después de atravesar los Estrechos que separan los Balcanes y el Asia Menor, se instalaron en Anatolia occidental y establecieron su capital en la ciudad de Gordon a unos 100 kilómetros en el suroeste de la actual capital turca Ankara (Ilustración 2). En el siglo 8 a.C., bajo el reinado de Midas, los frigios se volvieron un poder importante (Bogh, 2007; Woodhouse, 2009; Bahar, 2011). Esta región fue conocida bajo el nombre de Frigia por varios siglos en la Antigüedad.

Ilustración 2

El Gorro Frigio apareció con el dios frigio Atis, uno de los primeros representantes de la resurrección, y fue identificado con él. Este gorro aparece en todas las representaciones de Atis, o sea monedas, estatuas, bustos, relieves, etc. (Ilustraciones 3, 4, 5, 6, 7)

Ilustración 3

Ilustración 4

Ilustración 5

Ilustración 6

Ilustración 7

Antes de hablar de Atis, es necesario recordar a la deidad con quien él está asociado en la mayoría de las fuentes, la diosa madre frigia Magna Mater. En la historia de las religiones, Magna Mater es conocida como Cibeles, el

nombre usado por los griegos (Salzman, 198; Bogh, 2007). Cibeles, poseedora de un atributo universal, es la diosa de la vida y de la fecundidad presente en la naturaleza. El culto de Cibeles como diosa de la tierra fértil y fuente de abundancia se difundió y fue adoptado en las civilizaciones siguientes de Frigia. Pero se quedó como un símbolo de la herencia cultural frigia más que todo (Erhat, 2012).

Dos versiones del mito de Atis y Cibeles existen y en ambas se encuentra el simbolismo del gorro frigio como representante de la libertad. En la primera versión, Atis es un huérfano abandonado por su madre a la orilla de un rio. Él se vuelve a un hombre joven muy hermoso de quien Cibeles se enamora. Aunque ella le prohíbe a él que esté con cualquier mujer, Atis se enamora del hada del rio Sangaria y tiene una relación con ella en una cueva. Cibeles enloquece entonces a Atis quien se castra. A pesar de esta auto-mutilación que causa la muerte de Atis, no causa su fin. Al ver a Cibeles llevando luto con tanto dolor, Sabasius, el dios principal de la mitología frigia, resucita a Atis y lo hace inmortal. Se creía que la diosa lograba a Atis cada año en la primavera y así la naturaleza se acerca a la nueva vida; y viceversa en los cuando ella lo perdía la naturaleza hibernaba. Esta resurrección se repetía cada primavera al fin de marzo o al inicio de Abril[5]. Así representaba la fecundidad, la renovación y el renacimiento. De esta manera, el gorro que se identificaba con Atis, representando su liberación, su renacimiento y su vida eterna y libre, se volvió un símbolo implantando el espíritu de libertad en la mente de la gente.

La segunda versión del mito, más común y más difundida, cuenta la resurrección de Atis de una manera un poco diferente. En esta versión, la diosa Cibeles se enamora de un hombre joven llamado Atis. Pero la familia de Atis quiere casarlo con la hija del rey Pessinus (en unas fuentes ella es la hija del Rey Midas). Mientras que Atis está a punto de casarse, Cibeles aparece de repente en la boda, enloquece a Atis, y lo empuja a castrarse. Mientras que Atis riega el suelo con la sangre que corre de sus genitales, una planta surge allí y se transforma en un pino (Salzman, 1984; Tortchinov, 1998; Erhat, 2012; Berk, 2011). El pino, por mantenerse siempre verde y tener larga esperanza de vida, es un símbolo de la inmortalidad en la literatura. Asi, al volverse un pino, Atis gana su libertad. La forma del pino recuerda de manera simbólica la forma del gorro de Atis. De esta manera el pino se identifica con Atis y su gorro. Así tenemos Atis y su gorro como símbolos de libertad, juventud y resurrección. Pensamos que el uso del

[5] Aun hay puntos comunes encima Atis y Cibeles, existe diferentes versiones sobre el mito. Aqui se utiliza los ejemplos publicado por Tortchinov, Salzmann y Erhat.

Gorro Frigo como símbolo de libertad y resurrección durante siglos en muchas sociedades tiene su origen en este mito.

También se puede establecer un vínculo entre estos mitos y ciertos elementos que existen en los fundamentos del Cristianismo. Como en el primer mito de Atis, el día de Pascua - el día de la resurrección de Jesús Cristo según la religión cristiana- ésta resurrección se celebra un domingo entre el 22 de Marzo y el 25 de Abril depende de las sectas. La resurrección de Jesús Cristo se celebra después de su crucifixión, al igual que la celebración del regreso de la primavera después de la mutilación fatal de Atis. También, si existiera cualquier relación entre el segundo mito de Atis y nuestras sociedades contemporáneas, esa se encuentra en el simbolismo del pino. El pino es el objeto que le permitió a Atis recuperar su libertad y de volver a vivir. En muchas sociedades cristianas, por la llegada del año nuevo, se decora un pino en la víspera de Navidad, como símbolo de renacimiento.

El Gorro Frigio parece tener otra importancia, ya que se encuentra en las descripciones de Santa Claus, una importante figura mística, que vivió en el siglo 4 en Demre (Mira) en Anatolia (Ilustración 8a y 8b). Una historia sobre su mítica fama es de repartir obsequios en secreto, especialmente entregar bolsas llena de oro a las mujeres que no podían casarse por no tener la dote necesaria.

Ilustración 8a

Ilustración 8b

Es durante la segunda guerra púnica (218-201 a.C.) que Cibeles y Atis fueron adoptados, oficializados, elevados a la posición de divinidades y dioses principales, y este culto duró hasta el siglo 4 (Salzman, 1984; Tortchinov, 1998; Bogh, 2007). Es en esta época que el Gorro Frigio de Atis se volvió el símbolo de la libertad entre los esclavos romanos. Al momento de ser liberados, los

esclavos llevaban puesto este gorro, que les confería su libertad de manera simbólica. En la ceremonia de liberación los esclavos llevaban este gorro y eran tocados con un bastón (Yvonne, 1987; Harris, 1981). (Ilustración 9).

Ilustración 9

Por otro lado, para demostrar la fuerza de su poder y el carácter continuo y permanente de su dominio, unos emperadores romanos acuñaban monedas y medallas sobre las cuales se podía encontrar este mismo Gorro Frigio. En los años 68 y 69 d.C., el emperador Galba, deseando volver su dominio eterno constitucionalmente, acuñó este gorro en una medalla (Ilustración 10). De igual manera, Bruto, consciente del potencial revolucionario de este gorro en el proceso de emancipación de los esclavos, acuño una moneda con este gorro después del asesinato de Julio César. En un lado de esa moneda está un retrato de Bruto y en el otro lado está una forma del gorro frigio puesto entre dos chavetas (Yvonne, 1987; Harris, 1981) (Ilustración 11). A través de este gorro, él quería, después del asesinato de César, asociar las libertades renovadas del pueblo romano con su gloria personal. Durante siglos, el Gorro Frigio de la Libertad fue acuñado en

monedas. Este símbolo se encontraba todavía en unas monedas de metal del siglo 19 (Ilustración 12a,b,c).

Ilustración 10

Ilustración 11

Ilustración 12 a, b, c

También sabemos que Paris, el príncipe Troyano de la Ilíada, la famosa leyenda de Homero que sucede en el Noroeste de Anatolia, llevaba un gorro frigio. Sobre las estatuas y las pinturas que lo representan aparece efectivamente el gorro (Imagen 13 y 14). Las Amazonas, guerreras originadas en el Mar Negro y enemigas leyendarias de los Griegos antiguos usaban también el gorro frigio para simbolizar y demostrar su libertad en un mundo de hombres (Blok, 1995) (Ilustración 15). Se supone que ellas, quien supuestamente vivían en el nordeste de Anatolia trajeron este emblema de libertad de Frigia en el transcurso de sus viajes en Anatolia occidental.

Ilustración 13

Ilustración 14

Ilustración 15

El otro ser divino que el gorro simbolizó fue Mitra. Mitra era el dios del sol en Irán. El culto de Mitra (el Mitraismo) se difundió en el mundo romano durante el primer siglo a.C., es decir antes del cristianismo. Mithra, (Mitra o Mithras en diferentes usos) es el dios de la justicia, del sol, de la guerra y los tratos. Su nombre cambia depende de la región en donde el culto es efectivo. Según Cumont, el nombre de Mithras viene del dios Mitra del origen persa y fue acondicionado en Greco. Así, el defiendo lo mismo por la entera y afirma que el culto de Mithras de Persa fue adaptado en Roma. Yıldırım dice que Mithra es el primer dios que nos conocemos su nombre (Yıldırım, 2008) (Ilustración 16). Primer documento incluyendo el nombre del dios Mithra, al contrario de las

alegaciones de Plutarchos y otros historiógrafos, no se desenterrado en Irán, sin embargo se descubierto en Anatolia (Şenergüç, 2019).

Ilustración 16

En el siglo 18, el Gorro Frigio de Atis fue usado como símbolo de libertad en muchas naciones por los movimientos independentistas durante los años revolucionarios. El ejemplo más famoso es el uso del gorro por los revolucionarios franceses en 1789, como símbolo que representaba su reivindicación por más libertad. Pero antes de ser usado durante la Revolución Francesa, este símbolo fue usado por los revolucionarios Norte-americanos y aparece en muchos documentos oficiales.

Para encontrar las primeras apariciones del Gorro Frigio durante la rebelión americana, hay que remontar hasta las obras de Paul Revere. En el año 1766, para celebrar la reciente derogación de la Ley del Sello, el artista Revere imaginó un obelisco para la ciudad de Boston (Ilustración 17). En los lados laterales de este monumento vertical se encuentra el Gorro Frigio. El símbolo se encuentra igualmente sobre una copa de plata que data del año 1768, también diseñada por Revere (Yvonne, 1987). (Ilustración 18).

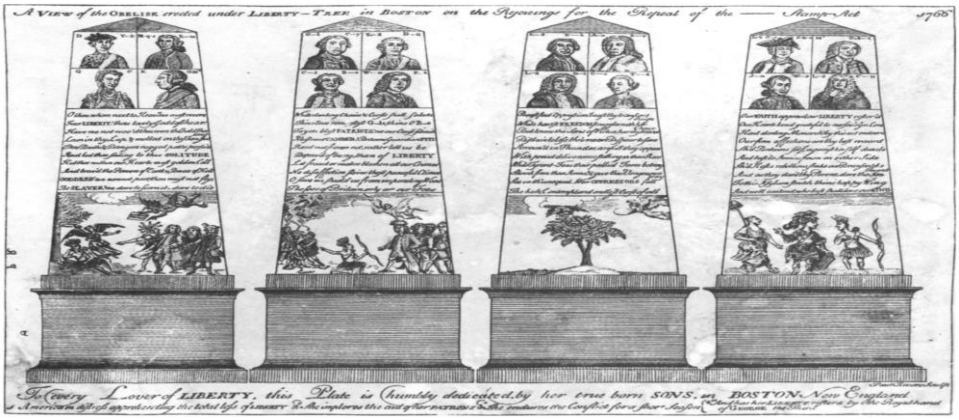

Ilustración 17

Ilustración 18

Después de Revere, el uso de este símbolo se propagó y llegó a ser el emblema del *Boston Gazette.* (Ilustración 19)

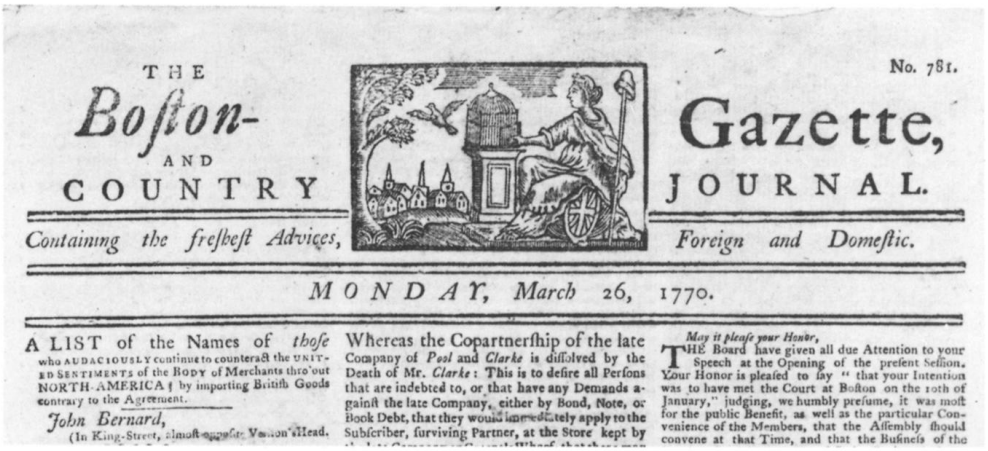

THE
Boſton-
AND
COUNTRY
Gazette,
JOURNAL.

No. 781.

Containing the freſheſt Advices, Foreign and Domeſtic.

MONDAY, March 26, 1770.

A LIST of the Names of *thoſe* who AUDACIOUSLY continue to counteract the UNITED SENTIMENTS of the BODY of Merchants thro'out NORTH-AMERICA; by importing Britiſh Goods contrary to the Agreement.

John Bernard,
(In King-Street, almoſt oppoſite Vernon's Head.

Whereas the Copartnerſhip of the late Company of *Poſt* and *Clarke* is diſſolved by the Death of Mr. *Clarke*: This is to deſire all Perſons that are indebted to, or that have any Demands againſt the late Company, either by Bond, Note, or Book Debt, that they would immediately apply to the Subſcriber, ſurviving Partner, at the Store kept by

May it pleaſe your Honor,

THE Board have given all due Attention to your Speech at the Opening of the preſent Seſſion. Your Honor is pleaſed to ſay "that your Intention was to have met the Court at Boſton on the 10th of January," judging, we humbly preſume, it was moſt for the public Benefit, as well as the particular Convenience of the Members, that the Aſſembly ſhould convene at that Time, and that the Buſineſs of the

Ilustración 19

Antes y después de la revolución americana el Gorro Frigio, emblema de lucha para la libertad, llego a ser usado en varias reivindicaciones independentistas, estampillas o banderas. El gorro se encuentra por ejemplo sobre el cuadro de un retrato de George Washington, una de las personalidades más importantes del inicio de la revolución americana (Ilustración 20) y sobre la bandera de la *Philadelphia Light Horse*, caballería de la ciudad de Philadelphia y primera fuerza armada de América independiente del Gobierno inglés (1775) (Ilustración 21).

Ilustración 20

Ilustración 21

En Francia, el Gorro Frigio fue usado por primera vez en una reunión de revolucionarios en el café Procope en Paris. Mientras la revolución francesa se difundía y unos meses después de la toma de la Bastilla, el gorro frigio fue usado por los revolucionarios (Malayeri 2003). Luego se encontró más frecuentemente en muchas partes de Francia. Su uso como un símbolo mostrando la adaptación de las concesiones políticas por Louis XVI en 20 de Junio de 1792 (Ilustración 22). Desde esta fecha tomo su lugar en todas partes de la vida cotidiana, en las porcelanas de mejor calidad, en los muebles (Ilustración 23), también en la alfarería sencilla. Se encuentra en el elemento visual de la Declaración de los Derechos del Hombre y del Ciudadano (Ilustración 24).

Ilustración 22

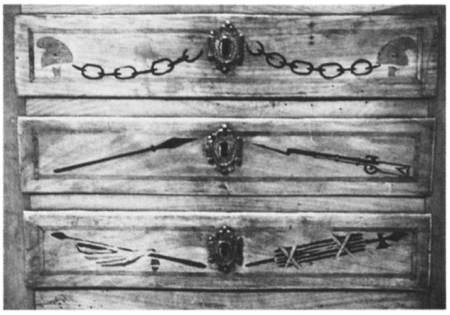

Ilustración 23

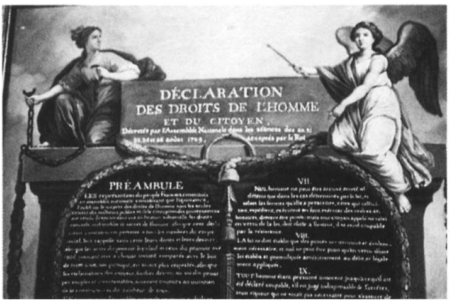

Ilustración 24

En Francia, el Gorro Frigio se empezó a utilizar por los activistas de la libertad durante la revolución y después se difundió en el país. Volvió a ser común entre las francesas y especialmente las mujeres interesadas en la política lo adoptaron como un símbolo político y como el símbolo de la libertad contra la hegemonía de los hombres. Pensamos en dos posibilidades por las cuales las francesas utilizaron este símbolo: Primera, el Gorro Frigio es un símbolo adoptado durante la revolución en muchas naciones, especialmente en Francia. La otra posibilidad es su uso por las Amazonas como un símbolo de la fuerza de la mujer en la antigüedad. Otra posibilidad es que sean los dos. Una figura importante de Francia, Marianne, es el símbolo de la Republica. Marianne con su gorro, es un carácter representante de la libertad, igualdad y fraternidad por el pueblo francés. Se ve a Marianne en la moneda francesa metálica de 1897 con el Gorro Frigio. (Ilustración 25a y 25b)

Ilustración 25a

Ilustración 25b

Después de la Revolución Francesa el gorro se difundió como el símbolo de la libertad y bajo del nombre del gorro de la libertad (liberty cap) se adoptado en muchas partes del mundo. Específicamente en los países de América Latina (Argentina, Bolivia, Cuba, Haití, El Salvador, Nicaragua, etc.) se utiliza en los escudos oficiales como el letrero del estado libre. La razón de su existencia en el escudo de armas del estado de Colombia desde el año 1834 totalmente origina la representación de este pensamiento.

Aparentemente, Anatolia que ha tenido relaciones históricas cercanas con el mundo occidental compartió un vínculo cultural con el continente Americano y el gorro de la libertad es una muestra en sí mismo. Un ejemplo concreto para esta interacción se encuentra en el escudo de armas del estado de Colombia. El Gorro Frigio, que viene de Anatolia donde vive hoy el pueblo turco, es un puente fuerte entre Colombia y Turquía como un símbolo.

Esperamos que este estudio sea un paso a los estudios próximos más avanzados y profundos acerca del tema.

EL LISTADO DE LAS ILUSTRACIÓNES

Ilustración 1ab: El Escudo de Armas Oficial de Colombia (Boraas, T.)

Ilustración 2: El Mapa de Frigia (www.travellinkturkey.com)

Ilustración 3: Un Relieve Demostrando Magna Mater, Lion y Atis con El Servidor del Templo, el siglo 2 a.C. (Vermaseren)

Ilustración 4: Una Moneda con Cibeles y Atis con el Gorro Frigio, el siglo 2 a.C. (Rovithis, F., Rovithis, E.)

Ilustración 5: Un Relieve de Roma. (Vermaseren)

Ilustración 6: Una Figurita de Atis con el Gorro Frigio en Myrina, el siglo 2 d.C. (Mollard, B.)

Ilustración 7: Un Busto de Atis, el siglo 2 a.C., Cabinet des Médailles (www.wikipedia.com)

Ilustración 8 ab: Santa Claus (www.wikipedia.com)

Ilustración 9: Un Relieve de Roma sobre la Ceremonia de Libertar de la Esclavitud, el siglo 35 d.C., Museo Royal de Mariemont, Moranwelz, Bélgica. (Yvonne, K.)

Ilustración 10: El Medallón del Emperador Galba, el siglo 68-69 d.C., Museo Británico

Ilustración 11: Una Moneda de Bruto, el siglo 42-43 a.C., Museo Británico

Ilustración 12: Unos Ejemplos de las Monedas del siglo 19 (www.crescentcitycoinclub.org)

Ilustración 13: Paris de Troya, la Época de Adriano, el año 117 a.C.

Ilustración 14: Paris y Helena figurados por Jacques Louis David

Ilustración 15: Un Arrocabe de una Amazona con el Gorro Frigio, el año 117 a.C., Museo Británico

Ilustración 16: Un Relieve de Mitro con el Gorro Frigio, Museo del Louvre

Ilustración 17: Un diseño de obelisco por Paul Revere en 1766, Biblioteca del Congreso

Ilustración 18: Una Copa de Plata por Paul Revere, Museo de Bellas Artes

Ilustración 19: La Mancheta de Boston Gazette, Biblioteca Pública de Nueva York

Ilustración 20: George Washington, en los anos de 1970, Biblioteca del Congreso

Ilustración 21: La Bandera de Caballería de la Ciudad de Filadelfia, 1775. Biblioteca Pública de Nueva York

Ilustración 22: Louis XVI 1972 (Paris. Foto Bibl. Nat)

Ilustración 23: La Mesa con el Diseño del Gorro Frigio, 1793. (Museo Carnavalet, Paris)

Ilustración 24: La Declaración de los Derechos del Hombre y del Ciudadano, Museo Carnavalet, Paris

Ilustración 25a: Eugène Delacroix, La Libertad Guiando al Pueblo, 1830, Louvre-Lens

Ilustración 25b: Marianne con el Gorro Frigio en la Moneda Metálica Francesa de 1897.

BIBLIOGRAFÍA/REFERENCES

Bahar, H. (2001). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Kömen Yayınları.

Berk, F. M. (2011). Phryglerin mitolojik etkisinin edebiyat ve sanat dünyasına yansımaları. *Tarihin Peşinde International Periodical for History and Social Research*, 6, 101-116.

Blok, J. (1995). *The Early Amazons: Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth*.

Bogh, B. (2007). The Phrygian background of Kybele. *Numen, 54, 304-339.*

Boraas, T. (2002). *Colombia.* Capstone press.

Erhat, A. (2012). *Mitoloji Sözlüğü.* Remzi kitabevi.

Godwin, J. (1981). *Mystery Religions in the Ancient World*. Harper & Row publisher.

Harris, J. (1981). The red cap of liberty: a study of dress worn by french revolutionary partisans 1789-94. *Eighteenth-Century Studies*, 14(3), 283-312.

Malayari, H.M. (2003). The History of Marianne's Cap. *Historia, 679*. http://aramis.obspm.fr/~heydari/divers/historia.html

Mollard, B. (1963). *Catalogue Raisonne des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina*. Musee du Louvre et Collestions des Universites de France.

Rovithis, F. (2012). *Stellar Symbols on Ancient Greek Coins*. Astrophysics-Astronomy & Mechanics, Faculty of Physics, Athens University.

Salzman, M.R. (1984). The representation of april in the calendar of 354. *American Journal of Archaeology, 88, 43-50.*

Şenergüç, G. (2019). *Anadolu'da Mithras ve Kalıntıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tortchinov, A. E. (1998). Cybele, attis, and the mysteries of the suffering gods. *The International Journal of Transpersonal Studies, Department of Oriental Philosophy and Culture St. Petersburg State University,*149-159.

Woodhouse, R. (2009). An overview of research on phrygian from the nineteenth century to the present day. *Studia Linguistica, 126.* Jagiellonian University Press, 167-188.

Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü.* Kabalcı Yayınevi.

Yvonne, K. (1987). The liberty cap as a revolutionary symbol in America and France. *Smithsonian Studies in American Art, 1(2), 52-69.*

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.285-299.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.285-299.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40107

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.12.2019
Kabul Tarihi: 17.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 10.12.2019
Accepted: 17.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Çifci, Y. (2020). Democracy, Participation and Technology: The Paradoxes of Democracy in Technology. *Journal of History School,* 44,285-299.

DEMOCRACY, PARTICIPATION AND TECHNOLOGY: THE PARADOXES OF DEMOCRACY IN TECHNOLOGY

Yusuf ÇİFCİ[*]

Abstract

Direct democracy was inherited from Ancient Greece while today's representative democracy is a by-product of the Industrial Revolution. The technological innovations of the post-industrial era led the representative democracy to spread worldwide. The introduction of new communication technologies initiated the arguments on the possibility of the re-employment of direct democracy. Undoubtedly, new communication technologies had the roles of moulding public opinion and raising public awareness. Nevertheless, the reality that these technologies pose some dangers to societies cannot be denied. In this sense, it was seen that new communication technologies put democracy into a paradoxical process. Two different approaches have been used to explain the relationship between democracy and technology: techno-septic and techno-optimist approaches. In this research, the relationship between democracy and technology was studied particularly with the techno-septic-centred approach. Starting from this point of view, the negative effects of technology on democracy were put under the scope and several solutions were offered in the study. Within this direction, the objective of endeavour in this study is to present the paradoxes of democracy within technology and solution proposals.

Keywords: Democracy, Technology, New Communication Technologies, Paradox.

[*] Assist. Prof., Muş Alparslan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Division of Politics and Social Sciences, y.cifci@alparslan.edu.tr. Orcid: 0000-0001-6453-0084

Yusuf ÇİFCİ

Demokrasi, Katılım ve Teknoloji: Demokrasinin Teknoloji Paradoksları

Özet

Doğrudan demokrasi antik Yunan'dan miras kalmıştır ancak bugünün temsili demokrasisi Sanayi Devrimi'nin ürünüdür. Sanayi Devrimi'nden sonra gelen teknolojik yenilikler, temsili demokrasinin dünya coğrafyasına yayılmasına neden olmuştur. Yeni iletişim teknolojileri ile beraber temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye tekrar geçilebileceği tartışmaları yapılmaya başlanmıştır. Yeni iletişim teknolojilerinin şüphesiz ki, kamuoyu oluşturma ve halkı bilinçlendirmede rolleri vardır. Ancak bu teknolojilerin toplumları bazı tehlikelerle yüz yüze getirdiği de bir gerçektir. Bu bağlamda, yeni iletişim teknolojilerinin demokrasiyi paradoksal bir sürece soktuğu açıkça görülmektedir. Demokrasi ve teknoloji ilişkisini açıklamakta tekno-septik ve tekno-optimist olmak üzere iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Burada özellikle tekno-septik yaklaşım merkezinde demokrasi ve teknoloji arasındaki ilişki incelenmiştir. Buradan hareketle teknolojinin demokrasiye yaptığı olumsuz katkılar mercek altına alınmış ve en nihayetinde bu olumsuz katkıların önüne geçilebilmesi için birtakım öneriler getirilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde bu çalışmanın amacı, demokrasinin teknoloji paradokslarını ortaya koymak ve çözüm önerileri getirmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Teknoloji, Yeni İletişim Teknolojileri, Paradoks.

INTRODUCTION

Since Ancient Greece, the only society to experience democracy has been a modern society. In Ancient Greece, it was easy to sustain democracy due to the shortage in the number of citizens in police states. Yet in early-modern and modern societies, over-population and day by day increase in the number of citizens made it impossible to maintain democracy. Amidst these impossibilities, representative democracy was adopted, and this situation continued to subsist until the introduction of new communication technologies.

The introduction of new communication technologies initiated the arguments that democracy could be re-employed. The possibility of instant access to knowledge in the literal-auditory-visual sense that was brought through new communication technologies gave rise to the arguments about "direct democracy", "participatory democracy" and "agora".

Concordantly, in today's world, with geographies of the world getting closer to each other and with speed of information flow reaching the maximum level (Maalouf, 2009:69), direct democracy no longer appears to be a dream. Owing to the increase in the number of users of mobile technologies and the

placement of democratic conscience in public memory, the dream of direct democracy seems to be a possible quality that is beyond regimes.

Nonetheless, technology becoming technologism (Habermas, 2004: 69-71) and the emergence of a technocratic class, the problems of incompatibility between democracy and technology in practical terms and the identity crisis concomitant of rapid social changes have all been putting democracy under threat and revealing the paradoxes of democracy in technology.

Today, when the new communication technologies are paving the way for a standardized society (Aydın, 2002:18-19), technology, which gave rise to democracy, now can be the cause of the corrosion in democracy and lead it to vanish. In this context, techno-optimists ' interpretations that completely reconcile and harmonize democracy and new communication technologies (particularly mobile phones and the Internet) and democracy prevent people from looking at these technologies from a different perspective and eliminating their negative effects. In this article, the existence of communication technologies, their consistency, comprehensiveness, their positive and negative effects on democracy and their ability to maintain maximum participation will be evaluated within the scope of the techno-septic approach. And finally, solutions will be proposed concerning the problems that stem from the communication technologies, even if the transition from a long-termed representative democracy to direct democracy or participatory democracy is not possible with these new technologies. Before bringing forward proposals, the paradoxes of democracy in technology ought to be mentioned.

PARADOX 1: THE SPIRIT OF DEMOCRACY AS A TECHNICAL TERM

Ancient Greek Civilization is the first example of the concept of western democracy.[*] In those times, Western Thought, which pushed the boundaries of Dark Ages and scholasticism, found its long-awaited" Golden Age" image in Ancient Greece (Ateş, 1976:21). What formed the essence of the ancient Greek democracy, which is considered to be the world's Golden Age was Athenian Democracy. Athenian Democracy set a real example of participatory and direct democracy. On the other hand, democracy in Athenian Democracy, rather than being a technical term as in today's example, was seen as a feeling and excitement

[*] As is known, the concept of democracy is explained regarding Ancient Greek Civilization. However, the name of a community of people who are called "Phaeacians" was mentioned in Homer's work, Odyssey. Homer is estimated to have lived during 9 or 8 BC. In this context, Phaecians serve as a complete model of democracy according to Homer's expressions. Eventually, Phaecians' situation ought to be considered as a contrast to the known history (Homer, 2011:230-233).

that were experienced (Ateş, 1976: 21-22). According to Aristotle, it is the spirit of democracy that lies beneath strong government structures and practices [...] (Tannenbaum & Schultz, 2007: 86; Nancy, 2010: 33). The indication here is that it is vital to evaluate democracy as an ideal by preventing it from remaining between ideal and empirical (Sartori, 1993: 6-9).

Democracy refers to the intellect, philosophy, lifestyle, belief and particularly the spirit of society. This spirit includes the general beliefs and opinions of society. It is this spirit that embraces all the members of society with their opinions from the poorest to the richest and from the unique to the most ordinary and pushes away negative feelings and intentions. When viewed from this aspect, the inclusiveness quality of democracy ought to be mentioned. Thus, this definition of democracy could be made: "Democracy is reciprocally proportionate to the numbers of others in a society..." (Keane, 2010). With the appearance of new communication technologies (the Internet, mobile phones, etc.), the spirit of democracy has lost its essence and drifted into the virtual world. New communication technologies have put a global garment on democracy. This garment turned democracy into a technical term and formed the idea that it was possible to maintain direct democracy by creating virtual agoras in the virtual world. Agora of Athens, which was the place where discussions on police administration were made, yielded its place to online forums and social media sites. At this stage, the dynamic of a new virtual public arena emerged. Nevertheless, as Habermas claimed, even though the core of the public arena is hereafter formed by new communication technologies (Habermas, 1997:76), mass media, monopolized by advertisements and public relations, has leaked into the world of politics and started to colonize this field as well since the beginning of the 20th Century. In this scene, which was illustrated by Habermas, the integrity of citizens as a community disappears and citizens become individuals that are disabled to participate in politics and made feel that it is not necessary to participate, except for the elections (Habermas, 1997: 365). Consequently, the conversion of democracy into a technical term and the wiry ropes, the telephone cables, and the optical fibre cables as its coverings, all contradict with the ideal spirit of democracy. According to the American Supreme Court, this gives damage to " the spirit of democracy that basically needs to be protected." As can be seen, the evaluation of democracy merely as a technical term creates a huge paradox. Besides, studying the paradox that was created by the belief that participation in democracy was increased with the introduction of new communication technologies could ease the understanding of the main thesis of the study.

PARADOX 2: TECHNOLOGY AND MAXIMUM PARTICIPATION

There are various definitions of democracy. According to Heywood, democracy means governance by the public; therefore, it includes both participation and administration in the public interest (Heywood, 2006: 97). On the other hand, in another definition, " What democracy means is not the supreme political power that is centered in one hand (one person or in the centre) but it is the organizational form which means that the power is distributed within the society (Köker, 2008:103). It would not be appropriate to say that there is a consensus on the concretization of the concept. Yet, Robert A. Dahl's five main criteria, all of which obtained consensus, were listed as equal votes, right to information, right to have the final say, participation of adults and active participation (Dahl, 2001: 40).

It was claimed that new communication technologies, when evaluated within these five criteria, were very effective and that they maximized the political communication. According to this techno-optimist approach, with new communication technologies, political participation reached its peak, and the situation of every individual shifted from being apolitical to political. To illustrate, there is a widespread claim of active participation with the use of the Internet. As reported by Dahlgren, the Internet provides democracy with various benefits. The first and the most important one of these benefits is that it increases the level of political communication (Dahlgren, 2003: 147-162). By using the Internet, people started to show great interest in politics. The greatest gain of the political parties here is that they can introduce their candidates in their web addresses (Karaçor, 2009: 121-131) and they can make propaganda through the Internet.

It is obvious that new communication technologies and particularly the Internet fulfil the duty of forming public opinion. Undoubtedly, there is a great deal of improvement in collecting, sharing and accessing information when compared to the past. Additionally, these technologies build a bridge between local administrations and the public as far as public services are concerned. However, it would not be quite right to limit the situation with these. As a matter of fact, in almost all of the studies that were carried about the new communication technologies, it was discussed that these technologies increased communication and maintained political participation (Timisi, 2002:207). On the other hand, looking at the study on the participation rates of general and local elections that constitute the greatest part of political participation, it can be claimed that this rate partly declined instead of increasing, and in spite of showing a few units of increase, democratic satisfaction could not be maintained.

Table 1.

General and Local Elections in Turkey and Voter Participation Rates (%) (Arıkboğa, 1998: 65; DİE, 1995: 91-95; tüik.gov.tr)

1950	89,3	1963	77,6
1954	**88,6**	**1968**	**65,7**
1957	76,6	1973	61,7
1961	**81,4**	**1977**	**60,4**
1965	71,3	1984	91,1
1969	**64,3**	**1989**	**81,5**
1973	66,8	1994	92,2
1977	**72,4**	**1999**	**85,4**
1983	92,3	2004	73,9
1987	**93,3**	**2009**	**85,9**
1991	83,9	2014	89.00
1995	**85,2**	**2019**	**84.67**
1999	87,1		
2002	**79,1**		
2007	84,2		
2011	**83,16**		
2016-I	83.30		
2016-II	**87.60**		

Looking at Table 1,[†] it can be seen that while the average of participation rates in the first four elections (1950-1961) was 83.99%, in the second period of four elections (1965-1977), the average rate of participation declined to 68.70%. However, in the third period of four elections, the average participation level went

[†] Participation rates in general and local elections should be evaluated individually, according to the conditions of the country where the elections are held, as the diplomatic cultures of all the countries are different and unique. Studying the political life in Turkey within this context, it can be claimed that did not reflect general and local election participation rates lacked the correct social standards in some years of election. In other words, these figures did not reflect the decision in the public's memory. In addition to this, when democracy is evaluated in ideal format, it is obvious that the idea of maintaining 100% participation does not correspond the idealistic philosophy. However, what is intended to show with the comparisons in this table is that instead of increasing, "participation" rates decreased with new communication technologies and that even though there was no decrease, these technologies did not maintain the changes in the political minds of individuals. As a matter of fact, the relationship between lately modernized societies and new communication technologies was clearly stated by Fukuyama: When democracy is the subject matter, technological development can only bring societies to the door of democracy but technical achievement without ethic improvement can be abused for bad intentions and the situation of humanity worsens (Fukuyama, 2006:16-33).

up to 88.66%. Including 2011 elections (1991-2011), in the last four elections, the average level of participation went down to 83.39%. The average rate of participation of the last two elections that were held in 2016 was 85.45%. As can be seen in the table, the average of participation rates of the elections within the first ten years of 1950-1961 period are higher than the ones in the last ten years. Besides, it can be also be depicted from the table that in 1987 elections, when new communication technologies were not widely used, and in 1954 elections, when these technologies did not even exist, the participation rates were much higher than the ones in the last elections. This situation can be a valid reason to reconsider the assumption that mobile communication tools strengthened the participation and democracy in general elections.

Looking at the table in terms of local elections, it can be detected that in the first four elections (1963-1977), the average of participation rates was 66.35% whereas in the second period of four elections (1984-1999), there was an increase in the average rate of participation, at 87.52%. In contrast, as can be seen in the last local elections of 2004-2019 period, the average participation rates declined to 83.37%. A general trend of increase can be seen in local elections when compared to the first elections. This situation shows that mobile communication tools created local unity and communication network in local sense. However, looking into Table 1 in detail, one can easily see that participation rates reached the maximum level. Despite the existence of mobile communication technologies in these years, the widespread use of these technologies cannot be mentioned. Thus, the first assumption does not appear to be very realistic. Finally, what we can interpret from this situation is that participation, democracy and mobile communication triangle requires to be reexamined.

According to techno-optimists' assumptions, the participation rate should have reached the maximum level after 2000s, granted, the new models of the Internet, mobile phones and other technologies, in short, the new models of technology became widespread in these years. However, looking at Table 1, it can be seen that participation rates were on decline especially after these years. Accordingly, it can be said that the political arguments that were shared in forums and social media sites (Wilhelm, 200: 33) were not carried from "virtual agoras" to real "agoras" and were not reflected in participation rates. As can be seen, the thesis that communication technologies increased the participation creates a great paradox. One additional paradox of democracy in technology is the possibility that new communication technologies are likely to create a chaotic environment. Thus, the destructive relationship between democracy and technology ought to be studied in terms of this paradox.

PARADOX 3: THE ABOLITION OF DEMOCRACY THROUGH DEMOCRATIC WAYS

The invention of the steam engine in 1776 and the start of its use in textile mills in 1785 in England marked the beginning of the Industrial Revolution (Ashton, 1948: 18). After this turning point, the tools of technology and democracy with its patterns of government developed synchronously. In the years after the ideal and intellectual democracy of Ancient Greece, technology laid the foundations of representative democracy. However, with the latest formations of technology; in other words, the new communication technologies, democracy entered into a two-sided paradoxical process. This technology could both pave the way for participatory and direct democracy and present a threat to democracy. Thus, from the techno-septic approach, the abolitionary qualities of technology on democracy can be defined as: (1) New communication technologies, which create an over permissive environment due to the lack of control mechanisms and legal basis, may become the place for subversive and separatist activities besides critical arguments. The racist propagandas can be given as the most obvious example of this situation (Ersöz, 2005:122-129). In addition to this, an emphasis must be laid on the fact that terrorist organizations use these technologies effectively for their activities. (2) Commercial organizations may abuse new communication technologies and aberrant pornography may lead these technologies astray. In such an environment, these technologies will not make a positive contribution to democratic participation and culture; on the contrary, they will cause harm (Aksoy, 200?: 159-170). (3) New communication technologies may lead to a digital divide that defines the inequality in reaching these technologies (Norris, 2001: 53). In this context, the digital divide could bear a resemblance to "Athenian Democracy" in a negative sense. On the one hand, there exists a limited number of elite "Internet citizens" that can reach and use these technologies; on the other hand, masses of slaves and barbarians that are deprived of the sources to reach the same technologies.

Based on these three points of view, it can be seen that the use of new communication technologies without any measures may become a threat to democracy. Besides, according to Stratton, who studied this subject in terms of psycho-sociological and cognitive aspects, the ability of individuals to express their opinions in forums pose a threat to the distinction between public knowledge and personal opinion (Stratton, 2000: 94). Bimber, by using the term "accelerated pluralism", claims that while accessing information swiftly, individuals will not lose self-selectiveness and they may become unable to acquire knowledge about many issues while trying to focus on a few subjects (Bimber, 2002:168-169). Thus, starting from this hypothesis of Bimber, it can be stated that new

communication technologies maintained neither socio-psychologic progress nor democratic improvement in the political environment.

To conclude, it may seem appropriate to point at new communication technologies (without any measures) as a reference to John Adam's conceptualization of "the suicide of democracy". A study on the relationship between democracy and standardization is required so that the conceptualization of the suicide of democracy and accordingly paradoxes of democracy in technology can be understood more clearly.

PARADOX 4: TECHNOLOGISM, THE STANDARDIZATION OF TECHNOLOGISM AND TECHNOCRATIC DILEMMA

According to Tracy, the founder of the science of ideology, ideology is the "science of thought". Despite Tracy's definition, today, in social sciences, ideology is defined as a map for individual and social groups to determine their direction among different socio-political preferences (Öz, 2009: 13). What is defined here as "Technologism" is technology becoming a standardized ideology. Here, the concept, "Technologism" is not used as it includes all the sub-topics of ideology. The purpose of this concept is to call attention to the idea that whereas the road maps of societies show different directions, the ideology of *technologism* is one-way pointing at only one direction (the north or the west). Hence, as Serge Latouche stated, this *technique (technology)*, which is supposed to create abundance and smoothen conflicts, establishes a ground for injustice, violence, and animosity (Latouche, 1993: 147).

Standardization is the most important feature of the ideology, called Technologism. Standardization may lead to the disappearance of political culture, a situation when democracy becomes impossible. This standardization defines a monotype culture and the common ideology of this culture is technologism. Within this vicious circle, the times finally come, when people constitute one public, speak one language and the times when no intentions can be unrealizable. However, the established site counts for nothing. What prevails there are injustice, violence, and animosity. Finally, the site destroys itself.‡ Accordingly, despite the accelerating and facilitating functions of new communication technologies, the above-mentioned self-destructive effects of these technologies cannot be disregarded.

‡ In Serge Latouche's book, The Westernization and the Standardization of the World (1989) Latouche appears to see the end of 2000s. What he meant to say here with the word "site" is the world, becoming a standardized government and a globe of information and the self-destruction of this site with injustice and animosity. Latouche constantly emphasizes that standardization is a vicious circle.

Technocracy leads the ethical and practical dimensions in the processes of individual and social developments to be ignored. In all decision-making processes, experts who are assumed to have objective knowledge appear and the best logical solutions about the future of the society are produced (Erdemir and Koç, 2009: 155-166). According to Habermas, a representative of Frankfurt School and Critical Theory, this phenomenon centralizes the power and instrumentalize intelligence by depriving it of the ability of criticism. In this regard, new communication technologies do not increase participation; in contrast, they instrumentalize and manipulate intellect through the medium of technocracy. In this situation, the public will is not reflected in the government; instead, it falls under the influence of technocracy. In the end, technocracy appears as an oligarchic administration model. While this administration model does not exist juridically, its existence is constantly noticed. As a matter of fact, the absence of oligarchy as a regime does not necessarily mean that there are no regimes that are inclined to oligarchy (Buran, 2009: 69-97).

To conclude, the question of whether new technologies will increase this inclination or not needs reconsideration and necessary measures should be taken. In this context, finally, studying the relationship between the identity crisis that was triggered by technological paradox and democracy will be helpful to understand the main thesis of the study.

PARADOX 5: TECHNOLOGISM AND INDIVIDUAL / SOCIAL IDENTITY CRISIS

To analyse concepts, one should attach their meaning neither to the horizons of idealism nor to the empirical road of ideas (Foucault, 1999: 86). However, remembering the connection points of a concept is a prerequisite for research (Türköne, 2007: IX). Accordingly, the connections of the concept of identity with the individual mind, family, neighbourhood, city, country, culture (technical culture- technology), social class, economic conditions, and religion should not be disregarded.

Identities cannot be given in a short time and they continue to change and form within a lifetime (Maalouf, 2010: 25). Besides, identities are social rather than being individual. For instance, according to Halbwachs, individual memory nourishes on social memory. In this context, individuals form memories by belonging to a social group, especially through affinities with class and religion and this way, they can place memories in their minds and remember them (Connerton, 1999: 60). Hereby, it can be stated that what matters is collective memory and identity.

Democracy, Participation and Technology

The sociological argument that technique, technology (technologism), social differentiation and social specialization bring about chaos is constantly denied (Adorno, 2008: 47). However, the argument that new communication technologies liberate individuals and enable them to control everything around them is losing its validity day by day. The identity crises resulting from these technologies instrumentalize and culturally misinform individuals instead of making them real subjects. In the end, the values of individual and social identity erode and disappear.

The definitions of the role of democracy in individual and social memory that were made by Ancient Greek philosophers, who were the ancestors of democracy, point out the necessity of democratic culture. However, the culture they mentioned is not composed of cultural collectivism. In a funeral utterance, Pericles, by emphasizing the success of Athenians in times of peace and war, states that the main subject to be emphasized is the invisible reality behind the success of the city (Oktay, 2003: 165). According to Pericles, this invisible reality is the order and the naturalness in the relationships of the people who live together. The question is whether technologism, the standard ideology that was created by new communication technologies means the same as Pericles's definition of relational order. All these arguments above reveal the necessity that this question should be reexamined. On the other hand, the truth is the third world countries have internalized the ideology of technologism for the sake of modernism.

According to techno-optimists, this internalization is a sign of improvement. However; the questions to be asked at this point are: Has the appropriateness of these technologies to the cultural codes of individual and social memory been controlled? Have these technologies been accommodated with the cultural codes? Have the required measures been taken against the hazardous effects of these technologies?" These questions might help reach the correct information about the individual-social identity crisis. The effect of technology on the two-thousand and five-hundred-year journey that the world societies made to reach democracy is undoubtedly worth discussing. It is noticeable that new communication technologies, apart from some positive effects, place democracy into a paradoxical process. In conclusion, to complete the study, solutions to paradoxes of technology in a democracy are required to be suggested.

SPECIFIC CONTEXT: SUGGESTIONS ON HOW TO RESCUE DEMOCRACY FROM THE PARADOXES OF TECHNOLOGY

In Today's world, it appears to be extremely challenging to apply technology in production, administration, and information systems without being trapped by the paradoxes of technology. However, it is possible to take action to rescue democracy from these paradoxes. Within this context, while it is not possible to maintain participatory and direct democracy with these new communication technologies, the threats for the society's understanding of democracy and political culture could be eliminated, provided several measures are taken.

In order to protect democratic culture and values and rescue democracy from the paradoxes of technology, it is possible to suggest certain solutions to the problems studied in the article. (1) Attention should be paid to determine the appropriateness of the technological formats with the cultural codes of society and prevent any harm to social harmony. In this context, it is required that technological formats are formed under the cultural codes of the society, instead of forming behaviour patterns that are suitable for technology. Thus, technology and the cultural values of the society will be in peace and democratic attitudes and values will be protected and even improved. (2) Individuals must be supplied with pure political information on virtual democratic platforms created by autonomous establishments that are supported by the government and disinformation, partial information and comments should be prevented. In this way, individuals can make their choices comfortably with the information they obtained from these platforms, and their political attitudes will be formed according to their values. The number of these platforms should be increased and to maintain the equality principle of democracy, the public should be provided free Internet service and public authority should play an effective and supportive role in the use of the Internet. (3) The use of digital signature should be extended, and measures should be taken to prevent forgery and fraud. Besides, partial and "terrorist" use of new communication technologies should be controlled cautiously, and such actions should be penalized. All in all, the existence of traditional institutions that suit an individual's cultural habits should be protected. In educational institutions, in media and press organizations, the public should be informed utilizing films, radio and television programmes, and the Internet. In other words, the myth that modernism is the only remedy and that life is impossible without technology should be ended.

Direct democracy should be considered as an inner process rather than a dream. This process first starts in an individual's mind, continues with the family,

the neighbourhood, the city, and from there it spreads to the country and even to the world. There is no magic formula that can raise the level of democracy in an individual or a country. What matters is the protection of the spirit and the values of democracy, maintenance of maximum rate of participation, preservation of individual-social identity and the social values behind them and the efforts to become a good individual and a world citizen. Consequently, Human beings have always been in connection with objects. The great inventions in history might have caused some social negativities and deteriorations. Nevertheless, the essential point is being able to see the law of the instrument. In this context, the ability to see the reality of the new communication technologies can be used as the formula to eliminate the paradoxes of technology in democracy.

REFERENCES

Adorno, T. W. (2008). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*. İletişim yayınları.

Aksoy, A. (200?). İnternet ve demokrasi. *Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1*.

Arıkboğa, E. (1998). *Yerel Yönetimler Katılım ve Mahalle Muhtarlığı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, marmara üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü.

Ashton, T.S. (1948). *The Industrial Revolution 1760-1830*. Oxford Univercity press.

Ateş, T. (1976). *Demokrasi*. Eser matbaası.

Aydın, M. (2002). Küreselleşmeye Genel Bir Bakış. *Siyasi Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme*. Ufuk kitapları.

Bimber, B. (2002). İnternet ve Siyasi Dönüşüm: Hızlandırılmış Çoğulculuk. *Cogito, No:30*. Yapı Kredi yayınları.

Buran, H. (2009). Siyasal rejim sınıflamalarının yeniden gözden geçirilmesi üzerine. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(1)*.

Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar* (Çev. Alâeddin Şenel). Ayrıntı yayınları.

Dahl, R. A. (2001). *Demokrasi Üstüne* (Çev. Betül Kadıoğlu). Phoenix yayınevi.

Dahlgren, P. (2003). The internet, public spheres and political communication: dispersion and deliberation. *Political Communication, 22*.

DİE. (1995). *İstatistik Göstergeler*. 1923-1995, Yayın No: 1883.

Erdemir E. & Koç, U. (2009). Bilgiyi yönetmek mümkün mü? Eleştirel yönetim çalışmaları çerçevesinde bilgi yönetimi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, IV(2).*

Ersöz, S. (2005). İnternet ve demokrasinin geleceği. *Selçuk İletişim Dergisi*.

Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi* (Çev. Veli Urhan). Birey yayıncılık.

Fucuyama, F. (2006). *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (Çev. Zülfü Dicleli). Profil yayıncılık.

Habermas, J. (1997). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Çev. Tanıl Bora & Mithat Sancar). İletişim yayınları.

Habermas, J. (2004). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* (Çev. Mustafa Tüzel). Yapı Kredi yayınları.

Heywood, A. (2006). *Siyaset* (Çev. Bekir Berat Özipek). Liberte yayınevi.

Homeros. (2011). *Odysseia* (Çev. Azra Erhat & A. Kadir). Can yayınları.

Karaçor, S. (2009). Yeni iletişim teknolojileri, siyasal katılım, demokrasi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(2).*

Keane, J. (2010). *Şiddet ve Demokrasi* (Çev. Meral Üst). İmge kitabevi.

Köker, L. (2008). *Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye*. Dipnot yayınları.

Latouche, S. (1993). *Dünyanın Batılılaşması*. Ayrıntı yayınları.

Maalouf, A. (2009). *Çivisi Çıkmış Dünya* (Çev. O. Türkay). Yapı Kredi yayınları.

Maalouf, A. (2010). *Ölümcül Kimlikler*. Yapı Kredi yayınları.

Nancy, J. L. (2010). *Demokrasinin Hakikati* (Çev. M. Erşen). Monokl yayınları.

Norris, P. (2001). *Digital Divide: Civic Engagment, Information Poverty and The Internet in Democratic Societies*. Cambridge Univesity press.

Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (Çev. Tunçer Karamustafaoğlu & Mehmet Turhan). Türk Demokrasi Vakfı yayınları.

Stratton, J. (2000). Siber alan ve Kültürün Küreselleşmesi. İnternet: Üçüncü Devrim*?Cogito, 30*. Yapı Kredi yayınları.

Tannenbaum, D. & Schultz, D. (2007). *Siyasi Düşünce Tarihi*. Adres yayınları.

Timisi, N. (2002). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Dost kitabevi.

Türköne, M. (2007). *Siyaset*. Lotus yayınları.

Oktay, C. (2003). *Siyaset Bilimi*. Alfa yayınları.

Öz, H. B. (2009). *Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Wilhelm, A. G. (2000). *Democracy in The Digital Age*. Routledge.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.300-321.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.300-321

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40114

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 11.12.2019
Kabul Tarihi: 27.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 11.12.2019
Accepted: 27.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kan, A.Ü. & Yel, E. (2020). Pedagojik Formasyon Öğrencilerinin Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimlikleri ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of History School*, 44,300-321.

PEDAGOJİK FORMASYON ÖĞRENCİLERİNİN MESLEK ÖNCESİ ÖĞRETMENLİK KİMLİKLERİ İLE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİNE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ[1]

Ayşe Ülkü KAN[2] & Esra YEL[3]

Öz

Bu araştırmanın amacı, pedagojik formasyon öğrencilerinin meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemektir. İlişkisel tarama modelindeki araştırmanın evrenini, Fırat Üniversitesinde öğrenimine devam eden pedagojik formasyon öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise çalışmaya dâhil olmaya gönüllü 245 öğretmen adayıdır. Araştırmanın verileri, Friesen ve Besley (2013) tarafından geliştirilen; Arpacı ve Bardakçı (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan "Meslek öncesi öğretmen kimlik ölçeği" ve Kahramanoğlu, Yokuş, Cücük, Vural ve Şiraz (2018) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeği" ile toplanmıştır. Verilerin analizi bilgisayar destekli istatistik programı ile yapılmıştır. Buna göre öğretmen adaylarının öğretmenlik kimliklerinde; kendilerini öğretmen olarak görme alt boyutunda cinsiyete göre kadınlar lehine anlamlı farklılık tespit edilirken; mezuniyet durumuna ve yaşa göre anlamlı farklılık belirlenmemiştir. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarda ise cinsiyet değişkeni açısından kadın öğretmen adayları lehine farklılık ortaya çıkmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile

[1] Bu çalışma, III. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda (25-27 Haziran 2019-Nevşehir) sunulan bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. Yazar: %50

[2] Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, aulkukan@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-1524-3326

[3] Gaziantep Üniversitesi Araban MYO Çocuk Gelişimi Bölümü, esraayell@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8262-9974

öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pedagojik formasyon, Öğretmenlik kimliği, Tutum, Öğretmenlik mesleği

The Investigation of the Relations Between Pedagogical Formation Students' Pre-Professional Identification of Teaching and Attitude Toward Teaching Profession

Abstract

The aim of this study is to determine the relations between pedagogical formation students' pre-professional identification of teaching and attitude toward teaching profession. The population of study in relational screening model consisted of pedagogical formation students enrolled at Fırat University. The sample consisted of 245 volunteer prospective teachers. The study data was collected through "Early Teacher Identity Measure" developed by Friesen and Besley (2013); adapted into Turkish by Arpacı and Bardakçı (2015), and "The validity and reliability study of attitudes towards teaching professionscale" developed by Kahramanoğlu, Yokuş, Cücük, Vural and Şiraz (2018). To analyze the data, computer aided statistical package was used. Accordingly, while a significant difference was concluded on behalf of female prospective teachers according to sex variable at the findings of the sub-dimension of counting themselves as teachers, it was not concluded according to their graduation status and ages, in prospective teachers' identity of teaching. In attitudes toward teaching profession, a significant difference was concluded on behalf of female prospective teachers according to sex variable. A moderate, positive, significant relation was determined between prospective teachers'early teacher identity and their attitudes toward teaching profession, as well.

Keywords: Pedagogical formation, Identification of teaching, Attitude, Teaching profession

GİRİŞ

Toplumların var oluşlarını sürdürebilmeleri için en önemli şey kültürlerinin nesilden nesile aktarılmasıdır. Kültürün aktarılmasındaki en önemli görevler aile ve çevreye düşmektedir. Bunun yanı sıra çocuğun iyi yetiştirilmesinde aile ve çevreye ek olarak çocuğa yapılacak rehberlik de önem taşımaktadır (Yoldaş, Yetim ve Küçükoğlu, 2016: 91). Eğitim ailede başlayıp okulda devam etmektedir. Okulu meydana getiren birçok unsur vardır ve bu unsurlardan en baskın olanı öğretmendir (Aslan, 2011). Bu sebeple öğretmenlerin

sahip olması gereken özellikler ve bu mesleğe yönelik tutumlarının bilinmesi toplumların önceliği haline gelmiştir (Başkan, 2001).

Öğretmen olma süreci, öğretmen adayının kişisel bilgi, kimlik gelişimini anlama ve ortaya çıkarması ile meydana gelen bir süreçtir (Connelly ve Clandinin, 1999). Her meslekte olduğu gibi öğretmenlik mesleğinde de "kimlik" kavramından bahsedilmektedir (Atmaca, 2017). White'ye (2009) göre öğretmen kimliği, bireyin kendisi veya çevresiyle olan ilişkilerinin yapılanmasıdır. Lasky'e (2005) göre ise öğretmen kimliği, öğretmenin kariyer süreci içerisinde kendini nasıl gördüğü ve tanımladığı, diğer bireylerin de onu öğretmen olarak nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Coldron ve Smith'e (1999) göre öğretmenlik kimliğinin oluşumu bir süreçtir. Bu süreçte öğretmen, toplumsal ve sosyal açılardan kabul görmüş bir kimliği kazanma ve onu yeniden yapılandırma yoluna girmektedir. Bu süreçte oluşan öğretmen kimliği; öğretmenin duygu, düşünce, tutum ve inançlarının karışımı ile sınıf ve okullarda belirli tecrübeler için iyi bir kaynak görevi görmektedir.

Öğretmen kimliği, öğretmenler mesleğe başladığı andan itibaren gelişmeye başlamakta ve büyük oranda öğretmenin eğitim-öğretim performansına ilişkin inançlarını da içermektedir (Lamote ve Engels, 2010). Bir başka deyişle öğretmen kimliğinin bireyin kendini öğretmen olarak tanımlaması olduğu düşünülebilir. Öğretmen kimliğinin oluşumu bir öğrenme süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreçte öğretmen, kendi alanına ilişkin norm ve değerlere ek olarak toplumun beklentilerini fark etmekte, fark ettiklerini benimsemekte, eleştirmekte ve değiştirmektedir (Tavşanlı ve Saraç, 2016). Tüm bu öğretmen kimliği oluşumu sürecine bakıldığı zaman nitelikli öğretmen yetiştirme, eğitimin önemli konularından biri haline gelmiştir. Nitelikli öğretmen yetiştirmenin özünde öğretmenlerin yeterli bilgi ve becerileri kazanması yatmaktadır. Bunun yanı sıra öğretmenlerin, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının bilinmesi de önemli bir husustur (Başbay, Ünvar ve Bümen, 2009).

Hızla gelişen dünyada, değişime ayak uydurabilecek nitelikte bireyler yetiştirmek eğitim sistemlerinin görevidir. Bu nedenle öğretmenlik mesleği de büyük önem taşımaktadır. Eğitim sisteminin verimli olması, toplumun gerek duyduğu nitelik ve nicelikteki insanların yetiştirilmesine bağlıdır. Bu bakımdan öğretmen, eğitim sisteminin en önemli ögelerinden biri haline gelmiştir (Aysu, 2007). Bu nedenle eğitim ve öğretim sürecinde kullanılması gereken yöntem ve teknikler, araç ve gereçler ne kadar iyi düzenlenirse düzenlensin, hedefler ne kadar iyi belirlenirse belirlensin eğer öğretmen yeterli değilse eğitimde hedeflenen sonuca ulaşmak pek de olağan değildir (Karslı, 2003). Öğretmen yeterliğini sağlayacak en önemli hususlardan biri, mesleğe duyulan meraktır. Söz

konusu bu merak mesleğe yönelik tutumun yönünün de belirleyicisidir. Öğretmenlik mesleğine ilişkin merakı yüksek olan kişinin, mesleğe yönelik tutumu da olumlu olur. Öğretmenlerin mesleklerine ilişkin tutumları genel itibariyle onların mesleklerini sevmeleri, mesleklerine sadık kalmaları, toplumsal olarak mesleklerinin gerekli ve önemli olduğunu anlamaları ve mesleklerinden dolayı kendilerini sürekli yenilemek ve geliştirmek zorunda olduklarına inanmaları ile ilgilidir (Temizkan, 2008).

Kişinin mesleğine ilişkin tutumları, işindeki performansını etkilemektedir. Bu durum daha çok öğretmenlik mesleği için geçerlidir. Çünkü öğretmenlik mesleği, çok fazla sabır ve azim gerektiren bir meslektir (Kahramanoğlu, Yokuş, Cücük, Vural ve Şiraz, 2018). Mesleğe ilişkin olumlu tutuma sahip olan bir öğretmende bulunması gereken kişisel ve meslekî özellikler şöyle sıralanabilir (Eraslan ve Çakıcı, 2011):

•Mesleki bilgisi yeterli düzeydedir ve gelişime açıktır.

•Olaylara karşı sabırlı ve dayanıklıdır.

•Duygularını kontrol edebilir.

•Farklı inanç ve görüşlere karşı saygılıdır.

•Eleştirilere açıktır.

•Öğrencileri motive etmek için çaba sarf eder.

•Öğrencilerin rahatça danışabileceği, güvenilir, tarafsız, dost canlısı, hoşgörülü ve sevecendir.

•Liderlik vasıflarına sahiptir.

•Öğrencileri, velileri ve çevresini etkisi altına alabilir.

•Öğrencilerin problem çözme, sistematik ve yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmek için uğraşır.

•Öğrendiklerini pratiğe çevirebilen kişiler yetiştirir.

•Öğrencileri bir üst eğitim kademesine ve toplumsal hayata hazırlamaya çalışır.

•Öğrenme ve öğretme süreci ile ilgili son gelişmeleri takip eder ve sınıfında uygulamaya çalışır.

Kimlik kazanımı bir mesleğin icra edilmesinde büyük önem taşımaktadır. Öğretmenlik kimliğinin oluşumunda da öğretmenlik programına devam etme dönemi önemli bir süreçtir (Dede ve Akkoç, 2016). Bu bağlamda öğretmenlik

kimliğinin kazanımı için eğitim fakültelerine büyük görevler düşmektedir. Öğretmen olma hayali ile bu fakültelere kayıt yaptıran öğrencilerin, yaşıtları ile olan etkileşimleri sonucunda mesleki kimlik veya öğretmen kimliğini kazanmış kişiler olarak yetişmeleri amaçlanmaktadır. Bu sebeple pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının da öğretmen kimliklerinin incelenmesi büyük önem arz etmektedir (Uluyol ve Şahin, 2018). Çünkü öğretmenlerin mesleki kimlikleri onların sınıf içi etkinliklerindeki başarılarında yani öğrenci kazanımlarında büyük bir role sahiptir (Olsen, 2008). Bunun yanı sıra öğretmenlik mesleğinde, mesleki kimlik kazanımı ile birlikte pozitif tutum ve davranışın bulunması da önemlidir. Bu nedenle öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerine ek olarak öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının belirlenmesi ve bu iki durum arasındaki ilişki önemli ve üzerinde çalışılması gereken bir konu olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda bu araştırmanın amacı, pedagojik formasyona kayıtlı öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının ne düzeyde olduğunu ve aralarındaki ilişkiyi incelemektir. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Pedagojik formasyona kayıtlı öğretmen adaylarının;

•meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri; cinsiyet, mezuniyet durumu ve yaş aralığı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

•meslek öncesi öğretmenlik kimliğinin "öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven", "öğrencilerle çalışmayı sevme", "kendini öğretmen olarak görme" alt boyutlarına ilişkin durumları cinsiyet, mezuniyet durumu ve yaş aralığı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

•öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları; cinsiyet, mezuniyet durumu ve yaş aralığı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

•meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişki ne düzeydedir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

PFE öğrencilerinin meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu çalışmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a (2016: 114) göre tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeyi amaç edinen araştırmalarda kullanılmaktadır. İlişkisel tarama

modellerinde ise amaç, iki ve daha çok değişken arasında birlikte değişim olup olmadığını veya derecesini belirlemektir.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Fırat Üniversitesinde pedagojik formasyon eğitimine devam eden ve araştırmaya gönüllü olan öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Örneklem seçilirken seçkisiz olmayan uygun örnekleme yöntemi (*incidental sampling*) kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi zaman, para ve iş gücü açısından var olan sınırlılıklar nedeni ile örneklemin kolay ulaşılabilir ve uygulama yapılabilir birimlerden seçilmesidir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2009: 92). Bu kapsamda 245 öğretmen adayı örnekleme dâhil edilmiştir.

Tablo 1

Öğretmen Adaylarına İlişkin Kişisel Bilgiler

Değişkenler		**f**	**%**
Cinsiyet	Kadın	132	54
	Erkek	113	46
Mezuniyet durumu	Devam eden öğrenci	196	80
	Mezun	49	20
Yaş aralığı	18-25 yaş	186	75.9
	26 ve üstü	59	24.1

Tablo 1'de öğretmen adaylarına ilişkin kişisel bilgilere yer verilmiştir. Buna göre öğretmen adaylarından 132'sinin kadın, 113'ünün erkek olduğu görülmektedir. Bu 245 öğretmen adayının 196'sı öğrenim sürecine devam eden öğretmen adayı iken 49'u mezun öğretmen adayıdır. Bunun yanında 186 öğretmen adayı 18-25 yaş aralığında iken 59 öğretmen adayı ise 26 ve üstü yaş aralığındadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri toplanırken öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerini belirlemek amacıyla Friesen ve Besley (2013) tarafından geliştirilen ve daha sonra Arpacı ve Bardakçı (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan "Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimliği Ölçeği (MÖÖKÖ)" kullanılmıştır. Bu ölçek beşli likert tipinde 17 maddeden ve üç alt boyuttan

oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven, öğrencilerle çalışmayı sevme ve kendini öğretmen olarak görme şeklindedir. Bu 17 madde "Hiç katılmıyorum" (1), "Katılmıyorum" (2), "Kararsızım" (3), "Katılıyorum" (4) ve "Tamamen katılıyorum" (5) olmak üzere beş kategoride derecelendirilmiştir. Meslek öncesi öğretmenlik kimliği ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .93, KMO değeri .95'tir. Bartlett testi sonucu 4031.96'dır. Mevcut çalışmada ise Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .79, KMO değeri .91 ve Bartlett testi sonucu 2109.288 olarak belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla Kahramanoğlu vd. (2018) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği (ÖMYTÖ)" beşli likert tipinde 12 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler "Kesinlikle katılmıyorum" (1), "Katılmıyorum" (2), "Kararsızım" (3), "Katılıyorum" (4) ve "Tamamen katılıyorum" (5) şeklinde derecelendirilmiştir. Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeğinin Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .85, KMO değeri .873 ve Bartlett testi sonucu 1465,611'dir. Mevcut çalışmada ise Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .92, KMO değeri .893 ve Bartlett testi sonucu ise 1947.617 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

MÖÖKÖ ve ÖMYTÖ formlarından elde edilen veriler bilgisayar destekli bir istatistik programıyla analiz edilmiştir. Bu aşamada öncelikle toplanan verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiş ve normallik testleri yapılmıştır. Alanyazın incelendiğinde örneklem büyüklüğünün 35'ten fazla olduğu durumlarda Kolmogorov-Smirnov testi (McKillup, 2012); küçük olduğu durumlarda ise Shapiro-Wilk testi (Shapiro ve Wilk, 1965) tercih edilmektedir. Bu bağlamda bu araştırmada K-S testi sonuçları dikkate alınmıştır ve Tablo 2'de sunulmuştur. Aynı zamanda normal dağılım değerlendirmelerinde çarpıklık ve basıklık (skewness-kurtosis) değerleri, histogram eğrileri de incelenmiştir. Orta büyüklükteki bir çalışma grubu ($50 < n < 300$) için basıklık ve çarpıklık değerlerinin 3.29'a kadar esnetilebileceği ifade edilmektedir (Kim, 2013). Ancak mevcut çalışmada bu durum sağlanmadığı için verilerin normal dağılım göstermediği düşünülmüştür.

Tablo 2'deki K-S testi sonuçlarına bakıldığında, MÖÖKÖ toplam ve alt boyut puanlarında ve ÖMYTÖ toplam puanlarında normallikten sapmalar olduğu görülmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında, bu değerlerin bütün puan grupları için ±4.00 aralığında olduğu gözlemlenmektedir. Bütün bu

incelemeler dikkate alınarak verilerin normal dağılım göstermediği yorumu yapılmış ve veri çözümlemede parametrik olmayan (MWU) testler kullanılmıştır.

Tablo 2
Puanların Çarpıklık-Basıklık Değerleri ve Kolmogorov-Smirnov Testi Sonuçları

	N	Çarpıklık	Basıklık	p
MÖÖKÖ toplam puanları	245	-1.338	3.940	.000
Öğret. olab. öz-güven		-.964	1.872	.000
Öğrencilerleçalışmayı sevme		-.248	2.863	.000
Kendini öğretmen olarak görme		-1.112	1.850	.000
ÖMYTÖ toplam puanları		-1.497	2.421	.000

Ölçekler arasındaki ilişkiye bakmak için ise ölçeklerin pearson korelasyon katsayıları incelenmiştir. Hem MÖÖKÖ hem de ÖMYTÖ beşli likert tipindedir. Her iki ölçekten elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında katılım düzeyine göre en olumsuzdan en olumluya doğru '1.00-1.80', '1.81-2.60', '2.61-3.40', '3.41-4.20' ve '4.21-5.00' değer aralıkları dikkate alınmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Çalışmaya ilişkin verilerin çözümlendiği bu bölümde MÖÖKÖ ve ÖMYTÖ ile toplanan verilerin çözümlenmesine yer verilmiştir. Bu iki ölçeğe ilişkin ulaşılan bulgular aşağıda sıralanmıştır. Öncelikle ölçeğe yönelik değişkenlere uygun testler yapılmış ve tablo haline getirilerek sunulmuştur.

Tablo 3'te öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre meslek öncesi öğretmenlik kimliklerini belirlemek amacıyla MWU testi yapılmıştır. MWU testinden elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinde, öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanlarına bakıldığında cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma olmamıştır (MWU=6836.000, p>.05). Kadın ve erkek öğrencilerin öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.64) aralığına denk gelmektedir. Öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanlarına bakıldığı zaman yine cinsiyete göre anlamlı bir fark belirlenmemiştir (MWU=7268.500, p>.05). Kadın ve erkek öğretmen adaylarının öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanları, ölçeğin *"kararsızım"* ($\overline{X}$ =3.14) aralığına denk gelmektedir.

Tablo 3
Öğretmen Adaylarının Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimliklerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	Sıra Ort.	Sıra top.	Z	U	p
Öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven	Kadın (132)	127.71	16858.00	-1.134	6836.000	.257
	Erkek (113)	117.50	13277.00			
Öğrencilerle çalışmayı sevme	Kadın (132)	121.56	16046.50	-.348	7268.500	.728
	Erkek (113)	124.68	14088.50			
Kendini öğretmen olarak görme	Kadın (132)	132.85	17536.50	-2.362	6157.500	.018
	Erkek (113)	111.49	12598.50			
MÖÖKÖ toplam	Kadın (132)	129.65	17113.50	-1.589	6580.500	.112
	Erkek (113)	115.23	13021.50			

Kendini öğretmen olarak görme alt boyutu puanlarında ise cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir (MWU=6157.500, p<.05). Kadın öğretmen adaylarının kendilerini öğretmen olarak görme sıra ortalaması puanlarının (SO=132.85), erkek öğretmen adaylarının kendilerini öğretmen olarak görme sıra ortalaması puanlarından (SO=111.49) yüksek olması dolayısıyla bu farkın kadınların lehine olduğu söylenebilir. Buna göre kadınların kendilerini öğretmen olarak görme konusunda erkeklere oranla kendilerini daha yeterli buldukları ifade edilebilir. Buna ek olarak kadın ve erkek öğretmen adaylarının kendilerini öğretmen olarak görme puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.97) aralığına denk gelmektedir. Öğretmen adaylarının MÖÖKÖ toplam puanları incelendiğinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (MWU=6580.500, p>.05). Kadın ve erkek öğretmen adaylarının MÖÖKÖ toplam puanları *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.58) aralığına denk gelmektedir. Başka bir ifade ile araştırma kapsamındaki öğretmen adaylarının ortanın üstü bir düzeyde meslek öncesi öğretmenlik kimliğine sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 4'te öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinin mezuniyet durumuna göre karşılaştırıldığı MWU testi sonuçları sunulmuştur. Yapılan MWU testinden edinilen bulgulara göre öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinde, öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanlarına bakıldığında mezuniyet durumuna göre anlamlı bir farklılaşma

olmamıştır (MWU=4656.500, p>.05). Mezun ve devam eden öğrencilerin öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.64) aralığına denk gelmektedir.

Tablo 4
Öğretmen Adaylarının Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimliklerinin Mezuniyet Durumu Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Mezuniyet durumu	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	U	p
Öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven	Mezun(49)	125.97	6172.50	-.331	4656.500	.741
	Devam eden(196)	122.26	23962.50			
Öğrencilerle çalışmayı sevme	Mezun(49)	121.89	5972.50	-.125	4747.500	.901
	Devam eden(196)	123.28	24162.50			
Kendini öğretmen olarak görme	Mezun(49)	117.97	5780.50	-.558	4555.500	.577
	Devam eden(196)	124.26	24354.50			
MÖÖKÖ toplam	Mezun(49)	121.86	5971.00	-.126	4746.000	.899
	Devam eden(196)	123.29	24164.00			

Öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanlarına bakıldığı zaman yine mezuniyet durumuna göre anlamlı bir farklılaşma olmamıştır (MWU=4747.500, p>.05). Mezun ve devam eden öğrencilerin öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanları ölçeğin *"kararsızım"* ($\overline{X}$ =3.14) aralığına denk gelmektedir. Kendini öğretmen olarak görme alt boyutu puanlarına bakıldığında mezuniyet durumuna göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (MWU=4555.500, p>.05). Mezun ve devam eden öğrencilerin kendini öğretmen olarak görme alt boyutu puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.97) aralığına denk gelmektedir. Öğretmen adaylarının MÖÖKÖ toplam puanları incelendiğinde mezuniyet durumuna göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (MWU=4746.000, p>.05). Mezun ve devam eden öğrencilerin MÖÖKÖ toplam puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.58) aralığına denk gelmektedir; başka bir ifade ile ortanın üstü düzeyde meslek öncesi öğretmenlik kimliğine sahip oldukları belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinin yaş aralığı değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için MWU testi yapılmıştır. Yapılan MWU testine göre öğretmen adaylarının meslek öncesi

öğretmenlik kimliklerinde, öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanlarına bakıldığında yaş aralığına göre anlamlı bir farklılaşma olmamıştır (MWU=5468.000, p>.05). 18-25 yaş ve 26 ve üstü yaş grubundaki adayların öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven alt boyutu puanları *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.64) yönündedir. Öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanlarına bakıldığı zaman yine yaş aralığına göre anlamlı bir fark belirlenmemiştir (MWU=5450.500, p>.05). 18-25 yaş ve 26 yaş ve üstü öğretmen adaylarının öğrencilerle çalışmayı sevme alt boyutu puanları *"kararsızım"* ($\overline{X}$ =3.14) yönünde ortaya çıkmıştır. Kendini öğretmen olarak görme alt boyutu puanlarına bakıldığında yaş aralığına göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (MWU=5477.500, p>.05). 18-25 yaş ve 26 yaş ve üstü adayların kendini öğretmen olarak görme alt boyutu puanları ölçeğin *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.97) aralığına denk gelmektedir.

Tablo 5
Öğretmen Adaylarının Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimliklerinin Yaş Aralığı Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Yaş Aralığı	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	U	p
Öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven	18-25 (186)	123.10	22897.00	-.040	5468.000	.968
	26 ve üstü (59)	122.68	7238.00			
Öğrencilerle çalışmayı sevme	18-25 (186)	123.20	22914.50	-.078	5450.500	.938
	26 ve üstü (59)	122.38	7220.50			
Kendini öğretmen olarak görme	18-25 (186)	122.95	22868.50	-.020	5477.500	.984
	26 ve üstü (59)	123.16	7266.50			
MÖÖKÖ toplam	18-25 (186)	122.97	22873.00	-.011	5482.000	.992
	26 ve üstü (59)	123.08	7262.00			

Öğretmen adaylarının MÖÖKÖ toplam puanları incelendiğinde yaş aralığına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (MWU=5482.000, p>.05). 18-25 yaş ve 26 yaş ve üstü öğrencilerin MÖÖKÖ toplam puanları *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.58) düzeyindedir; başka bir ifade ile öğretmen adaylarının ortanın üstü düzeyde meslek öncesi öğretmenlik kimliğine sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 6

Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Cinsiyet	n	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	Z	U	p
Kadın	132	135.60	17899.00	-3.011	5795.000	.003
Erkek	113	108.28	12236.00			

Öğretmen adaylarının cinsiyetlerine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek için yapılan MWU testinden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (MWU=5795.000, p<.05). Kadın öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının sıra ortalaması puanlarının (SO=135.60), erkek adayların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının sıra ortalaması puanlarından (SO=108.28) yüksek olması dolayısıyla bu farkın kadınların lehine olduğu söylenebilir. Buna göre kadın öğrencilerin erkek öğrencilere oranla kendilerini daha yeterli buldukları ifade edilebilir. Buna ek olarak kadın ve erkek öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları "*katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.96) düzeyindedir.

Tablo 7

Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Mezuniyet Durumu Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Mezuniyet durumu	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	U	p
Mezun	49	114.53	5612.00	-.936	4387.000	.349
Devam eden	196	125.12	24523.00			

Tablo 7'de öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının mezuniyet durumuna göre karşılaştırıldığı MWU testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları mezuniyet durumuna göre farklılaşmamıştır (MWU=4387.000, p>.05). Mezun ve devam eden öğretmen adaylarının ölçekte *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.96) düzeyine denk gelecek biçimde görüş bildirdikleri belirlenmiştir.

Tablo 8
Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumlarının Yaş Aralığı Değişkenine Göre Değerlendirildiği MWU Testi Sonuçları

Yaş aralığı	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	U	p
18-25 yaş	186	125.10	23268.50	-.824	5096.500	.410
26 yaş ve üstü	59	116.38	6866.50			

Araştırma kapsamındaki öğretmen adaylarının yaş aralığı değişkenine göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla MWU testi yapılmıştır. MWU testinden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin yaş aralığına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının istatistiksel olarak farklılaşmadığı görülmüştür (MWU=5096.500, p>.05). Aynı zamanda 18-25 yaş ve 26 yaş ve üstü aralığındaki öğretmen adaylarının *"katılıyorum"* ($\overline{X}$ =3.96) düzeyinde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

Korelasyon katsayısının 1.00 olması, mükemmel pozitif bir ilişkiyi; -1.00 olması ise mükemmel negatif bir ilişkiyi, 0.00 olması ise ilişkinin bulunmadığını ifade eder. Korelasyon katsayısının büyüklük açısından yorumlanmasında üzerinde tam olarak netleşilen aralıklar belirlenmemiş olsa da korelasyon yorumlanmasında şu aralıklar göz önüne alınmaktadır: korelasyon katsayısının mutlak değer halinde 0.70-1.00 arasında bulunması yüksek; 0.70-0.30 arasında bulunması orta; 0.30-0.00 arasında bulunması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak açıklanabilir (Büyüköztürk, 2016, s. 32). Tablo 9 incelendiğinde öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinin alt boyutlarına bakıldığında öğretmen adaylarının; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güvenleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu (r=.415, p<.01), öğrencilerle çalışmayı sevmeleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu (r=.248, p<.01), kendilerini öğretmen olarak görmeleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu (r=.546, p<.01), meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu (r=.522, p<.01) görülmektedir.

Tablo 9
Öğretmen Adaylarının Meslek Öncesi Öğretmenlik Kimlikleri İle Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Arasındaki Korelasyon

		Öğretmen olab. ilişkin öz-güven	Öğrenc. çalışmayı sevme	Kendini öğret. olarak görme	MÖÖKÖ toplam	ÖMYTÖ toplam
Öğretmen olab. ilişkin öz-güven	Pearson correlation Sig. (2-tailed) N	1 245	.403** .000 245	.651** .000 245	.841** .000 245	.415** .000 245
Öğrenc. çalışmayı sevme	Pearson correlation Sig. (2-tailed) N	.403** .000 245	1 245	.350** .000 245	.675** .000 245	.248** .000 245
Kendini öğretmen olarak görme	Pearson correlation Sig. (2-tailed) N	.651** .000 245	.350** .000 245	1 245	.882** .000 245	.546** .000 245
MÖÖKÖ toplam	Pearson correlation Sig. (2-tailed) N	.841** .000 245	.675** .000 245	.882** .000 245	1 245	.522** .000 245
ÖMYTÖ toplam	Pearson correlation Sig. (2-tailed) N	.415** .000 245	.248** .000 245	.546** .000 245	.522** .000 245	1 245

Bu bulguya göre öğrencilerin; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güvenleri, öğrencilerle çalışmayı sevmeleri, kendilerini öğretmen olarak görmeleri ve meslek öncesi öğretmenlik kimlik puanları yükseldikçe öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının da yükseldiği söylenebilir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik yürütülen bu çalışmada, elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar ortaya konmuştur. Meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri alt boyutlarına bakıldığı zaman öğretmen adaylarının; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven ve öğrencilerle çalışmayı sevme boyutlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı

farklılık yokken kendilerini öğretmen olarak görme boyutunda cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Söz konusu bu farklılık kadın öğretmen adaylarının lehinedir. Başka bir ifade ile meslek öncesi kimliğinin oluşmasındaki boyutlardan biri olan kendini öğretmen olarak görme noktasında kadınların daha olumlu bir algıya sahip oldukları ifade edilebilir. Meslek öncesi öğretmen kimliği ölçeğinden alınan toplam puanına bakıldığında ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Benzer biçimde, Uluyol ve Şahin (2018), farklı bölümlerden oluşan pedagojik formasyon öğrencileri ile yaptığı çalışmalarında, cinsiyet değişkeni bakımından meslek öncesi öğretmenlik kimliğinde anlamlı bir fark bulunmadığını ortaya koymuşlardır. Buna karşılık ilgili alanyazında cinsiyet değişkeninin öğrencilerin meslek öncesi öğretmen kimlikleri ile anlamlılık gösterdiği çalışmalar da bulunmaktadır. Alptekin-Yolcu (2018) çalışmasında, kadın öğretmen adayları ile erkek öğretmen adaylarının öğretmen kimlikleri arasında, kadın öğretmen adaylarının kimlik algılarının yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Cattley'in (2007) öğretmen adaylarının uygulama sürecindeki mesleki kimliklerini ortaya koymaya yönelik olarak yaptığı çalışmasında, mesleki kimliğin cinsiyete göre farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Erkek öğretmen adaylarının sınıf disiplinine daha çok önem verdikleri, kadın öğretmen adaylarının ise öğrenci katılımına daha fazla odaklandıkları belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmen kimliklerinde; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven, öğrencilerle çalışmayı sevme, kendilerini öğretmen olarak görme alt boyutları ve meslek öncesi öğretmen kimliği ölçeği toplam puanlarına bakıldığında mezuniyet durumu değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Çalışmada ulaşılan bir başka sonuç ise öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimliklerinde; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güven, öğrencilerle çalışmayı sevme, kendilerini öğretmen olarak görme alt boyutları ve meslek öncesi öğretmen kimliği ölçeği toplam puanlarına bakıldığında yaş aralığı değişkenine göre istatistiksel olarak farklılaşma olmamasıdır. Benzer durum Uluyol ve Şahin'in (2018) çalışmasında da ortaya konmuş; öğretmenlik kimliğinde yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak farklılaşmıştır. Kadın öğretmen adaylarının, erkek öğretmen adaylarına göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Alanyazındaki birçok araştırma bu sonucu desteklemektedir. Aksoy (2010), eğitim fakültesi son sınıf öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelediği çalışmasında, kadın öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının

erkeklere kıyasla anlamlı biçimde yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Çapa ve Çil (2000), öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını inceledikleri çalışmalarında, kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını anlamlı derecede yüksek bulmuştur. Çiçek-Sağlam (2008) çalışmasında, kız öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Terzi ve Tezci (2007) çalışmalarında, kız öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının erkek öğrencilere kıyasla anlamlı biçimde yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Gökçe ve Sezer'in 2012 yılında yaptıkları çalışmalarında kız öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları erkek öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek bulunmuştur. Uğurlu ve Polat'ın (2011) sınıf öğretmenliği öğrencileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında, kız ve erkek öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının kızlar lehine anlamlılık gösterecek şekilde farklılaştığı belirlenmiştir. Yine sosyal bilgiler öğretmen adayları üzerinde yürütülen benzer bir çalışmada kız öğrenciler lehine anlamlı fark belirlenmiştir (Karatekin, Merey ve Keçe, 2015). Baykara-Pehlivan (2008) kız öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının erkeklere kıyasla anlamlı biçimde yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Durmuşoğlu, Yanık ve Akkoyunlu'nun (2009) Türk ve Azeri öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını belirlemek istediği çalışmalarında, Türk öğrencilerin cinsiyet değişkeninde kız öğretmen adaylarının lehine olacak şekilde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Aynı şekilde Camadan ve Duysak'ın 2010 yılında farklı programlardaki öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelediği çalışmalarında, cinsiyet değişkeni göz önüne alındığında kız öğretmen adaylarının lehine olacak biçimde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Alanyazında farklı sonuçlara ulaşılan araştırmalar da bulunmaktadır. Yaşar-Ekici'nin (2014) yürüttüğü çalışmasında, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarda cinsiyet değişkenine göre bir farka rastlamamıştır. Kartal ve Afacan'ın (2012) çalışmasında da pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının, mesleğe ilişkin tutumlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Bozkırlı ve Er'in (2011), Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarını incelediği çalışmalarında da öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Polat'ın 2013 yılında pedagojik formasyon sertifika programı ve eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelediği çalışmasında, öğretmen adaylarının cinsiyetlerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bulut (2009) çalışmasında, öğretmen adaylarının öğretmenlik

mesleğine ilişkin tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmiştir. Benzer şekilde Özden, Konedralı ve Zeki'nin (2010) öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelendiği çalışmalarında da öğretmen adaylarının, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemiştir.

Mevcut araştırmada üzerinde durulan bir başka konu ise öğretmen adaylarının mezuniyet durumuna bağlı olarak öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının düzeyidir. Bu hususta öğretmen adaylarının tutum puanları arasında anlamlı fark belirlenmemiştir. Benzer biçimde Eraslan ve Çakıcı'nın (2011) çalışmasında da formasyon öğrencilerinin öğrenim düzeyine göre, öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Ancak yapılan farklı bir çalışmada, mezun olunca öğretmenlik yapmak isteyen öğrencilerin tutum puanları daha yüksek bulunmuştur (Aksoy, 2010).

Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları yaş aralığı değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemiştir. Can (2010) da çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır. 22-24, 25-27, 28 ve üzeri yaş aralığındaki öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları istatistiksel olarak farklılaşmamıştır. Karatekin vd. (2015) çalışmalarında, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarında sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Aynı şekilde Yaşar-Ekici (2014) de öğrencilerin yaş gruplarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarında anlamlı bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştır. Farklı sonuca ulaşan Pektaş ve Kamer (2011) çalışmalarında, fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını incelemişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermiştir. Birinci ve ikinci sınıflarda okuyan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının, dördüncü sınıfta okuyan öğretmen adaylarının tutumlarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde Akpınar, Yıldız ve Ergin (2006) çalışmalarında, öğretmen adaylarının bulundukları sınıflara göre öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında 3.sınıfların lehine olacak şekilde anlamlı bir farklılık tespit etmişlerdir.

Öğretmen adaylarının meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkiye bakıldığında meslek öncesi öğretmen kimliği ölçeğinin alt boyutları ele alındığı zaman öğretmen adaylarının; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güvenleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki

olduğu, öğrencilerle çalışmayı sevmeleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu, kendilerini öğretmen olarak görmeleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu, meslek öncesi öğretmenlik kimlikleri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasında arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuca göre öğrencilerin; öğretmen olabileceğine ilişkin öz-güvenleri, öğrencilerle çalışmayı sevmeleri, kendilerini öğretmen olarak görmeleri ve meslek öncesi öğretmenlik kimlik puanları yükseldikçe öğretmenlik mesleğine yönelik tutum puanlarının da yükselmektedir. Başka bir ifade ile öğretmen adayları mesleklerine ilişkin bir kimlik oluştururken aynı zamanda ileride yürütecekleri mesleğe ilişkin olumlu tutum da oluşturmaktadırlar. Bütün bu sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda PFE kursuna kayıtlı öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini önemli ve değerli gördükleri söylenebilir. Bu bağlamda öğretmenlik mesleğine yönelik yürütülen ders ve etkinliklerin öğretmen adaylarının ilgi ve beklentilerini karşılayacak; onların mesleğe ilişkin tutumlarını olumlu biçimde etkileyecek ve mesleğe yönelik kimlik oluşturmalarını destekleyecek nitelikte içerik ve uygulamalarla desteklenmesi, benzer çalışmaların daha geniş katılımlı gruplarla tekrarlanması ve yine benzer çalışmaların nitel boyut katılarak derinlemesine incelemelere de fırsat verilmesi önerilebilir

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akpınar, E., Yıldız, E. & Ergin, Ö. (2006). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi,* 19, 56-62.

Aksoy, M. E. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Örneği). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 2, 197-212.

Alptekin-Yolcu, M. (2018). *Sınıf öğretmeni adaylarının meslek öncesi öğretmen kimlik algılarının incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Arpacı, D. & Bardakçı, M. (2015). Meslek öncesi öğretmen kimliği ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences,14*(3), 687-719.

Aslan, M. (2011). *Öğretmen liderliği davranışları ve sınıf iklimi: öğretmen ve öğrenci görüşleri bağlamında bir araştırma.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Atmaca, Ç. (2017). English teachers' perspectives about teacher competencies in terms of Professional identity. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17*(4), 1641-1669.

Aysu, B. (2007). *Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine karşı tutumlarının incelenmesi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Başbay, M., Ünver, G., & Bümen, N. T. (2009). Ortaöğretim alan öğretmenliği tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları: boylamsal bir çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 59*(59), 345-366.

Başkan, G. A. (2001). Öğretmenlik mesleği ve öğretmen yetiştirmede yeniden yapılanma. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20, 16-25.

Baykara-Pehlivan, K. (2008). Sınıf öğretmeni adaylarının sosyo-kültürel özellikleri ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 4*(2), 151-168.

Bozkırlı, K. Ç. & Er, O. (2011). Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Kafkas Üniversitesi Örneği). *Turkish Studies, 6*(4), 457-466.

Bulut, İ. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının değerlendirilmesi (Dicle ve Fırat Üniversitesi Örneği). *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi,* 14, 13-24.

Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. 22. Baskı, Pegem Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. 14. Baskı, Pegem Yayınları.

Camadan, F. & Duysak, A. (2010). Farklı programlardaki öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından karşılaştırılması: Rize Üniversitesi Örneği. *The Journal of SAU Education Faculty,* 20, 30-42.

Can, Ş. (2010). Tezsiz yüksek lisans öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),* 24, 13-28.

Cattley, G. (2007). Emergence of professional identity for the pre-service. *Teacher International Education Journal, 8*(2), 337-347.

Coldron, J. & Smith, R. (1999). Active location in teachers' construction of their profession alidentities. *Journal of Curriculum Studies, 31*(6), 711–726.

Connelly, M. & Clandinin, J. (1999). *Shaping a professional identity: Stories of educational practice.* The Althouse Press.

Çapa, Y. & Çil, N. (2000). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 18, 69-73.

Çiçek-Sağlam, A. (2008). Müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(1), 59-69.

Dede, H. G. & Akkoç, H. (2016). Pedagojik formasyon ve eğitim fakülteleri lisans programlarına katılan matematik öğretmeni adaylarının mesleki kimliklerinin karşılaştırılması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT),7*(1), 188-206.

Durmuşoğlu, M. C., Yanık, C. & Akkoyunlu, B. (2009). Türk ve Azeri öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 36, 76-86.

Eraslan, L. & Çakıcı, D. (2011). Pedagojik formasyon programı öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 9*(2), 427-438.

Gökçe, F. & Sezer, G. O. (2012). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları (Uludağ Üniversitesi Örneği). *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(1), 1-23.

Kahramanoğlu, R., Yokuş, E., Cücük, E., Vural, S. & Şiraz, F. (2018). Öğretmenlik mesleğine yönelik tutum ölçeği (ömytö) geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Turkish Studies, 13*(11), 1669-1686.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar ilkeler teknikler*. 30. Baskı. Nobel Akademik Yayıncılık.

Karatekin, K., Merey, Z. & Keçe, M. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(1), 70-96.

Karslı, M. D. (2003). *Öğretmenlik mesleğine giriş.* Pegem Yayınları.

Kartal, T. & Afacan, Ö. (2012). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumlarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(24), 76-96.

Kim, H. Y. (2013). Statistical notes for clinical researchers: assessing normal distribution using skewness and kurtosis. *Restorative Dentistry & Endodontics,* 38(1), 52-54. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/ PMC3591587/ 09/12/2019.

Lamote, C. & Engels, N. (2010). The development of student teachers' professional identity. *European Journal of Teacher Education, 33*(1), 3-18.

Lasky, S. (2005). A socio cultural approachto understanding teacher identity, agency and professional vulnerability in a context of secondary school reform. *Teaching and Teacher Education,* 21, 899-916.

McKillup, S. (2012). *Statistics explained: An introductory guidefor life scientists.* Cambridge University Press.

Olsen, B. (2008). How reasons for entry into the profession illuminate teacher identity development. *Teacher Education Quarterly, 35*(3), 23-40.

Özden, H., Konedralı, G. & Zeki, C. P. (2010). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 16*(2), 253-275.

Pektaş, M. & Kamer, S. T. (2011). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9*(4), 829-850.

Polat, S. (2013). Pedagojik formasyon sertifika programı ve eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *E-International Journal of Educational Research, 4*(2), 48-60.

Shapiro, S. & Wilk, M. B. (1965). An analysis of variance test fornormality (Complete samples). *Biometrika, 52* (3/4), 591-611.

Tavşanlı, Ö. F. & Saraç, E. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının oluşması muhtemel öğretmen kimliklerinin "öğretmen adayları olası benlikler

ölçeği" kullanılarak incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(36), 689-703.

Temizkan, M. (2008). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Türk Bilimleri Dergisi, 6*(3), 461-486.

Terzi, A. R. & Tezci, E. (2007). Necatibey Eğitim Fakültesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,* 52, 593-614.

Uğurlu, C. T. & Polat, S. (2011). Sınıf öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 35*(1), 68-74.

Uluyol, Ç. & Şahin, S. (2018). Pedagojik formasyon öğrencilerinin öğretmen kimliği ve mesleki kaygı durumlarının incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 22*(3), 1051-1072.

White, K. R. (2009). Connecting religion and teacher identity: The unexplored relationship between teachers and religion in public schools. *Teaching and Teacher Education, 25*(6), 857-866.

Yaşar-Ekici, F. (2014). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *7*(35), 658-665.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık.

Yoldaş, C., Yetim, G. & Küçükoğlu, N. E. (2016). Okul öncesi öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 48, 90-102.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.322-332.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.322-332.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40424

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 04.01.2020
Kabul Tarihi: 22.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 04.01.2020
Accepted: 22.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Ercengiz, M. (2020). The Relationship Between Alexithymia and Internet Addiction in Adolescents. *Journal of History School,* 44,322-332.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ALEXITHYMIA AND INTERNET ADDICTION IN ADOLESCENTS

Mustafa ERCENGİZ[1]

Abstract
The aim of this study was to investigate the relationship between alexithymia and internet addiction in adolescents. The study was conducted on 294 adolescents. The Toronto Alexithymia Scale and Internet Addiction Scale were used as the data collection instruments. The relationship between alexithymia and internet addiction was investigated using correlation and regression analysis. As a result of the analysis, alexithymia was found to be positively associated with internet addiction. In addition, alexithymia positively predicts internet addiction. The findings of the study were discussed with regards to the relations with the literature and suggestions were made to the researcher and implementers.

Keywords: Alexithymia, internet addiction, adolescent

Ergenlerde Aleksitimi ile İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişki

Öz
Bu çalışmanın amacı ergenlerde aleksitimi ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışma 294 ergen üzerinde yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak Toronto Aleksitimi Ölçeği ve İnternet Bağımlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Aleksitimi ve internet bağımlılığı arasındaki ilişki korelasyon ve regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda aleksitimi ile internet bağımlılığı arasında pozitif

[1] Dr. Öğretim Üyesi İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, mercengiz@agri.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6891-8462

bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca aleksitimi internet bağımlılığını pozitif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır. Çalışmanın bulguları literatürle ilişkiler açısından tartışılmış ve araştırmacı ve uygulayıcılara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aleksitimi, internet bağımlılığı, ergen

INTRODUCTION

While alexithymia is not considered as a disorder, it is defined as a disorder in skills related to showing deficiencies in imagination skills, being unaware of emotional stimuli and recognizing emotions and identifying them (Taylor, Bagby & Parker, 1997). Studies have stated that individuals with high alexithymia levels have levels of depression, stress, sexual disorders, anxiety, alcohol consumption, diet disorders and general psychopathology disorders and have low level of self-esteem (APA, 2013; Hesse & Floyd, 2008; Hintikka, Honkalampi, Lehtonen & Viinamaki, 2001; Karukivi et al., 2010; Thorberg, Young, Sullivan & Lyvers, 2009). It is also emphasized that alexithymia has a negative relationship with the number of close relationship, relational intimacy and relationship satisfaction (Hesse & Floyd, 2011). Thus, individuals suffering from alexithymia experience problems in skills such as starting and maintaining a communication and relationship (Montebarocci, Codispoti, Baldaro & Rossi, 2004; Vanheule, Desmet, Meganck & Bogaerts, 2007). Ruscio et al. (2007) state that individuals who encounter difficulties in interpersonal relationships have anxiety concerning starting and maintaining social relationships. Individuals who undergo anxiety in social relationships are reluctant in making friendships, avoid close relationships, limit their relationships with the opposite sex and even tend to avoid marriage (Hart, Turk, Heimberg & Liebowitz, 1999; Schneier et al., 1994).

Internet addiction, which is evaluated as drive control problem (Shapira, Goldsmith, Keck, Khosla, & McElroy, 2000; Young, 1998), is defined in the literature as *internet addiction disorder* Goldberg, 1996) and *pathological internet usage* (Davis, 2001; Morahan-Martin & Schumacker, 2000). While there is no consensus on the definition of internet addiction (Chou, Condron & Belland, 2005), it is defined as the decrease in actual social interactions and the state of being angry and nervous when failing to access the internet which occur due to spending too much time on the internet, using the internet at compulsive level, failing to manage the time spent on the internet and excessive use of the internet (Kraut et al., 1998). Adolescents represent a risk group concerning internet addiction due to the increase in the opportunities for accessing the internet (Lam, Peng, Mai & Jing, 2009). Because adolescents are not physically and psychologically developed, they are subject to the negative effects of the internet more than the individuals of other age groups (Christensen, Orzack, Babington & Patsdaughter, 2001; Oh, 2005). However, several studies emphasize that

psychiatric and depressive symptoms emerge in adolescents due to internet addiction (Ha, Kim, Bae, Lyoo & Cho, 2007; Jang, Hwang, & Choi, 2008; Kim et al., 2006; Young & Rogers, 1998). In previous studies, positive relationships were detected between internet addiction and anxiety, impulsivity, social isolation, negative emotional regulation, self-concealment and social phobia (Chak & Leung, 2004; Ercengiz & Şar, 2017; Nalwa & Anand, 2003; Park & Song, 2002).

Individuals with alexithymia tend to avoid social environments due to the characteristics of alexithymia (having difficulties in remembering words related to emotions and identifying facial expressions etc.). This causes individuals with alexithymia to spend more time on online environments. However, online environments limit face-to-face communication, prevents phsycial interaction and causes the authority to be at the initiative of the user. For this reason, online environments are frequently used by individuals with alexithymia (Craparo, 2011; De Berardis et al., 2009; McKenna & Bargh, 2000). Similarly, Caplan (2007) emphasizes that, with regards to social interaction, online environments cause less risk when compared with real social environments. For this reason, individuals with alexithymia are considered as a risk group for internet addiction (Craparo, 2011; De Berardis et al., 2009).

In this study, the relationship between alexithymia and internet addiction was investigated in adolescents. The relationship between alexithymia and internet addiction was frequently carried out in university students. In addition, the relationship between internet addiction and alexithymia in Turkey has not been investigated. Thus, the study is considered to contribute to the literature with data accumulation and to studies on fighting against and preventing internet addiction.

METHOD

Study Model

This study, which aimed at examining the relationship between alexithymia and internet addiction in adolescents, was a descriptive study.

Participants

This study was conducted on 294 adolescents studying in different high schools in the province of Ağrı during the fall term of 2016-2017 academic period. In this study, convenience sampling method was used. 133 (45.2%) of the participants were girl and 161 (55.8%) were boy. Adolescents are between the ages of 14-18. Age average of the participants was 15.85.

Measures

Toronto Alexithymia Scale (TAS): TAS, which was developed by Bagby, Parker and Taylor (1994) to assess the alexithymia level of the individual and adapted into Turkish by Gulec et al. (2009), consists of 20 items and is a 5 point Likert type scale (1=Never, 5=Always). According to the confirmatory factor analysis, it consists of 3 factors, namely Difficulty Identifying Feelings, Difficulty Describing Feelings and Externally-Oriented Thinking. The fit values resulting from the confirmatory factor analysis indicate that the scale has fit indices at acceptable levels (χ^2= 564.09, df= 167, GFI= .87, AGFI= .84, and RMSEA= .079). The internal consistency coefficients for the overall scale was .78, .80 for the Difficulty Identifying Feelings, .57 for the Difficulty Describing Feelings and .63 for the Externally-Oriented Thinking sub-dimensions. The corrected item-total correlations of the scale ranged between .22 and .48. The increase in the scores for each sub-dimension and for the overall scale indicates an increase in the tendency for alexithymia (Gulec et al., 2009).

Internet Addiction Scale (IAS): IAS, which was developed by Hahn and Jerusalem (2001) to assess the internet addiction level of the individual and adapted into Turkish by Sahin and Korkmaz (2011), consists of 19 items and is a 5 point Likert type scale (1=Never, 5=Always). The scale consists of three sub-scales namely Lack of Control, Desire to Stay Online Longer and Negative Experiences in Social Relationships. The confirmatory factor analysis suggests that the three-factor structure of the scale has a good fit (χ^2= 580.17, df= 149, RMSEA= .079, SRMR= .045, GFI=.90 AGFI=.85, CFI= .97, NNFI= .96, IFI= .95). The item-total correlation coefficients for the Lack of Control sub-scale ranged between .72 and .83, between .82 and .90 for the Desire to Stay Online Longer sub-scale and .73 and .80 for the Negative Experiences in Social Relationships sub-scale. The internal consistency coefficients for the Lack of Control sub-scale was .90, .89 for the Desire to Stay Online Longer sub-scale, .93 for the Negative Experiences in Social Relationships sub-scale and .86 for the overall scale. There were no reversely scored items in the scale. High scores obtained from the scale indicate a high level of internet addiction.

Data Collection and Analysis

The scales were applied in the classrooms of the high schools students who volunteered to participate in the study. The scales were applied in almost 25-30 minutes. The data of the scale were analyzed through the SPSS software. Before starting the analysis, the prerequisites of the regression analysis (normality and multicollinearity problem) were examined. As a result of the analyses, the dataset met all the prerequisites. Skewness and kurtosis coefficients for latent variables varied between -1 and +1 and demonstrated that the data had a normal

distribution. Multicollinearity problems occur when the binary correlation between the variables is greater than .90. This situation prevents reliable results. However, all binary correlation coefficients of the variables were smaller than .90.

FINDINGS

Table 1
Descriptive Statistics and Bivariate Correlations among Variables

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. IA- Loss of Control	1							
2. IA - Desire for Stay Online	.81**	1						
3.IA - Negation in Social Relations.	.79**	.74**	1					
4.A-Difficulty Identifying Feelings.	.26**	.18**	.24**	1				
5.A-Difficulty Describing Feelings.	.18**	.13*	.17**	.59**	1			
6.A- Externally-Oriented Thinking	.04	.02	.11	.12*	.08	1		
7. Internet Addiction (IA) -Total	.93**	.88**	.92**	.26**	.17**	.07	1	
8. Alexithymia (A)-Total	.33**	.25**	.35**	.74**	.62**	.35**	.35**	1
Range	28	16	32	28	20	25	76	73
Mean	14.59	8.32	15.13	17.38	12.85	23.01	38.40	51.28
SD	7.78	4.99	8.36	5.78	3.82	4.08	19.48	13.18
Skewness	.862	1.01	9.987	.497	.382	-.104	.892	-.473
Kurtosis	-.174	-.140	.108	-.035	.443	.177	.018	.573

**p<.01, *p<.05

As shown in Table 1, alexithymia is positively and significantly related to internet addiction (r= .35, p< .01). The predictive relationship between alexithymia and internet addiction is presented in Table 2.

Table 2
Regression Analysis Results Related to the Prediction of Internet Addiction by Alexithymia

Dependent Variable	Predictors	B	Std. Error	Beta	t	p
Internet Addiction	Constant	11.997	4.291		2.796	.006
	Alexithymia	.515	.081	.348	6.351	.000

R= .35 R^2=.12
Adj R^2 = .12 F = 40.338, p< .001

As shown in Table 2, alexithymia predicts internet addiction positively and significantly (F= 40.338, p< .001). Alexithymia is account of 12% of the total variance in internet addiction (R= .35 R^2=.12.

CONCLUSION, DISCUSSION, AND SUGGESTIONS

In this study, the relationship between alexithymia and internet addiction was investigated in adolescents. As a result of the research, a positive and significant relationship was found between alexithymia and internet addiction. In addition, alexithymia predicts internet addiction positively and significantly.

Alexithymia is defined as the difficulty that an individual experiences in becoming aware, identifying, discriminating and describing emotions (Taylor et al., 1997). Alexithymia weakens socio-affective skills (Grynberg, Luminet, Corneille, Grèzes & Berthoz, 2010). For this reason, individuals with alexithymia avoid interacting with other people, have difficulties in coping with problems in social environments and have distant and cold behavior patterns against others (Vanheule et al., 2007). Clinical and experimental studies state that individuals with alexithymia avoid conflicts in social environments, tend to approach others with a cold, unbiased and non-empathically manner, tend to avoid intimate relationships and have avoidant and insecure attachment styles (Grabe, Spitzer & Freyberger, 2001; Guttman & Laporte, 2002; Nemiah & Sifneos, 1970; Mallinckrodt, King & Coble, 1998; Taylor et al., 1997; Taylor, 2000; Weinryb et al., 1996; Verhaeghe, 2004). With this respect, individuals with alexithymia can be considered to have difficulties in interacting with others, entering in close relationships and solving problems in social environments.

Studies suggest that individuals with alexithymia have low life satisfaction levels (Mattila et al., 2007), have difficulties in remembering words related to emotions (Luminet, Vermeulen, Demaret, Taylor & Bagby 2006), have difficulties in identifying facial expressions (Grynberg et al., 2012) and face various problems in their social lives (Vanheule et al., 2007). McKenna and Bargh (2000) emphasize that, in order not to encounter such problems in social environments, individuals with these characteristics use the internet frequently for social interaction. However, such individuals prefer online environments because they limit face-to-face communication, they partly limit physical interaction and because internet usage is under the initiative of the user (McKenna & Bargh, 2000). Thus, frequent usage of the internet by individuals with alexithymia leads to internet addiction. With this respect, De Berardis et al. (2009), emphasize that alexithymia symptoms are a risk factor for internet addiction. It can be asserted that alexithymia symptoms can lead to an incidence of internet addiction. Similarly, Yates, Gregor and Haviland (2012) state that alexithymia accounts for internet addiction. Studies also suggest that there is a positive and significant relationship between alexithymia and internet addiction (Dalbudak et al., 2013; Yates et al., 2012; Craparo, 2011). Findings of these studies are similar with the results of this study.

This study is limited with adolescents. Thus, this study is suggested to be carrying out on clinical and non-clinical samples. The relationship between alexithymia and internet addiction can be analyzed by carrying out mediation studies. In this study, self-report measurement tools were used. There are various limitations in the literature concerning self-rating scales. In this study, convenience sampling method was used. In subsequent studies, this relationship can be examined using random sampling.

REFERENCES

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders-5 (DSM-5).* American Psychiatric Publishing.

Bagby, R. M., Parker, J. D. & Taylor, G. J. (1994). The twenty-item Toronto Alexithymia Scale-I. Item selection and cross-validation of the factor structure. *Journal of Psychosomatic Research, 38*(1), 23-32. doi: 10.1016/0022-3999(94)90005-1.

Caplan, S. E. (2007). Relations among loneliness, social anxiety and problematic internet use. *Cyberpsychology & Behavior, 10*(2), 234-242. doi:10.1089/ cpb.2006.9963.

Chak, K. & Leung, L. (2004). Shyness and locus of control as predictors of internet addiction and internet use. *Cyberpsychology & Behavior, 7*(5), 559-570. doi:10.1089/cpb.2004.7.559

Chou, C., Condron, L. & Belland, J. C. (2005). A review of the research on internet addiction. *Educational Psychology Review, 17*(4), 363-388. doi: 10.1007/s10648-005-8138-1

Christensen, M. H., Orzack, M. H., Babington, L. M. & Patsdaughter, C. A. (2001). Computer addiction. When monitor becomes control center. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services, 39*(3), 40-47. doi: 10.3928/0279-3695-20010301-14

Craparo, G. (2011). Internet addiction, dissociation, and alexithymia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 30,* 1051-1056. doi:10.1016/j.sbspro. 2011.10.205

Dalbudak, E., Evren, C., Aldemir, S., Coskun, K. S., Yıldırım, F. G. & Ugurlu, H. (2013). Alexithymia and personality in relation to social anxiety among university students. *Psychiatry Research, 209*(2), 167-172. doi:10.1016/j.psychres.2012.11.027

Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological Internet use. *Computers in Human Behavior, 77,* 187-195. doi:10.1016/S0747-5632(00)00041-8

De Berardis, D., D'Albenzio, A., Gambi, F., Sepede, G., Valchera, A., Conti, C. M., Fulcheri, M., Cavuto, M., Ortolani, C., Salerno, R. M., Serroni, N. & Ferro, F. M. (2009). Alexithymia and its relationships with dissociative experiences and Internet addiction in a nonclinical sample. *CyberPsychology & Behavior, 12*(1), 67-69. doi:10.1089/cpb.2008.0108

Ercengiz, M. & Şar, A. H. (2017). Ergenlerde internet bağımlılığının yordayıcı olarak duygu düzenlemedeki rolü. *Sakarya University Journal of Education, 7*(1), 183-194.

Goldberg, I. (1996). *Goldberg's message*. http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/supportgp.html, 12.01.2016.

Grabe, H. J., Spitzer, C. & Freyberger, H. J. (2001). Alexithymia and the temperament and character model of personality. *Psychotherapy and Psychosomatics, 70,* 261-267. doi:10.1159/000056264

Grynberg, D., Chang, B., Corneille, O., Maurage, P., Vermeulen, N., Berthoz, S. & Luminet, O. (2012). Alexithymia and the processing of emotional facial expressions (EFEs): Systematic review, unanswered questions and further perspectives. *PloS one, 7*(8), 424-429. doi:10.1371/journal.pone. 0042429

Grynberg, D., Luminet, O., Corneille, O., Grèzes, J. & Berthoz, S. (2010). Alexithymia in the interpersonal domain: A general deficit of empathy? *Personality and Individual Differences, 49*(8), 845-850. doi:10.1016/j.paid.2010.07.013

Gulec, H., Kose, S., Gulec, M. Y., Citak, S., Evren, C., Borckardt, J. & Sayar, K. (2009). Reliability and factorial validity of the Turkish version of the 20-item Toronto alexithymia scale (TAS-20). *Bulletin of Clinical Psychopharmacology, 19*(3), 214-220. http://www.scopemed.org/?mno=3071.

Guttman, H. & Laporte, L. (2002). Alexithymia, empathy and psychological symptoms in a family context. *Comprehensive Psychiatry, 43,* 448- 455. doi:10.1053/comp.2002.35905

Ha, J. H, Kim, S. Y, Bae, S. C, Lyoo, I. K. & Cho, S. C. (2007). Depression and Internet addiction in adolescents. *Psychopathology, 40,* 424-430. doi:10.1159/000107426

Hahn, A. & Jerusalem, M. (2001). *Internetsucht-Reliabilität und Validität in der Online-Forschung*. In Online-Marktforschung. Gabler Verlag.

Hart, T. A., Turk, C. L., Heimberg, R. G. & Liebowitz, M. R. (1999). Relation of marital status to social phobia severity. *Depression and Anxiety, 10*(1), 28-32. doi:10.1002/(SICI)1520-6394

Hesse, C. & Floyd, K. (2008). Affectionate experience mediates the effects of alexithymia on mental health and interpersonal relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 25,* 793-810. doi: 10.1177/ 0265407508096696

Hesse, C. & Floyd, K. (2011). Affection mediates the impact of alexithymia on relationships. *Personality and Individual Differences, 50,* 451-456. doi: 10.1016/j.paid.2010.11.004

Hintikka, J., Honkalampi, K., Lehtonen, J. & Viinamaki, H. (2001). Are alexithymia and depression distinct or overlapping constructs? A study in a general population. *Comprehensive Psychiatry, 42,* 234-239. doi:10.1053/comp.2001.23147

Jang, K. S., Hwang, S. Y. & Choi, J. Y. (2008). Internet addiction and psychiatric symptoms among Korean adolescence. *Journal of School Health, 78,* 165-71. doi: 10.1111/j.1746-1561.2007.00279.x

Karukivi, M., Hautala, L., Kaleva, O., Haapasalo-Pesu, K. M., Liuksila, P. R., Joukamaa, M. & Saarijarvi, S. (2010). Alexithymia is associated with anxiety among adolescents. *Journal of Affective Disorders, 125,* 383-387. doi:10.1016/j.jad.2010.02.126

Kim, K., Ryu, E., Chon, M. Y ., Yeun, E. J., Choi, S. Y., Seo, J. S. & Nam, B. W. (2006). Internet addiction in Korean adolescents and its relation to depression and suicidal ideation: A question survey. *International Journal of Nursing Study, 43*(2), 185-192. doi:10.1016/j.ijnurstu. 2005.02.005

King, S. A. & Poulos, S. T. (1998). Using the internet to treat generalized social phobia and avoidant personality disorder. *Cyberpsychology & Behavior, 1*(1), 29-36. doi:10.1089/cpb.1998.1.29

Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay, T. & Scherlis, W. (1998). Internet paradox. A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist, 53*(9), 1017-1031. http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.53.9.1017

Lam, L. T., Peng, Z. W., Mai, J. C. & Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *CyberPsychology & Behavior, 12*(5), 551-555. doi:10.1089/cpb.2009.0036

Luminet, O., Vermeulen, N., Demaret, C., Taylor, G. J. & Bagby, R. M. (2006). Alexithymia and levels of processing: Evidence for an overall deficit in remembering emotion words. *Journal of Research in Personality, 40*(5), 713-733. doi:10.1016/j.jrp.2005.09.001

Mallinckrodt, B., King, J. L. & Coble, H. M. (1998). Family dysfunction, alexithymia, and client attachment to therapist. *Journal of Counseling Psychology, 45,* 497-504. http://dx.doi.org/10.1037/0022-0167.45.4.497

Mattila, A. K., Keefer, K. V., Taylor, G. J., Joukamaa, M., Jula, A., Parker, J. D. & Bagby, R. M. (2010). Taxometric analysis of alexithymia in a general population sample from Finland. *Personality and Individual Differences, 49*(3), 216-221. doi:10.1016/j.paid.2010.03.038

McKenna, K. Y. A. & Bargh, J. A. (2000). Plan 9 from Cyberspace: The implications of the internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review, 4,* 57-75. doi: 10.1207/S1532 7957PSPR0401_6

Montebarocci, O., Codispoti, M., Baldaro, B. & Rossi, N. (2004). Adult attachment style and alexithymia. *Personality and Individual Differences, 36*(3), 499-507. doi:10.1016/S0191-8869(03)00110-7

Morahan-Martin, J. M. & Schumacker, P. (2000). Incidence and correlates of pathological internet use. *Computers in Human Behavior, 16*(1), 13-29. doi:10.1016/S0747-5632(99)00049-7

Nalwa, K. & Anand, A. P. (2003). Internet addiction in students: A cause of concern. *CyberPsychology & Behavior, 6*(6), 653-656. doi:10.1089/ 109493103322725441

Nemiah, J. C. & Sifneos, P. E. (1970). Psychosomatic illness: A problem in communication. *Psychotherapy and Psychosomatics, 18,* 154-160. doi: 10.1159/000286074

Oh, W. O. (2005). Patterns of the Internet usage and related factors with Internet addiction among middle school students. *Journal of the Korean Society of Maternal and Child Health, 9*(1), 33-49.

Park, Y. S. & Song, H. J. (2002). The psychological characteristics of juveniles regarding Internet addiction. *Webhealth Research, 5,* 1-15.

Ruscio, A. M., Brown, T. A., Chiu, W. T., Sareen, J., Stein, M. B. & Kessler, R. C. (2007). Social fears and social phobia in the USA: Results from the National Comorbidity Survey Replication. *Psychological Medicine, 38,* 15-28. doi: 10.1017/S0033291707001699

Sahin, C. & Korkmaz, O. (2011). Adaptation of internet addiction scale to Turkish. *Ahmet Kelesoglu Education Faculty (AKEF) Journal, 32,* 101-115.

Schneier, F. R., Heckelman, L. R., Garfinkel, R., Campeas, R., Fallon, B. A., Gitow, A., Street, L., Del Bene, D. & Liebowitz, M. R. (1994). Functional impairment in social phobia. *Journal of Clinical Psychiatry, 55,* 322-331.

Shapira, N. A., Goldsmith, T. D., Keck, P. E., Khosla, U. M. & McElroy, S. L. (2000). Psychiatric features of individuals with problematic Internet use. *Journal of Affective Disorders, 57*(1-3), 267-272. doi:10.1016/S0165-0327(99)00107-X

Taylor, G. J. (2000). Recent developments in alexithymia theory and research. *Canadian Journal of Psychiatry, 45,* 134-142. http://psycnet.apa.org/psycinfo/2000-08035-002

Taylor, G. J., Bagby, R. M. & Parker, J. D. A. (1997). *Disorders of Affect Regulation: Alexithymia in Medical and Psychiatric Illness*. Cambridge University press.

Thorberg, F. A., Young, R. M., Sullivan, K. A. & Lyvers, M. (2009). Alexithymia and alcohol use disorders: A critical review. *Addictive Behaviors, 34*(3), 237-245. doi:10.1016/j.addbeh.2008.10.016

Vanheule, S., Desmet, M., Meganck, R. & Bogaerts, S. (2007). Alexithymia and interpersonal problems. *Journal of clinical psychology, 63*(1), 109-117. doi: 10.1002/jclp.20324

Verhaeghe, P. (2004). *On Being Normal and Other Disorders. Handbook of Psychodiagnostics*. Other press.

Weinryb, R. M., Gustavsson, J. P., Hellström, C., Andersson, E., Broberg, A. & Rylander, G. (1996). Interpersonal problems and personality characteristics: Psychometric studies of the Swedish version of the IIP. *Personality and Individual Differences, 20*(1), 13-23. doi:10.1016/0191-8869(95)00137-U

Yates, T. M., Gregor, M. A. & Haviland, M. G. (2012). Child maltreatment, alexithymia, and problematic internet use in young adulthood. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 15*(4), 219-225. doi:10.1089/cyber.2011.0427

Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *CyberPsychology & Behavior, 1*(3), 237-244. doi:10.1089/cpb.1998.1.237

Young, K. S. & Rogers, R. C. (1998). The relationships between depression and Internet addiction. *CyberPsychology & Behavior, 1*(1), 25-28. doi:10.1089/cpb.1998.1

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.333-354.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.333-354.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh30278

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.08.2019
Kabul Tarihi: 29.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 20.08.2019
Accepted: 29.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Dedebali, N. C. & Dursun, F. (2020). Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersine Yönelik Metaforik Algıların İncelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi,* 44,333-354.

ÖĞRETİM İLKE VE YÖNTEMLERİ DERSİNE YÖNELİK METAFORİK ALGILARIN İNCELENMESİ [1]

Nurhak Cem DEDEBALİ[2] & Fevzi DURSUN[3]

Öz

Öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar yardımıyla belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Çalışma grubu, 2017-2018 bahar yarıyılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde ikinci sınıf düzeyinde öğretim ilke ve yöntemleri dersinden başarılı olan sınıf, bilgisayar ve eğitim teknolojileri, okul öncesi, ilköğretim matematik ve resim öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Görüşme formunda öğretmen adaylarının "öğretim ilke ve yöntemleri… gibidir/benzerdir; çünkü..."cümlesini tamamlamaları istenmiştir. Araştırmada verilerinin analiz sürecinde içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersine yönelik 57 geçerli metafor ürettikleri belirlenmiştir. Üretilen metaforların büyük bir bölümünün öğretmenliğin başlangıcı, kılavuz, su, başlangıç, hayatın kendisi, ışık, yapboz, şeklinde olumlu algıları yer alırken; süt, bedava bir market, kütüphane, yorgan, zorunluluk gibi beş tane olumsuz algıları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim İlke ve Yöntemleri, Metafor, Öğretmen Adayı

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %60, 2. yazar: %40

[2]Dr. Öğt. Üyesi, Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Çocuk Gelişimi Bölümü, dedebali40@ikcu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6627-1132
[3]Doç. Dr., Gazi Osman Paşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, fevzidursun@yahoo.com, Orcid: 0000-0003-2103-8940

An Investigation of Metaphorical Perceptions of Preservice Teachers towards Teaching Principles and Methods Course

Abstract

In this study, a qualitative research method was utilized to identify preservice teachers' perceptions towards teaching principles and methods course via various metaphors. The study group of the research consisted of second grade preservice teachers attending classroom, computer and education technologies, early childhood, elementary mathematics and art teaching programs and successfully completing teaching principles and methods course in the spring term of the 2017-2018 academic year at the Education Faculty of Gazi Osman Pasa University. The preservice teachers were asked to complete the following sentence in the interview form: "Teaching principles and methods are like…, because…" For the analysis of the research data, content analysis was employed. According to the findings, the preservice teachers yielded 57 valid metaphors regarding the teaching principles and methods course. The major part of the metaphors are positive such as introduction to teaching profession , guide, water, starting point, life itself, light, jigsaw, whereas the study includes five negative metaphors as follows: milk, grocery store, free of charge, library, quilt, necessity.

Keywords: Teaching Principles and Methods, Metaphor, Prospective Teacher

GİRİŞ

21. yüzyılda öğrenme çabası içerinde bireylerden yaratıcılık, problem çözme, iletişim, işbirliğine dayalı çalışma, bilgi okuryazarı, vatandaş olma, sorumluluk becerilerini kazanabilmesi beklenmektedir. Bu becerileri öğrencilerine kazandırma çabasında olan öğretmenlerin öncelikle bu becerilerin büyük bölümüne sahip olmaları bir ihtiyaçtır. Bunun yanında öğretmenlerin öğrencilerine bu beceriler yönünden model olabilmeleri ve bu becerileri öğrencilerini kazandırabilmenin yollarını bilmeleri gerekir (Schleicher, 2012). Bu konuda çağdaş eğitim süreçlerinde öğretmenlerde aranan niteliklerden birisi de öğrencilerin bireye özgü özelliklerini ön plana çıkararak, öğrenme ortamlarını düzenleyebilmesidir.

Öğretimde etkili ve yetkinliğe sahip bir öğretmenin özellikleri, öğretmen adaylarının eğitiminde farklı boyutlar Avrupa ve Amerika'da birçok önemli kurumda farklı araştırmacılar tarafında incelenmektedir (OECD, 2011; OFSTED, 2012). Öğrenme ve öğretme ortamlarında uygulamaların teorilerden uygulamalara dönüştürülebilmesinde, bu örneklerin öğrenenlerle buluşturulmasında kritik görev öğretmenlerindir. Öğretmenler derslerinde öğrencilerin bireysel özelliklerine göre stratejilere, yöntemlere ve tekniklere yer verilmelidir. Öğretimin tasarımında ve gerçekleştirilmesinde kazanımların

dikkate alınarak model, kuram, yaklaşımların ön plana çıkması ve öğrenci özelliklerine göre strateji, yöntem ve tekniklere yer vermek öğretim ilke ve yöntemleri dersinin içeriğini oluşturmaktadır. Bu dersin teorilerden uygulamalara dönüşebilmesinde, uygulamaların öğrencilerle buluşturulmasında, kritik görevler öğretmene düşmektedir.

Öğretmenlerin öğretim sürecine ilişkin farkındalıklarının ve yaratıcılıklarının gelişmesinde hizmet öncesi eğitimin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Öğretmen adayları öğretimde planlama konusunda becerilerini arttırma sürecinde lisans eğitimi süresinde pek çok ders almaktadırlar. Ülkemizde bu dersler öğretileri açısından incelendiğinde eğitim sistemimizin tarihsel süreci içinde usul-i tedris ve tatbikat, umumi tedris usulleri, öğretim metodu, genel öğretim bilgisi, öğretimde planlama ve değerlendirme gibi isimlerin verildiği görülmektedir (Binbaşıoğlu, 1995; Demir, 2012).

YÖK (2007) tarafından belirlenen "Öğretim İlke ve Yöntemleri" dersinin kur tanımı "Öğretimle ilgili temel kavramlar, öğrenme ve öğretim ilkeleri, öğretimde planlı çalışmanın önemi ve yararları, öğretimin planlanması şeklindedir." Buna ek olarak öğrenmede ve öğretimde strateji, yöntem ve teknikleri kapsar. Öğretim sürecinde yararlanılan araç ve gereçler, öğretim sürecinde öğretmen görevleri ve taşıdığı sorumlulukları içine alır. Ortaya konulan bu kur tanımı çerçevesinde eğitim fakültelerimizde öğretmenlik meslek dersleri içinde verilen bu dersi öğretmen adaylarının algılama biçimleri önemlidir. Bu algılayışa dayalı olarak şekillendirilecek ders tasarımlarının öğrenilmesi öğretmen adaylarının mesleki süreçlerinde oldukça etkilidir.

Algılama, organizmanın yaşadığı çevreye anlamlılık kazandırabilmesinde duygularını yorumlayarak birleştirme süreci olarak ifade edilebilir. Birey karşı karşıya kaldığı uyaranları önceki deneyimlerine bağlı olarak anlamlandırır (Lindsay ve Norman, 1977; akt. Pickens, 2005). Sosyal bir yaşamın ortasında insan çevresini algılayış biçimini çevresine yansıtabilmek amacıyla günlük yaşamında bilişsel bir araç olarak çok sayıda metafor oluşturur.

Metafor bireyin kültürünü ve kişisel özellierini ortaya çıkarmada farklı zenginliklere sahip anlamlar ortaya koyan önemli bir araçtır (Wallace, 2001). TDK (2014) metaforu, "mecaz" olarak açıklar. TDK'ya göre metafor, bir kavram yada kelimeyi toplumda kabul edilen şekliyle değil, farklı anlamlar içerecek biçimde kullanmadır. Saban (2004)'e göre ise metafor, soyut kavramları bildiğimiz somut şeylerle ilişkilendirmektir. Metafor, sözcükleri bilinen her zamanki anlamlarından çok farklılık gösteren bağlamlara ulaştırır. Bunun yanında metafor, ayrı bir dönemle ilgili bilgi aktarır ve farklı bir kültür ortamını yansıtabilir (Draaisma, 2018). Metafor oluşturma yalnızca zihnimizdeki ilişkili

benzerliklerle değil, bireyin kendi yarattıklarına, yeni kurduğu benzerliklere yönelttiğinden yaratıcılığı geliştirir. (Lakoff ve Johnson, 2005). Metaforlar üzerinden yapılan algısal analizler, karmaşıklık taşıyan kavram, olgu yada olayların nitel olarak araştırılmasında etkili bir yöntemdir (Schmitt, 2005). Bu bağlamda metaforlar sosyal yaşamın farklı objeleri ile ilgili aslında bir yaratıcılık aracı olduğu gibi eğitim ortamlarının ise algısal bir anlatım aracı olarak kullanılabilir.

Eğitim bilimleri üzerine alan yazında incelemeler yaptığımızda konuyla ilgili çok sayıda çalışma karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmaların birkaçında, öğretmen adaylarının lisans eğitimleri sürecinde aldıkları derslerle ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Alan yazındaki bu çalışmalar, eğitimde program geliştirme (Yıldız, 2017; Fırat ve Durdukoca, 2017), ölçme ve değerlendirme (Güvendir ve Özkan, 2016), pedagojik formasyon (Yapıcı ve Yapıcı,2013; Türkkan, Uyar ve Yolcu, 2017) Türk eğitim tarihi (Bolat, 2017) dersleri şeklinde örneklendirilebilir. Ancak yapılan alan yazın incelemesinde, eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersini nasıl algıladıklarına ilişkin metaforik bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu araştırmayla öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının metaforik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada eğitim bilimleri alanına ve ilgili derslerin öğretim sürecine ilişkin alan yazına katkılar sunabileceği beklenmektedir.

Bu araştırmanın kapsamında eğitim fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersi ile ilgili metaforik algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusu iki araştırma sorusu oluşturulmuştur:

1. Araştırmaya katılan öğretmen adayları öğretim ilke ve dersini hangi metaforlarla açıklamaktadır?
2. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemler dersine ilişkin oluşturdukları metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında sunulmaktadır?

YÖNTEM

Araştırma modeli

Öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin sahip oldukları algıları metaforlar yardımıyla belirlemeyi amaçlayan bu araştırma nitel araştırma yolu izlenmiştir. Nitel araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular oldukça açıklayıcıdır. Araştırmacının olgu hakkında öğrendiğini yansıtması katılımcılarla ve faaliyetlerle ilgili açıklamalar yaparak zenginleştirilir.

Araştırmanın bulgularını desteklemek için belgelerden alıntılar, alan notları, katılımcı görüşmelerinden kesitler alınır. Alıntılar çalışmanın açıklayıcı doğasına katkı ve zenginlik katar (Merriam,2009).

Çalışma grubu

Araştırma 2017-2018 öğretim yılı bahar yarıyılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileriyle yürütülmüştür. Çalışma grubu, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde ikinci sınıf düzeyinde öğretim ilke ve yöntemleri dersinden başarılı olan sınıf, bilgisayar ve eğitim teknolojileri, okul öncesi, ilköğretim matematik ve resim öğretmenliği programlarında öğrenim görmüş öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Çalışmada çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi ölçüt olarak, öğretim ilke ve yöntemleri dersini almış olmak konusuna dikkat edilmiştir. Aynı zamanda öğretmen adayları öğretim ilke ve yöntemleri dersini tek bir öğretim üyesinden almış olması önemsenmiştir. Bu kapsamda bir eğitim fakültesinde ikinci sınıfta öğrenim gören 96 öğretmen adayı araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersiyle ilgili algıları belirlemek için katılımcı öğretmen adaylarının "öğretim ilke ve yöntemleri… gibidir; çünkü…" ifadesini tamamlamaları istenmiştir. Bu konuda cinsiyet, yaş, öğretmenlik alanı bilgilerini doldurmaları istenmiştir. Bu amaçla öğretmen adaylarının ilgili kavramla ilgili tek bir metafor üzerine yoğunlaşmaları ve bu metaforun nedeni hakkında düşüncelerini 10 dakika içinde yazılı olarak ifade etmeleri istenmiştir. Öğretmen adaylarının el yazılarını kullanarak ifade ettikleri bu görüşler araştırmanın temel verilerini oluşturmuştur.

Verilerin analizi

Araştırma verilerinin çözümlenme sürecinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi yaparken amaçlanan şey benzerlik gösterme durumlarına göre kavram ve temaları bir araya getirerek okuyucuların anlamlandırabileceği bir şekle sokarak yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek,2008). Araştırmanın katılımcısı olan öğretmen adaylarının görüşlerine göre elde edilen metaforlar ve bu metaforlarla ilgili açıklamalar bilgisayar ortamında ham veriye dönüştürülmüştür. Bilgisayara kaydedilen bu ham veriler üzerinden içerik analizi sürecinde benzer özelliklere sahip metaforlar üzerinden temalar elde edilmiştir. Bu metinler, birkaç defa okunup değerlendirilip ve benzer özellikler taşıyan metaforları bir araya toplanarak temalar oluşturulmuştur. İçerik analizinde en önemli amaç, benzerliğe sahip verileri kavram ve temalar şeklinde

bir araya getirerek ulaşılan sonuçların okuyucu tarafından anlamlandırılabilecek biçimde düzenlenip yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada geçerliği artırmak için ulaşılan bulgular, doğrudan yorumlamalar yapmadan, öncelikle sık sık katılımcılardan doğrudan alıntılar verilerek sonraki bölümünde daha bütünsel ele alınarak tartışılmıştır. Araştırma sonuçlarında ortaya konulan bulgular görüşmelerden birebir alıntılar yapılarak ilişkilendirilmiştir. Araştırmada metaforları çözümlerken Saban'ın (2008) oluşturduğu metafor çözümleme yönteminden yararlanılmıştır:

İsimlendirme (kodlama) ve Eleme Aşaması: Öğretmen adaylarının ortaya koyduğu metaforun öğretim ilke ve yöntemleri dersi ile ilişkili olup olmadığı düşünülen ifadeler tablolaştırılmıştır. Sorulara yanıt vermeyen veya metafor üretemeyen öğretmen adaylarının formları elenmiştir (n:39). Bu inceleme neticesinde 57 geçerli metafora ulaşılmıştır.

Verilerin Derlenmesi Aşaması: Elde edilen 57 metafora ve açıklamaya ilişkin veriler incelenerek katılımcı olan öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersini algılama biçimleri ve nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan metaforlar kaynak ve anlama bağlamında analiz edilmiştir. Yapılan bu içerik analizinin sonrasında belirlenen benzer metaforlar dokuz kategori de sınıflanmıştır.

Güvenirlik ve geçerlik sağlama aşaması: Araştırmada üretilen bütün metaforlar tablo oluşturularak sunulmuştur. Metaforlar ve bu metaforlarla ilgili açıklamalara dayalı olarak iki öğretim üyesinin uzman görüşü alınmıştır. Öğretim üyelerinden gelen dönütler neticesinde gereken düzeltmeler sağlanmıştır. Araştırmada güvenirliğin hesaplanmasında Miles ve Huberman'ın (1994) güvenirliği hesaplama yönteminden yararlanılmıştır. Bu formüle göre, "Güvenirlik = Görüş Birliği/ (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı" şeklinde hesaplanır. Bu konuda eldeki çalışmanın analiz sürecinde üretilen kategorilere göre güvenirlik katsayısı %85 şeklinde hesaplanmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde 2017-2018 öğretim yılı güz yarıyılında görüşleri alınan katılımcı öğretmen adayları cinsiyet, yaş ve öğretmenlik programları ile ilgili bilgiler tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcı Öğretmen Adaylarının Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**f**	**%**
Erkek	21	21.88
Kadın	75	78.12
Yaş		
18	2	2.07
19	35	36.46
20	31	32.29
21	14	14.59
22 ve üstü	14	14.59
Katılımcı öğretmen adayların alanları		
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi	15	15.62
Resim-İş Eğitimi	14	14.59
Matematik Eğitimi	14	14.59
Sınıf Eğitimi	25	26.04
Okul Öncesi Eğitimi	28	29.16
Toplam	96	100

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 öğretim yılının güz yarıyılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğretim ilke ve yöntemleri dersine devam eden sınıf, bilgisayar ve eğitim teknolojileri, okul öncesi, ilköğretim matematik ve resim öğretmenliği programlarında öğrenim gören öğretmen adaylarından oluşmaktadır. Çalışma grubundaki bu katılımcılar araştırmacıların görev yaptıkları fakülteden öğretmen adaylarıdır. Bu bağlamda çalışma grubunun ulaşılabilirliği dikkate alınarak, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile veriler toplanmıştır. Bu yöntem araştırmalarda hız, uygulama kolaylığı ve ekonomiklik kazandırmaktadır. Tablo 1'e göre, formdaki soruya gönüllü olarak cevap vermeyi kabul eden 96 öğretmen adayı ile araştırma sürdürülmüştür. Araştırmadaki öğretmen adaylarının % 21.88'i kadın, % 78.12'si erkeklerden oluşmaktadır. Yine katılımcılardan % 2.07'si 18 yaşında, % 36.46'sı 19 yaşında, % 32.29'u 20 yaşında, % 14.59'u 21 yaşında ve %14.59'u 22 ve üstü yaşlardadır. Katılımcıların % 15.62'si Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi, %14.59'u Resim-İş Eğitimi, % 14.59'u Matematik Eğitimi, % 26.04'ü Sınıf Eğitimi ve % 29.16'sı Okul Öncesi Eğitimi alanı öğretmen adaylarındandır.

Araştırmaya katılan ikinci sınıfında öğrenim gören öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersi konusundaki oluşturdukları metaforlar ile ilgili frekans ve yüzdeler tablo.2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

Öğretmen Adaylarının Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersine İlişkin Metaforlar

Metaforlar	Görüş sayısı	(%)	Metaforlar	Görüş sayısı	(%)
Öğretmenliğe başlangıç	7	7.29	Akarsu	1	1.04
Kılavuz	6	6.25	Alet çantası	1	1.04
Su	4	4.17	Anahtar	1	1.04
Temel-başlangıç	4	4.17	Ayran	1	1.04
Yol gösterme	4	4.17	Balık kılçığı	1	1.04
Hayatın kendisi	3	3.13	Bebek	1	1.04
Işık	3	3.13	Bilgisayar	1	1.04
Yapboz	3	3.13	Davul	1	1.04
Yaşam	3	3.13	Deniz	1	1.04
Ağaç	2	2.08	Dünya	1	1.04
Fener	2	2.08	Ehliyet almak	1	1.04
Fidan	2	2.08	Eğitim planı	1	1.04
Hazine	2	2.08	Gelişim	1	1.04
Merdiven	2	2.08	Kartal	1	1.04
Öğrencileri anlamak	2	2.08	İnsan eli	1	1.04
Rehber	2	2.08	Gece içilen süt	1	1.04
Vitamin	2	2.08	Kalp	1	1.04
Yaşam koçu	2	2.08	Karışık	1	1.04
Uygulama	2	2.08	Kırmızı gül	1	1.04
Köprü	1	1.04	Sarma	1	1.04
Meyve ağacı	1	1.04	Şeker	1	1.04
Nar	1	1.04	Tecrübelenmek	1	1.04
Oje	1	1.04	Yuva	1	1.04
Oyun	1	1.04	Zorunluluk	1	1.04
Proje	1	1.04	Süt	2	2.08
Psikolog	1	1.04	Bedava bir market	1	1.04
Pusula	1	1.04	Kütüphane	1	1.04
Salata	1	1.04	Yorgan	1	1.04
Sanatçıdaki ilham	1	1.04			

Tablo 2'de görüldüğü öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin çok farklı metaforlar oluşturdukları belirlenmiştir. Toplam 96 öğretmen adayı 57 geçerli metafor üretmişlerdir. En çok tekrarlananlar öğretmenliğin başlangıcı (%7.29), kılavuz (%6.25), su(%4.17) … olarak devam etmektedir. 57 metaforun 52 olumlu benzetmeler olup 5 tanesi dersin işlenişi yönelik olarak süt (%2.08), bedava bir market(%1.04), kütüphane(%1.04), yorgan(%1.04), benzetmeleri gibi metaforlar üretmişlerdir.

Öğretmen adaylarının belirtmiş oldukları metaforların nedenlerine ilişkin gerekçeleri tablo 3' de verilmiştir.

Tablo 3'de gösterilen metaforların nedenleri incelendiğinde öğretmen adaylarının %. 26.04'ü öğretmenlik mesleği için çok önemli, %19.79'u öğretmenlikte bize yol gösterir, %12.50'si öğretmenlik deneyimini artırıyor, % 10.42'isi bireyin gelişimi için gereklidir, % 9.38'i bir çok alanı konuyu içerir, %7.29'u temel konuları içerir, % 4.17'si bireyleri tanımak için gerekli, 53.113'ü bilgileri tamamlarız, % 2.08 'i ise konular çok karışık gerekçeleri ile metafor oluşturmuşlardır. Yine dersin işlenişiyle ilgili %3.13 uykum geliyor ve %2.08 öğrenci pasif nedenleri ile olumsuz metaforlar üretmişlerdir.

Tablo 3.

Öğretmen Adaylarının Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersine İlişkin Geliştirdikleri Metaforların Nedenleri

Nedenler	**Görüş sayısı**	**(%)**
Öğretmenlik mesleği için çok önemli	25	26,04
Öğretmenlikte bize yol gösterir	19	19,79
Öğretmenlik deneyimi artıyor uygulamaya ilişkin bilgiler var	12	12,50
Bireyin gelişimi için gereklidir	10	10,42
Birçok alanı ve konuyu içerir	9	9,38
Temel konuları içerir	7	7,29
Bireyleri tanımak için gerekli	4	4,17
Bilgileri tamamlarız	3	3.13
Konular çok karışık ve karmaşık	2	2,08
Uykum geliyor	3	3,13
Öğrenciler pasif, susup oturuyor	2	2,08
Toplam	**96**	**100**

Bunda sonra ise öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersiyle ilişkili olarak ortaya koydukları metaforların temalara göre ayrılması ve buna göre yorumlanması yapılmıştır. Burada öğretmen adaylarının geliştirdikleri metaforlar

önemli, kılavuz, gelişimi tamamlama, uygulama, kapsamlı temel-başlangıç, öğrencileri anlamak, karmaşa ve olumsuzluk teması olarak dokuz(9) başlık altında incelenmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen *önemli* olması durumuyla ilgili ortaya çıkan metaforlar, frekanslar ve görüş sayıları tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4.

Öğretim İlke Yöntemleri Dersinin Önemli Olması Nedenine İlişkin Metaforlar

Tema	Metafor	Görüş sayısı	Metafor sayısı
Önemli	Su(4), zorunluluk(3), hazine(2), ışık(2), ayran(1), şeker(1), davul(1), vitamin(1), nar(1), bilgisayar(1), merdiven(1), köşe taşı(1), oje(1), kalp(1), kırmızı gül(1), öğretmene destek(1), tecrübelenmek(1), toplumun geleceği(1), yuva(1).	26	19

Tablo 4'te görüldüğü gibi dersin önemli olduğuna yönelik 19 metafor oluşturulmuştur. Oluşturulan metaforların tekrarlama sıklığı 26'dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

" ...öğretmen olacaklar için çok gereklidir. Dürüm yerken ayransız olmazsa öğretmenlikte bu ders olmazsa ileride eksikliği oldukça fazla hissedilecektir".

" Öğretmenlik alan bilgisinde bize öğretmenlik duygusunu yaşatan ve bizi diğer alan konularına hazırlayan ışık gibi bir derstir".

" ... yolunda ilerleyen bireylere öğretmenliğin özelliklerini, öğretme tekniklerini öğretmede en zorunlu derslerden biridir".

"... önemlidir. Öğretmenlik hayatımızda kullanacağımız bilgilerle dolu hazinedir".

"... insan da su olmadan yaşayamadığı gibi; bir öğretmen adayı da bu dersi almadan öğretmenlik hayatını yaşatamaz".

" bu derste öğrendiklerimizi ilerde öğretmen olduğumuzda kullanacağız ve bize yeni tekniklerle ilgili tecrübeler, yeni yöntemler hakkında bilgiler kazandırıyor".

"... Öğretmen olabilmemiz için en temel ders, bir merdiven olarak görüyorum".

" Bu ders eğitimin olmazsa olmazıdır. Köşe taşlarıdır. Bu dersin içeriği anlaşılmazsa tam olarak eğitim verilemez".

“ Öğretim ilke ve yöntemleri dersi bir öğretmende olması gereken özellikleri ve öğretmenin yapması gereken davranışları karşınıza çıkarır. Öğretmenlik hayatımız için bir hazinedir bu ders.”.

Bu temada yer alan metaforlarında öğretmenlik mesleği için çok önemli ders olduğunu ortaya koyan ifadeler yer almaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema *kılavuz* olma durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar frekanslar ve görüş sayıları tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5.

Öğretim İlke Yöntemleri Dersinin Kılavuz Olma Nedenine İlişkin Metaforlar

Tema	**Metafor**	**Görüş sayısı**	**Metafor sayısı**
Kılavuz	Kılavuz (3), yol gösterici(3) rehber(5) yaşam koçu(2), ışık(3), anahtar(1), insan eli (1).	18	7

Tablo 5’de görüldüğü gibi dersin bir rehber ve kılavuz gibi olduğuna yönelik 7 metafor oluşturulmuştur. Oluşturulan metaforların tekrarlama sıklığı 18’dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

“Bu dersi alan öğrencilerin ilerde öğretmen oldukları zaman mesleklerinde nasıl hareket edeceği nasıl bu mesleği uygulayabileceklerini öğretmekten yol göstericidir”.

“Öğretmenlik mesleğinin icra edilmesi sırasında öğretmene yol gösterir. Tıpkı insanın karmaşık bir yolda giderken navigasyon ile yolunu kolaylıkla bulabilmesi gibi”.

“ Nasıl yürüyeceğimizi bu örümcekler ile alışırız, öğreniriz nasıl öğretmen olacağımızı da öğretim ilke ve yöntemleri ile ve yöntemleri dersi ile öğreniriz”.

“ Mesleğimiz için gerekli ilke ve yöntemleri nasıl kullanacağımızı bize öğreterek tıpkı bir el feneri gibi yolumuzu gösterir, aydınlatır”.

“... bize eğitim- öğretim alanında yaşam koçudur”.

“...asıl öğretmen olunur sorusunun cevabıdır, takıldığımız yerde ulaşabileceğimiz bir el kitapçığı gibi”.

“ derste öğrencilere nasıl farklı yollarla bilgiler öğretmeyi gösterdiği için yol göstericidir”.

“ dersi nasıl işleyeceğimiz, nasıl davranmamız gerektiği hakkında yardımcı olan bir rehberdir”.

Bu temada öğretim ilke ve yöntemleri dersi öğretmenlik mesleği için kılavuz olduğu ve rehberlik ettiği vurgulanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema gelişimi tamamlama durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar frekanslar ve görüş sayıları tablo 6'te verilmiştir.

Tablo 6.

Öğretim İlke Yöntemleri Dersinin Gelişimi Tamamlama Durumuna İlişkin Metaforlar

Tema	**Metafor**	**Görüş sayısı**	**Metafor sayısı**
Gelişimi tamamlama	Fidan(3), yapboz(3), gelişim evresi(2), yaşam(2), psikolog(1), merdiven(1), su (1), ehliyet almak(1), gece içilen süt(1).	15	9

Tablo 6'da görüldüğü gibi dersin *gelişim* gibi düşünen öğretmen adaylarının 9 metafor üretilmiştir. Oluşturulan metaforların tekrarlama sıklığı 15'dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

" öğretim süreci içerisinde etkili verimli bir şekilde yani akıcı olarak ilerlemektir. Hayatın yaşamın ta kendisinden bahsetmektedir. Bireylerin gelişmesinde önemi büyüktür".

" araba sürmeyi bilebilirsiniz fakat ehliyetiniz olmadan trafiğe çıkamazsınız. Öğretmenlikte bunun gibidir öğretmen olabilirsiniz fakat nasıl öğretebileceğinizi bilmezseniz iyi bir öğretmen olamayabilirsiniz.".

" bu ders öğretmenin rehberliğinde öğrencinin bilgiyi bulması bilgiye ulaşmasıdır. Çünkü öğretim ilke ve yöntemlerinde bulma, keşfetme, hayal gücü, merak ve güdülenmişlik esastır. Öğrenciyi hayata hazırlar.".

" parçaları zamanla oturturuz, her bireyin kendince öğrenme yolu vardır o yüzden her birey için hazırlanmış ve akıcı bir anlatımı vardır her bireye uygundur, bireyler zamanla parçaları birleştirir".

" gece içilen süt büyümeye nasıl yardım ediyorsa öğretim ilke ve yöntemleri dersi de kullanacağımız yöntemlerde bize bilgi vererek besler ve büyütür".

" konular birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturuyor".

" bizi sürekli yeni ve farklı bilgilerle besler".

“ tek bir parça tamamlandığında nasıl bütün oluşmuyor ise bu dersin getirdiği teorik bilgi ve beceriler olmadan da eğitimin bir parçası eksik olur”.

“ bir üst konusu öğrenmek için adım atmak, emek harcamak gerekir”.

Bu temada öğretim ilke ve yöntemleri dersi gelişmeye başladıklarını zaman zaman bilgileri öğrenerek bütünü kavradıklarına yönelik görüşler ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema kılavuz olma durumuna ilişkin ilişkin ortaya çıkan metaforlar frekanslar ve görüş sayıları tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 7.

Öğretim İlke Yöntemleri Dersinin Uygulama Durumuna İlişkin Metaforlar

Tema	**Metafor**	**Görüş sayısı**	**Metafor sayısı**
Uygulama	Yaşam (4), öğretmede kılavuz(2), uygulama (2), oyun(1), proje(1), alet çantası(1), plan(1).	12	7

Tablo 7’de görüldüğü gibi uygulama ve yaşamla ilgili yönleri için 7 metafor oluşturulmuştur. Oluşturulan metaforların tekrarlama sıklığı 12’dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

“Bu ders, öğrenciler ve öğretilenler için yaşamın kendisidir”.

“Gerçek yaşantıda okulda öğretmenliğimiz süresi boyunca bize nasıl ve hangi teknikleri kullanarak ilerlememiz gerektiğini öğretir ve yardımcı olur.”.

“ Bu ders derste öğrendiklerimizi hayata geçireceğimiz bir uygulama alanıdır”.

“ Bugün burada öğrenip çantamıza attığımız yöntemler birer alet gibidir. Yarın öğretmen olunca kendi öğrencilerimize bir şey öğretirken bu alet çantasını kullanacağız”.

“ Öğrencilerimize hangi yöntem ve tekniklerle veya ne şekilde kolayca anlayabileceklerini öğretmede bir oyun alanıdır”.

Bu temada yer alan metaforlarında öğretmen adayları öğretmenlik mesleği uygulaması ve öğrendiklerinin yaşama geçirilmesine değinmişlerdir.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema *kapsamlı* olma durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar, frekanslar ve görüş sayıları tablo 7’te verilmiştir.

Tablo 8.

Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersinin kapsamlı olma Nedenine İlişkin Metaforlar

Tema	Metafor	Görüş sayısı	Metafor sayısı
Kapsamlı	Ağaç(2), Kartal(1), ceviz(1), balık kılçığı(1), deniz(1), dünya(1).	7	6

Tablo 8'de görüldüğü gibi dersin kapsamlı olduğuna yönelik 6 metafor üretildiği ve bu metaforların toplam tekrarlanma sıklığının 7 olduğu görülmektedir. Aşağıda bu metaforları öğretmen adaylarının nasıl ifade ettiğine ilişkin örnekler yer almaktadır.

" *...öğretmenlikle ilgili tüm bilgilere hakimdir, görür, işler ".*

" *...kendi içerisinde birçok alana ayrılıp farklı alanlarla ilgileniyor ve diğer yandan da dışarıdan bakıldığında bunların bir uyumunu içeren bir yapıdır".*

" *...beyin gibi bütün bilgileri bir kabuk içine toplar".*

" *...deniz de çok büyük ve kapsamlı ama bize çok büyük faydaları var".*

"…*onu ne kadar keşfettiğimizi düşünsek de aslında bilinmeyenler ve keşfedilmeyenler vardır".*

"...düşünceler ve planlar oluşuyor. Bunu yaparken kendimi öğretmen olarak düşündüğüm için ilk adımdır".

" *...bir ana konu vardır yani omurga ve kılçıkları da diğer alt dallara ayrıldığını gösterir".*

Bu temada yer alan metaforlardan öğretim ilke dersinin çok kapsamlı olduğu ve birçok konuyu kapsadığı ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema kılavuz olma durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar, frekanslar ve görüş sayıları tablo 9'te verilmiştir.

Tablo 9.

Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersinin Temel-Başlangıç Olma Durumuna İlişkin Metaforlar

Tema	Metafor	Görüş sayısı	Metafor sayısı
Temel-başlangıç	Temel (5), köprü (1), öğretmenliğin teorisi(1).	7	3

Tablo 9'da görüldüğü gibi dersin temel olduğuna yönelik 3 metafor oluşturulmuştur. Bu metaforların tekrarlama sıklığı 7'dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

"Okul öncesinde nasıl öğreneceğimize hazırlık yapılırken, öğretmenlik öncesinde nasıl öğreteceğimize hazırlık yaparız".

"*Her şeyin altından o çıkıyor, eğitimin her konusuyla ilgili ".*

" *Öğretmenlik yapacaksanız bilmeniz gereken temel kurallar vardır".*

" *Öğretmenlik alan bilgisinde bize öğretmenlik duygusunu yaşatan ve bizi diğer alan konularına hazırlayan bir derstir".*

" *Öğretmenin ilklerini ve nasıl anlatmam gerektiği ile ilgili zihnim de bir takım düşünceler ve planlar oluşuyor. Bunu yaparken kendimi öğretmen olarak düşündüğüm için ilk adımdır".*

Bu temada öğretmen adaylarının ürettiği metaforların öğretim ilke yöntemleri dersinin bir başlangıç olduğu ve öğretmenlik için temel bilgileri içerdiği ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bir sonraki tema öğrencileri anlamak durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar, frekanslar ve görüş sayıları tablo 10'te verilmiştir.

Tablo 10.

Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersinin Karmaşık Olma Durumuna İlişkin Metaforlar

Tema	Metafor	Görüş sayısı	Metafor sayısı
Karmaşık	Birbirine karıştırma-(1), salata(1), sarma(1)	3	3

Tablo 10'de görüldüğü gibi dersin karmaşık olduğuna yönelik 3 metafor oluşturulmuştur. Bu metaforların tekrarlama sıklığı 3'dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

"Kat kat merkezden dışına doğru teknik yöntem strateji olarak sıralanmıştır".

"O şeyin içine istediğini koyar ama nasıl koyacağını bilmeden yanlış bir biçimde koymak, karıştırmak".

" Birçok konu ve alan içeren bir salata gibidir".

Bu temada yer alan metaforlarında öğretim ilke ve yöntemleri dersinin karmaşık olduğunu belirten ifadeler yer almaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen bu temada *olumsuz* olma durumuna ilişkin ortaya çıkan metaforlar, frekanslar ve görüş sayıları tablo 11'te verilmiştir.

Tablo 11.

Öğretim İlke ve Yöntemleri Dersinin Olumsuz Olma Durumuna İlişkin Metaforlar

Tema	Metafor	Görüş sayısı	Metafor sayısı
Olumsuz	Süt(2), bedava bir market(1), kütüphane-(1), yorgan-(1).	5	4

Tablo 11'de görüldüğü gibi dersin olumsuzluk durumlarına yönelik 4 metafor oluşturulmuştur. Bu metaforların tekrarlama sıklığı 5'dır. Bu metaforların ifade ediliş biçimlerine yönelik örneklere aşağıda yer verilmiştir.

" *...her girdiğimde uykum geliyor".*

"…*keyifli ama işlenme biçiminden uyku getiriyor".*

"…*bir şeyler almak için sadece dinlemek gerekiyor".*

"Öğrenci sadece susup oturur".

" *Süt içince de uykum gelir, derste de uykum geliyor".*

Bu temada yer alan metaforlarında öğretim ilke yöntemleri dersinin öğrencileri aktif kılmadığı ve onları sıktığı gibi olumsuzluklardan ifadeler yer almaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin algılarını ürettikleri metaforlar aracılığıyla tespit etmek amaçlanan bu araştırmada sonuçlar birkaç önemli noktaya dikkatleri çekmektedir.

İlk olarak metaforu, sözünü ettiği olgudan farklı düşünmek gerekir. Zaten kendisi olsaydı metaforlar ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmazdı (Yob, 2003). Öğretim ilke ve yöntemleri dersi alan katılımcıların öğrenme yaşantıları yoluyla edinmeye çalıştıkları bilgi ve deneyimlere yönelik algıları olumlu ve olumsuz metaforlarla açıklamışlardır. Katılımcılardan elde edilen metaforların büyük bir bölümünün 52 tanesi (% 91.3) öğretim ilke ve yöntemleri kavramına ilişkin algılarının olumludur. Araştırmada, katılımcıların en çok tekrarladıkları metaforlar, öğretmenliğin başlangıcı, kılavuz olarak belirlenmiştir. Köybaş ve

Uğurlu'nun (2018) benzer çalışmasında öğretmen adayları öğretim ilke ve yöntemleri dersini en çok klavuz olma metaforuyla ifade etmişlerdir. Araştırmada ulaşılan bu sonuçlar alan yazındaki benzer çalışmaları destekler niteliktedir. Bunun yanında öğretmen adaylarının belirtmiş oldukları metaforların nedenlerine ilişkin gerekçeleri incelendiğinde öğretmen adayları öğretmenlik mesleği için sırasıyla çok önemli, mesleki yaşamda yol gösterir, deneyim artırır, bireysel gelişim açısından gerekli, kapsayıcı, bireyleri tanımada etkili, tamamlayıcı şeklinde metaforlar oluşturmuşlardır. Bu durumda öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri derslerini yol gösterici etkinliklerin yapıldığı bir ders olarak algıladıkları şeklinde açıklanabilir. İlerlemeci anlayışla sürdürdüğümüz günümüz eğitim sistemimizde öğretmenin birçok çalışmada rehber olarak ifade edilmektedir. (Tuan, Chang, Wang ve Treagust (2000); Küçüktepe ve Gürültü, 2014). Bu durum mevcut çalışmada ve farklı çalışmalarda öğretim ilke ve yöntemleri dersinin öğretim sürecinin başlangıcı ve klavuz olma metaforunu destekler niteliktedir.

Bunun yanında katılımcıların bir kısmı öğretim ilke ve yöntemleri dersine yönelik olumsuz metaforlar üretmesi araştırmada elde edilen dikkate değer bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Araştırmada dersin işlenişi yönelik olarak elde edilen süt, bedava bir market, kütüphane, yorgan, zorunluluk gibi beş tanesi ise olumsuz metafordur. Ayrıca araştırmada öğretmen adayları, bu olumsuz metaforların nedenini ise karmaşık olma durumuyla açıklamışlardır. Öğretmen adaylarının görüşlerinden karmaşık olma durumuna ilişkin üç metafor üretilip, metaforların toplam tekrarlanma sıklığı üç olarak belirlenmiştir. Öğretim ilke ve yöntemleri dersinin karmaşık olma durumu sırasıyla salata, sarma, birbirine karıştırma kodları ile ifade edilmiştir. Köybaş ve Uğurlu'nun (2018) yaptığı bir araştırmada öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersini, karmaşık metaforuyla ifade etmeleri eldeki araştırmayla benzerlik taşımaktadır. Eldeki araştırma sonucunda elde edilen bu olumsuz metaforlar katılımcı öğretmen adaylarından bazılarının dersin işlenişi esnasındaki olumsuz deneyimlerine bağlanabileceği gibi öğretim ilkeleri ve yöntemleri dersini yeterince iyi tanımıyor olmalarının gösterilebilir. Ancak araştırmamızda öğretmen adaylarının belirtmiş oldukları metaforların nedenlerine ilişkin gerekçeleri incelendiğinde, konuların karmaşıklığı, uyku getirmesi ve öğrenciyi pasif kılması olarak olumsuz metaforlarla açıklanmıştır. Aksu, Çivitçi ve Duy'un (2008) öğretmen adaylarıyla yaptıkları çalışmada, derste ilgili öğretim elemanının ders boyunca not tutturduğu, monoton bir ses tonu ile dersi işlemesinin dersin ilgi çekiciliğini düşürdüğünü ifade etmeleri elde edilen olumsuz metaforları destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Bunun yanında Murat, Aslantaş ve Özgan'ın (2006) çalışmasından öğretim elemanlarının öğrencilerin derse katılımını

desteklemediğini ortaya koymuştur. Bu durum mevcut araştırmada öğrencileri pasif kılar, uykum geliyor, konular karmaşık gibi olumsuz metafor nedenlerinin kaynağını açıklar nitelikte olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda araştırmada öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforların nedenleri alt temalarda incelenmiş ve metaforların nedenleri daha detaylı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda öğretmen adaylarının belirtmiş oldukları metaforların nedenlerine ilişkin gerekçeleri incelendiğinde öğretmen adayları öğretmenlik mesleği için sırasıyla çok önemli, mesleki yaşamda yol gösterir, deneyim artırır, bireysel gelişim açısından gerekli, kapsayıcı, bireyleri tanımada etkili, tamamlayıcı şeklinde metaforlar oluşturmuşlardır.

Araştırma kapsamında elde edilen öğretim ilke ve yöntemleri dersinin *önemli* olması durumuyla ilgili metaforlar 19 metafor üretilip, metaforların toplam tekrarlanma sıklığının 26 olmuştur. Metaforlar sırasıyla; su, zorunluluk, hazine, ışık, ayran, şeker, davul, vitamin, nar, bilgisayar, merdiven, köşe taşı, oje, kalp, kırmızı gül, öğretmene destek, tecrübelenmek, toplumun geleceği, yuva kodlarında toplanmıştır. Bu temayla ilgili ortaya konan metaforlar öğretim ilke yöntemleri dersinin öğretmenlik mesleği için çok önemli ders olduğunu ortaya koymaktadır. Yüksel'in (2008) yapmış olduğu çalışmada öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun öğretim ilke ve yöntemleri dersini öğretmenlik yaşamı için faydalı bulurken, mesleki yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının birçok çalışmada öğretim ilkeleri ve yöntemleri dersinin öneminin farkında olmaları öğretmen eğitimi için sevindirici bir sonuçtur.

Araştırma kapsamında elde edilen tema kılavuz olma durumuna ilişkin 7 metafor üretilmiştir. Bu metaforların toplam tekrarlanma sıklığının 18 olduğu belirlenmiştir. Metaforlar sırasıyla; *kılavuz, yol gösterici, rehber, yaşam koçu, ışık, anahtar, insan eli* kodlarında birleştirilmiştir. Sonuç olarak burada öğretim ilke ve yöntemleri dersinin öğretmenlik mesleği için kılavuz olduğu ve rehberlik ettiği vurgulanmıştır. Köybaş ve Uğurlu'ın (2018), öğretmen adaylarıyla gerçekleştirdiği metafor çalışmasında kullanma klavuzu, harita, yasa, plan, anahtar, insan bedeni gibi metaforlar bu çalışmanın klavuz olma metaforuyla uyumludur.

Yine araştırma kapsamında elde edilen diğer bir tema *gelişimi tamamlama* durumuna ilişkin dokuz metafor üretilip tekrarlanma sıklığı 15 olmuştur. Bu metaforlar; *fidan, yapboz, gelişim evresi, yaşam, psikolog, merdiven, su, ehliyet almak ve gece içilen süt* kodlarını oluşturmuştur. Burada öğretim ilke ve yöntemleri dersi ile gelişmeye başladıklarını, öğretmenliğe giriş sürecinde aşama kaydettiklerini ifade etmişlerdir. Öğretmen adaylarının eğitim fakültesi süresince

aldıkları öğretmenlik mesleğine yönelik derslerden birisi olan öğretim ilke ve yöntemleri dersinin mesleki gelişimde bir su, ehliyet, fidan gibi görülmesi dersin verimliliği açısından önem taşıdığı söylenebilir.

Araştırmada öğretmen adaylarının görüşleri doğrultusunda öğretim ilke ve yöntemleri dersinin uygulama durumuna ilişkin yedi metafor üretilip, metaforların toplam tekrarlanma sıklığı 12 olarak belirlenmiştir. Öğretim ilke ve yöntemleri dersinin uygulama durumu konusunda sırasıyla yaşam, öğretimde kılavuz, uygulama, oyun, proje, alet çantası, plan kodları oluşturulmuştur. Öğretmen adayları bu dersi kendi derslerinin öğretimi süresince kullanacakları bir alet çantası olarak ve yaşamın kendisi olarak algılamaları dersin verimli bir şekilde ele alındığı konusunda dikkat çekicidir.

Öğretmen adaylarının öğretim ilke ve yöntemleri dersinin kapsamlı olma durumuna ilişkin altı metafor üretmişlerdir. Üretilen bu metaforlar ağaç, kartal, ceviz, balık kılçığı, deniz, dünya kodlarıyla belirtilmiştir. Araştırma grubunda yer alan öğretmen adaylarının ortaya koyduğu bu metaforlardan öğretim ilke yöntemleri dersinin birçok dersi kapsadığı ve etkilediği düşüncesinin oluştuğu söylenebilir.

Araştırmada öğretim ilke ve yöntemleri dersi öğretmenlik mesleği için bir temel başlangıç olarak ifade edilmiştir. Bu dersi öğretmen adayları bir kılavuz olma sürecinde temel, köprü, öğretmenliğin teorisi şeklinde üç ayrı metafor ile belirtmişlerdir. Eğitim fakültesinde verilen öğretmenlik meslek bilgisine ilişkin derslerin öğretmenlik mesleği için birer temel oluşturacağı düşüncesinin öğretmen adaylarının farkında olmaları istendik bir durumdur.

Sonuç olarak, metafor benlik algımızdaki olmayı istediğimiz ancak olamadığımız veya olabileceğimizden kaçındıklarımızı anlamlandırmamıza yardım eder (Gillis ve Johnson, 2002). Araştırma örnekleminde yer alan öğretmen adaylarının eğitim fakültesinde öğrenim süreçlerinde öğretim ilke ve yöntemleri dersini başarı ile tamamlamış olmaları, bu derse yönelik algısal birikimlerinin oluştuğunu düşündürmektedir. Araştırmanın amaçladığı temel sorular bağlamında elde edilen sonuçların öğretim ilkeleri dersini veren öğretim üyelerine, öğretmen adaylarına ve öğretmenlere geribildirim sağlayarak verimliliği artırmada önem taşımaktadır.

Bu bağlamda araştırma sonuçlarından hareketle şu önerilerde bulunulabilir: Bu derse yönelik olumlu veya olumsuz metaforlar dikkate alınarak öğretim ilke ve yöntemleri dersinin planlanması yeniden gözden geçirilerek geliştirilebilir. Öğretim ilke ve yöntemleri bazı öğretmen adayları tarafından karmaşık bulunmuştur. Bu konuda dersin eğitim durumlarının tasarlanmasında

sadeleştirmelere gidilmeli, öğrenciyi öğrenim sürecinde aktif kılacak, merak uyandırabilecek, öğrenme ortamları düzenlenmelidir. Sonraki araştırmalarda öğretim ilke ve yöntemleri dersini veren öğretim üyelerinin bu dersi neye benzettikleri sorulabilir. Çalışmanın farklı eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarıyla da yapılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak ülkemiz öğretmen yetiştirme sistemine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aksu, M. B., Çivitçi, A. & Duy, B. (2008). Yükseköğretim öğrencilerinin öğretim elemanlarının ders uygulamaları ve sınıf içi davranışlarına ilişkin görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9 (16), 17-42.

Binbaşıoğlu, C. (1995). *Öğretmen yetiştirme açısından Türkiye'de eğitim bilimleri tarihi üzerine bir araştırma.* Milli Eğitim basımevi.

Bolat Y.(2017). Sınıf öğretmeni adaylarının Türk eğitim tarihi dersine ilişkin algıları: Bir metafor analizi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 14(38),12-28.

Dedebali, N.C., Dinçer, B. & Saracaloğlu, S. (2018). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğretim ilke ve yöntemleri dersine ilişkin tutumları, öz yeterlikleri ve mesleki yeterlilikleri arasındaki ilişki.* ULEAD 2018, VIII. uluslararası eğitimde araştırmalar kongresi.

Demir, S. (2012). *Eğitim fakülteleri programı kapsamında yer alan öğretmenlik meslek bilgisi derslerinden "öğretim ilke ve yöntemleri" dersinin değerlendirilmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi eğitim bilimleri enstitüsü.

Draaisma, D (2018). *Bellek metaforları, zihinle ilgili fikirlerin tarihi*. Metis yayınları.

Durdukoca, Ş, F. (2017). Öğretmen adaylarının program geliştirme dersine ilişkin metaforik algıları. *Sosyal Bilimler Dergisi, (*4) 11, 349-365.

Gillis, C.,& Johnson, C.L. (2002). Metaphor as renewal: Re-imagining our professional selves. *English Journal,* 91 (6), 37-43.

Güvendir, M, A & Özkan Y, Ö. (2016). Öğretmen adaylarının ölçme ve değerlendirme dersine yönelik algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 47, 91-105.

Köybaşı, Ş.,F. & Uğurlu, C. T. (2018). Lisans öğrencilerinin pedagojik formasyon derslerine yönelik geliştirdikleri metaforlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46, 198–222.

Küçüktepe, S. E. & Gürültü, E. (2014). Öğretmenlerin yapılandırmacı öğretmen kavramına ilişkin algılarına yönelik metafor çalışması örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 14(2), 282-305.

Lakoff, G. & Johnson M. (2005). *Metaforlar hayat anlam ve dil* (Çev. Gökhan Yavuz Demir). Paradigma yayıncılık.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative Research: A Guide to Design and İmplementation*. Jossey-Bass.

Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitativ data analysis.*Thousand Oaks: Sage.

Murat, M., Aslantaş, H. İ. & Özgan, H. (2006). Öğretim elemanlarının sınıf içi eğitim-öğretim etkinlikleri açısından değerlendirilmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 26(3), 263-278.

OECD. (2011). Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers: Pointers for policy development. Paris: OECD Publishing. http//www.oecd.org/edu/preschoolandschool/4pdf 12.03.2019

OFSTED. (2012). İnitial teacher education (ITE) inspection handbook: For use from September 2012. http: www. ofsed. gov.uk/resources/initial-teacher-education-inspection-handbook 1.03.2019.

Pickens, J (2005). Attitudes and Perceptions. https://pdfs.semantic scholar.org/8f55/840e6487b1f2be0733383c3d37f.pdf?_10.02.2019

Saban, A. (2008). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi.* 55, 459-496.

Schmitt, R. (2005). Systematic metaphor analysis as a method of qualitative research. *The Qualitative Report*, 10(2), 358-394.

Schleicher, A. (2012). Preparing teachers and developing school leaders fort he 21st Century: Lessons from around the World. OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/9789264xxxxxx-en 11.03.2019.

TDK (2014). Büyük Türkçe sözlük. http://www.tdk.gov.tr /index.php?option= com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.53b9c1150a1d53 11.03.2019.

Tuan, H. L.,Chang, H. P., Wang, K. H., & Treagust, D. F. (2000). The development of an instrument for assessing students' perceptions of

teachers' knowledge. I*nternational Journal of Science Education.* 22(4), 385-398.

Türkkan T, B., Uyar, Y, M. & Yolcu, E.(2017). Pedagojik formasyon öğrencilerinin pedagojik formasyon kavramına yönelik metaforik algılarının incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,*18(1), 41-60.

Yapıcı, M. & Yapıcı, Ş. (2013). Öğretmen adaylarının pedagojik formasyona ilişkin metaforları. *Turkish Studies Journal,* 8(8), 1421-1429.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin yayıncılık.

Yıldız, G., D., (2017). Eğitimde program geliştirme dersine yönelik tutum ve metaforik algılar. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 7(14), 113-130.

Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophyand Education,* 22, 127-138.

YÖK. (2007). *Eğitim Fakültelerinde Uygulanacak Yeni Programlar Hakkında Açıklama.* YÖK.

Yüksel, M. (2008). Öğretim yöntem tekniklerinin kullanımına etki eden faktörler. *e-Journal of New World Sciences Academy,* 3(3),437-452.

Wallace, S. (2001). Guardian angels and teachers from hell: Using metaphor as a measure of schools' experiences and expectations of general national vocational qualifications. *International Journal of Qualitative Studies in Education,* 14(6), 727-739.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.355-364.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.355-364.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40243

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 20.12.2019
Kabul Tarihi: 27.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 20.12.2019
Accepted: 27.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ulum, Ö. G. (2020). Needs Analysis of English as a Foreign Language at a State Primary School for Deaf Children in Turkey. *Journal of History School*, 44,355-364.

TÜRKİYE'DE DUYMA ENGELLİ ÇOCUKLARIN ÖĞRENİM GÖRDÜĞÜ BİR DEVLET OKULUNDA İNGİLİZCE İHTİYAÇ ANALİZİ

Ömer Gökhan ULUM[1]

Öz

İhtiyaç analizi, yabancı dil eğitim programlarının temel taşlarından biri olmanın yanı sıra, ders, materyal ve müfredat hazırlamanın en temel adımıdır. İhtiyaç analizi mevcut durum analizi, hedef durum analizi, eksiklik analizi ve strateji analizi gibi birkaç alt kategoriyi kapsar. Bu çalışmada öğrencilerin İngilizce ihtiyaçlarını tespit etmek için bir eksiklik analizi yapılmıştır. Müfredatlarında İngilizce dersi olmayan duyma engelli öğrencilerin İngilizce ihtiyaçlarını derinlemesine anlamak için bu tip bir ihtiyaç analizi yapılmıştır. Bu bağlamda fenomenolojik bir araştırma tasarımına dayanarak, Türkiye'deki duyma engelli öğrenciler için kurulmuş bir devlet okulunda bir sınıf öğretmenine, ebeveyne ve yöneticiye yarı yapılandırılmış görüşme uygulanmıştır. Çalışmanın sonuçları Türkiye'de duyma engelli çocukların eğitiminde İngilizce dersine yer verilmediğini vurgulamıştır. Bu bağlamda yetkililerin gerekli önlemleri alması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Özel Amaçlı İngilizce, Akademik Amaçlı İngilizce, İhtiyaç Analizi, Duyma Engelli Çocuklar, Dezavantajlı Gruplar.

[1]Asst. Prof. Dr., Mersin University, Education Faculty, English Language Teaching Department, gokhanulum@mersin.edu.tr, Orcid: 0000-0001-7685-6356

Needs Analysis of English as a Foreign Language at a State Primary School for Deaf Children in Turkey

Abstract

Needs analysis is the most fundamental step of preparing courses, materials, and curriculums, as well as being one of the cornerstones of foreign language education programs. It covers a number of sub-categories such as present situation analysis, target situation analysis, deficiency analysis, and strategy analysis. Here in our study we implemented a deficiency analysis which can be defined as the analysis of learners' deficiencies or lacks. In order to have a deep understanding of the EFL needs of deaf children who do not have EFL courses in their school program, a needs analysis was conducted. Based upon a phenomenological research design, a semi-structured interview was administered to a class teacher, a parent, and an administrator at a state school for the deaf in Turkey. The results of the study suggest that English as a foreign language is not included in the school curriculum designed for the deaf in Turkey. The required precautions should be taken accordingly.

Keywords: English for Specific Purposes, English for Academic Purposes, needs analysis, deaf children, disadvantaged groups.

INTRODUCTION

Turkey is carrying out the practice of determined and far-reaching educational renovations at present. The start of 12 year obligatory education (4+4+4) grants a specifically appealing chance to evaluate and restructure the foreign language education, particularly English, in the Turkish state schools (Özkan, Balci, Kayan, and Is, 2018). The new establishment of foreign language teaching starting from the 2nd grade should in time display an intense and boosting impact on academic levels (British Council, 2013). Some specific schools are particularly constructed to serve for the needs of students with special needs (Ulum, 2015; Ulum, 2016a; Ulum, 2016b; Alqunayeer and Zamir, 2016). ‘’The term Special Educational Needs (SEN) has a legal definition… it applies to children who have learning difficulties or disabilities that make it significantly harder for them to learn or access education than for most other children at their age.” (Adi, Unsiah, and Fadhilah, 2017).

Just a few highly deaf children can read at age-level (Simon, Fromont, Le Normand, and Leybaert, 2019). This state mirrors cognitive and linguistic barriers from deficiency of exposure to language in babyhood, besides the basic hardness of acquiring English by means of just the written modality. However, a number of deaf children can learn English by writing (Hoffmeister and Caldwell-Harris, 2014). It takes around three years or more for deaf children to attain the

required reading ability compared to hearing children and a typical deaf adult owns a reading level of a 4th grader (Goldin-Meadow and Mayberry, 2001). Since a big number of highly deaf children heal little, if any, they encounter the impediment of being forced to read English without having grammar, word, and sound knowledge. Thus, when these mostly deaf children attain success in reading, it is since they acquired English through print forms (Kyle, 2018). However, contemporary approaches to foreign or second language learning by children do not affirm or even review the probability of acquiring a language particularly from print (Davydova and Dekusar, 2019). Therefore, this success has to be more extensively comprehended (Hoffmeister and Caldwell-Harris, 2014).

When mentioning deaf children's reading problems, related variations are often confronted in these issues (Webster, 2017). For instance, while translating to the first language, deaf children have hard times in comprehending idioms and even mostly used phrases where one vocabulary is employed in a non-literal way (Payne and Quigley, 1987). Deaf children commonly encounter extreme difficulties in learning spoken languages (Morgan, 2020) contrary to their natural and painless acquisition of signed languages. The lack of total access to the sounds of the spoken language results in a weak acquisition process for deaf students which emerges at a much slower rate compared to hearing students (Quigley and King, 1980). Few deaf students can more or less make up for the deficiency of hearing the spoken language and achieve native-like competency of the language (Hansson, Ibertsson, Asker-Árnason, and Sahlén, 2017). Yet, numerous deaf students attain solely limited acquisition of the spoken language and encounter constant hardships in reading and writing (Berent, 2001). To gain a deep understanding of the EFL needs of deaf children in Turkey, a needs analysis was conducted in this present study.

METHODOLOGY

The aim of this study is to find out the EFL needs of deaf Turkish students who do not have EFL courses in their school program. To examine the issue, the study implemented phenomenology which is an approach to describe an explicitly third-person by means of interpreting consciousness or experiences. ''The importance and essence of a phenomenological research approach (IPA) is its ability to explore, investigate, and interpret the 'lived experiences' of the research participants'' (Alase, 2017). In a similar vein, it is based on carrying out scientific principles with an anthropological angle, associating the third-person's self-reports with any possible evidence to perceive their cognitive states. "We

conduct qualitative research because a problem or issue needs to be explored" and phenomenological research is the most suitable way of getting to the root-cause of the phenomenon (Creswell, 2013). Thus, this qualitative approach inquires the qualitatively diverse ways in which the respondents have the experience of the related issue.

The present study investigated the conceptual underpinnings of a class teacher, a parent (mother), and an administrator at a state school for the deaf in Adana, Turkey, by means of a phenomenological tradition (Richardson, 1999). At the school, there are 18 teachers comprised of such majors as Turkish Education (N= 3), Science and Technology (N= 2), Math (N= 2), Special Education (N= 2), School Counseling (N= 1), Informatics Technologies (N= 1), Social Sciences (N= 1), Culture of Religion (N= 1), Design and Technology (N= 1), Music (N= 1), Art (N= 1), and Physical Education (N= 1). However, there has been no English course at the school curriculum since 2015-2016 education year, which has been enacted by the Turkish Ministry of National Education. Besides, the branching in Special Education Departments in Turkey, as teaching to mentally disabled, blind, and deaf was legislated away by the Turkish Council of Higher Education in 2006. Further, the number of overall students is 54 and there are maximum 10 students in each class at the school where the study was carried out. There are classes at each level from 1 to 8 in the school. Moreover, the disability of the students is both congenital and adventitious. Their level of disability is around 50%, while their level of hearing loss is around 90% since most of them also have other types of disability as a result of eclampsia, high fever, or other such syndromes. Furthermore, the students all come from socio-economically poor backgrounds.

The data of the study were gathered through semi-structured interview questions designed by the researcher. For the semi-structured interview questions, inter-coder reliability was conducted. For the coding reliability of the interview, Kappa Coefficient for Inter-coder Reliability was calculated and it was found that the coding process was highly reliable ($K = .883$, $p < .001$). The respondents voluntarily participated in the study. Moreover, convenience sampling method was employed in the present study (Acharya, Prakash, Saxena, and Nigam, 2013).

DATA ANALYSIS

The data analysis section is comprised of three parts which reflect the views of a parent, a class teacher, and an administrator. The following part illuminates the views of a mother of a deaf student.

Findings in Relation to the Views of a Parent

The question whether they had adequate opportunities to support the education of their deaf child was responded as "no" by the mother. In addition, the mother was not sure about the need of English for her child since they were not even able to afford their daily life expenditures. She was also not sure about the usefulness of English since her child's other school subjects were also weak. Further, the mother was not hopeful as to the future career of her child since, let alone English, he was even highly unmotivated to learn any other school subject. Excerpts from the parent's views are as follows:

- My husband is unemployed and I am a housewife. We are not able to supply the required opportunities for our children.
- There are other important issues to consider before learning English. We cannot afford other needs of our children which are more important.
- My son's school grades are highly low since he does not care about school subjects. The only thing he considers is playing games.

Findings in Relation to the Views of a Class Teacher

The class teacher said those deaf children have no awareness of learning a foreign language and added that they only give importance to their sign language. Further, he suggested that there has to be English courses for the long term goals, for instance, studying or working abroad. He also complained about their low standards at school. Besides, he declared that teachers of specific subjects do not have any idea related to teaching to deaf children. Some examples regarding the respondent's perspectives are as follows:

- Only the teachers of special education have the required content and pedagogical knowledge to teach to deaf children. However, the teachers of specific subjects do not have any related content or pedagogical knowledge for the deaf. They get no related training or course since the Turkish Ministry of Education does not require them to have such characteristics.

- Our students are not aware of the need of learning. They are mostly unmotivated to learn. They do not come to school to learn something. They come to school to play games and entertain.
- Our standards and equipments should be more developed to educate our students. By developing our standards, the students can learn English or any other school subjects more and this may result in a successful future career for them.

Findings in Relation to the Views of an Administrator

One of the directors of the school stated that their students are not eager to learn English or any other school subject, because they have other priorities. He also added that their students come to school only to play games or to entertain. Moreover, he declared that students feel it is enough to learn only sign language because they can communicate with each other through it. He also declared that they are more related to each other by communicating through their sign language, but timid towards the outside world in which majority of people cannot understand sign language. Further, the director put forward that he does not know the exact reason why the Turkish Ministry of Education abolished English from the curriculum. Lastly, the director clarified that teachers of specific majors are uneducated in terms of teaching to those with special educational needs. It is only teachers of special education who are proficient in teaching to those deaf children. Some remarks of the director are as follows:

- Knowing sign language is totally enough for them, because they can communicate with each other through it. This may also result from the fact that they have shared habits as playing games and entertaining together. They are like a close community of sign language; they do not much care about the outside world.
- Our teachers of specific majors have not been educated to teach to those with special educational needs. Further, they are not required to take the related certificates or seminars to empower themselves for the education of the deaf.
- Turkish Ministry of Education abolished English from the curriculum. We were never informed about the reason why they abolished it.

DISCUSSION

Deaf education in the United States is carried out and supplied chiefly by the Individuals with Disabilities Education Improvement Act of 2004 (IDEA) which is executed in country, province, and school levels. IDEA is an American law which calls for justice, accountability and quality in education for children with disabilities. Around 7 million children are under the protection of this law in the USA, which became more useful in 2005 with new empowerments. The law was sustained by opportunities of research, technology, and training. Afterwards, in 2006, IDEA became more powerful with new improvements fostering the facilities of disabled children (Hult and Compton, 2012). In Turkey, although there are more promising improvements in the education standards of children with disabilities compared to past, these standards have to be more qualitative in order to catch up with the related high standards of the USA.

Researchers generally discuss the isolation of deaf students in their studies (Domagała-Zyśk and Kontra, 2016), although there seems to be only few studies based on EFL education of deaf students. Freel et al. (2011) inquired the use of American Sign Language (ASL) as a tool to comprehend English reading texts, which displays a meaningful relation deaf children's ASL competency and English reading proficiency. As every participant in this inquiry employed ASL at their early ages, this study could not refer to whether the same assumption is true for those whose native language is neither English nor ASL, and acquire ASL afterwards in case they live outside America. In this present study, such a relationship could not be referred to since there is no English course in the school program of the deaf students in Turkey.

Further, Szymanski et al. (2013) examined the needs and situations of deaf students by means of detecting their obstacles by means of comparing the situation with hearing children. Yet, their study did not particularly clarify the needs and situations of deaf children in EFL setting. Therefore, the present study is worth of considering as it focuses on a specific school setting– EFL which is not available in the related program in Turkey.

In his study, Dian Inayati (2014) pinpointed the impediments encountered by deaf students in learning EFL at higher education. Moreover, he examined the needs of deaf children to support them in coping with their EFL learning. He found out that the obstacles were both external and internal. Further, he suggested that these barriers should be overcome by supplying the students' internal and external needs. In this present study, an EFL deficiency analysis which can be defined as the analysis of learners' deficiencies or lacks was conducted.

Besides, Bedoin (2011) emphasized the importance of teacher factor to overcome such barriers and found out that EFL teachers need to develop their language teaching strategies accordingly, and employ written and visual aids to empower deaf students. Thus, teacher training has to be empowered. In the present study, an EFL teacher specializing in deaf students was not reached since there was no EFL course in the curriculum.

CONCLUSION

This paper implemented a deficiency analysis to have a deep understanding of the EFL needs of deaf children who do not have EFL courses in their school program. Accordingly, it was found out that authorities do not give much importance to EFL learning while educating the deaf in Turkey. Thus, the Turkish Ministry of Education has to clarify the reason of its omitting EFL from the school curriculum prepared for the deaf and has to support the reason by scientific data. The students were mostly found to be unmotivated to learn any school subject while they were very keen on playing games. However, teachers could not turn students' love of games into an advantage by teaching through games, which may be the result of a lack of related pedagogical knowledge. Thus, authorities have to take firm precautions to foster the quality of education of the disabled children.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Acharya, A. S., Prakash, A., Saxena, P., & Nigam, A. (2013). Sampling: Why and how of it. *Indian Journal of Medical Specialties*, 4(2), 330-333.

Alqunayeer, H. S., & Zamir, S. (2016). Needs Analysis of Saudi EFL Female Students: A Case Study of Qassim University. *Journal of Curriculum and Teaching*, 5(1), 87-104.

Richardson, J. T. (1999). The concepts and methods of phenomenographic research. *Review of Educational Research*, 69(1), 53-82.

British Council (2013). *Turkey National Needs Assessment of State School English Language Teaching*. https://www.britishcouncil.org.tr/en/programmes/education/research, 14.06.2019.

Adi, S. S., Unsiah, F., & Fadhilah, D. (2017). Teaching special students: english lessons for deaf students in ındonesian special junior high schools. *International Journal of Education and Research*, 5(12), 121-136.

Alase, A. (2017). The interpretative phenomenological analysis (IPA): A guide to a good qualitative research approach. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 5(2), 9-19.

Bedoin, D. (2011). English teachers of deaf and hard-of-hearing students in French schools: Needs, barriers and strategies. *European Journal of Special Needs Education*, 26(2), 159-175.

Berent, G. P. (2001). English for deaf students: assessing and addressing learners' grammar development. *In International Seminar on Teaching English to Deaf and Hard-of-Hearing Students at Secondary and Tertiary Levels of Education: Proceedings* (pp. 124-134).

Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, Sage publications.

Davydova, N. V., & Dekusar, G. G. (2019). Contemporary methodological approaches to the second language teaching. *Міжнародний науковий журнал Науковий огляд,* 4(57), 212-221.

Dian Inayati, I. (2014). A needs analysis of deaf and hard-of-hearing students in learning English as a foreign language at inclusive higher education. 61 *TEFLIN International Conference*, UNS Solo.

Domagała-Zyśk, E., & Kontra, E. H. (Eds.). (2016). *English as a foreign language for deaf and hard-of-hearing persons: Challenges and strategies.* Cambridge Scholars publishing.

Freel, B. L., Clark, M. D., Anderson, M. L., Gilbert, G. L., Musyoka, M. M., & Hauser, P. C. (2011). Deaf individuals' bilingual abilities: American sign language proficiency, reading skills, and family characteristics. *Psychology*, 2(1), 18-23.

Goldin-Meadow, S., & Mayberry, R. I. (2001). How do profoundly deaf children learn to read? *Learning Disabilities Research & Practice*, 16, 222–229.

Hansson, K., Ibertsson, T., Asker-Árnason, L., & Sahlén, B. (2017). Phonological processing, grammar and sentence comprehension in older and younger generations of Swedish children with cochlear implants. *Autism & Developmental Language Impairments*, 2, 2396941517692809.

Hoffmeister, R. J., & Caldwell-Harris, C. L. (2014). Acquiring english as a second language via print: The task for deaf children. *Cognition*, 132(2), 229-242.

Hult, F. M., & Compton, S. E. (2012). Deaf education policy as language policy: A comparative analysis of Sweden and the United States. *Sign Language Studies*, 12(4), 602-620.

Kyle, F. E. (2018). Reading development in deaf children: The fundamental role of language skills. *Evidence-Based Practices in Deaf Education*; Knoors, H., Marschark, M., Eds, 217-235.

Morgan, G. (2020). Deafness, cognition and language. Understanding Deafness, Language and Cognitive Development: Essays in honour of Bencie Woll, 25, 1.

Özkan, M., Balci, S., Kayan, S., & Is, E. (2018). Quality of educational resources: a comparative evaluation of schools that joined PISA 2015 from Turkey and Singapore. *International Education Studies*, 11(4), 132-143.

Payne, J.-A., & Quigley, S. (1987). Hearing-impaired children's comprehension of verb-particle combinations. *The Volta Review*, 89(1987), 133–143.

Quigley, S. P., & King, C. M. (1980). Syntactic performance of hearing impaired and normal hearing individuals. *Applied Psycholinguistics*, 1, 329-356.

Simon, M., Fromont, L. A., Le Normand, M. T. & Leybaert, J. (2019). Spelling, reading abilities and speech perception in deaf children with a cochlear implant. *Scientific studies of reading*, 23(6), 494-508.

Szymanski, C., Lutz, L., Shahan, C. & Gala, N. (2013).*Critical Needs of Students Who are Deaf and Hard of Hearing: A Public Input Summary*. Gallaudet University, Laurent Clerc National Deaf Education Center.

Ulum, Ö. G. (2015). A needs analysis study for preparatory class ELT students. *European Journal of English Language Teaching*, 1(1), 14-29.

Ulum, Ö. G. (2016a). ESP Needs Analysis of Public Order Police Officers. *International Online Journal of Education and Teaching*, 4(1), 19-30.

Ulum, Ö. G. (2016b). The situational analysis of the physical state of an ELT department. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 949-959.

Webster, A. (2017). *Deafness, Development and Literacy*. Routledge.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.365-393.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.365-393.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41492

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 27.01.2020
Kabul Tarihi: 27.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 27.01.2020
Accepted: 27.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Yazıcı, Ş. & Özgenel, M. (2020). Marmara öğrenme çevikliği ölçeğinin geliştirilmesi, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Journal of History School,* 44,365-393.

MARMARA ÖĞRENME ÇEVİKLİĞİ ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ, GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI[1]

Şebnem YAZICI[2] & Mustafa ÖZGENEL[3]

Öz

Araştırmanın amacı, bireylerin öğrenme çevikliğini belirlemek için kullanabilecek Likert tipi bir ölçek geliştirmektir. Araştırma nicel araştırma modellerinden betimsel tarama modeline göre yürütülmüştür. Araştırmada üç farklı çalışma grubundan veri toplanmıştır. Araştırmaya 2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kademelerinde görev yapan öğretmenler katılmıştır. Çalışmanın birinci aşamasında 690 öğretmenden veri elde edilmiş ve ölçeğin geçerliliği ve güvenirliği test edilmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda 30 maddelik ve 5 alt boyutlu (İnsan İlişkilerinde Çeviklik, Sonuç Yaratmada Çeviklik, Zihinsel Çeviklik, Değişimde Çeviklik, Özfarkındalık) bir yapı ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada ise ikinci örneklem grubundan oluşan 444 öğretmenden veri elde edilerek Doğrulayıcı Faktöre Analizi (DFA) yapılmış ve 5 alt boyutlu yapı doğrulanmıştır. AFA ve DFA sonrası ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik değerleri 0.938 ve 0.936 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin madde-toplam korelasyonu katsayıları r=0.49 ile r=0.69 arasında; madde-kalan korelasyon katsayıları ise r=0.45 ile r=0.65 arasında değişmektedir. 79 öğretmenden elde edilen verilerle test-tekrar test çalışması yapılmış ve test tekrar test korelasyon kat sayılarının r=0.21 ile r=0.64 değerleri arasında değiştiği belirlenmiştir. Alt-üst %27'lik bağımsız gruplar t testine göre maddelerinin ayırt edici özellikte olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler sonucu Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin (MÖÇÖ) geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Çevikliği, Ölçek Geliştirme, Geçerlilik ve Güvenirlilik.

---

[1]Bu çalışma, Şebnem Yazıcı'nın Dr. Mustafa Özgenel danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %60, 2. Yazar: %40

[2]Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, sebnemyaz@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8816-287X.

[3]Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mustafa.ozgenel@izu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7276-4865.

Development of Marmara Learning Agility Scale, Validity and Reliability Study

Abstract

The aim of the research is to develop a Likert type scale that can be used to determine the learning agility of individuals. The research was carried out according to the descriptive survey model, one of the quantitative research models. In the study, data were collected from three different study groups. In the 2018-2019 academic year, teachers participated in the primary school, secondary school and high school education levels in Küçükçekmece district of Istanbul province. In the first stage of the study, data was obtained from 690 teachers and the validity and reliability of the scale were tested. As a result of Exploratory Factor Analysis (EFA), a structure consisting of 30 items and 5 sub-dimensions (Agility in Human Relations, Agility in Creating Results, Mental Agility, Agility in Change, Self-awareness) has emerged. In the second stage, data was obtained from 444 teachers consisting of the second sample group and the Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed and 5 sub-dimensional structures were confirmed. Cronbach Alpha reliability values of the scale after AFA and DFA were calculated as 0.938 and 0.936. The item-total correlation coefficients of the scale were between r=0.49 and r=0.69; The item-remaining correlation coefficients ranged from r=0.45 to r=0.65. The test-retest study was conducted with the data obtained from 79 teachers and it was determined that the test-retest correlation coefficients ranged between r=0.21 and r=0.64 values. Items analysis revealed that upper 27% group differs significantly from the lower 27% group (p<.01). As a result of the analyzes, it was revealed that Marmara Learning Agility Scale (MLAS) is a valid and reliable scale.

Keywords: Learning Agility, Scale Development, Validity and Reliability.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada hızla gelişen ve değişen bilgiye ulaşmak için karmaşıklığa ve sürekli değişen koşullara cevap vermek artık örgütler için adeta bir zorunluluk olmaktadır. Bu yeni koşullara ayak uyduracak yetkin, donanımlı ve sürekli öğrenmeye istekli yüksek performanslı insan gücüne ihtiyaç vardır. Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre öğrenme yeteneği, iş performansının belirlenmesinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenmeye yönelik istek duyan bireyler daha fazla öğrenebilmek için kolay risk alır, karşılaştıkları güçlükleri bir öğrenme fırsatı olarak algılar, karşılaştıkları belirsiz durumlara karşı daha fazla güçlü ve deneyimleri fırsata çeviren yüksek performans sergileyebilen bireylerdir (McCauley vd., 2014: Dries ve Pepermans,

2012; Hunter ve Schmidt, 1996). Literatürde bu özelliklere sahip bireylerin, öğrenme çevikliğinin yüksek olduğu belirtilmektedir.

Öğrenme çevikliği kavramı, liderlik ve işgörenlerin performanslarını artırmaya yönelik çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Öğrenme çevikliği kavramı ilk kez 2000 yılında Lombardo ve Eichinger tarafından "Yüksek Öğrenenler Olarak Yüksek Potansiyelliler" (High Potentials As High learners) adlı makalede yer almıştır. Yazarların yaptıkları araştırmalara göre potansiyeli ve performansı yüksek olduğu düşünülen çalışanların büyük bir bölümünün öğrenme çevikliğinin yüksek olan bireyler olduğu ileri sürülmüştür (Lombardo ve Eichinger, 2000). Bierylerin öğrenme çevikliği, deneyimden öğrenme isteği, yeni ve ilk kez karşılaştıkları zorlu durumlar karşısında öğrenme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Lombardo ve Eichinger, 2000). Deneyimlerinden öğrenen bireyler edindikleri "doğru dersleri" gelecekteki durumlara uygulama becerisi yüksek öğrenme yeteneğine sahip çevik bireylerdir (Lombardo ve Eichinger, 2000). Öğrenme çevikliğine sahip bireyler; kendilerini zorlayacak durumlar arayan ve kendi gelişimleri için deneyimlerini değerlendirip ve öğrendiklerini uygulayarak pratik sonuçlar çıkaran (De Meuse vd., 2012), diğer meslektaşlarına göre zorluklar karşısında daha rahat davranan (Mitchinson ve Morris, 2012), güçlü yönlerinden yararlanmak ve zayıf yönlerini geliştirmek için geribildirim almasını bilen (McCauley vd., 2014), bugün ve gelecekteki deneyimler arasında hızlı ve esnek bağlantılar kurabilen bireylerdir (DeReu, Ashford ve Myers, 2012).

Öğrenme çevikliğinin yüksek potansiyelli bireyler olarak tanımlanmasında birçok araştırmacı katkıda bulunmuştur. Deru ve arkadaşlarına (2012) göre öğrenme çevikliği "hedef yönelimi, üst bilişsel yetenek ve deneyime açıklık" olmak üzere üç önemli unsurdan oluşmaktadır. Hedef yönelimi için bireyin yetenek geliştirme çabasına veya gösterdiği yeteneğe yönelik bireysel farklılıklara dikkat çekerler. Öğrenme hedefi, yetenekleri kullanmaya ve harekete geçirmeye (Dweck, 1986), dolayısıyla daha fazla öğrenmeye ve algılanan yeteneğin artmasına neden olur (Nicholls, 1984). Bu süreçte bireyin yeteneklerini yeni karşılaştığı durumlar karşısında gösterdiği performansı ve kariyer yönetimini ise üst bilişsel yetenek ile açıklanmaya çalışılmıştır (Sternberg, 2005; Wagner ve Sternberg 1985). Üst bilişsel yetenek, bireyin öğrenme yolunu ve miktarını etkileyen önemli unsurlardan biridir (Allen, 2016). Yapıyı tamamlayan bir diğer husus olan deneyime açık olmak ise yetişkin öğrenmelerine yönelik yapılan araştırmalarda karşımıza çıkmaktadır. Deneyimden öğrenme yeteneği, bireyin öğrenme kabiliyetinde önemli farklılıklar oluşturmaktadır (McCall vd., 2004; Mumford vd., 2000). Deneyimden öğrenme süreci, zaman içerisinde

oluşan bir yapıdır. Sürekli yeni zorlu durumlar arayan bireyler, farklı deneyim edindikleri gibi yeni bir bakış açısı ve engin bir iç görüye de sahip olurlar. Bu nedenle hedef yönelimi ve belirtilen unsurlar öğrenme çevikliği yapısına uyumludur (Burke, 2018; Drinka, 2018).

De Meuse, Dai ve Hallenbeck (2010) öğrenme çevikliğini, hedef yönelimi ile açıklamaktan çok öte bir kavram olduğunu belirtmektedirler. Araştırmacılara göre bireyi sürekli gelişmeye iten, zorlayan ve karmaşık gelişimsel iş deneyimini en uygun şekilde bir meta yeterlilik olarak değerlendirirler. Meta yeterlilik ise bireyler üzerinde güçlü bir kişisel farkındalık oluşturur (Gallard ve Cartmell, 2015). Yeteneklerini geliştirmeye ve yenilemeye yönelten meta yeterlilik (Douglas ve Chandler, 2005); esnek, keşfetme merakı, yeni fikirlere ve farklı insanlara açıklık, zorluklarla baş etmeye istekli olmaya ve değişim karşısında rahat davranışlara yöneltir (Briscoe ve Hall, 1999).

Günümüzde örgütler, deneyimden öğrenebilen, öğrendiklerini karşılaştıkları yeni durumlara uygulayabilen, zorluklarla başa çıkabilen, gelişimlerini teşvik eden ve iş görevlerinde azami derecede fayda sağlayabilecek çalışanları bulma ve tanımlama ihtiyaçları bulunmaktadır (De Meuse vd., 2012). Örgütler için öğrenme çevikliği, zorlayıcı gelişimsel deneyimlerle başa çıkabilecek çalışanları yüksek performans sergilemelerinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Catenacci-Francois, 2018). Üstelik öğrenme çevikliği ile performans, kariyer ve terfi arasında güçlü bir ilişki olduğu da ortaya konulmuştur (Allen, 2016; Anseel, 2017; Bedford, 2011; De Meuse, 2017; Dries, Vantilborgh ve Pepermans, 2012; Dries, Vantilborgh, Pepermans ve Venneman, 2008; Drinka, 2018; Smith, 2015). Fakat öğrenme çevikliğinin, öğrenme ve öğrenme yönelimi ile ilişkisi veya örgüt işleyişine nasıl etkide bulunduğu cevaplanması gereken sorular arasındadır.

Lombardo ve Eichinger'e (2000) göre örgütlerin geleceklerini öğrenme çevikliği yüksek çalışanlar şekillendirecektir. Fakat halâ örgütler içerisinde yüksek potansiyelli bireylerin tespiti bir sorun oluşturmaktadır. Yazarlara göre potansiyeli yüksek bireyleri belirlerken yapılan en büyük yanlış, çalışanların rutin iş performansı içerisinde değerlendirmesidir. Yazarların öne sürdüğü bu görüş, Corporate Leadership Council (2005) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Araştırmaya göre örgütlerde yüksek performanslı gösterilen çalışanların sadece %29'u yüksek potansiyelli olduğu; yüksek potansiyelli kabul edilen çalışanların %93'ü yüksek performans gösterdiği ortaya çıkmıştır. Araştırmaya göre asıl odaklanılması gereken konu, yüksek potansiyelli çalışanların tespitidir. Öğrenme çevikliği bireyin potansiyelini dolayısıyla

performansını tahmin etmeye yarayan en önemli unsurdur (De Meuse, 2017; Gravett ve Cadwell, 2016). Bu nedenle bireylerin öğrenme çevikliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Literatür incelendiğinde öğrenme çevikliğini belirlemeye yönelik uluslararası birçok ölçeğin olduğu görülmektedir (Bedford, 2011; De Meuse vd., 2011; De Meuse, 2015; Gravett ve Caldwell, 2016; Hoff ve Burke, 2018; Lombardo ve Eichinger, 2000; Mitchinson ve Morris, 2012). Öğrenme çevikliği ile ilgili bütün modellerde değişime karşı hazır ve istekli olan, karşısına çıkan zorlukları kolaylıkla tolere eden, insan ilişkileri kuvvetli, deneyim edinmede istekli ve yeni durumlara uyum sağlayan, öz farkındalığı, potansiyeli, performansı yüksek bireyler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de ise bireylerin öğrenme çevikliği belirlemek amacıyla iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ikiside Gravett ve Cadwell (2016) tarafından geliştirilen Maviş-Sevim ve Alkan (2018) ve Kaya (2019) tarafından Türk diline ve kültürüne uyarlanan "Öğrenme Çevikliği Öz Değerlendirme Ölçeği"dir. Alanyazın incelendiğinde bireylerin öğrenme çevikliğini ölçmeye yönelik Türk dilinde ve kültüründe geliştirilen bir ölçeğe rastlanılmamıştır. Bu nedenle, araştırmada Türk kültürüne uygun geçerli, güvenilir, kullanışlı ve alternatif bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Ölçeğin alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırmada, bireylerin öğrenme çevikliğini geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçen bir ölçek geliştirilmek istenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için araştırma genel tarama modeline göre tasarlanmış ve yürütülmüştür. Genel tarama modeli, evrenin tutum görüş, davranış ve özellikleri hakıkında bilgi toplandığı nicel araştırma modelidir (Creswell, 2017: 697).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde devlet okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmuştur. Faktör analizi için 690 öğretmenden toplanan veriler analiz edilmiştir. Alanyazında Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) için genel görüş en az 300 bireye ulaşılması ya da madde sayısının 5 veya 10 kat olmasının yeterli olduğu yönündedir (Seçer, 2017). Bu nedenle pilot ölçek formunun faktör analizi için 800 öğretmene form dağıtılmış, 720 form geri dönmüş, 30 form eksik veya

boş bırakıldığı için analize dahil edilememiştir. Böylelikle 690 örneklem büyüklüğünün açımlayıcı faktör analizi için yeterli olabileceğine karar verilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi için (DFA), 500 öğretmene ölçek dağıtılmış, 475 tanesi geri dönmüş ve 21 ölçek eksik veya boş bırakıldığı için analiz dışı bırakılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi için 444 ölçek analize dahil edlmiştir. Öğrenme çevikliği ölçeğinin güvenirlilik kat sayısını belirlemek için test-tekrar test uygulaması yapılmıştır. Test-tekrar test çalışması için 79 öğretmenden veri toplanmıştır. Test-tekrar test uygulaması aynı testi ve aynı örnekleme 20 günlük zaman diliminde uygulanmasıdır (Şeker ve Gençdoğan, 2014: 43).

Ölçek Geliştirme Süreci

Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği, bireylerin öğrenme çevikliklerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek taslak formu hazırlarken geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Öğrenme çevikliği *deneyimlerden öğrenme isteği ve uygulama yeteneği* olarak tanımlanmış ve öğrenme, öğrenme yönelimi, meta yeterlilik, deneyim edinme, iş başında öğrenme ve öğrenme çevikliği kavramının nasıl ele alındığı (Allen, 2011; Allen, 2016; Arun, Coyle ve Hauenstein, 2012; De Meuse, Dai, Hallenbeck ve Tang, 2012; DeRue vd., 2012; Dries ve Pepermans, 2012; Drinka, 2018; Eichinger ve Lombardo, 2004; Goebel ve Baskerville, 2013; Howard, 2017; Jonier ve Josephs, 2007; Laxon, 2018; Lewis, 2015; Ogisi, 2006; Saputra vd., 2017; Smith, 2015; Swisher, 2013; Wang ve Beier, 2012; Yadav ve Dikist, 2017) ve bu alanda kullanılan veri toplama araçları incelenmiştir (Bedford, 2011; Burke, 2018; De Meuse vd., 2011; Gravett ve Caldwell, 2016; Lombardo ve Eichinger, 2000; Mitchinson ve Morris, 2012; Yockey, 2015). Alan yazında öğrenme çevikliği ölçekleri incelenmiş ve teoriye bağlı kalınarak madde havuzu oluşturulmuştur. Maddeler bir ölçme değerlendirme ve altı eğitim yönetimi ve denetimi uzmanına gönderilerek görüşleri alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılarak taslak forma son hali verilmiştir. Öğrenme çevikliği taslak formu, 50 madde olup 5'li Likert tipi (Hiçbir Zaman-1, Nadiren-2, Bazen-3, Çoğunlukla-4), Her Zaman-5) derecelendirilmiştir. Likert tipi ölçek toplamalı sıralama tekniği olup en yaygın kullanılan madde biçimidir (Tavşancıl, 2018). Ölçek Öğrenme Çevikliği Ölçeği pilot uygulama sonucu alınabilecek en düşük puan 30, en yüksek puan ise 150'dir.

Öğrenme çevikliği ölçek geliştirmek için Devellis'in (2017) ölçek geliştirme basamakları takip edilmiştir. Bunlar sırasıyla: Ölçmek istenilen yapının açık bir biçimde belirlenmesi; madde havuzunun oluşturulması, ölçme biçimini belirlenmesi; başlangıçtaki madde havuzunun uzmanlar tarafından

gözden geçirilmesi; geçerlik maddelerinin dahil edilmesini göz önünde bulundurulması; maddelerin ölçek geliştirme örneklemine uygulanması, maddelerin değerlendirilmesi; ölçek uzunluğunu en uygun şekle getirmesidir.

Verilerin Analizi

Taslak ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) uygunluğunu değerlendirmek için Normallik Testi, Kaiser -Meyer -Olkin (KMO) ve faktör yapılarına ayrılıp ayrılmayacağını tespit etmek için Barlett's Testi (Bartlett test of Sphericity) yapılmıştır. Yapılan testler sonucu verilerin Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizinde (AFA) dik döndürme (Varimax Rotation) yapılmış, işlem sonrası elde edilen faktörler toplam puan arasındaki korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ortaya çıkan yapıyı test etmek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Doğrulayıcı Faktör Analizinde (DFA) yapı değerlendirilirken AMOS paket programı kullanılmış ve Birincil Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Birincil Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi gizli yapıların yorumlanması açısından kullanışlı bir yapıya sahiptir (Çokluk vd., 2018: 281). Doğrulayıcı Faktör Analizinde modelin değerlendirilmesi için uyum ölçütlerine başvurulmuştur. Kullanılan uyum indeksleri şunlardır (Kline, 2016; Çokluk, vd, 2018): *Ki-Kare İyilik Uyumu* (Chi Square Goodness of Fit-χ2); *Karşılaştırmalı Uyum İndeksi* (Comparative Fit İndex, CFI); *Uyum İyiliği İndeksi* (Goodness-of Fit İndex- GFI); *Düzenlenmiş Uyum İyiliği İndeksi* (Adjusted Goodness-of- Fit İndex-AGFI); *Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü* (Root Mean Square Eror of Approximation- RMSEA); *Yaklaşık Hataların Kare Kökü* (Root Mean Square Residuals-RMR); *Standardize Edilmiş Hata Kareleri Ortalamasının Kare Kökü* (Standardized Root Mean Square Residual, SRMR). Yaygın olarak kullanılan uyum indeks değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1
Uyum İndeksleri ve Ölçütleri

İndeks	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/df	$0 \leq \chi^2/df \leq 2$	$2 < \chi^2/df \leq 5$
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < 97$
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$
AGFI	$.90 \leq AGFI \leq 1.00$	$.85 \leq AGFI < .90$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 < RMSEA \leq .08$
SMR	$0 \leq SMR \leq .05$	$.05 < SMR \leq .10$
RMR	$0 \leq RMR \leq .05$	$.05 < RMR \leq .10$

Kaynak: Stockemer (2019); Karasar (2018); Çokluk vd. (2018); Özdamar (2017); Kline (2016); Tabachnick ve Fidell (2015); Hair vd., (2014); Hoyle (2012); Schumacker ve Lomax (2010); Schermelleh-Engel, vd. (2003); Loehlin (2004); Hu ve Bentler'den (1999) uyarlanmıştır.

Öğrenme çevikliği ölçeğinin güvenirliliğini belirlemek için Cronbach Alfa iç tutarlılık, madde toplam korelasyon ve madde kalan korelasyon %27 grup alt-üst madde ayırt edici bağımsız gruplar t testi, test-tekrar test bağımlı gruplar t testi ve test-tekrar test korelasyon analizleri yapılmıştır.

BULGULAR

Geçerlilik Bulguları

Öğrenme çevikliği ölçeğini geliştirmek için elde veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 22 (Statistical Package fort the Social Sciences) programıyla analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için ilk önce normallik testi yapılmıştır. Betimsel analizler verilerin kontrol edilmesi ve normal dağılıma uygunluğunu test eder. Verilerin normal dağılıma uygunluğu geçerlilik ve güvenirliğin yüksek olmasına neden olmaktadır (Özdamar, 2017; Tabachnick ve Fidell, 2015). Taslak formdan elde edilen verilere ait betimsel istatistik değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Betimsel İstatistik Değerleri

	Değerler
Frekans	690
Aritmetik ortalama	3.94
Ortanca	3.92
Standart sapma	.378
En küçük puan	2.54
En büyük puan	4.96
Ranj	2.42
Çarpıklık	0.47
Basıklık	0.10

Tablo 2'de görüldüğü gibi normal dağılıma uygunluğu istatiksel veya grafiksel yöntemlerle değerlendirilir. Ölçeğin normallik değerlendirilmesi için Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin +2 ve -2 aralığında kaldığında puanlar normal dağıldığı düşünülmektedir (George ve Mallery, 2016; Gravetter vd., 2018). Analiz sonucu basıklık (0.10) ve çarpıklık (0.04) değerleri belirlenen sınırlar içerisinde kaldığı için taslak ölçeğin normal dağılım göstermektedir. Taslak ölçeğin normal dağılım uygunluğu Q-Q grafik üzerinde incelenmiştir. Q-Q grafiğinde noktalar düz bir çizgi üzerinde ve yakın bir durumda ise normal bir dağılım göstermektedir (Pallant, 2017). Şekil 1'de

görüldüğü üzere dağlımın normalliği faktör analizine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

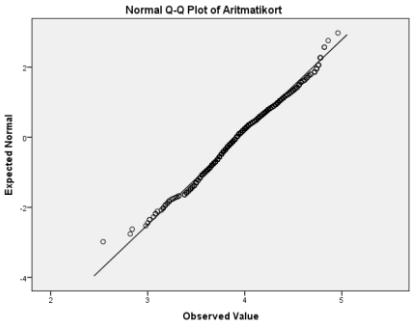

Şekil 1. Q-Q grafiği

Öğrenme çevikliği taslak ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizine (AFA) uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser -Meyer -Olkin (KMO) ve Barlett's Testi (Bartlett test of Sphericity) yapılmıştır. Tablo 3'te Öğrenme Çevikliği Ölçeği Kaiser- Meyer- Olkin ve Bartlett's Testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3

Öğrenme Çevikliği Ölçeği Kaiser Meyer Olkin ve Bartlett's Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		.957
Bartlett's Test of Sphericity	x^2 (Approx. Chi-Square)	16346.868
	df	1225
	p (Sig.)	0.000

Tablo 3'te görüldüğü gibi taslak ölçekten elde edilen verilere göre KMO değeri 0.957 ve Bartlett's testi (Bartlett test of Sphericity) 16346.868 ($p<.001$) olarak bulunmuştur. Öğrenme çevikliği taslak ölçek formundan elde edilen verilerle Açımlayıcı Faktör Analizine temel bileşenler analizi yapılarak başlanılmıştır. Ölçeğin faktör sayısını belirlerken 1 ve 1'den büyük olan faktörler önemli kabul edilirken alt faktörlerin toplam varyansın en az %5'in üzerinde olması beklenmektedir (DeVellis, 2017; George ve Mallery, 2016; Tabachnick ve Fidell, 2015). Öğrenme Çevikliği Ölçeği 50 maddelik deneme ölçeği ile yapılan ilk analiz Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4'te görüldüğü üzere özdeğeri 1 ve 1'den büyük ve %5'in üzerinde olan 9 faktör olduğu ve toplam varyansın %57,44'ünü açıkladığı görülmektedir. Birinci faktör 16.30 özdeğerine sahip ve açıkladığı varyans miktarı 32,61'dir. Faktör analizi yapılırken .45 ya da daha yüksek olması iyi bir ölçü olarak

nitelendirilir ve madde yüklerinin birbirine .10 fark olması gerektiği ifade edilmektedir (Büyüköztürk, 2018; Hair vd., 2014; Pituch ve Stevens, 2017; Tabachnick ve Fidell, 2015). Faktörlerin belirlenmesi için madde yükleri .45'in altında olan ve madde yükleri arasında.10 veya daha yakın olan maddeler sırasıyla 10, 1, 20, 44, 3, 6, 8, 17, 21, 34, 35, 36, 9, 32, 31, 11, 37, 12, 30 ve 42. madde olmak üzere toplam 20 madde ölçekten çıkarılmıştır. Her madde çıkarımı sonucu analiz tekrar edilmiştir.

Tablo 4
Öğrenme Çevikliği Ölçeğinin İlk Analiz ve Toplam Varyans Değerleri

Faktör	Özdeğer	Varyans	Kümülatif
1	16.305	32,610	32,610
2	2,459	4,917	37,527
3	2,265	4,530	42,058
4	1,742	3,485	45,542
5	1,481	2,962	48,504
6	1,240	2,480	50,984
7	1,125	2,250	53,234
8	1,103	2,206	55,440
9	1,003	2,007	57,447

Öğrenme çevikliği taslak ölçeğin faktör yükleri ve varyansları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5
Öğrenme Çevikliği Ölçeğinin Son Analiz Özdeğer ve Varyans Değerleri

Faktör	Özdeğer	Varyans	Kümülatif
1	10,974	36,580	36,580
2	2,202	7,340	43,920
3	1,771	5,903	49,822
4	1,419	4,730	54,553
5	1,061	3,537	58,090

Tablo 5'te incelendiğinde birinci faktörün faktör yükünün 10.974 değeri ile diğer faktörlere göre daha büyük olduğu görülmektedir. Tablo 5' te %58,09'luk varyansın %36,58'sini birinci, %7.34'ü ikinci, %5.90'nı üçüncü, %4.73'ü dördüncü, %3.53'ü beşinci açıklanmaktadır. Faktör belirlenmesinde örneklem büyüklüğe yeterli seviyede ise birden fazla yöntem uygulanabilir. Faktör seçiminde özdeğere dayalı analiz yetersiz görülmüş, yapıyı daha iyi analiz etmek için Yamaç Birikinti (Scree Plot) testi yapılmıştır. Yamaç Birikinti (Scree Plot) hangi noktadan yön değiştirdiği önemlidir (DeVellis, 2017). Şekil 2'de Öğrenme Çevikliği Taslak Ölçeği Yamaç Grafiği görülmektedir.

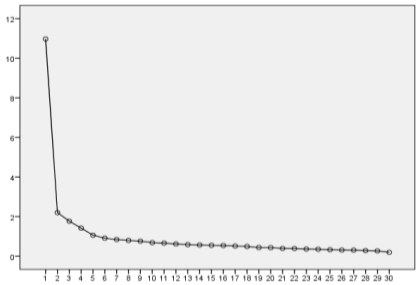

Şekil 2. Öğrenme Çevikliği Ölçeği Yamaç Birikinti Grafiği

Yamaç grafiği incelendiğinde ölçeğe ait grafikte 5. faktörden sonra kırılma olduğu görülmüş ve kırılmanın üstünde kalan tüm faktörlerin tutulması gerektiği kararına varılmıştır. Elde edilen yapı ile maddelerin faktörlere dağılımını belirlemek için Varimaks dik döndürme analizi yapılmıştır. Tablo 6'da Varimax dik döndürme analiz sonucu faktörler, faktörlerin altında yer alan maddeler ve maddelere ait yük değerleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi Varimax dik döndürme tekniği ile .45'in altında olan maddeler çıkarılmış ve geriye taslak ölçekte 30 madde kalmıştır. Varimax döndürme tekniği ile değişken faktör korelasyonlarının +1 değere ve -1 değere yakınlığı, faktörler arasındaki negatif ve pozitif ilişkiyi açıkça gözlemleme imkânı vermektedir (Hair vd., 2014). Birinci faktörün madde yük miktarı .70 ile .57; ikinci faktör .78 ile .63; üçüncü faktör .69 ile .45; dördüncü faktör .69 ile .45; beşinci faktör .70 ile .59 arasında değerler almaktadır.

Maddeler arasıdna binişik madde bulunmaması nedeniyle beş boyutlu bir yapıya sahip olduğuna karar verilmiştir. Kuramsal çerçeveden yola çıkarak her faktörün içine giren maddeler incelenerek faktörler adlandırılmıştır. Tablo 7'de faktör adları, madde sayıları ve alt boyutlar gösterilmiştir.

Tablo 6
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Faktör Madde Yükleri

Madde	1	2	3	4	5
26	,703				
23	,697				
28	,685				
24	,670				
27	,632				
25	,610				
29	,581				
22	,576				
49		,785			
46		,745			
48		,719			
50		,687			
45		,685			
47		,634			
14			,839		
13			,806		
15			,756		
19			,696		
16			,645		
18			,552		
38				,696	
39				,657	
33				,641	
40				,621	
41				,573	
43				,459	
2					,704
4					,634
7					,591
5					,590
Toplam Varyans	30.580	7.340	5.903	4.730	3.537

Tablo 7'de görüldüğü üzere birinci faktör "*İnsan İlişkilerinde Çeviklik"* 4 madde (2, 4, 5, 7 maddeler), ikinci faktör *"Sonuç Yaratmada Çeviklik"* 6 madde (33, 38, 39, 40, 41, 43 madde), üçüncü faktör *"Zihinsel Çeviklik"* 8 madde (22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29 madde), dördüncü faktör, *"Değişimde Çeviklik"* 6 madde (13, 14, 15, 16, 18, 19 madde), beşinci madde *"Özfarkındalık"* 6 madde (45, 46, 47, 48, 49, 50 madde) oluşmaktadır. Alt boyutlara isim verildikten sonra ölçeğin, diğer ölçeklerden ayrıt edilmesi için "Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği" ismi verilmiştir.

Tablo 7
Faktör Analiz Sonucu Belirlenen Faktör Adları ve Madde Sayıları

Faktör	Madde Sayısı
1. İnsan İlişkilerinde Çeviklik	4 Madde
2. Sonuç Yaratmada Çeviklik	6 Madde
3. Zihinsel Çeviklik	8 Madde
4. Değişimde Çeviklik	6 Madde
5. Özfarkındalık	6 Madde

Açımlayıcı Faktör Analizi sonrası ölçeğin yapı geçerliliğine yönelik madde toplam puan ve alt boyutlar arasında korelasyona bakılmıştır. Korelasyonun değeri -1 ve +1 arasında değişim gösterdiği gibi korelasyon kat sayısının mutlak değeri, korelasyonun ne kadar güçlü olduğunu yansıtmaktadır (Salkind, 2017). Tablo 8'de Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeğinin toplam puanı ile faktörler arası korelasyon değerleri verilmiştir.

Tablo 8
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Toplam Puanı ile Alt Boyutlar Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

		İnsan İlişkilerinde Çeviklik	Değişimde Çeviklik	Zihinsel Çeviklik	Sonuç Yaratmada Çeviklik	Öz-farkındalık
Değişimde Çeviklik	r	.58**	1			
	p	.000				
	N	690				
Zihinsel Çeviklik	r	.49**	.61**	1		
	p	.000	.000			
	n	690	690			
Sonuç Yaratmada Çeviklik	r	.54**	.54**	.61**	1	
	p	.000	.000	.000		
	N	690	690	690		
Öz-farkındalık	r	.43**	.47**	.50**	.57**	1
	p	.000	.000	.000	.000	
	N	690	690	690	690	
Toplam Puan	r	.72**	.82**	.84**	.81**	.74**
	p	.000	.000	.000	.000	.000
	N	690	690	690	690	690

Tablo 8 incelendiğinde, Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin toplam puan ve alt boyutları korelasyon katsayıları r=.72 ile r=.84 arasında değiştiği görülmektedir. Alt boyutlar arası korelasyon katsayıları ise r=.43 ile r=.61 arasında değişmektedir. Verilere göre tüm alt boyutlar ve ölçek toplam puan pozitif yönde ve anlamlı ilişkili ve tüm alt boyutlarının aynı yapıyı ölçtüğünü göstermektedir. AFA ile elde edilen 5 alt boyutlu ve 30 maddeden oluşan yapı birinci düzey

doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve modele ilişkin faktör yapısını doğrulamak amacıyla Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA gizil değişkenlerle gözlenen değişkenler arasında modelin yapı geçerliliğini test etmek amaçlanmaktadır (Everitt vd., 2011; Özdamar, 2017; Pituch ve Stevens 2016). Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin Birinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçları gösteren model Şekil 3'te verilmiştir.

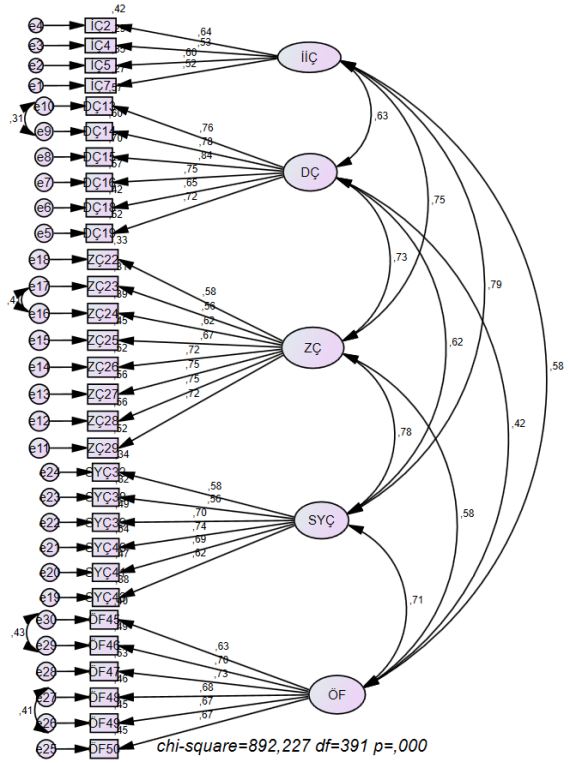

İİÇ: İnsan İlişkilerinde Çeviklik, DÇ: Değişimde Çeviklik, ZÇ: Zihinsel Çeviklik, SYÇ: Sonuç Yaratmada Çeviklik, ÖF: Öz-farkındalık

Şekil 3. Öğrenme Çevikliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA).

Şekil 3'te DFA sonucu modelin doğruluğuna öncelikle karar verebilmek için χ^2/sd ve uyum indeksleri incelenmiştir. Ki- Kare değeri (χ^2) =892,227, p=.000, serbestlik derecesi (sd)=391'dir. Ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2/sd=892,227/391)=2.281 mükemmel uyum, RMR=.028 mükemmel uyum, GFI=.878 kabul edilebilir uyum, CFI=.919 kabul edilebilir uyum, RMSEA=.054 mükemmel uyum, SRMR=.052 mükemmel uyum, AGFI= .855

kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmüştür. Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin AFA'dan elde edilen verilerin yapısı DFA ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Doğrulayıcı faktör analiz sonucunda Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin madde-toplam korelasyon değerlerine bakılmıştır. Tablo 9'da Öğrenme Çevikliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Aritmetik Ortalama Korelasyon Değerleri verilmiştir.

Tablo 9
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Aritmetik Ortalama Korelasyon Değerleri

Madde	N	r	p	Madde	N	r	p
M2	444	.561**	.000	M27	444	.668**	.000
M4	444	.434**	.000	M28	444	.660**	.000
M5	444	.520**	.000	M29	444	.650**	.000
M7	444	.506**	.000	M13	444	.615**	.000
M33	444	.589**	.000	M14	444	.636**	.000
M38	444	.503**	.000	M15	444	.682**	.000
M39	444	.613**	.000	M16	444	.651**	.000
M40	444	.682**	.000	M18	444	.646**	.000
M41	444	.605**	.000	M19	444	.632**	.000
M43	444	.596**	.000	M45	444	.500**	.000
M22	444	.465**	.000	M46	444	.494**	.000
M23	444	.598**	.000	M47	444	.530**	.000
M24	444	.550**	.000	M48	444	.606**	.000
M25	444	.644**	.000	M49	444	.553**	.000
M26	444	.663**	.000	M50	444	.511**	.000

$^{**}p<.001$

Tablo 9'da görüldüğü gibi Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeğine ait madde-toplam korelasyon değerleri r=.682 ile r=.434 arasında değişmektedir. Korelasyon kat sayısı iki değişken arasındaki ilişkinin güç indeksini veren sayıdır. Korelasyon kat sayısı -1 ile +1 arasında değer almakta ve ilişkinin yönünü (pozitif-negatif) yönünü ve düzeyini göstermektedir (Cohen ve Swerdlik, 2018; Seçer, 2017). Tablo 10'daki verilere göre Marmara Öğrenme Çevikliği ölçeğinin p<.001 düzeyinde pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmektedir.

Güvenirlik Bulguları

Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin güvenirlilik derecesini ölçmek için Cronbach Alfa, madde-toplam korelasyon, madde-kalan korelasyonu, alt-üst %27 grup karşılaştırması, test-tekrar test yapılmıştır.

Ölçek geliştirme aşamalarında güvenirlik analizlerinde iç tutarlılığı ölçmek için Cronbach Alfa yöntemine başvurulmuştur. Güvenirlilik kat sayısının Cronbach Alfa değerinin genel görüşe göre α=.70 eşiğini aşması yönündedir (Büyüköztürk, 2018; Hair vd. 2014; O'Rourke ve Hatcher, 2013). Tablo 10'da Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin AFA ve DFA sonrası Cronbach Alfa güvenirlilik katsayıları verilmiştir.

Tablo 10
AFA ve DFA Cronbach Alfa (a) Güvenirlilik Katsayıları

Faktör	N	AFA Sonrası *a*	N	DFA Sonrası *a*
İnsan İlişkilerinde Çeviklik	690	.687	444	.655
Sonuç Yaratmada Çeviklik	690	.820	444	.810
Zihinsel Çeviklik	690	.896	444	.869
Değişimde Çeviklik	690	.898	444	.888
Öz-farkındalık	690	.861	444	.850
Toplam	690	.938	444	.936

Tablo 10'da görüldüğü üzere AFA ve DFA sonrası ölçeğin güvenirlilik kat sayıları verilmiştir. "İnsan İlişkilerinde Çeviklik" alt boyut güvenirlik katsayıları .687 ve .655; "Sonuç Yaratmada Çeviklik" alt boyutu .820 ve .810; "Zihinsel Çeviklik" alt boyut .896 ve .869; "Değişimde Çeviklik" alt boyutu .898 ve .888; "Öz-farkındalık" alt boyutu .861 ve .850 olduğu tespit edilmiştir. Cronbach Alfa değeri .60 ve 0.80 arasında olması yüksek; 0.80 ile .100 arasında olması ise çok yüksek düzeyde güvenilir olduğu anlamına gelmektedir (İslamoğlu, 2011: 139). Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği AFA ve DFA sonrası ölçeğin toplam Cronbach Alpha güvenirlik değeri .938 ve .936 olarak hesaplanmış ve 1'e yakın bir değer alarak yüksek düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Cronbach Alfa güvenirlilik katsayılarına göre Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği maddeleri arasında yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu görülmektedir.

Ölçeğin güvenirliliğini ve içi tutarlığını ölçmek için madde-toplam ve madde kalan korelasyon analizleri yapılmıştır. Geliştirilen ölçekte maddelerin yüksek düzeyde ilişkili olabilmesi iç tutarlılığın yüksek olduğu bilgisini verir (DeVellis, 2017). Bir maddenin aldığı madde-toplam korelasyon değeri maddenin diğer ölçek maddeleri ile aynı yapıyı ölçtüğü anlamına gelir (O'Rourke ve Hatcher, 2013). Tablo 11'de Öğrenme Çevikliği Ölçeği madde-toplam puan ve madde-kalan puan korelasyon değerleri verilmiştir.

Tablo 11 incelendiğinde, Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'nin madde toplam ve kalan korelasyonun anlamlı (p<01), madde-toplam korelasyonu katsayıları r=.49 ile r=.69 arasında; madde-kalan korelasyon katsayıları ise r=.45 ile r=.65 arasında değiştiği görülmektedir.

Tablo 11
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Madde-Toplam Puan ve Madde-Kalan Puan Korelasyon Değerleri

Faktör	**Madde-Toplam Korelasyonu**	**Madde Kalan Korelasyon**
İnsan İlişkilerinde Çeviklik		
2. Farklı rollerdeki görevleri yerine getirebilirim.	.52	.47
4. Zorlandıkları görevlerde insanlara yardım ederim.	.49	.45
5. Önemli projelerde yer almakta istekli olurum.	.53	.48
7. Kişiler arası ilişki kurmakta başarılıyım.	.55	.51
Sonuç Yaratmada Çeviklik		
33. Meslektaşlarımla yaptığımız ortak işlerde farkımı gösteririm.	.57	.63
38. Verilen görevleri meslektaşlarımdan daha kısa sürede yerine getiririm.	.49	.45
39. Problemler karşısında kendimi ve meslektaşlarımı motive ederim.	.60	.57
40. Doğru kararları hızlı verebilirim.	.66	.63
41. Nasıl bir performans sergileyeceğimi bilirim.	.61	.58
43. Başarısız olduğum durumlarda harekete geçerim.	.62	.59
Zihinsel Çeviklik		
22. Hızlı öğrenirim.	.59	.55
23. Karmaşık şeyler ilgimi çeker.	.57	.52
24. Karmaşık problemleri rahatça çözerim.	.61	.57
25. Yeni bir şeyler öğrenmeye meraklıyımdır.	.63	.60
26. Farklı kavramlar arasında yeni bağlantılar kurabilirim.	.62	.59
27. Problemlerin kaynağını bulurum.	.63	.60
28. Olayların zıt ve paralel yönlerini bulurum.	.60	.57
29. Olaylara geniş bir bakış açısıyla bakarım.	.62	.58
Değişimde Çeviklik		
13. Değişim karşısında rahatım.	.65	.61
14. Değişime kolaylıkla uyum sağlarım.	.64	.61
15. Değişimde aktif rol alırım.	.69	.65
16. Yeni şeyler denemeyi severim.	.68	.64
18. Eskimiş fikirlere yeni bakış açısı katarım.	.67	.64
19. Değişim esnasında esnek olurum.	.66	.63
Öz-farkındalık		
45. Kendimi tanırım.	.55	.51
46. Becerilerimi, güçlü ve zayıf yönlerimi bilirim.	58	.55
47. Deneyim edinmek için gayret gösteririm.	.63	.60
48. Zorluklarla baş başa kaldığımda duygularımı yönetebilirim.	.57	.53
49. Duygularımı değerlendirebilirim	.58	.54
50. Hatalarımdan ders alırım.	.53	.49

**p<.01*

Geliştirilen ölçeğin her bir maddenin ayırt edicilik özelliklerinin ölçekten alınan puanlarla yeterli düzeyde olup olmadığını belirlemek amacıyla alt-üst %27'lik bağımsız gruplar t- testi (independent samples t test) uygulanmıştır. Uygulamada amaç, alınan toplam puanların en yüksek puandan en düşük puana göre sıralayarak %27'lik uç grupların her iki grubun ortalamaları bulunarak manidarlık derecesine bakılır (Tavşancıl, 2018). Tablo 12'de alt-üst %27'lik grupların farkına ilişkin bağımsız gruplar t testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 12
Alt-Üst %27'lik Bağımsız Gruplar t Testi Sonuçları

Boyut	Madde	Grup	N	Ort.	ss	t	sd	p
İnsan İlişkilerinde Çeviklik	M2	Alt %27	186	3.47	.62	-14.11	370	.000
		Üst %27	186	4.43	.68			
	M4	Alt %27	186	3.82	.62	-14.42	370	.000
		Üst %27	186	4.68	.51			
	M5	Alt %27	186	3.02	.77	-15.01	370	.000
		Üst %27	186	4.28	.84			
	M7	Alt %27	186	3.62	.76	-13.75	370	.000
		Üst %27	186	4.60	.59			
Sonuç Yaratmada Çeviklik	M33	Alt %27	186	3.39	.61	-15.68	370	.000
		Üst %27	186	4.43	.66			
	M38	Alt %27	186	3.35	.68	-13.55	370	.000
		Üst %27	186	4.27	.63			
	M39	Alt %27	186	3.50	.65	-17.07	370	.000
		Üst %27	186	4.58	.55			
	M40	Alt %27	186	3.31	.65	-18.21	370	.000
		Üst %27	186	4.45	.55			
	M41	Alt %27	186	3.63	.62	-14.84	370	.000
		Üst %27	186	4.53	.54			
	M43	Alt %27	186	3.55	.61	-15.88	370	.000
		Üst %27	186	4.52	.55			
Zihinsel Çeviklik	M22	Alt %27	186	3.70	.63	-14.53	370	.000
		Üst %27	186	4.58	.51			
	M23	Alt %27	186	3.20	.69	-15.15	370	.000
		Üst %27	186	4.34	.75			
	M24	Alt %27	186	3.09	.66	-16.93	370	.000
		Üst %27	186	4.26	.66			
	M25	Alt %27	186	3.74	.63	-18.50	370	.000
		Üst %27	186	4.79	.44			
	M26	Alt %27	186	3.60	.64	-15.78	370	.000
		Üst %27	186	4.55	.51			
	M27	Alt %27	186	3.58	.63	-15.20	370	.000
		Üst %27	186	4.52	.55			
	M28	Alt %27	186	3.58	.57	-15.95	370	.000
		Üst %27	186	4.52	.56			
	M29	Alt %27	186	3.59	.61	-16.83	370	.000
		Üst %27	186	4.60	.25			
Değişimde Çeviklik	M13	Alt %27	186	3.36	.67	-19.50	370	.000
		Üst %27	186	4.60	.54			
	M14	Alt %27	186	3.39	.67	-17.75	370	.000
		Üst %27	186	4.54	.57			

Öz-farkındalık	M15	Alt %27	186	3.09	.64	-21.18	370	.000
		Üst %27	186	4.48	.62			
	M16	Alt %27	186	3.39	.64	-20.62	370	.000
		Üst %27	186	4.62	.50			
	M18	Alt %27	186	3.36	.63	-19.15	370	.000
		Üst %27	186	4.54	.55			
	M19	Alt %27	186	3.40	.66	-18.32	370	.000
		Üst %27	186	4.58	.56			
	M45	Alt %27	186	3.95	.60	-15.86	370	.000
		Üst %27	186	4.82	.43			
	M46	Alt %27	186	3.98	.66	-15.54	370	.000
		Üst %27	186	4.84	.35			
	M47	Alt %27	186	3.84	.61	-16.99	370	.000
		Üst %27	186	4.81	.47			
	M48	Alt %27	186	3.54	.70	-13.97	370	.000
		Üst %27	186	4.54	.67			
	M49	Alt %27	186	3.71	.72	-13.96	370	.000
		Üst %27	186	4.61	.52			
	M50	Alt %27	186	3.87	.77	-13.76	370	.000
		Üst %27	186	4.77	.45			

**p<.01*

Tablo 12'de görüldüğü üzere geliştirilen ölçek maddelerinin %27'lik alt ve üst grup maddeler arasında p<.001 düzeyinde farklılık görülmüştür. Bu farklılık %27 üst düzey lehine olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenirliliğini belirlemeye yönelik test-tekrar test yöntemine başvurulmuştur. Test-tekrar test uygulaması üç hafta arayla Küçükçekmece ilçesinde görev yapan 79 öğretmene uygulanmıştır. Test tekrar test uygulaması kolerasyon değerinin zaman içerisinde ne derece tutarlılık gösterdiğini bilmemize yardımcı olur (Kline, 2019). Bir ölçeğin aynı bireylere zaman içerisinde iki kez uygulama işleminden elde edilen korelasyon puanlarının güçlü olması güvenirliğin yüksek ve tutarlı olduğunu gösterir (DeVellis, 2017). Tablo 13'te test tekrar test uygulamasında elde edilen puanlar arası Korelasyon Katsayıları verilmiştir.

Tablo 13
Test-Tekrar Test Uygulaması Sonucu Korelasyon Katsayıları

Madde	N	r	p	Madde	N	r	p
M2-M2	79	.409	.000	M27-M27	79	.527	.000
M4-M4	79	.483	.000	M28-M28	79	.475	.000
M5-M5	79	.613	.000	M29-M29	79	.333	.000
M7-M7	79	.513	.000	M13-M13	79	.536	.000
M33-M33	79	.582	.000	M14-M14	79	.576	.000
M38-M38	79	.576	.000	M15-M15	79	.594	.000
M39-M39	79	.594	.000	M16-M16	79	.635	.000
M40-M40	79	.645	.000	M18-M18	79	.568	.003
M41-M41	79	.617	.000	M19-M19	79	.544	.000
M43-M43	79	.532	.037	M45-M45	79	.293	.009
M22-M22	79	.384	.000	M46-M46	79	.376	.001
M23-M23	79	.548	.000	M47-M47	79	.314	.005
M24-M24	79	.560	.000	M48-M48	79	.354	.001
M25-M25	79	.491	.000	M49-M49	79	.216	.056
M26-M26	79	.484	.000	M50-M50	79	.488	.000

Tablo 13'te test tekrar test uygulamasında elde edilen puanlar arası korelasyon katsayı değerleri r=.21 ile r=64 arasında değişmektedir. Tablo 14'te Öğrenme Çevikliğine ait test tekrar test puanlarının bağımlı grup t testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 14
Öğrenme Çevikliği Ölçeği Test-Tekrar Test Uygulaması Sonucu Bağımlı Grup t-testi Sonuçları

İlk uygulama Son uygulama	N	Ort.	Ss	t	Sd	p
M2-M2	79	-.037	.838	-,402	78	. 689
M4-M4	79	.113	.733	1,380	78	. 171
M5-M5	79	-.113	.767	-1.319	78	. 191
M7-M7	79	.012	.630	.179	78	. 859
M33-M33	79	-.164	.741	-1.973	78	. 052
M38-M38	79	-.075	.635	-1.062	78	. 292
M39-M39	79	-.050	.677	-.664	78	. 508
M40-M40	79	-.025	.640	-.352	78	. 726
M41-M41	79	.012	.588	.191	78	. 849
M43-M43	79	-.025	.767	.293	78	. 770
M22-M22	79	-.012	.690	-.185	78	. 854
M23-M23	79	.063	.821	.684	78	. 496
M24-M24	79	-.088	.737	1.068	78	. 289
M25-M25	79	.075	.670	1.000	78	. 320
M26-M26	79	.012	.706	.159	78	. 874
M27-M27	79	-0.37	.608	-.555	78	. 581
M28-M28	79	-.012	.650	-.173	78	.863

M29-M29	79	.050	.749	.601	78	. 550
M13-M13	79	-.037	.823	-.410	78	.683
M14-M14	79	.050	.741	.630	78	.531
M15-M15	79	-.063	.773	-.727	78	. 469
M16-M16	79	.000	.660	.000	78	1.000
M18-M18	79	.000	.697	.000	78	1.000
M19-M19	79	.025	.750	.300	78	.765
M45-M45	79	.101	.744	1.210	78	.230
M46-M46	79	-.037	.629	-.536	78	.593
M47-M47	79	.050	.714	.630	78	.531
M48-M48	79	-.050	.845	-.532	78	.596
M49-M49	79	-.075	.780	-.865	78	.390
M50-M50	79	-.050	.658	-.684	78	. 496

*p<.01

Tablo 14'te görüldüğü üzere ölçeğin test tekrar test uygulaması sonucu bağımlı gruplar t testi sonucu p<.05 düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı görüşmüştür.

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Yapılan çalışmada öğrenme çevikliğini geçerli ve güvenilir bir biçimde ölçebilen ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği 5'li Likert tipi ölçektir. Likert tipi ölçekler yanıt çeşitliliği ve duyarlılığı yüksek olduğu için araştırmacılar tarafından oldukça sık kullanılmaktadır (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Yapıyı ölçmek için faktör analizi öncesi Kaiser -Meyer -Olkin (KMO) ve Barlett's testleri yapılmıştır. KMO seviyesi 0.90 değerinden büyük olması mükemmel olduğunu göstermektedir (George ve Mallery, 2016). Verilere göre Kaiser -Meyer -Olkin (KMO) değeri .95 ve mükemmel boyuttadır. Bartlett's testi değeri (p<.05) anlamlı çıkması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (George ve Mallery, 2016). Bu sonuçlara göre verilerin örneklem büyüklüğü ve dağılımın normalliği faktör analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır. Ölçeğe Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizi bir ölçme aracında yer alan maddelerin kaç alt boyuta ayrılabileceğini belirler (Seçer, 2017) AFA sonucunda 5 faktörlü ve 30 maddelik bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı ilgili alanyazından yola çıkarak birinci faktöre "İnsan ilişkilerinde Çeviklik", ikinci faktöre "Sonuç Yaratmada Çeviklik", üçüncü faktöre "Zihinsel Çeviklik", dördüncü faktöre "Değişimde Çeviklik" ve beşinci faktöre "Özfarkındalık" adları verilmiştir. Ayrıca ölçeğe, alanyazındaki diğer ölçeklerden ayrıt edilmesi için Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği" ismi verilmiştir.

AFA sonrası Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. DFA ortaya çıkan yapı ve kuram ile ilgili hipotezi test eder (Everitt vd., 2011: 194). AFA ile ortaya çıkan yapıyı test etmek için tekrar veri toplanılmıştır. Ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı, RMR, GFI, CFI, RMSEA, SRMR ve AGFI değerlerinin kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmüştür. AFA'dan elde edilen yapının, DFA ile uyumlu olduğu görülmüştür. AFA ve DFA sonrası ölçeğin tüm maddeler arası tutarlılığı hesaplamak için Cronbach Alpha (CA) güvenirlik değeri hesaplanmıştır. CA değeri 1'e yaklaştıkça ölçeğin güvenirliliği yüksek olduğu anlamına gelir (Şeker ve Gençdoğan, 2014). Ölçeğin CA değeri .938 ve .936 olarak hesaplanmış ve 1'e yakın bir değer alarak yüksek düzeyde güvenilir olduğu tespit edilmiştir. CA güvenirlilik katsayılarına göre ölçeğin yüksek düzeyde tutarlılığa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ölçek maddeleri arasında tutarlılığı ve güvenirliliği ölçmek için madde-toplam ve madde-kalan korelasyonuna bakılmıştır. Madde-toplam ve madde-kalan korelasyonu, her bir maddenin diğer maddelerle ilişkisini ve güvenirliliğini ölçer (Büyüköztürk, 2018). Ölçeğin madde-kalan ve madde-toplam korelasyonuna incelenmiş ve ölçek maddelerinin pozitif anlamlı ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir. Maddeler arası tutarlılığı test etmek için alt-üst %27'lik grupların farkına ilişkin bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Bu aşamada ölçeğin madde toplam puanının alt-üst %27'lik gruplara ayrılarak ortalama puan farklarını kıyaslamak amacıyla bağımsız gruplar t testi yapılmıştır (Büyüköztürk, 2018; Cohen ve Swerdlik, 2018). Ölçeğin alt-üst %27'lik grupların farkına ilişkin bağımsız grup t testi sonucuna göre istatiksel olarak anlamlı farklılık görülmüştür. Bu anlamlı farklılığın %27'lik üst grupların lehine olduğu tespit edilmiştir.

Ölçek maddelerinin yapıyı doğru yansıttığını belirlemek için farklı durumlarla karşılaştırılmalı değerlendirilmelidir (Devellis, 2017). Bu yüzden ölçek maddelerinin güvenirliğini belirlemek amacıyla test-tekrar test yapılmıştır. Test-tekrar test, ölçeğin farklı zamanlarda aynı bireylere uygulanılan bir yöntemdir. İki uygulama arasında korelasyona bakarak ölçeğin zaman içerisindeki kararlık derecesine bakılır (Seçer, 2017). Ölçeğe ait test-tekrar test uygulamasında toplam puan ve faktörler arası pozitif yönde anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bağımsız gruplar t testi sonucunda $p<.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığı görüşmüştür. Yapılan tüm ölçek geliştirme çalışmaları ve analizleri birlikte değerlendirildiğinde *Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği'*nin (MÖÇÖ) bilimsel araştırmalarda bireylerin öğrenme çevikliğini geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konulmuştur. Ölçeğin alt boyutları ve madde sıraları aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

İnsan İlişkilerinde Çeviklik: 1, 2, 3, 4

Değişimde Çeviklik: 5, 6, 7, 8, 9, 10

Zihinsel Çeviklik: 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18

Sonuç Yaratmada Çeviklik: 19, 20, 21, 22, 23, 24

Öz Farkındalık: 25, 26, 27, 28, 29, 30

Ölçek, ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerden elde edilen verilerle geliştirilmiştir. Ölçek maddeleri, bireylerin mesleki özelliklerinin dikkate alınmadan oluşturulmuştur. Bu yüzden *Marmara Öğrenme Çevikliği Ölçeği* (MÖÇÖ) yetişkinlere yönelik her meslek grubunda kullanılabilir. Ancak farklı örneklemler üzerinde gerçekleştirilecek araştırmalarda doğrulayıcı faktör analizi yapılması önerilebilir. Geliştirilen ölçek, örgütlerde yüksek performanslı ve potansiyelli çalışanların tespitinde ya da işe alımlarda insan kaynaklarına yardımcı bir envanter olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Allen, J. (2016). *Conceptualizing learning agility and investigating its nomological network.* Doctoral Dissertation. Florida International University.

Anseel, F. (2017). Agile learning strategies for sustainable careers: a review and integrated model of feedback-seeking behavior and reflection. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 28, 51-57.

Arun, N., Coyle, P. T., & Hauenstein, N. (2012). Learning agility: Still searching for clarity on a confounded construct. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice, 5*(3), 290-293.

Bedford, C. L. (2011). *The role of learning agility in workplace performance and career advancement.* Doctoral Dissertation. University of Minnesota Digital Conservancy.

Briscoe, J. P., & Hall, D. T. (1999). Grooming and picking leaders using competency frameworks: Do they work? An alternative approach and new guidelines for practice. *Organizational Dynamics, 28*, 37-52.

Burke, W. W. (2018). *A Guide for learning about learning agility.* Technical report.

Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler veri analiz el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Pegem akademi.

Catenacci-Francois, L. (2018). *Learning agility in context: Engineers' perceptions of psychologically safe climate on performance.* Doctoral Dissertation. Columbia University.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (6th ed.). Routledge/Taylor & Francis Group.

Cohen, R. J. & Swerdlik, M. E. (2018). *Psikolejik test ve değerleme: Testlere ve ölçmeye giriş* (Çev. E. Tavşancıl). Nobel.

Connolly, J. J. (2001). *Assessing the Construct Validity of a Measure of Learning Agility.* Doctoral Dissertation. Florida International University.

Corporate Leadership Council. (2005). *Realizing the Full Potential of Rising Talent.* Corporate executive board.

Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: Nitel ve Nicel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi* (Çev. Ed. H. Ekşi). Edam.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları.* Pegem akademi.

De Meuse, K. P. (2015). *Using Science to Identify Future Leaders: Part II – The Measurement of Learning Agility.* Technical report.

De Meuse, K. P. (2017). *Learning Agility-Beyond the Hype: What Science has to Say.* Wisconsin management group.

De Meuse, K. P., Dai, G. & Swisher, V. V. (2012). Leadership development: Exploring, clarifying and expanding our understanding of learning agility. *Industrial and Organizational Psychology*, *5*, 280-315.

De Meuse, K. P., Dai, G., Eichinger, R. W., Page, R. C., Clark, L. P., & Zewide, S. (2011). *The Development and Validation of a Self-Assessment of Learning Agility* [Technical Report]. Korn/Ferry International.

De Meuse, K. P., Dai, G., Eichinger, R. W., Page, R. C., Clark, L. P., & Zewdie, S. (2011). *The Development and Validation of a Self-Assessment of Learning Agility* (Technical Report). Korn/Ferry International

De Meuse, K. P., Dai, G., Hallenbeck, G. S., & Tang, K. Y. (2012). *Global Talent Management: Using Learning Agility to Identify High Potentials Around the World.* Korn Ferry Institute.

De Meuse, K.P., Dai, G. & Hallenbeck, G. S. (2010). Learning agility: Construct whose time has come. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research, 62*(2), 119-30.

Demir. S., Gürer, C., Köksal. T. & Dolu. O. (2009). Kavram oluşturma ve ölçüm (Ed. K. Böke). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 61-102. Alfa.

DeRue, D. S., Ashford, S. J. & Myers, C. G. (2012). Learning agility: In Search of conceptual clarity and theoretical grounding. *Industrial and Organizational Psychology*,5(3), 258-279.

DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek Geliştirme: Kuram ve Uygulamalar*. Nobel.

Douglas, T., & Chandler, D. (2005). Psychologal success: When the career is calling. *Journal of Organisational Behavior*, 26, 155-176.

Dries, N., & Pepermans, R. (2012). How to identify leadership potential: Development and testing of a consensus model. *Human Resource Management, 51*(3), 361-385.

Dries, N., Vantilborgh, T., Pepermans, R., & Venneman, L. (2008). Leervermogen als metacompetentie: Ontwikkelbaarheid en loopbaanuitkomsten [Learning agility as metacompetency: Developability and career outcomes]. *Gedrag en Organisatie, 21*(4), 365-385.

Drinka, G. A. O. (2018). *Coaching for Learning Agility: The İmportance of Leader Behavior, Learning Goal Orientation, and Psychological Safety.* Doctoral Dissertation. Columbia University.

Dweck, C. S. (1986). Motivational Processes Affecting Learning. *American Psychologist*, *41*(10), 1040-1048.

Eichenger, R. W. & Lombardo, M. M. (2004). Learning agility as aprime indicator of potantial. *Human Resource Planning*, *27*(4), 12-15.

Everitt, B.S., Landau, S., Leese, M. & Stahl, D. (2011). *Cluster Analysis*. J.Wiley.

Gallard, D. & Cartmell, K.M. (2015). *Psychology and Education. Abingdon*: *A Simple Guide and Reference Oxon.* Routledge.

George, D. & Mallery, P. (2016). *IBMM SPSS Statistics Step by Step.* Routledge.

Goebel, S., & Baskerville, R. (2013, September). From self-discovery to learning agility in senior executives. In *Third Annual International Conference on Engaged Management Scholarship.*

Gravett, L. S., Caldwell, S. A. (2016). *Learning Agility: The Impact on Recruitment and Retention*. Palgrave Macmillan.

Gravetter, F., Wallnau, L. B. & Forzano, L. B. (2018). *Essentials of Statistics for the Behavioral Sciences.* CENGAGE Learning.

Hair Jr., J.F., Black, W.C., Babin, B.J. & Anderson, R.E. (2014) *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective, Pearson Education.*

Howard, D. (2017). *Learning Agılity in Education: An Analysıs of Pre-Servıce Teacher's Learning Agility and Teaching Performance.* Doctoral Dissertation. Tarleton State University.

Hoyle, R. H. (2012). *Handbook of Structural Equation Modeling*. The Guilford.

Hu, L. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling, 6*(1), 1-55.

Hunter, J. E., & Schmidt, F. L. (1996). Intelligence and job performance: Economic and social implications. *Psychology, Public Policy, and Law, 2*(3-4), 447-472.

İslamoğlu, A. H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Beta.

Jonier, B. & Josephs, S. (2007). *Leadership Agility*. Jossey- Bass.

Karasar, N. (2018). *Bilimsel İrade Algı Çerçevesi ile Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Nobel.

Kaya, A. (2019). *Öğrenme Çevikliği, Öğretmen Kalitesi ve Öğretmenin Okulda Kalma Tutumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Doktora Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Kline, R. B. (2016). *Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Uygulaması* (Çev. S. Şen, Ed.). Nobel.

Laxson, E. N. (2018). *Within and Between Person Effects of Learning Agility: A Longitudinal Examination of How Learning Agility İmpacts Future Career Success.* Doctoral dissertation. Colorado State University.

Lewis, J.L. (2015). *Korn Ferry Four Dimensional Executive Assessment*. http://static.kornferry.com/media/sidebar_downloads/KF4D_Executive_Manual_FINAL.pdf

Lombardo, M. M., & Eichinger, R. W. (2000). High potentials as high learners. *Human Resource Management, 39*, 321-330.

Maviş-Sevim, F. Ö. & Alkan, M. F. (2018, Nisan). Öğrenme çevikliği öz değerlendirme ölçeğinin Türk dili ve kültürüne uyarlanması. *X. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi.*

McCall, M. W. (2004). Leadership development through experience. *Academy of Management Executive*, 18(3), 127-130.

McCall, M. W., Lombardo, M. M., & Morrisson, A. M. (1988). *The Lessons of Experience.* The Free press.

McCauley, C. D., DeRue, D. S., Yost, P. R. & Taylor, S. (2014). *Experience-Driven Leader Development*. Wiley

Mitchinson, A., & Morris, R. (2012). *Learning About Learning Agility*. Center for creative Leadership.

Mumford, M. D., Marks, M. A., Zaccaro, S. J. & Reiter-Palmon, R. (2000). Development of leadership skills: Experience and timing. *Psychology Faculty Publications*, 64.

Nicholls, J. G. (1984). Achievement motivation: conceptions of ability, subjective experience, task choice, and performance. *Psychological Review, 91*(3), 328-346.

O'Rourke, N. & Hatcher, L. (2013). *A Step-By-Step Approach to Using SAS for Factor Analysis and Structural.* Sas.

Ogasi. M. (2016). *Assessing Learning Agility and its Relationship to Personality, Cognitive Ability, and Learning Styles.* Doctoral dissertation. Northern Kentucky University.

Özdamar, K. (2017). *Eğitim, Sağlık ve Davranış Bilimlerinde Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*.

Pallant, J. (2015). *SPSS Kullanma Kılavuzu SPSS ile Adım Adım Veri Analizi* (Çev. S. Balcı ve B. Ahi). Anı yayıncılık.

Pituch, K. A., & Stevens, J. P. (2016). *Applied Multivariate Satistics for the Social Sciences: Analyses With SAS and IBM's SPSS*. Routledge.

Salkind, N J. (2017). *Statistics for People Who (Think They) Hate Statistics*. SAGE.

Saputra, N., Abdinagoro, S. B. & Kuncoro (2018). The mediating role of learning agility on the relationship between work engagement and learning culture. *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum. 26,* 117-130.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müler, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online* 8(2), 23-74.

Schumacker, R. E., & Lomax, R. G. (2010). *A beginner's Guide to Structural Equation Modeling* (3rd ed.). Routledge/Taylor & Francis Group.

Seçer, İ. (2017). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma.* Anı.

Smith, B. C. (2015). *How Does Learning Agile Business Leadership Differ? Exploring a Revised Model of the Construct of Learning Agility in Relation to Executive Performance.* Doctoral dissertation. Colombia University.

Spreitzer, G. M., McCall, M. W. & Mahoney, J. D. (1997). Early identification of international executive potential. *Journal of Applied Psychology, 82,* 6-29.

Sternberg, R. (2005). The theory of successful intelligence. *Interamerican Journal of Psychology, 39*(2), 189-202.

Stockomer, D. (2019). *Quantitative Methods fort he Social Scienses: A Practical İntroduction with Examples in SPSS and Stata* (e-book). Springer.

Swisher, W. (2013). Learning agility: The ‘‘X’’ factor in identifying and developing future leaders. *Industrial and Commercial Training, 45,* 139-142.

Şeker, H. & Gençdoğan, B. (2014). *Psikolojide ve Eğitimde Ölçme Aracı Geliştirme*. Nobel.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2015). *Çokdeğişkenli İstatistiklerin Kullanımı*. Nobel.

Tavşancıl, E. (2018). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi.* Nobel.

Wagner, R. K., & Sternberg, R. J. (1985). Practical intelligence in real-world pursuits: The role of tacit knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology, 49*(2), 436-458.

Wang, S., & Beier, M. (2012). Learning agility: Not much is new. *Industrial and Organizational Psychology, 5*(3), 293-296.

Yadav, N., & Dixit, S. (2017). A conceptual model of learning agility and authentic leadership development: Moderating effects of learning goal orientation and organizational culture. *Journal of Human Values, 23*(1), 40-51.

Yockey, S. D. (2015). *Creation and Validation of a Research-Oriented Learning Agılity Measure.* Doctoral Dissertation. Western Illinois University, macomb.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.394-426.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.394-426.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh25888

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 29.07.2019
Kabul Tarihi: 29.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 29.07.2019
Accepted: 29.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Can, Y. & Kartal, Ş. (2020). Cumhuriyet Dönemi Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi. *Journal of History School,* 44,394-426.

CUMHURİYET DÖNEMİ ORTAÖĞRETİM İNGİLİZCE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARININ İNCELENMESİ[1]

Yafes CAN[2] & Şefik KARTAL[3]

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren İngilizce dersi ortaöğretim programlarında önemli bir yer tutmuş, 1924 yılından itibaren de tüm programlarda yer almıştır. Özellikle 1945 yılı ve sonrasında daha da önemsenmiş ve günümüze dek İngilizce öğretimi bu önemini korumuştur. Bu çalışma Türkiye'de ortaöğretimde verilen İngilizce derslerinin öğretim programlarının tarihsel süreçte geçirdiği değişimleri incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmış ve 1924–2011 yılları arasında hazırlanmış olan 11 ortaöğretim programı incelenmiştir. Araştırmada temel olarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan ortaöğretim programları ve tebliğler dergileri incelenmiş, ilgili kaynaklar taranmış ve İngilizce dersi öğretim programlarının tarihsel süreçteki durumunun ortaya konmasına yönelik veriler toplanmıştır. Genel olarak İngilizce dersi öğretim programları incelendiğinde, Cumhuriyet tarihimizin ilk ortaöğretim programı 1924 yılında hazırlanmış ve programda 10 defa değişikliğe gidilmiştir. 1924 yılından 1973 yılına kadar 7 kez ortaöğretim programı hazırlanmış ve bu programlarda ders saati haricinde İngilizce dersi öğretim

[1] Bu çalışma 11-14 Mayıs 2017 tarihinde, Ordu İlinde, IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresinde Sözlü Bildiri olarak sunulmuştur. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %60, 2. Yazar: %40

[2] Doktora Öğrencisi Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, yafescan@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5664-6781

[3] Dr. Öğr. Üyesi Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı, sefik.kartal@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1448-0987

programında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. İlk kapsamlı ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programı 1973 yılında hazırlanmıştır. Bu program 2011 yılına kadar genel olarak uygulamada kalmış ve çok az bir değişim geçirmiştir. 2011 yılında ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programında kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngilizce dersi, öğretim programları, ortaöğretim, cumhuriyet dönemi

Analysis of Republican Period High School English Lesson Curricula

Abstract

From the first years of the republic, English lesson has always had an important place in high school curricula, and it has taken place in all curricula since 1924. Especially in 1945 and afterward it has become more important and has maintained its significance so far. This study was carried out to analyse the changes in high school English lesson curricula historically. In this study, the document analysis method which is a qualitative research method was used and eleven high school curricula which were prepared between 1924 and 2011, were studied. The high school curricula and the announcement journals published by National Education Ministry were examined, the related resources were searched, and the data were collected to present the situation of English lesson curricula in the historical process. When generally examined, the first high school curriculum of our republican period was prepared in 1924 and it has been changed 10 times up to now. From 1924 to 1973, 7 high school curricula were prepared, and no changes were made in the English lesson curriculum except for the class hours. The first comprehensive high school English lesson curriculum was prepared in 1973. This curriculum was in use until 2011 and undergone very little change. In 2011, a comprehensive change has been made in the high school English lesson curriculum.

Keywords: English courses, curricula, high school, republic period.

1. GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanı ile 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek 6 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte okullarda okutulacak eğitim programlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir (Merter ve Kartal, 2013). Bu düzenlemelerle birlikte yabancı dil öğretim programları da yeniden düzenlenmiştir. Bu tarihten itibaren ortaöğretim kurumları için 11 kez İngilizce dersi öğretim programı hazırlanmıştır. Ancak bu programların hepsinde tamamen yeniliğe gidilmemiş olup zaman zaman düzeltmeler yapılmış, ekler getirilmiştir. 1924 yılından itibaren hazırlanan İngilizce dersi öğretim programlarına bakıldığında 49 yıl boyunca ders kitapları, ders saatleri gibi konular dışında çok önemli bir değişiklik olmaz iken 1973 yılında kapsamlı bir

değişikliğe gidilmiştir. Sonrasında ise 2011 yılına kadar Atatürkçülük konularının dâhil edilmesi dışında çok fazla bir değişikliğe gidilmemiştir. 2011 yılında ise yeniden kapsamlı bir değişikliğe gidilmiştir. Bu tarihten sonra genel liseler Anadolu liselerine dönüştürülmüştür. Bu sebeple bu tarihten sonraki İngilizce dersi öğretim programları çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

İkinci bir dil bilmek, gelişmekte olan dünya ile senkronize olabilmek için artık bir ihtiyaç haline gelmiştir (Akkaş ve Coker, 2016). Dünyanın birçok yerinde yabancı dil öğretimi uygulanmakta olan eğitim programlarına dâhil edilmektedir (Demirpolat, 2015). Ancak Türkiye'de yabancı dil, özellikle de İngilizce öğretimi istenilen düzeyde değildir ve bu görüş hem akademisyenler hem öğrenciler ve veliler hem de bürokratlar tarafından kabul görmektedir (Sarıçoban ve Öz, 2012). İlköğretim ve ortaöğretim hayatı boyunca 1400 saat İngilizce eğitimi alan öğrencilerin %90'ı hala başlangıç düzey İngilizce bilgisine sahiptir (Akpınar ve Aydın, 2009). Ayrıca 2011 yılından itibaren İngilizce Yeterlilik İndeksi (EPI) tarafından yapılan ülkelerin İngilizce yeterlilik seviyelerini incelediğimizde son yedi yılda Türkiye'nin yabancı dil yeterlik seviyesinin çok düşük olduğu görülmektedir (EPI, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de İngilizce öğrenme-öğretme ile ilgili bir problemin olduğu açıktır.

İngilizce öğretimindeki başarısızlıklar ile ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara baktığımızda problemin sebebi olarak nitelikli öğretmen eksikliği (Gedikoğlu, 2005; Aydın, 2013), teknolojiden gereğince faydalanamama (Gökdemir, 2010), derslerin teorik olarak işlenmesi ve pratiğe dökülememesi, yeterli materyalin olmaması (Aydın, 2013) gösterilmiştir. Bu çalışmamızda ise İngilizce öğretiminde yaşanılan bu problemin hazırlanan öğretim programlarından kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmıştır. Bu sebeple Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar hazırlanmış olan ortaöğretim İngilizce öğretim programları incelenmiştir. Bu amaçla, bu çalışmada 1924 yılından 2011 yılına kadar hazırlanmış olan 11 ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programı ders saatleri, içerik, öğretim yöntem ve teknikleri, araç-gereçler ve değerlendirme boyutları açısından incelenmiştir. 2014 yılından sonra 06.05.2010 tarihli ve 3669 sayılı genelge ile genel liselerin Anadolu liselerine dönüştürülme kararı kapsamında eğitim programları da Anadolu liselerine göre hazırlanmıştır. Bu sebeple bundan sonraki programlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

2. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Araştırmanın evrenini 1924 yılından itibaren hazırlanmış olan ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programları oluşturmaktadır. Araştırma süresince Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanmış olan tüm ortaöğretim programları Milli Kütüphane arşivlerinden temin edilmiştir. Bunun yansıra tebliğler dergileri incelenmiş, ilgili kaynaklar taranmış ve İngilizce dersi öğretim programlarının tarihsel süreçteki genel çerçevesinin aydınlatılması için veriler toplanmıştır. Toplanılan veriler ders saati, amaç, içerik, öğretim yöntem ve teknikleri, araç ve gereçler ve değerlendirme boyutları bakımından incelenmiştir. Elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

1924 yılı İngilizce ortaöğretim programı ve sonrasında bu programa ek olarak hazırlanan 1927 programının yazım dili Osmanlı Türkçesidir. Bu sebeple öncelikle bu programlarda yer alan İngilizce eğitim programına ait metinlerin Türkçeye çevirisi gerçekleştirilmiştir. Çeviri süreci üç alan uzmanı tarafından gerçekleştirilmiştir. Alan uzmanları biri Tük Dili Edebiyatı öğretmeni, biri tarih alanında öğretim üyesi, diğeri ise Tarih öğretmenidir. Çeviri işlemi sonrasında Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalından iki öğretim üyesi ve araştırmacı tarafından çeviriler arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Bu işlem sonrasında Türkçe formu hazırlanan 1924 ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programı araştırmacılar tarafından incelenmiştir.

3. BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırma bulguları yazılmalıdır. Tablolar üç çizgi arasında gösterilmelidir.

3.1. 1924 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1924 yılında hazırlanan öğretim programında yabancı dil dersi için ayrılan süre, her sınıf için 5'er saat olarak planlanmıştır. Bu ders saati hem kız hem de erkek liseleri için aynı şekilde düzenlenmiştir (Maarif Vekâleti, 1924). Bu sebeple İngilizce öğretim programlarında hem kız hem de erkek liseleri için ayrı bölümlere yer verilmiştir. Ders saatlerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1.

1924 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**1. Yıl**		**2. Yıl**		**3. Yıl**	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
İngilizce	5	5	5	5	5	5

Kaynak: Maarif Vekâleti, 1924

İngilizce dersi, Almanca ve Fransızca gibi seçmeli olarak verilen üç yabancı dilden birisidir. Bu dersler kur olarak düzenlenmiş ve her yıl bir kur okutulacak şekilde ayarlanmıştır. Genel olarak bu kurlarda dikkat edilecek hususlar 1924 Orta Mektep ve Lise Eğitim Programı'nda şu şekilde belirtilmiştir.

3.1.1. Lise birinci sınıf: 1. yılda ilk kur okutulacaktır ve ders saati 5 saat olarak planlanmıştır. Ders kitabı olarak "Beginning English for the Levant" seçilmiştir. Dersin işlenişinde yöntem olarak sözel ve yazılı egzersizlerin yapılmasına vurgu yapılmış, ayrıca çeviri ve ezberleme çalışmalarına da yer verilmiştir. Haftada 2 defa, gerek duyulursa dilbilgisi kurallarının anlatılabileceği ve bu süreçte Türkçenin kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Dilbilgisi kurallarının öğretildiği bu iki derste Türkçeden İngilizceye tercüme usulüyle alıştırmaların yapılacağı belirtilmiş ancak diğer üç derste hiçbir şekilde Türkçe'nin kullanılmayacağı ve derslerin Türkçeye çevrilmeyeceği belirtilmiştir. Diyalog çalışmaları bu 3 saatlik bölümde yapılacaktır (Maarif Vekâleti, 1924).

3.1.2. Lise ikinci sınıf: İngilizce dersi ikinci sınıfta da haftada 5 ders saati olarak planlanmıştır. Ders kitabı olarak birinci sınıfta okutulan ders kitabının kalan kısmına devam edilecek ve kitap bitirilecektir. Ders esnasında yazılı ve sözlü egzersizler yapılacağına, konuşma ve ezberleme çalışmalarına yer verileceğine dikkat çekilmiştir. Birinci yılda olduğu gibi 5 saatlik ders ikiye bölünecek ve 2 saatlik kısmında Türkçe açıklamalara yer verilirken diğer 3 saatlik bölümde kesinlikle Türkçe kullanılmayacaktır. 2 saatlik bölümde Türkçe-İngilizce çeviri çalışmaları yapılacak ve gerekli dilbilgisi kuralları Türkçe olarak açıklanacaktır. İlk iki sınıfta İngilizce dilbilgisi kuralları uygulamalı bir şekilde öğretilecektir (Maarif Vekâleti, 1924).

3.1.3. Lise üçüncü sınıf: Son yılda da ders saati haftada 5 saat olarak ayarlanmıştır. Ders kitabı olarak "Royal Reader" ve "Brackenburry's English Idiom" okutulacaktır. Haftada iki saat "Royal Reader" kitabından kolay olan bölümler seçilerek çalışmalar yapılacaktır. Bu saatlerde çeviri ve anlatım teknikleri kullanılacak ve kelime bilgisine özel önem verilecektir. Haftada 2 saat "Brackenburry's English Idiom" kitabı okutulacaktır. Haftada 1 saat kısa mektup ve kompozisyon yazma çalışmaları yapılacaktır. Tespit edilen önemli hatalar

öğretmen tarafından düzeltilecektir. Ayrıca, öğrencilere öğretmenlerinin nezaretinde diğer arkadaşlarının hatalarını bulmaları şansı verilecektir. Bu kurda öğrencilerden okudukları ve tercüme ettikleri bir hikâyeyi kendi ifadeleri ile anlatabilmeleri beklenmektedir. Bu sebeple öğretmenden programın kelimelerini, kavramlarını öğrencilere uygulamalı olarak gerçekleştirmeleri istenmektedir. Öğrencilere on beş günde bir defa sınıfta, bir defa da sınıf haricinde yazılı ödev verilecektir. Bu ödevlerde tespit edilen hatalar mümkün olduğu kadar öğrencilere buldurulacak, bu hataların öğrenciler tarafından düzeltilmeleri sağlanacaktır (Maarif Vekaleti, 1924). Bu bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.

1924 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Amaç	-	-	-Okudukları veya tercüme ettikleri bir hikâyeyi kendi ifadeleri ile anlatabilme
Öğretim Yöntemleri	-Sözlü ve yazılı egzersizler -Çeviri ve ezber -Gramer anlatılırken Türkçe kullanılabilecek ancak diğer konular İngilizce olarak anlatılacak -Diyalog çalışmaları -Gramer uygulamalı olarak anlatılacaktır	- Sözlü ve yazılı egzersizler -Konuşma ve ezberleme -Türkçe-İngilizce çeviri -Gramer anlatımında ders Türkçe olarak anlatılacak, diğer konularda İngilizce kullanılacak -Gramer uygulamalı olarak anlatılacaktır	-Çeviri ve anlatım -Mektup ve kompozisyon yazma -Kelime ve kavramlar uygulamalı olarak anlatılacaktır -Ödev ya da ders içinde yapılan hatalar öğrencinin kendine buldurulacak ve düzeltmeleri sağlanacaktır. Öğretmen rehber rolündedir.
İçerik	-İçerik olarak herhangi bir bilgi verilmemiş sadece kullanılacak olan kitabın "Beginning English for the Levant" olduğu belirtilmiştir.	İçerik olarak sadece birinci sınıfta okutulan kitaba devam edileceği belirtilmiştir.	"Royal Reader" ve "Brackenburry's English Idiom" kitapları okutulacaktır.
Araç-gereç	Ders kitabı olarak "Beginning English	Ders kitabı olarak "Beginning English	"Royal Reader" ve "Brackenburry's English Idiom"

	for the Levant" kullanılacaktır.	for the Levant" kullanılacaktır.	kitapları okutulacaktır.
Değerlendirme	-	-	-

Kaynak: Maarif Vekâleti, 1924

Program genel olarak incelendiğinde, amaç olarak sadece son sınıflarda okunan bir hikâyeyi İngilizce olarak öğrencilerin kendi ifadeleri ile anlatabilmelerine değinilmiştir. Diğer sınıflarda dersin hedeflerine yönelik herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Yöntem ve teknikler açısından programı incelediğimizde her üç sınıf için de sözlü ve yazılı egzersizler, çeviri, ezber, diyalog çalışmalarından bahsedilmiş ve gramer konularının uygulamalı olarak işlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. İçerik olarak kitap isminden başka herhangi bir bilgi verilmeyen programda değerlendirme boyutu da verilmemiştir.

1927 yılında lise öğretim programına ek yapılmış ancak programın yabancı dil bölümünde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

3.2. 1934 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1934 yılında hazırlanan öğretim programında yapılan en önemli değişiklik ders saatlerinde olmuştur. Lise birinci ve ikinci sınıflarda herhangi bir değişikliğe gidilmeden beşer saat olarak ayarlanmıştır. Ancak lise 3. sınıf fen ve edebiyat olmak üzere iki bölüm olarak ayrılmış ve yabancı dil dersi edebiyat bölümünde 6, fen bölümünde ise 4 saat olarak belirlenmiştir. İngilizce dersi için yapılan düzenlemeler ise şu şekildedir (MEB, 1934).

Tablo 3.

1934 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**	**Lise 3**	
			Fen	Edebiyat
İngilizce	5	5	4	6

Kaynak: MEB, 1934

Programda ders saatleri haricinde eğitim-öğretim süreçlerine yönelik aşağıdaki bilgilere de yer verilmiştir.

3.2.1. Lise birinci sınıf: Bu sınıfta ders kitabı olarak "Royal Reader" seçilmiştir. Derslerde zor bölümler çıkartılacak ve bu bölümler işlenmeyecektir. Yazılı ve sözlü anlatım üzerine egzersizler yapılacak, konuşma, mektup ve kompozisyon yazma gibi çalışmalara da yer verilecektir. Öğrencilerin kelime dağarcığını genişletmek için özel bir gayret sarf edilecek ve "Brackenbury's English Idiom" kitabı bitirilecektir (MEB, 1934).

3.2.2. Lise ikinci sınıf: Ders kitabı olarak "Reading from English and American Literature" seçilmiştir. Haftada bir kez mektup ya da kompozisyon yazma çalışmaları yapılacak ve diğer saatlerde okuma, anlatma, çeviri ve konuşma etkinliklerine yer verilecektir. Eş anlamlı kelimeler üzerine kademeli bir çalışma yapılacaktır (MEB, 1934).

3.2.3. Lise üçüncü sınıf: Yabancı dil dersi edebiyat şubelerinde 6 saat, fen şubelerinde ise 4 saat olarak ayarlanmıştır. Ders kitabı olarak lise ikinci sınıfta okutulan "Reading from English and American Literature" kitabına devam edilecektir. Lise ikinci sınıfta olduğu gibi haftada bir kez mektup ya da kompozisyon yazma çalışmaları yapılacak ve diğer saatlerde okuma, anlatma, çeviri ve konuşma etkinliklerine yer verilecektir. Eş anlamlı kelimeler üzerine kademeli bir çalışma yapılacaktır (MEB, 1934).

Tablo 4.

1934 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Amaç	-	-	-
Öğretim Yöntem ve Teknikleri	-Sözlü ve yazılı egzersizler -konuşma -mektup ve kompozisyon yazma -kelime öğretimi	-Mektup ve kompozisyon yazma çalışmaları -okuma -anlatma -çevri -konuşma -eş anlamlı kelimler üzerine çalışma	-Mektup ve kompozisyon yazma çalışmaları -okuma -anlatma -çevri -konuşma -eş anlamlı kelimler üzerine çalışma
İçerik	-	-	-
Araç-gereç	Ders kitabı olarak "Royal Reader" ve "Brackenbury's English Idiom" kullanılacaktır.	Ders kitabı olarak "Reading from English and American Literature" kullanılacaktır.	Ders kitabı olarak "Reading from English and American Literature" kullanılacaktır.
Değerlendirme	-	-	-

Kaynak: MEB, 1934

Programda sadece yöntem ve tekniklerden bahsedilmiş, amaç, içerik ve değerlendirme ile ilgili bilgilere yer verilmemiştir. Yöntem olarak bu programın 1924 yılı programı ile aynı olduğu söylenilebilir. Bir önceki program ile karşılaştırıldığında göze çarpan tek yenilik seçilen ders kitaplarıdır. Birinci sınıfta okutulmak üzere iki ders kitabı seçilmiştir. Bu kitaplar ise 1924 programında üçüncü sınıflarda okutulan kitabın aynısıdır. Daha önce üçüncü sınıfta okutulan kitaplar bu programda birinci sınıfta okutulmak üzere seçilmiştir. İkinci ve üçüncü sınıflarda ise farklı kitaplar seçilmiştir.

3.3. 1938 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1934 yılında hazırlanan öğretim programı 1938 yılında yeniden gözden geçirilmiş ve programda bazı değişikliklere gidilmiştir. İngilizce dersi konusunda yapılan tek değişiklik ders saatlerinde olmuştur. Buna göre lise bir ve ikinci sınıflardaki ders saati değişmemiş ancak lise üçüncü sınıftaki ders saatleri edebiyat kolunda beş, fen kolunda 3 olacak şekilde değiştirilmiştir. Ders kitaplarında, yöntem veya içerikle ilgili herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Tablo 5.

1938 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**	**Lise 3**	
			Fen	Edebiyat
İngilizce	5	5	3	5

Kaynak: MEB, 1938

3.4. 1952 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

Bu dönemde gerçekleştirilen önemli bir yenilik liselerin 1952 yılında 4 yıla çıkarılması olmuştur. Liselerin 4 yıla çıkarılması ile alan seçimi daha önce 3. sınıfta yapılırken, 1952 yılı itibariyle 4. sınıfa kaydırılmıştır. Dolayısıyla öğrencilerin almış oldukları ders saati de dört yıllık süre bazında artış göstermiştir (Güneş, 2009). Böylelikle 1952 yılında hazırlanan öğretim programında yabancı dil ders saati, her sınıf düzeyinde 5 saat olarak ayarlanmıştır. Ders saatleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 6.

1952 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**	**Lise 3**	**Lise 4**	
				Fen	Edebiyat
İngilizce	5	5	5	5	5

Kaynak: MEB, 1952

Hazırlanan programda içerik, değerlendirme veya araç gereçler ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Sadece okutulacak olan kitaplar belirtilmiştir. Daha önceki programlardan farklı olarak okutulacak olan ders kitaplarının bakanlık tarafından hazırlanan kitaplar olacağı belirtilmiştir. Bu kitapların yanı sıra öğretim sırasında uygun yardımcı kitaplardan faydalanılacağı, öğretmenlerin okuttukları yabancı dilde bu nevi yardımcı kitapları bulup bunları okumaları hususunda öğrencilere rehberlik etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Kitap ismi olarak herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak, birinci sınıfta bakanlıkça hazırlanmış olan ikinci kitabın tekrarından sonra üçüncü kitabın okutulacağı, ikinci sınıfta bakanlık tarafından hazırlanan üçüncü kitabın tamamlanmasından sonra dördüncü kitaba geçileceği, üçüncü sınıfta bakanlıkça hazırlanan dördüncü kitabın okutulacağı ve dördüncü sınıfta dördüncü kitabın bitirilmesinden sonra uygun görülen yardımcı kitaplardan faydalanılabileceği belirtilmiştir (MEB, 1952). Programda sadece bakanlık tarafından hazırlanan kitapların okutulacağı belirtilmiş ve bu kitapların hangi sıra ile okutulmasının gereği üzerinde durulmuştur. Dört yıllık lise boyunca toplam üç kitabın okutulacağı belirtilmiştir.

3.5. 1956 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1955 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın İngilizce dersinin birinci yabancı dil olmasını kabul etmesinden sonra, İngilizce dersini alan öğrenci sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu ani artış birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Derslik sayısı, araç-gereç yetersizliği, İngilizce öğretmeni yetersizliği bunlar arasında sayılabilir (Güneş, 2009).

1956 yılında hazırlanan öğretim programında yabancı dil ile ilgili herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Sadece 1952 yılında lise eğitim süresi dört yıl iken 1956 yılında üç yıl olmuştur. Dolayısıyla toplam olarak düşündüğümüzde İngilizce ders saatlerinde genel bir azalma söz konusudur. Ancak sınıf bazında düşünüldüğünde ders saati açısından herhangi bir değişim olmamıştır. 1952 programında haftalık ders süresi toplam dört öğrenim kademesi için 20 saat iken 1956 yılında bu sayı 15 saate düşmüştür. Buna göre yıllara göre ders saatleri şu şekilde olacaktır (MEB, 1956).

Tablo 7.

1956 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**	**Lise 3**	
			Fen	Edebiyat
İngilizce	5	5	5	5

Kaynak: MEB, 1956

Öğretmenlere, "öğrencilerin seviyelerine göre bahis konusu olan kitapları seçmek serbesttir" denilmiştir. Yine uygun görülen yardımcı kitaplardan da faydalanılabileceği belirtilmiştir (MEB, 1956). 1952 yılındaki programda da olduğu gibi İngilizce dersi için ayrı bir bölüm verilmemiş, yabancı dil başlığı altında verilmiştir. Programda amaç, içerik, yöntem veya araç gereçler ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.6. 1960 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1960 öğretim programında yapılan en belirgin değişiklik, ders saati açısından olmuştur. 1956 yılı programında lise üçüncü sınıfta fen ve edebiyat bölümleri olarak ayrılır iken bu programda bölümler lise ikinci sınıfta ayrılmıştır. Bu sebeple ders saati birinci sınıfta beş ikinci sınıftan itibaren ise fen bölümlerinde dört, edebiyat bölümlerinde ise beş saat olarak belirlenmiştir (MEB, 1960).

Tablo 8.

1960 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**		**Lise 3**	
		Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat
İngilizce	5	4	5	4	5

Kaynak: MEB, 1960

1956 programında olduğu gibi herhangi bir şekilde amaç, içerik, yöntem, araç gereçler veya değerlendirme ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Okutulacak olan kitaplar yine 1952 ve 1956 programları ile aynı şekildedir.

3.7. 1970 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1970 yılında düzenlenmiş olan öğretim programında yabancı dil derslerinin haftalık ders saatleri değiştirilmemiş ve birinci sınıfta beş, ikinci ve üçüncü sınıfta fen bölümleri için dört, edebiyat bölümleri için beş ders saati olarak belirlenmiştir (MEB, 1970).

Tablo 9.

1970 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**		**Lise 3**	
		Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat
İngilizce	5	4	5	4	5

Kaynak: MEB, 1970

Seçilen kitaplarda ve kitapların sınıflara göre dağılımında herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu açıdan okutulacak olan kitaplar 1952, 1956 ve 1960 programları ile aynıdır. 1960 programında da olduğu gibi herhangi bir şekilde amaç, içerik, yöntem, araç gereçler veya değerlendirme ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Öğretmenler, yardımcı kitap kullanmakta serbest bırakılmıştır.

3.8. 1973 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

Yabancı dil öğretiminin orta dereceli okullarda geliştirilmesi ve modern bir hale getirilmesi çalışmaları 1972 yılında 11.02.1972 gün ve 639 sayılı Bakanlık Onayı ile MEB Talim ve Terbiye dairesine bağlı olarak "Yabancı Diller Öğretimini Geliştirme Merkezi'nin kurulması ile başlamıştır. Bu merkez ile İngilizce dersi öğretim programları ve ders araçları resmi okullarda denenmeye başlanmış ve bu denemeye 1972-1973 yılında devam edilmiştir. Yabancı dil dersleri için eğitim programı hazırlanmış ve 4 Haziran 1973 gün ve 1747 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanmıştır. Programda genel olarak ilkeler, öğretim yöntemleri, ders araçları, konu içerikleri ve öğrenme aşamalarına yer verilmiştir (Demirel, 1990). Ayrıca, 4 Haziran 1973 gün ve 1747 sayılı Tebliğler Dergisi'nde 1974-1975 öğretim yılından itibaren eski programa göre hazırlanan kitapların kademeli olarak kaldırılmasına karar verilmiştir.

1973 yılında hazırlanan ortaöğretim programında İngilizce ders saatleri ile ilgili herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Tablo 10.

1973 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**		**Lise 3**	
		Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat
İngilizce	5	4	5	4	5

Kaynak: MEB, 1973

1973 yabancı dil öğretim programının giriş bölümünde yabancı dil öğretimi için sarf edilen zaman ve gayrete karşılık, elde edilen sonucun yetersiz olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple yabancı dil öğretimi ile ilgili çalışmalar yapılmış ve gramer kurallarının ezberlenmesi ile tercümeye dayalı eski klasik düzenden tamamen farklı olarak, konuşulanı anlama ve konuşma yeteneklerini geliştirmeyi hedef alan yeni bir yöntem ve araç geliştirilmiştir. Bu sebeple yabancı dil öğretim programları yeniden ele alınmış ve programlarda belirtilen amaçları gerçekleştirmek için gerekli olan materyallerin temin edileceği belirtilmiştir (MEB, 1973).

Programa bu şekilde giriş yapılması, bu programın artık dili gerektiği gibi kullanmak için ve özellikle de iletişim kurmak için hazırlandığını göstermektedir. Bu sebeple, ilk kez programın önemi bu kadar vurgulanarak bu hususa yer verilmiştir. Genel olarak program Tablo11'de verilmiştir (MEB, 1973).

Tablo 11.

1973 Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

Öğretim araçları	Amaçlar	Öğretim Yöntemleri	Değerlendirme
1. Öğretmen kılavuzu 2.Öğrenci kitabı 3.Alıştırma kitabı 4.Konuşma için tek resimler 5.Ufak tablolar ve duvar resimleri 6.Film şeritleri ve dialar 7.Band veya plaklar	1. Öğretmekte oldukları yabancı dili normal hızda konuşulduğunda anlayabilme, 2. Anlaşılır bir şekilde konuşabilme, 3. Kolaylıkla okuma ve okuduğunu anlama, 4. Düşündüklerini yazı ile ifade edebilme yeteneğini kazandırmak 5. Öğrendikleri dili okuldan sonra da kendi kendilerine geliştirme güç ve isteğini kazandırarak gerek ileriki çalışmaları yönünden gerek turizm ve uluslararası ilişkiler yönünden yurdumuza yararlı birer eleman olarak yetişmelerine yardım etmektir.	1. Öğretim yabancı dilde yapılmalıdır. 2.Ana dili zorunlu haller dışında kullanılmamalıdır 3.Günlük konuşma dili büyük önem taşır 4.Öğrenimin ağırlık merkezim doğal konuşma alışkanlığını kazandıracak sözlü alıştırmalar teşkil etmelidir. 5.Cümlelerin anlam ve yapıları bir bütün olarak düşünülmeli ve alıştırmalar görsel ve işitsel araçlar veya dramatizasyonla düzenlenen ortamlarda yapılmalıdır. 6.Soyut dilbilgisi kuralları vererek yalnız cümle yapısını öngören mihaniki alıştırmalar yaptırılmamalıdır. 7.Öğretimde, önce dinleme ve konuşma sonra okuma ve yazma ilkesine gereken önem verilmeli ve bütün kademelerde bilinenden bilinmeyene, kolay olandan güç olana doğru gitme ilkesi göz önünde tutulmalıdır 8.Zorunlu haller dışında çeviri yapılmamalı ve yabancı dilin ana dile dayalı olarak öğretilmesinden kaçınılmalıdır. 9. Çeviri, her iki dile tam hâkimiyeti gerektiren çok güç bir alıştırma şekli olduğundan ancak son sınıflarda kısa parçaların çevirisi yaptırılabilir. 10. Kelime öğretiminde, kelimelerin anlamları (a) Eşyanın kendisi gösterilerek, (b) Resim kullanılarak, (c)	Değerlendirme ile ilgili olarak sadece giriş kademesinde değerlendirmenin sözlü olarak yapılacağı belirtilmiştir.

	Dramatize edilerek, (d) Bilinen kelimeler, eş ve zıt anlamlı kelimeler kullanılarak açıklanabilir. Ana dili zorunlu haller dışında kullanılmamalıdır.

Kaynak: MEB, 1973

Genel İlkeler

Programın genel ilkeleri programda şu şekilde verilmiştir (MEB, 1973):

1. Yabancı dil öğretiminin ana amacındaki ifadeler öğretimde uygulanması gereken sırayı göstermektedir. Bu sebeple, amaçlar öğretim kademesinin her aşamasında göz önünde bulundurulacak, çalışma şekillerinin saptanmasında ve sonuçlarının değerlendirilmesinde öğretmenler bu hususa dikkat edeceklerdir.
2. Öğretmenin ilk görevi, öğrencilere yabancı dili sevdirmek, onlarda yabancı dile ilgi uyandırmak ve bu ilgiyi sürekli olarak beslemektir. Bunun için öğretmen;
    a) Öğrencileri öğrenilen dilin güç olmadığına, yabancı dil öğrenmek için ayrı bir yeteneğe gerek olmadığına inandırmalıdır.
    b) Sınıf içi ders etkinlikleri her öğrencinin katılma arzusunu uyandıracak şekilde düzenlenmelidir.
    c) Öğrencilere konuşma serbestliği ve yürekliliği verilerek yanlış yapma korkularını gidermelidir.
    d) Kolay, küçük şarkılar, şiirler ve çeşitli oyunlar öğretilerek sınıfta neşeli bir hava yaratmalıdır.
    e) Öğrenilen dilin ülkesi ve orada yaşayan çocukların oyun ve yaşantıları hakkında bilgi vermeli, resimler göstermelidir.
    f) Kolay, küçük hikâyeler ve piyesler okunmalı ve bunlardan hoşa gidenleri temsil edilmeye çalışılmalıdır
    g) Sınıf içinde kullanılacak olan "buradayım, gelir misin, dışarıya çıkabilir miyim" gibi ifadeler ilk dersten itibaren kalıp olarak telaffuz ve cümle vurgusuna dikkat ederek verilmeli ve öğrencilerin bu kalıpları kullanmaları hususunda ısrarcı olunmalıdır.

Programda yabancı dil öğretimi temel olarak 4 kademeye ayrılmıştır. Bunlar giriş kademesi, ilk kademe, orta kademe ve ileri kademedir. Orta kademe

ve ileri kademe kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Giriş kademesi, ilk kademe ve orta kademenin ilk bölümü ortaokulda, orta kademenin ikinci bölümü ve ileri kademe ise liselerde okutulacaktır. Genel olarak bu kademelerde yapılması gerekenler ve içerikler şu şekilde verilmiştir (MEB, 1973).

Tablo 12.

Yabancı Dil Kademelerinin İçerikleri

Giriş Kademesi	**İlk Kademe**	**Orta Kademe**	**İleri Kademe**
1.Yabancı dil öğreniminin temeli konuşma diline dayanır. Bu nedenle giriş kademesindeki bütün öğretim sözlü olarak yapılmalı ve öğrenciye işittiğini anlama ve konuşma yeteneği kazandırılmaya çalışılmalıdır. 2.Bu kademede özellikle sesleri tanıma, telaffuz ve cümle vurgusu alıştırmaları üzerinde önemle durulmalıdır 3.Konular günlük hayattan alınmalı, alıştırmalar emir cümleleri ve diyalog şeklinde olmalıdır 4.Bu kademede henüz öğrenci kitabı yoktur. Dersler öğretmen kılavuzundan yürütülür. Her derste konu ile ilgili görsel ve işitsel araçlarla sınıfta mevcut malzemede faydalanılır. 5.Bu kademenin süresi kitap hazırlayanların	1. Belirli sayıda cümle yapıları ile kelime ve kelime gruplarını kullanma yeteneğini kazanmış olan öğrenciler bu kademede önce okumaya ve sonra da yazmaya başlayacaklardır. 2. Okumaya başlamadan önce, okuma parçaları içindeki yeni kelimelerin telaffuz ve anlamları öğretilecektir. 3.Okuma parçaları sırasıyla bütün sınıfa, gruplara ve tek tek öğrencilere tekrar ettirilecektir. 4.Dikte edilecek parçalar, öğrencilerin bildikleri seslerden, kelimelerden ve cümle kalıplarından oluşmalıdır. 5.Yazma, yalnız kelimelerin doğru yazılması değil, aynı zamanda doğru noktalama	1.Bu kademede öğrencilerin normal hızda konuşabilme yetenekleri geliştirilecektir. 2.Amaçlarda belirtildiği üzere dinleme, konuşma, okuma ve yazma ilkesine uyulacaktır. 3.Yazılı alıştırmalarla sözlü alıştırmalar arasında sıkı bir ilişki kurulacak, yazılı çalışmalar daha önce sözlü çalışmalarda öğretilmiş konular üzerinde yapılacaktır 4.Resimler kullanarak, gelişi güzel verilmiş cümlelerin birbirleriyle ilişkili olanlarını bir araya getirerek veya birbiri ile ilişkili sorulara uygun cevaplar vermek suretiyle güdümlü kompozisyon çalışmalarına başlanacaktır 5.Dikte bu kademenin özellikle ilk yılında ilk kademede olduğu	1.Bu kademede dinleme, konuşma, okuma ve yazma yeteneklerinin geliştirilmesine devam edilecek ve dili öğretilen ülkeler ile ilgili bilgiler verilecektir. 2.Öğrencilerin seviyelerine uygun kitaplar seçilerek öğrencilere sınıf içi ve dışı okuma alışkanlığı kazandırılacaktır. 3. Tüm çalışmalarda hemen her zaman ifadenin açık ve uygun olmasına dikkat edilmelidir 4.Öğrenciler, okudukları kitaplardan sözlü ve yazılı özetler yapma, izledikleri televizyon ve radyo programlarını anlatma alışkanlıkları kazanmalı ve genel konular üzerinde yazma alıştırmaları yapmalıdırlar. 5. Bu kademede serbest kompozisyona geçilebilir. 6. Özet çıkarma, bir metin içinden gelişigüzel bazı cümleleri çıkarıp bazılarını olduğu gibi bırakmak değildir. Bu nedenle ancak, bu kademede yapılabilecek bir alıştırma şeklidir.

tavsiyeleri dikkate alınmak suretiyle öğretmen tarafından düzenlenir, fakat hiçbir zaman bir kanaat dönemini (sömestre) geçemez. 6. Çalışmaların değerlendirilmesi sözlü olarak yapılacaktır.	ve sesleri tanıma açısından da önemlidir 6.Bu kademede öğrenciler tarafından sınıfa gelmeden önce hazırlanmamış dikte parçaları ancak test olarak kullanılmalıdır.	gibi yapılacaktır. Bütün araçlardan öğretmen kılavuzlarında gösterildiği gibi faydalanılacaktır.	7.Özet çıkarmaya geçilmeden önce öğrenciler, bir parçanın anlamını değiştirmeden kısaltabilmek için gerekli alıştırmaları yapmalı, kelime, kelime grupları ve cümlecikleri uzun cümlelerin yerine kullanma yeteneğini kazanmalıdırlar 8.Araç ve gereçlerden kitaplarda belirtilen şekilde faydalanılacaktır

Kaynak: MEB, 1973

1973 programında ilk defa hazırlanacak olan kitaplar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu programda hem öğrenci hem de öğretmen kitaplarının hazırlanma süreci ve kitapların içeriği ile ilgili bilgilere değinilmiştir. Daha önceki programlarda sadece okutulacak olan kitapların ismi verilip içeriği ve hazırlanışı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.1973 programına göre hazırlanacak olan kitaplar şu şekilde olacaktır (MEB, 1973):

Tablo 13.

Hazırlanacak Olan Kitaplar ile İlgili Genel Esaslar

Öğretmen kitapları	Öğrenci Kitapları	Alıştırma Kitapları
a) Giriş ve ilk kademe için hazırlanacak olan öğretmen kitapları öğrenciler için kitap olmayacağından sonrakilere göre daha ayrıntılı olacaktır. b) Dersler yıl esasına göre işleneceğinden öğretmen kılavuz kitapları bir önceki yılı tekrarlayacak şekilde alıştırmalar verilmesi gerekmektedir. c) Özellikle Lise 1. Sınıfta ortaokullarda öğretilenlerin genel bir tekrarı yapılacaktır. d) Öğretmen kitaplarına banda alınmış telaffuz alıştırmaları, ek gramer alıştırmaları, film şeritleri veya dialarla ilgili alıştırmaların metinleri ve	a) Kullanılan dil doğru, konular kız ve erkek çocuklarının ilgi ve dikkatini çekici olmalıdır. İlk ve orta kademelerde kullanılacak malzemenin özel bir dikkatle hazırlanması, genellikle diyalog ve kısa okuma parçaları şeklinde olması gereklidir. b) Bundan önceki kademelerde olduğu gibi ileri kademede de konuşma dili öğretimine verilen önem azalmayacak ancak okuma parçaları önemli nesir, tiyatro şiir ve bunlarla beraber sanat, ekonomi, teknoloji vb.	Alıştırma kitapları öğrenim kademeleri dikkate alınmak suretiyle öğrenci kitaplarına paralel olarak her sınıf için ayrı ayrı hazırlanır ve ek alıştırmalar içerecektir.

öğrenci kitaplarındaki diyaloglar konulur. e) Konular şu sıraya göre takdim edilecektir 1. Konuların takdimi 2. Uygulama (alıştırmalar) 3. Öğrencilerin öğrenmiş oldukları kelime ve cümle kalıplarını yerinde kullanmaları	konuları kapsayan metinler olacaktır. c) Orta Kademenin ikinci yarısından itibaren kitaplara öğrencilerin daha önce öğrenmiş oldukları önemli cümle kalıplarının listesi eklenmelidir.

Kaynak: MEB, 1973

1973 programında ayrıca her kademede öğretilmesi gereken asgari ve azami kelime sayıları belirtilmiştir. Buna göre genel liselerde öğretilmesi gereken kelime sayıları şu şekildedir:

Tablo 14.

Liselerde Her Sınıfta Öğretilmesi Gereken Kelime Sayıları

Safha	Sınıf	En az	En çok
Orta Kademe II	Lise 1	250	300
İleri Kademe I	Lise 2	300	350
İleri Kademe II	Lise 3	300	350

Kaynak: MEB, 1973

3.9. 1987 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1987 programında yabancı dil haftalık ders saatleri ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu sebeple 1973 programı ile aynı olduğu söylenebilir (MEB, 1987). Ayrıca amaç, içerik, öğretim yöntemleri ve değerlendirme ile ilgili herhangi bir bilgi de verilmemiştir. Bu sebeple 1973 programının devamı niteliğindedir denilebilir.

Tablo 15.

1987 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	Lise 1	Lise 2		Lise 3	
		Fen	Edebiyat	Fen	Edebiyat
İngilizce	5	4	5	4	5

Kaynak: MEB, 1987

Ayrıca Talim ve Terbiye Kurulu'nun 12 Eylül 1983 gün ve 156 sayılı kararıyla yabancı dil kolu açılan liselerin yabancı dil ile ilgili uygulama esasları kabul edilmiştir ve 10 Ekim 1983 gün ve 2149 sayılı Tebliğler dergisinde yayınlanmıştır. Buna göre ders saati haftada 9 saat olarak belirlenmiştir.

1988-1989 öğretim yılında ortaokullarda "Basamaklı Kur Sistemi" ismiyle yabancı dil öğretiminde bir değişikliğe gidilmiştir. Buna göre ortaokul 1. sınıfta yabancı dil dersi zorunlu, daha sonraki sınıflarda ve lisede ise isteğe bağlı hale getirilmiştir. Bu derslerden alınan not sınıf geçmeyi etkilemeyecektir. Ancak bu uygulama sadece 1 yıl yürürlükte kalmış ve 1989-1990 öğretim yılında bu sistem kaldırılıp yabancı dil dersi tekrar zorunlu hale getirilmiştir (Akyüz, 2015).

3.10. 1998 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

1998 yılı öğretim programında genel olarak herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Sadece programa 27.04.1998 tarih ve 64 sayılı TTKK kanununa göre Atatürkçülük konuları eklenmiştir. Buna göre eklenecek olan Atatürkçülük konuları şu şekilde olacaktır (MEB, 1998).

Tablo 16.

Yabancı Dil Programına Eklenen Atatürkçülük Konuları

9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf
Atatürk'ün Hayatı Öğrenim Hayatı Askerlik Hayatı Siyasi Hayatı	Atatürk'ün ilkeleri Cumhuriyetçilik Milliyetçilik Halkçılık Devletçilik Laiklik İnkılâpçılık	Atatürkçü Düşünce Sistemi -Atatürkçülüğün Nitelikleri Türk milletinin ihtiyaçlarından doğmuş olması Temelinde milli kültür olması Akıllı ve bilimsel olması Kişi hak ve hürriyetlerine önem vermesi Yurtta ve dünyada barışı esas alması Evrensel olması

Kaynak: MEB, 1998

1998 öğretim programında ders saatleri ile ilgili değişiklikler de yapılmıştır. Tablo 17'de haftalık İngilizce ders saatleri verilmiştir.

Tablo 17.

1998 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

	9. sınıf (alan yok)	10. sınıf	11. sınıf
Fen Bilimleri Alanı	4	4	4
Sosyal Bilimler Alanı	4	4	4
Türkçe-Matematik Alanı	4	4	4
Yabancı Dil Alanı	4	8	8
Resim Alanı	4	4	4
Spor Alanı	4	4	4
Müzik Alanı	4	4	4

Kaynak: MEB Lise Ders Programları, 1998

09.08.2002 tarih ve 294 karar sayılı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının aldığı karar doğrultusunda 2003-2004 eğitim-öğretim yılından itibaren 9. sınıflardan başlayarak kademeli olarak lise eğitim süresinin 3 yıldan 4 yıla çıkarılmasına karar verilmiştir. Ortaöğretimde eğitim-öğretim süresinin arttırılmasındaki amaç, Türkiye'nin 2023 yılı eğitim hedefleri de dikkate alınarak, eğitim-öğretimde verimliliğin arttırılması ve eğitim-öğretimin daha nitelikli duruma getirilmesi şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 2002). Aynı karar doğrultusunda, ortaöğretim kurumlarında en az bir yabancı dilde, öğretim düzeylerine uygun sözlü ve yazılı iletişim kurabilen bireyler yetiştirilmesi ve bu amaçla yabancı dil derslerinin hazırlık sınıfı öğretim programını da içine alacak biçimde 9. sınıflardan başlayarak 4 yıllık bütünlük içinde yeniden düzenlenmesi ve 2. yabancı dilin de zorunlu olarak ders öğretim programlarına konulması gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2002).

06.05.2010 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğü tarafından kabul edilen 3669 sayılı genelge ile 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren genel liselerin Anadolu liselerine dönüşümü kararlaştırılmıştır. 03.12.2008 tarih ve 12397 sayılı onay ile de bu dönüşüm hızlandırılmıştır (MEB, 2010).

3.11. 2011 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

2002 yılından itibaren liselerin öğretim süresinin 4 yıla çıkarılmasıyla birlikte ders saatleri de buna göre değiştirilmiştir. Buna göre ders saatleri aşağıdaki gibi olacaktır.

Tablo18.

2011 Yılı Öğretim Programında İngilizce Ders Saatleri

Yabancı Dil	**Lise 1**	**Lise 2**	**Lise 3**		**Lise 4**	
			Diğer Alanlar	Yabancı Dil Alanı	Diğer Alanlar	Yabancı dil Alanı
İngilizce	6	4	4	4 + 6 (seçmeli ders)	4	4 + 6 (seçmeli ders)

Kaynak: MEB, 2010

Bu program ile birlikte Lise 1. sınıflarda daha önce 4 olan haftalık ders saati 6'ya çıkartılmış, yabancı dil alanı öğrencilerinin ders saati de toplam 8 saatten 10 saate çıkartılmıştır.

2011 yılı ortaöğretim İngilizce dersi öğretim programı genel olarak şu şekilde belirlenmiştir.

Tablo 19.

2011 Yılı Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı

Amaç	**Yöntem ve Teknikler**	**Programın Kapsamı**
Yabancı dil öğretiminin amacı, Türk Milli Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin; **1.** Yabancı dil öğrenmekten zevk almalarını sağlamak, **2.** Hedef dili konuşan ülkelerin kültür değerlerini tanımalarına ve ayırt etmelerine olanak tanımak, **3.** Kendi değerlerini fark ederek farklı olana hoşgörü ve saygı göstermelerini sağlamak, **4.** Kendi kültür değerlerini yabancılara aktarmalarını sağlamak, **5.** Yazılı ve sözlü ürünlerle farklı/dünya kültürünü tanımalarını sağlamak, **6.** Kendini ifade etme, iletişim kurma, iş birliği yapma ve problem çözme gibi becerilerini geliştirmek, **7.** Kişisel, sosyal, kültürel bakımdan gelişmelerini sağlamak, **8.** Dinleme, konuşma, okuma ve yazma dil becerilerini geliştirmek, **9.** Hedef dilde söz varlığını zenginleştirmek, **10.** Bilgi teknolojilerinden yararlanarak öğrenme becerilerini geliştirmek, **11.** "Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni"nde belirlenen ölçütlerle uyum sağlamak, **12.** Yabancı dil öğrenmenin gereğine inanarak en az bir yabancı	Öğretim yöntemleri: **1.**Anlatma yöntemi **2.**Örnek olay yöntemi **3.**Gösterip yaptırma yöntemi **4.**Problem çözme yöntemi **5.**Tartışma yöntemi **6.**Bireysel Çalışma yöntemi **7.**Grupla Öğretim Teknikleri • Beyin fırtınası • Gösteri • Soru-cevap • Rol yapma • Drama-yaratıcı drama • Benzetim • İkili ve grup çalışmaları • Eğitsel oyunlar **8.** Bireysel öğretim teknikleri • Bireyselleştirilmiş Öğretim • Dönüşümlü Günlük Çalışmalar • Beceri Geliştirme Çalışmaları • Planlı Grup Çalışmaları • Düzey Geliştirme Çalışmaları **9.** Sınıf dışı öğretim teknikleri • Gezi • Gözlem • Görüşme • Sergi • Proje • Ödev	Ortaöğretim Kurumları İngilizce Dersi Öğretim Programı öğrencilerin; **1.** Zihinsel gelişim düzeylerine uygun, **2.** Bilişsel alanla (okuduğunu anlama, yorumlama, karşılaştırma vb.) ilgili, **3.**Duyuşsal alanla (kültürler-arası hoşgörü, dil öğrenmekten zevk alma vb.) ilgili, **4.**Psiko-motor alanla (dil kullanımı ile ilgili kasların geliştirilmesi, iletişimde vücut dilinin kullanılması, jest ve mimikler, vb) ilgili, **5.** İletişimsel becerileri (dilsel, sosyo-dilbilimsel, edimsel yetiler) geliştirmeye yönelik), **6.** Not tutma, altını çizme, dikkati sunulan bilgide tutma, kendi kendine öğrenme için materyalleri düzenleme ve kullanma yeteneği gibi çalışma becerilerini geliştirmeye yönelik, **7.** Dört dil becerisini dengeli biçimde geliştirmeye yönelik, **8.** Kendi kültür değerlerini yabancılara aktarma, hedef dili konuşan ülkelerin kültür değerlerini ayırt etme ve hedef dilin yaşadığı kültürü tanıma gibi kültürler arası yetiyi geliştirmeye yönelik, **9.** Öğrencilerin yeteneklerini keşfetmelerine, güçlü ve zayıf yönlerini tanımalarına yardımcı olacak ve onlara kendilerini değerlendirme olanağı tanıyan, **10.** Öğrencilerin iş birliği yaparak, birlikte sorumlulukları paylaşarak çalışabilecekleri öğrenme ortamlarına imkân sağlayan,

dili kullanmada kararlı olmalarını sağlamaktır.	**11.** Dört dil becerisini geliştirirken özellikle üretime dayalı beceriler aracılığıyla kendilerini ifade etme becerilerini geliştirmeye yönelik kazanımlardan düzenlenmiştir.

Kaynak: MEB, 2011

Program öğrenme alanı olarak 4 temel başlık içermektedir. Daha önceki programlarda dört öğrenme alanına yer verilmezken bu programda açıkça belirtilmiştir. Bu programda dinleme, konuşma, okuma ve yazma olarak verilen bu öğrenme alanları önceki programlarda satır aralarında bahsedilmiştir. Bu alanlar ve özellikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 20.

2011 Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programındaki Dört Öğrenme Alanı

	Dinleme	**Konuşma**	**Okuma**	**Yazma**
Amaç	*1.Yoğun Dinleme:* Konuşma dilinde yer alan belirli dil yapılarını ve vurguları saptamak amacıyla yapılan dinleme. *2. Seçici Dinleme:* Belirli bir bilgiyi edinmek amacıyla, tüm duyulanı anlamlandırmaya çalışmaksızın yapılan dinleme. Örneğin, uçuş anonslarında doğru kapı numarasını bulabilmek veya seyahat edilecek ülkedeki hava durumunu öğrenmek amacıyla yapılan dinleme. *3.Yaygın Dinleme:* Ders sunumu, karşılıklı konuşma gibi daha uzun süreli metinleri dinleyerek söylenenlerden genel	**1.**Kendisini sözlü olarak ifade edebilmek **2.**Kendisine güvenerek konuşabilmek **3.**Konuşma esnasında akıcılığı sağlayabilmek **4.**Aynı ifadeyi başka kelimeler ya da yapılar kullanarak ifade edebilmek **5.**Sunum yapabilmek **6.** Görüş bildirebilmek **7.**Okunan ya da söylenilen bir konuda görüş bildirebilmek **8.**Karşılıklı iletişimde bulunabilmek	**1.**Doğru, sürekli ve anlayarak okuma becerisi kazanmak **2.**Okuma amacını (belirli bir bilgiyi edinmek, eğlenmek gibi) belirleyerek uygun okuma yöntem ve stratejilerini kullanmak **3.**Söz varlığını geliştirmek **4.**Okumanın bilgi kazanmanın yollarından biri olduğunu kavramak **5.**Metinde yer alan kültürel ögelere ilişkin farkındalığı geliştirmek **6.**Dilin doğru ve etkili kullanıldığı metinleri okuyarak anlatım gücünü geliştirmek **7.** Okunan metinle ilgili eleştirel	Gündelik hayatta; 1.Resmî veya özel mektuplar yazabilme 2.Kartlar, e-posta, kısa metin mesajları yazabilme 3.Bloglara yazabilme 4.Sosyal paylaşım siteleri duvarlarına yazabilme 5. Telgraf yazabilme 6.Öz geçmiş yazabilme 7. Form doldurabilme, 8. Ödev yapma, alıştırma yapma, not alma becerilerini kazanma

	bir anlam çıkarmak için yapılan dinleme. *4.Etkileşimli Dinleme:* İkili ve grup çalışmalarında rol çalışmalarında, tartışma ortamlarında konuşma ile bütünleşerek gerçekleşen dinleme.		düşüncesini ortaya koymak **8.** Okumayı zevkli bir alışkanlık hâline getirmek	
Araç-gereç	Kayıtlı metinler Kayıtlı diyaloglar CD İnternet MP3 çalar DVD Hedef dilde yayın yapan kanallar	-	-	-
Öğretim yöntem ve teknikleri	**1.**Kayıtlı bir metnin veya öğretmenin dinlenmesiyle metinde yer alan yönergelerin uygulanması **2.**Kayıtlı bir metinde yer alan betimlemelerin dinlenmesiyle uygun resmin, grafiğin, tablonun seçilmesi **3.**Dinlenilen metinle ilgili soruların cevaplanması **4.**Dinlenilen bir öykünün sonunun yazılması **5.**Dinlenilen bir öyküde yer alan olayların zamansal sıralama ile şemalaştırılması **6.**Karşılıklı konuşmanın (örneğin, doktor sekreteri ve hasta arasındaki telefon görüşmesi) dinlenerek seçilen	Sınıf ortamında yer alan konuşma türlerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir: 1.Taklit (Imitative) 2. Yoğun (Intensive) 3. Aktarımsal (Transactional) 4. Yaygın **1.**Diyaloglar **2.**Tartışmalar, münazaralar **3.**Doğaçlama **4.**Röportajlar **5.**Kitap tanıtımları **6.**Sunumlar **7.**Rol yapma **8.**Okuma tiyatrosu **9.**Öykü anlatımı **10.**İletişim oyunları	**1.** Öğrencinin okuduğu metindeki en önemli cümleyi belirlemesi, daha sonra ikili çalışma yoluyla seçtiği cümleyi arkadaşıyla paylaşarak bu cümleyi neden önemli bulduğunu açıklaması istenebilir. **2.** Metin üzerinde ayrıntılı bir şekilde çalışılmadan önce, öğrencinin metnin başlığı, görselleri, anahtar kelimeleri vb.ne bakarak metin ile ilgili metni tanıma ve tahmin etme çalışmaları yapması ve bu kapsamda soru hazırlayarak sınıfla paylaşması ile bu soruların	**1.**Eksik bir cümle verip, bu cümleyi tamamlamaları istenebilir. **2.**Bir müzik dinletisi sonunda o müziğin çağrıştırdığı kelimeleri ve sahneleri kısaca betimlemeleri istenebilir. **3.**Öyküleme aracılığı ile iş birliğine dayalı öğrenme desteklenebilir. Öğrenciler dağıtılan resimleri düzenleyerek bir öykü oluşturabilirler.

bilginin (yer, zaman, kişi, durum) randevu defteri, haftalık plan, form gibi farklı bir metne işlenmesi **7.**Dinleme sonrasında doğru-yanlış etkinliklerinin tamamlanması **8.**Karşılıklı bir konuşmanın dinlenerek, bağlama (kimler arasında, nerede, ne zaman, kim vb), ilişkin tahminde bulunulması mavi bölümler çıkarılmalı **9.**Karşılıklı konuşmayı dinlemeden önce resimlere bakarak tahminde bulunulması, dinleme sonrasında tahminler ile metinde yer alan olayların karşılaştırılması, benzer bir karşılıklı konuşmanın sınıf ortamında canlandırılması **10.**Telefonda bırakılmış mesajların dinlenmesi, bu mesajların içerdiği bilginin aynı kişilere iletilmek üzere yazılı nota dönüştürülmesi **11.**Küçük bir sunuda yer alan ana düşüncelerin not edilmesi. **12.**Metinde açık bir şekilde ifade edilmeyen duygu, düşünce ve anlamları çıkarım yoluyla bulunması. Örneğin,	metin incelenme çalışmaları sonrasında doğru cevaplanıp, cevaplanmadığının değerlendirmesi istenebilir. **3.** Öğrencilerden metnin bütünü göz önünde bulundurarak metinde eksik bırakılan tamamlama cümlesini belirleyip doğru yere yerleştirmeleri istenebilir. **4.** Metinde çıkarılmış olan bir cümlenin veya paragrafın, metnin içeriği ve bağdaşıklığın gözetilmesi ile doğru yere yerleştirilmesi. **5.** Okuma metnindeki konu, herkesin bilgi sahibi olabileceği kişiler, olaylar ve durumlar ile ilgili ise, okuma öncesinde öğrencilerin konuya ilişkin bilgilerini paylaşması ve bilmek istediklerini saptaması	**4.**Kişisel mektup yazarken mektubun hayali alıcısını göz önünde bulundurarak, öğrencilerin duygu ve düşüncelerini değişik şekillerde ifade etmeleri istenebilir.

	karşılıklı konuşmanın dinlenmesi sonucunda iletişimde bulunanların ne tür bir duygu (kızgın, mutlu, tedirgin) içerisinde olduğunun saptanması.

Kaynak: MEB, 2011

Programda dilbilgisinin öğretimi ile ilgili olarak, dilin yapısının, kurallarının ve işleyişinin dilden ve dilin becerilerinden ayrı düşünülemeyeceği belirtilmiştir. Yabancı dil öğretiminde öğrencilere dile ilişkin kuralları aktarmak yerine; onların dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini geliştirmelerine fırsat verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu amaçla hazırlanmış olan İngilizce dersi öğretim programında, dilbilgisinin, dil becerilerinin (dinleme, konuşma, okuma ve yazma) içerisinde onların bir parçası olarak yer alması sağlanmıştır. Bu doğrultuda programda yapılacak olan uygulamalarda dilbilgisi kural ve ilkelerinin sezdirilmesi yolu benimsenmiştir (MEB, 2011).

İngilizce dersi "A1.1, A1.2, A2.1, A2.2, A2.3, B1.1, B1.2, B2.1, B2.2 ve C1.1 yetenek seviyelerine ayrılmıştır. Bu yeterlilik seviyelerine göre temalar ve içerikler belirlenmiştir. Genel olarak seviye, tema ve içerik sayıları şu şekildedir (MEB, 2011).

Tablo 21.

2011 Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programındaki Dil Yeterlilik Düzeylerine Göre Tema ve İçerik Sayıları

Dil Yeterlilik Düzeyi	Tema Sayıları	İçerik Sayıları
A1.1	6 tema	18 içerik
A1.2	6 tema	18 içerik
A2.1	8 tema	24 içerik
A2.2	8 tema	24 içerik
A2.3	8 tema	24 içerik
B1.1	8 tema	24 içerik
B1.2	8 tema	24 içerik
B2.1	10 tema	30 içerik
B2.2	10 tema	30 içerik
C1.1	----------	----------

Kaynak: MEB Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı, 2011

Bu yeterlilik düzeyleri belli bir sınıf için verilmemiş, sadece o yeterlilik düzeyi için gerekli olan süreler verilmiştir. Daha önceki programlar incelendiğinde ise bu şekilde herhangi bir yeterlik düzeyinden bahsedilmediği göze çarpmaktadır. Bu ders saatleri şu şeklide olacaktır.

Tablo 22.

İngilizce Yeterlilik Düzeylerine Göre Her Bir Yeterlilik Düzeyi İçin Okutulması Gereken Ders Saatleri

	İngilizce Yeterlilik Düzeyleri										
	A1.1	A1.2	A2.1	A2.2	A2.3	B1.1	B1.2	B2.1	B2.2	C1.1	C1.2
Ders Saati	108	108	144	144	144	288	288	360	360	-	-
Toplam Ders Saati	216			432			576		720		

Kaynak: MEB Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı, 2011

Yukarıda belirtilen tema ve içeriklere örnek olarak aşağıdaki tabloyu gösterebiliriz.

Tablo 23.

2011 İngilizce Dersi Öğretim Programındaki Tema ve İçerik Örnekleri

Temalar		**İçerik Örnekleri**
1	Birey ve toplum	Kişisel bilgiler, biyografi, aile, okul, arkadaş, akrabalar, komşular, çevreye bakış, birlikte yaşama, ulaşım sorunları, yardımlaşma, dayanışma (yaşlı bakımı, engellilere karşı tutum vb.) vb
2	Değerler	Atatürk, evrensel değerler, kültürel değerler, milli değerler, ahlaki değerler, sosyal değerler, demokrasi ve insan hakları, vatandaşlık, sivil toplum kuruluşları, gönüllü hizmetleri vb.
3	Eğitim	Dersler, üniversite, öğrenci kulüpleri, dil yeteneği, dil öğrenimi, bireysel öğrenme, eğitim sistemi, sınavlar, eğitim teknolojisi, uzaktan eğitim, aile ve eğitim, okul ve eğitim, çevre ve eğitim, eğitim sorunları, hayat boyu öğrenme vb.
4	Meslekler	Meslek seçimi, meslek tanıtımı, geleceğin meslekleri, sıra dışı meslekler vb.
5	Hayaller ve Planlar	Gelecekle ilgili hayaller, bireysel hayaller, toplumsal hayaller, bir günlük plan, hafta sonu planları, gezi planı, tatil planı vb.
6	Gençlik	Eğitim ve gençlik programları, gönüllü hizmetleri, gençlik sorunları, alışveriş, giyim, yurt dışında eğitim fırsatları, gençlik kampları, izcilik, bilgisayar oyunları vb.
7	Spor	Bireysel sporlar, mücadele sporları, sportmenlik ve sorumlu davranış, spor organizasyonları, olimpiyatlar, engelli olimpiyatları, sıra dışı sporlar vb.
8	Kişilik ve Karakter	Ruhsal özellikler, fobiler, kişisel gelişim, hobiler, kendini tanıma, alışkanlıklar, iletişim/etkileşim vb.

9	Sağlık ve Beslenme	İlkyardım, hastalıklar, tedavi, tıp, gelişme, kişisel bakım, sağlıklı beslenme, dengeli beslenme, genetiği bozulmuş hormonlu gıdalar sağlıklı yaşam, uyku, besinler vb.
10	Doğa ve Çevre	Mevsimler, hava durumu, yer şekilleri (dağ, göl, akarsu vb.) güneş sistemi, çevre dengesi, küresel ısınma, doğal afetler, çevre sorunları, açlık, alternatif enerji kaynakları, hayvanlar, nesli tükenmiş türler (hayvanlar, bitkiler), nesli tükenmekte olan türler (hayvanlar, bitkiler) vb.
11	İletişim	Çevre, medya, telefon, internet, bilişim suçları, dil ve düşünme, dil, beden dili, işaret dili, jest ve mimikler vb.
12	Tarih	Müze, tarihi eserler, tarihi kişiler, anıtlar, ören yerleri, eski uygarlıklar, arkeoloji, yazılı ve sözlü tarihi kaynaklar vb.
13	Turizm	İç turizm, dış turizm, kültür, seyahat acentesi, turizm çeşitleri (sağlık, kültür turizmi vb.) vb.
14	Ülkemiz	Ülkemizin demografik yapısı, coğrafyası, iklimi, kültürü, ekonomisi, folkloru, gelenek ve görenekler, bayramlar vb.
15	Dünyamız	Ülkeler, komşu ülkeler, hedef dilin konuşulduğu ülkeler, kıtalar, dünya nüfusu vb.
16	Duygular	Olumlu duygular (sevinç, merhamet, umut vb.) ve olumsuz duygular (üzüntü, endişe vb.), kaygı ile başa çıkma yolları, endişe ile başa çıkma yolları, öfke kontrolü vb.
17	Sanat	Edebiyat (şiir, öykü vb.), tiyatro, sinema, müzik, resim, sanat galerisi, el sanatları, kültürel sanatlar vb.
18	Bilim ve Teknoloji	Bilim kurgu, bilimsel organizasyonlar, sosyal bilimler, fen bilimleri, bilgi çağı, yenilikler, yeni icatlar vb.
19	Ekonomi	Ticaret, üretim, tüketim, ithalat, ihracat, kaynak, üretici, gelir, gider, bütçe, vergi, yatırım, iktisat, kalkınma vb.
20	Tasarım	Mimari, dekorasyon, aksesuar, aletler, otomobiller, desenler, renkler vb.
21	Başarma ve Kaybetme	Başarıya ulaşma yolları, sınav kaygısı, stresle baş edebilme, başarı hikâyeleri, zamanı etkin kullanabilme, çalışma stratejileri vb.
22	Güvenlik	Ülke güvenliği, toplum güvenliği, birey güvenliği, özel güvenlik kuruluşları, trafik güvenliği, güvenliği sağlayan tedbirler (alarm, banka kartı, bilgisayar, çelik kapı vs.) vb.

Kaynak: MEB, 2011

Programın içeriğinde Atatürkçülük ile ilgili konulara da yer verilmiştir. Bu konular ise genel olarak şu şekildedir.

Tablo 24.

2011 İngilizce Dersi Öğretim Programındaki Atatürkçülük Konuları

Dil Yeterlilik Düzeyi	Sınıf	Konular	Açıklamalar
	9	ATATÜRK'ÜN HAYATI Öğrenim hayatı Askerlik Hayatı Siyasi Hayatı	Öğretim programında öğrenme alanlarında yer alan kazanımlarla ilişkilendirme yapılarak işlenmelidir. Bu konulara özellikle 10 Kasım'ı

A1.1			içine alan Atatürk Haftası, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nda yer verilmelidir
A1.2			
A2.1			
A2.2	10	ATATÜRK İLKELERİ Cumhuriyetçilik	Öğretim programında öğrenme alanlarında yer alan kazanımlarla ilişkilendirme yapılarak, Atatürk ilkelerinin adları verilip bir ya da birkaçı kısaca açıklanmalıdır.
A2.3		Milliyetçilik Halkçılık	
B1.1		Devletçilik Laiklik	
B1.2		İnkılâpçılık	Bu konulara özellikle 10 Kasım'ı içine alan Atatürk Haftası, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nda yer verilmelidir.
B2.1			
B2.2			
C1.1			
C1.2	11	ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ Atatürkçülüğün nitelikleri Türk milletinin ihtiyaçlarından doğmuş olması Temelinde milli kültür olması	Atatürkçülüğün nitelikleri, öğretim programında öğrenme alanlarında yer alan kazanımlarla ilişkilendirme yapılarak işlenmelidir. Bu konulara özellikle 10 Kasım'ı içine alan Atatürk Haftası, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nda yer verilmelidir.
	12	ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE SİSTEMİ Aklı ve bilimi esas alması Kişi hak ve hürriyetlerine önem vermesi Yurtta ve dünyada barışı esas alması Evrensel olması	Atatürkçülüğün nitelikleri, öğretim programında öğrenme alanlarında yer alan kazanımlarla ilişkilendirme yapılarak işlenmelidir. Bu konulara özellikle 10 Kasım'ı içine alan Atatürk Haftası, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik ve Spor Bayramı'nda yer verilmelidir.

Kaynak: MEB Ortaöğretim İngilizce Dersi Öğretim Programı, 2011.

Millî Eğitim Bakanlığının 06.05.2010 tarihli ve 3669 sayılı genelge ile genel liselerin Anadolu liselerine dönüştürme kararı ile 2014 yılından itibaren yapılan İngilizce dersi öğretim programları Anadolu liselerine yönelik olarak hazırlanmıştır. Bu sebeple bu çalışmanın temel konusunun genel liselerin İngilizce dersi öğretim programları olması sebebiyle 2014 ve sonrası programlar çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Cumhuriyet tarihimizin ilk ortaöğretim programı 1924 yılında hazırlanmış ve günümüze kadar 1934, 1938, 1952, 1956, 1960, 1970, 1973, 1987, 1998 ve 2011 yıllarında olmak üzere 10 kez değişmiştir. Bu programlardaki İngilizce dersi ile ilgili düzenlemelere baktığımızda ise 1924 yılında yapılan genel lise İngilizce dersi öğretim programının 1973 yılına kadar uygulamada kaldığı görülmektedir. Sadece ders saatlerinde ve okutulan ders kitaplarında değişikliklere gidilmiştir. Dolayısıyla kurtuluş mücadelemizin hemen akabinde hazırlanan bir programın 49 yıl boyunca yürürlükte kalmış olması, her ne kadar yabancı dil eğitimine önem verildiği söylenilse de çağın gereksinimlerini yakalamak için bu tarihe kadar herhangi bir yeniliğe gidilmediğini göstermektedir. Bu programda genel olarak beş saatlik bir dersin üç saatinin tamamıyla hedef dilde işleneceğine vurgu yapılmıştır. Diğer iki saatlik kısmında ise açıklamalarda Türkçe'nin kullanılabileceği, gerekli dilbilgisi açıklamalarının yapılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca lise ikinci ve üçüncü sınıfta çeviri yapılabileceği belirtilmiştir. Bu sebeple programın konuşma ve dinleme becerilerinin öğretilmesini daha fazla önemsediğini görebiliriz. Gramer konularının uygulamalı olarak öğretilmesi öngörülmüş, gerektiğinde ise gerekli Türkçe açıklamalar yapılabileceği ifade edilmiştir.

10.05.1973 tarih ve 380 karar sayılı Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından hazırlanan program incelendiğinde yabancı dil öğretiminde çoğunlukla dinleme ve konuşma becerilerine öncelik verildiği görülmektedir. Bu sebeple, işitsel araçlar programda çok önemli yer tutmaktadır. Bu programa göre öğretim yabancı dilde yapılmalıdır, ana dil ise zorunlu olmadıkça kullanılmamalıdır. Dil öğretimi, kademelere ayrılmış ve her kademede yapılması gerekenler ve öğrencilerden o kademe için beklenilen düzey belirtilmiştir. İlk kez programın amaçları, araç ve gereçler, öğretim yöntemleri açık bir şekilde verilmiştir. Değerlendirmenin sadece giriş kademesinde sözlü olarak yapılabileceği belirtilmiş, başka herhangi bir şekilde değerlendirme konusuna girilmemiştir. Programda ilk kez sınıf bazında öğretilmesi gereken

asgari ve azami kelime sayıları verilmiştir. Bu program, genel hatları aynı olmak şartıyla 2007 yılına kadar uygulanmıştır. Sadece programa 27.04.1998 tarih ve 64 sayılı TTKK kanununa göre Atatürkçülük konuları eklenmiştir.

Önceki programlardan farklı olarak 2011 yılı öğretim programında İngilizce dersi için öğretim ortamının düzenlenmesi başlığı altında dil öğretim ilkeleri, dil öğretiminde sınıf ortamının düzenlenmesi, öğretmenin rolü ve yapılan hatalar konusunda yapılabilecek uygulamalar gibi konular işlenmiş ve hataları düzeltmeye yönelik olarak öğretmenler bilgilendirilmiştir. Hedefler yeni programda kazanım olarak ifade edilmiş, önceki programdan daha detaylı bir şekilde sıralanmıştır. Önceki programlarda yeterli açıklama yapılmayan değerlendirme boyutu da yeni programda ihmal edilmemiştir.

2011 İngilizce dersi öğretim programı genel olarak değerlendirildiğinde programın çok detaylı bir şekilde hazırlandığı, ders işleme yöntem ve teknikleri ile ilgili olarak yeterli açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Ancak bu programda görülen esas problem programın uygulama aşamasında neler yapılacağı hususundadır. Çünkü eski programlar incelendiğinde, hazırlanan programların aslında içerik ve uygulanabilirlik açısından olumsuz olmadığı ancak uygulama aşamasında programlarda istenilenlerin gerçekleştirilemediğini anlıyoruz.

Genel olarak 1924 yılından itibaren hazırlanan İngilizce dersi öğretim programlarındaki haftalık ders saatleri Tablo 25'te görülmektedir.

Tablo 25.
Yıllara Göre İngilizce Dersinin Sınıflar Bazında Ders Saatleri

Tarih	Lise 1	Lise 2	Lise 3	Lise 4	Toplam
1924	Kız: 5 Erkek: 5	Kız: 5 Erkek: 5	Kız: 5 Erkek 5	-	15
1934	5	5	Fen 5 Edebiyat 6	-	15-16
1938	5	5	Fen 3 Edebiyat 5	-	13-15
1952	5	5	5	Fen 5 Edebiyat 5	20
1956	5	5	Fen 3 Edebiyat 5	-	13-15
1960	5	Fen 4 Edebiyat 5	Fen 4 Edebiyat 5	-	13-15
1970	5	Fen 4 Edebiyat 5	Fen 4 Edebiyat 5	-	13-15
1973	5	Fen 4 Edebiyat 5	Fen 4 Edebiyat 5		13-15
1987	5	Fen 4 Edebiyat 5	Fen 4 Edebiyat 5		13-15
1998	4	Diğer Alanlar 4 Yabancı Dil Alanı 8	Diğer Alanlar 4 Yabancı Dil Alanı 8	-	12-20
2011	6	4	Diğer Alanlar 4 Yabancı Dil Alanı 4 + 6	Diğer Alanlar 4 Yabancı Dil Alanı 4 + 6	18-30

Genel olarak tablo 25 incelendiğinde dönemler arasında İngilizce haftalık ders saatinin kimi zaman azalıp kimi zaman arttığını görebiliriz. Yabancı dil ders saatinin en yüksek olduğu dönemin 1952-1956 yılları arasında olduğunu uygulanan eğitim programlarında görmek mümkündür. En az ders saati ise 1998 yılı programında görülmüştür.

Tablo 26.
1924-2011 Yılları Arasında Okutulan Yabancı Dil Kitapları

Kitabın Yazarı	Kullanıldığı Yıllar
Watson	1924 -1939
Walter Tyler	1934 -1939
Faucett	1939-1974
Gatenby	1953-1979
Sevin-Ağış	1953-1961
Özgün	1961-1968
M.E.B Komisyonu	1971 -2011

Kaynak: Güneş, 2009; MEB, 1924

Tablo 26'da görüldüğü üzere 1953 yılına kadar İngilizce derslerinde tamamıyla yabancı yazarların hazırlamış olduğu kitaplar okutulmuştur. 1950'li

yıllardan sonra ise ders kitapları hususunda bir arayışa girilmiştir (Güneş, 2009). 1971 yılından itibaren ise Millî Eğitim Bakanlığı Komisyonu İngilizce ders kitabı hazırlama işini kendisi üstlenmiştir. Demircan (1988), 1960 ve sonrası hazırlanan ders kitaplarında1960-1970 yıllarında kullanılan ve popüler olan yöntemlerden etkilenildiğini ve buna göre hazırlanıldığını belirtmiştir. Bu kitapların genel olarak işlevsel ve işletimsel teknikleri pek içermediği ve daha çok işitsel-dilsel alıştırmalarla yüklü kaynaklar olduğu görülmektedir.

Genel olarak 1924 yılından itibaren hazırlanan tüm programlar incelendiğinde 1973 yılında hazırlanan programa kadar ders saatleri ve okutulacak kitaplara ilişkin verilen bilgiler haricinde çok fazla bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Bu sebeple 1924 yılında hazırlanan program neredeyse herhangi bir değişikliğe gidilmeden 49 yıl uygulamada kalmıştır.

İngilizce öğretim programlarında ilk kapsamlı değişikliğin 1973 yılında hazırlanan programda olduğu görülmektedir. Bu yıl hazırlanan programda daha önce yer verilmeyen programın dört temel öğesine yer verilmiştir (Öğretim araçları, amaçlar, öğretim yöntemleri ve değerlendirme). Ancak değerlendirme boyutuna çok az yer verilmiş ve değerlendirmenin sözlü olarak yapılabileceği belirtilmiştir. Bu programda önceki programlardan farklı olarak her bir sınıf seviyesinde öğrencilerden öğrenmesi beklenen kelime sayılarına yer verilmiştir. Diğer programlar incelendiğinde bu şekilde bir bilgi verilmediği göze çarpmaktadır. Ayrıca bu programda dil öğretimine ilişkin dört kademeden bahsedilmiş ve her bir kademede öğrencelerden öğrenmesi beklenen öğrenme durumlarına yer verilmiştir. Daha önceki programlarda bu durum çok daha yüzeysel iken bu programda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

İngilizce öğretim programlarında gerçekleştirilen ikinci önemli yenilik ise 2011 yılında hazırlanan öğretim programında yapılmıştır. Bu programda ilk defa yabancı dil öğrenimine ilişkin dört temel beceriden bahsedilmiştir (okuma, yazma, konuşma ve dinleme). Önceki programlar incelendiğinde her ne kadar bu becerilere değinilse de bu programda yer verildiği kadar detaylı anlatılmamıştır. Ayrıca bu programda İngilizce yeterlik düzeylerine yer verilmiş (A1.1 … C1.1) ve her bir yeterlik düzeyine ilişkin kaç tema ve kaç içeriğin verileceğine dair bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu programda 1973 programında olduğu gibi programın dört temel öğesine yer verilmiş ve daha da detaylandırılmıştır (Öğretim araçları, amaçlar, öğretim yöntemleri ve değerlendirme). Ancak programın uygulamasına ilişkin çok fazla bilgiye yer verilmemiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akkaş, F. D. & Coker, B. (2016). The Use of communicative approach in 9th grade EFL classes. *Eurasian Journal of Educational Research, 65,* 71-90.

Akpınar, B. ve Aydin, K. (2009). Çok duyulu yabancı dil öğretimi. [Multi-sensory foreign language teaching]. *Tubav Bilim Dergisi, 2*(1), 105-112.

Akyüz, Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem akademi yayınları.

Aydın, S. (2013). Teachers' perceptions about the use of computers in EFL teaching and learning: the case of Turkey. *Computer Assisted Language Learning, 26(*3), 214-233.

Demircan, Ö. (1988). *Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil.* Remzi kitapevi.

Demirel, Ö. (1990). *Yabancı Dil Öğretimi.* USEM yayınları.

Demirpolat, B. C. (2015). Türkiye'nin yabancı dil öğretimiyle imtihanı sorunlar ve çözüm önerileri. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 131,* 1-24.

EF English Proficiency Index. (2011). *EF EPI Index 2011*. http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index. (2012). *EF EPI Index 2012*. 3 Mart 2017 tarihinde http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index. (2013). *EF EPI Index 2013*. 3 Mart 2017 tarihinde http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index. (2014). *EF EPI Index 2014*. 3 Mart 2017 tarihinde http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index. (2015). *EF EPI Index 2015*. 3 Mart 2017 tarihinde http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index. (2016). *EF EPI Index 2016*. 3 Mart 2017 tarihinde http://www.ef.com.tr/epi/downloads/, 3.03.2017.

EF English Proficiency Index (2017). EF EPI Index 2017. https://www.ef.com.tr/epi/regions/europe/turkey/ 06.08.2018.

Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa Birliği sürecinde Türk eğitim sistemi: sorunlar ve çözüm önerileri. [Turkish Education System during the process of accession to European Union: problems and suggestions].*Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,1*(1), 66-80.

Gökdemir, C. V. (2010). Üniversitelerimizde verilen yabancı dil öğretimindeki başarı durumumuz. *Erzurum Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(2), 251-264.

Güneş, B. (2009). 1945-1980 Arası Türkiye'de İngilizce Eğitimi.

MEB. (1934). *Lise Müfredat Programı.* Devlet matbaası.

MEB. (1938). *Lise Programı.* Devlet basımevi.

MEB. (1952). *Lise Müfredat Programı*. Milli Eğitim basımevi.

MEB. (1956). *Lise Müfredat Programı.* Maarif basımevi.

MEB. (1960). *Lise Müfredat Programı*. Milli Eğitim yayınevi.

MEB. (1973). Ortaokul ve liselerin yabancı dil dersleri taslak programları ve Ders kitapları. *Tebliğler Dergisi, 36*(1747), 259-264.

MEB. (1987). *Lise Müfredat Programı*. Milli Eğitim basımevi.

MEB. (1998). *Lise Ders Programları* (Cilt 1). MEB.

MEB. (2002). *Tebliğler Dergisi* (294), 745.

MEB. (2010). *Genel Liselerin Anadolu Liselerine Dönüştürülmesi.* Ortaöğretim Genel Müdürlüğü.

MEB. (2010). *Millî Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgeleri.*

MEB. (2011). *Ortaöğretim Kurumları İngilizce Dersi Öğretim Programı.* MEB.

Merter, F., & Kartal, Ş. (2013). 1967'den günümüze lise din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri öğretim programlarında atatürkçülük ve türk kültürü konuları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (28), 1-26.

Sarıçoban, A. & Öz, H. (2014), Türkiye'de yabancı dil eğitiminde eğilim ne olmalı?, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı 1. Yabancı Dil Eğitimi Çalıştayı Bildirileri, 12 – 13 Kasım 2012, *Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ISBN: 978-975-491-371-2

Maarif Vekâleti, (1924). *Lise Birinci Devre Müfredat Programı*. Matbaa-yı Amire.

Yıldırım. A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Seçkin.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.427-439.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.427-439.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41869

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 25.12.2019
Kabul Tarihi: 26.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 25.12.2019
Accepted: 26.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Yavuz, S. & Telli, B. (2020). Adıyaman Ağzı Söz Varlığına Katkılar: Beddualar. *Journal of History School*, 44,427-439.

ADIYAMAN AĞZI SÖZ VARLIĞINA KATKILAR: BEDDUALAR[1]

Serdar YAVUZ[2] & Burak TELLİ[3]

Öz

Beddua, Farsçada "kötü" anlamına gelen *bed* ile Arapçada "dileme, isteme" gibi anlamlara gelen *dua* kelimelerinden oluşmuş bir birleşik isimdir. Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yer tutan beddualar; kötülüğe maruz kalan, kendini savunamayan, çaresiz olan insanın kendini savunmak amacıyla söylediği "kötü dilek" anlamı taşıyan sözlerdir. Beddualaların söylenme sebepleri çeşitlidir; ancak bütün beddualaların ortak yönü olumsuz duygu neticesinde ortaya çıkmasıdır. Acıtan, can yakan bir durum neticesinde ortaya çıkmalarından ötürü de anlamca içten ve samimî ifadelerdir. Bu çalışmada, Adıyaman il merkezinden derlenmiş 111 adet beddua bir araya getirilmiş ve söz varlığı açısından incelenmiştir. Adıyaman ağzı, Leyla Karahan'ın Anadolu ağızlarının tasnifine göre Batı grubu içerisinde yer almaktadır. Adıyaman'ın zengin tarih ve kültüründen izler taşıyan Adıyaman ağzı, beddualar açısından oldukça orijinal örnekler sunmaktadır. Derlenen beddua örnekleri Adıyaman ağzı söz varlığına katkı olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beddua, Adıyaman Ağzı, Adıyaman Ağzında Beddualar, Söz Varlığı.

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50

[2] Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, serdaryavuz@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9401-4304
[3] Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, btelli46@gmail.com, Orcid: 0000-0003-4924-9205

Contributions To Adıyaman Dialect Vocabulary: Curses

Abstract

Curse is a compound name consisting of the bed meaning "bad" in Persian and prayer meaning "asking, asking" in Arabic. The curse, which has an important place in the vocabulary of Turkish, is the words that mean “bad wish” that the person who is exposed to evil, who cannot defend himself, is desperate to defend himself. The reasons for saying the curse are diverse; however, the common feature of all curse is that they appear as a result of negative emotions. They are meaningfully sincere and sincere statements because they appear as a result of a painful, hurtful situation.

In this study, 111 curse compiled from Adıyaman city center were gathered and examined in terms of vocabulary. Adıyaman dialect is in the West group according to the classification of Anatolian dialects of Leyla Karahan. Adıyaman dialect, which has traces from the rich history and culture of Adıyaman, offers very original examples in terms of curse. Compiled curse samples are presented as a contribution to Adıyaman's dialect vocabulary.

Keywords: Curse, Adıyaman Dialect, Curses in Adıyaman Dialect, Vocabulary.

GİRİŞ

Bir dildeki sözlerin bütünü o dilin söz varlığını oluşturmaktadır. Bu söz varlığı içerisinde kalıp söz olarak kabul edilen beddualar önemli yer tutmaktadır. Beddua, Farsçada “kötü” anlamına gelen “bed” ile Arapçada “dileme, isteme” gibi anlamlara gelen “dua” kelimelerinden oluşmuş birleşik yapılı bir isimdir. Beddualar, bir çaresizlik durumunda ya da olumsuz bir duygu neticesinde dile getirilen kalıp sözlerdir. Çalışmalarda genellikle dua ile birlikte zikredilen beddualar, en az dualar kadar samimi ve içten söylenen, duygu yönü ağır basan sözlerdir. Ayrıca dilin imkânlarını ortaya koyma yönünden dualardan daha üstündür denebilir. Çünkü beddular anlam derinliği olan ve edebî yönden dualara göre daha sanatlı sözlerdir.

Beddualar; lanet, ilenç şeklinde de ifade edilmektedir. Bir kimseye, bir topluma yöneltilmiş kötü dilek/niyet ifade eden sözlerdir. Beddualaların hem söyleyeni hem de söyleneni etkilediğine inanılır ve edilen bedduanın yedi yıl etkili olduğuna inanan topluluklar bulunmaktadır (Karataş, 2004: 261-262). Beddualar; dualar, atasözleri ve deyimler gibi bir toplumun, zaman içerisinde meydana getirdiği anlatım kalıplarıdır. Beddualar da dua, atasözü ve deyimlerde olduğu gibi hep aynı kelimelerle ve aynı anlatım şekilleriyle söylenirler. Halkın kötülük gördüğü kişiler hakkındaki duygularını, o kişilerle ilgili ödüllendirme,

cezalandırma ve intikam alma anlayışını dile getiren beddualar da atasözleri ve deyimlere göre daha yöreseldir ve beddualar edebi dile daha az girmiştir (Bulut, 2012: 1132). Kısaca "kötü dilek/temenni" anlamına gelen beddua, kötülüğe maruz kalan, kendini savunamayan, içinde kalanları dışa vurmak isteyen kişilerin, kendilerini ifade etmek için başvurdukları ifadelerdir.

Beddualar, Türkçenin söz varlığı içerisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Tıpkı deyimler, atasözleri, bilmeceler gibi beddualar da ait olduğu kültürün izlerini taşımaktadır. Beddua, söyleyen kişinin duygularını, düşüncelerini yansıttığı için söze orijinallik veren ifadelerdir. İnsanların toplu olarak yaşamalarından itibaren ortaya çıkan bedduaları belli bir sınıflandırmaya koymak oldukça zordur. Çünkü beddualar her türlü olay, duygu, düşünce sonucu ortaya çıkan sözlerdir. İnsanı beddua etmeye yönelten birçok sebep bulunmaktadır. Bedduanın hangi duygu ve düşünce neticesinde söylenmiş olduğu bedduanın konusunu da belirlemektedir.

Beddua, halk edebiyatında "kargış" olarak geçmekte ve beddua söyleyen kişiye "kargışçı" denmektedir. Uygur Türkçesinde kariş, çekişme, kavga, niza; ilgamak, hücum etmek, saldırmak; kargamak, eksik olmak anlamlarıyla bazı kelimeler bedduayı hatırlatmakta ise de, kelime bugünkü söyleyiş ve anlamıyla Divânü Lügati't Türk'te, kargalmak, lanetlemek; kargamak, lanet etmek, beddua etmek, lanetlemek anlamlarıyla geçmektedir. Alkamak, arkamak, kırgamak, kızgamak kelimeleri de aynı kaynakta "lanet etmek, kötülüğü sayıp dökmek" anlamlarıyla yer almaktadır Kargış ise, lanet, beddua, ilenme; ilenç, düşüncesinin yanlışlığı belli olan bir kişinin bir iş üzerine söz söylemesini kınama; ayıplama, tekdir, çıkışma olarak yine Divânü Lügati't-Türk'te mevcuttur (Albayrak, 2010: 77).

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden biri olan Adıyaman'ın eski adı Hısnımansûr'dur (Halaçoğlu, 1988: 377). Şehir tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaparak zengin bir kültürel birikime sahip olmuştur. İlk olarak Hititlerin ilgisini çeken bölge zamanla Urartuların, Hurrilerin, Mitannilerin, Partların, Perslerin, Büyük İskender'in, Selevkosların ve Romalıların egemenliği altına girmiştir. Kummuh ve Kommagene Krallıklarına ev sahipliği yapan şehir Romalılardan sonra Bizans'ın, Sasanilerin ve Müslüman Arapların istilalarına maruz kalmıştır. Yaklaşık olarak beş asır boyunca adı geçen devletlerarasında el değiştirmiştir (Toprak, 2018: 1-2). Adıyaman 1515'te Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1954 yılına kadar eski idari yapısı korunarak Malatya'ya bağlı kaza konumunda olan Adıyaman 1 Aralık 1954 tarihinde 6418 sayılı Kanunla Malatya'dan ayrılarak müstakil il hâline gelmiştir (www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi). Tarih

boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Adıyaman, zengin bir kültürel birikim barındırmakla birlikte dil açısından da oldukça önemli kaynak durumundadır.

Ağız çalışmaları son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmiş olup birçok yörenin ağzı ortaya konmuştur. Bu çalışmalarda ağız özellikleri ortaya konulmakla birlikte kültürel, tarihi, coğrafi, sosyolojik vb. birçok unsurun da malzemesi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple ağız araştırmaları sadece dil yönünden değil birçok alandan çalışmalara katkı sağlamaktadır. Anadolu ağızları üzerinde en eski çalışma 1867 yılındaki A.Maksimov'un çalışmasına dayanır. Bu çalışmadan sonra yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarla beraber birkaç metin yapılıp ağızların gramer yapısına dair bazı denemeler ortaya konulmuştur. Anadolu ağızları araştırmalarında daha verimli olan dönem 1940 yılında başlamaktadır. Bu dönem yerli araştırmacılar dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1932 yılında Türk Dil Devrimi'nin yapılmasıyla beraber Anadolu ağızlarına karşı büyük bir ilgi oluşmuştur. Anadolu halkı tarafından derleme seferberliği başlatılarak 1933-1935 yılları arası 150 bin fiş derlenmiştir. Derlenen kelimeler sözlük düzenine sokularak Türk Dil Kurumu tarafından 1939-1949 yılları arasında Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi adıyla dört cilt olarak yayımlanmıştır. Fakat yayımlanan dört ciltlik bu dergi alanında uzman kişiler tarafından yürütülmediği için bilimsellikten uzak kalmaktadır. Ayrıca kelimelerin ağızlardaki çeşitli söyleniş ve anlam farklılıklarının yansıtılmaması bakımından eksik kalmaktadır. Bu sebeple 1952 yılında Türk Dil Kurumu yeni baştan derleme çalışmalarına girişmiştir. Çalışmalar sonucunda 450 bin kelime derlenmiştir. İlk derlenen fişlerle birlikte bu kelimeler harmanlanmış ve yeniden bir sözlük düzenine sokularak on üç cilt olarak planlanan eserin adı Derleme Sözlüğü adını almıştır (Korkmaz, 1976: 143-146) Eserin 1963-1975 arası A-K arası hazırlandı. K-Z arası ciltler ise 1979'da tamamlandı. Sözlüğün Ek-1 cildi ise 1982 yılında yayımlandı (Akar, 2006: 39). Eser, bugün ağız çalışmaları için en hacimli ve en temel kaynak durumundadır.

Adıyaman, Leyla Karahan'ın Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması adlı çalışmasında Batı Grubu Ağızları içerisinde yer almaktadır. Batı grubunun VII. alt grubunda yer alan Adıyaman; Tarsus (İçel), Ereğli, Konya merkez ilçesinin bazı yöreleri, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Darende, Akçadağ, Doğanşehir (Malatya), Birecik ve Halfeti (Urfa) ağızları ile aynı grupta yer almaktadır (Karahan, 1996: 171).

Batı grubunun VII. alt grubunda yer alan Adıyaman, alt grubu oluşturan diğer ağız bölgeleriyle beraber şu özelliklere sahiptir:

1. Yazı dilindeki "çamur, yağmur" gibi kelimelerde bulunan yuvarlak ünlüler, bu ağızlarda düzdür.

2. Yarı kalın "ó, ú" ünlülerine, bu ağızlarda tek tük rastlanır.

3. "ñ, ḫ, g" ünsüzleri bu grubun karakteristik sesidir (deñiz, yoḫ, gız).

4. "g, ġ" ünsüzleri ön seste ünlü ile biten bir kelimeden sonra sızıcılaşarak düşme eğilimindedir (beriel).

5. "-ıncı/-inci" ve "-ı/-i" zarf-fiil ekleri işlek olarak kullanılır (gelinci, ağlayı ağlayı).

6. Zamir kökenli teklik ve çokluk 1. şahıs ve bildirme ekleri "-ım/-im, -ıḳ/-ik/ıḫ" tır (gelirim, gelirik).

7. "böyle, öyle" kelimeleri bu ağızlarda "bėyle, ėyle" şeklindedir.

8. Bazı ağızlarda, "-ıcı/-ici" gelecek zaman eki ile "-ıḳ/-ik" geçmiş zaman eki kullanılır (gelici, gelik) (Karahan, 1996: 171-172).

Anadolu ağızları söz varlığı yönünden oldukça zengindir. Ölçünlü dilde bulunmayan pek çok söz varlığı unsuru ağızlarda yaşamaktadır. Ağızlar bu yönüyle de dil çalışmalarına kaynaklık etmektedir. Ölçünlü dilde kullanılmayıp ağızlarda var olan bir söz varlığı unsuru, aynı zamanda dilin tarihî dönemlerinde karşımıza çıkabilmektedir. Yani günümüzde ölçünlü dile göre arkaik olarak kabul ettiğimiz bir kelime o dilin herhangi bir ağız bölgesinde canlı ve işlek bir şekilde kullanılabilmektedir. Beddualar da çeşitli ağız bölgelerinde değişik varyantlarıyla ya da tek bir ağız bölgesine özgü şekilde kalıp söz örnekleri olarak bulunmaktadır. Bu çalışmada Adıyaman il merkezinden metin dışı derleme yoluyla bizzat tarafımızca derlenmiş beddua örnekleri üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmada Adıyaman il merkezinden metin dışı derleme yöntemi ile kaynak kişilerden bizzat derlenmiş 111 adet beddua yer almaktadır. Söz konusu beddualar içerdiği anlama göre 22 başlık altında tasnif edilmiştir. Beddualar yazıya aktarılırken yöredeki söyleniş şekilleri dikkate alınarak yazılmaya özen gösterilmiştir.

İNCELEME

Tespit Edilen Beddualaların Anlamlarına Göre Sınıflandırılması

1. Ölmek Üzerine Söylenen Beddualar

• Başına daş düşe altında kalañ. (K3)

• Azrail aparsın seni hemi. (K7)
• Başına pirket düşe. (K9)
• Bıçağın ağzına deyen. (K3)
• Canın çıĥa. (K3)
• Devrilen. (K5)
• Dört erkeğin çininde gelen. (K3)
• Ġara haberin gele. (K7)
• Kalkmayasıca. (K5)
• Kamyon altında kalañ. (K2)
• Kurumuş çayırda boğulañ. (K1)
• Oturak üstünde canıñ çıĥa. (K10)
• Sesiñ yerin altından gele. (K3)
• Sıcak yatan soğuk kalkañ. (K4)
• Yaşıñ yerde sayıla. (K5)
• Yaşıñ yere serile. (K5)
• Yerin dibine gireñ çıĥmayan. (K3)
• Yılana ağı verip geberen. (K11)
• Yiğidiken yıkılasın. (K7)

2. Kişinin Adının Yok Olması Üzerine Söylenen Beddualar

• Adı batasıca. (K3)
• Adıñ sanıñ batasıca. (K3)

3. Mutlu, Huzurlu Günler Görmemek Üzerine Söylenen Beddualar

• Bayram başına karalı gele. (K10)
• Gün görmeyeñ. (K11)
• Gün görmeyen, mendil mıraz almayañ. (K11)
• Gün görüp mendil mıraz almayañ. (K11)
• Günyüzü görmeyeñ. (K11)

• İçerinden çıɦmaya. (K3)

• Soyḫanda kalañ (K5)

• Yüzüñ gülmeye. (K3)

4. Kişinin Çocuklarının Olmması Üzerine Söylenen Beddualar

• Allah oğlan sidiği eteğine değdirmeye. (K11)

• Allah sana çocuk yüzü göstermeye. (K11)

• Kör ocak olan. (K3)

5. Evsiz, Barksız Kalmak Üzerine Söylenen Beddualar

• Eviñ diniñ yıɦıla. (K3)

• Eviñ viran ola. (K3)

• Eviñe ateş düşe. (K3)

• Yıḫılmış duvarların altında kalañ. (K5)

6. Ahiret Üzerine Söylenen Beddualar

• Aḫiret muradın gözünde kala. (K11)

• Cehennemde yanan. (K11)

7. Göz Üzerine Söylenen Beddualar

• Gözü doymayasıca. (K5)

• Gözün çıɦa. (K5)

• Gözün çıɦmaya. (K5)

• Gözüne şiş çaɦıla. (K3)

• Gözüñe taplama düşe. (taplama: köfte türünden bir yemek) (K7)

• Gözüñü bir pençe torpaɦ doyura. (K5)

• Gözünüñ elifı söne. (K5)

• Kör küt olañ. (K5)

• Kör olañ. (K5)

8. Murada Erememek Üzerine Söylenen Beddualar

• Allah muradını vermeye. (K11)

• Muradın gözünde kala. (K11)

• Yetmeyesice. (K5)

9. Yemek-İçmek Üzerine Söylenen Beddualar

• Acından öleñ. (K3)

• Atın itin bokunu yiyesin. (K7)

• Datlı bişiren acı yiyen. (K3)

• Ekmek atlı sen yayan peşinde dolanan. (K11)

• Son içtiğiñ ola. (K6)

• Son yediğiñ ola. (K6)

• Zıkkım içeñ. (K6)

• Zıkkımın kökünü yiyesice. (K6)

10. Ağız Üzerine Söylenen Beddualar

• Ağzın yırtıla ayağıña pabuç ola. (K5)

• Ağzına ĥırĥız daşı deye. (K5)

• Ağzından çıĥa koynuna gire.(K2)

11. Sağlık Üzerine Söylenen Beddualar

• Allah canının heyrini göstermeye. (K9)

• Allah tırnağını uzatmaya. (K11)

• Bağırsakların boynuna dolana. (K9)

• Ciğerin ağzından gele (K7)

• Çöçen olasın (çöçün: felç) (K7)

• Kıran götüre. (K5)

• Kurı sancı tuta seni. (K6)

• Yerde lığlanañ. (K5)

12. Yapılan İyiliğin Karşılığını Alamamak Üzerine Söylenen Beddualar

• Ettiğim iyilik seni kör ede. (K5)

• Ḥeyrın kapında kala. (K9)

13. Yapılan Kötülüklerin Karşılık Bulması Üzerine Söylenen Beddualar

- Bana çekdirdin Allah da sana çekdire. (K2)
- Bana ettiğinin bin katını bulañ. (K6)
- Başına çalına. (K8)
- Kör kurşuna geleñ. (K5)
- Ne alañ ne vereñ. (K11)

14. Boyun Üzerine Söylenen Beddualar

- Boynuñ altında kala. (K5)
- Boyuñ devrile. (K5)
- Boyun posun devrile. (K5)

15. Bölünmek, Yok Olmak Üzerine Söylenen Beddualar

- Etlerin tike tike ola. (K7)
- Kalmayasıca. (K5)
- Lime lime olañ.(K3)
- Lop lop olan. (K5)
- Parça pinçik olañ. (K8)
- Parçalanañ. (K5)
- Tene tene olañ. (K5)

16. Dua Gibi Söylenen Beddualar

- Yanın yere gelmeye. (K5)

17. Hedeflere Ulaşamamak Üzerine Söylenen Beddualar

- Menzilin kısa ola. (K11)
- Mıraz almayañ. (K11)
- Senden geri kala. (K5)
- Yerişip de yetmeyeñ. (K3)

18. Kişinin Arkasından Konuşmak Üzerine Söylenen Beddualar

- Anamın keteni başına ola. (K4)

• Babanın kazanına gire. (K5)

• Gülen gülümden takınsın, kınayan kınamdan yakınsın.(K11)

• Ĥaĥın pisliği sana töküne.(K3)

• Onun kadar başına taş düşe. (K6)

19. Çok Konuşan Kişiler Üzerine Söylenen Beddualar

• Ağzın tuvalet deliğine gele. (K10)

• Çeneñ çekile. (K11)

• Diliñ karnına gire. (K9)

• Diliñ lâl ola. (K5)

20. Kin Tutmak Üzerine Söylenen Beddualar

• Bağrıñ başını yesin. (K5)

• Bundan emdiğin kan, bundan emdiğin irin ola. (K7)

21. Akıl Üzerine Söylenen Beddualar

• Aklında kan çıbanı çıha. (K10)

22. Mezar Üzerine Söylenen Beddualar

• Ben gelene kadar sininde yatmayañ. (K3)

• Kara yerin dibine giresin. (K7)

• Mezarda ayakta beni bekleyeñ. (K5)

• Mezarda dingil dingil oynayañ. (K3)

• Mezarda yatmayañ. (K5)

• Mezarda yatmayasıca. (K5)

• Mezarın yıhıla altında ķalañ. (K3)

• Yattığın yerde rahat etmeyen. (K3)

SONUÇ

Adıyaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kültür merkezlerinden biridir. Zengin kültürel birikime sahip olan şehir, ağız özellikleri ve yöreye özgü söz varlığı unsurları ile dikkat çekmektedir. Beddualar, Adıyaman

ağzının zengin söz varlığı içerisinde yöreye özgü kullanım ve şekilleri ile önemli örnekler bulundurmaktadır. Çalışmamızda metin dışı derleme yöntemiyle yöre halkından bizzat tespit ettiğimiz 111 adet beddua yer almaktadır. Tespit ettiğimiz bedduaları anlamlarına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

Tespit Edilen Beddualaların Anlamlarına Göre Sınıflandırılması	**Sayı**
Ölmek Üzerine Söylenen Beddualar	19
Kişinin Adının Yok Olması Üzerine Söylenen Beddualar	2
Mutlu, Huzurlu Günler Görmemek Üzerine Söylenen Beddualar	8
Kişinin Çocuklarının Olmaması Üzerine Söylenen Beddualar	3
Evsiz, Barksız Kalmak Üzerine Söylenen Beddualar	4
Ahiret Üzerine Söylenen Beddualar	2
Göz Üzerine Söylenen Beddualar	9
Murada Erememek Üzerine Söylenen Beddualar	3
Yemek-İçmek Üzerine Söylenen Beddualar	7
Ağız Üzerine Söylenen Beddualar	3
Sağlık Üzerine Söylenen Beddualar	8
Yapılan İyiliğin Karşılığını Alamamak Üzerine Söylenen Beddualar	2
Yapılan Kötülüklerin Karşılık Bulması Üzerine Söylenen Beddualar	5
Boyun Üzerine Söylenen Beddualar	3
Bölünmek, Yok Olmak Üzerine Söylenen Beddualar	7
Dua Gibi Söylenen Beddualar	1
Hedeflere Ulaşamamak Üzerine Söylenen Beddualar	4
Kişinin Arkasından Konuşmak Üzerine Söylenen Beddualar	5
Çok Konuşan Kişiler Üzerine Söylenen Beddualar	4
Kin Tutmak Üzerine Söylenen Beddualar	2
Akıl Üzerine Söylenen Beddualar	1
Mezar Üzerine Söylenen Beddualar	8
TOPLAM	**111**

Tespit edilen 111 adet bedduadan 19 adet ile en fazla ölmek üzerine söylenmiş beddua bulunmaktadır. İkinci olarak ise 9 adet ile göz üzerine söylenmiş beddualar gelmektedir. En az ise birer örnek ile akıl üzerine söylenmiş beddualar ile dua gibi söylenmiş beddualar gelmektedir. Bedualar can yanmasının, iç yangının neticesinde söylenmiş, olumsuz yönde duygu

yoğunluğunun bulunduğu sözlerdir. Bu sebeple bedduanın edildiği kişinin ölümü ile ilgili örnekler, beddualar içinde başı çekmektedir. Beddua edilen kişinin doğrudan ölümü üzerine söylenmiş beddua örnekleri yanında içinde öl- fiilinin geçmediği, ancak neticesinin ölüm olduğu beddua örnekleri de fazla bulunmaktadır. Örneğin kişinin adının yok olması, bölünmesi/yok olması üzerine söylenmiş beddualar ile mezar ile ilgili söylenmiş beddualar da beddua edilen kişinin ölümü ile ilgili söylenmiş bedualardır. Ayrıca sağlık üzerine söylenmiş beddualaların da yine bir kısmı ölüm ile neticelenme anlamı içermektedir. Bu sebeple beddualar alt anlam olarak çok ayrı başlıklara ayrılsa da alt başlıkların birçoğu beddua edilen kişinin ölümü sonucuna dayanan sözlerdir.

Beddualar, söz varlığı içerisinde önemli yer tutan kalıp sözlerdir. Bu sözler çoğu kez anlam inceliği, derinliği taşıyan birer edebî söz durumundadır. Bu sebeple hem dil hem de edebiyat açısından incelenmesi gereken söz varlıklarıdır. Bu çalışmada Adıyaman il merkezi ağzından tespit edilen beddua örnekleri ortaya konmuş ve anlam özellikleri yönünden değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA/ REFERENCES

Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*. Kapı yayınları.

Akar, A. (2006). Ağız araştırmalarında yöntem sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 37-53.

Alkayış, M. F. (2012). *Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler*. Öncü basımevi.

Bulduk, T. B. (2019). Oyun adlarının Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 401–455

Bulut, S. (2012). Anadolu ağızlarında kullanılan kalıp sözler ve bu kalıp sözlerin kullanım özellikleri. *Turkish Studies*, 7(4), 1117-1155.

Bulut, S. (2013). Anadolu ağızlarında dini inançları yansıtan kalıp sözler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(1), 435-465.

Ersoylu, H. (2012). *Türk Dilince Dualar Beddualar Sözlüğü*. Ötüken Neşriyat.

Halaçoğlu, Y. (1988). "Adıyaman", TDV İslâm Ansiklopedisi 1. Cilt, TDV İslâm araştırmaları merkezi.

http://www.adiyaman.gov.tr/adiyaman-tarihi, 07.12.2019

Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. TDK yayınları.

Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı, Akçağ yayınları.

Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Atatürk Kültür Merkezi başkanlığı yayınları.

Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 23-24(1975-1976), 143-172.

Telli, B. & Bulduk, T.B. (2018). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığ*ı. Gazi kitabevi.

Toprak, S.V. (2018). *Hısnımansur (Adıyaman)*. Adıyaman Üniversitesi yayınları

Yavuz, S. (2013). *Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları*.Turkish Studies yayınları.

Kaynak Kişiler ve Kısaltmaları

Ali Akyol / Yaş: 65 / Meslek: Emekli / Adıyaman-Merkez: K1

Aysel Aslan / Yaş: 52 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K2

Bedriye Yakar / Yaş: 73 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K3

Elif Oral / Yaş: 26 / Meslek: Özel Sektör / Adıyaman-Merkez: K4

Elif Öncel / Yaş: 76 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K5

Gaffure Bakır / Yaş: 60 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K6

Kemal Solak / Yaş: 61 / Meslek: Emekli / Adıyaman-Merkez: K7

Kıymet Delebeler / Yaş: 50 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K8

Nadir Aslan / Yaş: 57 / Meslek: Şoför / Adıyaman-Merkez: K9

Saadet Yünlü / Yaş: 74 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K10

Şennur Atalay /Yaş: 65 / Meslek: Ev Hanımı / Adıyaman-Merkez: K11

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.440-474.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.440-474.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40552

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 14.01.2020
Kabul Tarihi: 22.01.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted:14.01.2020
Accepted:22.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Atabek, F. (2020). Yetimü'ş-Şüruh'ta Ayetlerden İktibaslar. *Journal of History School*, 44,440-474.

YETİMÜ'Ş-ŞÜRUH'TA AYETLERDEN İKTİBASLAR[1]

Fatih ATABEK[2]

Öz

Edebiyattaki anlamı bir ifadeyi bir metinden alıp başka bir metinde kullanma olan iktibas, birinin ilminden istifade etmek anlamında da kullanılmaktadır. Bu noktada, kastedilen Allah veya Hz. Muhammed olunca inandırıcılık açısından iktibas, söylenenleri ispatlamak için bir delil aracı olmaktadır. Edebiyatımızda ayetlerden iktibas yapma genelde şiirde kullanılmıştır ancak düz yazılarda da ayetlerden iktibas yapılmıştır. Özellikle metinde ayetlerden iktibas yapmak, o metnin geçerliliğini daha da artırabilmektedir. Bu nedenle Türk edebiyatında metinlerde bolca ayetlerden iktibas yapılmıştır. Kaynaklara göre, genelde, hutbede, hitabede vb. iktibas makbuldür; gazel, risale ve kıssalarda Kur'an'dan iktibas mubahtır; ciddiyetten uzak şiirlerde, müstehcen nazımlarda vb. Kur'an'dan iktibas uygun değildir. Diğer taraftan iktibaslar sınıflandırılırken şeriata ve İslam adabına uygun olup olmaması, iktibas yapılan ayetin tamamının veya bir kısmının alınması ve ilgili ayetin anlamının verilmesi veya ilgili ayetin Arapçasıyla verilmesi durumuna göre sınıflandırılmaktadır. Ayetlerden iktibasın şerhte nasıl kullanıldığının gösterilmeye çalışıldığı bu makalede, Mevlana'nın Mesnevi'sinin üçüncü cildinin şerhi olan "Talibi Hasan Dede Yetimü'ş-Şüruh (İnceleme-Metin-Sözlük)" isimli doktora tezindeki beyitlerde geçen ayetler ele alınmıştır. Önce "iktibas" kelimesinin anlamı ve işlevi üzerinde durulmuş, sonra çeşitli kaynaklardan yararlanılarak iktibas'ı tasnifleme yoluna gidilmiştir. Bu tasniflemeleri yaparken de Yetimü'ş-Şüruh'ta ayetlerden yapılan iktibasların hangi sınıf içeresinde yer aldığını göstermek için örnekler verilmiştir. Bir sonraki aşamada, Yetimü'ş-Şüruh'ta

[1] Bu makalede ele alınan ayetler, tarafımca doktora tezi olarak çalışılmış "Talibi Hasan Dede Yetimü'ş-Şüruh (İnceleme-Metin-Sözlük)" isimli tezden alınmıştır.

[2] Dr, Niğde Faik Şahenk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, fatihatabek4251@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9418-3028

beyitler içerisinde iktibas yapılan ayetler tespit edilmiş ve bu ayetlerin şerhte nasıl kullanıldığı gösterilmiştir. Son olarak da Yetimü'ş-Şüruh'taki ayetlerden iktibas üzerine bir değerlendirmemiz bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktibas, Ayet, Şerh, Sınıflandırma

The Quotations From The Verses in Yetimü'ş-Şüruh

Abstract

In the literature, quotation, whose meaning is to take an expression from a text and use it in another text, is also used to take advantage of one's knowledge. At this point, as Allah or Hz. Muhammad is refered, in terms of credibility, quotation becomes a means of evidence to prove what is said. In our literature, quoting from the verses is often used in poetry however prose writings have also been quoted from verses. Particularly quoting from the verses in the text can increase the validity of that text even more. For this reason, Turkish literature has been quoted abundantly in the texts. According to the sources, in general, it is appropriate to quote of the Qur'an in sermon, address, etc.; to quote the Qur'an in ghazal, risale and parables is allowable; to quote the Qur'an in non-solemn poems, obscene verses, etc. is not appropriate. On the other hand, when the quotas are classified, they are classified according to whether they are in conformity with the Sharia and the Islamic manners, taking all or part of the quoted verse and giving the meaning of the relevant verse or giving the relevant verse in Arabic. In this article it is tried to show how verse is used in commentary, it has been handle verses passing in couplets in the doctorate thesis titled "Talibi Hasan Dede Yetimü'ş-Şüruh (Analysis-Text-Glossary)" which is the commentary of the third volume of Mevlana's Mesnevi. Firstly, the meaning and function of the word "quotation" has been emphasized, and then various sources have been used to classify quotation. While making these classifications, examples has been given to show the class of the quotas which were made from verses in Yetimü'ş-Şüruh. In the next stage, the verses quoted in the couplet in Yetimü'ş-Şüruh have been identified and shown how these verses were used in the commentary. Finally, we have an evaluation on quotation from the verses in Yetimü'ş-Şüruh.

Keywords: Quotation, Verse, Commentary, Classification

GİRİŞ

İktibas kelimesinin sözlük anlamı "ödünç alma"; edebiyattaki anlamı ise "bir kelimeyi, bir cümleyi veya bunların manalarını olduğu gibi alma, aktarma"dır (Develioğlu, 1998: 424). Diğer taraftan İslam ansiklopedisinin ilgili maddesinde iktibas kelimesinin mecazi anlamı için "bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek" olduğundan bahsedilmektedir (Durmuş, 2000; 52). Şiir ve nesir alanındaki eserlerde Kur'an'dan iktibas yapmak, bu eserlerdeki hoşluğun diğer insanlar tarafından farkına varılmasını sağlamaktadır. Çünkü Kur'an'dan iktibas metnin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Farhat, 2019: 155). Bu durum hadislerden iktibas için de böyledir. O halde ayet ve hadislerden iktibas yapmak, ele alınan metnin kutsiyetini artırdığı gibi ilminden istifade edeceğimiz Allah ve O'nun peygamberi olunca şerhin inandırıcılığı da oldukça artmaktadır. Bu da yazılan eserin ağırlığına ağırlık katmakta ve halk tarafından kabul görmesini sağlamaktadır.

İlkçağlardan beri din, edebiyatı Mutlak olanı aramak, tanımak, bilmek için araç olarak gören anlayışa ilham kaynağı olmuştur (Yekbaş, 2010: 199). Kur'an'dan iktibas yapma geleneği Hz. Muhammed'le başlamıştır. Hz. Muhammed hutbelerinde ve dualarında Kur'an'dan iktibaslar yapmıştır (Durmuş, 2000; 52). Şiirde olduğu gibi nesirde de Kur'an'dan iktibasdaki amaç, yazarlarına göre değişiklik göstermekle beraber, genelde vaaz ve züht ile ilgili konularda yazarın kendine dayanak oluşturma isteğidir (Farhat, 2019: 154). Kur'an'ın Müslümanlara güzel ahlak ve davranış kazandırma amacı taşıdığı düşünüldüğünde Hz. Muhammed'in, hutbelerinde, Müslümanlara güzel ahlak ve davranış tavsiyelerinde bulunurken Kur'an'dan çokça iktibas yapması oldukça yerindedir.

İslam edebiyatında şairlerin yetiştiği çevre, din ve kültür birikimi İslam şairlerinin Kur'an'dan ve hadislerden iktibas yapmalarına neden olmuştur. Tasavvufçu şairler ile tasavvufçu olmayan şairlerin eserlerinde kullandıkları Kur'an'dan ve hadislerden iktibas sayısı genel olarak farklılık göstermektedir. Sufî çevrede yetişen şairler Kur'an'dan ve hadislerden daha çok iktibas yaparken bu çevrede yetişmeyen şairler daha az iktibas yapmışlardır. Kaleme alınan eserçlerde ayet ve hadislerden iktibas sayısı konusunda yaşanılan yüzyıl da etkili olmuştur. İslamiyet'i yeni kabul ettiğimiz sıralarda eserlerde ayet ve hadislerden iktibas sayısı çokken daha sonraki yüzyıllarda din dışı konularda şiir yazan şairlerin çoğalmasıyla beraber eserlerde ayet ve hadislerden iktibas azalmıştır (Keleş, 2013: 382).

Türk edebiyatına iktibas, Arap edebiyatından geçmiştir. Bu da Yenileşme Dönemi'ne kadar ayet ve hadislerden iktibas şeklinde olmuştur (Uzun, 2011: 52). Türk edebiyatında Yenileşme Dönemi'nden itibaren iktibas sadece ayet ve hadislerden yapılan alıntılar için değil; bunlar dışında Arapça ve Farsça kelamıkibarlar, meşhur mısra ve sözlerin alıntılanmasına da iktibas denmiştir (Uzun, 2011: 52). Böylece iktibas kavramının kapsamı oldukça genişlemiştir.

Bizim edebiyatımızda Kur'an'ın vazgeçilmez bir kaynak olarak kullanılması geleneği daha Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlamıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra bilinen ilk eserimiz olan Kutadgu Bilig'den itibaren bunu görebiliriz (Yekbaş, 2010: 205). Diğer taraftan Divan edebiyatının estetik yapısını oluşturan belagat ve edebi sanatların temelini Kur'an-ı Kerim'in oluşturmasından hareketle Divan edebiyatı, Kur'an-ı Kerim etkisi altında gelişmiştir diyebiliriz (Erkul, 2017: 98).

Kur'an'dan iktibas, uslubun geliştirilmesine yardımcı olan edebi bir araçtır, ayrıca yazarların edebiyat alanındaki yeterliliğini ortaya koyan bir ölçüttür (Farhat, 2019: 153). Zira Kur'an'dan iktibas yapmak bedi sanatlardan sayılmıştır (Erkul, 2017: 98). Edebiyatçıların en büyük arzusu eserlerini en yüksek seviyeye taşımaktır. Bu noktada edebiyatçılar eserlerine sanatsal özellikler ve belagat özellikleri katmak için Kur'an ile ilgilenmişlerdir (Farhat, 2019: 154). Kur'an hem muhtevası nedeniyle hem de edebi yönden mükemmel bir dile sahip olması nedeniyle Divan şiirine kaynaklık etmiştir (Yekbaş, 2010: 202).

İktibas yapabilmek için metni yazan kişi yeterli donanıma sahip olmalıdır. Metin içerisinde konuya uygun ayet veya hadisten iktibas yapabilmek için İslamî ilimlerde derin bir bilgiye sahip olmanın yanı sıra analitik düşünmek de gerekmektedir. Bu nedendenle iktibas için, bir ibarenin söz arasına ustalıkla yerleştirilmesi ifadesi kullanılmaktadır. (Çopur, 2019: 167).

Kaynaklara göre, genelde, hutbede, hitabede vb. iktibas makbuldür; gazel, risale ve kıssalarda Kur'an'dan iktibas mubahtır; ciddiyetten uzak şiirlerde, müstehcen nazımlarda vb. Kur'an'dan iktibas uygun değildir (Durmuş, 2000; 52.). O halde Yetimü'ş-Şüruh'ta ve diğer Mevlana'nın Mesnevi'sinin şerhlerinde Kur'an'dan iktibas yapmak mubahtır.[3]

İktibas, Türkçe belagat kitaplarında çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Buna göre iktibas, müstahsen iktibas ve müstehcen iktibas olarak iki sınıfa ayrılmış, müstahsen iktibasın şeriata aykırı olmadığı, diğer taraftan müstehcen

[3] Mevlana'nın Mesnevi'sinin diğer şerhleri hakkında çalışılmış doktora tezlerinin künyesi "Kaynakça" kısmında verilmiştir.

iktibasın şeriata aykırı yerlerde, İslam adabıyla bağdaşmayacak şekilde kullanıldığı belirtilir. Yine iktibasların tam ve nâkıs iktibas olarak tasniflenebileceği de belirtilir (Uzun, 2011: 52). Bu tasniflemeler göz önüne alındığında iktibasların müstahsen ve müstehcen şeklindeki tasniflemesinde ayet veya hadisin kullanıldığı bağlam göz önüne alınmıştır. Diğer taraftan tam ve nâkıs iktibas tasniflemesinde de tasnifleme, ayetin veya hadisin tamamının veya bir kısmının kullanılmasına bağlı olarak yapılmıştır diyebiliriz.

Diğer taraftan ibarenin orijinalinin yer aldığı iktibas için lafzen iktibas ve iktibas yapılacak ibarenin manasının alıntılanması şeklinde olan iktibasa da manen iktibas denmiştir. Ayrıca telmih yoluyla yapılan iktibas ve tenasüp yoluyla yapılan iktibas şeklinde de bir sınıflandırma mevcuttur.

Yetimü'ş-Şüruh'ta Ayetlerden İktibas

Her ne kadar iktibasın nesirden çok nazımda kullanıldığı belirtilse de (Çopur, 2019: 177) şerhlerde de ayet ve hadislerden çokça iktibas yapılmıştır.

Aşağıda Mevlana'nın Mesnevi'sinin üçüncü cildinin şerhi olan Yetimüş-Şüruh'taki ayetler ve bu ayetlerin ne şekilde ele alındığıyla ilgili olarak Talib Dede'nin bir bakıma İslam ilimlerindeki derinliği, şerh alanındaki yetkinliği gözler önüne serilmiştir. Ayrıca Yetimü'ş-Şüruh'ta 165 ayet tespit edilmiş olup aşağıdaki bölümde, beyitlerde iktibas yapılmış olan ayetlerin, şerhte nasıl kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre ayetin Arapça okunuşu, ayetin meali, ayetin geçtiği metin verilmiş; ardından ayetin nasıl kullanıldığıyla ilgili açıklama yapılmıştır.

1. Ayet: *"El mālu vel benūne zi̱netü'l-hayāti'd-dünyā, vel bāḳiyātu'ṣ-sāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike ŝevāben ḫayrun emelen."*

Meali: "Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında ümit olarak da daha hayırlıdır." (Kur'an-ı Kerim, 18/46)[4]

Ayetin Geçtiği Metin: a'māl-i ṣaliḥe ve aḫlāḳ-ı ḥasene aṣḥābı ki ḥāyāt-ı ebedi̱ye nāil oldılar aḫlāḳ-ı marżiyye sebebiyle ki ol kerāmet anlardan zāil olmaz bāḳi̱ vü ebedi̱ vü dā'imdür nitekim Sūre-i Kehfde olan bu āyet-i keri̱meden rūşendür *"El mālu vel benūne zi̱netü'l-hayāti'd-dünyā,*

[4] Ayetlerin mealinde Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'nın "Kuran-ı Kerim Meali" kitabından faydalanılmıştır.

vel bāḳiyātu'ṣ-sāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike ŝevāben ḫayrun emelen." ve daḫı Sūre-i Meryemde bu āyet-i kerīme böyle vārid olmışdur. (s. 82)[5]

Açıklama: Bu ayet, *"Bāḳiyātu'ṣ-ṣāliḥāt āmed kerīm / Reste ezṣad āfet ü aḫtār u bīm"* beytindedir. Beytin şerhinde, salih amel ve güzel ahlak sahiplerinin ebedi hayata nail olduklarından ve tasvip edilen ahlaklarından dolayı onlardan kerametin hiç eksik olmayacağından bahsedilmiştir.

2. Ayet: *"Ve yezīdullāhulleẕīnehtedev huden, vel bāḳiyātu'ṣ-ṣāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike sevāben ve hayrun meradden"*

Meali: "Allah, doğruya erenlerin hidayetini artırır. Kalıcı salih ameller, Rabbinin katında sevap bakımından da sonuç itibari ile de daha hayırlıdır." (Kur'an-ı Kerim, 19/76)

Ayetin Geçtiği Metin: a'māl-i ṣaliḥe ve aḫlāḳ-ı ḥasene aṣḥābı ki ḥāyāt-ı ebedīye nāil oldılar aḥlāḳ-ı marżiyye sebebiyle ki ol kerāmet anlardan zāil olmaz bāḳī vü ebedī vü dā'imdür nitekim Sūre-i Kehfde olan bu āyet-i kerīmeden rūşendür *"El mālu vel benūne zīnetü'l-hayāti'd-dünyā, vel bāḳiyātu'ṣ-sāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike ŝevāben ḫayrun emelen."* ve daḫı Sūre-i Meryemde bu āyet-i kerīme böyle vārid olmışdur *Ve yezīdullāhulleẕīnehtedev huden, vel bāḳiyātu'ṣ-ṣāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike sevābev ve hayrun meradden"* (s. 82)

Açıklama: Bu ayet, "*Bāḳiyātu'ṣ-ṣāliḥāt āmed kerīm / Reste ezṣad āfet ü aḫtār u bīm*" beytindedir. Beytin şerhinde doğru şeyler yapanlarla güzel karakterli olanların ebedi hayata ulaşabilecekleri ve beğenilen huyları yüzünden kendilerinde hep kerametin olacağı belirtilerek Kehf Suresi 46. ayetten iktibas yapılmış, sonrasında ilgili ayet kullanılmıştır.

3. Ayet: *"Ve minhumulleẕīne yu'zūnen nebiyye ve yeḳūlūne huve uzunun, ḳul uzunu ḫayrun lekum yu'minu billāhi ve yu'minu lil mu'minīne ve raḥmetun lilleẕīne āmenū minkum, velleẕīne yu'zūne resūlallāhi lehum 'aẕābun elīm"*

Meali: "Yine onlardan peygamberi inciten ve 'O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır' diyen kimseler de vardır. De ki: 'O, sizin için bir hayır kulağıdır' ki Allah'a inanır, mü'minlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resulünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır." (Kur'an-ı Kerim, 9/61)

[5] "Ayetin Geçtiği Bağlam" kısmının sonundaki sayfa numaraları, ilgili metnin, Yetimü'ş-Şüruh isimli doktora tezinde kaçıncı sayfada olduğunu belirtmektedir.

Ayetin Geçtiği Metin: kendisin mühmele ile esrāra çeker Ḥażret-i Muḥammedün ṣallallāhu ʻaleyhivesellem mübārek ḳulaġı ki aña Ḥażret-i Ḥaḳ Ḳurān-ı meci̱dde *huve üẕün* buyurdı ya'ni̱ ol āli̱ṣān peyġamberüñ cemi' żāmāire ıṭṭılā'ı vardur ʻayn ḳulaḳdur gerek mümi̱nüñ ṣıdḳ u ḫulūṣ ile olan aḳvāl ü efkārın ve gerek münāfıḳi̱nuñ ḥıḳd u ḥased ü būġz u ʻadāvet ile olan aḳvāl ü efkārın sem'dür dimek ola bu beyt-i keri̱müñ ma'nā-ı celilü'l-ḳadri bu āyet-i keri̱meden rūşen ü mübeyyendür *"Ve minhumulleẕi̱ne yu'zūnen nebiyye ve yeḳūlūne huve uzunun, ḳul uzunu ḫayrun lekum yu'minu billāhi ve yu'minu lil mu'mini̱ne ve raḥmetun lilleẕi̱ne āmenū minkum, velleẕi̱ne yu'zūne resūlallāhi lehum ʻaẕābun eli̱m"* beyt-i şerif ba'żı nüsḥada (s. 102-103)

Açıklama: Bu ayet, *"Sır keşed gūş-ı Muḥammed derseḫun/ K'eş bügūyed dernübi̱ Ḥaḳ huv'uẕun"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde, peygamberin her şeyin iç yüzünü bildiği, münafıkların da olanlara vakıf olduğu belirtilmiştir.

4. Ayet: *"Ve men evfā bi'ahdihi minallāhi festebşirū bibey'ıkumulleẕi̱ bāya'tum bihi ve ẕālike huvel fevzul ʻaẓi̱m."*

Meali: "Allah'tan daha çok ahdine vefa eden kimdir? O'nunla yaptığınız alışveriş ile sevinin! Ve işte o, en büyük fevz (mükafat)dir." (Kur'an-ı Kerim, 9/111)

Ayetin Geçtiği Metin: men lafẓı istifhām içün ola evfā̱ fi'il-i tafṣi̱l olıcaḳ ġayr fā'ili olmaḳ ra'nā görinür ma'nā-ı beyt-i keri̱m dimek ola ki Ḥaḳ Te'ālā ḥażretleri celletü ʻaẓimetihi vefā eylemeden faḫr getürdi ve emr idüp buyurdu ki bizden ġayrı ne kimsedür ki ahdine vefā̱ ola bu beyt-i sa'ādet maṣḥūb u ʻizzet üslūbuñ ma'nā-ı celi̱lü'l- ḳadri Sūre-i Muḳaşḳışenüñ āḫirinde olan bu āyet-i keri̱meden ẓāhir ü hüveydādur ki ḳavlühü Te'ālā *"Ve men evfā bi'ahdihi minallāhi festebşirū bibey'ıkumulleẕi̱ bāya'tum bihi ve ẕālike huvel fevzul ʻaẓi̱m."* bu naẓm-ı keri̱müñ taḥḳi̱ḳinde (s. 181-182)

Açıklama: Bu ayet, *"Ḥaḳ Te'ālā faḫr āverd ezvefā/ Guft men evfā̱ bi'ahdin ġayrunā"* beytindedir. Beytin şerhinde, Allah'tan başka hiç kimsenin O'nun kadar sözüne sadık olmayacağını söylediği belirtilmiş, bu ifadeyi güçlendirmek amacıyla da ilgili ayet zikredilmiştir.

5. Ayet: *"Ve men a'raża ʻanẕikri̱ feinne lehu ma'i̱şeten ḍanken ve nahşuruhu yevme'l-ḳıyāmeti a'mā̱"*

Meali: "Her kim ki zikrimden yüz çevirirse ona dar maişet vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz." (Kur'an-ı Kerim, 20/124)

Ayetin Geçtiği Metin: bu beyt-i şerîf-i ḥikmet-i beyān-ı sa'ādet-i iḥsān Sūre-i Ṭahanuñ āḫirinde olan bu ayet-i kerîmeden iḳtibās buyurılmış ki "*Vemen a'raża 'anẕikrî feinne lehu ma'îşeten ḍanken ve nahşuruhu yevme'l-ḳıyāmeti a'mā"* elayetihi bu ayet-i kerîmeye münāsib ba'żı meşāyiḫ-i kirām buyurmışlardur ki *"Lā ya'riḍu aḥadün 'an ẕikri rabbihi illā aẕleme 'aleyhi vaḳtihi ve teşvişü 'aleyhi rızḳahu"* ḥaḳḳāki buña münāsib bu beyt daḫı ḥoş ṭarḥ olunmış (s. 193-194)

Açıklama: Bu ayet, "*Nu'ṭi men a'raż hunā 'anẕikrinā / 'Ayşeten żanken ve neczî bi'l-'amā"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, beyitte iktibas yapılan ayetin Taha suresinin sonlarında olduğundan bahsedilmiş sonrasında ilgili ayet verilmiştir.

6. Ayet: *"Fe ḳālū rabbenā bā'id beyne esfārinā ve ẓalemū enfusehum fe ce'alnāhum eḥādîŝe ve mezzaḳnāhum kulle mumezzaḳın, inne fî zālike le āyātin li kulli ṣabbārin şekūrin"*

Meali: "Onlar ise, 'Ey Rabbimiz! Yolculuğumuzun konakları arasını uzaklaştır.' dediler ve kendilerine zulmettiler. Biz de onları ibret kıssalarına çevirdik ve kendilerini darmadağın ettik. Şüphesiz ki bunda çok sabreden, çok şükreden herkes için ibretler vardır." (Kur'an-ı Kerim, 34/19)

Ayetin Geçtiği Metin: pes ol Sebā diyārı ḳavmi didiler bizüm beynümizi ba'id eyle bizüm 'aybımuz ḫayrlıdur bize al bizüm zînetimüz Sūre-i Sebāda cenāb-ı Ḥażret-i Ḫudā ol ḳavmüñ ḥaḳḳında 'alā ṭarîḳü'l-ḥikāye buyururlar ki *"Leāad kāne li sebe'in fî meskenihim āyetun, cennetāni 'an yemînin ve şimālin ḳulū min rızḳı rabbikum veşkurū lehu beldetun ṭayyibetun ve rabbun ġafūr"* buyurup envā' u eṣnāf cevr ü kerem eyleyüp ol tebehkārān *"Fe ḳālū rabbenā bā'id beyne esfārinā ve ẓalemū enfusehum fe ce'alnāhum eḥādîŝe ve mezzaḳnāhum kulle mumezzaḳın, inne fî zālike le āyātin li kulli ṣabbārin şekūrin"* tefsîr-i kerîminden beyt-i 'alî-i ḥikmetḳırānuñ ma'nā-ı feyż-i iḥsānı rūşen ü 'ayāndur (s. 198)

Açıklama: Bu ayet, "*Pes Sebā guftend bā'id beynenā/ Şeynunā ḫayrun lenā ḫuẕ zeynenā"* beytindedir. Beytin şerhinde, Sebe kavminin kendilerine zulm ettiklerinden ve bunun üzerine o kavmin mahv olduğundan bahsedilmiştir.

7. Ayet: *"Ḳutile'l-insānu mā ekferahu min eyyi şey'in ḫalaḳahu min nutfetin ḫalaḳahu fe ḳadderahu ŝumme's-sebîle yesserahu ŝumme emātehu fe aḳberahu ŝumme iẕā şā'e enşerahu"*

Meali: "Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o! Allah, onu hangi şeyden yarattı? Az bir sudan (meniden). Onu yarattı ve ona ölçülü bir şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü ve kabre koydu. Sonra, dilediği vakit onu diriltir." (Kur'an-ı Kerim, 80/17, 18, 19, 20, 21, 22)

Ayetin Geçtiği Metin: la'net olsun insān ne 'aceb bir şey'üñ in'āmına kāfir oldı herbār ki teşbih-i hidāyet-i Ḥaḳdan bir hidāyete ol hidāyeti inkār eyler bu beyt-i şerīf-i hidāyet-i iḥsān Sūre-i 'Abesede olan āyet-i kerīmeden iḳtibās buyrılmış ola ki naẓm-ı kerimede *"Ḳutile'l-insānu mā ekferahu min eyyi şey'in ḫalaḳahu min nutfetin ḫalaḳahu fe ḳadderahu ŝumme's-sebīle yesserahu ŝumme emātehu fe aḳberahu ŝumme iẕā şā'e enşerahu" "Müfessirin raḥmallāhu ecmā'īn ḳutilebihi la'ne külle kāfir"* ma'nāsını virüp insāndan murād kāfirlerdür yāḫūd ni'am-ı Ḥaḳḳa küfrān üzre olan kimselerdür buyurmışlar (s. 198)

Açıklama: Bu ayet, "*Ḳutile'l- insānu mā ekferahu/ Kullemā nāle huden enkerahu"* beytindedir. Beytin şerhinde, Allah'ın kâfirlere iyiliklerde bulunduğunu ancak kâfirlerin, Allah'ı inkâr ettikleri belirtilmiştir.

8. Ayet: *"Ve iz ḳāle mūsā̲ li ḳavmihī yā kavmi innekum ẓalemtum enfusekum bittiḫāzikumul 'icle fe tūbū ilā bāri'ikum faktulū enfusekum zālikum ḫayrun lekum 'inde bāri'ikum fetābe aleykum innehu huve't-tevvābur raḥīm"*

Meali: "Musa, kavmine dedi ki: Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilah edinmekle kendinize yazık ettiniz. Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin). Bu, Yaratıcınız katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah da onların tövbesini kabul etti. Çünkü O, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhametlidir." (Kur'an-ı Kerim, 2/54)

Ayetin Geçtiği Metin: nefs bu cānibdendür andan ötüri oldı olduracak *uḳtulū enfusekum* buyurdı ol ulu 'aẕīmü'ş-şān Ḥażret-i Allāh ya'nī nefs-i küfrān-ı ni'amperestān ḳablinden oldığından cenāb-ı 'izzet Ḳur'an-ı Kerīmde *uḳtulū enfusekum* buyurup emr eyledi bu beyt-i şerīf-i sa'ādet Ḳur'ān-ı Sūre-i Baḳārada olan bu beyt-i kerīmden iḳtibāsın buyurmış ola ki *"Ve iz ḳāle mūsā̲ li ḳavmihī yā kavmi innekum ẓalemtum enfusekum bittiḫāzikumul 'icle fe tūbū ilā bāri'ikum faktulū enfusekum zālikum ḫayrun lekum 'inde bāri'ikum fetābe aleykum innehu huve't-tevvābur raḥīm"* (s. 200-201)

Açıklama: Bu ayet, "*Nefs z'īn sānest z'ān şud kuştnī/ Uḳtulū enfusekum guft ān senī"* beytinde yer almaktadır. Beytin şerhinde, nefsin küfre

ve dünyevi olana meyilli olması nedeniyle Allah'ın "Nefsinizi öldürün." emrini buyurduğu belirtilmiştir.

9. Ayet: *"Yevme yanẓurul mer'u mā ḳaddemet yedāhu ve yeḳūlu'l-kāfiru yā leyteniḳuntu turābā"*

Meali: "Kişinin önceden elleriyle yaptıklarına bakacağı ve inkârcının, 'Keşke toprak olaydım!' diyeceği günde gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı uyardık." (Kur'an-ı Kerim, 78/40)

Ayetin Geçtiği Metin: Yā erḥame'r-rāḥimiṉ ve yā ekreme'l-ekremiṉ senün firāḳuñā ḳafirlerüñ bile tāb u tüvānları yoḳdur tāḳatları olmadıġından olaydı ben de ṭobraḳ olaydum diyü kāfir Sūre-i Nebenüñ aḫirinde olan bu āyet-i kerīmeden iḳtibās buyurulmış ola ki *"Yevme yanẓurul mer'u mā ḳaddemet yedāhu ve yeḳūlu'l-kāfiru yā leyteniḳuntu turābā"* bu tefsīr-i kerīmde kirām nice cevāhir-i me'ānī in'ām eylemişler (s. 211)

Açıklama: Bu ayet, *"Bāferāġat kāfirānrā nist tāb / Mīguved yā leyteni kuntu turāb"* beytinde ele alınmıştır. Beytin şerhinde, Allah'tan ayrı olmalarından dolayı kâfirlerin bile takatlerinin kalmadığı, bu nedenle onların *keşke toprak olaydık*, dedikleri belirtilmiştir.

10. Ayet: *"Ḳālū yā ebānā mā leke lā te'mennā 'alā yūsufe ve innā lehu lenāsıhūn. Ersilhu ma'nā ġaden yerta' ve yel'ab ve innā lehu le ḥāfizūn"*

Meali: "Babalarına şöyle dediler: Ey babamız! Yusuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz." (Kur'an-ı Kerim, 12/11, 12)

Ayetin Geçtiği Metin: keẕālik Yūsuf gibi nice kimseler ehl-i hevā vü ārzūya teba'iyyet ile naẓar ve sāye-i mürşid-i kāmilden dūr u mehcūr olup nefs-i ẓālim belāsına ve ehl-i dünyā dāmına giriftār olup dünyā vü māfīhā ki sertāpā lu'ub-ı lehv ü 'ayş u nūş ḫaṭā u sehvdür ḫülāṣa mecāl bulımayub naẓar u merḥametden ba'īd ü mehcūr ḳalmışdur bu beyt-i 'ālīnüñ ma'na-ı sa'ādet iftirānı Sūre-i Yūsufda olan bu ayet-i kerīmenüñ tefsīrinden rūşen ü 'ayāndur *"Ḳālū yā ebānā mā leke lā te'mennā 'alā yūsufe ve innā lehu lenāsıhūn. Ersilhu ma'nā ġaden yerta' ve yel'ab ve innā lehu le ḥāfizūn"* (s. 214-215)

Açıklama: Bu ayet *"Hemçü Yūsuf k'eş zitaḳdīr-i 'aceb/ Nerta' u nel'ab büburd eẕtıfll-ı eb"* beytinde yer almaktadır. Beytin şerhinde, Hz. Yusuf kıssasında olduğu gibi pek çok kişinin nefsine uyup dünyanın tuzağına

yakalandığı, bu tuzaktan kurtulup doğru yol için takatlerinin kalmadığı anlatılmıştır.

11. Ayet: *"Minhā ḫalaḳnākum ve fīhā nu'īdukum ve minhā nuḫricukum tāraten uḫrā"*

Meali: "(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız." (Kur'an-ı Kerim, 20/55)

Ayetin Geçtiği Metin: çünkim Ḥaḳ Te'ālānuñ biz sizi turābdan ḫalḳ itdük buyurdığın Ḳur'ān-ı Kerīmden istimā' itdük ol kerīm ü deyyān çünki senden ḫāk olmaḳlığı ṭaleb buyurdı yüz çevirme ba'żı nüsḫada mışra'-ı ŝānī *ḫāk bāş u cust ezvey rū metāb* vāḳi' olmış öyle olsa ma'nā ḫāk ol 'ale'l-fevr ol ḫākdan yüz çevirme dimek ola bu beyt-i zīşānuñ ma'nā-ı 'ālīşānı Sūre-i Ṭahada olan bu ayet-i kerīmenüñ tefsīr-i kerīminden 'ayān u hüveydādur *"Minhā ḫalaḳnākum ve fīhā nu'īdukum ve minhā nuḫricukum tāraten uḫrā"* (s. 226)

Açıklama: Bu ayet, *"Çün ḫalaḳnākum şenīdī min turāb / Ḫāk-bāşī cust eztu rū metāb*" beytinde geçmektedir. İlgili beytin şerhinde, ayetin anlamıyla uygun olarak, Allah'ın insanı topraktan yarattığı belirtilmiş, bu nedenle insanın doğruluktan ayrılmaması istenmiştir.

12. Ayet: *"İnnā ileyhi rāci'ūn"*

Meali: "Muhakkak O'na döneceğiz." (Kur'an-ı Kerim, 2/156)

Ayetin Geçtiği Metin: cem'ī eczā ḥareketde sükūnda rücū'muz ḥażret-i cenāb-ı perverdigārdur diyü nāṭıḳlar ya'nī gerek şemş ü ḳamer ü nücūm-ı felek devvārdur ve gerek eşcār u ḥubūbāt u ḥacerāt-ı zemīn bāveḳārdur müteḥarrik ü sākin cem'ī-i eczā mükevvenātuñ kelimātı ve nuṭḳı "*İnnā ileyhi rāci'ūn"* ḳavl-i kerīmidür (s. 229)

Açıklama: Bu ayet, "*Cümle eczā derteḥarrük dersükūn/ Nāṭıkān k'innā ileyhi rāci'ūn"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde, yeryüzünde yaratılmış hareketli veya durağan her şeyin geri dönüşünün Allah'a olacağının söylendiği belirtilmiştir.

13. Ayet: *"Elā ya'lemu "men ḫalaka ve huvel laṭīful ḫabīr"*

Meali: "Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır." (Kur'an-ı Kerim, 67/14)

Ayetin Geçtiği Metin: bu beyt-i 'izzet-i iḥsān Sūre-i Mülkde olan bu āyet-i kerīmeden iḳtibās buyurulmış ola ki *"Elā ya'lemu"men ḫalaka ve*

huvel laṭîful ḫabîr" güftünüñ fā'ili Ḥażret-i Ḫāḳḳ celletü 'aẓimetihi ola ya'nî Ḥażret-i Ḫudā-ı biçūn Ḳur'ān-ı Kerîmde buyurdu ki bilmez misüñ meyl ü muḥābbetiñi şol kimse ki senüñ hevāñı ḫalḳ eyledi taḥḳîḳan senin sırruñda sadāḳat mı vardur yoḫsa temelluḳ u cāblūs mı vardur Ḥażret-i Allāhu 'alîm biẕātu'ṣ-ṣudūrdur aşkāre ve nihān kemā yenbaġî ma'lūm cenāb-ı Yezdāndur (s. 235)

Açıklama: Bu ayet, "*Guft elā ya'lem hevāke men ḫalaḳ/ İnne fînecvāke ṣıdḳan em melaḳ"* beytinde zikredilmiştir. İlgili beytin şerhinde**,** bir insanın sırrına olan sadakatini veya sadakatsizliğini Allah'ın bildiği belirtilmiştir.

14. Ayet: *"Ellā taḫāfū velā taḥzenū"*

Meali: "Korkmayın, üzülmeyin." (Kur'an-ı Kerim, 41/30)

Ayetin Geçtiği Metin: ne deryādan ḳorḳ ve ne mevc ü kefden çünki sen *lāteḫaf* ḫiṭābını işitdüñ ya'nî Ḳur'ān-ı Kerîmde Ḥażret-i Allāh mü'minîn ü muvaḥḥidîn ḥaḳlarında *"Ellā taḫāfū velā taḥzenū"* buyurmışdur öyle olsa rāh-ı Ḥaḳda pā-ı muṭlaḳ ṣāḥibi 'aziẕlerün aṣlā bir şeyden ḫavf u ḫaẕer buyurmalarına işāret olub ṭālibān-ı ṣādıḳāna daḫı ol rütbe-i zişāna varduḳda bir şeyden daḫı ḫavf itme ne deryā ve ne mevc ve ne kefden ve ne ateş ü bād u telefden bu ma'nā-ı dilpeziẕir ma'lūmuñ oldı ise bunı daḫı böyle iẕ'ān eyleyüb āgāh ol ki (s. 241)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit, *"Nî zideryā ters nî ezmevc ü kef/ Çün şenîdî tu ḫiṭāb-ı lāteḫaf"*dır. Beytin şerhinde şarih, müminlerin ve inanmışların ne denizden ne de dalgasından korkmasının yersiz olduğunu ifade etmiştir.

15. Ayet: *"Lenesfe'an bi'n-nāṣiyeh nāṣiyetin kāẕibetin ḫāṭiẕe"*

Meali: "Muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr perçeminden yakalarız." (Kur'an-ı Kerim, 96/15, 16)

Ayetin Geçtiği Metin: ancılayın habîŝ ü 'āṣî yüzüñ ḥaḳḳında cenāb-ı Ḥażret-i Ḫudā celletü 'azimetihi *"Lenesfe'an bi'n-nāṣiyeh nāṣiyetin kāẕibetin ḫāṭiẕe"* buyurmışlardur kāẕibe-i nāṣiye-i şāniînüñ ṣıfatı oldığından nāṣiye evvelden bedel vāḳi' olub ḫāṭiẕ'ye daḫı ba'de'l- ṣıfat vāḳi'dür ma'nā-yı kerîmi "*Lene'ḫuzennehu aḫẕen şediden yevme'l-ḳıyameti ve lenaṭraḥannehu fî'n-nārān lem yetüb velem yüsellim kablel-mevti"* buyurılmış beyt-i şerîfüñ ma'nā-ı ḥaḳîḳat iḥsānı Sūre-i 'Alaḳuñ tefsîrinde rūşen ü hüveydādur (s. 270)

Açıklama: Bu ayet, "*Derçünān rūy-ı ḫabîŝ ü 'āṣiye/ Guft Yezdān nesfe'an bi'n-nāṣiye"* beytinde ele alınmıştır. Beytin şerhinde, günahkâr ve hilecilerin hilelerini Allah'ın açığa çıkarttığı belirtilmiştir.

16. Ayet: *"Leyse 'alā'l a'mā ḥaracun"*

Meali: "Köre güçlük yoktur." (Kur'an-ı Kerim, 24/61), (Kur'an-ı Kerim, 48/17)

Ayetin Geçtiği Metin: yüki yuḳarı ṭutarlar çünki ḥarec geldi Ḥaḳ Te'ālā ḥażretleri kelām-ı mucebinde *"Leyse 'alā'l a'mā ḥaracun"* buyurmışdur ya'nį ey mürāį kej reftār kāmillerüñ aḥvālin kendüñe taḥṣįl-i dünyā içün güftār idinüp a'żā-yı ḳalbe mesḫ olduġı gibi ḳılup 'ibād-ı 'ālemü's-sırrahu müseḥḥardur biz māsivādan göz yumup ayaḳ çekmişlerdenüz külli ḫarcden bir mūceb-i āyet-i kerįme ḫalāṣ olmışuz dirsin ve daḫı (s. 286)

Açıklama: Bu ayet, "*Bār bergįrend çün āmed 'arec/ Guft Ḥaḳ leyse 'ale'l-a'mā ḥarec"* beytindedir. Beytin şerhinde, hilebazların kâmil insanların durumlarını kendi durumlarıymış gibi gösterip "Biz bu dünyaya gözümüzü yumduk." demesini şarih, ilgili ayetten iktibas yaparak örneklendirmeye çalışmıştır.

17. Ayet: "*Hāzā yevmu yenfe'u'ṣ-ṣādiḳįne ṣıdḳuhum lehum cennātun tecrį min taḥtihāl enhāru ḫālidįne fįhā ebedā raḍiyallāhu 'anhum ve raḍū anhu ẕālike'l-fevzul 'aẓįm"*

Meali: "Bugün, doğrulara, doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür. Onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler vardır. Allah, onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu büyük başarıdır." (Kur'an-ı Kerim, 5/119)

Ayetin Geçtiği Metin: Ḥaḳ Te'ālā ḥażretleri celletü 'aẓimetihi buyurdı egri ḥareket itdürme ḳuyruġuñ ḳulaġuñ ṣādıḳ ol zįrā ṣādıḳına ṣıdḳı nef' eyler elbette ya'nį a'żāñı 'iṣyān u cürm ü günāh u ṭuġyāna ṣarf idüb egri oynatma bu 'ālemde ṣādıḳāne ḥareket eyle ki saña hengām-ı ḳıyāmetde ṣıdḳuñ nef' eyler bu beyt-i kerįmüñ ma'nā-ı ḥikmet-i iḥsānı Sūre-i Mā'įdenüñ āḫirinde olan bu āyet kerįmenüñ tefsįrinden rūşen ü hüveydādur ḳale "*Hāzā yevmu yenfe'u'ṣ-ṣādiḳįne ṣıdḳuhum lehum cennātun tecrį min taḥtihāl enhāru ḫālidįne fįhā ebedā raḍiyallāhu 'anhum ve raḍū anhu,ẕālike'l-fevzul 'aẓįm"* (s. 304)

Açıklama: Bu ayet, "*Guft Ḥaḳ ki kej mecunbān gūş u düm/ Yenfe'anne'ṣ-ṣādiḳįne ṣıdḳuhum"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde,

"Bedeninin parçalarını suç ve günah için kullanma, bu dünyada doğru ol. Bu doğruluğun kıyamet gününde sana fayda sağlayacaktır." dendikten sonra Maide Suresi'nin 119. ayeti zikredilmiştir.

18 Ayet: "*Festeḳim kemā umirte ve men tābe me'ake ve lā taṭġav innehu bi mā ta'melūne baṣīr"*

Meali: "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür." (Kur'an-ı Kerim, 11/112)

Ayetin Geçtiği Metin: ṭoġruluḳ Ḥażret-i Ḥaḳḳuñ rıżāsıdur istiḳāmetüñ 'indü'ṣ-ṣūfiye 'uḳābed ü 'ameliyāṭa şümūli *"Beyne'l-neyyīre ve't-teşbīhe min gayrı ifrāṭin ve tefrīṭin"* emre intisāba ve nehyden ictibāya kemā emr ü nehy ṭarafına kemā yenbaġī ri'āyet idüp inḳıyād u ictibāya ḳuṣur itmeyen merd-i müstaḳīmdür kendüden iḫtirā' olınan 'ibādetde istiḳāmet bulmaz buyurılmış müstaḳīmesüz menzil vişāle irmeduḳca rāhdan fütūr gelmez diyü İmām Ḳuşeyrī ḥażretleri gevherpāş olmışlar lākin cenāb-ı Ḥażret-i Ḥ^{v}āce 'İşmet Buḫārī buyururlar ki

Naẓm

Kesī rā dānem ehl-i istiḳāmet

Ki şud ū ber ser-i kūy-ı melāmet

Beaḫlāk-ı hüviyyet cān sepurdeh

Z'ūṣāfe ṭabī'at pāk mürde

Temām ezgerdūn dāmen feşānde

Berefte sāye vü ḫūrşid mānde

bu güne istiḳāmet-i biġayet düşvār olduġından cenāb-ı ḥażret-i sulṭān her dü serā *"Şebbeyetni sūratu Hūdin"* buyurdılar ṣallāllāhu 'aleyhi vesellem bu beyt-i şerīfüñ ma'nā-ı feyż-i iḥsānı Sūre-i Hūdda olan bu āyet-i kerīmeden hüveydādur "*Festeḳim kemā umirte ve men tābe me'ake ve lā taṭġav innehu bi mā ta'melūne baṣīr"* (s. 304-305)

Açıklama: Bu ayet, "*Kehf ender kej meḫusb ey muḥtelim/ Ān çi dārī annumā vü festaḳim"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, doğru olmanın Allah'ın rızasından olduğu, bu noktada Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmenin kişiyi doğru kişi yapacağı, doğruluktan ayrılanın menzile ulaşamayacağı belirtilmiştir.

19. Ayet: *"Evelā yerevne ennehum yuftenūne fį kulli 'āmin merraten ev merrateyni ŝumme lā yetūbūne ve lā hum yeẕẕekkerūn"*

Meali: "Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belaya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler ne de ibret alırlar." (Kur'an-ı Kerim, 9/126)

Ayetin Geçtiği Metin: zį̄rā Ḥaḳ Te'ālā ḥażretleri kelām-ı meclįdinde emr idüp buyurmışlardur ki insān zamān-ı velādetden tā ḥayn-ı mevtlerine degin imtiḥān olınurlar her sene bir nice kerre beyt-i kerįmede teŝniye tekrį̄r içün ola ki ya'nį *"Merraten li'abdi merraten"* imtiḥān olınurlar meŝelā ḳaḥṭ ve ġalā ve emrāż ve esḳām ve ġalebe-i a'dā ve mā eşbehe ẕalike ḳabl-ı ḥażretden imtiḥāniyāt ẓāhir olur ammā bunlar vaż'-ı nāhemvārlarına tevbe vü istigfār idüp aḥvāl-ı ḳabį̄ḥlerinden nādim olup rücū' itmezler ve bu beliyyāt neden ḥāṣıl olduġın teẕekkür idüp tefekkürde itmezler pes cenāb-ı Ḥażret-i Mevlānā ehl-i da'vāya naṣį̄ḥat buyururlar ki zinhār eger naḳde vāṣıl olduñ ise da'vādan perhį̄z eyle zį̄rā ṭarį̄ḳ-i Ḥaḳda imtiḥānātuñ nihāyeti yoḳdur buyurup 'alā̲ ṭarį̄ḳü'l-iḳtibās pend-i dilpezį̄rlerin āyet-i kerįmeyle istiṣhāt buyurdular ki beyt-i kerįmüñ ma'nā-yı hidāyet iḥsān Sūre-i Tevbenüñ āḫirinde olan bu āyet-i kerįmenüñ tefsį̄rinden rūşen ü hüveydādur kavlühü Te'ālā *"Evelā yerevne ennehum yuftenūne fį kulli 'āmin merraten ev merrateyni ŝumme lā yetūbūne ve lā hum yeẕẕekkerūn"* feiẕā kāne keẕālik (s. 306-307)

Açıklama: Bu ayet, "*Guft Yezdān ezvelādet tā beḥayn/ Yuftenūne kulle 'āmmin merrateyn"* beytindedir. Beytin şerhinde**,** insanoğlunun doğumundan ölümüne kadar imtihan edildiği; bu imtihanın kıtlık, bolluk, hastlalıklar gibi çeşitli şekillerde olduğu, bunun insanoğlu tarafından dile getirildiği ama bunların niçin olduğu düşünülmediği belirtilmiştir.

20. Ayet: *"Yā nūru kūnį berden ve selāmen 'alā̲İbrāḥį̄m"*

Meali: "Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve esenlik ol." (Kur'an-ı Kerim, 21/69)

Ayetin Geçtiği Metin: bu beyt-i şerį̄f-i ḥikmet-i iḥsān Sūre-i Enbiyāda *"Yā nūru kūnį berden ve selāmen 'alā̲İbrāḥį̄m"* kerįmesinden iḳtibās ṭarį̄ḳiyle įrād buyurılmış ola ki *yā nūrı kūnį berden* emr-i şerį̄finüñ ḥıfẓ u 'işmetiyle āteş yaḳıcı ve nefret olınmış olmadı böyle olıcaḳ (s. 360)

Açıklama: Bu ayet, *"'İsmet-i yā nāru kūnį bāriden/ Lātekūnu'n-nāru ḥarren şāriden"* beytinden aktarılmıştır. Beyit doğrudan ilgili ayeti hatırlatmak

için yazılmış, Allah'ın emriyle ateşin yakıcığılığının yok olduğundan bahsedilmiştir.

21. Ayet: *"Lā yey'esū min ravhillāhi lā yey'esū min ravhillāhi illel ḳavmu'l-kāfirūn"*

Meali: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." (Kur'an-ı Kerim, 12/87)

Ayetin Geçtiği Metin: guftünüñ fā'ili Ḥażret-i Ya'ḳūb olmaz ise cenāb-ı 'izzet-i lisānından olmış olur ma'nā-ı beyt-i kerīm Sūre-i Yūsufda *"Lā yey'esū min ravhillāhi lā yey'esū min ravhillāhi illel ḳavmu'l-kāfirūn"* naẓm-ı kerīmüñ tefsīr-i ḥayāt-ı iḥsānlarından ẓāhir ü hüveydādur mışra'-ı ŝānī bazı nüsḫada *sūy-ı ehl-i luṭf reh yā bī 'asū* vāḳi' olmış (s. 367)

Açıklama: Bu ayet, *"Guft ezrevḥ-i Ḫudā lātey'esū/ Hemçü güm kerde püser rev sübesū"* beytindedir. Beyitte sözü söyleyenin Allah olduğu ve Allah'ın "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." buyurduğundan bahsedilmiştir.

22. Ayet: *"Ḳālū subḥāneke lā 'ilme lenā illā mā 'allemtenā inneke ente'l-'alūmu'l-ḥakīm"*

Meali: "Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.' dediler." (Kur'an-ı Kerim, 2/32)

Ayetin Geçtiği Metin: ba'żı nüsḫada *dest bigīred vemā 'allemtenā* vāḳi' olmış 'alā kelle't-taḳdīr Sūre-i Baḳarada olan āyet-i kerīmeye işāret buyurılmış ola ya'nī ey ṭālib-i sālik melā'ike mānendisin di ki bizüm 'ilmimüz yoḳdur tā ki senüñ elüñi ṭuta *'allemtenā* yāḫūd eli yuḳārı ṭutar ve *mā 'allemten* kemā ḳalellāhe tebāreke ve te'ālā *"Ḳālū [subḥāneke] lā 'ilme lenā illā mā 'allemtenā inneke ente'l-'alūmu'l-ḥakīm"* beyt-i şerīfüñ ma'nā-ı 'izzet-i iḥsānı bu ẕikr olunan āyet-i kerīmenüñ tefsīrinden rūşen ü a'yāndur (s. 404-405)

Açıklama: Bu ayet, *"Çün melāik gūy lā'ilme lenā/ Tā bigīred dest-i tu 'allemtenā"* beytinde kullanılmıştır. Beyitte doğrudan ilgili ayetten iktibas yapılmıştır. Ayette geçen meleklerle doğru yol talipleri arasında benzerlik kurulup talib-i salikin de başta hiçbir şey bilmediğini söylemesi gerektiği, sonrasında Allah'ın onun elini tutacağı veya yukarı kaldıracağı söylenmiştir.

23. Ayet: *"İn hāẕā illā esāṭīru'l-evveliṉ"*

Meali: "Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." (Kur'an-ı Kerim, 8/31)

Ayetin Geçtiği Metin: ol esāṭir-i elevveliṉ ki didi ehl-i küfr ü ḍalālet Ḳurān ḥarfine nifāḳ eŝerleri idi ya'niṉ ehl-i ṭuġyānuñ Kurān-ı celiṉlü'ş-şāna esāṭīr-i elevveliṉ didükleri kelām-ı nāsezā ol kelām ehl-i nifāḳ eŝerleridür keẕālik maġz-ı Ḳur'ān-ı celiṉlü'ş-şān olan Meŝnevīṉ-i ma'nevīṉ-i ilāhiyye-i vaṣf-ı ḥāl olmayup eski ḥikāyāt u miŝāllerdür dimek ehl-i nifāk-ı münkirān u mu'ānidān sözidür *"E'āẕanāllāh men kelimātü'l-münkiriṉü'l-mu'ānidiṉ"* beyt-i kerīmüñ ma'nā-ı 'izzet-i iḥsānı Sūre-i En'āmda cenāb-ı 'izzet ehl-i nifāḳ lisānından ḫaber buyurduġı *"İn hāẕā illā esāṭīru'l-evveliṉ"* āyet-i kerīmesinüñ tefsīr-i kerīminden rūşen ü hüveydādur (s. 451.)

Açıklama: Bu ayet, "*Ān esāṭīr-i evveliṉ ki guft 'āḳ/ Ḥarf-i Ḳur'anrā bud āŝār-ı nifāḳ"* beytindedir. Beytin şerhinde kâfirlerin, Kur'an'ın sözlerine daha önceden uydurulmuş hikâyeler demelerinin nifak ehlinin eserleri olduğu, buna benzer şekilde Mesnevi için de eski hikâye demenin nifak ehli kâfirlerin işi olacağı belirtilmiştir.

24. Ayet: *"Lem yelid ve lem yūled"*

Meali: "O'ndan çocuk olmamıştır, kimsenin babası değildir; kendisi de doğmamıştır, kimsenin çocuğu değildir." (Kur'an-ı Kerim, 112/3)

Ayetin Geçtiği Metin: ol ḥażret-i kerīm Subḥānuñ ṣıfat-ı 'aliyyesi ḳıdemden *"Lem yelid [ve] lem yūled"* ne baba ve ne oġul ve 'amm ṭutar böyle olıcaḳ nāz u niyāz u temeddüḥ maḫlūḳa maḥṣūṣ kārlardur Ḥażret-i Allāh-ı ḫāluḳ cem'īṉ kā'inātdur cem'īṉ eşyā emr ü fermānuñ muṭīʿ ü münḳād ıdur *"Leyse kemiŝlihi şey'e ve huve's-semīʿul* baṣīr*"* feiẕā kāne keẕālik (s 458)

Açıklama: Bu ayet, *"Lem yelid lem yūledest ū ezḳıdem/ Nīṉ peder dāred ne ferzend u ne 'am"* beytinde zikredilmiştir. Beytin şerhinde, Allah'ın yüce sıfatlarından bahsedilmiş, O'nun ne baba ne oğul ne de amca olabileceğinden, yalvarma ve yakarmanın yaratılmışlara ait bir özellik olduğundan, bütün yaratılmışların ona itaat ettiğinden bahsedilmiştir.

25. Ayet: *"Lā uḥıbbul āfiliṉ"*

Meali: "Ben öyle batanları sevmem." (Kur'an-ı Kerim, 6/76)

Ayetin Geçtiği Metin: ol ki bir dem eksik ve bir dem kāmil olur Ḥażret-i Ḫaliṉullāhuñ ma'būdı degüldür ol şey' āfil olur ya'niṉ ḥāl içün

'āṣıḳlıḳ olmadığı gibi keẕālik maṭlūb u ma'būdıña daḫı kemāl ve noḳṣān ḳabūl iden nāsezā ve nārevā olub Ḥażret-i Ḫaliḫl 'aleyhisselām *"Lā uḥıbbul āfiliḫn"* buyurduḳları minvāl üzre *"Ya'lemu mā fḭ's-semavāti vemā fil arżı ve hüve'l-a'limü'l-ḫabḭr*" na'at-ı şerḭfi ve *"leyse kemiŝlihi şey'ün ve hüve es-semi'u'l-basḭr"* ṣıfat-ı kerḭm ḥażret-i kerḭmü'ş-şān vācibü'l-vücūd Yezḍān-ı Subḥānuñ evṣāfıdur (s. 487)

Açıklama: Bu ayet, *"Ān ki yek dem kem demḭ kāmil buved/ Nḭst ma'būd-ı Ḫaliḫl āfil buved"* beytindedir. Beytin şerhinde, bir kişinin genelde eksiklik içerisinde olup bir kere olgunluk göstermesiyle Allah'ın sevdiği olamayacağı, Allah'ın kāmil olduğu gibi noksanlarının da olduğunun kabul edilmesinin uygun olmadığı belirtilmiştir.

26. Ayet: *"Efemen yemşḭ mukibben 'alā vechihḭ ehdā̲ em men yemşḭ seviyyen 'alā̲ sırāṭın mustaḳḭm."*

Meali: "Şimdi, yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha doğru gider, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi?" (Kur'an-ı Kerim, 67/22)

Ayetin Geçtiği Metin: andan şoñra yürür sālimen istiḳāmet üzre olduġı ḥālde yüzi üzre düşici yürümez veyāḫūd ḥasta da yürümez ya'nḭ ḳaçan sālik ẓann ü gümāndan ḫalāṣ olup aña 'ilmü'l-yaḳḭn ḥāṣıl olur ol 'ilm rūḥ-ı pāke cenāḥın menzilesinde olur nitekim Sūre-i Mülkde olan bu āyet-i kerḭmenüñ ma'nā-ı feyż iḥsānından manā̲-ı beyt-i kerḭm rūşen ü hüveydādur *"Efemen yemşḭ mukibben 'alā vechihḭ ehdā̲ em men yemşḭ seviyyen 'alā̲ sırāṭın mustaḳḭm."* (s. 506)

Açıklama: Bu ayet, *"Ba'd ezān yemşḭ seviyyen mustaḳḭm/ Nḭ 'alā̲vechihi mükebben ev saḳḭm"* beytindedir. Beytin şerhinde, yol doğru olduğu halde yüzüstü düşenin veya hasta olanın bu yolu kat edemediği gibi günah ve şüphe içinde olanın da Allah'a ulaşamayacağından bahsedilmiştir.

27. Ayet: *"Meŝelu'l-ferḭḳayni kel a'mā̲ vel eṣammi vel baṣḭri ve's-semḭ'i hel yesteviyāni meŝelā efe lā teẕekkerūn"*

Meali: "Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların durumları hiç birbirlerine denk olur mu? Hâlâ düşünmez misiniz?" (Kur'an-ı Kerim, 11/24)

Ayetin Geçtiği Metin: Allāhu Te'ālā a'lem bu beyt-i kerḭmde ḥarf-ı istifhām liecli'n-naẓm maḫẕūf olup şerr-i lisānından estere ḫiṭāb ola ki sizüñ ḳatıñuzda a'mā ile baṣḭr-i maḳām ü nüzūl ve mesḭrde berāber midür berāber degüldür diyüp kezālik 'ilm ü 'irfān ü iḫḳān nūrıyla münevver olan sālik-i ḥaḳḭḳḭ cehl ü ġaflet ü ġavāyet ile biḫbaṣḭret aḥmaḳla berāber degüldür

beyt-i şerîfüñ mā'nā-ı feyż-i iḥsānı Sūre-i Hūḍda olan bu āyāt ü beyyinātdan hüveydādur kemā ḳāle 'azze şāne Te'ālā *"Meŝelu'l-ferîḳayni kel a'mā vel eṣammi vel baṣîri ve's-semî'i hel yesteviyāni meŝelā efe lā teẕekkerūn"* el āyetihi (s. 565-566)

Açıklama: Bu ayet, *"Yestevi'l-a'mā ledeykum ve'l-baṣîr/ Fi'l-maḳāmi ve'n-nuzūli ve'l-meṣîr"* beytindedir. Beytin şerhinde, tıpkı kör ile görenin aynı olmayacağı gibi ilim ve irfan ile aydınlanmış birisi ile cahil birisinin de aynı olamayacağından bahsedilmiştir.

28. Ayet: *"Ḳāle yā leyte kavmî ya'lemūn. Bimā gafera lî rabbî ve ce'alenî minel mukremîn"*

Meali: "O da 'Keşke kavmim, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!' dedi." (Kur'an-ı Kerim, 36/26, 27)

Ayetin Geçtiği Metin: ol dıraḫtānuñ budaḳlarınuñ ve şükūfeleri yanlarından mürūr iden maḫlūḳāt u kārvāniyāna dirdi *yā leyte ḳavmî ya'lemūn* ḫiṭāb ile ḫiṭāb iderlerdi Sūre-i Yasinde Ḥażret-i bārî Te'ālā celletü 'azîmetihi Ḥabîb-i Neccār lisānından Resūl-i muḥterem 'aleyhisselām beyān buyurup *"[Ḳāle] yā leyte kavmî ya'lemūn. Bimā gafera lî rabbî ve ce'alenî minel mukremîn"* tefsîr-i kerîminde *"Ey bimā vaġfirlî ev bimaġfiretî ev billezî ġafaralî lev 'alimū mesvā[y]e bi'r-rusuli* "diyü taḥrîr buyurmışlar feiẕākāne keẕālik (s. 637)

Açıklama: Bu ayet, "*Gufte her berg ü şukūfe ān ġuşūn/ Dembedem yā leyte ḳavmî ya'lemūn"* beytinde zikredilmiştir. Beytin şerhinde, ağaçların çiçeklerinin ve budaklarının yanından geçen mahlukata ve kervanlara "Keşke kavmim bilseydi!" dedikleri ifade edilmiştir.

29. Ayet: *"Ḥattā iẕā tey'eserrusulu ve ẓannū ennehum ḳad kuẕẕibū"*

Meali: "Peygamberler ümitlerini kesecek hale gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada." (Kur'an-ı Kerim, 12/110)

Ayetin Geçtiği Metin: ṣaḳın "*[Ḥattā] İẕā [tey'eser] rusulu ve ẓannū ennehum ḳad kuẕẕibū"* ya degin ya'nî kendüne ḫiṭāb idüp ey Deḳūḳî bu ḥāle ta'accüb eyleme Sūre-i Yūsufuñ āḫirinde olan kelām-ı Ḥażret-i Ḫudāyı ḳıra'at eyle ve anuñ mūceb-i sa'ādet îcābınca 'amel eyle ki (syf. 642)

Açıklama: Bu ayet, "*Ḥîn iẕā mastey'ese'r-rusul bigū/ Tā beẕannū ennehum ḳad kuẕẕibū"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, İmam Dekuki'ye hitap edilerek ey Dekuki bu hale şaşırma ve Yusuf suresinin

sonundaki bu ayeti oku denmiş ve ondan, bu ayet gereğince davranması istenmiştir.

30. Ayet: *"En-necmū ve'ş-şeceru yescūdān"*

Meali: "Bitkiler ve ağaçlar secde ederler." (Kur'an-ı Kerim, 55/6)

Ayetin Geçtiği Metin: ol zamān Ḥażret-i Ḥaḳḳuñ kelām-ı ḳadi̱min yād eyledüm Sūre-i Raḥmānda Ḥażret-i Allāh *"En-necmū ve'ş-şeceru yescūdān"* buyurdı ḥaḳḳā ki 'alā'ṭ-taḥḳi̱ḳ āyet-i keri̱me mūcebince bu aḥvāli müşāhede eyledüm ki (s. 648)

Açıklama: Bu ayet, "*Yād kerdem ḳavl-i Ḥakrā ān zamān/ Guft en-necmu şecerrā yescudān"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde anlatılanlar İmam Dekuki ağzından anlatılmış, Dekuki Rahman suresinde geçen kadim bir sözü hatırladığını ve Allah'ın "Bitkiler ve ağaçlar secde ederler." buyurduğunu ve ona göre amel ettiğini belirtmiştir.

31. Ayet: *"Ḳul lil mu'mi̱ni̱ne yaġuḍḍū min ebṣārihim ve yahfeẓū furūcehum ẕālike ezkā lehum innallāhe ḫabi̱run bimā yaṣne'ūn"*

Meali: "Mü'min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihtir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır." (Kur'an-ı Kerim, 24/ 30)

Ayetin Geçtiği Metin: ba'żı nüsḫada mışra'-ı evvel *emr-i ġaḍḍū 'an hevā ebṣārakum* vāḳi' olmış bu taḳdi̱rce ma'nā-ı hevādan gözleriñizi yumuñ dimek emrini sen işitdüñ ṭoġrı ḳomaduñ ayaġuñı ṭari̱ḳ-i Ḥaḳḳa bu emr-i şeri̱f-i İlāhi̱yi işitmiş iken ya'nı̱ ḫavās-ı ḫamsenüñ her biri sebū-ı tende lüle mānendidür her ne zamān ol ḥissüñ birini mā ḫalaḳa lehinden ġayre ṣarf eyleyesin hemān ol lüleyi açup āb-ı i̱mānı 'abeŝ maḥalle aḳıdup żāyi' itmiş olursun pes ġaḍḍū emrinüñ ḥikmeti ve fā'idesi āb-ı i̱mānı ḥıfẓ u ḫarāset içün olduġı Sūre-i Nūrda bu āyet-i keri̱menüñ tefsi̱r-i şeri̱finde rūşen ü hüveydādur ḳavlühü Te'ālā *"Ḳul lil mu'mi̱ni̱ne yaġuḍḍū min ebṣārihim ve yahfeẓū furūcehum ẕālike ezkā lehum innallāhe ḫabi̱run bimā yaṣne'ūn"* el āyete (s. 663)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit *"Emr-i ġaḍḍū ġaḍḍeten ebṣārekum/ Hem şeni̱di̱ rast ninhādi̱ tu süm"*dür. Beytin şerhinde, Allah'ın dünyevi heveslere gözlerinizi yumun emrini işittiği halde Hak yolunda ayağını düzgün koymadığından, beş deliğin vücut testisinde borular gibi olduğu ve ne zaman bunlardan birinin Allah'tan gayrıyla harcansa iman suyunu yok yere akıdıp zayi ettiğinden bahsedilmiştir.

32. Ayet: *Elem neşraḥ leke ṣadrak*

Meali: "(Ey Muhammed!) Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?" (Kur'an-ı Kerim, 94/1)

Ayetin Geçtiği Metin: bunuñ şerḥini itmege borcluyum işte rehn ve eger ivedüñ var ise *"Elem neşraḥ leke ṣadrak"* āyet-i kerīmesinden işidüp işit ya'nī ey ṭālib-i ṣādıḳ ṣıdḳ u ḫulūṣ eyle ve mürīd olanlaruñ ve taḳlīd olanlaruñ aḥvāllerini şerḥ ü īżāḥ eylemek saña olsun beyān iderüm ve bu birḳaç beyān itdigüm kelimāt-ı ḳudsiyye ve ebyāt-ı ünsüyye-i meŝneviyye saña rehn olsun eger 'acele idüp bu aḥvāli fehme şitāb eylerseñ *elem neşraḥdan* istimā' eyle böyle dimek kalbüñi tevsi' idüp żīḳ-ı cehl ü ġafleti ḳalbüñden ḫulūṣ ile 'ibādet idüp izāle ve iḫrāc eyle (s. 729)

Açıklama: İlgili ayet, "*Vāmdār-ı şerḥ-i īnem nek girev/ V'er şitābest zielem neşraḥ şinev"* beytinden iktibas yapılmıştır. Beytin şerhinde, talibe hitap edilerek gerçek müritle sahte müridi hemen anlamak istersen ilgili ayet gereği davran; cehalet, gaflet gölgesinden kurtulmak için samimiyet ile ibadet et denmiştir.

33. Ayet: *"Leḳad kerramnā benī ādeme"*

Meali: "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık." (Kur'an-ı Kerim, 17/70)

Ayetin Geçtiği Metin: nūr bunı bilür sen ki ḥayvānāt daḫı gördi pes ve "*Leḳad kerramnā benī ādeme"* ḳavl-i kerīmi ne oldı ya'nī āfitābıñ nūrın görüp ḥayvānāt gibi ancaḳ nūr nūr-ı āfitābdur dirseñ *"Kel en'āmi bel hum eḍall"* fırḳası zümresinden olup Ādemiyyetden bī behre olursun velākin (s. 741)

Açıklama: Bu ayet, "*Nūr-ı īn dānī ki ḥayvān dīd hem/ Pes çi kerremnā buved berĀdemem"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde, güneşten gelen nurun kaynağını güneşten bilmenin insanı hayvandan farklı kılmadığı belirtilmiştir.

34. Ayet: *"Ya'lemūne ẓāhiran mine'l-ḥayāti'd-dünyā ve hum 'ani'l-āḫırati hum ġāfilūn"*

Meali: "Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler." (Kur'an-ı Kerim, 30/7)

Ayetin Geçtiği Metin: bu ẕüfünün 'āḳıllar ardınca ya'nį bu fünün-ı ẓahire aṣḥābından ötüri Ḥażret-i Allāh Kur'ān-ı Kerįmde *"Lā ya'lemune"* buyurup emr ü fermān eyledi ki Sūre-i Rūmda olan bu āyet-i kerįmeye işāret buyurılmış ola ki ḳavlühü Te'ālā *"Ya'lemūne ẓāhiran mine'l-ḥayāti'd-dünyā ve hum 'ani'l-āḫırati hum ġāfilūn"* bedel olup 'adem-i 'ilm olan cehl ile umūr-ı dünyāyı tecāvüz itmeyen vücūd-ı 'ilmüñ beynlerinde farḳ olmadıġın andan eyler abdāldan olduġı ṣuḥuf ārā-ı kütb-i tefāsįrdür (s. 802)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit, "*Ezpey-i įn 'āḳılān-ı ẕüfünün/ Guft įzed dernübį lāya'lemūn"* şeklindedir. Beytin şerhinde, dış görünüşte olan ilmi bilen ancak batındaki ilmi bilmeyenler için Allah'ın ilgili ayeti buyurduğu belirtilmiş; çokça şey bilen ama Allah'ı bilmeyen bir ilim adamı ile bu dünyayla hiç ilgilenmeyenin ilim vücutları arasında bir farkın olmadığı belirtilmiştir.

35. Ayet: *"Festeḳım kemā umirte"*

Meali: "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol." (Kur'an-ı Kerim, 11/112)

Ayetin Geçtiği Metin: ni'metleri ya'nį ni'metleri ziyāde oldıġuñ şerḥ ü beyān idecek olursam ol şerḥ ü beyān lazım u mühim olan ṭālibān ü sālikāna gerekli sözlerden māni' olur zįrā enbiyā-ı kirām emr-i festaḳim iletdiler ya'nį Ḥażret-i enbiyā *"Festeḳım kemā umirte"* mażmūnı üzre 'amel buyurmışlardur keẕālik bir daḫı kitāb-ı müsteṭāb-ı Meŝnevį-i kerįmi 'ālem-i ġayb-ı ma'nādan emr olundıġı üzre beyān idüp taṭvįl-i kelimāt eylemez dimek ola Vallāhu Te'ālā a'lem (s. 808)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit *"Māni' āyed ezsuḫanhā-yı mühim/ Enbiyā burdend emr-i festaḳim"*dir. Beytin şerhinde, peygamberin "Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol." ayetini ilettiği ve bu emir gereği davranılmasını istediği belirtilmiştir. Bu yüzden Mesnevi'de bu emre uyulduğu ve sözün gereksiz yere uzatılmadığı ifade edilmiştir.

36. Ayet: *"'Asā rabbukum ey yerḥamekum, ve in 'udtum 'udnā"*

Meali: "Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz." (Kur'an-ı Kerim, 17/8)

Ayetin Geçtiği Metin: Haḳḳ Te'ālā ḥażretleri celletü kudretihi didi eger siz 'avdet iderseñüz biz de 'avdet iderüz sizüñ 'avdet itdügüñüz gibi biz cüft eyledük 'amelleri cezāya nitekim ḥażret-i sulṭān her dü serā 'aleyhisselām ḥażretleri buyurdılar ki *"Ennāsu mucezuyūne bia'mālihim enne ḫayren fe ḫayren ve enne şerren feşerren*" beyt-i feyż-i iḥsānuñ ma'nā-ı kerįmi Sūre-i benį İsrā'įlde olan bu āyet-i kerįmenüñ tefsįr-i sa'ādet

iḥsānından rūşen ü hüveydādur ḳavlühü Te'ālā *"Asā rabbukum ey yerḥamekum, ve in 'udtum 'udnā"* ya'nį ey benį İsrā'įl karįb-i ricā olınur ki Rabbiñüz size raḥmet ide ba'de't-tevbeti'ŝ-ŝāniye eger tevbe-i āḫiri iderseñüz ve eger 'avdet iderseñüz mertebe-i ŝališde biz 'avdet iderüz 'uḳūbetüñüze 'avdet idüp Ḥażret-i peyġamber ve ālā şānı tekżįb itdüklerinden ḥażret-i feyyāż-ı bįhemtā bunlara 'uḳūbet ḫarāc teslįṭ idüp ilān-ı ceẕbe virmege mübtelādur pes imdi feiẕā kāne keẕālik (s. 857-858)

Açıklama: Bu ayet, *"Guft įn 'udtum kezā 'udnā keẕā/ Naḥnu zevvecne'l-fi'āle bi'l-cezā"* beytindedir. Beytin şerhinde, Allah'ın merhametli olduğu ve birisi günahından tevbe ederse Alah'ın da ona merhamet edeceği belirtilmiştir. Kişinin tevbesinden dönüp yine aynı günahı işlemeye devam etmesi halinde ise Allah'ın da daha önceki aynı cezayı vermeye devam edeceğinden bahsedilmiştir.

37. Ayet: *"Ve le'in şekertum leeẕidennekum"*

Meali: "Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım." (Kur'an-ı Kerim, 14/7)

Ayetin Geçtiği Metin: ol ni'metüñ şükri tā āzād eyledi Ḥaḳ Te'ālā ḥażretlerinüñ ni'metin yād itmek gerekdür ya'nį *"Ve le'in şekertum leeẕidennekum"* kavl-i dürerbārınca Ḥażret-i Haḳḳuñ dām-ı dünyā-ı deniye giriftārlıḳdan āzād eylemesi ni'met ü iḥsānına şükr ü ḥamd u ŝenā eylemek lāzımdur tā ki ol şükrüñ ŝemeresiyle temre-i rūzį-i bįḫavf ü bį'adūya nā'il olına dimek ola zįrā (s. 860)

Açıklama: Bu ayet, "*Şükr-i ān ni'met ki tān āzād kerd/ Ni'met-i Ḥaḳrā bübāyed yād kerd"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde, insanın bu alçak dünyanın tuzağından kurtulması nimeti nedeniyle Allah'a şükr etmesi gerektiği, bu şükür neticesinde insanın düşmansız ve hiçbir şeyden korkmadan karnını doyurabildiğinden bahsedilmiştir

38. Ayet: *"Ve mā ḫalaḳtu'l-cinne ve'l-inse illā li ya'budūni"*

Meali: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Kur'an-ı Kerim, 51/56)

Ayetin Geçtiği Metin: ey ṭālib-i sālik Ḥażret-i Ḳur'ān-ı celįü'ş-şānda *"Ve mā ḫalaḳtu'l-cinne ve'l-inse illā li ya'budūni"* āyet-i kerįmesin tilāvet idüp cenāb-ı Ḥażret-i Ḥaḳḳa mūcebince ṭā'at ü 'ibādet eyle kārḫane-i 'ālemüñ icādından 'ibādetden ġayrı maḳṣūd yokdur pes imdi 'ibādetden ġayrıya iştiġāl-ı la'b ü lehv ü ḍalāl oldığı ma'lūm ehl-i kemāl oldığından

Ḥażret-i Ḥaḳḳa ṭā'atdan mā'adāyı ḫayāl itmeyüp taḥṣīl-i māsivāda bi̱mecāl olduḳları bu bā'isdendür ki meŝelā (s. 888)

Açıklama: İlgili ayet, "*Mā ḫalaḳtu'l-cinne ve'l-ins in biḫ[v]ān/ Cüz 'ibādet ni̱st maḳṣūd ezcihān"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, ilgili ayeti okuyup gereğince davranılması gerektiği, Allah'a ibadetten başka, bu dünya ile meşgul olmanın boş iş olduğu belirtilmiştir.

39. Ayet: *"Ve lev ruddū le 'adū li mā nuhū 'anhu ve innehum le kāẕibūn"*

Meali: "Eğer çevrilselerdi, elbette kendilerine yasaklanan şeylere yine döneceklerdi. Şüphesiz onlar yalancıdırlar." (Kur'an-ı Kerim, 6/28)

Ayetin Geçtiği Metin: aña emr idüp buyurur ki senüñ işüñ ruddū le'adūdur ey sen 'ahd ü tevbesinde süst ü ża'i̱f kimesne ya'ni̱ ey ḳabāyiḥ-i a'mālüñ iŝārı ẓāhir oldıġından ötüri tevbe ü temennāya rücū' eyleyen kimse senüñ ḥāluñ *"Ve lev ruddū le 'adū li mā nuhū 'anhu ve innehum le kāẕibūn"* emr-i celi̱lü'l-ḳadri üzredür ki i̱mānuñ ancaḳ belā zamānında olup selāmet vaḳti 'işyāna şuġl idersin (s. 934)

Açıklama: Bu ayet, "*Gūyedeş ruddū le'adū kār-ı tust/ Ey tu ender tevbe vü mi̱ŝāḳ süst"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, tevbesinde zayıf olan kişinin sürekli Allah'a isyanla meşgul olduğundan, sadece bela zamanında tevbe ettiğinden bahsedilmiştir.

40. Ayet: "*Likey lā te'sev 'alā̱ mā fātekum"*

Meali: "Elinizden çıkana üzülmeyesiniz." (Kur'an-ı Kerim, 57/23)

Ayetin Geçtiği Metin: Ḥaḳ Te'ālā̱ ḥażreti emr idüp buyurdı ki maḥzūn olmañ sizden fevt olan şey'lerüñ üzerine eger gelürse de ḳurd ve ihlāk iderse de sizüñ ḳoyunlarıñuzı ki Ḳur'ān-ı Keri̱mde "*Likeylā te'sev 'alā̱ mā fātekum"* buyurılmışdur zi̱rā emrüñ böyle olduġı (s. 960)

Açıklama: Bu ayet *"Guft lāte'sev 'alā̱ mā fātekum/ I̱n ete's-sirḥānu ve'rdā̱ ṣātekum"* beytindedir. Beytin şerhinde, insanın elindeki sürüye kurt gelip sürüyü telef etse de Allah'ın "Elinizden gidenler için hüzünlenmeyin." şeklinde buyurduğundan bahsedilmiştir.

41. Ayet: *"Ve leḳad kerremnā"*

Meali: "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık." (Kur'an-ı Kerim, 17/70)

Ayetin Geçtiği Metin: zi̱rā beni̱ Ādemüñ *"Ve leḳad kerremnā"* ḫiṭābına müsteḥaḳ oldıġı iḫtiyārdandur öyle olınca nışfı bal arısı olup nışfı yılan oldı ki (s. 967)

Açıklama: Bu ayet, *"Z'ān ki kerremnā şud Ādem z'iḫtiyār / Ni̱m zerbūr-ı 'asel şud ni̱m mār"* beytinden aktarılmıştır. Beytin şerhinde, insanoğlunun ayet gereği şerefli olduğu kabul edildiğinden bahsedilmiştir

42. Ayet: *"Vallāhu'l-ġaniyyu ve entümü'l-fuḳarā'u"*

Meali: "Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz." (Kur'an-ı Kerim, 47/38)

Ayetin Geçtiği Metin: *"Vallāhu'l-ġaniyyu ve entümü'l-fuḳarā'u"* maẓmūn-ı 'izzet maṣḥūbınca ol ġani̱dür ve andan ġayrısı cümle faḳi̱rdür ḳaçan bir faḳi̱r 'ivażsuz ve bedelsüz al şunı senüñ olsun dir dimez elbette faḳi̱r dirdi ki nesne bir bedel ve 'ivaż ṭaleb ider meŝelā (s. 982)

Açıklama: Bu ayet, *"K'ū ġaniyyest ü cüz ū cümle faḳi̱r/ Key faḳi̱ri bi̱'ivaż gūyed ki gi̱r"* beytinde geçmektedir. Bu beytin şerhinde, Allah'ın zengin olduğu ve kullarının fakir olduğu; Allah'ın fakirlere karşılıksız hediyeler verdiği ama fakirlerin bir şey verirken bir karşılık beklediğinden bahsedilmiştir.

43. Ayet: *"Ve lā tulḳū bieydi̱kum ile't-tehluketi"*

Meali: "Kendinizi elleriniz ile tehlikeye atmayınız." (Kur'an-ı Kerim, 2/195)

Ayetin Geçtiği Metin: sen degül misin Ḥażret-i Ḥaḳḳuñ beyānından *"Ve lātulḳū bieydi̱kum ile't-tehluketi"* āyet-i keri̱mesin tilāvet idüb kendüyi maḥall-i helāke i̱lḳādan nehy itdüren (s. 1000)

Açıklama: Bu ayet, "*Ne tu lātulḳū bieydi̱kum ilā̱/ Tehluke ḫ^{v}āndi̱ zipeyġām-ı Ḫudā"* beytinden aktarılmıştır. Beytin şerhinde, ilgili ayet gereğince davranıp helak edecek yerden kendini uzak tut, denmektedir.

44. Ayet: *"Ve sāri'ū ilā maġfiretin min rabbikum ve cennetin arḍuhā's-semāvātu vel arḍu 'uiddet lil mutteḳi̱n"*

Meali: "Rabbinizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun." (Ali Kur'an-ı Kerim, 3/133)

Ayetin Geçtiği Metin: ve ol kimesne ki ölmek anuñ öñünde feṭḥ-i bāb oldı *sāri'ū* gelür aña ḫiṭābda ya'ni̱ *"[Ve] sāri'ū ilā maġfiretin min rabbikum ve cennetin arḍuhā's-semāvātu vel arḍu 'uiddet lil mutteḳi̱n"* āyet-i

kerīmesi mücebince aña *lā'tulḳū* emri gelüp *sārī'ū* ḫiṭābıyla olur imdi feiẕā kāne el-emr keẕālik (s. 1003)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit *"V'ān ki murden piş-i ū şud fetḥ-i bāb/ Sāri'ū āyed mer ūrā derḫiṭāb"*dır. Beytin şerhi, önceki beyit şerhleriyle ilgilidir. Buna göre ölümü, ölüm olarak görmeyenlerin, kendinizi tehlikeden sakının emrini, ilgili ayet gereği cennete koşun olarak algıladıklarından bahsedilmiştir.

45. Ayet: *"Elleẕīne āteynāhumu'l-kitābe ya'rifūne kemā ya'rifūne ebna'ehum"*

Meali: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar." (Kur'an-ı Kerim, 2/146)

Ayetin Geçtiği Metin: *ya'rifū*nuñ *enbiyā* muḳaddem mef'ūli *eżdāduhum* mu'aḫḫir fā'ili olınca dimek ol nūr ki kāfirler enbiyāyı bilürlerdi şol şey' gibi ki evlādlarına beñzemeye ya'nī küffār-ı bed girdār evlādlarına müştebih olmayanı nice bilürlerdi ise enbiyā-ı 'aẓām 'aleyhisselāmı daḫı öyle taḥḳīḳ bilürlerdi nitekim Sūre-i Baḳarada olan bu āyet-i kerīmenüñ tefsīrinden ma'lūm olur *"Elleẕīne āteynāhumu'l-kitābe ya'rifūne kemā ya'rifūne ebna'ehum"* el āyetihi (s. 1058)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit *"Ya'rifūne'l-enbiyā eżdāduhum/ Miŝl-i mā lāyeştebih evlāduhum"*dur. Beytin şerhinde, kâfirlerin peygamberi, evlatlarını gibi iyi bildikleri belirtilmiştir

46. Ayet: *"Ŝumme enzelallāhu sekīnetehū 'alā rasūlihī ve 'ale'l-mu'minīne ve enzele cunūdel lem teravhā ve 'azzebellezīne keferū, ve ẕālike cezāu'l-kāfirīn"*

Meali: "Sonra Allah, Resulü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır." (Kur'an-ı Kerim, 9/26)

Ayetin Geçtiği Metin: 'aḳluñ eŝvābı senüñle biledür ve sen 'āḳılsun ki *"Cünūdel lem teravhā"* āyet-i kerīmesinden ġāfilsün ya'nī 'aḳl-ı ma'āş-ı cüz'ī 'aḳl-ı ma'ād-ı küllīnüñ maḥremi olmaz ki Ḥażret-i Allāh hanīn-i ġarrāsında bir revātibde pes biñ bir ḳolda ṭoḳuz biñ nūrānī 'asākir-i nuṣret-i encam irsāl idüp anları mü'minler görmeyüp küffār gördiler nitekim Sūre-i Tevbede olan bu 'āyāt-ı bīnānuñ tefsīr-i hidāyet-i iḥsānından hüveydādur ḳavlühü Te'ālā *"Ŝumme enzelallāhu sekīnetehū 'alā rasūlihī ve 'ale'l-mu'minīne ve enzele cunūdel lem teravhā ve 'azzebellezīne keferū, ve ẕālike cezāu'l-kāfirīn"* (s. 1106)

Açıklama: İlgili ayet, "*Raḫt-ı ʻaḳlet bātuest ü ʻāḳılį/ K'ezcunūden lem teravhā ġāfilį"* beytindedir. Beytin şerhinde, cüz'î aklın küllî akıldan saklanamayacağı belirtilmiştir. Sonrasında Allah'ın müminlere yardım etmesi için kâfirlerin görebildiği ama müminlerin göremediği bin bir kolda dokuz bin nuranî asker gönderdiğinden bahsedilmiştir

47. Ayet: *"Fetemennevu'l-mevte in kuntum ṣādıḳįn"*

Meali: "Samimi iseniz haydi ölümü isteyin!" (Kur'an-ı Kerim, 62/6)

Ayetin Geçtiği Metin: çünki mükevvin-i kevn ü mekān *"Fetemennevu'l-mevte in kuntum ṣādıḳįn"* diyü emr ü fermān eylemişdür ben ṣādıḳum bu kavl-i kerįm ile ʻāmil olup cānı bu emr-i Ḥaḳ üzre saçarum didi (s. 1122)

Açıklama: Ayet, "*Çün temennevā mevt guft ey ṣādıḳįn/ Ṣādiḳem cānrā berefşānem berʻįn"* beytinde bulunmaktadır. Beytin şerhinde, önceki beytin şerhiyle ilişkili olarak misafirin mescitte başına kötü bir iş gelebilir bahanesiyle uyumaması istenmiş; ama misafir, iktibas yapılmış ilgili ayet gereği canını Hak için feda edeceğini belirtmiştir.

48. Ayet: *"Lā yuḳātilūnekum cemʻįan illā fį ḳuran muḥaṣṣanetin ev min verāʼi cüdurin besuhum beynehum şedįd taḥsebuhum cemʻįan ve ḳulūbuhum şettā, ẕālike bi ennehum ḳavmun lā yaʻḳılūn"*

Meali: "Onlar müstahkem kaleler içinde veya duvarlar arkasında olmadan sizinle toplu hâlde savaşmazlar. Kendi aralarındaki çekişmeleri şiddetlidir. Sen onları toplu sanırsın. Hâlbuki kalpleri darmadağınıktır. Bu, onların akılları ermez bir topluluk olmalarındandır." (Kur'an-ı Kerim, 59/14)

Ayetin Geçtiği Metin: Ḥażret-i Allāh ehl-i nifāḳ-ı nāsedįdden ḫaber virüb buyurmışdur ki bunlaruñ muḥārebe vü kārzārı beynlerinde şedįd ü müḥmeldür ve illā eger Allāh ve Resūlallāh muḥārebe eyleseler şecāʼatleri ḫavf u ḫaşyete tebdįl olur beyt-i ʻālį Sūre-i Ḥaşrda olan āyet-i kerįmeden iḳtibās buyurılmış ola ki ḳavlühü Teʼālā *"Lā yuḳātilūnekum cemʻįan illā fį ḳuran muḥaṣṣanetin ev min verāʼi cüdurin beʼsuhum beynehum şedįd taḥsebuhum cemʻįan ve ḳulūbuhum şettā, ẕālike bi ennehum ḳavmun lā yaʻḳılūn"* diyü emr ü fermān eyleyüp ol münāfıḳın (s. 1138-1139)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit *"Guft Ḥaḳ zʼehl-i nifāḳ-i nāsedįd/ Beʼsuhum mā beynehum beʼsun şedįd"*dir. Beytin şerhinde, Allah, nifak ehlinin hallerinden haber vermiş, buna göre kendi aralarındaki çekişmenin çok şiddetli olduğu, Allah'la ve resulüyle harp etmeleri halinde cesaretlerinin korkuya dönüşeceğinden bahsedilmiştir

49. Ayet: *"Lev ḫaracū fīkum mā zādūkum illā ḫabālev*"

Meali: "Eğer onlar da sizin içinizde (sefere) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmayacaktı." (Kur'an-ı Kerim, 9/47)

Ayetin Geçtiği Metin: zīrā Ḥaḳ Te'ālā ḥażretleri Ḳur'ān-ı Kerīmde münāfıḳīn ḥaḳlarında buyurmışdur ki ḳavlühü Te'ālā *"Lev ḫaracū fīkum mā zādūkum illā ḫabālev*" (s. 1144)

Açıklama: Bu ayet, "*Z'ān ki zādūkum ḫabālen guft Ḥaḳ / K'ezrifāḳ-ı süst bergerdan varaḳ"* beytinde zikredilmiştir. Beyitte doğrudan ilgili ayetten iktibas yapılmıştır. Buna göre münafıkların halleriyle alakalı olarak, Allah'ın ilgili ayeti buyurduğu belirtilmiştir.

50. Ayet: *"Min şerri'l-vesvāsi'l-ḫannās"*

Meali: "Gizlice, sinsi sinsi vesveseler verenin şerrinden." (Kur'an-ı Kerim, 114/4)

Ayetin Geçtiği Metin: ki Ḥażret-i Allāh celletü 'aẕīmetihi ḥażretleri ol şeyṭāna ḫannās oḳudı ki ol kirpüciġuñ başına beñzerdi ya'nī Ḥażret-i Ḥaḳḳuñ celletü ḳudretihi ḫannās buyurdıġı nefs-i şeyṭānuñ kirpü başına beñzedügünden ötüridür nitekim Sūre-i Nāsda "*Min şerri'l-vesvāsi'l-ḫannās"* tefsīrinde "*Eş-şeyṭānu cāsimün 'alā ḳalbi'l-insāni feiẕā ẕekera'l-insānu ve rabbehu hanese'ş-şeyṭān ve vellā feiẕā ġafale vesvese ileyhi"* buyurılup (s. 1153)

Açıklama: Bu ayet, "*Ki Ḫudā ān dīvrā ḫannās ḫ^{v}ānd/ K'ū ser-i ān ḫārpuştekrā bümānd"* beytinde kullanılmıştır. Beytin şerhinde, nefs şeytanının kirpinin başına benzediğinden bahsedilmiştir.

51. Ayet: *"Kellā lev ta'lemūne 'ilme'l- yaḳīn. Le teravunne'l-caḥīm. Ŝumme le teravunnehā 'ayne'l-yaḳīn"*

Meali: "Hayır, kesin olarak bir bilseniz. Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz. Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz." (Kur'an-ı Kerim, 102/5, 6, 7)

Ayetin Geçtiği Metin: Elhākumü't-tekâŝür ṣūresinde ara şimdi ḥarf-i red'den ṣoñra *lev ta'lemūn* ardında ya'nī 'ilm-i ẓannuñ fevḳinde ve yaḳīn 'ilmüñ fevḳinde olup 'ilm-i cūyā-ı yaḳīndür ve yaḳīn 'ilmden evlādur pes 'ayne'l-yaḳīn 'ilme'l-yaḳīnden a'lādur nitekim sūre-i kerīmede biri birden ulu nebī a'le't- tertīb meẕkūrdur ki *"Kellā lev ta'lemūne 'ilme'l-yaḳīn. Le*

teravunne'l-caḥîm. Ŝumme le teravunnehā 'ayne'l-yaḳîn" buyurılmışdur öyle olduḳda (s. 1168)

Açıklama: Bu ayet, "*Ender Elhākum bicū ǰnrā künūn/ Ezpes-i kellā pes-i lev ta'lemūn"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, ta'lemunun zan ilminin ve yaḳîn ilminin üstünde olduğundan; aynel-yaḳînin ilmel'l-yaḳîndan üstün olduğundan bahsedilmiştir.

52. Ayet: *"Ḳāle yā buneyye innî erā fî'l-menāmi ennî ezbehuke fenẓur māẕā terā. Ḳāle yā ebetif'al mā tu'mer, setecidunî inşā'allāhu mine'ṣ-ṣābirîn"*

Meali: "İbrahim ona, 'Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm, dedi; o da 'Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın.' dedi." (Kur'an-ı Kerim, 37/102)

Ayetin Geçtiği Metin: ben Ḫalîl ve sen püser Ḫalîl mānendi olup bıçaḳ öñüne baş ḳo taḥḳîḳan ben seni boġazlar gördüm bu beyt-i kerîmüñ tafṣîl ü taḥḳîḳi Sūre-i Sāffātda *"Ḳāle yā buneyye innî erā fî'l-menāmi ennî ezbehuke" [fenẓur māẕā terā] ḳāle [yā ebet]if'al mā tu'mer, setecidunî inşā'allāhu mine'ṣ-ṣābirîn"* Burhān-ı Ḳaṭ'uñ tefsîrinden rūşen ü 'ayāndur pes imdi (s. 1180)

Açıklama: Bu ayet, *"Men Ḫalîlem tu püser piş-i biçük/ Ser binih innî erānî eẕbeḥuk"* beytinden aktarılmıştır. Beytin şerhi, önceki şerhlerle ilgili olarak kazanda kaynayan nohutla onu pişiren kadın arasında geçen konuşmayla ilgilidir. Kadın nohuda ben Hz. İbrahim misaliyim, sen de ona boyun eğen Hz. İsmail'in misali olmalısın, demiştir.

53. Ayet: *"Elem tera keyfe ḍaraballāhu meŝelen kelimeten ṭayyibeten keşeceratin ṭayyibetin aṣluhā ŝābitun ve fer'uhā fî's-semā'i. Tū'tî ukulehā kulle ḥînin biiẕni rabbihā, ve yaḍribullāhul emŝāle lin-nāsi le'allehum yeteẕekkerūn"*

Meali: "Görmedin mi, Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir. Bu ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir." (Kur'an-ı Kerim, 14/24, 25)

Ayetin Geçtiği Metin: felek üzre yimişler vardur vefā aġaclarından ki ol agaclaruñ esfelleri 'arūflar ile mütemekkinlerdür yir içinde ve i'lā ve aġṣānları mürtefi'dür semāvāt cānibine felekde olan yirlerden murād mîvehā-yı îmān u îḳān olub îmān u îḳānı daḫı şecere-i teşbîhe ve temŝîlde sırr-ı ḥikmet-i sihre 'arḳ-ı rāsiḫ ve aṣl-ı ḳāîm ü fer'-i fānî ile şecere olup

eşyā-ı ŝelâŝeye muḥtāc oldığı gibi keẕālik i̱mān daḫı eşyā-ı ŝelâŝesiz tamām olmayup *"Taṣdi̱ḳu bi'l-ḳalbi ḳavlü bi'l-lisāni 'amelü bil-erkāni"* lābüddür ki i̱mān-ı itmām ola beyt-i sa'ādetiḥsānı şerḥ ü beyān nice mümkin ki ārifüñ kelāmetde bitmiş ma'nā gizlüdür buyurılmış veli̱kin ma'nā-ı feyż-i ikrāmı Sūre-i İbrāhi̱mde olan bu āyet-i keri̱menüñ tefsi̱r-i hidāyet iḥsānından bāhirdür ḳavlühü Te'ālā *"Elem tera keyfe ḍaraballāhu meŝelen kelimeten ṭayyibeten keşeceratin ṭayyibetin aṣluhā ŝābitun ve fer'uhā fi̱'s-semā'i. Tū'ti̱ ukulehā kulle ḥi̱nin biiẕni rabbihā, ve yaḍribullāhul emŝāle lin-nāsi le'allehum yeteẕekkerūn"* (s 1234-1235)

Açıklama: Bu ayetin geçtiği beyit "*Berfelek berhāst z'eşcār-ı vefa/ Aṣluhā ŝābit ve fer'uh fi's-semā"*dır. Beytin şerhinde, felekler üzerinde vefa ağaçlarının yemişlerinin olduğu, vefa ağaçlarının aşağı kısmının yeryüzünde inleyenlerle beraber olduğu ve dallarının gökyüzüne yükseldiğinden bahsedilmiştir. Feleklerdeki yeryüzünden kastedilenin iman olduğu ve imanın da üçüncü eşya ile tamam olabileceğinden bahsedilmiştir.

54. Ayet: *"Ve lev lā ricālun mu'minūne ve nisā'un mu'minātun lem ta'lemūhum en teṭa'ūhum fe tuṣi̱bekum minhum ma'arratun bi ġayri 'ilmin"*

Meali: "Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle, inanmış kadınları bilmeyerek ezmeniz ve böylece size bir eziyet gelecek olmasaydı, Allah, Mekke'ye girmenize izin verirdi." (Kur'an-ı Kerim, 48/25)

Ayetin Geçtiği Metin: gizlü yirden maġlūbiyetinüñ faẕ̇l virildigüñ işitmişlerdür ki ol *levlā ricālun mü'minūn* ḥikmetidür yāḫūd maġlūbiyyetinüñ maḫfi̱ faẕ̇i̱letin istimā' itdüklerinden zebūn oldılar dimek ola ki beyt-i şeri̱finüñ ma'nā-ı feyż-i iḥsānı Sūre-i Fetḥde *"Ve lev lā ricālun mu'minūne ve nisā'un mu'minātun lem ta'lemūhum en teṭa'ūhum fe tuṣi̱bekum minhum ma'arratun bi ġayri 'ilmin"* āyet-i keri̱mesi tefsi̱r-i şeri̱finden hüveydādur ki (s. 1279)

Açıklama: Bu ayet,*"Derfirih dāden şeni̱de derkümūn/ Ḥikmet-i levlā ricālun mu'minūn"* beytinde zikredilmiştir. Beytin şerhinde, ilgili ayet gereğince mağlubiyetin gizli faziletinin olması nedeniyle mezkûr kişilerin kendilerini zayıf bıraktıkları belirtilmiştir.

55. Ayet: *"Keffe eydiyehum 'ankum ve eydiyekum 'anhum"*

Meali: "Onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir." (Kur'an-ı Kerim, 48/24)

Ayetin Geçtiği Metin: küffār-ı la'inden el ḳışaluġı farż oldı mü'minüñ ḫalāşından ötüri ki ey ṭālib Ḥudeybiyye zamānınuñ ḳışşasını oḳu *keffe*

*eydiküm*den bütün ahvāli bil ya'nį *"Keffe eydiyehum 'ankum ve eydiyekum 'anhum"* tefsįr-i kerįmin müṭāla'a idüp bu aḥvāli kemā yenbaġį ma'lūm idinüp gör kim müminįn ve mü'minatuñ 'indillāhu'l-kerįm ne güne 'ālį vü şerįf rütbe-i isnāları vardur buyurub ḥażret-i sulṭān-ı nübüvvetüñ medḥ-i 'ālįlerinde buyururlar ki (s. 1280)

Açıklama: Bu ayet, "*Ḳıṣṣa-yı 'ahd-ı Hudeybiyye biḥ[V]ān/ Keffe eydįkum tamāmet z'ān bidān"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, lanetlenmiş küffarın yenilmesi ve müminlerin selameti için Allah'ın müminlere yardım ettiği, bunun Hudeybiye kıssasında da olduğu, müminlerin bu denli yüce olduğundan bahsedilmiştir.

56. Ayet: *"Kullu şey'in hālikün illā vecheh"*

Meali: "O'nun zatından başka her şey yok olacaktır." (Kur'an-ı Kerim, 28/88)

AyetinGeçtiği Metin: 'aḳl ḳaçan ḳalur çünki ol baş virici olur ki *"Kullu şey'in hālikün illā vecheh"* ol ẕü'l-celāl ve'l-ikrāmuñ vech-i pāki hālik ve gelür şöyle ki (s. 1301)

Açıklama: Bu ayet, *" 'Aḳl key māned çü bāşed serdih ū/ Kullu şey'in hālik illā vechehü"* beytinde geçmektedir. Beytin şerhinde, her şeyin fani olduğu gibi aklın da fani olduğundan bahsedilmiş, baki olanın Allah olduğunu belirtmek için de ilgili ayet kullanılmıştır.

57. Ayet: *"Yef'alullāhu mā yeşā'u*"

Meali: "Allah, dilediğini gerçekleştirir" (Kur'an-ı Kerim, 14/27)

Ayetin Geçtiği Metin: ḳulaḳsuzluḳ ḳulaġın bu nefse aç *"Yef'alullāhu mā yeşā'u*" rāzından ötüri ya'nį ey ṭālib-i sālik sırr-ı Ḥażret-i Kurāndan ḫaberdār olmaġa 'aḳlsuzluḳ 'aḳlı ve ḳulaḳsuzluḳ ḳulaġı lāzımdur elḥāṣıl esrār-ı Ḥażret-i Ḳurān celįlü'ş-şānı fehme mevt-i iḫtiyārı lāzım u lābüddür ki (s. 1307)

Açıklama: Bu ayet, *"Güş-ı bįgūşį der'įn dem berguşā/ Behr-i rāz-ı yef'alullāh mā yeşā"* beytindedir. Beytin şerhinde, şarih salike, Kur'an'ın sırrını anlamak için akılsızın aklına ve kulaksızın kulağına sahip olmanın gerektiğini yani ölü gibi olmanın şart olduğu belirtilmiştir.

SONUÇ

Yetimü'ş-Şüruh, Talibî Hasan Dede tarafından 1692 yılında yazılmaya başlanmış ve 1695 yılında eserin yazımı tamamlanmıştır. Eser, Mevlana'nın Mesnevi'sinin üçüncü cildinin şerhidir. Mevlana'nın Mesnevi'si için Kur'an'ın özü anlamına gelen "magz-ı Kur'an" ifadesi kullanılır. Buradan hareketle bu çalışmada, Mevlana'nın Mesnevi'sinin üçüncü cildinin şerhi olan Yetimü'ş-Şüruh'ta, ayetlerin metin içerisinde, hangi bağlamda kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

İlgili eserde, 165 ayet tespit edilmiş olup bunlardan 57 tanesinin beyitlerde iktibas yapılan ayetler olduğu görülmüştür.

Çalışmada yer alan "Açıklama" kısmından da anlaşılacağı üzere şarih, şerhte iktibas yaptığı ayetleri bağlama uygun bir şekilde kullanmıştır. Şarihin şerhte, ayetleri ustalıkla kullanmasından hareketle de Talibî'nin İslam ilimlerinde ve şerh alanında yetkin birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Yetimüş-Şüruh'taki ayetlerden iktibasların tasniflemesini de şu şekilde yapabiliriz.

a- Yetimü'ş-Şüruh'taki ayetler, şeriata ve İslamî adaba aykırı bir şekilde kullanılmadığından müstahsen iktibas içerisinde yer alır.

"a'māl-i ṣaliḥe ve aḫlāḳ-ı ḥasene aṣḥābı ki ḥāyāt-ı ebediye nāil oldılar aḥlāḳ-ı marżiyye sebebiyle ki ol kerāmet anlardan zāil olmaz bāḳi vü ebedi vü dā'imdür nitekim Sūre-i Kehfde olan bu āyet-i kerimeden rūşendür *'El mālu vel benūne zinetü'l-hayāti'd-dünyā, vel bāḳiyātu'ṣ-sāliḥātu ḫayrun 'inde rabbike ŝevāben ḫayrun emelen.'* ve daḫı Sūre-i Meryemde bu āyet-i kerime böyle vārid olmışdur" (s. 82)

b- Yetimü'ş-Şüruh'un şerh kısmında, genelde ayetlerin tamamı alındığı için tam iktibastır. Ancak az da olsa ayetin bir kısmının alındığı ayetler de vardır.

Tam ayet: "*Ḳul lil mu'minine yaġuḍḍū min ebṣārihim ve yahfeẓū furūcehum ẕālike ezkā lehum innallāhe ḫabirun bimā yaṣne'ūn"* (Nur 24/30), (s. 663)

Nâkıs ayet: *İẕā tey'ese'r-rusulu ve ẓannū ennehum ḳad kuẕẕibū"* (Yusuf 12/ 110) (s. 642)

c- Yetimü'ş-Şüruh'ta ayetlerin manasından alıntı yapmak yerine orijinalinden iktibas yapılmıştır. Bu nedenle Yetimü'ş-Şüruh'taki ayetler lafzen iktibas sınıflamasının içinde yer alır.

"bu ẕüfünün 'āḳıllar ardınca ya'nį bu fünün-ı ẓahire aṣḥābından ötüri Ḥażret-i Allāh Kur'ān-ı Kerįmde *'Lā ya'lemune'* buyurub emr ü fermān eyledi ki Sūre-i Rūmda olan bu āyet-i kerįmeye işāret buyurılmış ola ki ḳavlühü Te'ālā *'Ya'lemūne ẓāhiran mine'l-ḥayāti'd-dünyā ve hum 'ani'l-āḫırati hum ġāfilūn'* bedel olup 'adem-i 'ilm olan cehl ile umūr-ı dünyāyı tecāvüz itmeyen vücūd-ı 'ilmüñ beynlerinde farḳ olmadıġın andan eyler abdāldan olduġı ṣuḥuf ārā-ı kütb-i tefāsįrdür" (s. 802)

KAYNAKÇA / REFERENCES

Atabek, F. (2019). *Talibi Hasan Dede Yetimü'ş-Şüruh (İnceleme-Metin-Sözlük*). Yayımlanmamış doktora tezi, niğde ömer halisdemir üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Aytekin, Ü. (2002). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Yayımlanmamış doktora tezi, marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Dağlar, A. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. 15. Baskı, Aydın Kitabevi.

Dilperîpûr, A. (1995). *Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü.* İran kültür müsteşarlığı yayınları.

Durmuş, İ. (2000). İktibas. *DİA,* 33, 52.

Erkul, R. (2017). Birrî Mehmed Dede Divânı'nda ayetlerden iktibaslar. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 97-104.

Farhat, K. (2019). *Arap Dili ve Edebiyatında Kur'an'dan İktibas.* Yayımlanmamış doktora tezi, yıldırım beyazıt üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük).* Yayımlanmamış doktora tezi, niğde ömer halisdemir üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Kanar, M. (2015). *Farsça-Türkçe Sözlük* (4. baskı). Say yayınları.

Karagöz, İ. (2015). *Dini Kavramlar Sözlüğü* (6. baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Keleş, R. (2013). *Divan Şiirinde Ayet ve Hadis İktibasları*. Yayımlanmış doktora tezi, Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Koçoğlu, T. (2009). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Yayımlanmamış doktora tezi, erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Kur'anı-ı Kerim Meali (2011). (Haz. H. Altuntaş & M. Şahin). Diyanet İşleri Başkanlığı yay.

Mutçalı, S. (2015). *Arapça-Türkçe Sözlük.* Dağarcık yayınları.

Nalçacıgil Çopur, E. (2019). İktibas Sanatı ve Mazmûn. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, 10, 165-179.

Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük),* Yayımlanmamış doktora tezi, Bozok üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Öztürk, Ş. (2007). *Şem'î'nin (15-16. yy) Mesnevî Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevî Şerhi),* Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Şahin, O. (2012). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler)(İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük),* Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük),* Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Taştan, E. (2009). *İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I Cilt Çeviriyazı-İnceleme,* Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara üniversitesi türkiyat araştırmaları enstitüsü.

Tokmak, A. N. (2001). *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*. Simurg yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1963-72). *Tarama Sözlüğü*. 1-7. Cilt, TDK yayınları.

Uzun, M. (2011). İktibas. *DİA*, 22, 52

Yalap, H. (2015). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük),* Yayımlanmamış doktora tezi, Niğde üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Yekbaş, H.(2010). Divan Şiirinde Kur'ān. *İstem Dergisi*, 16, 199-232.

Yilter, S. (2016). *Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük),* Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.475-488.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.475-488.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40300

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 25.12.2019
Kabul Tarihi: 15.01.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 25.12.2019
Accepted: 15.01.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Bayrak, Ö. & Erol, S. (2020). Orhan Pamuk'un Perspektifinden Doğu-Batı Çatışması. *Journal of History School,* 44,475-488.

ORHAN PAMUK'UN PERSPEKTİFİNDEN DOĞU-BATI ÇATIŞMASI[1]

Özcan BAYRAK[2] & Sedat EROL[3]

Öz

Karşıtlıkları/çelişkileri romanın temeli olarak gören Orhan Pamuk'un tema dünyasında Doğu-Batı çatışması önemli bir yere sahiptir. Pamuk, Doğu ve Batı kültürünün kesiştiği önemli bir yer olan Türkiye'de, İstanbul'un Nişantaşı semtinde büyümüştür. Bu ortamda yetişen Pamuk, iki kültürü birlikte tanımıştır. Bu iki ayrı dünya, Doğu ve Batı kültürü, Pamuk'un sorgulamalarının merkezine yerleşmiştir. Bu araştırmanın amacı, Orhan Pamuk'un tema dünyasında önemli bir yeri olan Doğu-Batı çatışmasının eserlerine yansımasını belirlemek ve betimlemektir. Araştırma süreci nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesiyle yürütülmüş, elde edilen verilerin analizinde betimleyici-yorumlayıcı analiz kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, farklı konular üzerinden işlenen çatışma unsurlarının çok boyutlu ve karmaşık olan yapılarının bozulmadan, hayatın içerisinde olduğu gibi aktarıldığı, bir sonuca varma amacı taşımadığı; sorgulama, yorumlama ve sonuca varma gibi anlamsal işlemlerin okuyucuya bırakıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Tema, Doğu-Batı, Çatışma.

[1] Bu çalışma Sedat Erol tarafından Özcan Bayrak danışmanlığında hazırlanan, "Orhan Pamuk'un Romanlarının Tema Bakımından İncelenmesi" (Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50

[2] Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ozcanbayrak@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3392-5021

[3]Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, serol@adiyaman.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0840-9903

East-West Conflict from Orhan Pamuk's Perspective

Abstract
East-West conflict has an important place within the theme world of Orhan Pamuk who considers conflicts/contradiction as the basis of novel. Pamuk grew up in Nişantaşı district in Istanbul in Turkey that is an important place where East and West culture coincide. Pamuk, who was raised in this environment, knew both cultures together. This separate two worlds, east and west cultures, took its place in Pamuk's way of questioning. The purpose of this study is to determine and describe the reflection of east-west conflict, which has an important place in Orhan Pamuk's theme world, on his works. The process of the research was conducted with document analysis which is one of the qualitative research methods, and descriptive-interpretive analysis was utilized in the analysis of the data obtained. As a result of the research it was determined that conflict factors handled upon different aspects are transferred in life as they are without corrupting their multi dimensional and complicated structure, they do not have a purpose of reaching a conclusion; and semantic processes such as questioning, interpreting and concluding were left to the reader.
Keywords: Orhan Pamuk, Theme, East-West, Conflict.

1. GİRİŞ

İnsan hayatındaki karşıtlıkları/çelişkileri, taraf tutmaksızın, olduğu gibi sergilemeyi benimseyen postmodern sanatçılar, gerçek hayata dayalı parçacıklardan yeni bir çelişki dünyası oluşturmayı amaçlamaktadır (Ecevit, 2014: 131). Eserlerinde elle tutulamayan bir çelişkiler yumağını tarafsızca sergilemeyi amaçlayan Orhan Pamuk, bu yönüyle önemli bir postmodern yazardır (Akyıldız, 2008: 229).

Pamuk için roman bir sonuç veya ders çıkarılması gereken bir sanat değildir. Bilinen kadar bilinmeyenlerin yer aldığı, karşıtlıkların bulunduğu, insan ruhundaki çatışmaların sergilendiği bir sahnedir. Romanın temeli olarak bu çatışmaları gören yazar, sadece bir fikirle oluşturulan eseri değerli bulmaz. Romanın en az iki fikirle yazılması gerektiğine inanır ve çatışmayı eserlerinde en önemli unsurlardan biri olarak belirler (Pamuk, 1999a: 103). Pamuk'un eserlerinin anlaşılmaz veya çok kapalı olarak yorumlanmasının sebeplerinden biri de çatışma temasının karmaşıklığını eserlerinde çokça işlemesidir.

Kendini, kimliğini ve toplumunu sürekli sorgulama eğiliminde olan Pamuk, roman konularını aile çevresi ve tarih olmak üzere iki kaynaktan beslemiştir (Duman, 2009: 14). Çocukluğunu ve gençliğinin ilk dönemini farklı dillere ve kültürlere ev sahipliği yapan İstanbul'un Nişantaşı semtinde geçiren yazar, küçük yaşta çok değişik fikirlere sahip insanlarla bir arada bulunmuş ve

farklı kimlikleri tanımıştır. Bu özelliği, romanlarında sıkça yer verdiği çatışma unsurlarına zemin hazırlamıştır.

Orhan Pamuk'un romanlarında iki karşıt kültür arasında sıkışıp kalmış olan Türk toplumunun ana sorunsalları önemli bir motif oluşturur (Ecevit, 2008: 237). Gerek kendi düşünce dünyasında gerekse yaşadığı toplumda görülen Doğu-Batı çatışması, yazarın edebi hayatında önemli bir yer edinmiştir. Doğu-Batı çatışmasını oldukça önemseyen Pamuk, bu çatışmayı romanlarında sıkça işlemiştir. Bu iki farklı sesten faydalanarak çıkacak özgün bir sesin yeni kimliğimizi oluşturacağına inanan, Doğu ve Batı'nın organik birleşimini savunan yazar, yeniliklere açık yerel bir kültür üzerinde durmuş ve bu düşüncesini eserlerine yansıtmaya çalışmıştır (Pamuk, 2010: 531; Pamuk, 1999a: 338).

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Orhan Pamuk'un tema dünyasında önemli bir yeri olan Doğu-Batı çatışmasının eserlerine yansımasını belirlemek ve betimlemektir.

1. 2. Araştırmanın Önemi

2006 yılında Nobel Ödülü'ne layık görülen Orhan Pamuk'un kitapları altmış dile çevrilmiş ve yüzü aşkın ülkede yayınlanmıştır. Birçok okuyucunun takip ettiği popüler bir yazar olmasına rağmen eserlerinde temaların kapalı olması, yazarın eserlerinin anlaşılır olmadığı görüşünün ortaya atılmasına neden olmuştur. Pamuk'un eserlerinde önemli bir yeri olan Doğu-Batı çatışmasını inceleyen bu araştırmayla, yazarın duygu ve düşünce dünyasının ve edebi anlayışının yakından tanınmasına önemli bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

1. 3. Sınırlılıklar

Araştırma, Orhan Pamuk tarafından kaleme alınan *Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev, Beyaz Kale, Kara Kitap, Yeni Hayat, Benim Adım Kırmızı, Masumiyet Müzesi* romanlarıyla sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2. 1. Araştırmanın Yöntemi

Doğu-Batı çatışmasının Orhan Pamuk'un eserlerine yansımasını belirlemeyi ve betimlemeyi amaçlayan bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217). Doküman

incelemesinde kullanılan sanatsal ve edebi eserler, toplumun duygu ve düşünce dünyasını yansıtan önemli materyallerdir (Ulutaş, 2015: 294).

2. 2. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen nitel verilerin analizinde, betimleyici-yorumlayıcı analiz kullanılmıştır. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı elde ettiği verilerin tümünü sunmaz. Veriler arasından seçtiklerini, belli bir sıraya koyarak betimler ve yorumlar. Analiz sürecinde, gerçeğin neye benzediğini gösterme ve kavramsallaştırma işlemleri üzerinde durulur (Sönmez ve Alacapınar, 2014: 244).

3. BULGULAR VE YORUM

Cevdet Bey ve Oğulları romanında, Avrupa eğitimi almış Batı hayranı olan Jön Türk Nusret, hayatını Doğu'da yaşayan bir Batılı gibi sürdürmek ister. "Aklın ışığı ilk önce İtalya'da parladı. Orası aydınlığın anayurdudur" (Pamuk, 2009: 84) düşüncesiyle hareket eden Nusret, Avrupalı birinin sohbetinin bile kendisi için çok farklı olduğunu belirtir.

Bir Jön Türk olan Nusret, Doğu ile Batı'yı şu şekilde karşılaştırır:

> Demolins'e göre İngilizlerin üstünlüğünü, orada bireylerin, insanların daha özgür olmasında aramak lâzım. İşte bizde bu yok. Bizde öyle özgür, aklını kullanan, girişken insan yok! Bizde herkes köle, herkes boyun eğmek, toplumun içinde erimek, korkmak için yetiştiriliyor (…) Herkes boyun eğerek, birisinin himayesine girerek, kulluk ederek yükseliyor (Pamuk, 2009: 75).

Doğu'daki bu durumun değişmesi için ihtilalin gerçekleşmesi gerektiğine inanan Nusret, halkın uyuduğunu ve cahil olduğunu düşünür. Özgür düşünce bakımından yaşadığı toplumu eleştiren Nusret'in ihtilali savunması, iç dünyasında yaşadığı önemli bir çelişkidir.

Sessiz Ev'de Doğu-Batı çatışması, idolü Charles Darwin olan Selahattin Bey'in fikir hayatında görülür. Pozitivist bir anlayışla hayattaki her şeyi deneysel olarak ölçen Selahattin Darvinoğlu, bilimin ilerlemesi sebebiyle Batı'yı yüceltir. Doğu için "Zavallı körler! Uyuyorlar! Yataklarına girmişler; yorganlarına sarılmışlar, ahmaklıklarının huzur dolu uykusuna gömülmüşler mışıl mışıl uyuyorlar! Bütün Doğu uyuyor. Köleler!" (Pamuk, 2012a: 301) diye düşünür. Doğu'daki geriliği materyalist bir felsefeyle, Doğu'dan çıkan Batılı ilk aydın edasıyla tahlil eder. Ölümden sonrasını sorgularken "Hiçlik" fikrinin gölgesinde varlığını anlamlandırmaya çalışır.

> Kıyafetler, makineler, evler, mobilyalar, peygamberler ve hükümetlerle fabrikalar ayırmıyor Doğu ile Batı'yı. Bunların hepsi sonuç: Onları bizden, şu küçük basit gerçek ayırıyor: Onlar, ölüm denilen dipsiz kuyunun, Hiçliğin farkına varmışlar, bizimse haberimiz yok bu korkunç gerçekten. (…) Ölümü düşünüyorum, o halde Batı'lıyım! Doğu'dan çıkıp gelmiş ilk Batı'lıyım ben, Batı olmuş ilk Doğu! (Pamuk, 2012a: 300–301)

Beyaz Kale romanında, köle-efendi ilişkisi Doğu-Batı çatışmasıyla harmanlanır. Hoca, Doğu'nun gizemli sır perdesini; Köle ise Batı'nın deneysel, sınayıcı yönünü temsil eder. Romanda, İstanbul'da bulaşıcı bir hastalık olan veba baş gösterir. Padişah, dönemin bilgesi Hoca'dan yardım ister. Köle ise bu sorunun çözümü için Hoca'nın başvurduğu adres olur. Köle, hastalığın çözümü için bilimsel araştırmalar yapar. Veba hastalığından dolayı ölen insanların sayısının fazla olmasını hastalığın bulaşıcı olmasına bağlayan Köle, Hoca'ya durumu anlatmaya ve çözüm üretmeye çalışır. "Heyecanımı denetlemeye çalışarak bütün tıbbî ve edebi bilgimi ortaya döktüm; Hipokrat'dan, Thukidides'den, Boccacio'dan aklımda kalan veba sahnelerini anlattım, hastalığın bulaşıcı olduğuna inanıldığını söyledim" (Pamuk, 1999b: 79).

Doğu'nun gizemli sır perdesi olan kader inancını sergileyen Hoca ise olaya farklı bakar. Köle'nin insanların bu bulaşıcı hastalıktan kurtulmaları için eve kapanmaları gerektiği fikrini doğru bulmayarak Köle'ye karşı çıkar.

> Vebadan korkmuyormuş, çünkü hastalık Allah'ın takdiriymiş, insanın öleceği varsa ölürmüş; bu yüzden de benim korkakça saçmaladığım gibi, eve kapanıp dışarıyla ilişkiyi kesmek, ya da İstanbul'dan kaçmaya çalışmak faydasızmış. Yazılmışsa orada da gelir ölüm bizi bulurmuş (Pamuk, 1999b: 79).

Hoca'nın gösterdiği tevekkül yozlaşmış, dinin değil de geleneğin belirlediği bir tevekküldür. Çünkü İslami bir tevekkülde gerekli önlemler alınmalı, elindeki imkânlar en iyi şekilde kullanılmalı ve öyle tevekkül edilmelidir. Bu olayda Hoca ise hiçbir şey yapmadan tevekkül eder. Bu durum, Hoca'ya toplumun giydirdiği elbiselerden birinin de yozlaşmış bir din anlayışı olduğunu gösterir. Hoca dinin aslını değil de geleneğin öğretilerini yaşamaktadır.

Pamuk, *Beyaz Kale* romanında veba hastalığı üzerinden işlediği Doğu-Batı çatışması için şunları söyler:

> Vebanın, Doğu-Batı ayrımı için bir turnusol kâğıdı gibi kullanılması da eski bir düşüncedir. Baron de Tott, anılarının bir yerinde şöyle der: "Veba bir Türk'ü öldürür, bir frenge ıstırap çektirir!" Böyle bir gözlem, benim için bir saçmalık ya da bir bilgelik kırıntısı değil, yalnızca, sırlarının birazını vermeye çalıştığım bir kurgu serüveni sırasında yararlanılabilecek bir renktir (Pamuk, 1999b: 192–193).

Kara Kitap'ta Doğu-Batı çatışması Hurufilik akımının bakış açısıyla ele alınır. Dünyadaki her olayda, her nesnede bir esrar olduğuna inanan bu akımın mensubu F.M Üçüncü, Doğu-Batı çatışmasını Hurufilik anlayışıyla irdeler.

> Doğu ve Batı, dünyanın iki yarısını paylaşıyorlardı: İyi ile kötü, ak ile kara, şeytan ile melek gibi bütünüyle birbirinin tersi, reddi, karşıtıydılar. Bu iki âlemin, hayalperestlerin sandığı gibi, birbirleriyle uzlaşıp barış içinde yaşamalarına imkân yoktu hiç. İki âlemden biri, her zaman üstün gelmiş, her zaman iki dünyadan biri efendi, öteki köle olmak zorunda kalmıştı (Pamuk, 2012b: 296).

Tarihsel olayları inceleyen F.M Üçüncü Doğu-Batı ilişkisindeki sır perdesini aralar. Ona göre, Doğu-Batı rekabetinde kimin üstünlük kuracağını Hurufiliğin kurucusu olan Fazlallah eserlerinde çok önceden belirtmiştir.

> Doğu'nun ve Batı'nın birbirlerine üstün geldikleri dönemler rastlantısal değil, mantıksaldı. Bu âlemlerden hangisi "o tarihsel dönemde" dünyayı içinde sırlar kaynaşan, çift anlamlı, esrarlı bir yer olarak görmeyi başarırsa o âlem ötekini yenip eziyordu. Dünyayı, basit, tek anlamlı, esrarı olmayan bir yer olarak görenler ise yenilgiye, bunun kaçınılmaz sonucu olan köleliğe mahkûmdular (Pamuk, 2012b: 296).

Yeni Hayat romanında, Pamuk'un vazgeçilmez teması Doğu-Batı çatışması detaylı olarak işlenmese de kendisini yine göstermiştir. Ulusalcı bir düşünce yapısına sahip olan Dr. Narin, zamanın hayatımızdaki somut nesnesi olan saate yorum getirirken Doğu-Batı çatışmasını ortaya koymuştur. Dr. Narin'e göre saatin Doğu ile Batı'daki algılanış biçimleri farklıdır.

> Saat tıkırtısı bizim için, tıpkı cami avlusundaki şadırvanın şıkırtısı gibi, dünyayı farketmenin değil, iç âleme geçmenin sesidir," dedi Dr. Narin. "Günde beş vakit namaz, sahur vakti, iftar vakti... Muvakkithanelerimiz ve saatlerimiz Batı'da olduğu gibi dünyaya

> yetişmenin değil, Allah'a koşmanın aracılarıdır. Hiçbir millet bizler kadar saate düşkün olmadı. Avrupa saatçiliğinin en büyük müşterisi hep bizdik. Onlardan alıp da ruhumuza kabul ettirebildiğimiz tek şey de saatlerdir (Pamuk, 2006: 151).

Benim Adım Kırmızı romanında minyatür sanatı Doğu-Batı çatışması ekseninde ele alınır. Doğu ve Batı'nın sanatsal kimliği ve üslubu arasındaki çatışmalar, sanatta dönüşümün kavşağı olarak değerlendirilen 16. yüzyılın sonunda, saray nakkaşhânelerinde hünerlerini sergileyen üstatlar arasında geçer. Dönem itibariyle Doğu sanatına göre, Batı resminin kullandığı usullerin kaynağı olan "gördüğünü olduğu gibi resmetme" günahtır. Çünkü "Batı resminde insanın yaşadığı dünyanın, anın kesiti görünürken, nakış, Allah'ın gördüğü âlemden bir sahnedir. Ressam Allah'ın gördüğü gibi resmeder ve resmin içine girmek de Allah'ın gördüğü yerde olmaktır" (Uysal, 2006: 370). Doğu sanatında sureti çizmek, resmetmek günah sayılınca meşru bir şekilde minyatür sanatını icra etmenin yolları aranır. Çözüm ise "aklının aldığını resmetmek" şeklinde ortaya çıkar. Nakkaşlar Batı'daki gibi nesneleri gördüğünü gibi değil de zihinlerde oluşan imgelerle anlatmaya çalışırlar. Batı'daki sureti resmetme yerine manayı resmetme tercih edilir. Bu tercihlerin sonucu olarak portre ve perspektifli resim Doğu sanatının dışında tutulmaya çalışılır. Örneğin, bir atı Batı'daki ressam çıplak gözle gördüğü gibi resmederken, Doğulu ressam ata bakmadan, at denilince zihnindeki çağrışımlardan hareketle perspektifsiz olarak atı resmeder. Kör olan nakkaşların minyatür sanatında mertebe alması, büyük üstat sayılması da bu sanat anlayışından dolayıdır.

Çocuk Padişah'ın Batı'nın sanat anlayışına göre yaptırmak istediği devrim niteliğindeki resimli hikâye kitabıyla sanatta Doğu-Batı çatışması filizlenir. Bu kitapta, Doğu'da o ana kadar görülmemiş bir ayrıntı olan Batı usulleriyle hazırlanmış bir insan portresi vardır.

> Peygamberimizin hicretleri üzerinden tam bin yıl geçmişken, İslam'ın takvimi bininci yılı gösterirken, Venedik Doçu'nun gözüne İslam'ın kılıcı ve gururu Âli Osman'ın gücünü ve zenginliğini, gönüllerine de korkusunu yerleştirecek bir kitap. Bizim âlemimizin en kıymetli, en vazgeçilmez şeylerini hikâye ve resim edecekti bu kitap ve tıpkı firasetnamelerde olduğu gibi Padişahımızın bir resmi kitabın kalbinde yer alacaktı (Pamuk, 1998: 262).

Çocuk Padişah'ın yaptırmak istediği bu resimli hikâye kitabı, iki sanat dünyasını karşı karşıya getirecek olan bir kitaptır. Çocuk Padişah, bu duruma aldırış etmeden kitabın hazırlanmasını ister. Kitabı hazırlama görevini Batı'nın sanat anlayışını yakından tanıyan ve hayran olan Enişte Efendi'ye verir.

Hazineden aldığı paralarla en usta nakkaşları yanına alan Enişte, açıktan bu işi yapamaz. Çünkü Çocuk Padişah'ın emriyle bile olsa Frenk usullerine ait olan bir resmin bulunduğu bu kitabı halka kabul ettirmek imkânsızdır. Resimde bulunan Çocuk Padişah'ın portresi, Doğu sanatına göre "Allah'a karşı büyüklenmek, kendini önemli bir şey sanmak, dünyanın merkezine kendini yerleştirmek gibiydi" (Pamuk, 1998: 127). Bu resmi yapmakla birçok günah işleneceği dilden dile dolaşır.

> Bu resimde, Frenklerin yaptığı gibi, şeyler Allah'ın aklındaki önemlerine göre değil de, gözlerimize gözüktüğü gibi resmediliyormuş. Bu büyük bir günahmış. İslam'ın halifesi Padişahımızı bir köpekle aynı büyüklükte resmetmek ikinci günahmış. Üçüncü günah aynı büyüklükte Şeytan resmi yapıp, bir de onu canayakın resmetmekmiş. Ama hepsinden büyük küfür ise, tabii ki resme bu Frenk anlayışını bir kere sokunca, Padişahımızın resminin kocaman ve yüzünün bütün ayrıntılarıyla resmedilmesiymiş. Putataparların yaptığı gibi... Ya da putatapar alışkanlıklarından kurtulamayan Hıristiyanların kilise duvarlarına yapıp, secde ettikleri 'portre'ler gibi (Pamuk, 1998: 446).

Doğu'da dönem itibariyle Batı'daki gibi portre ya da perspektifli resim yapma yoktur. Çünkü "musavvir Kuran-ı Kerim'de Allah'ın sıfatıdır. Yaratıcı olan, olmayanı var eden, cansızı canlandıran Allah'tır. Kimse onunla yarışmaya kalkışmamalı. Ressamların onun yaptığı işi yapmaya kalkışmaları, onun gibi yaratıcı olacaklarını iddia etmeleri en büyük günah" (Pamuk, 1998: 185) olarak görülmektedir. Doğu geleneğini sürdüren nakkaşlara göre perspektif ilmiyle gördüğü gibi resim yapmak, Batı'yı örnek almak şeytanın uymaktır. "Frenk usullerini kullanarak ölümlü birinin yüzünü, ona bakanda, resim değil gerçek izlenimi uyandıracak bir şekilde öyle bir resmediyormuşuz ki, yaptığımız şeyi görenlerin içinden, tıpkı kiliselerde olduğu gibi resme secde etmek gelecekmiş" (Pamuk, 1998: 185). Batı'yı taklit ederek resim yapmanın sakıncası sadece bu değildir.

> Frenk üstatların usüllerini kullanmanın, kendi bildiğimizi, kendi hünerlerimizi gâvurların hüner ve usulüyle karıştırmanın da bizleri saflığımızdan edecek, onların kölesi durumuna düşürecek bir Şeytan ayartması olduğunu söylüyormuş (Pamuk, 1998: 185–186).

Bu düşünceye karşı olan Enişte ise güzelliğin saflıkta değil, etkileşim sonucu oluşan sentezde olduğunu vurgular.

> Nakışta, resimde ne zaman harikalar yaratılsa, ne zaman bir nakkaşhanede gözlerimi sulandıracak, tüylerimi ürpertecek bir güzellik ortaya çıksa bilirim ki orada daha önceden yan yana gelmemiş iki ayrı şey birleşip bir yeni harikayı ortaya çıkarmıştır. Behzat'ı ve bütün Acem resminin güzelliğini, Arap resminin Moğol-Çin resmiyle karışmasına borçluyuz. Şah Tahmasp'ın en güzel resimleri Acem tarzıyla Türkmen hassasiyetini birleştirdi. Bugün herkes Hindistan'daki Ekber Han'ın nakkaşhanelerini anlata anlata bitiremiyorsa, nakkaşlarını Frenk üstatlarının usüllerini almaya teşvik ettiği içindir bu. Doğu da Allah'ındır, Batı da. Allah bizi saf ve karışmamış olanın isteklerinden korusun" (Pamuk, 1998: 186).

Üstat Osman, Doğu'yu temsil eden nakkaşların üstadıdır ve Batı hayranı olan Enişte'ye karşı bir tutum sergiler. Sanatta modernleşme adına yapılan bu Doğu-Batı sentezine karşı çıkar. Enişte ve ona yardımcı olan nakkaşların hazırladığı Doğu-Batı sentezi bir sanat anlayışıyla yapılan ağaç resmini gördüğünde söylediği sözler, bu tutumunu açıkça ortaya koymaktadır.

> Frenk üstatlarının yaptığı gibi, bir ağacı ağaç olduğu için resmetme isteğiyle, Acem üstatlarının âlemi yukarıdan görme isteği birbirine karışmış, ne Frenk ne Acem olabilen kederli bir resim çıkmıştı ortaya. Dünyanın bittiği yerdeki ağaç böyle bir şey olmalıdır, diyecektim kendime. Ama iki farklı usülü birleştirmeye çalışırken benim nakkaşlarım ile rahmetli budalanın kıt aklı, hünerden yoksun bir şey yapmışlardı (Pamuk, 1998: 289).

Bakara suresinin 115. ayeti olan "Doğu da Batı da Allah'ındır." hükmüne dayanarak Frenk usullerinin de Doğu sanatında kullanılmasını isteyen Enişte, Üstat Osman'a göre bir budaladır. Kendi yetiştirdiği nakkaşlarının da bu çalışmalarda yer aldığı görünce Üstat Osman çok öfkelenir ve onları taklitçi, basit ve hünersiz olarak görür.

Frenklerin usulleriyle yapılan resmin dinsizlik olduğu görüşüne karşı çıkan yenilik akımının görüşünü ise Meddah dillendirir. Kahvehanede astığı resimlerin hikâyelerini nakkaşlara anlatan Meddah, at resminin hikâyesini anlatırken Doğu ve Batı arasında olan çatışmada Doğu'nun sanat anlayışını eleştirir, asıl Doğu'nun sanat anlayışının Allah'a karşı bir duruş olduğunu söyler.

> Bütün atlar, her birimiz en büyük musavvir ulu Allah'ın elinden bir diğerinden farklı olarak çıktığımız halde, nakkaşlar takımı bizleri niye ezberden çizer? Niye bizlere hiç bakmadan, binlerce, on binlerce at resmi çizivermekle övünürler? Çünkü kendi gözleriyle

> gördükleri âlemi değil, Allah'ın gördüğü âlemi resmetmeye çalışıyorlar da ondan. Bu şirk koşmak, -hâşa- Allah'ın yapabildiğini ben de yapabilirim demek değil midir? Kendi gözünün gördüğü ile yetinmeyip, hayallerindeki aynı atı -bu Allah'ın gördüğü at- diye binlerce kere çizenler, en iyi atı ezberden kör nakkaşların çizebileceğini iddia edenler asıl Allah'la yarışıp dinsizlik etmiyorlar mı? Frenk üstatlarının yeni resim usülleri dinsizlik değil, tam tersi dinimize en uygun şeydir (Pamuk, 1998: 252–253).

Doğu-Batı çatışmasında "üslupta özgünlük" meselesi de ayrı bir çatışma durumudur. Doğunun minyatür sanatında benliğin öne çıkarılması, bireysel farklılıklarla ressamın varlığının hissettirilmesi yadırganan bir durumdur. Kişinin değil, nakkaşhânenin bir üslubu vardır.

> Bir gün, bir padişah (…) yersiz, yurtsuz, şaşkın ve hünerli nakkaşları ve hattatları kendi çadırında, sarayında şefkatle toplar, kendi nakkaşhanesini özenle kurar. Birbirlerine alışamayan nakkaşlar önce kendi bildikleri eski usüllerle resmederlerse de, sonra tıpkı sokakta düşe kalka birbirleriyle kaynaşan çocuklar gibi aralarında bir benzeşme, bir çatışma ve hesaplaşma olur. Yıllar süren kavgalar, kıskançlıklar, kumpaslar ve renk ve nakış çalışmalarının sonunda ortaya çıkan yeni bir üsluptur. O nakkaşhanenin en parlak, en hünerbaz nakkaşı çıkarır çoğunluk bu üslubu. En talihli nakkaş da diyelim ona. Geri kalan nakkaşlara bu üslubu sonsuza kadar yalnızca taklit edip mükemmelleştirmek, hatta cilalamak düşer (Pamuk, 1998: 194).

Batı'da ise durum tam tersidir. Her ressam yeni bir üslupla kimsenin göremediğini, ya da kendisine herkesten farklı görüneni yakalamak için yola çıkar. Sanatçı, gördüğü dünyayı kendine nasıl görünüyorsa öyle resmeder. Doğu'da bir üslup üzerine mükemmelleştirme gayreti varken, Batı'da ise görülmeyeni görme, anlatılmayanı anlatma ya da herkesten farklı düşünüp farklı yansıtma arzusu vardır.

Doğu'nun Heratlı üstatlara dayanan sanat anlayışı ile Batılı üstatların sanat anlayışı arasındaki bu çatışmanın sonucunu merak edenlere, yenilikçi Enişte Efendi'nin kızı Şeküre son sözü söyler.

> Nakkaşların aralarında kavgalara, bitip tükenmez sorulara yol açan Heratlı eski üstatlar ile Frenk üstatlarının usülleri arasındaki çatışma bir sonuca ulaşmadı hiç. Çünkü resim bırakıldı; ne Doğulular gibi resmedildi, ne de Batılılar gibi: Nakkaşlar öfkelenip isyan etmediler;

> bir hastalığı sessizce kabul eden ihtiyarlar gibi, yavaş yavaş ve gösterişsiz bir tevekkül ve hüzünle durumu kabul ettiler. Bir zamanlar hayranlıkla takip ettikleri Heratlı, Tebrizli büyük üstatların ve kıskançlıkla nefret arasında kararsız kalıp yeni usüllerine özendikleri Frenk üstatlarının neler yaptıklarını bile ne merak ne de hayal ettiler (Pamuk, 1998: 468).

Masumiyet Müzesi romanında, Doğu-Batı çatışması kadın-erkek ilişkilerinde gözlemlenir. Kadın-erkek ilişkileri Doğu'da ve Batı'da görülen farklı kültürel ve sosyal değerler çerçevesinde ele alınır. Avrupa'da eğitim görmüş biri olan Kemal, kendi ülkesindeki kadın-erkek ilişkileri ile Batı'daki kadın-erkek ilişkilerini karşılaştırır. Örneğin, sıklıkla Füsunların evine gitmesi için şunları söyler:

> Kadın-erkek ilişkilerinin daha açık olduğu, kaçgöç, mahrem gibi şeylerin olmadığı modern bir Batı toplumunda, ben haftada dört-beş kere Keskinlerin evine gitsem, tabii ki herkes en sonunda benim oraya Füsun'u görmek için geldiğimi kabul etmek zorunda kalırdı. O zaman da kıskanç koca beni durdurmak zorunda kalırdı. Bu yüzden de öyle bir ülkede, ne ben onları görebilirdim ne de Füsun'a olan aşkım yaşadığım biçimi alabilirdi (Pamuk, 2012c: 345).

Masumiyet Müzesi'nde Doğu-Batı çatışmasının belirgin olarak ortaya çıktığı bir diğer konu ise koleksiyonculuğa bakış açısıdır. Avrupa'da ve Türkiye'de 5723 müze gezen Kemal, ülkemiz ile Batı toplumları arasındaki bakış açısının farklı olduğunu keşfeder. Kemal çok sevdiği Füsun'u kaybettikten sonra onun için kişisel bir müze oluşturmaya çalışırken kendini bu çatışmanın içerisinde bulur.

Batı toplumlarında koleksiyonculuk, kişinin özel çabasıyla oluşturulmuş ve gururla sunulabilecek bir uğraş olarak algılanmaktadır.

> Onlara göre bir koleksiyon, başlangıç nedeni ne olursa olsun, en sonunda bir müzede gururla teşhir edilmek için yapılır. Küçük ve özel Amerikan müzelerinin resmî hikâyelerinde bunu çok gördüm: Mesela, İçecek Kutuları ve Reklamlar Müzesi'nin tanıtımında, çocukluğunda bir gün Tom'un okuldan eve dönerken, yerden ilk gazoz tenekesini aldığı yazılıydı. Sonra bir diğerini, bir üçüncüsünü almış ve biriktirmiş ve bir süre sonra amacı gazoz tenekelerinin "hepsini toplamak" ve bir müzede sergilemek olmuş (Pamuk, 2012c: 556–557).

Doğu'da ise gururun yerini utangaçlık alır. Toplayıp biriktirmek kişinin sorunlarını dile getirdiği, takıntılı bir iş olarak algılandığı için koleksiyoncular utangaç bir tavır içerisindedirler.

Utangaç koleksiyoncuların yaşadıkları toplum, koleksiyonları ve müzeleri önemsemediği için, toplamak bilgiye, öğrenmeye katkısı olan itibarlı bir şey olarak değil, saklanması gereken bir utanç olarak yaşanır. Çünkü koleksiyonlar utangaçların ülkesinde faydalı bir bilgiye değil, yalnızca utangaç koleksiyoncunun yarasına işaret eder (Pamuk, 2012c: 557).

Kendisi de çok sevdiği ve kaybettiği Füsun'u yaşatmak için müze açmaya çalışan Kemal, İstanbul'da hazırlıklar yaparken bu utangaçlık duygusunu çok geçmeden tatmıştır.

> Masumiyet Müzesi'nde sergilemek için 1976 yazında gördüğümüz filmlerin afişlerini, lobi fotoğraflarını, biletlerini ararken, 1992'nin ilk aylarında ilişki kurduğum İstanbul'un sinema eşyası koleksiyoncuları, bana toplayıcı utancını, daha sonra şehirde başka pek çok yerde göreceğim o karanlık duyguyu hemen öğrettiler (Pamuk, 2012c: 557).

Koleksiyonculuğa bakış açısı üzerinden işlenen Doğu-Batı çatışmasının temelinde birey-toplum ilişkisi yatmaktadır. Batı'da bireyin kendini toplumdan farklı kılacak özelliklerini ortaya koyması bir gurur kaynağıyken, Doğu'da bir utangaçlık meselesi olarak görülmektedir.

4. SONUÇ

Romanlarında yoğun bir şekilde görülen çatışmalar, Pamuk'un ruhunun derinliklerinde yaşadığı çıkmazlardan ve toplumsal analizlerden beslenir. Pamuk, içinde bulunduğu derinlikleri, çıkmazları, çatışmaları romanlarındaki kahramanlara yükleyerek kendini romana taşır. Bunu bazen bir kişinin iç çatışması şeklinde bazen de farklı kişilere ve gruplara kendi zıt fikirlerini yükleyerek dış çatışma şeklinde yapar. Bununla birlikte, toplum hayatında gözlemlediği karşıtlıkları da romanlarında grupları temsil eden tiplere giydirerek toplumsal, sosyal ve siyasi çatışmaları işler.

Doğu ve Batı kültürü, Batılılaşma, gelenek ve modernizm Pamuk'un işlediği toplumsal ve sosyal temaların kaynağıdır. Doğu ve Batı medeniyetlerinde kültürel, sosyal, sanatsal olay ve olguları irdeleyen yazar, tarihsel süreçte bu iki toplumu etkileyen ve karşı karşıya getiren temel fikirleri ele almıştır. Materyalist düşünce, hiçlik felsefesi, geleneksel öğretiler, sanata bakış açısı, kadın-erkek

ilişkileri, nesnelerin algılanması, koleksiyonculuk gibi farklı konularda bu iki kültürün bakış açısı üzerinden yaşanan çatışmaları ortaya koyan yazar, çatışmaları çok boyutlu ve karmaşık olan yapılarını bozmadan, hayatın içerisinde olduğu gibi aktarmaya çalışmıştır. Bir sonuca varma amacı taşımayan çatışma unsurları, okuyucunun zihninde soru işaretleri bırakmış ve okuyucuyu anlamı tamamlamaya yöneltmiştir.

Doğu-Batı çatışmasında, bu iki farklı kültürden sadece birine sarılmayı doğru bulmayan Pamuk, Doğu-Batı senteziyle yeni bir kimliğin oluşturulmasını savunmaktadır. Pamuk'un bu fikri *Benim Adım Kırmızı* romanında güzelliğin saflıkta değil, etkileşim sonucu oluşan sentezde olduğunu vurgulayan Enişte tarafından dile getirilmiştir. Fakat bu fikir okuyucuya ders verme veya sonuç çıkarma amacıyla değil incelenmeye değer çok boyutlu bir fikir olarak sunulmuştur. Sorgulama, yorumlama ve sonuca varma gibi anlamsal işlemler okuyucuya bırakılmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akyıldız, O. (2008). İki dünya arasında kararsız: Orhan Pamuk'un kitaplarında "doğu-batı"/"ben-öteki" muğlaklığı. Nüket Esen ve Engin Kılıç (Ed.), *Orhan Pamuk'un edebi dünyası*, 225-236. İletişim yayınları.

Duman, H. (2009). *Karşı Yakadan bir Ses.* Sone yayınları.

Ecevit, Y. (2008). *Orhan Pamuk'u Okumak.* İletişim yayınları.

Ecevit, Y. (2014). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar.* İletişim yayınları.

Pamuk, O. (1998). *Benim Adım Kırmızı*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (1999a). *Öteki Renkler*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (1999b). *Beyaz Kale*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (2006). *Yeni Hayat*. İletişim Yayınları.

Pamuk, O. (2009). *Cevdet Bey ve Oğulları*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (2010). *Manzaradan Parçalar*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (2012a). *Sessiz Ev*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (2012b). *Kara Kitap*. İletişim yayınları.

Pamuk, O. (2012c). *Masumiyet Müzesi*. İletişim yayınları.

Sönmez, V. & Alacapınar, G. F. (2014). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı yayıncılık.

Ulutaş, B. (2015). Doküman analizi. Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt (Ed.), *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*, 279-297. Anı yayıncılık.

Uysal, Z. (2006). Geleneğin kırılışından Türk modernleşmesine, benim adım kırmızıda resmin algılanışı. Engin Kılıç (Ed.), *Orhan Pamuk'u anlamak,* 361-380. İletişim yayınları.

Yıldırım, A. & Şimşek H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin yayıncılık.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.489-500.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.489-500.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh31724

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 22.08.2019
Kabul Tarihi: 25.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 22.08.2019
Accepted: 25.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
İpek, M. S. (2020). Teşbîh Sanatında "Müşebbeh" İçin Kullanılan Başlıca Rumuzlar (Arap Şiiri Örneği). Journal of History School, 44,489-500.

TEŞBîH SANATINDA "MÜŞEBBEH" İÇİN KULLANILAN BAŞLICA RUMUZLAR (ARAP ŞİİRİ ÖRNEĞİ)

Muhammet Selim İPEK[1]

Öz

Bu çalışma, Klasik Arap şiirinde sıkça kullanılan teşbîh sanatında, müşebbehte bulunan sıfatları daha açık ve gönülleri cezbedecek bir şekilde ifade etmek için kullanılan belli başlı rumuzları incelemektedir. Örneğin, sahip olduğu zenginliği küçük büyük ayırt etmeden herkese dağıtan kişi "denize" benzetilerek yaptığı iyiliklerin ve cömertliğinin derecesi; yine bulunduğu makamda yaptığı işlerle insanlara büyük hizmetler yapma fırsatı bulan kişi "Güneş"'e veya "Ay"'a benzetilerek kendisinin ve makamının yüceliği; ülkesini himaye etmede gösterdiği fedakarlıklarla "aslan"a benzetilerek de cesareti sembolize edilmektedir. Bu ve benzeri rumuzlar Klasik Arap şiirinde sıkça kullanılmış ve belâgat açısından da şiire bir güzellik katmıştır. Köklü bir maziye sahip olan Klasik Arap şiiri hayal ve mânâ gücünün etkili bir şekilde tezahür ettiği bir edebî tür olarak birçok yönüyle araştırmalara konu olmuş, şekil ve muhteva yönüyle edebiyatla ilgilenenlerin beğenisini kazanmıştır. Bu çalışmada ele alınan beyitler de edebî sanatlardan biri olan teşbîh sanatı kullanılarak bu rumuzların şiire kattığı ahengin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Arap Edebiyatı, Belâgat, Şiir, Teşbih, Müşebbeh, Rumuz

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mselimipek25@gmail.com, Orcid:0000-0002-8743-7648

Muhammet Selim İPEK

The Pseudonyms Used in Simile For "Likened"
(Arabic Poetry As An Example)

Abstract

This study examines the major pseudonyms used to express the adjectives in simile that are used more frequently in classical Arabic and to express in a way that attracts the hearts. For example, the person who distributes his wealth to everyone without distinction is symbolized by likened to the sea to express the degree of his kindness and generosity. Again, the person who finds the opportunity to perform great services to people with the work he does in his office is likened to the Sun or Moon to points to the glory of himself and his office. And the person who has shown in protecting its country is symbolized by likened to a lion. These and similar pseudonyms have been used frequently in classical Arabic poetry, and in terms of rhetoric, it has added a beauty to poetry. Classical Arabic poetry, which has a deep-rooted history, has been the subject of research in many aspects as a literary genre in which the imagination and meaning power is manifested effectively and has gained appreciation of those interested in literature in terms of form and content. The couplets discussed in this study are also important in terms of understanding the harmony that the pseudonyms add to poetry by using simile, one of the literary arts.

Keywords: Arabic Literature, Eloquence, Poetry, Simile, Likened, Simile

GİRİŞ

Teşbîh, aralarında bir veya birden fazla vasıfta benzerlik bulunan iki şeyden –ki bunlar müşebbeh ve müşebbehün bihtir- birini diğerine benzetmektir. Belâgat ilminin beyân konularından biri olan teşbih, bir sıfatta üstün olan ya da onunla meşhur olan bir varlığa yönelerek maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etmektir (Bulut, 2013, s. 172). Örneğin cesur bir insana "sen cesur birisin" demek yerine cesaret sıfatıyla temayüz etmiş "aslan"a benzeterek "sen aslansın" demek sözün daha farklı ve etkili bir yolla ifade edilmesidir. Bu teşbihle ifade edilen söz, muhatabın zihninde daha büyük bir etki uyandırmakta ve manayı güçlendirmektedir.

Teşbihin belâgati, dinleyiciyi bir şeyden alıp ondan daha hoş bir tasvire götürürse ortaya çıkar. Bu tasvir sıradan olmayıp zihinde ender olarak tasavvur edilen veya belli bir miktarda hayal ile yoğrulmuşsa o teşbih ruhları cezp etmede ve gönülleri büyülemede daha etkili olur. Maarri'nin aşağıdaki beyti teşbihin söze kattığı güzelliği ve belâgatini ortaya koyması bakımından güzel bir örnektir:

سُنَنٌ لاَحَ بَيْنَهُنَّ ابْتِدَاعُ وَكَأَنَّ النُّجُومَ بَيْنَ دُجَاهَا

"Zifiri karanlıkta sizin yanınızdaki yıldızlar, aralarında bidatler zuhur eden sünnetler gibidir."

Bu teşbihin güzelliği ve estetiği, şairin kabiliyetinin anlaşılması ve birbirine benzetmenin akla gelmeyeceği iki şey arasında benzetme yaparak zekâsını kullanmasıyla kendini göstermektedir. Burada gece karanlığındaki yıldızların durumu, batıl arasında yayılmış sahih sünnetlerin durumuna benzetilmiştir. Yani sahih sünnetler apaçık bir şekilde kendini her zaman göstermektedir (el-Cârim ve Emîn, 2010: 61).

1.Teşbîhin Unsurları ve Kısımları

Teşbihte dört unsur vardır:

1-Teşbih yapılmak istenen "müşebbeh (benzeyen)"

2-Kendisine teşbih yapılan "Müşebbehün bih (kendisine benzetilen)"

3-İki taraf arasındaki ortak sıfat "vechu'ş-şebeh (benzeme yönü)" ki müşebbehün bih'teki bu sıfat müşebbeh'ten daha güçlü ve daha iyi olmalıdır.

4-"Teşbih edatı".[2] Bu da kâf (كـ) ve كَأَنَّ gibi kelimelerdir.

Maarri'nin medih türünden yazdığı aşağıdaki beytinde bu unsurların tahlili şu şekildedir:

رُبَّ لَيْلٍ كأَنَّه الصُّبْحُ في الْحُسْـ ـنْ وَإِنْ كَانَ أَسْوَدَ الطَّيْلَسَان

"Güzellikte sabah gibi nice geceler vardır; simsiyah sarık gibi olsalar bile."

Bu beyitte müşebbeh "ليل"; müşebbehün bih "الصبح"; vechu'ş-şebeh "الحسن" ve teşbih edatı "كـ"tir. Gece, güzelliği yönüyle sabaha benzetilmiştir.

Teşbîh, yukarıda sayılan unsurların zikredilip zikredilmemesine göre kısımlara ayrılmıştır. Bunlar:

1- Müşebbeh ve müşebbehün bihe göre:

a-Teşbîh-i melfûf: Müşebbeh ve müşebbehün bih'in birden çok kelimeden oluşup önce müşebbehlerin sonra da müşebbehün bihlerin peşpeşe geldiği teşbihtir.

[2] Teşbih edatı isim, fiil veya harf olabilir. İsim türünden olanlar مثل، شبه ve مماثل kelimeleri; fiil türünden olanlar يشابه، يضارع، يحاكي gibi fiiller; harf olanlar ك ve كأنّ'dir.

b-Teşbîh-i mefrûk: Müşebbeh ve müşebbehün bih'in birden çok kelimeden oluşup önce bir müşebbeh ve müşebbehün bih'in, sonra da diğer müşebbeh ve müşebbehün bih'in geldiği teşbihtir.

c-Teşbîh-i tesviye: Müşebbehin birden fazla olup müşebbehün bih'in tek olduğu teşbîhtir.

d-Teşbîh-i cem': Müşebbehin tek olup müşebbehün bih'in birden fazla olduğu teşbîhtir.

e-Teşbîh-i belîğ: sadece müşebbeh ve müşebbehün bih'in zikredilip diğer unsurların zikredilmediği teşbîhtir.

f-Teşbîh-i maklûb: Müşebbeh ile müşebbehün bih'in yer değiştirdiği teşbîhtir.

g-Teşbîh-i zımnî: Müşebbeh ve müşebbehün bih'e üstü kapalı olarak işaret edilen teşbîhtir.

2- Vechu'ş-şebehe göre:

a-Teşbîh-i mufassal: Benzetme yönü açıkça zikredilen teşbîhtir.

b-Teşbîh-i mücmel: Benzetme yön açıkça zikredilmeyen teşbîhtir.

c-Teşbîh-i temsîlî: Benzetme yönü birden fazla unsurdan oluşan hayâlî bir çıkarım olan teşbîhtir.

d-Teşbîh-i gayrı temsîlî: Benzetme yönü birden fazla unsurdan oluşmayan teşbîhtir.

3- Teşbih edatına göre:

a-Teşbîh-i mürsel: Teşbîh edatı zikredilen teşbih türüdür.

b-Teşbîh-i müekked: Teşbîh edatı zikredilmeyen teşbih türüdür (Akbaş, 2017, s. 119-126).

Buraya kadar kısaca genel hatları ortaya konulan teşbîhte, müşebbeh için kullanılan bazı rumuzlar vardır. Arap şiirinde bu sahada temayüz etmiş şairlerin şiirlerinde bu rumuzlar sıklıkla kullanılmıştır. Bu rumuzların her biri müşebbehin farklı sıfatlarını ifade etmek, müşebbehin bu sıfatlardaki üstünlüğünü net bir şekilde ortaya koymak ve müşebbehin bu vasfını pekiştirmek için kullanılmıştır.

2.Teşbih Sanatında "Müşebbeh" İçin Kullanılan Rumuzlar (Arap Şiiri Örneği)

Deniz (البحر):

Arap şiirinde deniz, cömertliğin ve eliaçıklığın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir çok şair, memdûhunun cömertliğini, insanlara yaptığı iyilikleri ifade ederken "deniz" rumuzunu kullanmış ve memdûhunun yaptığı iyilikler ve cömertliği yönüyle denize benzetmiştir. Bu yönüyle "deniz" sembolü "müşebbehün bih" olarak Arap şiirinde çokça kullanılmıştır. Mütenebbi'nin aşağıdaki beyti buna güzel bir örnektir (Mütenebbi, 1983: 111):

كَالْبَحْرِ يَقْذِفُ لِلْقَرِيبِ جَوَاهِراً جُوداً وَيَبْعَثُ لِلْبَعِيدِ سَحَائِبَا

"Yakınındakilere cömertçe cevherler atan, uzaktakilere bulutları gönderen deniz gibidir.(Teşbih-i mücmel ve mürsel)"

Beyitte övülen kişi, bünyesinde barındırdığı incilerden kendisine gelenlere cömertçe ikramda bulunan denize benzetilmiştir. bu yönüyle memduhun ihsanlarının hiç bitmediği, süreklilik arzettiği ve ihsanlarının da çok değerli olduğu teşbih yoluyla ifade edilmiştir.

Buhturî'nin halife Mütevekkil'i övdüğü şu beytinde de deniz, cömertlik rumuzu olarak karşımıza çıkmaktadır (Buhturi, tarihsiz: 713):

هُوَ بَحْرُ السِّمَاحِ وَالْجُودِ فَازْدَدْ مِنْهُ قُرْباً تَزْدَدْ مِنَ الْفَقْرِ بُعْدًا

"O, hoşgörü ve cömertliğin denizidir. Ona yakınlığını artır ki fakirlikten uzaklaşmayı da artırasın.(Teşbîh-i beliğ, mücmel ve müekked)"

Buhtûrî, memdûhunu cömertlik ve hoşgörü bakımından denize benzetiyor. İnsanlara, fakirlikten kurtulmaları için ona yaklaşmalarını nasihat ediyor.

Güneş (الشمس)

Güneş aydınlığın ve makamın yüceliğinin sembolü olarak kullanılmıştır. İnsanları aydınlatmada en temel varlık olan ve kainat için bir çok faydaları olan Güneş, mekan olarak da yücelerde bulunması sebebiyle memduha teşbih edilmiştir.

Maarri'nin aşağıdaki medih şiirinden bir beyitte Güneş bu yönüyle memduha benzetilmiştir (el-Cârim ve Emîn, 2010: 17):

وَزْتَ كِيوَانَ فِي عُلُوِّ الْمَكَان أَنْتَ كَالشَّمْسِ فِي الضِّيَاءِ وإِنْ جَا

"Zühal yıldızını mekanın yüceliğinde geçsen de aydınlatmada güneş gibisin.(Teşbih-i mufassal ve mürsel)"

Yukarıdaki beyitte şaîr, övdüğü kişinin parlak yüzlü ve görünüşünün ışıl ışıl olduğunu biliyor ve onun bu özelliğini daha da güçlendirecek bir teşbih yapmak istiyor. Bu da ışık ve parlaklıktır. Bu durum için güneşten daha güçlü bir nesne bulamadığından memdûhunun yüzünü parlaklığı yönüyle güneşe benzetiyor.

Mütenebbi aşağıdaki beyitte memdûhunu en uzaktakilere bile ihsanlarını ulaştırması ve bu yönüyle makamının yüceliğini vurgulaması bakımından Güneş'i müşebbehün bih olarak kullanmıştır (Mütenebbi, 1983, s.111):

كَالشَّمْسِ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ وَضَوْؤُهَا يَغْشَى البِلاَدَ مَشَارِقاً وَمَغَارِبَا

"Gökyüzünün bağrında, doğuda ve batıda bulunan bütün ülkeleri ışığıyla kuşatan Güneş gibidir.(Teşbih-i mücmel ve mürsel)"

en-Nâbiğa ez-Zübyânî'nin Numân b. Münzir'i övdüğü şu beyitte de memdûhunun konumunu Güneş'e benzeterek açıklamaktadır (el-Cârim ve Emîn, 2010, s.48):

فَإِنَّكَ شَمْسٌ وَالمُلُوكُ كَوَاكِبُ إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبُ

"Sen güneşsin, krallar da yıldız. Güneş doğduğu zaman hiç bir yıldız görünmez.(teşbih-i mücmel ve müekked)"

en-Nâbiğa, memdûhunu güneşe benzetiyor, onun dışında kalan melikleri de yıldız olarak niteliyor. Çünkü memdûhun gücü, diğer meliklerin gücünü zayıflatıyor. Tıpkı güneşin, yıldızların ışığını gizlemesi gibi. Şair burada memdûhun ve diğer meliklerin durumunu açıklamak istiyor.

Yıldız (النجم)

Makamın yüceliği ve yol gösterici olarak sembolize eden yıldız, memduhun teşbihinde sıkça kullanılmıştır. Şairlerin halifeleri övmek için kullandığı bu sembol, onların halifelik makamlarının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca parlaklığın da bir simgesidir.

Aşağıdaki beyitte şâir, memduhun makamının yüceliğini ve önemini yıldıza teşbih ederek yüceltmek istemiştir (Akbaş, 2017, s. 119-123):

تَجْتَلِيكَ الْعُيُونُ شَرْقاً وَغَرْبا أَنْتَ نَجْمٌ فِي رِفْعَةٍ وَضِيَاء

"Sen yücelik ve parlaklıkta yıldızsın; gözler doğuda ve batıda sana bakar.(Teşbih-i mufassal ve müekked)"

İbn et-Teâvîzî aşağıdaki beyitte, yıldızları parlaklık sembolü olarak kullanmıştır (el-Cârim ve Emîn, 2010, s.29):

رَكِبُوا الدَّيَاجِيَ وَالسُّرُوجُ أَهِلَّةٌ وَهُمُ بُدُورٌ وَالأَسِنَّةُ أَنْجُمُ

"Eğerleri hilâl olan atlara bindiler; onlar Dolunay'dır, mızraklarının uçları da yıldızlar.(Teşbih-i mücmel ve müekked)"

Nesîm rüzgarı (النسيم)

Nesim rüzgarı güzel ahlakın, yumuşak huyluluğun ve inceliğin bir sembolü olarak ifade edilmektedir. Esintisiyle ruhlarda güzel bir etki bırakması, insana huzur vermesi yönüyle güzel ahlakı temsil etmektedir. Şâirin şu beytinde bu durum açıkça görülmektedir (el-Cârim ve Emîn, 2010, s.17):

كأَنَّ أَخْلاقَكَ فِي لُطْفِها وَرِقَّةٍ فِيها نَسِيمُ الصَّباح

"Senin ahlakın, yumuşaklıkta ve incelikte sabah rüzgarı gibidir.(Teşbih-i mufassal ve mürsel)"

Bulut (الغمام، السحاب)

Bulut bol ihsanların ve cömertliğin sembolüdür. Mütenebbi, sefere karar veren Seyfu'd-devle'ye hitaben söylediği aşağıdaki beyitte çiçekleri solmaktan kurtaran, onlara merhametini esirgemeyen memdûhunu bulutlara benzetmiştir (Atîk, 1985, s.80):

أَيْنَ أَزْمَعْتَ أَيُّهَذَا الهُمَامُ؟ نَحْنُ نَبْتُ الرُّبَى وَأَنْتَ الغَمَامُ

"Nereyi kararlaştırdın efendimiz? Biz yüksek yerin çiçeği, sen de bulutsun."

Ebû Nuvâs'ın bir methiyesinde geçen aşağıdaki beyitte, bulut cömertliğin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Çınar, 2018, s.75):

إِنَّ السَّحَابَ لَتَسْتَحْيِي إِذَا نَظَرَتْ إِلَى نَدَاهُ فَقَاسَتْهُ بِمَا فِيهَا

"Bulut, onun cömertliğini görünce mahçup olup kendi cömertliğiyle onunkini karşılaştırır.(Teşbîh-i müekked)"

Dinar (الدينار)

Dinar altın paraya verilen isimdir ve genellikle parlaklığı yönüyle Güneş'e ve yüze benzetilmektedir. Abdullah İbnu'l-Mutezz'in aşağıdaki beyti bu duruma güzel bir örnektir (Atîk, 1985: 78):

وَكَأَنَّ الشَّمْسَ الْمُنِيرَةَ دِيـ ـنَارٌ جَلَتْهُ حَدَائِدُ الضَّرَّابِ

"Aydınlatan güneş, para basan kişinin demirini cilaladığı altın para gibi."

el-Murakkaş ise aşağıdaki beyitte yüzü parlaklığı yönüyle dinara benzetmiştir (Kazvînî, 2003: 189):

النَّشْرُ مِسْكٌ وَالوُجُوهُ دَنَا نِيرُ وَأَطْرَافُ الأَكُفِّ عَنَم

"Güzel koku misk, yüzler altın paradır. Parmak uçları da kırmızı meyveleri olan ağaçtır.."

Dolunay (البدر)

Dolunay aydınlığı, yüceliği ve yol göstericiliği temsil etmektedir. Buhturi'nin aşağıdaki beyti bunun güzel bir örneğidir (Kazvînî, 2003, s.198):

دَانٍ عَلَى أَيْدِي العُفَاةِ، وَشَاسِعٌ عَنْ كُلّ نِدٍّ في العَلاَ، وَضَرِيبِ

كَالبَدْرِ أَفْرَطَ في العُلُوّ، وَضَوْءُهُ لِلْعُصْبَةِ السَّارِينَ جِدُّ قَرِيبِ

"Dilencilerin ellerine yakın, cömertlikte her türlü benzerden uzak

Yükseklikte aşırı olan Dolunay gibi, fakat ışığı gece yürüyen topluluğa son derece yakın."

Gece (الليل)

Gece kimi zaman korkunun ve dehşetin sembolü olurken kimi zaman da sevgilinin siyah saçının sembolü olarak kullanılmıştır. Beşşâr b. Burd'un aşağıdaki beytinde gece; korkunun ve dehşetin sembolü olarak savaş esnasındaki belirsizliğe ve mücadeleye benzetilmiştir (el-Cârim ve Emîn, 2010: 47):

كَأَنَّ مُثَارَ النَّقْعِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافَنَا لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبُه

"Başlarımızın ve kılıçlarımızın üzerindeki toz bulutları, yıldızları kayan gece gibidir. (Teşbih-i temsilî ve mürsel)"

İbnu'l-Mu'tezz ise aşağıdaki beyitte geceyi siyah saça teşbih etmiştir (Atîk, 1985, s.116):

بَـدْرٌ وَلَيْـلٌ وَغُـصْـنٌ وَجْـهٌ وَشَـعْـرٌ وَقَـدٌّ

"Dolunay, gece ve ağaç dalı, yüz, saç ve boy gibidir. (Teşbih-i melfûf)"

İnci (الدرّ، اللؤلؤ)

İnci çoğunlukla dişi sembolize etmektedir. İbnu'l-Mu'tezz aşağıdaki beyitte inciyi dişe teşbih etmiştir (Atîk, 1985: 116):

خَـمْـرٌ وَدُرٌّ وَوَرْدٌ رِيـقٌ وَثَـغْـرٌ وَخَـدٌّ

"Şarap, inci ve gül, gençlik, diş ve yanak gibidir. (Teşbih-i melfûf)"

Buhturî'nin şu beytinde de dişler, dizili incilere benzetilmektedir (Çınar, 2018, s.71):

كَأَنَّمَا يَضْحَكُ عَنْ لُؤْلُؤٍ مُنَظَّمٍ أَوْ بَرَدٍ أَوْ أَقَاح

"Tıpkı dizili inciler, dolu taneleri veya papatya yapraklarını andıran (dişleriyle) gülüyor.(Teşbîh-i mürsel ve temsîli)"

Aslan (الليث، الأسد)

Aslan, cesaretin ve gücün sembolüdür. Aşağıdaki beyitte memdûh, cesareti yönüyle aslana benzetilmektedir (Atîk, 1985: 78):

أَنْتَ كَاللَّيْثِ في الشَّجَاعةِ والإقْ دامِ وَالسَّيْفِ في قِراعِ الخُطُوب

"Sen, cesarette ve atılganlıkta aslan gibi; şiddetli olaylarla mücadelede kılıç gibisin. Teşbih-i mufassal ve mürsel)"

Ahtal'ın Emevi halifesini övdüğü aşağıdaki beyitte, halifeyi gücü ve ihtişamı yönüyle aslana benzetmektedir (Ayyıldız, 2017: 950):

مُفْتَرِشٌ كَافْتِرَاشِ اللَّيْثِ كَلْكَلَهُ لِوَقْعَةٍ كَائِنٍ فِيهَا لَهُ جَزَرُ

"Göğsü üzerine çömelmiş, aslanın çömelişi gibi; göğsünün ön kısmı kendisi için avlar olan bir saldırıya hazır."

Kılıç (السيف)

Kılıç gücün ve sıkıntılarla mücadele etmede kararlılığın sembolüdür. Aşağıdaki beyitte şair, memdûhunu bu yönüyle nitelemektedir (Atîk, 1985: 78):

دَامِ وَالسَّيْفِ فِي قِرَاعِ الخُطُوب أَنْتَ كَاللَّيْثِ في الشَّجَاعةِ والإقْ

"Sen, cesarette ve atılganlıkta aslan gibi; şiddetli olaylarla mücadelede kılıç gibisin. Teşbih-i mufassal ve mürsel)"

Buraya kadar bahsedilen bu rumuzlar dışında nazım ve nesirde teşbih için kullanılan birçok rumuz vardır. Kadim ve muhdes Araplar cömerti deniz ve yağmura, cesuru aslana, güzel yüzü güneş ve Ay'a, işlerdeki keskin zekayı kılıca, yüksek rütbeyi yıldıza, vakur ve halim kişiyi dağa, boş ümitleri riyalara, parlak yüzü dinara, siyah saçı geceye, saf suyu gümüşe, geceyi deniz dalgasına, orduyu engin denize, atı rüzgar ve yıldırıma, yıldızları incilere ve çiçeklere, dişleri dolu taneleri ve incilere, gemileri dağlara, dereleri kıvrılan yılanlara, ihtiyarlığı gündüze ve kılıçların parlaklığına, atın alnındaki beyazlığı hilale, korkağı deve kuşu ve sineğe, alçak insanı tilkiye, sersemi kelebeğe, zelil insanı kazığa, katı insanı demir ve kayaya, ahmağı eşeğe, cimriyi kurak araziye teşbih ederler (el-Cârim ve Emîn, 2010: 62).

Bazı Araplar da övülen huylarla meşhur olmuşlardır ve bu huylar onların özel ismi gibi olmuştur. Teşbihler onların bizzat isimleriyle yapılmıştır. Örneğin Semevel[3] vefasıyla, Hâtem cömertliğiyle, Ömer adaletiyle, Ahnef ağırbaşlılığıyla, Sehbân fesahatiyle, Kuss[4] hatipliğiyle, Amr b. Ma'diyekrub cesaretiyle, Lokman[5] bilgeliğiyle, İyâs zekasıyla mesellere ve teşbihlere konu olmuştur.

Bir kısım şahsiyetler de yerilen bazı niteliklerle öne çıkmıştır ve bu özellikleriyle teşbihlere konu olmuşlardır. Örneğin Bâkil[6] kendini ifade edememekle, Hebenneka ahmaklığıyla, Kuseiyyi[7] pişmanlığıyla, Mârid[8]

[3] Semevel b. Hayyân el-Yahûdî, Cahiliye dönemi şairlerinden. Vefası mesellere konu olmuştur. Hicri 62 yılında ölmüştür.

[4] Kuss b. Sâide el-İyâdî, Arapların en hatibi. Belâgatiyle mesellere konu olmuştur.

[5] Söylemlerinde ve işlerindeki bilgeliğiyle meşhûrdur.

[6] Meramını anlatamamasıyla meşhur birisi. On bir dirheme bir ceylan almış ve ceylanın fiyatı sorulunca on parmağını gösterip on biri tamamlamak için de dilini çıkarmıştır. Bu sırada elindeki ceylan da kaçmıştır. Bu yönüyle de mesellere konu olmuştur.

[7] Ğâmid b. el-Heres. Bir keresinde bir ava çıkmış ve beş ok atarak beş yaban eşeği vurmuştur. Fakat her atışını ıskaladığını düşünmüştür. Bu duruma sinirlenmiş ve yayını kırmış. daha sonra yaban eşeklerinin vurulduğunu görünce yayını kırmasından dolayı pişmanlık duymuş ve parmaklarını ısırarak koparmıştır.

[8] Benî Hilâl'den olan bir adamın lakabıdır. İsmi Muharik'tir. Cimriliğiyle bilinmektedir.

cimriliğiyle, Hutay'a[9] hicvetmesiyle ve Haccâc[10] zalimliğiyle teşbihlere konu olmuştur. Müşebbeh için kullanılan bu rumuzlar sözün etkisini artırmak, müşebbehin durumunu açıklamak ve bu durumun zihinde iyice yerleşmesini sağlamak için kullanılmıştır.

SONUÇ

Teşbih, belâgat ilminin dallarından biri olan beyân ilminin en çok kullanılan söz sanatlarından birisi olarak sözün etkili bir şekilde söylenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Verilmek istenen mananın değişik yollarla ifade edilmesinde kullanılan yollardan biridir. Zira bir ifadeyi benzetme yoluyla anlatmak sözün muhataptaki tesirini artırmaktadır. Bu yönüyle Arap şiirinde sıklıkla görülen teşbih sanatı, müşebbehin durumunu daha etkili bir şekilde anlatmak için, vurgulanmak istenen özelliğin müşebbehten daha güçlü bir sembole benzetilmesiyle yapılmıştır. Bu sembollerden belli başlıları deniz, güneş, yıldız, nesim rüzgarı, aslan, kılıç, bulut, dinar, dolunay, gece ve incidir. Bunlar dışında iyi veya kötü huylarıyla tanınmış bazı şahsiyetlerin isimleri de onların bu özelliklerini ifade eden bir rumuz haline gelmiştir. Bu rumuzlar kullanılarak yapılan teşbihler zamanla akıllarda yer etmiş ve bu rumuzlar benzetildikleri özelliklerle bütünleşmişlerdir. Örneğin birisine "deniz gibi adam" denildiğinde cömertliğinin vurgulandığı, "aslan gibi" denildiğinde cesaretinin ifade edildiği ya da "Ay gibi kız"denildiğinde güzelliğinin ve yüzünün parlaklığının söylendiği açıkça anlaşılır olmuştur. Bu rumuzların şiire kattıkları güzellik ve ahenk şairler tarafından görülmüş ve teşbih sanatında sıkça kullanılmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akbaş, Y. F. (2017). *Arapça Belâgat. (1. Basım)*. Cantaş Yayınları.

Atîk, A. (1985). *fi'l-Belâgati'l-Arabiyye, İlmu'l-Beyân (1. Basım)*. Dâr'u-Nahdati'l-Arabiyye.

Ayyıldız, E. (2017). el-Ahtal'ın Emevilere Methiyeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 57(2), 936-960. http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/2060.

[9] Sert hicivleriyle bilinen muhadram bir şairdir. Dilinden kimse kurtulamazdı. Öyle ki annesini, babasını ve hatta kendisini bile hicvetmiştir.

[10] Haccâc b. Yusuf es-Sekafî; Abdulmelik b. Mervân döneminde Irak ve Horasan valiliği yapmıştır. Benzeri görülmemiş cezalar uygulayan zorba birisiydi. Hicri 97 yılında ölmüştür.

Buhturî (1964.). *Dîvânu Buhturî*. Dâru'l-Meârif.

Bulut, A. (2013). *Belâgat (1. Basım)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

el-Cârim A. & Emîn M. (2010). *el-Belâgatu'l-Vâdıha, (1. Basım)*. Mektebetu'l-Büşrâ.

Çınar, S. (2018). *Arap Dili ve Belâgatında Teşbîh*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü temel islam bilimleri anabilim dalı.

Kazvînî, C. (2003). *el-Îdâh fî Ulûmi'l-Belâga (1. Basım).* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Mütenebbî (1983). *Dîvânu'l-Mütenebbî*. Dâru Beyrût.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.501-529.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.501-529.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41666

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 17.12.2019
Kabul Tarihi: 08.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 17.12.2019
Accepted: 08.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Bulduk, T. B. (2020). Derleme Sözlüğü'nde Kumuk Türkçesi Söz Varlığı. *Journal of History School*, 44,501-529.

DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE KUMUK TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

Türker Barış BULDUK[1]

Öz

Kafkasya, insan yaşamı için zorlu coğrafi şartlara sahip bir bölge olsa da doğudan batıya, kuzeyden güneye göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca birçok etnik unsura yurt olmuştur. Kumuk Türkleri de bu coğrafyada yaşayan etnik unsurlardan birisidir. Rusların 17. yüzyıldan itibaren güçlenerek yayılmacı politika izlemeleri neticesinde yüzyıllardır Kafkasya'da yaşayan Türk toplulukları Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardır. Kumuk Türkleri özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında anayurtlarını terk ederek Anadolu'ya gelmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'ya yerleşen Kumuk Türklerinin dillerine ait verilere Derleme Sözlüğü'nde rastlamak mümkündür. Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlığı ile ilgili en kapsamlı çalışmadır. Bu makalede, söz konusu sözlükte yer alan Kumuk Türkçesine ait söz varlığı ünlü ve ünsüz değişmeleri çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Derleme Sözlüğü, Kumuk Türkçesi söz varlığı.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkerbulduk@gmail.com. Orcid: 0000-0002-0423-837X

Vocabulary of Kumuk Turkish in Turkish Dialects Dictionary

Abstract

Although the Caucasus is a region with difficult geographical conditions for human life, use it on the migration routes from east to west, from north to south. Kumuk Turks are one of the ethnic elements living in this geography. Turkish communities living in the Caucasus for centuries had to take shelter in the Ottoman Empire as a result of the Russians getting stronger and expanding since the 17th century. Kumuk Turks had to come to Anatolia by leaving their homeland especially in the second period of the 19th century and early 20th century. It is possible to find the data of the languages of Kumuk Turks who settled in Anatolia in the Turkish Dialects Dictionary. Turkish Dialects Dictionary is a dictionary, Turkey is the most comprehensive study of the Turkish dialects. In this article, the vocabulary belonging to Kumuk Turkish in the dictionary in question will be examined within the framework of vowels and consonant changes.

Keywords: Dialects of Turkey Turkish, Turkish Dialects Dictionary, vocabulary of Kumuk Turkish.

GİRİŞ

Kafkasya, zorlu coğrafi şartlara sahip bir bölgedir. Fakat bölgenin yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin oluşu tarih boyunca birçok etnik unsura yurt olmasını sağlamıştır.

Kafkas halkları içinde Çerkesler en büyük grubu oluşturmakla birlikte, Abaza, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş, Dağıstanlılar, Nogaylar ve Kumuklar da bölgenin diğer büyük etnik unsurlarıdır (Karataş ve Arbatlı, 2015: 102). Kafkas halklarından biri olan Kumukların Oğuz ve Kıpçak Türkleri'nin karışmasıyla ortaya çıktıkları kabul edilir. Kumuklar, Dağıstan Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda Hazar denizi sahili boyunca yüksek kesimlerde yaşamaktadır. Bir kısmının Sovyetler Birliği döneminde Türkiye, Çeçenistan, Kuzey Osetya, Suriye ve İran topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Kumuklar, Dağıstan'da başta Mahaçkale olmak üzere Temürhan-Şura, İzberbaş, Kaspiysk, Kızılyurt, Hasavyurt ve Kızılyar gibi şehirlerde otururlar (Kurtuluş, 2002: 372).

Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu göç 1856'daki Kırım Savaşı ile başlamış ve aralıklarla 1920'lere kadar süregelmiştir. Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan iltica yoluyla gelen Kumuk Türklerini Anadolu'da boş arazisi olan çeşitli vilayetlere iskân etmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine bakılarak bu vilayetlerin Kütahya, Erzurum, İzmir, Manisa, Bolu, Adana, Konya ve Bursa vilayetleridir. Bu vilayetler dışında bugün Balıkesir-Manyas (Çamlı Köy), Bursa-Orhangazi (Yeniköy), Çanakkale-Biga (Akköprü, Aziziye, Doğancı, Geyikkırı), Çorum-Merkez (Yeşilyayla), Çorum-Alaca (Altıntaş, Sincan), Denizli-Akköy (Oğuz Mahallesi), Sivas-Yıldızeli (Yavu), Sivas-Halkaçayır, Tokat-Almus

(Cihanköy, Doğançayla), Tokat- Artova (Çermik, Çirdağ, Ilıcak, Alpuderesi), Tokat-Turhal (Üçgözen, Ataköy, Kızkayası, Tatar), Tokat-Zile (Yeniderbent), Yozgat-Akmağdeni (Sarıgüney) ve Yozgat-Sarıkaya (Kayapınar) köylerinde Kumuk Türkleri yaşamaktadır (Karataş ve Arbatlı, 2015: 106-117).

Kumukların dili, sayılarının azlığına rağmen bütün Dağıstan'da Avarca'dan sonra en yaygın biçimde konuşulan ikinci dil olma özelliğini taşır. Birbirinin dilinden anlamayan Kafkasya kavimleri kendi aralarında Kumuk Türkçesi ile anlaşırlar. Dil bilimi uzmanları, genellikle Kumukçayı Kıpçak Türkçesi'nin Kıpçak Oğuz alt grubu içerisinde incelemiş ve onu gösterdiği fonetik özellikler sebebiyle Osmanlıca ile Kazak Türkçesi arasında bir yere koymuştur. Ayrıca coğrafi durumu ve yakın ilişkisi dolayısıyla Azeri Türkçesine yakın olması da dikkat çeker. Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1927'de Latin, 1938'de Kiril alfabesine geçmişlerdir (Kurtuluş, 2002: 373). Savaş ve baskılar nedeniyle Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan ve Anadolu'nun değişik bölgelerinde iskân edilen Kumukların konuştukları Türkçeye ait söz varlığı, içerisinde birçok Türk topluluğuna ait izler barındıran Türkiye Türkçesi ağızları içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar 1867'de A. Maksimov'un Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı çalışma ile başlar (Korkmaz, 1995: 199). Maksimov'dan sonra çoğu yabancı olmak üzere birçok araştırmacı Türkiye Türkçesi ağızları üzerine metin ve gramer çalışmaları yapmışlardır.

1932'de Türk Dilini Tetkik Cemiyetinin kuruluşundan sonra ağızlarla ilgili çalışmalar hızlanmış ve bununla ilgili Türk Dil Kurumunun ilk önemli çalışması, Türkiye Türkçesi ağızlarından yazı diline girmemiş kelimelerin derlenmesi olmuştur. 1933-1935 yılları arasında derlenen 150 binden fazla kelimeyi içeren Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi 1939-1949 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu eserin teknik ve içerik bakımından bazı eksikliklerini tamamlamak amacıyla 1952 yılında sözlüğün yeniden düzenlenmesi yoluna gidilmiş ve ikinci derleme sürecinde 450 bin kelime derlenmiştir. Böylece yeni malzeme ile eski malzeme harmanlanarak 13 ciltten oluşacak Derleme Sözlüğü'nün temeli atılmıştır (Akar, 2006: 38).

Derleme Sözlüğü, kelime anlamlandırma ve madde başı düzenlenişi bakımlarından birtakım eksik ve kusurlarına rağmen şimdilik Türkiye Türkçesi ağızlarının söz hazinesini gösteren en önemli başvuru kaynağıdır. Bu yönüyle eser, dilin tarihi gelişimini takip etmek, değerlendirmek ve kelimelerin oluştuğu dönemle günümüzdeki şekil ve anlamlarını karşılaştırmak bakımından önemli bir kaynaktır (Akar ve Günay, 2015: 2).

Derleme Sözlüğü'nde Türkiye'nin hemen hemen bütün ağız bölgeleriyle bugünkü sınırlarımız dışında Türkçenin yoğun olarak konuşulduğu Kıbrıs,

Kerkük, Bulgaristan, Yunanistan ve diğer Balkan ülkeleri ve çeşitli dönemlerde Türkiye'ye göç eden Türk topluluklarının dillerine ait veriler bulunmaktadır 18. yüzyılın sonlarından itibaren Rusya'nın topraklarına Karadeniz'in kuzeyinden ve Kafkasya'dan çok sayıda Kırım ve Kazan Tatarı, Karaçay-Balkar, Nogay ve Kumuk Türk'ü göçmüştür. Ülkemizin değişik bölgelerine yerleştirilen bu toplulukların dillerine ait veriler de Derleme Sözlüğü'nde yer bulmuştur. Türkiye Türkçesi ağızları içinde birer "adacık" olarak kalan bu ağızlarla ilgili olarak Derleme Sözlüğü'nde herhangi bir ek bilgi verilmemektedir (Akar ve Günay, 2015: 2). Bu bağlamda, bu çalışmada Derleme Sözlüğü'nde yer alan Kumuk Türkçesine ait söz varlığı belirlenerek bu kelimelerdeki ses özelliklerinin Kumuk Türkçesiyle benzeşen özellikleri incelenecektir. Bu inceleme, Derleme Sözlüğü ile Çetin Pekacar'ın Kumuk Türkçesi Sözlüğü üzerinde yapılacak, Derleme Sözlüğü'nde geçen Kumuk Türkçesine ait söz varlığı ortaya konduktan sonra bu kelimelerdeki ses özellikleri Kumuk Türkçesinin ses özelliklerine göre değerlendirilerek benzeşen ses özellikleri örnek kelimelerle belirtilecektir.

1. KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesi, Kıpçak Türkçesinin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisindedir. Ayrıca bu dil, durumu ve yakın ilişkisi dolayısıyla Azeri Türkçesine yakın birtakım özellikler de taşımaktadır (Kurtuluş 2002: 373).

1928 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Kumuk Türkleri, bu tarihte Latin harfleri esas alınarak hazırlanan yeni bir alfabe kabul ettiler. 1938'de ise diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kiril esaslı bir alfabeyi kullanmaya başladılar. Kumuk Türkçesinde a, e, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleriyle b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, q, l, m, n, ñ, p, r, s, ş, t, v, w, y, z, ts, sç ünsüzleri bulunmaktadır. /ts, sç/ ünsüzleri sadece Rusça alıntı kelimelerde bulunur.

Kumuk Türkçesinin başlıca ses özellikleri şunlardır:

- /ı/ ünlüsü inceltme özelliği olan ünsüzlerin yanında /i/'ye dönüşür: ariw "temiz, güzel" (<ET arıġ).
- /ı/ ünlüsü özellikle yuvarlaklaştırıcı /w/ ünsüzü olmak üzere bazı ünsüzlerin etkisiyle /u/'ya dönüşür: açuw "öfke" (<ET açıġ).
- /e/ ünlüsünün /a/'ya dönüştüğü az da olsa görülür: asıramaq "korumak, beslemek" (<DLT esirge-).
- /a/ ünlüsünün yuvarlaklaşarak /u/'ya dönüştüğü çok sayıda kelime bulunur: yuwuq "yakın" (<ET yakın).
- /i/ ünlüsü de birçok kelimede yuvarlaklaşarak /ü/'ye dönüşür: börü "kurt" (<ET böri).

- /e/ ünlüsünün /ü/'ye dönüştüğü örnekler de bulunmaktadır: tüye "deve" (<ET teve).
- Yuvarlak ünlü /ü/ bazı kelimelerde düzleşerek /i/'ye dönüşür: belgi "işaret" (<DLT belgü).
- /e/ ünlüsü darlaşarak /i/'ye dönüşür: biy "bey" (<ET beg).
- /o/ ünlüsü darlaşarak /u/'ya dönüşür: buğa "boğa" (<ET boġa).
- /ö/ ünlüsü darlaşarak /ü/'ye dönüşür: üyren- "öğrenmek, alışmak" (<ET ögrenmek).
- /i/ ünlüsü bazı kelimelerde genişleyerek /e/'ye dönüşür: el "memleket" (<ET il).
- Tonsuz /k/ ünsüzü Kıpçak grubu öteki Türk lehçelerinin aksine korunmamış ve tonlulaşarak /g/ olmuştur: geme "gemi" (<ET kemi).
- Ünlüler arasında ve akıcı ünsüzler arasındaki /p/ tonsuz ünsüzünün tonlulaşarak /b/'ye dönüştüğü görülür: göbük "köpük" (<ET köpüg).
- Eski Türkçe kelime başı /t/ ünsüzleri Kumuk Türkçesinde genellikle korunmuştur: tuman "duman, sis" (<ET tuman).
- Kumuk Türkçesinde /ç/ ünsüzü korunmuştur: oçaq "ocak" (<ET oçaḳ).
- Genellikle il hece sonunda olmak üzere kelime içinde /g, ğ/ ünsüzleri sızıcılaşarak /w/ olmuştur. Çok heceli kelimelerin sonundaki /g, ğ/ ünsüzleri de bazen sızıcılaşarak /w/ olmuştur: awuz "ağız" (<ET aġız), siriw "sürü" (<ET sürüg).
- Birkaç kelimede /q-k/ ünsüzü sızıcılaşarak /x-ẖ/ olmuştur: xap- / ẖap- "kapmak" (<ET ḳapmaḳ).
- Kelime içinde ve bilhassa ilk hece sonunda /q-k/ ünsüzü, ünlüler arasında ve akıcı ünsüzler yanında yaygın olarak sızıcılaşıp /ğ/ olmuştur: toğuz "dokuz" (<ET toḳuz).
- Bazı kelimelerde ilk hece sonundaki /b/ ünsüzü /w/'ye dönüşür: aw "av" (<ET ab).
- Eski damak ünsüzü /ñ/, Kumuk Türkçesinde kalın ünlü yanında /ğ/; ince ünlü yanında /g/ olmuştur: mağa "bana" (<ET manga).
- Eski Türkçe kelime içi ve sonundaki /d/ ünsüzü Kumuk Türkçesinde akıcılaşarak /y/ olmuştur: ayaq "ayak" (<ET adaḳ).
- Kumuk Türkçesinde kelime başındaki /b/ ünsüzü /m/'ye dönüşür: munça "bunça".
- Daha çok ince ünlülü kelimelerde, ilk hece sonunda /g/ ünsüzü akıcılaşarak /y/ olmakla beraber kalın ünlülü kelimelerden birkaçında da /ğ/ ünsüzünün akıcılaştığı görülür: baylamak "bağlamak" (<ET baġlamaḳ).

- Kelime başında /y-c/ meselesi bakımından Kumuk Türkçesi /y/ tarafında olmakla birlikte bazı kelimelerde y- > c- değişmesi görülür ki bunlar da komşu bir Türk lehçesinden, muhtemelen Karaçay Türkçesinden geçmiş olmalıdır: cuw- "yıkamak".
- Kumuk Türkçesinde bazı kelimelerde /ñ/ yerini /y/'ye bırakmıştır: müyüz "boynuz" (<DLT müñüz).
- Kelime içinde /g, ğ/ ünsüzleri Kumuk Türkçesinde bazen düşer: ulaq "oğlak", ine "iğne".
- Hem Türkçe kökenli hem de Arapça alıntı bazı kelimelerin başında /h-/ ve /y-/ türemesi görülür: haw "av", harsız "arsız, edepsiz", yip "ip", yüzüm "üzüm" (Ercilasun, 2007: 944-958).

2. DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDEKİ KUMUK TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞININ İNCELENMESİ

Derleme Sözlüğü'ndeki söz varlığı Çetin Pekacar'ın hazırladığı Kumuk Türkçesi Sözlüğü ile birlikte incelenerek ortaklaşan kelimeler tespit edilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde yer alan Kumuk Türkçesine ait söz varlığında bu lehçenin özellikleri önemli ölçüde korunmuştur. Bu kelimelerdeki başlıca ses özellikleri şu şekildedir:

2.1. Ses Bilgisi

2.1.1. Ünlü Değişmeleri

2.1.1.1. /ı/ > /i/ Değişimi

ılın- > ilinmek "göze ilişmek" (DS, 2527; KTS, 162)
ıssı > issi "yakıcı ve bunaltıcı sıcak, ısı" (DS, 2560; KTS, 167)
ışla- "işlemek" (Atalay, 2018: 221) > işlemek "çalışmak, iş yapmak" (DS, 2565; KTS, 168)

2.1.1.2. /e/ > /a/ Değişimi

becer- > bacarmaḫ "başarmak, becermek" (DS, 457; KTS, 58)
bahçe > baḫça "bostan, bahçe" (DS, 488; KTS, 66)
ḫaber > ḫabar "haber" (DS, 2245; KTS, 369)
kıble > kıbla "güney" (DS, 2782; KTS, 259)

2.1.1.3. /ı/ > /u/ Değişimi

açuv "öfke, hiddet, gazap" (DS, 61; KTS, 24)
avuzluk "ağızlık" (DS, 397; KTS,50)
ayüv "ayı, beyaz ayı" (DS,432; KTS, 55)
bagır "bağır, karaciğer" (Atalay, 2018: 59) > bavur "karaciğer" (DS, 574; KTS, 66)
kamış (Atalay, 2018: 259) > kamuş "kamış" (DS, 2617; KTS, 244)

tımar > tumar “temizlik, bakım” (DS, 3992; KTS, 342)

2.1.1.4. /a/ > /u/ Değişimi

tuvar “davar” (DS, 4004; KTS, 344)

2.1.1.5. /i/ > /ü/ Değişimi

böri “kurt” (Atalay, 2018: 108) > börü “kurt, yaşlanmış kurt” (DS, 772; KTS, 81)
çöküç “çekiç” (DS, 1282; KTS, 107)
tilki (Atalay, 2018: 623) > tülkü “tilki” (DS, 4010;KTS, 345)

2.1.1.6. /e/ > /ü/ Değişimi

bürtek > bürtük “tane, tohum, çekirdek” (DS, 828; KTS, 87)
süymek “sevmek” (DS, 3731; KTS, 306)
tüye “deve” (DS, 4019; KTS, 347)
üy “ev” (DS, 4085; KTS, 360)

2.1.1.7. /ü/ > /i/ Değişimi

belgü “nişan, im, belge” (Atalay, 2018: 82) > belgi “nişan” (DS, 616; KTS, 69)
çirimek “çürümek” (DS, 1235; KTS, 105)

2.1.1.8. /e/ > /i/ Değişimi

beg “bey” (Atalay, 2018: 78) > biy “tar, bey, emir, asil” (DS, 712; KTS, 77)
keyik “geyik” (Atalay, 2018: 309) > giyik “Geyik” (DS, 2086; KTS, 138)

2.1.1.9. /o/ > /u/ Değişimi

kuvmak “koşturmak, kovmak, sürmek” (DS, 3020; KTS, 275)
kuymak “yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet” (DS, 3021; KTS, 275)
tunuk “parlak olmayan, mat, donuk” (DS, 3995; KTS, 342)
ulak “oğlak” (DS, 4034; KTS, 352)

2.1.1.10. /ö/ > /ü/ Değişimi

gözgü > güzgü “Ayna” (DS, 2243; KTS, 147)
tüymek “dövmek” (DS, 4781; KTS 347)

2.1.1.11. /i/ > /e/ Değişimi

eltmek “götürmek, alıp götürmek” (DS, 1728; KTS, 120)
eniş “meyilli, eyik” (DS, 1758; KTS, 120)
el “bir yerde yaşayanlar, oturanlar” (DS, 1702; KTS, 119)
getmek “gitmek” (DS, 2008; KTS, 136)
teren “derin” (DS, 3892; KTS, 331)

2.1.2. Ünsüz Değişmeleri

2.1.2.1. /y-/ > /c-/ Değişimi

yu- “yıkamak” (Atalay, 2018: 806) > cuvmak “çamaşır ovmak, yıkamak” (DS, 1020; KTS, 93)

2.1.2.2. /k/ > /g/ Değişimi

keç- “ölmek” (Atalay, 2018: 289) > geçinmek “ölmek” (DS, 1962; KTS, 132)

kemür- “kemirmek” (Atalay, 2018: 299) > gemirmek “kemirmek, dişlemek” (DS, 1987; KTS, 134)
keril- “gerinmek” (Atalay, 2018: 303) > gerilmek “gerinmek” (DS, 2002; KTS, 135)
kezik “nöbet, sıtma” (Atalay, 2018: 310) > gezik “sıra, nöbet” (DS 2023; KTS, 136)
keyik “geyik” (Atalay, 2018: 309) > giyik “geyik” (DS, 2086; KTS, 138)
kön “at derisi, ham deri” (Atalay, 2018: 360) > gön “hayvan derisi” (DS, 2151; KTS, 140)

2.1.2.3. /p/ > /b/ Değişimi

apa “ana” (Atalay, 2018: 30) > aba “anne” (DS, 3; KTS, 21)

2.1.2.4. /t-/ > /d-/ Değişimi

tonğuz “domuz” (Atalay, 2018: 640) > donguz “domuz” (DS, 1560; KTS, 115)

2.1.2.5. /ç/ Ünsüzünün Korunması

avçı “avcı” (DS, 379; KTS, 48)
emçi “otacı, otçu” (DS, 1731; KTS, 1230)
neçe “ne kadar, kaç, nice” (DS, 3244; KTS, 208)
oçak “sacayak” (DS, 3266; KTS, 212)
suvalçan “soğulcan” (DS, 3704; KTS, 304)

2.1.2.6. /g, ğ/ > /w-v/ Değişmesi

agır “ağır” (Atalay, 2018: 9) > avur “ağır” (DS, 395; KTS, 49)
agız “ağız” (Atalay, 2018: 10) > avuz “ağız, ağız boşluğu, ağız içi” (DS, 397; KTS, 49)
bag “bağ” (Atalay, 2018: 59) > bav “bağ, bahçe” (DS, 573; KTS, 66)
bagır “karaciğer” (Atalay, 2018: 59) > bavur “karaciğer” (DS, 574; KTS, 66)
buzagu “buzağı” (Atalay, 2018: 121) > buzavu “dana, buzağı, dana eti” (DS, 810; KTS, 85)
kıragu “kırağı” (Atalay, 2018: 317) > kırav “kırağı” (DS, 2817; KTS, 260)

2.1.2.7. /q-k/ > /x-ḫ/ Değişimi

atdırmah “fışkırmak” (DS, 367; KTS, 46)
oḫumak “okumak” (DS, 3275; KTS, 218)
yuḫu “uyku” (DS, 4315; KTS, 401)

2.1.2.8. /q-k/ > /ğ/ Değişimi

alkış “alkış, övme” (Atalay, 2018: 21) > alğışlamak “tebrik etmek, iyi dileklerde bulunmak” (DS, 215; KTS, 31)
baka “kurbağa” (Atalay, 2018: 62) > bağa “birkaç günlük kurbağa yavrusu” (DS, 473; KTS, 60)
başka > başğa başğa “başka” (DS, 557; KTS, 64)
çakıl > çağıl “çakıl, çakıl yığını” (DS, 1035; KTS, 96)

çıkarmak > çığarmak “çıkarmak” (DS, 1159; KTS, 102)
öküz “öküz” (Atalay, 2018: 456) > öğüz “öküz” (DS, 3326; KTS, 221)

2.1.2.9. /b/ > /v/ Değişimi

avçı “avcı” (DS, 379; KTS, 48)
suv “su” (DS, 3704; KTS, 303)

2.1.2.10. /d/ > /y/ Değişimi

Eski Türkçe kelime içi ve sonundaki /d/ ünsüzü Kumuk Türkçesinde akıcılaşarak /y/ olmuştur (Ercilasun, 2007: 956).

adhgır “aygır” (Atalay, 2018: 6) > ayğır “aygır” (DS, 415; KTS, 52)
adhığ “ayı” (Atalay, 2018: 6) > ayüv “ayı, beyaz ayı” (DS,432; KTS, 55)
udhgar- “uyandırmak” (Atalay, 2018: 683) > uyandırmak “uykudan uyandırmak” (DS, 4049; KTS, 357)

2.1.2.11. /b-/ > /m-/ Değişimi

mıyık “bıyık” (DS, 3195; KTS, 199)
min “bin” (DS, 3201; KTS, 201)
munu “bunu” (DS, 3221; KTS, 203)

2.1.2.12. /g-ğ/ > /y/ Değişimi

beg “bey, koca” (Atalay, 2018: 78) > biy “tar, bey, emir, asil” (DS, 712; KTS, 77)
güğe > güye “güve” (DS, 2242; KTS, 147)
tög- “dövmek” (Atalay, 2018: 643) > tüymek “dövmek” (DS, 4781; KTS 347)

2.1.2.13. /b/ > /y/ Değişmesi

süymek “sevmek” (DS, 3731; KTS, 306)
tüye “deve” (DS, 4019; KTS, 347)
üy “ev” (DS, 4085; KTS, 360)
koyan “tavşan” (DS, 2942; KTS, 269)

2.1.2.14. /ñ/ > /y/ Değişimi

may “tağ, tereyağ” (DS, 3139; KTS, 196)
kon “koyun” (Atalay, 2018: 342) > koy “koyun” (DS, 2942; KTS, 269)
sünğük “kemik” (Atalay, 2018: 549) > süyek “kemik” (DS, 3730; KTS, 305)

3. DERLEME SÖZLÜĞÜ’NDE TESPİT EDİLEN KUMUK TÜRKÇESİ SÖZ VARLIĞI

A

aba: Anne (DS, 3; KTS, 21)
açgıç: Anahtar (DS, 58; KTS, 22)
açgöz: Açgözlü (DS, 58; KTS, 22)
açuv: Öfke, hiddet, gazap (DS, 61; KTS, 24)
açuvlanmak: Kızdırmak, öfkelendirmek, hiddetlendirmek (DS, 61; KTS, 24)

açuvlu: Kızgın, öfkeli (DS, 61; KTS, 24)
adamlık: Görgülü olma, insanlık, saygı bilirlik (DS, 4407; KTS, 24)
ağu: Zehir (DS,114; KTS, 27)
ağulamak: Zehirlemek (DS, 114; KTS, 27)
ağulanmak: Zehirlenmek (DS, 114; KTS, 27)
ahır: Sonunda sonra (DS, 129; KTS, 50)
ak: Göz bebeğine inen leke (DS, 135; KTS, 36)
al: Ön, ön taraf (DS,166; KTS, 29)
ala: Siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı alacalı, muhtelif renklerde (DS, 166; KTS 29)
alaşa: 1. Zayıf ve çelimsiz at 2. Kötü kadın, oynak, cilveli (DS, 199; KTS, 29)
alça: Erik (DS, 208; KTS, 30)
alçı: Aşık kemiğinin dikine bir yüzü (DS, 209; KTS, 30)
aldamak: Aldatmak, kandırmak (DS, 209; KTS, 30)
alğışlamak: Tebrik etmek, iyi dileklerde bulunmak (DS, 215; KTS, 31)
alısın: Tarlada ekine zarar veren yabancı otlar (DS, 220; KTS, 31)
alma: Elma (DS, 226; KTS, 32)
almaştırmak: Değiştirmek, nöbetle kullanmak (DS, 227; KTS, 33)
amalsız: Açgözlü, kanaatsiz (DS, 236; KTS, 34)
amrukmak: Heveslenmek, özenmek, imrenmek (DS, 239; KTS, 34)
ana bala: Anne ile çocuğu, ana evlat (DS, 244; KTS, 35)
aracı: Ara bulucu, aracı, uzlaştırıcı (DS, 292; KTS, 38)
arbaçı: Arabacı (DS, 301; KTS, 39)
arık: Zayıf, cılız, sıska (DS, 316; KTS, 39)
arıklamak: Zayıflamak (DS, 317; KTS, 39)
arımak: Yorulmak (DS, 320; KTS, 39)
arşın: 40 cm'ye eş uzunluk ölçüsü (DS, 333; KTS, 40)
asas: Gerçek, asıl, esas (DS, 341; KTS, 42)
aş: Fırınlanmış mısır kırıklarından yapılan bir çeşit yemek (DS, 248; KTS, 44)
aşalmak: Aşınmak, yenmek, yenilmek (DS, 350; KTS, 44)
aşamak: Yemek yemek (DS, 350; KTS, 44)
aşatmak: Yedirmek, hovardalık etmek (DS, 351; KTS, 45)
aşbaz: Aşçı (DS, 351; KTS, 45)
aşlık: Buğday, mısır gibi tahıl (DS, 360; KTS, 45)
aşna: Dost, sevgili (DS, 361; KTS, 45)
aşnalık: Hoş sohbet, dostluk, sevişme (DS, 362; KTS, 45)
atdırmah: Fışkırmak (DS, 367; KTS, 46)
av: Ağ (DS, 374; KTS, 47)
avçı: Avcı (DS, 379; KTS, 48)
avlak: Çiçek yetiştirmek için hazırlanan yer (DS, 389; KTS, 48)

avrumak: Hastalanmak (DS, 391; KTS, 48)
avruv: Hastalık, illet, maraz (DS, 391; KTS, 48)
avur: Ağır (DS, 395; KTS, 49)
avuz: Ağız, ağız boşluğu, ağız içi (DS, 397; KTS, 49)
avuzluk: Ağızlık (DS, 397; KTS, 50)
ayanmak: Uz kullanmak, kayırmak, korumak (DS, 406; KTS, 54)
ayak: Kadeh, bardak (DS, 399; KTS, 51)
ayğır: Aygır (DS, 415; KTS, 52)
aylanç: Viraj, dolaşık, dolambaçlı (DS, 425; KTS, 53)
aylı: Gebe, doğumu yakın kadın (DS, 425; KTS, 54)
aynımak: Büyümek, gelişmek, sağlığı düzelmek (DS, 429; KTS, 54)
aytmak: Alıp götürmek, söylemek demek (DS, 432; KTS, 55)
ayüv: Ayı, beyaz ayı (DS, 432; KTS, 55)
azık: Yiyecek, yemek, besin, gıda, erzak (DS, 438; KTS, 56)
azsınmak: Bir şeyi az görmek, yeterli görmemek, azımsamak (DS, 443; KTS, 56)

B

badan: Badem (DS, 463; KTS, 57)
bağana: Direk (DS, 474; KTS, 57)
bahalı: Pahalı (DS, 487; KTS, 58)
bacarmaḫ: Başarmak, becermek (DS, 457; KTS, 58)
bala: Çocuk, bebek, yavru (DS, 496; KTS, 59)
balak: Donun, pantolonun paçası (DS, 498; KTS, 59)
balalı: Yavrusu olan hayvan (DS, 498; KTS, 59)
balavuz: Bal mumu (DS, 500; KTS, 59)
baʾli: Kiraz (DS, 506; KTS, 59)
balkımak: Parlamak, parıldamak, göz alıcı güzel olmak (DS; 507; KTS, 59)
bağa: Birkaç günlük kurbağa yavrusu (DS, 473; KTS, 60)
bakal: Manav, sebzeci (DS, 490; KTS, 60)
barak: Karışık, karışık renkli (DS, 524; KTS, 61)
barmak: 1. Parmak 2. Varmak, ulaşmak (DS, 534; KTS, 61)
başbağı: Sığırların boynuna bağlanan kısa ip (DS, 554; KTS, 64)
başçı: Başkan, müdür, reis (DS, 556; KTS, 64)
başğa başğa: Başka (DS, 557; KTS, 64)
başmakçı: Kunduracı (DS, 564; KTS, 65)
başmak: Ayakkabı (DS, 564; KTS, 65)
başsız: Serseri, aptal, akılsız (DS, 565; KTS, 65)
batır: Yiğit, kahraman, cesur (DS, 571; KTS, 65)
batmak: Çamur (DS, 572; KTS, 66)
batman: Büyük su testisi, büyük çömlek (DS, 572; KTS, 66)
bav: Bağ, bahçe (DS, 573; KTS, 66)

bavur: Karaciğer (DS, 574; KTS, 66)
bay: Zengin, ağa (DS, 574; KTS, 66)
baḫça: Bostan, bahçe (DS, 488; KTS, 66)
baylık: Zenginlik (DS, 582; KTS, 67)
baytal: Kısrak (DS, 584; KTS, 68)
bebey: Göz bebeği (KTS, 590; KTS, 68)
bek: Sert, katı, sağlam kuvvetli (DS, 600; KTS, 69)
beklik: Katılık, sertlik (DS, 604; KTS, 69)
belbağı: Kuşak, kemer, uçkur (DS, 606; KTS, 69)
belemek: Kirletmek, pisletmek, çamura bulamak (DS, 768; KTS, 80)
belenmek: Kirlenmek, pislenmek, bir şeye bulanmak (DS, 768; KTS, 809)
belgi: Nişan (DS, 616; KTS, 69)
belgilenmek: Teşhis etmek, tayin edilmek (DS, 616; KTS, 69)
belgisiz: Belirsiz, bilinmez meçhul (DS, 616; KTS, 70)
bermek: Vermek, sunmak (DS, 636; KTS, 70)
bet betge: Yüz yüze (DS, 645; KTS, 71)
bıt bıldık: Bıldırcın (DS, 671; KTS, 72)
bibi: Teyze (DS, 678; KTS, 72)
biçenek: Otlak (DS, 683; KTS, 72)
bilev: Bileği taşı (DS, 690; KTS, 72)
bilimli: Aydın, bilgin, yüksek bilgili adam (DS, 693; KTS, 73)
bitev: Bütün, ayrılmamış, tek parça (DS, 709; KTS, 76)
bitim: Yetişiş, kuruluş, yapı (DS, 711; KTS, 77)
biy: Tar, bey, emir, asil (DS, 712; KTS, 77)
bike: Prenses, asil kadın, prenses kızı (DS, 713; KTS, 77)
bolcal: Müddet, süre, zaman (DS, 735; KTS, 78)
bolmak: Olmak (DS, 735; KTS, 78)
boluşluk: Yardım, destek (DS, 735; KTS, 78)
boluşmak: Yardım etmek (DS, 735; KTS, 78)
bokça: Bezden kadın el çantası (DS, 732; KTS, 78)
boran: Şiddetli kar fırtına, kasırga (DS, 737; KTS, 78)
boydak: Bekar, yalnız (DS, 745; KTS, 80)
bozlamak: Acı, inilti, kuvvetli ses çıkarmak (DS, 752; KTS, 80)
bödene: Bıldırcın (DS, 757; KTS, 80)
bök: Aşık kemiğinin yumru tarafı (DS, 767; KTS, 80)
börk: Kalpak, bir çeşit şapka (DS, 770; KTS, 81)
börü: Kurt, yaşlanmış kurt (DS, 772; KTS, 81)
bulak: Kaynak, pınar, kaynak suyu (DS, 785; KTS, 83)
bulamuk: Mamalika, un çorbası (DS, 786; KTS, 82)
bulay: Böyle, bunun gibi (DS, 787; KTS, 83)

burmak: Çevirmek (DS, 801; KTS, 83)
burulmak: Dönmek, eğilmek (DS, 803; KTS, 84)
butak: Dal, budak (DS, 806; KTS, 84)
buvaz: Gebe evcil hayvan, gebe koyun gebe inek (DS, 807; KTS, 84)
buyruk: Önder, amir, sözcü (DS, 808; KTS, 85)
buzavu: Dana, buzağı, dana eti (DS, 810; KTS, 85)
büldürgen: Böğürtlen (DS, 819; KTS, 86)
bür: Tomurcuk (DS, 824; KTS, 86)
bürtük: Tane, tohum, çekirdek (DS, 828; KTS, 87)
bürüşmek: Buruşmak, buruş buruş olmak, kırışmak (DS, 830; KTS, 87)

C

cerge: Dizi, sıra (DS, 885; KTS, 91)
cıda: Mızrak (DS, 895; KTS, 91)
cırḫıt: Bir çeşit keklik, ekin kargası (DS, 929; KTS, 92)
cıyıntı: Toplantı (DS, 945; KTS, 92)
cibin: Sinek (DS, 956; KTS, 92)
ciğerli: Atılgan, çevik, atik (DS, 963; KTS, 93)
ciğersiz: Korkak, pasif, hareketsiz (DS, 963; KTS, 93)
cinlenmek: Kudurmak, küplere binmek, cini tutmak (DS, 981; KTS, 93)
cinli: Deli, çılgın (DS, 982; KTS, 93)
ciye: Vişne (DS, 990; KTS, 93)
cuvmak: Çamaşır ovmak, yıkamak (DS, 1020; KTS, 93)
cücek: Hayvan yavrusu (DS, 1021; KTS, 94)

Ç

çabak: Küçük cins balık (DS, 1030; KTS, 95)
çaç: Saç (DS, 1031; KTS, 95)
çağıl: Çakıl, çakıl yığını (DS, 1035; KTS, 96)
çak: Zaman, vakit (DS, 1040; KTS, 98)
çalmak: Biçmek (DS, 1060; KTS, 96)
çana: Kızak (DS, 1067; KTS, 97)
çançmak: Batırmak (DS, 1067; KTS, 97)
çapmak: 1. Kesmek 2. Koşmak (DS, 1077; KTS, 97)
çars: Sis, duman (DS, 1084; KTS, 99)
çatmak: Yetişmek, varmak (DS, 1092; KTS, 99)
çaynik: Çaydanlık (DS, 1098; KTS, 100)
çebiç: Bir yaşındaki keçi (DS, 1099; KTS, 100)
çeçek: 1. Çiçek 2. Çiçek hastalığı (DS, 1105; KTS, 100)
çelek: Demir su kovası (DS, 1119; KTS, 101)
çer: Hastalık, illet (DS, 1144; KTS, 101)
çerek: Çeyrek (DS. 1145; KTS, 101)

çeten: Saman taşımak için kağnılara konulan büyük sepet (DS, 1149; KTS, 101)
çıçğan: Fare (DS: 1158; KTS, 102)
çığarmak: Çıkarmak (DS, 1159; KTS, 102)
çık: Çiy (DS, 1165; KTS, 103)
çıray: Beniz (DS, 1186; KTS, 105)
çırmamak: Sarıp sarmalamak, dolamak (DS, 1188; KTS, 105)
çilav: Pirinç çorbası (DS, 1213; KTS, 105)
çin: Rütbe (DS, 1225; KTS, 105)
çirik: Pis, kirli, derli toplu olmayan kılıksız kıyafetsiz, pasaklı (DS, 1235; KTS, 105)
çirimek: Çürümek (DS, 1235; KTS, 105)
çiy: Pişmemiş sütten yapılan mayasız yoğurt (DS, 1249; KTS, 106)
çoçka: Domuz (DS, 1256; KTS, 106)
çokrak: Taşlı arazi (DS, 1261; KTS, 106)
çokuşmak: İtişmek, çarpışmak (DS, 1262; KTS, 106)
çolpu: Büyük kepçe (DS, 1263; KTS, 106)
çöğür: Bir çeşit saz tambur (DS, 1280; KTS, 107)
çöküç: Çekiç (DS, 1282; KTS, 107)
çöl: Düz yer, ova (DS, 1282; KTS, 107)
çuğul: Casus (DS, 1301; KTS, 107)
çuğullamak: İhbar etmek (DS, 1301; KTS, 108)
çullamak: Örtmek (DS, 1303; KTS, 108)
çum: Kızılcık (DS, 1304; KTS, 108)
çungur: Çukur, derin (DS, 1304; KTS, 108)
çüy: Çivi (DS, 1310; KTS, 108)

D

de: Haydi, çabuk (DS, 1391; KTS, 111)
dolanmak: Kur yapmak (DS, 1544; KTS, 114)
donguz: Domuz (DS, 1560; KTS, 115)
dörtgül: Dört köşe, dört kenarlı (DS, 1588; KTS, 115)
dum: Kilim (DS, 1600; KTS, 116)
duvadak: Kışın su kıyılarında yaşayan, kaz büyüklüğünde bir kuş (DS, 1614; KTS, 116)
düdük: Kaval (DS, 1617; KTS, 116)
dügü: Pirinç (DS, 1622; KTS, 116)

E

eğer: Tazı (DS, 1672; KTS, 117)
egeçi: Teyze, hala (DS, 1672; KTS, 117)
egev: Eğe (DS, 1672; DS, 117)
el: Bir yerde yaşayanlar, oturanlar (DS, 1702; KTS, 119)

eltmek: Götürmek, alıp götürmek (DS, 1728; KTS, 120)
em: Merhem (DS, 1729; KTS, 120)
emcek: Meme (DS, 1730; KTS 120)
emçi: Otacı, otçu (DS, 1731; KTS, 1230)
eniş: Meyilli, eyik (DS, 1758; KTS, 120)
epli: Uysal ve becerikli (DS, 1763; KTS, 121)
er: Koca (DS, 1764; KTS, 121)
erik: Kayısı (DS, 4499; KTS, 121)
erikmek: Azmak, taşkın hareketler yapmak (DS, 1769; KTS, 122)
erin: Dudak (DS, 1770; KTS, 122)
erincek: Tembel, üşenen (DS, 1770; KTS, 122)
erinemek: Üşenmek, tembellik etmek (DS, 1770; KTS, 122)
erişmek: Tartışmak (DS, 1772; KTS, 122)
erkeç: Üç ya da dört yaşlarında olan enenmiş erkek keçi (DS, 1772; KTS, 122)
ersek: Erkeğe düşkün kadın (DS, 1776; KTS, 122)
erşi: Çirkin (DS, 1777; KTS, 122)
erten: Sabah güneşin doğduğu zaman (DS, 1777; KTS, 123)
esgi: Eski, bayat (DS, 1781; KTS, 123)
esirmek: Sarhoş olmak (DS, 1783; KTS, 124)
eslemek: Aldırış etmek, önem vermek (DS, 1785; KTS, 124)
esli: Karakter sahibi (DS, 1785; KTS, 124)
eşmek: İp bükmek (DS, 1795; KTS, 125)
eşik: Ev girişi (DS, 4500; KTS, 124)
etik: Çizme, çizme yapım evi (DS, 1798; KTS, 125)

G

geben: Tarlada biçilen ekinin saplarından yapılan yığın (DS, 1956; KTS, 131)
geçinmek: Ölmek (DS, 1962; KTS, 132)
gelişmek: Uymak, denk gelmek (DS, 1984; KTS,133)
gemirmek: Kemirmek, dişlemek (DS, 1987; KTS, 134)
gerilmek: Gerinmek (DS, 2002; KTS, 135)
getmek: Gitmek (DS, 2008; KTS, 136)
gezik: Sıra, nöbet (DS, 2023; KTS, 136)
gişi: Kişi, koca (DS, 2085; KTS, 137)
giyik: Geyik (DS, 2086; KTS, 138)
göbelek: Kelebek (DS, 2115; KTS, 138)
göçürmek: Bir bitkiyi yerinden çıkarıp başka yere dikmek (DS, 2122; KTS, 139)
göğermek: Bitki büyüyerek yeşermek, yeşillenmek (DS, 2128; KTS, 139)
gök: Mavi, yeşil (DS, 2134; KTS, 139)
gökçek: Güzel (DS, 2136; KTS, 139)
gön: Hayvan derisi (DS, 2151; KTS, 140)

göpcük: Eski çuvaldan yapılan minder (DS, 2157; KTS, 140)
göpmek: Çok yemekten hastalanmak, şişmek (DS, 2157; KTS, 141)
görsetmek: Göstermek, sinema filmi göstermek (DS, 2162; KTS, 141)
gözel: Güzel (DS, 2178; KTS, 143)
gözlemek: Nişan almak (DS, 2182; KTS, 144)
gücük: Küçük köpek, köpekçik (DS, 2211; KTS, 145)
güren: Yanık renkte, kahve rengi, boz (DS, 2235; KTS, 147)
gürgür: Hindi (DS, 2236; KTS, 147)
güye: Güve (DS, 2242; KTS, 147)
güymek: Yemek fazla pişmekten hafif yanık kokmak (DS, 2242; KTS, 147)
güzgü: Ayna (DS, 2243; KTS, 147)
güzlük: Sonbaharda ekilen tahıl (DS, 2244; KTS, 147)

Ḫ-X

ḫabar: Haber (DS, 2245; KTS, 369)
hakendaz: Kürek (DS, 2253; KTS, 149)
ḫala: Teyze (DS, 2255; KTS, 369)
ḫalça: Küçük halı (DS, 2259; KTS, 369)
hallaşmak: Anlaşmak (DS, 2261; KTS, 150)
ḫandek: Suyolu, hendek (DS, 2272; KTS, 370)
ḫaral: Kıldan ya da ketenden yapılmış büyük çuval (DS, 2282; KTS, 370)
havcı: Avcı (DS, 2310; KTS, 154)
havur: Zaman (DS, 2313; KTS, 155)
hay: Kaygı (DS, 2314; KTS, 155)
haydamak: Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (DS, 2316; KTS, 155)
hayva: Ayva (DS, 2321; KTS, 156)
ḫazna: Hazine (DS, 2323; KTS, 372)
heç: Hiç (DS, 2326; KTS, 156)
ḫorlamak: Nefret etmek (DS, 2411; KTS, 374)
hüy: İçgüdü, huy (DS, 2453; KTS, 159)

İ

igid: Kahraman (DS, 2509; KTS, 162)
ilgik: Düğme iliği, çengel; mandal (DS, 2522; KTS, 162)
ilinmek: Göze ilişmek (DS, 2527; KTS, 162)
ilmek: Takmak (DS, 2533; KTS, 163)
inam: Güven, itimat, inanç (DS, 2538; KTS, 163)
ine: İğne (DS, 2541; KTS, 164)
isbay: Güzel (DS, 2555; KTS, 166)
issi: Yakıcı ve bunaltıcı sıcak, ısı (DS, 2560; KTS, 167)
işlemek: Çalışmak, iş yapmak (DS, 2565; KTS, 168)
itburnu: Yabani gül ve meyvesi (DS, 2568; KTS, 168)

K
kağız: Kağıt (DS, 2596; KTS, 173)
kanıkmak: Çok istemek (DS, 4534; KTS, 245)
karandaş: Kalem (DS, 2652; KTS, 174)
keci: İpek kozası (DS, 2715; KTS, 176)
kekirmek: Geğirmek (DS, 2724; KTS, 176)
kelek: Düzen, hile (DS, 2728; KTS, 176)
kendir: Urgan, ip (DS, 2742; KTS, 176)
kersen: İçinde hamur yoğrulan, çamaşır yıkanan ağaç tekne (DS, 2757; KTS, 177)
kiyiz: Keçe (DS, 2889; KTS, 179)
koduk: Sıpa (DS, 4564; KTS, 266)
kök: Gök (DS, 2952; KTS, 182)
kökürek: Göğüs (DS, 2954; KTS, 183)
kömek: Yardım (DS, 2957; KTS, 183)
kömekçi: Yardımcı (DS, 2958; KTS, 183)
köp: Çok (DS, 2960; KTS, 183)
kör: Mezar, kabir (DS, 2963; KTS, 183)
kösev: Ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun (DS, 2972; KTS, 184)
küllü: Külü çok olan toprak (DS, 3031; KTS, 185)
külte: Bağlam, demet, düzine (DS, 3032; KTS, 185)
K-Q
kaban: Azılı erkek domuz (DS, 2582; KTS, 239)
kaçan: Ne zaman, ne vakit (DS, 2587; KTS, 240)
kaçğın: Kaçmış, kaçık (DS, 2587; KTS, 240)
kadağa: Yasak, yasak olma durumu (DS, 2589; KTS, 240)
kadalamak: İğnelemek, iğneyle tutturmak (DS, 2590; KTS, 241)
kalaç: Kalaç, büyük olmayan buğday ekmeği (DS, 2608; KTS, 242)
kalak: Ağaçtan yapılmış sapı küçük kürek (DS, 2609; KTS, 242)
kamamak: Etrafını almak, ortaya almak, kuşatmak (DS, 2613; KTS, 244)
kamuş: Kamış (DS, 2617; KTS, 244)
kapçık: Derin torba (DS, 2633; KTS, 246)
kak: Meyve kurusu (DS, 2599; KTS, 247)
kakırmak: Balgam çıkarmak (DS, 2604; KTS, 247)
kaklamak: Kurutmak için meyveleri çizmek ya da parçalara ayırmak (DS, 2605; KTS, 247)
kakmak: Gaga ile vurmak, gagalamak (DS, 2606; KTS, 247)
karalamak: Kötülemek, kara sürmek (DS, 2650; KTS, 248)
karamak: İyi görmek için dikkatle bakmak (DS, 2651; KTS, 248)
karañı: Çok karanlık (DS, 2652; KTS, 249)
karakuş: Kartal (DS, 2649; KTS, 249)

karavaş: Cariye, odalık (DS, 2654; KTS, 249)
karavul: Gece bekçisi (DS, 2655; KTS, 249)
karık: Kısık (DS, 2662; KTS, 250)
kargış: Beddua, lanet (DS, 2662; KTS, 250)
karmak: Olta (DS, 2666; KTS, 251)
karsalamak: Hırpalamak, örselemek (DS, 2669; KTS, 251)
kartaymak: İhtiyarlamak, yaşlanmak (DS, 2671; KTS, 252)
katın: Kadın (DS, 2684; KTS, 253)
katışık: Karışık, karma (DS, 2685; KTS, 253)
kavdan: Geçen yıldan kalmış sararmış ot (DS, 2689; KTS, 255)
kayçı: Makas (DS, 2699; KTS, 255)
kaydan: Nereden (DS, 2699; KTS, 255)
kayır: Kum (DS, 2701; KTS, 256)
kaygı: Kambur (DS, 2703; KTS, 257)
kayrak: Biley taşı (DS, 2707; KTS, 257)
kaytarmak: Geri çevirmek (DS, 2709; KTS, 258)
kaytmak: Geri dönmek (DS, 2710; KTS, 258)
kıbla: Güney (DS, 2782; KTS, 259)
kıçırmak: Bağırmak (DS, 2786: KTS, 259)
kıdırmak: Araştırmak (DS, 2789; KTS, 259)
kır: Vahşi, yaban, yabani (DS, 2815; KTS, 260)
kırav: Kırağı (DS, 2817; KTS, 260)
kırgın: Toptan öldürme, kırıp geçirme (DS, 2823; KTS, 261)
kısım: Avuç (DS, 2842; KTS, 262)
kıynalmak: Üzülmek, tasalanmak (DS, 2859; KTS, 264)
kızdırma: Sıtma (DS, 2863; KTS, 265)
kol: İmza (DS, 2907; KTS, 266)
konak: Konuk, misafir (DS, 2916; KTS, 267)
konaklık: Şölen, yemekli çağırı (DS, 2916; KTS, 267)
kongur: Kestane renginde; kestane renginde göz (DS, 2918; KTS, 267)
kora: Olgunlaşmamış üzüm, koruk (DS, 2923; KTS, 267)
koşmak: Katmak, karıştırmak (DS, 2935; KTS, 268)
koşulmak: Katılmak, karışmak (DS, 2935; KTS, 268)
kotarmak: Bir kaptan başka bir kaba yemek boşaltmak, yemeği kaplara dağıtmak (DS 2937; KTS, 268)
koy: Koyun (DS, 2942; KTS, 269)
koyan: Tavşan (DS, 2942; KTS, 269)
koz: Ceviz (DS, 2945; KTS, 269)
kozu: Kuzu (DS, 2947; KTS, 269)
kubur: Tabanca kılıfı (DS, 2989; KTS, 269)

kuda: Birbirinden kız alıp veren aileler, dünür (DS, 2991; KTS, 270)
kulluk: Memurluk (DS, 2997; KTS, 270)
kullukçu: Memur, hizmetçi, işçi (DS, 2997; KTS, 271)
kural: Araç (DS, 3005; KTS, 271)
kuramak: İki parçayı birbirine dikerek eklemek (DS, 3005; KTS, 271)
kursak: Rahim, karın (DS, 3010; KTS, 272)
kuru: Kuru toprak (DS, 3012; KTS, 272)
kurumsak: Alçak, onursuz, arsız (DS, 3013; KTS, 273)
kuv: Ağaç mantarı (DS, 3019; KTS, 274)
kuvanmak: Kıvanmak, sevinmek (DS, 3019; KTS, 274)
kuvmak: Koşturmak, kovmak, sürmek (DS, 3020; KTS, 275)
kavurma: Kendi yağıyla kavrulup kızartılmış et, kavurma (DS, 3020; KTS, 275)
kavut: Mısır ununu yağda kavurarak yapılan bir yiyecek (DS, 3020; KTS, 275)
kuymak: Yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet (DS, 3021; KTS, 275)

L

laçın: Kartal, atmaca, doğan (DS, 3058; KTS, 187)
lap: Çok, en çok (DS, 3065; KTS, 187)
legen: Yemek konulan çinko kap (DS, 3071; KTS, 188)
loban: Köstebek, sıçan, fare (DS, 3082; KTS, 189)
lokum: Sarığıburma tatlısı (DS, 3085; KTS, 189)
lopa: Koyulaşmış yiyecek, lapa (DS, 3087; KTS, 189)

M

manat: Rus parası, ruble (DS, 3118; KTS, 193)
mañgalay: Anlı geniş, geniş alınlı (DS, 3122; KTS, 193)
maktaylamak: Övmek (DS, 3108; KTS, 193)
maral: Ceylan (DS, 3128; KTS, 194)
may: Yağ, tereyağ (DS, 3139; KTS, 196)
maymak: Eğri ayaklı, ayaklarını içi eğerek yürüyen (DS, 3143; KTS, 197)
mazallı: Çalımlı, kurumlu (DS, 3145; KTS, 197)
mıyık: Bıyık (DS, 3195; KTS, 199)
min: Bin (DS, 3201; KTS, 201)
mişik: Kedi (DS, 3205; KTS, 201)
munu: Bunu (DS, 3221; KTS, 203)
müyüş: Köşe (DS, 3232; KTS, 204)

N

nalbeki: Yemek tabağı (DS, 3236; KTS, 205)
narat: Çam ağacı (DS, 3240; KTS, 206)
nazik: İrmikten yapılan pelte (DS, 3243; KTS, 207)
neçe: Ne kadar, kaç, nice (DS, 3244; KTS, 208)

O

ocak: Eski ve soylu aile (DS, 3264; KTS, 212)
oçak: Sacayak (DS, 3266; KTS, 212)
oğur: Uğur (DS, 3273; KTS, 212)
olca: Düşmandan ele geçirilen mal (DS, 3279; KTS, 213)
on: Sağ (DS, 3282; KTS, 213)
onarmak: Düzeltmek, düzgün bir biçime sokmak (DS, 3283; KTS, 214)
onartmak: Yaptırmak, düzelttirmek (DS, 3284; KTS, 214)
onsuz: İstenildiği gibi iyi olmayan (DS, 3286; KTS, 214)
oklav: Oklava (DS, 3277; KTS, 215)
or: Hendek, düşman saldırısına karşı koymak için düzenlenmiş yer (DS, 3287; KTS, 215)
orak: Ekin biçme zamanı (DS, 3287; KTS, 215)
oram: Sokak (DS, 3288; KTS, 215)
orum: Yatak (DS, 3292; KTS, 217)
orun: Yer oturulacak yer (DS, 3292; KTS, 217)
oşamak: Benzemek (DS, 3293; KTS, 217)
oşaş: Benzer (DS, 3294; KTS, 217)
oşatmak: Benzetmek (DS, 3294; KTS, 217)
otlu: Ateşli (DS, 3296; KTS, 218)
otun: Odun (DS, 3297; KTS,218)
oḫumak: Okumak (DS, 3275; KTS, 218)
oymak: Yüksük (DS, 3304; KTS, 219:9
ozmak: Öne geçmek, yarışı kazanmak (DS, 3308; KTS, 220)

Ö

öçeşmek: Yarışmak, rekabet etmek; tartışmak (DS, 3311; KTS, 2221)
öğey: Üvey (DS, 3317; KTS, 221)
öğüz: Öküz (DS, 3326; KTS, 221)
ökürmek: Böğürmek (DS, 3330; KTS, 222)
ölet: Öldürücü hastalık salgını, kıran (DS, 3333; KTS, 222)
öpke: Akciğer (DS, 3345; KTS, 223)
öpkelemek: Darılmak, gücenmek (DS, 3345; KTS, 223)
örgeç: Deve hörgücü (DS, 3349; KTS, 223)
örüş: Mera, otlak (DS, 3356; KTS, 224)
ösmek: Büyümek (DS, 3345; KTS, 224)
özek: Derin olmayan yar, dere; içinde su akan dere (DS, 3371; KTS, 226)
özen: Nehir, ırmak; çay (DS, 3373; KTS, 226)
özengi: Üzengi (DS, 3373; KTS, 226)

P

palas: Halı (DS, 3385; KTS, 227)
paltar: Giysi (DS, 3389; KTS, 228)

pısmak: Sinmek, büzülmek, korkudan saklanmak (DS, 3449; KTS, 232)
S
sadak: Ok koymaya yarayan meşin torba, koruncak (DS, 3512; KTS, 283)
sak: Uyanık, gözü açık (DS, 3518; KTS, 287)
sakav: Hayvan hastalığı (DS, 3520; KTS, 287)
salam: Saman (DS, 3324; KTS, 284)
salmak: Uğurlamak (DS, 3530; KTS, 285)
salkın: Serinlik, güneşsiz, açık ve iyi havalı yer (DS, 3528; KTS, 285)
samay: Şakak (DS, 3533; KTS, 286)
san: Organ vücudun bir parçası(DS, 3536; KTS, 286)
sanalmak: Sayılmak (DS, 3536; KTS, 286)
sanatmak: Saydırmak (DS, 3536; KTS, 286)
sanav: Sayı (DS, 3536; KTS, 286)
sarsak: Sersem, ahmak, dağınık (DS, 3550; KTS, 288)
sarsaklık: Sersemlik, dağınıklık (DS, 3350; KTS, 288)
sasık: Kokmuş, bayatlamış (DS, 3551; KTS, 289)
sasımak: Bozulan yemek kötü kokmak (DS, 4675; KTS, 288)
sav: Sağlam (DS, 3553; KTS, 289)
savğa: Armağan (DS, 3555; KTS, 289)
savut: 1. Yemek kabı 2. Silah (DS, 3558; KTS, 290)
sayki: Sanki (DS, 3562; KTS, 291)
say: Sığ, derin olmayan (DS, 4677; KTS, 290)
saylamak: Beğenmek, seçmek (DS, 3562; KTS, 291)
saylanmak: Seçilmek (DS, 3562; KTS, 291)
saylav: Seçim, seçme (DS, 3562; KTS, 291)
sebelemek: Serpelemek, çiselemek (DS, 3565; KTS, 291)
senek: Dört çatallı demir dirgen (DS, 3583; KTS, 292)
senger: Siper (DS, 3584; KTS, 292)
sepmek: Serpmek (DS, 4686; KTS, 292)
sınmak: Kırılmak (DS, 4692; KTS, 294)
sındırmak: Kırmak, akıtmak (DS, 3613; KTS, 294)
sınık: Kırık, çıkık (DS, 3613; KTS, 294)
sıntaş: Anıt (DS, 3615; KTS, 294)
sırğa: Küpe (DS, 3617; KTS, 295)
sırımak: Bir şeyi dikmek (DS, 3618; KTS, 295)
sırlamak: Küpü sır sürerek parlatmak (DS, 3619; KTS, 295)
sıtmak: Basmak, tazyik etmek, sıkmak (DS, 4694; KTS, 295)
sıylı: Saygıdeğer (DS, 3628; KTS, 295)
sıypamak: Elle okşar gibi dokunmak, sıvazlamak (DS, 3628; KTS, 295)
sirkelemek: Bit, pire yumurtlamak (DS, 3648; KTS, 297)

siydik: Sidik (DS, 3652; KTS, 297)
siymek: Hayvan işemek, sidiklemek (DS, 3654; KTS, 297)
sokur: Kör (DS, 3662; KTS, 299)
sormak: Emmek; çekmek; sormak (DS, 3667; KTS, 299)
sozmak: Uzatmak, çekmek (DS, 3673; KTS, 300)
söyleşmek: Konuşmak, birbiriyle konuşmak (DS, 3686; KTS, 301)
suğarmak: Bol sulamak (DS, 3690; KTS, 303)
surat: Resim (DS, 3700; KTS, 303)
suv: Su (DS, 3704; KTS, 303)
suvalçan: Soğulcan (DS, 3704; KTS, 304)
süyek: Kemik (DS, 3730; KTS, 305)
süymek: Sevmek (DS, 3731; KTS, 306)

Ş

şaẖar: Şehir, kent (DS, 3736; KTS, 307)
şahat: Tanık (DS, 3736; KTS, 307)
şarşar: Şelale, çağlayan (DS, 3753; KTS, 308)
şişik: Kabarık, şiş (DS, 3789; KTS, 311)
şişmek: Kibirlenmek (DS, 3789; KTS, 311)
şitil: Fide (DS, 3790; KTS, 311)
şo: Şu (DS, 3791; KTS, 312)

T

taban: Topuk (DS, 4733; KTS, 317)
tabılmak: Bulunmak (DS, 3799; KTS, 317)
tabışmak: Rastlaşmak, karşılaşmak (DS, 3799; KTS, 317)
tabıştırmak: Vermek (DS, 3799; KTS, 317)
takatuka: Tahta havan, döveç (DS, 3808; KTS, 322)
takır tukur: Vurulduğunda sert nesnelerden çıkan ses için (DS, 3811; KTS, 322)
tal: Söğüt (DS, 3814; KTS, 318)
tala: Ormanların ortasındaki boş ağaçsız yerler (DS, 3814; KTS, 318)
talamak: Saldırmak, dalamak (DS, 3815; KTS, 318)
talav: Tehlikeli ve öldürücü bir çeşit hastalık (DS, 3816; KTS, 319)
talkın: Ölü gömüldükten sonra mezar başında imamın dinsel sözler söylediği kısa tören (DS, 3817; KTS, 319)
tamada: Sözü geçen, buyurucu, ileri gelen (DS, 3818; KTS, 319)
tamak: Gerdan, boğaz (DS, 3818; KTS, 320)
tamçı: Damla (DS, 3819; KTS, 320)
tamga: Damga (DS, 4738; KTS, 320)
tana: Dana (DS, 3820; KTS, 320)
tan: Ufuk (DS, 3820; KTS, 321)
tanav: Burun deliği (DS, 3821; KTS, 320)

tanış: Tanış, tanıdık, bildik (DS, 3822; KTS, 320)
tap: Uygun, oranlı, aynen (DS, 3824; KTS, 321)
tapanca: Tabanca (DS, 3826; KTS, 321)
tapmaca: Bilmece (DS, 3829; KTS, 321)
tapmak: Bulmak, keşfetmek (DS, 3830; KTS, 321)
tapşırmak: Aktarmak, ısmarlamak (DS, 3831; KTS, 321)
taptamak: Toprağı ayakla ya da başka bir araçla basarak düzeltmek (DS, 3831; KTS, 322)
tarık: Gerek, gerekli (DS, 3835; KTS, 323)
tartmak: Çekmek (DS, 3828; KTS, 324)
tasma: İnce ince dilinmiş hayvan derisinden yapılmış ip (DS, 3840; KTS, 324)
tastar: Yünden dokunmuş örtü (DS, 3841; KTS, 324)
taşlık: Ev ve oda önündeki taşla döşenmiş yerler (DS, 3843; KTS, 325)
tatır: Kısa otlu çayır (DS, 3845; KTS, 325)
tav: Dağ (DS, 3847; KTS, 325)
tavuş: Ses, hafif gürültü, tıkırtı (DS, 3852; KTS, 326)
tay: Eşit, denk, yaşıt (DS, 3852; KTS, 326)
tahça: Raf (DS, 3803; KTS, 326)
tayak: Dayak, destek (DS, 3853; KTS, 327)
taylamak: Tütün denklerini düzgün biçimde yığmak (DS, 3855; KTS, 327)
temirkazak: Kutupyıldızı (DS, 3877; KTS, 329)
ten: Denk, arkadaş (DS, 3879; KTS, 329)
tepmek: 1. Toprağı kabartmak, bellemek 2. Bel ya da kürekle kazmak (DS, 3887; KTS, 330)
terek: Ağaç (DS, 3891; KTS, 331)
teren: Derin (DS, 3892; KTS, 331)
tereze: Pencere (DS, 3892; KTS, 331)
tınç: Rahat (DS, 3916; KTS, 332)
tınış: Soluk, nefes (DS, 3918; KTS, 333)
tış: Dış (DS, 3928; KTS, 333)
tiş: Diş (DS, 4766; KTS, 335)
tin: Tel (DS, 4765; KTS,335)
tik: Dik (DS, 3931; KTS, 334)
tikmek: İğneyle dikmek (DS, 3932; KTS, 334)
tilek: Arzu, dilek (DS, 3933; KTS, 334)
tilsiz: Dilsiz (DS, 3934; KTS, 335)
tiremek: Desteklemek (DS, 3939; KTS, 335)
tiri: Çevik, atik, kıpırdak (DS, 3939; KTS, 335)
tirmen: Değirmen (DS, 3941; KTS, 335)
toğay: Halka, su basar, tekerlek jantı parçası (DS, 3945; KTS, 337)

toklu: Altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu (DS, 3950; KTS, 338)
toktamak: Durmak (DS, 3951; KTS, 339)
tomak: Körlenmiş, kütleşmiş sivri uç (DS, 3956; KTS, 337)
ton: Kürk (DS, 3960; KTS, 338)
tonamak: Yağma etmek, çiğnemek, ezmek (DS, 3860; KTS, 338)
tor: İnce örgülü balık ağı (DS, 3969; KTS, 339)
torgay: Serçe, çayır kuşu (DS, 3970; KTS, 339)
torlamak: Derleyip toplamak, düzenlemek anlamında derlemek sözcüğüyle birlikte kullanılır (DS, 3970; KTS, 339)
tozmak: Eskitmek (DS, 3979; KTS, 340)
tökmek: Dökmek (DS, 3981; KTS, 340)
tölemek: Ödemek (DS, 3981; KTS, 341)
tör: Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu başköşe (DS, 3985; KTS, 341)
tul: Dul (DS, 3989; KTS, 342)
tula: Köpek ile tazının birleşmesinden doğan yavru (DS, 3989; KTS, 342)
tuluk: Pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum (DS, 3990; KTS, 342)
tuman: Duman (DS, 3992; KTS, 342)
tumar: Temizlik, bakım (DS, 3992; KTS, 342)
tunuk: Parlak olmayan, mat, donuk (DS, 3995; KTS, 342)
turmak: Ayağa kalkmak, ayakta durmak (DS, 3997; KTS, 342)
tusnak: Tutsak, tutuklu (DS, 3998; KTS, 343)
tut: Dut (DS, 3999; KTS, 343)
tutaş: Aralıksız, bitişik (DS, 4001; KTS, 343)
tuvar: Davar (DS, 4004; KTS, 344)
tuzlak: Tuzlak arazi (DS, 4005; KTS, 345)
tük: Saç, kıl, tıraş olmak (DS, 4008; KTS, 345)
tüken: Dükkan (DS, 4008; KTS, 345)
tülkü: Tilki (DS, 4010; KTS, 345)
tün: Gece (DS, 4013; KTS, 345)
tüp: Alt dip (DS, 4014; KTS, 346)
tüs: Renk (DS, 4016; KTS, 346)
tüşmek: İnmek (DS, 4017; KTS, 346)
tüşünmek: Düşünmek (DS, 4017; KTS, 347)
tütün: Duman (DS, 4017; KTS, 347)
tüye: Deve (DS, 4019; KTS, 347)
tüymek: Dövmek (DS, 4781; KTS 347)
tüz: Doğru, düzgün, kurala uygun (DS, 4020; KTS, 348)
tüzlük: Gerçek, hakikat, adalet (DS, 4020; KTS, 348)

U
uçkulak: Çayır arasında biten bir ot (DS, 4023; KTS, 351)
uçsuz: Sonsuz (DS, 4024; KTS, 351)
uçun: İçin (DS, 4024; KTS, 351)
uçunmak: Sakınmak, irkilmek, çekinmek (DS, 4024; KTS, 351)
uçurmak: Koyuvermek, salıvermek (DS, 4025; KTS, 351)
ulak: Oğlak (DS, 4034; KTS, 352)
urçuk: İğ kirmen, (DS, 4043; KTS, 353)
urlamak: Çalmak (DS, 4043; KTS, 353)
urmak: Vurmak: DS, 4043; KTS, 354)
utmak: Birini yenmek, mağlup etmek (DS, 4048; KTS, 355)
utulmak: Kaybetmek, yenilmek (DS, 4048; KTS, 355)
uvak: Ufak (DS, 4048; KTS, 356)
uvatmak: Ufaltmak (DS, 4049; KTS, 356)
uvmaç: Hamur çorbası (DS, 4049; KTS, 356)
uya: Yuva (DS, 4049; KTS, 356)
uyalmak: Utanmak (DS, 4049; KTS, 356)
uyaltmak: Utandırmak (DS, 4049; KTS, 356)
uyandırmak: Uykudan uyandırmak (DS, 4049; KTS, 357)
uyatmak: Uyandırmak; kışkırtmak, tahrik etmek (DS, 4050; KTS, 357)
uyutmak: Yoğurt yapmak için sütü mayalamak (DS, 4053; KTS, 357)
Ü
üfürmek: Üflemek (DS, 4060; KTS, 359)
üleşmek: Paylaşmak (DS, 4064; KTS, 359)
ülüş: Hisse, pay; porsiyon (DS, 4066; KTS, 359)
ürge: Bir ağaç çeşidi (DS, 4071; KTS, 359)
üst: Giysi, elbise (DS, 4077; KTS, 360)
ütmek: Oyunda kumarda kazanmak (DS, 4081; KTS, 360)
ütülmek: Oyunda, kumarda yitirmek (DS, 4083; KTS, 360)
üy: Ev (DS, 4085; KTS, 360)
üzdürmek: Bir vuruşta koparmak, kopacak duruma getirmek, kesip ayırmak (DS, 4086; KTS, 362)
üzmek: Koparmak, ayırmak (DS, 4087; KTS, 362)
Y
yalın: Alev; ateşin alevi (DS, 4147; KTS, 379)
yalınlamak: Alevlendirmek (DS, 4148; KTS, 379)
yalmanmak: Dili dudakta dolaştırmak, ağız şapırdatmak, susuzluk belirtileri göstermek (DS, 4150; KTS, 380)
yalpak: Yassı, düz ve kaygan (DS, 4151; KTS, 380)
yaman: Kötü (DS, 4155; KTS, 380)

yamatmak: Yamamak, yama yapmak, (DS, 4156; KTS, 380)
yandırmak: Yakmak (DS, 4165; KTS, 361)
yanmak: Candan, içten üzülmek (DS, 4174; KTS, 382)
yarık: Ay ışığı, ışık; aydınlık (DS, 4185; KTS, 386)
yarılmak: Çocuk, hayvan yavrusu (DS, 4185; KTS, 385)
yarma: Buğday, arpa, mısır (DS, 4189; KTS, 386)
yaşlı: Yeşil (DS, 4199; KTS, 387)
yat: Yabancı el (DS, 4200; KTS, 388)
yav: Yağ (DS, 4205; KTS, 389)
yavmak: Yağmak (DS, 4207; KTS, 389)
yaẖşı: İyi güze; iyi yürekli (DS, 4128; KTS, 389)
yay: Yaz (DS, 4210; KTS, 390)
yayın: Bir çeşit tatlı su balığı (DS, 4213; KTS, 390)
yaylak: Otlak (DS, 4214; KTS, 390)
yaymak: Sermek (DS, 4215; KTS, 390)
yazbaşı: Yaz, baharın başı, bahar başları (DS, 4217; KTS, 390)
yazmak: Saç taramak (DS, 4221; KTS, 391)
yelin: İnek, manda, koyun vb. hayvanlarda memenin süt toplanan bölümü (DS, 4327; KTS, 391)
yelke: Boyunduruğun hayvan ensesine gelen yeri (DS, 4237; KTS, 391)
yemirmek: Yıkmak, çökertmek, bozup dağıtmak (DS, 4244; KTS, 392)
yeñ: Giysi kolu, kol ağzı: (DS 4246; KTS, 392)
yenil: Kolay, hafif; kolayca (DS, 4248; KTS, 392)
yensiz: Kolsuz gömlek (DS, 4250; KTS, 392)
yersiz: Yersiz münasebetsiz, yakışık almaz (DS, 4256; KTS, 393)
yes: Sahip (DS, 4256; KTS, 393)
yesir: Esir (DS, 4257; KTS, 393)
yetmek: Varmak, erişmek (DS, 4261; KTS, 394)
yılkı: At sürüsü (DS, 4273; KTS, 395)
yıkmak: Kendi düşmanını yenmek (DS, 4266; KTS, 395)
yır: Türkü, şarkı (DS, 4275; KTS, 395)
yırak: Uzak, ırak (DS, 4275; KTS, 395)
yırılmak: Yırtılmak, sökülmek (DS, 4276; KTS, 396)
yırlamak: Şarkı, türkü söylemek (DS, 4276; KTS, 396)
yırmak: Yırtıp ayırmak (DS, 4276; KTS, 396)
yollanmak: Gitmek, yollanmak, yola çıkmak (DS, 4292; KTS, 398)
yonmak: Yontmak (DS, 4296; KTS, 398)
yokluk: Fakirlik, yoksulluk, darlık, sıkıntı (DS, 4289; KTS, 398)
yorğa: Atlarda rahvana yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan (DS, 4300; KTS, 399)

yortmak: Koşmak hızlı, çabuk adımlarla yürümek (DS, 4300; KTS, 399)
yumulmak: Saklambaç oyununda ebe gözlerini kapamak (DS, 4319; KTS, 400)
yumuş: İş, hizmet buyruğu (DS, 4320; KTS, 400)
yurt: Ev, geçim, ocak, memleket (DS, 4323; KTS, 400)
yuḫlamak: Uyuklamak, kestirmek (DS, 4315; KTS, 401)
yuḫu: Uyku (DS, 4315; KTS, 401)
yüğen: Dizgin (DS, 4327; KTS, 401)
yülümek: Tıraş etmek, kazımak (DS, 4332; KTS, 402)
yülünmek: Tıraş olmak (DS, 4332; KTS, 402)
yülütmek: Tıraş ettirmek, tüylerini yolmak (DS, 4332; KTS, 402)

Z

zahra: Yemeklik tahıl (DS, 4346; KTS, 405)
zat: Şey (DS, 4353; KTS, 407)
zirek: Akıllı (DS, 4391; KTS, 408)

SONUÇ

Hazar Denizi'nin batı kıyılarında ve Rusya'ya bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Kumuk Türkleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar çeşitli nedenlerle (savaş, baskı vb.) Anadolu'ya göç etmişlerdir. Anadolu coğrafyasında farklı yerlere iskân ettirilen bu Türk topluluğunun konuşmuş olduğu Türkçeye ait söz varlığına Derleme Sözlüğü'nde rastlamak mümkündür. Bu çalışmada, söz konusu sözlükte geçen ve Kumuk Türkçesi ile ortaklaşan 660 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin Kumuk Türkçesine ait ses özelliklerini önemli ölçüde devam ettirdikleri görülmüştür.

Kıpçak Türkçesinin Kıpçak-Oğuz alt grubu içerisinde değerlendirilen Kumuk Türkçesindeki kelimelerin ses özelliklerinin hem Kıpçak hem de Oğuz Türkçesiyle benzeşen yönleri de söz varlığına dayalı örnek kelimeler üzerinde gösterilmiştir.

Derleme Sözlüğü'ndeki söz varlığında çeşitli dönemlerde Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan birçok Türk topluluğuna ait unsurlar bulunmaktadır. Bunların ortaya konması bu lehçelerin Türkiye Türkçesi üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde kolaylık sağlayacaktır.

KISALTMALAR

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk
DS: Derleme Sözlüğü
ET: Eski Türkçe
KTS: Kumuk Türkçesi Sözlüğü

KAYNAKÇA / REFERENCES

Akar, A. (2006). Ağız araştırmalarında yöntem sorunları. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 37-53.

Akar, A., & Günay, A. (2015). Derleme sözlüğü'nde Karaçay-Balkar Türkçesi söz varlığı. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 1-48.

Atalay, B. (2018). *Divanü Lugat-İt Türk (Dizin).* Türk Dil Kurumu yayınları.

Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford university press.

Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Doğan, D. M. (2001). *Büyük Türkçe Sözlük.* Vadi yayınları.

Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri.* Akçağ yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Dili Tarihi.* Akçağ yayınları.

Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Ergin, M. (1999). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi yayınları.

Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi.* Bayrak basım / yayım / tanıtım.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü.* Say yayınları.

Karataş, Ö., & Arbatlı, M. (2015). Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 101-120.

Korkmaz, Z. (1995). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 2*, 199-221.

Kurtuluş, R. (2002). Kumuklar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, S. 372-373).

Kurumu, T. D. (1998). *Türkçe Sözlük.*Türk Dil Kurumu yayınları.

Kurumu, T. D. (2009). *Derleme Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Paçacıoğlu, B. (2016). *Türkçenin Vıı.-Xvı. Yüzyıllar Arasında Sözcük Dağarcığı.* Kesit yayınları.

Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.530-550.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.530-550.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41559

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 30.12.2019
Kabul Tarihi: 03.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted:30.12.2019
Accepted:03.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Kurukafa, V. (2020). Kurmaca Metin-Hakikat İlişkisi Bağlamında *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur*. *Journal of History School,* 44,530-550.

KURMACA METİN-HAKİKAT İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BAĞDAT'TA ÖLÜM HALLAC-I MANSUR

Vedat KURUKAFA[1]

Öz

Kurmaca metinler, bütünüyle gerçek hayatın bir yansıması değildir. Onlar, gerçek hayattan alınan kimi parçaların birleştirilmesiyle oluşan yeni bir bütündür. Tarihi romanlar, hakikat ile kurmacanın müşterek unsurlarını diğer türlere nazaran daha yoğun barındıran edebî türlerdir. Hallac-ı Mansur, hayat hikâyesiyle fikirleriyle Türkkültüründe, tasavvufta, dini hayatta bir değer ve bir ilham kaynağı olarak çok önemli bir yere sahiptir. Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, Lerch (2000)'in *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* adlı eseri kurmaca metin-hakikat çerçevesinde tahlil edilmiştir. Edebî metindeki hakikati ortaya çıkarmak edebî eserlerin tahlillerinde yazar-metin bağının tespitinde önemli ipuçları verecektir. Bu durumda edebî metin-hakikat konularının netleştirilmesi gerekir. İç içe geçmiş iki ana olay örgüsünün biçimlendirdiği eserde, çerçeve olay örgüsünü roman kahramanlarından şarkiyatçı profesörün ortadan kayboluşu ve onu arayan gazetecinin yaşadıkları oluştururken; çekirdek olay örgüsünü profesörün günlüğü oluşturmaktadır. Geriye dönüş ve ileriye gidiş tekniklerinin nöbetleşe kullanımı ile gerçekleşen çerçeve olay örgüsünden çekirdek olay örgüsüne geçiş -günlükte anlatılanlar- fantastik-bilim kurgu özelliği taşır. Günlükte, Hallac-ı Mansur'un yaşamı yer yer geriye dönüşlerle aktarılır. Kurmaca metin-hakikat bağlamında büyük oranda Hallac-ı Mansur'un gerçek yaşamına bağlı kalınmıştır. İnandığı değerler uğruna ölümü göze alan bir trajik kahramanıntarihi romana konu olarak seçilmesi, edebiyat

[1]Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kurukafavedat@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0373-3408

tarihimiz açısından önemlidir. Tarih ile edebiyatın birlikteliği biçiminde değerlendirilen roman, yeni tarihselci roman kuramı ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Tasavvuf, Hallac-ı Mansur, Tarihi Roman, Bağdat'ta Ölüm, kurmaca, hakikat.

Within The Context of Fiction-Nonfiction: Death in Baghdad or The Life and Death of al-Hallaj

Abstract

Fictional texts are not exactly a reflection of real life. Its are the new whole formed by combining some pieces taken from real life. Historical novels are literary genres that contain the common elements of truth and fiction more intensely than other genres. Hallac-ı Mansur has a very important place in Turkish culture, Sufism and religious life as a source of value and inspiration with his life story and ideas. In this study, where the document analysis method was used, Lerch's (2000) Death in Baghdad: Hallac-ı Mansur was analyzed in the context of a fictional text-truth. Uncovering the truth in the literary text will provide important clues in the determination of the author-text link in the analysis of literary works. In this case, the issues of literary text-truth should be clarified. In the work formed by two intertwined main plots, while the frame plot formed the disappearance of the orientalist professor, one of the novel heroes, and the experiences of the journalist looking for him; The core plot is the professor's diary. The transition from the frame plot to the core plot - what is being told daily - has a fantastic-science fiction feature. The life of Hallac-ı Mansur is conveyed by the flashback in the diary. In the context of fictional text-truth, it was adhered to the real life of Hallac-ı Mansur. It is important for our literary history that a tragic hero who chooses to die for the sake of the values he believes in is chosen as the subject of the novel.

Keywords: New Turkish Literature, Sufism, Hallac-ı Mansur, Historical Novel, Death in Baghdad, Fiction, Nonfiction.

GİRİŞ

Edebî metinler, ne tamamı ile bir gerçekliğin ne de tamamı ile bir kurmacanın yansımasıdır. Edebî metindeki gerçekliği ortaya çıkarmak edebî eserlerin tahlillerinde yazar-metin bağının tespitinde önemli ipuçları verecektir. Bu durumda edebî metin-hakikat konularının netleştirilmesi gerekir.

İster nazım, ister düzyazı olsun edebî eser, yaşanan gerçeklere ait durum ve olayların bir insanın çıkarımlarından yeni bir bütünlüğe ulaşmasıdır. Bu yeni bütünlük, yaşanan gerçeğe ait birtakım izler, imâlar taşımakla beraber, hayatın

tıpkısı değildir; bu yeni kompozisyon yeni bir yaratmadır. Burada yaratma, kendisine verilen malzemeyi sağduyu ve seviyeli zevkle gözden geçirip, yepyeni bir eser oluşturmaktır. Edebî eseri meydana getiren olay veya durumlar ile onların doğurduğu duygu, düşünce, hayal ve davranışlar, gerçek hayattakinden farklıdır; yer yer seçilmiş, ayıklanmış, yer yer eklenmiş, belirginleştirilmiş, şiddetlendirilmiştir. Gerçek hayatta yaşanmış durum ve olaylar ile onların sonucu duygu, düşünce, hayal ve davranışlardan farklı bir yeni bir dünya edebî eserde vücut bulmuştur. Bu yeni dünyaya, itibarîlik taşıyan örüntülü dünya, *kurmaca dünya*, meydana getirilen özel bütünlüğe de *örüntü, yapıntı* deniyor (Tural, 1993: 58-59).

Bu araştırmaya konu olan dokümanın "tarihî roman" olmasına bağlı olarak romanda kurmacayı biçimlendiren olgular silsilesinin aktarımındaki vak'a örgüsü için Tural ve Aktaş'ın çizdiği çerçeve genel hatlarıyla şöyledir:

Romanda olay örgüsüne kaynaklık etmesi hasebiyle kurmaca olay hayâl dünyasına özgü bir olaydır, yaşadığımız dünyadan alınan unsurlarla sanatçı tarafından kurgulanan yeni ve hayal gücüyle yaratılan dünyaya *itibarî âlem*; orada yaşanan olaylara *itibarî olay*; bu olaya karışan insanlara *itibarî insan*; mekâna da *itibarî mekân* denir. İtibarî âlemin vücut bulmasında aktarılan olayın, onu aktaranın ve aktarma araçlarının ayrı ayrı işlevi vardır. Bunlar arasında zamanı, sanatçının düşüncesini, roman sanatının verdiği imkânları da göz önünde bulundurmak gerekir. "Kısacası itibari âlem, haricî âlemin bir düşünce sistemi etrafında sanatkâr tarafından yorumlanması neticesi vücut bulur" (Aktaş, 1984: 14; Tural, 1993: 62).

Kurmaca metinlerin tahlilinde kumaca olgu-gerçeklik ilişkisinin ortaya konmasının kurmaca metin yaratmada yazar-eser ilişki düzeyinin ortaya konması açısından önemlidir. İslam tarihindeki yeri, önemi ve işlevi süreç içinde tartışılarak artan Hallac-ı Mansur, edebî metinler için de trajik bir kahramandır. Hallac-ı Mansur'un İslam tarihindeki yeri ve önemi hakkında hem Batı'da hem de Türkiye'de önemli bilimsel çalışmalar yayımlanmıştır.

Hallac-ı Mansur'un düşünce sisteminin edebî metinlere yansıması ve kendinden sonra gelen mutasavvıflar üzerindeki etkisi pek çok çalışmaya konu olmuştur. Tasavvufî şiirlerdeki söylemin çoğunlukla sembolik olduğu bilinirken Allah aşkını yaşayanlar ondan başkasını görmezler. Bu durumbu alanda uzman olmayanlarca yanlış algılanmış ve yanlış yorumlanmıştır. Tasavvuf dilindeki bu aykırı söylemler, sadece Mevlânâ'da değil pek çok İranlı mutasavvıf şairle bizdeki Yunus, Nesîmî, Hallac-ı Mansur, Zünnûn-ı Mısrî ve Niyazî-i Mısrî'de de görülür (Ulucan, 2007).

Ahmet Yesevi'nin hikmetlerinde, Hz. Muhammed'den sonra en fazla anılan isim Hallac-ı Mansur'dur. Ahmet Yesevî, Hallac-ı Mansur'u örnek almaktadır. O, insanları Hallac gibi Tanrı'yı sevmeye çağırır, onun *Ene'l-Hak* sözünü anlayamayan ve bundan dolayı onu şehit eden din adamlarını eleştirir, sonunda çok cefalar çekilse de bu sözü söylemekten çekinilmemesi gerektiğini Hakk'ın dîdarının ancak bu şekilde görülebileceğini belirtmektedir (Yaman, 2005).

Edebî metinlerin haricinde dinî ritüellerin de esin kaynağı olmuştur Hallac. Bazı yörelerde, ölü için yapılan dâr ayini ile ilgili olarak, Hallâc-ı Mansur'dan hareketle *Dâr-ı Mansur* ifadesi kullanılır. Ayrıca dârda duranların duruşşekli de tıpkı ayin-i cemde hizmet sahiplerinin duruşu gibidir. *Dâr-ı Mansur*, asılma duruşuyla temsil edilen; darağacında asılarak öldürülen Hallac-ı Mansur gibi yol uğruna ölümü göze alma, asılmaya hazır olma durumudur (Yıldız, 2007: 107; Korkmaz, 2003: 110).

Tarihî şahsiyetin kurmaca metin ögesi olarak ele alınıp işlenmesi ne yazık ki pek nadirdir. Türk edebiyatında Hallac-ı Mansur'u kurmaca metin içinde ele alan 5 perdelik bir trajediyi Salih Zeki Aktay (1944) yazmıştır. Salih Zeki'nin bu eser üzerine ayrıntılı bir değerlendirmeyi Şahbaz (2001) yapmıştır. Oyun ünlü İslâm mistiği Hallac-ı Mansûr'un öldürülmeden önce yaşadığı dramın öyküsüdür. Mansûr'un oyunda yaratılan moral evrende inandığı değerler uğruna, ölüme bile bile gitmesi, oyuna bir tragedya özelliği kazandırır. Yargılandığı mahkemede ya "hüve'l hak" (Tanrı O'dur) diyerek yaşayacak, sevdiklerine, müritlerine kavuşacak, ya da "ene'l hak" (ben Tanrıyım/gerçeği biliyorum) diyecek, özlem duyduğu vuslatı gerçekleştirecektir. O, yaşadığı her zaman diliminde, Tanrı'ya kavuşmayı arzuladığından, bütün eylemlerin kaynağı bu olduğundan, "ene'l hak" demeyi yeğler (Şahbaz, 2001).

Tarih ile edebiyatın ilişkisini kurmak söz konusu olduğunda, akla ilk gelen edebiyat kuramı "tarihin metinselliği ve metnin tarihselliği" (Kolcu, 2008:392) ilişkisi ile özetlenebilecek yeni tarihselci edebiyat kuramıdır. Tarih bilimi ele aldığı konuları, neden-sonuç ilişkisi bağlamında ve kavram dili ya da bilim dili dediğimiz temel iletişim dili ile anlatırken, edebiyat, işlediği tarihi konuyu ruh üfleyerek, insan gerçeğini ekleyerek ve sanat dilini tercih ederek, büyük ve büyülü bir dünyanın ve gerçekliğin parçası hâline getirir. Tarihi romanların tarih kitaplarından daha çok okunmasının nedenlerinden en önemlisi budur. Tarihi konu alan edebî eserler, örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'yı boğdurması üzerine Taşlıcalı Yahya'nın kaleme aldığı mersiye örneğindeki gibi, ikinci dereceden birer tarihi belge olma niteliği de kazanırlar. Edebiyat ile tarihin yolunun kesişmesinin güzel örneklerinden biri olan *Bağdat'ta*

Ölüm Hallac-ı Mansur romanı, yeni tarihselcilik kuramının teklif ve telkin ettiği bakış açılarına göre de incelenecektir.

Doküman inceleme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, tiyatro eserinin haricinde tarihî romanının içine Hallac-ı Mansur'u bir kurmaca kişisi olarak yerleştiren Lerch (2000)'in *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* adlı eseri, kurmaca metin-gerçeklik çerçevesinde tahlil edilecektir.

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde, söz konusu romanın tahlili ve Hallac-ı Mansur'un gerçek hayat hikâyesi aktarılacaktır.

Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur

İncelemeye konu, "Germenistik, felsefe, şarkiyat ve ilahiyat" öğrenimi gören Wolfgang GünterLerch tarafından kaleme alınan*Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* başlığını taşıyan eser, 2000 yılında Yurt-Kitap Yayın tarafından yayımlanmıştır. Eseri, Atilla Dirim, "Tod in BagdadoderLebenundSterbendes al-Halladsch" başlıklı Almanca aslından çevirmiştir.

Eser, öncelikle olay örgüsü ve roman başkişisi Hallac-ı Mansur temel alınarak tahlil edilecektir. Tahlile geçmeden önce içiçe geçmiş biçimde ya da nöbetleşe kullanılan ve roman kurgusunun anlaşılması için mutlaka bilinmesi veya hatırlanması ve değinmemiz gereken iki roman tekniği vardır. Bu tekniklerden biri *Geriye Dönüş Tekniği*'dir. "Bütün zaman biçimlerine, birimlerine açık bir anlatı türü olan roman; daha gerçekçi bir kimlik kazanmak, yaşanılan ânı tarihin/geçmişin bilgi ve belgeleriyle desteklemek, kişileri geçmişten aldığı bilgilerle anlaşılabilir ya da zengin kılmak için, karakterlerin eylemlerinin nedenlerini açıklamak ya da bir olayı anımsatarak diğer olaylarla nedensellik bağı kurmak için geriye dönüş (retrospection) tekniğinden yararlanır." (Tekin'den akt: Durukoğlu, 2019: 1912).

Diğer teknik ise, *İleriye Gidiş Tekniği*'dir. Zamanda geriye gidebilen yazar, rahatlıkla ileriye de gidebilir. Bu teknik ikizi olan geriye gidiş tekniğinin açıklamasında yer alan, (yaşanılan anı geleceğin bilgi ve belgeleriye desteklemek, kişileri gelecekten aldığı bilgilerle daha anlaşılabilir kılmak vb.) kullanım amaçlarını da yedekleyerek iki tercihle karşımıza çıkar: "İleriye gidiş tekniği romanda iki şekilde kullanılabilir. Olay zamanından ileri bir başka olay zamanına, gelecek zamana atlanır ve roman buradan devam ettirilir. Sözgelimi roman, başkarakterin çocukluğuyla başlar, sonra bir ileri sıçrama ile yetişkinlik

yıllarına geçer, roman buradan devam eder. Bu kullanım tekniğin tekil kullanımına örnektir.

İleriye gidiş tekniğinin diğer ve çoklu kullanımında geleceğe gidilip daha sonra anlatı zamanına ve sıçrama anına geri dönülür. Böylece roman karakterlerinin ve dolayısı ile okurlarının bilmediği ve asla bilemeyeceği gelecek seyirciye gösterilerek, entrik kurgu hareketlendirilir ve daha güçlü bir dramatik etki yaratılır" (Durukoğlu, 2019: 1915) .

İncelediğimiz ve ileriye gidiş tekniğinin özellikle ikincil ve çoklu kullanımına yaslanan *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* romanı, tam olarak bu iki tekniğinin sunduğu bütün olanakları sonuna kadar kullanan hatta zorlayan bir tercihle yazılmıştır.

Olay Örgüsü

Olay örgüsünün bütünüyle zaman ögesine bağlı olarak şekillendiği iç içe geçmiş kurgulardan oluşan eserde, kırık bir olgu kuruluşu vardır. Olay örgüsünün aktarımında zamandaki bu kırılmalar ve mekâna ilişkin kimi bulgular sayfa numaralarıyla tespit edilmiştir.

Profesör Eduard Wilhelm Klapproth, Berlin Üniversitesi Şarkiyat bölümü üyesidir ve eski şark sanat eserlerine meraklı bir koleksiyoncudur. Moğol el yazmaları ile ilgili bir araştırma için İran'a gider. İran'da Sasanî süslemeleri bulunan bir bakır tepsiyle de ilgilenir ve bu sayede Abbas Ağa'yla tanışır. Abbas Ağa, İsfahan Üniversitesi rektörüyle yakın arkadaş olduğu için Moğol el yazmalarını incelemesi konusunda kendisine yardımcı olacağını söyler. Bu dostluk sayesinde profesör işlerini beklediğinden hızlı halleder.

Mayıs ayının 12. günü profesör karısına, yakın bir tarihte döneceğini, el yazmaları ile ilgili bazı bilimsel konuları Rüstem Efendi ve Abbas Ağa'yla görüşmek niyetinde olduğunu haber verir ancak o mektuptan sonra profesörden bir daha haber alınamaz ve profesör ortadan kaybolur.Kaybolma olayından 3 hafta sonra gazeteci Edgar Eingenbrod'dan profesörün akıbetini araştırması istenir. Profesörün el yazmalarını sınır dışına çıkarmak isterken tutuklanmış olabileceğini düşünürler. Gazeteci olayı araştırmak için İran'a gider. Resmi işlemleri hallettikten sonra İsfahan'a doğru yola çıkar.

Eingenbrod, profesörü bulabilmek için pek çok yeri araştırır lakin bir sonuç alamaz tâki çocukların dere kenarında bulduğu deftere kadar. Polis memuru Menuçehr Ağa defterin Almanca yazıldığını görünce Eingenbrod'a haber verir. Eingenbrod karakola gidince defterin Klapproth'un günlüğü olduğunu anlar ve

okumaya başlar *(Günlük Yoluyla Zamanda Kırılma, s. 24–31*)**.** Eser içinde günlükte anlatılanlar, kurmacanın çerçeve içindeki olay örgüsünü oluşturur. Günlüğün mayıs ortaları bölümünde Raşid el-Din'in el yazmalarından bahsedilir. Günlüğün mayıs sonları bölümünde profesör, ise Bahtiyar Dağları'na yapılan geziden dönerken karanlığın çökmüş olması ve yoldaki ikaz lambası nedeniyle yanlış yola saparak dağa tırmanmaya başladıklarını ve yolda garip ve olağanüstü olaylar olduğunu, kendilerini bir kum fırtınasının içinde bulduklarını, bu nedenle araçlarının kontrolünü kaybettiklerini, garip birtakım durumlar yaşadıklarını (arabanın küçülmesi) ve son olarak bir ışık duvarının içine girdiklerini yazmıştır (*Zamanda Yolculuğa Bağlı Olarak Zamanda Kırılma, s.31–44).* Eserde anlatılan olaylardaki bu kırılma fantastikkurgu özelliği taşırken bundan sonra anlatılacaklar tarihsel yaşanmışlığın kurgulanmasıdır.

Üç arkadaş kendilerini giyim kuşamları farklı insanların yaşadığı bilmedikleri bir şehirde bulurlar. Bir süre sonra Abbasi Dönemi Bağdatı'na geldiklerini, biraz daha araştırınca Halife el-Muktedir zamanında yani İbni Sina'nın doğumundan on yıl öncesi olan 922 yılında olduklarını anlarlar. Profesör ve arkadaşları şehirde gezerken bir hareketlilik yaşanır ve şehrin meydanına ulaştıklarında kalabalık bir kitleyle karşılaşırlar. Yakından bakınca yaşlı birinin çarmıha gerildiğini görürler. Bu el-Hallac'dır. Oğlu Hamid'in söylediğine göre üç gündür işkence gören babası o akşam idam edilecektir. Profesör ve arkadaşlarının merakı nedeniyle Hamid bu garip adamlara olanları anlatmaya karar verir ve beraber Dicle kıyısına gidip otururlar, Hamid babasının hayatını anlatırken, babasının en iyi talebesi ve dostu olan Ebu Bekir Şıblî de onlara katılır (*Hamid'in Anlatımı Yoluyla İç İçe İkinci Kırılma, s. 44–65*).

Hallac, İran'ın Bayza adı verilen bir bölgesinde dünyaya gelir. Çocukken bile son derece zeki olan Hallac, Kuran'ı kısa zamanda hatmederek hafız olur. Bu yaşta böyle zeki olması onu üne kavuşturur. Kuran ayetlerini yorumlama konusunda uzmanlaşır, Arap dili grameri ve İslam hakkında derin araştırmalar yapar. Hallac bir süre sonra Vericiler ile buluşmaya başlar ve onlar sayesinde Zerdüştlük dinini öğrenir. Bununla da yetinmeyen Hallac, başka din ve kutsal kitaplar hakkında bilgi edinir. Daha sonra Hallac çeşitli din âlimlerinden dersler almaya başlar. Önce Sahl el-Tustari'nin talebesi olan Hallac, onun farklı görüşlerinden oldukça etkilenir. Ama bunlar bile Hallac'ın bilgiye olan susuzluğunu gideremez. Başka başka sûfilerle tanışmak, onların bilgilerinden faydalanmak için Tustar'dan ayrılıp Basra'ya gider. Basralı Hasan'ın, Rabia'nın vaazlarını dinler, Muhasibi Hoca'nın eserlerini okur. Daha sonra Amr İbni Osman'ın talebesi olur. Araları çok iyidir ve Amr İbni Osman onu damadı olarak da görmek ister. Ancak Hallac bu işe sıcak bakmadığı için araları açılır ve Hallac, hocasından ayrılarak Bağdatlı Cüneyd Hocanın talebesi olur. Cüneyd Hoca,

Hallac'ın namını duyduğu için böyle bir talebeye sahip olmaktan memnun olur *(Eserdeki Gerçek Zamana Geri Dönüş, s.65*).

Kurgu içinde kırılmayla hem zamanda hem de mekânda geriye dönüş gerçekleşir. Eingenbrod günlüğü okumayı sürdürürken bir sesle irkilir. Sesin sahibi Abbas Ağa'nın ablası Latife Hanım'dır. Abbas Ağa'nın nerede olduğunu söylemesi için polis memuru tarafından dövülmektedir. Sorguya daha sonra Menuçehr Ağa da katılır. Eingenbrod, günlüğü alarak otele dönmeye karar verir. Menuçehr'in izin vermemesi üzerine, otelde olacağını ve günlüğü okuyabilmeleri için onlara tercümesini yapacağını söyleyerek izin alır. Bu sırada Latife Hanım yardım istemek için Eingenbrod'un üzerine atılır ve kimseye fark ettirmeden Eigenbrod'un cebine üzerinde tahminen bir telefon numarasına ait rakamların ve "hikmet" sözcüğünün yazılı olduğu bir kâğıt parçası koyar. Otele geri dönen Eingenbrod defterde yazılanlara inanamaz ve bunların hayal ürünü olabileceğini düşünür. Otel odasındaki telefondan, Latife Hanım'ın verdiği numarayı arar. Telefondaki adama şifreyi (hikmet) söyler ve adam da ona buluşacakları yer ve zamanı belirtir. Eingenbrod söylenilen vakitte adrese gider. Kapıyı yaşlı bir adam açar. Evin gizli bir bölümüne geçerler ve adam Eingenbrod'u Sohrab Aminpur'la tanıştırır. Eingenbrod bu ismi Latife'nin sorgusu sırasında ve daha önce okuduğu makalelerde duymuştu. Nimetullahi tarikatının bir dervişidir Aminpur. Aminpur'un Ateş Tapınağı'nın bekçiliğini yaptığını öğrenen Eingenbrod, Klapproth'un yazdıklarını hatırlar, aradaki bağlantıyı merak eder ancak bunu belli etmez. Bir süre İran'ın özgürlük meselesi ile ilgili konuştuktan sonra otele geri döner ve günlüğü okumaya devam eder (*Günlük Yoluyla Zamanda Kırılma, Hamid Babasını Anlatmayı Sürdürüyor, s.85–92*).

Hallac, ruhundaki isyanı yatıştırmak için Hac ziyaretine gider. Hac ziyaretinin gereklerini en ince ayrıntısını dahi atlamadan yerine getiren Hallac, imanın anlamına daha sıkı bağlandığını hisseder. Hac yolculuğundan sonra Hallac sûfi olur, Ebu'l Atahiya'nın şiirlerinden etkilendiği için onun yolundan gitmeye karar verir. Hallac'ın şöhreti yayılınca, hoca olarak, hacılar arasında faaliyet göstermeye, fikirlerini yaymaya başlar. Ancak Hallac henüz istediği seviyede olmadığını düşündüğü için bu durumdan hoşlanmaz. Bayezid Bistami'nin Tanrı ve aşk konusundaki düşüncelerinden etkilenen Hallac, düşüncelerini Cüneyd Hoca'yla paylaşmaya kadar verir*(Zamanda Kırılma, İdam Gününe Geri Dönüş, Hamid Anlatmaya Ara Verir, s.93–98).*

Hamid babasının hayatını anlatmaya ara verir ve Klapproth ve arkadaşlarıyla beraber Bağdat'ın kenar mahallerinden birinde Şeyh Atsız isimli bir Türk'ü ziyaret ederler. Hamid, Atsız'dan babasını kurtarmasını ister ancak darbe hazırlıklarını kötü etkileyeceğini düşündüğü için Atsız bunu kabul etmez.

Bu esnada Klapproth onlara gelecekte neler olacağını söyler çünkü Hamid onların gelecekten gelen kişiler olduğunu anlamıştır. Bir süre konuştuktan sonra oradan ayrılırlar ve Hamid babasını anlatmaya devam eder**(***Hamid'in Anlatımı Yoluyla Zamanda Kırılma, s.98–172).*

Eserde Hallac'ın oğlunun anlatımları kurguda çekirdek olay örgüsünü oluşturmaktadır. Onun gözlemleri ve bilgileriyle Hallac'ın yaşamına tanıklık etmekteyiz.

Bir yıl kadar Mekke'de bulunan Hallac, Bağdat'a geri döner. Geçen süre zarfında Cüneyd Hoca'nın şöhreti artmış, talebeleri epey çoğalmıştır ama yine de Hallac'ı görmekten oldukça memnundur Cüneyd Hoca. Kısa süre sonra Hallac yeteneğiyle Cüneyd Hoca'nın sağ kolu olur. Ancak "*Tanrı'da yok olma*" konusunda fikir ayrılıkları nedeniyle aralarında sürekli tartışmalar yaşanır. Günün birinde beklenen olur ve Hallac ilahi aşkla dolduğunu, kendisinin yaratıcı gerçek ("Ene'l Hak") olduğunu söyler. Bunun üzerine dergâh karışır ve Hallac kendisini dışarı atar. O günden sonra herkes Hallac hakkında konuşmaya başlar. Kimi onun gerçek bir din âlimi olduğunu, kimi deli olduğunu, kimi ise küfre bulaşan bir kâfir olduğunu düşünür. Hallac'ın bir yandan düşmanları artarken diğer yandan da öğrencileri artar. Bunların içinde Ebu Bekir Şiblî de vardır. Fakat olanlar nedeniyle huzurunu kaybeden Hallac, Bağdat'tan ayrılarak Basra'ya oradan da gemiyle Hindistan'a gider.

Hindu tapınaklarını ziyaret eden Hallac bir Arhat'la -Buda- tanışır ve Hinduların dini konusunda ondan bilgi alır. Çok tanrılı bu dinle ilgili önyargıları olan Hallac, öğrendikleri karşısında şaşırır ve bu dinin kendi din görüşüne, Tanrı'ya olan aşkına çok benzediğini fark eder. Hallac birkaç hafta Hindistan'da dolaşıp vaazlar verdikten sonra Turfan Bölgesi'ne gider. Yolda tanıştığı Müslüman bir tacir olan Murad'la iyi anlaşınca onun evinde kalır. Murad onu bölgenin en bilgin adamı olan Uygur Tuğrul ile tanıştırır. Hallac, Tuğrul'dan Maniheizm'i öğrenir, birlikte İslam ve Maniheizm konularında tartışırlar. Hallac Türkistan'da aylar boyunca kalır. Tuğrul'un arkadaşlarından Uygur yazısını öğrenir ve onlara da Arap harflerini öğretir. Uzun süre burada İslam'ı yaymaya çalıştıktan sonra dostlarına veda ederek bir kervanla beraber Bağdat'a geri döner. Bağdat'tan ayrılalı tam iki yıl olmuştur ve bu sürede Hallac'ın gezilerinden öğrendikleri onu çok değiştirmiştir.

Hallac'ın değiştiğini fark eden esnaf, ona, "deli, mecnun" gibi isimler takar. Ama bu Hallac'ı rahatsız etmez. Bu sıralarda Hallac'ın talebeleri arasına Başmabeynci Nasr el-Kaşuri de katılır. Onun sayesinde Hallac saray çevresinde de tanınmaya başlanır ve bu tanınma Hallac'ın Halife ve annesiyle de tanışmasına zemin hazırlar.

Psikolojik sıkıntıları nedeniyle hasta olan halifenin annesini doktorlar iyileştiremeyince, saray mensuplarından biri halifeye, annesini sadece Hallac'ın iyileştirebileceğini söyler. Bunun üzerine Hallac saraya getirilir. Validenin yanına giden Hallac, onunla konuşarak ruhsal sıkıntılarını giderir ve kadını iyileştirir. Bu sayede Hallac artık kendisini Bağdat'ta güvende hisseder. Hallac'ın düşmanları ise o günlerde işe koyularak Hallac'ın sonunu hazırlamaya başlarlar. Bu kişilerin başında da Vezir Ali İbni İsa, Vezir İbni el-Furat ve Zahirilerin şeyhi Muhmmed İbni Davud gelmektedir. Durumdan haberdar olan Nasr el-Kaşuri Hallac'a ortadan kaybolmasını, bu kişilerin onu öldürmek istediğini söyler. Bunun üzerine durum değerlendirmesi yapan Hallac, henüz zamanın gelmediğini düşünerek gece karanlığında kimseye fark ettirmeden memleketi Huzistan'a sığınır ancak kimliğini gizleyerek Hallac'ın oğlu olduğunu söyler *(EserdekiÇerçeve Kurguya Geri Dönüş, s.173)*

SohrabAminpur tutuklanmış ve Kafa Yoranlar grubu dağıtılmıştır. Eingenbrod bu olayı öğrendikten sonra Kafa Yoranlar'dan bir İranlı otel odasına gelir ve onu dikkatli olması konusunda uyarır. Eingenbrod otelde biraz dinlendikten sonra dışarı çıkar ve sürekli gazete aldığı dükkâna gazete almaya gider. Gazete kalmadığını söyleyen dükkân sahibi ona biraz beklemesini söyler ve bir kaset vererek otelde güvende olduğunu, oraya geri dönmesini söyler. Kasette Sohrab ile arkadaşlarının isimleri ve yaşamöyküleri vardır. Eingenbrod'dan olanları haber yapması istenmektedir. Otele geri dönen Eingenbrod izlendiğinin farkına varmadan odasına çıkar, haberleri izler ve olaylarla ilgili bir haber yazarak gazetesine gönderir. Haber basında oldukça yoğun ilgi çeker. Eingenbrod ertesi gün otelden ayrılarak Ateş Tapınağı'na doğru yola çıkar. Ateş Tapınağı'na vardıktan kısa süre sonra Menuçehr Ağa da oraya gelir. Taksi şoförünün isteği üzerine Eingenbrod oradan ayrılır. Yoldayken şoför Menuçehr Ağa'nın oraya kızlarla gönül eğlendirmeye geldiğini söyler. Eingenbrod otele geri dönerek günlüğü okumaya devam eder *(Günlük Yoluyla Çekirdek Kurguya Dönüş, s.193–224)*

Uzun yıllar sonra Hallac, Sûs şehrinde yakalanır ve hapse atılır. Halifenin annesi ile olan dostluğu sebebiyle kendisine yazı malzemesi gönderilir ve Hallac şiirlerini yazar. Hallac daha sonra mahkemesi için Bağdat'taki merkez hapishanesine götürülür. Mahkemenin başkadısı Ebu Umar ve ikinci kadı Hallac'ı suçlu olarak görmemektedir ancak birinci kadı, İbni Davud ve Hallac'a düşman olan kesimden kişilerin baskısı nedeniyle başkadı idam cezasını onaylamak zorunda kalır. Hallac'a verilen ceza düşmanlarına az gelmiş olacak ki onu üç gün boyunca çarmıha gerili olarak halka teşhir ederler(*İdam Gününe Geri Dönüş, Çekirdek Kurgunun Bitişis.224–238*).

922 yılının 26 Mart günü, Hamid, profesör ve arkadaşları idam meydanına ulaştıklarında Hallac son konuşmasını yapmak için kendini toparlamaya çalışmaktadır. Bir süre sonra son konuşmasını yapar ve cellad Hallac'ı idam eder. Tanınmayacak haldeki vücudu bir süre idam sehpasında bırakıldıktan sonra kafası kesilir ve vücudu yakılır.

Yukarıda genel özelliği verilen kurgunun iç içe geçmiş bir özellik taşıdığını söylemek mümkündür. Bu biçimlendirme farklı bir edebî türün -günlük- kullanılmasıyla sağlanmıştır. Günlük içinde anlatılanlar -ki biz burada Hallac'ın yaşam öyküsüne tanık oluruz- ve günlüğü okuyanlar şeklinde ikili bir olay örgüsü çıkar karşımıza.

Kurguyu biçimlendiren en önemli unsurlardan biri de hiç kuşkusuz mekândır. Eserde yer alan mekânlar, olay örgüsünü biçimlendiren ve yönlendiren unsur olarak yer alır. Hallac'ın özellikle düşünsel anlamda gelişiminin önemli safhalarını oluşturan bu mekânlar, gerçek hayatta da var olan mekânlardır: Bayza, Huzistan, Vasit, Basra, Bağdat, Mekke, Turfan, Horasan, Semerkand, Merv, Nişabur... gibi.

Kişiler

Romanda kişilerin genel özellikleri çerçeve-çekirdek kurmaca yapı kapsamında şu şekilde ortaya konabilir:

Şekil 1. Kişiler Arası Etkileşim Şeması

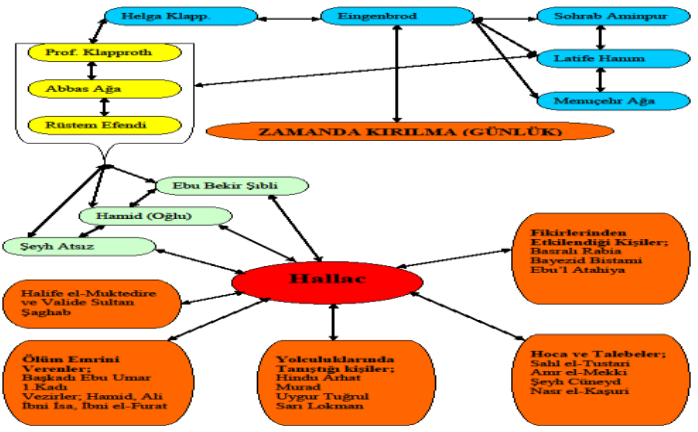

Şekil 1: Kişiler Arası Etkileşim Şeması

Roman kişilerinin tek tek ayrıntılı özelliklerini vermek yerine konumuz gereği roman başkişisi Hallac-ı Mansur'u ayrıntılı olarak ele almak gerekir. Eser içinde Hallac'ın hem fiziksel özelliği hem de psikolojik özellikleri farklı bakış açılarıyla farklı kişilerin gözlerinden verilmiştir. Onun ölmeden önce işkenceye bağlı çizilen olumsuz fiziksel portresinin altında çok güçlü bir psikolojinin varlığı bize trajik kahramanın ipuçlarını vermektedir:

"*Kurban en azından altmış yaşlarında, cılız, sarı-buruşuk deri*li, bembeyaz saçlı bir ihtiyardı. Karmakarışık uzayan beyaz sakalı, onun uzun süredir zindanda bulunduğunu gösteriyordu. Vücuduna düzensiz olarak dağılmış bulunan kırmızı lekeler ise acımasız bir işkencenin izleriydi. Yüz ifadesinden adamın derin bir hüzün içinde olduğu belli oluyordu ama bu çehrede ***korkudan eser yoktu***. Klapproth adamın bir elinin kesilmiş olduğunu görünce yine arkasına dönmek istedi, fakat bunu başaramadı. Adamın çaresiz bir şekilde oynattığı kolunun ucundaki korkunç yaranın çürümeye başladığı açıkça belliydi. Fakat bu kanlı et yığını –çarmıha gerili adamı başka türlü tarif etmek imkânsızdı-, tüm işkencelere rağmen insanlığından bir şey yitirmemişti. Acı çektiğine dair herhangi bir emare göstermeyen adam, ***etrafına insanı büyüleyen bir kudret saçıyordu****"*(s.39).

Hallac'ın özellikleri aktarılırken bir trajik kahramının özellikleri de farklı bakış açılarına bağlı olarak netleştirilir. Hallac, öğrencisi Şıblî'ye göre Allah'a bütünüyle teslim olmuş, lakin verdiği karardan asla dönmeyen bir kişiliğe sahiptir:

"*Ona inanıyorum, fakat onun dik kafalılığına inanamıyorum. Sonunda böylesine acı bir kadere katlanmak zorunda kalacaksak, Allah'ın birliği ve iman peşinde koşmamızın ne anlamı var? Bu tutum gerçekten de başkaları için örnek olabilir mi? Hocam sanki şehadet mertebesine ulaşmak için Müslümanlara karşı mücadele ediyor, oysa o da bir Müslüman ve bundan başka bir şey olmayı da istemiyor. Kendisini bütünüyle ilahî takdirin ellerine bırakmış ve bu suretle gönüllü bir teslimiyet sergileyen bir Müslüman. Fakat bu baş eğmezlik… Bu kesin inanç… Anlayamıyorum… Karşımda çılgın bir adam görüyor gibi oluyorum… Bir mecnun…" (s. 50).*

Aşağıda bir dizi hâlinde yapılan alıntıda Hallac'ın verdiği karardan asla dönmeyen, bunun için ölümü göze alan kişiliğinin somut delillerini görürüz:

"Zaten o yaşamı için yalvarmıyor, tam aksine, kendisini öldürmek isteyenlere hakaretler yağdırıyor. Dostları içinse o vecd dolu sözleri dökülüyor ağzından. Bildiğiniz sözler… Kurtulmak için hiçbir şey yapmıyor…" (s.94)

Bir kez daha Tanrı ve insan, yaratan ve yaratılan arasındaki sonsuz büyüklükteki mesafeden söz ediliyordu ki, Hallac'ın ağzından çıkan şu sözlerle ders kesildi: "Ben ilahi sevgiyi kavradım! BEN YARATICI GERÇEĞİM!" Sonra sözlerini büyük bir heyecanla bir kez daha tekrarladı: "ENEL HAK! ENEL HAK!" (s.103–104)

"... Benim ne söylediğimi ve ne hissettiğimi mutlaka duymuşsundur. Cüneyd Hoca'yla yollarımın ayrılmasına bu sebep olmuştur. Buna rağmen onun önünde söylediklerimi senin huzurunda da tekrar edeceğim: BEN YARATICI GERÇEĞİM! ENEL HAK!" (s.161)

"Kendi yolumda yürümeliyim" dedi Hallac. (s.166)Alnına yazılan kaderin gerçekleşeceğini biliyordu. Vezirlerin en güçlüsü olan Hamid'in kendisine iğrenç suçlamalar yöneltmesinden bu yana bunu biliyordu. Ve o utanç verici sorgudan bu yana. Fakat başına gelenlerin özel bir anlamı olduğunu düşünmüyor da değildi, çünkü şimdiye kadar pek çok kez rakiplerini bu yolda davranmaları için kışkırtmamış mıydı? İlahi aşk uğruna sık sık düştüğü vecd durumunda düşmanlarına bağırdığı "Allah adına beni öldürün!" cümlesi geliyordu aklına sık sık. Ya da hocalarının "Ölmeden önce ölün!" öğütleri. Bütün bunlar şimdi gerçek oluyordu... (s.195) Ve Hallac sözlerini tekrarladı: "Bunu söyledim ve bugün de söylüyorum: ENEL HAK! Ben yaratıcı gerçeğim..." (s.214)

Akşam olduğu zaman karar önce Hallac'a, sonra da halka okundu: Sanık dine küfretmekten ve insanları isyana teşvik etmekten suçlu bulunmuştu. Cezası, idamdı (s.220).

"Hallac'ın vücudu neredeyse bir bebek büyüklüğünde kalmış olmasına rağmen, görünüşe göre ruhunda hâlâ en küçük bir hasar yoktu. Vücut, manevi özlem ve mistik irade gücüyle dolu ruhun kendisinden talep ettiklerini, büyük bir güçlükle ve yetersiz bir şekilde yerine ancak getirebiliyordu. Fakat işkence gören adamın giderek alçalan bir sesle konuşmasına rağmen, ne söylediği açıkça ve kolaylıkla anlaşılabiliyordu. Hallac'ın konuşması kesik kesikti, zayıflığı ve acıları yüzünden de giderek kesikleşiyordu; fakat sözleri açık ve anlaşılır olduğu için, Alman profesör tarafından aktarılan konuşma metninin gerçek olduğundan şüphe etmemek gerekir (s.231).

Buna rağmen benden mutlaka düşmanca duygular içinde ayrılmak istiyorsanız, size peygamberimizin –selam ve rahmet üzerine olsun- Allah'ın vahyi olarak bize aktardıklarını hatırlatmak istiyorum: Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Benim taptığıma da sizler tapmazsınız. Ben de sizin taptığınıza tapacak değilim. Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz. Sizin dininiz size, benim dinim banadır (s.238).

Aynı dine mensup kişiler tarafından ölüm fermanı verilmesi ve kendi ölüm infazının gerçekleşeceğini bilmesi dolayısıyla savunmasını Kafirun suresine telmihle bitirmesi anlamlıdır. "*Sûrede, Hz. Peygamber'ininkârcılarla şirk ve sapkınlıkta birleşemeyeceği kesin bir üslûpla ifade edilmekte ve inancın şirkten uzak tutulması hedeflenmektedir*" (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Söz konusu hedefi hayatının odak noktası yapan Hallac-ı Mansur, bu inançla ölüme gitmiştir. Kurmacanın aksine kimi bilim insanlarına göre, Hallac ölmeden önce "Şurâ Suresi'nin 18. âyetini" (Cebecioğlu, 1988) okumuştur.

Hallac-ı Mansur'u ölüme götüren devlet tutumunun çok doğal olarak alt yapısının eser içinde çizildiği görülmektedir. Zira bilimin ve bilimsel düşüncenin önemsenmediği bir dönem yaşanmaktadır:

"*Pek çok kişi tarafından uygar dünyanın merkezi olarak kabul edilen Bağdat, düşüncenin şiddetli ve heyecanlı savaşlarına sahne oluyordu. Buna karşın halifenin sarayında şairler düşünürlerden daha makbul tutuluyordu. Kötü niyetli kişiler, bunun devlet adamlarının, ulemanın sözleri yerine şairlerin şiirlerini yeğ tutmalarından kaynaklandığını söylüyorlardı"*(s. 100–101).

Hallac'ı ölüme götüren bir diğer unsur, onun ölümünün, iktidarın otoritesini kaybettiği bir dönemde kendi taraftarlarına vereceği bir mesajı barındırmasıdır. Bu sayede otorite, kendi gücünü yeniden kuracaktır. İktidarın kendi erkini kaybetme korkusuyla daha da katı bir tutum takındığı çok açıktır:

'Bunun yanı sıra sokaktaki şiddet de her geçen gün artıyor' diye ekledi Şıblî. Hallac uzun zamandır toplumsal yaşamdan uzaktı ve şehrin dış mahallelerindeki halkın yeri gelince halife sarayına bile yönelen öfkesinin farkında değildi. Çapulcu çeteleri şehri her zamankinden daha güvensiz kılıyordu, hatta Müslümanlar için kutsal olan evler bile saldırıya uğruyordu. Kadınlara tecavüz ediliyor, yaşlı erkekler öldürülüyor, gençler sokak ortasında soyuluyor ve devletin kolluk kuvvetleri ancak daha büyük bir şiddet kullanmak yoluyla duruma hâkim olabiliyordu. 'Devletin çöküşü giderek hızlanıyor. Pek çok kişi Kuzey Afrika'da heretiklerin ilerleyişini endişeyle izliyor. Bazıları da Güney Irak'taki ZencİsyanI'nın tekrarlanabileceğinden korkuyor. Sen oradan geliyorsun, hocam, durumu benden iyi bilirsin' (s.197).

Hallac-ı Mansur'un Hayatı[2]

Tam adı Ebu Abdullah Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî el-Hallâc'dır. 858 yılında Beyza yakınlarında Tûr kasabasında doğar. Küçük yaşta Kuran'ı ezberler.

[2]Hallac-ı Mansur'un hayatı hakkında bilgilerYaşar Nuri Öztürk'ün, *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (1997)* adlı eserden derlenmiştir.

Arap dili ve kültürü ile şekillenip, yine bu dil ve kültürle beslenerek üne kavuşur. Onaltı yaşında Sehl el-Tusterî'den iki yıl; oradan bir diğer ünlü sûfi olan Amr el-Mekki'nin yanına geçerek bir buçuk yıl da ondan eğitim alır. Bu sırada Amr'ın karşı çıkmasına karşın bir başka sûfi olan olan Ebu Yakup el-Akta'nın kızı Ümmü Hüseyin'le evlenir. Bu evlilikten üç erkek, bir de kız çocuğu olur.

Evlilik nedeniyle hocasıyla arası açılınca Basra'dan ayrılmaya karar verir. Bu sırada Sûfilerin Önderi Cüneyd el-Bağdadi ile tanışır. Cüneyd Hoca ona sakin olmasını söyler ancak bu tavsiye işe yaramaz ve Hallac, Basra'dan ayrılıp Mekke'ye gider. Burada çok sıkı çile sürecine girer. Bu süre içinde Müslüman hacılar arasında görüşlerini yaymıştır. Özellikle Türklerle diyalog kurar. Daha sonra Basra'ya dönen Hallac, ailesinin ısrarıyla 2 yılını Tüster'de geçirir (Massignon, 1994).

Hallac, H. 274 yılında Türk illerine gider ve buralarda Müslümanlığı yaymaya çalışır. H. 279 yılına kadar çeşitli yerler gezen Hallac, 5 yıllık bu zorlu yolculuğun ardından H. 280 yılında Ahvaz'a eşinin yanına döner. Görüşlerinden dolayı kayınpederiyle bile arası açık olan Hallac'ın 281'de 3. oğlu Hamid doğarken o Mekke'ye yeni bir hac seferi için gider. Yanında dört yüz kadar müridi de vardır. Tekrar çile-perhiz devresi yaşar.

H. 282'de geri döndüğünde kendisine sadık olan kayınbiraderi ile birlikte Ahvaz'dan ayrılıp Bağdat'a yerleşir. Ahvaz'dan ayrılmasının nedeni Hallac'ın koruyucusu ve dostu olan Ahvaz valisi Türk asıllı Ebu Haşim'in ölümünden sonra Ahvaz'ınHallac için rahat bir yer olmamasıdır.

Bağdat'ta bir başka Türk olan Şıbli ile tanışır. H. 284 yılında tarihi yolculuklarından ikincisi olan Hint seyahatine çıkar. H. 289 yılına kadar yani 5 yıl İslam'ı yayar. H. 289'da Bağdat'a döner ve H. 290'da üçüncü kez Mekke'ye gider. İki yıl kadar Mekke'de kalan Hallac, H. 292'de Bağdat'a döner ve sözlerinden dolayı düşmanları artmaya başlar. H. 295'te Karmat ajanlığı suçlamasıyla müritleri tutuklanır.

Hallac H. 296 yılında hilafete yönelik eleştirileriyle dikkat çeker. Hanbeli isyanından sonra Hallac sıkı takibe alınır ve H. 301'de Sûs şehrinde yakalanarak önce baş düşmanı Hamid b. Abbas'a, ardından deve üzerinde teşhir edildikten sonra Vezir İbni İsa'ya teslim edilir. Sûfileri seven ve Şıblî'nin dostu olan İbni İsa Hallac'ı cezalandırmak istemediği için aşağılayıp teşhir etmekle yetinmek ister. Ancak daha sonra hapse konulan Hallac, idamına kadar 8 yıl 7 ay 8 gün zindan hayatı yaşar. Hallac'ın idamının geciktirilmesinin nedeni çıkacak olan isyanlardan korkulmasıdır.

Hallac, taraftarları tarafından kaçırılmasın diye sürekli olarak hapishanesi değiştirilir. Hallac hapisteyken Halife'yi ve Halife'nin annesi Seyyide'yi iyileştirmiştir. Yine hapishanedeyken eserlerini kaleme aldığı bilinmektedir.

Hallac'ın nüfusunun arttığını gören Hamid, halifeyi etkisi altına almak için bir saray yaptırıp hediye eder. Hallac'ı gözleyebilmek için evinin yakınında bir yere hapsettirir ve onu lekelemek için yanına bir kız gönderir. Bu sırada Hallac 65 yaşındadır. Bunlar da yetmeyince diğer sûfileri onun aleyhine tanıklığa zorlar, tanıklık etmeyenleri de öldürür.

Hallac bir iki kişi dışında kimseyle görüştürülmeyerek ve sürekli olarak halk önünde aşağılanarak psikolojik olarak çökertilmek istenir. Hamid onu öldürmek için kendi emrinde insanlardan oluşan bir mahkeme kurar. Hallac'ı zındıklıkla suçlar ve mahkemenin başına Malikî bir reis atar. Bunun nedeni Malikîlerde zındıklıktan tövbe ederek kurtulmanın mümkün olmamasıdır. Mahkeme sırasında Hallac'ın Kâbe ile ilgili sözlerine sinirlenen Ebu Ömer, Hallac'a o sinirle kendini tutamayarak "kanı helal" der. Bunu fırsat bilen Hamid kadıya bu sözü yazdırıp zorla imzalatır ve fetvayı çıkartır. Hallac'ın feryatları işe yaramaz ve mahkemedeki 84 kişinin imzasıyla karar onaylanır.

Hallac'ın son ziyaretçilerinden olan sadık dostu İbni Ata, Hallac'ın idamından birkaç gün önce Hamid tarafından işkenceyle öldürülür. Hamid bu arada idam kararını imzalatmak için Halife'ye götürür. Halife, annesinin ricalarına rağmen, Hamid'in baskıları nedeniyle kararı imzalar.

Hallac'a önce bin kırbaç vurulur. İdam meydanında namaz kılmak için Şıblî'den seccade ister. Namaz kıldıktan sonra önce yüksek sesle dua eder, sonra duası mırıltılara döner ve bu sırada cellad hızla Hallac'ın başına vurur. Hallac'ın burnundan kan fışkırdığını görenler feryad eder, bayılırlar. Daha sonra ağaca bağlanıp kırbaçlanan Hallac'ın elleri ve ayakları kesilir. Son olarak boynu vurularak öldürülen Hallac'ın cesedi önce parçalara ayrılır, sonra yakılır. Başı kentlerde ibret olsun diye sergilenir. Tarih: 26 Mart 922 / 24 Zilkaade 309 (Cebecioğlu, 1988).

SONUÇ

Yeni tarihselcilik 'aynı tarihsel döneme ait yazınsal ve yazınsal olmayan metinlerin paralel okunuşuna dayanan bir eleştiri yöntemi olarak' da tanımlanmaktadır (Kolcu, 2008:392). Bu kuramdan hareket ederek kurmaca bir metin olarak tahlilini gerçekleştirdiğimiz Lerch (2000) tarafından yayımlanan tarihi roman içindeki başkişi Hallac-ı Mansur ile gerçek hayattaki Hallac-ı

Mansur arasındaki münasebet, tarihsel metinler ile edebî metinlerin paralel okunmasını sağlamak ve kolaylaştırmak adına aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1.

Kurmaca Metin-Hakikat Bağlamında Hallac-ı Mansur

Romandaki Unsurlar	**Gerçek Hayattaki Unsurlar**[3]
1. İran'ın Bayza adı verilen bir bölgesinin, aynı adı taşıyan bir köyünde dünyaya gelmiştir (s.44).	1. Beyza yakınlarında bir kasaba olan Tûr'da doğdu (s.67).
2. Böylece Hallac'la hocası Amr İbni Osman arasındaki fark giderek büyüdü. Kızını onunla evlendirmeyi başaramayacağını anlayan Amr, ondan soğumaya başlamıştı (s.64).	2. Amr'ın Hallâc'a karşı tavır sergilemeye başlaması iki sebebe (veya bunlardan birine) bağlanır. Bunlardan birine göre, Hallâc, Amr b. Osman'ın gizli bazı bilgilerini içeren Kenz (Hazine) diye andığı defteri çalmış ve içindekileri ulu orta söylemeye başlamıştı. Bunu öğrenen Amr çok kızmış, Hallâc'a beddua etmiş ve onu bir daha yanına koymamıştı… İkinci olay şudur: Amr b. Osman bir gün Hallâc'ı bir şeyler yazarken görmüş ve ne yaptığını sormuş. Bunun üzerine Hallâc: "*Kur'an'a nazîre yazıyorum*" demiş. Ve el-Mekkî, Hallâc'ı kovmuş ve beddua etmiş. Hallâc'ın katli de bu beddua yüzündenmiş (s.64). O, hocası el-Mekkî'nin karşı çıkmasına aldırmadan bir başka sûfinin, Ebu Yakup el-Akta'ın kızı Ümmü Hüseyin'le evlendi… Evlilik, Mekkî ile el-Akta'ın arasını iyice açmış ve ortaya çıkan tatsızlık Hâllac'ın Basra'yı terkine sebep olmuştur (s.68–69).
3. Mekke'ye yaptığı son hac –bu dördüncüsüydü- seyahati…(s.199).	3. Hallâc, Mekke'ye gitti. Bu onun Mekke'ye yaptığı üç ziyaretin ilkidir (s.69).
4. Birkaç ay süren zorlu yolculuktan sonra tekrar Bağdat'a ulaştığında, bundan böyle sadece yasa hakkında değil, insanın Tanrıyla olan ve bizzat yaşadığı özel ilişki üzerine konuşmaya karar verdi (s.99).	4. Hallâc, 271'de Mekke'den tekrar Basra'ya döndü (s.70).
5. Hallac, Sind ülkesinde birkaç hafta kaldı. Dolaşıyor, vaaz veriyor ve şarkı söylüyordu, çünkü Hintlilerin müziği onu büyülemişti (s.117). Hallac Türkistan'daki Maniheist ve Müslümanlar arasında aylar boyu kaldı. (s.133)	5. Bunlardan biri onun Türk illerine ikincisi de Hint ülkesine yaptığı yolculuktur… Bu yolculukların ilki olan Türk illerine yolculuk, Türk tarihi, özellikle dinsel tarihleri açısından hayati önemdedir. Hallâc, H. 274–279 arasında yani 5 yıllık sürede Türk illerini dolaşıp Türk insanının irşat olması için çalışmıştır (s.72). H. 280'de Ahvâz'da bulunan eşinin yanına

[3] Bu unsurlar, Öztürk (1997)'ün eseri temel alınarak belirlenmiştir.

Doğu seyahatine çıkmasının üzerinden iki yıl geçtikten sonra Hallac yurduna geri döndü. (s.140)
(Eserde önce Hindistan'a oradan da Türk illerine gittiği, seyahatin iki yıl sürdüğü yazılmaktadır.)

döndüğünde aleyhinde oluşturulan yaygaranın daha da büyüdüğüne tanık oldu… H. 281'de yeni bir hac seyahati için Mekke'ye doğru yola çıktığında 3. oğlu Hamd da dünyaya gelmişti. H. 282'de geriye döndüğünde, kendisine sadık kalmakta devam eden kayınbiraderi ile birlikte Ahvâz'dan ayrılıp Bağdad'a yerleşme kararı aldı (s.74). Hint seyahati de 284–289 arası ve yine beş yıldır…İlginçtir ki Hallâc bu seyahatini de Türk illerine dönerek bitirmiştir.Bağdat'ı merkezi alırsak, Hallâc 5 yılı doğuya, 5 yılı da batıya olmak üzere, tam on yıllık bir tebliğ hizmeti yaptı (s.77).

6. Buna rağmen bir öğleden sonrası dört hadım kapısını çaldığı zaman şaşırmaktan kendini alamadı. Hadımlar yanlarında değerli ağaçlardan yapılma şatafatlı bir tahtırevan getirmişlerdi ve onu Valide Sultan Şaghab'ın sarayına götürmek istiyorlardı. Böyle bir davete itiraz etmek söz konusu bile olamazdı. Hallac ise bu sırada her zamanki gibi Kati'a Çarşısı'na gitmeye ve yeni bir vaaz vermeye hazırlanıyordu (s.155)

6. Hallâc saray hapishanesinde olduğu süre içinde iki kişiden açıkça hizmet gördü. Bunlardan birinin, Halife'nin Türk asıllı annesi Seyide olduğunu söylemiştik. Bu basîretli ve dirayetli kadın, Hallâc'ı büyük bir Hak dostu biliyor, zaman zaman ondan dua istiyordu. Bu tavrının bir uzantısı olarak Hallâc'ı kendisini tedavi için evine çağırmakla kalmamış, oğlu Muktedir'i tedavi için de çağırmıştır. Hapishaneden gelerek okuyup nefes eden Hallâc, ikisini de iyileştirmiştir (s.86).

7. Vezir Ali İbni İsa güzel konuşmasını bilen, becerikli bir adamdı. Bu nedenle onun gibi birisinin Hallac'ın sonunu hazırlayanların başında gelmesi oldukça şaşırtıcıdır. Fakat güzel konuşma ve beceriklilik, yanlış alanda kullanıldığı takdirde, kendi aksini ortaya çıkartır. Eski bir deyişte her şeyin fazlasının zarar olduğu belirtilmektedir, hatta iyiliğin fazlasının bile.

Ali İbni İsa elbette ki bilge biri değildi. Onu "vazifeşinas" ve gayretli biri olarak tanımlamak daha doğru olurdu, çünkü vezirin tüm çabası, Abbasî halifesinin emri altındaki cemaat-i müslimin yaşantısını kutsal yasanın emir ve kaidelerine göre düzenlemekten ibaretti. Peygamberin Mekke ve Medine'de yaşantısını temel aldığı için, Ali İbni İsa yasayı her şeyden üstün tutuyordu. Yasaya ihanet aynı zamanda Peygamber'e, dolayısıyla da İslam'a ihanet anlamına geliyordu; müritleri tarafından bir evliya gibi hürmet gören Hallac isimli adamı ve yaptıklarını izledikçe, bu eğilimi giderek daha da güçleniyordu. Evet, bu adama isnat

7.… vezir olmuş Ali b. İsa (ölm. 334/945) ya teslim edildi. Sorgulama onun denetiminde yapılacaktı. Bu vezir sûfileri seven biriydi. Hallâc'ın dostu olan Şıblî ile de arkadaştı. Biraz bunun etkisiyle, biraz da Karmatîleri devlete karşı ısıtıp yakınlarına güven vermek için olacak İbn İsa, Hallâc'ı aşağılamak ve halk önünde teşhir etmekle yetindi. Esasen, vezir İbn İsa'nın Karmatîlerle ilgili politikası onların karşı çıkışlarını politik manevralarla kırmaktı. Bu yüzden, hemen idamı beklenen Hallâc'ı öldürmemekle, politikasına uygun bir centilmenlik jestiyle Karmatîlerle diyalog imkânı yaratmak istedi (s.81).

edilecek öyle fazla bir suç yoktu. Fakat ya öğretileri yanlış kafalara girecek olursa? Ya her önüne gelen kendisini peygamber ilan edip yasayı çiğnemeye kalkarsa? İbni İsa toplumun iyiliğini istiyordu ve bu uğurda her şeyi yapmaya hazırdı. Hallac'ın insanları açıkça yasayı çiğnemeye davet etmediğini biliyordu. Onun yasa aleyhine konuşmadığının da farkındaydı, fakat kendi cinsinden tüm "iyi" insanlar gibi, içgüdüsel olarak onun yasayı çiğnediğini, hatta aştığını hissediyordu (s.163–164).	
8. Bunun üzerine zahirî mezhebinin lideri İbni Davud lafa karışma ihtiyacı hisseti. Davanın o ana kadar olan gidişatından hiç memnun değildi ve kadıları "görevlerini yapmaya" davet etti(s.211). İbni Davud iddiasını daha ileri götürmenin vaktinin geldiğine inanmıştı(s.212).	8. Hamid'in muhakeme için esas istediği suçlama "peygamberlik ve ilahlık iddia etmek" idi. Ayrıca, sidiğini şifa diye sunmaktan hulûl (Allah'ın kullarının vücuduna girmesi)e kadar her türlü isnat vardı. Doğal olarak, Hallâc, bu iddiaya uygun bir fıkıh geliştirmiş olmakla da itham ediliyordu. Hatta Hallâc'ın, bu temel iddiasına uygun olarak bazı peygamberler atadığı da öne sürülüyordu (s.89). Hamid, Hallâc'ın ölümüne karar verecek bir kadılar heyeti kurmak zorunda idi. Hallâc, ilahlık ilan etmek, peygamberlik iddia etmek, zındıklık, mucize gösterme iddiası gibi suçlardan dava ediliyordu. Bizzat Hâmid bir savcı konumunda mahkemede genellikle hazır bulunmuştur. (s.90)
9. Tam bu esnada Başkadı Ebu Umar üç kadıyı yanına çağırdı ve diğerlerinin de salonu terk etmelerini istedi… Başkadı, üç aydan beri tartışma konusu olan bu meselenin, ancak salonda izleyici olmadan sonuçlandırılabileceği kanaatına varmıştı (s.218). Böylece bu şekilde bir süre daha konuşmaya devam ettiler. İkinci kadının iradesini kırmak ve fikrini değiştirmek pek uzun sürmemişti. Sonunda başkadının da direnecek gücü kalmadı. Hoşnutsuzluk ve isteksizlik içinde olsa bile kamış kaleme uzandı ve kendisine uzatılan belgenin altını imzaladı (s.220).	9. Baş kadı Ebu Ömer çok öfkeli bir biçimde haykırdı: "Ben o risâleyi Mekke'de gördüm, onda böyle bir şey yok." Bu arada kontrolünü kaybeden kadı, Hallâc'a hitap ederken: "Ey kanı helal!" tâbirini de kullanmıştı. Bu sözü duyan Hâmid, avını yakalamış bir vahşinin sevinciyle baş kadının üstüne atıldı: "Şu söylediğin 'kanı helal' sözünü yazıp altını imzala!" Kadı Hammâdî o sözün kızgınlık anında söylendiğini, bir hüküm ve fetva anlamı taşımadığını, kelime-i şehâdeti okuyan bir adamın idamına hüküm veremeyeceğini, istediği kadar söyleyedursun, vezir diviti eline tutturup imzayı attırdı (s.92–93).

Tablo genel olarak değerlendirildiğinde, tarihsel bir kişilik olarak Hallac-ı Mansur'un gerçek hayat hikâyesi ile kurmaca metin içindeki Hallac-ı Mansur'u mukayese ettiğimizde çok önemli farklılık göze çarpmaz. Birkaç unsuru şu şekilde belirlemek mümkündür: Hallâc, kurmacadaki 2 yılın aksine gerçekte 10

yıl seyahat ederek tebliğ hizmeti yapmıştır. Bu seyahatler de ard arda değildir. Önce Türk illerinden Ahvâz'a dönmüş, ardından Mekke, tekrar Ahvâz, Bağdat ve sonra Hindistan arasında seyahatler yapmıştır.

Kurmaca metinde mahkemeye müdahale eden kişi İbni Davud gösterilmiştir. Vezir Hamid'in de Hallac'a düşman olduğundan, mahkeme salonunda hazır bulunduğundan bahsedilmiş ancak mahkemeye olan müdahalesinden söz edilmemiştir. Gerçek hayatta Hamid, bir savcı konumundadır. Öztürk (1997)'ün eserinde Hallâc'ın asıl düşmanının Hamid olduğu, mahkemeyi onun yönettiği açıkça belirtilmiş, Davud'a ise romanda olduğu kadar etkin rol verilmemiştir.

Hallac'ın mahkeme tarafından idama mahkûm edilişinde de bakış açılarında farklılıklar vardır. Gerçek hayatta görüldüğü üzere romandaki gibi demokratik bir tartışma olmamış, Hamid yönetimindeki mahkemeden karar zorla çıkarılmıştır.

İnandığı değerler uğruna ölümü göze alan bir trajik kahraman addedilen, tasavvuf edebiyatının ana izleklerinden biriolan ve hatta dini ritüellere kaynaklık eden Hallâc-ı Mansûr'un tarihi romana konu olarak seçilmesi, edebiyat tarihimiz açısından önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aktaş, Ş. (1984). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Birlik yayınları.

Aktay, S. Z. (1944). *Hallâc-ı Mansûr*. Türkiye yayınevi.

Cebecioğlu, E. (1988). Hallac-ı Mansur. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *30*(1), 329-350.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2020). Kâfirûn Suresi. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/109-kafirun-suresi, 30/01/2020.

Durukoğlu, S. (2019). Yeni bir roman tekniği "ileriye gidiş tekniği"ve varoluş gerekçeleri. *Journal of History School*, 43, 1909-1918.

Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat Kuramları.* Salkımsöğüt yayınları.

Korkmaz, E. (2003). *Ansiklopedik Alevilik-Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*. Kaynak yayınları.

Lerch, W. G. (2000). *Bağdat'ta Ölüm Hallac-ı Mansur* (Çev. Atilla Dirim). Yurt-Kitap yayın.

Massignon, L. (1994). *Hallac-ı Mansur-Anadolu Aleviliği'nin Felsefi Kökleri*-(Derleyen: Prof. Dr. Niyazi Öktem). Ant yayınları.

Öztürk, Y. N. (1997). *Aşk ve Hak Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*. Yeni Boyut yayınları.

Şahbaz, N. K. (2001).*Salih Zeki Aktay: Hayatı-Eserleri-Edebî Kişiliği*. Kültür Bakanlığı yayınları.

Tural, S. (1993). *Edebiyat Bilimine Katkılar.* Ecdâd yayınları.

Ulucan, M. (2007). Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerinde varlık anlayışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 31-41.

Yaman, A. (2005). Türk Dünyası'nda Süreklilik Unsurları: Orta Asya'da Hikmet Geleneği (Divan-ı Hikmet ve Deste-i Gül). *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (33), 231-252.

Yıldız, H. (2007). Alevi geleneğinde ölüm ve ölüm sonrası törenler ve ritüeller. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (42), 93-112.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.551-569.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.551-569.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39590

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 04.11.2019
Kabul Tarihi: 31.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 04.11.2019
Accepted: 31.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Akdemir, Y. (2020). Tarihî Türk Lehçelerinde "Çın" Sözcüğü ve Türevleri. *Journal of History School*, 44,551-569.

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE "ÇIN" SÖZCÜĞÜ VE TÜREVLERİ

Yılmaz AKDEMİR[1]

Öz

Bu çalışma, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan*çın* sözcüğü ve türevlerine dayalıdır. Tarihî metinler yoluyla tespit edilen örneklerin ele alındığı bu çalışmada, *çın* sözcüğünün Eski Uygur Türkçesi döneminde iki dilli rahipler tarafından Çinceden Türk diline aktarıldığı ve devamında ikileme olarak dile yerleştiği görülmektedir. İslamî ve Budist metinlerinde olduğu gibi aynı kullanım sıklığı içerisinde olan bu terim, tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişmeler ve Türk dilinin sahip olduğu türetme gücüyle isim ve fiil olarak çeşitli tanıklarla kullanılmıştır. Türkçenin dinî terminolojisi ile ilgili terim yapma yöntemlerinden biri olarak gördüğümüz ikilemeler yoluyla sahip olunan Budizm ve İslamiyete ait kavramların "yabancı unsur +Türkçe unsurlar" şeklinde Türkçeleştirilme çabası, dinî terimler noktasında bir dil politikasının olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda var olan dil politikası temelinde sözcüğün ifade ettiği değer, belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihî Türk Lehçeleri, Budizm, İslamiyet, çın.

"Çın" Word and Derivatives in Hıstorical Turkic Languages

Abstract

This study is based on the word *çın* ve and its derivatives which are witnessed in Old Uighur Turkish texts. In this study, the examples identified through historical texts were discussed and it was seen that the word *çın* was transferred from Chinese to Turkish by bilingual monks during the Old Uighur Turkish period and later settled as a hendiadyoins.

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yilmazakdemir@siirt.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9573-4140.

This term, which has the same frequency of usage in Islamic texts as in Buddhist texts, has been used with various witnesses as name and verb with the changes in the historical process and the derivation power of Turkic language. An attempt to translate the concepts of Buddhism and Islam into "foreign element + Turkish elements" through the hendiadyoins which we see as one of the methods of making terminology related to the religious terminology of Turkish, shows that there is a language policy in terms of religious terms. In this respect, the value expressed by the word is tried to be determined on the basis of the existing language policy.

Keywords: Historical Turkic Languages, Buddhism, Islam, Çın.

GİRİŞ

Tarihî metinler yoluyla Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Batı Türkçesine ait metinlerin ele alındığı bu çalışmada, *çın* sözcüğünün iki dilli rahipler tarafından Çinceden Türk diline aktarıldığı ve devamında ikileme olarak dile yerleştiği görülmektedir.

Tarihî metinler yoluyla tanıkladığımız *çın* sözcüğü, Eski Türkçe dönemini kapsayan Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinin ilk dönemlerinde ikileme şeklinde görülerek Budist ve İslamî Türkçe metinlerde dinsel kavramları anlatmada kullanıldığı görülmektedir.

Sözcük, ilk dönem metinlerinde yüklenen misyon gereği, önce dile tanıtılarak devamında ikilemeler yoluyla Türkçeleştirilmiştir. Yabancı sözcüklerin Türk diline tanıtılmaları, aynı şekilde tarihî metinler ışığında ikilemeler yoluyla görülmektedir. Bu da ele aldığımız kelimeyi ikilemeler boyutunda değerlendirmemize neden olmuştur. İkilemeler yoluyla Türkçeye yerleşen dinî kavramların yüzde yüz Türkçe olduğu izlenimi kazanmaları da çalışmada, müstakil olarak kullanımlarına bağlanmıştır.

İslamî metinlerde, Budist metinlerde olduğu gibi aynı kullanım sıklığı içerisinde olan bu terim, tarihsel süreç içerisinde yaşanan değişmeler ve Türk dilinin sahip olduğu türetme gücüyle isim ve fiil olarak türevsel çeşitliliğe sahip olmuştur.

Türkçenin dinî terminolojisi ile ilişkili olan terim yapma yöntemlerinden biri olarak gördüğümüz ikilemeler yoluyla sahip olunan Budizm ve İslamiyete ait kavramların yabancı unsur+Türkçe unsurlar formülünde Türklere ve Türk diline tanıtılıp dile yerleştirilme çabası, dinî terimler noktasında konuyla ilgilenenlerin bir dil politikası ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu çalışma ile ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan*çın* sözcüğü ve türevlerine üzerinde durulacak ve bu doğrultuda, var olan dil politikasının özneleri hakkında

değerlendirmelerde bulunularak ortaya konan bilincin dinî ve dilsel yönü açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Tarihî Türk Lehçelerinde "çın" Sözcüğü ve Türevleri

Bu bölümde, ilk kez, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde "gerçek, doğru, hakikat" anlamları ile görülen *çın* sözcüğünün Tarihî Türk lehçeleri olarak bilinen Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesindeki türevlerine ve geçtikleri metinlere değinilmiştir. Ayrıca, bu bölümde kelimenin Türk dili sahasında geçirdiği anlamsal değişmeler ve yüklenen misyona da yer verilerek tespit edilen 16 madde başının etimolojik yönüne değinilmiştir.

1. çın "gerçek, gerçeklik, doğru" (Caferoğlu, 2011: s. 1994).

S. Gerard Clauson sözcüğün "gerçek, hakikî" anlamlarına geldiğini ve kelimenin aynı anlamlı **Çin**. *chên* biçiminden Türkçeye aktarıldığını belirtmektedir. Sözcük, Mani metinleriyle beraber Budist metinlerde **Skr**. *satyanāmena* "gerçek, doğru" kelimesine karşılık gelmektedir. Sözcük, TT VIII'de ikileme olarak *çın kertü* şeklinde görülür. Sözcüğün Uygur Türkçesindeki yaygın kullanımı, İslamî Türkçe metinlerde de devam etmektedir. Clauson, kelimenin Tarihî Türk lehçelerindeki kullanımlarına da yer vererek sözcüğün Batı Türkçesinde *çın seher* şeklinde kullanıma sahip olduğunu belirtmektedir (EDPT 1972: s. 424).

Marti Resenen, *çın* sözcüğünün Türk dillerindeki kullanımlarına değinmektedir. Resenen'in verdiği tanıklar dâhilinde, sözcüğün gelişimi üzerine dikkat çekici yön, *çin* "doğru, gerçek" şeklidir. *çın* sözcüğünün Çağatay Türkçesi ile beraber ön damaksıllaşan*çin* biçimi ile yan yana kullanıldığı görülmektedir. Bu ses olayı, *çın* sözcüğü içindeki */ç/* ünsüzünün yanındaki art ünlüyü inceltmesi sonucu oluşur. Nitekim Türk dilinde */y, ş, ç/* ünsüzlerinin yanlarındaki */ı/* art ünlüsünü incelttikleri bilinen bir durumdur (Türk dilinin tarihî seyri içinde bu tür örnekleri *yaşıl>yeşil, bıç->biç-* vb. örneklerde görmekteyiz). Ancak, Arap alfabesinde *ı/i* sesleri arasında ayrımların olmaması ve kulak için değil de göz için kafiye anlayışının benimsenmesi, *çin* biçimini doğurmuştur, diyebiliriz. Fars edebiyatına yönelen şairlerle temeli atılan Klasik Türk Edebiyatı anlayışı doğrultusunda, sanatsal kaygılarla *çin* biçiminin görünmesi, bu yönden dilsel bir değişimle izah edilememektedir.

Resenen, öndamaksılaşma sonucu oluşan *çin* biçiminin Tarançi, Soyonca gibi çağdaş dillerde görüldüklerini belirtikten sonra ifadenin Orta Türkçe dönemi içinde yer alan kullanımlarına yer yermektedir (VEWT 1969: s. 112).

Eski Türkçe: çın(Orh. ȼ = Uyg. çın= Kar. çın)

Sözcük, Orhon Türkçesinde yer almamaktadır. Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan kelime ağırlıklı olarak *çın kertü* ifadesinde görülmektedir.

AY 192 (II. 3b) 20-22: begig işig bodunug karag küyü küzetü tutmakıngız **çın kirtü** erür mü? (Kaya, 1994: s. 142).

KB 868: yorıġlı bu yalnguk iđi ökö küş/köni **çın** bütün er manga keđ küsüş (Arat, 2007: s. 104).

Orta Türkçe

KE 39v5: ‘idgāhġa **çın** kün ortaġa tegi turup yanıp kelseler ol aşlarnı kötrüp… (Ata, 1997: s. 55).

CC: çın ĥan, Çın Teŋri(Argunşah ve Güner, 2015: s. 683).

Sözcük, Kıpçak Türkçesinde Toparlı vd. araştırmacılarca (2007: s. 51) *çin* “tam, doğru, gerçek” olarak gösterilse de kelimenin *çin* şeklinde okunuşuna dair CC’de söz konusu değildir.

ŞSL: çin= sahih, sādık, rāst, togrı, bî-şekk, bî-gümān (Durgut, 1995: s. 330).

AL: imānıanıng ki küfrġa sātirirür/**çın** nükte dimekke ol kişi ḳadirirür (Güzeldir, 2002: s. 308).

Batı Türkçesi

SN: egerçi naḳaşuŋ sözi yidi **çin**/ḳabul itmedi anı faġfur-ı Çįn (Dilçin, 1991: s. 336)

varursaYemen’dür turur ise Çįn/yalan söz yamandur u yaĥşısı **çin** (Dilçin, 1991: s. 387).

Arap alfabesiyle yazılan Türkçe eserlerde *ı/i* sesleri arasında ayrımın yapılmaması, *çın~* sözcüğü gibi bazı kelimeleri ön ve art şekilleriyle okutmaktadır. Bu doğrultuda Çağatay Türkçesi ile gördüğümüz *çin* biçimi *çın* şeklinde de okunabilmektedir. Türk dilinde Çağatay Türkçesi ile başlayan Klasik Türk Edebiyatında yer alan *kulak için değil göz için kafiye* ilkesi göz önüne alındığında SN metninde görüldüğü gibi, *çın* sözcüğü *çin* şeklinde de okunabilmektedir.

2. çına- “kararlaştırmak, karar vermek” (Güzeldir, 2002: s. 308).

Sözcüğün kökeni üzerine bilgilere EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değinilmese de kelimenin isimden fiil yapan *+A-* ekiyle oluştuğunu görebiliriz.

Eski Türkçe:ȼ (Orh. ȼ = Uyg.ȼ= Kar. ȼ)

Orta Türkçe

AL: meşhedġa kilgendin ġaraz bu irdi kim/özümde anca ḳuvvet **çına**madım (Güzeldir 2002:308).

Batı Türkçesi:ȼ

3. çıŋar- "tasdik etmek, doğrulamak" (Ata, 2013: s. 315).

Sözcük, *çın* isminden türeyip "bir şeyin doğruluğunu araştırmak, incelemek" anlamlarında kullanılmaktadır. Sözcük, Uygurcada TT V'de *çıŋğar-* olarak geçer. Sözcüğün Eski Uygur Türkçesinde *çıŋğaru sakın-* "derin düşünmek", *çıŋğaru kör-* "uygun görmek" ve *çıŋğaru bil-* "kesin bir şekilde bilmek" gibi kullanımları söz konusudur. Eylem, DLT'de*ol bu ışığ çıngardı* "O, bu işin aslını araştırdı" örneğiyle görülmektedir (EDPT 1972: s. 426).

M. Erdal, kelimeyi *çıŋar-*<*çın+ġar-* olarak verip eylemin DLT'de "bir şeyi temeline inene kadar araştırmak" anlamında olduğunu belirtmektedir. Sözcük, Erdal'a göre, DLT'de *ghain* ve *qāf* yazımları ile görülmektedir. İfade *çıŋaru* zarfı ile tanıklanmaktadır (OTWF 1991: s. 743).

Eski Türkçe:ȼ (Orh. ȼ = Uyg. çıŋar- = Kar. çıŋar-)

KT 27-5/48: anıng içinde köni yol hem nūr, **çınġar**ıġlı ol kim anıng utrusında turur… (Ata, 2013: s. 23).

Orta Türkçe:ȼ

Batı Türkçesi:ȼ

4. çıŋaru"kesin, tam" (Caferoğlu, 2011: s. 61).

M. Erdal, kelimeyi *petrifiedconverbs* başlığı ile vermektedir. Donmuş zarf-fiil ekleri sonucu oluşan edat ve zarf görevindeki sözcüklerin yer aldığı bu bölümde, ifadenin donmuş bir zarf olup olmadığı noktasında belirsizlik söz konusudur (OTWF 1991: s. 746).

Eski Türkçe:ȼ (Orh. ȼ = Uyg.ȼ= Kar. çıŋaru)

U II : äžük sögütnüng butïqï tapa titrü**čınqaru** körüp büdiyü qolïn sala (Müller, 1912: s. 24).

Orta Türkçe:ȼ

Batı Türkçesi:ȼ

5. çındar- "incelemek" (Yüce, 2014: s. 111).

Kelimenin kökeni konusunda EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Eylemin *çın* "gerçek, hakikî, doğru" anlamlı isimle ilişkili olduğu açık olsa da isme gelen ek belirsizdir. Bu eylem, *çın+da-r-* şeklinde kökenbilgisel açılıma sahiptir. Bu sözcüğü, yaşanan coğrafya üzerinde etkin olan Moğol tesiri ile açıklamaya çalışırsak, Moğolcada *+dAr-* şeklinde isimden fiil yapan ek bulunmayıp Türkçe ile ortaklaşan *+da-/+de-* (Kartallıoğlu, 2010: 56)eki söz konusudur. Sözcüğün Moğolca açısından da aynı şekilde *çın+da-r-* şeklinde bölüneceği görülmektedir.

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. ȼ= Kar. ȼ)

Orta Türkçe

ME 172/6: yaḫşı sordı andın, uşadı **çındar**dı andın (Yüce, 2014: s. 67).

Batı Türkçesi:ȼ

6. çındarış- "iyice hesap edişmek"(Yüce, 2014: s. 111).

Kelimenin kökeni konusunda EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Eylemin *çındar-* fiilinden türediği görülmektedir. Bizce bu eylem, *çın+da-r-(ı)ş-* biçiminden oluşmaktadır.

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. ȼ= Kar. ȼ)

Orta Türkçe

ME 113/8: yinçgelik ḳılıştı anıng birle saḳış içinde, saḳışda **çındarış**(dı) anıng birle (Yüce, 2014: s. 54).

Batı Türkçesi:ȼ

7. çındaru"iyice, adamakıllı, dikkatle" (Yüce, 2014: s. 111).

M. Erdal'ın *petrifiedconverbs* olarak belirttiği gruba, *çındaru* ismini ekleyebiliriz. Sözcük, *çındar-* fiili üzerine gelen ünlülü zarf-fiil eki, sonucu kalıplaşarak zarf görevinde kullanılmaktadır. Zarf-fiil ekinin kalıplaşması ile oluşan bu eylemin kökeni üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi etimolojik kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Bizce bu eylem, *çın+da-r-* biçiminden oluşmaktadır.

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. ȼ= Kar. ȼ)

Orta Türkçe

ME 78/1: yaħşı sordı andın, **çındaru** uşadı anı (Yüce, 2014: s. 45).

Batı Türkçesi:ȼ

8. çındır- "zannetmek" (Özyetgin, 2001: s. 435).

Sözcüğün etimolojisi üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Eylemin *çın* isminden türediği açıktır. Ancak kökün belirginliğine rağmen eylemin hangi eklerle oluştuğu sorusu belirsiz olsa da olası görünüm, *çın+da-r>çındar->çındır-* şeklinde düşünülebilir.

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. ȼ= Kar. ȼ)

Orta Türkçe

V nüshasında böyle geçen fiil, D nüshasında *çınradı* okutacak şekilde yazılmıştır. Kelime sözcükte, *çınķar-* fiilinin hemen arkasından gelmektedir. Sözlükteki diğer *çındar-* ve *çınķar-* fiilleri ile köktaş olabilir. Kİ dışında tarihî ve modern sahada tanıklanamamıştır (Özyetgin, 2001: s. 435).

Batı Türkçe:ȼ

9. çınık- "gerçekleşmek" (DLT Dizin 2013: s. 150).

Clauson'a göre eylem, *çın* isminden türemiştir. Bu sözcük, bugün Kırgızcada*çınık-*, ve Kazakçada *şınık-* şeklinde görülmektedir. Sözcük, Karahanlı Türkçesinde *sö:z çınıktı* "söz gerçekleşti" örneğiyle tanıklanmaktadır (EDPT 1972: s. 425). Erdal, eylemin *+(X)k-* eki ile oluştuğunu belirtmektedir (OTWF 1991: s. 493).

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. ȼ= Kar. çınık-)

DLT C II: söz **çınık**tı= söz gerçekleşti (DLT C II 2013: s. 117).

Orta Türkçe

CC 69a/22: yeti otda**çınıġ** ıpmatellerni barça açġan (Argunşah ve Güner 2015: s. 289).

Sözcük, *çınık-* şeklindedir. Eklenmede iki ünlü arasında kalan ötümsüz */ķ/* sesinin ötümlüleştiği görülmektedir (*çınıķ-ı-p>çınıġ-ı-p*).

Batı Türkçesi:¢

10. çınla- "tahkik etmek, gerçekleştiğini araştırmak" (DLT Dizin 2013: s. 150).

Clauson'a göre sözcük, *çın* isminden türeyip "doğru konuşmak, uygun davranmak" anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT 1972: s. 426). Eylem, *+lA-* isimden fiil yapan ek ile ortaya çıkmıştır (OTWF 1991: s. 429).

Eski Türkçe: ¢ (Orh. ¢ = Uyg. ¢= Kar. çınla-)

DLT C III: ol ışıġ**çınla**dı "O işi tahkik etti" (DLT C III 2013: s. 296).

Orta Türkçe:¢

Batı Türkçe:¢

11. çınlat- "gerçekleştirmek, tasdik ettirmek" (DLT Dizin 2013: s. 150).

Clauson'a göre sözcük, *çınla-* eyleminden türeyerek DLT'de *ol anıŋ ışın çınlattı* "O, işini gerçekleştirdi" örneğinde görülmektedir (EDPT 1972: s. 426). Sözcüğün Clauson tarafından belirtilmeyen morfolojik açılımını *çın+la-t-* şeklinde verebiliriz.

Eski Türkçe: ¢ (Orh. ¢ = Uyg. ¢= Kar. çınlat-)

DLT C II: ol anıng ışın **çınlat**tı "O, onun işini gerçekletti" (DLT C II 2013: s. 345).

Orta Türkçe:¢

Batı Türkçe:¢

12. çınlık "gerçek, doğru"

Sözcüğün etimolojisi üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Sözcük, isimden isim yapan soyut ve somut isimler türeten *+lXk* eki ile oluşmuştur.

Eski Türkçe: ¢ (Orh. ¢ = Uyg. ¢= Kar. çınlık)

KB 2436:uluġĥacibartuḳ bütün çın kerek/bu **çınlıḳ** bile keđ bütün din kerek (Arat, 2007: s. 257).

Orta Türkçe

MK 84a-10: anga **çınlıḳ** zįveri besdür (Kargı Ölmez, 1993: s. 279).

Batı Türkçesi:¢

13. çınlayu "gerçek olarak" (Özönder 1998: s. 142).

Sözcüğün etimolojisi üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Kelime, isimden zarf yapan *+lAyU*ekinin kalıplaşması sonucu oluşmuştur.

Eski Türkçe: çınlayu (Orh. ¢ = Uyg. çınlayu = Kar. ¢)

Abid. 101a/5: yana itigsiz nom-l(a)r-ıġ bolmaz üçün **çınl(a)yu** körkitgeli… (Özönder, 1998: s. 34).

Orta Türkçe:¢

Batı Türkçesi:¢

14. çınok "şüphesiz, muhakkak ki" (Ata, 2013: s. 314).

Sözcüğün etimolojisi üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. İfade *çın* ve pekiştirme edatı *ok* sözcüklerinden oluşmaktadır.

Eski Türkçe: ¢ (Orh. ¢ = Uyg. ¢= Kar. çınok)

KT 37/50=16: çın-ok törüttimiz ādemi̧ni, bilür-miz ne tüşürür anga… (Ata, 2013: s. 141).

Orta Türkçe

KE 81v147:çın oḳ Zeli̧ḫā Yūsufġa oġradı (Ata, 1997: s. 113).

Batı Türkçesi:¢

15. çınsız "gerçek olmayan" (Özönder, 1998: s. 142).

Sözcüğün etimolojisi üzerine EDPT (1972), VEWT (1969) ve OTWF (1991) gibi kaynaklarda değerlendirmeler söz konusu değildir. Kelime, yoksunluk belirten *+sXz* eki ile oluşmuştur.

Eski Türkçe: çınsız (Orh. ¢ = Uyg. çınsız = Kar.¢)

Abid. 121b/11: …basutçı-sı eksüknomnung töz-i **çınsız** töz-lügerür (Özönder, 1998: s. 59).

AY 364/20: yivli teg… **çınsız y(a)rpsız** b(e)lgürer… (Özönder, 1998: s. 216).

Orta Türkçe:¢

Batı Türkçesi:ȼ

16. çınu- "aramak, araştırmak"

M. Erdal sözcüğün bağlam gereği, "doğruluk" üzerine kurgulandığını belirtip kelimenin "bir doğruyu sürekli aramak" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Sözcük, HT IV 1709 ve BT I B (175)= D (93)'te *çınu-y-u* olarak tanıklanmaktadır (OTWF 1991: s. 475).

Eski Türkçe: ȼ (Orh. ȼ = Uyg. çınu = Kar. çınok)

Orta Türkçe:ȼ

Batı Türkçesi:ȼ

2. "Çın" Sözcüğü Özelinde Dinî Yabancı Terimlere Karşılık Vermede Kullanılan Yöntem: İkilemeler

Türk dilinin özellikle dinî söz varlığının sahip olduğu gelişkinliğini gösteren dönem, Eski Uygur Türkçesi dönemidir. Bu dönem içerisinde Manihaizm ve Budizm gibi dinleri çeşitli kültür dairesi içerisinde tecrübe eden Uygurlar, bu öğretilere sahip halklarla temasa geçerek bu dinlere dair temel kavramları ve öğretileri kendi dillerine aktarmışlardır. Çince ve Sanskritçe gibi kaynak dillere dayanan Budizm temelinde en az iki dilli Uygurlu rahipler, Budizme ait kavramları ya Türkçeleştirmiştir ya da bu kavramların Türkçe karşılığını halka bildiği dille basitçe anlatma yolunu tercih ederek Budizmin Uygur Türkleri arasında anlaşılmasını sağlamıştır.

Türkçenin dinî terminolojisinin başlangıcı olarak kabul ettiğimiz Eski Uygur Türkçesi döneminde geliştirilen söz varlığı, Türklerin İslamiyetle tanıştığı ve devlet dini olarak kabul edildiği dönemde dahi tercih edilen bir söz varlığı olmuştur. Karahanlı Türklerinin özellikle Erken Orta Çağ İslamiyetini anlama ve anlatma adına metafizik gelişkinliğe sahip Eski Uygur Türkçesine ait söz varlığını kullanmaları, zikredilen dilin gelişkinliğini ve metafizik yönünü bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Türkçenin dinî terminolojisi üzerine birçok araştırmanın yapıldığı ve söz varlığını tespit etme açısından başarıya ulaşıldığı kesindir. Ancak, Türk dilinin dinî söz varlığının oluşumu ve kavramlara verilen Türkçe karşılıklara değinen kaynak sayısı çok azdır. Türkçenin dinî terminolojisinin oluşum yollarını anlatan en yetkin açıklama Semih Tezcan tarafından yapılmıştır. Tezcan, Eski Uygur Türkçesine ait dinî terminolojiyle ilgili görüşlerini *Eski Türk Çağında Filoloji ve Türkçecilik Çabaları* başlığıyla vermektedir (Tezcan, 2001: s. 315). Tezcan'a

göre, Uygur döneminde Türkçeye aktarılan Maniheist ve Budist terimlere yönelik rahiplerin izlediği yol şu şekildedir: (Tezcan, 2001: s. 315-316). 1. Yabancı dillerden alınan dinî terimler olduğu gibi bırakılmamıştır. Terimlerin yabancı dilde olduğu gibi bırakılması, bu dinlerin halk arasında anlaşılmasını ve yaygınlaşmasını engellediği düşünülmüştür. Bu doğrultuda, yabancı dillerden alınan terimler, kimi zaman genel dilde bulunan ve (*Şamanlık, Tengricilik*) gibi eski halk inançları ile sıkı sıkıya bağlı olan sözcüklerle aktarılmıştır. 2. Yabancı dillerden alınan kimi terimler ise, yabancı dildeki (Sanskrit, Toharca, Çince, Sogutça vb.) biçimiyle alınmış fakat yanına Türkçe çevirisi de katılmıştır (Örn. *tsuyirünçü* "günah" <*tsuy*←**Çin**.), *dyansakınç* "istiğrak, derin düşünce" <*dyan*←**Skr**.). Tezcan'ın belirttiği bu görüşler doğrultusunda *çın* sözcüğü özelinde, **Çin**. *chên* şeklinde dilimize giren bu kelimenin aynı anlamlı Türkçe biçimiyle yan yana kullanıldığı ve yaygınlık kazandığı Türk dilinin tarihî metinlerinden hareketle, tespit edebildiğimiz 16 madde başıyla görülmektedir. Bu doğrultuda yakın-eş anlamlılık dairesinde yabancı dillere ait kavramların Türkçe sözcükler ile kullanılıp Türkçeleşmesi ve eş değeri konumundaki sözcükten daha fazla kullanım sıklığına sahip olması, uygulanan dil politikasının başarısını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Tarihî Türk lehçeleri yoluyla taradığımız *çın* sözcüğü özelinde, Türkçede dinî terim oluşturma ve yabancı kavramlara karşılık vermede kullanılan yöntemlerden birinin de *ikilemeler* olduğunu söyleyebiliriz. İkilemeler, en yaygın görüşle, aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan söz grubudur (Korkmaz, 2010: s. 123).

Türkçenin dinî terminolojisi üzerine katkısı olan ikilemelerin söz yapımı noktasında işlevlerine dair değerlendirmelerden biri de Osman Fikri Sertkaya tarafından yapılmıştır. Sertkaya, Eski Türkçe ikilemelerin yapısını *Maytrisimit* bağlamında ele aldığı çalışmasında ilk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde gördüğümüz, *çın kertü*ifadesi temelinde genel bir değerlendirme yapmaktadır. Sertkaya'ya göre, *çın kertü* gibi ikilemelerde sıralama "İlk unsuru yabancı ikinci unsuru Türkçe ikilemeler" şeklindedir. Sertkaya'ya göre bu sıralama, "Eski Türkçe devresinde çok kullanılan bir ikileme türüdür. Umumiyetle başka bir dilden tercüme edilen metinlerdeki yabancı asıllı kelimeleri açıklamak için bu yabancı kelimelerden sonra Türkçe karşılıklarının veya Türkçede o kelimeye en yakın olan karşılığının kullanılması ile yapılmıştır." (Sertkaya, 1982-1983: s. 266-267).

Şinasi Tekin, Osman Fikri Sertkaya'nın dile getirdiği bu durumu Türkçeye özgü sayıp eş anlamlı kelimeleri yan yana kullanmanın gerekliliğini dile getirerek "Türkler yerleşik hayata geçmeye başladıklarında karşılaştıkları şehir medeniyetlerini dillerinde ifade edebilmeleri için uzun süre sözlü eğitimden geçmişlerdir. İki dilli vaizlerin, halkın şimdiye kadar duymadığı bilmediği kavramları onların anlayabileceği şekle sokmakta ne kadar büyük sıkıntılar çekmiş olduklarını tasavvur etmek güç değildir." (Tekin, 2001: s. 106-107) açıklamasını yapmaktadır.

Meltem Can, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler* başlıklı teziyle ikilemelerin oluşumlarını modern dilbilim yöntemleri ile geliştirerek ikilemelerin ortaya çıkışındaki faktörlere değinmektedir. Can'a göre, ikileme oluşumunu etkileyen faktörlerden biri de din ve kültür değişimidir. Benimsenen yeni dinle birlikte bu dine ait yeni kelime ve kavramlar da dile girmeye başlar. Uygur döneminde kabul edilen yeni dinlerle birlikte birçok yabancı kelimeyle karşılaşılır. Din adamları bu dinlere ait yabancı kavram ve kelimeleri bu kelimelerle eş ya da yakın anlamdaki bilinen kelimelerle birlikte kullanarak hem bilinmeyen hem de yeni dinin öğretilerini kişiye daha iyi öğretmeyi amaçlamaktadır (Can, 2010: s. 62-63). Görüldüğü üzere, Eski Uygur Türkçesi dönemi dinî terminolojide etkili olan yöntemlerden biri de ikilemeler yoluyla terimler geliştirmektir. Bahsettiğimiz bu durumu, iki farklı dinî anlayışa sahip Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi metinleri yoluyla gösterebiliriz. Bu metinlerde tanıklanan ikileme çiftlerinde *çın* sözcüğüne dinî bir misyonun yüklendiği eş ya da yakın anlamlı sözcükler yoluyla görülmektedir.

Budist Metinler

İlgili tanıklar, Arat (1972: s. 71-73) ve Ölmez (2017: s. 260) yayınlarından elde edilmiştir.

çın kertü "gerçek, hakikî"= **Çin**. 真實zhenshi, 如是rushi

çın kertü ezüksüz "gerçek, yalansız" = **Çin**. 真實zhenshi

çın köni "gerçek ve doğru"

çın yarp (törö) "gerçek, hakikî öğreti"

çınsız yarpsız "yalan"

çın kirtü töz tüp "hakikî esas"

çın kirtü yig baştınkı "hakikî ve en üstün esas"

çınşu tigme ertükteg töz "çınşu denilen olduğu-gibi esas"

çınşu tigme ertükteg kirtü töz “çınşu denilen olduğu-gibi hakikî esas"

çınşu tigme ertükteg çın kirtü töz “çınşu denilen olduğu-gibi hakikî esas”

İslamî Metinler

köni çın bütün… “gerçek, dürüst …” (Arat, 2007: s. 104).

çınköni “doğru” (Ata, 2013: s. 314).

çın bütün “gerçek, samimi” (Ata, 2013, s. 314).

Eski Uygur Türkçesi ile beraber Türk dilinde kullanılmaya başlayan *çın* sözcüğü, Eski Türkçeden itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanıp dilde tutunmuştur. Sözcüğün dilde tutunmasının göstergelerinden biri de, ikileme olarak kullanımının Karahanlı Türkçesi ile azalmaya hatta sonraki dönemlerde sona erip tek başına kullanılması ile görülmektedir.

3. Dinî Bir Terim olarak “çın” Sözcüğü

3.1. Budizmde “çın” Sözcüğünün Dinî Yönü

Uyg. *çın***= Skr.***tathâtâ~satya*=**Çin**. 如如*zhēnrú*~ 娑底也*suōdǐyě*

R. R. Arat, “Uygurlarda Istılahlara Dair” yazısında *çın* sözcüğü temelinde kelimenin yakın eş anlamlılık dairesinde *kertü* kelimesi ile kurduğu dinî misyona değinmiştir. Arat, *kertü* ile sözcüğü ile beraber kullanılan “gerçek, hakikat” anlamlı Budist terimleri şu şekilde sıralamaktadır (Arat, 1972: s. 71-73).

çın kirtü töz tüp “hakikî esas"

çın kirtü yig baştınkı “hakikî ve en üstün esas”

çınşu tigme ertükteg töz “çınşu denilen olduğu-gibi esas”

çınşu tigme ertükteg kirtü töz “çınşu denilen olduğu-gibi hakikî esas"

çınşu tigme ertükteg çin kirtü töz “çınşu denilen olduğu-gibi hakikî esas”

Reşit Rahmeti Arat bu terimler özelinde Budizm içerisinde önem arz eden “hakikat” kavramının felsefî yönüne değinmektedir. Arat terim için “vak’alar âlemi aldatıcı olan bir varlık olduğu için, varlığın haricinde bulunması lâzım gelen mutlak hakikatin de bu şuurun haricinde bulunması lâzımdır. Burkancılarda*tathâtâ* sözü ile ifade edilmiş olan bu mefhum, ebedî ve hiçbir suretle değişmeyen, mutlak bir özdür, *tathâtâ*, bilginin formel bir kanunu değil, bizzat hakikatin mahiyetidir. Bu ideal hakikat bizim mahdut bilgi vasıtalarımızla idrâk edilemez. O, vak'alar âleminin haricinde olup, aynı zamanda sayısız

sıfatların ve onlarla birlikte bütün bu varlığın esas ve temelini teşkil eder. Bu mutlak hakikat, muayyen bir mevcudiyete bağlı olan bir varlık değil, bir ruh yahut şuur olarak tanınır." açıklamasını yapmıştır. Arat'ın zikrettiği *tathâtâ*terimine değinirsek, kavram **Çin**. 真如・如如*zhēnrú* şeklinde olup "gerçek, hakikat" anlamına gelmektedir. Terim, **Skr**. ve **Pali** dilinde *tathâtâ* biçimiyle görülüp **Jap**. *shinnyo* ya da *nyonyo* olarak tanıklanmaktadır. Kavram,"böylelik, temel esas, doğru ya da gerçek" anlamına gelmektedir. Terim, *Mahāyāna* felsefesinde temel bir kavramdır ve tüm fenomenlerin gerçek doğası veya olayların orijinal hali olarak yorumlanır. Bu anlayışta Buda, her şeyi olduğu gibi gözlemleyen ve her şeyin gerçek doğasını algılayan biri olarak kabul edilir (Gakkai 2002, tathâtâ maddesi). Budizmde merkezi bir kavram niteliği taşıyan terim, herhangi bir anda gerçekliğin hakikî doğasını anlamayı ve idrak etmeyi çağrıştırmaktadır. Bu kavram daha felsefik anlamla, "Hiçbir an tam olarak aynı olmadığı ve her biri "iyi" veya "kötü" olarak düşünülüp düşünülmediği için, kesin zamanda meydana gelen her şeyin ne olduğu anlaşılmaktadır" şeklinde ifade edilmektedir (ChineseBuddhistEncylopedia, tathâtâ maddesi).

3. 2. İslamî Türkçe Metinlerde "çın" Sözcüğünün Dinî Yönü

Tü. *çın*= **Ar**. *ĥaḳḳ*=**Far**. *rāst*

Manihaizm ve Budizm gibi öğretilerle dinî bir anlayış ve kültür geliştiren Türkler, İslam dininin kabulüyle bambaşka bir kültür dairesi içerisine girmişlerdir. İslam dinini benimseme ve yaşama adına halka anlayacakları şekilde bir anlatım tarzı arayışı içerisinde olan Türkler, eski dinlerin ürünü olan Budist terimleri, erken dönem İslamî metinlerinde kullanmaktadır. Türk dilinin metafizik yönünün gelişkinliğini gösteren bu terimler, aynı bağlam içerisinde İslam dininin kavramları için kullanılmıştır. İslam dini açısından önem arz eden "gerçek, hakikat"[2] gibi terimler için Türkçe metinlerde *çın, kertü, köni* ve Ar. *hakikat* gibi kelimeler kullanılmıştır. **Ar**. *hakikat* sözcüğü, "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek" gibi anlamlara gelen *ḥaḳḳ* kökünden türetilmiştir. Bir mantık terimi olarak hakikat (el-hakīkatü'l-akliyye) düşüncenin dış dünyadaki nesnelere uygunluğunu ifade eder. Nitekim aynı mantıkî anlayışla

[2] "Gerçek, hakikat" anlamlı *kertü* sözcüğü ve türevleri için güncel bir çalışma Hasan İsi tarafından yapılmıştır. İsi, bu kavramlar için "gerçek ve hakikat; başlangıçtan günümüze değin felsefede üzerinde en hararetli tartışmaların yaşandığı, kavramlar arasında ayrımların net bir şekilde yapılamadığı sözcüklerdir. "Hakikat" ve "gerçek" kavramları, "gerçek, hakikat ve doğru" anlamını veren eş anlamlı yapılar gibi dursa da bu ifadeler arasında felsefî ve dilbilimsel ayrımların olduğu bilinmektedir. Asırlardır "gerçek" ve "hakikat" sözcüklerinin aynı anlama sahip ifadeler olarak görülmesi ve yakın eş anlamlılık içerisinde değerlendirilmesi, bu sözcükler arasındaki ayrımın zorluğunu göstermektedir." açıklamasını yapmaktadır (İsi, 2015: s. 181).

hak terimi de "bir önermede hükmün gerçekle örtüşmesi" şeklinde tarif edilmiştir. Genellikle bir şey hakkında sorulan "nedir?" sorusunun cevabı o şeyin hakikatini ve dolayısıyla tanımını ifade eder. İslâm felsefe tarihinde hakikat daha ziyade ontolojik bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu açıdan Fârâbî "şeyin hakikati"ni "bir şeyin kendine özgü varlığı" diye açıklar. Benzer bir yaklaşım, hakikat konusuna ilk defa metafiziğinde önemli bir yer veren İbnSînâ'da da görülür. Ona göre her şeyin bir hakikati vardır ve o şey bu hakikatle kendi kendisi olur. Bu anlamda hakikat filozofun "özel varlık" (el-vücûdü'l-hâs) diye adlandırdığı ve "somut varlık" ile (el-vücûdü'l-isbâtî) karıştırılmaması hususunda uyarıda bulunduğu şeydir. Klasik kelâm kitaplarında bilgi problemi işlenirken başlıca üç sofist akım (sûfestâiyye) tarafından ileri sürülen eşyanın hiçbir hakikat değeri taşımadığı veya taşısa bile bunun bilinemeyeceği veya her şeyin ferdî kanaatlere göre değişen farklı hakikatlere sahip olduğu, böylece sabit hakikatlerin bulunmadığı şeklindeki görüşler kesin olarak reddedilmiş; eşyanın objektif hakikatlere sahip olduğu, bir şeyin zihindeki bilgisiyle objenin hakikati arasında tam bir uygunluk bulunduğu genel bir ilke olarak benimsenmiş ve bu ilke, "Eşyanın hakikatleri sabittir" şeklindeki kategorik hükümle ifade edilmiştir. Bu münasebetle bilgi yanlışlarının varlığı kabul edilmekle birlikte bunların objektif hakikatin yokluğundan, izâfîliğinden veya kavranamaz olmasından, dolayısıyla bilginin imkânsızlığından değil duyu ve algı yanılmaları veya bilgi araçlarının eksik ve kusurlu olması gibi ârızî sebeplerden kaynaklandığı da belirtilmiştir (İslâm Ansiklopedisi, hakikat maddesi). Bu felsefî açıklamaları daha basit bir dille ve örnekle özetlersek; hakikat, eşyanın yahut hâdiselerin iç yüzü mânâsında da kullanılır. Hastalık bir hâdisedir. Onun suretini hastanın perişan halinde görür gibi oluruz. Mahiyeti, sıhhatin bozulmasıyla ortaya çıkan arızalı hayattır. Hakikati, yani iç yüzü ise, insanlar için bir imtihan aracı olması, sabredenlerin derecelerini artırması ve günahlara kefaret olmasıdır (Sorularlaislamiyet, hakikat maddesi, 2019).

SONUÇ

1. Bu çalışma, Türkçenin dinî terminolojisi içerisinde yer alan *çın* sözcüğü ve türevlerinin Budist ve İslamî dönemde sahip olduğu kavramsal değeri ortaya koyma amacından doğmuştur. Bu doğrultuda kelimenin ilk kez Eski Uygur Türkçesi metinlerinde yazılı olarak ortaya çıktığı tespit edilerek sözcüğün muhtemelen iki dilli Uygur rahipleri tarafından Türkçeye aktarıldığı gösterilmiştir.

2. İki dilli Uygur rahipleri tarafından **Çin**. *chên* kelimesinden Türkçeye aktarılan bu sözcük, halka sahip olunan dinî anlayışı yansıtma adına eş ya da

yakın anlamlı *kertü* ya da *köni* sözcüğü ile bir arada kullanılarak dilde yaygınlık göstermiştir.

3. "Gerçek, doğru, hakikat" anlamlarında kullanılan bu sözcük ve türevleri, dönem metinleri içerisinde en çok Eski Uygur Türkçesinin Budist eserlerinde kullanım sıklığına ulaşmıştır.

4.Budizm temelli dinî öğretiyi anlatmada işlevsel bir değere sahip olan bu terim, aynı değeri İslamî Türkçe metinlerde de sürdürmüştür. Budist metinler içerisinde aynı anlamlı *kertü* ve *köni* sözcükleri ile yan yana kullanılan çın sözcüğü, dinî değerini İslamî metinlerde de sürdürerek isim ve fiil türleri açısından türevsel çeşitliliğe ulaşmıştır.

5. Tarihsel süreç içerisinde ikileme olarak Eski Uygur Türkçesinde kullanılan bu sözcük, İslamî Türkçe metinlerin ilk dönemi olan Karahanlı döneminde de bu işlevini sürdürmüştür. Çinceden Türkçeye aktarılan bu kavramın müstakil kullanımı ise, Karahanlı Türkçesinden itibaren görülmüştür. Bu da sözcüğün ikileme yardımıyla dile tanıtılıp devamında kavramın Türk diline yerleşmesini sağlamıştır.

6. Türkçenin dinî terminolojisi içerisinde terim oluşturma yöntemlerinden biri olarak gördüğümüz ikilemeler konusu ve bu kavramın dinî terimlere katkısı yönü *"Çın" Sözcüğü Özelinde Dinî Yabancı Terimlere Karşılık Vermede Kullanılan Yöntem: İkilemeler* başlığıyla ele alınıp değerlendirilerek ikilemelerin dinî terim oluşturmada bir yöntem olduğu tanıklarla gösterilmiştir.

7. *çın* sözcüğü özelinde hem Budist hem de İslamî terminolojisi içerisinde ikilemeler yoluyla terimin Sanskritçe, Çince ve Arapça terimlere karşılık geldiği görülmüştür.

KISALTMALAR

Abid.	Üç İtigsizler.
AL	AbuşkaLugati.
AY	AltunYaruk.
Bk.	Bakınız.
C	Cilt.
CC	CodexCumanicus.
Çin.	Çince.
DLT	DivanüLûgat-it-Türk.
EDPT	An Etymological of Pre-Thirteenth-Century Turkish.
Far.	Farsça

Jap.	Japonca.
Kar.	Karahanlı Türkçesi.
KB	Kutadgu Bilig.
KE	Ḳısasü'l-Enbiyā.
Kİ	Kitabü'l-İdrak li-Lisani'l-Etrak.
KT	Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi.
ME	Mukaddimetü'l-Edeb.
MK	Mahbûbu'l-Kulûb.
Orh.	Orhon Türkçesi.
OTWF	OldTurkic Word Formation I-II.
s.	Sayfa.
Skr.	Sanskritçe.
SN	Süheyl ü Nevbahār.
ŞSL	Şeyh Süleyman Lugati.
TT	Türkische Turfan Texte.
U II	Uigurica II.
Uyg.	Uygur Türkçesi.
vb.	ve benzeri.
vd.	ve diğerleri.
VEWT	VersuchEinesEtymologischenWörterbuchsDer Türksprachen

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arat, R. R. (1972). Uygurlarda ıstılahlara dair. *Türkiyat Mecmuası,* VII-VIII, 56-81.

Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Argunşah, M. ve Galip Güner (2015). *CodexCumanicus*. Kesit yayınları.

Ata, A. (1997). *Ḳısasü'l-Enbiyā I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Ata, A. (1997). *Ḳısasü'l-Enbiyā II Dizin*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin). Türk Dil Kurumu yayınları.

Atalay, B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri I-II-III)*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Atalay, B. (2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Can, M. (2010). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler.* Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi.

Chinese Buddhist Encylopedia, http://www.chinabuddhismencyclopedia.com, 12.06.2019.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionaryof Pre-Thirteenth-Century Turkish.* AtTheClarendonPress.

Dilçin, C. (1991). *Mes'ūd bin Ahmed. Süheyl ü Nev-bahār*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Durgut, H.(1995). *Şeyh Süleymân Efendî-i Buhârî Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî (Cild-i Evvel) Adlı Eserin Transkripsiyonu*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formations* I-II. Otto Harrassowitz.

Güzeldir, M. (2002). *AbuşkaLugati.* Basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi.

İsi, H. (2015). "Gerçek" ve "Hakikat" Sözcükleri Üzerine Felsefi ve Dilbilimsel İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 181-196.

İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/, 12.06.2019.

Kargı Ölmez, Z. (1993). *Mahbūbū'l-Kulūb (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi,

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş-Metin ve Dizin*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Müller, F.W.K. (1912). *Uigurica II.* Abhandlungen der Königlich Preusischen Akademie der Wissenschaften.

Nichiren Buddhism Library, https://www.nichirenlibrary.org, 12.06.2019

Özönder, S. B. (1998). *Üç İtigsizler: Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Özyetgin, A. M. (2001). *Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk: Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. KÖKSAV.

Resenen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*. Suomalais-UgrilainenSevra.

Sertkaya, O. F. (1982-1983). Maitrisimit Nom Bitig. *TDAY-Belleten*. 253-271.

Sorularla İslamiyet, https://sorularlaislamiyet.com, 12.06.2019.

Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler.* Simurg yayınları.

Tezcan, S. (2001). En eski türk dili ve yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Türk Tarih Kurumu Basımevi. 271-323.

Toparlı, R., vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu yayınları.

Yüce, N. (2014). *Hvarizm Türkçesi Tercümeli Şuster Nüshası: Mukaddimetü'lEdeb.* Türk Dil Kurumu yayınları.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.570-582.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.570-582.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh 40079

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 09.12.2019
Kabul Tarihi: 21.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 09.12.2019
Accepted: 21.02.2020
Published Online:29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Uğurlu, F.M., Kılıç, Y. & Yıldırım, E. (2020). Spor Yapan Bireylerin Akran İlişkileri ve Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Journal of History School,* 44,570-582.

SPOR YAPAN BİREYLERİN AKRAN İLİŞKİLERİ VE AKRAN ZORBALIĞININ İNCELENMESİ[1]

Fatih Mehmet UĞURLU[2] & Yakup KILIÇ[3] & Eyyup YILDIRIM[4]

Öz

Araştırmada spor yapan bireylerin akran ilişkileri ve akran zorbalığının ortaya koyduğu etkileri incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma evrenini Fırat Üniversitesi alanı içerisinde spor yapan bireyler oluştururken, örneklemini ise tesadüfü yöntemle seçilmiş 200 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada Bukowski, Hoza ve Boivin (1994) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Atik, Doğan ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan akran ilişkileri ölçeği ile Zorbalık eğilimlerinin ölçülmesinde ise Olweus (1997) tarafından geliştirilen ve Dölek (2002) tarafında Türkçeye uyarlanan zorba/mağdur ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada uygulanan istatistiksel analizler için dağılım normal olduğundan frekans, yüzde, ikili karşılaştırmalarda t testi, çoklu karşılaştırmalarda ise Anova testi uygulanmıştır. Çalışmaya katılan bireylerin %51.0'ının erkek, %63.5' inin 18-22 yaş aralığında %48.0'ının ilde yaşadığı ve %89'unun lisans düzeyinde bir eğitim seviyesine sahip olduğu görülmüştür. Yine spor yapan bireylerin aylık gelir durumları

[1] Bu çalışma 15-17 Kasım 2019 tarihinde International Paris Conference on Social Sciences-III nolu kongrede sözel bildiri olarak sunulmuştur. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %40, 2. yazar: %30, 3. yazar: %30

[2] Dr.,Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü.Beden Eğitimi ve Spor A.B.D. fmugurlu@firat.edu.tr , Orcid: 0000-0001-6830-4383

[3] Dr.Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Antrenörlük Eğitimi Bölümü yakupkilic@firat.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4889-5571

[4] Dr.,Fırat Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü eyildirim73@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8508-5861

incelendiğinde %55'nın bin TL'nin altında gelir düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak spor yapan bireylerin akran ilişkileri ve zorbalık eğilimleri incelendiğinde; akran ilişkilerinde, olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım eksikliklerinde ve zorbalık eğilimlerinde erkeklerin daha çok baskın oldukları görülürken, 18-22 yaş grubundaki bireylerin 28-32 yaş grubundakilere oranla daha çok benimsedikleri tespit edilmiştir. Yaşadığı yer, eğitim ve aylık gelir durumlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Akran İlişkileri, Akran zorbalığı

Investigation of Peer Relationships and Peer Bullying of Individuals who do Sports

Abstract

This study was conducted with the aim of investigating the peer relationships and peer victimization of individuals who do sports. The population of the study consisted of individuals who do sports in Fırat University while the sample of the study consisted of 200 individuals who were randomly chosen. In our study, the Peer Relationship Scale, which was developed by Bukowski, Hoza and Boivin and adapted to Turkish by Atik, Doğan et al. and the Bully/Victim Scale, which was developed by Olweus (1997) and adapted to Turkish by Dölek (2002), were used to conduct the investigation of peer relationships and peer victimization of individuals who do sports. For the statistical analysis in the study, because the distribution was normal, frequency calculation, percentage calculation, t-test for two-group comparisons and Anova test for multiple-group comparisons were conducted. The participants in the study included 51.0% of males and 63.5% of 18-22 years old individuals. It was also determined that 48.0% of them lived in cities while 89.0% of them had education at the undergraduate level. In the evaluation of the monthly income levels of the participants, it was determined that 55.0% of them had income levels that were less than one thousand TL (Turkish Liras). As a conclusion of the investigation of peer relationships and peer victimization tendencies of individuals who do sports, it was observed that males were more dominant in peer relationships, negative reflection, lack of emotional sharing and victimization tendencies while it was determined that the 18-22 years old group adopted more compared to those in the 28-32 years old group. No significant difference was observed in the variables of the place of residence, education or monthly income level.

Keywords: Sport, Peer Relations, Peer Bullying.

GİRİŞ

Sporla ilgili çok farklı tanımlamalar yapılmasına karşın bu tanımların benzerlikleri çok fazladır. İnsanlık tarihinin başlangıcına kadar giden bir geçmişe sahiptir ve toplumsal yaşantımızın vazgeçilmez bir olgusu durumundadır. İnsanoğlu sürekli spor olgusunun içinde olmuştur. Mağara devrindeki ilkel insanlar spor kavramından uzak olsalar da, avlanma için koşmuş, sıçramış, vücudunu çevikleştirmek zorunda kalmıştır. Ancak bu hareketler sporun tanımı içinde yer alan bilinçli, düzenli ve sürekli olmayan hareketler olduğu için spor kavramını tanımlayamamıştır. Doğa ile mücadelesinden dolayı farkında olmadan hareket içinde olan insanoğlu, yeni yeni şeyler keşfettikçe spora da yeni özellikler kazandırmıştır. Böylece sporun gelişimi insanoğlunun gelişimine paralel bir çizgi içinde olmuştur. Sporun özünde dinamizm ve bunun verdiği ayrı bir önem yatmaktadır (Sunay, 2003).

Toplumsal bir varlık olan insan, yaşamının her döneminde temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama, kendini güvende hissetme, kişilerarası etkili iletişim kurma, bir gruba ait olma, sevme, sevilen ve saygı duyulan bir birey olarak hayatını idame ettirme ve kendini gerçekleştirme gereksinimi hisseder (Kılıç, 2009).

Akran ilişkileri, aynı yaşta ya da gelişim düzeyinde olan, benzer değer, yaşantı ve sosyal bağlamı paylaşan bireyler arasındaki karşılıklılık ve devamlılık gösteren etkileşimlerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Gülay, 2010).

Akran ile kurulan yakın ilişkiler bireyin yaşamının her döneminde önemli olmakla beraber, özellikle psiko-sosyal değişimlerin hızlandığı ergenlik döneminde ön plana çıkmakta (Marcia, 1980), ergenlik döneminin en belirgin tanımlayıcısı (Waterman, 1982) olmakta; sosyal bağları güçlendirici, etkileşimi kolaylaştırıcı ve olumsuz duygulanımlara karşı koruyucu bir role aracılık etmektedir (Vitaro, Boivin, & Bukowski, 2011).

Hem olumlu hem de olumsuz özellikleri içinde barındıran akran ilişkileri; birliktelik, çatışma, yardım, koruma ve yakınlık kavramlarını içermektedir (Bukowski, Hoza & Boivin, 1994). 'Birliktelik', bireyin akranı ile gönüllü olarak geçirdiği zamanı, 'çatışma' durumu ise arkadaşlıklardaki anlaşmazlıkları ifade etmektedir. Akran ilişkilerinde yer alan 'yardım' kavramı; adaletsizliklere karşı akranını savunma ve karşılıklı birbirlerine yardım etme durumlarını içerirken; 'koruma' kavramı ise, bireyin karşılaştıkları sorunları akranı ile birlikte çözüm bulma süreçlerini kapsamaktadır. 'Yakınlık' ise akranların birbirine duygusal olarak bağlanması durumunu ifade etmektedir (Atik, Çoban, Çok, Doğan &

Karaman, 2014). Zorbalık, güçlerdeki dengesizliğe bağlı ortaya çıkan planlı ve kasıtlı saldırgan davranışlar olarak tanımlanmıştır (Bilgin, 2007).

Kısacası sürekli ve bir amaca yönelik olarak uygulanan güç dengesizlikleri anlamına gelen zorbalık, fiziksel veya sosyal statü açısından birbirine eşit olan iki birey arasında yaşanan belli bir sıklığı olmayan çatışma, tartışma ya da kavgalardan farklı olduğu ayırt edilmelidir. Zorbalık olarak görülen bir eylemin şu unsurları taşıması gerekir (Kanat, 2015). Araştırma spor yapan bireylerin akran ilişkileri ve akran zorbalığının ortaya koyduğu etkileri incelemek amacıyla yapılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma spor yapan bireylerin akran ilişkileri ve akran zorbalığının incelenmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmanın evrenini Fırat Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler oluştururken örneklemini ise tesadüfi yöntem ile seçilen 200 birey oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, "Akran İlişkileri Ölçeği (AİÖ)", "Zorbalık Eğilim Ölçeği (ZEÖ)" ve "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Akran ilişkileri ölçeği Bukowski, Hoza ve Boivin (1994) tarafından ergenlerin arkadaşlık ilişkilerinin özelliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin 5 alt boyutu vardır ve ölçek 23 maddeden oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sırasıyla: Birliktelik (4 madde), Çatışma (4 madde), Yardım (5 madde), Koruma (5 madde) ve Yakınlık (5 madde) olmak üzere isimlendirilmiştir. Ölçek 5'li Likert tipi derecelendirme (1= Doğru Değil, 5= Tamamen Doğru) üzerinden cevaplandırılmaktadır. Türkçe uyarlaması Atik, Doğan, Karaman, Çoban ve Çok (2014) tarafından yapılmıştır. Türkçe Ölçek 22 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach alfa katsayıları. 66 ile. 86 arasındadır. Ölçeğin toplama göre iç tutarlık katsayısı .85'tir.

Zorbalık Eğilim Ölçeği Olweus (1997) tarafından okullarda zorbaca davranışların belirlenmesi amacıyla geliştirilmiş toplam 40 maddeden oluşan "Zorba/Mağdur ölçeği"dir. Türkçeye uyarlaması Dölek (2002) tarafından gerçekleştirilen ve 26 maddeden oluşan Ölçek 6 faktörden oluşmaktadır. Bu alt boyutlar sırasıyla Olumsuz Yansıtma (5 madde), Duygusal Paylaşım Eksikliği (6 madde), Haklı Görme (Zorbalığı) (4 madde), Üzmek (4 madde), Güçlü Kullanma (6 madde) ve Rahatsız Olmama (1 madde) olarak adlandırılmıştır. Ölçek 4'lü Likert tipi derecelendirme (1= Hiç Katılmıyorum, 4= Kesinlikle Katılıyorum) üzerinden cevaplandırılmaktadır. Dölek tarafından Ölçeğin güvenirlik analizleri için alt ve üst çeyreklikler madde analizi ve test tekrar test analizleri yapılmıştır. Ölçeğin toplamı için .47, olumsuz yansıtma alt boyutu için .41, kendini haklı

görmek alt boyutu için .69, rahatsız olmama alt boyutu için .55 olarak katsayılar elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

2018-2019 Eğitim-Öğretim güz yarı yılında Fırat Üniversitesi kampus içerisinde spor yapan bireylere uygulanarak veriler toplanmıştır. Verilerin analizi bilgisayar paket programı kullanılarak değerlendirmeler yüzde ve frekans hesaplamaları ile yapılmıştır. Veriler normal dağılım gösterdiği için gruplar arasındaki farklılığın tespiti için ikili değişkenlerin karşılaştırılmasında t-Testi, ikiden fazla değişkenin karşılaştırılmasında ANOVA testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Tablo 1

Demografik Bilgiler Tablosu

Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Erkek	102	51,0
	Kadın	98	49,0
	Toplam	200	100,0
Yaşınız	18-22	127	63,5
	23-27	67	33,5
	28-32	6	3,0
	Toplam	200	100,0
Yaşadığınız Yer	İlçe	57	28,5
	İl	96	48,0
	Büyükşehir	47	23,5
	Toplam	200	100,0
Eğitim Durumu	Üniversite	178	89,0
	Yüksek lisans	9	4,5
	Doktora	13	6,5
	Total	200	100,0
Aylık Gelir Durumu	1000 TL Altı	110	55,0
	1001-2000 TL	65	32,5
	2001-3000 TL	20	10,0
	3001-4000 TL	5	2,5
	Total	200	100,0
Medeni Durum	Evli	7	3,5
	Bekar	193	96,5
	Toplam	200	100,0

Çalışma kapsamında ankete katılan bireylerin % 51'inin erkek %49'unun ise kadın olduğu görülürken, % 63.5'i 18-22 yaş aralığında ve % 89'unun lisans düzeyinde bir eğitim seviyesine sahip olduğu ve % 55'nın ise 1000 TL altı gelir düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2

Cinsiyet değişkenine göre tüm ortalamaların t testi karşılaştırılması

	Cinsiyet	**N**	**X**	**SS**	**Std. Hata**	**t**	**p**
Birliktelik alt boyutu	Erkek	102	3,11	,87	,08	.407	.524
	Kadın	98	3,01	,87	,08		
Çatışma alt boyutu	Erkek	102	2,95	,86	,08	1.681	.196
	Kadın	98	2,59	,96	,09		
Yardım alt boyutu	Erkek	102	3,56	,84	,08	1.781	.184
	Kadın	98	3,83	,91	,09		
Koruma alt boyutu	Erkek	102	3,52	,72	,07	2.328	.129
	Kadın	98	3,74	,81	,08		
Yakınlık alt boyutu	Erkek	102	3,42	,72	,07	5.862	.016
	Kadın	98	3,61	,83	,08		
Akran ilişkileri genel ortalaması	Erkek	102	3,34	,56	,05	**.002**	967
	Kadın	98	3,40	,57	,05		
Olumsuz Yansıtma alt boyutu	Erkek	102	2,56	,60	,06	**.038**	.846
	Kadın	98	2,25	,64	,06		
Duygusal paylaşım Eksikliği	Erkek	102	2,61	,55	,05	**.021**	.885
	Kadın	98	2,35	,56	,05		
Haklı görme alt boyutu	Erkek	102	2,76	,51	,05	.643	.424
	Kadın	98	2,68	,55	,05		
Üzmek alt boyutu	Erkek	102	2,62	,52	,05	.238	.626
	Kadın	98	2,59	,49	,05		
Güçlü kullanma alt boyutu	Erkek	102	2,63	,42	,04	.250	618
	Kadın	98	2,56	,44	,04		
Zorbalık eğilimi genel ortalaması	Erkek	102	2,63	,35	,03	**.001**	.979
	Kadın	98	2,47	,36	,03		

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre yapılan t testi sonuçlarına bakıldığında Akran ilişkileri genel ortalaması, olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım ve zorbalık eğilimi genel ortalamasına göre anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna göre akran ilişkilerinde, olumsuz

yansıtma, duygusal paylaşım eksikliklerinde ve zorbalık eğilimlerinde erkeklerin daha çok baskın oldukları görülmüştür.

Tablo 3

Yaş değişkenine göre tüm ortalamaların Anova Testi karşılaştırılması

		KT	Sd	KO	F	p
Birliktelik alt boyutu	Gruplar Arası	4,662	2	2,331	3,095	**,047***
	Gruplar İçi	148,368	197	,753		
	Toplam	153,030	199			
Çatışma alt boyutu	Gruplar Arası	1,065	2	,533	,613	,543
	Gruplar İçi	171,207	197	,869		
	Toplam	172,272	199			
Yardım alt boyutu	Gruplar Arası	3,065	2	1,532	1,959	,144
	Gruplar İçi	154,128	197	,782		
	Toplam	157,193	199			
Koruma alt boyutu	Gruplar Arası	1,385	2	,693	1,158	,316
	Gruplar İçi	117,850	197	,598		
	Toplam	119,235	199			
Yakınlık alt boyutu	Gruplar Arası	,881	2	,440	,711	,493
	Gruplar İçi	122,063	197	,620		
	Toplam	122,943	199			
Akran ilişkileri genel ortalaması	Gruplar Arası	1,058	2	,529	1,638	,197
	Gruplar İçi	63,620	197	,323		
	Toplam	64,678	199			
Olumsuz Yansıtma alt boyutu	Gruplar Arası	1,151	2	,575	1,405	,248
	Gruplar İçi	80,650	197	,409		
	Toplam	81,801	199			
Duygusal paylaşım Eksikliği	Gruplar Arası	1,209	2	,605	1,831	,163
	Gruplar İçi	65,056	197	,330		
	Toplam	66,265	199			
Haklı görme alt boyutu	Gruplar Arası	,114	2	,057	,196	,823
	Gruplar İçi	57,511	197	,292		
	Toplam	57,625	199			
Üzmek alt boyutu	Gruplar Arası	,140	2	,070	,265	,768
	Gruplar İçi	51,954	197	,264		
	Toplam	52,094	199			
Güçlü kullanma alt boyutu	Gruplar Arası	,031	2	,016	,082	,922
	Gruplar İçi	37,963	197	,193		
	Toplam	37,994	199			
Zorbalık eğilimi genel ortalaması	Gruplar Arası	,310	2	,155	1,139	,322
	Gruplar İçi	26,809	197	,136		
	Toplam	27,119	199			

Çalışmaya katılan bireylerin yaş değişkenine göre yapılan anova testi sonuçlarına göre akran ilişkilerinin birliktelik alt boyutuna göre anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Buna göre 18-22 yaş grubundaki bireylerin 28-32 yaş grubundakilere oranla daha çok benimsedikleri tespit edilmiştir.

Tablo 4

Yaşadığı Yer değişkenine göre tüm ortalamaların Anova Testi karşılaştırılması

		KT	sd	KO	F	p
Birliktelik alt boyutu	Gruplar Arası	1,313	2	,656	,852	,428
	Gruplar İçi	151,717	197	,770		
	Total	153,030	199			
Çatışma alt boyutu	Gruplar Arası	2,640	2	1,320	1,533	,218
	Gruplar İçi	169,632	197	,861		
	Total	172,272	199			
Yardım alt boyutu	Gruplar Arası	,986	2	,493	,622	,538
	Gruplar İçi	156,207	197	,793		
	Total	157,193	199			
Koruma alt boyutu	Gruplar Arası	,095	2	,047	,078	,925
	Gruplar İçi	119,140	197	,605		
	Total	119,235	199			
Yakınlık alt boyutu	Gruplar Arası	1,138	2	,569	,920	,400
	Gruplar İçi	121,805	197	,618		
	Total	122,943	199			
Akran ilişkileri genel ortalaması	Gruplar Arası	,043	2	,021	,065	,937
	Gruplar İçi	64,635	197	,328		
	Total	64,678	199			
Olumsuz Yansıtma alt boyutu	Gruplar Arası	,348	2	,174	,421	,657
	Gruplar İçi	81,453	197	,413		
	Total	81,801	199			
Duygusal paylaşım Eksikliği	Gruplar Arası	,760	2	,380	1,143	,321
	Gruplar İçi	65,506	197	,333		
	Total	66,265	199			
Haklı görme alt boyutu	Gruplar Arası	,447	2	,224	,770	,464
	Gruplar İçi	57,178	197	,290		
	Total	57,625	199			
Üzmek alt boyutu	Gruplar Arası	,089	2	,045	,169	,845
	Gruplar İçi	52,004	197	,264		
	Total	52,094	199			
Güçlü kullanma alt boyutu	Gruplar Arası	,053	2	,026	,137	,872
	Gruplar İçi	37,941	197	,193		
	Total	37,994	199			
Zorbalık eğilimi genel ortalaması	Gruplar Arası	,002	2	,001	,008	,992
	Gruplar İçi	27,117	197	,138		
	Total	27,119	199			

Araştırmaya katılan bireylerin yaşadığı yer değişkenine göre yapılan Anova testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5

Eğitim Durumu değişkenine göre tüm ortalamaların Anova Testi karşılaştırılması

		KT	sd	KO	F	p
Birliktelik alt boyutu	Gruplar Arası	1,150	2	,575	,746	,476
	Gruplar İçi	151,880	197	,771		
	Toplam	153,030	199			
Çatışma alt boyutu	Gruplar Arası	1,423	2	,712	,821	,442
	Gruplar İçi	170,849	197	,867		
	Toplam	172,272	199			
Yardım alt boyutu	Gruplar Arası	,486	2	,243	,305	,737
	Gruplar İçi	156,707	197	,795		
	Toplam	157,193	199			
Koruma alt boyutu	Gruplar Arası	,418	2	,209	,347	,707
	Gruplar İçi	118,817	197	,603		
	Toplam	119,235	199			
Yakınlık alt boyutu	Gruplar Arası	,475	2	,238	,382	,683
	Gruplar İçi	122,468	197	,622		
	Toplam	122,943	199			
Akran ilişkileri genel ortalaması	Gruplar Arası	,047	2	,023	,071	,931
	Gruplar İçi	64,631	197	,328		
	Toplam	64,678	199			
Olumsuz Yansıtma alt boyutu	Gruplar Arası	,388	2	,194	,470	,626
	Gruplar İçi	81,412	197	,413		
	Toplam	81,801	199			
Duygusal paylaşım Eksikliği	Gruplar Arası	,811	2	,405	1,220	,297
	Gruplar İçi	65,455	197	,332		
	Toplam	66,265	199			
Haklı görme alt boyutu	Gruplar Arası	,485	2	,243	,836	,435
	Gruplar İçi	57,140	197	,290		
	Toplam	57,625	199			
Üzmek alt boyutu	Gruplar Arası	,718	2	,359	1,376	,255
	Gruplar İçi	51,376	197	,261		
	Toplam	52,094	199			
Güçlü kullanma alt boyutu	Gruplar Arası	,029	2	,014	,075	,928
	Gruplar İçi	37,966	197	,193		
	Toplam	37,994	199			
Zorbalık eğilimi genel ortalaması	Gruplar Arası	,255	2	,127	,935	,394
	Gruplar İçi	26,864	197	,136		
	Toplam	27,119	199			

Araştırmaya katılan bireylerin eğitim değişkenine göre yapılan Anova testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 6

Aylık Gelir Durumu değişkenine göre tüm ortalamaların Anova Testi karşılaştırılması

		KT	sd	KO	F	p
Birliktelik alt boyutu	Gruplar Arası	5,304	3	1,768	2,346	,074
	Gruplar İçi	147,726	196	,754		
	Toplam	153,030	199			
Çatışma alt boyutu	Gruplar Arası	2,612	3	,871	1,006	,391
	Gruplar İçi	169,660	196	,866		
	Toplam	172,272	199			
Yardım alt boyutu	Gruplar Arası	5,163	3	1,721	2,219	,087
	Gruplar İçi	152,030	196	,776		
	Toplam	157,193	199			
Koruma alt boyutu	Gruplar Arası	2,360	3	,787	1,319	,269
	Gruplar İçi	116,875	196	,596		
	Toplam	119,235	199			
Yakınlık alt boyutu	Gruplar Arası	4,712	3	1,571	2,604	,053
	Gruplar İçi	118,231	196	,603		
	Toplam	122,943	199			
Akran ilişkileri genel ortalaması	Gruplar Arası	2,485	3	,828	2,611	,053
	Gruplar İçi	62,193	196	,317		
	Toplam	64,678	199			
Olumsuz Yansıtma alt boyutu	Gruplar Arası	,400	3	,133	,321	,810
	Gruplar İçi	81,401	196	,415		
	Toplam	81,801	199			
Duygusal paylaşım Eksikliği	Gruplar Arası	2,349	3	,783	2,401	,069
	Gruplar İçi	63,916	196	,326		
	Toplam	66,265	199			
Haklı görme alt boyutu	Gruplar Arası	1,541	3	,514	1,795	,150
	Gruplar İçi	56,084	196	,286		
	Toplam	57,625	199			
Üzmek alt boyutu	Gruplar Arası	,768	3	,256	,978	,404
	Gruplar İçi	51,325	196	,262		
	Toplam	52,094	199			
Güçlü kullanma alt boyutu	Gruplar Arası	,055	3	,018	,095	,963
	Gruplar İçi	37,939	196	,194		
	Toplam	37,994	199			
Zorbalık eğilimi genel ortalaması	Gruplar Arası	,259	3	,086	,630	,597
	Gruplar İçi	26,860	196	,137		
	Toplam	27,119	199			

Araştırmaya katılan bireylerin aylık gelir durumu değişkenine göre yapılan anova testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmamız spor yapan bireylerin akran ilişkileri ve akran zorbalığının incelenmesinin ortaya koyduğu etkileri amacıyla yapılmıştır. Bu bölümde, araştırmanın bulgularında ortaya konan sonuçlar literatür ile değerlendirilip yorumlanmış ve tartışılmıştır. Bu araştırmada sporcu kimliğine sahip lise öğrencilerinde akran ilişkileri ve akran zorbalıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada öğrencilerin sporcu kimlik düzeyleri, akran ilişkileri ve zorbalık eğilim düzeylerini belirlemek için ölçekler uygulanmış ve bunun yanında bazı kişisel bilgileri alınmıştır.

Çalışma kapsamında ankete katılan bireylerin % 51.0 ının erkek %49.0 ının ise bayan olduğu görülürken, % 63.5 ini 18-22 yaş aralığında ve % 89.0 ının lisans düzeyinde bir eğitim seviyesine sahip olduğu ve % 55.0 ının ise 1000 tl altı gelir düzeyinde olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre yapılan t testi sonuçlarına bakıldığında akran ilişkileri genel ortalaması, olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım ve zorbalık eğilimi genel ortalamasına göre anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna göre akran ilişkilerinde, olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım eksikliklerinde ve zorbalık eğilimlerinde erkeklerin daha çok baskın oldukları görülmüştür. Tasiemski ve diğerleri (2004) yapmış oldukları çalışmada bireylerin sporcu kimlik düzeylerinin, cinsiyet, açısından incelenmiş olup spora katılım süresi ve sporculuk düzeyine göre değişiklik gösterdiğini belirtmiştir.

Çalışmaya katılan bireylerin yaş değişkenine göre yapılan Anova testi sonuçlarına göre akran ilişkilerinin birliktelik alt boyutuna göre anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Buna göre 18-22 yaş grubundaki bireylerin 28-32 yaş grubundakilere oranla daha çok benimsedikleri tespit edilmiştir. Mac Pherson ve diğerleri (2016)'in yapmış oldukları çalışmada organize sporlarda akran gruplarının genç kadınların kimlik gelişimlerine etkisini inceledikleri araştırmaya yaşları 13-17 yaş aralığındaki bireylerin, spordaki akran ilişkilerinin genç kadın sporcuların psikolojik olarak gelişimlerine olumlu katkı sağladığını ortaya koymuştur.

Araştırmaya katılan bireylerin yaşadığı yer, eğitim ve aylık gelir durumu değişkenine göre yapılan anova testi sonuçlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır

Sonuç olarak çalışmaya katılan bireylerin, % 51.0 ının erkek olduğu, % 63.5 ini 18-22 yaş aralığında ve % 89.0 ının lisans düzeyinde bir eğitim seviyesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğe katılan ve spor yan bireylerin cinsiyet değişkenine göre yapılan t testi sonuçlarına göre akran ilişkilerinde,

olumsuz yansıtma, duygusal paylaşım eksikliklerinde ve zorbalık eğilimlerinde erkeklerin daha çok baskın oldukları görülürken, 18-22 yaş grubundaki bireylerin 28-32 yaş grubundakilere oranla daha akran ve zorbalık eğilimlerin daha çok benimsedikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Bilgin A. (2007). Yatılı ve gündüzlü ilköğretim okulu öğrencilerinin zorbalığa ilişkin görüşleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 8(1), 1–18.

Bukowski, W. M., Hoza, B., & Boivin, M. (1994). Measuring friendship quality during pre and early adolescence: the development and psychometric properties of the friendship qualities scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 471-84. doi: 10.1177/0265407594113011

Dölek, N. (2002). *Öğrencilerde Zorbaca Davranışların Araştırılması ve bir Önleyici Program Modeli*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi / Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Erkan-Atik, Z. Çok, F., Çoban, A., Doğan, T. G. & Karaman, N. (2014). The turkish adaptation of the friendship qualities scale: a validity and reliability study. *Educational Sciences*: *Theory & Practice*,14(2), 8-14.

Gülay, H. (2010). *Okulöncesi Dönemde Akran İlişkileri*. Birinci baskı, Pegem Akademi yayınları.

Kanat M. (2015). *Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersi Alma Düzeylerine Göre Zorba Davranışları ile Temel Değer Düzeylerinin İncelenmesi.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi sağlık bilimleri enstitüsü beden eğitimi ve spor ana bilim dalı.

Kılıç, N. (2009). *İlköğretim 6, 7, 8. Sınıf Öğrencilerinin Zorbalık Düzeylerinin Yordanması (Konya ili Cihanbeyli ilçesi ilçe merkez örneği).* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi üniversitesi.

MacPherson, E., Kerr, G. & Stirling, A. (2016). The influence of peer groups in organized sport on female adolescents' identity development. *Psychology of Sport and Exercise, 23*(1), 73-81.

Marcia, J. E. (1980). Identity and adolescence. In J. Adelson (Ed.). *Handbook of Adolescent Psychology*, 159-187. Wiley.

Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in School: facts and ıntervention. *European Journal of Psychology of Education*, 12(4), 495-510.

Sunay, H. (2003). Türk spor politikasına analitik bir bakış Ankara Üniversitesi spor bilimleri fakültesi. *Spormetre Dergisi*, 1(1), 39-42.

Tasiemski, T., Kennedy, P., Gardner, B. P. & Blaikley, R. A. (2004). Athletic identity and sports participation in people with spinal cord injury. *Adapted Physical Activitiy Quarterly*, *21*(4), 364-378.

Vitaro, F., Boivin, M., & Bukowski, W. M. (2011). The role of friendship in child and adolescent psychosocial development. In K. H. Rubbin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relations, and groups,* 570-571.The guilford press.

Waterman, A. S. (1982). Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review of research. *Developmental Psychology*, 18(3), 341-358.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.583-599.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.583-599.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40276

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 23.12.2019
Kabul Tarihi: 18.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 23.12.2019
Accepted: 18.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Uğraş, S. & Güllü, M. (2020). Ortaokulda Öğrenim Gören Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersindeki Mutluluk Düzeyleri ile Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yapısal Eşitlik Modeli. *Journal of History School,* 44,583-599.

ORTAOKULDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN BEDEN EĞİTİMİ DERSİNDEKİ MUTLULUK DÜZEYLERİ İLE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ: YAPISAL EŞİTLİK MODELİ[1]

Sinan UĞRAŞ[2] & Mehmet GÜLLÜ[3]

Öz

Bu araştırmada ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma grubunu % 53.1'ini (n=326) erkek, % 46.9'unu (n=288) kız öğrenciler olmak üzere toplamda 614 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Çocuklar için yaşam doyum" ve "Beden Eğitimi Dersi Mutluluk Düzeyi" ölçekleri kullanılmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verilerin analizinde yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin yaşam doyumunu açıkladığı varyans oranın % 45 olduğu tespit edilmiştir (R^2 = .45, p = .000). Modele göre ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi arttıkça yaşam doyumları da artmaktadır. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin öğrencilerin yaşam doyumları üzerinde güçlü bir yordayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beden eğitimi dersi haftalık ders saatini arttırılması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Yaşam doyumu, Yapısal eşitlik modeli

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %70, 2. yazar: %30

[2] Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, sinanugras@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0792-1497

[3] Doç.Dr. İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, mgullu44@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0930-7178

Investigation of The Relationship Between Happiness Levels in Physical Education Course of Students Being Educated in Secondary School and Their Life Satisfactıons: Structural Equality Model

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the relationship between happiness levels and life satisfaction of secondary school students. The study group consisted of 614 students (53.1% (n = 326) male and 46.9% (n = 288) female students. In the research, "Life satisfaction for children" and "Physical Education Lesson Happiness Level" scales were used as data collection tools. Relational screening method was used in the research. Structural equation modeling was used in the analysis of the research data. It was found that the variance rate in which the happiness level of physical education lesson explained life satisfaction was 45% R2 = .45, p = .000). According to the model, life satisfaction increases as the happiness level of physical education lesson increases in secondary school students. It has been concluded that happiness level of physical education course is a strong predictor of life satisfaction of students. It may be recommended to increase the number of hours per week of physical education.

Keywords: Happiness, Life satisfaction, Structural equation model

GİRİŞ

İnsanoğlu, geçmişten günümüze sürekli olarak mutluluk arayışında ve çabasındadır (Gilman, Huabner & Laughlin, 2000). Kendi yaşamında koyduğu kriterler bireyin yaşam doyumunu algılama düzeyini belirler (Pavot & Diener, 1993). Yaşam doyumu, bireyin yaşamının genelini ya da spesifik bir alanında kalite veya olumluluğunun bilişsel olarak değerlendirmesidir (Haranin, Huebner ve Suldo, 2007). Yaşam doyumu yüksek olan kişilerin mesleki yaşamda, kişiler arası ilişkiler de başarılı ve fiziksel olarak sağlıklı bireyler olduğu gözlemlenmiştir Ayrıca yaşam doyumu yüksek olan bireylerin yaşam doyumu düşük olanlara göre daha uzun yaşadığı ve hastalıklara karşı daha dirençli oldukları belirtilmiştir (Lyubomirsky, King & Diener, 2005). İnsanların yaşam doyumlarını olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyen birçok etken vardır. Bu etkenlerin, ergenlik döneminde yetişkin döneme göre bir takım farklılıklar gösterdiği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni ergenliğin, pek çok fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimin gerçekleştiği bir dönem olmasıdır (Byrne, Davenport & Mazanov, 2007; Moksnes, Byrne, Mazanov & Espnes, 2010; Roeser, Eccles, & Sameroff, 1998). Ergenlerin yaşam doyumlarını olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörler, onların okula bağlılıklarını, akademik başarılarını, sosyal ilişkilerini, benliklerini ve aile ilişkilerini yönlendirmektedir. Etnik yapının (Leung, Pe-Pua & Karnilowicz, 2006; Virta, Sam & Westin, 2004),

karakter gücünün (Shek & Peterson, 2006), kültürel farklılığın (Liu, Tian & Gilman, 2005), engel durumunun (Gilman, Easterbrooks & Frey, 2004), ekonomik durumun (Shek, 2005), aile yapısının (Gould, 2011; Zullig, Valois, Huebner & Drane, 2005) ve akademik başarının (Jovanović & Jerković, 2011) yaşam doyumu ile ilişkili olduğunu gösteren birçok araşt ırma mevcuttur. Bu faktörlerden bazıları yaşam doyumunu olumsuz etkilerken bazıları da olumlu etkilemektedir. Fiziksel aktivite de yaşam doyumunu olumlu etkileyen faktörler arasındadır. Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin PİSA raporlarına göre yaşam memnuniyeti OECD ülkeleri arasında son sırada yer almaktadır (PİSA, 2015). Bu durum ülkemiz için çok önemli görülmesi gereken kayda değer bir bulgudur. Üzerinde durulması gereken, nedenleri ve çözüm önerileri çalışılması gereken bir konudur.

Fiziksel aktivitenin ergenlerde sadece fiziksel iyi oluşa (Singh, Uijtdewilligen, Twisk, Mechelen & Chinapaw, 2012) değil aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve zihinsel yönden birçok getirisinin (Åberg vd., 2009; Ploughman, 2008) olduğu bilinmektedir. Bunların yanında fiziksel aktivitenin akademik performansı olumlu yönde etkilediğini belirten çalışmalarda mevcuttur (Fedewa & Ahn, 2011; Singh vd., 2012). Yapılan bir araştırmada aerobik egzersiz ile öğrenme arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Nilsson, Perfilieva, Johansson, Orwar & Eriksson, 1999). Araştırmalarda fiziksel aktivite düzeyi düşük olanların obeziteye bağlı hastalıklar, kardiyovasküler problemler ve diabet için risk grubunda olduğu ifade edilmektedir (Gordon-Larsen, Adair & Popkin, 2002). Günümüzde ergenlerin fiziksel aktivite düzeyi düşerken ve ekran başında geçirilen sürenin giderek arttığı görülmektedir. Fiziksel aktivitenin azalması, ekran başında geçirilen sürenin artması ve ruhsal problemler arasında ilişki olduğunu gösteren birçok çalışma vardır (Dollman, Norton & Norton, 2009; Dumith, Gigante, Domingues & Kohl, 2011). Hrafnkelsdottir vd. (2018) araştırmalarında ekran başında az zaman geçiren ve fiziksel aktivitenin artması ile mental problemlerin azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Fiziksel aktivite ile psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişki olduğu bilinmektedir (Baudin, Aluja, Rolland & Blanch, 2011; Eime, Harvey, Brown, & Payne, 2010; Vella, Cliff, Magee & Okely, 2014; Ussher, Owen, Cook & Whincup, 2007). Fiziksel aktivitenin birçok yararı olduğunu bilinmesine rağmen günümüzde fiziksel aktivite düzeyinde bir düşüşün yaşandığı bir gerçektir. Bu düşüş okul temelli beden eğitimi dersi için de geçerlidir ve bunun nedeni olarak akademik kaygılar olduğu öne sürülmektedir (Rasberry vd., 2011; Signh vd., 2012). Beden eğitimi dersi yetişkin dönemde fiziksel aktivite yapma alışkanlığının kazanılması için en ideal yerdir. Araştırmalarda çocukluk döneminde spor ile içi içe olan bireylerin yetişkinlikte fiziksel etkinlik yaptıkları

belirtilmiştir (Pratt, Patel & Greydanus, 2003). Bunun sağlanabilmesi için beden eğitimi derslerinde öğrencilerin mutlu olmaları önem kazanmaktadır. Beden eğitimi derslerini eğlenceli ve mutlu bir şekilde geçirmeleri öğrencilerde birçok pozitif etki bırakmasına yol açacaktır. Yapılan araştırmalarda öğrencilerin beden eğitimi derslerinin öğrenciler tarafından sevildiği ve neşeli bir ders olarak tanımlandığı ifade edilmiştir (Namlı, Temel & Güllü, 2017; Tannehill & Zekrajsek, 1993). Beden eğitimi dersinin sevilmesi ve eğlenceli olmasının öğrenciler üzerinde birtakım olumlu etkiler bırakması muhtemeldir. Bu amaçla ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersinde yaşamış oldukları mutluluk düzeyi ile yaşam doyumları arasında bir bağ olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada, öğrencilerin beden eğitimi derslerindeki mutluluk düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersindeki mutluluk düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama araştırmalarında amaç değişkenler arasında neden – sonuç olasılığı ve değişkenler arasındaki ilişkiyle alakalı fikir veren çalışmalardır (Fraenkel, Wallen & Hyun, 2012). Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ile yaşam doyumları arasındaki ilişki Yapısal eşitlik Modeli ile sınanmıştır. YEM değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyerek teori geliştirmeye dayanan güçlü bir istatistiki bir yöntemdir (Byrne, 2010).

Çalışma Grubu

2019-2020 eğitim ve öğretim yılında Malatya merkez ilçelerinde öğrenim gören ortaokul öğrencileri araştırma grubunu oluşturmuştur. 4 farklı ortaokulda öğrenim gören öğrenciler çalışmaya katılmışlardır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 53.1'ini (n=326) erkek, % 46.9'unu (n=288) kız öğrenciler olmak üzere toplamda 614 öğrenci oluşturmuştur. Katılımcıların sınıf düzeyine göre dağılımları incelendiğinde % 20.8'ini 5. sınıflar (n=128), % 31.1'ini 6. sınıflar (n=191), % 26.4'ünü 7. sınıflar (n=162) ve % 21.7'sini 8. sınıfların (n=133) oluşturduğu görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Çocuklar İçin Yaşam Doyum Ölçeği: Ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin yaşam doyumlarının ölçülebilmesi için Gaderman, Reichl ve Zumbo (2009) tarafından geliştirilen Altay ve Ekşi'nin (2018) Türk kültürüne uyarladığı

"Çocuklar için yaşam doyum" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, tek boyutlu ve 5 maddeden oluşmuştur. Ölçek 5'li likert olup "Hiç katılmıyorum (1), Çok katılmıyorum (2), Kararsızım (3), Biraz katılıyorum (4) ve Tamamen katılıyorum (5) şeklindedir. Ölçeğin yapı geçerliliği için açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. AFA sonuçlarına göre Bartlett testi sonucu anlamlı (x^2=1265.863, df:10, p<.001) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .843 olduğundan veri setinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Çocuklar için yaşam doyumu ölçeğinin açıkladığı varyans oranının % 53.624 olduğu tespit edilmiştir. Çocuklar için yaşam doyumu ölçeğinin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .841 olduğu sonucu tespit edilmiştir. Yapılan DFA sonucunda madde faktör yüklerinin .60 ile .88 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. DFA sonuçlarına göre χ2/sd (2.715), GFI (.991), CFI (.993), AGFI (.974), NFI (.989) ve RMSEA (.053) değerleri bulunmuştur. Ölçeğin mükemmel uyum referans değerleri taşıdığı tespit edilmiştir (Çokluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2010; Hooper, Coughlan & Mullen, 2008; Kline, 2016; Tabachnick & Fidell, 2007).

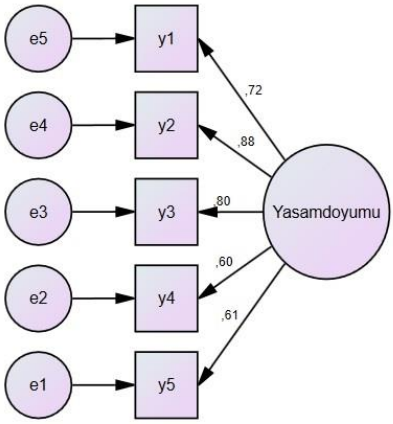

Şekil 1. Çocuklar için yaşam doyum ölçeği

Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ölçeği: Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi derslerindeki mutluluk düzeyinin belirlenmesi amacıyla Uğraş ve Serbes (2019) tarafından geliştirilen ölçek tek boyutlu ve 9 maddeden oluşmuştur. Ölçek maddeleri "Tamamen Katılıyorum (5)", "Katılıyorum (4)", "Orta Düzeyde Katılıyorum (3)", "Katılmıyorum (2)", "Kesinlikle Katılmıyorum

(1)" şeklinde 5'li likert olarak puanlandırılmıştır. Araştırma kapsamında açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. AFA sonuçlarına göre Bartlett testi sonucu anlamlı (x^2=4504.194, df:36, p<.001) ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı .936 olduğundan veri setinin faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür. Ölçeğin toplam açıkladığı varyansın % 69.023 olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra DFA analizine geçilmiştir. DFA sonuçlarına göre χ2/sd (13.187), GFI (.884), CFI (.927), AGFI (.806), NFI (.921) ve RMSEA (.141) değerleri bulunmuştur. Bu sonuçlara göre χ2/sd (13.187), GFI (.884), AGFI (.806) ve RMSEA (.141) değerlerinin kabul edilebilir değerlerin dışında olması nedeniyle modifikasyon yapılmasına karar verilmiştir. 1. ve 2. maddeler ile 8. ve 9. maddeler arasında hata kovaryansı yapıldıktan sonra değerlerin kabul edilebilir değerlere ulaştığı görülmüştür [χ^2/sd (4.856), GFI (.958), CFI (.979), AGFI (.924), NFI (.973), RMSEA (,102)]. Yapılan DFA sonucunda madde faktör yüklerinin .68 ile .87 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ölçeğinin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı .943 olduğu görülmüştür.

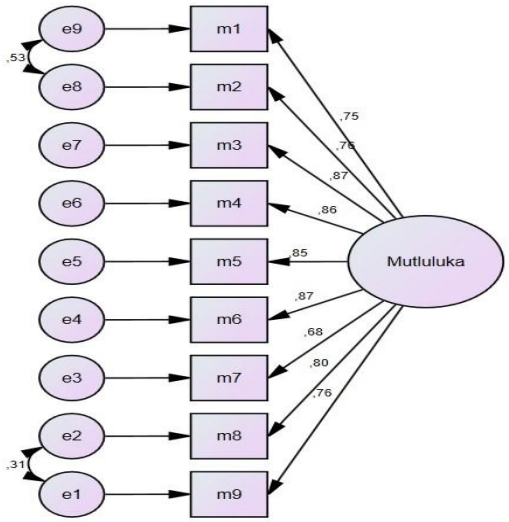

Şekil 2. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi Ölçeği

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 23 ve AMOS 23 istatistik programları kullanılmıştır. Verilerin yapısal eşitlik modeline göre uygun olup olmadığının belirlenmesinden önce eksik, hatalı ve uç değerlere sahip 24 anket çıkarılmış ve

toplam 614 veri seti ile işleme devam edilmiştir. Verilerin normallik varsayımı için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmış verilerin + 1.5 ile – 1.5 arasında değiştiği görülmüştür. AFA, DFA ve Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayılarının Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) için gerekli şartları sağladığı tespit edildikten sonra analizler yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler ile AFA'da SPSS 23 kullanılırken DFA ve YEM analizlerinde AMOS 23 kullanılmıştır. YEM modelinin sınanması için $\chi 2/sd$, GFI, CFI, AGFI, NFI ve RMSEA değerlerine bakılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersindeki mutluluk ve yaşam doyum ölçeklerine katılım düzeyini gösteren ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1
Araştırma Kapsamında İncelenen Değişkenlerin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık, Basıklık ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	X	SS	Çarpıklık	Basıklık	Korelasyon
Beden Eğitimi Dersi Mutluluk Düzeyi	4.1683	.95099	-1.344	1.264	1
Yaşam Doyumu	3.8153	.96920	-.730	-.159	.402**

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin iyi düzeyde (x=4.16) olduğu görülürken yaşam doyumlarının (x=3.81) beden eğitimi dersi mutluluk düzeyine göre nispeten daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ile yaşam doyumları arasında orta düzeyde anlamlı korelasyon ($r=.402$, $p<.01$) olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ile öğrencilerin yaşam doyumları arasındaki ilişki incelendikten sonra "Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi" değişkeninin "yaşam doyumu" değişkeni üzerindeki yordayıcı etkisi yol analizi ile test edilmiştir. Test edilen model Şekil 3'te gösterilmiştir.

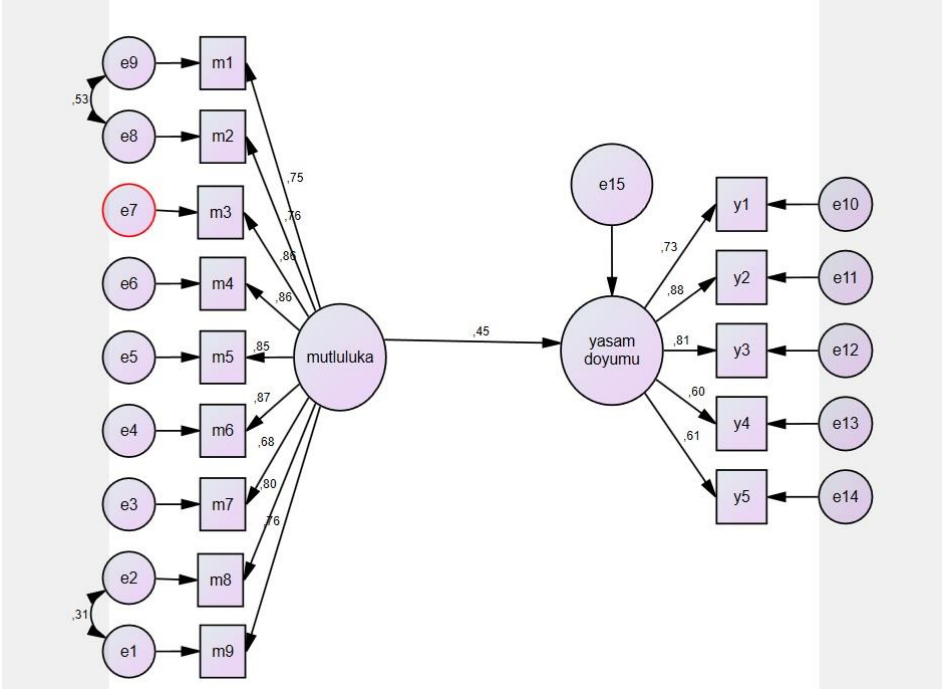

Şekil 3 Beden Eğitimi Dersi Mutluluk Düzeyinin Yaşam Doyumunu Yordamısına İlişkin Yol Analizi

Şekil 3'e göre beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi açıklayan yapısal modelin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Modele ilişkin Ki-kare değeri, $\chi 2 = 234.856$, df = 74, p = .0000 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Tablo 2
Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Değerler

Uyum İndeksleri	Değerler	Referans Değerler	
		Kabul edilebilir uyum değerleri	Mükemmel uyum değerleri
X^2/Sd	3.174	<5	<3
GFI	.949	>0.90	>0.95
CFI	.973	>0.90	>0.95
AGFI	.928	>0.90	>0.95
NFI	.961	>0.90	>0.95
RMSEA	.060	<0.08	<0.05

Tablo 2 incelendiğinde X^2/Sd (3.174), AGFI (.928), RMSEA (.060) değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde yer aldığı görülürken GFI (.949), CFI (.973) ve NFI (.961) değerlerinin mükemmel uyum değerleri gösterdiği görülmektedir. Bu verilerin yapısal modeli desteklediği ifade edilebilir.

Tablo 3
Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Beden Eğtimi Dersi Mutluluk Düzeyi Yol Analiz Katsayıları

Yordayan		Yordanan	B	Standart Hata	t	Beta	p
Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi	⟶	Yaşam Doyumu	.410	.038	10.856	.402	.000

Tablo 3'te görüldüğü gibi beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi (β = .410, t = 10.856, p<.001) öğrencilerin yaşam doyumlarının yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin yaşam doyumunu açıkladığı varyans oranın % 45 olduğu tespit edilmiştir R^2 = .45, p = .000). Modele göre ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi arttıkça yaşam doyumları da artmaktadır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin öğrencilerin yaşam doyumlarını güçlü bir şekilde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Okul, öğrencilerin akademik gelişimleri için gittikleri bir yer değil aynı zamanda kişilik, ahlak ve sosyal gelişim süreçlerinde önemli yerdir (Byrne vd, 2007; Moksnes vd, 2010; Karababa, Oral & Özgüngör, 2019; Kaya & Sezgin, 2017). Bu nedenle öğrencilerin okulda geçirdikleri dönemi iyi geçirmeleri yaşam kalitelerini de doğrudan etkilemektedir. Öğrencinin yaşam doyumunun iyi olması okula bağlığı, akademik başarılılarını, karakter gelişimlerini doğrudan etkileyecektir (Hampden-Thompson & Galindo, 2017 Leung, Pe-Pua & Karnilowicz, 2006; Jovanović & Jerković, 2011). Okullarda öğrencilerin yaşam doyumlarını olumsuz anlamda etkileyebilecek birçok faktör vardır. Sınav kaygısı (Mollaoğulları & Uluç, 2019; Rana & Mahmood, 2010), öğretmen-öğrenci ilişkileri (Way, Reddy, & Rhodes, 2007; You, Furlong, Felix, Sharkey, Tanigawa & Green, 2008), akran zorbalığı (Hilooğlu & Cenkseven-Önder, 2010), okula aidiyetleri (Altınsoy & Özyer, 2018; Zullig, Huebner & Patton, 2011) gibi birçok neden öğrencilerin yaşam doyumlarını etkilemektedir. Bu anlamda yaşam doyumun öğrencinin mevcut ve gelecek yaşamdaki hayatını etkisinin çok önemli olduğu ve üzerinde önemle durulması gerektiği söylenebilir. Burada önemli nokta öğrencilerin yaşam doyumlarını olumsuz etkileyen faktörlerin en aza indirgenmesi gerekirken yaşam doyumunu olumlu yönde etkileyen faktörlerin ise ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Yapılan araştırmalarda fiziksel aktivitenin akademik başarı, öğrenme, fiziksel gelişime olumlu (Aberg vd., 2009; Singh vd., 2012) etkilerinin yanında psikolojik iyi oluşa ve yaşam doyumuna da olumlu yönde etki ettiği ortaya çıkmıştır (Baudin vd, 2011; Eime vd., 2010; Vella vd., 2014; Ussher vd., 2007). Öğrencilerin okullarda fiziksel aktivite etkinliklerini gerçekleştirdikleri alan ise beden eğitimi dersleri ve ders dışı spor etkinlikleridir. Ders dışı etkinliklere her öğrencinin katılma zorunluluğu yoktur. Ancak beden eğitimi dersi ise sağlık yönünde bir sakınca yoksa tüm öğrencilerin katılma zorunluluğu olan bir derstir. Bu araştırma bulgularına göre beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin öğrencilerin yaşam doyumları üzerinde pozitif yönden önemli bir yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, Türkiye'de öğrenim gören öğrencilerin yaşam doyumlarının PİSA raporlarına göre son sırada yer alması bakımından önem taşımaktadır (PİSA, 2015). Çünkü yaşam doyumu düşük olan öğrencilerin okulda ve okul dışı yaşamında olumsuz etkileneceği aşikârdır. Beden eğitimi dersinin yapısı gereği eğlenceli olması olarak gösterilebilir (Broach & McKenney, 2012; Cothran, 2013; Cothran & Ennis, 1997; Namlı vd., 2017; Tannehill & Zekrajsek, 1993). Öğrencilerin dersi eğlenceli olarak algılamalarının nedeni, derste yapılan

sportif etkinlikler, beden eğitimi dersi programı içerisinde yer alan konu çeşitliliği, sınıf ortamı dışında spor salonu ya da okul bahçesinde olması derste daha mutlu olmalarını ve daha zevkli bir ders olarak algılamalarına neden gösterilebilir. Nitekim beden eğitimi dersine olan tutumların incelendiği çalışmalarda öğrencilerin olumlu tutuma sahip olmaları da bunun kanıtıdır (Erhan & Tamer, 2009; Hünük & Demirhan, 2003; Kannan, 2015; Subramanıam & Silverman, 2007).

Broach ve McKenney (2012) yaptıkları araştırma bulgularında lisede öğrenim gören öğrencilerin beden eğitimi dersini "sırada sessiz bir şekilde oturup öğretmeni dinlemediğimiz bir ders" olarak gördüklerini ve sosyal etkileşimin olduğu eğlenceli bir ders olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin daha çok hareket edebildikleri ve özgür hissedebildikleri bir yapıda olması beden eğitimi dersini diğer derslerden onu ayıran özelliği olarak ifade edebiliriz. Öğrencilerin birbirleri ile daha kolay etkileşimde bulunabilecekleri bir ortam yaratması (Bragg, Tucker, Kaye & Desmond, 2009; Broach & McKenney, 2012) öğrencilerin dersteki mutluluk düzeylerini arttırdığı ifade edilebilir. Beden eğitimi dersinin öğrenciler tarafından sevilmesi ve eğlenceli bir ders olarak görmeleri öğrencilerin mutluluk düzeyini arttırmakta bu sonuçta öğrencilerin yaşam doyumunu da olumlu yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Yapılan bir araştırmada spor yapan ve yapmayan ergenlerin yaşam kalitelerinin incelendiği araştırmada spor yapanların yapmayanlara oranla daha mutlu oldukları sonucu bulunmuştur (Snyder, Martinez, Bay, Parsons, Sauers & McLeod, 2010).

Araştırma sonucunda beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin öğrencilerin yaşam doyumları üzerine güçlü bir yordayıcı olduğu sonucu bulunmuştur. Bu bağlamda beden eğitimi derslerinin verimli geçmesi, öğrencilerin dersten mutlu olarak ayrılmaları yaşam doyumlarını arttırmada önem kazanmaktadır. Öğrencilerin beden eğitimi dersindeki mutluluk düzeylerinin artması öğrencilerin yaşam doyumlarını arttırdığı bu nedenle okula bağlılıklarını da etkileyebileceği söylenebilir. Bu anlamda Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyinin okula aidiyetine, akran ilişkilerine ve okula yabancılaşmaya etkisi ile ilgili çalışmalar yapılması önerilebilir. Araştırma sonuçlarına göre beden eğitimi dersinin haftalık ders saatinin arttırılması önerilebilir. Dersin öğrencilerin yaşam doyumları üzerindeki etkisinin öğrenci, veli ve yöneticilere aktarılması yönünde çalışmalar düzenlenmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Åberg, M. A., Pedersen, N. L., Torén, K., Svartengren, M., Bäckstrand, B., Johnsson, T., Cooper-Kuhn, C, M., Aberg, N, D., Nilsson, M. & Kuhn, H. G. (2009). Cardiovascular fitness is associated with cognition in young adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106(49), 20906-20911.

Adair, L. & Popkin, B. (2002). US adolescent physical activity and inactivity patterns are associated with overweight: the National Longitudinal Study of Adolescent Health. *Obes Res*, 10, 141-9.

Altay, D. & Ekşi, H. (2018). Çocuklar için yaşam doyumu ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *5. Uluslararası Eğitim Bilimleri Sempozyumu*. Tam metin bildiri kitaçığı, 354-362.

Altınsoy, F. & Özyer, K. K. (2018). Liseli ergenlerde okula aidiyet duygusu: umutsuzluk ve yalnızlık ile ilişkileri. *Elementary Education Online*, 17(3), 1751-1764.

Baudin, N., Aluja, A., Rolland, J. P. & Blanch, A. (2011). The role of personality in satisfaction with life and sport. *Psicologia Conductual*, 19(2), 333-345.

Bragg, M., Tucker, C., Kaye, L. & Desmond, F. (2009). Motivators of and barriers to engaging in physical activity: Perspectives of lowincome culturally diverse adolescents and adults. *American Journal of Health Education*, 40, 146–154.

Broach, E. & McKenney, A. (2012). Social fun and enjoyment: Viable outcomes in aquatics for individuals with physical disabilities. *Journal of Aquatic Research and Education*, 6, 171–187.

Byrne, D. G., Davenport, S. C. & Mazanov, J. (2007). Profiles of adolescent stress: The development of the adolescent stress questionnaire (ASQ). *Journal of Adolescence*, 30, 393–416.

Cothran, D. (2013). 'And I hope you see things that startle you': What students can teach us about physical education. *Kinesiology Review*, 2, 76–80.

Cothran, D. & Ennis, C. (1997). Alone in a crowd: Meeting students' needs for relevance and connection in urban high school physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 18, 234–247.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler için çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Pegem Akademi.

Dollman, J., Norton, K. & Norton, L. (2005). Evidence for secular trends in children's physical activity behaviour. *British Journal of Sports Medicine*, 39(12), 892-897.

Dumith, S. C., Gigante, D. P., Domingues, M. R. & Kohl III. H. W. (2011). Physical activity change during adolescence: a systematic review and a pooled analysis. *International Journal of Epidemiology*, 40(3), 685-698.

Eime, R. M., Harvey, J. T., Brown, W. J. & Payne, W. R. (2010). Does sports club participation contribute to health-related quality of life. *Med Sci Sports Exerc*, 42(5), 1022-8.

Erhan, S.E. & Tamer, K. (2009). Doğu Anadolu Bölgesi İlköğretim ve Ortaöğretim Okullarında Beden Eğitimi Dersi İçin Gereken Tesis Araç-Gereç Durumları İle Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersine İlişkin Tutumları Arasındaki İlişkiler. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11 (3), 57- 66.

Fedewa, A. L. & Ahn, S. (2011). The effects of physical activity and physical fitness on children's achievement and cognitive outcomes: a meta-analysis. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 82(3), 521-535.

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How To Design And Evaluate Research in Education.* McGraw-Hill.

Gadermann, A. M., Guhn, M. & Zumbo, B. (2010). Investigating the Substantive Aspect of Construct Validity for pense he Satisfaction with Life Scale Adapted for Children: A Focus on Cognitive Processes. http://dx.doi.org/10.1007/s11205-010-9603-x

Gilman, R., Easterbrooks, S. R. & Frey, M. (2004). A preliminary study of multidimensional life satisfaction among deaf/hard of hearing youth across environmental settings. *Social Indicators Research*, 66, 143–164.

Gilman, R., Huebner, E. S. & Laughlın, J. E. (2000). A First Study Of The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale With Adolescents. *Social Indicators Research*, 52, 135-160. Gordon-Larsen, P.

Gould, J. A. (2011). Does it really take a village to raise a child (or just a parent?): An examination of the relationship between the members of the residence of a middle-school student and the student's satisfaction with school? *Education*, 132(1), 28-38.

Haranin, E., Huebner, E. S. & Suldo, S. M. (2007). Predictive and incremental validity of global and domain-based adolescent life satisfaction reports. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 25(2), 127-138.

Hampden Thompson, G. & Galindo, C. (2017). School-family relationships, school satisfaction and the academic achievement of young people. *Educational Review*, 69(2), 248-265. doi:10.1080/00131911.2016. 1207613

Hilooğlu, S. & Cenkseven-Önder, F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde zorbalığı yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. *İlköğretim Online*, 9(3), 1159-1173.

Hrafnkelsdottir, S. M., Brychta, R. J., Rognvaldsdottir, V., Gestsdottir, S., Chen, K. Y., Johannsson, E., Sigridur, L., Sigurbjorn, A., & Arngrimsson, S. A. (2018). Less screen time and more frequent vigorous physical activity is associated with lower risk of reporting negative mental health symptoms among Icelandic adolescents. *PloS one*, 13(4).

Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), 53-60.

Hünük D. & Demirhan, G. (2003): İlköğretim sekizinci sınıf, lise birinci sınıf ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 14(4), 175-184.

Jovanović, V. & Jerković, I. (2011). School satisfaction among secondary school students: Relations with school achievement and mental health indicators. *Psihologija*, 44(3), 211-224.

Karababa, A., Oral, T. & Özgüngör, S. (2019). Mediating Role of Goal Orientations in the Relationship between Parental Attachment and School Life Satisfaction. *Egitim ve Bilim*, 44(200).191-203

Kannan, B. (2015): Attitude of higher secondary students towards physical education. *International Journal of Teacher Educational Research*, 4(1), 19-25.

Kaya, A. & Sezgin, M. (2017). Ortaokul öğrencilerinin mutluluklarının eğitim stresi ve okul yaşam kalitesi tarafından yordanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 245-264.

Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling*. The Guilford Press, New York: NY.

Leung, C., Pe-Pua, R. & Karnilowicz, W. (2006). Psychological adaptation and autonomy among adolescents in Australia: A comparison of Anglo-Celtic and three Asian groups. *International Journal of Intercultural Relations*, 30, 99–118.

Liu, W., Tian, L. & Gilman, R. (2005). A cross-cultural study on life satisfaction between Chinese and American middle-school students. *Chinese Mental Health Journal*, 19, 319–321.

Lyubomirsky, S., King, L. & Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success? *Psychological Bulletin*, 131, 803–855.

Moksnes, U. K., Byrne, D. G., Mazanov, J. & Espnes, G. A. (2010). Adolescent stress: Evaluation of the factor structure of the Adolescent Stress Questionnaire. *Scandinavian Journal of Psychology*, 51, 203–209.

Mollaoğulları, H. & Uluç, S. (2019). Spor Yapan ve Spor Yapmayan Ortaokul Öğrencilerinin Sınav Kaygı Durumlarının İncelenmesi. *Spor Eğitim Dergisi*, 3(3), 78-87.

Namlı, A., Temel, C. & Güllü, M. (2017). Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine İlişkin Ürettikleri Metaforlar. *Kastamonu Education Journal*, 25(2), 479-496

Nilsson, M., Perfilieva, E., Johansson, U., Orwar, O. & Eriksson, P. S. (1999). Enriched environment increases neurogenesis in the adult rat dentate gyrus and improves spatial memory. *Journal of Neurobiology*, 39(4), 569-578.

Park, N. & Peterson, C. (2006). Moral competence and character strengths among adolescents: The development and validation of the Values in Action Inventory of Strengths for Youth. *Journal of Adolescence*, 29, 891–909.

Pavot, W. & Diener, E. (1993). The review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5, 164–172.

PİSA. (2015). https://read.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2015-results-volume-iii_9789264273856-en#page11, 12.10.2019.

Ploughman, M. (2008). Exercise is brain food: the effects of physical activity on cognitive function Developmental neurorehabilitation, 11(3), 236-240.

Rasberry, C. N., Lee, S. M., Robin, L., Laris, B. A., Russell, L. A., Coyle, K. K. & Nihiser, A. J. (2011). The association between school-based physical activity, including physical education, and academic performance: a systematic review of the literature. *Preventive Medicine*, 52, 10-20.

Rana, R. A. & Mahmood, N. (2010). The relationship between test anxiety and academic achievement. *Bulletin of Education and Research*, 32(2), 63-74.

Reijonen, J. H., Pratt, H. D., Patel, D. R. & Greydanus, D. E. (2003). Eating disorders in the adolescent population: An overview. *Journal of adolescent Research*, 18(3), 209-222.

Roeser, R.W., Eccles, J.S. & Sameroff, A.J. (1998). Academic and emotional functioning in early adolescence: Longitudinal relations, patterns, and prediction by experience in middle school. *Development and Psychopathology*, 10, 321-352.

Shek, D. T. L. (2005). Economic stress, emotional quality of life, and problem behavior in Chinese adolescents with and without economic disadvantage. *Social Indicators Research*, 71, 363–383.

Snyder, A. R., Martinez, J. C., Bay, R. C., Parsons, J. T., Sauers, E. L. & McLeod, T. C. V. (2010). Health-related quality of life differs between adolescent athletes and adolescent nonathletes. *Journal of Sport Rehabilitation*, 19(3), 237-248.

Singh, A., Uijtdewilligen, L., Twisk, J. W., Van Mechelen, W. & Chinapaw, M. J. (2012). Physical activity and performance at school: a systematic review of the literature including a methodological quality assessment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 166(1), 49-55.

Subramanıam, P.R. & Silverman, S. (2007). Middle School Students' Attitudes Toward Physical Education. *Teaching and Teacher Education*, 23, (5), 602-611.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5. ed.). Allyn and Bacon.

Tannehill, D. & Zekrajsek, D. (1993). Student Attitudes Toward Physical Education: A Multicultural Study. *Journal of Teaching Physical Education.* 13,78-84.

Ussher, M. H., Owen, C. G., Cook, D. G. & Whincup, P. H. (2007). The relationship between physical activity, sedentary behaviour and

psychological wellbeing among adolescents. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 42(10), 851-856

Uğraş, S., & Serbes, Ş. (2019). Beden Eğitimi Dersi Mutluluk Düzeyi Ölçeği Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Journal of Global Sport and Education Research*, 2(2), 1–10.

Vella, S. A., Cliff, D. P., Magee, C. A. & Okely, A. D. (2014). Sports participation and parent-reported health-related quality of life in children: longitudinal associations. *The Journal of Pediatrics*, 164(6), 1469-1474.

Virta, E., Sam, D. L. & Westin, C. (2004). Adolescents with Turkish background in Norway and Sweden: A comparative study of their psychological adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 15–25.

Way, N., Reddy, R., & Rhodes, J. (2007). Students' perceptions of school climate during the middle school years: Associations with trajectories of psychological and behavioral adjustment. *American Journal of Community Psychology*, 40, 194- 213.

You, S., Furlong, M. J., Felix, E., Sharkey, J. D., Tanigawa, D. & Green, J. G. (2008). Relations among school connectedness, hope, life satisfaction, and bully victimization. *Psychology in the Schools*, 45(5), 446- 460.

Zullig, K. J., Huebner, E. S. & Patton, J. M. (2011). Relationships among school climate domains and school satisfaction. *Psychology in the Schools*, 48(2), 133-145.

Zullig, K. J., Valois, R. F., Huebner, E. S. & Drane, J. W. (2005). Associations among family structure, demographics, and adolescent perceived life satisfaction. *Journal of Child & Family Studies*, 14, 195–206.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.600-612.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.600-612.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh39678

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.11.2019
Kabul Tarihi: 26.12.2019
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 10.11.2019
Accepted: 26.12.2019
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Aygün, M. & Murathan, T. (2020). Buz Hokeyinin Tarihsel Süreç İçerisindeki Görünümü. *Journal of History School,* 44,600-612.

BUZ HOKEYİNİN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GÖRÜNÜMÜ[1]

Murat AYGÜN[2] & Talha MURATHAN[3]

Öz

Sürekli değişim ve gelişim gösteren spor, teknolojinin gelişimi, bilimin ilerlemesi ve spora olan ilginin artması ile evrensel olma özelliğini pekiştirmiştir. Bu süreçten diğer spor branşları gibi buz hokeyi de etkilenmiştir. Değişim sürecinin ana kaynağında sporcu sağlığı, izleyici kitlesinin arttırılması ve pazarlama gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan buz hokeyi sporu, birçok ülkenin katılımıyla evrenselliğini dünyaya yaymıştır. Uluslararası alanda Dünya Şampiyonası ve Kış Olimpiyatları düzeyinde olimpik bir branş olması nedeniyle birçok ülkede, diğer spor branşlarına göre daha fazla oyuncu ve izleyici kitlesine sahiptir. Bu çalışmanın amacı, buz hokeyi sporunun uluslararası alanda tarihsel sürecinin incelenmesidir. Araştırmada, genel tarama ve dokümantasyon metodu ile veriler elde edilmiştir. Literatürde buz hokeyi, Dünyanın en hızlı ve sert takım sporlarından biri olarak ifade edilmiş, buz üzerinde 5 oyuncu 1 kalecinin olduğu, oyunun amacı; oyun topu olarak adlandırılan pak'ı teknik ve taktik anlamda üstünlük kurarak oyun kuralları dahilinde gol ile sonuçlandırmak olarak ifade edilmiştir. Ülkemizde buz hokeyi sporu ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma bulunmazken, uluslararası alanda branşın birçok yönü derinlemesine ele

[1] Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50

[2] Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spor Yönetim Bilimleri, aygunmurat06@gmail.com Orcid: 0000-0002-7636-8325
[3] Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spor Yönetim Bilimleri, talhamurathan@hotmail.com Orcid: 0000-0002-9837-3707

alınarak işlenmiştir. Sonuç olarak, tarihsel süreç içerisinde sporcu malzemeleri, tesis alt yapı bilgileri, teşkilatlanma süreçleri değerlendirilmiştir. Ulusal ve uluslararası organizasyonlar ile sporun gelişimine destek sağlandığı, buz hokeyi sporunun tüm yaş gruplarını kapsayacak şekilde branşa olan ilginin arttığı ve giderek dünya geneline yayıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Spor tarihi, Buz hokeyi, Spor Yönetimi

Ice Hockey in the Historical Process

Abstract

The ever-changing and evolving sport has changed its nature of being universal through technological developments, the advancement of science and the increasing interest in sports. Like other sports, ice hockey has been affected by this process. The main sources of this change process are the concepts like athletes' health, increasing the audience, and marketing. Ice hockey, which emerged at the beginning of the 19th century, has spread its universality to the world with the participation of many countries. As ice hockey is an Olympic branch at the level of World Championships and Winter Olympics at the international level, it has more numbers of players and audience in many countries than other sports branches. The objective of this study is to examine the historical process of ice hockey in the international area. In the research, the data were obtained via general screening and documentation method. Ice hockey has been described as one of the fastest and hardest team sports in the world and it has been specified as a sport which aims to finalize the game through having a technical and tactical advantage by 5 players and 1 goalkeeper on the ice through scoring a goal with puck, the game ball. While there are not many scientific studies in our country, many aspects of the branch have been scrutinized in the international field. As a result, athlete materials, facility infrastructure information, and organization processes were evaluated during the historical process. It has been revealed that ice hockey has been supported by national and international organizations, there has been an increasing interest from all age groups to the branch, and that it has been spreading throughout the world.

Keywords: Sport history, Ice hockey, Sport management

GİRİŞ

Bireylerin ilgi ve istekleri doğrultusunda birçok farklı spor dalına yöneldikleri bilinmektedir. Bu çeşitlilik bireylerin farklı disiplinlerde spor yapmalarına olanak tanırken, spor branşlarının özellikleri sayesinde birçok motorik özelliğin gelişimlerine de katkı sağlamaktadır. Bu spor dallarının bir grubu da kış sporlarıdır.

Kış sporları, yüksek adrenalin içermesinden ötürü profesyonel sporcular tarafından tercih edildiği gibi amatör sporcular tarafından da yoğun ilgi görmesinden dolayı kişiler tarafından her geçen gün daha da önem kazanan spor faaliyetlerindendir. Günümüzde en fazla tercih edilen kış sporları buz pateni, snowboard, kayak, kızak ve buz hokeyidir (Tetik ve ark., 2002). Buz hokeyi sporu özellikle Kanada, Amerika, Rusya ve birçok İskandinav ülkesinde aşırı ilgi görmesi nedeniyle yüksek bir izleyici kitlesine sahiptir. Günümüzde buz hokeyi ile ilgili birçok tanım yapılmaktadır.

NHL (Ulusal Hokey Ligi)'de dünyanın "en havalı oyunu" (Alain, 2002) olarak ifade edilen buz hokeyi, yüksek seviyede kas gücü, dayanaklılık ve çeviklik gerektiren (Leiter ve ark., 2007; Nightingale, 2014), buz üzerinde 3'ü hücum, 2'si savunma olmak üzere toplamda 5 oyuncu ve 1 kalecinin olduğu (Harrari ve Ominsky, 2002; Dolphin, 2010; Farrukh, 2015), rakip takım karşısında savunma yaparak gol atmak amacıyla oynanan bir oyundur (Zeisler, 2013). Yapılan bu tanım doğrultusunda, buz üzerinde her iki takımdan 5 oyuncu ve 1 kalecinin pak (puck)'ı oyun süresi boyunca rakip takım karşısında savunma yaparak, teknik ve taktik anlamda (Aygün, 2018), zihinsel ve fiziksel açıdan takım uyumunu en iyi şekilde sağlayıp, gol ile sonuçlandırıp üstünlük sağlamak olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmada, Dünya'da ve Türkiye'de buz hokeyi sporunun mevcut durumu, oyun kuralları, kural değişiklikleri, Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu ve Türkiye Buz Hokeyi Federasyonu'nun kurulma süreci metodolojik şekilde anlatılmaktadır. Bu araştırmada çevrimiçi ve çevrimdışı veri tabanları incelenerek genel tarama ve dokümantasyon metoduyla veriler elde edilmiştir.

Buz hokeyi dünya genelinde giderek daha da popüler hale gelen, hızlı tempoda oynanan bir takım sporudur. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da 1 milyondan fazla erkek, kadın ve genç, buz hokeyi oynamaktadırlar (Popkin ve ark., 2017). Bazı ülkelerin ulusal sporu olarak kabul edilen buz hokeyi sporu,

özellikle son yıllarda birçok ülkede rağbet görerek Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu (IIHF)'nun ve özel kuruluşların desteği ile gelişim göstermektedir.

Buz hokeyinde kayma performansı sporcunun yeteneklerine, fiziksel durumuna ve malzemelerin özelliklerine bağlıdır. Sadece yetenek ve performans doğru bir ifade olmayacaktır. Buz hokeyi ekipmanlarından paten için, Edge; daha önce kullanılan paten çeliği yerine yeni bir çelik yaparak, çeliğin sürtünme özelliklerini normal özellikte olan diğer patenler ile karşılaştırmıştır. Bu da çeliğin buzu iyi şekilde tutması ile buz üzerinde yapılan birçok harekete imkân tanıyacaktır (Federolf ve ark., 2008). Ekipman önemi her spor branşında olduğu gibi bireyin becerilerinde önemli bir etkendir.

İnsanların kendilerini daha iyi hissetmek amacıyla spora yönelmelerinin yanı sıra (Aygün, 2019), buz hokeyi sayesinde, sporcuların toplum içerisindeki statü kazanımları kendine ait güvenlerinin belirlenmesinde etkili olduğu (Aygün ve Öztaşyonar, 2019), buz hokeyi oynamak isteyen bireylerin temel ve taktiksel beceriler kazanmasında güdülenmelerini sağlayarak başlangıç noktası olduğu ifade edilmektedir (Pavlis, 2003). Özel oyun talimatları kendileri tarafından belirlenen ligler dışında, Ulusal (Ulusal Federasyonların birçoğu) veya Uluslararası birçok organizasyon (EYOF, Dünya Şampiyonları, Kış Olimpiyatları… vb.) Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu (IIHF)'nun belirlemiş olduğu oyun kuralları ve prosedürler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu da oyun yönetiminin, oyun kurallarının ve sporcu kalite kriterlerinin belirlenmesi açısından etkilidir.

Buz hokeyi Ulusal Hokey Ligi (NHL) şampiyonluk serisi olan Stanley Cup finallerinin belirleyici bir oyunudur (Martin, 2018).

Buz hokeyi sporunda sporcu sağlığını öncelikli düşünmek şartıyla nizami ölçüde sertliğe izin verilmektedir. Bazı araştırmacılara göre buz hokeyinde sert olmanın manası zeki olmak olarak ifade edilmiştir. Bu durum buz üzerinde olumlu ve üretken olmak, işini bilmek, uyanık olmak, duygularını kontrol altında tutmak, enerjisini ve gücünü nasıl koruyacağını bilmek, en iyisini yapmak, kararlı olmak, dayanıklılık ve esnekliğe sahip olmak olarak ifade edilmektedir (Miller, 2001).

1913 yılında mavi çizgilerin koyulması ile buz hokeyi sahası (Paslı, 2002); savunma sahası, tarafsız saha ve hücum sahası olarak üç ana bölüme ayrılmıştır.

1923 yılında Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu bir dizi kurallar kabul etmiştir. İlk dönemde oyun alanını 80 metre, uzunluğunu 40 metre genişliğinde kabul ederken (IIHFi, 2019), bu oranlar günümüzde uluslararası yarışmaların

uygunluğu için 60 metre uzunluğunda, 25-30 metre genişliğindedir (IIHFa, 2019).

Uluslararası buz hokeyi federasyonunun gerek görmesi halinde kurallar ve durumlar hakkında değişiklik yapma yetkinliği nedeniyle, buz üzerinde kale alanı ve buzlanma (icing) çizgisi olarak belirtilen bölge ve çizginin (IIHFb, 2014), 2018-2022 kural kitabında kale alanı daha farklı ve buzlanma çizgisi olarak ifade edilen yer gol çizgisi (IIHFa, 2019) olarak değiştiği görülmektedir (Şekil 1a,b).

Antrenman sürecinde, oyun sırasında yaralanma riski söz konusu olduğundan dolayı, yaralanma türleri ve yerleri araştırma konusu olmuştur. Yaralanma riskini azaltmak amacıyla kullanılan malzemelerdeki değişiklikler, antrenörlerin bilgilendirilmesi, oyunun ve sporcu sağlığının daha da güvenli bir hal almasına neden olmuştur (Bancroft, 1993). Başarılı ve etkin bir antrenör sporcu ile iyi iletişim kurması sayesinde sporcu memnuniyetini ve dayanıklılığını artırabilmektedir (Rodahl ve ark., 2015).

Oyun topu olarak ifade edilen puck'ın 160 km hıza ulaşması nedeniyle sporcularda yaralanmanın önüne geçmek amacıyla koruyucu malzemeler (dizlik, eldiven, kask… vb.) kullanılmaktadır (Farrukh, 2015).

Buz hokeyi tesislerinde teknik anlamda kullanılan malzemelerin esnekliği ve dayanıklılığının yanı sıra (Tuominen ve ark., 2015), kaliteli şekilde buz pisti alanının bakımı yaralanma riskini en aza indirerek, sakatlanma yaşayan sporcunun kısa süre sonra buza geri dönmesini sağlamaktadır (Popkin ve ark., 2017). Bu nedenle bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik buz hokeyi oyununun büyük bir parçasıdır (Martin, 2018).

Birçok spor dalında olduğu gibi, teknolojinin gelişimi ile birlikte, spor branşlarında kullanılan malzemelerde yeniden tasarlanmaya başlamıştır. Bu tasarım ve gelişimin en önemli amacı sporcu sağlığı ve sakatlanma riskini en aza indirmektir.

Buz hokeyi sporunun tarihsel süreç içerisinde oyun yapısı, değişimi ve kuralları sürekli değişim ve gelişim göstermiştir. Bu süreç Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu tarafından uygun görülmesi halinde kurallar ve oyun yapısı ile ilgili değişim ve gelişim de göstermektedir.

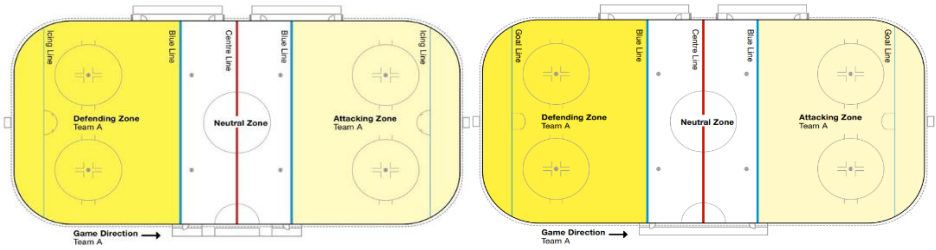

Şekil 1. a. Buz Yüzeyi (Buz Pisti) b. Buz Yüzeyi (Buz Pisti)

Kaynak: IIHFb, 2014 (IIHF OfficialRuleBook 2014-2018)

Kaynak: IIHFa, 2019 (IIHF OfficialRuleBook 2018-2022)

Buz Hokeyinin Tarihsel Gelişimi

3000 yıldan daha önce Kuzey Avrupa bölgesinde yaşayan insanlar donmuş göllerde seyahat etmek için buz pateni gibi araçlar geliştirmeye başlamışlardır. Hız ve enerji açısından daha iyi performans elde etmek için önceki modellerden önemli düzeyde farklı özellik gösteren modern patenleri tanımlamaya yardım etmiştir. M.Ö. 1800 yılında beş kişilik buz pateni grubu, kemikten yapılmış patenleri modern patenler üretilinceye kadar kullanmışlardır (Formenti ve Minetti, 2007). Fransızca'da "hocquet" kelimesinden "stick" (sopa) anlamına gelen 19. yüzyılın başlarında Kanada'da başlayan buz hokeyi sporu ilk dönemlerinde açık alanda oynanmaktaydı (Olympic, 2019). 3 Mart 1875 yılında Kanada Montreal'de yer alan "Victoria Buz Pateni" pistinde ilk kez kapalı bir alanda buz hokeyi maçı yapılmıştır (IIHFc, 2016) (Şekil 2).

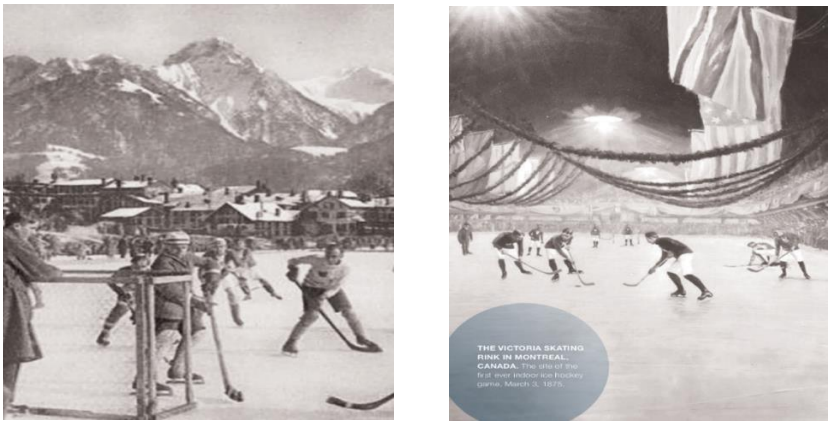

Şekil 2. a. Açık Buz Pisti (1910 yılında çekilmiş bir fotoğraf), b. Kapalı Alanda Yapılan ilk Buz Hokeyi Maçı (1875 yılı), Kaynak: IIHFc, 2016 (IIHF Ice Rink Guide)

Kayıtlara geçen ilk buz hokeyi takımı 1880 yılında McGill Üniversitesi bünyesinde kurulan Hokey Kulübü olmuş ve buz hokeyi Kanada ulusal sporu haline gelerek ülke geneline yayılmıştır (Olympic, 2019a). Önceleri plastik topla oynanması rağmen (Paslı, 2002), 1960'lı yıllarda top yerine puck kullanılmış ve 1879 yılında iki McGill Üniversitesi öğrencisi olan "Robertson ve Smith" tarafından ilk kurallar belirlenmiştir (Olympic, 2019a). Buz hokeyi sporu ile ilgili yaşanan birçok gelişme sonrası Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu kurulmuştur.

15 Mayis 1908 yılında Paris'de Ligue International'de Hockey sur Glace (LIHG) adıyla kurulan Uluslararası Buz hokeyi Federasyonu, Belçika, Fransa, Büyük Britanya ve İsviçre'den yer alan temsilcilerin imzalamasıyla faaliyete geçmiştir. Daha sonra beşinci üye olarak Bohemia (Çekoslavakya)'dan bir üye daha katılmıştır (Şekil 3).

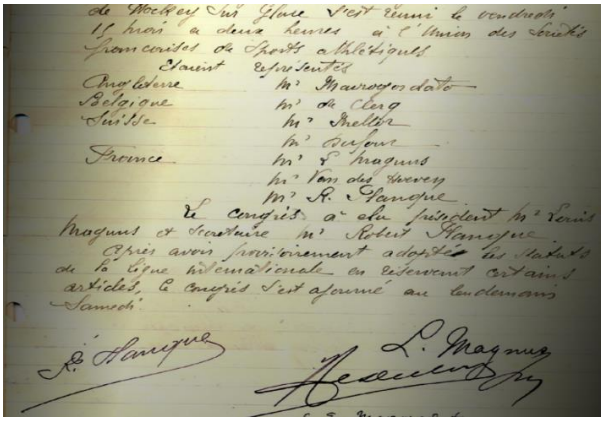

Şekil 3. Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu Kuruluşu

Kaynak: IIHFd, 2019 (History of Ice Hockey)

Louis Mahnus, Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonunun ilk başkanı olmuş, ilk kongre Paris'de yapılmıştır (IIHFd, 2019). 22-25 Ocak 1909 tarihleri arasında Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonunun ikinci kongresi Chamonix'de gerçekleşmiş, oyunun kendi kuralları belirlenerek bir sonraki yıldan itibaren Avrupa şampiyonası düzenlemesine karar verilmiştir. Kongre ile birlikte Chamonix'de oynanan uluslararası şehir turnuvasını kazanan şehir Londra olmuştur. 19 Eylül 1909 yılında Almanya Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu'na kabul edilen altıncı üye olmuştur (IIHFf, 2009).

I. Dünya savaşından spor branşları da etkilenmiştir. Savaş boyunca Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonları idari ve aktivite anlamında faaliyet

gösterememişlerdir. Savaş sonrası Uluslararası Olimpiyat Komitesi savaşı kaybeden Almanya ve Avusturya'yı bünyesinden uzaklaştırmıştır. Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu bu kararı 1920 yılında uygularken, üyelerinden olan Bohemia, yeni kurulan Çekoslovakya'ya devredilmiştir (IIHFe, 2019).

1920'de Antwerp'de yapılan yaz olimpiyat oyunlarına buz hokeyi turnuvası dahil edilmiş, Kanada ve Amerika dışındaki deniz ötesi ülkelerin katılımı ile 23-29 Nisan tarihleri arasında oyunlar oynanmıştır (IIHFe, 2019). Olimpiyat oyunları sırasında düzenlenen kongrede Kanada ve Amerika 26 Nisan 1920'de yeni üye olarak kabul edilmiş ve böylece federasyonu Avrupa dışına taşımışlardır. Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu liderliğini Antwerp oyunlarında almıştır. St. Moritz'de 1928 Olimpiyatları buz hokeyi şampiyonası ve aynı zamanda gerçekleşen Dünya ve Avrupa Şampiyonası 11 takımın rekor katılımı ile gerçekleşmiştir (IIHFe, 2019).1937-1947 tarihleri arasında II. Dünya savaşı nedeniyle Olimpiyat ya da Dünya şampiyonası yapılamamıştır (IIHFi, 2019).

Ligue International'de Hockey sur Glace (LIHG) ile ifade edilen Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu, 1954 yılında International Ice Hockey Federation (IIHF) ingilizce adını almıştır (IIHFg, 2019). 1990'larda Sovyetler Birliği ve Perestroika'nın çöküşe başlaması ile Uluslararası hokey dünyasında etkili bir değişim ve gelişim yaşanmıştır. Kısa bir süre sonra Çekler ve Slovaklar bağımsızlık kazanmışlardır. 1994 yılında başkan olarak seçilen René Fasel günümüzdede Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu'na başkanlık yapmaktadır. Federasyon her biri ülkesinde ulusal yönetim organı olan 81 üyeye sahiptir (IIHFj, 2009).

1998-2008 tarihleri arasında ciddi anlamda değişmeye ve gelişmeye devam etmiş, Olimpiyatlar ilk Ulusal Hokey Ligi (NHL)'nin katılımı ile sürmüştür. Bu süre içerisinde Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu'na (IIHF) Liechtenstein, Makao ve Malezya gibi 15 federasyon daha katılmıştır (IIHFh, 2009).

2018'de Güney Kore Pyeongchang'da gerçekleşen Kış olimpiyatları'nda, ev sahipliği dışında, olimpiyatlarda buz hokeyi kadın takımının sıradışı sportif diplomasi hareketi gerçekleştirerek hem kuzey hemde güney'li sporculardan oluşan (IIHFh, 2009) tek bir takım olduklarını ifade etmişlerdir (Olympic, 2019b).

Türkiye'de Buz Hokeyi

Türkiye'de ilk olarak 1917 yılında İngiliz askerlerinin donmuş sular üzerinde buz hokeyi oynadığı bilinmesine rağmen 1983 yılında Atatürk buz pistinde Amerikalı subay Glenn Brown önderliğinde resmi olarak başlamıştır. Antrenmanların bir kısmı Ankara Gençlik Parkının donmuş suları üzerinde yapılmıştır. İlk dönemlerde malzeme sıkıntısı çekildiğinden oyuncular kendi imkanları ile yaptıkları malzemeler ile çalışmaya başlamışlardır. 1989 yılında dönemin Spor Bakanı ile görüşülerek buz hokeyi sporunun ülkemizde Kayak Federasyonu'na bağlı olarak resmiyet kazanması gerçekleştirilmiştir. "Ocak 1990" adlı şampiyona ülkemizdeki ilk ciddi şampiyona olmuştur. Bu şampiyona ile buz hokeyi maçları 2000 seyirci önünde oynanarak tanıtılmıştır. 1991 yılında Kayak Federasyonu'ndan ayrılarak Buz Sporları Federasyonu'nun çatısı altına giren buz hokeyi branşı, 1991 yılında Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu'na bağlanmıştır (Paslı, 2002). Oyuncular 1992 yılında Uluslararası anlamda Güney Afrika'da gerçekleşen Buz Hokeyi Dünya Şampiyonası'na katılarak Türkiye'de buz hokeyi sporunun varlığını Dünya'ya göstermişlerdir (Şekil 4).

Şekil 4. Dünya Şampiyonasında Türk Milli Takımının İlk Maçı (Kaynak: Paslı, 2002)

Ülkemizde buz hokeyi sporunun gelişimi ile tesisleşmenin artması, farklı şehirlerde olduğu gibi 2001 yılında da Erzurum'da doğal şartlarda yapılan buz pisti sporun gelişimine ve tanınırlığına yarar sağlamıştır. Buz hokeyi branşı 2005 yılında Buz Pateni Federasyonu'ndan ayrılmış, 2006 yılında idari ve mali özerkliğine kavuşmuştur (TBHF, 2019).

Ülkemizde 1992 yılında yapılan ve daha sonra devam eden hakemlik seminerleri, hakemlik kavramının gelişimine, ulusal ve uluslararası alanda birçok hakemin yetişmesine ve uluslararası alanda görev almasına yarar sağlanmıştır (TBHF, 2019). Ülkemizdeki ilk hakem kursuna eğitmen olarak gelen ve günümüzde de Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonunda hakem gözlemcisi olarak görev yapan, Kanada'lı Bob Nadin'dir. Eğitim sonrası ülkemizdeki ilk hakemler; Şevik Sezer Seçkin, Timuçin Özbükücü, Reha Akın, Tan Yaşartürk ve Tahsin Kaya'dır. Buz hokeyi sporunun gelişimi ile birlikte Uluslararası Buz Hokeyi Federasyonu (IIHF) tarafından geçmiş yıllarda olduğu gibi 2019-2020 sezonunda da birçok hakem görevlendirilmiştir.

2019-2020 sezonunda Lüksemburg'da gerçekleşecek Olimpiyat Elemeleri N grubunda baş hakem olarak Cemal Ersin Kaya, Estonya'da gerçekleşecek 18 yaş altı Buz Hokeyi Dünya Şampiyonası II. Kategori A grubunda çizgi hakemi olarak Murat AYGÜN, İstanbul'da gerçekleşecek 18 yaş altı Buz Hokeyi Dünya Şampiyonası III. Kategori A grubunda çizgi hakemi olarak Ferhat Doğuş Aygün ve Berkay Arslanbey, Hollanda'da gerçekleşecek 18 yaş altı kadınlar Buz Hokeyi Dünya Şampiyonası II. Kategori A grubunda Şermin Özdemir çizgi hakemi olarak görevlendirilmiştir (IIHFk, 2019).

KAYNAKÇA / REFERENCES

Alain, H. (2002). *The Physics of Hockey.* The Johns Hopkins University Press.

Aygün M. (2018). *Buz Hokeyi Sporcularının Duygusal Zekâ ve Liderlik Özelliklerinin Sportif Sürekli Kendine Güven Üzerine Etkisi*. Yayınlanmış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Kış Sporları ve Spor Bilimleri Enstitüsü.

Aygün M. (2019). *Buz Hokeyi Sporcularının Duygusal Zekâ ve Liderlik.* Nobel Bilimsel Eserler.

Aygün M. & Öztaşyonar, Y. (2019). Buz Hokeyi Sporcularının Sportif Sürekli Kendine Güven Özelliklerinin İncelenmesi. *Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 17(3), 202-212. Doi:10.33689/spormetre.508266

Bancroft, R. W. (1993). *Type, Location, and Severity of Hockey Injuries Occurring During Competition and Pranctice*. Safety in Ice Hockey, Second Volume, ASTM STP 1212. American Society for Testing and Metarials. 31-43.

Dolphin, C. (2010). *Ice Hockey By the Numbers*. Abdo Publishing Company.

Farrukh, A.H. (2015). *Textile in Ice Hockey: A journey of Safety*. Gent University.

Federolf, P. A., Mills, R. & Nigg, B. (2008). Ice friction of flared ice hockey skate blades. *Journal of Sports Sciences,* 26(11), 1201–1208. Doi: 10.1080/02640410802027360

Formenti, F. & Minetti, A.E. (2007). Human locomotion on ice: the evolution of ice-skating energetics through history. *The Journal of Experimental Biology* 210, 1825-1833. Doi: 10.1242/jeb.002162

Harari, P. J. & Ominsky, D. (2002). *Ice Hockey Made Simple: A Spectator's Guide*. First Base Sports.

IIHFa. (2019). *International Ice Hockey Federation, Official Rule Book 2.nd Edition (2018-2022*).https://www.iihf.com/IIHFMvc/media/Downloads/Rule%20Book/8784_IIHF_Official_Rule_Book2018_IH_191101.pdf, 05.11.2019.

IIHFb. (2014). *International Ice Hockey Federation, Official Rule Book (2014-2018).* http://www.iihf.com/fileadmin/user upload /PDF/Sport/IIHF_ Official_Rule_Book_2014-18_ Web_V6.pdf, 05.11.2019.

IIHFc. (2016). *International Ice Hockey Federation, IIHF Ice Rink Guide*. file:///C:/Users/Metin_karayol/Downloads/IIHF_Ice_Rink_Guide_web pdf%20(3).pdf, 05.11.2019.

IIHFd. (2019). *International Ice Hockey Federation, History of Ice Hockey*. https://www.iihf.com/en/statichub/4808/history-of-ice-hockey, 05.11.2019.

IIHFe. (2019). *International Ice Hockey Federation, History of Ice Hockey, 1914 1933.* https://www.iihf.com/en/statichub/4856/1914-1933, 05.11.2019.

IIHFf. (2019). *International Ice Hockey Federation, History of Ice Hockey, 1908-1913*.https://www.iihf.com/en/statichub/4857/1908-1913, 05.11.2019

IIHFg. (2019). *International Ice Hockey Federation, History of Ice Hockey, 1957-1974*.https://www.iihf.com/en/statichub/4838/1957-1974, 05.11.2019.

IIHFh. (2019). *International Ice Hockey Federation, History of Ice Hockey, 1990-Today*. https://www.iihf.com/en/statichub/4839/1990-today, 05.11.2019.

IIHFi. (2019). *International Ice Hockey Federation, Timeline.* https://www.iihf.com/en/static/5113/timelineepochs, 05.11.2019.

IIHFj. (2019). *International Ice Hockey Federation, The World Governing Body.* https://www.iihf.com/en/statichub/4682/who-we-are, 05.11.2019.

IIHFk. (2019). *International Ice Hockey Federation, Assigments 2019/2020.* https://www.iihf.com/en/static/15803/assignments-2019-2020, 05.11.2019.

Leiter, J. R., Condingley, D. M., Zeglen, A. J., Carnegie, G. D. & MacDonald, P. B. (2016). The Size and Strength Development in Elite Youth Ice Hockey Players. *International Journal of Kinesiology Sports Science,* 4 (3), 54-62. Doi:10.7575/aiac.ijkss.v.4n.3p.54

Martin, B. S. (2018). *Stem in Hockey*. Abdo Publishing.

Miller, S. L. (2001). *Hockey Tough.* Human Kinetics.

Nightingale, S. C. (2014). A Strength and Conditioning Approach for Ice Hockey. *Strength and Conditioning Journal*. 36 (6), 28-36. Doi: 10.1519/SSC. 0000000000000107

Olympic. (2019a). *International Olympic Committe, Ice Hockey* https://www.olympic.org/ice-hockey, 05.11.2019.

Olympic. (2019b). *International Olympic Committe, Women in Sport.* https://www.olympic.org/news/thefemale-coach-behind-the-unified-korean-ice-hockey-team-a-symbol-of-peace-and-hope, 05.11.2019.

Paslı, F. (2002). *Buz Hokeyinin Temel Prensipleri*. Evren Yayınevi.

Pavlis, Z. (2003). *Hockey-The Basics*. Meyer and Meyer Sport.

Rodahl, S., Giske, R., Peter, D. M. & Hoigaard, R. (2015). Satisfaction with The coach and mental toughness in elite male ice hockey players. Journal of Sport Behavior, 38 (4), 1-13.

Tetik, O., Aydoğ, T., Demirel, A. H., Atay, Ö. A. & Doral, M. N. (2012). Kış sporlarında spor yaralanmaları. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe Journal of Sport Sciences.* 13 (4), 42-55.

Tuominen, M., Stuart, M. J., Aubry, M., Kannus, P. & Parkkari, J. (2015). Injuries in Men's International Ice Hockey: a 7-Year Study of the International Ice Hockey Federation Adult World Championship Tournaments and Olympic Winter Games. *British Journal of Sports Medicine*, 49 (1), 30-36. Doi: 10.1136/bjsports-2014-093688

TBHF. (2019). *Türkiye Buz Hokeyi Federasyonu, Bilgi*. http://www.tbhf.org.tr /Sayfa?id=11458, 05.11.2019.

Zeisler, L. (2013). *Historical of Ice Hockey*. The Scarecrow Press.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.613-630.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.613-630.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh40200

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 17.12.2019
Kabul Tarihi: 28.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 17.12.2019
Accepted: 28.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ak Bingül, B., Türk, A. & Ak, A.R. (2020) Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlığı: "Kırklareli Üniversitesi Örneği". *Journal of History School,* 44,613-630.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIĞI: "KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ"[1]

Berna AK BİNGÜL[2], Armağan TÜRK[3] & Rengin AK [4]

Öz

Bu çalışmada, Kırklareli Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespit edilmesi amacıyla 558 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak anketlerin güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı ile test edilmiştir. Ardından, demografik özelliklerin farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için Pearson chi-squire test analizine tabi tutulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, öğrencinin yaşadığı yer ve yaşı, cinsiyeti, sınıfı, öğretim durumu, anne ve babasının eğitim durumunun finansal okuryazarlık üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmazken sadece öğrencilerin okudukları bölüm ile finansal okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Sonuç olarak öğrencilerin bazı temel finansal konular hakkında bilgi sahibi olmalarına karşın yeterli düzeyde finansal okuryazar olmadıkları sonucu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Eğitim, Finansal Eğitim, Üniversite Öğrencisi.

---

[1] Bu çalışma, "Kırklareli Üniversitesi Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Özelliklerinin Belirlenmesi" adlı KLUBAP-171 No'lu Projeden türetilmiştir. Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %40, 2. yazar: %30, 3. Yazar: %30

[2]Dr.Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bankacılık ve Finans Bölümü, berna.akbingul@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2813-2780

[3]Dr.Öğr.Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, aturk@bandirma.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6646-9333

[4] Prof. Dr. Kırklareli Üniversitesi, İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, rengin.ak@klu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0364-9975

Financial Literacy among University Students:
"Case of Kırklareli University"

Abstract

The aim of this study is to determine the financial literacy levels of the students studying at Kırklareli University. In this context, the data obtained from the survey conducted on 558 students were analyzed using SPSS program in order to determine the financial literacy levels of the students. First, the reliability of the questionnaires was tested with Cronbach's Alpha coefficient. Then Pearson chi-squire test analysis was performed to determine whether demographic characteristics differed. According to the results of the analysis, there is a significant relationship between students' major and financial literacy while their age, gender, grade, educational background, educational status of their parents and the place they live do not have a decisive effect on financial literacy. As a result, it is concluded that they are not financial literate enough although students have knowledge about some basic financial issues.

Keywords: Financial Literacy, Financial Education, Financial Education, University Student.

GİRİŞ

Finansal okuryazarlık kavramı, son dönemlerde bilimsel ve deneysel çalışmaların ana konusu haline gelmiştir. Yaşanan ekonomik krizler, yüksek işsizlik oranları, mortgage krizi, bireysel ve kamu borçlarının artması, enflasyon ve yüksek düzeyde finansal belirsizlikle sonuçlanan küresel finansal kriz, finansal bilgi ve becerilere sahip olmanın önemini vurgulamıştır. Çağdaş finansal ürünlerin anlaşılması, finansal yatırım ve bunun yanında finansal risklerden korunma ve bilinçlenme belli bir düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olmayı gerektir. Finansal okuryazarlık düzeyinin artması, hanehalkı gelir düzeyi dolayısıyla da genel ekonomi için olumlu sonuçlar ortaya çıkarmakta ve yaratılan farkındalık bireyin finansal yatırım kararlarında ve tasarruf bilincinde etkili olmaktadırlar. Bu durum finansal piyasaların etkin bir işleve sahip olmasına neden olmaktadır.

2000 sonrası dönemde Dünya'da ve Türkiye'de gündeme gelen finansal okuryazarlık kavramını üniversite öğrencileri kapsamında incelemek ve farklı alanlarda eğitim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini ortaya koymak önem arz etmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmada, Kırklareli Üniversitesi İlahiyat, Grafik, Bilgi Yönetimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Aşçılık, Bankacılık ve Finans, Mimarlık, Turizm İşletmeciliği, Turizm Seyahat, Medya İletişim, Yapı Denetim, Bilgisayar Programcılığı, İİBF, Tarih ve Sosyoloji

bölümlerinde okuyan öğrencilere anket uygulanarak finansal okuryazarlık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

1. FİNANSAL OKURYAZARLIK KAVRAMI

Finansal okuryazarlık, bireyin finansal piyasalardaki gelişmeler karşısında uygun kararlar alabilmesi ve planlama yaparak kendi finansal durumunu yönetebilme yetkinlik ve becerisine sahip olması şeklinde tanımlanabilir. Başka bir ifade ile bireylerin bütçe yapma, tasarruf, borç alma ve yatırım gibi anahtar finansal kavramlar hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu bilgileri kararlarında kullanabilme becerisidir ve beş bileşeni vardır (tbb.org.tr):

- Finansal kavramlarla ilgili bilgi
- Finansal kavramlarla ilgili iletişim kurabilme yeteneği
- Kişisel finans yönetimi becerisi
- Uygun finansal kararlar verme becerisi
- Gelecekteki finansal ihtiyaçlar için planlama yapma davranışı

Finansal okuryazarlık eksikliği, sadece gelişmekte olan ekonomilerin bir sorunu değildir. Gelişmiş ekonomilerdeki tüketiciler de, finansal kavramları anlamak ve müzakere etmek, finansal riskleri etkin bir şekilde yönetmek ve finansal tehlikelerden kaçınmak için finansal prensiplerin güçlü bir şekilde anlaşıldığını gösterememektedir.

Bundan dolayı da Finansal okuryazarlık yetkinliğinin artırılması ve finansal erişimin kolaylaştırılması için Dünya Bankası (Worldbank) ve Ekonomik Kalkınma İş birliği Örgütü (OECD) gibi birçok uluslararası kuruluş, finansal okuryazarlık konusunda çeşitli araştırmalar ve raporlar yayınlayarak ülke yönetimlerini finansal okuryazarlığa hak ettiği önemi vermeye ve hatta onu devlet politikası haline getirmeye teşvik etmektedir. Finansal okuryazarlık düzeyi, eğitim ve gelir seviyelerine göre değişmektedir, ancak kanıtlar, yüksek gelirli yüksek eğitimli tüketicilerin, daha az eğitimli, düşük gelirli tüketiciler gibi finansal meseleler konusunda yetersiz olabileceğini ve öğrenmekte tereddüt ettiklerini göstermektedir.

Öncelikli olarak genç nüfusu oluşturan üniversite öğrencileri için, rekabet şartları yeni finansal sorumluluklar getirmektedir ve bunun sonucu olarak ta öğrencilerin eğitime odaklanmaları ve başarıya ulaşması zorlaşmaktadır. Genç nüfusun üniversite eğitimi sırasında veya sonrasında iş hayatına atılacak olması bu yaş gurubu için finansal okuryazarlığı önemli kılmaktadır. Finansal okuryazarlığın önemli unsurlarını oluşturan finansal bilgi düzeyi, finansal tutum

ve finansal davranış biçimi mikro ve makroekonomi bağlamında düşünüldüğünde yaratılan finansal bilinç finansal piyasaların etkin bir işleve sahip olmalarına neden olabilmektedir. Bu noktadan hareketle üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi, finansal bilgi düzeylerinin ve dolayısıyla da finansal farkındalığın artırılması tasarruf ve yatırım bilincinin oluşturulması açısından önem kazanmaktadır.

Öğrencilerin gelecekteki başarısı, başarılı mezunlar olarak bugün ve daha önemlisi yarın ihtiyaç duydukları temel yaşam becerilerini öğrenmeleri, geliştirmeleri ve güçlendirmeleri için fırsatlar sağlamaya dayanmaktadır. Kişisel finansal eğitim hizmetlerinin artık günümüz öğrencileri için bir istisna olmadığını – beklenti haline geldiği bir gerçektir (Goebel, 2019).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlığı kapsamında yapılan çalışmalarda, özellikle öğrencilerinin finansal bilgi düzeyleri ölçülmeye çalışılmış ve elde edilen bilgiler öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri ile karşılaştırılmıştır. Bu kapsamda, cinsiyet, yaş, sınıf, öğrenim düzeyi, anne ve babanın eğitim seviyesi, bağımsız yaşama, finansal yetenek düzeyi, finansal eğitim, girişimcilik, psikolojik faktörler, demografik değişkenler açısından temel düzey ekonomi ve finans bilgileri test edilmiştir. Bu konudaki literatür çalışmaları ulusal ve uluslararası çalışmalar olarak incelenmiştir.

2.1. Ulusal Literatür

Ergün ve Serel (2019) çalışmalarında, 2050 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışması ile elde edilen veriler, parametrik olarak t-testi ve Anova, parametrik olmayanlar ise Marin, Whitney U. ve Kruskal Wallis H. yöntemleri ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ışığında; öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin düşük seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, finansal okuryazarlık seviyesinin temel belirleyicilerinin; cinsiyet, yaş, öğretim türü, eğitim alanı ve düzeyi, akademik başarı, çalışma hayatına ait deneyim, aile eğitim ve gelir düzeyi ve kredi kartı sahipliği parametrelerinin olduğu belirlenmiştir.

Boz (2019), Kütahya ilinde özel eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin velilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespiti amacıyla, 692 veli ile gerçekleştirmiş olduğu anket çalışmasından elde edilen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; araştırmaya dâhil edilen velilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Demografik değişkenlerin finansal okuryazarlık üzerinde herhangi bir etkisi gözlemlenmemiştir.

Gümüş ve Pailer'nin (2019), finans eğitimini tamamlamış öğrencilerle, tamamlayamamış öğrenciler arasındaki finansal okuryazarlık seviyesi farklılıklarını ölçmek amacıyla Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF işletme 1. ve 4. Sınıflarında okuyan 268 öğrenci üzerinde yapmış oldukları anket çalışmasından elde etmiş oldukları verileri bağımsız örneklem t-testi analizine tabi tutmuşlardır. Analiz sonuçlarına göre; finans dersi alınmasının anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu ve en önemli farklılıkların faiz, risk-getiri ilişkisi, finansal araçlar ve piyasalar konularında ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.

Şenbayram'ın (2019) çalışmasında, finansal okuryazarlık konusunu teorik olarak incelemek ve Harran Üniversitesi Suruç Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenebilmesi amacıyla 102 öğrenciyle yüzyüze mülakat yöntemi ile yapılan anket çalışması sonrası elde edilen veriler Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; bankacılık ve finans bölümü öğrencilerinin finansal okuryazarlığının diğer bölüm öğrencilerine göre daha yüksek seviyede olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Aydın (2018) tarafından, finans eğitimi ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla, Haliç Üniversitesinde 2015-2016 arasında okuyan 300 öğrenci üzerinde eğitimleri öncesi ve sonrasında yapılan finansal okuryazarlık derecelerini ölçen bir anket çalışması yapılmıştır. Anket çalışması ile öğrencilerin finansal eğitim almalarının finansal okuryazarlıkları üzerinde geliştirici bir etkisinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğrencilerin finans eğitimlerinin finansal okuryazarlıkları üzerinde beklendiği kadar etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kocabıyık ve Teker'in (2018), Süleyman Demirel Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerini tespit edebilmek amacıyla, 708 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmasından elde edilen verilerin sonuçlarına göre; finansal okuryazarlık seviyesinin arasında cinsiyet, anne eğitim durumu ve İİBF öğrencisi olmak gibi değişkenlerden etkilendiği gözlemlenmiştir.

Bekereci, Ayrıçay ve Dündar (2018) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin İslami finansal okuryazarlık düzeyleri ve psikolojik belirleyicilerini tespit edebilmek amacıyla, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde okuyan 640 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen anket çalışması sonucunda elde edilen verileri İslami finansal okuryazarlığın etkilenmesi beklenen psikolojik faktörler açısından yorumlayabilmek amacıyla faktör analizi

yöntemi, t-testi ve korelasyon analizi yöntemleri ile analize tabi tutmuşlardır. Çalışmanın bulgularına göre; psikolojik faktörlerin finansal okuryazarlık seviyesi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dirican ve Ayrancı'ın (2018) çalışmasında, İstanbul Arel Üniversitesi öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin tespit edilebilmesi amacıyla İİBF ve Uygulamalı Bilimler öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen anketlerle elde edilen veriler keşfedici faktör analizi yöntemi ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olduğuna vurgu yapılmıştır.

Bayrakdaroğlu ve Bilge (2018), finansal eğitim almış kadınların finansal okuryazarlık seviyelerinin eğitimleri ve demografik özellikleri ile olan ilişkisi ortaya çıkartılmak amacıyla 150 kadına uygulanan anket formu sonrasında elde edilen verilen SPSS uygulaması üzerinde ki-kare ve iki yönlü Anova yöntemleri ile analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre; finansal eğitimin finansal okuryazarlık üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, demografik özelliklerin de kadınların finansal okuryazarlığı üzerinde etkili olduğu sonucu da ortaya çıkmıştır.

Kaya ve Güneş'in (2018) çalışmalarında, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencileri üzerinde yapılan anket çalışmasından elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri orta-düşük-çok düşük-yüksek şeklinde sıralanmakta, ayrıca; cinsiyet, öğrenim türü, sınıf, kredi kartı kullanımı, internet bankacılığı kullanımı ve döviz alım-satım işlemleri ile uğraşılmasının finansal okuryazarlığın anlamlı belirleyicileri olduğu belirtilmektedir.

Yücel ve Çiftçi (2018), Hacettepe ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesinde okuyan 300 İİBF öğrencilerinin anket yöntemi ile elde edilen verileri analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin %45'inin finansal okuryazarlık durumunun ortalama düzeyde olduğu, %38,6'sının ise finansal okuryazarlık düzeyinde başarılı olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Ergun, Çinko, ve Avcı'nın (2018), Türk üniversite öğrencilerinin girişimcilik arzuları ile finansal okuryazarlık seviyeleri arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla, Marmara Üniversitesinde öğrenim gören 1040 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen anket çalışmalarında elde edilen veriler t-testi yöntemine göre analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; girişimcilik arzusu ile finansal okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Güvenç'in (2017) çalışmasında ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde 79 program analiz edilerek elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırma bulgularına göre ilköğretim seviyesinde sosyal bilgiler ve matematik dersleri ile birlikte finansal okuryazarlık çıktısının daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Öğrenme çıktılarında ise tasarruf kavramı, bütçe kavramı ve bilinçli tüketici olma gibi kavramların ön plana çıktığı belirlenmiştir.

Çömlekçi (2017), katılım bankası müşterilerinin İslami finansal okuryazarlık seviyelerinin belirlenebilmesi amacıyla, 401 örneklemden anket yöntemi ile elde etmiş olduğu verileri analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; katılım bankacılığı müşterilerinin İslami finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük bir seviyede olduğu ve İslami finansal okuryazarlık düzeyinin önemli belirleyicilerinin cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, meslek ve gelir grubu olduğu da sonuçlarla gözlemlenmiştir.

Güler ve Tunahan (2017) çalışmalarında, hanehalklarının finansal okuryazarlık dereceleri ve demografik özelliklerin finansal okuryazarlığın belirleyicisi olup olmadığının belirlenebilmesi amacıyla, 453 kişi üzerinde yapmış oldukları anket çalışmasından elde ettikleri verileri ki-kare ve kümeleme analizi yöntemleri ile uygulamaya tabi tutmuşlardır. Analiz sonuçlarına göre hanehalkının yarıdan fazlasının düşük finansal okuryazarlık seviyesinde olduğu ve finansal okuryazarlık ile demografik özellikler ve tasarruf anlayışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu borçlanma davranışı ile ilgili olarak ise herhangi anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Karaa ve Kuğu (2016), Üniversitelerin finansal okuryazarlıklarının tespit edilmesi, basit ve gelişmiş finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin tespiti ve sosyal medya kullanımı ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla, 1119 üniversite öğrencisinden anket yöntemi ile elde edilen verilerin analiz edildiği çalışmanın sonucunda; basit ve gelişmiş finansal okuryazarlık kavramlarının birbiri ile ilişkili olduğu, sosyal medyada önemli ekonomistlerin ve yaptıkları paylaşımların takibi sayesinde de finansal okuryazarlık derecesinin artışının açıklayıcısı olduğu ayrıca yaş, sınıf ve çalışma alanının da finansal okuryazarlığın önemli belirleyicileri arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir, Temizel ve Sönmez'in (2015), OECD finansal okuryazarlık ölçeğinin Türkiye'deki üniversite öğrencilerine uygulanabilmesi için Anadolu Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre; üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

2.2. Uluslararası Literatür

Seotsanyana (2019) Lesotho Üniversitesi'nde finansal eğitim alan öğrencilerin finansal okuryazarlıklarının tespiti ve öğrencilerin finansal yeteneklerinin geliştirilebilmesine fayda sağlayabilecek stratejilerin belirlenmesi amacıyla, 60 öğrenci üzerinde tanımlayıcı istatistikler metoduyla gerçekleştirilen analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin eğitmenlerinin finansal okuryazarlık seviyelerinin yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin arttırılabilmesi için eğitmenlerin finansal okuryazarlık seviyelerinin de geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Pesando (2018) finansal okuryazarlığın ve öğrencilerin eğitim yaşantılarına verdikleri değer arasında bir ilişki olup olmadığının ve yüksek finansal okuryazarlık seviyesinin daha yüksek gelir elde edebilmek için eğitime daha fazla önem verilebileceği hipotezinin tespiti amacıyla, OECD'den elde edilen veriler analiz edilmiş ve analiz sonucunda yüksek finansal okuryazarlığın eğitim yaşantısında faydaları olmakla birlikte eğitime verilen önem ve finansal okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Chaipat (2019) finansal davranış, yetenekler ve finansal okuryazarlıkla aralarındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla, "Practical Economics for Daily Life Course" dersini alan 155 öğrenciyle kurs öncesi ve sonrası anket ve test yapılarak gerçekleştirilen analizin sonuçlarına göre; dersi alan öğrencilerin finansal okuryazarlık dereceleri kurs öncesi yapılan ölçümlere göre daha yüksek seyretmekle birlikte, kurs sonrası olması beklenen yükseklikte de olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Wright (2016) Christian College öğrencilerinin finansal okuryazarlıklarının tespiti amacıyla, gerçekleştirmiş olduğu anket çalışmasından elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda; finansal yetenek ve davranışların finansal okuryazarlık ile pozitif ve anlamlı şekilde ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Solesbee (2015) çalışmasında, finansal kapasite ile finansal okuryazarlık arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla, 22 erkek 28 kadından oluşan örneklem üzerinde uygulanan testlerden elde edilen verilerin analiz edilmesi sonrasında elde edilen bulgulara göre; deneye katılan bireylerin bağımsız yaşamaları ile finansal okuryazarlıkları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın amacı,

- Bir devlet üniversitesi olan Kırklareli Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerinin; finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlemesi,
- Finansal okuryazarlık seviyeleri ile öğrencilerin demografik özellikleri arasındaki ilişkilerin ortaya konması ve
- Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin yükseltilmesi için stratejilerin geliştirilmesidir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırmacıların görev yaptıkları Kırklareli Üniversitesi'nin farklı fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokullarındaki öğrencilere anket uygulanmıştır. Yapılan anketin anlaşılabilirliğinin sağlanması amacıyla 25 öğrenciye pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Kırklareli Üniversitesi öğrencilerine yönelik yapılan finansal okuryazarlık anketi 558 öğrenciye uygulanmış ve araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla anketler gönüllülük esasına göre yapılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin okul dağılımı İlahiyat Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Mimarlık Fakültesi, Turizm Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu, Lüleburgaz Meslek Yüksek Okulu ve Pınarhisar Meslek Yüksek Okulu şeklindedir. Ankete katılan öğrenciler bu okulların İlahiyat, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sosyoloji, Mimarlık, Turizm İşletmeciliği, İktisat, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Bankacılık ve Finans, Grafik, Bilgisayar Programcılığı, Bilgi Yönetimi, Aşçılık, Turizm Seyahat, Medya İletişim ve Yapı Denetim bölümlerinde okumaktadır. Ankete katılan öğrencilerin 211'i erkek (%38) ve 347'si kız (%62) öğrencidir.

Uygulanan 572 anketten 558'i değerlendirilirken 14 anket farklı eksikliklerden dolayı değerlendirmeye alınamamıştır. Yapılan anketten elde edilen bulgular için SPSS programından yararlanılmıştır. Yapılan tüm testler için anlam düzeyi %5 (p=0,05) tir.

Verilerin toplanmasında, araştırmanın amacına yönelik olarak sekiz alt başlıkta 40 sorudan oluşan bir ölçme aracı kullanılmıştır. Anketin ilk bölümü kişisel bilgilerle ilgilidir. Diğer bölümleri ise; temel düzey ekonomi ve finans, bireysel bankacılık işlemleri, emeklilik ve sigortacılık, finansal tablolar, vergi ve faiz hesabı yapmaya yönelik sayısal işlem içeren sorulardan oluşmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Anket formu üç başlıktan oluşmaktadır. İlk bölüm demografik özellikler ile ankete katılan öğrencilerin sınıf, bölüm, öğretim türü gibi bazı bilgileri içermektedir. Anketin ikinci bölümü öğrencilerin temel finansal düzeylerini ölçmek amacıyla seçmeli sorulardan oluşmaktadır. Bu bölümde temel düzeyde ekonomi ve finans, bireysel bankacılık, emeklilik ve sigorta, finansal tablolar, yatırım ve vergi mevzuatıyla ilgili temel bilgilerin düzeyini ölçmek amacıyla seçmeli sorular sorulmuştur. Anketin son bölümünde ise basit matematik ve faiz hesaplamalarının yapılabilir olup olmadığını ölçmek amacıyla seçmeli sorular sorulmuştur. Ankette kullanılan soruların hazırlanmasında literatürde yer alan benzer çalışmalardan yararlanılmıştır. Anketler SPSS programı yardımıyla işlenmiştir. İlk olarak yapılan anketlerin güvenilirliği test edilmiştir. Bu amaçla en yaygın kullanılan ölçek güvenilirliği testi olan Cronbach Alfa katsayısına bakılmıştır.

Tablo 1

Güvenilirlik Testi Sonucu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Değişken sayısı
,849	33

Cronbach alfa katsayısı 0,849 olarak bulunmuştur. Genel olarak katsayının 0,5 ten küçük olması anketin güvenilemez, 0,6-0,5 arasında olması kötü, 0,6-0,7 arasında olması şüpheli, 0,7-0,8 arasında olması kabul edilebilir, 0,8-0,9 arasında olması iyi ve 0,9'un üzerinde olması mükemmel olarak yorumlanmaktadır. Hesaplanan katsayının 0,849 olması anketin güvenilirliğinin iyi olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet değişkeni açısından temel düzeyde ekonomi ve finans bilgisi arasında fark vardır. Yani erkek öğrencilerle kız öğrencilerin bu bölümdeki finansal okuryazarlık düzeyleri farklıdır. Bu farkın en önemli nedeni fikrim yok seçeneğini kız öğrencilerin yoğun olarak tercih etmesidir. Bölümdeki sorular bireysel olarak incelendiğinde "Enflasyon paranın satın alma gücünü azaltır" sorusuna verilen cevaplarda erkek ve kız öğrenciler arasında fark yoktur. Pearson Chi-Squire değeri 0,05'ten küçükse gruplar arasında fark yoktur hipotezi reddedilir (Pearson chi-aquire=.261). "Türkiye'de enflasyon oranı %10'un altındadır" sorusunda gruplar arasında fark olduğu görülmektedir (Pearson chi-squire=.000). "Enflasyon oranı piyasadaki faiz oranından yüksek ise kredi kullanmak avantajlıdır" sorusunda gruplar arasında fark vardır (Pearson chi-

squire=.006). Bunun temel nedeni her iki grubunda fikrim yok seçeneğini yüksek oranda tercih etmesidir. "Bir ev kiralamak, ev satın almaya kıyasla finansal açıdan bütçenizi daha rahat kullanmanızı sağlar" sorusunda gruplar arasında fark olmadığı hesaplanmıştır (Pearson chi-squire=.103). "Borsalarda sadece hisse senedi alım-satım işlemleri yapılmaktadır" sorusunda gruplar arasında fark vardır (Pearson chi-squire=.030). Erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasında fark olmasının temel nedeni kız öğrencilerin büyük oranda fikrim yok seçeneğini tercih etmeleridir. "Türkiye'deki menkul kıymetler borsasının adı Borsa İstanbul'dur" sorusunda gruplar arasında fark vardır (Pearson chi-squire=.015). "Vadesiz mevduat hesabı faiz kazancı sağlar" sorusunda gruplar arasında fark vardır (Pearson chi-squire=.042). Yani erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasında verilen cevaplar arasında anlamlı bir fark vardır. Bu soruda erkeklerin verdikleri doğru cevap kızların verdiği doğru cevaplardan anlamlı bir şekilde daha fazladır. "Ons, altın gibi kıymetli madenlerin ölçü birimidir" sorusunda gruplar arasında fark vardır (Pearson chi-squire=.000). Bunun temel nedeni kız öğrencilerin %62'sinin fikrim yok seçeneğini tercih etmiş olmasıdır.

Temel düzey ekonomi ve finans çerçevesinde finansal okuryazarlıkta cinsiyet açısından farklılık bulunmaktadır. Erkek öğrencilerin finansal okuryazarlığı bu bölümde anlamlı olarak kız öğrencilerden yüksektir. Fakat bu farkın kaynağı kız öğrencilerin yoğun olarak fikrim yok seçeneğini tercih etmesinden kaynaklanmaktadır.

Cinsiyet değişkeni açısından bireysel bankacılık bölümü için finansal okuryazarlık düzeyleri arasında fark olup olmadığı incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bölümde sorulan altı sorudan dördünde cinsiyet değişkeninin anlamlı olmadığı, iki soruda ise anlamlı fark olduğu görülmüştür. "Tüm bankalar aynı işlem ücretleri ile çalışmaktadır", "Uzun vadeli kredi kullanmak kısa vadeli kredi kullanmaktan daha maliyetlidir", "IBAN, uluslararası banka hesap numarasıdır" ve "EFT, aynı bankadaki hesaplar arasında para transferi yapmak için kullanılır" sorularına verilen cevaplarda cinsiyet değişkeni açısından fark olmadığı görülmüştür. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .307/.062/.228/ ve .059. "İnternet bankacılığı yardımıyla kredi başvurusu yapılabilmektedir" ve "İnternet bankacılığı yardımıyla hisse senedi alım satım işlemleri yapılabilmektedir" sorularına verilen cevaplar arasında erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasında anlamlı bir fark olduğu hesaplanmıştır. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .045 ve .000. Farkın ortaya çıkmasında kız öğrencilerin vermiş olduğu fikrim yok cevabının fazla olması yanında erkek öğrencilerin verdikleri doğru cevapların anlamlı olarak kız öğrencilerden fazla olmasıdır. Bireysel bankacılıkla ilgili bu bölümde

finansal okuryazarlık açısından cinsiyet değişkeninin önemi olmadığı söylenebilir. Cinsiyet finansal okuryazarlık düzeyini etkilememektedir.

Emeklilik ve sigortacılık konusunda öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyinin ölçülmesi amacıyla beş soru sorulmuştur. Cinsiyetin finansal okuryazarlık üzerinde etkisi olup olmadığıyla ilgili sonuçlar şu şekilde bulunmuştur. Beş sorudan üçünde anlamlı fark yokken iki soruda cinsiyet açısından anlamlı fark bulunmuştur. "SGK (Sosyal Güvenlik Kurumu), Türkiye'de çalışanların bağlı oldukları sağlık güvence kurumudur", "Bireysel emeklilik sistemi, aylık prim ödemeleri yapılan özel bir emeklilik sistemidir" ve "Bireysel emeklilik sisteminde emekliliğe hak kazanmak için 10 yıl süreyle katkı payı ödemesi yapmak gerekmektedir" sorusuna verilen cevaplarda cinsiyet açısından anlamlı bir fark yoktur. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .241/.097 ve .284. Bireyin yaşı, araç kasko bedelinin belirlenmesinde önemli bir rol faktördür" ve "Türkiye'de emeklilik yaşı herkes için 65'tir" sorularına verilen cevaplarda cinsiyet açısından anlamlı fark bulunmuştur. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .000 ve .001. Cinsiyet açısından farkın olmasının nedeni kız öğrencilerin verdiği doğru cevapların erkek öğrenciler verdiği doğru cevaplardan anlamlı olarak fazla olmasıdır. İki soruda cinsiyet açısından anlamlı fark olmasına karşılık emeklilik ve sigortacılık ile ilgili finansal okuryazarlık seviyesinde cinsiyet değişkeninin önemli olmadığını söyleyebiliriz.

Finansal tablolar bölümünde dört soru sorulmuştur. Cinsiyet değişkeninin etkisi olup olmadığı incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Tüm sorular için cinsiyet değişkeni açısından anlamlı fark bulunmuştur. Yani bu bölümde kız öğrencilerin cevapları ile erkek öğrencilerin cevapları arasında anlamlı bir fark vardır. "Bilanço, belirli bir tarihteki varlıkları, borçları ve öz sermayeyi gösterir", "Öz sermaye, toplam varlıklarla borçlar arasındaki farktır", "Eğer bir bireyin öz sermaye hesabında 9.000TL ve borç hesabında 8.000TL varsa bu bireyin toplam varlıkları 17.000 TL dir" ve "Nakit sıkıntısı çeken bir şirket, kesinlikle zarar etmiştir" sorularına ilişkin Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .000/.008/.009 ve .002. Cinsiyet değişkeni açısından fark olmasının nedeni tüm sorularda fikrim yok seçeneğinin kız öğrenciler tarafından erkek öğrencilere göre yüksek oranda tercih edilmesi ve soruların doğru cevaplarının erkek öğrenciler tarafından daha yüksek oranda bilinmesidir.

Yatırım bölümünde beş soru sorulmuştur. Cinsiyet değişkeninin bölümle ilgili finansal okuryazarlığa etkisi olup olmadığı incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Soruların üçünde anlamlı fark bulunmazken iki soruda anlamlı fark bulunmuştur. "Bir şirketin tahvilini satın alırsanız o şirkete ortak olmuş

olursunuz", "Hisse senedi yatırımı tahvil yatırımına kıyasla daha riskli bir yatırım türüdür" ve "Risk düzeyleri aynı olan iki projeden A projesi B projesinden daha fazla getiri sağlamaktadır. Dolayısıyla iki proje arasından B projesi seçilmelidir" sorularında cinsiyet değişkeni açısından verilen cevaplar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .117/.075 ve .054. "Hisse senetlerine yatırım yaptığınızda faiz kazancı elde edersiniz" ve "Döviz bir tasarruf aracıdır" sorularında cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunmuştur. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .000 ve .006. Cinsiyet değişkeninin anlamlı bir fark yaratmasının nedeni kız öğrencilerin sorulara verdikleri doğru cevapların sayısının fazla olması ve fikrim yok seçeneğinin oransal olarak yüksek olmasıdır.

Vergi mevzuatı bölümünde beş soru sorulmuştur. Bu bölümde cinsiyet değişkeni açısından fark olup olmadığı incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır. Sorulan üç soruda erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasında anlamlı bir fark varken iki soruda anlamlı bir fark bulunamamıştır. "Yeni bir iş kurmadan önce Sanayi ve Ticaret Odası'na kayıt yaptırmak gerekmektedir" ve "Her işyeri sahibi vergi dairesine kayıt yaptırmak zorundadır" sorularından cinsiyet değişkeni açısından fark bulunmamıştır. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .102 ve .837. "Türkiye'de KDV oranı bütün ürünlerde %18 olarak uygulanmaktadır" , "Bir vergi yılı 1 Ocakta başlayıp, 31 Aralıkta sona erer" ve Amerikan doları, Euro ve Sterlin arasında TL karşısında en değerli olan para birimi hangisidir?" sorularında cinsiyet açısından verilen cevaplar arasında fark olduğu görülmüştür. Sırasıyla hesaplanan Pearson chi-squire değerleri şu şekildedir; .000/.035 ve .000. Farkın ortaya çıkmasında kız öğrencilerin fikrim yok tercihinin oransal olarak yüksek olması ve en değerli para birimi olarak Amerikan Doları ve Euro'nun erkeklere göre yaklaşık %40 daha fazla oranda tercih edilmiş olmasıdır.

Matematik ve faiz hesaplamaları bölümünde yedi soru bulunmaktadır. Bu soruların dördünde cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark yokken üç soruda anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Erkek öğrencilerle kız öğrenciler arasında verdikleri cevaplar açısından fark olmasının nedeni kız öğrencilerin fikrim yok seçeneğini tercih etme oranlarının yüksek olmasıdır. Ayrıca kız öğrencilerin geleceğe yönelik finans planlarının oransal olarak erkeklerden daha az olması da etkendir.

Finansal okuryazarlığın bölüm değişkenine bağlı olup olmadığının tespiti için yapılan testlerde 40 sorudan 33'ünde bölümler arasında anlamlı bir farkın var olduğu görülmüştür. Yani finansal okuryazarlık ile öğrencilerin okudukları

bölüm arasında bir ilişki vardır. Fakat bu ilişkinin ortaya çıkmasında daha çok fikrim yok seçeneğinin tercih edilme oranının yüksek olması etkili olmuştur.

Ankete katılan öğrencilerin bulundukları sınıf ile finansal okuryazarlık arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür. Yani öğrencinin bulunduğu sınıfın finansal okuryazarlık seviyesi üzerinde bir etkisi yoktur. Sorulan 40 sorunun 24'ünde bu yönde bir sonuç elde edilmiştir. Benzer şekilde öğrencilerin öğretim türü ile finansal okuryazarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öğrencinin örgün eğitimde okumasıyla ikinci öğretimde okumasının finansal okuryazarlık düzeyi üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı görülmüştür.

Finansal okuryazarlığın babanın eğitim durumuna bağlı olup olmadığının tespiti için yapılan testlerde 40 sorunun 34'ünde anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yani babanın eğitim durumuyla öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri arasında bir ilişki yoktur.

Annenin eğitim düzeyiyle öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri arasında da bir ilişki bulunmamıştır. Sorulan 40 sorunun 35'inde annenin eğitim düzeyi ile finansal okuryazarlık arasında ilişki olmadığı görülmüştür. Ailelerin eğitim düzeyinin öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu yönünde bir bulguya ulaşılamamıştır.

Öğrencinin yaşadığı yer ve yaşı ile finansal okuryazarlık seviyesi arasında bir ilişki bulunamamıştır. Sorulan 40 sorudan yaşadığı yer için 37 soruda istatistiki olarak ilişki olmadığı sonucuna ulaşılırken yaşı için 33 soruda istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde ankette tercih edilen öğrencilerin farklı kriterleri ile öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. Öğrencinin yaşadığı yer ve yaşı, cinsiyeti, sınıfı, öğretim durumu, anne ve babasının eğitim durumunun finansal okuryazarlık üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmazken sadece öğrencilerin okudukları bölümler arasında bir fark olduğu görülmüştür. Bu etkini olmamasının temel nedeni tüm sorular için öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Sorulan soruların tamamında öğrenciler ortalamanın altında doğru cevap vermişlerdir. Ayrıca yoğun bir oranda fikrim yok cevabı tercih edilmiştir. Bu cevabın tercih edilmesi de finansal okuryazarlık seviyelerinin yeterli düzeyde olmadığını göstermektedir. Bölümler arasında farkın var olması da bu nedenlerden dolayıdır. Anketlerde elde edilen bir diğer sonuçta kız öğrencilerin finansal okuryazarlık seviyelerinin erkeklere göre daha düşük olduğudur. 40 sorunun 22'sinde erkek öğrencilerle aralarında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bunun temel nedeni ise kız öğrencilerin verdikleri

cevapların yanlış olması yanında oldukça yüksek bir oranda fikrim yok cevabı vermiş olmalarıdır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

1990 sonrası dönemde bilgisayar ve iletişim araçlarında yaşanan gelişme her alanda kendisini göstermektedir. Bu araçlarda yaşanan gelişme sonucunda bilgiye ulaşım daha kolay hale gelmiştir. Bu bilgiler içerisinde finansal bilgilerde oldukça hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Bilginin yayılma hızının artmasından dolayı isteyerek veya istemeyerek birçok finansal veriyle karşılaşılmaktadır. Bu verilerin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi ve günlük yaşantımız için ve gelecek açısından iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi için analiz edilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan finansal okuryazarlık artan bir şekil de her birey için gerekli olmaya başlamıştır. Finansal verileri okuyup değerlendirmek günümüz ekonomisinde artık bir zorunluluk haline gelmiştir. Yaşanan bu dönüşüm nedeniyle ülkeler vatandaşlarının finansal okuryazarlık seviyelerini arttırmaya yeni yetişen nesil için ise finansal okuryazarlığı temelden vermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda çalışmada üniversite öğrencilerinin temel finansal bilgi düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan anket sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyinin yeterli olmadığı açık olarak görülmektedir. Ankete katılan öğrencilerin büyük kısmı sorulan sorulara yanlış cevap verirken büyük bir kısmı ise sorulan kavramlar hakkında fikri olmadığını belirtmiştir. Cinsiyet ayrımı olarak bakıldığında ise erkeklerin vermiş olduğu doğru cevaplar istatiksel olarak kız öğrencilerden daha yüksektir. Ayrıca kız öğrencilerin vermiş oldukları fikrim yok cevabı oransal olarak erkeklerden fazladır. Ankete katılan bölümler açısından İİBF öğrencilerinin sorulara vermiş olduğu doğru cevaplar istatistiki olarak diğer bölümlerden daha yüksektir. Birinci ve ikinci öğretim açısından verilen doğru cevaplar arasında anlamlı bir fark ise bulunamamıştır.

Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık seviyeleri istenen düzeyde değildir. Ayrıca kız öğrencilerin finansal okuryazarlık oranının daha düşük olması literatürde kadın okuryazarlığına yapılan atıfların doğruluğunu göstermektedir. Finansal okuryazarlık literatüründe kadınların finansal okuryazar olmaları üzerinde daha fazla durulmaktadır. Kadınların ev ekonomisi yönetimindeki baskın rolleri, bütçe planlamalarını yapma zorunluluğu ve tasarruf bilincinin aileden başlaması gerekliliğinden hareketle kadınlara kazançlarını nasıl artıracağı ve kullanılabilir kaynaklardan en yüksek potansiyele kadar yararlanılmasının öğretilmesi, gelirlerinden en iyi

şekilde yararlanmalarını ve finansal seçimlere güvenle yaklaşmalarına yardımcı olunması gerekmektedir

Günümüzde, düşük tasarruf oranları gerek Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerin gerekse de gelişmiş birçok ekonominin başlıca sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle yurtiçi tasarrufların artırılması, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması açısından özellikle gelişmekte olan ekonomiler için önemini korumaktadır. Ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan genç nüfusun finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve tasarruf –finansal yatırım bilincinin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Tasarrufların önemli bir kısmının hanehalkı tasarruflarından oluştuğu düşünüldüğünde hanehalkı tasarruflarını artıracak politikalara ihtiyaç olduğu açıktır. Dolayısıyla;

- Finansal okuryazarlık eğitim programları ve/veya seminerleri ile üniversite öğrencilerinin tasarruflarını artıracak politikalar ile finansal eğitimlere öncelik verilmelidir.
- Paranın kullanımı ve tasarruf alışkanlıklarının yerleşmesi için kadınlara özgü eğitimlerin ve çalıştaylar düzenlenmelidir.
- Üniversitelerde öğrencilerin finansal okuryazarlığını arttırmak için müfredata ders eklenmesi bir seçenek olmakla birlikte çok etkin olmayacağı ve bazı bölümlerde müfredata eklenmesinin getireceği sorunların varlığı açıktır. Müfredata konuyla ilgili ders eklenmesi yanında sürekli eğitim merkezleri ve kariyer merkezleri tarafından eğitim düzenlenmesi diğer seçeneklerdendir. Ayrıca eğitimler sonrası sertifika vb şeklinde belgelendirme yapılması öğrenciler açısından mezuniyet sonrası içinde bir katkı sağlayacaktır
- Konu ile ilgili bilgilendirme broşürleri, bülten ve kitapçıkların kamu kurum/kuruluş ve STK'lar tarafından bastırılarak ulaşılabilirliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aydın, A. D. (2018). Türkiye'de finans eğitimi ve finansal okuryazarlık üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 1(1), 12-20.

Bayrakdaroğlu, A. & Bilge, S. (2018). Kadınlarda finansal eğitimin finansal okur-yazarlık üzerindeki etkisine yönelik bir araştırma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19, 97-120. http://dergipark.org.tr/sobbiad/issue/39183/428868

Bekereci, N. E., Ayrıçay, Y., & Dündar, K.Ö.K. (2018). İslami finansal okuryazarlık: kahramanmaraş sütçü imam üniversitesi'nde bir alan araştırması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 45-60.

Boz, D. (2019). Kütahya ilinde bulunan özel eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenci velilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (82).

Chaiphat, C. (2019). Improving financial literacy of undergraduate students with supplementary financial lessons: a case of practical economics for daily life. *TEM Journal*, 8(2), 492-497.

Çiftçi, N. & Yücel, S. (2018). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü University International Journal of Social Sciences (INIJOSS)*, 7(13), 143-161.

Çömlekçi, İ. (2017). İslami finansal okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: katılım bankaları müşterileri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(63), 1423-1439.

Dirican, C. & Ertuğrul Ayrancı, A. (2019). İktisadi ve idari bilimler ve uygulamalı bilimler lisans öğrencilerinin finansal okuryazarlığı üzerine bir araştırma: t.c. istanbul arel üniversitesi örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, (111), 79-116. DOI: 10.33203/mfy.461469.

Ergun, S., Çinko, M., Avcı, E. & Tekçe, M. (2018). An analysis on the relationship between financial literacy and entrepreneurial intention: evidence from Turkish university students. *Economics, Management and Marketing* (Mac-Emm 2018), 25.

Ergün, K. & Serel, A. (2019). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlığı: balıkesir üniversitesi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1385-1410. http://www.itobiad.com/issue/44987/560067

Goebel, P. (No Date). 7 Expert Perspectives on Why Financial Literacy is Important.https://www.opploans.com/mooc/answers/why-is-financial-literacy-important/

Güler, E. & Tunahan, H. (2017). Finansal okuryazarlık: hanehalkı üzerine bir araştırma. *İşletme Bilimi Dergisi*, 5(3), 79-104.

Gümüş, U. T. & Pailer, M.K. (2019). Öğrencilerin finans dersi alma durumunun finansal okur yazarlık seviyesine etkisi: bir nazilli örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1-1.

Güvenç, H. (2017). Öğretim programlarımızda finansal okuryazarlık. *İlköğretim Online*, 16(3).

Karaa, I. E. & Kugu, T. D. (2016). Determining advanced and basic financial literacy relations and overconfidence and informative social media association of university students in Turkey. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 16(6), 1865-1891.

Kaya, M. & Güneş, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin analizi: bankacılık ve finans bölümü öğrencileri üzerine bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 295-305. DOI: 10.20875/makusobed.512569.

Kocabıyık, T.& Teker, T. (2018). Finansal okuryazarlık: süleyman demirel üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 117-144. DOI: 10.30692/sisad.440645.

Özdemir, A., Temizel, F., Sönmez, H., & Er, F. (2015). Financial literacy of university students: a case study for anadolu university. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 97-110.

Pesando, L. M. (2018). Does financial literacy ıncrease students' perceived value of schooling? *Education Economics*, 26(5), 488-515.

Seotsanyana, M. E. (2019). Assessment of university students' level of financial literacy: the voices of the national university of development studies education students. *Africa Review*, 11(1), 63-76.

Solesbee, C. (2015). Assessing and predicting the financial capacity and financial literacy of college students. *Modern Psychological Studies*, 21(1).

Şenbayram, E.A. (2018). Finansal okuryazarlık: Harran üniversitesi suruç meslek yüksekokulu öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Econharran*, 3(3), 1-21.

TBB. https://foy.tbb.org.tr/finansal-okuryazarlik-nedir

Wright, T. (2016). Comparing the financial literacy of public school, christian school, and homeschooled students. *Journal of Research*.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.631-647.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.631-647.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh36874

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 03.09.2019
Kabul Tarihi: 05.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 03.09.2019
Accepted: 05.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Çetinkaya, Ş. (2020). Türkiye'nin 2007-2017 Dönemi Dış Borcunun Enflasyon Üzerindeki Etkisi. *Journal of History School,* 44,631-647.

TÜRKİYE'NİN 2007-2017 DÖNEMİ DIŞ BORCUNUN ENFLASYON ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Şahin ÇETİNKAYA[1]

Öz

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için gerekli olan yatırımlar tasarrufların yeterli düzeyde olmamasından dolayı sınırlı bir seviyededir. Tasarruflar planlanan yatırımların kaynağını oluştururken, yapılan yatırımlar hammadde ve yatırım malı ithalatının artmasını ve gelir düzeyinin yükselmesiyle dış tüketim mallarına olan talebi artırmaktadır. Artan ithal talebi gidermek için ihracatı yükselterek ülkeye döviz girişi sağlamak ya da dış borçlanmaya gitmek gerekmektedir. Dış borçlanma, hem tasarruf yetersizliğinin giderilmesinde hem de kalkınma için gerekli ithalatın yapılabilmesine imkân sağlamaktadır. Dış borçlanma ve enflasyon ülke ekonomisinde önemli sorunlardan biridir. Kayıt dışı ekonominin fazla olması, meydana gelen konjonktürel dalgalanmalar, bütçenin devamlı açık vermesi, borcun borçla karşılanabilir hale gelmesi, özel ve kamu harcamalarında yapılan israflar ve yaşanan doğal afetler dış borçlanmanın artmasına neden olmuş ve ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Bu çalışmamızda borçlanma ile enflasyon ilişkisi veriler doğrultusunda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Borç, Enflasyon, İthalat, İhracat, Dış Ticaret

[1]Dr. Öğr.Üyesi, Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,İktisat Bölümü,İktisat Politikası Anabilim Dalı, sahin.cetinkaya@usak.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2937-4247

Şahin ÇETİNKAYA

The Impact of Turkey's 2007-2017 External Debt on the Inflation

Abstract
It is necessary for the development of developing countries investments not having adequate levels of savings is limited. When you create a source of savings planned investment investment investment and imports of raw materials increased and income level of the goods with their demand for foreign consumer goods. To resolve the increasing demand for imported foreign exchange into the country, raising exports allow or external borrowing needs to go. External borrowing, lack both the savings necessary for development both in removing imports itself. External borrowing and inflation is one of the major problems in the country's economy. Off the record is more than the economy, the cyclical fluctuations occur, the budget is always open, become fungible debt you owe, in private and public spending, waste and natural disasters increased external borrowing and the country's economy, influenced by the negative. In this study, we examined the relationship of inflation data in line with borrowing.

Keyword: External Debt, Inflation, Import, Export, Foreign Trade.

GİRİŞ

Dış borçlanma yatırımları, ihracatı ve ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Sermaye birikiminin yetersizliği, bankalardan, uluslararası kuruluşlardan ve yabancı ülkelerden borçlanmaya itmiştir. Dış borçlanmanın artmasında, büyümenin dış alım yoluyla yapılması ve giderlerinin dış satım gelirlerinden düşük olmasından dolayı ülkelerin yaşadıkları kaynak sıkıntısı neden olmaktadır.

Dış borçlarla enflasyon arasındaki ilişki yıllardır incelenmektedir. Ele alınan çalışmalarda, dış borçların yatırıma dönüştürülmesiyle büyümenin olabileceği üzerinde durulmuştur. Dış borçların yatırıma ayrılmasıyla elde edilen getiri, dış borç maliyetinden yüksek olduğu müddetçe borçlanan ülkede milli gelirde bir artış gözlemlenecektir. Çalışmaların yapıldığı dönemlerde ortaya çıkan farklılık, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, borçluluk sınırları ve dışa açıklık gibi faktörlerden elde edilen sonuçlar arasında farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ülkelerin borç miktarındaki artışlar büyümeyi azaltmaktadır ve ülkeleri enflasyonist sürece sokmaktadır. Çünkü aşırı borçlanma borçların geri ödenmesi sırasında ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Aşırı borçlanma kamunun makroekonomik dengeyi sağlamasını güçleştirerek, tasarrufların ve yatırımların borç ödemelerine gitmesine sebep olmakta ve büyümeyi azaltmaktadır.

Borçlanmanın ekonomik büyümeye, gelir dağılımına, faiz oranlarına ve ödemeler dengesine etkilediği gibi ülke ekonomilerinde enflasyon üzerinde de etki yaratabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde yetersiz olan tasarrufların etkisiyle yatırım düzeyinin istenen düzeyde olmamasından dolayı hedeflenen yatırımların

ülkelerin emisyona başvurarak kendi imkanlarıyla ulaşmak istediklerinde nominal geliri artırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu da enflasyonun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nurkse'nin belirttiği gibi "kısır döngü" içinde bulunan bu ülkelerde hedeflenen kalkınma düzeyini kendi olanaklarıyla gerçekleştirememekte ve kendi kendine gerçekleşen büyümeye ulaşılabilmesi için ancak dış borçlanma ile sağlanabileceği belirtilmektedir.

YÖNTEM

Çalışmada 2007-2017 dönemine ait istatistiksel verileri kullanarak enflasyonun etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Resmi kaynaklardan alınan istatsitikler kullanılıarak değerlendirmeler yapılmıştır. Nicel verilerin karşılaştırılması yapılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomi yazının dış borç enflasyon ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Genel teori, dış borçların ekonomik büyümeyi azaltacağı ve enflasyonu arttıracağı üzerine kurulmuştur. Söz konusu ampirik çalışmalardan birçoğu bu teoriyi doğrularken, bazıları da, anlamsız bir ilişki bulmuşlardır.

-Kamacı (2006) Dış Borçların Ekonomik Büyüme ve Enflasyon Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi çalışmasında dış borç ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde bir ilişki olduğunu tespit etmiş ancak dış borç ile enflasyon arasında ilişki göremediğin ifade etmiştir.

- Akan ve Kanca (2015) Türkiye'de Dış borçlanma büyüme ve enflasypn ilişlisi çalışmasında, dış borçlanmadan diğer makroekonomik değişkenler üzerine etki(ler) saptanmışken, elde edilen bu bulgunun Türkiye ekonomisi özelinde düşünüldüğünde farklı olduğu görüldüğü öngörüsünde bulunmuştur.

-Kutlu ve Yurttagül (2015) Türkiye'de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi 1998-2014 çalışmasındaki sonuç kısmında, Türkiye'de net dış borç stoku ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1998:01 2014:02 – dönemleri arasında Granger nedensellik testi kullanılarak ampirik açıdan analiz edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, net dış borç stoku ile ekonomik büyüme değişkenleri arasında tek yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Buna göre 5% anlamlılık düzeyinde, net dış borç stokunun ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu; büyümenin ise net dış borç stokunun Granger nedeni olmadığı sonucuna varılmıştır. Çalışmamızdan elde ettiğimiz bulgu, dış borçtan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını destekler niteliktedir" değerlendirmesi görülmüştür.

Literatür taramasında sış borç ve diğer makro göstergeler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan birçok çalışmaya rastlanmıştır.

DIŞ BORÇLARLA İLGİLİ KAVRAMLAR

Borçlanma, muayyen zamanda borç alınan nakit ve kıymetli şeylerin geri ödenmesi olarak bilinmekteyken, borç ise ivaz olarak alınmış herhangi bir bedelin ödenmesi mükellefiyetini anlatmaktadır (Ulusoy, 2004).

Dış borç, bir ülkenin belli bir zaman dilimi içerisindeki gayri safi borçları, o ülkede yerleşik olmayan kişilerden bir sözleşmeye dayanarak sağlanmış olan kısa, orta ve uzun vadeli krediler toplamıdır (HDTM, 1991: 3).

Borçlanma genelde iki yönlü bir finansman olmasında geri ödemeler sonucu giderin oluşması ve elde edilen gelirin borçlanmayla olmasından kaynaklanmaktadır (Şeker, 2006: 75). Borçlanan devletler büyümek için yaptıkları yatırımları ve tüketimlerini azaltarak borçlarını ödeyebilmektedirler (Karluk, 2007: 157). Artan kamusal faaliyetlerin finansmanında devletler vergilendirme, emisyon ve borçlanma gibi üç temel araçtan faydalanabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler devamlı olarak bir finansman sıkıntısı içerisindedirler. Devlet yeni vergiler koyarak ve vergi oranlarını arttırarak kamu faaliyetlerinin gelişmesini sağlayabilmektedir (Şeker, 2006: 80-81).

Vadelerine Göre Dış Borçlar

Para piyasalarından elde edilen ve süreleri bir yıl olan kısa vadeli dış borçlara aynı zamanda dalgalı borçlar da denilmektedir (Erdem, 1996: 26). Uluslararası ticarette ödeme meselelerinin çözümlenmesi ve likidite yaratılması için genelde kısa vadeli dış borçlar kullanılır (Adıyaman, 2006: 24).

Vadesi 1-5 yıl olan kredilere orta, 5 yıldan daha fazla olanlara ise uzun vadeli borçlar denilmektedir. Uluslararası sermaye piyasalarında kıymetlendirilen, ülkelerin ekonomik büyümelerini desteklemek için alınan kredilerdir (Poyraz, 1995: 26). Bütçedeki gelir-gider arasındaki açığını ileri ki dönemlere aktarılması, uzun vadeli dış borçlanmada faizin düşük olması, miktarın fazla olması, geri ödemenin kolay ve süresinin kısa olmamasından dolayı, devletin en çok başvurduğu borçlanma türlerindendir (Eker ve Meriç, 1999).

Uzun vadeli borçların normal kaynağı piyasada uzun süreli yatırım fırsatları bekleyen tasarruflardır. Kısa vadeli borçlanılan piyasaya genellikle para piyasası denildiği halde uzun vadeli kredi alınan piyasaya sermaye piyasası

denilmektedir. Sermaye piyasalarından uzun vadeli kredi sağlamanın başlıca yolu tahvil ihracıdır (Müftüoğlu, 1989: 610).

Kullanış Biçimine Göre Dış Borçlar

Projenin finansmanında kullanılmak üzere projeye bağlı olarak alınan krediler kamu sektöründe planlanan yatırım ve kalkınma programlarında finansman ihtiyacını gidermek, belli bir üretim hacminin gerçekleşmesi ve yerel para ile ilgili masrafların karşılanması için kullanılabilirler. Kendi iç tasarruflarıyla giderilemeyen tasarımların finansmanında az gelişmiş ülkeler bu kredilere ihtiyaç duyabilir.

Program kredileri ise belli bir projeye bağlı olmayan uluslararası finansman kuruluşlarından veya hükümetlerden sağlanan ve kalkınma programının dış ödeme açıklarının finansmanına yönelik dış yardımlar olarak kullanılmakla birlikte krediyi alan ülkeye de kolaylık sağlamaktadır (Seyidoğlu, 1992: 704).

Bu iki tür kredi karşılaştırıldığında az gelişmiş ülkeler açısından program kredilerinin kullanımında elde ettiği serbestlik nedeniyle avantajlı olarak kabul edilmektedir. Borç veren uluslar denetlemesinin kolaylığı ve siyasi nedenlerden dolayı proje kredilerini tercih etmektedirler.

Bağlı krediler, imzalanan sözleşmeye göre, nakdi değer elde eden ülkeye aldığı nakdi değeri kullanma şartı getirmekte böylece nakdi değeri alan ülkenin kullanmasından mahrum edilmektedir (Ulusoy, 2004: 58). Serbest krediler belli bir projeye bağlı olmayan ve kaynağı belli olmayan kredilerdir. Uygulamada daha az rastlanılan bu tür kredilerde, kredi alan ülke bu şekilde sağlamış olduğu fonları kullanmaktadır.

İsteğe Bağlı ve Zorlayıcı Borçlar

Zorlayıcı borçlar devletin zorla borç elde etmesi olarak görüldüğünden vergiye yakındır ve vergi ile isteğe bağlı borç arasında olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu gibi borçlar vergiler gibi karşılıksız olmayıp devlet borçlarını sonuçta faizi ile birlikte ödemek zorundadır (Erdem, 1996: 19).

İsteğe bağlı borçlarda devlet borçlanma koşullarını kendi tek taraf olarak belirlemektedir. İhraç edilen devlet tahvillerinin piyasadan yeterli oranda talep görmemesi sonucunda bunların zorunlu satışını sağlayabilmektedir. Günümüzde en çok kullanılma alanı olan borç çeşitlerindendir (Heper ve Erdem,1988: 222).

Dış Borçlara İlişkin Teorik Görüşler

Klasik iktisatçılara göre devletin ekonomiye müdahalesi karşı olmasından dolayı kamu harcamalarını en düşük seviyede tutmak, küçük ve denk bütçeyi uygulamak, borçlanmadan uzak durmak ve harcamaları vergilerle finanse etmeyi savunmuşlardır. Kamu bütçesinin ekonomi içerisindeki payının fazla olması ve açık vermesi durumunda borçlanma ortaya çıkmaktadır. Smith' ten Mill'e kadar bütün klasik iktisatçılar borçlanmaya karşı uzak davranmakta ve borçlanmayı savaş gibi olağanüstü zamanlarda başvurulabilecek geçici bir finansman kaynağı olarak görmektedirler (Çelen ve Zülfüoğlu, 2008).

Elde edilen borç ekonomik kaynakların geliştirilmesinde değerlendirilmezse halkın vergi ödeme gücü azalacaktır. Fakat klasikler devlet borçlarından elde edilen gelirlerin yatırım projelerinde kullanılarak, toplumun refah düzeyinin yükselebileceğini, yapılacak yatırımlarla toplam vergi gelirini çoğaltarak borcun ödeme aşamasında gelecek kuşakların karlı bir ortamda bulunabileceği olasılığını dikkate almamışlardır.

Artan devlet borçları David Hume göre ekonomide enflasyonist bir etki yaratacağı görüşündedir. Vergilerde artış sağlanarak devlet borçlarının faizlerinin ödenmesi gerektiğini böylece getiri elde eden gruba yönelen transfer ödemelerin artacağını, getiri elde eden sınıfın büyüyeceğini ve buna bağlı olarak da üretken sınıfların küçüleceğini savunmaktadır. Ülkenin dışa bağımlı hale gelmesinin nedeni yabancı kaynaklardan sağlanan kamu borçlarıdır (Savaş, 2000: 215).

Kamu giderlerinin finansmanında vergiler yerine borçlanmanın tercih edilmesi bir ekonomideki hareket seviyesi ile bağlantısının olmadığı görüşünü İngiliz iktisatçısı ve maliyecisi olan David Ricardo ele almaktadır. Ricardo'nun fikirlerine göre kamu borçları, vergi mükelleflerinin bir yükümlüğü ve bunu ellerinde bulunduranların bir varlığıdır. Bu teoreme göre, kamu borçlarında meydana gelen artış vergileri azaltarak gelecekteki vergilerin artmasına bu da bireylerin vergi artışına karşılık artan borç stokuna talep sağlayacaklardır (Bağcı, 2001: 16-20).

Ricardocu denklik teorisine göre, geleneksel modeller fiyat düzeyinin belirlenmesinde bireylerin rasyonel beklentilere sahip olduğunu ve para politikasının etkin olduğunu ileri sürerek toplam talep ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyi üzerinde maliye politikasının bir etkisinin olmadığını kabul etmektedirler. Buna karşılık Keynes, kamu harcamalarındaki artıştan veya vergi gelirlerindeki azalıştan kaynaklanan bütçe açıklarının talebi arttırarak enflasyonu etkileyebileceğini varsaymaktadır (Bedir ve Dikmen, 2014:1).

Parasalcı görüşe göre, bütçe açıklarındaki artış, para arzında ve fiyatlar genel düzeyinde bir artışa sebebiyet vermektedir. Bu görüşe göre enflasyon parasal bir olgudur (Serban, 2012: 11). Friedman'a göre enflasyon, kamu kesimi tarafından devletin bazı gelirler elde etmesi, işsizliğin önlenmesi, üretimin ve istihdamın arttırılması gibi amaçlara ulaşabilmek için yaratılmaktadır. Bu çerçevede enflasyon kamu mali politikalarına bağlanmaktadır (Özmen ve Koçak, 2012: 4).

Keynesyen iktisat talep yönlüdür ve ekonomi daima tam istihdam seviyesinde dengede değildir. Dengeden uzaklaşıldığında ekonomi kendiliğinden dengeye gelemeyecek ve devletin müdahale etmesine gerek duyulacaktır. Tam istihdamın sağlanmasının bir aracı kamu borçlanmasıdır. Tüketimin üzerinde gelirin ve parasal değişkenlerin etkisi büyüktür. Bütçe açığı veya fazlası verilerek ekonomik durgunluk ve genişleme dönemlerinde istikrar sağlanması başarılı bir politika aracı olarak değerlendirilebilir. Keynesyen teorinin ele aldığı çarpan etkisi kamu harcamalarının istihdam ve gelir üzerinde etkisi vardır (Bacı, 2001: 25-26).

ENFLASYON

Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artış olarak tanımlanabilecek olan enflasyon kavramı hanehalkının belli bir mal sepetini satın alma maliyetindeki artış olarak da tanımlanabilmektedir. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken husus enflasyon kavramından bahsedilmek için fiyat artışlarının sürekli olması gereğidir.

Enflasyonun Türleri ve Kaynakları

Hanehalkının bir mal sepetini satın alma maliyetinin artması olarak tanımlanabilen enflasyon kavramı farklı unsurlardan beslenmektedir. Bu anlamda enflasyon ortaya çıkış kaynağına göre pek çok alt türde sıralanabilmektedir.

- Talep Enflasyonu

"*Talep çekişli enflasyon*" olarak da adlandırılan bu bölümde toplam talebin toplam arzı aşması durumu anlatılmaktadır. Buna göre toplam arz sabitken toplam harcama unsurlarında meydana gelen artışlar fiyatlar genel düzeyinin artışı ile sonuçlanmaktadır.

$$Y = C + I + G + NX$$

Milli gelir özdeşliğinde yer alan tüketim, yatırım, kamu harcamaları ile net ihracat büyüklüklerinde meydana gelen artışlar toplam talebin artmasına neden olacak ve fiyatlar genel düzeyini yukarı doğru çekerek talep enflasyonuna yol açacaktır.

- Arz Enflasyonu

"*Maliyet itişli enflasyon*" olarak da tanımlanabilen arz enflasyonu; üretim faktörlerinin fiyatlarında meydana gelen artışların üretimin maliyetini artırarak bu durumu fiyatlar genel düzeyine yansıtması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Toplam talepte herhangi bir değişiklik yokken üretim faktörlerinin fiyatlarında meydana gelen artış, üretim sürecinde ara mal olarak kullanılan mal veya hizmetlerin fiyatlarındaki artış, reel döviz kurunda meydana gelen artış, enerji maliyetlerinin yükselmesi, fiyatın içine gizlenebilen dolaylı vergilerin yüksek oranlı olması, vb. türden gerekçelerle artan maliyetler fiyatlar genel düzeyi üzerinde artış baskısı yaratabilmektedir.

- Yapısal Enflasyon

"*Yapısal enflasyon*" ekonominin genel olarak zayıf yanlarından kaynaklanan fiyat artışlarını anlatmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen yapısal enflasyon sıkça ekonominin belli bir alana olan bağlılığından ve katılığından kaynaklanmaktadır. Talep yapısında ortaya çıkan değişimlere ayak uyduramayan üretim yapısının rijit bir özellik göstermesi olarak ifade edilen söz konusu enflasyon türünde ekonominin kaynak ve sermaye yapısının, gelişmiş olmaması gibi faktörler yüzünden uyum mekanizması çok yavaş işlemektedir. Bu anlamda yapısal enflasyon üretim cephesinden yeterli desteği göremeyen talep tarafının piyasanın yapısını bozarak fiyatlar genel düzeyi üzerinde baskı yaratması olarak bilinmektedir.

-Varlık Enflasyonu

Finansal varlıkların fiyatlarında oluşan kabarcıkların (balon) fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisi olarak tanımlanabilen "*varlık enflasyonu*" ekonomik karar birimlerinin portföylerinde bulundurdukları finansal varlıkların fiyatlarındaki artışların, bu varlıkları portföyünde bulunduran karar birimlerinin servetlerini artış yönünde etkilemektedir. Servet etkisi nedeniyle satın alma güçleri artan ekonomik karar birimlerinin piyasada toplam taleplerinin artmasına paralel olarak gelişen bu durumun makroekonomi üzerinde oldukça ciddi etkileri bulunmaktadır.

- Ilımlı Enflasyon

"*Sürünen enflasyon*" olarak da tanımlanabilen genellikle tek haneli olarak reel GSYH büyüklüğünü aşmayan bir ivmede gerçekleşen bu enflasyon türünün ekonominin büyümesi için gerekli olduğu yönünde bazı görüşler de bulunmaktadır.

- Yüksek Enflasyon

"*Yüksek enflasyon*" makroekonomik düzlemde reel GSYH büyüklüğünün üzerinde gerçekleşen ve yıllık düzeyde tek haneli veya çift haneli olabilen bununla birlikte fiyat artışlarının kronikleşerek kalıcı hale gelmediği bir türü açıklamaktadır.

- Hiper Enflasyon (Dörtnala)

"*Hiper enflasyon*" yıllık düzeyde iki haneli rakamların üzerine çıkan hatta 3 haneli boyutlara ulaşan bir düzeye karşılık gelmektedir. Hiper enflasyon ortamında ekonomik karar birimlerinin enflasyon bekleyişlerinin katılık ve süreklilik içerdiği bir türdür. Diğer yandan fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen bu ölçüde bir artış karşısında yerel para değer saklama işlevini yerine getiremeyeceğinden satın alma gücünün daha güçlü bir para birimi tarafından muhafaza edilmesi eğilimi hakim olmaktadır ki bu durum ekonomi yazınında ölçüsüne göre "*para ikamesi*" veya "*dolarizasyon*" olarak adlandırılmaktadır.

- Obsidionel Enflasyon

"*Obsidionel enflasyon*" özellikle savaş dönemlerinde negatif arz şoklarından kaynaklanan fiyatlar genel düzeyindeki artışları karşılamaktadır. Üretimin gerçekleşmesi sürecinde ortaya çıkan imkansızlıklar ve bunların yüksek fiyatlanması özellikle temel tüketim mallarının fiyatlarına yönelik bir artış baskısını da beraberinde getirecektir.

-Taksflasyon (Vergi Enflasyonu)

"*Taksflasyon*" yüksek oranlı vergi artışlarının mal veya hizmetin üretim sürecinde maliyeti artırması sonucu bu durumun piyasa fiyatına yansıması olarak ifade edilebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu otoriteleri bütçenin açık verdiği zamanlarda gelir gider dengesini kurabilmek için fiyata kolayca yansıtılabilen dolaylı vergi gelirlerini artırmak gibi bir reflekse sahiptirler. Bu anlamda öncelikli olarak talep elastikiyeti katı olan ürünler tercih edilerek dolaylı vergi gelirlerini artırabilmek dolayısıyla bütçe açıklarını kapatabilmek mümkün olabilirken, diğer yandan yüksek fiyat artışları enflasyona neden olabilmektedir.

- Slumpflasyon

Kavramsal olarak bakıldığında "*slumpflasyon*" çöküş içinde enflasyon olarak karşılık bulmaktadır. Negatif reel GSYH büyümesine eşlik eden enflasyonist eğilimleri bir ekonominin karşılaşabileceği en korkunç senaryo olarak da tarif etmek mümkündür. Öyle ki; dünya ekonomisi arşivi incelendiğinde bugün izleri hala hafızalardan silinmeyen 1929 Bunalımının sosyo-ekonomik bakımından

dünya ekonomisinin sırtına yüklediği ağır faturaya bakarak slumpflasyonun boyutları hakkında bir fikir edinebilmek mümkündür.

-Reflasyon

"*Reflasyon*", stagflasyon veya deflasyon tehdidi altındaki ekonomilerin fiyatlar genel seviyesi açısından arzu edilen patikaya ulaşabilmek adına para ve/ya maliye politikalarıylatoplam talep uyarılarak ekonomik anlamda toparlanmayı, canlanmayı sağlama gayreti olarak tanımlanabilmektedir. Bu anlamda dünya ekonomisinde bir dönüşümün yaşandığının göstergesi olarak algılanan ve neredeyse bütün gelişmiş ülkeleri ağına çeken stagflasyonist ve deflasyonist eğilimler, reflasyon politikalarının deneyimlenmesini bir ihtiyaç haline getirmiştir. Bu anlamda ABD, İngiltere, Japonya ve Avrupa merkez bankalarının parasal genişleme adı altında aldıkları bu önlemler reflasyonist bir politika olarak değerlendirilmektedir.

-Dezenflasyon

Enflasyonist eğilimlerden uzaklaşmak ve ekonomiyi istikrarlı bir fiyatlar genel düzeyi patikasına yerleştirebilmek için para ve/ya maliye politikaları aracılığıyla toplam talebin ölçülü bir şekilde kısılması olarak tanımlanabilen "*dezenflasyon*" kavramı enflasyondaki düşüşe değil enflasyondaki artış hızının düşüşüne işaret etmektedir. Bu anlamda reflasyonist politikalarla tam anlamıyla simetrik bir uygulama olarak düzenlenmektedir.

-Çekirdek Enflasyon (Özel Kapsamlı Tüfe Göstergeleri)

Bilindiği üzere enflasyon kavramı altında esasında ekonomik karar birimlerinin satın alma güçlerinde meydana gelen değişim mercek altına alınmak istenmektedir. Bu amaçla kullanılan geleneksel fiyat endekslerinin önemli ölçüde geçici etkilerin baskısı altında olmaları sonucu enflasyon trendi hakkında edinilen bilgi de çok gerçekçi olmayabilmektedir. Bu da merkez bankalarının enflasyon konusundaki etkinliğini para politik eksende önemli ölçüde düşürmektedir. Merkez bankalarının istikrarlı bir fiyat düzeyi yakalayabilmek için geleneksel endeksler dışında kontrol ve müdahale edilebilir yeni bir endeks oluşturma gayreti olarak tanımlanabilen "*çekirdek enflasyon*" endeksle para politikası arasındaki ilişkinin daha geçişken olduğu bir durumu tesis etmeye yöneliktir (Alptekin, 2016).

DIŞ BORÇLARIN ENFLASYON ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ

Enflasyon, genel olarak bir ekonomideki genel fiyatlar düzeyinde görülen sürekli artışlar olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, devamlı olmayan fiyat artışları, fiyatlar genel düzeyinde meydana gelen yükselme geçici sanılmakta ve enflasyon artışı olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla enflasyon olgusu dinamik bir süreçtir (Kibritçioğlu, 2002).

Klasikler ve Monetaristler enflasyonun parasal sebeplerden kaynakladığını ifade etmişlerdir. Friedman (1963)'ın da ifade ettiği gibi " enflasyon parasal bir olgu" dur. Para arzı artışları ekonomik büyümenin gerektirdiği parasal artıştan fazlaysa enflasyon ortaya çıkar.

Keynesyen talep ve arz yönlü enflasyon teorisi, fiyat düzeyindeki gelişmeleri enflasyonist açıkla ifade etmektedir. Tam istihdam düzeyinde toplam talepteki artış toplam arzdaki artıştan fazlaysa fiyatlar artacaktır. Mal ve hizmet talebindeki artış, faktör talebinde artışa sebep olacak ve bunların da fiyatı yükselecektir (Parasız, 2013: 229).

Dış borçlanmanın faiz oranlarına baskı yapması ve elde edilen dövizlerin birazının ithalat giderlerini karşılamak için kullanılması toplam arzı olumlu etkileyerek enflasyonist baskıyı azaltmaktadır. Dış borçların giderilmesi, ülkenin ihracat kazançlarından meydana gelen döviz miktarına, yeni elde edilen dış borçlar ve yabancı sermayeye bağlıdır. Fakat son iki kaynak geçici olduğu için ve sonra geri ödeneceğinden ülkelerin gelir kaynağı değildir (Erol, 2004: 78).

Dış borçların artmasında süreklilik arz etmesi bütçe açıklarına neden olarak enflasyonu etkilemektedir. Dış borçları artan bir ülke borçların ödenmesi için iç borçlanmaya gidebilmekle birlikte para basarak ya da sıkı maliye politikası uygulayarak alternatif kaynak arayışına gidebilir. Bozulan ekonomik dengeyi sağlamak için ayrıca devalüasyonda yapabilir. Ülkede yapılan devalüasyon ve borç servisindeki artış enflasyon oranını da yükseltmektedir. Dış borç faiz ödemeleri iç borçlanmayla ya da para arzı artırılarak giderilirse enflasyonist etki yaratır (Dornbusch, 1993: 20-21, 390).

Dış borçlanma yoluyla sağlanan dövizler çoğaltan kavramıyla toplam talebi genişleterek emisyon artışına neden olmaktadır. Dış borçlanmanın faiz oranlarını artışını baskılaması, elde edilen dövizlerin birazının ithalatın karşılanmasında kullanılması toplam arz üzerindfe olumlu etki yaratarak enflasyonist baskıyı azaltmaktadır. Kamu kesimi açıklarının döviz rezervleriyle gidermesi durumunda dövize karşılık elde edilen ulusal paranın kamu giderlerini karşılaması enflasyonist etki meydana getirmektedir (Duran, 1996: 450).

Gelişmekte olan ülkeler dış borç elde ettiğinde borcun alındığı dönemde o ülke için kalıcı olmayan bir rahatlama sağlarken, ödeme dönemlerinde ekonomik olarak küçülme sağlamakta ve enflasyona neden olmaktadır (Ulusoy ve Küçükkale, 1996: 16)

2007-2017 Dönemi Türkiye'nin Dış Borcunun Enflasyon Üzerindeki Etkisinin Veriler Doğrultusunda Ele Alınması

Dış borçlanma yoluyla üretimde tıkanıklıkları açmak, sanayi alanında kullanılan işlenmemiş mal, makine ve yedek parça taleplerini gidermek kolaylaşmakla birlikte ekonomik büyümenin devamlığı sağlanmaktadır. Ekonomik büyümedeki bu süreklilik, dışsal ekonomilerin oluşmasına ve sosyal sermayenin de artmasına yardımcı olmaktadır (Açba, 1994: 83). Dışsal ekonomilerin meydana gelmesi, üretim giderlerinin düşmesini sağlayacağından dünya pazarlarında ihracata yönelik firmaların rekabet gücünü arttırmakta ve ülkeye döviz girişini arttırmış olmaktadır. İthalatın azalması ve ihracatın artması sonucu milli gelirde meydana gelen artış yatırımların yetersizliği nedeniyle tüketime giderse ülke içi fiyatlarda artarak ve ithal girdi kullanan sektörlerde maliyetlerde artarak enflasyona hızlandıracaklardır.

Tablo 1
2007-2017 Dönemi Toplam Dış Borç Stoku, Artış Oranı, Toplam Dış Borç Stokunun GSYH'ye Oranı ve Enflasyon Oranı Verileri

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku (Milyon $)	Artış (%)	Toplam Dış Borç Stoku / GSYH (%)	TÜFE Bazlı Enflasyon (%)
2007	249.925	20,15	8,9	8,4
2008	280.832	12,36	10,7	10,1
2009	268.753	-4,3	11,2	6,5
2010	291.694	8,53	10,5	6,4
2011	305.300	4,66	10,8	10,5
2012	341.932	11,99	9,3	6,2
2013	392.389	14,75	10,1	7,4
2014	405.019	3,21	9,7	8,2
2015	399.459	-1,37	10,2	8,81
2016	408.195	2,18	11,2	8,53
2017	453.207	11,02	11,0	11,92

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Verileri Kullanılmıştır

2008 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle enflasyon oranımız bir önceki yıla göre artış göstererek %10,1 seviyesine ulaşmıştır. Aynı yıl dış borç stokumuzda % 12,36 oranında artış göstererek yaklaşık 280 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2009 yılının ortalarına kadar devam eden krizin etkileriyle 2009 yılının sonlarında enflasyon oranımızda düşme gözlenmiş ve % 6,5 seviyesine düşerek tek rakamlı hale gelmiştir. Dış borç stokumuzda is e% 4,8 oranında bir gerileme yaşanmış ve yaklaşık 268 milyon dolara düşmüştür. Bu düşme ülke ekonomisi için olumlu gibi görünse de sonraki yıllarda dış borç stokundaki artış istikrarlı bir şekilde devam etmiştir.

2010 ve 2011 yıllarında ekonomi reel sektörün yeniden yapılandırılması ve canlandırılması ile ülke ekonomisinde toparlanma gerçekleşmiştir. 2011 yılında toplam dış borç stoku 305.300 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2011 senesinde para politikası tarafından kontrolü sağlanamayan arz şoklarından dolayı enflasyon yükselerek tekrar iki haneli olarak artmış ve % 10,5 seviyesine yükselmiştir. 2012 senesinde ekonomik büyüme cari açığın yüksek olması sebebiyle yavaşlatılmıştır. Toplam dış borç stoku % 11,99 oranında artış göstererek 341.932 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Enflasyon 2012'den 2016'ya kadar geçen dönemlerde tek haneli rakamlara düşmüştür. Bu durum ekonomik istikrar açısından oldukça önemlidir. 2012 yılında enflasyon % 6,2 seviyesine düşmüştür. 2015 yılında toplam dış borç stoku % 1,37 oranında bir azalma göstererek 399.459 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Enflasyon oranı % 8,8 oranına yükselmiştir. 2016 yılında toplam dış bor artış oranı % 2,18 seviyesinde artarak dış borç stokumuz 408.195 milyon dolara ulaşmıştır.
2017 yılı dış borç stokunun en yüksek seyrettiği yıl olmuştur. 2017 yılında toplam dış borç stoku % 11,2 oranında artarak 453.207 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Enflasyon ise tekrar çift haneli rakamlara gelerek % 11,9 seviyesine yükselmiştir.

2009 yılında meydana gelen enflasyonist düşmeyle birlikte cari işlemler açığında da önceki yıllara göre azalma gerçekleşmiş ve yaklaşık 11 milyar dolar seviyesine düşmüştür. 2009 yılında 38 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2011 yılında önceki ve sonraki yıllara göre en yüksek seviyeye ulaşarak yaklaşık 105 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Cari hesapların açık verme nedenleri arasında o dönemde hüküm süren ekonomik yapıya, dış ticaret rejimi ve döviz kuru ile dış koşullara bağlı olmakla beraber, geçmişte Türkiye'de cari hesap dengesinin ciddi şekilde ve uzun süre devam eden bozulması, ödemeler dengesindeki açıklar dolayısıyla bir ekonomik krizle sonuçlanmıştır.

2017 yılında yaşanan siyasi ve jeopolitik risklerin azalması ihracatımızı 2014 yılından sonraki son iki yıla göre olumlu etkilemiştir. 2015 ve 2016 yılında

düşen ihracatımız önemli oranda artarak 2014 yılında ki seviyesine ulaşmıştır. 2014 yılından bu yana görülen ithalattaki gerileme de 2017 yılında artışa geçmiştir. İthalattaki artışta ihracatımızın büyük ölçüde ithal girdiye ve ara malına dayalı olması da etkili olmuştur. İthalatın ihracattan daha hızlı artmasına bağlı olarak dış ticaret açığı 76.8 milyon dolar olmuştur.

Tablo 2
2007-2017 Yılları İhracat, İthalat, Dış Ticaret Dengesi ve Artış Oranı ve Cari Açık

Yıllar	İhracat (Milyon $)	İthalat (Milyon $)	Dış Ticaret Denge (Milyon $)	Dış Ticaret Artış Oranı (Milyon $)	Cari Açık (Milyon$)
2007	107.3	170.1	-62.8	-16.08	-36.9
2008	132.0	201.9	-62.9	-11.3	-39.4
2009	102.1	140.9	-38.8	-44.49	-11.3
2010	113.9	185.5	-71.6	-84.53	-44.6
2011	134.9	240.8	-105.9	-47.90	-74.4
2012	152.5	236.5	-84.1	-20.58	-47.9
2013	151.8	251.7	-99.9	18.78	-63.6
2014	157.6	242.2	-84.6	15.31	-43.6
2015	143.8	207.2	-63.4	25.05	-32.1
2016	142.5	198.6	-56.1	26.97	-33.1
2017	157.0	233.8	76.8	27.9	-47.4

Kaynak: Ticaret Bakanlığı & TÜİK

Enflasyonist dönemlerde satın alma gücünü daraltmak amacıyla vergi ve para politikası ile birlikte uygulanan borçlanma politikası da daraltıcı etkiler gösterecektir (Bülbül, 1988: 57). Ayrıca borçlanma politikasından faydalanmak için borç stokunun da kontrol altında olması gerekir. Çünkü borçlanmanın miktarındaki bir değişikliğin veya itfanın etkili olabilmesi veya beklenmeyen bir etkiye neden olmaması için borç yükünün hafif olması ve diğer temel ekonomik göstergelerin güçlü olması gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gelişmekte olan ülkelerin finansman kaynağı olan dış borçlanmaya sürükleyen nedenler, teknoloji transferi için yeterli sermayeye sahip olmamaları, bütçe açıklarının olması, iç tasarrufların yeterli olmaması ve çözümlenemeyen

ekonomik sorunlardır. Sanayi üretimi bakımından dışa bağımlı olan bu ülkeler döviz ihtiyaçlarını karşılamak için de dış borçlanmaya gitmektedirler.

2007 yılında dış borç 249.925 milyar dolar olup, GSYH içindeki payı %8,9 düzeyinde iken enflasyon oranı %8,4 olduğu görülmektedir. Sonraki yıllara bakıldığında enflasyon ile borç stoku arasında benzerlikler görülmektedir. 2008 yılında %2 oranında borç stokunun enflasyonun üzerinde gerçekleştiği, 2008 yılında borç stokunun (-) olduğu yani azalma gerçekleştiği ve enflasyonda ise %3,6 oranında düşüş olduğu gözlemlenmektedir. 2010 yılında dış borç stokunun bir önceki yılda meydana gelen azalmayı da ortadan kaldıracak şekilde artış gösterdiği görülmektedir. 2009 yılında 12 milyar dolar azalma meydana gelmişken 2010 yılında 23 milyar dolar artış meydana gelmiştir. Bu artış miktarı 2011 yılında 14 milyar dolar olarak görülmektedir. 2010 yılında enflasyon oranında değişiklik olmadığı görülmektedir. 2011 yılında enflasyon %10 düzeyine, dış borç GSYH oranı ise %10,8 oranına ulaşmıştır. Enflasyon ile dış borç değişim oranları paralellik göstermemekte ancak değişim yönleri uyumlu seyretmektedir.

Dış borç değişim oranları ile enflasyon arasındaki ilişkiye gelince, belli bir örüntü şeklinde değişiklik görülmemektedir. 2008 yılında dış borç enflasyon birlikte artmıştır, 2009 yılında dış borç enflasyonla aynı yönde değişim göstermiştir, her ikisi de azalmıştır. 2011, 2014, 2015 yıllarında dış borç değişiminin tersine enflasyon değişimi gerçekleşmiştir. 2016 ve 2017 yıllarında enflasyon dış borç ile beraber artış göstermiştir.

Enflasyonun düşürüldüğü dönemlerde, belirsizlikler azalmış, faizlerin düşürülmesiyle birlikte yatırımlar artmış, üretim miktarında artış sağlanmış, ihracat hem maddi hem de miktar olarak artarak Türkiye'nin dış ticaretteki pazar payında artış sağlamış ve tüm bunların ekonomik büyümeye katkısı olumlu olmuştur.

Alınan dış borçlar ülkede döviz cinsinden bir sermaye artışına neden olmakta fakat bu fazlalık yatırımların yetersizliği ve tüketimin yüksek olmasından dolayı verimsiz alanlara kayarsa yurtiçi fiyatların artmasına yani enflasyona neden olabilir. Kamu açıklarının gidermek, ithalata kaynak sağlamak ya da alt yapı yatırımlarında kullanarak toplam talepte artış yaratmasında enflasyona yol açabilmektedir. Vadesi gelen borçlarını ödemekle yükümlü olan ülke ihracat gelirlerini yükseltmesi gerekmekte ve bu da ülkeyi devalüasyon yapmaya zorlayabilmektedir. Böylelikle artan ihracattan dolayı bazı sektörlerde piyasa arzı düşecek ve fiyatlar genel seviyesi artma yönünde olacaktır.

Borçlanmanın enflasyonist etkisi incelenirken borçlanma, para basma, üretim maliyetlerini artırma gibi etkilerle karşılaşılmaktadır. Borçlanmaya klasiklerin belirttiği gibi doğal afetler, savaşlar ve çok büyük yatırmaların finansmanı için başvurulması gerekmektedir. Bütçe açıklarını gidermek için kullanılan borçlanma istikrarlı olmamalıdır.

Türkiye, vadesi gelen dış borçlarını ödemek ve cari işlem açıklarını kapatmak için borç almakta ve borç stokunun devamlı olarak artmasına sebebiyet vermektedir. Borç stokunun artmasını engellemek için cari işlemlerde meydana gelen açığın giderilmesi mal satımı sonucu elde edilen kazançlarını çoğaltıcı, dış mal alımı masraflarını ise düşürücü politikaların uygulanması gerek olmaktadır.

Türkiye'de enflasyonun düşürülmesinde bütçe açıklarının azalttırılarak parasal genişlemenin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Faiz dışı bütçe politikalarının devam edilmesi bütçe açıkları için önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Acar, F. (2013). Türkiye ekonomisine genel bakış (2001-2013). *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi,* 1(2).

Açba, S. (1991). *Devlet Borçlanması*. Adım Yayıncılık.

Akan, Y. & Kanca, O.C. (2015). Türkiye'de dış borçlanma, büyüme ve enflasyon ilişkisi: var yaklaşımı (1980-2013). *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi,* 33(3), 1-22.

Alptekin, V. (2016). *Makro İktisat*. Eğitim yayınevi.

Çataloluk, C. (2009). Kamu borçlanması, gerçekleşme biçimi ve makroekonomik etkileri (Teorik bir yaklaşım, Türkiye örneği). Balıkesir Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 240-258.

Çelen, M. & Zülfüoğlu, Ö. (2008). Klasik kamu borçlanma teorisinin oluşumu, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, XXV(2).

Çisil, E., Tutar, E., Tutar, F. & Eren, V. (2012). An analysis of external debts of Turkey (1980–2012). *International Conference On Eurasian Economies.*

Çöğürcü, İ. & Çoban O. (2011). Dış borç ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980-2009). *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13 (21), 133-149.

Demir, O. (2002). Durgun durum büyümeden içsel büyümeye. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1).

Doğan, Z. (2014). Ekonomik büyüme süreçlerinin analizinde yeni açılımlar ve büyümenin yersel dinamikleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 365-380.

Günaydın, İ. (2004). Bütçe açıkları enflasyonist midir? Türkiye üzerine bir inceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1).

Gürdal, T. & Yavuz, H. (2015). Türkiye'de dış borçlanma ekonomik büyüme ilişkisi: 1990-2013 dönemi. *Maliye Dergisi,* 168

Kamacı, A. (2016). Dış borçların ekonomik büyüme ve enflasyon üzerine etkileri: panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi. *International Journal of Cultural and Social Studies,* 2(1).

Karagöl, E. T. (2010). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Borçlar, 26

Kaya, M. G. & Öz, E. (2016). Enflasyon, bütçe açığı ve para arzı ilişkisinin Türkiye ekonomisi açısından değerlendirilmesi: 1980-2014 dönemi. *Yönetim ve Ekonomi,* 23(3).

Kutlu, S. & Yurttagüler, İ. (2016). Türkiye'de dış borç ve ekonomik büyüme ilişkisi: 1998-2014 dönemi için bir nedensellik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 229-248.

Özden, M. (2014). İktisadi büyüme ve kalkınma olgusunda dış ticaretin yeri ve önemi: Türkiye örneği. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi,* 2(1), 63-72.

Sugözü, H. İ. & Yiyit, M. (2010). Borçlanmanın enflasyona etkisi üzerine teorik yaklaşımların temel özellikleri. *Maliye Dergisi,* 158.

Ulusoy, A. & Küçükkale, Y. (1996). Türkiye'de dış borçların iktisadi büyüme ve enflasyon üzerine etkisi, granger nedensellik testi. *Yaklaşım Dergisi*, 7(21).

Zerenler, M. (2003). Devletin dış borçlanmasının türkiye ekonomisi üzerine etkileri. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 187.

Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Şubat 2020
Yıl 13, Sayı XLIV, ss.648-676.

Journal of History School (JOHS)
February 2020
Year 13, Issue XLIV, pp.648-676.

DOI No: http://dx.doi.org/10.29228/Joh41419

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 19.01.2020
Kabul Tarihi: 12.02.2020
Online Yayın: 29.02.2020

Article Type: Research article
Submitted: 19.01.2020
Accepted: 12.02.2020
Published Online: 29.02.2020

Atıf Bilgisi / Reference Information
Tekin, A. (2020). Güncel Sanat ve Teknoloji İlişkisinde Gelecek Beklentileri. *Journal of History School*, 44,648-676.

GÜNCEL SANAT VE TEKNOLOJİ İLİŞKİSİNDE GELECEK BEKLENTİLERİ[1]

Abdül TEKİN[2]

Öz

Sanat ve teknoloji ilişkisi insanlık tarihi kadar eski bir konudur. İnsanlığın yaşam alanlarına sanatla ilk müdahalesine kadar giden bu süreçte, uygulama bağlamında temelde teknolojinin etkisi vardır. Tarihsel açıdan bakıldığında uzunca bir süre aslında anılmasa da yalnızca teknolojinin ilerleyişi ile uygulanan yeniliklerin sanatsal ilerleme ile yakından ilişkili olduğu ortadadır. Bu bağlamda sanat ve teknoloji arasındaki en önemli dönüşümler, sanayi devrimi ve sonrasında olmuştur. Sanayi devrimi sonrasında kaydedilen ilerleme hızını arttıran yeniliklerin etkisi ile insanlık doğadan uzaklaşarak, teknolojiye ve onun sunduklarına yönelmiştir. Uzunca bir süre doğaya öykünen ve onu taklit ile özdeşleşen sanatın bu duruma tepkisi ise sanayi ürünlerinin estetikleşmesi ile olmuştur. Bu dönüşüm sonrasında sanayi ürünü kadar bilginin de önem kazandığı gözlenmektedir. Bu bilgi türü teknoloji ile anlam kazanan bilgi olarak kayda geçmektedir. Sanatta da bilginin bu yönüne doğru bir kaymanın oluştuğu gözlenmiştir. Günümüzde önem kazanan bu gelişmelerin geleceğin seyri açısından insani eksikliklerin üstesinden gelmede işe yarar olduğunu görülmektedir. Yapay zekâ, biyo-teknolojik çalışmalar ile bu amaçlar daha da görünür olmaktadır. Bugün üretilen güncel sanat işlerinde teknolojinin verdiği imkânlar ile özellikleri değerlendirilecek olursa, kolektif ve çok disiplinli üretmenin daha da önem kazandığı gözlenmektedir. Günümüzde teknolojinin sanatın icrasından yaygınlaşmasına, duyurulmasından eğitime kadar önemli işlevler üstlendiği gözlenmektedir. Sanat, teknolojinin aksine pratik faydaya olan bağlılığının azlığı ile geleceği öngörmede daha etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Teknoloji, Devinim, Gelecek Tasavvuru

[1] Bu çalışma Haziran 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen Uluslararasu Jilses Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur

[2] Dr. Öğr. Üyesi Iğdır Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü abdul.tekin@igdir.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5392-562X

Future Prospects in Current Art And Technology Relationship

Abstract

The relationship between art and technology is an issue as old as human history. In this process leading up to the first intervention of humanity into their living spaces with art, there is basically the influence of technology in the context of its application. From a historical point of view, although it is not mentioned for a long time, it is obvious that only innovations implemented with the advancement of technology are closely related to artistic progress. In this context, the most important transformations between art and technology have been the Industrial Revolution and its aftermath. With the effect of innovations that increased the speed of progress made after the Industrial Revolution, humanity moved away from nature and turned to technology and its offerings. For a long time, the reaction of art, which emulates nature and identifies it with mimicry, has been through the aestheticization of industrial products. After this transformation, it is observed that knowledge gained importance as well as industrial product. This type of information is recorded as information that gains meaning with technology. A shift towards this aspect of knowledge has also been observed in art. It is seen that these developments, which have gained importance today, are useful in overcoming human deficiencies in terms of the course of the future. Artificial intelligence and bio-technological studies make these goals more visible. It is observed that collective and multidisciplinary production becomes even more important if the possibilities and characteristics of technology are evaluated in the current art works produced today. Today, it is observed that technology takes on important functions from the performance of art to its expansion, from its announcement to education. Art is more effective at predicting the future, with its paucity of commitment to practical utility as opposed to technology.

Keywords: Art, Technology, Future Vision, Movement

GİRİŞ

Bu çalışma, günümüzde gerçekleşen teknolojik yeniliklerin sanat ile olan bağlantısı düşünülerek, gelecekte teknolojinin sanatla olan ilişkisinin doğuracağı muhtemel sonuçların değerlendirilmesi ve insan yaşantısında olası sanatsal etkilerine yönelik beklentilerin anlaşılmasına dair çıkarımları içerir. Bu kapsamda, özellikle günümüze kadar yaşanan bazı teknik ve bilimsel yeniliklerin, sanatla olan ilişkisi kısaca değerlendirilecek geçmiş gelişmelerin sanata ve insanlığa etkileri çözümlenecektir. Özellikle geçmişte yaşanan bazı gelişmelerin ele alınışı, sanatın algılanması ve anlamlandırılması noktasında, teknoloji ve sanat birlikteliğinin etkisinin değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Sanat ve teknoloji ilişkisinde, ulaşılabilen en eski öncüllerden başlayarak, örnekler üzerinden birbirine bağlı bir yol izlenebileceği düşünülmektedir. Bu

ilişkinin günümüze değin ortaya koyduğu örnekleri, insanlığın gelişiminde teknoloji ile sanat arasında güçlü bir bağ olduğu ve bu bağın geleceğin öngörülmesinde ve imarında önemli olduğu açıktır. Bu bakımdan teknoloji dendiğinde bir işi, bir düşünceyi gerçekleştirmenin tasarımsal yönü akla gelir. Ve yine teknoloji dendiğinde; doğaya öykünen ancak, insan aklı ile şekillenen yaratıcı süreçlerin çalıştırılması önemlidir. Bu bakımdan teknolojinin sanatla yakından ilişkili olduğunu belirten Öznülüer, sanat ve teknolojinin sürekli bir etkileşim içinde olduğunu belirtir. İki kavramın karşılıklı olarak bir birilerinin gelişiminde önemli katkı sağladığını da aktarmaktadır. Ayrıca teknolojinin sanata katkısının somut verilerinin gerek kolaylık gerekse zaman kazanma bakımından etkili olduğunu açıklar. Teknolojinin sanata yeni malzeme ve imkânları vermede yeni felsefi pencereler kazanmada sanata katkı sağladığını da belirtir (Öznülüer, 2014, s. 74).

Hasan Bülent Kahraman, tarihsel süreçte görsel sanatların en eski örneklerinden olan Lascaux Mağarası'nın duvarlarındaki resimleri dikkate alarak değerlendirerek; bu eserlerin zamanın ilkel insan teknolojisinin bir ürünü olduğunu ve o günün şartlarında bilgi ve deneyim ile yapılabildiğini aktarır. Bu en erken öncülleri insan zekâsının yaratıcı yönünün tasarımla buluşmalarının birer örneği olarak görülmelidir. Bu durum, 40 bin yıl öncesinin penceresinden insani yaşam gerçekliğinde teknoloji ve sanat birlikteliğinin en zorlu örnekleri olarak tarihteki yerini almıştır (Kahraman, 2012, s. 11). Sanat ve teknoloji ilişkisi dendiğinde bugünkü aklın öngördüğü gelişmiş teknolojik araçları veya sınırsız kolaylıkları olmasa da doğadan bir adım öteye, en basit biçimde kolaylığı sağlayan bir fikir olarak yaratıcı süreçlerin var olabilmesi önemsenmektedir. Doğanın ve yaşam şartlarının zorlayıcı koşulları ile başa çıkma mücadelesinde en eski örneklerde bile yaratıcılık adına sanatın yaşamsal temel gereksinimlerin arasında yer alıyor oluşu bu bakımdan dikkat çekicidir.

Sanat ve teknoloji ilişkisi yalnızca sanatsal ürün geliştirme olanaklarının üretilmesi değil, aynı zamanda yaratıcı bir alan olarak dönüştürme gücü ile sanatsal üretim pratiğini de akla getirir. Harun Türkmenoğlu, insanlığın teknolojiyi ele alma biçimini araçsal bir üretim olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda önerilen "Homo Faber" terimi ile ifade araçlarının teknolojik gelişimine katkısını yaratıcı bir eylem olarak gördüğünü belirtmektedir (Türkmenoğlu, 2014, s. 90). İnsan yalnızca temel gereksinim olarak değil, diğer canlılarla arasındaki duygulanımlarını, yaratıcı doğasında harmanlayan bir gelişim aracı olarak da teknolojiyi kullanmıştır.

İnsanlık geliştikçe yaşam şartlarında değişim başlamış, ilk değişen yine insanla beraber yaşam alanı olmuştur. Sanat ve teknoloji ilişkisinde ilerlemenin

en temel göstergesi mimari olmuştur. Yaşam çevresi değişen insanlık teknolojik ilerlemelerini sanatında göstermiştir.

Sanat ve Teknoloji İlişkisinin Geçirdiği Dönüşüm

Teknoloji ve sanat ilişkisinde toplumsal ilerleme ve gelişmelerin teknolojik yenilikleri barındırdığı ve bu yeniliklerin de sanatla ilişki kurduğu gözlenir. Gelişim tarihinde birçok olay ve medeniyette kayda geçen önemli gelişmelerin, buluş ve yeniliğin yaşanan pek çok sosyal ilişkiyi de etkilediği görülmüştür. Örneğin Medici Ailesi'nin Floransa şehrinin zengin, asil, varlıklı aileleri olarak yalnızca ticari anlamda değil aynı zamanda bilim, sanat ve teknolojiye destek sağlama bağlamında girişimleri ile de dikkat çektikleri görülür (Furkan, 2019). Dolayısı ile bütün yenilikler öncelikle bu ailenin desteğinde gerçekleşirken, sağladığı avantajlar da bu ailenin beklentileri doğrultusunda olmaktaydı.

Teknoloji ve sanat ilişkisinde teknolojik yeniliklerin sanata içerik olarak yansıdığı görülmüştür. Örneğin Michelangelo Buonarotti, Sistine Şapeli duvarlarına "Adem'in Yaratılışı" isimli eserini resmederken, anatomi bilgisini yaratılışın bildik hikayesi içine gizleyerek yansıtmıştır. Gerçekleştirdiği sanatsal başarının yanında, o dönemde gerçekleştirilmesi zor tıp deneylerinin kanıtlarını resminde gizlemiştir. İnsan beyninin şeklinin tanrının tasvirinde kullanılması ve bu biçimsel benzerliğin anlaşılmasında, 1990'lı yıllarda Frank Lynn Meshberger isimli bir doktorun dikkati önemlidir (Meshberger & Rich, 2019). Bu benzerliğin keşfi sonrası sanatın bilgi ile şekillenmesi ve böylelikle anlamlanması içeriğe yansımıştır.

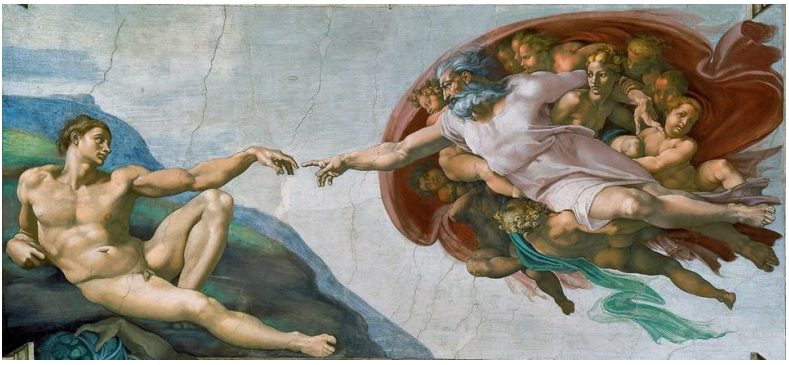

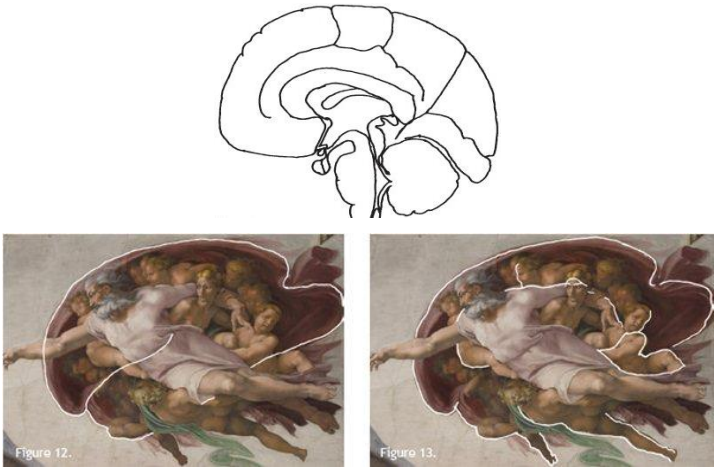

Resim 1. Adem'in Yaratılışı Resminde İnsan Beyni Benzerliği

Teknolojik yeniliklerin yaşama yansımadan önce sanatta deneyimlendiği görülür. Örneğin altın oran ve anatomi alanında yapılanlar ile Rönesans'ta önemli gelişmelerin, zamanın teknolojik yenilikleri ile sanatın yakın ilişki içinde olduğu gözlenir. Altın oranın, Rönesans sanatçıları tarafından zamanın önemli eserlerinde sıklıkla kullanılmıştır (Beyoğlu, 2016, s. 371).

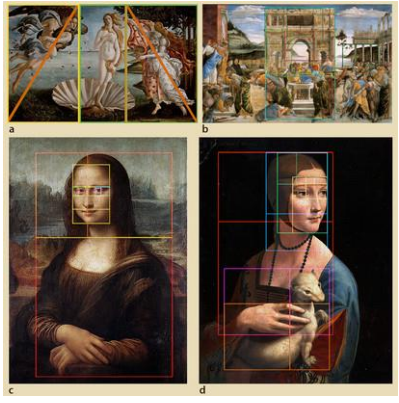

Resim 2. Altın Oran Rönesans sanatı

Zamanla sanat ve teknoloji arasındaki yakın ilişki, farklı buluşların sanatsal uygulamaları ile görünür olur. Keppler'in dünyanın yörüngesi hakkındaki sunduğu bilgi, İtalyan mimar Bramante'nin oval kubbelerinin yapımında ilham kaynağı olur. İlk tren istasyonları büyük şehirde oluşturulmuştur. Böylelikle ressam Claude Monet 1877 yılında, tuvalinde St.

Lazare Tren Garını resmetmiştir. Sanayi Devriminin gerçekleştiği İngiltere'de William Turner, dönemin etkilerinden yararlanarak resimler yapmıştır. Sanatçıların özellikle buharlı gemi ve lokomotifleri sanayi devriminin ürünleri olarak sanatlarında ele almışlardır (Erbay, 2014, s. 185).

Sanat ve Teknoloji İlişkisinin Seyrinde Sanayi Devrimi

Endüstri Devriminin gerçekleşmesi ile toplumsal hayatta ve yaşam koşullarında ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. 1700'lü yılların sonlarından itibaren, özellikle buharlı makinelerin kullanımı ile başlayan sanayi devrimi, ilk elektronik cihazların günlük kullanıma kazandırılmasını da tetiklemiştir.

Ahu Antmen, sanatsal yeniliklerin anlaşılmasında teknolojinin etkilerini açıklamaya çalışırken Sanayi Devriminin toplumsal etkisine de değinir ve dönemin önemli icatları ile sanat ve sanatçıların üretimleri arasında bağ kurmaya çabalar. Sanayi Devrimi ile birlikte dünyanın o güne kadarki pek çok yerleşik yaşam alışkanlığının etkilendiği gözlenir (Antmen, 2013, s. 18). Bu değişimin etkilediği ihtiyaçların doğurduğu kaynak arayışı bir anda patlak veren dünya savaşları ile neticelenmiştir. Endüstriyel kapitalizmin ihtiyaçları ile tetiklenen teknoloji sanat ilişkisi sanatsal ifade araçlarının çeşitlenmesine ve değişmesine neden olmuştur.

Bu doğrultuda sanatta geleneksel ifade araçlarının dönüşümü ve görsel sanatların uygulama pratiklerine etkileri dikkate alındığında, hareketin önem kazanması, hızın ve mekanik üretimin yaygınlaşması dikkat çeker. Özellikle 1909 yılında Le Figaro Gazetesi'nin sütunlarında, teknoloji ile gelecek arasında yaşanan yakınlaşma Marinetti'nin manifestosu ile ilan edilmekteydi. Bu tarihten sonra sanatın, teknolojinin, tasarım ve sanata eşdeğer bir anlamda yakınlık kurmaya başlayacağına ilişkin beklentilerin önemsendiği gözlenir (Lynton, 2009, s. 87). Hareketin merkeze alındığı çalışmaların sayısı arttıkça, görsel sanatların durağan ve dışa bağımlı yapısı değişmiştir.

Teknoloji ile yalnızca mekanik eylem değil aynı zamanda ışık da sanat eserinin yapısında önemli bir unsur olmuştur. Kinetik sanat eserleri, uzam ve zaman bağlamında durağanlık formunu kırarak sanatın algılanma çevresini genişletmiştir. Sanat artık uzamda ya da zamanda durağan bir nitelikte değildir. Elektrikle birlikte sanat eyleme geçmiş, çerçeveden ve sınırlayıcı bir sunum formundan kurtulmuştur. Bu dönemde dikkat çeken hareketli eserler izleyicinin yaşam alanına ya da mekânın bütününe yayılan zamanı içine alan bir çehre kazanmıştır. 1930'larda heykelde hareket duvar mobilleri ve ses yerleştirmeleri önem kazanmaya başlamıştır. Dönüşen formu ile dışarıdan elektrikli motor

kuvvetlerin yanı sıra doğal hareket unsurları da heykelin hareketlenmesinde önemlidir (Özer & Akyüz, 2016, s. 75). Özellikle Kübist ve Fütürist sanat teorileri izleyiciye, hareketi ve zamanı içeren estetik bir deneyime doğru çekmeye çalışırken, 1920 civarında Thomas Wilfred, Marcel Duchamp, Naum Gabo ve Lazso Maholy-Nagy, hareketi ve zamanı birlikte ele alarak elektronik ögelerden faydalanmaya başladılar.

Walter Benjamin "Teknik araçlarla çoğaltma çağında sanat eseri" adlı çalışmasında sanat ve teknoloji ilişkisine teknolojinin getirilerine olumsuzlukları üzerinden kaygı ile yaklaşmaktadır. Özellikle sanatın metaya dönüşme ihtimali üzerinden kaygılarını dile getirmiştir. Benjamin, "Bütün bunların müsebbibi sanat eserlerinin teknik yolla çoğaltılmasıdır zira bu yöndeki bir gelişmenin neden olduğu şey aslında sanat eserlerinin yerlerinden edilmeleri, dolayısıyla tek olma özelliklerini yitirmeleridir" demektedir (Ankara Üniversitesi, 2019). Ona göre sanatın etkileyici büyüsü teknolojik imkanların getirdiği mekanik araçlarla ortadan kalkmaktadır.

Sanatta Harekete Bağlı Teknoloji İlişki

Sanat ve teknoloji ilişkisi bağlamında en önemli adımlardan biri de heykelde görülür. Heykellerin durağan yapısını değiştirmeyi hedefleyen çalışmalar kinetik heykellerin doğmasına neden olur. Burada kullanılan 'kinetik' yani harekete dayalı tanımı ilk kez, Naum Gabo ve kardeşi Anton Pevsner tarafından, *Realistic Manifesto'*da yer bulmuştur. Duchamp'ın sıra dışı çalışmaları olan *Nude Descending a Staircase* (1912) ve *Bicycle Wheel*'i (1913), gerçekleştirdiği çalışmaları ile hareketin sanatsal ifadesinde görsel sanatların imkanlarının denendiği örneklerdendir. Duchamp'ın yine bir elektrik motoruna bağlı olarak dönen beş cam plakadan oluşan çalışması *Rotary Glass Plates (Precision Optics) (1920)* bu deneyimlerin öncülerindendir (Shanken, Sanat ve Elektronik Medya, 2012, s. 18).

Resim 3. Marcel Duchamp "Dönen Cam Plakalar (1920)

Kinetik Sanatın kurucusu Nicolas Schoefer, devinim ile ışık ve eylemin sürekliliği üzerine teknoloji tabanlı karmaşık sanat aygıtları tasarlamıştır (Çiçekli, 2008, s. 68). Rus asıllı sanatçı Vladimir Tatlin'in yine hareket temalı çalışması olan *Monument to the Third International* (1919-1920), üç kademeli dönüşü ile kendi etrafında dönen sanatsal bir çalışmadır. Kendi ekseni etrafında dönen bu çalışma sanat ve teknoloji etkileşiminin en önemli semboller arasındadır.

Resim 4. Vladimir Tatlin Monument to the Third International için tasarladığı Kinetik Heykel

İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman kökenli Gustav Metzgezer sibernetik ve bilgisayar tabanlı öncül çalışmaları sanatsal araçlar olarak kullanımına yönelik ilk adımları atmıştır. Bilim ve teknoloji içerikli sanatsal ilerlemeyi içeren "Auto Destructive Art"ı yayınlamıştır. 1960'da Alman Peter Selz, Jean Tinguely kendi kendini yok eden hareketli heykel çalışmaları ile dikkat çekerken, 1961 yılında Jean Tinguely ve Daniel Spoerri Amsterdam'da "Bewogen Beweging" sergisi ile hareket, teknoloji ve sanat ilişkisinde önemli örneklere imza atmışlardır (Shanken, Sanat ve Elektronik Medya, 2012, s. 20).

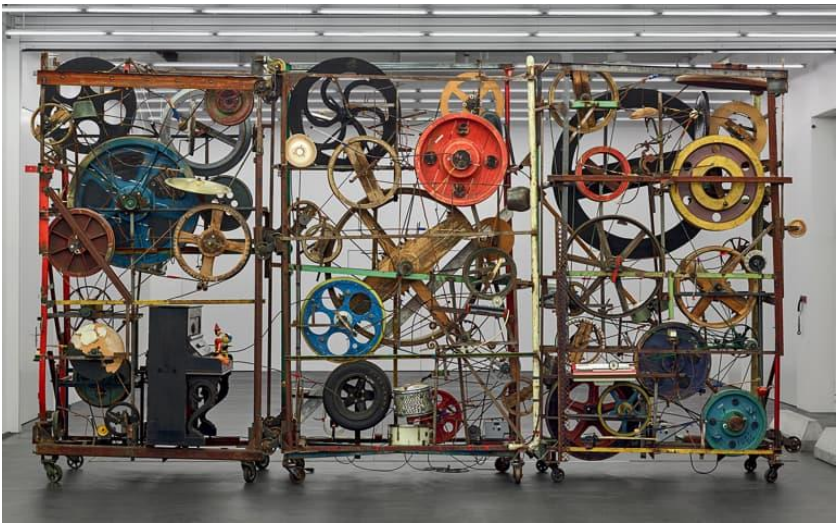

Resim 5. Jean Tinguely Metal Harmoni

Yine çalışmalarında teknoloji ve hareketi vurgulayan bir diğer isim Alexander Calder'dir. Calder çalışmalarında etkin kullandığı "Mobil" terimi ile harekete vurgu yapmaktadır. Sanatçı ilk dönem çalışmalarında boşlukta gerçekleştirdiği telleri kullanarak oluşturduğu soyut çalışmaları ile dikkat çekmektedir. Fütürist ve Konstrüktivist bir yapıda oluşturduğu eserlerinde özellikle erken dönem soyut sanatın örneklerine rastlamak mümkündür (Artsy, 2019).

Sanat ve teknolojinin etkileşimini hareket imkanları üzerinden çözümleyen bir diğer isim Belçikalı sanatçı Pol Burry'dir. Burry önemli sanat kolektiflerinden olan CobRa Grubu içinde yer almış ve Alexander Calder'in çalışmalarından etkilenmiştir. Çalışmalarında mekanik hareketin sıklıkla yer aldığı gözlenirken, özellikle hareketlilik ve durağanlığın konu edinildiği eserler üretmiştir (Artnet, 2019).

Resim 6. Pol Burry Kinetik Heykeli

1941 yılında New York'da doğan Bob Potts, teknoloji ve sanat ilişkisi bağlamında teknolojik formların önemli uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Sanatçının hareketi temel alan heykel çalışmaları dikkat çekmektedir. Boşlukta süzülerek devinim gösteren çalışmalarında parlak metal formlar sanat eserine dönüşmektedir. İlk hareketin verilmesinden sonra uzun zaman kendi enerjisi ile hareket eden heykeller son derece sıra dışı bir estetik deneyim sunmaktadır. (TRT, 2013)

Resim 7. Bob Potts, Enerjisiz Devinim Gösteren Kinetik Heykel

Bu alanda öne çıkan bir diğer çalışma Gürcistan'da yer alan Ali ve Nino isimli heykeldir. Yapımına 2007 yılında başlanmış ve 2010 yılında tamamlanmıştır. Eser, aynı isimli bir aşk romanında yer alan hikâyenin Tamara Kvesitadze tarafından ele alındığı bir kinetik heykeldir. Heykelin en dikkat çeken yönlerinden biri 8 metre yüksekliğindeki ölçüleridir. Her akşam saat 19.00'da hareketine başlayan heykel mekanik bir hareket sistemine sahiptir (Berre, 201). Hareketin anlam kazandırdığı sanatsal algı, teknolojinin sanatın yapımına katkısını vurgulamaktadır.

.

Resim 8. Ali ve Nino Heykeli Gürcistan

Selçuk Artut ise kinetik heykelleri programlayarak form kazanan çalışmalar gerçekleştirmektedir. Kullandığı hareket modülleri ile teknoloji ve sanat ilişkisinin tasarım yönüne dikkat çekmektedir. Sanatçının ele aldığı konular arasında sesle ilişkili harekete odaklanan eserler vardır. "Forever" isimli sergisinde, sihirbazın görsel gerçekliği manipüle edişine atıfta bulunarak çalışmalarını üretmiştir. Doğada yer alan hareketin, makine ve teknoloji ilişkisi çerçevesinde ele alındığı çalışmasında kaos ve hız gibi teknolojinin getirdiği yeni kavram ve terimleri kendi sanatsal dili ile ele almaktadır (Fırat, 2011).

Resim 9. Selçuk Artut Programlanmış Kinetik Heykel

Teknoloji temelinde, hareket ve sanat ilişkisinin çok eski çağlardan beri var olan örnekleri sanatta yeni anlatı olanaklarının kapısını açmıştır. Özellikle 1920'lerde sanatta hareketin ifadesine yönelik bir atılımın başlaması ile önemli yapıtlar üretilmiştir. Endüstri ve sanayileşme ile başlayan hareket vurgusu günümüze değin etkilerinin sürdürmüştür. Bu bakımdan teknoloji ve sanat ilişkisinde hareketin gelecekte de önemli etkilere neden olacağı muhtemeldir.

Güncel Sanat ve Teknoloji İlişkisinde Yakın Geçmiş ve Günümüz

Sanat ve teknolojinin en dolaysız yoldan etkilediği bir diğer alan ise bilgi işleme ve görsel iletişim unsurlarının ifadesindeki ilişki biçimleridir. Gün geçtikçe artan teknolojik iyileştirmeler ile sanatsal ifade araçlarının faklı potansiyelleri keşfedilmektedir. Günümüzde sanatın en çok ilişkide olduğu alanlardan biri de elektronik görüntüleme ve yayıncılık alanındadır. Jean Boudrillard, 19. ve 20. Yüzyılda başlayan sanatsal ve teknolojik ilerlemenin, etkileri üzerine gerçekleşmesi hayal edilemeyen birçok gelişmenin teknoloji ve bilimin ilerleyişi ile gerçekleştiğini aktarır. İnsanlık adına önemli görülen bu gelişmeler ile yaşam hızının arttığını fakat sanat ve teknoloji arasındaki birlikteliğin anlam bakımından eksik bırakıldığını düşünmektedir (Baudrillard, 2012, s. 37). Sanatın elektronik icatlar eli ile doğrudan ilişkisi düşünüldüğünde bugün bu ortaklığın önemli sonuçları olduğu gözlenir. Bu bakımdan tarihsel ortaklığın gelişimi değerlendirilmelidir.

Elektronik görüntülüme araçlarının sanatla birlikteliğinin kökleri 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan zoetrope (1834) ve praxinoscope (1877) Eadweard Muybridge'in zoopraxiscope (1879) gibi hareketli fotoğraf buluşlarına dayandırılabilir. 1920'lerden 1950'lere dek kinetik ve ışık sanatının farklı biçimleri ile ortaya çıkmıştır (Wikizero, 2019). Görsel sanatların teknoloji ile

etkileşimine en önemli örneklerden biri de Wilfred Clavilux tarafından yapılmıştır. Clavilux, 1922 yılında ışığın perdedeki hareketi, tonu ve yoğunluğuyla oynanmasına imkân tanıyan, altı projektör ve bir dizi reflektörü kontrol eden bir klavye ile görsel tasarımlar ortaya koyan icatlar üzerinde çalışmıştır. Wilfred daha sonra, otomatik piyanoların görsel eşdeğeri olan, önceden belirlenmiş renkli ışık düzenlemeleri gösteren Lumia kutuları üretmiştir (Shanken, Sanat ve Elektronik Medya, 2012, s. 18).

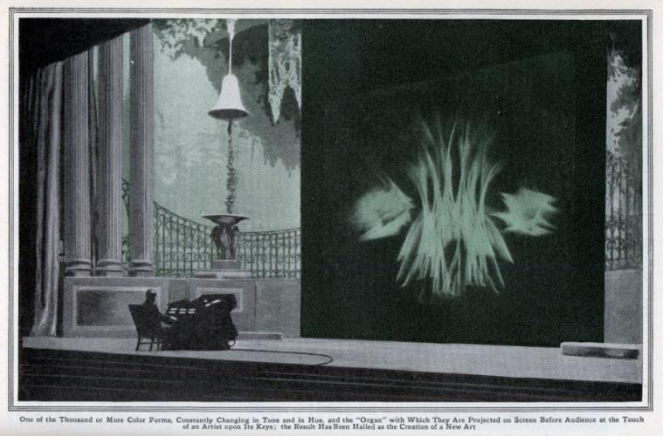

One of the Thousand or More Color Forms, Constantly Changing in Tone and in Hue, and the "Organ" with Which They Are Projected on Screen Before Audience at the Touch of an Artist upon Its Keys; the Result Has Been Hailed as the Creation of a New Art

Resim 10. Wilfred Clawilux'un geliştirdiği ışıklı piyano benzeri düzenek.

Amerikalı besteci John Cage'in elektronik bilgi temelli sanatsal ifadeye sağladığı katkı son derece önemlidir. Bilgi tabanlı teknolojik gelişimlerin sanata uyarlanmasında ve bu deneyimlerin sanatla bağlantısının kurulmasında ayrıca gelişimine dair önemli fikirler ortaya koymuştur. Cage, elektronik bilgi teknolojisini çalışmalarına dâhil ederken aynı zamanda düşünsel anlamda da destekleyen teoriler üreterek sanat ve teknoloji ilişkisinin gelişimine katkı sağlamıştır. 1913'de yayınlanan Fütürist Manifesto'da yer alan "Art Of Noise" tanımlamasına göre çalışmalar üretmiştir (Shanken, Sanat ve Elektronik Medya, 2012, s. 29).

1958'de Wolf Vostell televizyonun icadı ve yaygınlaşması ile beraber sanatsal çalışmalarında televizyonu kullanmıştır. Bu çalışmaları arasında "Deutscher Ausblick" / "Alman Bakışı", "Black Room Cycle" / "Kara Oda Döngüsü", "Environment" / "Çevre" isimli eserleri bulunmaktadır. 1960'larda videonun ortaya çıkması ve teknolojik görüntü kayıt elemanlarının bulunması ile birlikte Nam June Paik ve Wolf Vostell "TV Kolajları" Fluxus ve Happening tarzı teknoloji ve sanat ilişkili çalışmalar üretmişlerdir. Bilgisayar grafiklerinin 1980'lerle beraber gelişmesi ve anlık paylaşım imkanlarının 1990'larda yayılan

web ve internet ile yaygınlaşması, Lynn Hershman Leeson, Roy Ascott'un telematik sanatı, David Rokeby, Perry Hoberman tarafından yeni ve çeşitli interaktif sanat uygulamaları, Vuk Ćosić ve Jodi gibi sanatçıların geliştirdiği internet sanatı, Jeffrey Shaw ve Maurice Benayoun'un sanal uzamsal çalışmaları ve Rafeal Lozano-Hemmer'ın yapıtları teknoloji ve sanat alanında önemli adımlar olarak görülmektedir (Turkçewiki, 2020).

Herbert Franke hem fizik hem de sanat alanında öncü çalışmalar ortaya koymuştur. Çalışmaları elektronik sanatın öncülleri olarak 1950 gibi erken bir tarihte sergileyerek dikkat çekmiştir. Osiloskop ile oluşturduğu grafik görüntüleri 1956 yılından başlayarak sanatında kullanmıştır (Compart, 2019).

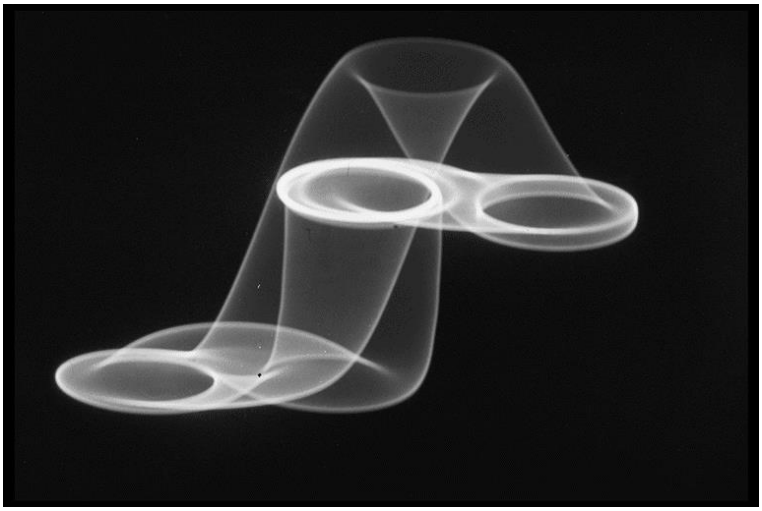

Resim 11. Herbert Franke Analog Grafik Resimler

1914 yılında Iowa'da dünyaya gelen Amerikalı sanatçı Ben Laposky ürettiği grafik çizimleri ile sanat ve teknoloji ilişkisinde önemli adımların atılmasına vesile oluşturmuştur. 1944 yılına kadar ABD ordusunda çalıştıktan sonra osiloskopta işaret ve dalga görüntüleri üzerine resim denemeleri yapmıştır. Chicago Üniversitesinde ışık ile resim deneyleri üzerine çalışmıştır. 1946'da sanatçı fotografik sarkaç izleri ve harmonograf makinesi desenleri ile çalışmaya başlamıştır. 1947 yılında sarkaç eğrileri yöneten benzer formülde dayalı basit dekoratif desenler oluşturmak için, katot ışını, osiloskop gibi televizyon test ekipmanları kullanımı hakkında önemli çalışmalar üretmiştir (ComputerHistory, 2019).

Ben F. Lapovsky elektronik sanata osiloskop ekranı kullandığı Grafik tasarımları ile elektronik sanatların gelişiminde soyut formlar üreterek öne çıkmıştır (Erkayhan & Belgesay, 2014, s. 47).

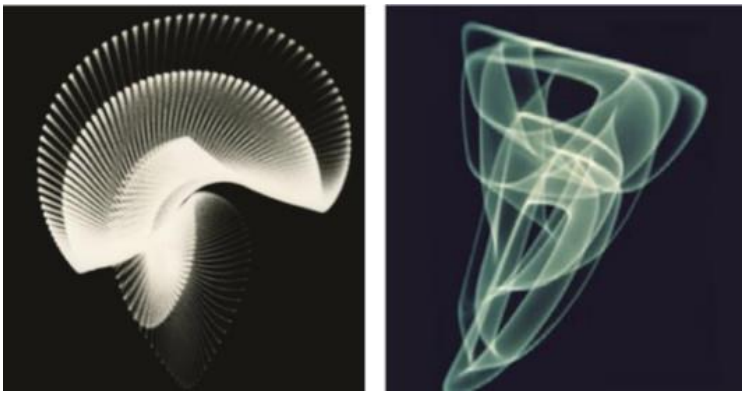

Resim 12. Ben Laposky Siyah Beyaz Osiloskop Resimleri 1950

Teknolojinin sanat ile buluşmasında bilgisayar ve bileşenlerinin katılımı hakkında Abdülkadir Bozan sürecin zorlu ilerlediğini aktarır. Özellikle bilgisayarların yalnızca bazı araştırma merkezlerinde kullanılması bu süreci etkilemiştir. Ayrıca sanatçıların bilgisayara ulaşamamaları ve bilgisayarların ara yüzlerin karmaşık ya da hiç olmayışı gibi nedenlerle dijital baskı ve grafik sanatlarının gelişimini olumuz etkilenmiştir. Başlarda sanatsal baskı üretiminde fırça ve kalem gibi araçlar kullanılmıştır (Bozan, 2011, s. 4).

Yapay zekâ ve sanat arasında makinelerin sanat yapmasına yönelik bir program geliştiren Harold Cohen 1972 yılında Los Angels'ta kodlama dili ile resim yapan bir bilgisayar programı üretmiştir. Yaklaşık iki yıl boyunca Stanford Üniversitesi'nde yapay zekâ ve sanat ilişkisi üzerine önemli çalışmalar ortaya koyan Cohen sanat ve teknolojinin yazılımsal örneklerini ortaya koymuştur. Cohen gibi Anne ve Michael Spalter da bilgisayar yazılım kodları kullanarak 1950'den günümüze sanat çalışmalarını geliştiren sanatçılardandır (MutualArt, 2011).

Resim 13. Algoritmik Sanat

Elektronik sanat türleri kendi içinde farklı formlar kazanmaktadır. Bu türler içinde maddesiz bir form olarak öne çıkan ağ sanatı mail, web sayfaları ve farklı programlar olarak etkinlik göstermektedir. 1994 ve 99 yılları arasında Vuk Cosic, Alexei Shulgin, Olia Lialina, Heath Bunting and Valéry Grancher, Etoy gibi sanatçıların öne çıktığı görülür (Akpınar, 2014, s. 33). Dijital sanat türlerinin farklı sosyal kanallarda hızlı paylaşım imkânı ile gelecekte önem kazanacağını göstermektedir.

1947 doğumlu Japon sanatçı Yoshiyuki Abe dijital algoritmalar ile sanatsal görüntü üreten bilgisayar kodları üzerine çalışmaktadır. Fotoğraf ve sinema üzerine çalışan sanatçı fotoğrafik mühendislik üzerine Chiba Üniversitesi'nde dersler vermektedir. Algoritmalar üzerinden oluşturduğu kodlamalarla tesadüfi süreçlerle oluşturduğu görseller üzerinden çalışmaktadır. Çalışmalarında hiperbolik ve parabolid şekiller kullanmaktadır. Çalışmaları elektronik sanatlar festivallerinde gösterilmektedir (DijitalArtMusem, 2009).

Resim 14. Yoshiyuki Abe Dijital Kodlama Resim Çalışması

Vuc Cosic 1994 yılında internetin yaygın olarak kullanılmadığı zamanlarda internet ve programlama dilleri üzerinden görüntü işleyerek sanat üreten sanatçıdır. Galeri sistemi dışında bilgisayar ekranın sunduğu alanda çalışmalarını ortaya koymaktadır (Lily, 2012).

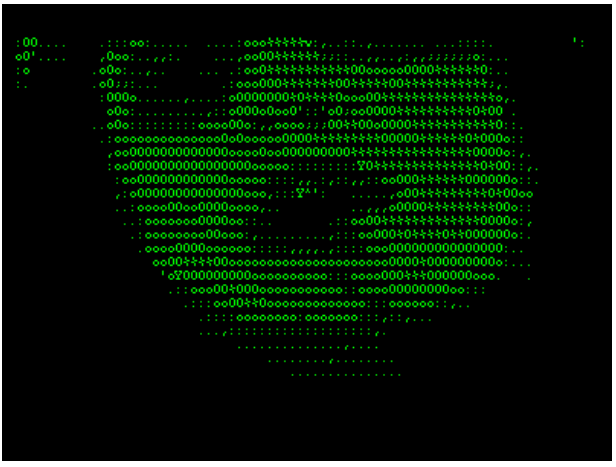

Resim 15. Bilgisayar Kodlamaları İle Üretilmiş Görsel Çalışma

Ali Miharbi günümüzün dijitalleşen dünyasının artan elektronik ağları arasından sızan bilgilerin ifşası üzerinden oluşturduğu çalışmasında internet üzerinden yayılan özel hayatın sorgulanması ve güvenliğin sınırları ve bu güvenliğin işlenmesi hakkında çalışmalar üretmektedir (GaiaGalery, 2016).

Resim 16. Ali Mihrabi "Herkesin Doğum Günü Kutlu Olsun" 2016 Dijital Ekranda Yerleştirme

Burak Arıkan, sanatçı ve koleksiyonerlerin aralarında oluşturdukları ilişki ağlarının ifşası ve kurulan ortaklıkların niyetlerini sorgulayan içerikler üzerine çalışmaktadır. Oluşturduğu ağları etkileşimli görseller ile şemalandırmaktadır. Arıka, sanatçı ve koleksiyoner ve diğer unsurların sanat piyasasının şekillenmesi üzerindeki etkilerini internet üzerinden sunmaktadır. Gelecekte oluşması muhtemel bağlantıların da çalışmalarında gösterildiği bu düzenlemede sanatçı teknolojinin imkanlarını kullanmaktadır (Arıkan, 2020).

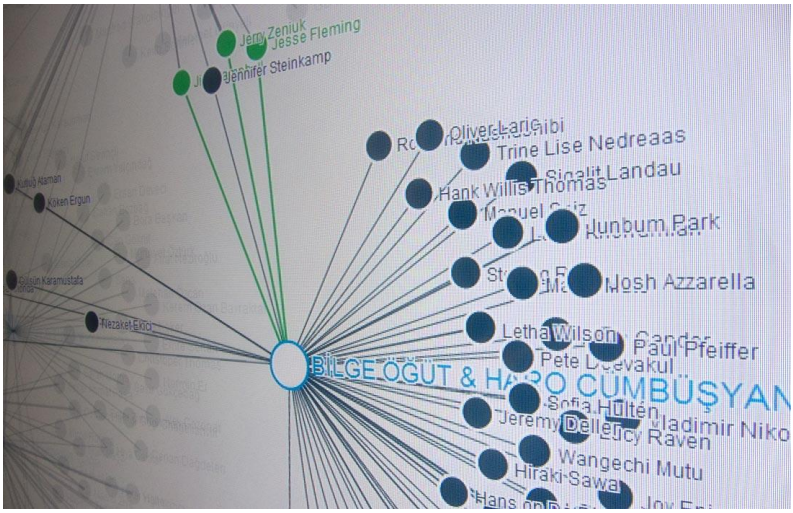

Resim 17. Burak Arıkan "Sanatçı ve koleksiyoncu Ağı" İsimli Çalışması 2013

Peter Zimmerman ise bilgisayar ile bozuma uğrattığı görseller üzerinden oluşturduğu imgeleri renkli reçine epoksi vasıtasıyla harmanlamaktadır. Sanatçı ürettiği görsellerin saydam dokusunu da kullanarak ışık etkisini de çalışmalarında kullanmaktadır (Dirimart, 2017).

Resim 18. Peter Zimmermann Dijital İmge ve Epoksi Reçine Çalışması

1962 yılında doğan Japon Toshio Iwai elektronik sanatta yenilikçi teknolojik fikirleri ile adından söz ettirmektedir. Sanatçı interaktif etkileşimli ses ve görsel tabanlı işleri ile tanınmaktadır. 1999 yılında sanatsal çalışmalarında

kullanmaya başladığı etkileşimli çalışmalarında ise ses efektleri üretmektedir. Düzenlemesinde, masaüstüne yansıtılan interaktif görseller ile, ses ve ışığı birleştiren görsel denetimler üzerine çalışmalar üretmektedir. Ayrıca ışık temelli bir piyano benzeri tasarımında ise ışıklı ses kombinasyonları ile izleyiciyi etkin biçimde eserin yapısına dahil etmektedir. (Williams, 2001)

Resim 19. Toshio Iwai'nin Görsel Etkileşimli Ses Yerleştirmesi

Candaş Şişman, aldığı bilgisayar tabanlı tasarım eğitimi ile sanatında teknolojiyi kullanmaktadır. İzleyiciyi aktif etkileşimli tasarımların içine çeken çalışmaları ile teknolojinin getirdiği yenilikleri sanatla birlikte pekiştiren çalışmalar üretmektedir. 2006'dan bu yana aralarında Prix ARS Electronica Computer Animation/Film/VFX Mansiyon ödülü, Roma Viedram Video ve Ses Tasarımı Festivali en iyi ses videosu ödülü gibi önemli başarılara imza atan sanatçı, Nem o Dijital Sanatlar Festivali ve Fiber Audiovisual network Festivali'nin de bulunduğu önemli etkinliklerde yer almıştır (PGArt, 2020). Sanatçı eserlerine ses efektlerini de kullanarak çok boyutlu algıyı saran çalışmalar üretmektedir.

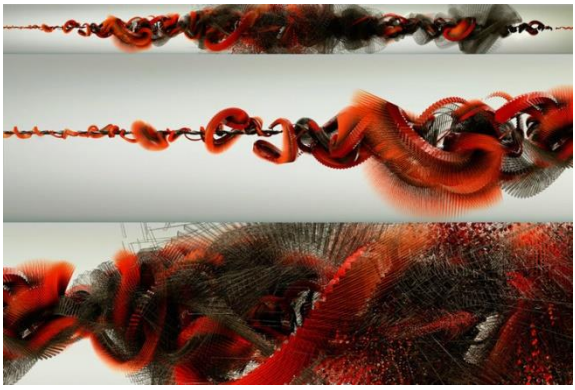

Resim 20. Candaş Şişman Dijital Ses ve Görüntü Çalışması

Sanatçı Refik Anadol ise yapay zekâ üzerine önemli çalışmalar gerçekleştiren ve yakın gelecekte pek çok alanda karşımıza çıkması beklenen bu teknolojinin verilerini sanatla bütünleştiren çalışmalar üretmektedir. Salt Galerisi'nin desteği ile gerçekleştirdiği çalışmasında ise 1.700.000'i aşan görselin yapay zekâ ile derlenmesi ve işlenmesi sonrası izleyicinin isterse aktif katılarak deneyimleyebileceği bir sanatsal çalışma sunmuştur. Bu çalışmada sanatçının Google tarafından geliştirilen yapay zekâ programlarını ve makine öğrenmesini kullandığı görülmektedir (Salt Online, 2017).

Resim 21. Refik Anadol "Arşiv Rüyası" İsimli Sergisinden 2017

1961 doğumlu İsrail asıllı bir sanatçı Daniel Rozin, teknolojiyi sanatının merkezine almaktadır. Sanatçı teknoloji temelinde tasarladığı eserleri ile izleyiciye anlık tepki veren çalışmalar üretmektedir. Kendi geliştirmiş olduğu bilgisayar yazılımları ile hareket eden birbirine eş küçük motorlar yerleştirmektedir. Genellikle ürettiği her bir küçük parça benzer olmakla birlikte ortaya çıkan imge değişkendir ve bir aynayı anımsatmaktadır (Bitforms, 2020). Sanatçı gerçekleştirdiği pek çok çalışmasında, anlık değişen ve aynı zamanda izleyici ile etkileşime giren işler üretmiştir. Yakın gelecekte gerçekleşmesi beklenen teknolojik ilerleme hesaba katıldığında, sanatçıların izleyiciye durağan bir görüntü sunma yerine yeniden üretilen imgeler sunması beklenebilir.

Resim 22. Daniel Rozin "Paslı Ayna" 2010 Harekete Duyarlı Piksel Ayna

Teknoloji ve sanat etkileşiminde son dönemde artarak etkinliklerin çeşitlendiği görülür. Özellikle sanat ve teknoloji öne çıkaran etkinlikler, Ars Electronica ve Futurelab ayrıca Dance and Media Performance Fusion deneyim ve performanslarını, Survival Research Laboratories gibi oluşumların deneysel icatlar ve tasvirler ile sanatsal olanakları çoğaltmak, sanatsal teknolojilerin geleceği açısından önemlidir (Nalbantoğlu, 2012, s. 203).

Mevcut verilerin sunduğu bilgiler ışığında teknolojinin insan yaşamına yaptığı etkiyi değerlendiren Şahin, insan yaşamında artan teknolojik etkilerin

sanatı da etkilediğini belirtmektedir. Şahin'in dijital devrim olarak tanımladığı bu dönemde sanattaki sınır ve sınıflandırmaların değişerek dönüştüğüne şahit olmaktayız (Şahin, 2015, s. 48). Sanat ve teknoloji ilişkisinde günümüz teknolojisi sanat ile izleyici arasında bir bağlantı unsuru olarak değerlendirilmektedir. Günümüz sanatı teknolojinin de etkisiyle izleyici hem sanat yapıtının anlamlandırılmasında hem de eserin anlamına etkin katılımı ile önemli bir unsur sayılmaktadır

Sanatta bilginin ve elektronik veri işleme araçlarının çoğalması ile giderek artan çeşitlilik yeni beklentilerin doğmasına neden olmaktadır. Günümüze değin hala süren koleksiyonerlik terimi ve alışılmış tarih yazımının geleceği yeni mecralar ile nasıl şekilleneceği bu bakımdan önemlidir. Ayrıca sanatta teknolojinin getirisi olarak artan hız ve kolaylıklar üretimin çeşitlenmesine vesile olurken, düşünsel derinliğin azalmasına yol açabileceği de önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada konu ile ilgili farklı yayınlarda yer alan kaynaklar taranmıştır. Ayrıca konu ile yakınlığı olan akademik literatürde yer alan çalışmaların da ortaya koydukları veriler değerlendirilmiştir. Konu hakkında ulaşılan güncel gelişmeler de dikkate alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında çıkarımlarda bulunulmuştur.

BULGULAR VE YORUM

Güncel sanat ve teknolojik gelişmlerin geçmişten günümüze izlediği seyir beklentiler hesaba katılarak değerlendirilmiştir. Teknolojinin sunduğu yeniliklerin geleceğin şekillendirilmesinde önemli olduğu görülmüştür. Yakın gelecekte artması beklenen teknolojik iyileşmeler ile sanat daha fazla bölgeye daha hızlı bir şekilde yayılacaktır. Bu durum sanatın anlamlandırılmasında ve işlevlendirilmesinde daha etkin bir yapıya dönüşeceğini haber verdiği şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

Sanatın, ilk çağlardan günümüze süregelen öyküsünde teknoloji ile yakın ilişki kurduğu ve teknolojik gelişmelerin sanatı derinden etkilediği gözlenmektedir. Zamanla artan teknolojik yeniliklerin gündelik yaşamı daha

kolay ve hızlı hale getirmesi ile insan yaşamını günden güne değiştirmekte ve dönüşmektedir. Günümüzde çok kısa süren birçok yaşamsal faaliyetin eskiden ne kadar uzun sürdüğü, günümüzde rahatlıkla yapılan birçok şeyin gerçekleşebilmesi için geçmişte ne kadar çok çaba ve zaman harcandığı da teknolojinin hayatımıza yaptığı etkinin nesnel örneklerindendir. Bu kolaylıkların sanatın yapısını nasıl etkileyeceği de konunun ayrı bir boyutunu oluşturmaktadır.

Sanatın duyulara yönelik, önceden hesaplanamaz ve bağımsız-ruhani yönü ile teknolojinin bilimsel verilerle örülen katı mantığa dayanan yapısının birlikteliğinin olası sonuçlarını açıklamaya yönelik sunulan örnekler genelinde bir kaygı ve korkunun oluşu, konunun eleştirel boyutunun hep hissedilmesinin, aklımızı saran bilinmezlik ile beslendiği önerilebilir. Sanat ve teknolojinin yakın geleceği karşılamada ve olası geleceğin anlamlandırılmasındaki önemi, geçmiş dönemde ortaya konan örnekler dikkatle incelendiğinde ortaya çıkar.

Günümüz gençliğinin yakın gelecekte teknolojiye uyum sağlamada bilişsel süreçleri daha da etkin kullanacağı hesaba katıldığında, sıradan estetik değerlerin yanında bilgi ve teknoloji içeren sanatsal argümanın da eklenmesinin önemi ortaya çıkar. Sanatsal deneyimlerin yalnızca boya ve biçim temelinde yürütülen somut güzellik verileri ile değil yakın gelecekte artan oranda daha çok yapay zekâ ve kendi kendine estetik form üretebilen akıllı teknolojiler ile daha çok karşılanacağını düşünmek olasıdır. Sanatsal ürün denen yapının bugün gittikçe bilgisayar ve robotik araçların kolaylığı ile hızlı biçimde üretilebildiği düşünüldüğünde konu daha da açık hale gelmektedir. İnsan emeğini yararlı kullanabilmek adına sanatsal ürün ortaya koymada zihnimizin alamayacağı kadar büyük verilerin işlenmesi ve çözümlenmesinde daha çok kullanılabileceği de bu beklentiler arasındadır.

Sanatın teknoloji ile etkileşiminin, üretime yönelik yararlarının yanında yaygınlaştırmada da önem taşıdığı açıktır. Bugün pek çok sanatsal faaliyetin sanal ağlar ile duyurulduğu, sanatsal fikir ve düşüncenin sosyal paylaşım alanlarında daha etkili yayıldığı gözlenmektedir. Aynı zamanda sanatsal içeriğin eserin arka planını anlamada da teknolojik imkanların kullanılmaktadır. Sanatın eğitiminde teknolojinin verdiği kolaylık ve hız imkanları ile çok uzak eserlerin anlık olarak sunulduğu da sayılabilecek yararlardan bir diğeridir.

Geleceği anlamada ve gelecekte daha çok yer bulabilmek adına teknolojinin sanatsal üretimin bir değişmezi olduğunu görmek önemlidir. Gelecek sanatçısı klasik görsel değerleri takip etse de ürünü ortaya koyup toplumla buluşturmada günümüz sanatçısına göre daha önde olacaktır. Bu bakımdan gelecekte teknoloji ve sanatın birlikteliği ile artan bir çeşitlenme ve üretim alanında çoğalmanın olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Aftersherrielevine. (2019). *aftersherrielevine.com*. http://www.aftersherrielevine.com/

Akpınar, F. (2014). *Teknolojik Malzemenin Modern Sanat Üzerinden Çözümlemeleri.* Yüksek lisans tezi, Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü resim anasanat dalı.

Ankara Üniversitesi. (2019). *8. Hafta. Walter Benjamin Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı.* Ağustos 4, 2019 tarihinde Ankara Üniversitesi Açık Ders Notları: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/96489/mod_resource/content/0/Estetik.%208.%20Hafta.%20Benjamin.Tekni%C4%9Fin%20Olanaklar%C4%B1yla%20Yeniden%20%C3%9Cretilebildi%C4%9Fi%20%C3%87a%C4%9Fda%20Sanat%20Yap%C4%B1t%C4%B1.pdf

Antmen, A. (2013). *20. Yüzyılda Batı Sanatında Akımlar.* Sel Yayıncılık.

Arıkan, B. (2020). *Sanatçı Koleksiyoncu Ağı*. https://burak-arikan.com/tr/artist-collector-network/, 07.01.2020.

Artnet (2019). *Artist Pol Burry*. http://www.artnet.com/artists/pol-bury/ 01.12.2019.

Artsy (2019). *Alexander Calder Hakkında*. https://www.artsy.net/artist/alexander-calder, 24.12.2019.

Arttv (2019). *Sergiler Sonsuza Dek Selçuk Artut*. https://www.arttv.com.tr/sergiler/diger/sonsuza-selcuk-artut 26.12.2019.

Baudrillard, J. (2012). *Sanat Komplosu* (Çev. A. Artun, Dü., E. Gen & I. Ergüde) İletişim yayınları.

Berre, Ö. (201). *Asla Kavuşamayan Aşıklar Ali ve Nino*. https://www.wannart.com/asla-kavusamayan-asiklar-ali-ve-nino/, 26.12.2019.

Beyoğlu, A. (2016). Sanat eğitiminde altın oran ve Leonardo Da Vinci'nin eserleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniverstesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 360-382.

Bitforms Gallley. (2020) Daniel Rozin Sol. https://bitforms.art/exhibitions/rozin-2019/press-release, 14.02.2020.

Bozan, A. (2011). *Dijital Teknolojinin Plastik Sanatlara Sağladığı Olanaklar*. Yüksek Lisans tezi, Kocaeli üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü plastik sanatlar anasanat dalı resim bölümü.

Çiçekli, P. (2008). *20. Yüzyıl Sanatında Teknolojinin Yeri*. Yüksek lisans tezi, Marmara üniversitesi eğitim enstitüsü güzel sanatlar eğitimi anabilim dalı resim iş öğretmenliği bilim dalı.

Compart (2019). *Herbert w. Franke Hakkında*. http://dada.compart-bremen.de/item/agent/188, 26.12.2019.

ComputerHistory (2019). *Ben Laposky Hakkında*. https://history-computer.com/Dreamers/Laposky.html, 16.01.2020.

DijitalArtMusem (2009). *Yoshiyuki Abe*. http://dam.org/artists/phase-one/yoshiyuki-abe, 07.01.2020.

Dirimart. (2017). *Peter Zimmermann*. Ocak 7, 2020 tarihinde Dirimart Web Sitesi: https://dirimart.com/tr/artist/peter-zimmermann/ adresinden alındı

Erbay, M. (2014). Kültür ve toplum üzerinde sanat ve bilim arasındaki ilişki. *Art Sanat Dergisi*, (2), 183-193. https://dergipark.org.tr/iuarts/issue/8770/109633.

Erkayhan, Ş., & Belgesay, M. Ç. (2014). Teknoloji ve sanat etkileşimi: yeni meya sanatı türkiye'de güncel durum ve öneriler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 45-62.

Fırat, A. (2011). *Programlanmış Kinetik Heykeller İzleyiciye Ne Anlatır?* http://firatarapoglu.blogspot.com/2011/12/dogada-hareketin-olas-durumlarn-gorunur.html

Furkan, S. (2019). *Sanatın Patronları: Mediciler ve Rönesans*. https://www.wannart.com/sanatin-patronlari-mediciler-ve-ronesans/, 06.01.2020.

GaiaGalery (2016). *Ali Miharbi*. http://www.gaiagallery.com/ali-miharbi/

Kahraman, H. B. (2012). Önsöz. E. A. Shanken içinde, *Sanat ve Elektronik Medya* (s.1). Akbank kültür ve sanat dizisi.

Lily, L. (2012, Nisan 25). *Vuk Cosic: the origins of net.art*. http://bturn.com/8131/vuk-cosic-the-origins-of-net-art, 07.01.2020.

Lynton, N. (2009). *Modern Sanatın Öyküsü* (Çev. C. Çapan, & S. Öziş). Remzi Kitabevi.

Meshberger, F. L., & Rich, T. B. (2019). *Michelangelo'nun Ademin Yaratılışı Resmindeki Gizli Anlamın Açıklanması*. http://www.microneurosurgery-roma.com/explaining-the-hidden-meaning-of-michelangelos-creation-of-adam/, 31.12.2019

MutualArt (2011). *Drawing with Code: Works from the Anne and Michael Spalter Collection.* https://www.mutualart.com/Exhibition/Drawing-with-Code--Works-from-the-Anne-a/C1B3B18D50ED6C41, 6.01.2020.

Nalbantoğlu, F. (2012). Performans sanatı, teknoloji ile ilişkisive sahne sanatları eğitimindeki rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi Art-E,* 198-207.

Öznülüer, A. (2014). *Teknolojik Gelişmelerin Modern Sanata Etkileri.* Yüksek lisans tezi, Atatürk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü resim anasanat dalı.

PGArt (2020). *Candaş Şişman.* https://pgartgallery.com/Canda-Si-man, 08.01.2020.

Salt Online. (2017). *Arşiv Rüyası*. https://saltonline.org/tr/1627/arsiv-ruyasi, 04.08.2019.

Shanken, E. A. (2012). *Sanat ve Elektronik Medya* (Çev. H. B. Kahraman, Dü., & O. Akınhay). Akbank kültür ve sanat yayınları.

Shanken, E. A. (2012). *Sanat ve Elektronik Medya*. Akbank kültür sanat yayınları.

Şahin, S. (2015). Dijital çağ ve sanatta yaratıcı dönüşümler. *Görünüm Dergisi* (1), 38-49.

TRT (2013). *Sürekli Çalışıyor Ama Enerji İstemiyor.* https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/surekli-calisiyor-ama-enerji-istemiyor-80536.html, 06.01.2019.

Turkçewiki (2020). *Yeni Meya Sanatı.* http://www.turkcewiki.org/wiki/Yeni_medya_sanat%C4%B1

Türkmenoğlu, H. (2014). Teknoloji ve sanat ilişkisi ve bir dijital sanat örneği olarak ınstagram. *Ulakbilge, 2*(4), 87-100.

Wikizero. (2019). *Yeni Medya Sanatı*. https://www.wikizero.com/tr/Yeni_medya_sanat%C4%B1, 04.08.2019.

Williams, B. L. (2001). *2000 Leonardo Yeni Ufuklar Ödülü Finalisti Toshio Iwai.* https://www.leonardo.info/gallery/gallery343/iwai2.html, 08.01.2020.

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. https://www.ntv.com.tr/yasam/ademin-yaratilisi-altin-oran-cikti,dmdlEQOc-kaO2Md1dLFgRQ ve http://www.microneurosurgery-roma.com/explaining-the-hidden-meaning-of-michelangelos-creation-of-adam/

Resim 2…. https://wsimag.com/science-and-technology/34023-the-fascination-with-the-golden-ratio

Resim 3….. https://www.youtube.com/watch?v=3XJwkmJzfEo
Resim 4…..https://www.e-skop.com/skopbulten/rus-avangardi-formlarin-siyaseti-ve-tatlin-kulesi/2748.

Resim 5…. https://tinguely.schaulager.org/en

Resim 6…. https://www.christies.com/lotfinder/Lot/pol-bury-1922-2005-18-demi-spheres-sur-un-5958781-details.aspx

Resim 7…https://www.arch2o.com/kinetic-sculptures-bob-potts/

Resim 8…. https://www.wannart.com/asla-kavusamayan-asiklar-ali-ve-nino/

Resim 9…http://firatarapoglu.blogspot.com/2011/12/dogada-hareketin-olas-durumlarn-gorunur.html

Resim 10...dm.link/2015/08/watch-clavilux-ethereal-light-organ-100-years-ago/

Resim 11….. https://digitalartmuseum.org/franke/franke53-73_0058.html

Resim 12….https://history-computer.com/Dreamers/Laposky.html

Resim 13….https://www.mutualart.com/Exhibition/Drawing-with-Code--Works-from-the-Anne-a/C1B3B18D50ED6C41

Resim 14….http://dam.org/artists/phase-one/yoshiyuki-abe

Resim 15….http://bturn.com/8131/vuk-cosic-the-origins-of-net-art

Resim 16…https://www.youtube.com/watch?v=lSJjfmkKnqg

Resim 17…. https://burak-arikan.com/tr/artist-collector-network/

Resim 18….https://dirimart.com/tr/artist/peter-zimmermann/

Resim 19….https://www.leonardo.info/gallery/gallery343/iwai2.html

Resim 20…https://www.bakmagazine.com/candas-sisman

Resim 21…https://saltonline.org/tr/1627/arsiv-ruyasi

Resim 22… https://bitforms.art/archives/rozin/mirror-mirror